శ్రీగణేశాయనమః

శ్రీమదశేషభాషానైపుణీవిశేషమండితులగుపండితులచే

కావ్యరత్నంబని యంగీకరింపఁబడిన

మాఘకావ్యము

పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపా
ధ్యాయబిరుదాంకితుండగు-కోలచెల*మల్లినాథసూరిచే

రచింపఁబడినమాఘకావ్యార్థసర్వంకషయను
వ్యాఖ్యానముతోడసంస్కృతభాషనభ్యసింపఁగోరెడు
వారలకత్యంతోపయుక్తంబగునట్లు

రెయిల్వే-ఆఫీసుమానేజర్
తి * రంగస్వామినాయడిగారిఅనుమతివలన-

మో॥ పరశురామశాస్త్రులవారిచే
లేఖకప్రమాదజనితదోషంబులఁబరిష్కరింపఁబడి
పాల్కురికి *కుమారయ్యగారిచే

శాలివాహనశకసంవత్సరములు ౧౭౯౬ అగు
ఆనందసంవత్సరవైశాఖశుద్ధసప్తమీగురువారమున

కళానిధియనుస్వకీయముద్రాక్షరశాలయందు
సమగ్రముగాసర్గలుయిరువదియు

అచ్చువేయింపఁబడిప్రకటింపఁబడియె.

౧౮౭౪సంవత్సరం॥ మే నెల౮తేది.

శ్రీ

ప్రకృతమునందు పంచకావ్యములున్ను, వెంపువులు గుంటువు లు మొదలయిన సద్గ్రంథములు అచ్చుజరుగుచున్నవి గాన కావలసినవారలు కళానిధి ముద్రాక్షరశాలాధికారియగు - పా॥ కుమారయ్యవారికి వుత్తరము వ్రాసుకొనవలసినది

శ్రీమాఘకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే-ప్రథమసర్గప్రారంభః.

శ్రీ గణేశాయనమః.

వ్యాఖ్యాన పీఠికా

శ్లో॥ ఇందీవరదళశ్యామమిందిరానందకందళమ్। వందారుజనమందారం వందేహం యదునందనమ్॥*॥ దంష్ట్రాంచలేనధరణీతలమున్నమయ్య పాతాళకేళిషు కృతాదివరాహలీలమ్। ఉల్లాఘసోత్ఫణఫణాధరగీయమానక్రీడావదానమిభరాజముఖం నమామి॥*॥ శారదా శారదాంభోజవదనా వదనాంబుజే। సర్వదా సర్వదాస్మాకం సన్నిధిం సన్నిధిం క్రియాత్॥*॥ వాణీం కాణభుజీమజీగణదవాసాసీచ్చ వైయాసికీమంతస్తంత్రమరంస్త పన్నగగవీగుంఫేషు చాజాగరీత్। వాచామాచకలద్రహస్యమఖిలం యశ్చాక్షపాదస్ఫురాం లోకేభూద్యదుపజ్ఞమేవ విదుషాం సౌజన్యజన్యం యశః॥*॥ మల్లినాథసుధీస్సోయం మహోపాధ్యాయశబ్దభాక్। విధత్తే మాఘకావ్యస్య వ్యాఖ్యాం సర్వంకషాభిధామ్॥*॥ యే శబ్దార్థపరీక్షణప్రణయినో యే వాగ్గుణాలంక్రియాశిక్షాకౌతుకినో విహర్తుమనసో యే చ ధ్వనేరధ్వని। శుభ్యద్భావతరంగితే రససుధాస్యందే మమజ్జంతి యే తేషామేవ కృతే కరోతి వివృతిం మాఘస్య సర్వంకషామ్॥*॥ నేతాస్మిన్యదునందనస్స భగవాన్వీరః ప్రధానో రసః శృంగారాదిభిరంగవాన్విజయతే పూర్ణా పునర్వర్ణనా। ఇంద్రప్రస్థగమాద్యుపాయవిషయశ్చైద్యావసాదః ఫలం ధన్యో మాఘకవిర్వయంతు కృతినస్తత్సూక్తిసంశీలనాత్॥*॥ ఇహాన్వయముఖేనైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా। నామూలం లిఖ్యతే కించిన్నానపేక్షితముచ్యతే॥*॥ అథ తత్రభవాన్ మాఘకవిః॥*॥ కావ్యం యశసేర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే। సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే॥ ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యాత్కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాం॥*॥ కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి నిషేధశాస్త్రస్యాసత్కావ్యవిషయతాంచ పశ్యన్-శిశుపాలవధాఖ్యం మహాకావ్యం చికీర్షుః- చికీర్షితార్థనిర్విఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫలసాధనభూత విశిష్టదేవతానమస్కారస్య శిష్టాచారప్రాప్తత్వాత్॥*॥ ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమితి ఆశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాచ్చ-కావ్యఫలరూపశిశుపాలవధబీజభూతం-భగవతః శ్రీకృష్ణస్య నారదదర్శనరూపం - వస్త్వాదౌ-శ్రీశబ్ద

ప్రయోగపూర్వకంనిర్దిశన్కథాముపక్షిపతి॥ ....

మూ, ౧ { శ్రియఃపతి శ్శ్రీమతి శాసితుం జగజ్జగన్నివాసో వ
సుదేవసద్మని। వసన్దదర్శావతరంత మంబరా
ద్ధిరణ్యగర్భాంగభువంమునింహరిః॥ .... }

౧. (శ్రియ ఇతి) అత్రాదౌ శ్రీశబ్దప్రయోగాత్ వర్ణగణాది శుద్ధేరభ్యుద
యః తదుక్తం॥*॥ దేవతావాచకాశ్శబ్దాయేచ భద్రాదివాచకాః - తే సర్వే
నైవనింద్యాస్స్యుర్లిపితోగణతోపి వేతి- శ్రియఃలక్ష్మ్యాః- పతిః- ఏతేన రుక్మిణీ
రూపయాశ్రియాసమేత ఇతిసూచితం॥*॥ రాఘవత్వేభవత్సీతా రుక్మిణీకృష్ణ
జన్మనీతి- విష్ణుపురాణవచనాత్ -జగన్నివాసః జగతామాధారః- సకలాధార
లోక ఇతి భావః- తథాపి॥-॥ పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయచ దుష్కృ
తామ్। ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే। ఇత్యాదివచనా
నుసారేణ- జగత్ - లోకం- శాసితుం- దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహాభ్యాం నియం
తుం - శ్రీమతిసంపద్యుక్తే వసుదేవసద్మని-వసుదేవనామకస్య [illegible] సద్మని-వ
సన్ కృష్ణరూపేణతిష్ఠన్- హరిర్విష్ణుః అంబరాత్ ఆకాశాత్ -అవతరంతం అధో
పతంతం- ఇంద్రసందేశకథనార్థమితి భావః హిరణ్యగర్భో- బ్రహ్మా- బ్ర
హ్మాండప్రభవత్వాత్ - తస్యాంగభువం తనూజం- అథవా- తస్యాంగాదుద
యవామస్సంగాద్భవతీతిహిరణ్యగర్భాంగభూః-తంమునింనారదమిత్య
ర్థః- ఉత్సంగాన్నారదోజజ్ఞే దక్షోంగుష్ఠాత్స్వయంభువ ఇతి॥ భాగవతవచ
నాత్ - దదర్శ-కదాచిదితి శేషః-అత్రఅప్యయసివసుదేవసద్మనిసకలజగదా
శ్రయతయామహీయసోహరేరాధేయత్వకథనాత్ - అధికప్రభేదోధికా
లంకారః తదుక్తం- ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావోధికోమత ఇతి-జగ
న్నివాసస్యజగదేకదేశవాసిత్వమితివిరోధశ్చ- తస్యానిర్వచనీయమహిమ
త్వాదితిపరిహారః-తథాతదవస్యసకారాదేశ్చ- కేవలస్యాసకృదావృత్త్యా-
జగజ్జగదితిఅసకృద్వ్యంజనసాదృశ్యాచ్చవృత్త్యనుప్రాసభేదాశ్శబ్దాలంకారా
ఏషాంచాన్యోన్యనైరపేక్ష్యేణైకత్రసమావేశాత్ తిలతండులవత్సంసృష్టిః
అస్మిన్సర్గేవంశస్థవృత్తం- జతౌతువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్॥

మూ, ౨ { గతంతిరశ్చీనమనూరుసారథేః ప్రసిద్ధమూర్ధ్వజ్వ
లనంహవిర్భుజః। పతత్యధోధామవిసారిసర్వతః
కిమేతదిత్యాకులమీక్షితంజనైః॥ .... }

తదానీంజనైఃవిస్మయాదీక్షితంప్రవృత్తమిత్యాశంక్యాహ (గతమితి)

అవిద్యమానౌ ఊరూయస్యసోనూరుః- సఏవసారథిర్యస్య- తస్యానూరుసారథేః సూ
ర్యస్య - గతంగతిః-భావేక్తః-తిరశ్చీనంతిర్యక్ [illegible] ప్రసిద్ధం [illegible]
క్రియామితి-ఊర్ధ్వజ్వలనంచత్యర్థాత్ త్ప్ర [illegible] విఖ్యాతః [illegible]
యః-హవింషిభుఙ్క్తే హవిర్భుక్ తస్య అగ్నేః ఊర్ధ్వజ్వలనం [illegible]
రణా- ప్రసిద్ధం-ఇదంతు సర్వతః పరితః- విసారివిసర్పి- ధామ తేజః- అధః అధ
స్తాత్ పతతి- కిమేతదిత సూర్యాగ్నివిలక్షణం దృష్టపూర్వం [illegible]
త్మకం స్యాదితి- ఆకులం- విస్మయాత్సం భ్రాంతం యథాతథా-జనైః [illegible]
ఈక్షణం కృతం- సకర్మకాదపి వివక్షితే కర్మణి భావే క్తః ప్రసిద్ధేరవివ
క్షితకర్మకోకర్మకాక్రియేతి-వచనాత్ - కేచిత్కర్మణ్యేవ క్తం [illegible]
[illegible] ఇదంవస్తు శేషేణ సామర్థ్యేణయోజయంతి - అత్ర [illegible] యస్య [illegible]
[illegible] సూర్యాగ్నిభ్యాముపమానాభ్యాం-తదసంబంధేనాధికః ప్రసరణ [illegible]
[illegible] వ్యతిరేకః-తదుక్తం కావ్యప్రకాశే- ఉపమానాద్యదన్యస్య
వ్యతిరేకస్సఏవసః॥ ....

సూ, 3 { చయస్త్విషామిత్యవధారితంపురా తతశ్శరీరీతివి
భావితాకృతిమ్। విభుర్విభక్తావయవంపుమానితి
క్రమాదముం నారదఇత్యబోధిసః॥ .... }

3. అథభగవాన్నారదఇతిదిత్యాహ(చయఇతి)విభుః [illegible]
[illegible]-సహరిః- పురాప్రథమం- త్విషాంచయఇత్యవధారితం- తేజఃపుంజమా
త్రత్వేననిశ్చితం-[illegible]ప్రత్యాసన్నే-విభావితావిస్పష్టా-ఆకృతిఃసంస్థానంయ
స్యతం-తథోక్తం-[illegible] పశ్చాచ్ఛరీరీతి అవధారితం-అయమాగచ్ఛంతంవ్య[illegible]
[illegible]-నారదఇతి [illegible] ప్రాయేణపుంలింగనిర్దేశః-క్రమాత్[illegible]
సామాన్యవిశేషజ్ఞానక్రమేణ-లోకదృష్ట్యా-ఇదముక్తం-హరిస్తు[illegible]
[illegible]తత్త్వం-[illegible] నారదం బుద్ధవానిత్యర్థః నారదస్య[illegible]
పి-నివాతేనఇతరజనాభిసారిత్వాన్నద్వితీయాత్రజామ్యపసంజ్ఞా[illegible]
[illegible]త్వాత్-యథాహవామనః॥ నివాతేనాప్యభిహతే[illegible]
[illegible]గణస్యప్రాయికత్వాదితి-బుధ్యతేఃకర్తరిలుఙ్ [illegible]
భ్యోన్యతరస్యామితిసూత్రేణవిభాషా-చిణోలుకితస్యలుక్-అత్ర[illegible]
[illegible] విభక్తావయవమిత్యుక్త్య [illegible] యోః [illegible]
విశేషణగత్యా-[illegible]నిశ్చయస్యావధారణహేతుత్వేనోపన్యాసాత్ - [illegible]
[illegible] హేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్య
లింగముదాహృతమితిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౪ { నవానధోధోబృహతః పయోధరాన్ సమూఢక
ర్పూరపరాగపాండరమ్ । క్షణంక్షణోత్క్షిప్తగజేం
ద్రకృత్తినాస్ఫుటోపమం భూతిసితేనశంభునా॥... }

౪. అథస ప్తభిఃశ్లోకైర్నారదమహాముని వివిశినష్టి (నవానితి) కీదృశమముం నవాన్ సద్యస్సంభృతసలిలాన్-అతనీలానితియావత్-బృహతోవిపులాన్-పయోధరాన్ మేఘాన్-అధోధః మేఘానాంసమీపాధఃప్రదేశే-స్థితమితి శేషః ౹ ఉపర్యధ్యధస్సామీప్యే ఇతిద్విర్భావః-తద్యోగాద్ద్వితీయా ౹ ఉభసర్వతసోః కార్యాధిగుపర్యాదిషుత్రిషు-ద్వితీయా మ్రేడితాంతేషు తతోన్యత్రాపిదృశ్యత ఇతివచనాత్-సమూఢః పుంజీకృతః-సమూఢః పుంజితేభుక్త ఇతివిశ్వః- కర్పూరస్య పరాగశ్చూర్ణః తద్వత్పాండరం అత ఏవ క్షణం మేఘసమీపావస్థానక్షణే అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా ౹ ద్వితీయా-క్షణేషుతాండవోత్సవేషు ౹ నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యుభయత్రాప్యమరః- ఉత్క్షిప్తా ఉపరిధారితా-గజేంద్రస్య కృత్తిశ్చర్మ యేన తేన। అజినంచర్మకృత్తిస్త్రీత్యమరః- భూత్యాభస్మనా-సితేన। భూతిర్భసితభస్మనీత్యమరః- శంభునా స్ఫుటాఉపమాసాదృశ్యంయస్యతం-స్ఫుటశంభూపమమిత్యర్థః-సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః- సదృశపర్యాయయోరేవతుల్యోపమాశబ్దయోః ౹ అతులోపమాభ్యామితి నిషేధాత్ సాదృశ్యవాచిత్వేతృతీయేత్యాహుః- కేచిదిమంశ్లోకం చయస్వపామిత్యతః ప్రాగ్లిఖిత్వా వ్యాచక్షతే- తేషాం పుంస్త్వావధారణాత్ ప్రాక్ శైజః పిండమాత స్యశంభూపమానమిత్యంచింత్యం॥

మూ, ౫ { దధానమంభోరుహకేసరద్యుతీర్జటాశ్శరచ్చం
ద్రమరీచిరోచిషమ్ । విపాకపింగాస్తుహినస్థలీరు
హోధరాధరేంద్రంవ్రతతీతతీరివ॥ ..... }

౫. (దధానమితి) పునః అంభోరుహకేసరద్యుతిః-పద్మకింజల్కప్రభాః-పిశంగీరిత్యర్థః-జటాదధానం-స్వయంతుశరచ్చంద్రమరీచిరివరోచిర్యస్య-తద్వద్ధవళవర్ణమిత్యర్థః- అతఏవవిపాకేనపరిణామేన-పింగాః పింగళాః-తుహినస్థల్యాంరోహంతీతి తుహినస్థలీరుహాః క్విప్-వ్రతతితతీఃలతాసమూహాన్।వల్లీతువ్రతతిర్లతేత్యమరః-దధానం-ధరాధరేంద్రం హిమవాన్-తుహినస్థలీతిలింగాత్-అన్యథానారదోపమానత్వేసంభవాచ్చ్యుతమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా

మూ, ౬ { పిశంగమౌంజీయుజమర్జునచ్ఛవిం వసానమే
ణాజినమంజనద్యుతి । సువర్ణసూత్రాకలితాధ
రాంబరాం విడంబయంతంశితివాససస్తనుమ్॥... }

౫. (పిశంగేతి) పునః మౌంజస్తృణవిశేషః-తన్మయీ మేఖలా మౌంజీ-పిశంగ్యా మౌంజ్యా యుజ్యత ఇతి పిశంగమౌంజీయుక్ సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పిశంగశబ్దస్య పుంవద్భావః-తం అర్జునచ్ఛవిం ధవళకాంతిం-వళక్షో ధవళోఽర్జున ఇత్యమరః- అంజనస్యేవ ద్యుతిః అంజనవర్ణం- ఏణాజినం కృష్ణమృగచర్మ-వసానమాచ్ఛాదయంతం- వస ఆచ్ఛాదనే ఇతి ధాతోః శానచ్- సువర్ణసూత్రేణ ఆకలితం బద్ధం అధరాంబరమంతరీయం యస్యాస్తాం- శితివాససో నీలాంబరస్య బలరామస్య- తనుం విడంబయంతం అనుకుర్వాణమిత్యార్థీయముపమా॥..................

మూ, ౬ { విహంగరాజాంగరుహైరివాయతైర్హిరణ్మయోర్వీరుహవల్లితంతుభిః। కృతోపవీతంహిమశుభ్రముచ్చకైర్ఘనంఘనాంతే తటితాంగణైరివ॥... }

౬. (విహంగేతి) పునః విహంగరాజాంగరుహైరివ గరుత్మల్లోమతుల్యైః ఆయతైర్దీర్ఘైః హిరణ్యస్య వికారాః హిరణ్మయాః దాండినాయనేత్యాదినా-మయటి యలోపనిపాతః-తస్యోర్వ్యాం-రుహో రూఢాః- ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః- తాసాం వల్లీనాం-తంతుభిః తంతుకల్పైస్సూత్రైర్మయూఖైః ఉపాదానగుణాద్ధిరణ్మయైః-కృతోపవీతం శోభార్థం కల్పితయజ్ఞసూత్రం-స్వయం హిమశుభ్రం- అత ఏవ ఘనాంతే శరది-తటితాం గణైరుపలక్షితం-ఉచ్చకైరున్నతం-ఘనం మేఘమివ స్థితం॥..................

మూ, ౭ { నిసర్గచిత్రోజ్జ్వలసూక్ష్మపక్ష్మణాలసద్బిసచ్ఛేదసితాంగసంగినా। చకాసతంచారుచమూరుచర్మణాకుథేననాగేంద్రమివేంద్రవాహనమ్॥ .... }

౭. (నిసర్గేతి) పునః నిసర్గాత్స్వభావాదేవ-చిత్రాణి కృష్ణసారాణి-ఉజ్జ్వలాని భాస్వరాణి సూక్ష్మాణి లోమాని యస్య తేన - లసన్ యో బిసచ్ఛేదో మృణాళఖండః-తద్వత్సితేంగే వపుషి- సంగినా సక్తేన-చారుణా రుచిరేణ -చమూరుచర్మణా మృగత్వచా-కుథేన పృష్ఠాస్తరణేన* ప్రవేణ్యాస్తరణం వర్ణః పరిస్తోమః కుథో ద్వయోరిత్యమరః-ఇంద్రవాహనం నాగేంద్రమైరావణమివ ఇహైంద్రవాహనమితి స్వస్వామిభావమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్, న వాహనమాహితాదితి ణత్వం-యథాహ వామనః- ఐంద్రవాహనశబ్దే ణత్వం- ఆహితత్వస్యావివక్షితత్వాదితి-చకాసతం దీప్యమానం-చకాసేశ్శతరి నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః - జక్షిత్యాదయష్షడిత్యభ్యస్తసంజ్ఞా॥..................

మూ, ౯ { అజస్ర మాస్ఫాలితవల్లకీగుణక్షతోజ్జ్వలాఙ్గుష్ఠన ఖాంశుభిన్నయా। పురః ప్రవాళైరివపూరితార్ధ యా విభాన్తమచ్ఛస్ఫటికాక్షమాలయా॥ ...... }

౯. అజస్రమితి।పురఃఅజస్రం ప్రాచుర్యేణ-ఆస్ఫాలితాస్తాడితాః-స్పృష్టా ... కాంగుష్ఠాంగుష్ఠేవతంత్రీతాడనంప్రసిద్ధం- తేషాంవల్లకీగుణానాం ... తంత్రీణాం గుణస్తావ్వత్రిశబ్దాదిజ్యాసంధ్యాద్య క్షతంతుస్త్విటియా ... తేన మర్షణేన-ఉజ్జ్వలైరంగుష్ఠనఖాంశుభిః- భిన్నయామిశ్ర ... గరక్తిమోత్పత్తేః అతఏవపురఃపురోభాగేప్రవాళైఃవిద్రుమైః ... ప్రవాళంపున్నపుంసకమిత్యమరః- పూరితార్ధయేవ ... యా-అచ్ఛస్ఫటికాక్షమాలయా- జపమాలయేత్యర్థః-తథాప్రసి ... స్ఫటికగ్రహణాత్ ... అక్షమాలాభిధానాత్ - విభాంతంభాసమా ... భాతేత్యత్ర ప్రత్యయః-అత్రనఖాంశుభిన్న యేతిస్వగుణత్యాగేనాన్యగుణ ... లక్షణంతద్గుణాలంకారఉక్తిః-తద్గుణఃస్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్ట ... గుణాహృతిలక్షణాత్ -తమత్థాపితా చేయంప్రవాళపూరితార్ధత్వోత్ప్రేక్షా ... యోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ......

మూ, ౧౦ { రణద్భిరాఘట్టనయానభస్వతః పృథగ్విభిన్న శ్రుతి మండలైస్స్వరైః స్ఫుటీభవద్గ్రామవిశేషమూర్ఛనా మవేక్షమాణంమహతీంముహుర్ముహుః॥ ...... }

౧౦. (రణద్భిరితి)పురఃనభస్వతః వాయోః-ఆఘట్టనయాఆహతేన-పృథగ సంకీర్ణం- రణద్భిర్ధ్వనద్భిః అనురణనాత్మనోత్పద్యమానైరిత్యర్థః- శ్రు త్యనంతరభావీయఃస్నిగ్ధోనురణనాత్మకః।స్వతోరంజయతిశ్రోతృచిత్తంసస్వ రఉచ్యతఇతి॥ శ్రుతినామస్వరారంభకావయవశబ్దవిశేషః తదుక్తం*ప్ర థమశ్రవణాచ్ఛబ్దశ్శ్రూయతే హ్రస్వమాత్రకః।సాశ్రుతిస్సంపరిజ్ఞేయాస్వ రావయవలక్షణా॥ భిన్నాని ప్రతినియతసంఖ్యయావ్యవసితాని శ్రుతీనాం మండలానిసమూహాయేషాంతైః-విభిన్న శ్రుతిమండలైః- శ్రుతిసంఖ్యానియ మోక్తః * చతుశ్చతుశ్చతుశ్చైవషడ్జమధ్యమపంచమాః। ద్వేద్వేనిషాద గాంధారౌత్రిస్త్రిఋషభధైవతావితి-తదుక్తం * శ్రుతిభ్యస్స్యుస్స్వరా షడ్జర్షభగాంధారమధ్యమాః। పంచమోధైవతశ్చాథనిషాదఇతిసప్తతే॥

తేషాంసంజ్ఞాసరిగమపధనీత్యపరాః స్వరా ఇతి - తైస్త్రిభిః స్వరైః స్పష్టీభవంతో గ్రామవిశేషాణాంషడ్జాద్యపరనామకానాం స్వరసమూహభేదానాం త్రయాణాం-మూర్ఛనాః స్వరారోహావరోహణక్రమభేదాః యస్యాం తాం మహతీంనిజవీణాం విశ్వావసోస్తు బృహతీ తుంబురోస్తు కళావతీ। మహతీ నారదస్య స్యాత్సరస్వత్యాస్తు కచ్ఛపీతి వైజయంతీ - ముహుర్ముహుః వారం వారం-తంత్రీయోజనాభేదమహిమ్నా పురుషప్రయత్నం వినాపి సంనాదం క్వణంతీతి కాకుకాదను సంధానమిత్యర్థః-అత్ర గ్రామలక్షణం॥ యథా కుటుంబినస్సర్వే హ్యేకీభూతా భవంతి హి। తథా స్వరాణాం సందోహో గ్రామ ఇత్యభిధీయతే॥ షడ్జగ్రామో భవేదాదౌ మధ్యమగ్రామపేవచ। గాంధార గ్రామ ఇత్యేత గ్రామత్రయముదాహృతమ్॥ నంద్యావర్తోథ జీమూత స్సుభద్రో గ్రామకాస్త్రయః। షడ్జమధ్యమగాంధారాస్త్రయాణాం జన్మహేతవ ఇతి॥ మూర్ఛనాలక్షణంచ॥ క్రమాత్స్వరాణాం సప్తానామారోహశ్చావరోహణమ్। మూర్ఛనేత్యుచ్యతే గ్రామస్తా ఏతాస్సప్తసప్తచ॥ గ్రామత్రయేపి ప్రత్యేకం సప్తసప్తచ మూర్ఛనాః ఇత్యేకవింశతిమూర్ఛనాభవంతి-తన్నామానితు నాపేక్షితముచ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞాభంగభయాన్న లిఖ్యంతే ఇతి సర్వమవదాతం -అతః పుంవ్యాపారమంతరేణ స్వరాద్యాభివ్యక్త్యోపి లోకాతిక్రాంతోయం శిల్పసౌష్ఠవాతిశయోపీణాయాః ప్రతీయతే తేనసహస్వతస్సిద్ధాతిశయస్యాభేదేనాధ్యవసితత్వాత్-తస్మాదతిశయోక్తిరలంకారః- సాచ మహత్యాః పుంవ్యాపారం వినా-మూర్ఛనాద్యసంబంధేపసంబంధాభిధానాత్ - అసంబంధే సంబంధరూపతయాచ- పుంవ్యాపారాఖ్య కారణం వినాపి మూర్ఛనాదికార్యోత్పత్త్యుద్యోతనాత్ విభావనావ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిరితిసంక్షేపః॥ ....

మూ, ౧౧ { నివర్త్యసోనువ్రజతః కృతానతీనతీంద్రియజ్ఞాననిధి-
ర్నభస్సదః। సమాసదత్సాదితదైత్యసంపదః పదం మ-
హేంద్రాలయచారుచక్రిణః॥..... ....}

౧౧. (నివర్త్యేతి) అతీంద్రియాః ఇంద్రియమతిక్రాంతాః-దేశకాలస్వరూప విప్రకృష్టార్థాః అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయేతి సమాసః తస్మిన్ ప్రాప్తాపన్నాలం పూర్వగతిసమాసేషు పరవల్లింగతా ప్రతిషేధోవక్తవ్య ఇతి విశేష్యలింగత్వం- తేషాం జ్ఞానం-తస్య నిధిః- సర్వార్థదర్శీత్యర్థః- సః నారదః-కృతానతీన్ కృతప్రణామాన్- అనువ్రజతోనుగచ్ఛతః-నభసి సే

దంతిగచ్ఛంతీతినభస్సదః-సురాణాంసత్సుద్విషేత్యాదినాక్విప్-నివర్త్యప్రతి
యాస్య- సాధితాఃవినాశితాః- దైత్యానాంసంపదోయేనతస్య-చక్రిణోహ
రేః-మహేంద్రస్యాలయోభవనం-తద్వచ్చారు-వదనంస్థానం- సమాసః త్
ప్రాపత్- సీనతెలుర్జిక్ పుషాదిత్వాదఙ్ అత్ర నతీనతీతిపదఃపదమితిచద్వ
యోర్వర్ణాంజనయుగ్మయోరసకృదావృత్త్యాఛేకానుప్రాసః అన్యత్రవృ
త్త్యనుప్రాసఇత్యనయోస్సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౧౨ { పతత్పతంగప్రతిమ స్తపోనిధిఃపురోస్య యావన్న భు
వివ్యలీయత। గిరే స్తటిత్వానివ తావదుచ్చకై ర్జ
వే నపీఠాదుదతిష్ఠదచ్యుతః॥........ ...... }

౧౨. (పతదితి)పతన్ యఃపతంగస్సూర్యః-సప్రతిమాఉపమానం యస్య సః॥ పతంగౌపక్షిసూర్యౌ చేత్యమరః- తపోనిధిఃమునిః-తస్యహరేః-పురోభువిపురః ప్రదేశే-యావన్నవ్యలీయత నాతిష్ఠత్-లీఙ్ గతావితిధాతోః దైవాదికాత్కర్తరిలఙ్-తావదచ్యుతః-గిరేఃశైలాత్ - తటితోస్యసంతీతితటిత్వాన్ మేఘ ఇవ రుభాయఇతిమాతుపోమకారస్యవకారఃతసౌమత్వర్థఇతిభసంజ్ఞాయామేకసంజ్ఞాధికారేణాపదత్వాన్నజశ్త్వం- ఉచ్చకైరుచ్చతాత్పీఠాత్-జవేనోదతిష్ఠత్-మునిచరణస్యభూస్పర్శాత్ప్రాగేవస్వయముత్థితవాన్ * ఊర్ధ్వంప్రాణాహ్యుత్క్రామంతియూనఃస్థవిరఆగతే। ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాంపునస్తాన్ప్రతిపద్యతఇతిశాస్త్రమనుసరన్నితిభావః॥ ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీతినియమనాత్-ఇహోర్ధ్వకర్మణినాత్మనేపదం-పతత్పతంగఇత్యత్ర పతంగస్యపతనాసంభవాన్నియమభూతోపమేత్యాచార్యదండిప్రభృతయో బభణుః-అతఏవాత్రప్రసిద్ధస్యోపమానత్వాయోగాదుత్ప్రేక్షేత్యాధునికాలంకారికాస్సర్వేవర్ణయంతి॥ ....

మూ, ౧౩ { అథప్రయత్నోన్నమితానమత్ఫణై ర్ధృతేకథంచి
త్ఫణినాంగణై రధః। న్యధాయిషాతామభిదేవకీసు
తంసుతేనధాతుశ్చరణౌభువస్తలే॥........... ...... }

౧౩. (అథేతి)అథాచ్యుతోత్థానానంతరం-ధాతుస్సుతేననారదేన-ప్రయత్నేనోన్నమితాస్సధాపిమునిపాదన్యాసభారేణానమంతః ఫణాయేషాం తైఃఫణినాంగణైః-అధఃఅధఃప్రదేశే-కథంచిద్ధృతేస్థాపితే భువస్తలే భూపృష్ఠేఅభిదేవకీసుత[illegible]ప్రతిఅభి[illegible]చరణౌ[illegible]న్యధాయిషాతాంనిహితౌ-దధాతే[illegible]త్యాదినాచి

౧౬. మహాదితి॥ మహత్యాః మహానీలశిలారుచః-సింహళద్వీపసంభవేంద్రనీలోపలస్య- రుగివరుగ్యస్య- తస్యేత్యుపమాలంకారః॥ సింహళస్యాకరోద్భూతాః మహానీలాస్తుతేస్మృతా ఇతిభగవానగస్త్యః - కంసకృషః శ్రీకృష్ణస్య-పురోగ్రే-విష్టరేఆసనే వృక్షాసనయోర్విష్టర ఇతిషత్వం - నిషేదివాన్ ఉపవిష్టవాన్ భాషాయాంసదవసశ్రువ ఇతిక్వసుః సమునిః - అభిసాయంసాయంకాలాభిముఖం-అవ్యయీభావః- సాయంకాలస్య కార్ష్ణ్యాత్కృష్ణోపమానత్వం-శ్రితః ఉదయఇత్యద్రిర్యేన-తస్యచంద్రమసః- అభిరామతాం ఉచ్చైశ్శోభాం-అచూచురత్ చోరితవాన్-ప్రాప్తవానిత్యర్థః-చురస్తేయే ణిశ్రిత్యాదినాచఙ్-అత్రాన్యస్యాన్యసంబంధాసంభవాచ్చంద్రమసోభిరామతామివాభిరామతామిత్యౌపమ్యపర్యవసానాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపోనిదర్శనాభేదః సచోక్తోపమయాసంగాంగిభావేనసంకీర్యతే॥ ....

మూ. ౧౭
విధాయతస్యాపచితింప్రసేదుషఃప్రకామమప్రీయ
తయజ్వనాంప్రియః । గృహీతుమార్యాన్పరిచర్య
యాముహుర్మహానుభావా హినితాంతమర్థినః॥

౧౭. విధాయేతి॥ యజ్వానోవిధినేష్టవంతః॥ యజ్వాతువిధినేష్టవానిత్యమరః॥ సుయజోర్ఙ్వనిప్- తేషాంప్రియోహరిః -ప్రసేదుషః ప్రసన్నస్య-సదేః క్వసురిత్యుక్తం- తస్యమునేరపచితింపూజాం॥ పూజానమస్యాపచితిరిత్యమరః-విధాయకృత్వా- ప్రకామమత్యంతం- అప్రీయత ప్రీతోభవత్ -ప్రీఙో దైవాదికాత్కర్తరిలఙ్ -మునిపూజాయాః ప్రీతిహేతుత్వే అర్థాంతరంన్యస్యతి-గృహీతుమితి-మహానుభావాః మహాత్మానః-ఆర్యాన్ పూజ్యాన్- పరిచర్యయా వరివస్యయా-గ్రహీతుంవశీకర్తుం గ్రహోలిటిదీర్ఘ ఇతిదీర్ఘః ముహుర్నితాంతం-అర్థినోభిలాషవంతోహి-అర్థనమర్థోభిలాషః సఏషామస్తీతిమత్వర్థీయఇనిఃనతుణినిః- కృద్వృత్తేస్తద్ధితవృత్తిర్బలీయసీతి భాష్యోక్తత్వాత్॥ ....

మూ. ౧౮
అశేషతీర్థోపహృతాః కమండలోర్నిధాయపా
ణావృషిణాభ్యుదీరితాః। అఘౌఘవిధ్వంసవిధౌపటీ
యసీర్నతేనమూర్ధ్నాహరిరగ్రహీదపః॥........

౧౮. అశేషేతి॥ అశేషతీర్థేభ్యః ఉపహృతాః - ఆహృతాః తథాకమండలోః పాణౌనిధాయ - కమండలోరుదపాత్రాదుద్ధృత్య పాణౌనిధాయేత్యర్థః-కుసూలాత్పచతీత్యాదివత్ క్రియాంతరాక్షిప్తక్రియాపేక్షయాకమం

జలోదరపాదానత్వాత్పంచమీ॥అ స్త్రీ కమండలుః కమండీత్యమరః-ఋషిణా అభ్యుదీరితాః క్షిప్తాః-అతఏవాఘానామాఘానాంపాపసమూహానాం-విధ్వంసప్రవినాశకరణే పటీయస్యస్సమర్ధతరాః - పటుశబ్దాదీయసున్ప్రత్యయః-అపోజలాని- హరిః కృష్ణః-న తేనమూర్ధ్నా శిరసా- అగ్రహీత్ స్వీకృతవాన్- గ్రహేర్లుఙ్॥ ....

మూ. ౧౯ { స కాంచనే యత్ర మునేరనుజ్ఞయా నవాంబుదశ్యామ తనుర్న్యవీవిశత । జిగాయ జంబూజనితశ్రియ శ్శ్రియం సుమేరుశృంగస్యతదాతదాసనమ్। .... }

౧౯. సఇతి ॥ నవాంబుదశ్యామతనుః సహరిః-మునేరనుజ్ఞయా- కాంచనే కాంచనవికారే- హైమకారికో ప్రత్యయః-యత్రఆసనే - న్యవీవిశత ఉపవిష్టవాన్ ఉపవిశేరితి ఇత్యాత్మనేపదం, శల ఇగుపధాదనిటః క్స ఇతి క్సః-తదాసనం-తదాహార్యోపవేశసమయే- జంబూనీలఫలోవృక్షవిశేషః జంబూనామ్నస్సరిత్ చ రాజజంబూమవర్ణోఫలేత్యభిధానరత్నమాలాయాం- తయాజనితాశ్రీర్యస్యతస్యతథోక్తస్య-భాషితపుంస్కత్వాత్పుంవద్భావః-అత్రోనునుభావః-సుమేరుశృంగస్యశ్రియం-జిగాయతద్వద్బభావిత్యర్ధః, సకాలిత్లో జేరితిసత్వం-ఉపమానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః॥ ....

మూ. ౨౦ { సతప్తకార్తస్వరభాస్వరాంబరః కఠోరతారాధిపలాంఛనచ్ఛవిః। విదిద్యుతే బాడబజాతవేదస శ్శిఖాభిరాశ్లిష్ట ఇవాంభసాం నిధిః॥ .... }

౨౦. సఇతి॥తప్తంపుటపాకశోధితం- కార్తస్వరంస్వర్ణం॥రుక్మంకార్తస్వరంజాంబూనదమష్టాపదో స్త్రియా మిత్యమరః- తద్వద్భాస్వరాంబరః పీతాంబరఇత్యర్థః। కఠోరతారాధిపస్య పూర్ణేందోః-లాంఛనస్యకళంకస్యఛవిరివచ్ఛవిర్యస్యసః-ఉపమానపూర్వపదోబహువ్రీహిః-ఉత్తరపదలోపశ్చ-సహరిః- బాడబజాతవేదసోబడబాగ్నేః-శిఖాభిర్జ్వాలాభిః- ఆశ్లిష్టః సంసక్తః-అంభసాంనిధిరివవిదిద్యుతేబభాసే॥ ....

మూ. ౨౧ { రథాంగపాణేః పటలేనరోచిషా మృషిత్విషస్సంవలితా విరేజిరే । చలత్పలాశాంతరగోచరాస్తరోస్తుషారమూర్తేరివనక్తమంశవః॥ .... }

౨౧. రథాంగేతి॥రథాంగంచక్రం - పాణౌయస్యతస్యహరేః ॥ప్రహరణార్ధేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవతఇతిపాణేఃపరనిపాతః- రోచిషాంపటలేన-

సంవళితాః మిశ్రితాః-ఋషేః త్విషో రుచయః-నక్తం రాత్రౌ-సప్తమ్యర్థే-
వ్యయీభావః-తరోః వృక్షస్య-చలతాం పలాశానాం పత్రాణాం-అంతరాణి
వివరాణి-గోచరా ఆశ్రయా యేషాం తే తుషారః మూర్తిర్యస్య తస్యేందోః-
అంశవో మయూఖా ఇవ-విరేజిరే చకాశిరే-ఉత్ప్రేక్షా॥...... ....

మూ. ౨౨ { ప్రఫుల్లతాపింఛనిభైరభీశుభిః శుభైశ్చ సప్తచ్ఛద
పాంసుపాండుభిః। పరస్పరేణచ్ఛురితామలచ్ఛవీ
తదైకవర్ణావివ తౌ బభూవతుః॥ ... . }

౨౨ ప్రఫుల్లేతి॥ ప్రఫుల్లం వికసితం- ఫుల్ల వికసన ఇతి ధాతోః పచాద్యజంతం-
ఫలేస్తు క్తప్రత్యయాననుపసర్గాత్ ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘా ఇతి నియమాత్-ఫుల్ల
ఇత్యేవ ఇతి క్షీరస్వామీ- తాపింఛస్య తమాలస్య పుష్పం తాపింఛం॥సూ॥ ఫలేలుగి
తి తద్ధితలుక్॥ ద్విహీనం ప్రసవే సర్వమితి నపుంసకత్వం* కాలస్కంధస్తమాల
స్స్యాత్తాపింఛోఽపి ఇత్యమరః- తేన సదృశైః ప్రఫుల్లతాపింఛనిభైః-
నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవిగ్రహః అత ఏవ *స్యురుత్తరపదే త్వమీ॥ నిభసంకా
శనీకాశప్రతీకాశోపమాదయ ఇత్యమరః - సప్తచ్ఛదాః సప్తపర్ణాని పర్ణాని యస్య
స్యేతి సప్తచ్ఛదో వృక్షభేదః సప్తపర్ణో విశాలత్వక్ శారదో విషమచ్ఛద ఇత్య
మరః - సంఖ్యాశబ్దస్య వృత్తివిషయే వీప్సార్థత్వం సప్తపర్ణాదివ్యాఖ్యానం బా
హ్యం- శేషం తాపింఛవత్ -తస్య పుష్పాణి సప్తచ్ఛదాని- తేషాం పాంసుః రజః-
తద్వత్పాండుభిస్సితైః - శుభైశ్చ శుభ్రైః-అభీశుభిరన్యోన్యరశ్మిభిః* అభీశుః
ప్రగ్రహే రశ్మావిత్యమరః- పరస్పరేణచ్ఛురితే రూషితే-అమలే ఛవీ అన్యో
న్య కాంతీ యయోస్తౌ-ఛవ్యోరభీశూనాం చావయవావయవిభావాద్భేదేన ని
ర్దేశః-తౌ హరినారదౌ-తదా ఏకవర్ణావివ బభూవతుః-ఉభయప్రభామేళ
నాదుభయోరపి- సర్వాంగీణో గంగాయమునాసంగమ ఇవ- స్ఫటికేంద్రనీల
మణిప్రభామేళనప్రాయః కశ్చిదేకవర్ణః ప్రాదుర్బభూవ-తన్నిమిత్తా చే
యమనయోరేకవర్ణతోత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ. ౨౩ { యుగాంతకాలప్రతిసంహృతాత్మనో జగంతి య
స్యాం సవికాసమాసత। తనౌ మముస్తత్ర న కైటభ
ద్విషస్తపోధనాభ్యాగమసంభవా ముదః॥........ }

౨౩, యుగాంతేతి॥ యుగాంతకాలే ప్రళయసమయే- ప్రతిసంహృతాః ఆ
త్మన్యుపసంహృతాః-ఆత్మానో జీవాః యేన తస్య - కైటభద్విషో హరేః- యా
స్యాం తనౌ- జగంతి లోకాః-సవికాసం సవిస్రంభం- ఆసత ఆతిష్ఠన్-ఆస ఉపవేశ

నేబక్-తత్ర తనౌ దేహే- తపోధనస్య నారదస్య-అభ్యాగమేన ఆగమనేన-సంభవంతీతి సంభవాస్సంభావనాః - పచాద్యచ్-ఉపదేశస్సంతోషాః-నమాముః అంతరిచ్యం తేత్యర్థః చతుర్దశభువనభరణపర్యాప్తేప్యంతర్నమామాంతీతి కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాతిశయేన-స్వతస్సిద్ధస్యాభేదేనాధ్యవసితత్వాదతిశయోక్తిః - సా చముదామాంతప్సంబంధేపి అసంబంధోక్త్యా - సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః॥ ....

మూ. ౨౫ { నిదాఘధామానమివాధిదీధితిం ముదా వికాసం ముని
మభ్యుపేయుషీ । విలోచనే బిభ్రదధిశ్రితశ్రిణీ స
పుండరీకాక్ష ఇతి స్ఫుటోభవత్ ॥ .... }

౨౫. (నిదాఘేతి) నిదాఘముష్ణం- ధామ తేజో యస్య తం తథోక్తం * నిదాఘో గ్రీష్మకాలేప్యుష్ణస్వేదాంబునోరపీతి విశ్వః- అర్కం సూర్యమివ అధిదీధితిం అధికకాంతిం-మునిం-నారదమభిలక్ష్య అభిరభాగ ఇతి లక్షణే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా-కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా-ముదా సంతోషేణ- వికాసముపేయుషీ ఉపగతే క్వసుప్రత్యయాంతో నిపాతః - అతఏవాశ్రితా ప్రాప్తా శ్రీర్యాభ్యాం తే తథోక్తే ఇ కోచివిభక్తావితి నుమాగమః-విలోచనే నేత్రే బిభ్రత్ క్షనాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమాభావః-సహరిః-పుండరీకాక్ష ఇత్యేవం-స్ఫుటోభవత్-సూర్యసన్నిధానేశ్రీ వికాసభాక్త్వేన- పుండరీకసాదృశ్యాత్ పుండరీకే ఇవాక్షిణీ యస్యేత్యవయవార్థలాభే- పుండరీకాక్ష ఇతి వ్యక్తమన్వర్థసంజ్ఞోభూదిత్యర్థః-అత్ర బిభ్రత్ స్ఫుటోభవదితి- పదార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య - నిదాఘధామానమివేత్యుపమాసాపేక్షత్వాదనయోరంగాంగిభావేన సంకరః॥ ....

మూ. ౨౬ { సితం సితిమ్నా సుతరాం మునేర్వపుర్విసారిభిస్సౌ
ధమివాథలంభయన్ । ద్విజావళివ్యాజ నిశాక
రాంశుభిశ్శుచిస్మితాం వాచమవోచదచ్యుతః॥... }

౨౬. (సితమితి) అథోభయోరుపవేశానంతరం-అచ్యుతః కృష్ణః- హేతుకర్త్రా విసారిభిరభీక్ష్ణం విసరద్భిః బహుళమాభీక్ష్ణ్యే ఇతి ణినిః - ద్విజావళిః దంతపంక్తిః దంతపి ప్రాండజాద్విజా ఇత్యమరః- సైవ వ్యాజః కపటం యస్య సః - తద్రూప ఇత్యర్థః-స చాసౌ నిశాకరశ్చ-తస్యాంశుభిః కిరణైః- సితం స్వభావశుభ్రం-మునేర్నారదస్య-వపుః శరీరం-సౌధం ప్రాసాదమివ-సుతరామత్యంతం తంః అవ్యయఘాదాముప్రత్యయః-సితిమ్నా ధావళ్యేన-ప్రయోజ్యకర్త్రా

లంభయన్-ప్రాపయన్-అతిథివళయన్నిత్యర్థః- లభేరత్రగత్యుపసర్జనే
ప్రాప్త్యర్థత్వేనాగత్యర్థత్వాత్ గతిబుద్ధీత్యాదినాణికర్తుః కర్మ
త్వం-యథాహ వామనః- లభేర్గత్యర్థత్వాణ్ణిచ్యణౌకర్తుః కర్మత్వాక
మః త్వేఇతి-ప్రాప్త్యుపసర్జనగత్యర్థత్వేతుకర్మత్వమేవేతి రహస్యం
లభేశ్చేతినుమాగమః-శుచిస్మితాం వాచం- అవోచత్ ఉక్తవాన్-స్మితపూ
ర్వాభిభాషీచ పూర్వభాషీచ రాఘవ ఇతిన్యాయాదితిభావః-బ్రూ ర్గోవ
చో వాలుజేవచడమిఙడమాగమేగుణః-అత్ర సౌధమివేత్యుపమాయాః- సితి
మ్నా లంభయన్నిత్యసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- ద్విజావళివ్యాజ
నిశాకరేతి-ఫలాదిశబ్దైసత్యత్వప్రతిపాదనరూపాపహ్నవస్యచ - మిథో
నైరపేక్ష్యేణసంసృష్టిః॥ ....

మూ. ౨౨
హరత్యఘంసంప్రతి హేతు రేష్యతశ్శుభస్యపూ
ర్వాచరితైఃకృతంశుభైః। శరీరభాజాంభవదీయద
ర్శనంవ్యనక్తికాలత్రితయేపి యోగ్యతామ్। ...

౨౨. (హరతీతి)భవదీయదర్శనం-శరీరంభజంతీతిశరీరభాజః- తేషాం-ద్ర
ష్టౄణామితిభావః-భజోణ్విః-కాలత్రితయేభూతాదికాలత్రయేపి-యోగ్య
తాంపాత్రతాం-వ్యనక్తిగమయతి- కుతః-సంప్రతిదర్శనకాలే- అఘంపా
పం-హరతిఅపనుదతి-ఎష్యతో భావినః-శుభస్య శ్రేయసః- హేతుఃతథా-పూ
ర్వాచరితైః ప్రాగనుష్ఠితైఃశుభైస్సుకృతైః-కృతం-ఎవం త్రైకాల్యేపి-స్వకా
ర్యత్వేనకారణత్వేనచ-పుంసిసుకృతసమవాయముపగమయతి - తత్తేనదర్శ
నంకస్యనాశాస్యమితిభావః-అత్ర హరణీత్యాదివాక్యార్థస్యశరీరేత్యాది
వాక్యార్థహేతుత్వోక్త్యా-వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగ మలంకారః॥

మూ. ౨౩
జగత్యపర్యాప్తసహస్రభానునా నయన్నియం
తుంనసమభావిభానునా। ప్రసహ్యతేజోభిరసంఖ్య
తాంగతైరదస్త్వయానుత్తమనుత్తమంతమః॥...

౨౩. (జగతీతి)జగతిలోకే-అపర్యాప్తాఅపరిచ్ఛిన్నాః-సహస్రంభానవోం
శవోయస్యతేన- భానునాఅర్కేణ-భానవోర్కహరాంశవ ఇత్యుభయ
త్రాపి వైజయంతీ-యత్తమోనియంతుంనివారయితుం- నసమభావినాశంకిః-
భావే లుఙ్-అవిద్యమానముత్తమంయస్మాత్తదనుత్తమంసర్వాధికం- అదస్త
మఃమోహాత్మకం-అసంఖ్యతాంగతైః తేజోభిః-ప్రసహ్యబలాత్ - త్వయాను
త్తంనున్నం-అతస్త్వత్పుణ్యదర్శనోభవానితిభావః- నుదవిదేత్యాదినాపికల్ప

త్వాన్ని ష్ఠానత్వాభావః-అత్రోపమానాద్భానోః మునేరాధిక్యప్రతిపా
దనాద్వ్యతిరేకః॥...

మూ. ౨౮ కృతఃప్రజాక్షేమకృతా ప్రజాసృజా సుపాత్రని
క్షేపనిరాకులాత్మనా। సదోపయోగేపిగురుస్త్వ
మక్షయోనిధిః శ్రుతీనాంధనసంపదామివ॥ ......

౨౮. (కృతఇతి) ప్రజానాంజనానాంఅపత్యానాంచ-క్షేమకృతాకుశలకా
రిణా। ప్రజాస్స్యాత్సంతతౌజనఇత్యమరః-సుపాత్రేయోగ్యపురుషే - కటా
హాదిపృథభాజనేచ-నిక్షేపేణనిధానేన- నిరాకులాత్మనాస్వస్థచిత్తేన।యో
గ్యభాజనయోఃపాత్రమిత్యమరః-ప్రజాసృజాబ్రహ్మణా-పుత్రిణాచ- త్వం
ధనసంపదామివ-శ్రుతీనాంవేదానాం-సదోపయోగే దానభోగాభ్యాంవ్య
యేపి-అక్షయఃఏకత్రామ్నాయాంతరన్యత్రానంత్యాచ్చేతిభావః- గురురుపదే
ష్టా-సంప్రదాయప్రవర్తకఇతియావత్- అన్యత్ర మహాన్-నిధీయతేత్రేతి
నిధిఃనిక్షేపః కృతః ఉపసర్గేఘోఃకిరితికిప్రత్యయః- శ్రుతిసంప్రదాయద్వా
రాధర్మాధర్మవ్యవస్థాపకతయాజగత్ప్రతిష్ఠాహేతోనాం భవాదృశాంద
ర్శనంకస్యనశ్లాఘ్యమితిభావః- అత్రశబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్ శ్లేషోయం
ప్రకృతాప్రకృతవిషయఇత్యాహుః॥ ....

మూ. ౨౯ విలోకనేనైవతవామునామునే కృతఃకృతార్థో
స్మినిబర్హితాంహసా। తథాపిశుశ్రూషురహంగరీ
యసీర్గిరోథవాశ్రేయసికేనతృప్యతే॥ ....

౨౯. (విలోకనేనేతి) హేమునేనిబర్హితాంహసాఅపహృతపాప్మనా- అ
తఏవ-అమునాతవవిలోకనేనేవ-కృతార్థఃకృతోస్మి-తథాప్యహం- గరీయ
సీఃఅర్థవత్తరాః।ద్వివచనవిభజ్యోపపదెఇత్యాదినాయియసున్_ ఉగిత
శ్చేతిఙీప్।ప్రియస్థిరేత్యాదినాగురోర్గరాదేశః-గిరస్తవవాచోపి-శుశ్రూ
షుః శ్రోతుమిచ్ఛుః-అస్మిశ్రుణోతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- నచైతద్వృథే
త్యాహ_అథవేతితథాహీత్యర్థః-అథవెతిపక్షాంతరప్రసిద్ధ్యోరితిగణవ్యా
ఖ్యానాత్- శ్రేయసివిషయే- కేనతృప్యతే- నకేనాపీత్యర్థః - కృతార్థత
యాఇయత్తాభావాదితిభావః-భావేలట్॥ ....

మూ. ౩౦ గతస్పృహోప్యాగమనప్రయోజనంవదేతివక్తుం
వ్యవసీయతేయయా। తనోతినస్తాముదితాత్మగౌ
రవోగురుస్తవైవాగమఏషధృష్టతాం॥ ....

౩౦. ఏవంప్రియముక్త్వా-సంప్రత్యాగమనప్రయోజనంవినయేనపృచ్ఛతి॥ గతస్పృహఇతి॥ గతస్పృహస్యాపివిరక్తస్యాపిత్వం- ఆగమనప్రయోజనం-వదేతి వక్తుం-యయాధృష్టతయా-వ్యవసీయతేఉద్యుజ్యతే- స్యతేఖాణవేలట్-ఉదితముత్పన్నం ఉక్తంవా- ఆత్మనోమమగౌరవంయేనసః-గురుఃశ్లాఘ్యః-ఏష తవఆగమఏవ-నోస్మాకం-తాంధృష్టతాం-తనోతి-భగవతోనిస్పృహత్వేపి ప్రేమ్ణైవప్రవృత్తేః-ప్రయోజనవ్యాప్త్యాసావకాశఃప్రశ్నఇతిభావః॥...

మూ, ౩౧ { ఇతిబ్రువంతంతమువాచసవ్రతీనవాచ్యమిత్థంపు
రుషోత్తమత్వయా। త్వమేవసాక్షాత్కరణీయ ఇ
త్యతఃకిమస్తికార్యంగురుయోగినామపి॥ ...... }

౩౧. (ఇతీతి)ఇతిబ్రువంతంతంహరిం-సవ్రతీమునిరువాచ-కిమితి- హేపురుషోత్తమపురుషేషుశ్రేష్ఠనిర్ధారణఇతిషష్ఠీసమాసనిషేధః- త్వయాఇత్థం-గతస్పృహస్యాపీత్యేవం-నవాచ్యం- గతస్పృహస్యాప్యత్రప్రయోజనసంభవాదితిభావః-తదేవాహ-యోగినామపి-త్వమేవసాక్షాత్కరణీయః ప్రత్యక్షీకర్తవ్యః- ఇత్యతోస్మాత్-అన్యద్గురుకార్యం- కిమస్తినకించిదిత్యర్థః-తస్మాన్నప్రయోజనాంతరప్రశ్నావకాశఇతిభావః॥ ....

మూ: ౩౨ { ఉదీర్ణరాగప్రతిరోధకంజనైరభీక్ష్ణమక్షుణ్ణత
యాతిదుర్గమమ్। ఉపేయుషోమోక్షపథంమన
స్వినస్త్వమగ్రభూమిర్నిరపాయసంశ్రయా॥ .. }

౩౨. యదుక్తంయోగినామపిత్వమేవ సాక్షాత్కరణీయఇతితదేవప్రథయతి-ఉదీర్ణేతి॥ ఉదీర్ణఉద్రిక్తః-రాగోవిషయాభిలాషః-సఏవప్రతిరోధకః ప్రతిబంధకః-పాటచ్చరశ్చయస్మిన్ తం॥ ప్రతిరోధిపరాస్కందిపాటచ్చరమలిమ్లుచాఇత్యమరః- అభీక్ష్ణమక్షుణ్ణతయాఅనభ్యస్తత్వేన- అన్యైరప్రతిహతత్వేనచ- జనైరతిదుర్గమం- మోక్షపథంఅపవర్గమార్గం- కాంతారంచ- ఉపేయుషఃప్రాప్తవతః ॥ ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతిక్వసుప్రత్యయాంతోనిపాతః-మనస్వినస్సుమనసోధీరస్యప్రశంసాయామినిః-త్వమేవ-నిరపాయఃపునరావృత్తిరహితః-సంశ్రయః-ఆశ్రయఃప్రాప్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తా_నచపునరావర్తతఇతిశ్రుతేః-అగ్రభూమిఃప్రాప్యస్థానం *అగ్రమాలంబనేప్రాప్యఇతివిశ్వః ,సోహమిత్యాదిశ్రుతేఃత్వత్ప్రాప్తిరేవమోక్షత్వాదితిభావః-తస్మాన్ముముక్షూణామపిత్వమేవసాక్షాత్కరణీయఇతిసిద్ధంతమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతినాన్యఃపంథావిద్యతేయనాయేతిశ్రుతేః- యథాక

వ్యచిత్సు-తస్మిత్సంకటాన్నిర్గత్యకేనచిత్కాంతారేణాగతస్యకించిన్నిర్బాధస్థానప్రాప్తిరభయాయకల్పతె- తథాత్వమేవమముక్షోరితిధ్వనిః॥ ......

మూ, ౩౩ { ఉదాసితారం నిగృహీతమానసైర్గృహీతమధ్యాత్మదృశాకథంచన। బహిర్వికారంప్రకృతేఃపృథగ్విదుః పురాతనంత్వాంపురుషంపురావిదః॥ ....}

౩౩. ననుప్రకృతివివిక్తపురుషసాక్షాత్కారాన్మోక్షః-నాస్మత్సాక్షాత్కారాదిత్యాశంక్య-సోపిత్వమేవేత్యాహ॥ఉదాసితారమితి॥ పురావిదఃపూర్వజ్ఞాః కపిలాదయః-త్వాంనిగృహీతమానసైః అంతర్నిరుద్ధచిత్తైః-యోగిభిః అత్మనిఅధ్యాత్మం-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావఃఅనశ్చేతిసమాసాంతష్టచ్-అధ్యాత్మందృక్ జ్ఞానం-తయాఅధ్యాత్మదృశా- ప్రత్యగ్దృష్ట్యా- కథంచన-గృహీతం సాక్షాత్కృతం- కేనరూపేణగృహీతమతఆహ-ఉదాసితారముదాసీనంప్రకృతౌస్వార్థంప్రవృత్తాయామపి- స్వయంకర్తృత్వాద్యస్పృష్టమిత్యర్థః- ఆసేస్తృచ్-బహిర్వికారేభ్యోబహిర్వికారం-మహదాదిభ్యః-పృథగ్భూతమిత్యర్థః॥ అపపరిబహిరఞ్చవఃపంచమ్యేత్యవ్యయీభావః కించప్రకృతేస్త్రిగుణాత్మనోమూలకారణాత్-పృథగ్విభిన్నం*ప్రకృతిఃపంచభూతేషుప్రధానేమూలకారణఇతియాదవః-పురాభవంపురాతనం-అనాదింసాయంచిరమిత్యాదినాట్యుట్ప్రత్యయః-పురుషంపురుషశబ్దవాచ్యం-విజ్ఞానఘనం- విదుఃవిదంతి విదోలటోవేతిఝేరుసాదేశః యదాహుఃమూలప్రకృతిరవికృతిః-మహదాద్యాఃప్రకృతివికృతయఃసప్తషోడశ-ఏకశ్చవికారః-నప్రకృతిర్నవికృతిఃపురుషఇతి, అజామేకాంలోహితశుక్లకృష్ణామిత్యాదిశ్రుతేశ్చ-సోపిత్వమేవ;తత్త్వమసీత్యాదివాక్యైరైక్యశ్రవణాత్-తస్మాత్త్వమేవసాక్షాత్కరణీయఇతిసమ్యగుక్తమితిభావః॥ ....

మూ, ౩౪ { నివేశయామాసిథ హేలయోద్ధృతంఫణాభృతాంఛాదనమేకమోకసః। జగత్త్రయైకస్థపతిస్త్వముచ్చకైరహీశ్వరస్తంభశిరస్సుభూతలమ్।........... }

౩౪. ఏవంభగవతోనిర్గుణస్వరూపముక్త్వా-సంప్రతిప్రస్తుతోపయోగితయా-సగుణమాశ్రిత్యషడ్భిఃస్తౌతి(నివేశయామాసిథేతి) జగత్త్రయస్యలోకత్రయస్య-ఏకస్థపతిరేకాధిపతిః-ఏకశిల్పిశ్చ*స్థాపత్యేధిపతౌతక్ష్ణిసపతిస్స్విదివేషచేతివైజయంతీ-త్వంహేలయాలీలయా-ఉద్ధృతం- వరాహావతారఇతిభావః ఫణాభృతాముర గాణాం-ఓకసఆశ్రయస్య-సద్మనశ్చ * ఓకస్సద్మని

చాశ్రయ ఇతి విశ్వః ఏకం ఛాదనమావరణం భూతలం- ఉద్వహతైరున్నతైః-అ
హీశ్వరః శేషః-సఏవస్తంభః-తస్య శిరస్సు మూర్ధసు-అగ్రేషు చ- సహస్రే
పీఠభావః- నివేశయామాసిథ నిహితవాన్ - నివిశతేః ణ్యన్తాల్లిట్ ప్రత్య
యః కృఞ్చానుప్రయుజ్యతె లిటీతి అస్తేరనుప్రయోగః అత్ర శ్లిష్టాశ్లిష్టరూపక
యోర్హేతుహేతుమద్భావాత్ శ్లిష్టపరంపరితరూపకం॥..... ....

మూ, ౩౪ { అనన్యగుర్వ్యాస్తవ కేన కేవలం పురాణమూర్తే
ర్మహిమావగమ్యతె। మనుష్యజన్మాపి సురాసు
రాన్గుణైర్భవాన్భవచ్ఛేదకరైః కరోత్యధః॥ ..... }

౩౪. (అనన్యేతి) నవిద్యతె అన్యో గురుర్యస్యాస్సా-తస్యాః అనన్యగుర్వ్యాః ఇతి
త్యేకదీకారాంతః పాఠః - సమాసాన్తప్రత్యయవిధేరనిత్యత్వాత్కాభావః ప్ర
సంగే న-పశ్చాత్త్వనుపసర్జనాదికారాత్ ,వోతోగుణవచనాదితిన ప్రా
ప్నోతీతి ,ఙీతి హ్రస్వశ్చేతి వానదీత్వాత్ ,ఆణ్నద్యా ఇతి ఆడాగమః- కేచిత్సమా
సాంతవిధేరనిత్యత్వ ఇతి కారుసంపాదయంతి - తస్యాః సర్వోత్తరాయాః పు
రాణమూర్తేః కేవలం-అమానుషస్వరూపస్యైవ,కేవలః కృత్స్నఏకస్స్యా
త్కేవలంచావధారణ ఇతి శాశ్వతః-మహిమా కేనావగమ్యతె నకేనాపీత్యర్థః ప్ర
తః-మనుష్యజన్మయస్యసః-మనుష్యజన్మాపి భవాన్॥ అవజ్యోర్బహువ్రీహి
వ్యధికరణో జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః- భవచ్ఛేదకరైః సంసారనివర్త
కైః-గుణైః జ్ఞానాదిభిః-సురాసురాన్ -సురాసురవిరోధస్య శాశ్వతికత్వా
దాశాశ్వతికత్వాత్ ,యేషాంచ విరోధశ్శాశ్వతిక ఇతి నద్వంద్వైక వద్భావ
ఇత్యాహుః- అధః కరోతి శేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమపురుషః- భవచ్ఛబ్దస్యయు
ష్మదస్మదన్యత్వేన శేషత్వాదితి - మానుష ఏవ తె మహిమా దురవగాహః- అ
మానుష స్తుకిము తేతి తాత్పర్యార్థః- ద్వితీయార్ధే అసకృద్వ్యంజనయుగ్మా
వృత్త్యా ఛేకానుప్రాసః॥...... ....

మూ, ౩౫ { లఘూకరిష్యన్నతిభారభంగురామమూంకిలత్వం
త్రిదివాదవాతరః। ఉదూఢలోకత్రితయేన సాంప్ర
తంగురుర్ధరిత్రీ క్రియతేతరాంత్వయా॥ .... }

౩౫. లఘూకరిష్యన్నితి- త్వమతిభారేణదుర్జనరూపేణ-భంగురాంస్వ
యంభజ్యమానాం భంజభాసమిదో ఘురజితి ఘురచ్॥ భిదురాదయః కర్మక
ర్తరీతి వామనః అమూంభువమిత్యర్థః-లఘూకరిష్యన్ అలఘ్వీం లఘ్వీం కరిష్యన్
కిల అభూతతద్భావే చ్వి- చ్వౌచేతి దీర్ఘః-తృతీయాదివ్యాస్తి దివస్స్వర్గాత్
తస్మాత్ ,పృథఘరేకపిధానంవృత్తివిషయే సంఖ్యాశబ్దస్య పూరణార్థత్వం

త్రిభాగాదివత్ -అవాంతరః అవతీర్ణో౽సి- సాంప్రతం సంప్రతి- ఉత్కృష్టలోక
త్రితయేఽపి-కుతశ్చావిశేషః-త్వయాధరిత్రీ భూమిః-సుసంపూజ్యా ... ...
త్రియుతేతరాం-అతిశయేన క్రియతే ఇతి జశ్చేతి తరప్ ... ముక్తం ...
... ప్రత్యయః - ... ...
... ... అభావస్యైవిరోధస్య ... ...
... ॥ ... ...

మూ, ౩౮ { నిజౌజసోజ్జాసయితుం జగద్ద్రుహా ముపాజిహీథా న
మహీతలం యది । సమాహితైరప్యనిరూపితస్తతః ప
దం దృశః స్యాః కథమీశ మాదృశామ్॥ ... . }

౩౮. (నిజౌజసేతి) నిజౌజసా స్వతేజసా- జగద్ద్రుహ్యంతీతి జగద్ద్రుహః
కంసాదయః సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్- తేషాం ఉజ్జాసయితుం- ... ...
తుమిత్యర్థః ... ...
మితి ... - మహీతలం భూలోకం- నోపాజిహీథా యది నావాతరిష్యః
... ... -తత స్తర్హి- సమాహితైస్సమాధిస్థై
పి - ... ...
చి త్తైరిత్యర్థః ... ...
... ...
తస్త్వం - హే ఈశ మాదృశాంచర్మచక్షుషామితి భావః ... ...
... ... పదం గోచరః- కథం స్యాః న కథంచిదిత్యర్థః- తస్మాత్త్వ ...
... ... ప్రయోజనమితి భావః॥ ... .

మూ, ౩౯ { ఉపప్లుతం పాతుమదో మదోద్ధతై స్త్వమేవ విశ్వం
భర విశ్వమీశిషే । ఋతే రవేః క్షాలయితుం క్షమే
త కః క్షపాతమస్కాండమలీమసం నభః॥ .... }

౩౯. ననుకో౽సౌ నిర్బంధః యన్మయైవాయం దుష్టనిగ్రహః కార్య ఇత్యాశం
క్య అనన్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ (ఉపప్లుతమితి) ... ...
... ... సంజ్ఞాయాం భృతృవృజీత్యాదినా ... ...
మదోద్ధతైః కంసాదిభిః- ఉపప్లుతం పీడితం అదః ఇదం విశ్వం లోకం పాతుం రక్షితుం
త్వమేవ ఈశిషే శక్నోషి- విశ్వంభర ... ...
అత్ర వైధర్మ్యేణ దృష్టాంతమాహ- ఋత ఇతి ... ... తమస్కాం
డైస్తమోవర్గైః ... ... దండబాణార్వేత్యాదినా ... ...

రః,కక్షాదిషు చేతివిసర్జనీయస్య సత్వం-మలీమసంమలినం-మలీమసంతుమ
లినంకచ్ఛరంమలదూషితమిత్యమరః ॥ జ్యోత్స్నాతమిస్రే దినానామత్వర్థీయ
యోనిపాతః- నభఃకౌశయితుంవిశదీకర్తుం - రహయితుం వెలరవిందినా॥అ
న్యారాదితరర్తే ఇత్యాదినాపంచమీ-కఃషు మేతశక్యన్నయాత్ -నకోపీత్యర్థః-
తుమున్-సహా నేలిజ్-అత్ర వాక్యద్వయేపిసమానధర్మస్యైకస్య ఈశితెషు
మేతెలిశబ్దద్వయేనవస్తుప్రతివస్తుభావేన నిర్దేశాత్తత్రాపివ్యతిరేకముఖ
త్వాదై ఏకధర్మ్యేణ ప్రతివస్తూపమాలంకారః-తదుక్తం(సర్వస్వే వాక్యం) వా
క్యార్థగతత్వేనసామాన్యస్య వాక్యద్వయేనపృథఙ్నిర్దేశేప్రతివస్తూపమా॥

మూ, ౩౯ {కరోతికంసాదిమహీభృతాంవధాజ్జనోమృగాణా
మివయత్తవస్తవమ్। హరేహిరణ్యాక్షపురస్సరా
సురద్విపద్విషః ప్రత్యుతసాతిరస్క్రియా॥ ...}

౩౯. (కరోతీతి) కించజనోమృగాణామివ-కంసాదిమహీభృతాంవధాద్ధే
తోః-తవస్తవంస్తోత్రం॥ స్తవఃస్తోత్రంస్తుతిర్నుతిరిత్యమరః-కరోతీతియత్ - హే
హరే కృష్ణ-సింహేతిచగమ్యతే-సా స్తుతిక్రియా- హిరణ్యాక్షపురస్సరాఃహి
రణ్యాక్షప్రముఖాః-యేఅసురాఃతఏవద్విపాగజాస్తేషాం-ద్విషోహంతురిత్య
ర్థః-తస్యతవ-ప్రత్యుతవైపరీత్యేన॥ప్రత్యుతేత్యుక్తవైపరీత్యే ఇతిగణవ్యా
ఖ్యానే-తిరస్క్రియాఅవమానః-యదితిసామాన్యేనపుంసకం-సేతిపిధేయలిం
గం-గజఘాతినస్సింహస్య-మృగవధవర్ణనమివ- మహాసురహంతుస్తవ-కం
సాదిక్షుద్రనృపవధోద్ఘాటనం-తిరస్కారవేవేత్యర్థః-అత్ర సురద్విపానాం-
హరిరేవహరిరితి శ్లిష్టపరంపరితరూపకం-మృగాణామివేత్యుపమయాఅం
గాంగిభావేనసంకీర్యతే॥ ....

మూ, ౪౦ {ప్రవృత్తఏవస్వయముజ్ఝితశ్రమఃక్రమేణపేష్టుంభు
వనద్విషామసి। తథాపివాచాలతయాయునక్తిమాం
మిథస్త్వదాభాషణలోలుపంమనః॥ ....}

౪౦. ఏవంస్తుత్యాదిభిరభిముఖీకృత్యాగమనప్రయోజనంవక్తుముపోద్ఘాత
యతి(ప్రవృత్తఇతి)త్వముజ్ఝితశ్రమః స్త్యక్తశ్రమస్సన్- క్రమేణభువనానిద్వి
షంతీతిభువనద్విషోదుష్టాః తేషాం-పేష్టుంతాడ హంతుమిత్యర్థః-జాసినిప్ర
హణనాటక్రాథపిషాంహింసాయామితికర్మణిశేషేషష్ఠీ-స్వయమేవాప్రే
రితఏవప్రవృత్తోసి-తర్హ్యలమప్పేషణమాకార్షీరితిచేత్తత్రాహ- తథా
పీస్వతఃప్రవృత్తోపి-మిథోరహసి-త్వదాభాషణేత్వయాసహసల్లాపే-లోలు

షం లుబ్ధం॥ లుబ్ధోభిలాషుకస్తృష్ణక్సమౌ లోలుపలోలుభౌ ఇత్యమరః- మానః మాం వాచాలతయా సహాయినక్తి-లట్-వాచాలంకరోతీత్యర్థః- వాచోబహ్వ్యః సన్తీతి వాచాలః॥ *ఆలజాటచౌ బహుభాషిణీతి- ఆలచ్ప్రత్యయః॥ *స్యాజ్జల్పాకస్తు వాచాలో వాచాటో బహుగర్హ్యవాగిత్యమరః॥ ...

మూ, ౪౧ { తదింద్రసందిష్టముపేంద్ర యద్వచః క్షణంమయా
విశ్వజనీనముచ్యతే। సమసకార్యేషుగతేనధుర్య
తామహిద్విష సద్భవతానిశమ్యతామ్॥ .. .. }

౪౧. అథస్వవాక్యశ్రవణానంతరం సహేతుకం ప్రార్థయతి (తదితి) తత్తస్మాత్-ఇంద్రముపగత ఉపేంద్రః- హే ఇంద్రానుజ-అతఏవేంద్రసందిష్టం శ్రోతవ్యమితి భావః- కించ విశ్వస్మై జనాయ హితం విశ్వజనీనం*ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్ఖ ఇతి ఖప్రత్యయః-యద్వచః-క్షణం నతు చిరం-మయోచ్యతే-తద్వచః-అహిద్విషో వృత్రఘ్నస్య* సర్పేవృత్రాసురేప్యహిరితి వైజయంతీ-సమస్తకార్యేషు-ధుర్యతాం ధురంధరత్వం-గతేన అతోపి భవతా-నిశమ్యతాం శ్రూయతాం- ప్రార్థనాయాం లోట్-ధురం వహతీతి ధుర్యః*ధురో యడ్ఢకావితి యత్ప్రత్యయః - స్ఫుటం పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ ....

మూ, ౪౨ { అభూదభూమిః ప్రతిపక్షజన్మనాంభియాంతనూజ
స్తపనద్యుతిర్దితేః। యమింద్రశబ్దార్థనిషూద
నంహరేర్హిరణ్యపూర్వంకశిపుం ప్రచక్షతే॥ ... }

౪౨. అథశిశుపాలో హంతవ్య ఇతి వక్తుం తస్యావశ్యవధ్యత్వాదనన్యవధ్యత్వజ్ఞాపనోపయికతయాత్యోద్ధత్యప్రకటనార్థం జన్మాంతరవృత్తాంతం తావదుద్ఘాటయతి-అభూదితి॥ ప్రతిపక్షాచ్ఛత్రోః జన్మ యాసాం తాసాం భియాం-అభూమిరవిషయః-నివర్తక ఇత్యర్థః- తపనద్యుతిః సూర్యప్రతాపః-దితేస్తనూజో దైత్యోభూత్-కోసావత ఆహ-హరేరింద్రస్య- ఇంద్రశబ్దార్థనిషూదనం-ఇందతీతీంద్రః-ఇది పరమైశ్వర్యే-ఋజ్రేంద్రేత్యాదినా రప్రత్యయాంతః ఔణాదికో నిపాతః-తస్య ఇంద్రశబ్దస్య-ఇంద్ర ఇతి సంజ్ఞాపదస్య-యోర్థః పరమైశ్వర్యలక్షణః-తస్య నిషూదనం నివర్తకం-హరేరైశ్వర్యహారకమిత్యర్థః-యం దైత్యం- హిరణ్యపూర్వం హిరణ్యశబ్దపూర్వం-కశిపుం ప్రచక్షతే-హిరణ్యకశిపుమాహురిత్యర్థః- అత్ర హిరణ్యశబ్దపూర్వత్వం కశిపుశబ్దస్యైవ-నతు సంజ్ఞినః-తదర్థస్యేతి శబ్దపరస్య కశిపుశబ్దస్యార్థగతత్వేనాప్ర

రూపం జ్యస్య ప్రయోగాదవాచ్యవచనాఖ్యం దోషమాహుః॥ యదవాచ్యస్య వచనం నాచ్యవచనం హితదితి॥ సమాధానంతు- ఏవం విధవిషయే శబ్దపరిణామ్యర్థలక్షణా కదం చిత్సంపాద్యమిత్యుక్తం- అస్మాభిరేవ పూర్వం గిరింతె॥ ధనుర్ధరస్య సైన్యేనసున్యాదిదేశే త్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే సంజీవన్యాం ఘంటాపథేచ విశేషతో వ్యాఖ్యాతశ్చైత్ర-యం దైత్యముద్దిశ్య-హిరణ్యపూర్వః కశిపుః హిరణ్యశబ్దపూర్వం కశిపుశబ్దం ప్రచేతుసేన-జ్ఞాత్వైన ప్రయుంజత ఇతి॥ ....

మూ. ౪౩ { సమత్సరేణాసుర ఇత్యుపేయుషా చిరాయ నామ్నః
ప్రథమాభిధేయతామ్। భయస్య పూర్వావతరస్త
రస్వినా మనస్సుయేన ద్యుసదాం న్యధీయత॥ ...... }

౪౩. (సమత్సరేణేతి॥) సమత్సరేణ సవైరేణ-అస్యతీత్యసురః అసేరురన్-అసుర ఇతి నామ్నః- చిరాయ చిరకాలేన ✽ చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యమరః- ప్రథమాభిధేయతాం ఉపేయుషా-అన్వర్థతయా ముఖ్యార్థతాం గతేన-తరస్వినా బలవతా ✽ తరసీబలరంహసీ ఇతి విశ్వః-యేన హిరణ్యకశిపునా-దివి సీదంతీతి ద్యుసదః దేవాః - తేషాం మనస్సు-భయస్య-పూర్వావతరః ప్రథమప్రవేశః ✽ గ్రహవృదౄ దోరప్-న్యధీయత నిహితః-కస్మిన్ స్థితే-అస్మాదేవ దేవానాం భయోత్పత్తిరభూదిత్యర్థః॥ ......

మూ. ౪౪ { దిశామధీశాంశ్చతురో యతస్సురానపాస్య తం రా
గహృతాస్సిషేవిరే। అవాపురారభ్య తతశ్చలా ఇతి
ప్రవాదముచ్చైరయశస్కరం శ్రియః॥ .... }

౪౪. (దిశామితి॥) శ్రియస్సంపదః-యతో యదైత్యర్థః-దిశామధీశాన్ దిక్పతీనపి-చతురస్సురాన్-ఇంద్రయమవరుణకుబేరాన్-అపాస్య హిత్వా- తం హిరణ్యకశిపుం- రాగహృతాః రాగాకృష్టాస్సత్యః - నతు బలాదితి భావః-సిషేవిరే-యతోపీరంప్రియాః శ్రియ ఇతి భావః-తత ఆరభ్య తదా ప్రభృతి-అయశః కరోతీత్యయశస్కరం-మకీర్తి హేతుమిత్యర్థః ✽ కృఞో హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేష్వితి టప్రత్యయః ✽ అతః కృకమీత్యాదినా విసర్జనీయస్య సత్వం ఉచ్చైః ప్రచురం-చలా అస్థిరాః- ఇతి ప్రవాదం జనాపవాదం అవాపుః - దిగీశానామపి సర్వస్వహరణం కృతమితి తదాధిపత్యస్యపరాకాష్ఠేతి భావః॥ ......

మూ. ౪౫ { పురాణి దుర్గాణి నిశాతమాయుధం బలాని శూరా
ణి ఘనాశ్చ కంచుకాః। స్వరూపశోభైకఫలాని నా
కినాం గణైర్యమాశంక్య తదాది చక్రిరే॥ .... }

౪౭. (పురా.చే.తి) కించ-నాకినాంసురాణాం-గణైఃయంహిరణ్యకశిపుం-ఆశంక్య - బాధకత్వేనోత్ప్రేక్ష్యసకాలఆదిర్యస్మిన్ తత్తదాది-తదాత్వప్రభృతి స్వరూపశోభైవ-ఏకఃఫలంముఖ్యప్రయోజనం-యేషాంపురాదీనాంతాని తథోక్తాని- స్వర్గస్యసాధ్యశత్రోరభావాదితిభావః ; నపుంసకమన పుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితినపుంసకైకశేషః-పురాణిదుర్గాణిప్రాకారపరిఖాదిభిరగమ్యాని-చక్రిరే॥ఘటరోరుపసంఖ్యానమితిగిరేఃటః ; - ఆయుధంచనిశాతంనిశితం-చక్రే-శోతనూకరణఇతిధాతోఃక్తః శాచ్ఛోరన్యతరస్యామితివికల్పాత్పక్షేఆత్వం-బలానిసైన్యాని-శూరాణిశౌర్యవంతి-చక్రిరే-సంపాదితాని-కంచుకాఃవారవాణాః-లోహవర్మాణిస్థూలాః*కంచుకవారవాణోస్త్రీత్యమరః-ఘనాఃసాంద్రాః - చక్రిరే-లిట్ ఇత్థంనిత్యసన్నద్ధాబభూవురిత్యర్థః॥ ....

మూ. ౪౮ { సనంచరిష్ణుర్భువనాంతరేషు యాంయదృచ్ఛ
యాశిశ్రియదాశ్రయశ్శ్రియః। అకారితస్మైముకు
టోపలస్ఖలత్కరైస్త్రిసంధ్యంత్రిదశైర్దిశేనమః॥ .. }

౪౮. సఇతి॥అన్యేషుభువనేషుభువనాంతరేషు ॥ సుప్సుపేతిసమాసఃసంచరిష్ణుఃసంచరణశీలః॥ అలంకృఞిత్యాదినాచరేరిష్ణుచ్ప్రత్యయః - శ్రియఃలక్ష్మ్యాః-ఆశ్రయఃసహిరణ్యకశిపుఃయదృచ్ఛయాస్వైరవృత్త్యా* యదృచ్ఛాస్వైరితేత్యమరః - యాందిశమశిశ్రియత్ - శ్రయతేర్లుఙ్ ॥ ణిశ్రిద్రుస్రుభ్య ఇత్యాదినాచఙ్ ద్విర్భావః-ఇయఙాదేశః-ముకుటోపలేషుమౌళిరత్నేషు-స్ఖలంతఃకరాఃయేషాంతైః-శిరసిబద్ధాంజలిభిరిత్యర్థః * ఉపలఃప్రస్తరేరత్నఇతివిశ్వః- తిస్రోదశాఅవస్థాః - బాల్యకౌమారయౌవనాని - జన్మసత్తావృద్ధయోవాయేషాంతైఃత్రిదశైఃదేవైః - యద్వా-త్రిదశపరిమాణంవయోయేషామితిబహువ్రీహౌసంఖ్యయేడచ్-తిస్రస్సంధ్యాస్సమాహృతాః త్రిసంధ్యం॥ తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాహారేద్విగుఃఏకవచనం॥ పాత్రాదిభ్యఃప్రతిషేధఇతిపక్షేనపుంసకత్వం ॥ అత్యంతసంయోగేద్వితీయా-తస్యైదిశేనమః* నమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ-నమఃనమస్కారః-అకారికృతః-కృఞఃకర్మణిలుఙ్ * చిణ్ భావకర్మణోరితిచిణివృద్ధిః॥ ....

మూ. ౪౯ { సటాచ్ఛటాభిన్నఘనేనబిభ్రతా నృసింహసైం
హీమతనుంతనుంత్వయా। సముగ్ధకాంతాస్తనసం
గభంగురైరురోవిదారంప్రతిచస్కరేనఖైః॥...... }

౪౭, అదసోపి త్వయైవ సంహృత ఇత్యాహ (సటేతి) హేనృసింహ - నాసిం
హఇవేత్యుపమితసమాసః-సచాసౌ సింహశ్చేతి ప్రస్తావాత్-సింహస్యేమాం
సైంహీం-అతనుమనల్పాం-తనుం కాయం-బిభ్రతా - నృసింహావతారభాజే
త్యర్థః-అతఏవ సటాచ్ఛటాభిః కేసరసమూహైః- భిన్నాః ఘనా మేఘాయేన
తేన-అభ్రంకషవిగ్రహత్వాదితి భావః॥ సటాచ్ఛటా కేసరయోః - తనుః కా
యత్వ శేల్పక ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః - త్వయా సదైత్యః - ముగ్ధానవాః॥ముగ్ధ
స్సౌమ్యేన వేమూఢ ఇతి వైజయంతీ యా కాంతాస్తనా - తయోః సంగేనాపి-
భంగురైర్నఖైః-ఉరోపి దార్యఉరోపి దారం పరిక్లిశ్యమానేచేతిణముల్ - ప్ర
తిచస్కరే హతః-కిరతేః కర్మణిలిట్ - ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః - హింసా
యాం ప్రతేశ్చేతి సుడాగమః-వజ్రకరిణోపి నఖైర్విదారిత ఇతి- అవాఙ్మనస
గోచరమహిమ్నః తేకిమసాధ్యమితి భావః॥ .... ; ....

మూ, ౪౮ {వినోదమిచ్ఛన్నథ దర్పజన్మనో రణేన కండ్వా
స్త్రిదశైస్సమం పునః। సరావణో నామ నికామభీ
షణం బభూవ రక్షః క్షతరక్షణం దివః॥ ....}

౪౮. అథాస్యానంతరజన్మచేష్టితాన్యాచష్టే (వినోదమితి) అదసః హిరణ్య
కశిపుః-పునః భూయోపి- త్రిదశైస్సమం దేవైస్సహ-సాకంసత్రాసమంసహే
త్యమరః-రణేన యుద్ధేన-దర్పాత్ అంతస్సారాత్-జన్మయస్యాః తస్యాః-కం
డ్వాః భుజకండూతేః-వినోదమపనోదమిచ్ఛన్-ప్రాగ్భవేనక్షత్త్రైస్తద
పనోదాభావాదితి భావః-దివః స్వర్గస్య- క్షతం రక్షణం త్రాణం యేన తత్-క్ష
తమ్యగ్రక్షణమిత్యర్థః-సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః- ఏతేన దేవసర్వస్వా
పహారిత్వముక్తం-భీషయతీతి భీషణం-నంద్యాదిత్వాల్ల్యుప్రత్యయః-నికామం
భీషణం సుప్సుపేతి సమాసః-రావణో నామ రావణ ఇతి ప్రసిద్ధం రక్షః- బభూ
వ-రాక్షసయోనౌ జాత ఇత్యర్థః-విశ్రవసోపత్యం పుమాన్ రావణ ఇతి విగ్రహః తక్ష
తస్యాపత్యమిత్యణ్ - విశ్రవసోపి శ్రవణరవణావితి ప్రకృతేరవణాదేశః-
పౌరాణికాస్తు- రావయతీతి రావణ ఇతి వ్యుత్పాదయంతి-తదుక్తముత్తరకాం
డే॥ యస్మాల్లోకత్రయం చైతద్రావితం భయమాగతమ్। తస్మాత్త్వం రావ
ణో నామ నామ్నా వీర భవిష్యసీతి॥ రావేణ్యంతాత్కర్తరి ల్యుట్-రావణ
రక్షసోర్నియతలింగత్వాద్విశేషణవిశేష్యభావేపి స్వలింగతా॥ ....

మూ, ౪౯ {ప్రభుర్బుభూషుర్భువనత్రయస్య యః శిరోతిరా
గాద్దశమం చికర్తిషుః। అతర్కయద్విఘ్నమివేష్ట
సాహసః ప్రసాదమిచ్ఛాసదృశం పినాకినః॥ ....}

౪౯, అథాస్యౌద్ధత్యమష్టాదశశ్లోకైర్వ్యాచష్టే (ప్రభురితి) యో రావణః-
భువనత్రయస్య ప్రభుః స్వామీ- బుభూషుః భవితుమిచ్ఛుః- భవతేస్సన్నన్తా
దుప్రత్యయః- అతిరాగాదత్యుత్సాహాత్ - నతుఫలవిళంబననిర్వేదాదితిభా
వః- దశమం శిరః- చికర్తిషుః కర్తితుం ఛేత్తుమిచ్ఛుః- కృతీ ఛేదన ఇతి ధాతోస్స
న్నన్తాదుప్రత్యయః ఇష్టసాహసః- ప్రియసాహసః- అవాపవాఞ్ఛాసదృశం స్వే
చ్ఛానురూపం- పినాకినశ్శివస్య ప్రసాదం వరం- విఘ్నమివాకలయత్ ఉత్ప్రే
క్షితవాన్ ఇతి పరమసాహసికత్వోక్తిః- ఇత ఆరభ్య శ్లోకషట్కేఽపి యచ్ఛబ్దస్య స
రాక్షసో నామ రక్షో బభూవేతి పూర్వేణాన్వయః- రంగరాజస్తు- నచ సమస్త్రా
స్త్రగతాధికంధరమిత్యుపరిష్టాదన్వయ ఇత్యాహ- తదసత్ -గుణానాంచ పరా
ర్థ్యాదితి న్యాయాదారుణ్యాదివత్ ప్రత్యేకం ప్రధానాన్వయినాం మిథస్సం
బంధాయోగాదిత్యలం శాఖాచంక్రమణేన- పురాకిల రావణః కామ్యే కర్మణి
ప్రజాపతిప్రీణనాయ- నవశిరాంసి- అగ్నౌ హుత్వా- దశమారంభే - సంతుష్టా
త్తస్మాత్ త్రైలోక్యాధిపత్యం వవ్రే ఇత్యుత్తరకాండోక్తా కథాత్రానుసం
ధేయా॥... ....

మూ, ౫౦ { సముత్క్షిపన్ యః పృథివీభృతాంవరం వరప్రదానస్య
చకార శూలినః। త్రసత్తుషారాద్రిసుతాససంభ్రమ-
స్వయంగ్రహాశ్లేషసుఖేన నిష్క్రయమ్॥ . ... }

౫౦. అథ కైలాసోత్క్షేపవృత్తాంతమాహ (సముత్క్షిపన్నితి) యో రావణః- పృ
థివీభృతాం వరం- కైలాసం- సముత్క్షిపన్ -దర్పాదితి శేషః- శూలినః వరప్రదా
నస్య పూర్వోక్తస్య- త్రసంత్యాః- శైలచలనేన బిభ్యంత్యాః తుషారాద్రిసుతా
యాః పార్వత్యాః- ససంభ్రమః - యః స్వయంగ్రహః- ప్రియప్రార్థనాం వి
నా కంఠగ్రహణం, సుప్సుపేతి సమాసః- తేన యః ఆశ్లేషః ఆలింగనం- తేన యత్సు
ఖం- తేన త్రైలోక్యాధిపత్యసుఖాదప్యుత్కృష్టసుఖేనేతి భావః- నిష్క్రయం
ప్రత్యుపకారేణ నిర్గణనం- చకార; నిష్క్రయో బుద్ధిసామర్థ్యే నిర్గతౌ చేతి
విశ్వః- యద్వా- క్రయణం చకార- క్రయస్య వ్యవహారేణ యాచ్ఞాదైన్యదోషం నా
మార్జీదిత్యర్థః- అత్ర సుఖవరప్రదానయోః వినిమయాత్పరివృత్తిరలంకారః॥

మూ, ౫౧ { పురీమవస్కంద లునీహి నందనం ముషాణ రత్నాని
హరామరాంగనాః। విగృహ్య చక్రే నముచిద్విషా
బలీ య ఇత్థమస్వాస్థ్యమహర్దివం దివః॥ ...... }

౫౧. (పురీమితి) బలీ బలవాన్- యో రావణః- నముచిద్విషా శక్రేణ విగృహ్య

విరుద్ధ్య-పురీమమరావతీం-అవస్కందవ గురోధ- నందనంతద్వనం- లునీహి
చిచ్ఛేద-తోహాల్య ఘోరిణీ కారకః-రత్నాని శ్రేష్ఠవస్తూని- మణీ వాజరత్నం
శ్రేష్ఠమణావపీత్యవిశ్వః-ముషాణ ముమోష-ముష స్తేయే. హలశ్మ ఇత్యస్మాన
ద్ధ్వావితిశానజా దేశః అమరాంగనాః - దేవ స్త్రీ యః-హారజహార-సర్వత్ర
పౌనఃపున్యే నేత్యర్థః-ఇత్థమనేన ప్రకారేణ - అహనిచ దివాచ అహర్దివం-ఆ
హన్యహనీత్యర్థః, అచతురేత్యాదినాస ప్తమ్యర్థే ద్వంద్వసమాంసాంతని
పాతః-దివఃస్వర్గస్య-అస్వాస్థ్యముపద్రవం-చక్రే- అత్ర అవస్కందేత్యా
దౌ క్రియాసమభిహారే లోట్ లోటోహిస్వౌ వాచతధ్వమోరిత్యనువృత్తౌ
సముచ్చయేన్యతరస్యామితివికల్పనకాలసామాన్యే లిట్ - మాత్రాదేశో లో
ట్-తస్య యథో పగ్రహం సర్వలిజాదేశో హిస్వౌచ ప్రకరణాదితిధాత్వర్థవి
శేషావసానం, అతో హేరితి యథా యోగ్యం హేలుక్- పౌనఃపున్యం భృశా
ర్థో వా క్రియాసమభిహారః-అవస్కందనాది క్రియాపిశేషాణాం సముచ్చ
యః-ప్రత్యేకం క్రియాసమభిహారః-తత్సామాన్యస్య వచనస్యేత్యనుప్రయో
గశ్చ చక్రే ఇతి అత్ర కేచిత్ ద్విత్రా ఋతెస్సశబ్దాఖ్యో గుణః సుపాంతి జాంచవ్యు
త్పత్తిస్సశబ్దమితిలక్షణాత్ -సముచ్చయశ్చాలంకారః॥ ....

మూ, ౫౨ { సలీలయాతానినభర్తురభ్రమోర్న చిత్రము
చ్చైశ్శ్రవసఃపదక్రమమ్। అనుద్రుతస్సంయతియే
నకేవలంబలస్యశత్రుః ప్రశశంసశీఘ్రతామ్॥ ... }

౫౨. (సలీలేతి) సంయతీయుద్ధే సముదాయః స్త్రీ యస్సంయత్సమిత్యాజిస
మిద్యుథ ఇత్యమరః-యేన రావణేన-అనుద్రుతః అనుధావితః - బలస్య శత్రుః-
ఇంద్రః-అభ్రమోర్భర్తుః- ఐరావణస్య- సలీలయాతాని గంభీరగమనాని-
న ప్రశశంసన శ్లాఘయామాస-తథా ఉచ్చైశ్శ్రవసః స్వాశ్వస్య-చిత్రంనా
నావిధం-పదక్రమం పాదవిక్షేపం-అర్ధపులాయితాదిగతివిశేషమిత్యర్థః
న ప్రశశంస-కింతు-శీఘ్రతాం శీఘ్రగతిమేవ-ప్రశశంస- అన్యథా శీఘ్రమా
స్కంద్య గ్రహిష్యతీతి భయాదితి భావః॥ ....

మూ, ౫౩ { అశక్నువన్ సోఢుమధీరలోచనస్సహస్రరశ్మేరివ
యస్యదర్శనమ్। ప్రవిశ్య హేమాద్రిగుహాగృహాంతరం
నినాయబిభ్యద్దివసానికౌశికః॥ ...... }

౫౩. అశక్నువన్నితి। అధీరలోచనః అస్థిరదృష్టిః- కౌశికో మహేంద్రః-ఉలూ
కశ్చ॥ ... మహేంద్రగుగ్గులూలూకవ్యాళగ్రాహిషు కౌశిక ఇత్యమరః-సహ

ప్రరశ్మేఃసూర్యస్యైవ-యస్యరావణస్య-కర్మణః-దర్శనంప్రేక్షంఅలోక్య-మహా
హేమాద్రేర్మేరోః-గుహైవగృహం - తస్యాంతరం-ప్రవిశ్య- బిభ్యత్-ర
క్షతా పిపేపమానఎవ బిభ్యతేః-శత్రుర్భీతార్థానాంభయహేతురితిపంచమీ భావః దివసో
నిదినాః॥నినాయ। నాత్మనేపదమిప్యవాసరావిర్వ్యత్యతః-న శికఇత్యర్థః। భా
యాః ప్రసృతైకగోచరత్వేనోభయవిశేషణమపివిశేష్యస్తైషాంసంఖ్యా వాచులింగ
విషయత్వాద్బహుత్వమాలోచ్యనిః - సహస్రరశ్మేరిత్యుపమానస్య పుంస్త్వా
ద్యాపచ్యలింగః॥...

మూ. ౫౨ { బృహచ్ఛిలానిష్ఠురకంఠఘట్టనాద్వికీర్ణలోలాగ్నికణంసురద్విషః। జగత్ప్రభోరప్రసహిష్ణువైష్ణవంచక్రమస్యాక్రమతాధికంధరమ్॥........................ }

౫౨. (బృహదితి)బృహతీశిలేవ-నిష్ఠురేకంఠేఘట్టనాదభిఘాతాత్-వికీర్ణాః
విక్షిప్తాః-లోలాశ్చఅగ్నికణాఃస్ఫులింగాయస్యతత్-అప్రసహిష్ణు
అభిభావుకం-ప్రసహనసభిభవితున్వ్యత్కారః అలంకృఞ్నిరాకరణప్ర
వైష్ణవంచక్రంసుదర్శనం-జగత్ప్రభోఃసకలలోకస్వామినః- అస్యసురద్వి
షఃరావణస్య-కంధరాయాంఅధికంధరంఅధిగ్రీవం - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీ
భావః అవ్యయీభావశ్చేతినపుంసకత్వాత్ హ్రస్వోనపుంసకేప్రాతిపది
కస్యేతిహ్రస్వత్వంకంధరాగ్రీవాయామధికంధరేత్యర్థః
నాక్రమత-అప్రతిహతంనక్రమతేనప్రవర్తతేస్మ-కింతుప్రతిహతమేవేత్య
ర్థః వృత్తిసర్గతాయనేష్వక్రమ-ఇతివృత్త్యర్థాదాత్మనేపదం-వృత్తిప్రతి
బంధకః॥...

మూ. ౫౩ { విభిన్నశంఖఃకలుషీభవన్ముహుర్మదేనదంతీవమను ష్యధర్మణః। నిరస్తగాంభీర్యమపాస్తపుష్పకంప్రకంపయామాసనమానసంనసః॥............... }

౫౩. విభిన్నేతి॥సరావణః-మదేనదర్పేణ- దానేనచ మనోదేహేభాగా
వయోరితివిశ్వః-దంతీగజఇవ-విభిన్నోవిఘట్టితః - శంఖఃనిధిభేదః-కంబుశ్చయే
నసః-శంఖోనిధ్యంతరేకంబులలాటాస్థినఖేషుచేతివిశ్వః - అనేనముహుర్ము
హుర్విలంచభవత్కలుషీభవత్ - నిరస్తగాంభీర్యమవికారిత్వంఅగాధత్వం
చయస్యతత్-అపాస్తానినిరస్తానిపుష్పాణివిమానంచయస్మాత్తత్ - పుష్పకవ
త్పైశాచికఃకపిమనుష్యస్యేవధర్మఃశ్మశ్రులత్వాదిర్యస్యేతిస్వామీ - త
స్యమనుష్యధర్మణఃధనదస్యఃధర్మాత్కసకృచ్ఛలాదిస్యేచ్ - మానసంచిత్తం

తదీయం సరశ్చ* మానససంసరసి స్వాంత ఇతి విశ్వః-ముహుః న ప్రకంపయామాసేతి న న కేవలం భయామాసేతి న-కింతు ప్రకంపయామాసేత్యర్థః కుబేరస్య మహామహిమాతయా సంభావితా ప్రకంప్యత్వనివారణాయ నఞ్ద్వయం॥ సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌ నఞౌ ప్రతిషేధావితి వామనః - అత్ర దంతిరావణయోః ప్రకృతాప్రకృతయోః శ్లేషః॥ ....

మూ. ౫౮ { రణేషుతస్య ప్రహితాః ప్రచేతసా సరోషహుంకా
రపరాఙ్ముఖీకృతాః । ప్రహర్తురేవోరగరాజర
జ్జవో జవేనకంఠం సభయాః ప్రపేదిరే॥ .... }

౫౮. (రణేష్వితి) కించ-రణేషు యుద్ధేషు-ప్రచేతసా వరుణేన-ప్రహితాః ప్రయుక్తాః-ఉరగరాజాః మహాసర్పాః-తే రజ్జవ ఇవ ఉరగరాజరజ్జవః-నాగపాశా ఇత్యర్థః-తస్య రావణస్య-సరోషహుంకారేణ-పరాఙ్ముఖీకృతాః-వ్యావర్తితాః-అత ఏవ సభయాస్సంతః జవేన వేగేన-ప్రహర్తుః ప్రయోక్తుః-తస్య ప్రచేతస ఏవ-కంఠం ప్రపేదిరే- అత్ర పరహింసార్థం ప్రయుక్తస్యాయుధస్య-వైపరీత్యేన స్వకర్తృగ్రహణాత్- అనర్థోత్పత్తిరూప విషమాలంకారః* విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా సా స్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతి లక్షణాత్॥ ....

మూ. ౫౯ { పరేతభర్తుర్మహిషో మునాధనుర్విధాతుము
త్ఖాతవిషాణమండలః । హృతేపిభారేమహత స్త్ర
పాభరాదువాహదుఃఖేన సదానతంశిరః॥ .... }

౫౯. పరేతేతి-అమునా రావణేన-ధనుశ్చాపం-విధాతుం నిర్మాతుం- ఉత్ఖాతముత్పాటితం-విషాణయోః శృంగయోః-మండలం వలయం యస్య సః- పరేతభర్తుః ప్రేతరాజస్య- మహిషః వాహనభూత ఇతి భావః- భారే విషాణరూపే-భృఞ్ఘో ఘఞ్-హృతేపి మహతః త్రపైవ భరః తస్మాత్-తతోపి మహాభారా దితి భావః- భృఞ్ఞః క్రైయ్యాదికాత్ ఋదోరప్ ఇత్యప్-సదానతం శిరః- దుఃఖేన కష్టేన- ఉవాహ వహతిస్మ- అసంయోగాల్లిట్ కిత్వాత్ వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం-హృతేపి భారే నతమితి విరోధః-తత్పరిహారస్తు ప్రాణితా చేయమవనతి హేతుత్వ ప్రాధాన్యాత్ త్రపాభరతో విరోధాభాస ఇత్యర్థః॥ ....

మూ. ౬౦ { స్పృశన్ సశంకం సమయే శుచావపి స్థితః కరాగ్రై
రసమగ్రపాతిభిః। అఘర్మఘర్మోదకబిందుమౌక్తి
కైరలంచకారాస్యవధూరహస్కరః॥ .... }

౪౮. (స్పృశన్నితి) అహః కరోతీత్యహస్కరః సూర్యః దివావిభేత్యాదినా ట
చ్ ప్రత్యయః- కస్కాదిత్వాత్సత్వం- శుచౌ ఆసమయే గ్రీష్మకాలే- అనుపహతా
చారే చ- స్థితోఽపి- శుచిశ్శుద్ధేనుపహతే శృంగారాషాఢయోరపి॥ గ్రీష్మే హుత
వహేఽపి స్యాదితి విశ్వః॥ సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదః ఇత్యమ
రః- అసమగ్రపాతిభిః- సంకుచద్వృత్తిభిరిత్యర్థః- కరాణాం అంశూనాం హ
స్తానాం చ- అగ్రైః బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః - సశంకం సభయం- స్పృ
శన్నపి శ్లాఘ్యభయాదితి భావః- ఘర్మాః అనుష్ణాః ఘర్మోదకబిందవః స్వేద
బిందవః మందోదకేత్యాదినా వికల్పాదుదకస్యోదాదేశాభావః - త్రైరేవహా
స్త్రైః అస్య రావణస్య- వధూః స్త్రీః అలంచకార- గ్రీష్మేఽపి తద్భయాన్నాత
ప్యంతపతీత్యర్థః- అత్ర ప్రస్తుతసూర్యవిశేషణమాత్రసామ్యాదప్రస్తుతప్ర
సాధకప్రతీతేః సమాసోక్తిరలంకారః॥..............................

మూ. ౪౯ { కళాసమగ్రేణ గృహేఽముంచతా మనస్వినీరుత్క
యితుం పటీయసా। విలాసినస్తస్య వితన్వతా రతిం న
నర్మసాచివ్యమకారి యేన నా॥ .... }

౪౯. (కళేతి) కళాభిః షోడశాంశైః- శిల్పవిద్యాభిశ్చ- సమగ్రేణ సంపూ
ర్ణేన- కాలేశిల్పేప్యథ కళా చంద్రాంశే కలనే కలేత్యవైజయంతీ- గృహే-
అముంచతా- సదా తద్గృహ ఏవ వసతా - అన్యథా దండాత్- సేవాధర్మ
త్వాచ్చేతి భావః- మనస్వినీః మానినీః- ఉత్కాః ఉత్సుకాః- కర్తుమ్ ఉత్కయితుం
ఉత్క- ఉన్మనా ఇతి నిపాతితాదుత్కశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్తుమున్ప్రత్య
యః- పటీయసా మానభేదచతురేణేత్యర్థః- కుతః రతిం వితన్వతా- చంద్రికాభిః
చటూక్తిభిశ్చ- రాగం సంవర్ధయతా- ఇందునా చంద్రేణ- విలాసినో విలస
నశీలస్య వికషలసకత్థస్రంభ ఇతి ఘినుణ్ప్రత్యయః- తస్య రావణస్య- నర్మసా
చివ్యం క్రీడాసంధికారిత్వం- చేటకత్వం చ* క్రీడా లీలా చ నర్మ చేత్యమరః- నా
కారీతి- కింత్వకార్యేవేత్యర్థః - అనౌచిత్యప్రాప్తసాచివ్యనిషేధనివార
ణార్థం నఞ్ద్వయం॥ సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌ నఞౌ ప్రతిషేధావితి
వామనః అత్ర ఇందోః ప్రకృతస్యాప్రకృతేన నర్మసాచివ్యేన శ్లేషః॥..........

మూ. ౫౦ { విలాసినీవిభ్రమదంతపత్త్రికావిధిత్సయా నూనమ
నేన మానినా। న జాతు వైనాయకమేకముద్ధృతం వి
షాణమద్యాపి పునః ప్రరోహతి॥...................... }

౫౦. (విలాసినీతి) మానినా అహంకారిణా- అనేన రావణేన- విలాసినీనాం చటు

రతీలాః-విలాసిన్య ఇత్యర్థః-తాసాముచితాః విదగ్ధలీలోచితాః- విలాసినీవిభ్ర
మదంతపత్త్రికేత్యత్ర-సాధీయాన్ పాఠః- అన్యథా విప్రకృష్టార్థప్రతీతికత్వే
న క్లిష్టాఖ్యదోషాపత్తిః-తదుక్తం*క్లిష్టంతదర్థావగతిర్దూరవ్యవహారాయతోభ
వతీతిలక్షణాత్-విలాసినీనాంసుందరీణాం- యాఃవిభ్రమదంతపత్త్రికాః- వి
భ్రమార్థం దంతమయకర్ణపత్త్రాణి విభ్రమదంతపత్త్రిక్కయోఃషష్ఠీ
సమాసపర్యవసానాత్తాదర్థ్యలాభః - తాసాంవిధిత్సయావిధాతుమిచ్ఛ
యా- విపూర్వాద్ధధాతేః సనిమీమా ఇత్యాదినా ఇకారః- అత్రలోపోఽభ్యాస
స్యేత్యభ్యాసలోపః తతః స్త్రియామప్రత్యయాదిత్యకారప్రత్యయః టాప్
ఇదం-జాతుకదాచిత్ ∶ కదాచిజ్జాత్వి త్యమరః-ఉద్ధృతముత్పాటితం- వినా
యకస్యైనం ప్రైనాయకం-ఏకంవిషాణందంతః ∶ విషాణంపశుశృంగేస్యాత్ క్రో
డద్విరదదంతయోరపీతివిశ్వః- అద్యాపిపునర్నప్రరోహతి-కిం పునస్తదర్థ్య
మస్యేతిభావః - ఏతచ్చాన్యథాకథంగజాననస్యైకదంతత్వమిత్యుత్ప్రే
క్ష్యతే॥ ....

మూ. ౬౧ { నిశాంతనారీపరిధానధూనన స్ఫుటాగసాప్యూరుషు
లోలచక్షుషః-ప్రియేణతస్యా నపరాధబాధితాః
ప్రకంపనేనానుచకంపిరేసురాః॥ .... }

౬౧. (నిశాంతేతి) నిశాంతంగృహం ∶ నిశాంతంగృహశాంతయోరితివిశ్వః-త
త్ర నార్యః అంతఃపురస్త్రియ ఇత్యర్థః- తాసాంపరిధానాని అంతరీయాణి అం
తరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుక ఇత్యమరః - తేషాంధూననంచాల
నం-ధూఞ్ కంపనే ల్యుట్ ॥ ధూఞ్ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్య ఇతినుక్- తేనస్ఫుటాగసావ్య
క్తాపరాధేనాపి-అంతఃపురద్రోహస్యమహాపరాధత్వాదితిభావః- ఊరుషు
తాసాంసక్థిషు- లోలచక్షుషః సతృష్ణదృష్టేః ∶ సక్థిక్లీబేపుమానూరుః ॥ లోల
శ్చలసతృష్ణయోరితిచామరః-అతఏవతస్య ప్రియేణ ప్రేమాస్పదీభూతేన-అం
గీకృతాగ్లానిర్దోషాయేతి న్యాయాదితి భావః-ప్రకంపనేనవాయునా-అన
పరాధేఅపరాధాభావేపి-బాధితా రాజపురుషైరితి శేషః- సురాః దేవాః-అ
నుచకంపిరే-స్వయముపాయేనాంతః ప్రవిశ్య-అనపరాధబాధానివేదనేన
మోచయిత్వా వాయునా-అనుకంపితా ఇత్యర్థః-ఏకస్య వైదగ్ధ్యాద్బహవో
జీవంతీతి భావః॥ ....

మూ. ౬౨ { తిరస్కృతస్తస్య జనాభిభావినా ముహుర్మహిమ్నా
మహసాంమహీయసామ్। బభారబాష్పైర్ద్విగుణీకృ
తంతనుస్తనూనపాద్ధూమవితానమాధిజైః॥ .... }

౬౨. (తిరస్కృత ఇతి) కించ- తస్య రావణస్య-జనాభిభావినా లోకతిరస్కారి
ణా-మహిమ్నా సామర్థ్యేన మహతాం-మహసాం తేజసాం- మహిమ్నా మహత్త్వే
న। పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వేతి ఇమనిచ్-ముహుస్తిరస్కృతః- అత ఏవ తనూకృ
తః- తనూం న పాతయతి జ్వాలారూపేణ శరీరం ధారయతీతి- తనూనపాదగ్ని
రిత్యర్థః। సప్తమ్యా అలుక్ నభ్రాణ్ ఇత్యాదిసూత్రేణ నిపాతనాన్న ఞ్ నలోపాభా
వః- లఘిష్ఠైః మన్దోష్ణైః-బాష్పైః నిశ్వాసోష్మభిః। బాష్పం నేత్రజలోష్మ
ణోః। ప్రాసస్యాన్తర్మానసే వ్యథే విశ్వః మరోద్వే గుణా వావృత్తే సనః సత్ప్రే
గుణః- తతః ద్విగుణీకృతద్విరావృత్తం గుణస్త్వావృత్తిశబ్దా రిజా స
ఖ్యాన్యస్య కృతం శుష్కి వైజయన్తీ-ధూమపితాన ధూమపటలం-బభార- ధూ
వానా-అగ్నిరపి దహ్యతి ధూమస్వైజయన్తీ కేవలం ధూమప్రాయస్తత్కర్తృక
ధూమస్యైవ గుణాద్యుపబంధే పి సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిః॥ ....

మూ. ౬౩ { పరస్య మర్మావిధముజ్ఝితాంజనం ద్విజిహ్వతాదో
షమజిహ్మగామిభిః। తమిద్ధమారాధయితుం సకర్ణ
కైః కులైర్న భేజే ఫణినాం భుజంగతా॥.............. }

౬౩. (పరస్యేతి) కించ-ఇద్ధం దీప్తం - ఉగ్రమిత్యర్థః ఇంధిదీప్తావితి ధాతోః క
ర్తరి క్తః- తం రావణం-ఆరాధయితుం సేవితుం- పరస్యేతరస్య-మర్మాణి
హృదయాదిజీవస్థానాని-ఛలాచారాదీని చ-విధ్యతి భినత్తీతి మర్మావిధ్- పర
ప్రాణాపహర్తేతి యావత్ - విధ్యతేః క్విప్ గ్రహిజ్యేత్యాదినా సంప్రసా
రణం, నహివృతీత్యాదినా పూర్వస్య దీర్ఘః-తం మర్మావిధం- నిజం స్వీయం
ద్విజిహ్వతాయాం సర్పత్వే యో దోషో దృష్టివిషయత్వాదిః తం-
అన్యత్ర ద్విజిహ్వతా పిశునతా ద్విజిహ్వౌ సర్పసూచకావిత్యమరః- స ఏవ
దోషః తం-ఉజ్ఝితాం త్యజతాం-ఫణినాం సర్పాణాం సంబంధిభిః-అజిహ్మగా
మిభిః-కరచరణాదిమన్నిగ్రహధారిత్వాదృజుగతిభిః-అకపటచారిభిశ్చ తథా-
కర్ణాభ్యాం సహ వర్తన్త ఇతి సకర్ణకాః తైశ్చ శ్రవణశ్రుతిమద్భిః అవి
స్కృతకర్ణైరిత్యర్థః తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః శేషా
ద్విభాషేతి కప్-అన్యత్ర కర్ణయతి సర్వం శృణోతీతి కర్ణ కొలానియంతా- క
ర్ణాయతేఃస్ప్రిల్ - తతః పూర్వవత్సమాసః- సకర్ణకైః సనియామకైరిత్య
ర్థః- కులైః సఙ్ఘైః- భుజంగతా సర్పతా- విటత్వం చ* భుజంగో విటసర్ప
యోరితి హలాయుధః-న భేజే త్యక్తేత్యర్థః-భుజేన గచ్ఛతీతి భుజంగః గమేస్సు
పి ఖ్డోడిచ్చ-తస్మిన్ నియంతరి-ఖలైః ఖలత్వమివ- సర్పైః సర్పత్వం విహాయ

వేష భాషా క్రియాదిభిః- సౌమ్యత్వమాశ్రియత ఇత్యర్థః- అత్ర ప్రస్తుతస ర్పః వి శేషణసామ్యాదప్రస్తుతఖలవ్యవహార ప్రతీతేస్సమాసోక్తిః॥ ....

మూ. ౬౪ { తదీయమాతంగ ఘటావి ఘట్టితైః కటస్థలప్రోషిత
దానవారిభిః । గృహీతదిక్కైరపునర్నివర్తిభిశ్చి
రాయయాథార్థ్యమలంభిదిగ్గజైః ॥ .... }

౬౪. (తదీయేతి) తదీయానాంమాతంగానాం గజానాం ఘటాభిః సంఘైః-విఘట్టితైః అభిహతైః+కరిణాంఘటనా ఘటేత్యమరః-అతఏవ కటస్థలేభ్యః గండప్రదేశేభ్యః-ప్రోషితాని ఉపరతాని- దానవారీణి మదోదకాని యేషాం తైః గృహీతాః పలాయ్య సంశ్రితాః-దిశో యైస్తైః-గృహీతదిక్కైః శేషాద్విభాషేతి కప్-అపునర్నివర్తిభిః భయాత్ త్రస్తైః వస్థితైః-దిగ్గజైః దిశాకరిభిః- చిరాయయాథార్థ్యం-దిక్షుస్థితా గజాః దిగ్గజా ఇతి- అనుగతార్థనామకత్వం-అలంభి లబ్ధం-లభేర్ణ్యర్థాంతాత్కర్మణి లుఙ్ క్వచిభాషా చిణ్ణముళోరితి వికల్పాన్నుమాగమః॥ ....

మూ. ౬౫ { అభీక్ష్ణముష్ణైరపి తస్య సోష్మణస్సురేంద్రబందీశ్వసి
తానిలైర్యథా । సచందనాంభఃకణకోమలైస్త
థావపుర్జలార్ద్రాపవనైర్ననిర్వవౌ॥......... }

౬౫. (అభీక్ష్ణమితి) ఊష్మణా సంజ్వరేణ-సహవర్తత ఇతి సోష్మణః-తస్య రావణస్య-వపుః శరీరం-అభీక్ష్ణం భృశం-ఉష్ణైరపి శోకాదితి భావః- సురేంద్రస్య ఇంద్రస్య-బంద్యో బందీకృతాః స్త్రియః తాసాం శ్వసితానిలైః నిశ్వాసమారుతైః-యథా నిర్వవౌ నిర్వవాతే॥ నిర్వాణం నిర్వృతౌ మోక్ష ఇతి వైజయంతీ- తథా సచందనాంభః కణాః-చందనోదక బిందుసహితాః- తే చ తే కోమలాశ్చ తైః-జలార్ద్రాణాం-జలోక్షిత తాళవృంతానాం-పవనైర్వాతైః యుభిర్న నిర్వవౌ నిర్వాణం న ప్రాప॥ ధవిత్రం తాళవృంతం స్యాద్ముక్తైః వ్యజనం చ తత్-జలార్ద్రా స్యాద్ జలేనార్ద్రేతి వైజయంతీ-అత్ర సంతప్తస్యోష్ణోపచారాన్నివృత్తిరితి కారణవిరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమాలంకారః॥ ....

మూ. ౬౬ { తపేనవర్షాశ్శరదాహిమాగమోవసంతలక్ష్మ్యా
శిశిరస్సమేత్యచ । ప్రసూనక్లృప్తిందధతస్సదర్తవః
పురేస్య వాస్తవ్యకుటుంబితాంయయుః ॥ .... }

౬౬, (తపేనేతి) సదానిత్యం-నతు యథాకాలం- ప్రసూనక్లృప్తిం పుష్పసంపత్తిం-దధతో ధారయంతః-ఋతవః-వర్షాః ప్రావృట్ - తపేన గ్రీష్మేణ

ఉష్ణ ఉష్మాగమ స్తపః। స్త్రియాం ప్రావృట్ స్త్రియాం భూమ్ని వర్షాః అథ శరత్ స్త్రియామితి చామరః-తథా హిమాగమో హేమన్తః-శరదా-తథా శిశిరః వసన్తః ఋతుస్త్రయశ్చ-సమేత్య మిథునీభావేన మిళిత్వా- అస్య రావణస్య పురే-వసన్తీతి వాస్తవ్యా వస్త్రాః క్ష వసేస్తవ్యత్కర్తరి ణిచ్చేతి తవ్యత్ప్రత్యయః-ఋతవ్యః-తేచ తే కుటుంబినశ్చ-తత్తాం- యయుః - సమేత్య యయురితి-సముదాయ సముదాయి నో రభేదవివక్షయా - సమానకర్తృకత్వం-అత్ర పురే-యుగపత్సర్వర్తుసంబంధాభిధానాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః॥

మూ. ౬౭ { అపమానమజాతమజన్మనోఽకపలే ప్రభావినం భావిన మంతమాత్మనః। న మోచయ జానన్నపి జానకీం నయ స్సదాభిమానైకధనా హి మానినః॥ .... }

౬౭. అథాయమాసన్నవినాశస్తుథ్యేనాపి దుర్బుద్ధ్యా పునస్సంక్షైపహాతఇతి యుక్త్యా నాహ (అమానవమితి) మనోరయం మానవః క్షోశ స్యైకమిత్యణ్ప్రత్యయోపపర్యేన సౌ నాజ్ఞాత్రవచనత్వం - అన్యథా వనోజాతాశక్త్యైవ స్యాత్-ఆమానవమమానుషం-నజాయత ఇత్యజః-తం క్ష అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః-తథాపి కర్మణేకపలే జాతం-రామరూపేణోత్పన్నమితి విరోధః-స చాభాసత్వాదలంకార ఇత్యాహ-ప్రభావిన మితి-మహానుభావేనస్మిన్నకస్మిన్ విరోధ ఇతి భావః క్ష ఆభీక్ష్ణ్యే ణినిరితి ణిని ర్వా నుత్పర్ధయః - భవంతమితి శేషః-ఆత్మనః స్వస్య- అంతయిత్యంతం కరోతీత్యంతమంతకం- అంతశబ్దాత్కరోతేణ్యంతాత్పచాద్యచ్- భావినం భవిష్యంతం భవిష్యతి గమ్యాదయః- జానన్నపి సోఽరావణః జనకస్యాపత్యం స్త్రీ యం జానకీం సీతాం-న మమోచనత్యక్తవాన్-అముమిత్యుత్తరశ్లోకేనాన్వయః-జానతాప్యమోచనే మానిత్వం కారణమిత్యాహ-మానినః సదా ప్రాణాత్యయేపి-అభిమాన ఏవైకం ముఖ్యం ధనం యేషాం తే తథోక్తాః - ప్రాణాత్యయేపి నమానం ముంచంతీత్యర్థః- కారణేన కార్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ. ౬౮ { స్మరత్యదో దాశరథిర్భవన్ భవానముం వనాంతా ద్వనితాపహారిణమ్। పయోధిమావిద్ధచలజ్జలావిలం విలంఘ్య లంకాం నికషా హనిష్యతి॥ .... }

౬౮. స్మరసీతి-భూతే భవిష్యతి భవాన్ దాశరథిః సన్-దశరథస్యాపత్యం పుమాన్ దాశరథిః అత ఇఞ్-భవన్ ఉత్పన్నస్సన్నిత్యర్థః- భవతేర్లట శ్శత్రాదేశః-వనాంతాత్ దండకారణ్యాత్ - వనితాపహారిణం సీతాపహర్తారం అముంరా

షణాం-ఉద్విద్ధాని సేతుబంధే అద్రిభిః అభిహతాని - అతఏవ చలంతి జలాని యస్య తం-అతఏవావిలం కలుషం పయోధిం సముద్రం-విలంఘ్య-లంకానికషా-లంకా సమీపే॥ సమయానికషాశబ్దౌ సామీప్యే వ్యవయోమతావితి హలాయుధః॥ అభితఃపరితస్సమయానికషాహా ప్రతియోగేపీతి ద్వితీయా-హానిర్వ్యక్తి అవ క్తః అభిజ్ఞావచనే లృడితి లృటా తెల్లృట్-అనో హననం-భవాన్ స్మరతీతి కాకుః ప్రత్యభిజ్ఞానార్థకమిత్యర్థః-శేషః ప్రథమః॥ ....

మూ. ౬౯ { అథోపపత్తిం ఛలనాపరోపరామవాప్య శైలూష ఇవైష భూమికామ్। తిరోహితాత్మా శిశుపాలసంజ్ఞయా ప్రతీయతే సంప్రతి సోప్యసః పరైః॥ .... }

౬౯. (అథేతి) అథ రావణవధానంతరం సంప్రతి- చలనాపరః పరప్రతారణపరః-ఏష రావణః-శైలూషః నటః-భూమికాం రూపాంతరమివ శైలూషో నటః శిల్పరచనా భూమికాగచ నాయకాంస్త్యాన్యాత్ గాంతరపరిగ్రహాత్ అపరాం అన్యాం ఉపపత్తిం ఉత్పత్తిం-భవాంతరమిత్యర్థః - అవాప్య ప్రాప్య శిశుపాలసంజ్ఞయా-తిరోహితాత్మా-సోపి రావణ ఏవ సన్నపి పరైః ఇతరైః-సన్న భవతీత్యసః-తస్మాదన్య ఇవ- నఞ్ సమాసః ఛన్దత్వాత్ అప్యర్థః సోనాహోరిన్ నఞ్ సమాసేతివత్ - నఞ్ సమాసే యలోపాభావః- ప్రతీయతే జ్ఞాయతే-ప్రతీయమానార్థోపక్రమణీయం- యథైక ఏవ శైలూషో రూపాంతర పరిగ్రహాద్యు-తత్తద్వేష భాషాదిభిరన్య ఇవ భాతి-తద్వదయమపి మాయయా దేహ పరిగ్రహాదన్య ఇవ భాతి రావణస్యంతు తదేవేత్య వశ్యముపసంహార్య ఇతి భావః॥ ....

మూ. ౭౦ { స బాల ఆసీద్వపుషా చతుర్భుజో ముఖేన పూర్ణేందు నిభస్త్రిలోచనః। యువా కరాక్రాంతమహీభృదుచ్చకైరసంశయం సంప్రతి తేజసా రవిః॥ ...... }

౭౦. అథ తస్య జన్మప్రభృతి అవతారాన్ (స ఇత్యాది) స శిశుపాలః బాలస్సన్ వపుషా చతుర్భుజః భుజచతుష్టయవాన్-ఆసీత్-త్రిలోచనశ్చాసీదిత్యర్థః తథా ముఖేన-పూర్ణేందు నిభః-పూర్ణచంద్రతుల్య ఆసీత్ - త్రిలోచనః లోచనత్రయవాంశ్చాసీత్-త్ర్యంబక ఇతి వద్భాసతే- బాలవిశేషణాత్- సంప్రతి తత్ప వయసా యువా తమితి భావః-సంప్రతి తు యువా తరుణస్సన్- కరైః బలినా-ఆక్రాంతమహీభృత్-ఆక్రమిత రాజకస్సన్-అన్యత్రాంశుభ్యాప్త శైలః బలి హస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః-ఉచ్చకైః తేజసా రవిస్సూర్యః-అసంశయం సంశ

యోవా స్త్రీత్వఙ్గతః। అథవా భావే వ్యయీభావః- వపుషి [illegible] నాంగవికారః ఇత్యర్థః యా- హైమస్యేవ గాత్రస్య స్వాంగానాం [illegible]-దిత సేతిత్య ప్రకృత్యాదిన్య ఉపాఖ్యానమిత్యర్థః- రా క్రాంతి [illegible] హాస ప్రాణి లేయమ ప్రే [illegible] యః [illegible] త్యాపమాయాస్సంస్పృష్టః హరిహరాదిమల్యసాహ [illegible] తి భావః ॥ ... .

మూ, ౭౧ { స్వయం విధాతా సురదైత్యరక్షసామనుగ్రహావగ్ర-
హయోర్యదృచ్ఛయా । దశాననాదీనభిరాద్ధదేవ-
తావితీర్ణవీర్యాతిశయాన్హసత్యసౌ॥ .. ... }

౭౧. (స్వయమితి) యదృచ్ఛయా స్వేచ్ఛయా- స్వయం స్వసామర్థ్యేన [illegible] తు దేవతాప్రసాదబలాదిత్యర్థః- అనుగ్రహావగ్రహయోః [illegible] అసౌ శిశుపాలః- అభిరాద్ధాభిః ఆరాధితాభిః దేవతాభిః వితీర్ణాః [illegible] దత్తాః- వీర్యాతిశయః ప్రభావాతిశయః యేషాం తాన్- దశాననాదీన్- హసతి అవన్య ప్రసాదలబ్ధశక్తిమేకాకీ కథం [illegible] గర్హతీ త్యర్థః॥ ....

మూ, ౭౨ { బలావలేపాదధునాపి పూర్వవత్ప్రబాధ్యతే తే-
న జగజ్జిగీషుణా । సతీవ యోషిత్ప్రకృతిస్సునిశ్చ-
లా పుమాంసమభ్యేతి భవాంతరేష్వపి।...... ... }

౭౨. (బలేతి) జిగీషుణా నిత్యోత్సాహవతేత్యర్థః- తేన శిశుపాలేన- బలావలేపాత్-బలగర్వాత్ -అధునాపి-పూర్వవత్- పూర్వజన్మనీవ-జగత్-ప్రబాధ్యతే-తథాహి-సతీ పతివ్రతా-యోషిదివ- సునిశ్చలా-అనపాయినీ-ప్రకృతిః స్వభావః-భవాంతరేషు జన్మాంతరేష్వపి- పుమాంసం పురుషమభ్యేతి అనుయాతి ॥ పతిం యా నాతిచరతి మనోవాక్కాయసంయతా । సా భర్తృలోకానాప్నోతి సద్భిస్సాధ్వీతి చోచ్యతే ఇతి మనుః ఉపమానోప [illegible] న్యాసః॥ ....

మూ, ౭౩ { తదేనముల్లంఘితశాసనం విధేర్విధేహి కీనాశని కే-
తనాతిథిమ్। శుభేతరాచారవిపక్త్రిమాపదో నిపా-
తనీయా హి సతామసాధవః॥ . ... }

౭౩. (తదితి) తత్తస్మాత్కారణాత్ -విధేః ఈశ్వరస్యాపి ఉల్లంఘితశాసనం-స్వయం విధాతేత్యాద్యుక్తరీత్యా-అతిక్రాంతదైవాజ్ఞమిత్యర్థః-సాపేక్షత్వేప

గమకత్వాత్సమాసః-ఏనంశిశుపాలం-కీనాశనికేతనస్యకృతాంతసదనస్య-అ
తిథింవిధేహి- మారయేత్యర్థః-కీనాశఃకర్షకక్షుద్రకృతాంతపశుఘాతి
నోరితివిశ్వః-నచైతత్ప్రభుణికహస్తైస్సర్వమారణం- కింతుభవాదృ
శామవశ్యకర్తవ్యత్వాదిత్యాహ-శుభేతరాచారేణదురాచారేణ-విపక్త్రి
మాఃవిపాకేన ప్రాప్తాః ఆపదోయేషాంతేతథోక్తాః ‘డ్వితః క్త్రిః’ ఇతిపచేః
క్త్రిప్రత్యయః ‘క్త్రేర్మమ్నిత్యమ్’ ఇతితద్ధితోమప్రత్యయః- అసాధవోదు
ష్టాః-సతాంభవాదృశాం జగన్నియంతౄణాం- నిపాతనీయాఃవధ్యాహి-న
చనైర్ఘృణ్యదోషః-స్వదోషైరేవతేషాంవినాశే - నిమిత్తమాత్రత్వాద
స్మాకమిత్యాశయేన - శుభేతరేత్యాదివిశేషణోక్తిః-సామాన్యేనవిశేషణస
మర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౨౮ { హృదయమరివధోదయాదుపోఢద్రఢిమదధాతుపు
నఃపురందరస్య। ఘనపులకపులోమజాకుచాగ్రద్రు
తపరిరంభనిపీడనక్షమత్వమ్॥.................... }

౨౮. కించైవందుష్టనిగ్రహే-శిష్టానుగ్రహస్స్యాదిత్యాహ(హృదయమితి)
అరివధోదయాత్ రిపునాశలాభాత్ - ఉపోఢద్రఢిమనైశ్చింత్యాద్ధృతదా
ర్ఢ్యం-స్వస్థమితియావత్ పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్ ప్రత్యయః ‘ర
ఋతోహలాదేర్లఘోరితి’ ఋకారస్యరేఫాదేశః-పురఃశత్రుపురాణిదా
రయతీతిపురందరః- ఇంద్రః ‘పూస్సర్వయోర్దారిసహోరితి’ ఖచ్ప్రత్య
యః ‘ఖచిహ్రస్వ’ ఇత్యుత్తరపదహ్రస్వః ‘వాచంయమపురందరౌచేతి’ నిపా
తనాన్ముమాగమః- తస్యహృదయంపునర్భూయోపి-పూర్వవదేవేతిభావః-
ఘనపులకయోఃసాంద్రరోమాంచయోః-పులోమ్నఃజాతాపులోమజాశచీ-
తస్యాఃకుచాగ్రయోః ద్రుతపరిరంభాత్-ఔత్సుక్యాత్శీఘ్రాలింగనం- త
త్ర యన్నిపీడనం-తస్యక్షమత్వంసహత్వం- దధాతు ప్రాక్చిత్తవైకల్యాత్త్య
క్తభోగేనశక్రేణ-సంప్రతిత్వత్ప్రసాదాన్నిష్కంటకంస్వారాజ్యంభుజ్య
తామిత్యర్థః- అత్ర దార్ఢ్యస్యోపోఢద్రఢిమేతివిశేషణగత్యా-నిపీడనక్ష
మత్వంప్రతిహేతుత్వోక్త్యా-పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం-హృదయస్యని
పీడనక్షమత్వాసంబంధేపిసంబంధోక్త్యాఅసంబంధేసంబంధరూపాతిశయో
క్తిరిత్యర్థాలంకారద్వృత్త్యనుప్రాసశ్చసంసృజ్యతేపుష్పితాగ్రావృత్తం
అయుజినయుగరేఫతో యకారోయుజిచ నజౌజరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతిల
క్షణాత్॥..

శా. ౭౫

ఓమిత్యుక్తవతోథ శార్ఙ్గిణ ఇతి వ్యాహృత్య వా
చం నభస్తస్మిన్నుత్పతితే పురస్సురమునావిందోః
శ్రియం బిభ్రతి । శత్రూణామనిశం వినాశపిశు
నః క్రుద్ధస్య చైద్యం ప్రతి వ్యోమ్నీవ భ్రుకుటిచ్ఛ
లేన వదనే కేతుశ్చకారాస్పదమ్ ॥ ... .

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ-శిశుపాలవధే-మహాకావ్యే-
ప్రథమస్సర్గః.

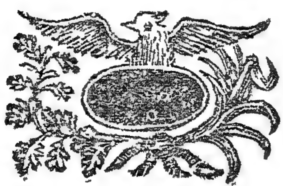

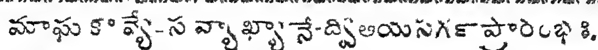
౭౫. (ఓమితి) తస్మిన్ సురమునౌ నారదే-ఇతీత్థంభూతాం వాచం-వ్యాహృ
త్య ఉక్త్వా-నభ ఉత్పతితే ఉత్పతితే-పురః అగ్రే ఇందోః శ్రియం బిభ్రతి సతి-
అథ మునివాక్యానంతరం-ఓమిత్యుక్తవతః-తథాస్త్విత్యంగీకృతవత ఇత్యర్థః॥
ఓం ప్రశ్నేంగీకృతౌ రోష ఇతి విశ్వః-చేదీనాం జనపదానాం రాజా చైద్యః శిశు
పాలః వృద్ధేత్కోసలాజాదాఞ్ఞ్యఙ్ ఇతి ఞ్యఙ్ ప్రత్యయః తం ప్రతి క్రుద్ధస్య శా
ర్ఙ్గిణః-వదనే వ్యోమ్నీవ - అనిశం సర్వదా-అవ్యభిచారేణేత్యర్థః-శత్రూ
ణాం వినాశస్య-పిశునః సూచకః-చంద్రమభ్యుదితః కేతుః కేషాంచిన్నాశ
కృదితి శాస్త్రాదితి భావః-కేతురుత్పాతవిశేషః కేతూత్పాతమహాకారాగ్ర
హే ప్రహరణం ప్రతాదిలక్ష్మస్వితి విశ్వః-భ్రుకుటిచ్ఛలేన భ్రూభంగవ్యాజేన ఆ
స్పదం ప్రతిష్ఠాం స్థితిం చకార ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామితి నిపాతనాత్సుడాగమః
ఏతేన కార్యభూతవీరసహకారిణో రౌద్రస్య స్థాయీ క్రోధః - స్వానుభావేన భ్రుకుట్యాః కారణభూతోనుమేయ ఇత్యుక్తం - తథా తదవినాభూత
స్యాంగస్యాంగినో వీరస్యాపి స్థాయీ ప్రయత్నః పరనాశక ఉత్సాహోప్యు
పపన్న ఏవేత్యనుసంధేయం - ఇందోః శ్రియం బిభ్రతీత్యత్ర - మునేరిందుశ్రి
యోరయోగాత్తత్సదృశీమితి సాదృశ్యాక్షేపాత్ అసంబంధవస్తుసంబంధ
రూపో నిదర్శనాలంకారః వదనే వ్యోమ్నీవేత్యుపమా భ్రుకుటిచ్ఛలేన కేతురి
తి ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపోపహ్నవః - తత్ర శత్రువినాశసూచ
నాయ కేతుత్వోపేక్షితేందుసాన్నిధ్యవ్యోమావస్థానసంపాదకత్వేన నిదర్శనో
పమయోరుపహ్నవోపకారకత్వాదంగాంగిభావేన సంకరః॥ చకారేతి యా
మంగళాచరణరూపతయా సర్గాంతశ్లోకేషు శ్రీశబ్దప్రయోగః - యథాహ
భగవాన్ భాష్యకారః ॥ మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శా

స్త్రాణి ప్రథంతే వీరపురుషాణ్యాయుష్మత్పురుషాణి చ భవంతి అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారో భవంతి॥ శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం*సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్ ॥ సర్గాంతత్వాద్వృత్తభేదః-యథాహదండీ*సర్గైరనతివిస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తైస్సుసంధిభిః। సర్వత్ర భిన్నసర్గాంతైరుపేతం లోకరంజనమితి॥ అథకవిః కావ్యవర్ణనామాఖ్యానపూర్వకం సర్గసమాప్తిం కథయతి॥ ఇతీతి॥ ఇతిశబ్దః పరిసమాప్తౌ- మాఘకృతావితి కవినామకథనం-మహాకావ్య ఇతిమహచ్ఛబ్దేన లక్షణసంపత్తిస్సూచితా-శిశుపాలవధ ఇతి-కావ్యసముచ్చయస్య సామాన్యవచనస్యేతి అనుప్రయోగః-అత్ర తిజైర్వచిత్రాకృతేస్సశబ్దాఖ్యైగుణః*సుపాంతిఙాంచ వ్యుత్పత్తిస్సశబ్దమితీకఖ్యత ఇతిలక్షణాత్ - సముచ్చయకావ్యవర్ణనయోః ప్రథమసర్గ ఇతిసమాప్త ఇతిశేషః-ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥ ....

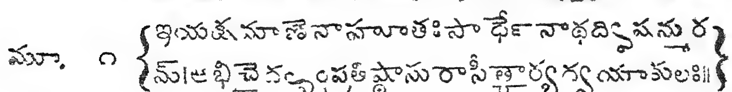

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహామహోపాధ్యాయ-
కోలచల-మల్లినాథసూరివిరచితాయాం-మాఘవ్యాఖ్యాయాం-
సర్వంకషాఖ్యాయాం -ప్రథమస్సర్గః॥

మాఘకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే-ద్వితీయసర్గః ప్రారంభః.

మూ. ౧ { ఇయక్షమాణేనాహూతః పార్థేనాథద్విషన్ముర
మ్। అభిచైద్యంప్రతిష్ఠాసురాసీత్కార్యద్వయాకులః॥ }

౧. అథాస్మిన్సర్గే మంత్రవర్ణనాయబీజమావపతి (ఇయక్షమాణేనేతి) అథ ఇంద్రసందేశశ్రవణానంతరం- ఇయక్షమాణేనయష్టుమిచ్ఛతా-యజతేస్సన్నంతాల్లటశ్శానజాదేశః - పార్థేనపృథాపుత్రేణయుధిష్ఠిరేణ-తస్యేఃమిత్యాదే-అన్యథా స్త్రీభ్యోఢగితిఢక్స్యాత్- ఆహూతః ఆకారితః- హ్వాయతేః కర్మణిక్తః-సంప్రసారణేదీర్ఘః- తథాఅభిచైద్యంశిశుపాలంప్రతిలక్షణేనాభి ప్రతీఽభిముఖ్యే ఇత్యవ్యయీభావః ‖ అభిరభాగే ఇతికర్మప్రవచనీయత్వేత ద్యోగద్వితీయా వా- ప్రతిష్ఠాసుః ప్రస్థాతుమిచ్ఛుః- తిష్ఠతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః మురంద్విషన్ మురారిః ద్విషోఽమిత్రే ఇతిశతృప్రత్యయేన లోకేత్యత్రద్విషశ్శతుర్వావచనమితి వైకల్పికష్షష్ఠీప్రతిషేధః- కార్యద్వయేనసురకార్యసుహృత్కార్యరూపేణ-ఆకులో విప్రతిషేధాదావశ్యకత్వాచ్చ- ద్వయోస్సందేహవానాసీత్-అతో మంత్రస్యాయమవసర ఇతి భావః॥ ....

మూ. ౨ { గురుకావ్యానుగాం బిభ్రచ్చాంద్రీమభినభః శ్రియ
మ్। సార్థః సముద్ధవసీరిభ్యామసావాసదత్సదః। ... ... }

౨ ఏవంమంత్రబీజంసందేహముపన్యస్య- మంత్రోచితదేశగమనమాహ (గుర్వితి) అథ సందేహానంతరం-అసౌహరిః-అభినభః- పూర్వవదవ్యయీభావః॥ కర్మప్రవచనీయత్వేవాద్వితీయా- గురుకావ్యౌబృహస్పతిశుక్రౌ - అనుగౌ అనుయాయినౌ-యస్యాంతాం। గీష్పతిర్ధిషణో గురుః ॥ శుక్రో దైత్యగురుః కావ్య ఇతి చామరః- చంద్రస్యేమాం చాంద్రీం- శ్రియం బిభ్రత్-అత్ర శ్రీశబ్దః శ్రియమితి నిదర్శనాభేదః - ఉద్ధవసీరిభ్యాం సార్థం - ఉద్ధవబలరామాభ్యాంసహ-సదః సభాం- ఆసదత్-అగమత్-సదనః ప్రాసాదత్వాదితి భావః- సదేర్లుఙి పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః- అత్ర హనుః గిరేః పృష్ఠం సమారుహ్య ప్రాసాదం వార సాగతః। అరణ్యే నిశ్శలాకే వా మంత్రమేతాం విభావిత ఇతి॥

మూ. ౩ { జాజ్వల్యమానా జగతశ్శాంతయే సముపేయుషీ। వ్యద్యో
తిష్ట సభావేద్యామసౌ నరశిఖిత్రయీ॥ ... ... }

౩. (జాజ్వల్యమానేతి) జగతః లోకస్య-శాంతయే అనుపద్రవాయ-సముపేయుషీ మిళితా-జాజ్వల్యమానా భృశం జ్వలంతీ- జ్వలధాతో రేకాచో హలాదేః క్రి

యాసమభిహార ఇతియఙ్-తతోలటశ్శానజాదేశః టాప్-అసౌ-నరాః పురుషో
పశ-శిఖ..ః అగ్న యః- తేషాం త్రయీ ౹ ద్విత్రిభ్యాం తయస్యాయజ్వేత్యయ
జాదేశః॥ సూ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్-సభా ఆస్థానీ- సైవ వేదిః పరిష్కృతా
భూమిః౹ వేదిః పరిష్కృతా భూమిరిత్యమరః- తస్యాం వ్యద్యోతిష్టదీప్యతేస్మ-
ద్యుతేర్లుఙ్-రూపకాలంకారః॥ ......

మూ. ౪ { రత్నస్తంభేషు సంక్రాంతప్రతిమాస్తే చకాశిరే। ఏకాకి
నోఽపి పరితః పౌరుషేయవృతా ఇవ॥ ...... }

౪. (రత్నేతి) రత్నానాం స్తంభా ఇతి షష్ఠీసమాసః- విశేషపర్యవసానాద్వి
కారార్థత్వం- తేషు సంక్రాంతప్రతిమాః సంక్రాంతప్రతిబింబాని యేషాం- తే౹
ప్రతిమానం ప్రతిబింబం ప్రతిమా ప్రతియాతనేత్యమరః తే త్రయః-ఏకాకినః
అసహాయా అపి ఏకాదాకినిచ్చాసహాయ ఇత్యాకినిచ్ప్రత్యయః- పరితః అభి
తః-సర్వతః ౹ పర్యభిభ్యాం చేతి తసిల్-సచ సర్వోభయార్థవర్తమానాభ్యా
మిష్యతే-పౌరుషేయేణ ప్రతిబింబభూయస్త్వాత్పురుషసమూహేన-వృతా ఇ
వేత్యుత్ప్రేక్షా చకాశిరే౹ పురుషాద్వధవికారసమూహతేనకృతేష్వితి
ఠఞ్ప్రత్యయః-ఏతేన విజనత్వముక్తం- యద్యపి నిస్తంభే నిర్గవాక్షే
చ నిర్భిత్త్యంతరసంశ్రయే। ప్రాసాదాగ్రే త్వరణ్యే వా మంత్రయేతావిభా
విత ఇతి కామందకే॥ ఏతేన మంత్రభూమేః స్తంభప్రాచుర్యవిశేషో దృశ్యతే-
తథాప్యేకస్యాపి విజనత్వోపలక్షణత్వాన్న దోష ఇతి భావః॥ ......

మూ. ౫ { అధ్యాసామాసురుత్తుంగహేమపీఠాని యాన్యమీ। తై
రూహే కేసరిక్రాంతత్రికూటశిఖరోపమా॥ ...... }

౫. (అధ్యాసామాసురితి) అమీ త్రయః-ఉద్ధవరామకృష్ణాః- యాని ఉత్తుంగ
హేమపీఠాని-అధ్యాసామాసుః-అధితష్ఠుః- యోఽధ్యాసపిష్ట్రా ఇత్యగ్రణీః అధిశీఙ్
స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం- ఆస ఉపవేశనే లిట్, దయాయాసశ్చేతి ఆమ్ప్రత్యయో
కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీతి అస్తేరనుప్రయోగః ౹ అమ్ప్రత్యయవత్కృ
ఞోనుప్రయోగస్యేతి కృఞ్-ఏవేతి నియమాదస్తేరాత్మనేపదం- తైః పీఠైః- కే
సరిభిః సింహైః- క్రాంతానాం త్రికూటస్య త్రికూటాద్రేః శిఖరాణాముపమా
సాదృశ్యం - ఊహే ఊఢా-వహేః కర్మణి లిటి సంప్రసారణం- త్రీణి కూటాన్య
స్యేత్యన్వర్థసంజ్ఞా౹ కూటోఽస్త్రీ శిఖరం శృంగమిత్యమరః ఉపమాలంకారః॥

మూ. ౬ { గురుద్వయాయ గుర్వోరుభయోరథ కార్యయోః। హరి
ర్విప్రతిషేధం తమాచచక్షే విచక్షణః॥ ...... }

౬. (గురుద్వయాయేతి)అథఉపవేశనానంతరం-విచక్షణఇతివిచక్షణఃవక్తా కర్తరిల్యుడితిన్యాసకారః।అసనయోశ్చప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతిచక్షిఙఃఖ్యాఞాదేశాభావః-హరిః।గుర్వోః।ఉద్ధవరామయోః-పితృవ్యజ్యేష్ఠభ్రాత్రోః ద్వయాయద్వాభ్యాం-గురుభ్యామిత్యర్థః-గుర్వోర్మహతోః- ఉభయోఃకార్యయోః-ప్రాగుక్తయోః - తం-విప్రతిషేధంవిరోధం- ఆచచక్షే।ఆఖ్యాతవాన్-తుల్యబలవిరోధోవిప్రతిషేధః॥ ....

మూ,౭ { ద్యోతితాంతస్సభైఃకుందకుట్మలాగ్రదతఃస్మితైః। స్నపితే
వాభవత్తస్యశుద్ధవర్ణాసరస్వతీ॥......... ... . }

౭. (ద్యోతితేతి)కుందంమాఘ్యభవఃపుష్పవిశేషః।మాఘ్యంకుందంరక్తకస్తు బంధూకోబంధుజీవకఇత్యమరః-కుందకుట్మలాగ్రాణీవ-దంతాఃయస్యకుందకుట్మలాగ్రదతః।అగ్రాంతశుద్ధశుభ్రవృషవరాహేభ్యశ్చేతిఅగ్రాంతపూర్వపదబహువ్రీహిసమాసాంతోనైభాషికోదత్రాదేశః-తస్యహరేస్సరస్వతీవాక్-అంతఃప్రధానాసభాఅంతస్సభా-సభాభ్యంతరమిత్యర్థః- సాద్యోతితాప్రకాశితాయైఃతైఃస్మితైః-స్నపితేవక్షాళితేవ-స్నాతేర్ణ్యంతాత్కర్మణిక్తః।అర్తిహ్రీత్యాదినాపుగాగమః।మితాంహ్రస్వశ్చేతిహ్రస్వః।శుద్ధవర్ణాస్ఫుటాక్షరా-స్వచ్ఛకాంతిశ్చాభవత్-స్మితానాంవర్ణశుద్ధేస్స్నానహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే-స్మితపూర్వాభిభాషీహరిరితిభావః॥ ......

మూ,౮ { భవద్గిరామవసరప్రదానాయవచాంసినః। పూర్వరంగః
ప్రసంగాయనాటకీయస్యవస్తునః॥ .... }

౮. కార్యవిప్రతిషేధమావేద్యతత్రస్వమతమావేదయిష్యన్ పండితంమన్యత్వంతావత్పరిహరతి।(భవదితి)భవద్గిరాంయుష్మద్వాచాం-అవసరప్రదానాయప్రస్తావప్రసంజనాయేత్యర్థః-నఃఅస్మాకంవచాంసి-సిద్ధాంతోత్పాదనార్థముచ్యంతే-నతుసిద్ధాంతత్వేనేత్యర్థః-తథాహి-పూర్వంరజ్యంతేస్మిన్నితిపూర్వరంగఃనాట్యశాలా- తత్రత్యకర్మాపిపూర్వరంగఇతిదశరూపకే-అతఃపూర్వరంగోనామ-రంగప్రసాధనాఖ్యోరంగవిఘ్నశాంతికారీనాందీ-పాఠగీతవాదిత్రాద్యనేకాంగవిశిష్టోనాట్యాదౌకర్తవ్యఃకర్మవిశేషః- తదుక్తంవసంతరాజీయే*యన్నాట్యవస్తునఃపూర్వంరంగవిఘ్నోపశాంతయే।కుశీలవాఃప్రకుర్వంతిపూర్వరంగస్సఉచ్యతఇతి-సపూర్వరంగః - నాటకేభవంనాటకీయం-తత్రభవన్నిత్యర్థః।వృద్ధాచ్ఛః-తస్యవస్తునఇతివృత్తస్య-ప్రసంగాయప్రసంజనాయ-ప్రవర్తనాయేతియావత్ -అతఃప్రథమవాచో

నవోపాహమేతి భావః-పూర్వరంగః ప్రస్తావ నేతరంగరాజః-తచ్చింత్యం॥పూర్వ
రంగం విధాయాదౌ సూత్రధారే వినిర్గతే। ప్రవిశ్య తద్వదపరః కావ్యమాస్థా
పయేన్నటః॥ ప్రథమం పూర్వరంగశ్చేతి తః ప్రస్తావనేతి చ। ఆరంభేస్య నాట్యా
నామేతత్సామాన్యమిష్యత ఇతి దశరూపకాద్యుక్తభేదవిరోధాదితి-అత్ర హ
ి వాక్యపూర్వరంగయోః-ప్రసంజకత్వరూపసామాన్యస్య - వాక్యద్వయేశ
బ్దాంతరేణ పృథఙ్నిర్దేశాత్-ప్రతివస్తూపమాలంకారః-లక్షణంతూక్తం॥

మూ, ౯ { కరదీకృతభూపాలో భ్రాతృభిర్జిత్వరైర్దిశామ్। వి
నాప్యస్మదలంభూష్ణురిజ్యాయై తపసస్సుతః॥ .... }

౯ సంప్రతి స్వమతమాహ, (కరదీకృతేతి) దిశాం జిత్వరైః జయశీలైః ఇణ్న
శ్జిసర్తిభ్యశ్చేతి క్వరప్ - కృద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ - భ్రాతృభిర్భీమాదిభిః-
హేతుభిః - కరదాః షష్ఠభాగప్రదాః* భాగధేయః కరో బలిరిత్యమరః - తత
శ్చ ప్రకృత్యూర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతిసంజ్ఞాయాం, కుగతిప్రాదయ ఇతి నిత్యస
మాసః - అకరదాః కరదాస్సంపద్యమానాః కృతాః-కరదీకృతాః భూపాలాః
యస్య స తథోక్తః-వశీకృతరాజమండల ఇత్యర్థః-తపసస్సుతః ధర్మపుత్రః* తప
శ్చాంద్రాయణాదౌ స్యాద్ధర్మేలోకాంతరేపిచేతి విశ్వః- అస్మద్వినాపి అస్మా
భిర్వినాపీత్యర్థః ॥ పృథగ్వినేత్యాదినా తృతీయా వికల్పాత్పంచమీ-ఇ
జ్యాయై యాగాయ, యజ్ఞయజోర్భావేక్యప్- వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసా
రణం, నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ-అలం సమర్థః-భూష్ణుః భవితా-భవన
శీలః*భూష్ణుర్భవిష్ణుర్భవితేత్యమరః॥ గ్లాజిస్థశ్చక్స్నురితి చకారాత్ క్స్ను
ప్రత్యయః-కిత్త్వాద్గుణాభావః-అతో జైత్రయాత్రైవ కార్యా-న యజ్ఞయా
త్రేతి భావః॥...

మూ, ౧౦ { ఉత్తిష్ఠమానస్తుపరో నోపేక్ష్యః పథ్య మిచ్ఛతా। సమౌ
హి శిష్టై రామ్నాతౌ వత్స్యంతావామయస్స చ॥ ... }

౧౦ నను యజ్ఞాంతే జైత్రయాత్రాయాముభయోరనుసరణం స్యాత్తత్రా
హ (ఉత్తిష్ఠమానఇతి) ఉత్తిష్ఠమానః వర్ధమానః॥ ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యా
త్మనేపదం - పరః శత్రుస్తు-పథోనపేతం పథ్యం-హితమారోగ్యం చ-ఇచ్ఛతా
పుంసేతి శేషః-నోపేక్ష్యః ఔదాసీన్యేన న ద్రష్టవ్యః-కుతః హి యస్మాత్-వ
త్స్యంతౌ వర్ధిష్యమాణౌ॥ వృద్భ్యస్స్యసనోరితి వి
భాషాపరస్మైపదం-న వృద్భ్యశ్చతుర్భ్య ఇతీడభావః- ఆమయో వ్యాధిః*రో
గవ్యాధిగదామయా ఇత్యమరః-స శత్రుశ్చ - శిష్టైర్నీతిజ్ఞైః-సమౌ తుల్యౌ ప్ర

త్రి -ఇత్యామ్నాతా వ్యాఖ్యాతౌ అప్రియస్యాప్యరేర్వృద్ధిర్న ఫలాయేతి భావః॥ దితి- అత స్తస్యానుపేక్ష్యత్వాదభయానుస్యూతః కర్తవ్య ఇతి భావః - ఉపమా లంకారః॥ ....

మూ. ౧౧ { న దూయే సాత్వతీసూనుర్యన్మహ్యమపరాధ్యతి
యత్తు దందహ్యతే లోకమదో దుఃఖాకరోతి మామ్ ॥ }

౧౧. నచేత్థం స్వార్థపరత్వదోషః కింతు లోకానుగ్రహపరత్వాదస్యాభిప్రవృత్తిరిత్యాశయేనాహ (న దూయ ఇతి) సాత్వతీసూనుః సత్వతోऽపత్యం స్త్రీ సాత్వతీ నామ హరేః పితృష్వసా ఉత్సాదిభ్యోऽఞ్ - తస్యాః సూనుః శిశుపాలః బంధురపి ఖలో న సహ్య ఇతి భావః - మహ్యమపరాధ్యతి క్రుధద్రుహేత్యాదినా చతుర్థీ - తత ఇతి శేషః - యత్తు లోకో నిత్యసంబంధాత్ - న దూయే న పరితప్యే - దూఙ్ పరితాపే దివాదికాత్ కర్తరి లడుత్తమపురుషైకవచనం - కింతు లోకం సందహ్యతే గర్హితం దహతీతి యఙ్ - లుపసదచరజపజభదహదశగృభ్యో భావగర్హాయామితి యఙ్ - జపజభదహదశభంజపశాం చేత్యభ్యాసస్య నుమాగమః అదో లోకదహనం - మాం దుఃఖాకరోతి - దుఃఖమనుభావయతీత్యర్థః దుఃఖాత్ ప్రాతిలోమ్య ఇతి డాచ్ ప్రత్యయః - అతశ్చైద్య ఏవాభియాతవ్యః - పార్థస్తు ప్రార్థనయాపి పశ్చాత్ సమాధేయ ఇతి భావః॥...

మూ. ౧౨ { మమ తావన్మతమిదం శ్రూయతామంగ వామపి ।
జ్ఞాతసారోऽపి ఖల్వేకస్సందిగ్ధే కార్యవస్తుని॥ ...... }

౧౨, స్వమతం నిగమయన్ పరమతం శుశ్రూషుః పృచ్ఛతి (మమేతి) తావత్ భవన్మతశ్రవణపర్యంతమిత్యర్థః మమ మతమిదం - అంగేత్యామంత్రణే అవ్యయం॰ అథ సంబోధనార్థకాః । స్యుః ప్యాట్ పాడంగ హే హై భోః ఇత్యమరః॥ వాం యువయోరపి యుష్మదస్మదోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాంనావావితి వామాదేశః - మతం శ్రూయతాం - విధౌ లోట్ - తదపి మయా శ్రోతవ్యం - అన్యథా సందేహానివృత్తేరితి భావః - విమృశ స్త్వైకతస్సందేహస్త్రాహ - జ్ఞాతసారః జ్ఞాతార్థతత్త్వోऽప్యేకకః - కార్యవస్తుని కర్తవ్యార్థే - సందిగ్ధే ఖలు సంశేతే ఖలు - అతో మమాపి సందేహ ఇత్యర్థః గిహాడుపచయోకర్తరి లట్ - ఘుత్వాభావే - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోऽర్థాంతరన్యాసః॥ .....

మూ. ౧౩ { యావదర్థపదాం వాచమేవమాదాయ మాధవః ।
విరరామ మహీయాంసః ప్రకృత్యా మితభాషిణః ॥ }

౧౩, (యావదితి) మాధవో హరిః - యావానర్థో యావదర్థం॥ యావద

వధారణఇత్యత్యయీభావః-యావదర్థంపదానియస్యాస్తాం అభిధేయస
మ్మితాక్షరామిత్యర్థః-వాచమేవమాదాయగృహీత్వేత్యర్థః-విరరామతూ
ష్ణీమాస్తవ్యాఙ్పరిభ్యోరమఇతిపరస్మైపదం- తథాహిమహీయాంసఉత్త
మాఃప్రకృత్యా మితభాషిణఃవృథాలాపనిషేధాదితిభావః పూర్వవదలం
కారః॥ ......

మూ.౧౪ {తతస్సపత్నాపనయస్మరణానుశయస్ఫురా। ఓష్ఠేన
రామోరామోష్ఠబింబచుంబనచుంచునా॥ ... .}

౧౪. అథాష్టభిఃకులకేనరామంవర్ణయన్ తద్వాక్యమవతారయతి (తతఇ
తి) రామోజగాదేత్యుత్తరేణాన్వయః-సపత్నోరిపుః-రిపౌవైరిసపత్నారి
త్యమరః-తస్యాపనయఃఅపకారః-తస్య-స్మరణేనయః అనుశయః-పశ్చాత్తాపః
భవేదనుశయోద్వేషపశ్చాత్తాపానుబంధయోరితివిశ్వః- తేనస్ఫురతీత్య
నుశయస్ఫుః తేనస్ఫురా-ఓష్ఠోబింబమివేత్యుపమితసమాసః-రామాయాఓ
ష్ఠబింబస్య-చుంబనేనవిత్తః-రామోష్ఠబింబచుంబనచుంచుః తేనవిత్తశ్చుం
చుప్చణపావితిచుంచుప్ప్రత్యయః ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసేవేతిపరరూపం-
తేనోష్ఠేనోపలక్షితః-సమరసురతయోస్సహరసఇతిభావః-ఉపమానుప్రా
సయోస్సంసృష్టిః॥ ......

మూ.౧౫ {వివక్షితామర్థవిదస్తత్క్షణప్రతిసంహృతామ్। ప్రా
పయన్పవనవ్యాధేర్గిరముత్తరపక్షతామ్॥......}

౧౫, (వివక్షితామితి)వివక్షితాంవృద్ధత్వాభిమానాదగ్రేవక్తుమిష్టాం - వచె
బ్రూఞ ఇచ్ఛో వాసన్నంతాత్కర్మణిక్తః-తత్క్షణేవివక్షాక్షణఏవేత్యవిలంబోక్తిః-
ప్రతిసంహృతాంరామానురోధాన్నిరుద్ధాంఅర్థవిదఃకార్యజ్ఞస్య- అతఏవ-ప
వనవ్యాధేరుద్ధవస్య-గిరముత్తరపక్షతాంసిద్ధాంతతాంప్రాపయన్-స్వయ
మసత్పక్షావలంబిత్వాదితిభావః ఏతేనరామస్యవ్యగ్రతోక్తా॥ ......

మూ.౧౬ {ఘూర్ణయన్మదిరాస్వాదమదపాటలితద్యుతీ। రే
వతీవదనోచ్ఛిష్టపరిపూతపుటేదృశౌ॥ ....}

౧౬- ఘూర్ణయన్నితి॥పునఃమదిరాస్వాదేనమద్యపానేన-యోమదస్తేన-
పాటలితారక్తీకృతా-ద్యుతిర్యయోస్తే-రేవత్యాదేవ్యాః - వదనేనయదుచ్ఛి
ష్టం-మద్యసేవనతాంబూలాక్షిచుంబనేనసంక్రాంతమితిభావః- తేనపరిపూ
తేశుద్ధే-పుటేయయోస్తే-దృశౌ-ఘూర్ణయన్ భ్రామయన్నితిజాడ్యోక్తిః కారో
క్తిః-ఉచ్ఛిష్టపరిపూతేత్యత్ర రతికాలేముఖంస్త్రీణాంశుద్ధమాఖేటకేశునా

మితిస్మరణాత్- ఉచ్ఛిష్టపావనత్వవిరోధస్యాభాసత్వాద్విరోధాభాసాలం
కారః*ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాభాసఇష్యతఇతిలక్షణాత్॥ ....

మూ. ౧౭ { ఆశ్లేషలోలుపవధూస్తనకార్కశ్యసాక్షిణీమ్।మ్లాప
యన్నభిమానోష్ణైర్వనమాలాంముఖానిలైః॥..... }

౧౭. (ఆశ్లేషేతి)పునఃఆశ్లేషలోలుపాయాఆలింగనలుబ్ధాయాః- వధ్వాఃకా
వత్యాః- స్తనయోఃకార్కశ్యస్యకాఠిన్యస్య-సాక్షిణీముపద్రష్ట్రీం-నిత్యంశ్లి
ష్యమాణామితి భావః సాక్షాద్ద్రష్టరిసంజ్ఞాయామితి సాక్షాచ్ఛబ్దాదినిప్ర
త్యయః-వనమాలాం-అభిమానోష్ణైరహంకారతప్తైః ముఖానిలైర్నిశ్వాస
వాతైః- మ్లాపయన్ గ్లాపయన్-మ్లాయతేర్ణ్యంతాల్లట్శతా దేశః॥ఆదేచ
ఇతిఆత్వేపుగాగమః-అమ్లానేమ్లానసంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిః॥ ....

మూ. ౧౮ { దధత్సంధ్యారుణవ్యోమస్ఫురత్తారానుకారిణీః। ద్వి
షద్ద్వేషోపరక్తాంగ సంగినీస్స్వేదవిప్రుషః॥ .... }

౧౮. (దధదితి)పునఃసంధ్యయాఅరుణేవ్యోమ్ని -స్ఫురంతీస్తారాః- అనుక
ర్వంతీతితథోక్తాః-కుతః-ద్విషతశ్చైద్యస్య-ద్వేషేణ- ఉపరక్తేంగేవపుషి- సంగినీ
స్సక్తాః - స్వేదవిప్రుషః స్వేదబిందూన్ *పృషంతిబిందుపృషతాఃపుమాంసోవి
ప్రుషః స్త్రియామిత్యమరః - దధత్ దధానః సాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభా
వః- ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ. ౧౯ { ప్రోల్లసత్కుండలప్రోతపద్మరాగదళత్విషా।కృష్ణో
త్తరాసంగరుచంవిదధచ్చూతపల్లవీమ్॥............ }

౧౯. (ప్రోల్లసదితి॥)పునఃప్రకర్షేణఉల్లసతాం- కుండలయోః- ప్రోతానాం
స్యూతానాం-పద్మరాగదళానాంమాణిక్యశకలానాం-త్విషా కాంత్యా ప్రో
తేతిప్రపూర్వాద్వేఞఃకర్మణిక్తఃయజాదిత్వాత్సంప్రసారణం-కృష్ణోత్తరా
సంగోనీలోత్తరీయం*ద్వౌప్రావారోత్తరాసంగౌసమౌబృహతికాతథా-
సంవ్యానముత్తరీయంచేత్యమరః-తస్యరుచం-చూతపల్లవస్యేమాంచూతపల్ల
వీం- విదధత్ విదధానః- లోహితమిశ్రణాచ్చూతపల్లవవర్ణాంకుర్వన్ని
త్యర్థః*ధూమ్రధూమలౌకృష్ణలోహితే-ఇత్యమరవచనాత్-అత్రాన్యస్య
రుచోన్యదీయత్వాయోగాత్సాదృశ్యాక్షేపే నిదర్శనా॥ ....

మూ. ౨౦ { కకుద్మికన్యావక్త్రాంతర్వాసలబ్ధాధివాసయా।ము
ఖామోదంమదిరయాకృతానువ్యాధముద్వమన్॥ }

౨౦. (కకుద్మీతి)పునఃకకుద్మికన్యాయా రేవత్యాః-వక్త్రస్య- అంతరభ్యం

తరే-వాసేనస్థిత్యా-లబ్ధోధివాసో వాసనా- యయాతయా-తన్ముఖసౌరభవాసితయోరిత్యర్థః॥ సంస్కారో గంధమాల్యాద్యైర్యస్స్యాత్తదధివాసనమిత్యమరః- మదిరయా-కృతానువ్యాధంకృతసంసర్గం-ప్రియాగండూషగంధింమిత్యర్థః॥ వ్యధజపోరనుపసర్గఇతి అనుపసర్గాదప్ప్రత్యయవిధానాదుపసర్గాద్వ్యధేర్ఘఞ్ప్రత్యయః - ముఖామోదంముఖగంధవిశేషం. ఆమోదస్సోఽతినిర్హారీత్యమరః- ఉద్వమన్ ఉద్గిరన్- అత్రమదిరారామముఖయోః స్వగంధతిరోధానేన-రామాముఖతద్గండూషమద్యగంధస్వీకారాత్తద్గుణయోఃతత్రోత్తరస్యాత్మవిశేషకత్వేన- పూర్వసాపేక్షత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః॥తద్గుణః స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతి రితిలక్షణాత్॥ ....

మూ. ౨౧ { జగాదవదనచ్ఛద్మపద్మపర్యంతపాతినః। నయన్మధు
లిహశ్శ్వైత్యముదగ్రదశనాంశుభిః॥ .... }

౨౧. (జగాదేతి) వదనమిచ్ఛద్మకపటం-యస్యతత్పద్మం వదనపద్మమిత్యర్థః-ఛలాదిశబ్దైనాసత్యత్వప్రతిపాదనరూపోపహ్నవః- తస్యపర్యంతపాతినః- ప్రాంతచారిణః - మధూనిలిహంతీతిమధులిహః - మధుపాన్-క్విప్ ఉదగ్రైరుచ్ఛ్రితైర్దశనాంశుభిఃదంతకాంతిభిః-శ్వైత్యంధావళ్యం - నయన్ జగాద-తద్గుణాలంకారః తస్యమధుపసన్నిధానపరాపహ్నవసాపేక్షత్వాత్తేనసంకరః॥ ....

మూ. ౨౨ { యద్వాసుదేవేనాదీనమనాదీనవమీరితమ్। వచసస్త
స్యసపదిక్రియా కేవలముత్తరమ్॥ .... }

౨౨. రామోజగాదేత్యుక్తం కింతదిత్యాకాంక్షాయామాహ - యదితివాసుదేవేనకృష్ణేన - నదీనమిత్యదీనం అకాతరం-నాస్త్యాదీనవోస్యేత్యనాదీనవంనిర్దోషం॥దోషఆదీనవోనుతఇత్యమరః॥యద్వచఈరితం-ఉత్తిష్ఠమానస్తుపరఇత్యాదినాయానపక్షమాశ్రిత్యయదుక్తమిత్యర్థః- తస్యవచసః సపది-క్రియాకేవలముత్తరం - సద్యోనుష్ఠానమేవోత్తరం - సిద్ధాంతత్వేనోక్తత్వాదితిభావః॥ ....

మూ. ౨౩ { నైతల్లఘ్వపిభూయస్యావచోవాచాతిశయ్యతే। ఇం
ధనౌఘధగప్యగ్నిస్త్విషానాత్యేతిపూషణమ్॥ ... }

౨౩. అథైతదేవప్రతిపాదయిష్యన్ - అనన్యాతిశయనీయతయోపన్యస్యతి(నైతదితి)లఘుసంక్షిప్తమపి ఏతద్వచః-భూయస్యాబహుతరయా - విస్తృ

తయాపీత్యర్థః§ ద్వివచనవిభక్త్యాదినా ఇయమునిక్ష బహోర్లోపో భూచబహోరితికారలోపః బహోశ్చభూరాదేశః-వాచా- నాతిశయ్యా తేనాతిరిచ్యతే-గుర్వర్థత్వాదితిభావః-శీఙఃకర్మణిలిటియక్ § అయఙ్యికిఙితి-అయఙాదేశః-తథాహి-ఇంధనౌఘాన్ దహతీతిఇంధనౌఘధక్- కాష్ఠరాశిదాహకః-భూయాంసపీత్యర్థః-క్విపిఘత్వభష్భావౌ-అగ్నిః స్వేషాప్రభయా ఘృణంసూర్యం-అల్పమపీతిభావః-నాత్యేతినాతిక్రామతి-తేజసఃప్రభావత్త్వమివవచసోర్థవత్త్వముల్లంఘ్యతాహేతురిత్యర్థః - అత్ర సమానధర్మస్యబింబప్రతిబింబతయోక్తేర్దృష్టాంతాలంకారః॥ ....

మూ, ౨౪ { సంక్షిప్తస్యాప్యతోస్యైవవాక్యస్యార్థగరీయసః। సు
వి స్తరతరావాచో భాష్యభూతాభవంతుమే॥ ...... }

౨౪. యదిహారివచోనాతిశయ్యతే- అలంతర్హివాగాడంబరైరతఆహ। (సంక్షిప్తస్యేతి) అతోహరివచసోనతిశయనీయత్వాదేవ-సువిస్తరతరాః-ప్రపంచతరాః§ ప్రథనేవావశబ్దఇతిఘఞ్ ప్రత్యయే-ఘైకస్మిన్ దోరబిత్యప్ - మేవాచః-సంక్షిప్తస్యాల్పాక్షరస్యాపిఅర్థేనగరీయసఃసూత్రకల్పస్యేత్యర్థః॥ *అల్పాక్షరమసందిగ్ధంసారవద్విశ్వతోముఖమ్। అస్తోభమనవద్యంచసూత్రంసూత్రవిదోవిదురితిలక్షణాత్॥అస్యైవవాక్యస్య- భాష్యభూతాః భాష్యేస్వమాః- నిత్యసమాసః- ఝ్మాదౌజంతౌభూతంక్లీబేసమానాంతౌచితేత్రిష్వితివైజయంతీ-వ్యాఖ్యానరూపాభవంత్విత్యర్థః - సూత్రవ్యాఖ్యాపిశేషోభాష్యం*సూత్రస్థంపదమాదాయవాక్యైస్సూత్రానుకారిభిః స్వపదానిచవర్ణ్యంతేభాష్యంభాష్యవిదోవిదురితిలక్షణాత్॥ మయాతుతదేవవిశేషప్రకాశనాయవ్యాఖ్యాయతే-నత్వతిశయాయ- ప్రత్యాఖ్యాయతఇత్యదోషఇత్యర్థః-ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౨౫ { విరోధివచసోమూకాన్వాగీశానపికుర్వతే। జడాన
ప్యనులోమార్థాన్ప్రవాచఃకృతినాంగిరః॥ ..... }

౨౫. ఇత్థంయానంసిద్ధాంతయిత్వాతత్రోద్ధవప్రతిరోధం హృదినిధాయతత్రభిఃప్రత్యాచష్టే(విరోధీత్యాది)కృతినాంకుశలానాం-గిరఃకర్త్ర్యః-విరోధివచసఃప్రతికూలవాదినః-వాగీశాన్వక్తౄనపి*వదోవదావదోవక్తావాగీశోవాక్పతిస్సమావిత్యమరః॥మూకాన్నిర్వాచఃకుర్వతేభజంతీత్యర్థః-అనులోమానుకూలః-అర్థోభిధేయంయేషాంతే-అనులోమార్థాః- అనుకూలవాదినఇత్యర్థః-తాన్-జడాన్మందానపి-ప్రవాచఃప్రగల్భవాచః కు

స్యతే-అతో నాస్మద్గిరః ప్రతిపాద్యా ఇతి భావః - అత్ర వాగీశానాం మూకీకర
ణాత్-జడానాం ప్రాకరణాచ్చ అశక్యవస్తువర్ణనరూపో విశేషాలంకా
రభేదః-అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిప్రతిభోత్థాపిత ఇతి సంకరః॥.

మూ, ౨౬. { షడ్గుణాశ్శక్తయస్తిస్రస్సిద్ధయశ్చోదయాస్త్రయః॥
గ్రంథానధీత్య వ్యాకర్తుమితి దుర్మేధసోప్యలమ్॥ }

వ్యా. నన్వాత్మనీనేన స్వామినా * బుద్ధేఃఫలమనాగ్రహ ఇతి న్యాయేన-శా
స్త్రజ్ఞవచనం ప్రతికూలమపి గ్రాహ్యమేవేత్యాశంక్యాహ(షడితి)దుష్టా మే
ధా యేషాం తే-దుర్మేధసో మందబుద్ధయోపి-నిత్యమసిచ్ప్రజామేధయోరి
తి సమాసాంతోసిచ్ప్రత్యయః-గ్రంథానౌశనసాదీన్-అధీత్య పఠిత్వా-గుణాః
సంధివిగ్రహయానాసనద్వైధీభావసమాశ్రయాఖ్యాః షట్-శక్తయః ప్రభు
మంత్రోత్సాహాఖ్యాస్తిస్రః-సిద్ధయః పూర్వోక్తశక్తిత్రయసాధ్యాః-పురుషా
ర్థలాభాత్మకాః తాశ్చ తిస్రః-ప్రభావసిద్ధిర్మంత్రసిద్ధిరుత్సాహసిద్ధిశ్చేతి-
ఉదయాః వృద్ధిక్షయస్థానాని చ-త్రీణీతి న్యాయేన-ఉదయా ఉచ్యంతే-తత్ర వృ
ద్ధిక్షయౌ ప్రాగుక్తశక్తిత్రయసాధ్యౌ - శక్తిసిద్ధ్యోః పూర్వావస్థాత ఉపచ
యాపచయాభ్యాం స్థానం సామ్యేనావస్థానం-తే చ త్రయ ఇతి- వ్యాకర్తుం వ్యా
ఖ్యాతుం అలం సమర్థాః-పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషు తుమున్ప్రత్య
యః- పంచాంగనిర్ణయశక్తిపికలానాం సంధ్యాదిస్వరూపసంఖ్యామాత్ర
పాఠకానామశాస్త్రజ్ఞానాం మద్వాదవాన గ్రాహ్యవచనా ఇత్యభిసంధిః-
అత్రామరసింహః * సంధిర్నా విగ్రహో యానమాసనం ద్వైధమాశ్ర
యః॥ షడ్గుణాశ్శక్తయస్తిస్రః ప్రభావోత్సాహమంత్రజాః క్షయః స్థానం చ
వృద్ధిశ్చ త్రివర్గో నీతివేదినామ్। అత్రారివిజిగీష్వోర్విశ్వస్తాకరణలక్షణమై
క్యం సంధిః-విరోధో విగ్రహః-విజిగీషోరరిం ప్రతియాత్రా యానం-తయోరుపే
క్షః ప్రతిబద్ధశక్త్యోః కాలప్రతీక్షయా తూష్ణీమవస్థానమాసనం-ద్వయోర్బలప్రబల
యోః స్వాంశేన వాచికమాత్మసమర్పణం ద్వైధీభావః- అరిణాపీడ్యమానస్య బ
లవదాశ్రయణం సమాశ్రయః- కోశదండోత్థం తేజః ప్రభావః-షాడ్గుణ్యచిం
తనం మంత్రః-కర్తవ్యార్థేషు స్థైర్యార్థప్రయత్న ఉత్సాహః-సుగమమ
న్యదితి సంక్షేపః॥ అత్ర కేషాంచిల్లక్షణాన్యుచ్యంతే* ఉత్కృష్టబలవీర్యస్య వి
జిగీషోర్జయైషిణః॥ గుణానురక్తప్రకృతేర్యాత్రా యానమితి స్మృతమ్। అస
నం తుల్యబలయోరరినాయకయోస్సహమ్। పరస్పరస్యసామర్థ్యాధికారా
దాపసంస్థితమ్। అరేశ్చ విజిగీషోశ్చ తత్పంచవిధముచ్యత ఇతి॥ ద్వైధీభావ

స్తే* బలినో ద్విషతోగ్రే వాచాత్మానం సమర్పయేత్ ॥ ద్వైధీభావేన వర్తేత కాకాక్షివదలక్షితః॥ ఉచ్ఛిద్యమానో బలినా నిరపాయప్రతిక్రియః । కులోద్గతం సత్యమార్యమాశ్రయేత బలోత్కటమితి ॥ ఉత్తిష్ఠమానస్తు పరో నోపేక్ష్య ఇతి హరేర్వాక్యం యానాశ్రితమభిప్రేత్యోక్తవానితి సంక్షేపః॥..........

మూ, ౨౭ { అనాలోచితకార్యస్య వాగ్జాలం వాగ్మినో వృథా।ని
మిత్తాదపరాద్ధేషోర్ధానుష్కస్యేవ వల్గితమ్॥ ... }

౨౭. నను శాస్త్రోక్తార్థవ్యాఖ్యాతైవ శాస్త్రజ్ఞః - స ఏవ గ్రాహ్యవచనశ్చేత్యాశంక్య నేత్యాహ (అనాలోచితేతి) అనాలోచితం అనాలోచితం- కార్యం యేన తస్య- కార్యాకార్యమజానత ఇత్యర్థః- వాచోస్య సంతీతి వాగ్మీ- వావదూకః* వాగ్మీ యుక్తిపటు ర్వాగ్మీ వావదూకశ్చ వక్తరీత్యమరః ॥ సూ ॥ వాచో గ్మినిరితి గ్మినిప్రత్యయః- తస్య వాగ్జాలం వాగాడంబరం- నిమిత్తాల్లక్ష్యాత్ * వేధ్యం లక్ష్యం శరవ్యం చ నిమిత్తం చ సమం విదురితి వైజయంతీ- అపరాద్ధేషోః స్ఖలితబాణస్య - ధనుః ప్రహరణమస్యేతి ధానుష్కో ధన్వీ ప్రహరణమితి ఠక్॥ సూ॥ ఇసుసుక్తాంతాత్కః- ఇసుసుక్తాన్తాత్కః ఇతి కత్వం * అపరాద్ధపృషత్కోసౌ లక్ష్యాద్యశ్చ్యుతసాయకః॥ ధన్వీ ధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇతి చామరః- తస్య- వల్గితమివ- వృథా నిష్ఫలం- కార్యజ్ఞస్య వచో గ్రాహ్యం- న తు వాచాటస్యేతి భావః॥

మూ, ౨౮ { సర్వకార్యశరీరేషు ముక్త్వాంగస్కంధపంచకమ్। సౌగ
తానామివాత్మాన్యో నాస్తి మంత్రో మహీభృతామ్॥ .. }

౨౮. ఇత్థం షాడ్గుణ్యాదిపాఠమాత్రం న మంత్ర ఇతి సిద్ధే సంప్రతి స్వయం మంత్రస్వరూపమాహ (సర్వేతి) కార్యాణి సంధ్యాదీని- తాని శరీరాణీవేత్యుపమితసమాసః- వ్యాఖ్యానే సౌగతానామివేతి లింగాత్ - తేషు సర్వేషు కార్యశరీరేషు- సర్వేషు శరీరేష్వివ- సర్వకార్యేష్విత్యర్థః - అంగాని స్కంధా ఇతి పూర్వవత్సమాసః- తేషాం పంచకం ముక్త్వా- స్కంధపంచకమివ అంగపంచకం ముక్త్వేత్యర్థః- పంచపరిమాణమస్యేతి పంచకః॥ సంఘసంఖ్యాయాస్సంజ్ఞాసంఘసూత్రాధ్యయనేష్వితి కన్ ప్రత్యయః - సుగతో భక్తిభజనీయో యేషాం- సౌగతా బౌద్ధాః- భక్తిరితి సూత్రేణాణ్ ప్రత్యయః- తేషామన్య ఆత్మేవ- మహీభృతామన్యో మంత్రో - నాస్తి- కర్మణామారంభోపాయః- పురుషద్రవ్యసంపత్ - దేశకాలవిభాగః- వినిపాతప్రతీకారః- కార్యసిద్ధిశ్చేతి- పంచాంగాని- యథాహ కామందకః * సహాయాస్సాధనోపాయా విభాగో దేశకాలయోః॥ విపత్తేశ్చ ప్రతీకారః సిద్ధిః పంచాంగమిష్యత ఇతి॥ రూపవేదనాసంజ్ఞాసం

జ్ఞానసంస్కారాః పఞ్చస్కన్ధాః॥ తత్ర విషయప్రపఞ్చో రూపస్కన్ధః- జ్ఞానప్ర
పఞ్చో వేదనాస్కన్ధః- ఆలయవిజ్ఞానసన్తానో విజ్ఞానస్కన్ధః- నామప్రప
ఞ్చస్సంజ్ఞాస్కన్ధః- వాసనాప్రపఞ్చస్సంస్కారస్కన్ధః - ఏవం పఞ్చధా పరిప
ఠి.-మాత్మా జ్ఞానసన్తాన ఏవాత్మేతి బౌద్ధాః ఏవం చ యథా బౌద్ధానాం సర్వే
షు శరీరేషు స్కన్ధపఞ్చకాతిరిక్త ఆత్మా నాస్తి- తథా రాజ్ఞా ముక్తాఙ్గపఞ్చకా
తిరిక్తో మన్త్రో నాస్తీత్యుపమాలఙ్కారః- తచ్చ అస్మాకం సమగ్రమేవేత్యయ
మేవ యాత్రా కాల ఇతి భావః॥ ......

మూ, ౨౯ { మన్త్రో యోధ ఇవాధీరస్సర్వాఙ్గైస్సంవృతైరపి। చి
రం న సహతే స్థాతుం పరేభ్యో భేదశఙ్కయా॥ ...... }

౨౯. అథ మన్త్రితార్థక్రియావిలమ్బే దోషమాహ (మన్త్ర ఇతి) సంవృ
తైః గుప్తైః- సర్వాఙ్గైః పూర్వోక్తైః ఉపాయాదిభిః- ఉరస్త్రాణాదిభిశ్చోపలక్షి
తో సర్వాఙ్గసంవృతోపీత్యర్థః- మన్త్రో విచారః - అధీరో భీరుః- యుధ్యత ఇతి
యోధః- భట ఇవ- పచాద్యచ్- పరేభ్యః అన్యేభ్యోరిభ్యశ్చ "పరం దూరాన్యము
ఖ్యేషు పరోరి పరమాత్మనోరితి వైజయన్తీ॥ భేదో విదారణం- తృతీయగామిత్వం
చ- తస్య శఙ్కయా చిరం స్థాతుం విలమ్బితుమిత్యర్థః- న సహతే న క్షమతే శకధృ
షేత్యాదినా- తుమున్ ప్రత్యయః- అతో న విలమ్బితవ్యం- అన్యథా మన్త్రభేదే
కార్యహానిస్స్యాదితి భావః॥ ......

మూ, ౩౦ { ఆత్మోదయః పరజ్యానిర్ద్వయం నీతిరితీయతీ। తదూ
రీకృత్య కృతిభిర్వాచస్పత్యం ప్రతాయతే॥ ...... }

౩౦. కిఞ్చ నీతిస్వరూపపర్యాలోచనయాపి న విలమ్బః కార్య ఇత్యభిప్రేత్యా
హ (ఆత్మోదయ ఇతి) ఆత్మనః ఉదయో వృద్ధిః- పరస్య జ్యానిః హానిః జ్యాహానౌ జ్యా
రిభ్యో నిరితి త్యాణాదికో నిప్రత్యయః- ఇతి ద్వయం- ఇదం పరిమాణమస్యా ఇయతీ
ఏతావతీ కిమిదంభ్యాం వో ఘ ఇతి వతుప్ ఘశ్చ ఉగితశ్చేతి ఙీప్- నీతిః నీతిసం
గ్రహః ఏతద్ద్వయాతిరిక్తో నాస్తీత్యపవాదార్థో న స్త్రీత్యర్థః- యదన్యత్ షాడ్గు
ణ్యాదివర్ణనం- సర్వోప్యయమస్యైవ ప్రపఞ్చ ఇత్యాహ తదితి తద్ద్వయమూ
రీకృత్య అఙ్గీకృత్య "ఊరీకృతమురరీకృతమఙ్గీకృతమిత్యమరః" ఊర్యాదిచ్వి
డాచశ్చేతి గతి సంజ్ఞాయాం క్త్వో "కుగతిప్రాదయ" ఇతి సమాసే క్త్వో ల్యబాదేశః
కృతిభిః కుశలైః- వాచస్పత్యం వాగ్మిత్వం- కస్త్వాదిత్వాత్సః అలుక్ షష్ఠ్యాః ॥సూ॥ ష
ష్ఠ్యాః పతిపుత్రేత్యాదినా- సత్వమితి స్వామీ- తన్న ఛన్దోవిషయత్వాత్ బ్రా
హ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ప్రత్యయః- ప్రతాయతే విస్తార్యతే- కర్మణి లట్- తనో

తేర్వృత్తిర్న్యాయ్యత్వం తస్మాదాత్మోదయార్థినా ఖిలీకర్తుం బాహ్యప్రసక్తిర్నేష్టా ఇతి
భావః॥ ....

మూ, ౩౧ { తృప్తియోగః పరేణాపి మహిమ్నా న మహాత్మనామ్। పూ
ర్ణశ్చంద్రోదయాకాంక్షీ దృష్టాంతోఽత్ర మహార్ణవః॥... }

౩౧. ననులబ్ధోదయస్య కింపరోద్యోగేనేత్యాహ-తృప్తియోగ ఇతి। మహా
యశసాం మహాత్మనాం-పరేణ ప్రకృష్టేనాపి మహిమ్నా ఐశ్వర్యేణ - తృప్తి
యోగః సంతోషయోగః స్వాత్మకింపి భవతి నాపి నైవ అలమితి-సంతోషలాభః-న-
అత్ర తృప్త్యభావే పూర్ణస్సన్ చంద్రోదయాకాంక్షీ- వృద్ధ్యర్థమితి భా
వః మహార్ణవస్సముద్ర ఏవ- దృష్టాంతః దృష్టో అంతో నిశ్చయో యస్మిన్ స దృ
ష్టాంతో నిదర్శనం - ఉపమానమిత్యావత్ - న రాజ్ఞా వృద్ధావలంబుద్ధిః కా
ర్యా - అసంతుష్టా ద్విజా నష్టాః సంతుష్టా ఇవ పార్థివాః॥ సలజ్జా గణికా నష్టా ని
ర్లజ్జా ఇవ కులాంగనా ఇతి న్యాయాదితి భావః- నాయం దృష్టాంతాలంకారః బింబ
ప్రతిబింబభావేనావస్థానస్య గమ్యత్వే తస్యోత్థానాత్ -కింతు- దృష్టాంతశబ్దేన
తుల్యార్థాభిధానాత్ -ఉపమాలంకారః- అత ఏవ దృష్టాంతోదాహరణనిద
ర్శనరూపాణి శబ్దాన ప్రయోక్తవ్యాని- పౌనరుక్త్యాపత్తేరిత్యాలంకారికాః॥...

మూ. ౩౨ { సంపదా సుస్థిరంమన్యో భవతి స్వల్పయాపి యః। కృ
తకృత్యో విధిర్మన్యే న వర్ధయతి తస్య తామ్॥... }

౩౨. తథాపి సంతోషే దోషమాహ (సంపదేతి) యః స్వల్పయాపి సంపదా
సుస్థిరమాత్మానం మన్యత ఇతి సుస్థిరంమన్యః-స్వస్థమానీ-భవతి అత్ర మానేఖ
శ్చేతి ఖశ్ ప్రత్యయః ఖిత్త్వాత్ ముమాగమః అరుర్ద్విషదజంతస్యేతి ముమాగ
మః తస్య అల్పసంతుష్టస్య - తాం స్వల్పసంపదం-కృతకృత్యః కృతార్థ ఏవ
విధిర్దైవమపి-న వర్ధయతి-మన్యే-పౌరుషహీనం దైవమపి జుగుప్సత
ఇతి పౌరుషపారాధ్యాదితి భావః॥ మన్యే-ఇత్యేతస్యా వాక్యార్థకర్మ-మ
న్య ఇత్యేతత్తిఙంతప్రతిరూపకమవ్యయం ॥ మన్యే శంకే ధ్రువం ప్రా
య ఇత్యేవమాదయ ఇతి॥ ....

మూ. ౩౩ { సమూలఘాతమఘ్నంతః పరాన్నోద్యంతి మానినః।
ప్రధ్వంసితాంధతమసస్తత్రోదాహరణం రవిః॥ . }

౩౩. కించ పరాక్రమలబ్ధ ఏవోదయో నాన్య ఇత్యాహ (సమూలఘాతమితి)
మానినః అభిమానవంతః-పరాన్ శత్రూన్-సమూలం హత్వా సమూలఘాతం
అఘ్నంతః అనున్మూలయంత ఇత్యర్థః సమూలాకృతజీవేషు హన్కృఞ్

హాఞితిణముల్ప్రత్యయః హనస్తోచిణ్ణలోరితినకారస్యతకారః - ఘాతం ఘాతం తేజ్యోన్యేష్వితిసత్వం-కష్టాదిషుయథావిధ్యనుప్రయోగఇతి హంతేరనుప్రయోగః-నోద్యంతిఉదయంనప్రాప్నువంతి-కింతు - హత్వైవోద్యంతీత్యర్థః-తత్రహత్వైవోదయె-అంధయతీత్యంధంగాఢం-తత్తమః అంధతమసం* ధ్వాంతేగాఢేంధతమసమిత్యమరః అవసమంధేభ్యస్తమసఇత్యచ్ప్రత్యయః-ప్రధ్వంసితమంధతమసంయేనసః-ఉదయాప్తాగిరిభావః-రవిః-ఉదాహరణం దృష్టాంతః- అత్రాపిదృష్టాంతోత్ర మహార్ణవఇతివదుపమాలంకారః-నదృష్టాంత ఇతిద్రష్టవ్యం॥ ....

మూ. ౩౮ {విపక్షమఖిలీకృత్య ప్రతిష్ఠాఖలు దుర్లభా। అనీత్వా॥
పంకతాంధూళిముదకంనావతిష్ఠతే॥ ... .}

౩౮, కించఅనుచ్ఛిన్న శత్రోః ప్రతిష్ఠైవ దుర్లభేత్యాహ(విపక్షమితి) విపక్షంశత్రుపక్షం-అఖిలీకృత్యఖిలమిత్యక్షమకృత్వా- అనున్మూల్యేత్యర్థః* ఖిలంతుప్రహతస్థానమితియాదవః- ఖిలశబ్దాత్ అభూతతద్భావేచ్విరితిచ్విప్రత్యయః-చ్వావితీత్వం-తతోనఞ్సమాసశ్చ- ప్రతిష్ఠా- దుర్లభాఖలుతథాహి-ఉదకంకర్తృ-ధూళిం-స్వపరిభావినీమిత్యర్థః-పంకతామనీత్వాఅనధఃకృత్వేతిభావః-నావతిష్ఠతే-కింతు-నీత్వైవతిష్ఠతీత్యర్థః సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదం-వాక్యభేదేనప్రతిబింబనాపెద్దాదృష్టాంతాలంకారః॥ ....

మూ. ౩౯ {ధ్రియతేయావదేకోపిరిపుస్తావత్కుతస్సుఖమ్। పురః॥
క్లిశ్నాతిసోమంహిసైంహికేయోసురద్రుహామ్.}

౩౯. నన్వయమేకాకీశిశుపాలఃకిమస్మాకంకరిష్యతీత్యాశంక్యాహ॥ ధ్రియతఇతి॥ఏకోపిరిపుః-యావత్ ధ్రియతేఅవతిష్ఠతే - ధృఞ్ అవస్థానఇతిధాతోస్తౌదాదికాత్కర్తరిలట్ రిఙ్శయగ్లిఙ్క్షు ఇతిరిఙాదేశః- తావత్తదవధి- సుఖంకుతః*యావత్తావచ్చసాకల్యేవధావిత్యమరః తథాహి-సింహికాయాఅపత్యంపుమాన్ సైంహికేయోరాహుః*తమస్తురాహుస్స్వర్భానుస్సైంహికేయోవిధుంతుదఇత్యమరః స్త్రీభ్యోఢక్-అసురద్రుహాందేవానాం- పురోగ్రే-సోమంక్లిశ్నాతిబాధతే- ప్రాచుర్యాత్సోమస్య గ్రహణంసూర్యగ్రహణంచేతిభావః-తస్మాదేకోపిశత్రుశ్ఛేత్తవ్యః*అగ్నేశ్శేషమృణాచ్ఛేషంశత్రోశ్శేషంనశేషయేదితితాత్పర్యం- విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ. ౩౬- { సఖా గరీయాన్ శత్రుశ్చ కృత్రిమస్తౌ హి కార్యతః॥
స్యాతామమిత్రౌ మిత్రే చ సహజప్రాకృతావపి॥ }

౩౬. నను యుద్ధోద్యమం చైద్యః కిం నః కరిష్యతీత్యాశఙ్క్య-తస్య బలవత్త్వాత్పక్షం
మిత్రామిత్రబలాబలవివేకం తావత్కరోతి (సఖేతి) క్రియయా ఉపకారాప
కారాన్యతరరూపయా- నిర్వృత్తః కృత్రిమః ద్విత క్త్రిః క్రైః మప్ నిత్య
మితి మప్ సఖా సుహృద్గరీయాన్ బలీయాన్- ఏవం శత్రుశ్చ-కృత్రిమో - గరి
యాన్ కుతః-హి యస్మాత్ -తౌ కృత్రిమమిత్రశత్రూ- కార్యతః ఉపకారాప
కారరూపకార్యవశాత్ -నిర్వృత్తావితి శేషః- ఉక్తికార్యోచ్ఛేదే తయోర్వచ్ఛే
దనసపాయనాసిన యోర్మిత్రామిత్రభావోప్యనపాయాత్గరీయస్త్వమి
తి భావః-సహజప్రాకృతౌ తు నైవమిత్యాహ-స్యాతామితి॥..................
సహజస్సహజాతః-ఏకశరీరావయవవాన్ - తత్ర సహజమిత్రం మాతృష్వ
సేయ పైతృష్వసేయాదిః- సహజశత్రుస్తు పితృవ్యతత్పుత్రాదిః-ప్రకృత్యా
సిద్ధః ప్రాకృతః-పూర్వోక్తకృత్రిమసహజలక్షణరహిత ఇత్యర్థః తత్ర విష
యానంతరః ప్రాకృతః-శత్రుః - తదనంతరః ప్రాకృతం మిత్రం విషయా
నంతరో రాజా శత్రుర్మిత్రమతః పరమిత్యమరః-అపిశబ్ద స్త్వర్థే- తౌ స
హజప్రాకృతౌ తు శత్రూ -అమిత్రౌ మిత్రే చ స్యాతాం - నైసర్గిక కార్య
వశాదనియమేనోభయరూపతామాపద్యేతే- నతు- కృత్రిమవచ్ఛత్రుశ్శ
త్రురేవ- మిత్రం చ మిత్రమేవేతి- కృత్రిమావేవమిత్రామిత్రౌ గరీయాం
సౌ-నతు-సహజౌ-నాపి ప్రాకృతావిత్యర్థః- ఏతేన కృత్రిమత్వం సర్వాపవా
దీతి సిద్ధం॥....... ....

మూ. ౩౭ { ఉపకర్త్రారిణా సంధిర్న మిత్రేణాపకారిణా । ఉప
కారాపకారౌ హి లక్ష్యం లక్షణమేతయోః॥ .... }

౩౭. ఏవం చైద్యస్మాకం పైతృష్వసేయశ్శిశుపాలస్సహజమిత్రత్వాత్సంధా
తవ్యః-నతు యాతవ్య ఇత్యత్రాహ (ఉపకర్త్రేతి) ఉపకర్త్రా ఉపకారిణా-అ
రిణాపి సహజేన- ప్రాకృతేన వేతి శేషః-సంధిః-కార్యః - అరిత్వాపవాదేన కృ
త్రిమమిత్రతాయాః బలీయస్త్వాః యావజ్జీవభావిన్యాః తత్రోత్పన్నత్వాదితి
భావః-ఏవమపకారిణా మిత్రేణాపి- సహజేన- ప్రాకృతేన వేతి శేషః - సంధి
ర్న కార్యః-మిత్రత్వాపవాదేన కృత్రిమశత్రుతాయాః గరీయస్త్వాః యావ
జ్జీవభావిన్యాః తత్రోత్పన్నత్వాదితి భావః-నను సాహోదరిణా కథం సంధత్తా
త్-మిత్రేణ వా కథం విరుధ్యాత్ - ఇత్యాశంక్య క్రియయా తయోర్వైజాత్య

త్వాదదోష ఇత్యాహ-హి-యస్మాత్ గణనాత్-ఉపకారాపకారౌ - ఏతయో
ర్మిత్రామిత్రయోః-లక్షణం స్వరూపం-లక్ష్యం ద్రష్టవ్యం-ఉపకర్తైవమి
త్రం-అపకర్తైవశత్రురిత్యర్థః-తస్మాత్సహజమిత్రత్వేపి చైద్యః క్రియయా
శత్రుత్వాత్ యాతవ్య ఏవేతి భావః॥ ....

మూ. ౩౮ { త్వయా విప్రకృతశ్చైద్యో రుక్మిణీం హరతా హరే।
బద్ధమూలస్య మూలం హి మహద్వైరతరోః స్త్రియః॥ }

౩౮. అథ చైద్యస్య కృత్రిమశత్రుత్వం త్వయేత్యాదిచతుర్భిరాహ (త్వయే
తి) హే హరే-రుక్మిణీం-హరతా-బంధుభిస్తస్మై దత్తాం రాక్షసధర్మేణోద్వహ
తేత్యర్థః॥ రాక్షసో యుద్ధహరణాదితి యాజ్ఞవల్క్యః॥ గాంధర్వో రాక్షసశ్చై
వ ధర్మ్యౌ క్షత్రస్య తౌ స్మృతావితి మనుః-త్వయా-చైద్యో విప్రకృతః-తథా
హి-బద్ధమూలస్య రూఢమూలస్య-వైరతరోః స్త్రియః-మహత్ ప్రధానం-మూ
లం హి రూపకసంసృష్టోయమర్థాంతరన్యాసః-సామాన్యేన విశేషసమర్థ
నరూపః॥ ....

మూ. ౩౯ { త్వయి భౌమం గతే జేతుమరౌత్సీత్స పురీమిమామ్ ప్రో
షితార్యమణం మేరోరంధకారస్తటీమివ॥ .. .. }

౩౯. అథ తేనాపి త్వం విప్రకృత ఇత్యాహ (త్వయీతి) భూమేరపత్యం పుమాం
సం భౌమం-నరకాసురం-జేతుం-త్వయి గతే సతి-స చైద్యః-ఇమాం పురీం- ద్వార
కాం-ప్రోషితః-అర్యమా సూర్యః యస్యాస్తాం-మేరోః తటీం- సానుమంధకార
మివ అరౌత్సీత్ రుద్ధవాన్-రుధేరనిటో లుఙి సిచి వృద్ధిః॥ ....

మూ. ౪౦ { ఆలప్యాలమిదం బభ్రోర్యత్స దారానపాహరత్। క
థాపి ఖలు పాపానామలమశ్రేయసే యతః॥ .... . }

౪౦. అపకారాంతరమాహ (ఆలప్యేతి) స చైద్యః-బభ్రోః యాదవభేదస్య-
దారాన్ భార్యాం॥ భార్యా జాయాథ పుంభూమ్ని దారాస్స్యాత్తు కుటుంబినీ
త్యమరః॥ అపాహరదితి యత్-ఇదం దారాపహరణం-ఆలప్య-ఉచ్చార్య-అలం
నాలపనీయమిత్యర్థః-అలంఖల్వోః ప్రతిషేధయోః ప్రాచాం క్త్వేతి క్త్వా
ప్రత్యయః-సమాసే ల్యబాదేశః-యతః-పాపానాం పాపాత్మనాం-కథా కథ
నముచ్చారణమపి కించిత్పూజికర్ధిసంబంధిచర్చేత్యేవ ప్రవృత్త్యయః-అశ్రేయసే
అనర్థాయ-అలం శక్తం॥ నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ-అత్ర నిషేధ్యమానా
లపనకార్యస్య శ్రేయః ప్రాప్తిః తన్మూలకత్వాత్కారణాలపననిషేధసమర్థనాత్
కార్యేణ కారణసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ. ౪౧ { విరాద్ధ ఏవం భవతా విరోద్ధా బహుధా చ నః । నిర్వ
ర్త్యతేఽరిః క్రియయా స శ్రుతశ్రవసస్సుతః॥ ...... }

౪౧. ఫలితమాహ (విరాద్ధ ఇతి) కించ ఏవం భవతాపి విరాద్ధః ప్రకృతః-రాద్ధేస
సిద్ధః కర్మణి క్తః బహుధా-నః అస్మాకం చ- విరోద్ధాపి ప్రకర్షేణ శ్రుతశ్ర వా
నామ ఇహ చేదిపస్య స్వసా-తస్యాస్సుతః సైత్యపృష్ఠసేయత్యాన్నక్షహా జనిత్రా సు
సీతి భావః-స చైద్యః క్రియయా పూర్వోక్తాన్యోన్యాపక్రియయా-అరిః శత్రు
త్వేన వర్తితే-కృత్రిమశత్రుః క్రియత ఇత్యర్థః-అతో బలీయస్త్వాదనుపేక్ష్య ఇతి భావః॥

మూ. ౪౨ { విధాయ వైరం సామర్షే నరోఽరౌ య ఉదాసతే। ప్ర
క్షిప్యోదర్చిషం కక్షే శేరతే తేఽభిమారుతమ్॥ ...... }

౪౨. అథాప్యుపేక్షాయాం దోషమాహ (విధాయేతి) యే నరాః-పుమాంసః॥
స్యుః పుమాంసః పంచజనాః పురుషాః పూరుషా నరా ఇత్యమరః-సామర్షే సా
గేవసరోషే-అరౌ-వైరం విధాయ-స్వయం చాపకృత్యేత్యర్థః-ఉదాసతే ఉపే
క్షంతే-ఆత్మరక్షానుకూలవ్యాపారశూన్యా భవంతి- తే నరాః కక్షే గుల్మే*క
క్షౌ తు తృణవీరుధావిత్యమరః॥ ఉదర్చిషమర్చిష్మంతమగ్నిం-ప్రక్షిప్యాభి
మారుతం-అభిముఖవాయౌ భావః శేరతే స్వపంతి-తద్వన్నాశహేతురిత్య
ర్థః-శిశురుచితిసుగ్గాగ్నః-అత్ర-య ఉదాసతే-శేరత ఇతి- విశిష్టోదాసీన్య
శయనయోః- వాక్యార్థయోః- నియోగాక్యసంభవాత్ సాదృశ్యలక్షణా
యాం సంభవస్తు సంబంధో వాక్యార్థవృత్తిర్నిదర్శనా భేదః-న చాయం
దృష్టాంతః-వాక్యభేదేన ప్రతిబింబకరణాపేక్షితస్యోత్థానాత్-అత్ర తు- వా
క్యార్థే వాక్యార్థసమారోపాదైకవాక్యతాయాం లదర్భావాదిత్య
లంకారసర్వస్వకారః॥ ....

మూ. ౪౩ { మనాగనభ్యావృత్త్యా వా కామం క్షామ్యతు యః క్షమీ।
క్రియాసమభిహారేణ విరాధ్యంతం క్షమేత కః॥ ..... }

౪౩. తథాపి బాంధవాత్సోఢవ్య ఇత్యాశంక్యాహ (మనాగితి) యః- క్షమీ స
హనశీలః శమిత్యష్టాభ్యో ఘినుణితి ఘినుణ్ప్రత్యయః-సపోఢా- మనాగల్పం
వా-అభ్యావృత్త్యాపీతి భావః- అనభ్యావృత్త్యా అసకృత్త్వా అనల్పత్వేపీతి భా
వః విరాధ్యంతమపరాధ్యంతం-కామం భృశం-క్షామ్యతు క్షమతాం-సంభావ
నాయాం లోట్-శమామష్టానాం దీర్ఘః శ్యనీతి దీర్ఘః- క్రియాసమభిహా
రేణ భృశం పౌనఃపున్యేన వేత్యర్థః-న చ పునవాక్యప్పనేకార్థత్వం దోషాయ
విరాధ్యంతం-కః క్షమేత సహేత-సోఢుం శక్నుయాత్- న కోపీత్యర్థః క్షమేతి
శపి క్యార్థే లిఙ్-క్షమూష్ సహనే-భ్వాదిర్మోదైవాదికశ్చ॥..........

మూ. ౪౪ { అన్యథాభూషణంపుంసాంశమోలజ్జేవయోషితా
మ్।పరాక్రమఃపరిభవేవైయాత్యంసురతేష్వివ॥ .. }

౪౪. ననుసర్వదాక్షమైవపుంసాంభూషణమతోపరాధేపిక్షంతవ్యఇత్యతఆహ-(అన్యథేతి)అన్యథాసురతవ్యతిరిక్తకాలె-యోషితాం-లజ్జేవ-పుంసోన్యథాఅపరిభవె-శమః-భూషణం-పరిభవెతు- యోషితః- సురతేష్వివైయాత్యంధార్ష్ట్యమివ॥ధృష్టేధృష్ణువియాతస్సాదిత్యమరః- పరాక్రమః పౌరుషం-భూష్యతేఅనేనేతిభూషణంఆభరణం-ఏవాచ-క్రియావచనిత్వాన్నియతపుల్లింగత్వావిరోధఇతివల్లభోక్తంప్రత్యుక్తం॥ ....

మూ. ౪౫ { మాజీవన్యఃపరావజ్ఞాదుఃఖదగ్ధోపిజీవతి। తస్యా
జననిరేవాస్తుజననీక్లేశకారిణః॥ .... }

౪౫. అథపరిభవేప్యపరాక్రమేత్రిభిర్నిందామాహ (మేతి) యఃపరస్యశత్రోః-అవజయాఅవమానేన-యద్దుఃఖం- తేన-దగ్ధస్తప్తోపి-అతఏవమాజీవన్గర్హితాత్ఏవస్వార్థేక్రమాజ్యాక్రోశఇతిలట్శతాదేశః- జీవతి- ప్రాణాన్ధారయతి-జనన్యాః-క్లేశకారిణః-గర్భధారణప్రసవాదివేదనాకారిణః-తద్వ్యతిరిక్తార్థక్రియాహీనస్యేత్యర్థః-తస్యైవాజననిరనుత్పత్తిరేవాస్తు-జననీక్లేశనివృత్త్యర్థమితిభావః; ఆక్రోశేనఞ్యనిరితినఞ్ పూర్వాజ్జనిధాతోరనిప్రత్యయః॥...

మూ. ౪౬ { పాదాహతంయదుత్థాయమూర్ధానమధిరోహతి।స్వస్థాదేవావమానేపిదేహినస్తద్వరంరజః॥ ... }

౪౬. పాదేతి॥యద్రజః-పాదేనఆహతంసత్ -ఉత్థాయ -మూర్ధానమహాహంతురేవశిరః-అధిరోహతితద్రజః-అచేతనమపీతిభావః-అవమానేసత్యపి.స్వస్థాత్సంతుష్టాదేవ- దెహినఃచేతనాద్వరం శ్రేష్ఠం -వ్యతిరేకాలంకారః॥

మూ. ౪౭ { అసంపాదయతఃకంచిదర్థంజాతిక్రియాగుణైః।
యదృచ్ఛాశబ్దవత్పుంసస్సంజ్ఞాయైజన్మకేవలమ్॥...}

౪౭. అసంపాదయతఇతి)కించ-జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః-క్రియాఇజ్యాధ్యయనాదిః-గుణఃశౌర్యాదిఃత్రైః.సాధనైః-కరణైస్తృతీయా-కంచిదర్థంసుకృతకీర్త్యాదిపురుషార్థం-అన్యత్రగోత్వపాకశౌక్ల్యాదిభిః-స్వాభిధేయభూతైఃకరణైః-కంచిదర్థంవాహనసాదివ్యవహారరూపం- ప్రయోజనమసంపాదయతః-ఉభయత్రాప్యశక్తత్వాస్యసంభవాదితిభావః- పుంసోజన్మసత్తాలాభః యదృచ్ఛాశబ్దవదిచ్ఛాకల్పితస్యజాత్యదిప్రవృత్తినిమిత్తశూన్యస్యడిత్థాదిశ

జ్ఞస్యైవ తత్ర తస్యైవేతి వతిప్రత్యయః॥ స్వేచ్ఛా యదృచ్ఛా స్వచ్ఛందస్స్వైరతా చేతి తాస్సమా ఇతి కేశవః॥ సంజ్ఞాయై కేవలం సంజ్ఞార్థమేవ-ఏకత్ర ప్రాతిభాషికం కించిన్నామమాత్రమనుభవితుం- అన్యత్ర తాదృఙ్నామానుభవితుమిత్యర్థః॥ ....

మూ, ౪౮ { తుంగత్వమితరా నాద్రౌ నేదం సింధావగాధతా।
అలంఘనీయతాహేతురుభయం తన్మనస్విని॥ ... }

౪౮॥ ఏవమపాగుణం సందూషయిత్వా పౌగుణం భూషయతి (తుంగత్వమితి) అద్రౌ తుంగత్వమౌన్నత్యమస్తీతి శేషః॥ భా॥ అస్తిర్భవన్తిపరో ప్రయుజ్యమానో ప్యస్తీతి భాష్యాత్॥ భవన్తీతి పూర్వాచార్యాణాం లటస్సంజ్ఞా- ఇతరా అగాధతా నాస్తి- సింధౌ సముద్రే-అగాధతా గంభీరతా-అస్తి- ఇదం- తుంగత్వం నాస్తి- మనస్విని ధీరే తు - అలంఘనీయతాహేతు రలంఘ్యత్వకారణం - తదుభయం తుంగత్వమగాధత్వం చ-తస్మాదద్రిసింధుభ్యామధికో మనస్వీతి - వ్యతిరేకాలంకారః॥ ....

మూ, ౪౯ { తుల్యేపరాధే స్వర్భానుర్భానుమంతం చిరేణ యత్।
హిమాంశుమాశు గ్రసతే తన్మ్రదిమ్నః స్ఫుటం ఫలమ్॥ }

౪౯॥ సంప్రత్యశక్తౌ మార్దవమనర్థాయేత్యాహ (తుల్య ఇతి) స్వర్భానుః రాహుః॥ తమస్తు రాహుస్స్వర్భానురిత్యమరః॥ అపరాధే అపకారే తుల్యేపి- భానుమంతం సూర్యం- చిరేణ- గ్రసతే- హిమాంశుం చంద్రమాశు గ్రసతే-గిరతీతి యత్ ॥ వ॥ గ్లసతే గ్రసతే గిరణ ఇత్యభిధానాత్ - తన్మ్రదిమ్నః మార్దవస్య ఫలం స్ఫుటం-తద్విపక్షే న భవితవ్యం-అన్యథా మృదుస్సర్వత్ర బాధ్యత ఇతి భావః- ఏతచ్చ ప్రస్తుతమప్రస్తుతార్థేనైకథనేన సారూప్యాత్ప్రతీయత ఇత్యప్రస్తుతప్రశంసాభేదోయం॥ అప్రస్తుతస్య కథనాత్ ప్రస్తుతం యత్ర గమ్యతే। అప్రస్తుతప్రశంసేయం సారూప్యాదినియంత్రితేతి లక్షణాత్॥

మూ, ౫౦ { స్వయం ప్రణమతేల్పేపి పరవాయావుపేయుషి। ని
దర్శనమసారాణాం లఘుర్బహుతృణం నరః॥ .. }

౫౦॥ ఏతదేవ భంగ్యంతరేణాహ (స్వయమితి) అసారాణాం దుర్బలానాం నిదర్శనం దృష్టాంతః అతఏవ ఈషదసమాప్తం తృణం బహుతృణం-తృణకల్ప ఇత్యర్థః॥ విభాషా సుపో బహుచ్పురస్తాదితి బహుచ్ప్రత్యయః - ప్రకృతేః పూర్వత్వం చ భవతి॥ స్యాదీషదసమాప్తౌ తు బహుచ్ప్రకృతిలింగతేతి వచనాత్ ప్రకృతిలింగతా- లఘుర్నిష్ప్రాణో నరః- పరో వాయురివేత్యుపమితసమాసః - బ

హుతృణమితిస్పష్టోపమాసాహచర్యాత్ ॥ కల్పబ్దేశీయదేశ్యావితి- దండినాకల్పాదీనామౌపమ్యవాచకేష్వభిధానాత్ తస్మిన్నుపేయుషి ప్రాప్తేసతి- స్వయంప్రణమతే స్వయమేవప్రహ్వోభవతి- కర్మవత్- కర్మణాతుల్యక్రియ ఇతి- కర్మవద్భావేభావకర్మణోరిత్యాత్మనేపదం- నదుహస్నునమాంయక్చిణావితిసూత్రేణయక్ప్రతిషేధః- వాయునాతృణమివ - అల్పీయసాప్యరిణాలఘునరః అల్పక్లేశేన-పరిభూయత ఇత్యర్థః- ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౫౧ { తేజస్వివుధ్యే తేజస్వీ దవీయానపిగణ్యతే। పంచ
మః పంచతపస స్తపనో జాతవేదసామ్। .... }

౫౧॥ పునః పౌరుషగుణమాహ, తేజస్వీతి దవీయానతిదూరస్థోపి- స్థూలదూరేత్యాదినాపూర్వస్యగుణయణాదిపరలోపౌ- తేజస్వీ - తేజస్వినాంమధ్యే-గణ్యతే సంఖ్యాయతే- తథాహి- పంచాగ్నిభిస్సాధ్యంతపోయస్యతస్యపంచతపసః పంచాగ్నిమధ్యేతపస్యతః- తపనోర్కః- జాతవేదసామగ్నీనాం పంచమః- పంచానాంపూరణః పంచమోజాతవేదాభవతీత్యర్థః- విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౫౨ { అకృత్వాహేలయాపాదముచ్చైర్మూర్ధసువిద్విషామ్। కథంకారమనాలంబాకీర్తిర్ద్యామధిరోహతి॥ }

౫౨॥ గుణాంతరంచవ్యతిరేకేణాహ (అకృత్వేతి, ఉచ్చైరున్నతేషు- విద్విషాంశత్రూణాం-మూర్ధసుశిరస్సు- హేలయాలీలయా- పాదమకృత్వా అనిధాయ-అనఞ్పూర్వఇతినిషేధాత్సమాసేనల్యబాదేశః-కీర్తిః- కథంకారం కథమిత్యర్థః - అన్యథైవంకథమితంసుసిద్ధాప్రయోగశ్చేదిత్యనర్థకాచేవకరోతేఃకథంపూర్వాణ్ణముల్ -అనాలంబానిరాధారాసతీ- ద్యాందివం- అధిరోహతి- నకథంచిదిత్యర్థః-కించిన్నిశ్రేణ్యాదికమనాక్రమ్య- ఉన్నతస్య-దురారోహత్వాదితిభావః-తస్మాత్కీర్తిమిచ్ఛతాపౌరుషమేవాశ్రయణీయమితిశ్లోకతాత్పర్యం- కీర్తేరతద్వతోరభేదోపచారాన్మానకర్తృకత్వాన్నిర్వాహః - అత్రప్రస్తుతాయాః కీర్తేర్విశేషణసాహిమ్నా - అప్రస్తుతప్రాసాదారోహకస్త్రీ వ్యవహారప్రతీతేస్సమాసోక్తిః॥... ....

మూ, ౫౩ { అంకాధిరోపితమృగశ్చంద్రమామృగలాంఛనః। కేసరీ
నిష్ఠురక్షిప్తమృగపూగోమృగాధిపః॥ .... }

౫౩॥ పౌరుషమేవాశ్రయణీయమిత్యత్రాన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతావాచష్టే అంకేతి) అంకముత్సంగమధిరోపితోమృగోయేనసఃచంద్రమాః- మృగలాంఛనోమృగాంకః- నిష్ఠురంయథాతథా క్షిప్తోహతో మృగపూగో మృగసమూ

హావాయేనసః- కేసరీసింహావాన్మృగాధిపః-ఉభయత్రాపి ఖ్యాతఇతి శేషః తస్మాచ్ఛత్రౌ మార్దవం-మృదువర్తనం-పౌరుషంతు- కీర్తయఇతి భావః అత్రాప్యప్రస్తుతకథనాత్ప్రస్తుతార్థప్రతీతేఃఅప్రస్తుతప్రశంసా॥..... ......

మూ, ౫౪ { చతుర్థోపాయసాధ్యేతు రిపౌసాంత్వమపక్రియా।
స్వేద్యమామజ్వరం ప్రాజ్ఞః కోఽంభసాపరిషించతి॥ }

౫౪॥ ననుసామాదిసుకరోపాయమపేక్ష్యకింపాక్షికసిద్ధినాదండేన- యథాహమనుః* సామ్నా భేదేనదానేనసమస్తైరథవాపృథక్-విజేతుంప్రయతేతారీన్న యుద్ధేనకదాచనేతి॥తస్మాత్సాంత్వమేవ యుక్తమిత్యాశంక్యదాఖ్యాంనిరాచష్టే (చతుర్థేత్యాది) చతుర్థోపాయసాధ్యే దండసాధ్యే - రిపౌ-శత్రౌ సాంత్వంసామ*సామసాంత్వముభేసమే ఇత్యమరః-అపక్రియా-అపకారః తథాహి- స్వేద్యం స్వేదార్హం- స్వేదేనప్రతికార్యమిత్యర్థః* స్వేదస్త్వేదోదకేఘర్మ ఇతివిశ్వః- ఆమజ్వరంఅపక్వజ్వరం*ఆమోరోగోరోగభేదఆమోపక్వేతు వాచ్యవదితివిశ్వః॥ ప్రాజ్ఞః- పండితః-కః అంభసా-పరిషించతి-నకోపీత్యర్థః-జ్వరితస్యాంభస్సేకవత్క్రుద్ధస్య సాంత్వంఉద్దీపకంస్యాత్-అతోదండ్యఏవేతి భావః- వాక్యభేదేనప్రతిబింబకరణాద్దృష్టాంతాలంకారః॥ ....

మూ, ౫౫ { సామవాదాస్సకోపస్యతస్యప్రత్యుతదీపకాః। ప్రతప్తస్యేవసహసాసర్పిషస్తోయబిందవః॥ .. .. }

౫౫॥ (సామేతి)సకోపస్యరూఢవైరస్య - తస్యచైద్యస్య - సామవాదాఃప్రియోక్తయః-ప్రతప్తస్యక్వథితస్య-సర్పిషఃఘృతస్య- తోయబిందవఇవ -ప్రత్యుత వైపరీత్యేన-సహసాదీపకాఃజ్వలనకారిణః- నశాంతికరాఇత్యర్థః- తస్మాద్దండ్య ఏవ-మనువచనంతు-అప్రరూఢవైరవిషయమితిభావః- ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౫౬ { గుణానామాయథాతథ్యాదర్థంవిప్లావయంతియే।
అమాత్యవ్యంజనారాజ్ఞాందూష్యాస్తేశత్రుసంజ్ఞితాః॥ }

౫౬॥ ఏవంస్థితేయదికేచిదుద్ధవాదయఃప్రత్యాచక్షీరన్తాన్ప్రత్యాహ॥ గుణానామితి॥యేఅమాత్యాః-గుణానాంసంధ్యాదీనాం- ఆయథాతథ్యాత్ యథాతథాత్వమనతిక్రమ్య- యథాతథం- యథార్థం-యథాయోగమితి యావత్ ॥యథార్థంతుయథాతథమిత్యమరః - యథార్థేఽవ్యయీభావః,అవ్యయీభావశ్చేతినపుంసకత్వంక్రమప్రాప్తేఃపుంసకేప్రాతిప

దికస్యేతి- హ్రస్వత్వం-అతోనఞ్సమాసేఽయాథాతథం- తస్య భావఃఆయథా
తథ్యం- బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ప్రత్యయః యథాతథయథాపురయోఃప
ర్యాయేణేతివికల్పాత్ నఞ్పూర్వపదవృద్ధిః-తస్మాదాయథాతథ్యాదయథాప్ర
యోగాదన్యకాలేఅన్యస్య ప్రయోగాదిత్యర్థః అర్థః ప్రయోజనంవిప్లావయం
తి-నిఘ్నంతి-కార్యహానింకుర్వంతీత్యర్థః-అమాత్యానాం-వ్యంజనంచిహ్నంయే
షాం తేతథోక్తాః తద్వేషధారిణఇత్యర్థః-(అవజ్యోగ్బహువ్రీహివ్యధికర
ణో జన్మాద్యుత్తరపద ఇతివామనః॥ వసుతస్తు - శత్రురితిసంజ్ఞాయేషాంసం
జాతాశత్రుసంజ్ఞితాః-శత్రవఏవ తేషూటిమంత్రిణః- రాజ్ఞాందూషయితుమ
ర్హాఃమస్యాః-గ్రహ్యగ్రహ్యాఇతియావత్ (కృత్యానాం కర్తరివేతి
కర్తరిషష్ఠీ-అతస్సోప్యక్తంనప్రకారోఽవ్యమితిభావః॥......... .

మూ, ౫౭ { స్వశక్త్యుపచయే కేచిత్పరస్య వ్యసనే పరే। యాన
మాహురుదాసీనం త్వాముత్థాపయితుంద్వయమ్॥... }

౫౭॥ నను యాతవ్యోపికాలేయాతవ్యఇత్యాశంక్యఅయమేవకాలఇత్యా
హ- స్వేతి కేచిద్వృద్ధాః స్వస్యశక్త్యుపచయే సామర్థ్యే సతి కేకే యానంయా
త్రామాహుః-యథాహ కామందకిః సామర్థ్యేణ ఫలంతోవ్యసనేరిపుణాంయా
తవ్యమిత్యేవసమామనంతి।తన్నైష పక్షో వ్యసనంహ్యనిత్యం తుమస్తుసన్న
భ్యుదితోనుయాయాదితి ॥ పరేవృద్ధాః - పరస్యశత్రోఃవ్యసనేవిపది-ని॥
వ్యసనంవిపదిభ్రంశ ఇత్యమరః యానమాహుః - అత్ర మనుః * త
థాయాయాద్విగృహ్యైవవ్యసనేచోదితేరిపోరితి-ద్వయముక్తపక్షద్వయం-
కర్తృ ఉదాసీనమనుయుంజానం(ఔదాసఇతిశానజాకారస్యకారాదేశః
త్వాముత్థాపయతి ప్రేరయతి- తదుభయలాభాదీన్మత్వా లోనకదాపిలభ్యత
ఇత్యర్థః॥ ....

మూ, ౫౮ { విలంఘయిషతో లోకానలంఘ్యానలఘీయసః। యా
దవాంభోనిధీన్రుంధే వేలేవ భవతః క్షమా॥ ...... }

౫౮॥ అత్ర స్వశక్త్యుపచయంతావద్దర్శయతి ॥ విలంఘయిషత ఇతి ॥ లో
కాన్ లంఘితుమిచ్ఛతోవిలంఘయిషతః లంఘయతేస్సన్నంతాల్లటశ్శతరిశ
ప్-అలంఘ్యాన్-స్వయందుర్లంఘ్యాన్ - కుతః - అలఘీయసోఽతిగురూన్-అ
తఏవ-యాదవాఃఅంభోనిధయఇవేత్యుపమితసమాసః - వేలేవేతిలింగాత్-
తాన్ యాదవాంభోనిధీన్-భవతః- క్షమా శాంతిః - వేలేవకూలమివ* వేలా
కూలేపివారిధేరితిశాశ్వతః-రుంధేప్రతిరుణద్ధి-అన్యథా ప్రాగేవసర్వంసంహ

రేయురితి భావః-ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౪౯ { విజయస్త్వయి సేనాయాస్సాక్షిమాత్రేపదిశ్యతాం।
ఫలభాజి సమీక్ష్యోక్తే బుద్ధేర్భోగ ఇవాత్మని॥ ...... }

౪౯॥ అభ్యుచ్చయశ్చాయమపరో యుక్త్యంశః నైవ తే జయలాభ ఇత్యాహ॥ విజయ ఇతి॥ సేనాయాః కర్త్ర్యాః విజయః- సాక్షిమాత్రే ఉదాసీన ఏవ-ఫలభాజి త్వయి-సమీక్ష్యోక్తే సాంఖ్యోక్తే-సాంఖ్యం సమీక్ష్యమితి కోశః-ఆత్మని-బుద్ధేర్మహత్తత్త్వస్య-మూలప్రకృతేః ప్రథమవికారస్య కర్త్ర్యాః భోగః సుఖదుఃఖానుభవ ఇవ-అపదిశ్యతాం వ్యపదిశ్యతాం-భృత్యజయపరాజయయోః స్వామిగామిత్వాదితి భావః-సాంఖ్యా అప్యాహుః కర్తృత్వే ఽపి భవత్యుదాసీన ఇతి-సర్వప్రత్యుపభోగం యస్మాత్పురుషస్య సాధయతి బుద్ధిరితి చ॥

మూ, ౫౦ { హతే హిడింబరిపుణా రాజ్ఞి ద్వైమాతురే యుధి। చి
రస్య మిత్రవ్యసనీ సుదమో దమఘోషజః॥ ...... }

౫౦॥ పరస్య వ్యసనమాహ॥ హత ఇతి॥ హిడింబరిపుణా భీమేన- ద్వయోర్మాత్రోరపత్యం పుమాన్ ద్వైమాతురః మాతురుత్సంఖ్యాసంభద్రపూర్వాయా ఇత్యణ్ప్రత్యయః-ఉకారశ్చాంతాదేశో రేఫపరః తస్మిన్-రాజ్ఞి జరాసంధే॥ సహి ద్వాభ్యాం సపత్నీభ్యాం మాధ్యార్ధశకలప్రసూతః జరానామ్న్యా రాక్షస్యా సంధిత ఇతి కథయంతి- యుధి హతే సతి - పరస్య చిరకాలేన* చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యవ్యయానుశాసనాత్॥ మిత్రవ్యసనీ మిత్రభ్రంశవాన్* వ్యసనం విపది భ్రంశే ఇత్యమరః- దమఘోషాజ్జాతో దమఘోషజః శైద్యః-సుఖేన దమ్యత ఇతి సుదమః-ఏకాకిత్వాత్సుసాధ్య ఇత్యర్థః॥ .....

మూ, ౫౧ { నీతిరాపది యద్గమ్యః పరస్తన్మానినో హ్రియే। విధు
ర్విధుంతుదస్యేవ పూర్ణస్తస్యోత్సవాయ సః॥ .. }

౫౧॥ కష్టశ్చాయం పక్షోఽభ్యుపేత్యవాదేనోక్తః వస్తుతస్తు శూరాణామగ్రిమపక్ష ఏవ శ్రేష్ఠః శాస్త్రసంవాదీ చ॥ యథాహ కామందకః॥ యదా తు స్యాత్సంప్రసభం నిహంతుం పరాక్రమాదూర్జితమప్యమిత్రం। తదాభియాయాద్ధితానికర్షన్నుపాయనః కర్శనపీడనాద్యైరిత్యభిప్రేత్యాహ॥ నీతిరితి॥ పరః శత్రుః ఆపది గమ్య ఇతి-నీతిరితి యత్ తదాపది గమనం-మానినః శౌర్యాభిమానవతః-హ్రియే లజ్జాకరమిత్యర్థః-కింతు-పూర్ణః ఉపచితః-సః శత్రుః-తస్య-మానినః-విధుశ్చంద్రః-తం తుదతీతి విధుంతుదో రాహుః॥ విధ్వరుషోస్తుద ఇతి ఖశ్ప్రత్యయో ముమాగమః- తస్యేవోత్సవాయ - అతో బలినా బలవానేవ

యాంతవ్యః బలినశ్చవయమితి భావః॥...........................

మూ, ౬౨ { అన్యదుచ్ఛృంఖలం సత్త్వమన్యచ్ఛాస్త్రనియంత్రితమ్। సామానాధికరణ్యం హి తేజస్తిమిరయోః కుతః॥ }

౬౨। తర్హి పూర్వోక్తమన్వాదిశాస్త్రవిరోధస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ॥

అన్యదితి॥ ఉచ్ఛృంఖలమనర్గళం-ప్రసహ్యపీడనక్షమమితియావత్ - సత్త్వం బలమన్యత్-శాస్త్రేణ-మన్వాదిశాస్త్రేణనియంత్రితం ఉదాహృతం పరస్యవ్యసనేకాలేనియమితం- సత్త్వమన్యత్ - ఉత్కటానుత్కటత్వాద్వైల క్షణ్యాదన్యత్వశబ్దార్థః తయోస్సాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వాఖ్యాం అమిథోవిరోధా న్నైకశాస్త్రార్థత్వం సంభవతీత్యర్థః-అత్రదృష్టాంతమాహ- తేజస్తిమిర యోః-సమానమధికరణం యయోస్తే-తయోర్భావస్సామానాధికరణ్యం- ఏకాశ్రయత్వం-కుతః కుతశ్చిదిత్యర్థః- తయోస్సహావస్థానవిరోధాదితిభా వః తస్మాదుభయోరుదితానుదితహోమవదప్యచ్ఛిన్నశాస్త్రత్వాది తరేత రశాస్త్రవిరోధోన బాధకఇతిభావః॥.................

మూ, ౬౩ { ఇంద్రప్రస్థగమస్తావత్కారి మా సంతు చేదయః। ఆస్మాకదంతిసాన్నిధ్యాద్వామనీభూతభూరుహాః॥ ...... }

౬౩॥ తర్హి నః కిమిదానీం కార్యమతఆహ॥ ఇంద్రేతి॥ ఇంద్రప్రస్థస్యపార్థ నగరస్య-గమోగమనం క్షిప్రహోమవృద్ధిష్వనుశ్చేతి అచ్ప్రత్యయః- మాకారి తావన్న క్రియతామేవేత్యర్థః॥ "యావత్తావత్పరిచ్ఛేదే కార్త్స్న్యేఽవధారణే" ఇతివిశ్వః॥ కృఞః కర్మణిలుఙ్ మాఙిలుఙ్ ఇత్యాశీరర్థేన మాఙ్యో గ ఇత్యట్ప్రతిషేధః-కింతు - చేదయః చేదిదేశాః- అస్మాకమిమే ఆస్మాకాః॥ సూ॥ యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చ ఇతివికల్పాదణ్ప్రత్యయః తస్మిన్నణి చ యుష్మాకాస్మాకావిత్యస్మాకాదేశః సన్నిధిరేవ సాన్నిధ్యం-స్వార్థేష్య ఞ్ప్రత్యయః-ఆస్మాకానాం-దంతినాం-సాన్నిధ్యాత్ - వామనీభూతాః శాఖా భంగాద్ధ్రస్వీకృతాః-స్వల్పీభూతాః భూరుహాయేషాంతే- తథోక్తాస్సంతు- చేదయో త్రైవక్రియతామిత్యర్థః-సాచప్రస్తుతాప్రస్తుతేనస్వకార్యేత్రైవ గమ్యతఇతిపర్యాయోక్తిరలంకారః* కారణంగమ్యతేయత్ర ప్రస్తుతాత్కార్య వర్ణనాత్ప్రస్తుతత్వేనసంబంధం తత్పర్యాయోక్తిరుచ్యత ఇతిలక్షణాత్॥

మూ, ౬౪ { నిరుద్ధవివధాసారప్రసారా గా ఇవ వ్రజమ్। ఉపరుంధంతు దాశార్హాః పురీం మాహిష్మతీం ద్విషః॥ ...... }

౬౪॥ నిరుద్ధేతి॥ కించ- దాశార్హా యాదవాః- వివధో ధాన్యాది ప్రాప్తిః-ఆ

సారస్సుహృత్ఫలం-ప్రసారస్తృణకాష్ఠాదిప్రదేశః-ధాన్యాదేర్వివధః ప్రా
ప్తిరాసారస్సుసుహృత్ఫలం। ప్రసారస్తృణకాష్ఠాదేః ప్రదేశ ఇతి వైజయంతీ- తే
నిరుద్ధాయైస్తే- తథోక్తాః - అన్యత్ర నిరుద్ధౌ వివధానాం పర్యాహారాపరనా
మ్నాం-స్కంధవాహ్యక్షీరాద్యాహరణసాధనభారవిశేషాణాం-ఆసారప్ర
సారౌ ప్రవేశనిర్గమౌ-యైస్తే తథోక్తాః। వివధో వీవధో భారః పర్యాహారశ్చ కీ
ర్తిత ఇతి హలాయుధః-వ్రజం గోష్ఠం- వ్రజస్స్యాద్గోకులే గోష్ఠ ఇతి వైజయంతీ-
గా ఇవ-మాహిష్మతీం-పురీం-ద్విషో రిపూన్ - ఉపరుంధంతు-వ్రజే గా ఇవ మా
హిష్మత్యాసురీనావృణ్వంత్విత్యర్థః * దుహ్యాచ్పచ్దండ్రుధీతి వచనాత్ కర్మ
త్వం-అత్ర రిపువ్రజావకథితం కర్మ అన్యదీప్సితతమం కర్మ-శ్లిష్టోపమేయం॥ ....

మా, ౬౫ { యజతాం పాండవస్స్వర్గమవత్వింద్రస్తపత్వినః।
వయం హనామ ద్విషతస్సర్వస్స్వార్థం సమీహతే॥ }

౬౫॥ తర్హి పార్థప్రార్థనాయాః కాగతిరిత్యాశంక్య ఉపేక్షైవ గతిరి
త్యాహ॥ యజతామితి॥ పాండవో యుధిష్ఠిరః-యజతాం యాగం కరోతు- ఇం
ద్రస్స్వర్గమవతు రక్షతు-ఇనః అర్కః-తపతు ప్రకాశతాం- వయం ద్విషతః శత్రూన్-హనామ- మారయామః। ఆశుత్తమస్యాపిచ్ఛేత్యాగమః - సర్వత్ర
ప్రాప్తకాలే లోట్-తథాహి-సర్వో జనః-స్వార్థం స్వప్రయోజనం-సమీహ
తే అనుసంధత్తే - ఇంద్రాదివత్సమానయోగక్షేమో నః పార్థ ఇత్యర్థః - అ
ర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౬౬ { ప్రాప్యతాం విద్యుతాం సంపత్సంపర్కాదర్కరోచిషాం।
శస్త్రైర్ద్విషచ్ఛిరచ్ఛేదప్రోచ్ఛలచ్ఛోణితోక్షితైః॥ }

౬౬॥ ప్రాప్యతామితి॥ కించ- ద్విషతాం - శిరశ్ఛేదేన ప్రోచ్ఛలతా ఉద్గచ్ఛ
తా-శోణితేనోక్షితైః సిక్తైః శస్త్రైః అర్కరోచిషాం-సంపర్కాత్ - విద్యుతాం-
సంపల్లక్ష్మీః- ప్రాప్యతామితి నిదర్శనాలంకారః॥ ....

మూ, ౬౭ { ఇతి సంరంభిణో వాణీర్బలస్యాలేఖ్యదేవతాః। స
భాభిత్తిప్రతిధ్వానైర్భయాదన్వవదన్నివ॥.... }

౬౭॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థం-సంరంభిణస్సంక్షుభితస్య-బలస్య-బలభద్రస్య-వాణీః-
ఆలేఖ్యదేవతాశ్చిత్రలిఖితదేవతాః- సభాయాస్సుధర్మాగృహస్య-భిత్తీనాం-ప్ర
తిధ్వానైః ప్రతిధ్వనివ్యాజేనేత్యర్థః-భయాదన్వవదన్నివ - బలరామవచ
నమేవ సమ్యగిత్యనువదన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౬౮ { నిశమ్య తాః శేషగవీరభిధాతుమధోక్షజః। శిష్యాయ
బృహతాం పత్యుః ప్రస్తావమదిశద్దృశా॥ .... }

౬౮॥ నిశమ్యేతి॥ అధఃకృతమక్షజమింద్రియజన్యజ్ఞానం యేన సః - అధోక్షజో హరిః తాః శేషస్య శేషావతారస్య బలభద్రస్య-గాః వాచః - శేషగవీః। గోరతద్ధితలుకీతి టచ్-టిత్త్వాత్ ఙీప్-నిశమ్య శ్రుత్వా* నిశామ్యేతి శ్రవణే తదా నిశమయత్యపీతి భట్టమల్లః॥ తత్ర శామ్యతేరిదం రూపం- అన్యథా నిశమయ్యేతి స్యాత్ - అత ఏవ వామనః * నిశమ్యనిశమయ్యశబ్దౌ ప్రకృతిభేదాదితి- బృహతాం వాచాం-పత్యుః బృహస్పతేః-శిష్యాయోద్ధవాయ - అభిధాతుం వక్తుం-దృశా దృక్సంజ్ఞయా కటాక్షవిక్షేపేణ- ప్రస్తావమవసరమదిశత్-అతిసృష్టవాన్ * ప్రస్తావస్స్యాదవసర ఇత్యమరః॥ ....

మూ, ౬౯ { భారతీమాహితభరామథానుద్ధతముద్ధవః। తథ్యాము
తథ్యానుజవజ్జగాదాగ్రే గదాగ్రజమ్॥ .... }

౬౯॥ భారతీమితి॥ అథ కృష్ణాభ్యనుజ్ఞానంతరం-ఉద్ధవః-ఆహితో భారోఽర్థగౌరవం యస్యాం తాం-తథ్యాం యథార్థాం- భారతీం- అనుద్ధతమగర్వితం యథా తథా-గదో నామ కృష్ణస్యావరజో యాదవవిశేషః-తస్యాగ్రజం- కృష్ణం అగ్రే పురత ఇతి- పాగల్భ్యోక్తిః-ఉతథ్యస్య మహర్షేరనుజః బృహస్పతిః* ఉతథ్యానుజో జీవ ఇత్యమరశేషః - తద్వత్తేన తుల్యం జగాద। తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతిప్రత్యయః తద్ధితగతేయముపమా॥ . .. .

మూ, ౭౦ { సంప్రత్యసాంప్రతం వక్తుముక్తే ముసలపాణినా। ని
ర్ధారితేఽర్థే లేఖేన ఖలూక్త్వా ఖలు వాచికమ్॥ }

౭౦॥ కిం జగాదేత్యత ఆహ॥ సంప్రతీతి॥ సంప్రతి ముసలపాణినా బలభద్రేణ- కేవలశూరేణేతి భావః - ఉక్తే సతి- వక్తుమసాంప్రతమయుక్తం- సాధూక్తత్వాద్గాభాసమానయోగిత్వేన ప్రసంగాదితి చ కశ్చిత్ - సాంప్రతశబ్దస్యార్థాంతరత్వాత్ * యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థానే ఇత్యమరః-తద్యోగక్షేమశరధ్రు షేన్ద్యాదినామసు - తథాహి- లేఖ్యః పత్రేణ-అర్థే వాచ్యే- నిర్ధారితే నిర్ణీతే సతి- వాచికం వ్యాహృతార్థాం వాచం-సందేశవచనమిత్యర్థః ॥ ని॥ సందేశవాగ్వాచికం స్యాదిత్యమరః॥ వాచో వ్యాహృతార్థాయామితి ఠక్ ఖలూక్త్వా ఖలు న వాచ్యే ఖలిత్యర్థః - ఖలు వాక్యాలంకారే నిషేధే - అన్యో వాక్యాలంకారే* నిషేధే వాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయే ఖల్విత్యుభయత్రాప్యమరః॥ అలంఖల్వోః ప్రతిషేధయోః ప్రాచాం క్త్వేతి క్త్వాప్రత్యయః - ఇ

హీనపాదాదౌ ఖల్వాదయ ఇతి నిషేధస్య ద్విజకాభిప్రాయత్వాన్న ఇహ తస్య ఖలుశబ్దస్య అనుద్వేజకత్వాన్న త్వేవ పాదాదౌ ప్రయోగో న సూక్ష్మేతి త్యనుసంధేయం-లిఖితార్థవాచకమిదం బలోక్తైశ్చ ఉక్తం-ఏకాకాక్షరవాక్య ప్రతిబింబకరణాత్-స్పష్టస్త్వావద్దృష్టాంత-స్తుతవ్యాజేన నిందాపగమాద్వ్యా జస్తుతేశ్చ లక్షణాంత్వం గ్రంథేభ్యో జ్ఞేయః॥ ......

మూ, ౭౧ { తథాపి యన్మయ్యపి తే గురురిత్యేవ గౌరవమ్। తత్ప్ర
యోజకకర్తృత్వముపైతి మనుజల్పతః ॥ ...... }

౭౧॥ తర్హి కిం మౌనేనైవ భావ్యం నేత్యాహ॥ తథాపీతి॥ తథాపి-బలే వనిర్ణేతాపి- తే-తవ-మయ్యపి-బలభద్రవదేవేత్యపేరక్షణే- గురురిత్యేవం యద్ గౌరవం-ఆదరః-తద్గౌరవం-జల్పతో జల్పనే ప్రయోజ్యకర్తుర్మమ-ప్రయోజ కకర్తృత్వం ప్రేరకత్వముపైతి- అతో వచ్మీత్యర్థః- న హి వండితైర్నా న రం పృష్టస్యాపి శేషజ్ఞస్య అజ్ఞవత్తూష్ణీంభావో యుక్త ఇతి భావః॥ ......

మూ, ౭౨ { వర్ణైః కతిపయైరేవ గ్రథితస్య స్వరైరివ। అనంతా
వాఙ్మయస్యాహో గేయస్యేవ విచిత్రతా॥ .... }

౭౨॥ నను రామేణైవ సర్వం ప్రపంచ్యోక్తం సంప్రతి కిం తే వాచ్యమస్తీత్యా శంక్య వృథా ప్రసంగోऽయమితి హృది నిధాయ సువన్నాహ॥ వర్ణైరిత్యాదినా త్రయేణ॥ వర్ణైరితి॥ కతిపయైః పరిమితైః వర్ణైః పంచాశతా దేవమాతృకాక్ష రైః-కతిపయైః స్వరైః షడ్జాదిభిః గ్రథితస్య గుంఫితస్య- వాఙ్మయ స్య శబ్దజాలస్య కేవ కాచోనిత్యం మయటమిచ్ఛంతి స్వార్థే మయట్ - గీయత ఇతి గేయం-తస్య గానస్యేవ-విచిత్రతా అహో అనంత రభేదః- అనంతరచనా భేదా దపరిమితా భవతీత్యర్థః అహో అత స్తేన సాధూక్తేపి శేషానంతార్థ్యాన్మమా పి వక్తవ్యమస్తీత్యేకో భావః- తస్య దురుక్తత్వాన్మమైవ ప్రస్తీత్యన్యః ప్రత్యవ యవమిహ్వ పాదానాం అనేకేయముపమా॥ ......

మూ, ౭౩ { బహ్వపి స్వేచ్ఛయా కామం ప్రకీర్ణమభిధీయతే। అ
నుజ్ఝితార్థసంబంధః ప్రబంధో దురుదాహరః॥ ... }

౭౩॥ బహ్వపీతి॥ స్వేచ్ఛయా స్వప్రతిభానుసారేణ - ప్రకీర్ణమసంగతం-బ హ్వపి-కామం యథేష్టం-అభిధీయతే-కింతు-అనుజ్ఝితః-అర్థసంబంధః-అవ్యా క్షిప్తపదార్థసంగతిః-యస్మిన్ సః- ప్రబంధః సందర్భః - దురుదాహరః- దుర్వ చః హారతేః ఖల్ ప్రత్యయః- రామేణ తు సంగతమేవోక్తమితి స్తుతిః- అసంగత ముక్తమితి నిందా చ గమ్యతే॥ ......

మూ, ౭౪ { మ్రదీయసీమపి ఘనామనల్పగుణకల్పితామ్।విస్తార
యంతికుశలాశ్చిత్రాంవాచం పటీమివ॥ ... ... }

౭౪॥ మ్రదీయసీమితి॥ కుశలావక్తారః - మ్రదీయసీమతిసుకుమారాక్షరాం-శ్లక్ష్ణతరాంచ-తథాపి-ఘనామర్థగుర్వీం - అన్యత్ర సాంద్రాం-కఠినీకళకల్పామిత్యర్థః అనల్పైర్బహుభిర్గుణైః శ్లేషాదిభి స్తంతుభిశ్చ-కల్పితాం రచితాం-స్యూతాంచ-చిత్రాం శబ్దాదిచిత్రాం- చిత్రరూపాంచ పటీం శాటీమివ-విస్తారయంతి- ప్రసారయంతి-రామ వాగస్యైవంవిధైవేతిస్తుతిః- రామ వాక్యస్తునైవంవిధేతినిందాచగమ్యతే॥అత్ర శ్లేషస్యోపమావిషయాసంభవేనసర్వాలంకారబాధకత్వాదుపమాప్రతిభోత్థాపిత ప్రకృతాప్రకృత శ్లేషోయమిత్యలంకారసర్వస్వకారః॥ ఏవంచ ఘ్రాణోల్లాసమాయానిర్విషయత్వప్రసంగాచ్ఛ్లేషప్రతిభోత్థాపితేయముపమైవేత్యన్యే॥ ....

మూ, ౭౫ { విశేషవిదుషశ్శాస్త్రం యత్త్వోద్గ్రాహ్యతే పురః।
హేతుః పరిచయస్థైర్యే వక్తుర్గుణనికైవసా॥... ... }

౭౫॥ అథోద్ధవస్య స్వసిద్ధాంతోపన్యాసయివ్యక్తస్తుత్యాగర్వం పరిహరన్నాహ రివభిప్రాయకోద్యోః॥ విశేషేతి॥ విశేషం విద్వాన్ - తస్యవిశేషవిదుషః - విశేషజ్ఞస్య-గమ్యాదిపాఠాద్ద్వితీయాసమాసః-తవ - పురో గ్రే- శాస్త్రం నీతిశాస్త్రం ఉద్గ్రాహ్యతే ఉపన్యస్యత ఇతియత్ ఉద్గ్రాహితముపన్యసమితివైజయంతీ - నాతమ గ్రహణమిత్యర్థః - విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగత్వం-వక్తురుద్గ్రాహయితుః-పరిచయస్థైర్యే అభ్యాసదార్ఢ్యే - హేతుగుర్ణనికా-ఆమ్రేడనమావ్నాతమేవేతియావత్ నతునైపుణ్యప్రకటనమితి భావః గుణితమ్రేడనేచారాదికర్మణ్యాసశ్రేధోయుచ్ - తతస్స్వార్థికంక ప్రత్యయస్థానాత్పూర్వస్యేతికారః॥ ... .

మూ, ౭౬ { ప్రజ్ఞోత్సాహావతస్స్వామీ యతేతాదాతుమాత్మని।
తౌహిమూలముదేష్యంతో జిగీషోరాత్మసంపదః॥... }

౭౬॥ సంప్రతిస్వమతముపన్యస్యతి॥ ప్రజ్ఞేతి॥ అతోస్మాత్కారణాత్ - స్వమస్యాస్తీతిస్వామీ ప్రభుః॥ స్వామిన్నైశ్వర్యఇతినిపాతః ప్రజ్ఞోత్సాహౌమంత్రోత్సాహశక్తీ-ఆత్మనిస్వస్మిన్-ఆదాతుంసంపాదయితుం-యతేత-స్వయముభయశక్తిమాన్భవేదిత్యర్థః కుతః-హియస్మాత్కారణాత్ - తౌప్రజ్ఞోత్సాహౌ-ఉదేష్యంత్యాః వర్ధిష్యంత్యాః జిగీషోః-ఆత్మసంపదః- ప్రభుశక్తేర్మూలంనిదానం-అతఉత్సాహగ్రహణందృష్టాంతార్థం-యథోత్సాహస్తథామం

త్రోఽపి గ్రాహ్యః-నతు కేవలోత్సాహ ఇత్యభిప్రాయః॥ ....

మూ, ౨౭ { సోపధానాం ధియం ధీరాః స్థేయసీం ఖట్వయంతి యే।
తత్రానిశం నిషణ్ణాస్తే జానతే జాతు న శ్రమమ్॥.. }

౨౭। ఉత్సాహవత్ప్రజ్ఞాపి గ్రాహ్యేత్యుక్తం తత్స్వరూపం ప్రతిపాదయన్నాహ॥ సోపధానామితి॥ యే ధీరాః ధీమంతః- సోపధానాం సపరిశేషాం యు... ఇ... త్యర్థః- అన్యత్ర-సగండుకాం- సోపబర్హామిత్యర్థః- ఉపధానం... దండకౌ ప్రణయోపధిర్విశ్వాసః- స్థేయసీం స్థిరతరాం-అచపలాం- ప్రశస్యం చ-స్థిరశబ్దాదీయసుని ప్రియస్థిరేత్యాదినా స్థాదేశః ధియం - ఖట్వయంతి ఖ-ట్వాం పర్యంకం కుర్వంతి- శయనం ... * శయనం మంచ పర్యంక పల్యంకాః ఖట్వయా సమా ఇత్యమరః। తత్కరోతి తదాచష్ట ఇతి ణిచ్ - తే ధీరాః-తత్ర ఖట్వాయాం-అనిశం అశ్రాంతం-నిషణ్ణాః విశ్రాంతాస్సంతః- జాతు కదాచిదపి- శ్రమం ఖేదం-న జానతే నవిందంతి-శ్రమః ఖేదోఽధ్వరత్యాదేరిత్యమరః- బుద్ధి... ధీప్రాగల్భ్యవంతో నోత్సాహాః సేవ్యాః నతు కేవలోత్సాహాః సర్వదా ధీరాశ్రయణీయేత్యర్థః- అత్ర ధియాం మారోప్యమాణాయాః ఖట్వాయాః ప్రకృతశ్రమాపనోదనరూపోపకారపర్యంకతయా పరిణామాత్పరిణామాలంకారః- ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి-లక్షణాత్॥... ... .

మూ, ౨౮ { స్పృశంతి శరవత్తీక్ష్ణాః స్తోకమంతర్విశంతి చ। బ-
హుస్పృశాపి స్థూలేన స్థీయతే బహిరశ్మవత్॥ ... }

౨౮॥ అథ ప్రజ్ఞాప్రజ్ఞయోః ద్వాభ్యాం వైషమ్యమాహ॥ స్పృశంతీతి॥ తీక్ష్ణాః నిశితప్రజ్ఞాః- శరవత్ శరేణ తుల్యం- స్తోకమల్పమేవ- స్పృశంతి అతః కార్యస్య కాయస్య చాంతరం-విశంతి చ - అల్పాయాసేన బహుకార్యం సాధయంతీత్యర్థః- బహుస్పృశాపి వ్యాపినాపి-స్థూలేన మందేన- బృహతా చ- అశ్మనాయం త్రోపలేన తుల్యమశ్మవత్ తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిః - బహిరేవ కార్యస్య కాయస్య చ బహిర్భావః స్థీయతే స్థీయతేః క్రియతే-మూర్ఖో హ్యల్పస్య హేతోర్బహు ప్రయతిష్యమాణో మూషికగ్రహణాయ శైలం ఖనతి ఇవ పరిహాస్యో భవతీతి భావః - తస్మిత్తగతేయ ... ॥ ....

మూ, ౨౯ { ఆరభంతేఽల్పమేవాజ్ఞాః కామం వ్యగ్రా భవంతి చ।
మహారంభాః కృతధియస్తిష్ఠంతి చ నిరాకులాః॥ ...}

౨౯॥ ఆరంభంత ఇతి॥ కించ-అజ్ఞామందబుద్ధయః అల్పం తుచ్ఛమేవ కార్యం- ఆరభంతే-ఉపక్రమంతే-కామమత్యంతం-వ్యగ్రాః వ్యాకులాశ్చ భవంతి చ-

చ పారంగచ్ఛంతీతి భావః - కృతధియఃశిక్షితబుద్ధయస్తు - సహాశేరంభాః సు
జాబాద్యోగాంభవంతి-నిరాకులాః - అవ్యగ్రాశ్చ- తిష్ఠంతిపారంగచ్ఛంతీతి
భావః॥ ....

మూ, ౮౦ { ఉపాయమాస్థితస్యాపి నశ్యంత్యర్థాః ప్రమాద్యతః।
హంతి నోపశయస్థోపి శయాలుర్మృగయుర్మృగాన్॥ }

౮౦॥ అథప్రజ్ఞావానపిప్రమాద్యతీత్యాహ॥ ఉపాయేతి॥ ఉపాయమాస్థిత
స్యప్రాప్తస్యాపి-ఉపాయేనైవ కార్యంసాధయతోపీత్యర్థః-కిముతవ్యగ్రస్యే
తి భావః-ప్రమాద్యతఃఅనవధానస్య*ప్రమాదోనవధానతేత్యమరః- అర్థాః
ప్రయోజనాని-నశ్యంతి-తథాహి-శయాలుః నిద్రాళుః ఆళుచి శీఙో గ్రహ
ణాద్దాళుచ్-మృగాన్ యాతీతిమృగయు వ్యాధః మృగయ్వాదయశ్చేత్యౌ
ణాదికః సుప్రత్యయాంతో నిపాతః* వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్లుబ్ధ
కశ్చసఇత్యమరః-ఉపశేరతేస్మిన్నిత్యుపశయః- మృగమార్గస్థాయినో వ్యా
ధస్యాత్మగుప్తిస్థానంగర్తావిశేషః పరంజిత్యగ్రత్యయః- తత్రతిష్ఠతీత్యుప
శయస్థోపి-మృగాన్న హంతి- విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతర
న్యాసః॥..

మూ, ౮౧ { ఉదేతుమత్యజన్నీహాం రాజసు ద్వాదశస్వపి। జిగీషు
రేకో దినకృదాదిత్యేష్వివ కల్పతే॥ .... }

౮౧॥ ఏవంప్రజ్ఞాయాఆవశ్యకత్వముక్తం-అథోత్సాహస్యాప్యావశ్యకత్వ
మాహ॥ఉదేతుమితి॥ జేతుమిచ్ఛుర్జిగీషుః ఏక ఏవ-ద్వాదశస్వపి- రాజసుమ
ధ్యే-ద్వాదశస్వాదిత్యేషు-దినకృద్దినకరణో వ్యాప్రియమాణఃఆదిత్యః సఇవ-
ఈహాముత్సాహమత్యజన్ప్రయుంజానఏవ - నతునిరుద్యోగ ఇతిభావః- ఉదే
తుంకల్పతే - ఉదయాయప్రభవతి- ఉత్సాహశక్తిరేవప్రభుశక్తేర్మూలమి
త్యర్థః॥నానాలింగత్వాన్నృతూనాంనానాసూర్యత్వమితి శ్రుతేః॥ ప్రతిమాస
మాదిత్యభేదాద్ద్వాదశత్వం-తచ్చైకస్యైవద్వాదశాత్మత్వం*ద్వాదశాత్మా
దివాకర ఇత్యభిధానాత్ - తేచార్యమాదయః - పురాణోక్తాద్రష్టవ్యాః- రా
జానస్తు*అరిర్మిత్రమరేర్మిత్రంమిత్రామిత్రంతతఃపరమ్। అథారిమిత్రమి
త్రంచజిగీషోఃపురస్సరాః॥పంచైతేశేషః*పార్ష్ణిగ్రాహస్తతః పశ్చాదా
క్రందస్తదనంతరమ్।ఆసారావనయోశ్చైవవిజిగీషోస్తుపృష్ఠతః॥ పార్ష్ణిగ్ర
హాసారఆక్రందాసారశ్చేత్యర్థః-అత్ర చత్వార ఇతి శేషః ఏవంచనవభవంతి
విజిగీషుర్దశమః*అరేశ్చవిజిగీషోశ్చమధ్యమోభూమ్యనంతరః।అనుగ్రహే

సంహతయోఃసమస్తవ్యస్తయోర్వర్ధ॥ మండలాద్బహిరేతేషాముదాసీనో
బలాధికఇతి॥మధ్యమోదాసీనాభ్యాంసహద్వాదశ వేదితవ్యాః- పూర్ణోప
పమా॥ ....

మూ, ౮౨ { బుద్ధిశస్త్రఃప్రకృత్యంగోఘనసంవృతికంచుకః॥ చా
రేక్షణోదూతముఖఃపురుషఃకోపిపార్థివః॥....... }

౮౨॥ ఉపాయమాస్థితస్యేత్యత్ర రాజానప్రమాద్యేదిత్యుక్తం-అప్రమాద
ప్రకారమాహ॥బుద్ధీతి॥బుద్ధిరేవశస్త్రంయస్యసః బుద్ధిశస్త్రః- అమోఘపా
తత్వాచ్ఛస్త్రస్యేతిభావః- ప్రకృతయః-స్వామ్యమాత్యాది రాజ్యాంగానిః రా
జ్యాంగానిప్రకృతయ ఇత్యమరః తాఏవాంగానిగాత్రాణియస్యసః- ప్రకృ
త్యంగః-తద్వైకల్యేగాత్రాణాం వైకల్యాదితిభావః-ఘనాదుర్భేదా- సంవృతి
ర్మంత్రగుప్తిరేవ-కంచుకఃకవచోయస్యసఃతథోక్తః- మంత్రభేదేరాజ్యభేదా
దితిభావః చరతీతిచరః-పచాద్యచ్ - సఏవచారోగూఢపురుషః- ప్రజ్ఞాదిత్వా
త్స్వార్థేణ్ప్రత్యయః॥ చారశ్చగూఢపురుషఇత్యమరః- సఏవేక్షణంచక్షు
ర్యస్యసః-చారేక్షణః-అన్యథాస్యపరమండలవృత్తాంతాదర్శనా దంధస్యే
వపదేపదేవినిపాతఇతి భావః- దూతఏవముఖంవాక్యస్యసదూతముఖః॥స్యా
త్సందేశహరోదూతఇత్యమరః-అన్యథామూకస్యేవవాగ్వ్యవహారాసిద్ధే
తత్సాధ్యసంధ్యాదికార్యప్రతిబంధస్స్యాదితిభావః ఏవంభూతఃపార్థివః-
కోపిపురుషః-అన్యఏవాయంలోకవిలక్షణఃపుమానిత్యర్థః- అతోరాజ్ఞాసర్వ
దాబుద్ధ్యాదిసంపన్నేనభవితవ్యం-ఏతదేవాప్రమత్తత్వం-అన్యథాస్వరూప
హానిస్స్యాదితిభావః అత్రకోపీతిరాజ్ఞోలోకసంబంధేప్యసంబంధోక్త్యాతి
శయోక్తిః- సాచబుద్ధిశస్త్రరూపకనిర్వ్యూఢేతితేనసహాంగాం
గిభావేనసంకరః॥ ....

మూ, ౮౩ { తేజఃక్షమావానైకాంతఃకాలజ్ఞస్యమహీపతేః। నై
కమోజఃప్రసాదోవారసభావవిదఃకవేః। .... }

౮౩॥ చతుర్థోపాయసాధ్యఇత్యాదినాయత్నమాత్రమేవకర్తవ్యమి
త్యుక్తంతత్రోత్తరమాహ॥తేజఇతి॥కాలంజానాతీతికాలజ్ఞః అస్యాయంకాల
ఇతివిదుషఇత్యర్థః. ఆతోనుపసర్గేకఇతికప్రత్యయః నన్వాగుపధేత్యాదినాక
ప్రత్యయః-విధేస్సమాసేకగోచరత్వాపవాదస్యైవబలవత్వభాషణాత్ - తస్యమ
హీపతేః తేజఃక్షాత్రమేవేతివా-క్షమైవేతివా. ఏకాంతోనియమోనాస్తి-
కింతు-యథాకాలముభయమప్యాశ్రయణీయమిత్యర్థః తథాహి-రసాశ్రయం

గారాదీన్-భావానిద్వ్యాదీంశ్చ-వేత్తీయస్తస్యరసభావవిదః - భావగ్ర
హణంసంపాతాయాతం-కైశికవయిత్యాశికం కేవలమోజః సమాసబాహు
ళ్యాదినా గాఢబంధత్వంవా-ఏకః ప్రసాదః సుకుమారబంధత్వంవాన-కిం
తుతత్ర ప్రసానుగుణ్యేనయథాయోగముభయమప్యుపాదేయం- దృష్టాంతా
లంకారః॥ ....

మూ, ౮౪ { కృతాపచారోపిపరైరనావిష్కృతవిక్రియః। అ
సాధ్యఃకురుతేకోపం ప్రాప్తేకాలేగదోయథా॥ }

౮౪॥ యమక్తంక్రియాసమభిహారేణవిరాధ్యంతంతుమేతకఇతి - తత్రో
త్తరమాహ॥కృతేతి॥పరైశ్శత్రుభిః కృతఃఅపచారఃఅపకారోయేనసః తథా
ప్యనావిష్కృతవిక్రియః-అంతర్గూఢవికారః-అతఏవాసాధ్యః
అప్రతిసమాధేయస్సన్-గదోయథారోగఇవ-ఇవఏవార్థేయథాశబ్దఇతిదండీ-
కాలేబలతుల్యావసరే- ప్రాప్తేసతి- కోపంకురుతే- ప్రకుప్యతీత్యర్థః- తము
క్తం-ఏవహితమిత్రంశ్చంద్రేయావత్కాలవిపర్యయః। తమేవచాగతేకాలే
భింద్యాద్ఘటమివాశ్మనేతి॥..

మూ, ౮౫ { మృదువ్యవహితంతేజోభోక్తుమర్థాన్ప్రకల్పతే।
ప్రదీపస్స్నేహమాదత్తేదశయాభ్యంతరస్థయా॥ }

౮౫॥ తతశ్చ్యుతుంతవ్యమిత్యాహ॥మృద్వితి॥మృదునావస్తునా - వ్యవహిత
మంతర్హితంతేజః అర్థాన్భోక్తుంప్రకల్పతేప్రభవతి- తథాహి-ప్రదీపః
అభ్యంతరస్థయాంతర్వర్తిన్యా- దశయావర్త్యా- స్నేహంతైలాదికమాద
త్తే-అన్యథాస్వయమేవనశ్యేదితి-తతఃక్షాంతిపూర్వకమేవక్షాత్త్రం ఫలతీతి
సర్వథాప్యధునాక్షంతవ్యమితిభావః॥దశావర్త్యామవస్థాయాం స్నేహ
స్తైలాదికేరసఇతిచవిశ్వః - విశేషేణసామాన్యసమర్థనాదర్థాంతర
న్యాసః॥..

మూ, ౮౬ { నాలంబతేదైష్టికతాంననిషీదతిపౌరుషే। శబ్దార్థౌ
సత్కవిరివద్వయంవిద్వానపేక్షతే॥ .... }

౮౬॥ తర్హిపౌరుషమేవమాభూత్ నిత్యంక్షమమాణస్యదైవమేవశ్రే
యోఃథాస్యతీత్యాశంక్యాహ॥నాలంబతఇతి॥విద్వానభిజ్ఞః- దిష్టంకాలిరస్యే
తిదైష్టికః దైవప్రమాణకఇత్యర్థః దైవందిష్టంభాగధేయమిత్యమరః॥అస్తినా
స్తిదిష్టంమతిరితిఠక్-తద్భావందైష్టికతా - తామేవ- నాలంబతే-సర్వథాతద్వ
శ్యస్సద్వినాశాదితిభావః తథాపౌరుషేకేవలంపురుషకారే- యువాదిత్వా

న ఞ్వ త్యయః ననిషీదతి న తత్రతి-నైవ ప్రాతికూల్యేతస్య వైఫల్యాదితి భావః-
కింతు-సత్కవిః సత్కవయితా-శబ్దార్థావివ- తయోః కావ్యశరీరత్వాది
తి భావః - యథాహ వామనః, అదోషౌ సగుణౌ సాలంకారౌ శబ్దార్థౌ కావ్య
మితి-ద్వయం దైవం పౌరుషం చాపేక్షతే-అతః పౌరుషమాత్రపక్షో మేవ-కిం
తు- కాలే కర్తవ్యమిత్యర్థః- ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౮౭ { స్థాయినోఽర్థే ప్రవర్తంతే భావాస్సంచారిణో యథా।
రసస్యైకస్య భూయాంసస్తథా జేతుర్మహీభృతః॥ }

౮౭॥ అథ రాజ్ఞాం తేషాం ఫలమాహ॥ స్థాయిన ఇతి॥ యస్య తేనాస్వాద్యత ఇతి రసః శృం
గారాదిః రసతేరాస్వాదనార్థత్వాద్రస్యంత ఇతి రసా ఇతి నిర్వచనాత్ - త
స్య రసస్యైకస్య స్థాయినః స్థాయీభావస్య రత్యాదేః * రతిర్హాసశ్చ శోక
శ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా। జుగుప్సా విస్మయశమాః స్థాయీభావాః ప్ర
కీర్తితా ఇతి-వచనాత్ - తస్యైకస్యైవార్థే స్థాయీభావరూపే-ప్రయో
జనే భూయాంసః-సంచారిణః-వ్యభిచారిణః భావాః నిర్వేదాదయః-భావా
దీనామప్యుపలక్షణమేతత్ -యథా ప్రవర్తంతే-తదుక్తం భావైరనుభావైశ్చై
వ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావో రసః
స్మృత ఇతి-తథా స్థాయినః స్థిరస్య-ఆయత్యాం కాలం ప్రతీక్షమాణస్యేత్యర్థః త
స్యైకస్య జేతుః- జిగీషోర్నాయకస్య- అర్థే ప్రయోజనే - భూయాంసో మ
హీభృతో రాజానః-ప్రవర్తంతే-స్వయమేవ తస్య కార్యం సాధయంతీత్యర్థః-
అతః క్షంతవ్యమితి భావః- కేచిత్తు భావశబ్దస్యాపి రస పరత్వమాశ్రిత్య యథా
సంచారిణః- ప్రసంగాదాగంతుకాః-అన్యే రసాః- స్థాయినః- స్థిరస్యైకస్య ము
ఖ్యస్య రసస్యార్థే-ప్రవర్తంతే యథాస్మిన్నేవ కావ్యే వీరస్య శృంగారాదయ
ఇతి వ్యాచక్షతే ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౮౮ { తంత్రావాపవిదా యోగైర్మండలాన్యధితిష్ఠతా।
సునిగ్రహా నరేంద్రేణ ఫణీంద్రా ఇవ శత్రవః॥..... }

౮౮॥ క్షాంతిపక్షోపగుణాంతరమాహ॥ తంత్రేతి॥ తంత్రావాపౌ స్వపర
రాష్ట్ర చింతే-అన్యత్ర -తంత్రం-శాస్త్రం-ఆవాపమావాప ప్రయోగం చ- వే
త్తీతి యస్తేన తంత్రావాపవిదా*తంత్రం స్వరాష్ట్ర చింతాయామావాపః పర
చింతనం॥ శాస్త్రం సిద్ధాంతముఖ్యేషు తంత్రమితి వైజయంతీ- యోగైస్సామా
ద్యుపాయైః-అన్యత్ర- దేవతాధ్యానైశ్చ*యోగః సన్నహనోపాయ ధ్యాన
సంగతియుక్తిష్విత్యమరః॥ మండలాని స్వపరరాష్ట్రాణి- మహేంద్రాదిదేవ

తాయతనానిచ-అధితిష్ఠతి-ఆక్రమితా-నరేంద్రేణ రాజ్ఞా- విషవైద్యేనచ* నరేంద్రః పార్థివే రాజ్ఞి విషవైద్యే చకథ్యత ఇతి విశ్వః-శత్రవః- ఫణీంద్రా ఇ వ-సునిగ్రహాః సుఖేన నిగ్రాహ్యాః-ఏషచ ప్రకృతాప్రకృతవిషయిశ్లేషః- ఉ పమైవేతి కేచిత్ ॥ ....

మూ, ౮౯ { కరప్రచేయాముత్తుంగః ప్రభుశక్తిం ప్రథీయసీమ్।
ప్రజ్ఞాబలబృహన్మూలః ఫలత్యుత్సాహపాదపః॥... }

౮౯॥ ప్రజ్ఞోత్సాహావతః స్వామీత్యత్రైతావేవ ప్రభుశక్తిమూలమిత్యు క్తం తదేవవ్యనక్తి॥ కరేతి॥ ఉత్తుంగో మహానున్నతః ప్రజ్ఞాబలం మంత్రశక్తి రేవ-బృహత్ప్రధానం మూలం యస్య సః ఉత్సాహ ఏవ-పాదపః కరేణ- బలి నా-ప్రచేయాం వర్ధనీయాం హస్తగ్రాహ్యాంచ* బలిహస్తాంశవః కరా ఇ త్యమరః- ప్రథీయసీం పృథుతరాం-రఋతో హలాదేర్లఘోరితి రేఫాదేశః ప్రభుశక్తిం తేజోవిశేషం* సప్రభావః ప్రతాపశ్చ యత్తేజః కోశదండజ మిత్య మరః- ఫలతి ప్రసూత ఇత్యర్థః- ఫలనిష్పత్త్యై-మంత్రపూర్వక ఏవోత్సాహస్స్వ తః ఫలతి- విపరీతస్తు- ఛిన్నమూలో వృక్ష ఇవ శుష్యతీతి భావః రూపకాలంకా రః॥ ....

మూ, ౯౦ { అనల్పత్వాత్ప్రధానత్వాదంశస్యేవేతరే స్వరాః।
విజిగీషోర్నృపతయః ప్రయాంతి పరివారతామ్॥ .. }

౯౦॥ విమృశ్యకారిణస్తు విశ్వం వశ్యం స్యాదితి త్రయేణాహ॥ అనల్పత్వా దితి॥ అనల్పత్వాత్ ప్రజ్ఞోత్సాహాధికత్వాత్-అతఏవ-ప్రధానత్వాత్- మండ లనాయకత్వాత్-అన్యత్ర-అనల్పత్వాత్ ఉచ్చైస్స్వరత్వాత్- ప్రయోగ బహుళత్వాత్-ప్రధానత్వాత్-నాయకస్వరత్వాచ్చ- అంశస్య అంశస్వర స్య- వాదిస్వరస్యేత్యర్థః* యోరక్తివ్యంజకో గేయే యత్స్వరం వాక్యనువాది నా। అమాత్యైబహుళో యస్మాద్రాగోనుం గ్ర్యవ్యపస్థితిః - యస్స్వయంయ స్య సంవాదీ చానువాదీస్వరోపరః। న్యాసోపన్యాసవిన్యాససన్న్యాసగ్రహ తాంగతః॥ ప్రయోగబహుళస్స్యాద్వాక్యం శేషోగ్యతాదరాపతిరత్నా కరేభిధానాత్॥ ఇతరే స్వరాః షడ్జాదయ ఇవ- విజిగీషోర్నాయకస్య - నృపత యో-మధ్యమండలవర్తినో రాజానః పరివారతాం శేషతాం-ప్రయాంతి- త త్కార్యమేవ సాధయంతీత్యర్థః- తస్మాద్విమృశ్యకర్తవ్యమితి తాత్పర్యార్థః- అంశస్వరలక్షణంచ రత్నాకర ఏవ యోగక్తిత్యాది నోక్తమేవ ... ప్రోక్తం-బహుళత్వం ప్రయోగేష్వపి శేషవ్యాపకత్వమంశలక్షణమితి- శేష శేషి

భావస్త్వేషాంతన్త్రీవాద్యైశలక్షణోక్తిపూర్వకం-స్ఫుటీకృతః * చతుర్విధాస్స్వరాగావాదిసంవాదీచవివాద్యపి।అనువాదీచవాదీతుప్రయోగేబహుళస్స్వరః॥ శ్రుతయోర్ద్వాదశాష్టౌవాయయోరంతరగోచరాః। మిథస్సంవాదినౌతౌస్తాంవిధాన్యస్యః వాదినౌ॥ విధయోరేవవాస్యాతాంతౌతయోర్వాగ్విధావపి। శేషాణామనువాదిత్వం-వాదీరాజాత్రగీయతే-సంవాదీత్వనుసారిత్వాదస్యామాత్యోఽభిధీయతే - వివాదీవిపరీతత్వాద్ధీరైరుక్తోరిపూపమః నృపామాత్యానుసారిత్వాదనువాదీతుభృత్యవదితి॥..........................

మూ, ౯౧ {అప్యనారభమాణస్య విభోరుత్పాదితాః పరైః। వ్రజంతిగుణతామర్థాః శబ్దా ఇవవిహాయసః॥ ....}

౯౧॥ అపీతి॥అనారభమాణస్యస్వయమకించిత్కుర్వాణస్యాపి విభోః ప్రభోర్వ్యాపకస్యచ-పరైరన్యైర్నృపతిభిః-శంఖభేర్యాదిభిశ్చ-ఉత్పాదితాస్సంపాదితాః-జనితాశ్చార్థాః-ప్రయోజనాని- విహాయసఃఆకాశస్యశబ్దాఇవ-గుణతాం శేషతాం-కారణాదుక్తగుణత్వంచ-వ్రజంతిప్రయాంతి-శక్తోహిరాజా-స్వయముదాసీనఏవ- ఆకాశవత్ స్వస్యహిమైవ- కార్యదేశం వ్యాప్నువన్ శబ్దాదీనివ- సర్వానర్థానపిస్వకీయతాంనయతీత్యర్థః*గుణస్తాప్రవృత్తిశబ్దాదిసంధ్యాద్యర్థేషుతంతుష్వితివిశ్వః॥ ....

మూ, ౯౨ {యాతవ్యపార్ష్ణిగ్రాహాదిమాలాయామధికద్యుతిః। ఏకార్థతంతుప్రోతాయాం నాయకోనాయకాయతే॥}

౯౨॥ యాతవ్యేతి॥ఏకార్థఃఏకప్రయోజనం-సఏవతంతుస్సూత్రం-తత్రప్రోతాయాంస్యూతాయాం- ఏకాభిషాభిలాషిణ్యామిత్యర్థః॥ ప్రపూర్వాద్వేఞః కర్మణి క్తః-వచిస్వపీత్యాదినా- సంప్రసారణం యాతవ్యోభిషేణయితవ్యః అరిఃపార్ష్ణింగృహ్ణాతీతిపార్ష్ణిగ్రాహః-పృష్ఠానుధావీ ౯ కర్మణ్యణ్ తావాదీయేషాంతేపూర్వోక్తాఃప జ్ఞేశఃస్థితాఃతఏవమాలారత్నమాలికాతస్యామధికద్యుతిఃమహాతేజాః- నాయకఃశక్తిసంపన్నోజిగీషుర్నాయకాయతే మధ్యమణిరివాచరతి-స్వయమేవసర్వోత్కర్షేణవర్తతఇత్యర్థఃతస్మాద్విమృశ్యకర్తవ్యమిత్యర్థః*నాయకోనేతరిశ్రేష్ఠేహారమధ్యమణావపీతి విశ్వః॥ఉపమానాదాచారఇతి-క్యజ్ ౯ అకృత్సార్వధాతుకయోరితిదీర్ఘః నాయకాయతఇత్యుపమా-అన్యథా-అనుశాసనవిరోధాత్ - ఏకార్థతంతుప్రోత్యత్రతురూపకత్వేఅధిష్ఠానతిరోధానే నారోప్యమాణతంతుత్వస్యైవోద్ఘటత్వాత్ప్రోతత్వసిద్ధేఃతదేవయుక్తం - తద్బలాత్పార్ష్ణిగ్రాహాదిమా

లాయామిత్యత్రాపిరూపకమేవతదనుప్రాణితాచేయముపమేత్యంగాంగి భావేనసంకరః॥ ....

మూ, ౯౩ { షాడ్గుణ్యముపయుంజీతశక్త్యపేక్షోరసాయనమ్।
భవంత్యస్యైవమంగానిస్థాస్నూనిబలవంతిచ॥ ... }

౯౩॥ అథవిమృశ్యకరణప్రకారమాహ॥షాడ్గుణ్యమితి॥శక్తింప్రభావాదిత్రయం-బలంచాపేక్షతఇతిశక్త్యపేక్షస్సన్॥పచాద్యచ్ *శక్తిర్బలేప్రభావాదావితివిశ్వః - షడ్గుణాఃషాడ్గుణ్యంసంధివిగ్రహాదిషట్కం-చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః - తదేవరసాయన మౌషధవిశేషం- ఉపయుంజీత- సేవేత*రసాయనంవిహంగేపిజరావ్యాధిభిదౌషధఇతివిశ్వః॥ యజ్జరావ్యాధివిధ్వంసభేషజంతద్రసాయనమితివాహటశ్చ-ఏవంఅస్యోపయోక్తురంగాని-స్వామ్యాదీని-గాత్రాణిచ-స్థాస్నూని-స్థిరాణి - కార్యాంతరక్షమాణీత్యర్థః*గ్లాజిస్థశ్చక్స్నురితిక్స్నుప్రత్యయః- బలవంతిచ - పరపీడనక్షమాణిచ-భవంతి-శ్లిష్టపరంపరితరూపకం॥ ....

మూ, ౯౪ { స్థానేశమవతాంశక్త్యావ్యాయామేవృద్ధిరంగినామ్।
అయథాబలమారంభోనిదానంక్షయసంపదః॥ ...... }

౯౪॥ స్థానఇతి॥కించస్థానేఅశక్యవిషయే-శమవతాంక్షమావతాం - అంగినాంసప్తాంగినాం-రాజ్ఞాంశరీరిణాంచ - శక్త్యాప్రభావాద్యనుసారేణబలానుసారేణచ- వ్యాయామేవ్యాపారే - షాడ్గుణ్యప్రయోగేగమనాదౌచసతీత్యర్థః- వృద్ధిరుపచయోరాజ్యస్యశరీరస్యచేతిభావః- విపక్షేబాధకమాహ॥అయథాబలంశక్త్యతిక్రమేణ*యథాసాదృశ్యఇత్యవ్యయీభావేనఞ్సమాసః-ఆరంభోవ్యాయామఃక్షయసంపదోత్యంతహానేర్నిదానం ఆదికారణం-అంగినామితిభావఃతస్మాదస్మాకంచైద్యాస్కందనమశ్రేయస్కరమితిభావః-అత్రవిశేషస్యాపిశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః-తతోద్వయానామంగినామౌపమ్యంగమ్యతఇతిసంక్షేపః॥ ....

మూ, ౯౫ { తదీశితారంచేదీనాం భవాంస్తమవమంస్తమా। ని
హంత్యరీనేకపదేయఉదాత్తస్స్వరానివ॥ .... }

౯౫॥ ఫలితమాహ॥తదితి॥తత్తస్మాదశక్యార్థస్యాకార్యత్వాచ్చేదీనామీశితారంశిశుపాలంభవాన్మావమంస్తనావమన్యస్వ॥ మన్యతేర్మాఙిలుఙ్ అనుదాత్తత్వాన్నేడాగమః-కుతఃయశ్చైద్యఉదాత్తస్సన్నుదాత్తఇతిశ్లిష్టోదాత్తఃస్వరాన్పరిశిష్టాన్స్వరితాదీనివారీనేకపదేఏకస్మిన్పదన్యాసే- సు

స్త్రీజంతలతు తేచనిహంతిహీనస్త్రినీచైః కరోతిచ అతిశూరత్వాత్ § అనుదాత్తంపదమేకవర్జమితిపరిభాషాబలాచ్చేతిభావః* పదంస్థానేపిభక్త్యంతేశబ్దే వాక్యైకవస్తునోః। త్రాణేపాదే పాదచిహ్నె ఇతి హేమచంద్రః॥ ....

మూ, ౩౮ { మావేదియదసావేకో జేతవ్యశ్చేదిరాడితి। రాజ
యక్ష్మేవ రోగాణాం సమూహస్స మహీభృతామ్॥ }

౩౮॥ నచాయమేకాకీశిశుపాలః కింనః కరిష్యతీతిమంతవ్యమిత్యాహ ॥ మావేదీతి॥ అసౌచేదిరాట్ ఏకఏకాకీ అతోజేతవ్యః సుజయ్య ఇతిమావేదీః మాజ్ఞాయి వేత్తేః కర్మణిమాఙిలుఙ్-యద్యస్మాత్స చేదిరాట్ రాజ్ఞశ్చంద్రస్య యక్ష్మా యద్వా-రాజాసౌయక్ష్మేతివా రాజయక్ష్మా తుయరోగః - రోగాణామివమహీభృతాంసమూహః సమష్టిరూపః యథాహ వాహటః* అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః। రాజయక్ష్మా క్షయశ్శోషో రోగరాడితిచస్మృతః॥ నక్షత్రాణాంద్విజానాంచ రాజాభూద్యదయంపురా॥ యచ్చ రాజాచయక్ష్మాచ రాజయక్ష్మాతతోమతఇతి॥ అతోదుర్జయఇతిభావః॥ ఏతేనచిరస్యమిత్రవ్యసనీసుదమోవమఘోషజఇతివాక్యార్థోనిరస్తః॥ ....

మూ, ౩౯ { సంపాదితఫలస్తేన సపక్షః పరభేదకః। కార్ముకే
నేవగుణినా బాణస్సంధానమేష్యతి॥ .... }

౩౯॥ అథాస్యసర్వరాజసమష్టితామేవద్వాభ్యామాచష్టే॥ సంపాదితేతి॥ సంపాదితం-ఫలం-లాభః-శరాగ్రంచ-యస్యసః॥*॥ ఫలంలాభశరాగ్రయోరితిశాశ్వతః-సపక్షస్సుహృత్-కంకాదిపత్రయుక్తశ్చపరేషాంభేదకశ్శత్రువిదారణః-బాణో బాణాసురశ్శరశ్చ-గుణినాశౌర్యాదిగుణవతా- అధిజ్యేన చతేనచైద్యేన-కర్మణిప్రభవతీతికార్ముకం॥§॥ కర్మణఉకఞ్- తేనైవసంధానంసంధిమేష్యతి అతోనైకాకీతిభావః అత్రాప్యుపమాశ్లేషోవామతభేదాత్॥

మూ, ౪౦ { యేచాన్యే కాలయవన సాల్వరుక్మిద్రుమాదయః। త
మస్స్వభావాస్తేప్యేనం ప్రదోషమనుయాయినః॥ }

౪౦॥ యేచేతి॥ కించఅన్యే కాలయవనసాల్వరుక్మిద్రుమాదయోయేరాజానః తమస్స్వభావాస్తమోగుణాత్మకాః అతఏవతేపిప్రదోషంప్రకృష్టదోషం తామసమేవైనంచైద్యంఅనుయాయినఃఅనుయాస్యంతః సాదృశ్యాదితిభావః॥ భవిష్యతిగమ్యాదయఇతిణినిఃభవిష్యదర్థే § అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోరితిషష్ఠీప్రతిషేధాద్ద్వితీయా-యథాధ్వాంతంరజనీముఖం అనుయాతితద్వదితివస్తునాలంకారధ్వనిః* రాహౌధ్వాంతేగుణేతమఇత్యమరః* ప్రదోషోదుష్టరాత్ర్యంశాపితివైజయంతీ॥.................................

మూ, ౯౯ { ఉపజాపః కృతస్తేన తానాకోపవతస్త్వయి। ఆశు
దీపయితాల్పోఽపి సాగ్నీన్నేధానివానిలః॥ .. .. }

౯౯॥ నను బాణాదయోఽస్మాభిరిదానీం కృతసంధానాః నవిరోధ్యంతీత్యత్రాహ॥ ఉపజాప ఇతి॥ తేన చైద్యేన కృతః అల్పోఽప్యుపజాపో భేదః* భేదోపజాప ఉపధేత్యమరః। త్వయి ఆకోపవతః ప్రకోపవతస్తాన్ బాణాదీన్-అనిలః సాగ్నీనేధాన్ ఇంధనానీవ * కాష్ఠం దార్వింధనం త్వేధ ఇధ్మమేధస్సమిత్ స్త్రియామిత్యమరః- ఆశు దీపయితా సద్యః ప్రజ్వాలయిష్యతి- దీపేర్ణ్యంతాల్లుట్ ఉంతశ్చైవ రాస్సంహతా అపి సతిరంధ్రే సద్యో విశ్లిష్యంతీతి భావః ఉపమా॥ ....

మూ, ౧౦౦ { బృహత్సహాయః కార్యాంతం క్షోదీయానపి గచ్ఛతి। సం
భూయాంభోధిమభ్యేతి మహానద్యా నగాపగా॥ ..... }

౧౦౦॥ బృహదితి॥ బృహన్మహాన్ సహాయో యస్య స తథోక్తః క్షోదీయానతిక్షుద్రతరోఽపి * స్థూలదూరేత్యాదినా యణాదిపరలోపః పూర్వస్య గుణశ్చ కార్యస్యాంతం పారం గచ్ఛతి తథాహి-అపాం సమూహః ఆపం * తస్య సమూహ ఇత్యణ్ తేన గచ్ఛతీత్యపగా నగాపగా గిరినదీ-మహానద్యా గంగాదికయా సంభూయ మిలిత్వా - అంభోధిమభ్యేతి క్షుద్రోఽప్యేవం తావత్ బృహత్సహాయో వీరశ్చైద్యస్తు కిముత కర్తవ్యమిత్యపి శబ్దార్థః - విశేషేణ సామాన్యసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసః॥..

మూ, ౧౦౧ { తస్య మిత్రాణ్యమిత్రాస్తే యే చ యే చోభయే నృపాః।
అభియుక్తం త్వయైనం తే గంతారస్త్వాముతోపరే॥... }

౧౦౧॥ కించన కేవలం శత్రోరసాధ్యత్వం మిత్రవిరోధశ్చాధికోఽనర్థ ఇత్యాహ॥ తస్యేతి॥ యే చ తస్య చైద్యస్య మిత్రాణి నృపాః యే చ తే తవామిత్రాః నృపాః తే ఉభయే రాజానః త్వయాభియుక్తం అభియాంతమేనం చైద్యం గంతారో గమిష్యంతి॥ గమేః కర్తరి లుట్-అతోఽపరే ఉభయవ్యతిరిక్తాః - తే తవ మిత్రాణి తస్యామిత్రాశ్చేత్యర్థః త్వాం గంతారః॥ ... .

మూ, ౧౦౨ { మఖవిఘ్నాయ సకలమిత్థముత్థాప్య రాజకమ్। హం
త జాతమజాతారేః ప్రథమేన త్వయారిణా॥........ }

౧౦౨॥ తతః కిమత ఆహ॥ మఖేతి॥ ఇత్థమనేన ప్రకారేణ * ఇదమస్థమురితి థము ప్రత్యయః-మఖస్య విఘ్నాయ విఘాతాయ - సకలం రాజకం రాజసమూహం * గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్ -ఉత్థాప్య క్షోభయిత్వా-హంతేతి ఖేదే అజాతారేః అజాతశత్రోః యుధిష్ఠిరస్య త్వయా ప్రథమేనారిణా-జాతమజని-నపుంస

కేభావే క్తః॥..

మూ,౧౦౩ { సంభావ్య త్వామతిభరక్షమస్కంధం స బాంధవః। స
హాయమధ్వరధురాం ధర్మరాజో వివక్షతే॥ .... }

౧౦౩॥ అస్తుపోపి శత్రుః కోదోష స్తత్రాహ॥సంభావ్యేతి॥ బంధురేవ బాంధ
వస్సధర్మరాజః-అతిభరస్య క్షమః సమర్థస్స్కంధో యస్య తం పమానస్కంధ
మిత్యర్థః-త్వాం సహాయం-సంభావ్య అభిసంధాయ-అధ్వరస్య ధురం-అధ్వరధు
రాం॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతో ప్రత్యయః- సమాసాంతానాం
ప్రకృతిలింగత్వాత్తత్పురుషే పరవల్లింగత్వే టాప్ - వివక్షతే వోఢుమిచ్ఛతి-
వహతేస్సన్ యరితేతస్సన్నంతాల్లట్- తథాపి పిశోర్ధేషి శ్రా సహాయో బన్ధు ర్ద్రో
హశ్చ స్యాతామితి భావః - విశేషణసామర్థ్యాత్ప్రస్తుత యోగధుర ప్రతీతేస్స
మాసోక్తిః॥ ....

మూ,౧౦౪ { మహాత్మానోనుగృహ్ణంతి భజమానాన్రిపూనపి। స
పత్నీః ప్రాపయంత్యబ్ధిం సింధవో నగనిమ్నగాః॥.. }

౧౦౪॥ నను ప్రతిశత్రుత్వాకరణే దోషః ప్రాగేవ పరిహారేకో దోష స్తత్రాహ॥
మహాత్మన ఇతి॥ మహాత్మానః-భజమానాన్ శరణాగతాన్ రిపూనపి - అను
గృహ్ణంతి కిముత బంధూనితి భావః అత్రార్థాంతరన్యాసః-సింధవో మహాన
ద్యః-సమానః పతిః పత్యుర్యాసాం తాస్సపత్నీః నిత్యం సపత్న్యాదిషితి జీపన
కారశ్చ-నగనిమ్నగాః గిరినిర్ఝరిణీః-అబ్ధిం ప్రాపయంతి- స్వసౌభాగ్యం తా
భ్యః ప్రయచ్ఛంతీత్యర్థః అతః పరిహారో ప్యనర్హ ఇతి భావః॥ ....

మూ,౧౦౫ { చిరాదపి బలాత్కారో బలినస్సిద్ధయేరిషు। ఛందాను
వృత్తిదుస్సాధ్యాః సుహృదో విమనీకృతాః॥ .... }

౧౦౫॥ తర్హి సంప్రత్యుపేక్ష్యాపి పశ్చాత్ప్రార్థనయాపి పార్థ మావర్జ
యామేత్యత్రాహ॥ చిరాదితి॥ బలినస్స్వయం ప్రబలస్య-అరిష్వపి బలాత్కా
రః బలాత్కారేణ దండః-చిరాచ్చిరకాలేనాపి-సద్యోనాభూదితి భావః- సిద్ధయె
వశంవదత్వసిద్ధయే- భవతీతి శేషః - అవిమనసోపి మనసస్సంపన్నమనాః కృ
తాః విమనీకృతాః- వైమనస్యం ప్రాపితా ఇత్యర్థః అరుర్మనశ్చక్షుశ్చేతోర
హోరజసాం లోపశ్చేతి చ్విప్రత్యయ సలోపౌ-అస్య చ్వావితీ కారః - శోభ
నం హృదయం యేషాం తే సుహృదో మిత్రాః సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రా మిత్ర
యోరితి నిపాతః-ఛందస్యాభిప్రాయస్య-అనువృత్త్యా చిత్తానురోధేనాపి- దు
స్సాధ్యాః ఆవర్జయితుమశక్యా ఇత్యర్థః* అభిప్రాయశ్ఛంద ఆశయ ఇత్యమ

రః-శత్రునైశ్చదణ్డేనాపివశగోభవతిమిత్రంతువైనునస్యేసతినసామ్నా పీత్యర్థః॥ ....

మూ, ౧౦౬ { మన్యసేరివధః శ్రేయాన్ ప్రీతయే నాకినామితి। పు
రోడాశభుజామిష్టమిష్టం కర్తుమలంతరామ్॥ . }

౧౦౬॥ నను సుహృత్త్వార్యాత్సుర కార్యంబలీయ ఇత్యత్రాహ॥మన్యస ఇతి॥ నా
కినాం దేవానాం-ప్రీతయే అరివధః శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః॥ప్రశస్యస్య శ్ర ఇ
తి శ్రాదేశః-ఇతిమన్యసేతర్హి-పురోడాశభుజాం హవిర్భుజాం-అతఏవనా
కినామిష్టం ఈప్సితం-కర్తుం ఇషేఃకర్మణి క్తః - ఇష్టం ఇష్టిర్యాగ ఇతియావత్
యజేర్భావే క్తః॥వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం - అలంతరామతిపర్యా
ప్తం॥అవ్యయఘాదామిత్యామ్ప్రత్యయః- శత్రువధాదపిప్రియకరో యాగ
ఏవ నాకినాం-భుక్త్వాపిశత్రు వధస్యసుకరత్వాదితి భావః॥ ... .

మూ, ౧౦౭ { అమృతం నామ యత్సన్తో మన్త్రజిహ్వేషు జుహ్వతి
శోభైవ మన్దరక్షుబ్ధక్షుభితాంభోధివర్ణనా॥ ... }

౧౦౭॥ తథాప్యమృతాశినాం తేషాం కిమేభిః పిష్టభక్షణప్రలోభనైరత ఆ
హ॥అమృతమితి॥అమృతం నామ సన్తో విద్వాంసః - మన్త్రా ఏవజిహ్వాయే
షాం తేషు-మన్త్రజిహ్వేష్వగ్నిషు*మన్త్రజిహ్వస్సప్తజిహ్వః॥స్రుగ్జిహ్వో
హవ్యవాహన ఇతి వైజయన్తీ-యత్పురోడాశాదికం జుహ్వతి- తదేవేతి శేషః-
యత్తదోర్నిత్యసంబన్ధాత్ -మన్దర ఏవ క్షుబ్ధో మన్థదణ్డః॥క్షుబ్ధస్వాంతే
త్యాదినా అస్మిన్నర్థే నిపాతనాదనిట్త్వం- తేన క్షుభితస్య మథితస్య అంభో
ధేః-వర్ణనా శోభైవ అలంకారఏవ- అబ్ధిమథనేన అమృతముత్పాదితమితియ
త్ - తత్కీర్తిమాత్రం అతో హుతమేవామృతమితి వాక్యార్థయో హే
తుహేతుమద్భావాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ ....

మూ, ౧౦౮ { సహిష్యే శతమాగాంసి సూనోస్త ఇతి యత్త్వయా।
ప్రతీక్ష్యం తత్ప్రతీక్ష్యాయై పితృష్వస్రే ప్రతిశ్రుతమ్॥ }

౧౦౮॥ యాత్రాయాః కశ్చిత్ప్రతిబన్ధో దుస్తరస్తవాస్తీత్యాహ॥సహిష్య
ఇతి॥ప్రతీక్ష్యాయై పూజ్యాయై*పూజ్యః ప్రతీక్ష్య ఇత్యమరః ॥ పితృష్వస్రే పి
తృభగిన్యై ॥విభాషా స్వసృపత్యోరితి వికల్పాల్లుక్॥ మాతృపితృభ్యాం స్వసే
తి షత్వం- తే తవ- సూనోశ్శతమాగాంసి అపరాధాన్ * ఆగోపరాధో మంతు
శ్చేత్యమరః- సహిష్య ఇతి-యత్త్వయా ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతం - తత్ప్రతీ
క్ష్యం ప్రతిపాలనీయం అన్యథా మహాదోషస్మరణాదితి భావః॥ ....

మూ, ౧౦౯ { తీక్ష్ణా నారుంతుదా బుద్ధిః కర్మ శాంతం ప్రతాపవత్ ।
నోపతాపి మనస్సోష్మ వాగేకా వాగ్మినస్సతః ॥ ..

౧౦౯॥ సత్యమస్తి ప్రతిశ్రుతంకింత స్యోన్మత్తకాదార్థత్వాత్తదపిత్యక్తమిత ఆహ॥తీక్ష్ణేతి॥సతస్సత్పురుషస్య బుద్ధిఃతీక్ష్ణానిశితాస్యాదితి-ః ధీత్యధ్యాహారః ఏవముత్తరత్రాపితథాప్యరుంతుదతీత్యరుంతుదా శస్త్రవన్మర్మభేదినీ- నభవేత్ అహింసయైవపరంపీడయేదిత్యర్థః-కర్మవ్యాపారః ప్రతాపవత్ - తేజస్విభయదంస్యాత్ - తథాపిశాంతంస్యాత్ నతుసింహాదివద్ధింస్రంభవేదిత్యర్థః-మనశ్చిత్తంసోష్మ అభిమానోష్ణంస్యాత్ -తథాప్యుపతాపయతీత్యుపతాపి- అగ్న్యాదివత్పరమసంతాపినస్యాత్ వాగ్మినోవక్తుః- సతో వాగేకాపకరూపాస్యాత్ -సత్యమేవవదేదిత్యర్థః-అతస్సత్యసంధస్యప్రతిశ్రుతార్థహానిర్న హీతి భావః-అత్రప్రకృతానాం వాచోప్రకృతానాంబుద్ధికర్మమనసాం చతుల్యధర్మాదౌపమ్యావగమాద్దీపకాలంకారః *ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంతు సామర్థ్యే తుల్యధర్మతః।ఔపమ్యంగమ్యతేయత్రదీపకంతన్నిగద్యత ఇతిలక్షణాత్॥బుద్ధ్యాదీనాంశస్త్రాదివ్యతిరేకశ్చవ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౧౧౦ { స్వయంకృతప్రసాదస్యతస్యాహ్నో భానుమానివ ।
సమయావధిమప్రాప్యనాంతాయాలంభవానపి॥ ...

౧౧౦॥ అశక్యశ్చాకాలేచైద్యవధ ఇత్యాహ॥స్వయమితి॥ కించఅహ్నః భానుమానంశుమానివ-స్వయంకృతః - ప్రసాదఃఅనుగ్రహః ప్రకాశశ్చయస్యతస్య-చైద్యస్యాంతాయవధాయ-సమయావధింనియతకాలావసానం-అప్రాప్యభవానపినాలంనశక్తః తథాచవృథాపకీర్తిర్నకించిత్ఫలంస్యాదితి భావః॥ ....

మూ, ౧౧౧ { కృత్వాకృత్యవిదస్తీర్థేష్వంతఃప్రణిధయఃపదమ్।విదాం
కుర్వంతుమహతస్తలంవిద్విషదంభసః॥ .. ..

౧౧౧॥ తర్హికిమయముపేక్ష్యఏవనేత్యాహ॥కృత్వేతి॥కింతుకృత్యవిదఃకార్యజ్ఞాః-విధిజ్ఞాశ్చ-ప్రణిధీయంతఇతిప్రణిధయోగూఢచారిణః* ప్రణిధిర్గూఢపురుష ఇతిహలాయుధః- తరంత్యేభిరితితీర్థానిమంత్రాద్యష్టాదశస్థానాని- జలావతారాశ్చ*తీర్థంజలావతారేచమంత్రాద్యష్టాదశస్వపి। పుణ్యక్షేత్రేతథాపాత్రఇతిహలాయుధః- తేష్వంతఃపదంస్థానంపాదప్రక్షేపంచకృత్వా-మహతోదురవగాహస్యపూజ్యస్యచ-విద్విషఃశత్రుశ్శైవఅంభః - తస్యతలంస్వరూపం-ప్రమాణమితియావత్ *అధస్స్వరూపయోరస్త్రీతలమి

త్యేకాచారః- విద్వాంసస్సర్వేఽప్యవిద్వాంసోఽప్యవిదాంకుర్వన్తీత్యన్యతరస్యామి
తివికల్పాదామ్ప్రత్యయనిపాతః-అంభసఇవశత్రోఃకృతకీర్తస్యసుప్రవేశత్వా
త్- ప్రాగంతఃప్రపశ్యపరిష్కృఇత్యర్థః శ్లిష్టపరిపఠితరూపకాలంకారః॥......

మూ,౧౧౨ {అనుత్సూత్రపదన్యాసాసద్వృత్తిస్సన్నిబంధనా।శ
బ్దవిద్యేవనోభాతిరాజనీతిరపస్పశా॥..........}

౧౧౨॥ ఆవశ్యకంచైతదిత్యాహ॥అనుత్సూత్రేతి॥ ఉత్సూత్రః ఉచ్ఛాస్త్రః
నీతిశాస్త్రవిరుద్ధః-పదన్యాసఃపకిపదప్రయోగోఽపి- స్వల్పవ్యవహారోఽపితయా
వత్- సనాస్తియస్యాంసా- అనుత్సూత్రపదన్యాసా-నీతిపూర్వకసర్వవ్యవ
హారేత్యర్థః-అన్యత్ర- అనుత్సూత్రపదోనుత్సృష్టసూత్రాక్షరః- ఇష్ట్యుప
సంఖ్యానైరపేక్ష్యేణసూత్రాక్షరైరేవస్వార్థప్రతిపాదకః- న్యాసఃవృత్తి
వ్యాఖ్యానగ్రంథవిశేషోయస్యాంసా-తథోక్తా-సతీయథార్థకల్పన యాశోభ
నా-వృత్తిఃభృత్యామాత్యాదిజీవికా- కాశికావృత్తిశ్చయస్యాంసా * వృత్తి
ర్వర్తనేచజీవనఇతివైజయంతీ సంతినిబంధనానిఅనుజీవ్యాదీనాంక్రియావ
సానేషుదత్తాని-గోహిరణ్యాదిశాశ్వతికపారితోషికదానాని-యస్యాంసా-
ఏతచ్చ * దత్వాభూమింనిబంధంచేత్యేతద్వచనవ్యాఖ్యానమిహ తాతురా
యాంద్రష్టవ్యం-అన్యత్ర సన్నిబంధనంభాష్యగ్రంథోయస్యాంసా - ఏవం
భూతాపిరాజనీతిః రాజవృత్తిః-అపగతఃస్పశశ్చారోయస్యాంసాఅపస్పశా*
అపసర్పశ్చరస్స్పశఇత్యమరః- అవిద్యమానఃపస్పశఃశాస్త్రారంభసమర్థక
ఉపోద్ఘాతగ్రంథసందర్భోయస్యాంసా- అపస్పశా - శబ్దవిద్యావ్యాకరణవి
ద్యేవసా-నోభాతినశోభతే-తస్మాచ్చారప్రేషణమావశ్యకం- తద్రహిత
స్యరాజ్ఞోంధప్రాయత్వాదితిభావః- అత్రాపస్పశేతిజతుకాష్ఠవచ్ఛబ్దయో
రేవశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః- సద్వృత్తిస్సన్నిబంధనేత్యత్రఏకనాళావలంబిఫ
లద్వయవదర్థయోరేవశ్లిష్టత్వాదర్థశ్లేషఃఅనుత్సూత్రపదన్యాసేత్యత్ర
తూభయసంభవాదుభయశ్లేషః - శబ్దవిద్యేవేతిపూర్ణోపమావ్యక్తైన- త
యోఃసాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ ....

మూ,౧౧౩ {అజ్ఞాతదోషైర్దోషజ్ఞైరుద్దూష్యోభయవేతనైః। భే
ద్యాశ్శక్యా రభివ్యక్తశాసనైస్సామవాయికాః॥......}

౧౧౩॥ నకేవలంచారముఖేనపరవృత్తాంతజ్ఞానంఅపితూపజాపశ్చకర్త
వ్యఇత్యాహ అజ్ఞాతేతి॥ చ అజ్ఞాతదోషైఃపరైఃఅజ్ఞాతస్వదోషైః- దో
షజ్ఞైఃస్వయంపరమర్మజ్ఞైః-అభివ్యక్తానిభేద్యస్యాగ్రేప్రకాశితానిశాసనాని-

తపిమాన్యాన్యన్యనాశ్వాసకరాణిశూలాన్యభిలానియేషాం తైః- ఉభయవేతనైః
ఉభయత్ర భేద్యేస్వామినిచ వేతనంభృతిర్యేషాం తైః - ఉభయత్ర జీవి కా
గ్రాహిభిశ్చ- భేద్యనగరవాస్తవ్యైశ్చరైరిత్యర్థః। భృత్యయోర్భిక్ష్మ వేతనమి
త్యమరః॥ శత్రోస్సంబంధినః - సమవాయంసమవయంతీతి సామవాయికాః
సంఘముఖ్యాస్సచివాదయః॥ సమవాయాన్ సమవైతీతి ఠక్ - ఉప్తాన్యత్రిప్రషా
మేతేవత్తహస్తాః అస్మాభిరేషాంలిఖితానిఏతానిగృహీతానీత్యుచ్చైస్సంక్రాన్త్వ
గూపయిత్వా భేద్యాః విఘటనీయాః సపత్నాశ్శత్రుపక్షకరణీయాః॥ ....

మూ,౧౧౪ { ఉపేయివాంసికర్తారః పురీమాజాతశాత్రవీమ్। రా
జన్యకాన్యుపాయజ్ఞైరేకార్థానిచరైస్తవ॥ ..... }

౧౧౪॥ ఉపేయివాంసీతి॥ కించ-ఉపాయజ్ఞైః కార్యసాధనకుశలైః-తవ తే-చ
రంతీతిచరైః గూఢచారిభిః-పచాద్యచ్ - ఏకార్థానిత్వయాసహైకప్రయోజ
నాని-రాజన్యానాంసమూహాః రాజన్యకాని, గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్ - అ
జాతశత్రోరిమామాజాతశాత్రవీంపురీమింద్రప్రస్థంఉపేయివాంసి ప్రాప్త
వంతి, ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతిక్వసుప్రత్యయాంతోనిపాతః-క
ర్తారఃకరిష్యంతే-కృఞఃకర్మణిలుట్ - ఇంద్రప్రస్థేస్మాకంమహాన్రాజకా
ర్యంభవిష్యతి-తదధ్వరయాత్రావ్యాజేనసన్నద్ధైరాగంతవ్యమితిగూఢంసం
దిశ్య-తత్రసర్వేమేళయితవ్యాఇత్యర్థః- అజాతశత్రుస్స్యాద్ధర్మపు
త్రో యుధిష్ఠిరఇతి హేమః॥ ....

మూ,౧౧౫ { సవిశేషంసుతేపాండోర్భక్తింభవతితన్వతి। వైరా
యితారస్తరసాస్స్వయంమత్సరిణఃపరే॥ .. .. }

౧౧౫॥ ననుతత్రఅధ్వరకర్మణికోయుద్ధావకాశఇత్యాశంక్యతత్రైవమహ
త్కలహబీజంసంభవతీత్యాహ॥సవిశేషమితి॥ పాండోస్సుతేయుధిష్ఠిరే-భ
వతిశ్లాఘ్యేత్వయి-సవిశేషంయథాతథా-భక్తింతన్వతిసతి- తరసాబలాత్
మత్సరిణోద్వేషవంతః- పరేశత్రవః - స్వయమేవవైరాయితారోవైరంక
ర్తారః శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యఃకరణఇతిక్యఙ్ - తతఃకర్త
రిలుట్॥ ....

మూ,౧౧౬ { య ఇహాత్మవిదోవిపక్షమధ్యేసహసంవృద్ధియుజోపి
భూభుజస్తే। బలిపుష్టకులాదివాన్యపుష్టైఃపృథగ
స్మాదచిరేణభావితాతైః॥.......... .... }

౧౧౬॥ కింతేసర్వేవైరాయిష్యంతినేత్యాహ॥యఇతి॥ ఇహవిపక్షమధ్యే

మాఘకావ్యే- సవ్యాఖ్యానే-తృతీయసర్గః ప్రారంభః.

మూ, ౧ { కౌబేరదిగ్భాగముపాస్యమార్గమాగస్త్యముష్ణాంశు
రివావతీర్ణః। అపేతయుద్ధాభినివేశసౌమ్యోహరి
ర్హరిప్రస్థమథప్రతస్థే॥ .... }

౧॥ కౌబేరేతి॥అథఉద్ధవవాక్యశ్రవణానంతరం-అపేతో- యుద్ధే - అభినివే
శః- ఆగ్రహోయస్యసః- శాంతక్రోధఇత్యర్థః అతఏవసౌమ్యః- ప్రస
న్నః అతఏవకౌబేరీచసాదిక్చ-తస్యాఃభాగః- ఉత్తరాయణమిత్యర్థః॥స్త్రి
యాఃపుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావః-తముపాస్యత్యక్త్వా-అగస్త్యస్యేమమా
గస్త్యం-మార్గమవతీర్ణః-దక్షిణాయనంగతఇత్యర్థః - ఉష్ణాంశుస్సూర్య
ఇవస్థితః-ఏతేన-హరేః క్రోధః- కార్యవశాదకాలమంత స్తంభితః- నత్వేకాం
తనిర్గతఇతిసూచితం-హరిః-శ్రీకృష్ణః-హరిప్రస్థంఇంద్రప్రస్థం- ప్రతస్థే-ప్ర
యయౌ * ఇంద్రో, దుశ్చ్యవనోహరిరితి హలాయుధః॥సమవప్రవిభ్యస్స్థఇ
త్యాత్మనేపదం, దేశకాలాధ్వగంతవ్యాఃకర్మసంజ్ఞాహ్యకర్మణామితి- గంత
వ్యస్యకర్మత్వం-ఉపమాలంకారః-అస్మిన్సర్గేఇంద్రోపేంద్రవజ్రామిశ్ర
ణాదుపజాతివృత్తం-* స్యాదింద్రవజ్రాయదితౌజగౌగః- ఉపేంద్రవజ్రా
జతజాస్తతోగౌ। అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజౌ పాదౌ యదీయావుపజాతయ
స్తా ఇతిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౨ { జగత్పవిత్రైరపితంనపాదైః స్ప్రష్టుంజగత్పూజ్య
మయుజ్యతార్కః। యతోబృహత్పార్వణచంద్ర
చారుతస్యాతపత్రంబిభరాంబభూవే॥ .... }

౨॥ అథాస్యప్రస్థానసన్నాహంవర్ణయన్నాదౌఛత్రధారణమాహ॥ జ
గదితి॥అర్కఃజగత్పూజ్యం- తంహరింఅతఏవజగత్పవిత్రైఃజగత్పావనైరపి-
పాదైఃకిరణైశ్చ స్ప్రష్టుం- నాయుజ్యతనార్హతి-॥యుజేర్దైవాదికాత్క
ర్తరిలఙ్ -కుతః యతఃతస్యహరేః-బృహద్విపులంపర్వణిభవఃపార్వణః-సచా
సౌచంద్రశ్చతద్వచ్చారు-పూర్ణేందుసుందరమిత్యుపమాలంకారః-ఆతపా
త్త్రాయతఇత్యాతపత్రం-సుపీతియోగవిభాగాత్కః- బిభరాం బభూవేబి
భ్రే భృఞః కర్మణిలిట్ ॥భీహ్రీభృహువాంశ్లువచ్చేతివికల్పాదామ్ప్రత్య
యః- ఆతపత్రాంతర్హితస్యమైరపిపాదైః స్ప్రష్టుమశక్యత్వాదితిభావః-

జగత్పూజ్యస్యహరేఃపాదౌస్పర్శనీపాదాదితి చర్థః॥ ....

మూ, ౩ { మృణాళసూత్రామలమంతరేణస్థితశ్చలచ్చామర
యోర్ద్వయం సః। భేజేభితఃపాతుకసిద్ధసింధో
రభూతపూర్వాంశ్రియమంబురాశేః॥ ..... }

౩॥ అథచామరధారణమాహ॥మృణాళేతి॥మృణాళసూత్రామలం - బిస
తంతువన్నిర్మలమిత్యుపమా-చలత్ వీజనాదితి భావః చామరయోర్ద్వయ
మంతరేణస్థితః-చామరద్వయస్యమధ్యేస్థితఇత్యర్థః. అంతరాంతరేణ యుక్తే
ఇతిద్వితీయా-సహరిఃఅభితఃపాతుకాఉభయతఃపాతినీ-సిద్ధసింధురాకాశగం
గాయస్యసతథోక్తః. పద్యభిభ్యాంచేలితసిల్ప్రత్యయః. సర్వోభయార్థేన
తసామానాభ్యామిష్యతఇత్యుభయార్థేనత్వం. సుప్సుపేతిసమాసః పాతుక ఇ
తిక్షిలషపతెత్యాదినాఉకఞ్ప్రత్యయః-తస్యాంబురాశేః-పూర్వం అభూతా
అభూతపూర్వాఽసుప్సుపేతిసమాసః తాంశ్రియంభేజే - తాదృశశ్రియం
ప్రాపేత్యర్థః-అతఏవనిదర్శనా-సాచాంబురాశేరసంభావనానాన్వయే
అభితఃపాతుకసిద్ధసింధుసంబంధమూలతయాఽసంబంధేసంబంధరూపాతిశ
యోక్త్యాసోజ్జీవికయాంగేనసంకీర్యతఇతిసంక్షేపః॥ ....

మూ, ౪ { చిత్రాభిరస్యోపరిమౌళిభాజాం భాభిర్మణీనా
మణీయసీభిః॥అనేకధాతుచ్ఛురితాశ్మరాశేర్గో
వర్ధనస్యాకృతిరన్వకారి॥....... .... }

౪॥ అథాష్టభిరస్యప్రసాధనవిధింవర్ణయన్ముకుటధారణమాహ . చిత్రా
భిరితి॥అస్యహరేరుపరిమూర్ధోర్ధ్వదేశే- మౌళిభాజాంముకుటగానాం-
మణీనామణీయసీభిఃమహీయసీభిః-చిత్రాభిరనేకవర్ణాభిః భాభిఃప్రభా
భిఃకర్త్రీభిః*స్యుః ప్రభారుగ్రుచిస్త్విడ్భాభాశ్ఛవిద్యుతిదీప్తయ ఇత్యమ
రః-సాంతపక్షేక్షభోభగోఅఘోఅపూర్వస్యయోశీత్యనేనరోస్యాదేశస్య
క్షహలిసర్వేషామితిలోపః-అనేకైర్ధాతుభిఃగైరికాదిభిః- ఛురితానాంరూషి
తానాం-అశ్మనాంమరకతమణీనాంరశ్మయోయస్యతస్య- గోవర్ధనస్యా
కృతిరన్వకారిఅనుకృతా-తత్సాదృశ్యమభాజీత్యర్థః - ఇంద్రధ్వజమహో
త్సవకాలేగోపికాసీతపదార్థస్వీకారాత్కుపితేంద్రప్రేషితపుష్కలావ
ర్తకాదిభిః- కృతాతివృష్ట్యాభీతగోకులపరిత్రాణాయవర్షభయంనివార
యితుంగోవర్ధనాద్రింభుజేనోద్ధృత్యగాఃపర్యపాలయదితికథాచ - శ్రూ
యతేఽపమేయం॥...

మూ, ౫ { తస్యోల్లసత్కాంచన కుండలాగ్రప్రత్యుప్తగారుత్మ
తరత్న భాసా। అవాపబాల్యోచితనీలకంఠపింఛా
వచూడా కలనామివోరః॥ .... }

౫॥ కుండలేచఖ్యాతేఇత్యాహ॥ తస్యేతి॥ తస్యహరేః- ఉరః-ఉల్లసంత్యాకాంచనకుండలాగ్రయోః-ప్రత్యుప్తానాం-ఖచితానాం-గారుత్మతరత్నానాంమరకతమణీనాం- భాసాదీప్త్యా ఉరసిప్రసరంత్యేతి భావః- బాల్యంశైశవం బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః-తత్రోచితముచితమభ్యస్తం- యన్నీలకంఠపింఛం- మయూరబర్హం*అభ్యస్తేప్యుచితంన్యాయ్యమితియాదవః*పింఛబర్హేనపుంసకఇత్యమరః॥ తదేవచూడామాలికా- తస్యాఆకలనామామోచనమవాపేవేత్యుత్ప్రేక్షా- తదుక్తం*యత్రాన్యవస్తుసంబంధాదన్యత్వేనోపవర్ణితం। ప్రకృతంహిభవేత్ప్రాజ్ఞాస్తాముత్ప్రేక్షాంప్రచక్షత ఇతిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౬ { తమంగదేమందరకూటకోటివ్యాఘట్టనోత్తేజన
యామణీనామ్ । బహీయసాదీప్తివితానకేనచ
కాసయామాసతురుల్లసంతీ॥........ . ... }

౬॥ తమితి॥ తంహరిం-మందరకూటకోటివ్యాఘట్టనా-మందరాచలశిఖరాగ్రసంఘర్షణం-సైవ ఉత్తేజనా-శాణోల్లేఖనా-తయా- బహీయసాబహుళతరేణ। ప్రియస్థిరేత్యాదినాబహుళశబ్దస్య ఈయసునిబహాదేశః-మణీనాం దీప్తివితానకేన- ప్రభాపటలేన-ఉల్లసంతీదీప్యమానే। ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితివికల్పాన్నుమాగమః-అంగదేకేయూరే*కేయూరమంగదంతుల్యఇత్యమరః- చకాసయామాసతుః శోభయాంచక్రతుః- అంగదేధృతవానిత్యర్థః - చకాస్తేర్ణ్యంతాల్లిట్యామ్ప్రత్యయే- అస్తేరనుప్రయోగః- అత్రాంగదయోఃప్రాభవీయాంగకభేదేప్యభేదోక్తిమపేక్ష్య-తయోర్మందరకూటకోట్యా సంబంధేపిసంబంధోక్త్యాద్వయోరతిశయోక్త్యోస్సంకరః॥ .. ..

మూ, ౭ { నిసర్గరక్తైర్వలయావనద్ధతామ్రాశ్మరశ్మిచ్ఛు
రితైర్నఖాగ్రైః। వ్యద్యోతతాస్యాపి సురారివ
క్షఃక్షోభజాసృక్స్నపితైరివాసౌ॥.. .... }

౭॥ నిసర్గేతి॥ అసౌహరిఃనిసర్గరక్తైఃస్వభావలోహితైః- కించవలయైఃకటకే * కటకంవలయోస్త్రియామిత్యమరః- తయోరవనద్ధానాంప్రత్యుప్తానాంతామ్రాశ్మనాంపద్మరాగాణాం-రశ్మిభిః- ఛురితైఃరూషితైః- అతఏవా

ద్వ్యపి పురా నరహరేర్హిరణ్యకశిపోర్వక్షః పీఠస్థో భేదవిదారణేన- జాతా స్సృజా
స్తా పితైస్సిక్తైరివ స్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా- స్నాతైర్వ్యర్ణంతాశ్రకృణోత్తైః అరుణత్వా
త్ప్రుతినాపగాగనః మితాం ప్రాస్వః సఖాత్రై వ్యర్ణనోత్పత్త- కిటకేచ స్థ
త వానిత్యర్థః॥... .. ..

మూ, ౮ { ఉభౌయదివ్యోమ్నిపృథక్ప్రవాహావాకాశగంగా
పయసః పతేతామ్। తేనోపమీయేత తమాలనీలమా
ముక్తముక్తాలతమస్య వక్షః॥ .... }

౮, ఉభావితి॥ తమాలనీల మాముక్తముక్తాలతం- ముక్తాలతాభి ర్హారా
యిష్టికాయత్ -అస్యహరేః-వక్షః - ఆకాశగంగాయాః పయసః ఉభౌ ప్రవా
హౌ-వ్యోమ్ని పృథక్ పతేతాం యది-ప్రవహేతాంచేత్ - సంభావనాయాం
లిఙ్ తేనవ్యోమ్నా -ఉపమీయేత సమీక్రియేత - నాన్యోపమానం కించిదస్తీ
తి భావః ముక్తాహారింధృత వానిత్యర్థః- అత్ర వ్యోమ్నః గంగాప్రవాహ
ద్వయాసంబంధేపసంభావనయా సంబంధోక్తేః నాతిశయోక్తిః తదుపజీ
వ్యంప్రవాహో పహితంయది స్యాదిత్యుపమా-ఉత్ప్రేక్షాలంకారః-సంకీర్ణా
కారః॥ . ...

మూ, ౯ { తేనాంభసాం సారమయః పయోధేర్దధ్రే మణి
ర్దీధితిదీపితాశః। అంతర్వసన్ బింబగత స్తదంగే
సాక్షాదివాలక్ష్యత యత్ర లోకః॥ ... . }

౯॥ తేనేతి॥ తేనహరిణా-దీధితిభిః-దీప్తా ఆశాః-యేన సః దిగంతదీపకః- తథా
జాత ఇత్యర్థః-పయోధేరంభసాం సారస్యవికారః సారమయః అంభసాం సార
భవే సముద్రోద్భవః-కౌస్తుభాఖ్య ఇత్యర్థః- దధ్రే ధృతః - ధృఞ్ ధారణే కర్మణి లిట్-
యత్ర మణౌ బింబగతః ప్రతిబింబితో లోకః- బాహ్యప్రపంచః-తదంగే తస్యహ
రేశ్శరీరే-సాక్షాత్ స్ఫుటో బహిః ప్రత్యక్షేణ లక్ష్యమాణ ఇత్యర్థః అంతర్వసన్
అంతర్గతో లోక ఇవాలక్ష్యత-యత్ర మణౌ ప్రతిబింబితో బాహ్యో లోకోంతస్థః
ఏవ నైర్మల్యాద్బహిః ప్రతిఫలితః కుక్షిస్థలోక ఇవాలక్ష్యతేత్యుత్ప్రేక్షా

మూ, ౧౦ { ముక్తామయం సారసనావలంబి భాతి స్మ దామాప్రప
దీనమస్య। అంగుష్ఠనిష్ఠ్యూతమివోర్ధ్వమంఘ్రేస్త్రి
స్రోతసస్సంతత ధారమంభః॥ .... }

౧౦॥ ముక్తామయమితి॥ అస్యహరేః-ముక్తామయం ముక్తాప్రచురం కృతలక్ష
కృతవచనే మయట్-సారసనే కటిసూత్రే- అవలంబత ఇతి సారసనావలంబి

క్లీబేసారసనంచాథపుంస్కట్యాంశృంఖలంత్రిష్విత్యమరః-ఆప్రపదం ప్రాప్నోతీతిఆప్రపదీనం-పాదాగ్రచుంబి*ఆప్రపదంప్రాప్నోతీతిఖప్రత్యయః-దామముక్తాసరః-అంగుష్ఠేననిష్ఠ్యూతంవిసృష్టమిత్యర్థః- గౌణార్థత్వాదగ్రామ్యత్వం-యథాహదండీ*నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్ అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాంవిగాహతఇతి- ఊర్ధ్వమూర్ధ్వప్రవాహముచ్చైరున్నతం-త్రిస్రోతసోమందాకిన్యాః - సంతతధారమవిచ్ఛిన్నసంపాతమంభఇవ-భాతిస్మేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౧౧ { సఇంద్రనీలస్థలనీలమూర్తీ రరాజఖర్జూరపిశంగ
వాసాః। విసృత్వరైరంబురుహాంరజోభి ర్యమస్వసు
శ్చిత్రఇవోదభారః॥ .... }

౧౧॥ సఇతి॥ఇంద్రనీలస్థలమివనీలమూర్తిఃశ్యామాంగః - సంహితాయాం *రోరీతి రేఫలోపే ఢ్రలోపేపూర్వస్యదీర్ఘోఽణఇతిదీర్ఘః-ఖర్జూరంహరితాళమివపిశంగం వాసోయస్యసః - పీతాంబర ఇత్యర్థః*హరితాళంతు ఖర్జూరమితివైజయంతీ - సహరిఃవిసృత్వరైఃవిసృమరైః,ఇణ్నశజిసర్తిభ్యఃక్వరప్-అంబురుహాంఅంబుజానాంరజోభిఃపరాగైః- చిత్రశ్చిత్రవర్ణః- యమస్యస్వసుఃయమునాయాః - ఉదకస్యభారఃపూరఃఉదభారఃస ఇవరరాజబభాసే*మంథౌదనేత్యాదినావికల్పాదుదకశబ్దస్యఉదాదేశః॥...

మూ, ౧౨ { ప్రసాధితస్యాస్యమధుద్విషోభూదన్యైవలక్ష్మీరితి
యుక్తమేతత్। వపుష్యశేషేఖిలలోకకాంతా సాన
న్యకాంతాహ్యుగసీతరాసు॥ .... }

౧౨॥ ప్రసాధితస్యేతి॥ ప్రసాధితస్యఅలంకృతస్య-అస్యమధుద్విషోహరేః-అన్యైవాసదృశీవిభిన్నాచ*అన్యావిభిన్నాసదృశావితివైజయంతీ-లక్ష్మీశ్శోభాపద్మాచ*శోభాసంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీశ్శ్రీరపికథ్యతఇతివిశ్వః- అభూదిత్యేతద్యుక్తం-కుతఃహియస్మాత్-సాప్రసాధనలక్ష్మీః- అశేషేవపుషివసతీతిశేషః-కించ-అఖిలలోకస్యకాంతాప్రియాచ-ఇతరానిత్యాతు-అన్యస్యకాంతాప్రియానభవతీత్యనన్యకాంతా-కింతుతస్యైవోరస్యేవవసతీత్యర్థః - అత్రహరేఃప్రసాధనాదసాధారణీశోభాసంజాతేతి పారమార్థికోవాక్యార్థః- అత్రలక్ష్మీశబ్దేనశ్లేషమహిమ్నావాచ్యాయాఃశోభాయాఃప్రతీయమానయాశ్రీదేవ్యాసహాభేదాధ్యవసాయాదియమన్యైవలక్ష్మీరిత్యభేదేభేదరూపాతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౧౩ { కవాటవిస్తీర్ణమనోరమోర స్థలస్థితశ్రీలలనస్య తస్య। ఆనందితాశేషజనాబభూవ సర్వాంగసంగిన్య పరైవలక్ష్మీః॥ .... }

౧౩॥ అథైనమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ॥ కవాటేతి॥ కవాటవద్విస్తీర్ణే మనోరమే సుందరే చ-ఉరస్థలే స్థితా శ్రీ రితిలలనా కాంతా- యస్య తస్య తస్యోక్తస్య హరేః-ఆనందితాశేషజనాసర్వాంగసంగినీ- అతిఏవ అపరైవ సార్వాంగస్థ్యేవ శ్రీదేవ్యాః-అన్యైవచలక్ష్మీః శోభాగమాచబభూవ- సప్తనాలంకారః- ప్రాయేణైకార్థకమప్యనేకం శ్లోకం దండీ క్షిపి శేషలోభాత్ .... యథా నైషధేఅథా వేవసిపీయేత్యాదిశ్లోకేష్వయంతథాస్మి .... దితకృత్యాదిశ్లోకద్వయం చేత్యాదిద్రష్టవ్యం॥ ....

మూ, ౧౪ { దైత్యాధిప ప్రాణముషాం నఖానాముపేయుషాం భూషణతాంక్షతేన। ప్రకాశకార్కశ్యగుణౌ దధానా స్తనౌ తరుణ్యాః పరివవ్రురేనమ్॥ .... }

౧౪॥ అథ దేవీసహచరస్యైనాస్యయా తత్రేతిసూచయన్ప్రసాధనవిశేషఫలమాహ॥ దైత్యాధిపేతి॥ భూషణతా-ముపేయుషాం- నఖప్రహారతామిత్యభావః దైత్యాధిపస్య హిరణ్యకశిపోః- ప్రాణముషాం ప్రాణాపహారిణాం- వజ్రాదపికఠోరాణామిత్యర్థః- నఖానాం- క్షతేన వ్రణేన- ప్రకాశో వ్యక్తః- కార్కశ్యమేవగుణోయయోస్తౌ స్తనౌ- స్తనావిత్యర్థేజాతావేకవచనప్రాప్తేఃభూయసా స్తనాదిషుజాతేర్ద్విత్వాద్వెశితత్వాత్ ద్వివచనం- యథాహవామనః స్తనాదీనాంద్విత్వవిశిష్టాజాతిః- ప్రాయేణేతి- దధానా స్వయమేవ యువతయః సిద్ధక్రమస్తుతిజేషే-ఏనం హరింపరివవ్రుః- అత్ర హరినఖానాం నరహరినఖైర్భేదేప్యభేదోక్త్యా స్తనయోశ్చ తాద్రూప్యాత్ సంబంధేపి సంబంధోక్త్యా చాతిశయోక్తిత యోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ ....

మూ, ౧౫ { ఆకర్షణాతేవో ర్ధ్వమతిక్రశీయా నత్యున్నతత్వా త్కుచమండలేన। నవామమధ్యో విగంరుత్వభాజాని తాంతమాక్రాంతమివాంగనానామ్॥ .... }

౧౫॥ ఆకర్షణేతి॥ అత్యున్నతత్వాద్ధేతోః-ఊర్ధ్వమాకర్షణాదేవ- నమంతం మధ్యమున్నయతీవస్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా- అతిగురుత్వాన్నమిత ప్రవృత్త్యాస్యేవ తిభారత్వంచ భజతీతితద్భావ భజోన్యోన్యైః- తేన అంగనానాంకుచమండలేన అతిక్రశీయానత్యంతకృశతరః - తనీయాన్ క్షీణశ్చకరబంతోహలాదేలక్షో

గిరిరేఖాదేశః-మధ్యేనితాంతమాక్రాంతఃపీడితఇవ-ననామనతఃప్రణతశ్చఅ
త్రమధ్యకుచమండలవిశేషణసామ్యాదరిః జిగీషురాజప్రతీతేస్సమాసోక్తిః-త
యాచవాచ్యయోఃప్రతీయమానాభేదేనఆక్రమణక్రియాకర్మకర్తృత్వభావం
సంభావయంత్యానుప్రాణితేయంనమనస్యాక్రమణహేతుకత్వోత్ప్రె
క్షేతిఅనయోస్సంకరః-ఉత్ప్రేక్షయోస్తునైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిరేవేతివివేకః॥

మూ, ౧౬ { యాంయాంప్రియఃప్రైక్షతకాతరాక్షీసాసాహ్రియా
యానమ్రముఖీబభూవ। నిశ్శంకమన్యాస్సమమా
హితేర్ష్యాస్తత్రాంతరేజఘ్నురముంకటాక్షైః॥ }

౧౬॥ యాంయామితి॥ప్రియోహరిః- యాంయాంఅంగనాం క్షనిత్యవీప్స
యోరితివీప్సాయాంద్విర్భావః-ఏకపదంచైతత్- ప్రైక్షత - సాసాపూర్వ
వద్ద్విర్భావః- కాతరాక్షీసాధ్వసాచ్చకితలోచనాసతీ- హ్రియానమ్రము
ఖీబభూవఏతేనకార్యద్వారాలజ్జాసాధ్వసభావోదయఉక్తః - అన్యాసామీ
ర్ష్యాభావోదయమాహఅన్యాఃఅప్రేక్షితాంగనాః-ఆహితేర్ష్యాఃకృతా
క్షమాస్సత్యః*పరోత్కర్షాక్షమేర్ష్యాస్యాదితిలక్షణాత్ - తత్రాంతరేతస్మి
న్నిరీక్షణావసరే * క్లీబేమధ్యేవకాశేచతాదర్థ్యేవసరేవధాఃఇతివైజ
యంతీ-నిశ్శంకంతదనిరీక్షణాదపివిస్రబ్ధం-సమంయుగపత్కటాక్షైః-అముంహ
రిం-జఘ్నుఃప్రజహ్రుః-సరోషమద్రాక్షురిత్యర్థః॥ ....

మూ, ౧౭ { తస్యాతసీసూనసమానభాసోభ్రామ్యన్మయూఖా
వలిమండలేన। చక్రేణరేజేయమునాజలౌఘఃస్ఫుర
న్మహావర్తఇవైకబాహుః॥ .... }

౧౭॥ అథాస్యపంచభిర్దివ్యాస్త్రసన్నిధానమాహ॥తస్యేతి॥అతసీసూనే
నక్షుమాకుసుమేన-సమానభాసఃతుల్యకాంతేః-స్నిగ్ధశ్యామస్యేత్యర్థః*అత
సీస్యాదుమాక్షుమేత్యమరః-తస్యహరేరేకబాహుః-భ్రామ్యదావర్తమా
నం-మయూఖావలీనాం-మండలంచక్రవాళంయస్యతేన-చక్రేణసుదర్శనే
నస్ఫురన్మహానావర్తోభ్రమోయస్యసః*స్యాదావర్తోంభసాంభ్రమఇ
త్యమరః-యమునాజలానామోఘః-పూరఇవరేజేచక్రందధావిత్యర్థః॥ ..

మూ, ౧౮ { విరోధినాంవిగ్రహభేదదక్షామూర్తేవశక్తిఃక్వచి
దస్ఖలంతీ। నిత్యంహరేసన్నిహితానికామంకౌమో
దకీమోదయతిస్మచేతః॥ .. .. }

౧౮॥ విరోధినామితి॥విరోధినాంవైరిణాం-విగ్రహభేదశరీరవిదారణే-దక్షా

*శరీరంవర్ష్మవిగ్రహఇత్యమరః-క్వచిత్ క్వాప్యస్ఖలంతీ- సర్వత్రాప్రతిహతవృత్తిరిత్యర్థః-నిత్యంసన్నిహితాఅనపాయినీఅతఏవ-మూర్తామూర్తిమతీశక్తిః-సామర్థ్యమివస్థితేత్యుత్ప్రేక్షా- కౌమోదకీతస్యహరేః - చేతఃనికామం మోదయతిస్మ-స్వసన్నిధానేనేతిభావః॥ ....

మూ, ౧౯ { న కేవలంయస్స్వహితయామురారే రనన్యసాధారణతాందధానః॥ అత్యర్థముద్వేజయితాపరేషాంనామ్నాపితస్యైవసనందకోభూత్॥ .... }

౧౯॥ నేతి॥ అన్యస్యసాధారణస్సమానభవతీత్యనన్యసాధారణః- తస్యైవసాధారణః తస్యభావస్తత్తాం తాందధానః తథాపియోనందకః- స్వహితయా కేవలం-గజాశ్వాదివదసాధారణస్వత్వేనైవ-మురారేర్నః-మురారిసంబంధిని కింతుపరేషాంశత్రూణాం-అత్యర్థముద్వేజయితా - భీషయితాసన్ అతఏవ-నామ్నాపిచంద్రవన్నందయతీతినందకఇత్యన్వర్థసంజ్ఞాబలేన - సందుత్పత్త్యైనాపీతియావత్ తస్యైవ తదీయ ఏవయోనన్య సాధారణత్వాత్తస్యైవస్వఃపరోద్వేజకత్వాత్తస్యైవనందకోనందయితా చేత్యర్థః-సనందకోనందకాఖ్యఃఖడ్గోభూత్ సన్నిహితోభూదిత్యర్థః - సంబంధాసువాదేనసన్నిధానమేవఅత్రవిధేయంప్రకరణాత్- అత్రానన్యసాధారణత్వపరోద్వేజకత్వపదార్థాభ్యాంవిశేషణగత్యానందకస్యతదీయతాసమర్థనాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః. .. ..

మూ, ౨౦ { వనీతమన్యేననతింకదాచిత్కర్ణాంతికప్రాప్తగుణంక్రియాసు । విధేయమస్యాభవదంతికస్థంశార్ఙ్గంధనుర్మిత్రమివద్రఢీయః। .... }

౨౦॥ వనీతమితి॥ కదాచిదపిఅన్యేనపురుషాంతరేణనతిమాకర్షణం-భేదేస్థానుకూల్యంచనవనీతం-నప్రాపితం-క్రియాసురణకర్మసు-హితాహితకృత్యేషుచకర్ణాంతికంకర్ణగోచరం-ప్రాప్తో-గుణోమౌర్వీ-ఆప్తగారూపధర్మశ్చయస్యతత్-విధేయంక్రియాసువశంవదంద్రఢీయోదృఢతరం-పీడాసహమితియావత్-శృంగస్యవికారఃశార్ఙ్గంనామధనుః-మిత్రమివాస్యహరేరంతికస్థంసన్నిహితమభవత్॥...... ....

మూ, ౨౧ { ప్రబద్ధమంద్రాంబుదధీరనాదః కృష్ణార్ణవాభ్యర్ణచరైకహంసః। ముఖానిలాపూరకృతందధానోనిధ్వానముచ్చైరయతపాంచజన్యః॥ .... }

౨౧॥ ప్రబద్ధేతి॥ ఖేయం రాతీతి ధీరో మనోహరః మంద్రోగంభీరోంబుదస్యే
వధీరశ్చనాదః-ప్రబద్ధోయేన సః - ప్రబద్ధమంద్రాంబుదధీరనాదఇత్యుపమా-
కృపపవార్ణవః- తస్యాభ్యర్ణచరోంతికచారీ* ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణా
భ్యగ్రాఅప్యభితోవ్యయమిత్యమరః-సచాసౌ వేకహంసశ్చేతి- శ్లిష్టపరంపరిత
రూపకం మందానిలస్యాపూరః ఆపూరణం తేనకృతం జనితం - నిధ్వానం ధ్వా
నః అనాధ్మాతోపి మందమారుతప్రవేశాదేవధ్వనన్నితిపాటవాతిశయోక్తిః-
ధ్వన్యసంబంధేపి-సంబంధకథనాత్ పంచజనోనామకశ్చిదసురః- తత్రభవః
పాంచజన్యః అస్యశంఖః బహిర్దేవ పంచజనేభ్యశ్చేతివక్తవ్యమితిష్య
ప్ప్రత్యయః అశ్రూయత శ్రూయతేస్మ-పాంచజన్యోపిసన్నిహితోభూదిత్య
ర్థః వీణాశ్శ్రూయంతేపుష్పాణ్యాఘ్రాయంతఇత్యాదివత్కర్మధర్మిణోరభేదే
నోపచారాత్పాంచజన్యస్యశ్రవణోక్తిః॥........ ....

మూ, ౨౨ { రరాజసంపాదకమిష్టసిద్ధేస్సర్వాసుదిక్ష్వప్రతిషిద్ధ
మార్గమ్। మహారథః పుష్యరథం రథాంగీ క్షిప్రం క్ష
పానాథఇవాధిరూఢః॥ .... }

౨౨॥ రరాజేతి॥ మహాన్ రథో యస్య స మహారథః రథికవిశేషః* ఆత్మానం
సారథిం చాశ్వాన్ రక్షన్ యుధ్యేత యోనరః॥ సమహారథసంజ్ఞస్స్యాదిత్యు
హమాలీ-తికోవిదాఇతి-రథాంగం చక్రమస్యాస్తీతిరథాంగీహరిః ఇష్టసిద్ధేః-సం
పాదకం లక్షణవత్వాత్ *పుష్యస్సర్వార్థసాధక ఇతిశాస్త్రాచ్చేతిభావః స
ర్వాసుదిక్షు-అప్రతిషిద్ధమార్గమనిషిద్ధగమనమిత్యర్థః అధిష్ఠాతృశక్తేర్ని
రంకుశత్వాత్ *పుష్యే హస్తే మైత్రమాపృశ్వినీచత్వార్యాహుస్సర్వదిగ్ద్వా
రకాణీతిశాస్త్రాచ్చేతిభావః- క్షిప్రం క్షిప్రగామినం-అన్యత్ర క్షిప్రకారిణం*
క్షిప్రం చాశ్విదినేపుష్య ఇతిశాస్త్రాత్ -పుష్యరథం క్రీడారథం* అసౌపుష్యర
థశ్చక్రయానన్న సమరాయయదిత్యమరః-అధిరూఢస్సన్ -పుష్యోరథఇవపు
ష్యరథః తమధిరూఢః పుష్యనక్షత్రగతః-క్షపానాథశ్చంద్రఇవరరాజ॥ ......

మూ, ౨౩ { ధ్వజాగ్రధామాదదృశేథ శౌరేస్సంక్రాంతమూ
ర్తిర్మణిమేదినీషు। ఫణావతస్త్రాసయితుం రసా
యాస్తలం వివిక్షన్నివపన్నగారిః॥.... .. .. }

౨౩॥ ధ్వజేతి॥అథరథారోహణానంతరం శౌరేః-శ్రీకృష్ణస్య-ధ్వజాగ్రంధా
మస్థానంయస్య సః- మణిమేదినీషు కుట్టిమేషు సంక్రాంతమూర్తిః - ప్రతిబింబి
తాంగః పన్నగారిః గరుత్మాన్- ఫణావతస్సర్పాన్ త్రాసయితుం భీషయితుం

రసాయాస్తలంపాతాళం-వివిక్షుః ప్రవేష్టుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా-ఏత
తేస్సన్నంతాల్లట్శతృ దేశః-దద్భృశేదృష్టః సోపిసన్నిహితోభూదిత్యర్థః॥

మూ, ౪౮ { యియాసతస్తస్య మహీధ్రరంధ్రభిదా పటీయా
న్పటహప్రణాదః। జలాంతరాణీవ మహార్ణవౌఘ
శ్శబ్దాంతరాణ్యంతరయాంచకార॥................ }

౪౮॥ యియాసత ఇతి॥ యాతుమిచ్ఛతః యియాసతః యాతుమిచ్ఛన్నంతాల్లట్శ
తృ దేశః తస్యహరేస్సంబంధిను మహీంధరంతీతి మహీధ్రాః పర్వతాః పచాద్య
చ్ భుజాదిత్వాత్ ప్రత్యయః-యథాహ- వామనః క్షమాధ్రాదయోమూల
విభుజాదిదర్శనాదితి- తేషాం రంధ్రాణి బిలాని- తేషాం భిదా భేదనం షిద్భి
దాదిభ్యోఙ్-భిదా యయా పటీయాన్ సమర్థతరః - పటహప్రణాదో నిస్సాణ
ఘోషః మహార్ణవస్యౌఘః ప్రవాహః- అన్యాని జలాని జలాంతరాణీవ సు
ప్సుపేతి సమాసః అన్యే శబ్దాః శబ్దాంతరాణి-పూర్వవత్సమాసః అంతరా
ణి అంతర్హితానిచ కార-అంతరయాంచ కార- ధాతూనామనేకార్థత్వాత్ అం
తర శబ్దాదంతర్ధానార్థాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లిట్ * అంతరశబ్దస్యా
వధిపరిధానాంతర్ధిభేదతాదర్థ్యేష్వితి ఉభయత్రాప్యర్థః॥........... ......

మూ, ౪౯ { యతస్సభర్తా జగతాం జగామధర్త్రా ధరిత్ర్యాః
ఫణినాథతో౽ధః। మహాభరాయస్యశిరస్సహస్రసా
హాయ్యకవ్యగ్రభుజంగ్రసన్నే॥............ ..... . }

౪౯॥ యత ఇతి॥ జగతాంధర్తా ధారయితా పాలకః స్వామి లోకత్రయస్యాసః క
ర్తృకర్మణోఃకృతీతి కర్మణిషష్ఠీ-సహరిః - యతః యస్మాద్భాగాత్ జగామ పాత
స్తస్మిన్నేవభాగే-అధఃపాతాళే ధరిత్ర్యాః భువః ధరణ్యాః ధర్త్రా ధారయిత్రా,
పూర్వవత్ షష్ఠీ ఫణినాథేన శేషేణ మహతా- భరేణ అసహ్యంతాన్మహాభారస్యేత్యర్థః
భూతస్య-శిరస్సహస్రస్య-సాహాయ్యకేసహాయకర్మణి, యోపధాద్గురూపోత్త
మాద్వుఞ్-వ్యగ్రాస్తత్పరమాణాః-భుజాయస్మిన్కర్మణి తస్మాత్తథా
ప్రసన్నే ప్రసృతం-భావేలిట్-హరిశ్చచాలేత్యర్థః-అత్ర శేషస్యశిరస్సహస్రప్ర
సరణాసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౫౦ { అథోచ్చకైస్తోరణసంగభంగభయావనమ్రీకృతకే
తనాని । క్రియాఫలానీవ వనీతిభాజం సైన్యానిసా
మాన్యమన్వయుస్తమ్॥..... .... }

౫౦॥ అథేతి॥అథహరిచలనానంతరం - ఉచ్చకైరున్నతే తోరణద్వారవా

రుణిసంగేనభఙ్గః-తస్మాద్ధ్వయోరవనమ్రీకృతానికేతనానియైస్తాని-సైన్యాని సోఢుస్తస్యాన్వయస్సంతానః-తంసోమాన్వయం-తంహరిం-సునీతభాజంసునీతిమంతం క్రియాస్సామాద్యుపాయప్రయోగాః - తాసాంఫలానిహిరణ్యభూమిమిత్రాదిలాభాఇవాన్వయుఃఅనుగచ్ఛన్ యథాతేలజ్జిష్ణుల జశ్చాకటాయన స్యేత-ఝుఝన్షే॥ ....

మూ, ౧౮ { శ్యామారుణైర్వారణదానతోయైరాలోడితాః
కాఞ్చనభూపరాగాః। ఆనేమిమగ్నైశ్శితికంఠపి
ఛక్షోదద్యుతశ్చక్రుభిరేరథాఙ్గైః॥ .... }

౧౮॥ శ్యామేతి॥ శ్యామానిచ తాన్యరుణానిచ శ్యామారుణానిః కృష్ణలోహితైః శ్యామలోహితవర్ణైః నేతిసమాసః- వారణదానతోయైః-గజమదోదకైః ఆలోడితాస్సమ్మిళితాః-అతఏవ-శితికంఠపింఛక్షోదోమయూరబర్హచూర్ణ ఇవ-ద్యోతంత ఇతితథోక్తాః- క్విప్ ఉపమాలంకారః కాంచనమయీభూః కాంచనభూః తస్యాః పరాగాః పాంసవః-ఆనేమిభ్యః ఆనేమి ప్రధిపర్యంతం*చక్రధారాప్రధి నేమిరిత్యమరశేషః ఆఙ్మర్యాదాభి-ధ్యోరిత్యభివిధౌ అవ్యయీభావః-మగ్నైఃరథాఙ్గైఃచక్రైః భిరేపిష్టా ఇత్యర్థః- పరాగాణాంవిశిష్టపేషణాసంబంధేప సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - తయాచమహతీగజరథసంపత్తిర్వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥ ....

మూ, ౧౯ { నలంఘయామాసమహాజనానాంశిరాంసి నైవోద్ధతి
మాజగామ। అచేష్టతాష్టాపదభూమిరేణుః పాదా
హతోయత్సదృశంగరిష్ణః॥ .... }

౧౯॥ నేతి ॥ అష్టసులోహేష్వపదంప్రతిష్ఠాస్యేతిఅష్టాపదం-సువర్ణం*రుక్మంకార్తస్వరంజాంబూనదమష్టాపదోస్త్రియామిత్యమరః- తస్యభూమిః- తస్యాః రేణుః కాంచనభూరజః-పాదాహతః రథాదిచరణాహతోపిసన్నిత్యర్థః-మహాజనానాంబహుజనానాం- పూజ్యానాంచ - శిరాంసినలంఘయామాస- నాతిక్రామతిస్మ-కింబహునా- ఉద్ధతిముత్పతనం-దర్పంచనైవాజగామ-కుతః యస్మాత్ గరిమ్ణోగురుత్వగుణస్య-మాహాత్మ్యస్యచ ప్రయస్థిరత్వాదినాగురోగరిమాదేశః-సదృశమనురూపంయథాతథా- అచేష్టత అచలత్-వ్యవహారశ్చగురుత్వస్యోద్ధత్యప్రతిబంధకత్వాదితిభావః- అత్రానౌద్ధత్యాదిప్రస్తుతసువర్ణపరాగవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతసుజనప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥ ....

మూ. ౨౯ { నిరుధ్యమానాయదుభిఃకథంచిన్ముహుర్యదుచ్చిక్షిపు
రగ్రపాదాన్। ధ్రువంగురూన్మార్గరుధఃకరీంద్రా
నుల్లంఘ్యగంతుంతురగాస్తదీషుః॥ .... }

౨౯॥ నిరుధ్యమానా ఇతి॥ తురగాః యదుభి రారూఢైరితి భావః- కథంచిత్ప్ర
యత్నేననిరుధ్యమానాః-వల్గాకర్షణేనవార్యమాణా అపి - యద్యస్మాత్ అ
గ్రాణిచ తేపాదాశ్చేత్యగ్రపాదాః॥ హస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయోగుణగు
ణినోర్భేదాభేదాదితి వామనసూత్రాత్సమానాధికరణసమాసః ముహు
రుచ్చిక్షిపురుత్క్షిప్తవంతః- తత్తస్మాన్మార్గంరుంధంతీతిమార్గరుధః స్వగ
మనేనమార్గరోధినః-క్విప్-గురూన్ మహతః- ప్రాజ్యాంశ్చ- అలంఘ్యానపీతి
భావః- కరీంద్రానుల్లంఘ్య-గంతుమీషురిచ్ఛంతిస్మ ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షా- గు
రవోపిసన్మార్గప్రతిరోధకాః- పరైరుల్లంఘ్యా ఇతి అలంకారేణాప్రస్తుతస్ఫూర్తిః॥

మూ. ౩౦ { అవేక్షితానాయతవల్గమగ్రే తురంగిభిర్యత్ననిరుద్ధ
వాహైః। ప్రక్రీడితాన్రేణుభిరేత్యతూర్ణంనిన్యు
ర్జనన్యఃపృథుకాన్పథిభ్యః॥ .... }

౩౦॥ అవేక్షితానితి॥ ఆయతా ఆకృష్టా- వల్గాముఖరజ్జుర్యస్మిన్కర్మణితద్యథా-
యత్నేనదుర్వారవేగత్వాదతిప్రయత్నేన-నిరుద్ధావాహావాజినోయై
స్తైః॥ వాజివాహార్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయ ఇత్యమరః - తురంగిభిర
శ్వసాదిభిః- అగ్రే పురోదేశే- అవేక్షితానాలోకితాన్ రేణుభిః ప్రక్రీడంతీతి
ప్రక్రీడితాన్ పాంసుక్రీడాకరాన్-కర్తరి క్తః- పృథుకాన్ శిశూన్ *పృథుకః
శ్శాబకశ్శిశురిత్యమరః- జనన్యస్తూర్ణమేత్యపథిభ్యోనిన్యుః- అపసారయాం
చక్రురితిస్వభావోక్తిః॥ ....

మూ. ౩౧ { దిదృక్షమాణాఃప్రతిరథ్యమీయుర్మురారిమారాద
నఘంజనౌఘాః॥ అనేకశస్సంస్తుతమప్యనల్పానవ
నవంప్రీతిరహోకరోతి॥ ... . }

౩౧॥ దిదృక్షమాణా ఇతి॥ అనఘమకళంకం-మురారిందిదృక్షమాణాః ద్రష్టు
మిచ్ఛంతః దృశేస్సన్నంతాల్లటశ్శానజాదేశః జ్ఞాశ్రుస్మృదృశాంసన ఇత్యాత్మ
నేపదం-జనౌఘాః-రథ్యాయాం ప్రతిరథ్యం-యథార్థేఽవ్యయీభావః- ఆరా
త్సమీపం*ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః- ఈయుః ఆజగ్ముః - ఇణోలిటిదీ
ర్ఘః॥ ఇణః కితీత్యభ్యాసదీర్ఘః- నను నిత్యపరిచితే కా దిదృక్షేత్యత్రాహ-అ
నేకశ ఇతిబహువారమిత్యర్థః॥ బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యా

మితిశ స్త్ర త్యయః సంస్తుతంపరిచితమపివస్తుజనం వేఽశేషః* సంస్తవస్యాత్య
త్పరిచయఇత్యమరః అనల్పాఅనికాప్రీతిః-ప్రైసుకత్రీ-నవంనవం ఆపిత్స్వేన
నవంకరోత్యేనిత్యవీప్సయోరితిద్విత్వా ద్వేద్విభావః అపాయాశబ్దః-పురాణ
స్యాపినూతనత్వమిత్యాశ్చర్యే ఇత్యమరః ప్రేమాస్పదంవస్తునిత్య దృష్టమపి-అ
దృష్టచరమివ ప్రతిక్షణందిదృక్ష్యత ఇత్యర్థః-భగవానపితథైవేతిసామాన్యే
నవిశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౩౨ { ఉపేయుషో వర్త్మ నిరంతరాభి రసౌ నిరుచ్ఛ్వాస మనీకినీభిః । రథస్య తస్యాం పురి దత్తచక్షు ర్విద్వారకా పిద్వారమనైరవాతమ్॥ ....}

౩౨॥ ఉపేయుష ఇతి॥ విద్వాన్నభిజ్ఞః-అసౌపవతస్యాంపురినగర్యాం-దత్తచక్షు
ర్నిక్షిప్తదృష్టిరసౌహరిః - నిరంతరాభిర్నిరంతరాభిరనికీనీభిస్సేనాభిః- నిరు
చ్ఛ్వాసమతిసంకటంవర్త్మ- ఉపేయుషః ప్రాప్తస్యరథస్యశనైర్యాతంసం
బాధనిబంధనంమందగమనం-నవిద్వామానసనవివేదన ఉపవిదజాగృభ్యోన్యత
రస్యామిత్యామ్ ప్రత్యయః- వ్యాసంగాదపివేదనంతత్వజ్ఞానాదితిభావః-వ్యా
సంగస్యపదార్థత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః ....

మూ, ౩౩ { మధ్యే సముద్రం కకుభః పిశంగీ ర్యా కుర్వతీ కాంచనవప్రభాసా । తురంగకాంతా ముఖహవ్యవాహ జ్వాలేవ భిత్వా జలముల్లలాస॥ .. ..}

౩౩॥ అథైకత్రింశతాశ్లోకైః ద్వారకాంవర్ణయతి॥ మధ్యేసముద్రమితి॥
మధ్యేసముద్రస్య - మధ్యేసముద్రం క పారేమధ్యేషష్ఠ్యా వేతిపికల్పాదవ్య
యీభావః-మధ్యేశబ్దస్యేత్వన్నిపాతయోగాదేకారాంతత్వం కాంచనవప్రభా
సా- హేమప్రాకారప్రభయా-కకుభోదిశఃపిశంగీఃపిశంగవర్ణాఃక్షిప్తద్వారా
దిభ్యఇతిజీష్-కుర్వతీయాపూః-జలంసముద్రోదకంభిత్వాఉద్భిద్యేతిశేషః- తు
రంగకాంతాయాఃబడబాయాముఖే-హవ్యంహవతీతిహవ్యవాహఃకర్మణ్యణ్
-తస్యబడబాగ్నే జ్వాలేవఉల్లలాస ఉద్బభాసేఅత్రసముద్రాంతర్నీ
నాయాంబడబానలజ్వాలాయాంకదాచిత్వం భావ్యమానస్య మధ్యోల్లసన
స్యపురిదర్శనాభేదాధ్యవసాయేనఅస్యాజ్వాలాత్వ ముత్ప్రేక్ష్యతే- ఇవశ
బ్దోయముత్ప్రేక్షావ్యంజకఏవ నోపమాయాం- ఈదృగ్జ్వాలాయాఅప్రసి
ద్ధత్వేనఉపమానత్వాయోగాత్ *మన్యేశంకేధ్రువంప్రాయఇత్యేవ
మాదిభిః। ఉత్ప్రేక్ష్యవ్యజ్యతేశబ్దై రివశబ్దోపితాదృశఇత్యాచార్యదండీ॥...

మూ, ౩౪ { కృతాస్పదా భూమిభృతాం సహస్రైరుదన్వదం
భఃపరివీతమూర్తిః। అనిర్విదా యా విదధే విధా
త్రా పృథ్వీ పృథివ్యాః ప్రతియాతనేవ ॥ ...... }

౩౪॥ కృతేతి॥ భూమిభృతాం రాజ్ఞాం-గిరీణాంచ సహస్రైః కృతాస్పదా కృ
తాధిష్ఠానా ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామితి నిపాతః- ఉదకస్యోదన్వానిత్యుదన్వాను
దధౌ ఉదన్వానుదధౌ చేతి నిపాతనాత్సాధుః- తస్యాంభోభిః పరివీతా పరివేష్టి
తా మూర్తిః స్వరూపం-యస్యాస్సా పృథ్వీ పృథుః వోతోగుణవచనాదితి విక
ల్పాత్ జీష్- ఏవంభూతా యా పూః అనిర్విదా అనిర్విణ్ణేన ఉద్వేగరహితేన అనిర్విత్ విదేస్సం
పదాదిత్వాద్భావే క్విప్- తేన అనిర్విదా అఖి
న్నేన-అన్యథా శిల్పసౌష్ఠవాసిద్ధేరితి భావః-విధాత్రా ప్రకృతః ఇతి పృథివీ భూమిః ప్ర
ఖ్యేషు వర్ణేషు షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి జీష్-తస్యాః ప్రతియాతనా ప్ర
తికృతిరివ-విదధే విహితా* ప్రతియాతనా ప్రతిచ్ఛాయా ప్రతికృతిరిత్యమరః-
భూః ప్రతినిధిత్వోక్త్యా ... యా పురో వైచిత్ర్యం ... స్తారాదివస్తువ్యజ్యతే॥......

మూ, ౩౫ { త్వష్టుస్సదాభ్యాసగృహీతశిల్పవిజ్ఞానసంపత్ప్రస
రస్య సీమా। అదృశ్యతాదర్శతలామలేషు ఛాయేవ
యా స్వర్జలధేర్జలేషు॥ .... }

౩౫॥ త్వష్టురితి॥ త్వష్టుర్విశ్వకర్మణః సదాభ్యాసేన గృహీతస్య శి
ల్పవిజ్ఞానస్య శిల్పవిద్యాయా ఏవ సంపదః ప్రసరః ప్రకర్షః తస్య సీమావధిః-
అప్రతిమేతి యావత్-యా పూః ఆదర్శతలామలేషు - దర్పణతలవన్నిర్మలే
ష్వదర్పణో ముకురాదర్శావిత్యమరః- జలధేర్జలేషు- స్వః స్వర్గః స్యాత్ స్వ
రవ్యయమిత్యమరః ఛాయా ప్రతిబింబమివ - అదృశ్యతేత్యుత్ప్రేక్షా* ఛా
యాత్వనాతపే కాంతౌ ప్రతిబింబార్కజాయయోరితి వైజయంతీ॥ ......

మూ, ౩౬ { రథాంగభర్త్రేఽభినవం వరాయ యస్యాః పితేవ ప్ర
తిపాదితాయాః। ప్రేమ్ణోపకంఠం ముహురంకభా
జో రత్నావలీరంబుధిరాబబంధ॥ .. .. }

౩౬॥ రథాంగేతి॥ అంబుధిః పితేవ రథాంగభర్త్రే శ్రీకృష్ణాయ-జామాత్రే చ* వరో
జామాతృవృషిత్వయోః- ... రథాంగభర్త్రే చక్రధరాయ-
హరయే అభినవం యథాతథా ప్రతిపాదితాయాః - అంకస్సమీపముత్సంగశ్చ
తద్భాజః* అంకస్సమీప ఉత్సంగే చిహ్నే స్థానాపరాధయోరితి కేశవః య
స్యాః పురః ఉపకంఠం కంఠేఽంతికే- అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా అన్యత్ర - కంఠేవి

భక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః-ముహుః- ప్రేఙ్ఖద్రత్నావళీరాబబన్ధ అముమో చ-శ్లేషానుప్రాణితేయముపమేతిసంకరః॥ ... ...

మూ, ౩౭ { యస్యాశ్చలద్వారిధివారివీచిచ్ఛటోచ్ఛలచ్ఛంఖ-
కులాకులేన। వప్రేణపర్యంతచరోడుచక్రస్సుమేరు
వప్రోన్వహమన్వకారి॥...................... .... }

౩౭॥ యస్యా ఇతి॥ చలంతీనాంవారిధివారివీచీనాం- ఛటాసుపరంపరాసు- ఉచ్ఛలద్భిరుత్పతద్భిః-శంఖానాంకులైరాకులేనఆకీర్ణేన - యస్యాఃపురఃవప్రేణ ప్రాకారేణ-పర్యంతచరముడుచక్రంనక్షత్రమండలంయస్యసఃసుమేరోర్వప్రస్సానుః-సానుప్రాకారయోర్వప్రఇత్యుభయత్రాపివిశ్వః- అహన్యహనిఅన్వహంఅవ్యయంవిభక్తీత్యాదినాయథార్థేఽవ్యయీభావః అనశ్చనపుంసకాదన్యతరస్యామితిసమాసాంతః - అన్వకారి అనుకృతః తత్సామ్యంప్రాపేత్యర్థః - మేరూపమానాద్వప్రస్యతత్తుల్యమహత్త్వంవ్యజ్యతే॥ ... .

మూ, ౩౮ { వణిక్పథేపూగకృతాని యత్ర భ్రమాగతైరంబు
భిరంబురాశిః। లోలైరలోలద్యుతిభాంజిముష్ణన్
రత్నానిరత్నాకరతామవాప॥ .. .. }

౩౮॥ వణిగితి॥యత్రయస్యాంపురి-వణిజాంపథివణిక్పథేఆపణే- అపూగాః పూగాఃసంపద్యమానానికృతానిపూగకృతాని - పుంజీకృతాని శ్రేణ్యాదయఃకృతాదిభిరితిసమాసః శ్రేణ్యాదిషుచ్వ్యర్థవచనమితిచ్వ్యర్థతా చ-అలోలద్యుతిభాంజిస్థిరప్రభావంతి-రత్నానిలోలైశ్చలైః- అతఏవ భ్రమాగతైఃజలనిర్గమమార్గాగతైః*భ్రమాశ్చజలనిర్గమాఇత్యమరః-అంబుభిర్ముష్ణన్ అపహరన్ - అంబురాశిరర్ణవః-జలమాత్రప్రసారోపేతి భావః- రత్నాకరతామవాప-నతుప్రాగితిభావః- అత్రాంబురాశేః ప్రాగ్రత్నసంబంధేప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః-తయాచపుర్యాస్సముద్రాతిశాయినీరత్నసమృద్ధిర్వస్తువ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౩౯ { అంభశ్చ్యుతఃకోమలరత్నరాశీనపాంనిధిఃఫేనపి
నద్ధభాసః। యత్రాతపేధాతుమివాధితల్పంవిస్తా
రయామాసతరంగహస్తైః॥ .... }

౩౯॥ అంభ ఇతి॥యత్రపురి - అపాంనిధిస్సముద్రః-అంభఃచ్యోతంతిక్షరంతీత్యంభశ్చ్యుతఃజలస్రావిణః-అతఏవ-ఫేనైఃపినద్ధభాసఃపిహితకాంతీన్ అపి

ఽఽగ్నాస్సన్త్యత్తేఽపర్తి, ణిత్త్వాత్పక్షే వాగురికల్లోపనువాప్యోగపసర్గాదో గిర్యాపె కారలోపఃకోమలానుతత్ప్రష్టా-రత్న రాశిః అతి పెఘాఽఽ-శో పణార్ణంనిధాతుమి వేఽఘలో త్ప్రేక్షా-తల్పేష్వాస్తైను- అధితల్పం*తల్పం శయ్యాట్టగా రేష్విత్యభారః-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- తరంగైరేవ హస్తైః స్తారయామాసప్రసారయామాస- అత్ర తరంగాణాం హస్తరూపేణ హస్తసాధ్యత్వేనో త్ప్రేక్షారూపకయోస్సంకరః॥ ....

మూ, ౪౦ { యత్సాలముత్తుంగతయావిజేతుం దూరాదుదస్థీయత
సాగరస్య। మహోర్మిభిర్వ్యాహతవాంఛి
తార్థైర్వ్రీడాదివాభ్యాశగతైర్విలిల్యే॥...... }

౪౦॥ యదితి॥ సాగరస్య మహోర్మిభిః- యత్సాలం యస్యాః ప్రాకారం ప్రాకారో వరణస్సాలః ఇత్యమరః- ఉత్తుంగతయా ఔన్నత్యగుణేన-విజేతుం జేతుమివేత్యర్థః- ఫలో త్ప్రేక్షా యాన్యవ్యాజకాప్రయోగాత్సామ్యా-దూరాదుదస్థీయత-ఉత్థితం భావే లిట్-తదాభ్యాశగతైస్సమీపగతైః సమీపనికటాభ్యాశసన్నికృష్టసనీడవదిత్యమరః- వ్యాహతో వాంఛితార్థో విజయరూపో యేషాం తైః విజయాతుమైర్విత్యర్థః-అతఏవ వ్రీడాదివ విలిల్యే ఉత్ప్రేక్షా-విలిల్యే లీనం లీయతే భావే లిట్ - అత్ర శక్తస్యాప్యశక్తిజిగీషో వ్రీడాసుదయాదాస్సాహేతుత్వేనకే త్ప్రేక్షా నసోస్సంకరః॥ ....

మూ, ౪౧ { కుతూహలేనేవ జవాదుపేత్య ప్రాకారభిత్త్యా స
హసా నిరుద్ధః। రసన్నరోదీద్భృశమంబువర్షవ్యా
జేన యస్యాం బహిరంబువాహః॥ .... }

౪౧॥ కుతూహలేనేతి॥ అంబూని వహతీత్యంబువాహో మేఘః కర్మణ్యణ్-కుతూహలేనేవ అంతఃప్రవేశ కౌతుకేనేవేతి హేతూ త్ప్రేక్షా-జవాదుపేత్య యస్యాః ప్రాకారభిత్త్యా-సహసా నిరుద్ధో నివారితః. అతఏవ బహిః స్థిత రసన్గర్జన్ ముఃఖాత్ క్రందంశ్చేతి శ్లేషః- అంబువర్షవ్యాజేన భృశమరోదీత్ అశ్రూణిముక్తవానిత్యర్థః అశ్రూణి మోచనేలఙ్ కుసత్స్వపః ఛభ్యామితీడాగమః-అత్రాంబువర్షవ్యాజేనేత్యపహ్నవస్యోక్త శ్లేషోత్ప్రేక్షాసాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ ... .

మూ, ౪౨ { యదంగనారూపసరూపతాయాః కంచిద్గుణం భేద
కమిచ్ఛతీభిః। ఆరాధితోఽద్ధా మనురప్సరోభిశ్చక్రే
ప్రజాస్స్వాస్సనిమేషచిహ్నాః॥ .... }

౪౨॥ యదితి॥యస్యాంపుర్యాం - అంగనానాం రూపంసౌందర్యమాకారో వా॥రూపంస్వభావసౌందర్యఆకారశ్లేషయోరపీతివిశ్వః- తస్యసరూపతా యాః సారూప్యాత్ - భేదకం వ్యావర్తకం - కంచిద్గుణంధర్మమిచ్ఛద్భిః అన్వి ష్యమాణాభిః క్వచిత్ప్రసదోఽన్యమితివికల్పాన్మనుభావః అభ్యర్గోభిరారాధితః ప్రార్థితః మనుః మానుషసృష్టికర్తా - స్వాః స్వకీయాః ప్రజాః మేషః ప శ్చాత్ పాతఏవ చిహ్నంవ్యావర్తకం- తేనసహావర్తంత ఇతిసమేషచిహ్నాః తేనసహేతి తుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహిః-చక్రే అద్యాతత్త్వమిత్యత్ర క్రియా త త్తేవ్వేత్యేప్వాంజసాద్వయోరిత్యమరః- అత్ర స్వాభావికనిమేషస్యఅస్వరః ప్రార్థనాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షయాద్వారకాంగనానాంనిమేషమాత్రభి న్నమానుషంసౌందర్యంవ్యజ్యతే॥.... . ...

మూ, ౪౩ { స్ఫురత్తుషారాంశుమరీచిజాలైర్వినిహ్నుతాః
స్ఫాటికసౌధపఙ్క్తీః॥ఆరుహ్యనార్యఃక్షణదాసు
యస్యాంనభోగతాదేవ్యఇవవ్యరాజన్ ॥..... . }

౪౩॥ స్ఫురదితి॥యస్యాంపురి - క్షణదాసురాత్రిషు-నార్యః స్ఫురద్భిస్తుషా రాంశోశ్చంద్రస్య-మరీచిజాలైశ్చంద్రికాభిః-వినిహ్నుతాఅపహ్నుతాః త దేకరూపతాపత్తేరగృహ్యమాణావ్యక్తిః-అతఏవ-సామాన్యాలంకారః- సా మాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్ - స్ఫాటికానాం స్ఫటికవికారాణాం-సౌధానాం-పఙ్క్తీరారుహ్యనభోగతాదేవ్యోదేవాంగ నా ఇవదేవశబ్దస్యపచాదిషుదేవవదితిపాఠాత్ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్- వ్యరాజన్-సౌధానామగ్రహణాదభ్రంకషత్వాచ్చ-తత్రలక్ష్యమాణాః స్త్రి యః ఖేచర్యఇవరేజురిత్యర్థః - అత్రనభోగతత్వోత్ప్రేక్షాయాః పూర్వో క్తసామాన్యసాపేక్షత్వాత్సంకరః॥... ....

మూ, ౪౪ { కాంతేందుకాంతోపలకుట్టిమేషుప్రతిక్షపంహ
ర్మ్యతలేషుయత్ర। ఉచ్చైరధఃపాతిపయోము
చోపిసముద్రమూహుఃపయసాంప్రణాల్యః॥ .. }

౪౪॥ కాంతేతి॥యత్రక్షపాసుప్రతిక్షపంవిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - కాం తాని రమ్యాణి ఇందుకాంతోపలానాం చంద్రకాంతమణీనాం-కుట్టిమాః నిబ ద్ధభూమయోయేషు తేషు॥కుట్టిమోస్త్రీనిబద్ధాభూరిత్యమరః- హర్మ్యతలే షుఉచ్చైరున్నతాః-ప్రణాల్యః జలమార్గాః॥ద్వయోః ప్రణాలీపయసఃపద వ్యామిత్యమరః అధఃపాతినః అధశ్చరాః-పయోముచో మేఘాయాసాంతాః

[illegible] మేఘమండలత్వాత్ అజ్ఞాతవృత్తిః సా [illegible] అపిత్యర్థః- [illegible] ధాలంకా
[illegible] పయసాం సమూహం పయఃపూరం - [illegible] వహం [illegible]
[illegible] భావః [illegible] వపిస్ఫుటాని [illegible]
నాం [illegible] నాంచ [illegible] త్యపయఃపూ [illegible]
[illegible] క్తిః॥ ... ...

మూ. ౪౭ | ఇతో హ్రియా యాత్ర నిశాసు దీపాన్ జాలాగతా [illegible]
[illegible] హ్రియా [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ... ... |

[illegible] హ [illegible] - [illegible]
[illegible] అతఏవ [illegible] కాలే హి [illegible] యాదిపాన [illegible]
[illegible] - [illegible] మి [illegible] దేశా [illegible]
జాలాగ [illegible] వామమార్గ [illegible] ప్రతిష్ఠాభ్యః॥ జాలంగ [illegible]
[illegible] భవంతీతి వై [illegible] వాలవాయు [illegible]
ర్యం వాలవాయ [illegible] అత్ర [illegible]
[illegible] వాలవాయస్య దేశః [illegible] తో [illegible] తేన వాలవా
[illegible] - నపి [illegible] నగరాత్ - అత్ర [illegible]
[illegible] వాలవా [illegible]
[illegible]
[illegible] అతఏవ [illegible]
[illegible]
[illegible] - ప్రత్య [illegible]
అత్ర లజ్జావారణాయ- దీపని [illegible] కేవల [illegible] - [illegible]
[illegible] - అనధి [illegible] రూపో [illegible]
[illegible] । [illegible] రూప [illegible]
[illegible] ॥ ... ...

మూ. ౪౮ | యస్యామతిశ్లక్ష్ణతయా గృహేషు విధాతుమాలేఖ్య
మశక్నువంతః। చక్రుర్యువానః ప్రతిబింబితాంగాః
సజీవచిత్రా ఇవ రత్నభిత్తీః॥ ... ... |

౪౮॥ యస్యామితి॥ యస్యాం గృహేషు అతిశ్లక్ష్ణతయా [illegible] - అతఏవ
[illegible] చిత్రం - విధాతుం [illegible] - అశక్నువంతః యువానః ప్రతి [illegible]

స్వేయం తామనుపం క్రాంతమూర్తయస్సంతః-రత్నభిత్తిస్వజీవచిత్రాస్సచేత
నచిత్రవదిరివచ ప్రతిరిష్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౪౭ { సావర్ణ్యభాజాం ప్రతిమాగతానాం లక్ష్యైః స్మరా
పాండుతయాంగనానామ్। యస్యాం కపోలైః కలధౌ
తధామస్తంభేషు భేజే మణిదర్పణశ్రీః॥ ...... }

౪౭॥ సావర్ణ్యేతి॥ యస్యాం పురి-కలధౌతధామస్తంభేషు హేమాకారస్తం
భేషు* కలధౌతం రౌప్యహేమ్నోరితి విశ్వః - ప్రతిమాగతానాం ప్రతిబింబగ
తానాం- సావర్ణ్యభాజాం తత్సావర్ణ్యాదగృహీతభేదానామిత్యర్థః-అ
త ఏవ సామాన్యాలంకారః* సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైక
తాలక్షణాత్ అంగనానాం స్మరాపాండుతయా స్మరేణ మదనేన-ఆపాండుత
యా లక్ష్యైః భిన్నవర్ణత్వాద్భేదేన-గృహ్యమాణైరిత్యర్థః-కపోలైర్మణిద
ర్పణానాం స్ఫాటికమణిముకురాణాం శ్రీరివ శ్రీః భేజే- ప్రాప్తేతి నిదర్శనా-
పూర్వోక్తసామాన్యప్రసాదలబ్ధేతి తేనాస్యాస్సంకరః॥ ....

మూ, ౪౮ { శుకాంగనీలోపలనిర్మితానాం లిప్తేషు భాసా గృహదే
హలీనామ్। యస్యామలిందేషు న చక్రురేవ ముగ్ధాం
గనా గోమయగోముఖాని ॥ .... }

౪౮॥ శుకాంగేతి॥ యస్యాం పురి-ముగ్ధాంగనాః-శుకాంగవన్నీలా ఉపలా మణ
యో-మరకతానీత్యర్థః*ఉపలః ప్రస్తరే రత్నే ఇతి విశ్వః-తైర్నిర్మితానాం
గృహదేహల్యో గృహద్వారశాఖాధారదారూణి * గృహావగ్రహణీ దేహ
ళ్యంగణం చత్వరాజిరమిత్యమరః తాసాం భాసా లిప్తేషు- అలిందేషు ద్వారబ
హిర్భాగేషు* ప్రఘాణప్రఘణాలిందా బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠక ఇత్యమరః-
గోః పురీషం గోమయం, గోశ్చ పురీషే ఇతి మయట్-తస్య గోముఖాని లేపనాని*
లేపనే కుటిలాగారే వాద్యభాండేపి గోముఖమితి విశ్వః- న చక్రురేవ మరకత
ప్రభాయామపి లేపనభ్రాంత్యేతి భావః-అత ఏవ॥ భ్రాంతిమదలంకారః, కవి
సంమతసాదృశ్యాద్వస్త్వంతరమతిర్యత్ర స భ్రాంతిమానితి సర్వస్వకారల
క్షణాత్॥ ....

మూ, ౪౯ { గోపానసీషు క్షణమాస్థితానామాలంబిభిశ్చంద్రకి
ణాం కలాపైః। హరిన్మణిశ్యామతృణాభిరామైర్గృ
హాణి నీధ్రైరివ యత్ర రేజుః॥... .... }

౪౯॥ గోపానసీష్వితి॥ యత్ర పురి-గృహాణి గోపానసీషు వలభీషు-ఛాదన

నాం పఞ్జరవంశపఞ్జరేష్వగృహీతాః అతఏవ గోపానసీషు [illegible]
[illegible] నాబుహో(?)స్యత్ర సబలానాం వంశపఞ్జరస్థానాం తదుపరిష్ఠానాం [illegible]
లం తత్ర తత్సంయోగే ద్విజయా-అస్థానానానాం సినానాం - చన్ద్ర [illegible]
కాః సమ్భా సంద్రక మేవ కాతత్య [illegible] చన్ద్ర [illegible] యూనా [illegible]
మాలం ప్రతిబిమ్బమానైః కలాపైః ప్రతిబిమ్బితైః కలాపో [illegible]
ఛురతః హారిత్యా మయోగారక తాని గాయత్ర్యా తం [illegible]
రిత్యనుకారః తద్వచ్ఛాయ మైత్ర్యాదైః - అభిసారస్థాపహారిణ [illegible]
క్షణః తైః-సి త్రైః పబలానాం త్రైరిప [illegible] త్రైపు [illegible]
రిత్యనుకారః ఛాయానపగ్రా యాపబలచ్ఛవి [illegible] చలవాడిని [illegible]
పఞ్జరాంశవంశపఞ్జరోద్గారోపాసనే తవి వేకః హారితత్వలంబవాదినిగుణక్రమా
సమిన్వానీ త్రైరివేత్యస్వపోత్ప్రేక్షా ॥ ....

మూ, ౫౦ { బృహత్తులైరప్యతులైర్వితానమాలాపినద్ధైరపి చావి
తానైః । రేజే విచిత్రైరపి యా సచిత్రైర్గృహైర్విశాలై
రపి భూరిశాలైః ॥ .... }

వ్యా । బృహదితి ॥ యా పురీ బృహత్యస్తులాః ఉపరిస్థాప్యదారుధారణార్థా
ని స్తంభాగ్రస్థితానియేషు తైః-బృహత్తులైః-తథాప్యతులైరితి విరోధః- అనుప
మైరితి పరిహారః బహూనాం వ్యుత్పత్తిః [illegible] తా [illegible] వితా
నాముల్లోచానాం-మాలాభిః పినద్ధైరాచ్ఛాదితైః- అప్యవితానైః [illegible]
రితి విరోధః-అశూన్యైరిత్యవిరోధః [illegible] అ [illegible]
నముల్లోచః ॥ వితానం [illegible] ఇత్యమరః యత్రా [illegible] చిత్రైః [illegible]
శ్చర్యహేతుభిరపి సచిత్రైః [illegible] రోధః విచిత్రైః రమ్యైరిత్యవిరో
ధః ॥ ఆలేఖ్యాశ్చర్యయోశ్చిత్ర మిత్యుభయత్రాప్యమరః - [illegible]
త్రా [illegible] విశాలాని శాలాగృహైకదేశ [illegible]
యోరితి విశ్వః-తైర్విశాలైరపి భూరిశాలైర్బహుభిః త్రైః రితి విరోధః-విశాలైః
పృథుభిరిత్యవిరోధః ॥ విశాలంపృథులం మహదిత్యమరః వేశ్మభేదాః [illegible] చా
పితిశాలచ [illegible] గృహైః రేజే అపి రయం సర్వత్ర విరోధ-అత్ర విరోధే
పి తదుద్గవద్భాసాద్విరోధాలంకారః ॥ ....

మూ, ౫౧ { చిక్రంసయా కృత్రిమపత్త్రిపఙ్క్తేః కపోతపాలీషు నికే
తనానామ్ । మార్జారమప్యాయతనిశ్చలాఙ్గం
యస్యాం జనః కృత్రిమమేవ మేనే ॥ .... }

౫౧॥ చిత్రేతి॥ యస్యాం పురి నికేతనానాం వేశ్మనాం, వేశ్మసద్మనికేతనమిత్యమరః- కపోతాః పక్షిణః పాలయంతీతి కపోతపాల్యో విటంకా సరనామానః- స్వభాగ్రప్రసారితదారువిశేషాః కపోతపాలికాయాంతు విటంకం పుంనపుంసకమిత్యమరః కర్మణ్యణ్ జీప్ - తాసు కృత్రిమపత్రిణాం దారుమయపక్షిణాం-పఙ్క్తేః కర్మణి షష్ఠీ- చిత్రంసయా క్రమితుమిచ్ఛయా ఆజిష్యుకుయోత్యర్థః- క్రమేస్సన్నంతాత్ప్రత్యయాదిత్యకారప్రత్యయే టాప్ స్నక్రమో రనాత్మనేపదనిమిత్త ఇతీడాగమో న భవతి- అత్ర క్రమేర్వృత్త్యాదివ్యతిరిక్తార్థేషు అనుపసర్గాద్వేతి వైకల్పికస్యాత్మనేపదనిమిత్తస్యానుపసర్గత్వస్యైవైకస్య సంభవాత్- ఆయతం దీర్ఘమానతం వా నిశ్చలమంగం యస్య తం-మార్జారం- బిడాలముపఃఓతుర్బిడాలో మార్జారో వృషదంశక ఆఖుభుగిత్యమరః-జనః కృత్రిమం క్రియానివృత్తమేవ-మేనే న తు వాస్తవమిత్యర్థః కృఞః డ్వితః క్త్రిః క్త్రేర్మమ్నిత్యమితి మప్ ప్రత్యయః - ఏతేన కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమాభేదో న గ్రాహ ఇతి-శిల్పవిజ్ఞానాతిశయోక్తిః- అత్ర కవికల్పితసాదృశ్యాన్మార్జారజనయోః కృత్రిమాకృత్రిమేషు విపరీతమితి వర్ణనాద్భ్రాంతిమానలంకారః-తల్లక్షణం చోక్తం॥ ....

మూ. ౫౨ { క్షితిప్రతిష్ఠోపి ముఖారవిందైర్వధూజనశ్చంద్రమధ
శ్చకార। అతీతనక్షత్రపథాని యస్యాం ప్రాసాద
శృంగాణి మృధాధ్యరుహత్ ॥....... .... }

౫౨॥ క్షితీతి॥ యస్యాం పురి వధూజనః క్షితౌ ప్రతిష్ఠా యస్య క్షితిప్రతిష్ఠో భూమిస్థోఽపి- చంద్రం నివిష్టమపీతి భావః- తత్రాపి ముఖైరేవారవిందైః అధశ్చకారేతి విరోధః- స్వలావణ్యమహిమ్నా అధరీచకారేతి- పరిహారాద్విరోధాభాసోఽలంకారః- అతీతాని నక్షత్రపథమతీతనక్షత్రపథాని అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయేతి సమాసః ద్విగుప్రాప్తాపన్నేత్యాదినా పరవల్లింగతాప్రతిషేధః- ప్రాసాదశృంగాణి-మృధా అధ్యరుహత్- అగ్రారోహణస్య-అనధిరుహ్య వాధఃకరణాదితి భావః - రోహతేర్లుఙ్ శలఇగుపధాదనిటః క్స ఇతి చ్లేః క్సాదేశః- అత్రాధఃకరణనాక్యార్థస్య శ్లేషవిరోధాపజీవ్యత్వేనైకార్థహేతుత్వాత్సంకీర్ణః కావ్యలింగభేదః॥ ....

మూ, ౫౩ { రమ్యా ఇతి ప్రాప్తవతీః పతాకా రాగం వివిక్తా ఇతి వ
ర్ధయంతీః । యస్యామసేవంత నమద్వలీకాః
సమం వధూభిర్వలభీర్యువానః॥ .... }

౫౩॥ రమ్యా ఇతి॥ యస్యాం పురి యువానః గమ్యాః రమణీయా ఇతి హేతోః పతాకాః ప్రాప్తవతీః- ఉన్నిద్రధ్వజా ఇత్యర్థః- అన్యత్ర రమ్యా ఇత్యేవం-పతాకాః ప్రాప్తవతీః ప్రసిద్ధతాంగతా ఇత్యర్థః* పతాకా వైజయంత్యాంచ సౌభాగ్యే కేతనధ్వజేపిచ* ఇతి హేతుప్రకరణప్రకారాదిసమాప్తిష్విత్యుభయత్రాపి విశ్వః- వివిక్తాః విజనాః శుద్ధా ఇతిచ హేతోః - రాగం వర్ధయంతీః * వివిక్తౌ పూతవిజనావిత్యమరః- నమద్వలీకాః నమ్రనీవ్రాః * వలీకనీవ్ర ఇత్యమరః అన్యత్ర నమంత్యో వళ్యో త్రివళ్యాఖ్యామధ్యమరేఖా యాసాం తాః- నమద్వలీకాః నద్యృతశ్చేతికప్ * వళిర్మధ్యమరేఖోర్మిజీర్ణత్వగ్గృహదారుష్వితి వైజయంతీ- వలభీః కూటాగారాణి* కూటాగారంతు వలభిరిత్యమరః- వధూభిస్సమమసేవంత వధూసహితా అసేవంతేత్యర్థః- అత్ర వధూనాం వలభీనాంచప్రకృతానామేవ ధర్మసామ్యే నౌపమ్యావగమాత్ - కేవలప్రకృతాతుల్యయోగితా- నతు శ్లేషః తత్ర కేవలప్రకృతేఽపి శేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వనియమాత్ -యథాహుః ప్రకృతాప్రకృతోభయగతత్వం చేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం శ్లేషోయం శ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్యద్వయే నాంత్య ఇతి * ప్రస్తుతానాం తథాన్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః। ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర ప్రకృతా తుల్యయోగితా॥ ... .

మూ, ౫౪ { సుగంధితామప్రతియత్నపూర్వాం బిభ్రంతి యత్ర ప్రమదాయ యూనామ్। మధూని వక్త్రాణి చ కామినీనామామోదకర్మ వ్యతిహారమీయుః॥ ..... }

౫౪॥ సుగంధితామితి॥ యత్ర పురి న ప్రతియత్నః- సంస్కారః- పూర్వో యస్యాస్తామప్రతియత్నపూర్వామకృత్రిమాం- స్వాభావికీమిత్యర్థః* ప్రతియత్నస్తు సంస్కార ఇతి వైజయంతీ - శోభనో గంధో యేషాం తేషాం భావస్తత్తా- తాం సుగంధితాం సౌరభం-గంధస్యేత్వేతల్ప్రత్యయః బిభ్రంతి బిభ్రాణాని క్వా నపుంసకస్యేతినుమాగమః- మధూని మద్యాని కామినీనాం- వక్త్రాణి చ యూనాం ప్రమదాయ ప్రీత్యై ఆమోదకర్మణో వాసనాదానస్య- వ్యతీహారం పరస్పరవ్యతికరమీయుః అన్యోన్యగంధేనాన్యోన్యం వాసయామాసురిత్యర్థః ఇలోలిట్- అత్రాపి వధూనాం వక్త్రాణాం ప్రకృతత్వాత్ పూర్వవదేవ తుల్యయోగితా భేదః- తేన యూనాం మధువాసితవధూవదనపానంచ- వస్తుర్వ్యజ్యతే- తేన చ నిరాతంకభోగాః- పౌరా ఇతి గమ్యతే॥ .. ..

మూ, ౫౫ { రతాంతరే యత్ర గృహాంతరేషు వితర్దినిర్యూహ
విటంకనీడః । రుతాని శృణ్వన్వయసాం గణోఽంతే
వాసిత్వమాపస్ఫుటమంగనానామ్॥ ... ... }

౫౫॥ రతాంతర ఇతి॥ యత్ర పురి- గృహాంతరేషు వితర్దయో-విహారవేదికాః
॥ స్యాద్వితర్దిస్తు వేదికేత్యమరః - తాసాం నిర్యూహాః- మత్తవారణాఖ్యా ఉ
పాశ్రయాః॥ నిర్యూహో మత్తవారణ ఇతి వైజయంతీ- తేషాం విటంకాః- ఉ
పరితన్యః కపోతపాలికాః - తా ఏవ నీడాః కులాయాః యస్య సః॥ కులాయో నీడ
మస్త్రియామిత్యమరః- వయసాం శుకశారికాదిపక్షిణాం- గణః- వయః పక్షి
ణి బాల్యాదావితి విశ్వః- అంగనానాం వితర్దిషు- రమమాణానామితి భావః- ర
తాంతరే రుతాని - శృణ్వన్- అంతే సమీపే వసతీత్యంతేవాసనః॥ శేషాః॥ ఛా
త్రాంతేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః॥ శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యలుక్ - తే
షాం భావస్తత్త్వం- ఆపసమీపే ప్రనిశబ్దం యథా శ్రుతం పశ్చాదుచ్చారణాదే
వ శుత్రైష్యతే-అత ఏవ స్ఫుటమితి వ్యంజకప్రయోగః॥ ....

మూ, ౫౬ { ఛన్నేష్వపిస్పష్టతరేషు యత్ర స్వచ్ఛాని నారీకుచ
మండలేషు। ఆకాశసామ్యం దధురంబరాణి న నామ
తః కేవలమర్థతోఽపి। .... }

౫౬॥ ఛన్నేష్వపీతి॥ యత్ర పురి- ఛన్నేష్వాచ్ఛాదితేష్వపి కిం వాదాంతేఽప్యాగి
నా వైకల్పికో నిపాతః- స్పష్టతరేషు స్ఫుటతరం లక్ష్యమాణేష్విత్యర్థః- నారీ
కుచమండలేషు- స్వచ్ఛాని స్ఫటికాదిసజాతీయోద్ధాయకాని- అంబరాణి వస్త్రా
ణి కేవలం నామతోఽంబరమితి నామ్నైవాకాశసామ్యం న దధుః॥ అంబరం వ్యో
మ్ని వాససీత్యమరః- కింతు అర్థతోఽపి అర్థక్రియయాపి తత్సామ్యం దధుః- స్వ
యమతిసూక్ష్మత్వాద్వ్యవధాయకత్వదృష్ట్యాదిమూర్తాంతరగత్యనిపాతి
త్వమిత్యాదినాపి- సామ్యం దధురిత్యర్థః- ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౫౭ { యస్యామజిహ్మా మహతీమపంక్తిః సీమానమత్యా
యతయోఽత్యజంతః । జనైరజాతాస్ఖలనైర్న జాతు
ద్వయేఽప్యముచ్యంత వినీతమార్గాః॥ .... }

యస్యామితి॥ యస్యాం పురి- అజిహ్మాః అవక్రాః అన్యత్ర- అకపటాః నంభాదిగ
హితా ఇత్యర్థః॥ అచరేత్సుదృశీం వృత్తిమజిహ్మామశఠాం తథేతి స్మరణాదితి
భావః॥ జిహ్మః కపటవక్రయోరితి శాశ్వతః - మహతీం సీమానం- రాజకల్పిత
క్షేత్రమానమర్యాదాం- కులాంగనానుష్ఠానస్థితిం చ- అత్యాజంతః- అపంక్తిః అ

కర్దమాః-నిష్పాపాశ్చ॥పంకఃకర్దమః పాపయోరితి విశ్వః- అతిమాత్రా ఆ
యతిఃఆయామః-ఉత్తరకాలశ్చయేషాం తేఅత్యాయతయః-ఆయతిస్తూత్తరే
కాలేసంయమాయామయోరపీతి శాశ్వతః-ద్వయోర్ద్విరూపాఇతి ప్రథమచ
రమతయో త్యాదినాజసి ఏ భాషాసర్వనామసంజ్ఞా - విసీతమార్గాః సువిరచి
తాః-పురవీథయః సుశిక్షితాచారపద్ధతయశ్చ-అజాతంస్ఖలనం పాషాణాది ప్ర
తిఘాతో-విరుద్ధాచరణంచ-యేషాం తైఃజనైఃజాతుకదాచిదపి - నాముచ్యంత
నత్యక్తాః-నకదాచిత్ ఖలీకృతా ఇత్యర్థః- అత్ర శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాదేకనా
శ్రావలంబిఫలద్వయవదేకశబ్దైనఅర్థద్వయప్రతీతేఃద్వయానామపిమా
ర్గాణాంప్రకృతత్వాచ్చకేవలప్రకృతవిషయోర్థశ్లేషః విశేష్యస్యాపిశ్లి
ష్టత్వాన్నతుల్యయోగితా॥ . ...

మూ, ౫౮ { పరస్పరస్పర్ధిపరార్ధ్యరూపాః పౌరస్త్రియో
యత్ర విధాయవేధాః। శ్రీనిర్మితి ప్రాప్తఘుణాక్షు
రైకవర్ణోపమావాచ్యమలంచమార్జ॥.... .... }

౫౮॥ పరస్పరేతి॥యత్రపురి-పరస్పరస్పర్ధీని అహమహమికయాన్యోన్య
సంఘర్షిణి పరార్ధ్యాని శ్రేష్ఠాని-రూపాణిసౌందర్యాణి- రూపాసౌందర్యాః
రూపంస్వభావేసౌందర్యఇతివిశ్వః పురేభవాః పౌరాః తాః స్త్రియః పౌరస్త్రి
యః స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః-విధాయనిర్మాయ-వేధాః స్ర
ష్టా- శ్రియోలక్ష్మీదేవ్యాఃనిర్మిత్యానిర్మాణేన ప్రాప్తంయత్ - ఘుణేనవ
జ్రకీటేనక్షతస్యోత్కీర్ణస్యఉపమయాసామ్యేన-వాచ్యముపవాదం తదేవ
మత్యంతం-తదేవమలమితికేచిత్ -మమార్జ ఘుణాక్షరవద్యాదృచ్ఛికమిదం
శ్రీదేవతాసౌందర్యశిల్పంనకౌశలమిత్యపయశఃప్రక్షాళితవానిత్యర్థః- అన
యాచాతిశయోక్త్యాపౌరస్త్రీణాంరమాసమానసౌందర్యంవస్తువ్యజ్యతే॥

మూ, ౫౯ { క్షుణ్ణంయదంతఃకరణేనవృక్షాః ఫలంతికల్పోపప
దాస్తదేవ। అధ్యూష్యుషోయామభవజ్జనస్యయా
స్సంపదస్తాసునసోస్యభూమిః॥ .. .. }

౫౯॥ క్షుణ్ణమితి॥యదంతఃకరణేనక్షుణ్ణంఅభ్యస్తం- మనోరథమాత్రేణ
భూయోభూయస్సంకల్పితమిత్యర్థః - కల్పయంతీతి సంకల్పితాధారా ఇతిక
ల్పాఃకల్పాఇత్యుపపదం-వ్యావర్తకంయేషాం తే-కల్పోపపదాఃవృక్షాఃకల్ప
వృక్షాఃతదేవఫలంతి-నిష్పాదయంతిఫలనిష్పత్తావితిధాతోర్లట్ - యత్రక
యాంపురీమధ్యూష్యుషో యస్యానుషితవతః ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతికర్మత్వం

క్షభాషాయాంసవసస్రువ ఇతిక్విప్సుప్రత్యయః- జనస్య- యాస్పంపదః అభ
వర్ణితాః నునస్యోర్వ్యభూమిః- వాచామభూమిరితికిముపక్తవ్యమితి భావః- గృ
హేగృహేకల్పవృక్షసంబంధాతిశయోక్త్యాపౌరాణాం దేవేంద్రభోగోవ్యజ్య
తేఇహకల్పఇత్యుపపదంస్వసంజ్ఞైకదేశో నేషామితి వ్యాఖ్యానే హిరణ్యపూ
ర్వంకశిపుమిత్యాదివదవాచ్యవచనదోషావకాశః॥...... ....

మూ, ౬౦ { కలాదధానస్సకలాస్స్వభాభిరుద్భాసయన్ సౌధ
సితాభిరాశాః। యాంరేవతీజానిరియేషహాతుంన
రౌహిణేయోనచరోహిణీశః॥ .... }

౬౦॥ కలా ఇతి ॥ సకలాస్సమగ్రాః కలాః చతుష్షష్టివిద్యాః - షోడశభా
గాంశ్చ దధానః ॥ కలాశిల్పే కాలభేదే కలాతు షోడశో భాగ ఇతిచామ
రః- సుధయాలిప్తం-తద్వత్సితాభిః స్వభాభిః రాశాః దిశః-ఉద్భాసయన్ రేవతీ
కకుద్మికన్యాపూషభం- జాయాయస్యసః- రేవతీజానిః జాయాయానిజితిస
మాసాంతోనిజాదేశః లోపోవ్యోర్వలీతియలోపః- రోహిణ్యాః అపత్యంపు
మాన్ రౌహిణేయో బలభద్రః స్త్రీభ్యోఢక్-యాంపురీంహాతుంత్యక్తుం-న
ఇయేష నైచ్ఛత్ ఇష్యలిట్- రోహిణీశశ్చంద్రశ్చహాతుంనఇయేష అత్ర రౌహిణే
యరోహిణీశయోః పురోక్తహేషవహత్వేనద్వయోః ప్రకృతత్వాచ్ఛ్లేష
స్యాపిశ్లిష్టత్వాచ్చ కేవలప్రకృతవిషయాతుల్యయోగితాగతమన్యత్॥

మూ, ౬౧ { బాణాహవవ్యాహతశంభుశక్తేరాసత్తిమాసాద్య
జనార్దనస్య। శరీరిణాజైత్రశరేణయత్ర నిశ్శంక
మూషేమకరధ్వజేన॥ .... }

౬౧॥ బాణేతి॥ యత్రపురి-బాణాహవే బాణాసురయుద్ధే- వ్యాహతాశంభు
శక్తిర్యేన-తస్యాహరవిజయినోజనార్దనస్య కృష్ణస్య-ఆసత్తింప్రత్యాసత్తిం-
ఆసాద్యపుత్రత్వంప్రాప్యేత్యర్థః- శరీరిణావిగ్రహవతా నత్వనంగేనేతి
భావః- జేతారఏవజైత్రాః జయశీలాః తృన్నంతాత్ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్ప్రత్య
యః- తేశరాయస్యతేనమకరధ్వజేన- కామేనప్రద్యుమ్నరూపేణేతి భావః-
నిశ్శంకంనిర్భీకమూషే ఉషితం వసనివాసే- భావేలిట్ వచిస్వపీత్యాదినా
సంప్రసారణం- అత్రశంభుశక్తివ్యాహతపదార్థస్యవిశేషణగత్యానిశ్శం
కనివాసస్యహేతుత్వోక్తేః కావ్యలింగభేదః-పురాకిలభగవాన్ భక్తవత్సలో
ధూర్జటిః- బాణాసురప్రేష్ణాబాణాభియాయాంవం హరిముపయుజ్య నిర్జితే
ఇతిపౌరాణికాః కథయంతి॥ ....

మూ,౫౨ { నిషేవ్యమాణేన శివైర్మరుద్భిరధ్యాస్యమానాహ
రిణాచిరాయ। ఉద్రశ్మిరత్నాంకురధామ్ని సింధో
రాహ్వాస్తమేరావమరావతీం యా॥ . ... }

౫౨॥ నిషేవ్యమాణేనేతి॥ శివైర్మరుద్భిర్మందమారుతైః- అన్యత్ర శివైః రుద్రైః మరుద్భిర్మరుద్గణైశ్చ - నిషేవ్యమాణేన హరిణా- కృష్ణేన- శక్రేణచ- అధ్యాస్యమానా అధిష్ఠీయమానా- ఉద్రశ్మీనాం రత్నాంకురాణాం- ధామ్ని స్థానే ఏకత్ర రత్నాకరత్వాదన్యత్ర రత్నసానుత్వాచ్చేతి భావః- సింధోస్సితేతి శేషః- యాపూర్మైరౌస్థితాం- అమరా అస్యాం సంతీత్యమరావతీం- ఇంద్రనగరీం। మతౌబహ్వచోనజిరాదీనామితి దీర్ఘః॥ సంజ్ఞాయామితి వత్వం- ఆహ్వాస్తస్పర్ధయాఽఽహూతవతీ- అమరావతీమనుచకారేత్యర్థః- హ్వాయతేలుఙ్ స్పర్ధాయామాఙ ఇత్యాత్మనేపదం లిపిసిచిహ్వశ్చ॥ ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితి చ్లేరఙ్భావపక్షే సిజాదేశః - అత్ర ప్రథమార్ధే శ్లేషః సింధోమేరౌస్థితేః బింబప్రతిబింబభావేన సాధర్మ్యోక్తేః శ్లేషానుప్రాణితేయముపమేతి సంక్షేపః- ఆహ్వాస్తేతి నాదృశ్యప్రతిపాదకశ్శబ్దః॥ స్పర్ధతే హ్వాయతే ద్వేష్టీత్యనుశాసనాత్, ...

మూ,౫౩ { స్నిగ్ధాంజనశ్యామరుచిస్సువృత్తోవధ్వా ఇవాధ్వం
సితవర్ణకాంతేః। విశేషకో వావిశిశేషయస్యాః శ్రి
యం త్రిలోకే తిలకస్సఏవ॥ .... }

౫౩॥ స్నిగ్ధేతి॥ స్నిగ్ధం యదంజనం తద్వత్- తేనచ శ్యామరుచిః- సువృత్తస్సద్వృత్తః- సువర్తులశ్చ- త్రయాణాంలోకానాం సమాహారస్త్రిలోకీ తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాసః॥ సంఖ్యాపూర్వో ద్విగురితి ద్విగుసంజ్ఞా॥ అకారాంతోత్తరపదో ద్విగుస్త్రియామిష్ట ఇతి స్త్రీత్వం। ద్విగోరితి ఙీప్- తస్యాస్తిలకో భూషణభూతః- సహరిరేవ విశేషకో వా తిలక ఇవేత్యర్థః॥ ఇవవద్వాయథాశబ్దా ఇత్యనుశాసనాత్ ॥ తమాలపత్ర తిలక చిత్రకాణి విశేషకాః- ద్వితీయంచ తురీయంచ న స్త్రియామిత్యమరః- అధ్వంసితా వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం - కాంతిరౌజ్జ్వల్యం- యస్యాస్తస్యాః। యస్యాః పురః అధ్వంసితో వర్ణో- గౌరాదికాంతిర్లావణ్యంచ- యస్యాస్తస్యాః॥ వర్ణో ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ స్తుతౌ వర్ణంతు వాక్షర ఇత్యమరః - వధ్వా ఇవ శ్రియం - విశిశేష విశేషితవాన్ అనేకేవశబ్దైర్యముపమేత్యేకే- శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్ శ్లేష ఇత్యన్యే- శ్లేషోపమేత్యాహ దండీ॥ ....

మూ, ౪౮ { తామీక్షమాణస్స పురీం పురస్తాత్ప్రాపత్ప్రతోలీమతు
లప్రతాపః। వజ్రప్రభోద్భాసిసురాయుధశ్రీర్యా
దేవసేనేవపరైరలంఘ్యా॥............ ... ... }

౪౮॥ తామితి॥ అతులప్రతాపః సహరిః - తాం పూర్వోక్తాం - పురీం ఈక్షమాణః - పురస్తాత్పూర్వస్యాం దిశి - సప్తమ్యర్థే అస్తాతిప్రత్యయః - ప్రతోలీం రథ్యాం *రథ్యాప్రతోళివిశిఖేత్యమరః - ప్రాపత్ - ప్రాప్తవాన్ - లుదిత్ పుషాదిత్వాదినా చ్లేరఙాదేశః - వజ్రాణాం తోరణప్రాసాగాదిగతహీరకాదిమణీనాం - ప్రభాభిరుద్భాసినీ సురాయుధశ్రీరింద్రచాపలక్ష్మీర్యస్యాం సా - ఇహాపి వజ్రగ్రహణం మణీనాముపలక్షణం - అన్యథాఽఽఇంద్రాయుధసామ్యాసంభవాత్ - అన్యత్ర వజ్రస్య కులిశస్య - ప్రభాభిరుద్భాసినీ సురాయుధానామితరదేవతాయుధానాం శ్రీర్యస్యాస్సా *వజ్రోస్త్రీ హీరకేపవౌ ఇత్యమరః యా ప్రతోలీ - దేవసేనాసురచమూరివ పరైశ్శత్రుభిరలంఘ్యా దుర్ధర్షా॥

మూ, ౪౯ { ప్రజా ఇవాంగాదరవిందనాభేశ్శంభోర్జటాజూట
తటాదివాపః। ముఖాదివాథశ్రుతయో విధాతుః పు
రాన్నిరీయుర్మురజిధ్వజిన్యః॥ }

౪౯॥ ప్రజా ఇతి॥ అరవిందనాభేః విష్ణోరంగాత్ ప్రజా ఇవ ॥ శంభోర్జటాజూటతటాదాప ఇవ గంగాజలానీవ విధాతుర్ముఖాచ్ఛ్రుతయ ఇవ - మురజితో హరేః - ధ్వజిన్యస్సేనాః - ఆశు పురాన్నిరీయుః నిర్గతాః - మాలోపమేయం॥

మూ, ౫౦ { శ్లిష్యద్భిరన్యోన్యముఖాగ్రసంగస్ఖలత్ఖలీనం హరి
భిర్విలోలైః। పరస్పరోత్పీడితజానుభాగా దుఃఖేన
నిశ్చక్రమురశ్వవారాః॥ .... }

౫౦॥ శ్లిష్యద్భిరితి॥ అన్యోన్యేషాం ముఖాగ్రేషు - సంగేన స్ఖలంతః ఖలీనాః కవికాః యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా *కవికాతు ఖలీనోస్త్రీత్యమరః - శ్లిష్యద్భిః స్పృశద్భిః విలోలైః - ముహురుచ్చలద్భిః - హరిభిస్తురంగైః - కరణైః - అశ్వానారోహయంతీత్యశ్వవారాః - అశ్వారోహాః - పరస్పరోత్పీడితజానుభాగాస్సంతః - దుఃఖేన నిశ్చక్రముః నిర్జగ్మురితి - స్వభావాతిశయోక్త్యోస్సంకరః॥

మూ, ౫౧ { నిరంతరాలేపి విముచ్యమానే దూరం పథి ప్రాణభృ
తాం గణేన। తేజోమహద్భిస్తమసేవ దీపైర్ద్విపై
రసంబాధమయాంబభూవే। .... }

౫౧॥ నిరంతరాళ ఇతి॥ తమసా తిమిరేణేవ - ప్రాణభృతాం గణేన ప్రాణివ

గ్రేణ-కర్త్రా-నిరంతరాళపిపూర్వం స్వైనైవ అతిసంకటేపి-పథిసంప్రాకా
రంగాగతఏవ-విముచ్యమానేన ఏకత్ర దీపభయాదన్యత్ర ద్విపభయాచ్చే
తిభావః-తేజో మహద్భిర్బలాధికైః-ప్రభాసంపన్నైశ్చ తేజోబలం ప్రభా తే
జ ఇతి శాశ్వతః-ద్విపైర్దీపైరివ-అసంబాధమసంకీర్ణం-అయాంచభూవే జగ్మే-న
త్వశైః పరివక్ష్యచ్ఛా దితి భావః-అయగతౌ భావే లిట్ దయాయాసశ్చేత్యా
మ్ ప్రత్యయః-స్వతేజసైవ మార్గోత్సారిత తమస్సైః-పథిదీపా ఇవ తద్ధోత్సారి
త ప్రాణికే-పథినిరర్గళం ద్విపాః ప్రయయురిత్యర్థః- తమసీతిస ప్తమ్యం
తిపాఠేతు తమసః పథ్యుపమానత్వే ద్విపాగమనాత్ప్రాక్ పథ ఇవ తమసా దీ
పాగమనాత్ప్రాక్ ప్రాణివ గ్రేణ నిరంతరాళత్వం పశ్చాన్ముచ్యమానత్వం
చ న సంభవతీతి ఉపమానోపమేయయోర్వైరూప్యం స్యాత్- తృతీయాంత
తమసః ప్రాణివ గ్రోపమానత్వే తత్సారూప్య సాకల్యాత్స ఏవ సాధీయానితి
త్యలంకారికాణాం పంథాః॥ ... ...

మూ, ౬౭ { శనైరనీయంత రయాత్పతంతో రథాః క్షితిం హస్తిన
ఖాదశేషైః॥ సయత్నసూతాయతరశ్మిభుగ్నగ్రీవా
గ్రసంసక్తయుగైస్తురంగైః॥ . . .. }

౬౭॥ శనైరితి॥ రయాత్పతంతో ధావంతః రథాస్స్వయత్నైస్సూతైస్సారథి
భిః సూతః క్షత్తా చ సారథిరిత్యమరః- ఆయతా ఆకృష్టాః యే రశ్మయః ప్రగ్ర
హాః కిరణప్రగ్రహౌ రశ్మీ ఇత్యమరః- తైర్భుగ్నము ప్రహ్వము గ్రీవాగ్రే
ము సంసక్తాః యుగాః యుగ్యస్కంధవాహ్యాః దారువిశేషాః యేషాం తైః అత ఏ
వ అఖేదైరశ్రమైస్తురంగైః - హస్తినఖాత్ హస్తినఖః పురద్వారి మృత్కూ
టః కూటం పూర్ద్వారి యద్ధస్తినఖస్తస్మిన్నదత్రిష్విత్యమరః- తస్మాత్ శ
నైః క్షితిమనీయంతనీతా ఇతి స్వభావోక్తిః-యథావద్వస్తువర్ణనాత్॥ ......

మూ, ౬౮ { బలోర్మిభిస్తత్క్షణహీయమానరథ్యాభుజాయా వ
లయైరివాస్యాః॥ ప్రాయేణ నిష్క్రామతి చక్రపా
ణౌ నేష్టం పురో ద్వారవతీత్వమాసీత్॥ .... }

౬౮॥ బలోర్మిభిరితి॥ బలాని ఊర్మయ ఇవ తైర్బలోర్మిభిః-వలయైరివ కంకణైరి
వ తత్క్షణే హరినిష్క్రమణక్షణ ఏవ హీయమానా అతిరిచ్యమానా-రథ్యాభు
జైవ రథ్యా యస్యాస్తస్యాః అత ఏవ-అస్యాః పురః ద్వారవత్యాః చక్రపాణౌ కృ
ష్ణే నిష్క్రామతి నిర్గచ్ఛతి సతి- ప్రాయేణ భూమ్నా ద్వారవతీత్వం-ద్వార

కాత్స్న్యంస్వస్వరూపమితియావత్-తదిష్టంనాసీత్ హరివిరహేతద్వైఫల్యా

తిభావః ద్వారవతీశబ్దస్య సంజ్ఞాత్వాత్ క్షత్వతలోగుణవచనస్యేతినపుంవ

ద్భావః-అన్యత్ర ద్వారవతీత్వం-ద్వారవత్త్వం నేష్టం-తస్య హరిని ష్క్ర్ర మ

ణహేతుత్వాదిత్యుభయథాప్యుపమితభుజావలయగళన హేతుకత్వామప

మాసంకీర్ణేయమునిష్టశ్వోప్రేక్షా ప్రాయేణేత్యనేనవ్యజ్యతే॥.... ....

మూ, ౭౦ { పారేజలంనీరనిధేరపశ్యన్మురారిరానీలపలాశరా
శీః॥ వనావళీరుత్కలికాసహస్రప్రతిక్షణోత్కూలిత శైవలాభాః॥ ... . }

౭౦॥అథాసర్గసమాప్తేస్సముద్రంవర్ణయతి॥ పారఇతి॥ మురారిర్నీరనిధే

స్సముద్రస్య-జలానాంపారేపరతీరేపారేజలం*పారావారేపరార్వాచీతీ

రేఇత్యమరః, పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః- తస్మిన్నిమోగాదే

శాగాంతత్వంచపారేశబ్దస్య- ఆసమంతాన్నీలాఃపలాశానాం పత్రాణాం

రాశయోయాసాంతాః-హరితవర్ణపర్ణపుంజాఇత్యర్థః॥పత్రంపలా

శంఛదనందళంపర్ణంఛదఃపుమానిత్యమరః-ఉత్కలికాఊర్మయః॥ఊర్మిరుత్క

లికోల్లోలకల్లోలౌలహరీతథేతిహలాయుధః తాసాంసహస్రైః ప్రతి

క్షణం-ఉత్కూలితాఃకూలముద్గతాఃకృతాః-కూలంప్రాపితాఇత్యర్థః-ఉత్కూ

లశబ్దాత్కృతత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తః - తేషాంశైవలానాం ఆభేవా

భాయాసాంతాః-తత్సదృశీరిత్యర్థః॥వనావళీరపశ్యత్- అత్రోత్కూలితశైవ

లస్యస్వత-స్సిద్ధసందేహోదుపమోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః॥ ....

మూ, ౭౧ { లక్ష్మీభృతోంభోధితటాధివాసాన్ద్రుమానసౌ
నీరదనీలభాసః॥ లతావధూసంప్రయుజోధివేలంబ
హూకృతాన్స్వానివపశ్యతిస్మ॥ . ... }

౭౧॥ లక్ష్మీతి॥అసౌహరిః లక్ష్మీంశోభాంశ్రీదేవీంచ - బిభర్తీతి లక్ష్మీభృత

స్తాన్-అంభోధితటేఅధివాసోయేషాంతాన్-నీరదవన్నీలభాసఃనీలవర్ణాన్

లతాఃవధ్వఇవేత్యుపమితసమాసః॥అన్యత్ర- లతాఇవవధ్వఇతి - శాకపార్థి

వాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపిసమాసః తాభిస్సంప్రయుంజతఇతి సంప్రయుజః

సంగతాన్- క్విప్ - వేలాయామధివేలం- విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః॥ద్రు

మాన్- బహూకృతాన్ అనేకీకృతాన్- స్వాన్స్వకీయవిగ్రహానివపశ్యతిస్మ-

ఏవంచ-పుంలింగతానిర్వాహః ఆత్మపరత్వేనపు సకత్వపారాప్ * స్వో

త్వాత్మనిస్వంత్రిష్వాత్మీయేస్వోస్త్రియాంధనఇత్యమరః పశ్యతిస్మ- స్మే

ర్నేయముపమా॥ ....

మూ, ౭౨ { ఆశ్లిష్టభూమింరసితారముచ్చైర్లోలద్భుజాకా
రబృహత్తరంగమ్। ఫేనాయమానంపతిమాపగా
నామసావపస్మారిణమాశశంకే॥ .... }

౭౨॥ ఆశ్లిష్టేతి॥ఆశ్లిష్టభూమిమాశ్లిష్టభూతలం- ఉచ్చైఃతరాం- రసితారం క్రందితారం- లోలతాంచలతాం- ఇతస్తతఃపతతాంభుజానామాకారఇవా కారోయేషాంతేబృహత్తరంగాః యస్యతంతథోక్తంఫేనాయమానం ఫేన ముద్వమంతంఫేనాచ్చేతివక్తవ్యమితిక్యఙ్వాక్యషఇత్యాత్మనేపదం- అ పాంసమూహాఃఆపంక్షత స్యసమూహఇత్యణ్ప్రత్యయః- తేనగచ్ఛంతీత్యాప గాః- తాసాంపతింసముద్రం- అసౌహరిఃఅపస్మారిణమపస్మారరోగిణం-ఆశ శంకేతద్ధర్మయోగాత్తథోత్ప్రేక్షాంచక్రే ఇత్యర్థః- యథాహుర్నైదాని కాః- క్రుద్ధైర్ధాతుభిరాహతేచమనసి ప్రాణీతమస్సంవిశన్ దంతాన్ ఖాద తిఫేనముద్గిరతిదోఃపాదంక్షిపన్మూఢధీః - పశ్యన్ రూపమసన్నితేని పతతివ్య థాఃకరోతిక్రియాఃబిభ్యత్సన్స్వయమేవశామ్యతిగతేవేగేత్వపస్మారరుక్॥

మూ, ౭౩ { పీత్వాజలానాంనిధినాతిగార్ధ్యాద్వృద్ధింగతే
ప్యాత్మనినైవమాంతీః। క్షిప్తాఇవేందోస్సరుచోధి
వేలంముక్తావలీరాకలయాంచకార॥ .... }

౭౩॥ పీత్వేతి ॥ జలానాంనిధినాసముద్రేణ-గర్ధ ఏవగార్ధ్యం చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః - తదతిమా త్రమతిగార్ధ్యం-తస్మాత్తృష్ణాభరాదిత్యర్థః-గృధ్నోభిగుణఃక్వాం తోయిప్రత్యయఇతిగార్ధశబ్దమితిస్యాత్ - పీత్వా- క్షేపణక్రియాపూర్వ కాలతా - వృద్ధింగతేప్యాత్మనిస్వదేహేచంద్రోదయేసముద్రవృద్ధిరిత్యాగ మః- నైవమాంతీరమాంతీరతిరిచ్యమానాఇత్యర్థః॥మాతేర్నుమ్‌శతురాచ్ఛీన ద్యోర్నుమితినుమ్-క్షిప్తాఉద్గీర్ణాఃఅతితృష్ణయోతత్పానంపీత్వాఅంతఃఅమా నాత్ బహిరుద్వాంతాఇత్యర్థః- ఇందోఃరుచఃరుచీరివేత్యుత్ప్రేక్షా సహ రిః - అధివేలమధికూలంవేలాకూలవికారయోరితివిశ్వః - ముక్తావళీరాకల యాంచకార_ఆలోకయామాస-కవీనాంకలికామధేనుః॥.................

మూ, ౭౪ { సాటోపముర్వీమనిశంనదంతోయైఃప్లావయిష్యం
తిసమంతతోమీ। తాన్యేకదేశాన్నిభృతంపయో
ధేస్సోంభాంసిమేఘాఃపిబతోదదర్శ॥ .... }

౭౪॥ సాటోపమితి॥ అమీ మేఘాః-సాటోపం ససంభ్రమం*సంభ్రమాటోపసంరంభా ఇత్యమరః-అనిశం నదంతో గర్జంతః- మైరంభోభిః - ఉర్వీం సమంతతః-ప్లావయిష్యంతి తాని తావంత్యంభాంసి- పయోధేరేకదేశాదేకకోణాత్ నిభృతం నిశ్చలం- పిబతో మేఘాన్ స హరిర్దదర్శ- ఏతేన-సముద్రస్య అపరిచ్ఛిన్న రూపత్వం వ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౭౫ { ఉద్ధృత్య మేఘైస్తత ఏవ తోయమర్థం మునీంద్రై
రివ సంప్రణీతాః। ఆలోకయామాస హరిః పతంతీ
ర్నదీస్స్మృతీర్వేదమివాంబురాశిమ్॥ .... }

౭౫॥ ఉద్ధృత్యేతి॥ మునీంద్రైస్తతో వేదాదేవ అర్థమివ మేఘైస్తతః అంబురాశేరేవ తోయముద్ధృత్య సంప్రణీతాః కృతాః అంబురాశిం-పతంతీః ప్రవిశంతీర్నదీః- వేదం పతంతీః స్మృతీః మన్వాదిసంహితా ఇవ హరిః- ఆలోకయామాస- శ్రుతిమూలేన ప్రామాణ్యాత్ స్మృతీనాం తత్సంవాదపవత ప్రవేశః అనేకైవేయముపమా॥..

మూ, ౭౬ { విక్రీయ దిశ్యాని ధనాన్యురూణి ద్వైప్యానసావుత్త
మలాభ భాజః। తరీషు*తత్రత్యమఫల్గు భాండం సాం
యాత్రికానావహతోఽభ్యనందత్॥ .... }

౭౬॥ విక్రీయేతి॥ దిక్షుభవాని దిశ్యాని- దిగంతరాణి తానీత్యర్థః॥ దిగాదిభ్యో యత్-ఉరూణి మహాంతి-ధనాని నానాద్రవ్యాణి విక్రీయ - మూల్యేన దత్వా-ఉత్తమలాభం మూల్యాత్ ద్విగుణాద్యధికం- భజంతీతి తానుత్తమలాభభాజః-తత్ర భవం తత్రత్యం ద్వైప్యమిత్యర్థః॥ అవ్యయాత్త్యప్-అఫల్గు సారవత్*ఫల్గు తుచ్ఛమసారం చేతి యాదవః భాండం మూలధనం - పణ్యద్రవ్యమిత్యర్థః*వణిజ్మూలధనే పాత్రే భాండం భూషాశ్వభూషయోరితి వైజయంతీ-తరీషు నౌషు* స్త్రియాం నౌస్తరణిస్తరీరిత్యమరః॥ అవితౄస్తృతంత్రిభ్య-ఈరిత్యౌణాదిక ఈకార ప్రత్యయః-ఆవహతః ఆనయతః-వహతేశ్శతృప్రత్యయః-ద్వైప్యాన్ సముద్రద్వీపవాసినః॥ ద్వీపాదనుసముద్రం యఞితి శైషికో యఞ్ప్రత్యయః-సంయాత్రా సంభూయయాత్రా ప్రయోజనమేషాం తాన్ సాంయాత్రికాన్-పోతవణిజః * సాంయాత్రికః పోతవణిగిత్యమరః॥ ప్రయోజనమితి ఠక్-అసౌ హరిరభ్యనందత్॥..................................

మూ, ౭౭ { ఉత్పిత్సవోఽంతర్నదభర్తురుచ్చైర్గరీయసా ని
శ్శ్వసితానిలేన। పయాంసిభక్త్యాగరుడధ్వజస్య
ధ్వజానివోచ్చిక్షిపిరే ఫణీంద్రాః॥ .... }

౭౭॥ ఉత్పిత్సవ ఇతి॥ నదభర్తుస్సముద్రస్య - అంతరభ్యంతరాత్ -ఉత్పిత్స
వః ఉత్పతితుమిచ్ఛవః క్వపత తెస్సన్నంతాదు ప్రత్యయః- సనిమీమేత్యాదినా
ఇసాదేశః క్వఅత్రలోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః- ఫణీంద్రాః-భక్త్యా-గరుడ
ధ్వజస్య హరేః-ధ్వజానివగరీయసా అతిమహతానిశ్శ్వసితానిలేన- పయాం
సిఉచ్చైరుచ్చిక్షిపిరే-ఉన్నిప్తవంతఇత్యుత్ప్రేక్షా-స్వరితేత్వాదాత్మనేపదం॥

మూ, ౭౮ { తమాగతం వీక్ష్య యుగాంతబంధు ముత్సంగశ
య్యాశయమంబురాశిః। ప్రత్యుజ్జగామేవగురు
ప్రమోదప్రసారితోత్తుంగతరంగబాహుః॥ .... }

౭౮॥ తమితి॥ అంబురాశిః-యుగాంతబంధుం ఆపద్బంధుమిత్యర్థః- ఉత్సం
గఏవశయ్యా- తస్యాం శేతఇతితంతథోక్తం - అధికరణేశేతేరిత్యచ్ప్రత్య
యః-ఆగతమభ్యాగతంతం హరింవీక్ష్య - గురుణాప్రమోదేన-ప్రసారితాః ఉ
త్తుంగాస్తరంగాఏవ బాహవోయస్యసః - ప్రత్యుజ్జగామేవేతి -క్రియా
స్వరూపోత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౭౯ { ఉత్సంగితాంభఃకణకోనభస్వా నుదన్వతస్స్వ
దలవాన్మమార్జ। తస్యానువేలంవ్రజతోధివేల
మేలావనాస్ఫాలనలబ్ధగంధః॥.................... }

౭౯॥ ఉత్సంగితేతి॥ ఉత్సంగసంగినః కృతాః-ఉత్సంగితాః కృతతత్కరోతీతిణ్యం
తాత్కర్మణిక్తః-ఉత్సంగితా అంభఃకణాః యేనసః, శేషాద్విభాషేతికప్రత్య
యః-ఏలావనానామాస్ఫాలనేన- సంఘర్షణేనలబ్ధగంధః ఏవంశిశిరసురభిరు
దన్వతోనభస్వాన్ - సముద్రవాయురధివేలం- వేలాయాం-విభక్త్యర్థేఅ
వ్యయీభావః- వ్రజతస్తస్యహరేస్స్వేదలవాననువేలంప్రతిక్షణం-యథా
ర్థేఽవ్యయీభావః మమార్జజహారేత్యర్థః* వేలాకాలేచజలధేర్వేలాంతీరవికార
యోరితివిశ్వః- కావ్యలింగమలంకారః॥ ....

మూ, ౮౦ { ఉత్తాలతాలీవనసంప్రవృత్త సమీరసీమంతితకేత
కీకాః। ఆసేదిరేలావణసైంధవీనాం చమూచరైః క
చ్ఛభువాంప్రదేశాః॥ .... }

౮౦॥ ఉత్తాలేతి॥ చమూషుచరంతీతిచమూచరాస్సైనికాః చరేష్టఇతిటప్ర

త్యయః-తైరుత్తాలేషూన్నతేషు-తాలీవనేషుసంప్రవృత్తేన-ప్రసృతేన-సమీ
రణేనమారుతేనసీమంతితాఃసీమంతవత్యఃకృతాః-సీమంతశబ్దాన్మతుబంతా
త్తత్కరోతీతిణౌకర్మణిక్తః-ణావిష్ఠవద్భావేవిన్మతోర్లుక్- తాఃకేతక్యోయే
షుతేతథోక్తాః నద్యృతశ్చేతికప్-లవణసింధోరిమాఃలావణసైంధవ్యః తత
స్యేదమిత్యణ్ప్రత్యయః హృద్భగసింధ్వంతేపూర్వపదస్యచేత్యుభయప
దవృద్ధిః తాసాంకచ్ఛభువాంఅనూపభూమీనాం* జలప్రాయమనూపంస్యా
త్పుంసికచ్ఛస్తథావిధ ఇత్యమరః-ప్రదేశాఃఏకదేశాః-ఆసేదిరే ప్రాప్తాః-సీ
దతేఃకర్మణిలిట్-అత్రస్వభావోక్తిరనుప్రాసశ్చాలంకారౌ- ఓజశ్శ్లేషసౌశ
బ్ద్యసౌకుమార్యాద్యనేకగుణసంపత్తిఃస్పష్టా॥ ....

మూ, ౮౧ { లవంగమాలాకలితావతంసాస్తేనారికేళాంతర
పఃపిబంతః। ఆస్వాదితార్ద్రక్రముకాస్సముద్రా
దభ్యాగతస్యప్రతిపత్తిమాపుః॥ .... }

౮౧॥లవంగేతి॥లవంగమాలాభిః-లవంగకుసుమమాల్యైః-కలితావతంసాః
కృతభూషణాః-నారికేళాంతరిత్యవ్యయంనారికేళఫలాభ్యంతరఇత్యర్థః-
అపఇతిపృథక్పదం-సమాసేఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతప్రసంగాత్-
పిబంతః-ఆస్వాదితాః- ఆర్ద్రక్రముకాఃఆర్ద్రపూగీఫలానియైస్తే ఘోం
టాతుపూగఃక్రముకఇత్యమరః - తేచమూచరాఃసముద్రాదభ్యాగతస్యాతి
థేఃప్రతిపత్తిం- గౌరవంసత్కారమాపుః ప్రతిపత్తిఃపదప్రాప్తౌప్రవృత్తౌగౌర
వేపిచేతివిశ్వః-అత్రాభ్యాగతప్రతిపత్తిప్రాప్తేఃవిశేషణగత్యావతంసకలనా
దిపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః తేనసముద్రచమూచరా
ణాంగ్రహస్థాభ్యాగతౌపమ్యప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ... .

మూ, ౮౨ { తురగశతాకులస్యపరితఃపరమేకతురంగజన్మనఃప్ర
మథితభూభృతఃప్రతిపథంమథితస్యభృశంమహీ
భృతా।పరిచలతోబలానుజబలస్యపురస్సతతంధృ
తశ్రియశ్చిరవిగతశ్రియోజలనిధేశ్చతదాభవదం
తరంమహత్॥.. }

——§§§——

ఇతిశ్రీమాఘకృతౌ॥ శిశుపాలవధే- మహాకావ్యే-
తృతీయస్సర్గః.

౮౨॥ తురగేతి॥ పరితస్తురగశతైరాకులస్య అపరిమితాశ్వస్యేత్యర్థః-ప్రతిపథం ప్రతిమార్గం-యథార్థేఽవ్యయీభావసమాసాంతః-ప్రమథితాః క్షుణ్ణాః-భూభృతో రాజానో - గిరయశ్చ యేన తస్య న తు స్వయం కేనాపి మథితస్యేతి భావః-సతతంధృతా శ్రీః శోభా-రమా చ యేన తస్య ధృతశ్రియః - పురోఽగ్రే నగరాద్వా పరిచలతః పరితో గచ్ఛతః బలో రామః తదనుజ బలస్య హరిసైన్యస్య బలం సైన్యం బలో రామ ఇత్యుభయత్రాపి శాశ్వతః-అథ పరం కేవలమేకస్యైవ తురంగస్య-జన్మ జన్మమాత్రం యస్మాత్తస్యైకతురంగజన్మనః- ఏకోఽపి జాత ఏవ న త్వస్తీతి భావః - మహీభృతా మందరాద్రిణా - రాజ్ఞా చ భృశం మథితస్య - న తు స్వయం కస్యాపి మథితురితి భావః- చిరాత్ప్రభృతి విగతశ్రియః-ఉత్పత్త్యనంతరమేవాస్య హరిణా స్వీకారాదితి భావః-జలనిధేశ్చ-తదా ప్రస్థానసమయే మహదంతరం దూరగమనాదతివ్యవధానం- ఉక్తరీత్యా మహత్తారతమ్యంచ అభవత్ అత్రోపమేయస్య హరిబలస్య ఉపమానాత్ జలనిధేరాధిక్యవర్ణనాత్ వ్యతిరేకాలంకారః- చంపకావళీవృత్తం నజభజజాజరౌ హరయతిః కథితా భువి చంపకావళీతి లక్షణాత్ రచితేతి కేచిత్ - నజభపురస్సృతా జజజరారచితా భువి రుద్రదిగ్యతిరితి లక్షణాత్॥........ ....

——§——§——§——

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ మహామహోపాధ్యాయ
కోలచల-మల్లినాథసూరివిరచితాయాం-మాఘవ్యాఖ్యాయాం-
సర్వంకషాఖ్యాయాం - తృతీయస్సర్గః॥

మాఘకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే-చతుర్థసర్గప్రారంభః.

మూ, ౧ { నిశ్శ్వాసధూమంసహరత్నభాభిర్భిత్త్వోత్థితంభూ
మిమివోరగాణామ్। నీలోపలస్యూతవిచిత్రధాతు
మసౌగిరింరైవతకందదర్శ॥ .... }

౧॥ నిశ్శ్వాసేతి॥ నీలోపలైరింద్రనీలమణిభిః-స్యూతాః ప్రోతాః-విచిత్రాః-నానావర్ణాః-ధాతవో గైరికాదయోయస్యతం అతఏవ-రత్నభాభిస్సహ భూమింభిత్త్వాఉత్థితంఊర్ధ్వంనిర్గతం-ఉరగాణాంనిశ్శ్వాసధూమం-ఫూత్కారబాష్పమివస్థితంరైవతకంరైవతకాఖ్యం-గిరింఅసౌహరిర్దదర్శ-స్యూతేతిసివ్యతేః కర్మణిక్తః ఛ్వోశ్శూడనునాసికేచేతిఊఠ్యణాదేశః - అత్ర గిరేరాశ్లిష్టధూమవర్ణత్వేనాశ్లిష్టధూమత్వోత్ప్రేక్షా గుణనిమిత్తజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా-అస్మిన్సర్గే నానావృత్తాని-తత్రాదావష్టాదశోపజాతయః తల్లక్షణముక్తం-అథతానంతర. సర్గాదౌ-అత్ర సర్గసమాప్తేర్గిరివర్ణనమేవ॥

మూ, ౨ { గుర్వీరజస్రందృషదస్సమంతాదుపర్యుపర్యంబుము
చాంవితానైః।వింధ్యాయమానం దివసస్యభర్తుర్మా
ర్గంపునారోద్ధుమివోన్నమద్భిః॥ }

౨॥ గిరిందదర్శేత్యుక్తంకీదృశమిత్యాకాంక్షాయామంతమేకాన్వయేనగుర్వీరిత్యాద్యష్టభిర్విశినష్టి॥గుర్వీరితి॥ గుర్వీర్మహతీఃదృషదఃశిలాః-తటీరిత్యర్థఃపాషాణప్రస్తరగ్రావోపలాశ్మానశ్శిలాదృషదిత్యమరఃఉపర్యుపరిదృషదాంసమీపోపరిప్రదేశఇత్యర్థఃఉపర్యధ్యధసస్సామీప్యఇతిద్విర్భావేతద్యోగాద్ద్వితీయా-యథాహవామనః ఉపర్యాదిషుసామీప్యేద్విరుక్తేషుద్వితీయేతి-సమంతాదజస్రంఉన్నమద్భిః దేశకాలానవచ్ఛేదేనోత్పతద్భిః-అతఏవఅంబుముచాంవితానైఃమేఘబృందైర్నిమిత్తేన-పునర్దివసస్యభర్తుస్సూర్యస్య-మార్గం-రోద్ధుంవింధ్యాయమానమివవింధ్యవదాచరంతం- తద్వదవస్థితమిత్యర్థఃఆచారక్యజంతాల్లటశ్శానజాదేశః- అత్రావిచ్ఛిన్న మేఘోన్నమనేనవింధ్యాయమానత్వోత్ప్రేక్షా క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥......... ....

మూ, ౩ { క్రాంతంరుచా కాంచనవప్రభాజానవప్రభాజాల
భృతాం మణీనామ్ ।శ్రితంశిలాశ్యామలతాభిరా
మం లతాభిరామంత్రితషట్పదాభిః ॥ .... }

౩॥ క్రాంతమితి॥పునః- నవానిప్రభాజాలానిబిభ్రతీతినవప్రభాజాలభృ
తః- తేషాంమణీనాం-సంబంధిన్యా- కాంచనవప్రభాజాస్వర్ణసానుప్రసృత
యా-రుచాదీప్త్యా- క్రాంతంవ్యాప్తం-పునఃశిలానాంమేచకోపలానాం- ఇం
ద్రనీలానాం వా-శ్యామలతయాశ్యామలిమ్నా అభిరామం-ఆధామంత్రిత
షట్పదాభిఃమకరందభరితత్వాదాహూతభృంగాభిః లతాభిఃశ్రితంవ్యాప్తం
ఇతఃపరంద్వ్యంతరమేకంయమకంవక్ష్యతే-తత్రతదేవాలంకారః- అథా
లంకారస్తత్వభ్యుచ్చయఇతియథాసంభవమూహ్యః యమకలక్షణంత్వాచా
ర్యదండినోక్తం॥అవ్యపేతవ్యపేతాత్మాయావృత్తిర్వర్ణసంహతేః। యమ
కంతచ్చపాదానాంఆదిమధ్యాంతగోచరమ్॥ఏకద్విత్రిచతుష్పాదయమకా
నాంవికల్పనా॥ఆదిమధ్యాంతమధ్యాంతమధ్యాద్యాద్యైవసర్వతః।అత్యంతబ
హవస్తేషాంభేదాస్సంభేదయోనయః॥ సుకరాదుష్కరాశ్చైవవర్ణ్యంతే
తత్రకేచ్చనేతి॥ ....

మూ, ౪ { సహస్రసంఖ్యైర్గగనంశిరోభిః పాదైర్భువంవ్యా
ప్యవితిష్ఠమానమ్ । విలోచనస్థానగతోష్ణరశ్మినిశాక
రంసాధుహిరణ్యగర్భమ్॥ ....,.......... }

౪॥ సహస్రేతి॥సహస్రమితిసంఖ్యాయేషాంతైః- సహస్రసంఖ్యైశ్శిరోభిశ్శి
ఖరైశ్శీర్షైశ్చ-గగనంతత్సంఖ్యైఃపాదైః-ప్రత్యంతపర్వతైశ్చరణైశ్చభు
వంవ్యాప్య- వితిష్ఠమానంఅవతిష్ఠమానం॥సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదం-
విలోచనయోర్యత్ స్థానంయోగ్యదేశః-తద్గతౌఉష్ణరశ్మినిశాకరౌయస్యతం
అన్యత్రనేత్రీభూతార్కేందుమిత్యర్థః - అతఏవ-సాధుసత్యం- హిరణ్యగ
ర్భంబ్రహ్మాణమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా॥సహస్రశీర్షేత్యాదిశ్రుతేరితిభావః-
హిరణ్యగర్భోనిధిగర్భశ్చ॥ ....

మూ, ౫ { క్వచిజ్జలాపాయవిపాండరాణిధౌతోత్తరీయప్రతి
మచ్ఛవీని।అభ్రాణిబిభ్రాణముమాంగసంగవిభక్త
భస్మానమివస్మరారిమ్॥...................... .. .. }

౫॥ క్వచిదితి॥పునఃక్వచిద్దేశేజలానామపాయేనాపగమేన- విపాండరాణి
శుభ్రాణి-అతఏవ-ధౌతంక్షాళితంయదుత్తరీయంతత్ప్రతిమాతత్సమాఛ

విర్యేషాంతాని - అభ్రాణి మేఘాస్తాని భ్రాణం దధానం-భృఞః కర్తరి శాన
చ్-అతఏవ ఉమాయాః పార్వత్యాః-అంగసంగేన అర్ధభాగేన-విభక్తమేకభా
గస్థాపితం భస్మ యస్య తం స్మరారిమివ హరమివేత్యుపమాలంకారః॥.... ......

మూ, ౬ { ఛాయాం నిజస్త్రీచటులాలసానాం మదేన కించిచ్చ
టులాలసానామ్। కుర్వాణముత్పింజలజాతపత్రై
ర్విహంగమానాం జలజాతపత్రైః॥ .... }

౬॥ ఛాయామితి॥పునః నిజస్త్రీణాం-చటుషు ప్రియవచనేషు లాలసాః-లో
లుపాః*లోలుపో లోలుభో లోలో లంపటో లాలసోఽపి చేతి యాదవః - తేషాం ని
జస్త్రీచటులాలసానాం-మదేన కించిదీషచ్చటులాశ్చపలాః- తే చ తే అలసా
శ్చ - విశేషణయోరపి మిథో విశేషణవిశేష్యభావవివక్షయా విశేషణసమా
సః- తేషాం చటులాలసానాం-విహంగమానాం హంసాదీనాం - ఉత్పింజలాని
జాతాన్యుత్పింజలజాతాని స్పూర్వవత్సమాసః - తాని పత్రాణి యేషాం తైః ఉ
త్పింజలజాతపత్రైః-అతిపింజరీభూతపక్షైరిత్యర్థః-రలయోరభేదః-జలజై
రేవాతపత్రైః-ఛాయాం కుర్వాణం-ఏతేన-మహతీ కమలాకరసమృద్ధిర్వ్య
జ్యతే-యమకరూపకయోస్సంకరః॥ ....

మూ, ౭ { స్కంధాధిరూఢోజ్జ్వలనీలకంఠానుర్వీరుహాన్ శ్లిష్ట
తనూనహీంద్రైః। ప్రణతిసంతానెకలతాభుజా
గ్రాన్ రుద్రాననంతానివ ధారయంతమ్॥.......... }

౭॥ స్కంధేతి॥పునః స్కంధం ప్రకాండం-అధిరూఢాః ఉజ్జ్వలాః నీలకంఠాః
మయూరాః యేషాం తాన్- అన్యత్ర స్కంధాధిరూఢాః అంసశ్రితాః-ఉజ్జ్వ
లాః నీలాః కంఠాః యేషాం తాన్ *అంసప్రకాండయోః స్కంధ ఇతి వైజయంతీ-
అహీంద్రైః శ్లిష్టతనూన్ వ్యాప్తదేహాన్ -ఏకత్ర తదావాసత్వాదన్యత్ర త
ద్భూషణత్వాచ్చేతి భావః- ప్రణతిసంతాన్యనేకలతానామేవ భుజానాం - ల
తానామివ చ భుజానాం అగ్రాణి యేషాం తాన్- అత ఏవ అనంతాన సంఖ్యాన్
రుద్రానివ స్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా-ఉర్వీరుహాన్ వృక్షాన్-ధారయంతం॥ ...

మూ, ౮ { విలంబినీలోత్పలకర్ణపూరాః కపోలభిత్తీరివ లో
ధ్రగౌరీః। నవోలపాలంకృతసైకతాభాస్సుచీరప
త్రైస్సవలీర్దధానమ్॥ .... }

౮॥ విలంబీతి॥విలంబీని యాని-నీలోత్పలాని తాన్యేవ కర్ణపూరాః- కర్ణా

వతంసాయమానాంతాః-లోధ్రేణలోధ్రరజసాగౌరీః అవదాతాః క్షిప్తాద్వారాది
భ్యశ్చ్యుతిజుషః- కపోలభిత్తీః కపోలాభిత్తయఇవ స్త్రీణాంగండస్థలీరివస్థితాః-
ఉపమానాంతరమాహ-ఉలపాః బల్బజతృణాని* ఉలపాబల్బజాః ప్రోక్తాఇతి
వైజయంతీ-నవైస్తైరలంకృతానాం-సైకతానామాభేవాభాయమానాంతాః-
కుతః-శుచీః శుభ్రాః-శైవలినీశ్శైవలవతీః అపః దధానం - అత్ర శుచిత్వశైవల
త్వాభ్యాంబింబప్రతిబింబభావేనఉపమాద్వయం॥ ....

మూ, ౯ { రాజీవ రాజీవశలోలభృంగంముష్ణంతముష్ణంతతిభి
స్తరూణామ్। కాంతాలకాంతాలలనాస్సురాణాంర
క్షోభిరక్షోభితముద్వహంతమ్ ॥ .... }

౯॥ రాజీవేతి॥ పునః రాజీవరాజీనాంపద్మపఙ్క్తీనాం-వశాః అధీనాః-లోలాశ్చప
లాః భృంగాః యస్మిన్ తం-రాజీవరాజీవశలోలభృంగం-తరూణాం-తతిభిః సం
ఘైః - ఉష్ణంఆతపంముష్ణంతంహరంతం - కాంతాః రమ్యాః అలకాంతాశ్చూ
ర్ణకుంతలాగ్రాణి- యాసాంతాః కాంతాలకాంతాః* అలకాశ్చూర్ణకుం
తలాఇత్యమరః-సురాణాంలలనాః స్త్రియోయస్మిన్సః-రక్షోభిః రాక్షసైః- అ
క్షోభితమనభిభూతంయథాతథా-ఉద్వహంతం॥ ....

మూ, ౧౦ { ముదేమురారేరమరైస్సుమేరోరానీయయస్యోపచి
తస్యశృంగైః । భవంతినోద్దామగిరాంకవీనాము
చ్ఛ్రాయసౌందర్యగుణామృషోద్యాః॥ .... }

౧౦॥ నన్వక్లీప్యయానయంశిలోచ్చయః రైవతకోనామకథంఇయద్వర్ణ్యత
ఇతిశంకాంనిరస్యతి॥ముదఇతి॥మురారేః-ముదేసంతోషాయఅమరైఃకర్తృభిః
సుమేరోఃశృంగైః-కర్ణైఃఆనీయఉపచితస్యవర్ధితస్యఆనీతైశ్శృంగైరుపచిత
స్యేత్యర్థః- ఉపచయమేకరణానాంశృంగాణాంఅర్ధాదానయనేకర్తృత్వం-
యస్యశైలస్య-ఉచ్ఛ్రాయః ఔన్నత్యంతచ్చసౌందర్యంచ-తయోర్గుణాః
ఉత్కర్షాఃఉద్దామగిరాంప్రగల్భవాచాం-కవీనాంమృషాఉద్యంతఇతిమృషో
ద్యాః- మిథ్యావాచ్యాఃనభవంతి - మేరుశృంగేషుసర్వగుణసంభవాదితిభా
వః, రాజసూయసూర్యమృషోద్యేత్యాదినావదేఃక్యబంతోనిపాతః-ఉత్కృ
ష్టః శ్రాయః ఉచ్ఛ్రాయఇతిఘుఞంతేనోపసర్గస్యసమాసఃనతూపసృష్టాద్ఘ
ఞ్ప్రత్యయఃశ్రిణీభువోనుపసర్గఇతినియమాత్ - ముదఇత్యాదిశ్లోకసప్త
కేయచ్ఛబ్దస్యదృష్టోపిశైలస్సముహురిత్యనేనఅన్వయః- మేరుశృంగాసంబం
ధేపిసంబంధకథనాదతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౧౧ { యతః పరార్ధ్యాని భృతాన్యనూనైః ప్రస్థైర్ము
హుర్భూరిభిరుచ్ఛిఖాని। ఆఢ్యాదివ ప్రాపణికాదజ
స్రం జగ్రాహ రత్నాన్యమితాని లోకః॥ .... }

౧౧॥ యత ఇతి॥ పరార్ధ్యాని శ్రేష్ఠాని- అనూనైః సమగ్రైః భూరిభిః అనేకైః ప్రస్థైః సానుభిః- మానవిశేషైశ్చ ప్రస్థో స్త్రీ సానుమానయోరిత్యమరః- ముహుః భృతాని సంభృతాని- మితానిచ ఉచ్ఛిఖాన్యుచ్ఛ్రితాని-అమితాన్యపరిమితాని రత్నాని యతశ్శైలాత్ - ఆఢ్యాత్ పణ్యాజీవాద్ధనికాత్ - ప్రపణో వ్యవహారః ప్రయోజనమస్య- ప్రాపణికో వణిక్ తదస్య ప్రయోజనమితి ఠక్ ప్రత్యయః పణ్యాజీవాః ప్రాపణికా వైదేహ్యా నైగమాశ్చ ణ ఇతి వైజయంతీ- తస్మాదివ అజస్రం లోకో జనః- జగ్రాహ ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౧౨ { అఖిద్యతాసన్నముదగ్రతాపం రవిం దధానోప్యర
విందధానే। భృంగావళీ యస్య తటే నిపీత రసాన
మత్తామరసా న మత్తా॥ .... }

౧౨॥ అఖిద్యతేతి॥ ఆసన్నమాసన్నత్వాత్సన్నిహితం- అత ఏవ ఉదగ్రతాపం దుస్సహతాపం రవిం- దధానోపి- అరవిందధానే రపి సూర్యధారి ఇతి విరోధః- అరవిందానాం ధానే నిధాన ఇతి పరిహారః- ధీయంతేస్మిన్నితి ధానం- అధికరణే ల్యుట్-శబ్దశ్లేషమూలో విరోధాలంకారః- యస్యాద్రేస్తటే-నిపీతరసాః నిపీతమకరందా- నమంతి తామరసాని పంకేరుహాణి యయా భారాద్భారాద్యయా-సా-నమత్తామరసా॥ పంకేరుహం తామరసమిత్యమరః- అత ఏవ- మత్తా భృంగావళీనాఖిద్యత నఖిద్యతేస్మ-ఖిద దైన్యే ఇతి దివాదికాత్కర్తరి లఙ్ - అత్యాసన్నసూర్యసన్నిధానేపి అరవిందాకర పిహితాన్మధుకరాదినకరకరాత్తాపం నాపురిత్యర్థః॥ ....

మూ, ౧౩ { యత్రాధిరూఢేన మహీరుహోచ్చైరున్నిద్రపు
ష్పాక్షిసహస్రభాజా। సురాధిపాధిష్ఠితహస్తిమల్ల
లీలాం దధౌ రాజతగండశైలః॥ .... }

౧౩॥ యత్రేతి॥ యత్ర శైలే రజతస్య వికారో రాజతః రజతాదిభ్య ఇత్యఞ్ ప్రత్యయః-సచాసౌ గండశైలశ్చ * గండశైలాస్తుచ్యుతాః స్థూలోపలా గిరేరిత్యమరః- ఉన్నిద్రాణి వికసితాని పుష్పాణ్యేవాక్షీణి తేషాం సహస్రం భజతీతి తద్భాజా - అధిరూఢేన ఉచ్చైర్మహీరుహా వృక్షేణ-సురాధిపేనేంద్రేణ-అధిష్ఠితో యో హస్తిమల్ల ఐరావత-తస్య హస్తిమల్లస్య

ఐరావణస్యలీలామివలీలాంశో భాం-దధౌ-ఐరావతస్య ధావళ్యాదితిభావః॥ హస్తిమల్లో భ్రమాతంగే హస్తిమల్లో పినాయకఇతివిశ్వః- అత్రలీలామివలీలామితిసాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః॥ ....

మూ, ౧౪ { విభిన్నవర్ణాగరుడాగ్రజేనసూర్యస్యరథ్యాఃపరితఃస్ఫురంత్యా। రత్నైఃపునర్యత్రరుచారుచంస్వా మానిన్యిరేవంశకరీరనీలైః॥ .... }

౧౪॥ విభిన్నేతి॥గరుడాగ్రజేనారుణేన- విభిన్న వర్ణాః అన్యథాకృతవర్ణాః - అరుణీకృతావమాపాదితా ఇత్యర్థః - సూర్యస్యసంబంధినఃరథంవహంతీతిరథ్యాఃరథాశ్వాః క్షితత్వహాతిరథయుగ ప్రాసంగమితియత్ప్రత్యయః-యత్రశైలే-వంశకరీరనీలైఃవంశాంకురశ్యామలైః- రత్నైర్మరకతైరిత్యర్థః॥వంశాంకురేకరీరోస్త్రీత్యమరః- వంశశబ్దస్యఅమ్లానతాహేతోరలూనతాప్రతిపత్త్యర్థత్వాదపౌనరుక్త్యం-అతఏవ॥పకార్ణపదమప్రయోజ్యమిత్యుక్తౌ-కరికలభకర్ణావతంసాదిషుప్రతిపత్తివిశేషకరేష్వదోష ఇత్యాహవామనః-విశేషశ్చేదితి-పరితః - స్ఫురంత్యారుచాస్వప్రభయాకిరణైః - పునఃస్వాంరుచం-నిజహరితవర్ణమేవ-ఆనిన్యిరేఆనీతాః- నయతేర్ద్వికర్మకత్వాత్ ప్రధానేకర్మణిలిట్ ॥ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయేలాదీనాహుర్ద్వికర్మణామితివచనాత్-అత్రవిభిన్నవర్ణాఇత్యేకఃతద్గుణః-రథ్యానాంస్వగుణత్యాగేనగరుడాగ్రజగుణగ్రహణాత్ పునస్తత్త్యాగేనమరకతగుణగ్రహణాత్ అపరస్తద్గుణః తమపజీవితసజాతీయయోస్సంకరః॥ ఏతేనగిరేస్సూర్యమండలాంతమౌన్నత్యంవస్తువ్యజ్యతే ॥ తద్గుణఃస్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౧౫ { యత్రోఝితాభిర్ముహురంబువాహైస్సమున్నమద్భిః॥ సమున్నమద్భిః॥ వనంబబాధేవిషపావకోత్థావిపన్నగానామవిపన్నగానామ్॥ .... }

౧౫॥ యత్రేతి॥యత్రశైలే-సమున్నమద్భిస్సముత్పతద్భిః-అంబువాహైర్మేఘైః-ఉఝితాభిఃఅద్భిర్ముహుర్ముహుః-సమున్నంసన్యమున్న-క్లిన్నంసిక్తమిత్యర్థః ఉందీక్లేదనఇతిధాతోఃకర్మణిక్తః॥నుక్షదేత్యాదినానిష్ఠానత్వం విపన్నగాఃఖగతసర్పాః-నభవంతీత్యవిపన్నగాః- సపన్నగాఇత్యర్థః తేషామవిపన్నగానాంనగానాంవృక్షాణాంవనం-విషపావకోత్థావిషాగ్నిసముత్థా-విపదాపత్-నబబాధేనిత్యవర్షానుషంగాత్ విషాగ్నిక్షోభోవృక్షాణాంకించిత్కరఇతిభావః॥ ....

మూ, ౧౨ { ఫలద్భిరుష్ణాంశుకరాభిమర్శాత్కార్శానవంధా
మపతఙ్గకాంతైః। శశంసయః పాత్రగుణాద్గుణా
నాం సంక్రాంతిమాక్రాంతగుణాతిరేకామ్॥ ..... }

౧౨॥ ఫలద్భిరితి॥ యః శైలః ఉష్ణాంశుకరాభిమర్శాత్ - అర్కకరసంపర్కాత్ కృశానోరిదం-కార్శానవం ఆగ్నేయం ధామ తేజః-ఫలద్భిః ఉదిరద్భిః- అర్కకరసామర్థ్యాభివ్యంజకైరితి భావః పతంగకాంతైః సూర్యకాంతైః దృష్టాంతభూతైరితి భావః-గుణానాం సంక్రాంతిం - అన్యత్ర-గుణసంక్రమణం-సంక్రాంతగుణానిత్యర్థః పాత్రగుణాదాధారగుణసహకారాత్ ఆక్రాంతః ప్రాప్తః-గుణాతిరేకః - కార్యవిశేషాధానరూపో గుణోత్కర్షో యస్యాస్తాం-శశంస ప్రతిపాదయామాస-అర్కత్విషాం సర్వత్ర సంక్రమణావిశేషేపి సూర్యకాంతేష్వేవ జ్వలనజననదర్శనాత్సర్వత్రాపి సంక్రామ్యకారిణాం గుణానామాధారగుణసహకారాత్కార్యవిశేషాధాయకత్వమితి నిశ్చయో త్రైవ జాయత ఇత్యర్థః తతశ్చ సహకారిశక్తివిరహిణీ సహజశక్తిరనుపకారిణీతి భావః-వృత్త్యనుప్రాసోఽలంకారః॥ ....

మూ, ౧౩ { దృష్టోపి శైలస్స ముహుర్మురారేరపూర్వవద్విస్మయ
మాతతాన। క్షణే క్షణే యన్నవతాముపైతి తదేవ
రూపం రమణీయతాయాః॥ .... }

౧౩॥ దృష్ట ఇతి॥ ముహుర్దృష్టోపి స శైలః- మురారేః అపూర్వేణాదృష్టపూర్వేణ తుల్యం- అపూర్వవత్ 'తేన తుల్యం క్రియాచేద్వతిః' ఇతి వతి ప్రత్యయః-విస్మయమాతతాన- అతిరమణీయత్వాదితి భావః-తథాహి- క్షణే క్షణే ప్రతిక్షణం-వీప్సాయాం ద్విర్భావః- నవతాం అపూర్వవద్భావం ఉపైతీతి యత్-తన్నవత్వోపగమనమేవ రమణీయతాయా రూపం స్వరూపం లక్షణమిత్యర్థః అత్ర రమణీయత్వలక్షణస్య వాక్యార్థస్య విస్మయహేతుత్వసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ ....

మూ, ౧౪ { ఉచ్చారణజ్ఞోథ గిరాం దధానముచ్చారణత్పక్షిగణా
స్తటీస్తమ్। ఉత్కంధరం ద్రష్టుమవేక్ష్య శౌరిము
త్కంధరం దారుక ఇత్యువాచ॥.................. }

౧౪॥ ఉచ్చారణజ్ఞ ఇతి॥ అథ హరివిస్మయానంతరం- గిరాం వాక్యానాం.. ఉచ్చారణం జానాతీత్యుచ్చారణజ్ఞః-ఉక్తికుశలః; 'ఆతోనుపసర్గే కః' ఇతి కప్రత్యయః॥ నేసుపథేత్యాదినా ॥ ఆకారాత్ అనుపసర్గాత్కర్మోపపదోభవతివి

ప్రేషితే నేతివచనాత్-దారుకఃకృష్ణసారథిః-ఉచ్చాఃఉన్నతాః-రణంతః పక్షిగణాఃయాసుతాః - రణత్పక్షిగణాఃతటీఃవధానంధరతీతిధరంపర్వతం-ప చాద్యచ్*అహార్యధరపర్వతా ఇత్యమరః- ద్రష్టుంఉత్కముత్సుకం*ఉత్కఉ న్మనా ఇతినిపాతః-ఉత్కంధరమాత్సుక్యాత్ ఉన్నమితకంధరంతంశౌరిం-అ వేక్ష్య-ఇతివక్ష్యమాణప్రకారేణవాచముఉవాచనహీంగితజ్ఞోవసరేవసీదతీతి భావః॥ ....

మూ, ౧౯ { ఆచ్ఛాదితాయతదిగంబరముచ్చకైర్గామాక్రమ్య సంస్థి తముదగ్రవిశాలశృంగమ్। మూర్ధ్ని స్ఫురత్తుహినదీధితి కోటిమేనముద్వీక్ష్యకోభువినవిస్మయతేగిరీశమ్॥ .... }

౧౯॥ ఇతఃప్రభృతియమకానంతరశ్లోకేషు వసంతతిలకావృత్తనియమేనా హ॥ఆచ్ఛాదితేతి॥ఆచ్ఛాదితాన్యావృతాని-ఆయతానిదిశఃఅంబరంఖంచ - ది గంబరాణియేనతం-అన్యత్ర ఆచ్ఛాదితంవసితంఆయతందిగేవాంబరంవాసో యేన తంతథోక్తం-ఉచ్చకైరున్నతాం-గాంభువంఆక్రమ్యవ్యాప్యసంస్థితం తథాఉదగ్రాణిఉన్నతాని-విశాలానిచశృంగాణిశిఖరాణియస్యతం- అన్య త్రతూదగ్రేవిశాలేశృంగేవిషాణేయస్యతంఉచ్చకైరున్నతంగాంవృషభంఆ క్రమ్యఅధిష్ఠాయ-సంస్థితమిత్యర్థః*శృంగంవిషాణేశిఖరే॥ గౌఃస్వర్గేవృష భేరశ్మౌవజ్రేచంద్రమసిస్మృతః॥ అర్జునేనేత్రదృగ్బాణభూవాగ్వారిషు గౌర్మతేతిచవిశ్వః- మూర్ధ్నిశిఖరేఅన్యత్రశిరసిస్ఫురంతీతుహినదీధితేఃఇం దోః-కోటిఃరశ్మిఃకళాచయస్యతం- ఏనంగిరిశంగిరిశ్రేష్ఠంరైవతకంకైలాస నాథమీశ్వరంచోద్వీక్ష్య-భువికఃనవిస్మయతేనవిస్మయేత - సర్వోపివిస్మయేతే త్యర్థః- నేయంతుల్యయోగితా - ప్రకృతాప్రకృతవిషయేతదనుజ్ఞానాత్ నాపిసమాసోక్తిః-తస్యాఃవిశేషణసామ్యజనితత్వాత్ నాపిశ్లేషః-ఉభయశ్లే షేవిశేష్యశ్లేషాయోగాత్ తస్మాత్ప్రాకరణికార్థపర్యవసితాభిధావ్యా పారేణాపిశబ్దేనఅర్థాంతరధ్వనిరేవేత్యాహుః- తదుక్తంకావ్యప్రకాశే* అనేకార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే। సంయోగాదేకవాచ్యార్థధీ కృద్వ్యాపృతిరంజనమితి-వృత్తలక్షణంతు*ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌ గఇతిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౨౦ { ఉదయతివితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్జావహిమకరేహిమధా మ్ని యాతిచాస్తమ్। వహతిగిరిరయంవిలంబిఘం టాద్వయపరివారితవారణేంద్రలీలామ్॥ .... }

౨౦॥ ఉపయాతీతి॥ పతి తాఃపూర్వాపరాశ్చ-రశ్మిరజ్జవోరజ్జవఇవరశ్మయోయస్య తస్యార్క-ః తతోద్వ్యర్ధరశ్మిరజ్జౌ అహిమకరేసూర్యే ఉపయతి ఉపయిసూనే సతి-అయం గనాపతిస్వరితెతంకేవిదిచ్ఛంతి-తతశ్చతరిసప్తమీ-నధాపితతోర్ధ్వగిరి రజ్జౌ హిమధామ్నిచంద్రేచ-అస్తంయాతి అస్తమయమానేసతి-యాతెశ్చరిసస్తమ-అయంగిరిః-విలంబినాఘంటాద్వయేనపరివారితస్యపరివేష్టితస్య-వారణేశక్రస్యలీలామివలీలాంశోభాం-వహతి- అత్రలీలామివలీలమితిసాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనా- తయాసూర్యాచంద్రమసోపవస్యకుక్షిసమానక ఘంటాపతిమహదౌన్నత్యంవస్తువ్యజ్యతే-పుష్పితాగ్రావృత్తం॥అయుజయుగరేఫతోయకారోయుజిచసజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రా॥........

మూ, ౨౧ { వహతియఃపరితఃకనకస్థలీస్సహరితాళసమాననవాంశుకః। అచలపవభవానివరాజతెసహరితాళ సమాననవాంశుకః॥...... .... }

౨౧॥ వహతీతి॥ లసమానాఃదీప్యమానాఃనవాంశుకాయస్యసః- లసమాననవాంశుకః-శ్లేషకలికప్రత్యయః-యోచలఃపహరితాఃసమూర్వాః హరితే ఇచహార్వాయాంహరద్వర్ణాయుతెపిచెతిపర్వః - కనకస్యసనీపర్ణభూమీః జానపదెత్యాదినాఅకృతి మార్గేజీప్-పరితోవహతి-సపషోచలః-హరితాళైసఖర్జూరేణ-సమానంనవమంశుకంవాసోయస్యసఃహరితాళసమానవాంశుకః - పీతాంబరోభవానివరాజతెద్రుతవిలంబితవృత్తం॥ ద్రుతవిలంబితమాహనభౌభరావితిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౨౨ { పాశ్చాత్యభాగమిహసానుషుసన్నిషణ్ణాఃపశ్యంతిశాంతమసాంద్రతరాంశుజాలమ్। సంపూర్ణలబ్ధలలనాలపనోపమానముత్సంగసంగిహరిణస్యశశాంకమూర్తేః॥ .... }

౨౨॥ పాశ్చాత్యేతి॥ ఇహాద్రౌసానుషు-సన్నిషణ్ణాఃస్థితాః- జనాఇతిశేషః శాంతంమలంకలంకంయస్య-పురోవర్తిన్యాసన్నిష్కళంకం- అతఏవసాంద్రతరంఅంశుజాలంయస్యతం-అతఏవసంపూర్ణాంయథాతథాలబ్ధం-లలనాలపనోపమానం స్త్రీముఖసాదృశ్యం-యేనతం॥ ఆననంలపనంముఖమిత్యమరః సంగః ఉత్సంగసంగిహరిణస్య అంకస్థితమృగస్య - శశాంకాన్యాగిహరిణస్యశశాంకమూర్తేశ్చంద్రస్య - పశ్చాద్భవఃపాశ్చాత్యః పక్షిణోపశ్చాత్పురస్తద్యగిత్యక్-సచాసౌభాగశ్చేతిపాశ్చాత్యభాగంపశ్య

త్ర దేశం-పశ్యంతిజనాఃచంద్రస్యాధఃస్థిత్వాఅకళంకచంద్రో పరిభాగ,ఉదక్ష
శురిత్యర్థః- పాశ్చాత్యభాగదర్శనాతిశయోక్త్యాతాదృగౌన్నత్యమిత్యర్థః
ఇతి-వసంతతిలకావృత్తం॥...

మూ, ౨౩ { కృత్వాపుంవత్పాతముచ్చైర్భృగుభ్యోమూర్ధ్ని
గ్రావ్ణాంజర్జరానిర్ఝరౌఘాఃకుర్వంతిద్యా
ముత్పతంతఃస్మరార్తస్వర్లోకస్త్రీగాత్రనిర్వా
ణమత్ర॥.............................. }

౨౩॥ కృత్వేతి॥అత్రాద్రౌ నిర్ఝరౌఘాఃగిరినదీప్రవాహాః* ప్రవాహాహా
నిర్ఝరోఝరఇత్యమరః - చూతవృక్షానివత్పుమాన్యపిశేషభావాదస్త్యన
రుక్తిః-పుంవత్ పుంభిఃతుల్యం, తేనతుల్యమితివతిప్రత్యయః. ఉచ్చైఃభృగుభ్య
స్తటేభ్యః*ప్రపాతస్తుతటోభృగురిత్యమరః- గ్రావ్ణాంశిలానాం-మూర్ధ్ని
పాతంకృత్వాపతిత్వా- జర్జరాఃశకలీకృతాః- ద్యామాకాశం,ఉత్పత్య ఉత్ప
తంతస్సంతః-స్మరార్తానాంస్వర్లోకస్త్రీణాంఖేచరీణాంఅప్సరసాం-గా
త్రనిర్వాణమంగనిర్వృతిం-కుర్వంతి* అనుష్ఠానాసమర్థస్యవానప్రస్థస్యజీ
ర్ణతః(?)భృగ్వగ్ని జలసంపాతైర్మరణంప్రవిధీయతఇతివిహితభృగుపాతా
నాంపుంసాంస్వర్లోకగామినామిహోపమానత్వం- శాలినీవృత్తం*శాలి
న్యుక్తామ్తౌతగౌగోబ్ధిలోకైరితిలక్షణాత్॥..............................

మూ, ౨౪ { స్థగయంత్యమూఃశమితచాతకార్తస్వరాః జల
దాస్తటిత్తులితకాంతకార్తస్వరాః। జగతీరిహ
స్ఫురితచారుచామీకరాస్సవితుఃక్వచిత్కపిశ
యంతిచామీకరాః॥.............................. }

౨౪॥ స్థగయంతీతి॥ఇహాద్రౌ క్వచిదమూఃజగతీఃభూమీః*జగతీభువనేభూ
మావితివిశ్వః-శమితాశ్చాతకానాం-ఆర్తస్వరాఃదీనస్వరాయైస్తే- శమిత
చాతకార్తస్వరాః*సర్వంసహాపతితమంబునచాతకానామితి - భూగతస్య
తేషామవిషత్వాత్-అభ్రామాంబుదానేనైవోజ్జీవయంతీత్యర్థః-కించతటిద్భిః
తులితానిఉపమితానికాంతాని-కార్తస్వరాణిసువర్ణానియైస్తే-తటిత్తులిత
కాంతకార్తస్వరాః-తటితాంస్ఫురణేతేషామపిస్ఫురణాదితిభావః- తేజల
దామేఘాఃస్థగయంతిఛాదయంతి-స్థగఆచ్ఛాదనేచౌరాదికః - క్వచిత్స్ఫురి
తాన్యుల్లసితానిచారూణి-చామీకరాణిసువర్ణానియైస్తే- స్ఫురితచారుచా
మీకరాః-అమీసవితుఃకరాఃఆతపాశ్చ-కపిశయంతికపిశాఃకుర్వంతి - క్వచి

దృష్టిః క్వచిదాతపశ్చేతి మహదాశ్చర్యమిత్యర్థః- శాక్వరపథ్యావృత్తం

*సయుతాశరైర్జసయతీతుపథ్యాలగౌ॥ ......

మూ, ౨౫ { ఉత్క్షిప్తముచ్ఛ్రితసితాంశుకరావలంబైరుత్తంభితోడు
భిరతీవతరాం శిరోభిః। శ్రద్ధేయనిర్ఝరజలవ్యపదే
శమస్య విష్వక్తటేషు పతతః స్ఫుటమంతరిక్షమ్॥ ...... }

౨౫॥ ఉత్క్షిప్తమితి॥ ఉచ్ఛ్రితాస్సితాంశోశ్చంద్రస్య కరాః అంశవో-హ
స్తాశ్చ-అవలంబో యేషాం తైః ఉత్తంభితాన్యవలంబితాని- ఉడూని యైస్తైః ఉ
డూని చావష్టభ్యేత్యర్థః-శిరోభిశ్శిఖరైరన్యత్ర తైశ్చ అతీవతరాం భృశతరం అ
తీవశబ్దాద్భృశార్థాదవ్యయాదామ్ప్రత్యయః-ఉత్క్షిప్తముద్ధృతం-
అంతరిక్షం శ్రద్ధేయస్సాదృశ్యాద్విశ్వసనీయః నిర్ఝరజలమితి - వ్యపదేశో
వ్యవహారో యస్య తత్-దృఢతరం నిర్ఝరజలధియం కుర్వదిత్యర్థః - అస్యా
ద్రేః తటేషు విష్వక్సమంతాత్-పతతస్స్ఫుటం సత్యం- ఇందుకరానుడూని చా
వష్టభ్య శిరోభిర్ధ్రియమాణమపి మధ్యేరత్నాప్రభ్రశ్యదంతరిక్షమేవేదం-న
తుజలం - సాదృశ్యాత్తు వ్యపదేశో దుర్వార ఇతి సర్వతః పాతినిర్ఝరజలం-
ప్రత్యుత్ప్రేక్ష్యతే- తేనోత్ప్రేక్షేణ విస్తారవత్త్వం వ్యజ్యతే॥ ......

మూ, ౨౬ { ఏకత్ర స్ఫటికతటాంశుభిన్ననీరా నీలాశ్మద్యుతిభి
దురాంభసోఽపరత్ర। కాలిందీజలజనితశ్రియః శ్ర
యంతే వైదగ్ధీమిహ సరితస్సురాపగాయాః॥ ..... }

౨౬॥ ఏకత్రేతి॥ ఏకత్ర ఏకస్మిన్భాగే-స్ఫటికస్య యత్తటం తస్యాంశుభిః భి
న్ననీరాః-మిశ్రోదకాః శుభ్రజలా ఇత్యర్థః-అపరత్ర అపరస్మిన్భాగే-నీలా
శ్మనాం ఇంద్రనీలానాం-ద్యుతిభిః భిదురాణి మిశ్రాణి-అంభాంసి యాసాం తాః
నీలసలిలా ఇత్యర్థః ఇహాద్రౌ సరితః- కళిందస్యాద్రేరపత్యం స్త్రీ కాళిందీ య
మునా *కాళింది సూర్యతనయా యమునా శమనస్వసేత్యమరః-తస్యాః జలైః
జనితా శ్రీః శోభా యాసాం తాః తత్సంగతాయా ఇత్యర్థః సురాపగాయాః
గంగాయాః వైదగ్ధీం శోభాం-శ్రయంతే భజంతి-విదగ్ధస్య భావో వైదగ్ధీ, గుణ
వచనేత్యాదినా ష్యఞ్ప్రత్యయః షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి ఙీష్- సోఽపి షిత్వస్య
బాహులకత్వాదిహ వికల్పః-అత ఏవ ష్యఞః షిత్కరణాదీకారో బహులమితి
వామనః అత్ర సితాసితమణికిరణసంగమహిమ్నా సరితాం యమునాసంగతగం
గాశోభాసాదృశ్యోక్తేః సామ్యాద్విస్తరోఽపి తానిదర్శనా-ప్రహర్షిణీవృ

త్రింశ్చమ్నా జ్రౌ గ స్త్రిదశయతిప్రహర్షిణీయం॥......

మూ, ౨౭ { ఇత స్తతోఽస్మిన్విలసంతి మేరోస్సమానవప్రే మణి
సానురాగాః। స్త్రియశ్చపత్యౌసురసుందరీభిస్స
మానవప్రేమణిసానురాగాః।...... }

౨౭॥ ఇత ఇతి॥ మేరోఃసమానవప్రే తుల్యప్రస్థే- అతఏవాస్మిన్నద్రౌ- ఇత స్తతః- మణిసానురాగాః రత్నతటకాంతయో విలసంతి- కించ- నవం ప్రేమ యస్య తస్మిన్నవప్రేమణి- పత్యౌ అనురాగేణసహవర్తంత ఇతి సానురాగాః- సురసుందరీభిస్సమాః సమానరూపాః స్త్రియశ్చ- ఇత స్తతఃసర్వత్ర విలసంతి- అన్యోన్యానురాగిణోఽభిరూపాశ్చేహ విలాసిన స్తదనురూపాణి విహారస్థానానిచ సంతీతి భావః॥......

మూ, ౨౮ { ఉచ్చైర్మహారజతరాజివిరాజితాసౌ దుర్వర్ణభి
త్తిరిహసాంద్రసుధాసవర్ణా। అభ్యేతిభస్మపరి
పాండురితస్మరారేరుద్వహ్నిలోచనలలామల
లాటలీలామ్॥...... }

౨౮॥ ఉచ్చైరితి॥ ఇహాద్రౌ సాంద్రయా- సుధయా లేపనవిశేషేణ అమృతేనవా సవర్ణా సమానవర్ణా* జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా సమానస్య స భావః* లేపభేదేఽమృతే సుధేతి వైజయంతీ- మహారజతరాజివిరాజితా కాంచనరేఖాశోభితా- అసౌ పురోవర్తినీ ఉచ్చైరున్నతా- దుర్వర్ణభిత్తీ రజతభిత్తిః* దుర్వర్ణం రజతం రౌప్యం - మహారజతకాంచనమితి చామరః భస్మనాపరిపాండురితస్య పాండూకృతస్య స్మరారేః ఉద్వహ్ని ఉద్గతార్చిః లోచనమేవ లలామం భూషణం యస్య తస్య లలాటస్య లీలామివ లీలాం శోభాం అభ్యేతి భజతి- నిదర్శనాలంకారః* లలామం పుచ్ఛపుండ్రాశ్వభూషాప్రాధాన్యకేతుష్విత్యమరః॥......

మూ, ౨౯ { అయమతిజరఠాః ప్రకామగుర్వీరలఘువిలంబిపయో
ధరోపరుద్ధాః। సతతమసుమతామగమ్యరూపాః పరి
ణతదిక్కరికా స్తటీర్బిభర్తి॥...... }

౨౯॥ అయమితి॥ అయంగిరిః- అతిజరఠాః అతికఠినాః- అతిజరతీశ్చ* జరఠః కఠినే జీర్ణ ఇతి వైజయంతీ- ప్రకామంగుర్వ్యః శ్రేష్ఠాః- స్థూలా వ్యక్షభర్తారశ్చ- ప్రకామగుర్వీః* గురుస్సుగీష్పతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుర్భర ఇతి శబ్దార్ణవే - విస్పష్టపటువత్ మయూరవ్యంసకాదయశ్చేతి సమాసః- అలఘుభిః- విలంబిభిః-

లంబమానైశ్చ-పయోధరైర్మేఘైః స్తనైశ్చ ఉపయుక్తాః- ఆవృతాః నిబద్ధాశ్చ॥ స్త్రీస్తనాభ్యాం పయోధరావిత్యమరః-సతతం సగర్భా - అనుమతాం ప్రాణభృతాం-అగమ్యరూపాః ఇత్యన్వితత్వాద్దురారోహస్వరూపాః - అన్యత్ర పృష్ఠత్వాద్గమనానర్హావిగ్రహాః*త్యజేదంత్యకులోద్భూతాం పృష్ఠస్త్రం కన్యాం కాంత ధేతి-గమననిషేధాదిభావః-పరిణతాః స్తిర్యగ్దంత ప్రహారిణః దిక్కరిణో దిగ్గజాః యాసు తాః- పరిణతదిక్కరికాః*తిర్యగ్దంతప్రహారస్తు గజః పరిణతో మత ఇతి హలాయుధః ఇవ స్త్రీ యామితి సమాసాంతః కప్రత్యయః-అన్యత్ర పరిణతాః- కిణీభూతాః నిర్దంతక్షతవిశేషాః - కరికాః నఖక్షతాని యాసాం తాః-దిగ్గజం వస్తులాకారం కరికా నఖరేఖా కేతియాదవః - తటీ పభర్తి ప్రకృత తటీ విశేషణ సామర్థ్యాత్ అప్రకృతవృద్ధాంగనా ప్రతీతేస్సమాసోక్తి రలంకారః పుష్పితాగ్రా వృత్తం॥ ....

మూ, ౩౦ { ధూమాకారం దధతి పురస్సౌవర్ణే వర్ణేనాగ్నేస్సదృశి తటే పశ్యామీ । శ్యామీభూతాః కుసుమసమూహైర్నాంళీ నామాలీర్మిహతరవో బిభ్రాణాః॥ ... }

౩౦॥ ధూమేతి॥ ఇహాద్రౌ పురో గ్రే-వర్ణేన అగ్నేస్సదృశి సమానే- అగ్నిసమానవర్ణ ఇత్యర్థః-సౌవర్ణే సువర్ణవికారే - తటే కుసుమసమూహేషు స్థితానాం కల్పాదిభ్యశ్చేతి నిష్ఠానత్వం-అలీనాం భృంగాణాం- అళింఆవళిం బిభ్రాణాః- అతఏవ శ్యామీభూతాః - అమీ తరవః ధూమాకారం ధూమసాదృశ్యం-దధతి- పశ్య అగ్నివద్భాంతి - స్వర్ణతటే శ్యామాస్తరవో ధూమా ఇవ భాంతీత్యుపమాలంకారః-జలధరమాలావృత్తం-తల్లక్షణం చూర్తాశ్చద్ధ్యం నైస్సౌజ్జలధరమాలాబ్ధ్యస్సా వితిలక్షణాత్ ॥............... ....

మూ, ౩౧ { వ్యోమస్పృశః ప్రథయతా కలధౌతభిత్తీరున్నిద్రపుష్పచణచంపక పింగభాసః । సౌమేరవీమధిగతేన నితంబశోభామేతేన భారతమిళావృతవద్విభాతి॥... }

౩౧॥ వ్యోమేతి॥వ్యోమస్పృశః అభ్రంకషాః ఉన్నిద్రైః వికాసిభిః పుష్పైః విత్తాః- ఉన్నిద్రపుష్పచణాః తేనవిత్తశ్చుంచుప్చణపావితి చణప్రత్యయః- తేచ తే చంపకాశ్చ తద్వత్పింగభాసః పింగళవర్ణాః- కలధౌతభిత్తీః నకసద్మాని*కలధౌతం రూప్యహేమ్నోరితి విశ్వః- ప్రథయతా ప్రకటయతా అతఏవ సౌమేరవీం సుమేరుసంబంధినీం-నితంబశోభాం కటకలక్ష్మీం-అధిగతేన ప్రాప్తవతాః గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినా గమేః కర్తరి క్తః-ఏతేన రైవతకాద్రి

ణా·భరతస్యరాజ్ఞఇదంభారతం - భారతాఖ్యంవర్షంభరతఖండమిత్యర్థః·
స్యాద్వర్షోలోకధాత్ర్యంశేవత్సరేవర్షమస్త్రియామితివిశ్వః- ఇళావృ
తవదిళావృతవర్ష మివవిభాతీత్యుపమా- నవఖండస్యజంబూద్వీపస్యహి
మాద్రేర్దక్షిణభూఖండం హైమవతాపరనామకంభారతంవర్షంతస్యై
వసుమేరుయోగాత్సౌమేర వాపరాఖ్యంమధ్యఖండంఇళావృతవర్షంఅత
ఏవ*నామ్నేదంభారతంవర్షంహిమాద్రేస్సచ్ఛదక్షిణం। తేనహైమవతం
నామపరేష్వప్యేవమున్నయేత్ ।ఇళావృతంసౌమేరవంసుమేరోఃపరితోహి
తదితివైజయంతీ॥ ....

మూ, ౩౨ { రుచిరచిత్రతనూరుహశాలిభిః ప్రచలితైఃపరితఃప్రి
యకవ్రజైః। వివిధరత్నమయైః ప్రతిభాత్యసావవ
యవైరివజంగమతాంగతైః॥ .... }

౩౨॥ రుచిరేతి॥అసౌగిరిఃరుచిరైరుజ్జ్వలైశ్చిత్రైర్నానావర్ణైస్తనూరు
హైర్లోమభిశ్శాలంతఇతితథోక్తైః-పరితఃప్రచలితైఃసంచలద్భిః- ప్రియకాః
కంబళప్రకృతయోమృగవిశేషాః * ప్రియకోరోమభిర్యుక్తోమృదుశ్చమసృ
ణైర్ఘనైరితివైజయంతీ- తేషాంవ్రజైః-జంగమతాంచరిష్ణుతాం-గతైర్వివిధ
రత్నమయైః-అవయవైస్సంగైరివ- ప్రతిభాతీత్యుత్ప్రేక్షా -ద్రుతవిలంబి
తవృత్తం॥..

మూ, ౩౩ { కుశేశయైరత్రజలాశయోషితా ముదారమంతేక
లభావికస్వరైః। ప్రగీయతేసిద్ధగణైశ్చయోషితా
ముదారమంతేకలభావికస్వరైః॥ .... }

౩౩॥ కుశేశయైరితి ॥ అత్రాద్రౌ-జలాశయోషితాఃజలాశయేషుహ్రదే
షు-ఉషితాఃవసంతఃస్థిగత్యర్థాకర్మకేత్యాదినావసేఃకర్తరిక్తః-సంప్రసా
రణం,మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతిచకారాద్వర్తమానార్థతా-కలభాః
త్రింశద్వర్షాఃకరిణః*త్రింశద్వర్షస్తుకలభోవిక్కోవింశతివార్షికఇతివైజ
యంతీ-వికస్వరైఃవికసనశీలైః స్థేశభాసపిసకసోవరచ్ - కుశేశయైశ్శతప
త్త్రైః ముదాప్రీత్యా- రమంతేక్రీడంతి-కరివిహారార్హణాంకమలాకరా
ణామయమాకరఇతిభావః-కించ-కలాఃఅవ్యక్తమధురాః - వికారోమానసో
భావః-సప్రయోజనమేషాం- భావికాఃఉద్దీపకరాఇత్యర్థః- కలభావికాశ్చ
స్వరాష్షడ్జాదయోయేషాంతైఃకలభావికస్వరైః- సిద్ధగణైస్సురసంఘైర్యోషి

తిః భాజః-కశ్యపస్యకశ్యపప్రజాపతేఃపుత్రతాం వ్రజతి-కృష్ణరూపేణేతిభా
వః-అత్ర స్వయంభు ప్రాక్తనాయాపి శేషణగత్యావసుదేవపుత్రతాప్రా
ప్తిహేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకంకావ్యలింగమ్॥ .. ..

మూ, ౧౩ { తాత నోదధివిలోడనం ప్రతిత్వద్విహాన్యవయము
త్సహామహే।యస్సురైరితిసురౌఘవల్లభో వల్లవై
శ్చ జగదేజగత్పతిః॥ ... . }

౧౩॥ తాతేతి॥సురౌఘవల్లభఃసురగణప్రియఃజగత్పతిర్హరిః సురైర్దే
వైర్వల్లవైర్గోపైశ్చ హే తాతజనక నేతిపదచ్ఛేదః- ఉదధివిలోడనంసము
ద్రమథనంప్రతి-నో ఇతిపదచ్ఛేదః దధివిలోడనం దధిమథనం చ త్వద్వినా
త్వాంవిహాయేత్యర్థః-పృథగ్వినేత్యాదినావికల్పాత్పంచమీ-అద్యవయం
నోత్సహామహే న తు మామహే ఇతి జగదే గదితః- అత్ర హరి మహిమావర్ణ
నాంగత్వేనసురాణాంవల్లవానాంచప్రకృతానామేవనోదధీతిశబ్దశ్లేషమూ
లాభేదాధ్యవసాయలబ్ధదధ్యుదధిలోడనాకుమాత్వైకధర్మ సామ్యాదౌపమ్యా
వగమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః- తేనచహరేర్దధిమథన కల్పము దధిమథ
నమితివస్తువ్యజ్యతఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥ .. ..

మూ, ౧౪ { నాత్తగంధమవధూయశత్రుభిశ్ఛాయయాచవిజి
తామరశ్రమమ్। యోభిమానమివవృత్రవిద్విషః
పారిజాతముదమూలయద్దివః॥ . ... }

౧౪॥ నాత్తగంధమితి॥కించేతిచార్థః యోహరిః-శత్రుభిరవధూయాభిభూయ
నాత్తగంధమనాహృతసౌరభంఅనభిభూతంచ-ఆత్తగంధోభిభూతస్స్యాదితి
త్యమరః-నఞర్థస్యనశబ్దస్య సుప్సుపేతిసమాసః-ఛాయయాఅనాతపేనఛా
లనేన*ఛాయాస్యాదాతపాభావేప్రతిబింబార్కయోషితోః-పాలనోత్కర్షో
చయోఃకాంతిసచ్ఛోభాపఙ్క్తిష్వస్త్రీతేతివిశ్వః- విజితామరశ్రమం నివారి
తసురఖేదం-పారిజాతంవృత్రద్విషఃశక్రస్యాభిమానమహంకారమివదివః
స్వర్గాదుదమూలయత్ -ఉన్మూలితవానితిపారిజాతహరణోక్తిః- శ్లిష్టపిశే
షణేయముపమేతికేచిత్ -శ్లేషఏవేత్యన్యే॥ .. ..

మూ, ౧౫ { యంసమేత్యచలలాటలేఖయాబిభ్రతస్సపదిశంభు
విభ్రమమ్।చండమారుతమివప్రదీపవచ్చేదివస్యని
రవాద్విలోచనమ్॥ .... }

౧౫॥ యమితి॥కించేతిచార్థః-లలాటమేవలేఖాతయా లలాటలేఖయా-ల

మూ, ౩౬ { విహగాః కదంబసురభా విహ గాః కలయంత్యను
క్షణమనేకలయమ్ । భ్రమయన్నుపైతిముహుర
భ్రమయం పవనశ్చ ధూతనవనీపవనః॥ ... . }

౩౬॥ విహగ ఇతి॥ కదంబైస్సురభిః-కదంబసురభిః- తస్మిన్ కదంబసురభావిహాద్రౌ -విహగాః పక్షిణః-అనుక్షణం ప్రతిక్షణం-అనేకే బహువిధాః- లయా విచ్ఛేదాయస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా-గాః వాచః-శబ్దానిత్యర్థః-జస్సనే నేత్ర దిగ్బాణభూవాగ్వారిషు గౌర్మతేతి విశ్వః-కలయంతి - కించ ధూతానికంపితాని-నవాని నీపవనాని కదంబకవనాని యేనసః ధూతనవనీపవనః- తూలః చనీపప్రియకకదంబాస్తు హలిప్రియ ఇత్యమరః-అయం పవనశ్చ-ముహుః అభ్రం మేఘ -భ్రమయన్ ఉపైతి- ప్రమితాక్షరావృత్తం॥ ప్రమితాక్షరా సజససైరుదితేతిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౩౭ { విద్వద్భిరాగమపరైర్వివృతం కథంచి చ్ఛ్రుత్వా
పిదుర్గ్రహమనిశ్చితధీభిరన్యైః । శ్రేయాన్ద్వి
జాతిరివ హంతుమఘానిదక్షంగూఢార్థమేష నిధి
మంత్రగణం బిభర్తి॥ .... }

౩౭॥ విద్వద్భిరితి॥ ఏషోద్రిః శ్రేయాన్ ధారణపటుః-ద్విజాతిర్బ్రాహ్మణ ఇవ-ఆగమో నిధికల్పః-మంత్రశాస్త్రంచ-సపవపరం ప్రధానం యేషాం తైరాగమపరైః-విద్వద్భిః-నిధీనాం-మంత్రాణాంచ-సాధనవిశేషజ్ఞైః కథంచిద్వివృతం స్వరూపతః ప్రకాశితం-నాస్తినిశ్చితాఽదమిత్థమితి నిశ్చయాత్మికాధీయేషాం తైరనిశ్చితధీభిః-అన్యైరశాస్త్రజ్ఞైః-శ్రుత్వాపి ఇహనిధిరస్తి - ఈదృఙ్మహిమా ఏషమంత్ర ఇతి చ- ఆప్తగురుముఖాదాకర్ణ్యాపి దుర్గ్రహం దుస్సాధనం-అఘానివఖిలానిపాపానిచ-హంతుం దక్షం సమర్థం* మఃకైర్మోవ్యసనేష్వఘమితివైజయంతీ-గూఢస్సంవృతః - అధో ధనవాభిధేయశ్చ యస్మింతం-గూఢార్థం నిధయో మంత్రా ఇవ-అన్యత్రనిధయ ఇవ మంత్రాః నిధిమంత్రాః- తేషాం గణం బిభర్తి- ద్విజాతిర్మంత్రగణమివ నిధిగణం పరః బిభర్తీత్యుపమార్థః॥...... .. ..

మూ, ౩౮ { బింబోష్ఠంబహుమనుతే తురంగవక్త్ర శ్చుంబం
తంముఖమిహకిన్నరం ప్రియాయాః। శ్లిష్యంతంము
హురితరోపితన్నిజ స్త్రీ ముత్తుంగస్తనభరభంగ
భీరుమధ్యామ్॥ .... }

౩౮॥ బింబోష్ఠమితి॥ఇహాద్రౌ-తురంగస్యేవ వక్త్రమివ వక్త్రం యస్య సః తురంగవక్త్రః-దేవయోనివిశేషః సప్తమ్యుపమానపూర్వపదబహువ్రీహిః వాచ్యో ఉత్తరపదలోపశ్చేతి ఉష్ట్రముఖవత్సమాసః బింబకల్పః ఓష్ఠో యస్య తద్బింబోష్ఠ మిత్యుపమాలంకారః ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసే వేతి పరరూపం-ప్రియాయాః ముఖం చుంబంతం కిన్నరం - మానుషముఖం అశ్వాంగ దేవయోనివిశేషం- బహుమన్యత ఇతి యథా తథా- మనుతే అవబుధ్యతే తురంగవక్త్రస్య చుంబనాసంభవాదితి భావః-ఇతరః కిన్నరోపి- ఉత్తుంగేన స్తనభారేణ- యోభంగః తస్మాద్భీరుః-మధ్యో యస్యాస్తాం నిజస్త్రీం స్వస్త్రీం స్వామ్ శసోరిత్యాదినా వికల్పాదియజాదేశాభావః ముహుః శ్లిష్యంతం మానుషాంగత్వాదాలింగంతం- తురంగవక్త్రం బహుమనుతే-తురంగవపుషః కిన్నరస్య ఆశ్లేషాసంభవాదితి భావః దుర్లభం ప్రియం భవతీతి రహస్యం మనుష్యస్యాభంగేపి భంగోక్తేరతిశయోక్తిః ఉపమయా సంసృజ్యతే-ప్రహర్షిణీవృత్తం॥...... ... .

మూ, ౩౯ { యదేతదస్యానుతటం విభాతి వనం తతానేకతమా లతాలమ్।నపుష్పితాత్ర స్థగితార్కరశ్మావనంతతానేకతమాలతాలమ్। ... . }

౩౯॥ యదేతదితి॥అస్యాద్రేరనుతటం తటే-విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- తతాః విస్తృతాః-అనేకతమాలాః తాలాశ్చ- యస్మిన్ తత్తతానేకతమాలతాలం- యదేతత్పురోవర్తివనం విభాతి - స్థగితార్కరశ్మౌ తిరోహితాతపే- అనంతతానేఅపారవిస్తారే- అత్రవనేకతమాలతా-కావాలతా అలమత్యంతం పుష్పితా సంజాతపుష్పా నభవతీతి శేషః-సర్వా అపి పుష్పితా ఇత్యర్థః॥ ....

మూ, ౪౦ { దంతోజ్జ్వలాసు విమలోపలమేఖలాంతాస్సద్రత్నచిత్రకటకాసు బృహన్నితంబాః। అస్మిన్భజంతి ఘనకోమలగండశైలానార్యోనురూపమధివాసమధిత్యకాసు॥ ... ... }

౪౦॥ దంతేతి॥అస్మిన్ అద్రౌ -దంతాః నికుంజాః-దశనాశ్చ దంతో నికుంజే స్యాద్దశనఇత్యుభయత్రాపి శబ్దార్ణవః-తైరుజ్జ్వలాసు రుచిరాసు-సద్రత్నైశ్చిత్రాణి కటకాని సానూని వలయాని చ యాసాం తాసు-కటకోవలయే సానావితి విశ్వః-అధిత్యకాసు ఊర్ధ్వభూమిషు-ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః-ఉపాధిభ్యాం త్యకన్నాసన్నారూఢయోరితి అధిశబ్దాత్త్యకన్ప్రత్యయః విమలోపలాః ఉజ్జ్వలశిలాః-ఉజ్జ్వలజఘనయోవా-మేఖలాః కంచ్యః

నితంబభూమయశ్చ- మేఖలాఖడ్గబంధస్యాగ్రాంచీ శైలనితంబయోరితిశ్లిష్టాః
తాభిరంతారమ్యాః*స్మృతావవసితేరమ్యే సమాప్తావంత ఇష్యత ఇతిశబ్దా
ర్ణవే-బృహంతోనితంబాఃకటివశ్చాద్భాగాః-శిఖరాణిచ- యాసాం- తాః॥*
నితంబోద్రోధసిస్కంధేశిఖ కేపికటీతట ఇతివిశ్వః-ఘనాఃపులాకోమలాశ్మ
శ్లాఃగండశైలాఃగండస్థలాని-స్థూలోపలాశ్చయాసాంతాః-నార్యః అనురూ
పమిచ్ఛాసన్నృశం-ఆత్మసన్నృశంచ-అధివాసంవ్రజంతి - అత్రనారీణాంభూధ్య
కానాంచప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరా శ్లేషోత్థాపితాతుల్యయోగి
తా-అతఏవోభయావిశేషణానిఉభయత్రవిభక్తిపరిణామేనయోజ్యాని॥...

మూ, ౪౧ { అనతిచిరోజ్ఝితస్యజలదేనచిరస్థితబహుబుద్బుదస్య
పయసోనుకృతిమ్ । విరళవికీర్ణవజ్రశకలాసకలా
మిహవిదధాతిధౌతకలధౌతమహీ॥ .... }

౪౧॥ అనతీతి॥ఇహాద్రౌ-విరళంయథాతథా వికీర్ణా-వజ్రశకలాఃయస్యాం
సా-ధౌతాశుద్ధా-కలధౌతమహీరజతభూమిః జలదేన- అనతిచిరోజ్ఝితస్యత
త్కాలముక్తస్యశుభ్రస్యేతిభావః-చిరస్థితాఃచిరస్థాయినః బహవశ్చ- బుద్బు
దాఃజలస్ఫోటాః-యస్మిన్ తత్ తస్యపయసోంభసః-సకలాంఅనుకృతింసాదృ
శ్యం-విదధాతి-అత్రమేఘోజ్ఝితజలస్యచిరస్థితబుద్బుదాసంబంధేపిసంభా
వనయాసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః కురరీరుతవృత్తంతల్లక్షణంచూక్తం-వసు
రిరీరుతంనజభజైర్లగయుగితిలక్షణాత్॥ ... .

మూ, ౪౨ { వర్జయంత్యాజనైస్సంగమేకాంతతస్తర్కయం
యంత్యాసుఖంసంగమేకాంతతః।యోషమైషస్మ
రాసన్నతాపాంగయాసేవ్యతేనేకయాసన్న
తాపాంగయా॥ .. .. }

౪౨॥ వర్జయంత్యేతి॥ఏకాంతతఃఏకాంతేరహసీత్యర్థః కాంతతఃకాంతే
న-ప్రియేణసహఉభయత్రాపిసార్వవిభక్తికస్తసిః-సంగమేసః-సుఖం-తర్క
యంత్యాఉత్ప్రేక్షమాణయా-విస్రంభవిహారమాకాంక్షమాణయేత్యర్థః
అతఏవజనైస్సంగంవర్జయంత్యా-సుతఃస్మరేణాసన్నతాపానిప్రాప్తజ్వరా
ణిఅంగానియస్యాస్తయా-స్మరాసన్నతాపాంగయాక్ష అంగగాత్రకంతే
భ్యశ్చేతివక్తవ్యమితిజీషోవికల్పాదిహాపవ్యేటాప్ - సన్నతావపాంగౌయ
స్యాస్తయాసన్నతాపాంగయాస్మరతాపాత్కుణితనేత్రాంతయా- అనే
కయాయోషయా- అనేకాభిర్యోషాభిరిత్యర్థః-జాతావేకవచనం*స్త్రీ
యోషిదబలాయోషేత్యమరః- ఏషోద్రిః సేవ్యతే-ఇచ్ఛావిహారస్థానాసీహ

సంతీతి భావః- స్రగ్విణీవృత్తం॥ రైశ్చతుర్భిర్యుతా ర్యా స్రగ్విణీ సమ్మతా॥ ....

మూ, ౪౩
{ సంకీర్ణకీచకవనస్ఖలితైకవాలవిచ్ఛేదకాతరధియ
శ్చలితుంచ నార్యః॥ అస్మిన్ మృదుశ్వసనగర్భతదీ
యరంధ్రనిర్యత్స్వనశ్రుతిసుఖాదివ నోత్సహంతే॥ }

౪౩॥ సంకీర్ణేతి॥ అస్మిన్నద్రౌ సంకీర్ణాః మిథస్సంస్పృష్టాః కీచకాః వేణువిశేషాః॥ వేణవః కీచకాస్తేస్యుర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః- తేషాం వనే స్ఖలితస్య-ఏకస్య వాలస్య ఏకరోమ్ణో-విచ్ఛేదాత్ కాతరా అత్యంతభీరవః సాంతాః-చమర్యః-మృదుశ్వసనో మందమారుతః-గర్భేయేషాం తేభ్యః తదీయరంధ్రేభ్యః కీచకరంధ్రేభ్యః-నిర్యతో నిర్గచ్ఛతః- స్వనస్య శ్రుత్యా శ్రవణేన యత్సుఖం తస్మాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా-చలితుం నోత్సహంతే- ప్రాణతోపి వాలప్రియత్వాదితి భావః॥ శకధృష్ఠిత్యాదినా తుముస్ప్రత్యయః॥ ....

మూ, ౪౪
{ ముక్తంముక్తాగౌరమిహక్షీరమివాభ్రై ర్వాపీష్వం
తర్లీనమహానీలదళాసు॥ శస్త్రీశ్యామైరంశుభిరాశు
ద్రుతమంభశ్ఛాయామచ్ఛామృచ్ఛతి నీలీసలిలస్య॥ }

౪౪॥ ముక్తమితి॥ ఇహాద్రౌ అంతర్లీనాః-మహానీలదళాః ఇంద్రనీలవిశేషాః యాసు తాసు॥ సింహళస్యాకరోద్భూతా మహానీలాస్తుతేస్మృతాః ఇతి భగవానగస్త్యః- వాపీషు దీర్ఘికాసు-అభ్రైర్మేఘైః- ముక్తంముక్తాగౌరం మౌక్తికశుభ్రం-అత ఏవ క్షీరమివస్థితం-అంభః-శస్త్రీ ఛురికా॥ స్యాచ్ఛస్త్రీ చాసిపుత్రీ చ ఛురికా చాసిధేనుకేత్యమరః॥ బహ్వీభ్యశ్చేతిఙీప్- శస్త్రీవచ్ఛ్యామైః అంశుభిః అంతర్గతేంద్రనీలకిరణైః ఆశు ద్రుతం తత్క్షణే నీలీసలిలస్య నీల్యాఖ్యౌషధిప్రరసస్య॥ నీలీకాలాక్లీతకిత్యమరః - అచ్ఛాం ఛాయాం కాంతిం ఋచ్ఛతి-తత్సదృశీం ఛాయాం గచ్ఛతీత్యర్థః అత్రోపమా నాలంకారః సచ ముక్తాగౌరం క్షీరమివ శస్త్రీశ్యామైరితి చోపమానాభ్యాం అంతర్లీనమహానీలదళాసు వాపీష్వితి పదార్థహేతుకకావ్యలింగేన అంశుభిః ముక్తమితి చ ... ఇత్థం గాఢభావే సంకరః- క్షీరమధ్యే క్షిప్తే ఇంద్రనీలానాం తేజస్వ్యా సూచితం క్షీరం తు ద్యోతతే యది సర్వం తత్క్షీరం చేన్నీలతాం వ్రజేత్। ఇంద్రనీలమితిఖ్యాతమితీదం తు గుణసంభవాత్॥ కేచిత్తు నీలీసలిలశబ్దేన తద్వర్ణాపవేశరూపితం॥ నీలీరసనిభాః కేచిచ్ఛాయా భవంతి ఇత్యాదినా-అగస్త్యరత్నశాస్త్రే తేషామేకాదశవిధచ్ఛాయాభిధానాది

తి-మత్తమయూరవృత్తం* వేదైరంధ్రైర్మ్తౌయసగా మత్తమయూరమితిల
క్షణాత్॥ ....

మూ, ౫౪ { యానయయా ప్రియయాన్యవధూభ్యస్సారతరాగ
మనాయతమానమ్ । తేనసహేహ బిభర్తిరహః
స్త్రీ సారతరాగమనాయతమానమ్॥ .. .. }

౫౪॥ యేతి॥ఇహాద్రౌ-అన్యవధూభ్యః స్త్ర్యంతరేభ్యః పంచమీవిభక్తైఇతి
పంచమీసారతరా శ్రేష్ఠతరం - ఆగమనంయస్యాస్సాసారతరాగమనాశ్లా
ఘ్యసంగమేత్యర్థః-యా స్త్రీయతమాన-స్వప్రాప్త్యైప్రయతమానం ప్రార్థయ
మానమిత్యర్థః-యుతీప్రయత్నే -శానచ్- ప్రియంనయయా సాతథా ప్రతి
కూలాపి స్త్రీ -రహః తేనప్రియేణసహఅనాయతమానం అదీర్ఘరోషం-య
థాభవతితథా రతరాగం సురతాభిలాషం- బిభర్తి - అయంమానవతీరపిస
ద్య ఏవోద్దీపయతీతి భావః-దోధకవృత్తం* దోధకవృత్తమిదంభభభాగావితి
లక్షణాత్॥ ....

మూ, ౫౬ { భిన్నేషు రత్నకిరణైః కిరణేష్విహేందోరుచ్చావ
చైరుపగతేషుసహస్రసంఖ్యామ్। దోషాపినూనమ
హిమాంశురసౌకిలేతి వ్యాకోచకోకనదతాందధ
తేనళిన్యః॥ .... }

౫౬॥ భిన్నేష్వితి॥ ఇహాద్రౌ- ఇందోః కిరణేషుఉ పంచశ్చావాంచశ్చైతైరు
చ్చావచైః అనేకవిధైరిత్యర్థః*ఉచ్చావచం నైకభేదమిత్యమరః-మయూ
రవ్యంసకాదిషు ఉచ్చనీచా చపరాశ్చో చ్చావచాకించనాపతోభయానీ
తితత్పురుషేనిపాతనాత్సాధుః-కిరణైర్భిన్నేషుమిశ్రేషు - అతఏవ-సహ
స్రసంఖ్యాంఉపగతేషుసత్సు-నళిన్యఃపద్మిన్యః*నళంపద్మంనళంతృణంఇతిశాశ్వ
తః-అసౌ ప్రకాశమానః- అహిమాంశుః కిలేతి-సహస్రకిరణత్వాత్సూర్యఏవే
తి-సంభావనాబుద్ధ్యేత్యర్థః*వార్తాసంభావ్యయోఃకిలేత్యమరః- దోషా
పిరాత్రావపి-సప్తమ్యర్థేవ్యయం*దివాహ్నీత్యత్రదోషాచనక్తంచరజనావపీ
త్యమరః- వ్యాకోచకోకనదతాం వికచపద్మతాం-దధతే- నూనమిత్యుత్ప్రే
క్షాయాం*అథరక్తసరోరుహంరక్తోత్పలంకోకనదం॥ వ్యాకోచవికచస్ఫు
టాఇతిచామరః-ఇహదేవభూమిత్వాన్నిత్యపద్మానళిన్యఇతిభావః- ఇహనళి
నీనాందోషాతనవికాససంబంధా దతిశయోక్తిమూలయాతస్యేందావర్క
భ్రాంతినిమిత్తకత్వోత్ప్రేక్షయా భ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౪౭ { అవిశంకమంకపరివర్తనోచితాశ్చలితాఃపురఃపతిము
పైతుమాత్మజాః॥ అనురోదితీవకరుణేనపత్త్రిణాంవి
రుతేనవత్సలతయైషనిమ్నగాః॥ .... }

౪౭॥ అవిశంకమితి॥ అవిశంకం-నిశ్శంకం-అంకపరివర్తనే-ఉత్సంగలుంఠనే ఉ
చితాః పతింభర్తారముపైతుం పురోఽగ్రేచలితాఃప్రయాతాః-ఆత్మజాఃస్వ
సంభవాః-మహీధ్రాత్ప్రసూతాశ్చ-నిమ్నగాఃనదీః-కరుణేనదీనేన-పత్త్రిణాంపక్షిణాం-
విరుతేన క్రోశనేనకరణేన-ఏషోఽద్రిః-వత్సలతయావాత్సల్యేన-స్నేహేన
...ః స్త్రీణాంస్నిగ్ధస్వస్వవత్సలత్వాత్పరః కవత్సాంసాభ్యాంకామబలత్వాల
... ప్రత్యయః-అనురోదితీవానుక్రోశతీవేత్యుత్ప్రేక్షా రుదశ్చపంచభ్య ఇ
తిసుణోఽ... దాదిత్వాత్సార్వధాతుక ఇడాగమః॥.......... ....

మూ, ౪౮ { ...విటపానమితా స్ఫుటపల్లవప్రభృతోఽస్య వి
టపానమితాః। పరిపాకపిశంగలతారజసారోధశ్చ
కాస్తికపిశంగలతా. .... }

౪౮। ...కేతి॥ మధుకరైర్విటాః- తేషాంపానంచుంబనం-ఇతాః ప్రాప్తాః
...ప్రసూనైః... ఆనమితాఃవటపానమితాః...
...యాసింత్యసుమ... భ్రతఃఅస్యాద్రేః-రోధస్తటంబహుగళితా
... పరిపాకేన పిశంగానాంలతానాంరజఃపుష్పరేణుః-తేనపరిపాకపి
శంగలతారజసా- కపిశః పిశంగస్సన్-చకాస్తిదీవ్యతేనా...
మాత్యాగి...అమ్లగణా... ఆద్యాగిరిరితిపింగళః॥ ....

వసం, ౪౯ { ప్రాంగ్భాగతః పతదిదముపకంఠముచ్చై
...గిరితాయతియజ్ఞభకరాభసంభ్రమః। సబల
తాన్ గజనత్వానమూర్ధ్వప్రసారిత
సు ... పయాయతాం॥ .... }

౪౯॥ ప్రాగితి॥ ప్రాక్ప్రాగ్భాగతః పూర్వదేశాత్ - ఉపకంఠస్య
...ప్రదేశే... ఉపత్యకా ... పూర్వాభాగత్య ... పతదిదం ఉ
... స్త్యైవయుః- ఇతశ్శృంగారసం...
... శృంగారితః॥ శృంగారస్సురతేనా...
... భకరస్య ...
... అంజనం ...
ప్రసారితః-యుస్స్వరాధిపచాపః ... త్వేన ...

ప్రథమపక్షః ఊర్ధ్వప్రసరణాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః-అభూతో
పమేతిమతాంతరం ఆరోపితవివక్షాయాం తూపమానస్యాప్రసిద్ధత్వాదుప
మైవేయం॥...

మూ, ౫౦ { దధతిచవికసద్విచిత్రకల్పద్రుమకుసుమైరభిగుంభి
తానివైతాః। క్షణమలఘువిలంబిపింఛదామ్నః శిఖ
రశిఖాశ్శిఖిశేఖరానముష్య॥ .... }

౫౦॥ దధతీతి॥ కించేతిచార్థః-అముష్యాద్రేః-ఏతాః శిఖరాణి శృంగాణ్యేవ
శిఖాః-కేశపాశాః * శిఖాచూడాకేశపాశీత్యమరః వికసద్భిః-విచిత్రైర్నా
నావర్ణైః- కల్పద్రుమకుసుమైః - అభిగుంభితాన్ గ్రంథితానివస్థితానిత్యు
త్ప్రేక్షా-అలఘూని విలంబీని విలంబమానానిచ- పింఛాన్యేవదామాని స్రజో
యేషాంతాన్-శిఖినః కేకిన ఏవ శేఖరాః ఆపీడాః తాన్ శిఖిశేఖరాన్- క్షణంద
ధతి* శిఖావళశ్శిఖీకేకీ-శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యుభయత్రాప్యమరః-అత్ర కు
సుమగుంభనోత్ప్రేక్షాలింగేన పింఛదామాదిరూపకసిద్ధిః- తదుత్థాపితాచో
త్ప్రేక్షేతిసంకరః పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ ....

మూ, ౫౧ { సవధూకాస్సుఖినోస్మిన్ననవరతమమందరాగతా
మరసదృశః। నాసేవంతే రసవన్నవరతమమంద
రాగతామరసదృశః॥ .... }

౫౧॥ సవధూకా ఇతి॥ అస్మిన్నద్రౌ-అవరానభవంతీత్యనవరాః శ్రేష్ఠాః- అ
నవరతమాః శ్రేష్ఠతమాః-అతఏవ-మందరాగతైః అమరైః- సదృశః సరూపాః-
అనవరతమమందరాగతామరసదృశః - అమందరాగాణ్యతిరిక్తరాగాణి-
తామరసానిపంకేరుహాణీవ దృశో యేషాంతే-అమందరాగతామరసదృశః-ర
క్తాబ్జనేత్రాః * పంకేరుహం తామరసమిత్యమరః- సుఖినోభోగినః-సవధూకా
స్వంతః§ తేనసహేతితుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహిః§ నద్యృతశ్చేతికప్-రసవ
త్సానురాగం * గుణేరాగేద్రవేరస ఇత్యమరః-నవరతం నూతనసురతం-నా
సేవంత ఇతిన-కింతు ఆసేవంత ఏవేత్యర్థః§ సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌ
ప్రతిషేధావితివామనః-విశిష్టసురతానాం- సేవనస్యసామాన్యతః ప్రసక్తేః
ఉపమాలంకారః-గతేయమార్యాగీతిః॥ ....

మూ, ౫౨ { ఆచ్ఛాద్యపుష్పపటమేష మహాంతమంతరావర్తి
భిర్గృహకపోతశిరోధరాభైః। స్వాంగానిధూమ
రుచమాగరవీం తథానైర్గోపాయతీవ పటలైర్న
వనీరదానామ్॥ .... }

౫౨॥ ఆచ్ఛాద్యేతి ॥ ఏషో౽ద్రిః-మహాంతం- పుష్పాణ్యేవ పటఇతిరూపకం-త మాచ్ఛాద్య-అంతఃపటాభ్యంతరే-ఆవర్ణాభిరభీక్ష్ణం భ్రమద్భిః,బహుళమా భీక్ష్ణ్య ఇత్యమరః - గృహకపోతశిరోధరాయాః గృహపారావతకంఠస్య ఆభే వాభాయేషాం తైస్త్రిష్యపమా* పారావతః కపోతస్స్యాదితి విశ్వః- అగరోః కా లాగరోః ఇమామాగరవీం* కాలాగర్వగరుస్స్యాత్తిర్విత్యమరః- ధూమరుచం ధూమకాంతిం-తత్సదృశమిత్యర్థః-అతఏవనిదర్శనా-దధానైః నవనీరదా నాం-పటలైః స్వాంగాని-ధూపాయతీవ ధూపైరధివాసయతీవేత్యుత్ప్రేక్షా ధూపకోపమానిదర్శనాభిరంగైస్సంకీర్యతే ధూపసంతాపఇతిధాతోః,గుపూ ధూపవిచ్ఛిపణిపనిభ్య ఆయ ఇత్యాయప్రత్యయః॥.................

మూ, ౫౩ { అన్యోన్యవ్యతికరచారుభిర్విచిత్రైరత్రస్యన్నవమ ణిజన్మభిర్మయూఖైః। విస్మేరాన్గగనసదః కరోత్య ముష్మిన్నాకాశేరచితమభిత్తి చిత్రకర్మ॥ ...... }

౫౩॥ అన్యోన్యేతి॥అముష్మిన్నద్రౌ- అన్యోన్యేషాం వ్యతికరేణ మిశ్రేణ- చారుభిః-అతఏవవిచిత్రైః నానావర్ణైః- అత్రస్యంతః త్రాసదోషేణా నుపహతాః* త్రాసోభీర్మణిదోషయోరితి విశ్వః; వా భ్రాశేత్యాదినా వైకల్పి కశ్శ్యన్ప్రత్యయః- తేభ్యో నవమణిభ్యో జన్మ యేషాంతైః - మయూఖైః ఆకా శేరచితం-అభిత్తి అకుడ్యం-అనాధారమిత్యర్థః-చిత్రకర్మ చిత్రనిర్మాణం-క ర్తృ-గగనసదః ఖేచరాన్-విస్మేరాన్ విస్మయశీలాన్- కరోతి* నమికంపీత్యా దినారప్రత్యయః- అత్ర మణిమయూఖేషు ఖేచిత్రకర్మభ్రాంతిమతామేవా భిత్తిచిత్రకర్మేతి అకారణకార్యోత్పత్తివర్ణనా భ్రాంతిమదలంకారోత్థా పితావిభావనేతిసంకరః * కారణేనవినా కార్యస్యోత్పత్తిస్స్యాద్విభావనా॥ ప్రహర్షిణీవృత్తం॥ ....

మూ, ౫౪ { సమీరశిశిరశ్శిరస్సువసతాంసతాంయవనికానికామ సుఖినామ్।బిభర్తిజనయన్నయంముదమపామపా యధవళావలాహకతతీః॥ .... }

౫౪॥ సమీరేతి॥ సమీరేణమారుతేన-శిశిరశ్శీతలః శిరస్సుశిఖరేషు - వస తాంనికామసుఖినామత్యంతసుఖినాం-సతాంపుణ్యకృతాం-ముదంజనయన్ అయమద్రిః అపాంఅంభసాం-అపాయేనాపగమేన-ధవళాః వలాహకతతీః మేఘపంక్తీరేవ-యవనికాస్తిరస్కరిణీః బిభర్తి-అనావరణేష్వపి శిఖరేషు క్రీడ తాం మేఘైరేవావరణంసంపాద్యముదంజనయతీత్యర్థః-అత్ర వలాహకత

తీషుఆరోప్యమాణానాంయవనికానాం ముదంజనయన్నితి ప్రకృతోపయోగి వర్ణనాత్పరిణామాలంకారః*ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వేపరిణా మఇతిలక్షణాత్ రూపకేతూపరంజకత్వమాత్రమితి భేదః-రథోద్ధతగతివృత్తం *రనైర్లసజసారథోద్ధతగతిరితిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౫౫ { మైత్ర్యాదిచిత్తపరికర్మవిదోవిధాయక్లేశప్రహాణ మిహలబ్ధసబీజయోగాః। ఖ్యాతించసత్త్వపురుషా న్యతయాధిగమ్యవాంఛంతితామపి సమాధిభృతో నిరోద్ధుమ్॥ ... . }

టీ॥ మైత్రీతి॥ ఇహాద్రౌ-సమాధింయోగం-బిభ్రతీతిసమాధిభృతోయోగి నః-మైత్రీకరుణాముదితాఉపేక్షాచేతి-చతస్రశ్చిత్తవృత్తయః-తత్ర పుణ్య కృత్సుమైత్రీ-దుఃఖిషుకరుణాసుఖిషుముదితా-అనుమోదనం-పాపిషు ఉపే క్షా-మైత్ర్యాదిర్యేషాంతానిమైత్ర్యాదీని-చిత్తపరికర్మాణిప్రసాధకానీత్య ర్థః-తానివిందంతిలభంత ఇతితద్విదః-తద్భాజఃతైఃక్షీణాంతఃకరణమలాఇ త్యర్థః॥సతుష్టౌద్విషేత్యాదినావిదేల్లాభార్థాత్క్విప్- అతఏవక్లేశప్ర హాణం-విధాయ-అవిద్యాఅస్మితారాగద్వేషాభినివేశాః-పంచక్లేశాఃతత్రా నిత్యేషునిత్యత్వాభిమానః-అనాత్మనిదేహేంద్రియాదావాత్మధీరిత్యాదివిభ్ర మోనాదిరవిద్యా-అస్మితాఅహంకారః-రాగోభిమతవిషయాభిలాషః-ద్వే షఃఅనభిమతేషురోషః-అభినివేశఃకార్యాకార్యేష్వాగ్రహః-తేహిపురుషం క్లిశ్యంతీతిక్లేశాః క్లేశహేతవఃపచాద్యచ్ - తేషాంప్రహాణంప్రక్షయఃకృ త్యచఇతిణత్వం-తద్విధాయక్లేశాన్హిత్వేత్యర్థః-అతఃలబ్ధస్సబీజఃసాలంబ నోయోగఃధ్యానంయైస్తే-లబ్ధసబీజయోగాస్సంతః-అలంబనమేవవ్యనక్తి-స త్త్వేతి-సత్త్వపురుషయోఃప్రకృతిపురుషయోః-అన్యతయాఅన్యత్వేన-మి థఃభిన్నత్వేన-ఖ్యాతింజ్ఞానంచ-అధిగమ్య-ప్రకృతిపురుషౌభిన్నావితిజ్ఞాత్వే త్యర్థః-ప్రకృతిపురుషవివేకాగ్రహాత్సంసారః-వివేకగ్రహణాన్ముక్తిరితిసాం ఖ్యాః- అథతాంఖ్యాతిమపి-నిరోద్ధుంనిర్వర్తయితుంవాంఛంతి- వృత్తిరూపాం తాంనిర్వర్త్యస్వయంప్రకాశతయైవఅవస్థాతుమిచ్ఛంతీత్యర్థః-ప్రకృతావుప రతాయాంసత్యాం-పురుషస్యస్వరూపేణావస్థానంముక్తిరితిసాంఖ్యసిద్ధాం తః-నకేవలంభోగభూమిరియంఅపితుముక్తిక్షేత్రమపీతిభావః॥ ....

మూ, ౫౬ { మరకతమయమేదినీషుభానోస్తరువిటపాంతరపా తినోమయూఖాః।అవనతశితికంఠకంఠలక్ష్మీమిహ దధతిస్ఫురితాణురేణుజాలాః॥.............. }

౫౬॥ మరకతేతి। ఇహాద్రౌ-మరకతానాంవికారాః మరకతమయ్యః-తాసుమేదినీషు; స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావః- తరూణాంవిటపాః - పల్లవాః- తేషామంతరైరవకాశైః పతంతీతి తథోక్తాః - స్ఫురితాన్యణురేణూనాం సూక్ష్మరజసాం-జాలానిదామసు తే భానోః మయూఖాః- అవనతస్య- శితికంఠకంఠస్య మయూరకంధరాయాః-లక్ష్మీం దధతీతి-నిదర్శనాలంకారః-పుష్పితాగ్రా వృత్తం॥ ....

మూ, శ్లో ౫౭ { యా బిభర్తి కలవల్లకీగుణస్వానమానమతికాలిమా
లయా। నాత్ర కాంతముపగీతయా తయా స్వాన
మానమతి కాలిమాలయా॥ .... }

౫౭॥ యేతి॥ ఇహాద్రౌ-అత్యంతం కాలిమా కార్ష్ణ్యం యస్యాస్సా-అతికాలిమా-అతిశ్యామేత్యర్థః; న విద్యతే లయో లయనం-క్వచిదవస్థానం యస్యాస్సా అలయా- భ్రమంతీత్యర్థః-అతఏవ సస్వానేతి భావః యా అళిమాలా భృంగావళిః కలః అవ్యక్తమధురః-తస్య వల్లకీగుణస్వానస్య వీణాతంత్రీశబ్దస్య- మానముపమానం-బిభర్తి-తంత్రీవద్ధ్వనతీత్యర్థః-ఉపమాలంకారః-ఉపగీతయా సమీపే గాతుం ప్రవృత్తయా-నతు పూర్వం గాయంత్యేతి భావః, ఆదికర్మణి క్తః కర్తరి చేతి కర్తరి క్తః తయా అళిమాలయా భృంగావళ్యా - స్వానమానుషేణ ఆనమితుమాక్రష్టుం శక్యాశ్చ ఈషద్దురిత్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః - కా వా స్త్రీ కాంతం ప్రియం-న నమతి సర్వా అపి- మానం విహాయ లజ్జాం పరిత్యజ్య-సద్యః ప్రణమంత్యేవ-తథోద్దీపకత్వాద్గానస్యేత్యర్థః- రథోద్ధతావృత్తం*రోనరావిహ రథోద్ధతా లగావితి లక్షణాత్॥ ....

మూ, శ్లో ౫౮ { సాయంశశాంకకిరణాహతచంద్రకాంతనిష్యందనీ
రనికరేణ కృతాభిషేకాః। అర్కోపలోల్లసితవహ్ని
భిరహ్ని తప్తాస్తీవ్రం మహావ్రతమివాత్ర చరంతి వప్రాః॥ }

౫౮॥ సాయమితి॥ ఇహాద్రౌ-వప్రాస్సానవః*వప్రః స్త్రీ సానుమానయోరిత్యమరః-సాయం రాత్రౌ-శశాంకకిరణైరాహతేభ్యః చంద్రకాంతేభ్యః- నిష్యందినా ప్రస్రావిణా- నీరనికరేణ జలపూరేణ - కృతాభిషేకాః కృతస్నానాః-అహ్ని దివా-అర్కోపలేభ్యః సూర్యకాంతేభ్యః-ఉల్లసితైరుత్థితైః-వహ్నిభిః తప్తాస్సంతః-తీవ్రం ఉగ్రం-దుశ్చరం మహావ్రతం మహాతపః-చరంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౫౯ {ఏతస్మిన్నధికపయశ్శ్రియం వహంత్యస్సంక్షోభం ప
వనభువాజవేన నీతాః। వాల్మీకేరరహితరామలక్ష్మ
ణానాం సాధర్మ్యం దధతి గిరాం మహాసరస్యః॥......}

౫౯॥ ఏతస్మిన్నితి॥ ఏతస్మిన్నద్రౌ-అధికపయశ్శ్రియం- అధికాం జలసమృ
ద్ధిం- వహంత్యః- అన్యత్ర తు- అధికాః-కపయస్సుగ్రీవాదయోవర్ణ్యత్వేన
యాసుతాః-అధికపయః- శ్రియం గుణాలంకారాదిశోభాం- వహంత్యః- పవ
నాద్భవతీతిపవనభూః - తేనపవనభువా వాయుజన్యేన- జవేన వేగేనసంక్షో
భం చలనం- నీతాఃఅన్యత్రతు-జవేన వేగవతాఃజవో వేగిని వేగస్యాదిత్యమర
శేషః- పవనభువా హనుమతా-సంక్షోభమానన్త్యం-నీతాఃహనుమద్వేగవ
ర్ణనయాప్రాగల్భ్యం నీతాఇత్యర్థః- వాక్యశేషః-సర్వత్రపష్ఠ్యావిపరిణామః కా
ర్యః- మహాసరస్యోమహాసరాంసి-అరహితౌఅవర్జితౌ-రామలక్ష్మణౌయాభి
స్తాః-అన్యత్రతు-రామోరమణః- అరహితరామాఃఅవియుక్తరమణాః-లక్ష్మ
ణాస్సారసయోషితోయాసుతాః-కేచిత్తు - అరహితరామాః - అవియుక్త
స్త్రీకాః-లక్ష్మణాస్సారసాఇతిపుంపక్షపరత్వేన వ్యాచక్షతే- తేషాం*హం
సస్యయోషిద్వరటాసారసస్యతులక్ష్మణా॥లక్ష్మణౌషధిసారస్యోరిత్యాద్యమ
రవిశ్వప్రకాశాదివాక్యాగతనియత స్త్ర్యర్థతావిరోధః - తాసాం వాల్మీ
కేర్గిరాం-సాధర్మ్యం సాదృశ్యం-దధతి- అత్రపవనభువాజవేనేత్యత్ర ఏక
నాళావలంబిఫలద్వయవత్ అభఙ్గైకపదగతత్వేన అర్థద్వయప్రతీతేర
ర్థశ్లేషః-అన్యత్ర-పదభంగేనఅర్థద్వయప్రతీతేర్జతుకాష్ఠవచ్ఛబ్దశ్లేషో
ఽవమిథశ్శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః- ఇత్యుభయసాహిత్యాదుభయశ్లేషోయం-ప్ర
కృతాప్రకృతగోచరః-ఉపమాత్వంగమితిసంకరః॥ ....

మూ, ౬౦ {ఇహముహుర్ముదితైః కలభై రవః ప్రతిదిశం క్రియతే
కలభైరవః। స్ఫురతి చానువనం చమరీచయః కనకర
త్నభువాం చమరీచయః॥...... ....}

౬౦॥ ఇహేతి॥ ఇహాద్రౌ-ముదితైరిచ్ఛావిహారసంతుష్టైః-కలభైః-కరిపోతైః
*కలభః కరిపోతక ఇత్యమరః-దిశిదిశిప్రతిదిశం-యథార్థేఽవ్యయీభావఃక్క ఆ
వ్యయీభావేశరత్ప్రభృతిభ్య ఇతిసమాసాంతో ఽచ్ప్రత్యయః - కలశ్చాసౌ
భైరవశ్చేతికలభైరవో మధురభీషణః-విశేషణయోరపి- కుంజశంఖవద్విష్ట
కోపసర్జనత్వవివక్షయావిశేషణసమాసః-రవో బృంహితధ్వనిః- ముహుః

క్రియతే-అనువనంవనేవనే-చమరీచయః చమరీమృగసంఘశ్చ-స్ఫురతి- కిం
చ కనకరత్నానాంభువః - తాసాంమరీచయశ్చ స్ఫురంతి-సమృద్ధిమద్వస్తువ
ర్ణనాదుదాత్తాలంకారోఽయమకస్యాప్యభ్యుచ్చయః॥ ....

మూ, ౬౧ { త్వక్సారరంధ్రపరిపూరణలబ్ధగీతిరస్మిన్నసౌమృదితపక్ష్మలరల్లకాంగః। కస్తూరికామృగవిమర్దసుగంధిరేతి రాగీవసక్తిమధికాంవిషయేషు వాయుః॥ .... }

౬౧॥ త్వగితి॥అస్మిన్నద్రౌ -త్వచిసారోయేషాం తేత్వక్సారాః - వంశవిశేషాః*వంశేత్వక్సారకర్మారత్వచిసారతృణధ్వజాఇత్యమరః- తేషాంరంధ్రాణి తేషాంపరిపూరణేనధమనేన-లబ్ధాగీతిర్గానసుఖంయేన - మృదితాః సంస్పృష్టాని-పక్ష్మలానిలోమశాని రల్లకానాంకంబళమృగాణాంకంబళానాంచ అంగానిశరీరాణియేనసః-రల్లకఃకంబళమృగేకంబళేపిప్రకీర్తిత ఇతివైజయంతీ-పతేన-స్పర్శసుఖముక్తం-కస్తూరికామృగాణాంవిమర్దనసంఘర్షేణ సుగంధిఃశోభనగంధః-యద్యపి-గంధస్యేత్వేతదేకాంతగ్రహణమిత్యుక్తం-తథాపినిరంకుశాఃకవయఇత్యపర్యనుయోగః-అస్మాపవంభూతోవాయుః-రాగీవకామీవవిషయేషుదేశేషు-ఇంద్రియార్థేషుచ*విషయస్స్యాద్యదింద్రియార్థే దేశేజనపదేపిచేతివిశ్వః-అధికాం-సక్తిం-వ్యాప్తిం-ఆసక్తించ-ఏతిగచ్ఛతి॥ ..

మూ, ౬౨ { ప్రీత్యైయూనాంవ్యవహితతపనాః ప్రౌఢధ్వాంతందినమిహజలదాః। దోషామన్యంవిదధతిసురతక్రీడాయాసశ్రమశమపటవః॥ .... }

౬౨॥ ప్రీత్యా ఇతి॥ఇహాద్రౌ యువతయశ్చ-యువానశ్చ- తేషాంయూనాం పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః-ప్రీత్యై-వ్యవహితతపనాః తిరోహితార్కాః-అతఏవ-సురతాన్యేవక్రీడాః-తాభిర్య ఆయాసః వ్యాయామః తేనయశ్శ్రమః-ఖేదః*శ్రమఃఖేదోధ్వరత్యాదెరితిలక్షణాత్ -తస్యశమనివారణే - పటవః సమర్థాః-జలదాః ప్రౌఢధ్వాంతంమేఘావరణాద్గాఢాంధకారం-దినం దోషారాత్రిమాత్మానంమన్యతఇతిదోషామన్యం-రాత్రిమానినం-విదధతిమేఘావరణమహిమ్నాదివసస్స్వయమపిఆత్మానంరాత్రింమన్యతే-కిముతాన్య ఇత్యర్థః-దోషేత్యవ్యయం-తదుపపదాన్మన్యతేర్థాత్తోః ఆత్మమానే ఖశ్చేతిఖ ప్రత్యయః ఖిత్యనవ్యయస్యేత్యవ్యయనిషేధాత్ -నదోషాశబ్దస్య హ్రస్వముమాగమౌ-ఇహయూనాందోషావద్దివాపివిస్రంభవిహారాస్సంభవంతీతిభావః-భ్రమరవిలసితవృత్తంమ్భౌన్లౌగస్స్యాద్భ్రమరవిలసితమితిల

షణాత్॥ ....

మూ, ౬౩ { భగ్నో నివాసోయమిహాస్య పుష్పైస్సదానతోయే
నవిషాణినాగః। నీ వ్రాణి తేనోర్ఝ్హితకోపితోసౌస
దానతోయేనవిషాణినాగః .... }

౬౩॥ భగ్న ఇతి॥ఇహాద్రౌ-అస్య నాగస్య-నివాసఃఆశ్రయఃసదాపుష్పైః ఆ
నతోనమ్రః అయంనగచ్ఛతీత్యగోవృక్షః దానతోయైర్మదోదకైస్సహవర్త
తేయః తేనసదానతోయేనమత్తేనేత్యర్థః-యేనవిషాణినాదంతినా- భగ్నః
తేనవిషాణినా-కోపితః కోపం ప్రాపితః-అసౌనాగఃసర్పఃనీవ్రాణి విషాణి
గరళానిఉజ్ఝితివమతి-పరప్రతీకారాక్షమస్య-క్రోధస్స్వాశ్రయమేవ వ్యా
హంతీతిభావః॥ ....

మూ, ౬౪ { ప్రాలేయశీతమచలేశ్వరమీశ్వరోపిసాంద్రేభచర్మ
వసనావరణోధిశేతే। సర్వర్తునిర్వృతికరేనివస
న్నుపైతినద్వంద్వదుఃఖమిహకించిదకించనోపి॥ }

౬౪॥ ప్రాలేయేతి॥ఈశ్వరశ్శివోపి-కిముతాన్య ఇతిభావః- సాంద్రలయని
భచర్మతదేవ-వసనంతదేవావరణంఆచ్ఛాదనంయస్యసః- తథాసన్- నత్వ
నావరణో నాపిశిథిలావరణ ఇతిభావః ప్రళయాదాగతంప్రాలేయంహిమం
కృతతఆగత ఇత్యణ్కేకయమిత్రయుప్రళయానాంయాదేరియఇతి-యకార
స్యఇయాదేశః తేనశీతంశీతలం అచలేశ్వరంహిమవంతమధిశేతే-తస్మిన్ శే
తఇత్యర్థః॥అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మేతి-కర్మత్వం-సర్వర్తుభిర్నిర్వృతికరేసదా
సుఖకరే-ఇహాద్రౌనివసన్ పునః-నాస్తికించనాస్యేత్యకించనోనిస్స్వోపి-ఆ
చోరచేత్యాదినా-మయూరవ్యంసకాదిషునిపాతనాత్తత్పురుషః - కించిదల్ప
మపి ద్వంద్వదుఃఖంశీతోష్ణదుఃఖంనోపైతి-నిత్యసన్నిహితానామృతూనాం
అన్యోన్యదోషనివారకత్వాదితి భావః ద్వంద్వంయుగ్మంహిమోష్ణాదిమి
థునంకలహోరహస్యమితి వైజయంతీ - అత్రోపమానాద్ధిమాలయాదుపమే
యస్యాధిక్యవర్ణనాత్ వ్యతిరేకాలంకారః॥

మూ, ౬౫ { నవనగవనలేఖాశ్యామమధ్యాభిరాభిస్స్ఫటికక
టకభూభిర్నాటయత్యేషశైలః। అహిపరికరభా
జోభాస్మనైరంగరాగైరధిగతధవళిమ్నశ్శూల
పాణేరభిఖ్యామ్॥ .... }

౬౫॥ నవేతి॥ఏషశైలోరైవతకః-నవయానగవనరేఖయాతరువనపఙ్క్త్యా

త్యోర్మోమధ్యోర్మధ్యభాగో యాసాం తాభిః అభిః స్ఫటికానాం కటకభూభాభిః నితంబప్రదేశైః కరణైః-అహిరేవపరికరో గాత్రికాబంధః తం భజతీతి తస్య అహిపరికరభాజః అహినాకృతౌపసక్తిక స్యేత్యర్థః * భవేత్పరికరో వ్రాతేప ర్యంకపరివారయోః-ప్రగాఢగాత్రికాబంధే వివేకారంభయోరపీతి విశ్వః భజోణ్వీః భాస్మనైభస్మమయైః- వైకారికో ణ్వత్యయః అన్నితి ప్రకృతిభావాత్ టిన స్తద్ధిత ఇతినా స్తిటిలోపః-అంగరాగైరనులేపనైః-అధిగతధవళిమ్నః ప్రాప్తధావళ్యస్య-శూలం పాణౌ యస్య తస్య శూలపాణేరీశ్వరస్య క్రప్రహరణార్థేభ్యః పరగనిష్ఠాన ప్తమ్యాభవతః-ఆఖ్యాం శోభాం * అభిఖ్యానామశోభయోరిత్యమరః ఆతశ్చోపసర్గ ఇతికప్రత్యయః । నాటయత్యనుకరోతి నిదర్శనాలంకారః-మాలినీవృత్తం॥ ....

మూ, ౬౬
దధద్భిరభితస్తటౌ వికచవారిజాంబూనదై-
ర్వినోదితదినక్లమాః కృతరుచశ్చ జాంబూనదైః।
నిషేవ్యమధుమాధవాః సరసవత్ర కాదంబరం
హరంతి రతయే రహః ప్రియతమాంగకాదంబరమ్॥...... . ...

౬౬॥ దధద్భిరితి॥ అత్రాద్రౌ మధోర్వ్యసభేదస్య అపత్యాని పుమాంసో మాధవాః యాదవాః-వికచాని వారిజాని యేషు తాని అంబూని యయోస్తౌ వికచవారిజాంబూ అభితః ఉభయతః తటౌ దధద్భిః-నదైః పుంప్రవాహైః ప్రాక్స్రోతసో నద్యః ప్రత్యక్స్రోతసో నదాః-నర్మదాం వినేత్యాహుః - వినోదితో దినక్లమో యేషాం తేన గవిహారాదపనీతాహ్నిక సంతాపా ఇత్యర్థః-కించ జాంబూనదస్య వికారైః జాంబూనదైః కనకభూషణైః కృతరుచో జనితశోభాస్సంతః రసవత్ స్వాదవత్ * రస ఆస్వాదగంధయోరితి విశ్వః-కాదంబః ఇక్షుః * కాదంబః కలహంసేక్షోరితి విశ్వః - కాదంబం రాతి రలయోరభేదాత్ లాతి ప్రకృతిత్వేనాదత్త ఇతి కాదంబరమైక్షవం * పానసంగ్రాహ్యమాధూకం భాజ్జనారం తాళమైక్షవమిత్యమరణాత్ క ఆతోనుపసర్గే క ఇతి కః-మధుమద్యం ప్రపంచమధు కాదంబర శబ్దయోస్సామాన్యవిశేషపరత్వాదపౌనరుక్త్యం- నిషేవ్యాపీత్వా-తుత్రియాణాం పైష్ట్యాపవనిషేధాదితి భావః-రతయే సురతార్థం - రహః ప్రియతమానాం ప్రేయసీనాం-అంగమేవాంగకం తత్స్యాంబరం వస్త్రం హరంతి-యాదవాశ్చైహ మధురతోత్సవైః విస్రబ్ధం విహరంతీతి భావః- పృథ్వీవృత్తం * జసౌజసతలావసుగ్రహయతిశ్చ పృథ్వీగురురితి లక్షణాత్॥ ....

మూ, ౬౭ { దర్పణనిర్మలాసు పతితే ఘనతిమిరముషి జ్యోతిషి
రౌప్యభిత్తిషు పురః ప్రతిఫలతి ముహుః । వ్రీడమస
మ్ముఖోపి రహస్యైరపహృతవసనాః కాంచనకంద
రాసు తరుణీరిహ నయతి రవిః ॥ .. .. }

౬౭॥ దర్పణేతి॥ ఇహాద్రౌ రవిః దర్పణవన్నిర్మలాసు పురః - రౌప్యభిత్తిషు
కాంచనకందరాగ్రవర్తిరజతసానుషు - పతితే సంక్రాంతే ఘనం సాంద్రం య
త్తిమిరం తన్ముష్ణాతి హరతీతి తన్ముట్ క్విప్ - తస్మిన్ జ్యోతిషి స్వతేజసి కాంచన
కందరాసు ముహుః - ప్రతిఫలతి సతి - మూర్ఛతి సతి - రహస్యైరపహృతవసనాః
తరుణీః అసంముఖోపి కందరానభిముఖోపి వ్రీడం త్రపాం - యద్యపి గురోశ్చ
హలః ఇతి సూత్రేణ స్త్రియామప్రత్యయః అత ఏవ * మందాక్షం హ్రీ స్త్ర
పా వ్రీడేత్యమరః - తథాపి - తత్రైవ స్త్రీత్వావివక్షాయాం బాహుళకత్వాన్న
పుంసకత్వం చ - అత ఏవ క్వ అపి ధోగురోః స్త్రియాం బహుళ వివక్షేతి వామనః -
నయతి ప్రాపయతి క్నీవహ్యోర్హరతేశ్చైవేతి స్త్రియాం ద్వికర్మతా - అ
త్ర కాంచనకందరాణామసంముఖార్కజ్యోతిః ప్రతిఫలనాసంబంధేపి సంబం
ధోక్తేరతిశయోక్తిః వంశపత్రపతితవృత్తం * దిఙ్మునివంశపత్రపతితం భరన
భనలగైరితి లక్షణాత్ ॥ ....

మూ, ౬౮ { అనుకృతశిఖరౌఘశ్రీభిరభ్యాగతేసౌ త్వయి సరభ
సమభ్యుత్తిష్ఠతీవాద్రిరుచ్చైః । ద్రుతమరుదుపను
న్నైరున్నమద్భిస్సహేలం హలధరపరిధానశ్యా
మలైరంబువాహైః ॥ .... }

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ-శిశుపాలవధే-మహాకావ్యే.
చతుర్థస్సర్గః.

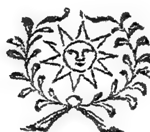
౬౮॥ అనుకృతేతి॥ అసావుచ్చైః ఉన్నతః - అద్రిః రైవతకః త్వయి అభ్యాగతే
సతి - అనుకృతా శిఖరౌఘాణాం శ్రీర్యైస్తైః - తథోక్తైః శిఖరౌఘభ్రమకారిభిరితి
భావః - అత ఏవాత్ర శ్రీరివ శ్రీరితి నిదర్శనయా భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్య
తే - ద్రుతమరుతా శీఘ్రమారుతేన ఉపనున్నైః ప్రేరితైః అత ఏవ - సహేలం

సవిలాసం-ఉన్నమద్భిరుత్పతద్భిః-ధరతీతిధరః పచాద్యచ్- హలస్యధరోహ లధరోబలభద్రః-తస్యపరిధానాన్యంబరాణితద్వచ్ఛాభ్యమలైరంబువాహై ర్నిర్మితైః-సరభసం-అభ్యుత్తిష్ఠతీవ-ప్రత్యుత్థానంకరోతీవేతి-క్రియానిమిత్త క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా-విశిష్టమేఘోన్నమనక్రియయా ప్రత్యుత్థాన క్రియోత్ప్రేక్షణాత్ సాచోక్తనిదర్శనానుప్రాణితేతిసంకరః-శబ్దస్తువృ త్త్యనుప్రాసోలంకారః. మాలినీవృత్తం-* ననమయయయుతేయంమాలినీభోగి లోకైరితిలక్షణాత్ ॥..

ఇతిశ్రీ పదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ మహోపాధ్యాయ

కొలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం-మాఘవ్యాఖ్యాయాం.

సర్వంకషాఖ్యాయాం - చతుర్థస్సర్గః॥

మాఘకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే - పంచమసర్గప్రారంభః.

మూ, ౧ { ఇత్థంగిరఃప్రియతమాఇవసోవ్యలీకాశ్శుశ్రావసూ
తతనయస్యతదావ్యలీకాః। రంతుంనిరంతరమియేష
తతోవసానేతాసాంగిరౌచవనరాజిపటంవసానే॥ }

౧॥ ఇత్థమితి॥ సహరిః ఇత్థమనేనప్రకారేణ, ఇవమాస్థమురితిదముప్రత్యయః- అవ్యలీకాః అప్రియరహితాః * వ్యలీకంత్వప్రియేనృతఇత్యమరః - ప్రియతమాః ప్రేయస్యఇవస్థితాః- కాంతాసమ్మితాఇత్యర్థః- వ్యలీకాః విగతానృతాః సత్యఇత్యర్థః- సూతతనయస్యసారథికుమారస్యదారుకస్య-గిరః- తదాశుశ్రావ- తతః శ్రవణానంతరం- తాసాంగిరాం- అవసానేసమాప్తౌనిరంతరంనీరంధ్రం- వనరాజిరేవపటః-త-వసానే ఆచ్ఛాదయతి - వసఆచ్ఛాదనఇతిధాతోః కర్తరిలటశ్శానజాదేశః-గిరౌరైవతకాద్రౌ-రంతుంక్రీడితుం- ఇయేషచ- తత్ర వసతింకర్తుమిచ్ఛతిస్మేత్యర్థః - ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః అస్మిన్సర్గేవసంతతిలకావృత్తం - ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగ ఇతిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౨ { తంసద్విపేంద్రతులితాతులతుంగశృంగమభ్యుల్లస
త్కదలికావనరాజిరుచ్చైః। విస్తారరుద్ధవసుధోన్వ
చలంచచాలలక్ష్మీందధత్ప్రతిగిరేరలఘుర్బలౌఘః॥ }

౨॥ తమితి॥ కదళ్యఏవకదలికాః రంభాతరవో వైజయంత్యశ్చ* కదళీవైజయంత్యాంచరంభాయాంహరిణాంతరఇతివిశ్వః- అభ్యుల్లసంత్యః కదలికావైజయంత్యోవనరాజయఇవయస్యసః- అన్యత్ర రంభావనపఙ్క్తయోయస్యతమితియోజ్యం-ఉచ్చైః ఉన్నతః-విస్తారరుద్ధవసుధః వైపుల్యవ్యాప్తభూమిః-అతఏవప్రతిగిరేః లక్ష్మీందధత్ -స్వయమన్యోగిరిరివస్థితఇత్యర్థః - అలఘుర్మహాన్-సః ప్రసిద్ధః- బలౌఘః సేనాసంఘః - ద్విపేంద్రైస్తులితాన్యుపమితాని అతులాన్యప్రతిమాని-ద్విపేంద్రవ్యతిరిక్తప్రతిమారహితాని- తుంగశృంగాణియస్యతంతథోక్తం-తమచలంరైవతకం-అనుచచాల-తంప్రతిఅనుయయావిత్యర్థః- అనుర్లక్షణఇతికర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగేద్వితీయా- అత్రప్రతిగిరేఃకస్యచిదప్రసిద్ధత్వాద్గిరిధర్మయోగీబలౌఘః ప్రతిగిరేర్లక్ష్మీమివలక్ష్మీందధదితినిదర్శనాముఖేనప్రతియోగిత్వేనోత్ప్రేక్ష్యతఇత్యుత్ప్రేక్షైవేయంశ్లేషానుప్రాణితేతివిశేషః॥..

మూ, ౩ { భాస్వత్కరవ్యతికరోల్లసితాంబరాంతాస్సాపత్ర
పా ఇవ మహాజనదర్శనేన। సంవివ్యురంబరవికాసిచ
మూసముత్థంపృథ్వీరజఃకరభకంఠకడారమాశాః॥ }

౩॥ భాస్వదితి॥ ఆశాః దిశః- భాస్వత్కరవ్యతికరేణ సూర్యాంశువ్యాప్త్యా
ఉల్లసితాంబరాంతాః ప్రకాశితాకాశప్రదేశాః - అన్యత్ర భాస్వాన్ భాస్వ
రోభిరూపః ప్రియః* భాస్వాన్ భాస్వరసూర్యయోరితి విశ్వః తస్య కరవ్యతిక
రేణ హస్తస్పర్శనేన ఉల్లసితం స్రస్తం-యదంబరం వస్త్రం - తస్య అంతం చే
లాంచలం యాసాం తాః-అత ఏవ మహాజనదర్శనేన సాపత్రపాస్సలజ్జా ఇవ
*లజ్జా సాపత్రపాన్యత ఇత్యమరః-అంబరవికాసి వ్యోమవ్యాపి- వాసశ్శోభి
చ॥ అంబరం వ్యోమ్ని వాససీత్యమరః-చమూసముత్థం- కరభః ఉష్ట్రపోతః
*ఉష్ట్రక్రమేళకమయమహాంగాః కరభశ్శిశురిత్యమరః-తస్య కంఠ ఇవ కడా
రం పింగళం *కడారః కపిలః పింగపిశంగౌ కద్రుః పింగళావిత్యమరః-పృథ్వీరజః
సంవివ్యుః ఆచ్ఛాదయామాసుః- వ్యేఞ్ సంవరణే లిట్ - కిత్త్వాత్సంప్రసారణం-
ద్విర్భావః, ఏరనేకాచ ఇతి యణాదేశః - స్త్రియో హి వస్త్రాపహారాల్లజ్జ
యా యత్కించిదాచ్ఛాదయంతీతి భావః- అత్ర అచేతనాస్వాశాసు శ్లిష్టవిశే
షణమహిమ్నా స్త్రీత్వప్రతీతౌ తదభేదాధ్యవసాయేన సంవ్యానవ్యవహా
రసమారోపణాత్సమాసోక్తిః- సా చ సాపత్రపత్వోత్ప్రేక్షానుప్రాణితేతి
సంకరః॥ ....

మూ, ౪ { ఆవర్తినశ్శుభఫలప్రదశుక్తియుక్తాస్సంపన్నదేవ
మణయో భృతరంధ్రభాగాః। అశ్వాః పృథుర్వసు
మతీమతిరోచమానాస్తూర్ణం పయోధయ ఇవో
ర్మిభిరాపతంతః॥ .... }

౪॥ ఆవర్తిన ఇతి॥ ఆవర్తినః ప్రశస్తదశావర్తవంతః- ప్రశంసాయామినిః
*ద్వావురస్యౌ శిరస్యౌ ద్వౌ ద్వౌ ద్వౌ రంధ్రోపరంధ్రయోః। ఏకః ఘాణే ప్రపా
ణే చ దశావర్తాః ధ్రువాః స్మృతా ఇత్యుక్తా దశ ధ్రువాఖ్యా వివక్షితాః-అన్యేషా
మనంతరం పృథగభిధానాత్ - అన్యత్ర తు జలభ్రమవంతః *స్యాదావర్తోంభ
సాం భ్రమ ఇత్యమరః-రోమసంస్థానే తు తత్సామ్యాదుపచారః ఉక్తం చ॥ ఆవ
ర్తసామ్యాదావర్తో రోమసంస్థానముంగినామితి-శుభఫలాని రాజ్యఫలాదీని ప్ర
దదతీతి శుభఫలప్రదాః ప్రే దాదితి కప్రత్యయః- తాభిశ్శుక్తిభిః రోమసంస్థా

నైకావర్తవిశేషైర్యుక్తాః తదుక్తం * వక్షఃస్థాశ్శుక్తయస్తిస్రః ఊర్ధ్వరోమా జయావహాః ఇతి-అన్యత్ర తు-శుభఫలాని ముక్తాఫలానితత్ప్రదాశ్శుక్తయో ముక్తాస్ఫోటాః-తాభిర్యుక్తాః * ముక్తాస్ఫోటే హయావర్తే శుక్తిశ్శంఖఃపోలయోరితి విశ్వః-సంపన్నాస్సముగ్రాః-దేవమణయో నిగళావర్తాః-కౌస్తుభాదిదివ్యమణయశ్చ యేషాం తే * ఆవర్తో రోమజో దేవమణిస్త్వేష నిగాళజః ఇతి వైజయంతీ * నిగాళస్తు గలోద్దేశ ఇత్యమరః-భృతాః పూర్ణాః రంధ్రభాగాః పార్శ్వప్రదేశాః నిమ్నప్రదేశాశ్చ యేషాంత ఇత్యుభయత్రాపి తుల్యార్థః-అతిశయితా రోచమానాః కంఠావర్తాః యేషాం తే అతిరోచమానాః॥ కంఠజో రోచమానస్స్యాత్ స్వామిసౌభాగ్యవర్ధన ఇతి వైజయంతీ అన్యత్ర తు అత్యంతదీప్యమానా ఇత్యర్థః-ఊర్మిభిః గతివిశేషైః వీచిభిశ్చ-ఆపతంత ఆధావంతః॥ పఙ్క్తీకృతా నానువర్ణానాం నమనోన్నమనాకృతిః - అతివేగసమాయుక్తాగతిరూర్మిరుదాహృతేతి వైజయంతీ-ఈదృశో శ్వాః పయోధయ ఇవ-తూర్ణం వసుమతీం- పృథ్వీం ఛాదయంతిస్మ * అపిధానతిరోధానపిధానాచ్ఛాదనాని చేత్యమరః - అపిస్రావ్యస్త్రథా తేర్లుఙ్ * వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి- అపేరకారలోపః- ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదేకశబ్దేనార్థద్వయప్రతీతేరర్థశ్లేషోయం-ప్రకృతాప్రకృతగోచరః ఉపమాత్వంగమితి సంకరః॥ . ...

మూ, ౫౦
ఆరక్షమగ్నమవమత్య సృణిం శితాగ్రమేకః పలా-
యత జవేన కృతార్తనాదః। అన్యః పునర్ముహు-
రుపప్లవతాస్తభారమన్యోన్యతః పథిబతా బిభీతా-
మిభౌ ప్రోష్ఠౌ॥ . . . .

౫॥ ఆరక్షేతి॥ పథి మార్గే-ఇభౌ ప్రోష్ఠౌ అన్యోన్యతః అన్యోన్యస్మాత్- అబిభీతాం భీతవంతౌ-ఞిభీ భయే లఙ్ ॥ భియోన్యతరస్యామితీత్వం-బతేత్యనయో రపి భీతిరితి ఖేదాద్విస్మయే వా * ఖేదానుకంపాసంతోషవిస్మయామంత్రణే బతేత్యమరః-భీతత్వే కారణమాహ - ఏకః ఇభః-ఆరక్షః కుంభయోరధః తత్ర మగ్నం ప్రవిష్టం శితాగ్రం తీక్ష్ణముఖం-సృణిమంకుశం * అంకుశోస్త్రీ సృణిర్ద్వయోరిత్యమరః అవమత్య అవగణయ్య కృతః ఆర్తనాదో యేన సః- అతికరుణం క్రందన్నిత్యర్థః-జవేన పలాయత పలాయితవాన్ - పరాఙ్పూర్వాదయతేర్లఙ్ ॥ ఉపసర్గస్యాయతావితి రేఫస్య లత్వం - అన్యః పునః ఉత్త్రస్త-స్తస్త అస్తభారం నిరస్తభారం యథా తథా-ముహుః ఉపప్లవత - ఉల్లలితవాన్ ప్లుఙ్ గతౌ స్వభావోక్తిః॥ ....

మూ, ౭ {ఆయస్తమైక్షతజనశ్చటులాగ్రపాదం గచ్ఛంత
ముచ్చలితచామరచారుమశ్వమ్। నాగంపునర్మృ
దుసలీలనిమీలితాక్షం సర్వః ప్రియః ఖలుభవత్య
నురూపచేష్టః ॥ ....}

౭॥ ఆయస్తమితి॥జనః-చటులాగ్రపాదంచంచలపూర్వచరణం - యథాత
థా-గచ్ఛంతంశీఘ్రం ధావంతమిత్యర్థః-ఉచ్చలితైరుల్లసితైః-చామరైశ్చా
రుంఅశ్వం-ఆయస్తంసయత్నమాదృతంయథాతథా- యసుప్రయత్నేకర్త
రిక్తాంతంక్రియావిశేషణం-ఐక్షత ఈక్షితవాన్ - ఈక్షతేర్లఙ్ ఆడజాదీ
నామిత్యాడాగమః-ఆటశ్చేతివృద్ధిః-నాగంపునఃగజంతు- సలీలంనిమీలితేఅక్షి
ణీయస్మిన్కర్మణి-తత్ బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాత్ షచ్ - మృదు
మందంగచ్ఛంతం - ఆయస్తంఐక్షత-కథంశీఘ్రమందయోస్తుల్యదృష్టిరతఆ
హ-సర్వః ప్రాణీ - అనురూపచేష్టఃస్వజాత్యుచితవ్యాపారస్సన్-ప్రీణాతీతి
ప్రియఃప్రీతికరోభవతిఖలు ఇగుపధేతికః అర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౮ {త్రస్తస్సమస్తజనహాసకరఃకరేణోస్తావత్ఖరః
ప్రఖరముల్లలయాంచకార । యావచ్చలాసనవి
లోలనితంబబింబవిస్రస్తవస్త్రమవరోధవధూః
పపాత॥ ....}

౮॥ త్రస్తఇతి॥కరేణోరిభాత్ *కరేణురిభ్యాం స్త్రీ నేభ ఇత్యమరః-భీత్రా
ర్థానాంభయహేతురిత్యపాదానత్వం-త్రస్తోభీతఃఖరోగర్దభః- సమస్త
జనస్యహాసంకరోతీతితత్కరస్సన్ కృఞోహేత్విత్యాదినాటప్రత్యయః
తావత్తసవధి-ప్రఖరంభృశంఉల్లలయాంచకార- ఉత్పపాత-యావచ్చలా
త్సచలితాత్ ఆసనాత్పల్యయనాత్-విలోలఃప్రసృతః-తస్మాన్నితంబబిం
బాత్-విస్రస్తంవస్త్రంయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా - అవరోధవధూఃప
పాతస్వభావోక్తిః॥ ....

మూ, ౯ {శైలోపశల్యనిపతద్రథనేమిధారానిష్పిష్టనిష్ఠుర
శిలాతలచూర్ణగర్భాః । భూరేణవోనభసినద్ధ
పయోదచక్రాశ్చక్రీవదంగరుహధూమ్రరుచో
విసస్రుః ॥ ....}

౯॥ శైలేతి॥శైలస్యరైవతకాద్రేః-ఉపశల్యం ప్రాంతః-యద్యపి* గ్రామాం
తముపశల్యంస్యాదిత్యమరః-తథాప్యుపచారాదదోషః- తత్రనిపతతాంధా

వతాంరథానాంస్యందనానాం- నేమయశ్చక్రాంతాః* చక్రంరథాంగంత
స్యాంతేనేమిః స్త్రీ స్యాత్ప్రధిఃపుమానిత్యమరః- తాసాంధారాభిరశ్రిభిఃని
ష్పిష్టానాంచూర్ణితానాం-నిష్ఠురశిలాతలానాం-చూర్ణాఃగర్భేయేషాంతే
తథోక్తాఃనభసినద్ధానిపయోదచక్రాణిపయోదాకారాణి - మండలానియై
స్తైచక్రవద్భ్రమణమస్యాస్తీతిచక్రీనాగదర్భః * చక్రీవంతస్తుబాలే
యాఃరాసభాగర్దభాఃఖరా ఇత్యమరః॥ ఆసందీవదష్ఠీవత్కక్షీవచ్చక్రీవది
త్యాదినానిపాతనాత్సాధుః॥తస్యఅంగరుహాణిరోమాణి- తద్వద్ధూమ్రాః-రు
చఃకృష్ణలోహితవర్ణాఃయేషాంతే* ధూమ్రధూమ్రలౌకృష్ణలోహితావిత్య
మరః॥ఖరేణవోపసస్రుః ప్రసృతాః॥ ....

మూ, ౯
ఉద్యత్కృశానుశకలేషు ఖురాభిఘాతాద్భూమీ
సమాయతశిలాఫలకాచితేషు। పర్యంతవర్త్మసువి
చక్రమిరే మహాశ్వాః శైలస్యదర్దరపుటానిః
వాదయంతః॥..

౯॥ ఉద్యదితి॥ఖురాశ్శఫాని* శఫంక్లీబేఖురఃపుమానిత్యమరః- తేషామభిఘా
తాత్-ఉద్యంతః-కృశానోఃశకలాఃస్ఫులింగాఃయేభ్యస్తేషుటంకప్రాయాః
ఖురాఇతిభావః భూమ్యాస్సమానిసమతలాని-ఆయతానిచ- యానిశిలాఃఫల
కానీవశిలాఫలకానితైః - ఆచితేష్వాస్తృతేషు-శైలస్య - పర్యంతవర్త్మసు
ప్రాంతమార్గేషు-మహాశ్వాః-దర్దరాణాంవాద్యవిశేషాణాంపుటాన్
ముఖాని - వాదయంతస్తాడయంతఇవవిచక్రమిరేజగ్ముః-పాదన్యాసైస్తాదృ
శంశబ్దమకుర్వన్నిత్యర్థః॥ వేఃపాదవిహరణఇత్యాత్మనేపదం * దర్దరస్తో
యభేకేచవాద్యభాండాద్రిభేదయోరితివిశ్వః॥ఉత్ప్రేక్షాలంకారః॥ ......

మూ, ౧౦
తేజోనిరోధసమతావహితేనయంత్రా సమ్యక్క
శాత్రయవిచారవిదానియుక్తః। ఆరట్టజశ్చటులని
ష్ఠురపాతముచ్చైశ్చిత్రంచకారపదమర్ధపులా
యితేన॥..

౧౦॥ తేజఇతి॥ తేజోనామదర్పాపరనామాసత్వగుణప్రకాశకోంతస్సార
విశేషః-యథాహభోజరాజః * తేజోనిసర్గజంసత్వంవాజినాంస్ఫురణంర
జః క్రోధస్తమఇతిజ్ఞేయాస్త్రయోపిసహజాగుణాఇతి-తచ్చద్వివిధం - సా
ధ్వసస్ఫురితంసతతోత్థితంచేతి - యథాహసఏవ* ధారాసుయోజితానాం
యన్నిసర్గాత్ప్రేరణంవినా।అవిచ్ఛిన్నమివాభాతితత్తేజస్సతతోత్థితమ్॥క

శాపాన్నాఖ్యాదిఘాతైర్యత్సాధ్వసస్ఫురితంహితదితి - అత్ర తేజశ్శబ్దేనతత్కా
ర్యం వేగోలక్ష్యతే-తథాచ తేజసి వేగే-నిరోధేతన్నివారణే- సహతాయాంవే
గసామ్యేచ-అవహితేనవల్గావిభాగకుశలేనేత్యర్థః-కశాతాడినీ* అశ్వాదే
స్తాడినీకశేత్యమరః- అత్రకశాఃకశాఘాతాఃతాసాంత్రయంఉత్తమమధ్య
మాధమేషుయథాసంఖ్యంమృదుసమనిష్ఠురం-సకృద్ద్విస్త్రిఃకరణరూపం-త్రి
తయం-తస్యవిచారఃవితేషునిమిత్తేష్వంగేషుఏవంతాడ్యఇతివిమర్శః- తద్వి
దాతద్జ్ఞేన-యథాహభోజః*మృదునైకేనఘాతేనదండకాలేప్రతాడయే
త్-తీక్ష్ణమధ్యంపునర్ద్వాభ్యాంజఘన్యంనిష్ఠురైస్త్రిభిః-ఉపవేశేధనిద్రా
యాంస్ఖలితేదుష్టచేష్టితే-బడబాలోకనాత్సృక్యేముహుర్గర్వితహేషితే-
సంత్రాసేచమరుత్స్థానేవిమార్గగమనేభయే - శిక్షాన్యాగస్యసమయేసం
జాతేచిత్తవిభ్రమే-దండఃప్రయోజ్యోవాహానాంకాలేష్వద్వాదశస్వపి-గ్రీ
వాయాంస్మితమాహన్యాత్త్రస్తంచైవచవాజినమ్-విభ్రాన్తచిత్తమధరే
త్యక్తశిక్షంచతాడయేత్ । ప్రహేషితంస్కంధబాహ్వోర్బడబాలోకి
నంతథా।ఉపవేశేచనిద్రాయాంకటిదేశేచతాడయేత్।దుశ్చేష్టితంముఖే
హన్యాద్దుర్గామార్గప్రస్థితంతథా। జఘనేస్ఖలితంహన్యాన్నేత్రమార్గేదు
రుత్థితం।యఃప్రసిద్ధప్రకృతివాజీతంసర్వత్రైవతాడయేదితి॥ఏవంభూతేన
యంత్రా సారథినా-సమ్యగ్యథాశాస్త్రం-నియుక్తోవినీతః-ఉచ్చైఃఉన్నతః
ఆరట్టోనామదేశవిశేషస్తజ్జోశ్వఃఆరట్టజః - విశేషణమాత్రప్రయోగేసాగ
రాంబరాదివత్తావతైవవిశేష్యప్రతీతేః-తథాచవామనః-విశేషణప్రయో
గోవిశేష్యప్రతిపత్తావితి-చటులశ్చపలః-నిష్ఠురఃపరుషశ్చ - పాణిఃప్రక్షేపో
యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా-అర్ధపులాయితేనమండలగతివిశేషేణ-చిత్ర
మద్భుతం-పదంపదక్రమంచకార*శతాధారార్ధక్రమాన్తైర్మండలా
యితవల్గితైః।ఉన్ముఖస్యాశ్వముఖ్యస్యగతిరర్ధపులాయితేతిలక్షణాత్ ॥ పు
లానామప్లుతాద్యనేకాపరనామా - హయానాంగతివిశేషః - తదుక్తం
హయలీలావత్యాం*ప్లుతాంప్లవంగికామాహుర్ధారాపులనాభిధా। పున
రేనాంచతోరాయాంపులామిత్యాహదేశికః॥తల్లక్షణంచతత్రైవోక్తం*క్షి
పతిసమవిశేషాన్యుత్థిపన్నగ్రపాదాన్ప్రసరతిపురతోశ్వస్సాచ ధారాపు
లాఖ్యా।విలసితసమపాదోత్క్షేపణాకుంచనానాంకరణమిహగతిజ్ఞాఃప్రాహు
రన్యేపులాఖ్యామితి*సాష్టిద్రప్రధానాంప్రవిధాయరాగాద్వల్గాంశ్లథీకృత్య
వహేత్పులాయామిత్యాది-పులాఖ్యమయితం - అయమంగతిఃపులాయితంఅ

యుపయాగతౌ భావేక్తః - తచ్ఛతార్ధేత్యాక్ష్యుక్తరీత్యానుష్ఠితమర్ధపులాయితమిత్యలంవిస్తరేణ॥ ....

మూ, ౧౧ {నీహారజాలమలినః పునరుక్తసాంద్రాః కుర్వన్వ
ధూజనవిలోచనపక్ష్మమాలాః। క్షుణ్ణఃక్షణంయదు
బలైర్దివమాతితాంసుఃపాంసుర్దిశాంముఖమతు
త్థయదుత్థితోద్రేః॥ ....}

౧౧॥ నీహారేతి॥ నీహారజాలవత్తుహినవ్యూహవత్ - మలినః వధూజనవిలోచనానాం-పక్ష్మమాలాః-పునరుక్తసాంద్రాః ద్విగుణసాంద్రాః కుర్వన్-స్వభావతోపిసాంద్రత్వాదితిభావః - మయూరవ్యంసకాదిత్వాద్విస్పష్టబహువత్సమాసః-క్షణంయదూనాంబలైస్సైన్యైః-క్షుణ్ణః-అద్రేరుత్థితః-దివమాకాశంఆతనితుమావరితుమిచ్ఛుః ఆతితాంసుః-తనోతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః-సనీవంతర్ధేత్యత్ర- తనిపతిదరిద్రాతిభ్య ఇతిపిహితస్య ఇటో వైకల్పికత్వాదిడభావః॥ తనోతేర్విభాషేతిదీర్ఘః- పాంసుః దిశాంముఖం- అతుత్థయచ్ఛాదయతిస్మ-తుత్థ ఆచ్ఛాదన ఇతిధాతోశ్చౌరాదికాల్లఙ్॥ ....

మూ, ౧౨ {ఉచ్ఛిద్యవిద్విషఇవప్రసభంమృగేంద్రానింద్రాను
జానుచరభూపతయోధ్యవాత్సుః। వన్యేభమస్తక
నిఖాతనఖాగ్రముక్తముక్తాఫలప్రకరభాంజిగుహా
గృహాణి॥ ....}

౧౨॥ ఉచ్ఛిద్యేతి॥ ఇంద్రానుజస్య ఉపేంద్రస్య-హరేః అనుచరాః అనుజీవినో భూపతయః మృగేంద్రాన్ సింహాన్-విద్విషః శత్రూనివ-ప్రసభంప్రసహ్య-ఉచ్ఛిద్య హత్వా వన్యేభానాం-మస్తకేషు నిఖాతైర్నిక్షిప్తైః-నఖాగ్రైస్సింహనఖాగ్రైః-ముక్తాన్ వికీర్ణాన్-ముక్తాఫలప్రకరాన్ భజంతీతి తథోక్తాని-గుహాగృహాణీవ గుహాగృహాణీత్యుపమితసమాసః-విద్విష ఇవేతిలింగాత్- అధ్యవాత్సుః అధ్యుషితవంతః ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతికర్మత్వం- వసనివాసే అట్ లుఙ్-సిచివృద్ధిః సస్స్యార్ధధాతుక ఇతి తత్వం॥ ....

మూ, ౧౩ {బిభ్రాణయాబహులయావకపంకపింగపింఛావ
చూడమనుమాధవధామజగ్ముః। చంచ్వగ్రదష్టచటు
లాహిపతాకయాన్యేస్వావాసభాగమురగాశన
కేతుయష్ట్యా॥ ....}

౧౩॥ బిభ్రాణయేతి॥ అన్యేభూపతయః-యావఏవయావకో లక్తః* రాజా

లాఙ్గూలజత్వక్లీబే యూవోలక్తే స్త్రియామనుయఇత్యమరః॥ యావాదిభ్యఃకన్ని
తిస్వార్థేకన్ప్రత్యయః-బహుళేనయావకపంకేన- పింగంపింగళవర్ణం-
పించబర్హమేవ-ఆవచూడంఅధోలంబికలాపం-బిభ్రాణయా॥ అస్యోచ్చూడా
వచూడాఖ్యాపూర్వాధోముఖచూడ కావిణిధ్వజాంగేషుహలాయుధః-చం
చుస్త్రోటిః॥ చంచుస్త్రోటిరుభేస్త్రియామిత్యమరః - తస్యాఃఅగ్రేణ దష్టా
చటులాఅహిరేవపతాకాయస్యాంతయా- ఉరగాశనోగరుడః - తస్యకేతు
యష్టిఃతదధిష్ఠితోధ్వజదండఇత్యర్థః-తయాఅభిజ్ఞానేనేతిభావః- అనుమా
ధవధామహరిశిబిరమను-స్వావాసభాగంస్వనివేశప్రదేశం-జగ్ముః ప్రాపుః
దూరాదేవగరుడధ్వజేనమాధవధామజ్ఞాత్వాతత్సన్నిహితదిగ్భాగేస్వావా
సాన్నిశ్చిత్యజగ్మురిత్యర్థః॥ ....

మూ, ౧౪
ఛాయామపాస్యమహతీమపివర్తమానామాగామి
నీంజగృహిరేజనతాస్తరూణామ్। సర్వోహినోపగ
తమప్యపచీయమానంవర్ధిష్ణుమాశ్రయమనాగత
ముపైతి॥ ....

౧౪॥ ఛాయామితి॥ జనానాంసమూహఃజనతాః గ్రామజనబంధుసహాయె
భ్యస్తల్ -మహతీమపి-వర్తమానాంతరూణాంఛాయాం-అపాస్యపరిహృత్య
క్షయిష్ణుత్వాదితిభావః॥ ఆగామినీంఛాయాం-జగృహిరేస్వీచక్రుః-వర్ధిష్ణుత్వా
దితిభావః-నచప్రాప్తత్యాగోదోషాయ-త్యాగస్వీకారయోః క్షయవృద్ధిప్ర
యుక్తత్వాదిత్యాహ-సర్వఇతి-తథాహి-సర్వోజనః-ఉపగతంప్రాప్తమపి- అ
పచీయమానంక్షీయమాణం-కర్మకర్తరిప్రయోగః- ఆశ్రయంనోపైతినగృ
హ్ణాతి-కింతు అనాగతమప్రాప్తమపి-వర్ధిష్ణుంవర్ధనశీలం- ఆశ్రయముపై
తి-సామాన్యేనవిశేషణసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౧౫
అగ్రేగతేనవసతింపరిగృహ్యరమ్యామాపాత్యసైని
కనిరాకరణాకులేన। యాంతోన్యతఃప్లుతకృతస్వర
మాశుదూరాదుద్బాహునాజుహువిరెముహురాత్మ
వర్గ్యాః॥ ....

౧౫॥ అగ్రేగతేనేతి॥ అగ్రేగతేనపురఃప్రయాతేన-రమ్యాంవసతింనివా
సం॥ వహివసివర్తిభ్యశ్చేతివసెరౌణాదికోతిప్రత్యయః-పరిగృహ్యఆపతం
తీత్యాపాతాః॥ స్వయమాక్రమితుమాగచ్ఛంతః॥ భవ్యగేయేత్యాదినాకర్త
రిణ్యంతోనిపాతః- తేషాంసైనికానాం-నిరాకరణేనిరసనే- ఆకులేనవ్యగ్రేణ-

ఉద్వాహునా ఉద్ధృతహస్తేన కేనచిదితి శేషః-అన్యతః-యాంతః- అన్యత్ర గచ్ఛంతః- ఆత్మవర్గ్యాః స్వయూథ్యాః - ప్లుతం త్రిమాత్రం యథాతథా కృతః స్వరో నాదః-ఆహ్వానం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా; దూరాద్ధూతే చేతి- దూరాహ్వానే ప్లుతవిధానాదితి భావః - ఆశు అరాత్ - ముహుః ఆజుహువిరే ఆహూతాః-హ్వాయతేరాజుహ్వరాహ్వే కర్మణి లిట్; అభ్యస్తస్య చేతి సంప్రసారణం-ద్విర్వచనముపజాదేశశ్చ ॥ ....

మూ, ౧౮ { సిక్తా ఇవామృతరసేన ముహుర్జనానాం క్లాంతి
చ్ఛిదో వనవనస్పతయస్తదానీమ్। శాఖావసక్తవస
నాభరణాభిరామాః కల్పద్రుమైస్సహ విచిత్రఫ
లైర్విరేజుః॥ .... }

౧౮॥ సిక్తా ఇతి॥ అమృతరసేన సిక్తా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-ముహుః - జనానాం క్లాంతిచ్ఛిదః శ్రమహరాః - కల్పద్రుమవదమృతసేకాభావేపి తద్వదాహ్లాదకా ఇత్యర్థః- శాఖాసు-అవసక్తైర్లగ్నైః వసనైః ఆభరణైశ్చ అభిరామాః-ఏకత్ర సైన్యస్థాపితైః-అన్యత్ర స్వప్రసూతైశ్చేతి భావః-వనవనస్పతయో వనవృక్షాః-విచిత్రఫలైః వస్త్రాభరణాద్యనేకఫలయుక్తైః-కల్పద్రుమైస్సహ తత్రత్యైరితి శేషః-విరేజుః తద్వద్విరేజురిత్యర్థః- సహేతి సాదృశ్యే* సహ సాకల్యసాదృశ్యయౌగపద్యసమృద్ధిష్వితి విశ్వః- తథా చోపమాలంకారః॥...

మూ, ౧౯ { యానాజ్జనః పరిజనైరవరోప్యమాణా రాజ్ఞీర్నరా
పనయనాకులసౌవిదల్లాః। స్రస్తావకుంఠనపటాః
క్షణలక్ష్యమాణవక్త్రశ్రియస్సభయకౌతుక
మీక్షతే స్మ॥ .... }

౧౯॥ యానాదితి॥ పరిజనైః యానాద్వాహనాత్ - అవరోప్యమాణాః అవతార్యమాణాః-రుహేర్ణ్యంతాత్కర్మణి లట్-శానజాదేశః; రుహః పోన్యతరస్యామితి పకారః-నరాణాం లోకజనానాం-అపనయనే అపసారణే-ఆకులాః సౌవిదల్లాః కంచుకినో యాసాం తాః * సౌవిదల్లాః కంచుకిన ఇత్యమరః-స్రస్తాః అవరోపణసంక్షోభాదపసృతాః - అవకుంఠనపటాః పరిధానవస్త్రాణి యాసాం తాః అత ఏవ క్షణం-లక్ష్యమాణాః- వక్త్రశ్రియో యాసాం తాః తథోక్తాః-రాజ్ఞీః రాజస్త్రీః పుంయోగాదాఖ్యాయామితి ఙీష్-జనః సభయకౌతుకం-ఈక్షతే స్మ-తాడనాద్భయం రామాత్కౌతుకం॥ ....

మూ, ౧౯ { కంఠావసక్తమృదుబాహులతాస్తురంగాద్రా
జావరోధనవధూరవతారయంతః। ఆలింగనాన్య
ధికృతాస్స్ఫుటమాపురేవ గండస్థలీశ్శుచితయా న
చుచుంబురాసామ్॥ .... }

౧౯॥ కంఠేతి॥ తురంగాత్-రాజావరోధనవధూః రాజ్ఞామవరోధస్త్రీః-అవతారయంతః అవరోహయంతః అధికృతాః అంతఃపురాధికారిణః - కంఠేషు స్వకీయేషు అవసక్తాః-మృదవః బాహులతాః తదీయా యేషాం తే తథోక్తాస్సంతః-స్ఫుటం వ్యక్తం-ఆలింగనాని ఆపురేవ-అన్యథా దురవరోహత్వాద్వా ప్రజాచ్యేతి భావః-ఆసాం వధూనాం-గండస్థలీస్తు శుచితయా స్వయం శుద్ధవృత్తత్వాత్-గండానాం నైర్మల్యాచ్చ - న చుచుంబుః యావత్కర్తవ్యకారిణః శుద్ధాత్మానో నాతిచరంతీతి భావః-అన్యత్ర తు - న హి పాపాచారాః పాపలింగాని ప్రకాశయంతీతి భావః॥ ....

మూ, ౨౦ { దృష్ట్వైవ నిర్జితకలాపభరామధస్తాద్వ్యాకీర్ణ
మాల్యకబరాం కబరీం తరుణ్యాః। ప్రాదుద్రవత్స
పది చంద్రకవాన్ ద్రుమాగ్రాత్సంఘర్షిణా సహ
గుణాభ్యధికైర్దురాసమ్॥ .... }

౨౦॥ దృష్ట్వేతి॥ అధస్తాత్తరుమూలే నిర్జితః - కలాపభరో బర్హభారో యయా తాం* కలాపో భూషణే బర్హే తూణీరే సంహతావపీత్యమరః- వ్యాకీర్ణైర్విక్షిప్తైః-మాల్యైః కబరాం శారాం* కబరః కర్బురశ్శార ఇతి హలాయుధః-తరుణ్యాః కబరీం కేశపాశం* కబరీ కేశపాశో థేత్యమరః॥ జానపదేత్యాదినా జీష్-దృష్ట్వైవేత్యుత్ప్రేక్షా-సపది చంద్రకా అస్య సంతీతి చంద్రకవాన్-మయూరః ద్రుమాగ్రాత్ ప్రాదుద్రవత్ ప్రద్రుతవాన్ -ద్రుగతౌ లుఙ్ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరి చఙిత్యాదినా చఙాదేశః॥ అచిశ్నుధాత్విత్యాదినా ఉవఙాదేశః-తథాహి సంఘర్షిణా మత్సరిణా కర్త్రా-గుణాభ్యధికైః గుణోత్కృష్టైస్సహ-దురాసం-ఆసితుమశక్యమిత్యర్థః-ఆసేరకర్మకాత్॥ ఈషద్దురిత్యాదినా భావే ఖల్ప్రత్యయః-తయోరేవ కృత్యక్తఖలర్థా ఇతి నియమాత్-అత్ర భయహేతుకస్య పలాయనస్య కబరీదర్శనహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్య తత్సమర్థనార్థోయమర్థాంతరన్యాసః కృత ఇత్యన్యోన్యాంగేన సంకరః జితైర్జేతురగ్రేస్థాతుమనుచితమితి భావః॥ ....

మూ, ౨౦ { రోచిష్ణుకాంచనచయాంశుపిశంగితాశావంశధ్వ
జైర్జలదసంహతిముల్లిఖంత్యః। భూభర్తురాయ
తనిరంతరసన్నివిష్టాః పాదా ఇవాభిబభురావళ
యోరథానామ్ ॥ .... }

౨౦॥ రోచిష్ణ్వితి॥రోచిష్ణవోరోచనశీలాః౹అలంకృఞిత్యాదినాఇష్ణుచ్ప్ర
త్యయః- తేషాంకాంచనచయానాంకనకచయానాం- రాశీనాంచ-అంశుభిః
పిశంగితాఃపిశంగీకృతాః-ఆశాఃయాభిస్తాః వంశానాంతత్తదాజకులానాం
ధ్వజైఃప్రతినియతకులిశకలశాదిచిహ్నితకేతుభిః- అన్యత్ర-వంశావేణవః-
తైరేవధ్వజైఃజలదసంహతింమేఘసంఘాతం- ఉల్లిఖంత్యఃపాటయంత్యః-ఆ
యతందీర్ఘం-నిరంతరంనీరంధ్రంచ-సన్నివిష్టాఃసంస్థితాః-రథానాంఆవళ
యఃభూభర్తుఃరైవతకాద్రేఃపాదాఃప్రత్యంతపర్వతాఇవ - అభిబభుఃఅభి
తోభాంతిస్మ- ఆశాపిశంగీకరణాదిక్రియానిమిత్తాజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥

మూ, ౨౧ { ఛాయావిధాయిభిరనుజ్ఝితభూతిశోభైరుచ్ఛ్రా
యిభిర్బహుళపాటలధాతురాగైః।దూష్యైరివ
క్షితిభృతాంద్విరదైరుదారతారావళీవిరచనై
ర్వ్యరుచన్నివాసాః॥ .... }

౨౧॥ ఛాయేతి॥ క్షితిభృతాంరాజ్ఞాం - నివసంత్యేష్వితినివాసాఃనివాసదే
శాః ఛాయావిధాయిభిఃకాంతికరైః-అనాతపసంపాదకైశ్చ*ఛాయాత్వనా
తపేకాంతావితివిశ్వః - అనుజ్ఝితానాం భూతీనాం- భస్మరచనానాంసంప
దాంచశోభాయేషాంతైః*భూతిర్భస్మనిసంపదీత్యమరః-ఉచ్ఛ్రాయిభిరున్నతిమ
ద్భిః-బహుళస్సాంద్రః - పాటలోరక్తశ్చధాతురాగోగైరికాదిరంజనంయే
షాంతైః-ఉదారాణితారావళీనాంశుద్ధముక్తావళీనాం-విరచనానియేషుతైః-
ముక్తాసరోభూషితైరిత్యర్థః*తారాముక్తాదిసంశుద్ధౌతరళేశుద్ధమౌక్తిక ఇ
తివిశ్వః-దూష్యపక్షేతారావళీరజ్జుసంతతిరితికేచిత్ - ద్విరదైఃదూష్యైఃపట
మంటపైరివ*దూష్యంవస్త్రేచతద్గృహ ఇతివిశ్వః- వ్యరుచన్శోభంతేస్మ
రుచదీప్తావిత్యస్మాద్ధాతోర్లుఙ్ఙతిపరస్మైపదం-పుషాదిత్వాచ్ఛ్లేరఙాదేశః-అత్రద్వి
రదానాందూష్యాణాంచప్రకృతత్వాన్నోపమా-నాపిశ్లేషః-విశేష్యవిశేష
ణానాంకేషాంచిదశ్లిష్టత్వాత్తస్మాత్కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితే
యం- ఇవశబ్దస్తుసాదృశ్యమాత్రానువాదకఇతిసంక్షేపః॥ ....

మూ, ౨౨ { ఉత్క్షిప్తకాండపటకాంతరలీయమానమందానిలప్ర
శమితశ్రమఘర్మతోయైః। దూర్వాప్రతానసహ
జాస్తరణేషు భేజేనిద్రాసుఖం వసన సద్మసు రాజ
దారైః॥ .... }

౨౨॥ ఉత్క్షిప్తేతి॥ఉత్క్షిప్తఉద్ధృతః- యఃకాండపటఏవకాండపటకఃమూష్యా
ధోలంబీవాయుసంచారార్థః-పటః*అధఃపటఃకాండపటఇతివైజయంతీ-తస్య
అంతరేఅవకాశే-లీయమానేనప్రలీయతా-మందానిలేనప్రశమితం-శ్రమే
ణాధ్వఖేదేన-యద్ఘర్మతోయంస్వేదాంబు-తద్యేషాంతైః - రాజదారైఃరా
జావరోధైః-దూర్వాణాంప్రతానశ్చయఏవ-సహజమకృత్రిమం-ఆస్తరణం
తల్పంయేషుతేషు-వసనసద్మసుపటమంటపేషునిద్రా సుఖంభేజే॥ ....

మూ, ౨౩ { ప్రస్వేదవారిసవిశేషవిషక్తమంగే కూర్పాసకం
క్షతనఖక్షతముత్క్షిపంతీ। ఆవిర్భవద్ఘనపయోధ
రబాహుమూలాశాతోదరీయువదృశాంక్షణము
త్సవోఽభూత్॥.............................. }

౨౩॥ ప్రస్వేదేతి॥అంగేగాత్రే- ప్రస్వేదవారిణా - సవిశేషంసాతిశయం
యథాతథా-విషక్తమతిశ్లిష్టం-కూర్పాసకంచోళం-కంచుకమిత్యర్థః*చోళః
కూర్పాసకోస్త్రియామిత్యమరః-క్షతానిపునఃవిదీర్ణానినఖక్షతాని-య
స్మిన్కర్మణితద్యథాతథా-ఉత్క్షిపంతీఉన్మోచయంతీ-అతఏవ- ఆవిర్భవత్ప్ర
కాశమానం-ఘనపయోధరబాహుమూలంఘనౌపయోధరౌబాహుమూలే
చయస్యాస్సా-శాతోదరీక్షనాసికోదరేత్యాదినాఙీష్-యువదృశాంక్షణం-ఉ
త్సవఃఅభూత్ - ఏతేనయూనాంత్వరాచింతాదికరమిష్టవస్త్వాలోకననిమి
త్తంకాలాక్షమలక్షణత్వమౌత్సుక్యంవ్యజ్యతే - నాయికాసాధారణాప్రగ
ల్భావా॥ ....

మూ, ౨౪ { యావత్సఏవసమయస్సమమేవతావదవ్యాకులాః
పటమయాన్యభితోవితత్య। పర్యాపతత్క్రయిక
లోకమగణ్యపణ్యపూర్ణాపణావిపణినోవిప
ణీర్విభేజుః॥ .... }

౨౪॥ యావదితి॥విపణినఃవిపణోవ్యవహారఃసయేషామస్తీతివిపణినోవణి
జః-యావత్సఏవసమయఃసేనానివేశక్షణఏవ- తావత్క్షణఏవ-సమంయుగప
త్-అవ్యాకులాఃఅవ్యగ్రాస్సంతః- పటమయానివస్త్రవికారాణి- పటమం

టపానిత్యర్థః అభితో వితత్య ఉభయతః శ్రేణ్యా విస్తార్య- క్రమేణ జీవతీతి క్ర
యికః స్వపణ్య క్రయవిక్రయాత్ ఠన్నితి ఠన్ప్రత్యయః - పర్యాపతత్-పరితఆ
ధావత్- క్రయికలోకః క్రయికజనః యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా అగణ్యైర
సంఖ్యేయైః పణ్యైః క్రయ్యైః పణ్యద్రవ్యైః పూర్ణాః ఆపణాః పణ్యప్రసా
రణస్థానాని యాసు తాః విపణీః పణ్యవీథీః * ఆపణస్తు నిషద్యాయాం విపణిః ప
ణ్యవీథికేత్యమరః- విభేజుః అసంకీర్ణం వినిర్మమురిత్యర్థః - స్వభావోక్తివృ
త్త్యనుప్రాసావలంకారౌ॥..

మూ, ౨౫ { అల్పప్రయోజనకృతోరుతరప్రయాసైరుద్గూర్ణ
లోష్టలగుడైః పరితోనుబద్ధమ్। ఉద్ధ్యాతముద్రుత
మనోకహజాలమధ్యాదన్యశ్శశం గుణమనల్ప
మవాప పాపః॥ .... }

౨౫॥ అల్పేతి॥ అల్పప్రయోజనేనాల్పఫలేన నిమిత్తేన-కృతః ఉరుతరో భూ
యాన్ ప్రయాసో యైస్తైః- అత్యల్పస్య శశపిండస్య భూయసా మకించిత్కర
త్వాదితి భావః-ఉద్గూర్ణాః ఉద్యతాః- లోష్టా మృత్పిండాః లగుడాః దండకాష్ఠా
ని చ యైస్తైః-పుంభిరితి శేషః పరితః-అనుబద్ధమనురుద్ధం- అనసశ్శకటస్య అకం గ
తిం ఘ్నంతీత్యనోకహాః వృక్షాః- తేషాం జాలస్య మధ్యాత్ - ఉద్ధ్యాతముత్థి
తం-ఉత్పూర్వాద్వాతేః కర్తరి క్తః-ఉద్ద్రుతం పలాయితం-శశం మృగవిశేషం-
అన్యః పరః-అవర్ణ హంతవ్యాన్ని వార్యరిత్యర్థః - అనల్పం గుణం మహాంతము
త్కర్షం-అవాప- దయాళోరనామిషలోలుపస్య కృతపుణ్యస్య కీర్తిస్సర్వ
త్ర సులభేతి భావః-అత్రార్థాంతరమాహుః-అన్యో గుణం పాశం- అవర్ణ
ప్రయుంజానః-శశమవాప జగ్రాహ- మోహం తాత స్యైవ మృగ ఇతి వ్యాధ
సమయాదితి భావః॥ ....

మూ, ౨౬ { త్రాసాకులః పరిపతన్ పరితో నివేశాన్ పుంభిర్న
కైశ్చిదపి ధన్విభిరన్వబంధి। తస్థౌ తథాపి న మృగః క్వ
చిదంగనానామాకర్ణపూర్ణనయనేషు హతే
క్షణశ్రీః॥............................. }

౨౬॥ త్రాసేతి॥ త్రాసాకులః జనదర్శనాద్భయవిహ్వలః- అతఏవ- నివే
శాన్ నికేతనాని-పరితః అభితః § అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా- పరిప
తన్ ధావన్-మృగో హరిణః-కైశ్చిదపి ధన్విభిః ధనుష్మద్భిః* ధన్వీ ధనుష్మాన్
ధానుష్క ఇత్యమరః-స్త్రీహత్యాదిదోషాదిని రితి స్వామీ-పుంభిః నాన్వబంధి నాను

యాతః-బధ్నా, తైః కర్మణి లుఙ్-తథాపి అంగనానాం ఆకర్ణం కర్ణపర్యం
తం ఘ్రాణాః విస్తీర్ణాః- ఆకృష్టాశ్చ యే నయనాస్త ఏవ ఇషవః తైః హతా అపి
క్షణాత్ శ్రీర్యస్య సః-అతః క్వచిదపి న తస్థౌ-కింతు-పీరవిశిఖపాతాభావేపి అంగనా
పాంగవిశిఖపాతకాతరః పలాయిత ఏవేతి భావః- అత్ర జనాలోకనో న్నేష
హేతుకస్య మృగాణాం స్వస్థానస్యాంగనాపాంగేషుహానిహేతుకత్వో
త్ప్రేక్షణాన్ద్వేషూత్ప్రేక్షా-సా చ వ్యంజకాప్రయోగాత్ ప్రతీయమానా
హేతోత్ప్రేక్షేతి శ్రీరితి పిశేషణగత్యోక్త్యాశ్లిష్టా వ్యాలింగం చాంగి వి
తి సంకరః॥ ....

మూ,౨౮ { ఆస్తీర్ణతల్పరచితావసథః క్షణేన వేశ్యాజనః కృత
నవప్రతికర్మకామ్యః। ఖిన్నానఖిన్నమతిరాపత
తో మనుష్యాన్ ప్రత్యగ్రహీచ్చిరనివిష్ట ఇవోప
చారైః॥ . ... }

౨౮॥ ఆస్తీర్ణేతి॥ క్షణేన ఆస్తీర్ణతల్పం - వేశ్యావృత్తౌ నిత్యాప్రధాన
త్వాత్ ప్రాగేవ సజ్జితశయ్యం యథా తథా-రచితావసథః కల్పితనికేతనః స్థా
నావసథవాస్తు చేత్యమరః-కృతేన-నవప్రతికర్మణా నూతనప్రసాధనేన- కా
మ్యః స్పృహణీయః-అఖిన్నమతిః అశ్రాంతచిత్తః-అగణితాధ్వశ్రమ ఇత్యర్థః
వేశ్యాజనః· ఖిన్నానధ్వశ్రాంతాన్-ఆపతతః ఆగచ్ఛతః మనుష్యాన్ పుం
సః-చిరనివిష్ట ఇవ తత్రైవ నిత్యవాస్తవ్య ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఉపచారైః శీ
తాంబుతాంబూలాదిసత్కారైః- ప్రత్యగ్రహీత్ వశీచకారేత్యర్థః॥........

మూ,౨౯ { సస్నుః పయః పపురనేనిజురంబరాణి జక్షుర్బిసం
ధృతవికాసిబిసప్రసూనాః। సైన్యాః శ్రియామ
నుపభోగనిరర్థకత్వదోషప్రవాదమమృజన్నగ
నిమ్నగానామ్॥... .. .. }

౨౯॥ సస్నురితి॥ సేనాయాం సమవేతాః సైన్యాః సైనికజనాః సేనా
యా సమవేతా ఇతి ణ్యప్రత్యయః - నగనిమ్నగానాం-యాః శ్రియస్సమృద్ధయః- తా
సాం అనుపభోగః ఉపభోగాభావః క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధేపి నఞ్ సమాస
ఇష్యతే-యథా అదర్శనమశ్రవణమనుచ్చారణమనుపలబ్ధిరభావ ఇత్యాది-
తేన యన్నిరర్థకత్వం నిష్ఫలత్వం తదేవ దోషః - తేన యః ప్రవాదో నిందా-
తం-అమృజన్ అమార్జన్-మృజూశుద్ధౌ లఙ్ అదాదిత్వాత్-శపో లుక్ మృజే
రజాదౌ సంక్రమే విభాషా వృద్ధిరిష్యత ఇతి వికల్పాద్వృద్ధ్యభావః-మార్జన

ప్రకారమాహ-సస్నుః స్నానంచ క్రుః-పయః పానీయం-పపుః-స్నాశౌచేపా పా
నేగిట్-అంబరాణిఅనేనిజుః అక్షాళయన్-ణిజిర్ శుచ్ఛౌజు-హాబా త్యాదిత్వా
ల్లజి స్లోపిణిద్వి భావః సిజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చేతి ర్ఝుజనసాదేశః క్షణిజాంత్ర
యాణాంగుణః శ్నాపిత్యభ్యాసస్యగుణః ధృతానివికాసివిసప్రసూనానివికసి
తపుష్కరాణి యైస్తైః బిసప్రసూనరాజీవపుష్కరాంభోరుహాణీ చేత్యమరః-
బిసంమృణాళం- జక్షుః భక్షయాంచ క్రుః-ఘసెలిట్ క్సగమహ నేత్యాదినా
ఉపధాలోపేచర్త్వేంక్ష శాసివసిఘసీనాంచేతిషత్వం- స్నానాద్యుపభోగ
నోక్తనైరర్థక్యంనిరాచక్రురిత్యర్థః-అత్ర దోషమార్జనస్యస్నానా
దివాక్యార్థహేతుకత్వాద్వాక్యార్థ హేతుకంకావ్యలింగమలంకారః
స్నానాదిక్రియాసముచ్చయస్తస్యాంగమస్యేతిసంకరః॥ ....

మూ, ౨౯

నాభిహ్రదైః పరిగృహీతరయాణినిమ్నైః స్త్రీ
ణాం బృహజ్జఘనసేతునివారితాని। జగ్ముర్జ
లానిజలముండుకవాద్యవల్గు వల్గద్ఘనస్తనతటస్ఖ
లితానిమందమ్॥ ... .

౨౯॥ నాభీతి॥ స్త్రీణాంనిమ్నైః గంభీరైః-నాభయఏవహ్రదాః తైః-పరిగృ
హీతరయాణి ప్రతిషిద్ధవేగాని బృహద్భిః జఘనైరేవసేతుభిః నివారితాని ప్ర
తిహతగతికానీత్యర్థః-జలమేవ ముండుక వాద్యం వాద్యవిశేషః- జలమేకేన
పాణినోత్థాప్య అపరేణ తాడితం ముండుకవద్ధ్వనతీతి ప్రసిద్ధం- తేన-వల్గుసుంద
రం- వల్గద్భిః- చలద్భిః ఘనైః స్తనతటైః స్ఖలితాని స్ఖలనంగమితాని జలాని పూ
ర్వోక్తనగనిమ్నగానాంసలిలాని-మందంజగ్ముః-అత్రజలమందగమనస్యవిశే
షణగత్యా రయప్రతిబంధాదిపదార్థ హేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం॥

మూ, ౩౦

ఆలోలపుష్కరముఖోల్లసితైరభీక్ష్ణముక్షాంబభూ
వురభితోవపురంబువర్షైః। ఖేదాయతశ్వసితవే
గనిరస్తముగ్ధమూర్ధన్యరత్ననికరైరివహాస్తికాని॥

౩౦॥ ఆలోలేతి॥ హస్తినాంసమూహాః హాస్తికాని అచిత్తహస్తిధేనోష్ఠక్-ఆ
లోలానిచలానిపుష్కరాణి హస్తాగ్రాణి * పుష్కరంకరిహస్తాగ్ర ఇత్యమ
రః- తేషాంముఖైః అగ్రైః ఉల్లసితాని ఉత్క్షిప్తాని- తైరంబువర్షైః- ఖేదేనా
ధ్వశ్రమేణ ఆయతస్యద్రాఘీయసః- శ్వసితస్యోచ్ఛ్వాసస్యసమానుగుణస్య- వేగే
ననిరస్తాః బహిరుత్క్షిప్తాః- ముగ్ధాస్సుందరాః మూర్ధన్యాః మూర్ధనిభ
వాః శరీరావయవాచ్చేతియత్ప్రత్యయః యేచాభావకర్మణోరితిప్రకృతి

భావాత్ న స్తద్ధిత ఇతి టిలోపాభావః-రత్ననికరాః ముక్తాఫలప్రకరాః-తై
రివేత్యుత్ప్రేక్షా-వపుః-అభీక్ష్ణమభితః పరితః - ఉభయాంబభూవుః సిషిచుః-ఉ
క్షు సేచనే ఇజాదేశ్చ గురుమతోనృచ్ఛ ఇత్యామ్ ప్రత్యయః* గజేంద్రజీమూ
తవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవ వేణుజాని । ముక్తాఫలాని ప్రథితాని
లోకే తేషాంతు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరీతి-గజానాం ముక్తాకరత్వే ప్రమాణం॥

మూ, ౩౧
యే పక్షిణః ప్రథమ మంబునిధిం ప్రవిష్టా యే త్వింద్ర
పాణితులితాయుధలూనపక్షాః । తే జగ్మురద్రిపత
యస్సరసీర్విగాఢుమాక్షిప్తకేతుకుథసైన్యగజ
చ్ఛలేన॥ ......

౩౧॥ య ఇతి॥ యే పక్షిణః పక్షవంతః-ఇంద్రేణ అచ్ఛిన్న పక్షా ఇత్యర్థః-సం
సర్గే ఇని ప్రత్యయః - తే అద్రిపతయో మైనాకాదయః ప్రథమం ప్రాక్-
అంబునిధిం ప్రవిష్టాః గతాః యేపి యే త్విత్యర్థః-ఇంద్రస్య పాణినా- తులితేన
ప్రేరితేన-ఆయుధేన వజ్రేణ-లూనపక్షాః ఛిన్నగరుతః తే-అద్రిపతయః-ఆ
క్షిప్తాః అపనీతాః- కేతవో ధ్వజాః- కుథాః పృష్ఠాస్తరణాని చ యేషాం ప్రవే
ణ్యాస్తరణం వర్ణః పరిస్తోమః కుథో ద్వయోరిత్యమరః- తేషాం సైన్యగజానాం
ఛలేన-సరసీః- విగాఢుం విగాహితుం స్వరతి సూతి సూయతి ధూఞిదితో వేతి
వికల్పాన్నేడాగమః - జగ్ముః అత్ర గజచ్ఛలేనేతి ఛలశబ్దేన గజత్వమపహ్ను
త్యాద్రిత్వారోపణాచ్ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వ ప్రతిపాదనరూపోపహ్నవాలం
కారః- తేన పక్షవతామద్రీణాం సాగరావగాహదర్శనాత్తన్మత్సరాత్స్వ
యమపి సలిలమవగాహమానాః సాక్షాల్లూనపక్షాః పర్వతా ఇవైత ఇత్యు
త్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే॥ ......

మూ, ౩౨
ఆత్మానమేవ జలధేః ప్రతిబింబితాంగ మూర్మౌమ
హత్యభిముఖాపతితం సమీక్ష్య । క్రోధాదధావద
పభీరతితూర్ణ మన్యనాగాభియుక్త ఇవ యుక్తమ
హాహామహేభః ॥ ......

౩౨॥ ఆత్మానమితి॥ మహేభః-జలధేర్జలాశయస్య- మహతి ఊర్మౌ- ప్రతి
బింబితం అంగం యస్య తం-అభిముఖాపతితం అభిముఖమాగతం- ఆత్మానమేవ
ఆత్మప్రతిబింబమేవేత్యర్థః-సమీక్ష్య-అన్యనాగేన ప్రతిగజేన-అభియుక్తః అ
భిమృత ఇవ-అతితూర్ణం-అపభీః నిర్భీకస్సన్- క్రోధాత్ - అధావత్ పా
ఘ్రాధ్మేతి సూత్రేణ సర్తేర్ధావాదేశః- అహో ఆహా ఇతి మాధ్వే న విస్మయః

యుక్తంమహేభస్యేతిభావః - అభియుక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షాయాః ప్రతిగజ భ్రాంతినిబంధనత్వాద్భ్రాంతిమదుత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥

మూ, ౩౩ {నాదాతుమన్యకరిముక్తమదాంబుతిక్తంధూతాం
కుశేననవిహాతుమపీచ్ఛతాంభః। రుద్ధగజేనసరు
షాసరితోవతారేరిక్తోదపాత్రకరమాస్తచిరం
జనౌఘః॥ ....

౩౩॥ నేతి॥అన్యకరిణాప్రతిగజేన-ముక్తేనమదాంబునాతిక్తంసురభి*కటుతిక్తకషాయాస్తుసౌరభ్యేపిప్రకీర్తితాఇతికేశవః-అంభఃజలం-ఆదాతుంనేచ్ఛతాఅనిచ్ఛతా-విహాతుమపినేచ్ఛతా-క్రోధపిపాసాభ్యామితిభావః - ధూతాంకుశేన-సరుషాసక్రోధేనగజేన-సరితః-అవతారేతీర్థేరుద్ధేసతి-జనౌఘః రిక్తాన్యుదపాత్రాణియేషుతే-కరాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా-చిరం-ఆస్తఅతిష్ఠత్-ఆసఉపవేశనేలఙ్ § పకహలాదౌపూరయితవ్యేన్యతరస్యామిత్యుదకశబ్దస్యవికల్పాదుదాదేశః॥ ....

మూ, ౩౪ {సంధానమాశువిజహీహిపురస్తనోతేపశ్య ప్ర
తిద్విరదకుంభవిశంకిచేతాః। స్తంబేరమఃపరిణి
నంసురసావుపైతిషిడ్గైరగద్యతససంభ్రమమేవ
మేకా॥ ....

౩౪॥ సంధానమితి॥సంధానంఆశువిజహీహిజహి - ఓహాక్త్యాగే§ లోటిస్యేహీతిహిరాదేశః, ఆచహావితివికల్పాదికారాదేశః - పురోగ్రే-తేనరుద్ధాఃతవ- స్తనౌపశ్య-ప్రతిద్విరదస్య - కుంభావిశంకతఇతితద్విశంకిచేతోయస్యసః-కుంభభ్రాంతిమానిత్యర్థః-అతఏవభ్రాంతిమదలంకారః- స్తంబేతృణేరమతఇతిస్తంబేరమఇభః* ఇభఃస్తంబేరమఃపద్మీత్యమరః§ స్తంబకర్ణయోరమిజపోరిత్యచ్ప్రత్యయః§తత్పురుషేకృతిబహులమిత్యలుక్ - పరిణింతుమిచ్ఛుః పరిణినంసుః- నమేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః§ ఏకాచఉపదేశేనుదాత్తాదితిట్ప్రతిషేధః-అసావుపైతిపురేతిపాఠే-పురోపైతీత్యన్వయః-ఉపైష్యతీత్యర్థః§ యావత్పురానిపాతయోర్లడితిభవిష్యదర్థేలట్-ఇతిషిడ్గైర్విటైః*షిడ్గఃపల్లవికోవిటఇత్యమరః-ఏకాకాచిత్ - ఏవముక్తరీత్యా-ససంభ్రమంసత్వరం-అగద్యతగదితా॥ ....

మూ, ౩౫ { కీర్ణం శనైరనుకపోలమనేకపానాం హస్తైర్విగా-
ఢమదతాపరుజశ్శమాయ। ఆకర్ణముల్లలితమంబు
వికాసి కాశనీకాశమాప సమతాం సితచామరస్య॥ }

౩౫॥ కీర్ణమితి॥ అనేకపానాం ద్విపానాం-విగాఢః ప్రరూఢః-యోమదేన
తాపః-సఏవరుగ్రోగః తస్యాశ్శమాయశనైర్మందం-హస్తైః-అనుకపోలంక
పోలయోః-కీర్ణంక్షిప్తం-ఆకర్ణంకర్ణపర్యంతం - అవ్యయీభావ ఇత్యర్థః-ఉల్లలితముత్పతితం-వికాసియత్కాశంకాశకుసుమం - తేన
సదృశం కాశనీకాశం-నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవిగ్రహః అతఏవ* స్యురుత్తరపదేష్విభసంకాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయఇత్యమరః- అంబుసలిలం-
సితచామరస్య-సమతాంసాదృశ్యం- ఆప తుల్యార్థైరతులోపమా
భ్యామితిషష్ఠీ-ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౩౬ { గండూషముజ్ఝితవతాపయసస్సరోషం నాగేనల
బ్ధపరవారణమారుతేన। అంభోధిరోధసిపృథుప్రథి
మానభాగరుద్ధోరుదంతముసలప్రసరం నిపేతే॥.. }

౩౬॥ గండూషమితి॥ లబ్ధః-పరవారణస్య ప్రతిగజస్య - మారుతస్సమదగంధ
వాహోయేన తేన-అతఏవసరోషంయథాతథా పయసః పానీయస్య- గం
డూషంముఖపూరణంముఖాంతర్గతంపయఇత్యర్థః* గండూషోముఖపూ
రణమితిహలాయుధః-ద్విలింగత్వేపిపుల్లింగఏవాస్యప్రయోగఇత్యాహవామ
నః లింగాధ్యాహారో వేత్యత్ర-ఉజ్ఝితవతాత్యక్తవతా- నాగేనగజేన*మతం
గజోగజోనాగఇత్యమరః-అంభోధిరోధసిసరస్తీరే* దంతయోరుభయోర్మ
ధ్యేప్రథిమానమితిస్మృతం॥ పృథునాప్రథిమానభాగేన - రుద్ధః ప్రతిబద్ధః ఊ
రూయాకంతౌముసలావివ-తయోః ప్రసరః ప్రవేశోయస్మిన్కర్మణితద్యథా
తథా* అయోగ్రో ముసలోస్త్రీస్యాదిత్యమరః-నిపేతేనిపతితంభావేలిట్-
క్రోధవేగాత్ప్రలబ్ధలక్ష్యోక్రోధః ప్రహృత్యపారవశ్యాత్స్వయంచాధోముఖః
పపాతేత్యర్థః- క్రోధాంధాఃకింనకుర్వంతీతిభావః॥ ....

మూ, ౩౭ { దానందదత్యపిజలైస్సహసాధిరూఢే కోపిన్యమా-
నగతిగాసినుముత్సహేత। యన్నంతినః కటకటా-
హతటాన్మిమంక్షోర్మంక్షూదపాతిపరితఃపట
లైరలీనామ్॥ .... }

౩౭॥ దానమితి॥దీయతఇతిదానంధనం-మదశ్చ*దానంగజమదేత్యాగఇతివి

శ్వేఃతద్గరత్యపివితరత్యపి-దాతర్యపీత్యర్థః - సహసా అకస్మాత్-స్యాగాది త్వాదవ్యయమితిశాకటాయనః- జలైర్జడైశ్శీర్షైశ్చ * జలంగూకలలేని రే ఖి ఖెదెచజడైన్యవదిత్యవిశ్వః-అధిరూఢఆక్రాంతేసతి - విద్యమానగితిగర త్యంతరవార్గగమనసమర్థః-కఃపుమాగ్ ఆసితుంతత్ర స్థాతుం- ఉత్సహేత- న కోపీత్యర్థః॥ శకద్రుషేత్యాదినాతుముగ్ - యద్యస్మాత్కారణాత్-ని మంత్రోః॥ జుంమజ్జితుమిచ్ఛోః-మస్జేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః॥ ... ॥ క టోగండః సఏవకటాహః॥ఖర్పరః*కటాహః॥ఖర్పరో స్త్రీ యామితవై యుం తీ-తస్యతటాత్ప్రదేశాత్।అళీనాంపటలైస్సంఘైః-పరితః మంక్షు ప్రాక్* ప్రాజ్జంక్షునవధిన్రూ సమిత్యమరః ఉపపాతిడుత్పతితంభావేలుజ్, ద్విరో లుగితితశబ్దస్యలుక్-విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥

మూ, ౩౮ { అంతర్గతజలౌఘమవగాఢవతఃకపోలౌహిత్వాక్షణం
విततపక్షతిరంతరితస్థౌ। ద్రవ్యాశ్రయేష్వపిగుణే
మురరాజనీలోవర్ణఃపృథగ్గత ఇవాళిగణోగజస్య॥ }

౩౮॥ అంతరితి॥జలౌఘఅంతఃఅంతర్జలౌఘంవిభక్త్యర్థేవ్యయీభావః అథవా-జలౌఘంజలపూరం- అంతరభ్యంతరే - అవగాఢవతఃప్రవిష్టవతః గావాః నిష్ఠేతిక్తవతుప్రత్యయః-ఢత్వధత్వష్టుత్వఢలోపాః-గజస్య-కపో లౌహిత్వాక్షణం-అంతరితేఉపర్యాకాశే-విततపక్షతిః - విస్తృతపక్షమూ లః- ఆమూలాద్వితతపక్షఇత్యర్థః॥ స్త్రీ పక్షతిఃపక్షమూలమిత్యమరః॥ప క్షాత్తిరితితిప్రత్యయః-అళిగణఃగుణేషురూపాదిషు - ద్రవ్యమాశ్రయోయే షాంతేషుద్రవ్యాశ్రయేష్వపి - అయుతసిద్ధత్వాద్ద్రవ్యసమవాయైకాధీనస త్తాకేషుసత్స్వపీత్యర్థః-పృథగ్గతఃజలమజ్జనభయాత్స్వాశ్రయ పరిహారేణ స్థితః-నీలోవర్ణఃనీలరూపం-గజనీలమివరరాజ॥గుణేశుక్లాదయఃపుంసీత్యమ రః - అత్రాళిగణేసాదృశ్యాద్గజనీలత్వంస్వాశ్రయాదన్యత్రోపలబ్ధినిర్వా హాయపృథక్స్థితిఃశ్లిష్టత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥......................................

మూ, ౩౯ { సంసర్పిభిఃపయసిగైరికరేణురాగై రంభోజగర్భ
రజసాంగనిషంగిణాచ।క్రీడోపభోగమనుభూయసరి
న్మహేభావన్యోన్యవస్త్రపరివృత్తిమివవ్యధత్తామ్॥ }

౩౯॥ సంసర్పిభిరితి॥సరిచ్చమహేభశ్చ-తౌ-పయసి-సంసర్పిభిఃగజాత్సరిజ్జ లేవిసృత్వరైః గైరికరేణవఏవరాగాః-తైఃకరణైః- కరణేఘఙ్- అంగనిషంగి ణాగజాంగసంగినా-అంభోజగర్భరజసాపద్మాంతఃపరాగేణచ- నిమిత్తేన

క్రీడయా లీలయా- ఉపభోగం సంభోగం- అనుభూయ- అన్యోన్యం మిథః వ
స్త్రయోః-పరివృత్తిం-వినిమయం-వ్యధత్తాం అకురుతామివ- దధాతేర్లఙ్ జి
వరస్మైపదే తస్తామాదేశః- అత్ర సరిన్మహేభయోః ప్రతీయమాననాయి
కానాయకాభేదాధ్యవసాయేన వస్త్రవినిమయోత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౪౦ { యాం చంద్రకైర్మదజలస్య మహానదీనాం నేత్ర
శ్రియం వికసతో విదధుర్గజేంద్రాః। తాం ప్రత్య
వాపురవిలంబితముత్తరంతో ధౌతాంగలగ్ననవ
నీలపయోజపత్త్రైః॥ .... }

౪౦॥ యామితి॥ గజేంద్రాః వికసతః సమంతాత్పయసి తైలబిందువత్ప్రస
రతః-మదజలస్య చంద్రకైశ్చంద్రకాకారైర్మండలైః-మహానదీనాం యాం నే
త్రశ్రియం-విదధుః చక్రుః- ఉత్తరంతః జలాన్నిర్గచ్ఛంతః-ధౌతేషు క్షాళి
తేషు-అంగేషు లగ్నైః స్థితైః నవనీలపయోజపత్త్రైః నీలోత్పలదళైః-అవిలం
బితం క్షిప్రమేవ-తాం నేత్రశ్రియం- ప్రత్యాపుః ప్రతిభేజిరే-అత్ర గజానాం
నదీనాంచ సమనేత్రశ్రీవినిమయోక్త్యా సమపరివృత్తిరలంకారః * సమన్యూ
నాధికానాంచ యదా వినిమయో భవేత్। సాకం సమాధికన్యూనైః పరివృత్తి
రసౌ మతేతి లక్షణాత్॥ ....

మూ, ౪౧ { ప్రత్యన్యదంతి నిశితాంకుశదూరభిన్ననిర్యాణని
ర్యదసృజం చలితం నిషాదీ। రోద్ధుం మహేభమపరి
బృఢిమానమాగాదాక్రాంతతో న వశమేతి మహా
న్పరస్య॥ .... }

౪౧॥ ప్రతీతి॥ అన్యదంతినం ప్రతి ప్రత్యన్యదంతి-ప్రతిగజాభిముఖమిత్యర్థః-
లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్య ఇత్యవ్యయీభావః-చలితం ధావంతం-అత ఏవ
నిశితేన అంకుశేన-దూరం గాఢం యథాతథా-భిన్న నిర్యాణమపాంగదేశః॥
*అపాంగదేశో నిర్యాణమిత్యమరః। తస్మాత్ నిర్యత్ నిస్సరత్ అసృక్ యస్య తం॥
మహేభం-రోద్ధుం గృహీతుం-నిషాదీ యంతా-పరిబృఢత్వం ప్రభుత్వం పరిబృఢః
ప్రభుః బృహేర్బృంహేర్వా కర్తరి క్తప్రత్యయః ప్రభౌ పరిబృఢ ఇతి నకారహ
కారయోర్లోపః నిష్ఠాతకారస్య ఢత్వం చ నిపాత్యతే- అన్యథా హ్యాగమోఽప్యస్య
ప్రాప్త్యా సిద్ధేరిత్యర్థాన్నాదిమ రభ్యుకో హలాదేర్లఘోరితి రేఫాదేశో న
స్యాదితి-తస్మాదిమనిచి రేఫాదేశే పరిబృఢిమా-నఞ్ సమాసః - తం.అ.గి.ి.
మానం అసామర్థ్యం-ఆగాత్ ఇణో గా లుఙీతి గాదేశః-తథాహి-మహా

ఉలియోర్ణ-ఆక్రాంతతః బలాత్కారాత్ - పరస్యవశంనైతి-సామాన్యేనవి
శేషణసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౪౨ { సేవ్యోపిసానునయమాకలనాయయంత్రా నీతే
నవన్యకరిదానకృతాధివాసః। నాభాజికేవలమ-
భాజిగజేనశాఖీనాన్యస్య గంధమపిమానభృతస్స
హంతే॥ .... }

౪౨॥ సేవ్యఇతి॥యంత్రానిషాదినా-ఆకలనాయబంధనాయ- సానునయం
ససాంత్వం-నీతేసమీపంప్రాపితేనగజేన-వన్యకరిదానైఃకృతః- అధివా
సోవాసనాయస్యసః-తద్గంధీత్యర్థః-శాఖీవృక్షః - స్త్రీపుంస్యాదిల్వాదిభిః- సే
వ్యోపిసన్-నాభాజినాసేవి-భజసేవాయాంకర్మణిలుఙ్-చిణోలుగ్వృద్ధిశ్చ
కింతుకేవలం-అభాజిఅభంజీత్యర్థః-భంజోఆమర్దనేభంజేశ్చచిణీతిభా
షానలోపః- శేషంపూర్వవత్ -తథాహిమానభృతోహంకారిణః-అన్యస్యగం
ధమపి-నసహంతే పరంతుకిముతేతిభావః- అతోవృక్షభంజనంయుక్తమేవే
త్యర్థః-పూర్వవదలంకారః॥ ....

మూ, ౪౩ { అద్రీంద్రకుంజచరకుంజరగండకాషసంక్రాంతదానవ
యసోవనపాదపస్య। సేనాగజేనమథితస్యనిజప్ర
సూనైర్మమ్లేయథాగతమగామికులైరళీనామ్॥ }

౪౩॥ అద్రీంద్రేతి॥అద్రీంద్రస్యరైవతకస్య- కుంజేషుచరతియస్తస్యకుంజ
రస్య-గండకాషేణకపోలకషణేన- సంక్రాంతం - దానపయఃమదాంబుయ
స్యతస్య-అతఏవసేనాగజేన-మథితస్యభగ్నస్యవనపాదపస్య- నిజైరాత్మీ
యైః-ప్రసూనైఃపుష్పైఃనిజమాత్మీయనిత్యయోరితివైజయంతీ-మమ్లేమ్లానం
మ్లాయతేర్భావేలిట్-అళీనాంకులైస్తుయథాగతం-అగామిఆగతక్రమేణైవ
గతం-నతుమ్లానమిత్యర్థః - ఆపద్యాత్మీయానాత్మీయయోఃఅయంభేదఇతిభా
వః-గమేర్గత్యర్థస్యాకర్మకత్వాద్భావేలుఙ్ - ఇభవనపాదపానాంవిశే
షణసామ్యాదాపన్నాద్వ్యవహారసమారోపణాత్సమాసోక్తిరియమ్॥...

మూ, ౪౪ { నోచ్చైర్యదాతరుతలేషుమముస్తదానీమాధో
రణైరభిహితాఃపృథుమూలశాఖాః।బంధాయచిచ్ఛి
దురిభాస్తరసాత్మనైవనైవాత్మనీనమథవాక్రియ
తేమదాంధైః॥ .... }

౪౪॥ నేతి॥ఇభాగజాః- యదాఉచ్చైఃఉన్నతేషుతరుతలేషు-నమముఃనావ

ర్గంత-తదానీంఆధోరణైర్యంతృభిః- అభిహితాఃఇమాఃభిధీత్యుపదిష్టాస్సం
తః-పృష్టాఃమృణాలశాఖాః బంధాయస్వబంధనాయైవ-తరసాబలేన- ఆత్మనా
స్వయమేవ-చిచ్ఛిదుః-నచైతద్యుక్తమితి భావః-యద్వా మూర్ఖాణాం యుక్త
మేవేత్యాహ-అథవేతిఅథవా-మదాంధైః-ఆత్మనీనమాత్మనేహితం-నక్రియ
తఏవ ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్ఖ ఇతిఖప్రత్యయః ఆత్మాధ్వానౌఖ
ఇతిప్రకృతిభావాత్ ॥ నస్తద్ధిత ఇతిటిలోపాభావః - పూర్వవదర్థాంతర
న్యాసః ॥ ....

మూ, ౨౫ { ఉష్ణోష్ణశీకరసృజః ప్రబలోష్మణోంతరుత్ఫుల్లనీలనలి
నోదరతుల్యభాసః। ఏకాన్విశాలశిరసోహరిచందనే
షు నాగాన్బబంధురపరాన్మనుజానిరాసుః॥ ...... }

౨౫॥ ఉష్ణోష్ణేతి॥ మనుజాః ఉష్ణోష్ణాః ఉష్ణప్రకారాః ప్రకారేగుణవచనస్యే
తిద్విర్వచనం - కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ తాన్శీకరాన్సృజంతి
ముంచంతీతి తథోక్తాన్-క్విప్ - అంతః-ప్రబలోష్మణః ప్రవృద్ధతాపాన్ ఉత్ఫు
ల్లం వికచం ॥ ఉత్ఫుల్లసంఫుల్లయోరుపసంఖ్యానమితి ఉపసర్గాత్పిఫల్లేర్నిష్ఠాన
త్వం తస్య నీలనలినస్య నీలోత్పలస్య-ఉదరేణ తుల్యభాసస్సమానకాంతీన్ - కృ
ష్ణవర్ణానిత్యర్థః - విశాలశిరసః విపులమస్తకాన్-ఏకాన్కతిచిన్నాగాన్-
గజానిత్యర్థః-హరిచందనేషు చందనవిశేషేషు* తైలపర్ణికగోశీర్షేహ
రిచందనమస్త్రియామిత్యమరః-బబంధుః-అపరాన్నాగాన్ అహీనిత్యర్థః
* గ్రహాభ్రాహిగజానాగాఇతిఉభయత్రాపివైజయంతీ- నిరాసుఃనిరాస
యామాసుః-అసతేర్లిట్-అత్రోభయేషామపి నాగానాం ప్రకృతత్వాత్కే
వలప్రకృతశ్లేషః ॥ ....

మూ, ౨౬ { కండూయతఃకటభువంకరిణోమదేనస్కంధంసుగం
ధిమనులీనవతానగస్య। స్థూలేంద్రనీలశకలావలికో
మలేనకంఠేగుణత్వమలినాంవలయేనభేజే॥ ...... }

౨౬॥ కండూయత ఇతి॥ కటభువంగండస్థలం-కండూయతః కషతః కండ్వాది
భ్యోయక్ - తతశ్శతృప్రత్యయఃకండూయతేర్ధాతుప్రకృతిత్వాన్నుభయ
పదిత్వం-కరిణఃమదేన-సుగంధింశోభనగంధం-గంధస్యేత్వేతదేకాంతగ్రహ
ణంనానియంతేకవయః-నగస్యవృక్షస్య-స్కంధంప్రకాండం-అనులీనవతా
శ్లిష్టేనేత్యర్థః లీయతేఃక్తవతుప్రత్యయఃల్వాదిభ్యఇతినిష్ఠాన
త్వం-స్థూలానాంఇంద్రనీలశకలానాం-ఆవళివత్కోమలేనరమ్యేణ-అలీనాంవ

లయేన-కంఠేగుణత్వం కంఠభూషణత్వంచ అమూర్ధమస్తకాత్స్వాంగాదకామ ఇత్యలుక్-భేజే ప్రాప-కర్మణి లిట్-అత్ర అళివలయే ఇంద్రనీలమణికంఠభూషణత్వారోపాద్రూపకాలంకారః॥ ....

మూ, ౪౭ { నిర్ధూతవీతమపి బాలకముల్లలంతం యంతా క్రమే
ణపరిసాంత్వనతర్జనాభిః। శిక్షావశేన శనకైర్వశ
మానినాయ శాస్త్రం సునిశ్చితధియాం క్వ న సిద్ధిమేతి॥ }

౪౭॥ నిర్ధూతేతి॥ యంతా నిషాదీ-నిర్ధూతం నిరస్తం - వీతం పాదప్రహారాంకుశవారణం యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా. ఉల్లలంతం పలాయమానమపి। పాదకర్మయుతం ప్రోక్తం యానమంకుశవారణం। ఉభయం వీతమాఖ్యాతమితి హలాయుధః బాలకం పంచవర్షం గజం-*పంచవర్షో గజో బాలః పోతస్తు దశవర్షక ఇతి వైజయంతీ-శిక్షావశేన స్వకీయేన గజశాస్త్రాభ్యాసబలేన-క్రమేణ పరిపాట్యా-పరిసాంత్వనాన్యుపలాలనాని-తర్జనాని భర్త్సనాని చ - తాభిః శనైరేవ శనకైః అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టేరితి స్వార్థే అకచ్ప్రత్యయః-వశం శాంతిం-ఆనినాయ-తథాహి - సుష్ఠు నిశ్చితా సునిశ్చితా ధీర్యేషాం తేషాం-పుంసామిత్యర్థః-శాస్త్రం క్వ కుత్ర - సిద్ధిం నైతి-స్వభ్యస్తం శాస్త్రం సర్వత్ర ఫలతీత్యర్థః- విభక్తధనా భ్రాతరో విభక్తా ఇతివన్నిశ్చితార్థా ధీర్నిశ్చితేత్యుపచర్యతే- అతఏవాత్ర గమ్యమానార్థత్వాదుపమానస్యాప్రయోగలక్షణా లుప్తోపమేత్యాహుః॥.......................

మూ, ౪౮ { స్తంభం మహాంతముచితం సహసా ముమోచ దానం
దదావతితరాం సరసాగ్రహస్తః। బద్ధాపరాణి పరి
తో నిగళాన్యలావీత్స్వాతంత్ర్యముజ్జ్వలమవాప
కరేణురాజః॥ .... }

౪౮॥ స్తంభమితి॥ కరేణుశ్చాసౌ రాజా చేతి కరేణురాజః గజశ్రేష్ఠః కరేణూనాం రాజేతి గజపతిః రాజా చ ధ్వన్యతే-ఉభయథాపి రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్-ఉజ్జ్వలం ఉచ్ఛృంఖలం-స్వాతంత్ర్యం స్వేచ్ఛాచారిత్వం- అవాప-తదేవాహ ఉచితం చిరపరిచితం-మహాంతం- స్తంభమాలానం - జాడ్యం చ సహసా-ముమోచ *స్తంభౌ స్థూణాజడీభావావిత్యమరః సరసః ఆర్ద్రః- అగ్రహస్తః-పుష్కరం పాణిశ్చ యస్య సః తథోక్తస్సన్-దానం మదం-దీయత ఇతి దానం ధనంచ-అతితరామతిమాత్రం - అవ్యయాదామ్ప్రత్యయః- దదౌ వవర్ష-ధనం చ దదాతీత్యర్థః-పరితః బద్ధాపరాణి బద్ధపశ్చిమపాదాని-బద్ధాన్య

న్యానిచ* అపరః పశ్చిమః పాదః ఇతి గజప్రకరణే వైజయంతీ- నిగళౌ నిశ్శృంఖలౌ
ని* అథశ్శృంఖలె। అందుకోనిగళ్లో స్త్రీ స్యాదిత్యమరః అలాపీత్ యూనాఃస్నా
ఊజ్ ఛేదనె లుజ్ క్త్వా స్త్విసివోప్య క్త ఇనీట్ క్త్విట ఈటీః సలోపః- అత్ర కరేణు
రాజస్య పట్టభద్ర సాధర్మ్య ధ్వనిః- విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వాన్న శ్లేష ఇత్యుక్తం॥

మూ, ౪౯ { జజ్ఞైర్జనైర్ముకులితాక్షమనాదదానే సంరబ్ధహస్తిపక
నిష్ఠురచోదనాభిః। గంభీరవేదిని పురః కబళం కరీంద్రె
మందోపి నామ న మహానవగృహ్య సాధ్యః॥ .... }

౪౯॥ జజ్ఞ ఇతి॥ గంభీరం మందం వేత్తీతి గంభీరవేదీ* త్వగ్భేదాచ్ఛోణిత స్రావా
న్మాంసస్యచ్యవనాదపి। ఆత్మానం యో న జానాతి సస్యాద్గంభీరవేదితేతి రాజ
పుత్రీయే* చిరకాలేన యో వేత్తి శిక్షాం పరిచితామపి। గంభీరవేదీ విజ్ఞేయస్సగ
జో గజవేదిభిరితి మృగచర్మీయె ॥ తస్మిన్ గంభీరవేదిని కరీంద్రే సంరబ్ధః కుపితాః
హస్తిపవ ఏవ హస్తిపకోనిషాదీ। ఆధోరణా హస్తిపకాహస్త్యారోహా నిషాదిన ఇ
త్యమరః- తస్య నిష్ఠురాభిః- చోదనాభిస్తర్జనాభిరపి- ముకులితాక్షం నిమీలిత
నేత్రం యథాతథా పురః- కబళం గ్రాసం- అనాదదానె సతి మందో మూఢోపి
మూఢాల్పాపటునిర్భాగ్యా మందా ఇత్యమరః గజభేదోపి* భద్రో మందో
మృగశ్చేతి విజ్ఞేయాస్త్రిధా గజా ఇత్యమరశేషే- మహాన్ బలాధికః - విని
గృహ్య - సాధ్యః- న నామ న ఖల్వితి- జనై ర్జజ్ఞే జ్ఞాతం- జానాతేః కర్మణి లిట్-
మందోపీత్యాది వాక్యార్థః కర్మ॥ ....

మూ, ౫౦ { క్షిప్తం పురో న జగృహే ముహురిక్షుకాండం నాపే
క్షతె స్మ నికటోపగతాం కరేణుం। సస్మార వారణప
తిః పరిమీలితాక్షమిచ్ఛావిహారవనవాస మహోత్స
వానామ్॥ .... }

౫౦॥ క్షిప్తమితి ॥ వారణపతిః కరివరః- ముహుః పురః క్షిప్తం అగ్రన్యస్తం- ఇ
క్షుకాండమిక్షుదండం న జగృహె నస్వీచకార- నికటోపగతాం సమీపస్థాం- క
రేణుం కరిణీం చ- నాపేక్షతె స్మ నేచ్ఛతి స్మ లట్ స్మ ఇతి భూతార్థే లట్- కింతు
పరిమీలితాక్షం యథా తథే స్మ్యనుభావః- ఇచ్ఛయా విహారా యేషు తే వన
వాసాః వనమహోత్సవాః- తేషాం- సస్మార- నాన్నే వ చింతయామాసేత్యర్థః
అధీగర్థ దయేశాం కర్మణి కర్మణః శేషత్వవివక్షాయాం షష్ఠీ- స్వచ్ఛందచా
రిణాం నిబంధభోగే మనో న ప్రవర్తత ఇతి భావః- వాక్యార్థ హేతుకం కా
వ్యలింగమలంకారః- స్మరణం హేతుః॥ ...., ...

మూ, ౫౧ దుఃఖేనభోజయితుమాశయితాశశాకతుంగాగ్ర
కాయమనశంతమనాదరేణ।ఉత్తిష్ఠహస్తతలద
త్తపిధానపిండస్నేహస్రుతిస్నపితబాహురిభా
ధిరాజమ్। ....

౫౧॥ దుఃఖేనేతి॥ఉత్తిష్ఠత్యుత్థితే-హస్తతలే దత్తో నిహితః-యః పిధానస్య గజగ్రాసస్య పిండః * పిధానం హస్తికబళ ఇతి వైజయంతీ - తస్య- స్నేహస్రుత్యా ఘృతాదిస్యందేన స్నపితబాహురాప్లుతభుజః - స్నాతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః॥అర్తిహ్రీ ఇత్యాదినా పుగాగమః మిత్వాద్ధ్రస్వః-ఆశయితా భోజయితా-అశేర్ణ్యంతాత్తృచ్-తుంగాగ్రకాయం-అనాదరేణ అనశ్నంతం కబళగ్రహణాయ నతిమకుర్వాణం- ఇభాధిరాజం గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుర్ణౌ కర్మత్వం-దుఃఖేన కృచ్ఛ్రేణ-భోజయితుం-శశాక-స్వభావోన్నతానాం తత్ర ప్రత్యహంకారగ్రస్తానాం కోనమయితేతి భావః॥ ....

మూ, ౫౨ శుక్లాంశుకోపరచితాని నిరంతరాభిర్వేశ్మాని ర
శ్మివితతాని నరాధిపానామ్। చంద్రాకృతీని గజ
మండలికాభిరుచ్చైర్నీలాభ్రపఙ్క్తిపరివేషమి
వాధిజగ్ముః॥ ....

౫౨॥ శుక్లేతి॥శుక్లాంశుకైః-ఉపచితాన్యుపకల్పితాని-అన్యత్ర తు- అల్పాంశవోంశుకాః సూక్ష్మాస్తేజోవయవాః॥అల్ప ఇత్యల్పార్థేక ప్రత్యయః- శుక్లైస్తైః-ఉపచితాని వ్యాప్తాని-రశ్మిభిః ప్రగ్రహైః కిరణైశ్చ - వితతాని విస్తృతాని*కిరణప్రగ్రహౌ రశ్మీ ఇత్యమరః-చంద్రస్యేవాకృతిర్యేషాం తాని చంద్రాకృతీని-చంద్రమండలనిభానీత్యర్థః నరాధిపానాం - వేశ్మాని దూష్యాణి-నిరంతరాభిర్నీరంధ్రాభిః-ఉచ్చైః-గజమండలికాభిర్గజపరిధిభిః - స్వార్థేక ప్రత్యయః-కాత్పూర్వస్యేకారః-నీలాభ్రపఙ్క్తిభిః పరివేషం పరిధిం-పరివేషణమితి యావత్ *పరివేషస్తు పరిధిరిత్యమరః-అధిజగ్మురివేత్యుత్ప్రేక్షా

మూ, ౫౩ గత్యూనమార్గగతయోపిగతోరుమార్గాస్సైన్యై
రంసమాచకృషిరే భువివేల్లనాయ। దర్పోదయో
ల్లలితఫేనజలానుసారసంలక్ష్యపల్యయనవధ్ర
పదాస్తురంగాః॥ ....

౫౩॥ గత్యూనేతి॥గత్యూనాః విశిష్టగమనహీనాః - మార్గగతయోధ్వగమనాని యేషాం తే-తథాపి-గతోరుమార్గాః ప్రస్థితదూరాధ్వాన ఇతి విరోధః-అ

పిశ్చవిరోధే-గత్యూనామార్గేణ మృగసంబంధినీ- గతిర్యేషాంతఇతి- విరోధపరి
హారః-అతఏవ విరోధాభాసాలంకారః-దర్పణస్య తేజసః-అంతస్సారస్య- ఉద
యంభౌత్య త్యేన-ఉల్లసితస్యఉద్గతస్య - ఫేనజలస్య ఫేనభూయిష్ఠోద్గత స్వే
దోదకస్య-అనుసారేణ సలక్ష్యాణి-పల్యయనవధ్రాణాం ఆసనబంధచర్మ
వరత్రాణాంపదానితన్నోన్నదనాన్ని మ్నభూతస్థానానియేషాంతే - తథో
క్తాః-తురంగమభువి వేల్లనాయాం అంగపరివర్తనాయాం స్వైరంయథేచ్ఛం- మంద
మిత్యర్థః సమాచకృషిరే సమాకృష్టాః- అధ్వశ్రమాపనోదనార్థమితి
భావః-వర్తతేర్నృత్తబంధనాదీర్ఘీభవతీతీవ ధర్త్రరిక్త వృధివపిభ్యాంరని- తి
జౌణాదికోరన్ప్రత్యయః లఘూపధ గుణోరపరః * వధ్రంత్రపువరత్ర
యోరితివిశ్వః-అమర సునధ్రీవధ్రీవరత్రాస్యాదిత్యాహ - తదాక్ష్పత్ర
క్నిత్యేణాదికే ష్ట్రన్ప్రత్యయే - పూర్వవదుణోరపరే ప్రత్యయతకారస్యక్ష
ర్షుషస్తథోర్ధోధ ఇత్యథత్వేపిత్వాత్ స్త్రియాంఙీష్॥..................

మూ, ౫౮ { అజిఘ్రణ్ ప్రణతమూర్ధని బాహ్లిజేశ్వేశ్వస్య
గంధగమసుఖానుభవోత్సుకాయాః। నాసాసరో
జపవనోల్లసితంతనీయో రోమాంచతామివజగా
మరజఃపృథివ్యాః॥ .... }

౫౮॥ అజిఘ్రదితి॥ బాహ్లిః-అశ్వయోనిదేశః తత్ర భవః-తజ్జే బాహ్లిజే- అ
శ్వే బాహ్లీదేశ్య ఇతిపాఠేపి శేషస్యాత్ర యోగో గమ్యమానత్వాదిత్యు
క్తం దిగాదిభ్యో యదితి భవార్థే యత్ప్రత్యయః - తదంతవిధిస్తు మృగ్యః-
ప్రణతమూర్ధని నమ్రశిరసి-కృతప్రణామే చ-అజిఘ్రదితి గంధం గృహ్ణాతి-చుం
బతి చ సతి-స్వాభావ్యాదమాచ్చేతి భావః-నాసారోకం నాసారంధ్రం- త
స్య పవనో నిశ్వాసః- తేన ఉల్లసితం-ఉద్ధూతం - తనీయస్తనుతరం-రజః తస్య-
అంగసంగమేవ ఇల్లన ప్రయుక్తే చ-యత్సుఖం తస్య అనుభవే ఉత్సుకాయాః ఉ
త్కంఠితాయాః పృథివ్యాః రోమాంచతాం-జగామేవేత్యుత్ప్రేక్షా- నాచ
భూతురంగయోః స్త్రీపుంసనాయికానాయకాభేదాధ్యవసాయాదిత్య
వధేయం -విరోచతే అనేనేతి విరోకం-కరణేఘఞ్ప్రత్యయః చజోః కుఘిణ్ణ్యతో
రితి కుత్వం లింగానుశిష్యా-లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతినపుంసకత్వం రో
ధః అతఏవ * విక్రంనిరర్ఘ్య కనరోకమిత్యమరః * రోకో రంధ్రే బిలే రోకః మిత్రైనే
జముంత్రీరోకోదీప్తౌ బిలేరోకః మిశ్రిశ్రప్రకాశశ్చ- సేతుకేనాక్షిపాయో
పిలోకపవనేలపత-ఇతి- తేషాం- పరోత్సర్గకజీవినామితివత్ అపాంగయవవ

న ప్రతీతేరశ్లీలాఖ్యో దోషః * అశ్లీలం తదమఙ్గళ్యం జుగుప్సావ్రీడధీకరమితిల
క్షణాత్॥ ....

మూ, ౫౫ { హేమస్థలీషు పరితః పరివృత్య వాజీ ధున్వన్వపుః ప్ర
వితతాయతకేశపఙ్క్తిః। జ్వాలాకణారుణరుచా ని
కరేణ రేణోశ్శేషేణ తేజస ఇవోల్లసతా రరాజ॥ .. }

౫౫॥ హేమేతి॥ హేమస్థలీషు స్వర్ణభూమిషు జానపదేత్యాదినా అకృ
త్రిమార్థే ఙీష్ప్రత్యయః-పరితః-పరివృత్య వేల్లిత్వా-వపుః ధున్వన్ ఘూర్ణిని
గిర్హాయకంపయన్-అతఏవ-ప్రవితతాః విశ్లిష్టాః ఆయతాశ్చ కేశపఙ్క్తయః యస్య
స వాజీ-జ్వాలాకణాః స్ఫులిఙ్గాః-తద్వత్-అరుణరుచా రక్తవర్ణేన-రేణోః ధూళేః-
నికరేణ-ఉల్లసతా ఉత్కలతయా బహిఃస్ఫురచ్ఛతా-తేజసోఽన్తస్సారస్య దర్ప
స్య-శేషేణాతిరేకేణేవ-రరాజ-ఉత్ప్రేక్షాలంకారః॥ ....

మూ, ౫౬ { దన్తాలికాధరణనిశ్చలపాణియుగ్మమర్ధోదితో
హరిరివోదయశైలమూర్ధ్నః। స్తోకేన నాక్రమ
త వల్లభపాలముచ్చైః శ్రీవృక్షకీ పురుషకోన్నమి
తాగ్రకాయః॥ .... }

౫౬॥ దన్తాలికేతి॥ పురుషకో నామ అశ్వానాం స్థానభేదః-తదుక్తం * పశ్చిమే
నాగ్రపాదేన భువి స్థిత్వాగ్రపాదయోః। ఊర్ధ్వప్రేరణయా స్థానమశ్వా
నాం పురుషస్స్మృత ఇతి పురుష ఏవ పురుషకః- తేన పురుషకేణ స్థానేన-ఉన్నమి
తః ఊర్ధ్వం స్థాపితః-అగ్రకాయః యస్య స తథోక్తః అతఏవ-ఉదయశైలస్య
మూర్ధ్నః మస్తకాత్-అర్ధముదితోఽర్ధోదితః-హరిః సూర్య ఇవ స్థిత
ఇత్యర్థః-అర్ధోదితవిశేషణాత్-ఉచ్చైరున్నతః శ్రీవృక్ష ఏవ శ్రీవృక్షకః-
ఆవర్తవిశేషః-తద్వానశ్వః శ్రీవృక్షకీ * వక్షోభవావర్త చతుష్టయస్యైకం
శోభవేద్యస్య తు రోచమానః। శ్రీవృక్షకీ నామ హయస్సభర్తుస్సత్పుత్రపౌత్రా
ర్థవివృద్ధయే స్యాదితి లక్షణాత్ * శ్రీవృక్షకీ వక్షసి చేద్రోమావర్తో ముఖేపి చే
తి వైజయన్తీ-దన్తాల్యేవ దన్తాలికా ముఖరజ్జుః * ముఖరజ్జుస్తు దన్తాలీతి వైజ
యన్తీ-తస్యాః ధరణే గ్రహణే-నిశ్చలం స్థిరం-పాణియుగ్మం యస్య తం- పాణి
భ్యాం దృఢగృహీతహయవల్గమిత్యర్థః-వల్లభపాలం ఉత్తమాశ్వపాలం * వ
ల్లభో దయితేఽధ్యక్షే కులీనాశ్వేపి కథ్యత ఇతి విశ్వః। స్తోకేన నాక్రమత వల్గాగ్ర
హణదార్ఢ్యాత్ స్తోకేనాపి నాక్రమత-ఆక్రమితుం అశక్తోఽభూదిత్యర్థః-ఇహ
శ్లథయితుం క్షణమక్షమతాఙ్గనా- నద్వంద్వదుఃఖమిహాకించిదిత్యాదివదద్య

ధర్మస్య సాధర్మ్యలభ్యత్వాదపరప్రయోగః-అన్యథాస్తోకేనాక్రమః-తత్కిం తుభూయాయపవేతి వ్యాఖ్యానే నిశ్చలపాణియుగ్మత్వాదిపి శేషణాపగతవాహకాశలప్రకాశనతాత్పర్యభంగప్రసంగాత్ ఏకకరణేచ స్తోకేతి తృతీయా॥ అనుపసర్గాద్వేతి-వికల్పాదాత్మనేపదం-ఉపమాలంకారః॥

మూ, ౫౭ { రేజే జనైస్స్నపనసాంద్రతరార్ద్రమూర్తిర్దే
వైరివానిమిషదృష్టిభిరీక్ష్యమాణః। శ్రీసన్నిధాన
రమణీయతరోఽశ్వ ఉచ్చైరుచ్చైశ్శ్రవా జలనిధేరి
వజాతమాత్రః॥ .... }

౫౭॥ రేజ ఇతి॥ స్నపనేనాభిషేచనేన-సాంద్రతరార్ద్రమూర్తిః-అనిమిషదృష్టిభిః విస్మయాదనిమిషాక్షైః జనైః దేవైరివ - తాదృగ్భిరీక్ష్యమాణః - శ్రియః శ్శోభాయాః శ్రీదేవ్యాశ్చ-సన్నిధానేన-రమణీయతరః * తత్ర సన్నిహితా లక్ష్మీస్సంతీయత్రోత్తమాహయాశ్వత్యాగమాదితి భావః-ఉచ్చైరున్నతః అశ్వః జలనిధేస్సముద్రాత్ జాతఏవజాతమాత్రః సద్యోజాత ఇత్యర్థః- అన్యథోక్తసాధర్మ్యాసంభవాదితి భావః॥ మాత్రం కార్త్స్న్యేఽవధారణ ఇత్యమరః- ఉచ్చైరున్నతం శ్రవః కీర్తిః-ఉన్నతే శ్రవసీకర్ణౌవా-యస్యసఉచ్చైశ్శ్రవాః-శక్రాశ్వ ఇవ రేజే-ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౫౮ { అశ్రాంతభూమిపతిభిః క్షణవీతనిద్రైః శశ్వత్పురో
హరితకం ముదమాదధానః। గ్రీవాగ్రలోలకలకింకిణి
కానినాదమిశ్రం దధద్దశన బుబురశబ్దమశ్వః॥ }

౫౮॥ అశ్రాంతేతి॥ పురోగ్రే హరితకం హరితతృణమశ్నన్- అతఏవ-గ్రీవాగ్రేలోలాః కలాశ్చయాః కింకిణికాః క్షుద్రఘంటికాః- తాసాం-నినాదేన-మిశ్రం దశనానాం- బుబురశబ్దం బుబురధ్వనిం - దధత్ అతఏవ ముదం ఆదధానః ఉత్పాదయన్ అశ్వః - జాతావేకవచనం - క్షణేన వీతనిద్రైః అల్పనిద్రో ల్పభాగ్యాన్ స్వామినో భాష్యన సూయక ఇతి భాగ్యలక్షణాదితి భావః- భూమిపతిభిః అశ్రాంతం శశ్వః- అశ్వస్య శబ్దో స్త్రీత్యర్థః పీనా భ్యాం యంత ఇత్యాదివచ్ఛబ్దః శబ్దేష్వాచచర్యతే-స్వభావోక్తిః ....

మూ, ౫౯ { ఉత్ఖాయ దర్పచలితేన సహైవ రజ్జ్వా కీలం ప్రయత్న
పరమానవదుర్గృహాణం। ఆకుల్యకారి కటకస్తురగే
ణతూర్ణమశ్వేతి విద్రుతమనుద్రవతాన్యమశ్వమ్॥ }

౫౯॥ ఉత్ఖాయేతి॥ దర్పాచ్చలితేన-అతఏవరజ్జ్వా పాశేన సహైవ-కీలం శం

కః౦ఃశంకావపిద్వయోః కీలఇత్యర్థః-ఉత్ప్లాయిత్వా ప్లుత్యాగతిం-వి,కృతం ధావంతం-అన్యమశ్వం అశ్వేత్యనుద్రవతాబడబేతి,భ్రాంత్యానుధావతా-ప్రయత్నపరైః గృహీతుం ప్రయతమానైరపి- మానవైర్మనుష్యైర్మర్గ్రహణకరగేణ-కటకశ్మిబిరం-ఆకుల్యకారిఆకులీకృతః- ఆకులశబ్దాత్ భూతతద్భావేచ్విః ॥ అస్యచ్వావితీకారః- కరోతేః కర్మణిలుజేమఃలోలుగితశబ్దస్యలుక్॥

మూ, ౬౦ { అవ్యాకులంప్రకృతముత్తరధేయకర్మధారాః ప్రసాధయితుమవ్యతికీర్ణరూపాః। సిద్ధంముఖేనవపుషీదిషు కశ్చిదశ్వం వల్గావిభాగకుశలోగమయాంబభూవ॥......................

౬౦॥ అవ్యాకులమితి॥ వల్గాముఖరజ్జుః - నాచోత్క్రుష్టాదిభేదేనచతుర్దశవిధా-తదుక్తంహయలీలావత్యాం-ఉత్క్రుష్టాశిథిలాశథోత్తగవతీమందాచవైహాయసీ సితక్షిప్తైకకరాధకంధరసమోత్క్రుష్టాఃవిభక్తాతథా। అత్యుత్క్రుష్టతలోద్ధృతేఖలుతథావ్యాగూఢగోకర్ణికేవాహానాంకధితాశ్చతుర్దశవిధావల్గాప్రభేదాఅమీతి-తల్లక్షణానితుతత్రైవద్రష్టవ్యానివిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే-తస్యాఃవిభాగోఽపివిచ్యప్రయోగః-తత్రకుశలఃవల్గావిభాగకుశలః-షడ్విధప్రేరణాభిజ్ఞఇత్యర్థః- వల్గాగ్రహణస్యరాగామ్యపలక్షకత్వాత్-యథాహభోజరాజః వాహానాంప్రతివాహానాంషడ్విధంప్రేరణంవిదుః రాగవల్గాకశాపార్ష్ణిప్రతోదరవభేదతఇతి - కశ్చిత్కశ్చనవాహకః- అవ్యాకులమవ్యగ్రం-అత్రస్తమిలియావల్-ప్రకర్షేణకృతంప్రకృతం-సజ్జితమిత్యర్థః-ముఖేముఖకర్మణి-సిద్ధంసిద్ధిమంతం-అశ్వంచతిశ్యాఖ్యాగణిపిశేషముఖసంస్థానవిశేషాదివిశేషణవిశిష్టంఅశ్వమిత్యర్థః- తదుక్తం రేవంతోత్తరేఃస్పృక్వాధరోష్ఠసితఫేనలవాభిరామంపశ్యాస్తారవాయుపదమున్నతకంధరాగ్రం। నత్వోపకుంచితముఖంనవలోహసాన్ద్యముశ్వంచతుష్కసమాయోముఖసిద్ధమాహురితి-ఉత్తరధేయకర్మయుద్ధామ్యుత్తరకాలేధేయంవిధేయప్రయోజ్యం-యత్కర్మక్రియా-తద్రూపాఇత్యర్థః- అవ్యతికీర్ణరూపాంఅసంకీర్ణరూపాః-ధారాఃగతిభేదాః అశ్వానాంతుగతిర్ధారాగాఃభిన్నాసాచపంచధా-ఆస్కందితంధౌరితకంరేచితంవల్గితంప్లుతమ్।గతయోఽమూఃప,చధారాఇత్యమరః-అశ్వశాస్త్రేతుసంజ్ఞాంతరేణోక్తాః * గతిఃప్లు- చతుష్టాచత స్రస్మధ్యజవాపరా। పూర్ణవేగాతథాచాన్యా పంచధారాః ప్రకీర్తి

తాః॥ ఏతైః శాస్త్రోక్తైః ధంధాగాహాయశితురుపక్రమాంతాః । లక్ష్మ్యా గాధ్యాః తథాపి
ఘూర్జా జాం త్రై ప్రయోజయేత్ర్త మాదితి - తథాచ పంచ దశవిధా భవంతి-
తాః ప చవిశపిధారాః-ప్రసాధయితుం పరిచేతుం-నవసుపీనేషు ం వాగస్థా
నేషు గమనాంబభూవ- వీథయో నామాశ్వానాంధాగాదా ధ్యాః ధా-ః
పరిగతాః ప్రచారదేశాః-తాస్వితి ప్రత్యేకేన వేత్యన్యే-తత్రోత్తరపకమా
త్రిన్యకటవాః వస్యింక్తం-యథాహ భోజరాజః-వీథ్యస్త్రిస్తోక నారాణాం
పద్మ్యశ్చ ఋత్త్వవాః క్రమాత్ । తాసాంస్యాత్ధనుషాం మానవ ... ...
శః। శ్రేష్ఠ ఋత్త్వవా నాంతు వాజినాం వీథికా స్మృతాః॥ ... ...
పథ్యాః పట్టాం నాం క్రమాణక్రమే।అన్యే షాం పి సర్వత్ర గతిగాధ్యా ... మితి
లాః॥ ప మోవ్య తా సాం పమాం ... ... త్రాం లాద్ధా న తా గా త్రణపీసగాధ్యాః।
స్థాయి ప్రకీర్ణో-పలసంప్రకీర్ణా ... ... త్రా నా ప ఘా ... ధ్యః॥ సన్ప్రతి
థమయో వాజీ పృథక్ప్రైతు మాశంకితః। తేన రాజా రణశిత్యంప్రయాయామ్
ముమంత్ర జేతితి- అన్యే తు రశ్యా ... నా గఃవి శేషా వీథ ... ...
ఉరశ్చాలీశిరశ్చాగీవ ... ... ఆగోధశ్శథై ... ... ప్ర ...
స్థాపరః।తప ... వడక్తం చ ఘోపచారిచ సర్వగః॥ ... ...

మూ, ౨౧
{ ముక్తాస్తృణాని పరితః కటకంచ రంత స్త్యక్త్వా
{ నానతనికా వ్యతిషంగభాజః॥సంత్రస్తపరిచా
{ రక వార్యమాణా దామాంచనష్టనితలోలపదంతు
{ రంగాః। ....

౨౧॥ ముక్తా ఇతి॥ముక్తాః పూర్వార్ధే-ముక్తా స్పృష్టాః-అతఏవ- కటకం శిబిరం పరి
తితః; ... పరితః ... నాద్విత్వీయా - తృణాని చరంతో భక్షయంతః త్య
క్త్వా ... ... వితానతనికా సుపటమాం ... పరజ్జుషు - వ్యతిషంగం సంగం-
భజంతీతి తథోక్తాః-అతఏవ-సంత్రస్తైః-పరిచారకైః కింకరైః వార్యమాణాః తు
రంగాః - దామాంచ నాని ... ... గావాంచనం ... ... స్తైజ
... -మాశ్వవరత్రా బంధనశంకవణిక్ కేచిత్ - తేష్వాగితేన ... నేన లోలా
నిపతాని యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా- సంత్రస్తుః అపస్రసుః॥ ....

మూ, ౨౨
{ ఉత్తీర్ణభారలఘునాప్యలఘూపలాభం ఘూ హాహిత్యాని
{ స్పృష్టాతరేణతరోరథ స్తాత్ । రోమంథమంథరచలద్గు
{ రుసాస్న మాసాం చ క్రేనిమీలదల సేతుణపాతుకేణ॥

౨౨॥ ఉత్తీర్ణేతి॥ఉత్తీర్ణభారమవరోపితావపనం అతఏవ లఘు - తేనత

ధో క్షైర-తథాప్యలఘు వాడలపానాంబల్బజతృణానాం-ఓఘేన- యత్ప్రాచం
త్యంప్రార్తిః * వగ్యాస్తమువసంపన్నం స్వార్తిస్స్నిహిత్యముచ్యాతఇతిహాలా
యుధః తేనస్పృహతరేణ అత్యంతదుస్సహేన బాహ్యాభారానతాపి- అం
తరతిభోజనాన్మహాభవతేత్యర్థః - సహేనిఃష్పూర్గాప్యేవ చాప్యజంతాత్తిర
ప్రత్యయః-ఊలపాబల్బజాః ప్రోక్తా ఇతి వైజయంతీ- ఓఘేనేణ మహ్యాం సహా
హేనగోత్రో మేత్యాదినాడప్ప్రత్యయః తరోరథస్తాత్తుమత లె- రోసు, ః
వశూనాంచర్విత చర్వణ- తేనమంథరంమందం - చలంత్యః - సుస్పర్శః- సా
స్నాః గళకంబళాః-యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా సాస్నాతుగళకంబళ ఇత్య
మరః-కి చనిమీలంతిసుఖాన్ముకులీభవంతి- అలసానిచఈక్షణానియస్మిన్కర్మ
ణితద్యథాతథా-జసాంచక్రే ఆసితం-ఆసఉపవేశనే భావేలిట్ కదయాయా
సశ్చేత్యామ్ప్రత్యయః కృఞ్చానుప్రయుజ్యతెనిలటీతికృఞోనుప్రయోగః- ప్ర
తః ప్రభృత్యాచక్షుష్యయాత్స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ... .

మూ, ౬౩ { సృణ్యాండశేఖరితకోటి భిన్నదచంద్రం శృంగైశ్శి
ఖాగ్రగతలక్ష్మకులం హసద్భిః ఉచ్ఛృంగితాన్యవృ
షభాస్సరితాంనదంతోరోధాంసిధీరమపచస్కరిరే
మహోక్షాః ॥ .... }

౬౩॥ సృణ్యం డే॥ సృణ్యాండైః వప్రక్రీడాలగ్నసృణ్యాండైః- శేఖరితాః సంజా
తశేఖరాః- కోటయోగ్రాణి-యేషాం తైః-అతఏవ-శిఖాగ్రగతముభయకో
ట్యంతరగతం-లక్ష్మకులం-యస్యసఃపవంభూతశ్చేత్తత్పర్ధచంద్రం- హ
సద్భిరిత్యతిశయోక్తిభేదఇత్యుక్తం-అభూతోపమేతిమతాంతరం-శృంగైవిశ
షాణైః ఉచ్ఛృంగితాః ఉత్పాటితశృంగాఃకృతాః - అన్యవృషభాః ప్రతివృష
భాయైస్తే-అతఏవ-ధీరంగంభీరం-నదంతోగర్జంతః- మహాంతః ఉక్షాణో మ
హోక్షాః అచతురేత్యాదినిపాతనాత్సాధుః సరితాం-రోధాంసి - అపచ
స్కరిరే-విలిఖుః హింసార్థాదిత్యర్థః అపపూర్వాత్కిరతేః కర్తరిలిట్ కిర
తెహర్షజీవికాకులాయకరణేష్వితి వక్తవ్యమిత్యాత్మనేపదం- ఋచ్ఛ
త్యౄతామితిగుణః- అపాచ్చతుష్పాచ్ఛకునిష్వాలేఖనఇతిసుడాగమః॥.....

మూ, ౬౪ { మేనస్వినస్సురభయోపగతానభీకాన్ భజ్యాపగాన
నమహోక్షముహుర్గాహమానేః। ఊర్జస్వతే సుర
భిరమునిస్సపత్నం జగ్మేజ యోద్ధుర పినాలపిషాణ
ముక్ష్ణా॥ .... }

౬౪॥ మేదస్విన ఇతి॥ ఊర్జః బలమస్యాస్తీత్యూర్జస్వలః తేన బలినా క్షో త్సాహితమిత్యేత్యాదినా నిపాతః-ఉక్ష్ణో వృషభేణ- మేదస్వినో మాంసలాన్ క్షలస్మాయామేధాస్రజో విసిరితి వినిః-అతఏవ-సరభసం సత్వరం- ఉపగతాన్ అభికామయంత ఇత్యభికాన్ కాముకాన్ * కమ్రః కామయితాభీక ఇత్యమరః అనుకాభికాభీకః కమితేతి నిపాతః-పరాన్ అవడంబాహూబలీవర్దాన్ - ముహుః-ఆహవేన యుద్ధేన-భఙ్క్త్వా పరాజిత్య-జయోత్-ఉద్ధురే నిర్భరే క్ష ము కుస్ఫురిత్యాదినా సమాసాంతః-విశాలే చ విషాణే యస్మిన్ కర్మణి తస్య థాతథా నిష్పన్నం ప్రతిపక్షం-సురభీరనుగవాంస్మృత్వతః కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా-జగ్మ గతంగమే ఖాన్ వెలిశ్॥.... ....

మూ, ౬౫ { బిభ్రాణమాయతిమతీవ వృథాం శిరోధిం ప్రత్యగ్రతామతిరసామధికం దధంతి। లోలోష్ఠమష్ట్రకముదగ్రముఖం తరూణామభ్రంలిహాని లిలిహే నవపల్లవాని॥..... .... }

౬౫॥ బిభ్రాణమితి॥ ఆయతిమతీం దైర్ఘ్యవతీం-న చ వృథా దైర్ఘ్యమిత్యాహ-అవృథామితి-అవృథాం ఉచ్ఛ్రితరసపల్లవగ్రహణాత్సఫలామిత్యర్థః-శిరోధీయతే స్యామితి శిరోధిం గ్రీవాం * శిరోధిః కంధరేత్యపీత్యమరః కర్మణ్యధికరణే చేతికిప్రత్యయః బిభ్రాణం దధానం-ఉదగ్రముఖం పల్లవగ్రహణార్థమూర్ధ్వోత్క్షిప్తతుండం-ఓష్ట్రకముష్ట్రసమూహః - గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్ప్రత్యయః-అతిశయితో రసః ఆస్వాదో యస్యాస్తామతిరసాం-ప్రత్యగ్రతాం నూతనతాం-దధంతి దధతి * వానపుంసకస్యేతి - వైకల్పికో నుమాగమః-అభ్రంలిహాంత్యభ్రంలిహాని - ఉచ్ఛ్రితాగాణి వహాభ్రే లిహ ఇతి ఖశ్ప్రత్యయః అరుద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః-తరూణాం-నవపల్లవాని * పల్లవోస్త్రీ కిసలయమిత్యమరః లోలోష్ఠం యథాతథా ఓష్ఠయోస్సమాసే వా పరరూపం-అధికం-లిలిహే ఆస్వాదయామాస- జహాసేత్యర్థః లిహ ఆస్వాదనే॥

మూ, ౬౬ { సాధ్వం కథంచిదుచితైః పిచుమందపత్రైరాస్యాంతరాళగతమామ్రదళం మ్రదీయః। దాశేరకః సపదిసంవలితం నిషాదైర్విప్రం పురా పతగరాడివ నిర్జగార॥.. .. .. }

౬౬॥ సాధ్వమితి॥ ఉచితైరభ్యస్తైః * అభ్యస్తే ప్యుచితం న్యాయ్యమితి యాదవః పిచుమందపత్రైర్నింబదళైః సాధ్వం * పిచుమందస్తు నింబో ధేత్యమరః కథం

చిత్రమాదాత్ ఆస్యాంతరాళగతంముఖాంతర్గతం - ప్రదీయఃస్ఫుటత రం-ఆమ్రపళ్ళంచూతపల్లవం-దాశేరకఃఉష్ట్రః- పురాణిషాద్యైఃసంవళితంశ్లే ష్మైస్సంవృతం-కవంచిద్వామిత్రమిత్యర్థః-విప్రంపతగరాజస్యపక్షానివ- సప ది-నిజగారముద్గీర్ణవాన్ పురాకిలఖగతశ్శ్వగ్రహారణాత్ మ్లేచ్ఛభక్షణకాలే స్సహో-తఃప్రవిశ్యగళందహంతం విప్రంగరుడఉజ్జగారేతి పౌరాణికీకథా త్రానుసంధేయా॥ ....

మూ, ౨౭

> స్పష్టంబహిఃస్థితవతేపినివేదయంతశ్చేష్టావిశేష
> మనుజీవిజనాయరాజ్ఞామ్। వైతాళికాస్స్ఫుటప
> దప్రకటార్థముచ్చైర్భోగావళీఃకలగిరోవస
> రేషుపేతుః॥ ....

౨౭॥ స్పష్టమితి॥బహిఃస్థితవతేపి అనుజీవిజనాయ-రాజావసరకాంక్షిణఇతి భావః-రాజ్ఞాం చేష్టావిశేషంతత్కాలోచితచరిత్రవిశేషం-స్పష్టం- నివేద యంతః-తస్యైజనః ప్రబంధపాఠైరితిభావః-కలగిరోమధురవాచః-వైతా ళికాఃమంగళపాఠకాః-అవసరేషుతత్తద్వేళాసు-స్ఫుటైఃప్రసిద్ధైఃపదైః-ప్ర కటఃప్రకాశః-అర్థోభిధేయంయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా ఉచ్చైస్తారం- భోగావళీఃప్రబంధవిశేషాన్-పేఠుఃపఠంతిస్మ ౹అతఏకహల్మధ్యేనాదేశాదే లిటీత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ॥ ....

మూ, ౨౮

> ఉన్నమ్రతామ్రపటమండపమండితంతదానీల
> నాగకులసంకులమాబభాసే।సంధ్యాంశుభిన్నఘ
> నకర్బురితాంతరిక్షలక్ష్మీవిడంబిశిబిరంశివకీర్త
> నస్య॥..............................

౨౮॥ ఉన్నమ్రేతి॥ఉన్నమ్రైరున్నతైః - తామ్రైర్ధాతురక్తైః-పట మంటపైఃమండపైః-మండితం-ఆసమంతాత్-నీలైఃనాగకులైఃగజసంఘైస్సం కులం-అతఏవ-సంధ్యాంశుభిన్నైఃసంధ్యారాగసంభిన్నైఃఘనైర్మేఘైః- క ర్బురితస్యచిత్రీకృతస్య-అంతరిక్షస్య - లక్ష్మీంవిడంబయత్యనుకరోతీతితథో క్తం-శివకీర్తనస్యమంగళకీర్తనస్యశ్రీకృష్ణస్య-తచ్ఛిబిరంకటకంఆబభాసే మనోహరమభూదిత్యర్థః-ఉపమాలంకారః॥..

మూ, ౬౯ ధరస్యోద్ధర్తాసిత్వమితి నను సర్వత్ర జగతి ప్రతీ
తస్తత్కింమామతిభరమధః ప్రాపిపయిషుః । ఉ
పాలబ్ధేవోచ్చైర్గిరిపతిరితి శ్రీపతిమసౌ బలాక్రాం
తః క్రీడద్ద్విరదమథితోర్వీరుహరవైః॥..................

ఇతి శ్రీ మాఘకృతౌ - శిశుపాలవధే - మహాకావ్యే
పంచమస్సర్గః.

౬౯॥ ధరస్యేతి॥ బలైస్సైన్యైః ఆక్రాంతః-అసౌ గిరిపతిః రైవతకః- క్రీడద్భిర్విహారమాణైః- ద్విరదైః మథితానాం భగ్నానాం-ఉర్వీరుహాణాం వృక్షాణాం-రవైశ్శబ్దైః- మిత్తైః శ్రీపతిం హరిం-నను త్వం ధరస్య పర్వతస్య - ఉద్ధర్తా ఉద్ధారకః-అసి- ఇతి సర్వత్ర జగతి- ప్రతీతః ప్రసిద్ధః గోవర్ధనోద్ధరణాదితి భావః-తత్తస్మాత్ కిం కిమర్థం-అతిభరమతిభారవంతం-మాం అధః- ప్రాపిపయిషుః ప్రాపయితుమిచ్ఛురసి- ప్రాపయతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- ఇత్యుచ్చైః- ఉపాలబ్ధేవ ఆక్రుష్టఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-ఉపాజ్జ్వార్వాల్లభేరుజ్ఞేర్థ ఏకాచఉపదేశేనుదాత్తాదితి ప్రతిషేధః క్వచిద్గుణస్తథా ధాతోర్ధ ఇతితకారస్య ధకారః- శిఖరిణీవృత్తమేతత్ *రసైరుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభలాగశ్శిఖరిణీ ఇతి లక్షణాత్॥ ....

ఇతి శ్రీ పదవాక్య ప్రమాణ పారావార పారీణమహోపాధ్యాయ
కొలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం - మాఘవ్యాఖ్యాయాం
సర్వంకషాఖ్యాయాం - పంచమస్సర్గః.

మాఘకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే-షష్ఠసర్గప్రారంభః.

మూ, ౧ అధరిరంసుమముంయుగపద్గిరౌకృతయథాస్వతరు
ప్రసవశ్రియా। ఋతుగణేననిషేవితుమాదధేభు
విపదంవిపదంతకృతంసతామ్॥ ....

౧॥ అధఋతువర్ణనంప్రస్తౌతి॥అధేతి॥అథ సేనానివేశానంతరం-గిరౌరై
వతకే-రిరంసుంరంతుమిచ్ఛుం- రమేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః ఏతేన ఋతు
గణప్రవృత్తేఃప్రభుచిత్తవృత్తిజ్ఞానపూర్వకత్వముక్తం- సతాంసాధూనాం-
విపదంతకృతంవిపదామంతంకరోతీతివిపదంతకృత్-క్విప్తుగాగమః-తంవిప
దంతకృతం- సేవ్యమితిభావఃఅముంహరిం-నిషేవితుం-స్వతరూన్ స్వకీయవృ
క్షాన్-అనతిక్రమ్యయథాస్వతరు-యథార్థేఽవ్యయీభావః-యథాస్వతరు
స్థితా-ప్రసవశ్రీఃపుష్పఫలసంపత్తిః-యథాస్వతరుప్రసవశ్రీః॥ప్రసవస్తుఫలే
పుష్పఇత్యమరః శాకపార్థివాదిషు ద్రష్టవ్యః-సాకృతాయేన తేన- కృతయ
థాస్వతరుప్రసవశ్రియాయథాస్వతరుకృతప్రసవశ్రియేత్యర్థః-ఋతు
గణేన-యుగపత్-భువి-పదం-ఆదధేనిహితం - యుగపదృతుగణఃప్రాదురభూ
దిత్యర్థః-నహ్యవసరంసేవకాఃక్షిపంతీతిభావః - అత్రసర్గేసర్వత్రయమ
కం-శబ్దాలంకారఃతల్లక్షణంతూక్తంచతుర్థసర్గే - అర్థాలంకారస్తుయ
థాసంభవమూహ్యాః-అస్మిన్సర్గే ద్రుతవిలంబితవృత్తం॥ ద్రుతవిలంబిత
మాహనభౌభరావితిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౨ నవపలాశపలాశవనంపురస్స్ఫుటపరాగపరాగ
తపంకజమ్। మృదులతాంతలతాంతమలోకయ
త్ససురభింసురభింసుమనోభరైః॥ .... ,.... ..

౨॥ అథలోకేవేదేచ-ప్రాధాన్యాద్వ్యవహారాద్వ్యసంతమాదౌవర్ణయతి॥న
వేతి॥సహరిః-పురోగ్రే-ప్రథమంవా - నవపలాశానినూతనపత్రాణి-పలాశ
వనానికింశుకవనానియస్మిన్తత్ - నవపలాశపలాశవనం-బహువ్రీహిపూ
ర్వపదోబహువ్రీహిః॥పలాశఃకింశుకేపత్రేపలాశ ఇతివిశ్వః - స్ఫుటానివిక
చాని-పరాగైఃరజోభిః పరాగతానివ్యాప్తాని-పంకజానియస్మిన్తత్- స్ఫుటప
రాగపరాగతపంకజం-మృదులాఃకోమలాఃఅతఏవతాంతాః-ఆతపస్పర్శాదా
కించిత్మ్లానాః-లతాంతాఃపల్లవాఃయస్మిన్తత్-మృదులతాంతలతాంతం-సు

సుమనోభరైః పుష్పసమృద్ధిభిః-సురభింసుగంధిం-సురభింవసంతం - అలోకయత్
త్ అపవిశ్యత్ *సురభిశ్చంపకేస్వర్ణేజాతీఫలవసంతయోః। సుగంధౌచమనో
జ్ఞేచదేవధేనౌచ వాచ్యవదితివిశ్వః ॥ ఇహప్రతిపాద్యప్రథమాత్సురభ్యపదా
త్పరతోఽక్షరత్ర యావృత్తిరూపయమకప్రక్రమాచ్ఛసుప్వాదేపితదేకంయ
మకం-ఏకస్మాదప్యపరమితిసజాతీయసంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౩ { విలులితాలకసంహతిరామృశన్ మృగదృశాం శ్ర
మవారిలలాటజమ్ । తనుతరంగతతీస్సరసాం దళ
త్కువలయంవలయన్మరుదావవౌ॥........... .. . }

౩॥ విలులితేతి॥విలులితాలకసంహతిః విధూతః చికురనికరః యేన సః- మృగదృ
శాం-లలాటజంశ్రమవారిస్వేదం-ఆమృశన్ పరిమృజన్-మందఇతి భావః సర
సాం కాసారాణాంతనుతరంగతతీః-దళంతివికసంతి - కువలయానియస్మిన్ క
ర్మణితద్యథాతథా-వలయన్ చలయన్ శీతలఇతి భావః- మరుత్ వసంతవా
యుః- ఆవవౌవాతిస్మ॥ ....

మూ, ౪ { తులయతిస్మవిలోచనతారకాః కురవకస్తబకవ్యతి
షంగిణి। గుణవదాశ్రయలబ్ధగుణోదయే మలినిమా
లినిమాధవయోషితామ్॥ ... ... }

౪॥ తులయతీతి॥కురవకస్తబకేవ్యతిషంగిణిలగ్నే - అతఏవ - గుణవతఃశుక్ల
గుణాఢ్యస్య-కురవకస్య-ఆశ్రయేణలబ్ధఃగుణోదయోనిజనీలగుణోత్కర్షో
యస్యతస్మిన్-ధవళేనీలస్ఫురణాదితిభావః-అళినిభృ గె మలినస్యభావోమ
లినిమా-మాధవయోషితాంహరివధూనాం-విలోచనానాం-తారకాః*తార
కాణ్ణకనీనికేత్యమరః-తులయతిస్మ సమీచకార-తద్వద్భావిత్యర్థః తులా
శబ్దాత్సాదృశ్యపర్యాయాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లట్ స్మ ఇతిభూతేలట్ ఉ
పమాలంకారః॥...... . ..., ...

మూ, ౫ { స్ఫుటమివోజ్జ్వలకాంచనకాంతిభిర్యుతమశోకము
శోభతచాంపకైః।విరహిణాంహృదయస్యభిదాభృ
తఃకపిశితంపిశితంమదనాగ్నినా॥ . . . . }

౫॥ స్ఫుటమితి॥ఉజ్జ్వలకాంచనకాంతిభిఃశుద్ధసువర్ణప్రభైః చంపకైః-యు
తంప్రసూనమధ్యంగతమిత్యర్థః స్ఫుటంవికచం-అశోకపుష్పంభిదాభేదఃక్ష
షిద్భిదాదిభ్యోఙ్ - తాంబిభర్తీతియితస్య-భిదాభృతఃభిన్నస్య-విరహిణాం
హృదయస్యహృదయపిండస్యసంబంధి-మదనాగ్నినాకపిశితంకపిశీకృతం-పిశి

తంమాంసమివ-అశోభతేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౮ { స్మరహుతాశనముర్మురచూర్ణతాందధురివా
మ్రవణస్యరజఃకణాః। నిపతితాఃపరితఃపథికవ్ర
జానుపరితెపరితేపురతోభృశమ్॥ .... }

౮॥ స్మరేతి॥ ఆమ్రవణస్య చూతవనస్య * ఆమ్రశ్చూతోరసాలోసావిత్యమరః। ప్రనిరంతశ్శరేత్యాదినా వననకారస్య ణత్వం-రజఃకణాః పరాగచూర్ణాః-స్మరహుతాశనః కామాగ్నిః-స ఏవ-ముర్మురః తుషాగ్నిః* ముర్ముర స్తుతుషానలఇతి వైజయంతీ-తస్య చూర్ణతాం - దధురివేత్యుత్ప్రేక్షా-అతో ముర్మురచూర్ణత్వాదేవ-పరితః ఉపరి-నిపతితాః- తే రజఃకణాః-పంథానంగచ్ఛతీతి పథికాః* పథష్ఠన్నితి ష్ఠన్ప్రత్యయః- తేషాంవ్రజాః- భృశం - పరితేపుః పరితాపయామాసుః-అతో ముర్మురచూర్ణతోత్ప్రేక్షణమితి భావః॥ ......

మూ, ౯ { రతిపతిప్రహితేవకృతక్రుధఃప్రియతమేషువధూ
రనునాయికా। వకుళపుష్పరసాసవపేశలధ్వనిర
గాన్నిరగాన్మధుపావళిః॥.............................. }

౯॥ రతిపతీతి॥ ప్రియతమేషు విషయేషు - కృతక్రుధః కృతరుషః* ప్రతిఘారుట్క్రుధౌ స్త్రియామిత్యమరః - వధూః అనునాయికా కుపితాః స్త్రీరనునేష్యంతీ అనునేతుంశీలా అనునయనసమర్థేత్యర్థః* తుమున్ణ్వులౌ క్రియాయాం క్రియార్థాయామితి భవిష్యదర్థే ణ్వుల్ప్రత్యయః* అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోరితి షష్ఠీప్రతిషేధాద్ద్వితీయా - రతిపతినా కామేన-ప్రహితా ప్రేషితేవ తద్వాణీశ్రవణానంతరమేవ తాసాం కోపత్యాగదర్శనాదియముత్ప్రేక్షా-వకుళపుష్పాణాం-రసో మకరందః-స ఏవాసవః- తేన తత్పానేన-పేశలధ్వనిః మధురస్వనా-మధుపావళిః-నగచ్ఛతీత్యగః-తస్మాత్ అగాత్ వృక్షాత్ -నిరగాత్ నిర్గతా* ఇణోగాలుఙీతి గాదేశః॥ ....

మూ, ౧౦ { ప్రియసఖీసదృశంప్రతిబోధితాఃకిమపికామ్యగిరా
పరపుష్టయా। ప్రియతమాయవపుర్గురుమత్సరచ్ఛి
దురయాదురయాచితమంగనాః॥ .... }

౧౦॥ ప్రియసఖీతి॥ గురోర్మహతః - మత్సరస్య ద్వేషస్య - ఛిదురయా భేత్త్ర్యా* విదిభిదిచ్ఛిదేః కురచ్ - కామ్యగిరా గ్రాహ్యవాచా- పరపుష్టయా కోకిలయా-ప్రియసఖ్యా సదృశం యథా తథా-కిమపరైః-అబోధ్యం- రహస్యం

హితం-ప్రతిబోధితాఃఉపదిష్టాఃఅంగనాః-ప్రియతమాయ-అయంనిశాసు పా ర్థితమేవ-వచ్ఛనిర్జాంగం-అదుఃఅర్పయామాసుః-దదాతేర్ణిజన్తాత్ క్రిగాతి స్థేత్యాదినాసిచోలుక్-కోకిలాకూజితశ్రవణానంతరమేవఅంగార్పణాదౌ తృప్తిహేతుత్వాదనంతరన్యాయేనతయాకిముపిబోధితేత్యుత్ప్రేక్షా॥

మూ, ౯ { మధుకరైరపవాదకరైరివస్మృతిభువః పథికా హ
రిణాఇవ । కలతయావచసఃపరివాదినీస్వరజితారజి
తావశమాయయుః॥ .... }

౯॥ మధుకరైరితి॥ మధుకరైఃకర్తృభిః- అపవాదంమృగవంచనార్థంఘం టాదినిమిత్తవాద్యంకుర్వంతీత్యపవాదకరాఃవ్యాధాః-తైరివపథికాః- హరి ణాఇవ-పరివాదినీస్వరజితావీణావిశేషధ్వనిజయిన్యాః*సప్తభిఃపరివాదినీత్య మరః- జేఃక్విప్తుక్-వచసఃగీతస్య-కలతయామాధుర్యేణకరణేన-రజితాఃరం జితాః-ఆకృష్టాస్సంతఇత్యర్థః- రంజేర్ణ్యంతాత్కర్మణిక్తః-రంజేర్ణౌమృ గరమణఇత్యుపధానకారలోపః - ఇహోపమానమృగసాదృశ్యాదౌపచారి కంమృగత్వంఉపమేయేష్వపథికేష్వపీత్యవిరోధః - స్మృతిభువస్స్మరస్య- మృగపాతచింతావిషయత్వాన్మృగగ్రహణగతేర్దేశస్యచ-వశంఆయయుః యథావ్యాధగానాసక్త్యాగతేర్మృగాః పతంతి తద్వన్మధుకరఝంకారా కృష్టాఃపాంథాస్స్మరపారవశ్యంభేజురిత్యర్థః-అనేకైవేయముపమా॥......

మూ, ౧౦ { సమభిసృత్యరసాదవలంబితఃప్రమదయాకుసుమా
వచిచీషయా। అవినమన్నరరాజవృథోచ్ఛ్రయైరనృ
తయానృతయావనపాదపః॥ ....}

౧౦॥ సమభిసృత్యేతి॥ ప్రమదయాకర్త్ర్యా-కుసుమానాం-అవచిచీషయాఅ పచేతుంఛేత్తుమిచ్ఛయా రిరంసయేతిచధ్వనిః-చినోతేస్సన్నంతాద ప్రత్య యాదితిస్త్రియామకారప్రత్యయః-విభాషాచేరితివికల్పాత్కుత్వాభావః-ర సాద్రాగాత్-సమభిసృత్యసమాగత్య-అవలంబితఃహస్తేనగృహీతః - తథా ప్యవినమన్-వశమగచ్ఛన్ - అతఏవ-వృథోచ్ఛ్రయైఃవ్యర్థమున్నతః- వనపా దపః-నతునాగరికఇతిభావః-నఋతేత్యనృతాఅసత్యా- తయాఅనృతయా- నుకారివోన్నృతా-తయాపుంస్త్వేన-నరరాజ*స్యఃపుమాంసఃపంచజనాఃపు రుషాఃపూరుషానరఇత్యమరః - యఃకాంతాకరగృహీతోపినద్రవతిసనపుంస కఏవ-లౌకికస్తుపుంస్త్వవ్యపదేశోమిథ్యైవేతిభావః॥ ....

మూ, ౧౧ { ఇదమపాస్యవిరాగిపరాగిణీరలికదంబకమంబురు
హాంతతీః। స్తనభరేణజితస్తబకానమన్నవలతేవల
తేభిముఖంతవ॥ ... ... }

౧౧॥ అథకశ్చిత్స్వయంగ్రహాశ్లేషసుఖార్థంప్రియామళిపాతవ్యాజేన భర్త్సయన్త్రిభిఃకులకేనాహ॥ఇదమితి॥ స్తనభరేణసాధనేన జితా - స్తబకాభ్యాంఆనమంతీ-నవలతాయయాసా-తథోక్తా-తస్యాస్సంబుద్ధిః హేజితస్తబకానమన్న వలతే- స్తబకానమన్నవలతోపమ ఇత్యర్థః- అతఏవ- ఇదం-విరాగివిరక్తిమత్-అలికదంబకం- పరాగిణీః పరాగవతీరితి విరక్తిహేతూక్తిః- అంబురుహాంతతీఃఅపాస్య-తవఅభిముఖం-వలతేచలతి-విశేషలతాభ్రమాదితిభావః-తథా భ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౧౨ { సురభిణిశ్వసితేదధతస్తృషంనవసుధామధురేచ
తవాధరే। అలముళేరివగంధరసావమూమమనసౌ
మనసౌమనసోముదే॥ ... . }

౧౨॥ అథాళేస్తదభిముఖాగమనే కారణమాహ॥సురభిణీతి॥ తవసురభిణి శ్వసితేనిఃశ్వాసమారుతే-నవసుధావన్మధురేఅధరేచ-తృషంతృష్ణాం-దధతః దధానస్య-అళేర్భ్రమరస్య-మమేవ-అమూఉపలభ్యమానౌ- సుమనసాం సంబంధినౌసౌమనసౌ-గంధరసౌసౌరభ్యమాధుర్యే- మనసోంతఃకరణస్యముదే-నాలంనపర్యాప్తౌ- అతస్త్వదాస్యరసగంధలోభాదాగచ్ఛతీత్యర్థః నమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ - అత్ర కాంతాకర్తృకస్వయంగ్రహాశ్లేషసుఖార్థినఃప్రియస్యతద్భయహేతోఃఅళేరేవాగమనహేతుత్వేన - ఆత్మదృష్టాంతేముఖసౌరభరసలోభేసౌమనసగంధరసవైరాగ్యయోర్వర్ణనాయితుమాచిత్యాద్యనుకానుసారేణవిప్రకృష్టేనాపిమమశబ్దేనైవఇవశబ్దస్యఅన్వయః-వలతేభిముఖంతవఅళిభయాదివసస్వజఇత్యుపక్రమోపసంహారాభ్యామళేః ప్రకృతత్వేనోపమేయత్వావగమాత్ - అన్యథామధ్యేమమాళేరివేత్యేతద్వైపరీత్యేతద్విరోధాత్-ఇత్యలమతివల్లభాద్యాగమనేన- అతోపమానుప్రాసయమకానాంతావద్విజాతీయానాంసంసృష్టిఃస్పష్టైవ - తథాయమకానాంచత్రయాణాం చతుర్థపాదాదావేక స్మాదతురోక్తాభ్యాం త్రిభ్యశ్చపరతోఽష్టగత్రయావృత్తిలక్షణానాం స్థితత్వాత్ స్వజాతీయసంసృష్టిశ్చేష్టా॥...

మూ, ౧౩ { ఇతిగదంతమనంతరమంగనా భుజయుగోన్నమనో
చ్చతరస్తనీ। ప్రణయినంరభసాదుదరశ్రియావళి
భయాళిభయాదివసస్వజే॥ .... }

౧౩॥ ఇతీతి॥ ఇతిఇత్థం- గదంతం- ప్రణయినం- అనంతరం- భుజయుగస్య- ఉ
న్నమనేన- ఉచ్చతరావత్యున్నతౌ- స్తనౌయస్యాస్సా॥ స్వాంగాచ్చోపసర్జ
నాదసంయోగోపధాదితిఙీష్- వళిభయావళయఃవిద్యంతేయస్యాస్తయావ
ళిమత్యా॥తుందివళివటేభః ఇతిభప్రత్యయః-ఉదరశ్రియామధ్యశోభయా
ఉపలక్షితా-అంగనా-అళిభయాదివ-రభసాత్-సస్వజేఆలిలింగ- వస్తుతోరా
గాదేవేతిభావః-ష్వంజపరిష్వంగేఇతిధాతోః కర్తరిలిట్ నాయికామధ్యా॥
లజ్జామన్మథమధ్యస్థామధ్యయాంనాయికామతా॥ .... , ...

మూ, ౧౪ { వదనసౌరభలోభ పరిభ్రమద్భ్రమర సంభ్రమ
సంభృతశోభయా। చలితయావిదధేకలమేఖలాక
లకలోలకలోలదృశాన్యయా॥..... ......, ... }

౧౪॥ వదనేతి॥ వదనస్యముఖస్య-సౌరభేగంధే-లోభేన-పరిభ్రమతా -భ్ర
మరేణహేతునా-యస్సంభ్రమః- తేన-సంభృతశోభయాసంపాదితశ్రియా-
చలితయాఅళిభయాత్ప్రస్థితయా-అతఏవ-అలకైరలకప్రాంతైఃలోలదృశా
చంచలాక్ష్యా- అన్యయాస్త్ర్యంతరేణ-కలః- మేఖలాయాఃకలకలఃకోలా
హలః-విదధేవిహితః-అళిభయాదపసరంత్యాఃకాంచీగుణధ్వనిరజనీత్యర్థః-
ఏతేనచకితత్వముక్తం- చకితంభయసంభ్రమః - అత్రానుప్రాసయమక
యోఃసజాతీయశబ్దాలంకారయోః సంసృష్టిః స్పష్టైవ తావత్తథాయమక
యోశ్చద్వయోశ్చతుర్థపాదాదావేకస్మాదక్షరాత్ ద్వాభ్యాంచ పరతో
ఽక్షరత్రయావృత్తిలక్షణయోఃస్థితత్వాత్సజాతీయయోస్సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౧౫ { అజగణన్గణశఃప్రియమగ్రతః ప్రణతమప్యభిమాని
తయానయాః। సతిమధావభవన్మదనవ్యథావిధురి
తాధురితాఃకుకురస్త్రియః॥.................... }

౧౫॥ అజగణన్నితి॥ యాఃకుకురస్త్రియోయాదవాంగనాః- గణశోబహు
శః॥బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామితిశస్ప్రత్యయః - అగ్రతః-
ప్రణతమపిప్రియం-జాతావేకవచనం-ప్రియానిత్యర్థః- అభిమానినీనాంభా
వోఽభిమానితా-తయా॥త్వతలోర్గుణవచనస్యేతిపుంవద్భావః- నాజగణన్

నగణయంతిస్మ-గణేశ్చౌరాదికాణ్ణౌచఙ్ క్ష ఈచగణఇత్యభ్యాసస్యపాక్షికమీత్వం-తాఃకుసుమస్త్రియః-మధౌవసంతే- సతిప్రవర్తమానే*మధుశ్చైత్రె వసంతేఽపివిశ్వః-మదనవ్యథయా-విధురితాఃపీడితాస్సత్యః- ధుర్యాగ్రేఽభవన్ అవర్తంత-స్వయమేవపురఃప్రవృత్తా ఇత్యర్థః॥ ....

మూ, ౧౬ {కుసుమకార్ముకకార్ముకసంహితద్రుతశిలీముఖఖండితవిగ్రహాః। మరణమప్యపరాః ప్రతిపేదిరే కిముముహుర్ముముహుర్గతభర్తృకాః॥ ....}

౧౬॥ కుసుమేతి॥ గతభర్తృకాఃవియోగిన్యఃకనద్యృతశ్చేతికప్రత్యయః- అపరాఃకాశ్చిదంగనాఃకుసుమకార్ముకస్య కామస్య- కార్ముకే- సంహితైః సంయోజితైః- ద్రుతైఃజవనైః- శిలీముఖైఃశరైః-ఖండితవిగ్రహాఃపాటితశరీరాస్సత్యః-మరణమపి-ప్రతిపేదిరే- ముహుఃపునఃపునః-ముముహుఃమమూర్ఛురితికిముపవక్తవ్యమిత్యర్థః॥ ....

మూ, ౧౭ {గురుదిపావదనాంబురుహశ్రియస్సుతను సత్యమలంకరణాయతే। తదపిసంప్రతిసన్నిహితేమధావధిగమంధిగమంగళమశ్రుణః॥ ....}

౧౭॥ అథకస్యాశ్చిత్ప్రోషితభర్తృకాయాః బంధుజనాశ్వాసంత్రిభిఃకుళకేనాహ॥గురుదిపేతి॥ హేసుతనుశుభాంగి!అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వఇతి హ్రస్వః-దీర్ఘాంతోత్తరపదోబహువ్రీహిః అన్యథాగుణస్స్యాత్-రుదునిషారోదనేచ్ఛా-అశ్రుమోచనమిత్యర్థః - రుదస్సన్నంతాదప్రత్యయెటాప్- తేతవ-వదనాంబురుహశ్రియః - అలంకరణాయ-సత్యం-రమ్యాణాం వికృతిరపిశ్రియంతనోతీతిన్యాయాదితిభావః- గమ్యమానక్రియాపేక్షయాచతుర్థీ-తదపితథాపి-సంప్రతి-మధౌవసంతోత్సవే-సన్నిహితేసతిఅశ్రుణఃఅమంగళం-అధిగమంఅవాప్తిం - ధిక్ నిందేత్యర్థః*ధిఙ్నిర్భర్త్సననిందయోరిత్యమరః*ధిగుపర్యాదిషుత్రిష్వితిద్వితీయా - అతోమారుదేత్యర్థః॥

మూ, ౧౮ {త్యజతికష్టమసావచిరాదసూన్ విరహవేదనయేత్యశంకిభిః। ప్రియతయాగదితాస్త్వయిబాంధవైరపితథావితథాస్సఖిమాగిరః॥...................}

౧౮॥ త్యజతీతి॥ అసౌబాలా - విరహవేదనయా- అచిరాత్ - అసూన్ ప్రాణాన్ - త్యజతిత్యక్ష్యతి - వర్తమానసామీప్యేభవిష్యదర్థేలట్ - కష్టంబ

త- హేసఖి- త్వయివిషయే-ప్రియతయా౽ఇత్యేవం-అఘశంకిభిరనర్థాశంకిభిః-
శిభిః- స్నేహపశ్యంతిభయా న్యాపనీతి న్యాయాదితిభావః-బాంధవైఃగదితాః-
ఉచ్చరితాః- గిరఃవాక్యః విగతంతథాత్వంయాసాంతాః- అనృతాః౹వితథం
త్వనృతంచ ఇత్యమరః- బహువ్రీహౌవిశేష్యలింగతా-(బ్రాహ్మణాదిత్వా
త్ హస్వః౹తతోనఞ్ సమాసః-అవితథాస్సత్యాః-మాపితథాఃమాకృథాః-వృ
థాశ్లోకేనమాకృథా ఇత్యర్థః- పూర్వార్వా తనోతేర్లుఙి థాస్ తనాది
భ్యస్తథాసోరితివిభాషాసచోలుక్ అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినాఅనునాసిక
లోపః, సమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః॥ ....

మూ, ౧౯ { నఖలు దూరగతోప్యతివర్తతే మహమసావితి బం
ధుతయోదితైః । ప్రణయినో నిశమయ్య వధూ
బహిస్స్వరవృత్తైరనృతైరివ నిర్వవౌ॥ .... }

౧౯॥ నేతి॥ కించ అసౌ తే ప్రణయీ- దూరగతోదూరస్థోపి- మహంవసంతో
త్సవం౹మహ ఉద్ధవ ఉత్సవ ఇత్యమరః- నాతివర్తతే నాతిక్రామతిఖలు- ఇతి
బంధుతయాబంధుసమూహేన౹గ్రామజనబంధుభ్యస్తల్ -ఉదితైరుక్తైః-వ
చోభిః పర్ణిణీ ..-బుద్ధైస్సత్యవచనైః౹సత్యంతథ్యమృతంసమ్యగిత్యమరః-బ
హిః ప్రణ ..హిరాగాదాగతస్యప్రియస్య- స్వరంకంఠశబ్దం-నిశమయ్యశ్రు
త్వా-శముఅదర్శనే౹ఇతిచౌరాదికాల్లోప మిత్వాత్ హస్వః౹ ల్యపిలఘు
పూర్వాదితిణ్యాదేశః-అనృతైస్సత్యాభిరివ-వధూఃనిర్వవౌ నిర్వవార-వా
తేర్లుఙ్॥ ౹ నిర్వాణంనివృతిస్సుఖమితి॥ ....

మూ, ౨౦ { మధురయా మధుబోధితమాధవీమధుసమృద్ధిసమే
ధితమేధయా । మధుకరాంగనయా ముహురున్మ
దధ్వనిభృతా నిభృతాక్షరముజ్జగే॥ .... }

౨౦॥ మధురయేతి॥ మధురయా మనోహరయా - మధునావసంతేన- బోధి
తాః౹వికసితాః- పుష్పవర్ణః౹పుష్పితాసూపచర్యతే- తాసాంమాధవీనాం వ
తిముక్తానాం౹అతిముక్తఃపుండ్రకస్స్యాద్వాసంతీమాధవీలతేత్యమరః-
మధుసమృద్ధ్యామకరందసంపదా- సమేధితమేధయాసంవర్ధితప్రతిభయా-
అతఏవ- ఉన్మదయాతీవ్రోన్మదోన్మాదకరః- పచాద్యచ్ - తంధ్వనింబిభర్తీతిఉ
న్మదధ్వనిభృత్ -తయాతద్వతా-మధుకరాంగనయా-ముహుఃనిభృతాక్ష
రంఅవ్యక్తాక్షరం-లక్షణయాస్థిరనాదంయథాతథేత్యర్థః-అథవా-సర్వశ్శ

ర్ధో వర్ణాత్మక పదవ్యంజకవిశేషాభావాదస్ఫుటఇత్యేతమాశ్రిత్యోక్తం-
పర్యస్థపథికాః కవయఇతి-ఉజ్జగేఉచ్చైస్తరాంగీతం-గాయతేరవివక్షితకర్మకా
ద్భావేలిట్*బంధువైషమ్యరాహిత్యం సమతాపదగుంభనే॥ ఇతిలక్షణాత్స
మతాఖ్యోగుణః॥ ....

మూ, ౨౧ { అరుణితాఖిలశైలవనాముహుర్విదధతీపథికాన్ప
రితాపినః। వికచకింశుకసంహతిరుచ్చకైరుదవహద్ధ
హవ్యవహశ్రియమ్।................................ }

౨౧॥ అరుణితేతి॥ అరుణితాన్యరుణీకృతాని- అఖిలానిశైలవనానియయా
సా-ముహుః-పథికానధ్వగాన్-విరహిణశ్చ పరితాపినస్సంతాపవతః- విదధ
తీ-ఉచ్చైరేవోచ్చకైః ఉన్నతా-అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టేరిత్యక
చ్ప్రత్యయః-వికచావికసితా- యాకింశుకసంహతిః పలాశకుసుమరాశిః సా-
దవహవ్యవహశ్రియందవాగ్నిశోభాముదవహత్-నిదర్శనాలంకారః॥.

మూ, ౨౨ { రవితుగంగతనూరుహతుల్యతాందధతి యత్రశిరీ
షరజోరుచః। ఉపయయావిదధన్నవమల్లికాశ్శు
చిరసౌచిరసౌరభసంపదః॥................................ }

౨౨॥ అథగ్రీష్మవర్ణనమారభతే॥ రవీత్యాది॥ యత్రశుచౌ-శిరీషరజసాం
రుచః కాంతయః రవితురంగతనూరుహతుల్యతాం సూర్యాశ్వరోమసావ
ర్ణ్యం-దధతి హరిద్వర్ణాభవంతీత్యర్థః-అసౌశుచిర్గ్రీష్మః* శుచిశ్శుద్ధే
నుపహతేశృంగారాషాఢయోస్తథా। గ్రీష్మేహుతవహేపిస్యాదితివిశ్వః న
వమల్లికాః*పుష్పజాతిప్రభృతయస్స్వలింగా ఇత్యమరః; పుష్పఫలమూలే
షుబహుళమితిగ్రహణాల్లుప్-లుపియుక్తవద్వ్యక్తివచనేభవతః చిరాచిరా
వస్థాయినీ-సౌరభసంపత్ యాసాంతాః-స్థిరగంధాఇత్యర్థః-విదధత్కుర్వన్-
ఉపయయౌప్రాప్తః॥ ....

మూ, ౨౩ { దళితకోమలపాటలకుట్మలేనిజ వధూశ్వసితాను
విధాయిని। మరుతివాతివిలాసిభిరున్మదభ్రమద
లౌమదలౌల్యముపాదదే॥ .... }

౨౩॥ దళితేతి॥ పాటలాయాః అవయవాః పాటలాః-లుప్ప్రకరణస్థేపుష్పఫల
మూలేషుబహుళమితి- బహుళగ్రహణాదణోలుక్- తేచతేకోమలాః కుట్మ
లాశ్చ-దళితాఃభిన్నాః - కోమలపాటలకుట్మలాః యస్మిన్ తస్మిన్ - నిజవధూ

నాం-శ్వసితం-నిశ్వాసం-అనుపిధత్తే-అనుకరోతీతితథోక్తే - తత్పుష్పశ్రీత్యర్థః-ఉన్మదాః- భ్రమంతశ్చ-అళయోయస్మిన్ తస్మిన్-ఉన్మదభ్రమదళౌ - మధుతి శ్రీష్మానిలే- వాతివహతిసతి- వా తెలఙ్గటశ్మోత్రా దెశః-విలాసిభిఃవిలసనశీలైః కామిభిఃకర్తృభిః మలసెన్యాదినామిమున్ప్రత్యయః-మదెన-లౌల్యంచాపల్యం-ఉపాదదెస్వీకృతం- మత్తైజాతమిత్యర్థః॥ ... .

మూ, ౨౪
నిదధిరే దయితోరసి తత్క్షణస్నపనవారితుషారభృ
తస్స్తనాః। సరసచందనరేణురనుక్షణం విచకరే చ
కరేణ వరోరుభిః॥... ....

౨౪॥ నిదధిరఇతి॥వరోరుభిః స్త్రీభిః- తత్క్షణస్నపనేనసద్యస్స్నానేన-వారితుషారభృతోజలశీకరధారిణః తుషారాహిమశీకరావితిశాశ్వతః- స్తనాః-దయితోరసిప్రియవక్షసి- నిదధిరేనిహితాః - తేషాంసంతాపశాంతయుస్నానార్ద్రాఙ్గాఏవఆలింగన్నిత్యర్థః కించ-కరేణపాణినా-సరసఃఆర్ద్రః-చందనరేణుఃమృష్టచందనపంకశ్చ-అనుక్షణం-విచకరెవికీర్ణః- కిరతెఃకర్మణిలిట్ ఋచ్ఛత్యౄతామితిగుణః-కరేణుకరోరుభిరితిపాఠస్తు ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యఇత్యాదినాఊఙ్ప్రసంగాద్ధేయః॥ .. ..

మూ, ౨౫
స్ఫురదధీరతటిన్నయనా ముహుః ప్రియమివాగళి
తోరుపయోధరా। జలధరావళిరప్రతిపాదితస్వ
సమయా సమయా జగతీధరమ్॥..... ....

౨౫॥ అథవర్షావతారమాహ॥స్ఫురదితి॥ముహుః-స్ఫురతీ-అధీరేచంచలే-తటితౌనయనెఇవతటిన్నయనెయస్యాస్సాఅగళితాఃఅరిక్తాః-ఊరుపయోధరాఃమహామెఘాః-యస్యాంసా-అన్యత్ర-ఊరూచపయోధరౌచఊరుపయోధరం-ప్రాణ్యంగత్వాద్ద్వంద్వైకవద్భావః-తరగళితంఅపతితం- యస్యాంసాజలధరావళిమేఘపఙ్క్తిః - అత్ర జలధరావళేఃపయోధరాణాంచఅవయవావయవిభావాత్పృథఙ్నిర్దేశః- అప్రతిపాదితస్వసమయాఅనపేక్షితనిజవేళాసతీ-ఏకత్రయాగపద్యాత్ -అన్యత్రాధైర్యాచ్చేతిభావః-జగతీధరంభూధరంనైవతకం-ప్రియమివ - సమయాత్ సమగచ్ఛత్ -యాతెలఙ్-పయోజగతీశబ్దయోఃపచాద్యజంతెనధరశబ్దేనషష్ఠీసమాసః-అత్ర విశేషణమహిమ్నా జలధరావళౌనాయికాత్వప్రతీతెస్సమాసోక్తిః- సతీప్రియామిఇత్యుపమయాసాంగెనసఙ్కీర్యతె॥ ....

మూ, ౨౫ { గజకదంబకమేచకముచ్చకైర్నభసివీక్ష్య నవాంబు
దమంబరే । అభిససారనవల్లభమంగనానచకమేచ
కమేకరసంరహః ॥ .... }

౨౫॥ గజేతి॥ నభసి శ్రావణమాసే* నభా శ్శ్రావణికశ్చ నభ ఇత్యమరః- అంబరేవ్యోమ్ని -గజకదంబకమివ- మేచకం శ్యామలం* కాలశ్యామలమేచకా ఇత్యమరః ఉచ్చకైరున్నతం-నవాంబుదం వీక్ష్య-అంగనా- ఏకః ఏకాయనః ఏకో రాగో యస్యతం-ఏకరసం- తిరస్కృతవీరరసమిత్యర్థః-కం వల్లభం ప్రియం-రహః ఏకాంతే-నచకమేన కామయతే స్మ-తథా నాభిససార చ-సర్వం వల్లభం సర్వాపితత్తదంగనా చకమే అభిససార చేతి - నవాంబుదస్యోద్దీపకత్వాదితి యోక్తిః-ఇహ కామనాపూర్వకత్వాదభిసరణస్యతయోరార్థక్రమోబలీయస్త్వన్న్యాయేనయమకవశాయాతపాఠక్రమబాధేనయోజనాన్యాయ్యైవ॥

మూ, ౨౬ { అనుయయావివిధోపలకుండలద్యుతివితానకసంవలి
తాంశుకమ్। ధృతధనుర్వలయస్యపయోముచశ్శబ
లిమాబలిమానముషోవపుః॥ .... }

౨౬॥ అనుయయావితి॥ ధృతధనుర్వలయస్య ధృతేంద్రచాపమండలస్య- పయోముచో మేఘస్య-సంబంధి-శబలస్య భావశ్శబలిమా చిత్రత్వాత్ పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వా వివిధాః నానావర్ణాః-ఉపలాః మణయో యయోస్తయోః-కుండలయోః-ద్యుతివితానకేన కాంతిపుంజేన - సంవలితాః మిలితాః అంశవో నిజనీలభాసః-యస్యతత్ తథోక్తం శేషాద్విభాషేతి కప్రత్యయః- బలిమానముషో బల్యసురాహంకారహారస్య హరేః- వపుః అనుయయౌ అనుచకార - తద్వద్బభావిత్యర్థః-ఉపమాలంకారః ॥ ....

మూ, ౨౭ { ద్రుతసమీరచలైః క్షణలక్షితవ్యవహితా విటపైరి
వమంజరీ। నవతమాలనిభస్యనభస్తరోరచిరరోచి
రరోచత వారిదైః॥ .... }

౨౭॥ ద్రుతేతి॥ ద్రుతసమీరేణ శీఘ్రమారుతేన-చలైః వారిదైః-క్షణం లక్షితా చ సా వ్యవహితా చ క్షణలక్షితవ్యవహితా - క్షణికావిర్భావతిరోధానేత్యర్థః-స్నాతానులిప్తవత్ క్తపూర్వకాలైకేత్యాదినా నిత్యసమాసః - అచిరం రోచిర్యస్యాస్సా-అచిరరోచిః విద్యుత్ - ద్రుతసమీరచలైః విటపైశ్శాఖాభిః క్షణలక్షితవ్యవహితా-నవతమాలనిభస్య నవతమాలేన సదృశస్య తద్వన్నీ

లస్యేత్యర్థః-నిత్యసమాసః నభస్తరురివ-తస్యనభస్తరోఃమంజరీగుచ్ఛఇవ-అరోచ తేత్యుపమాలంకారః - అత్రనభస్తరోర్నభశ్రేష్ఠస్యేతివ్యాఖ్యానే తరుశజస్యవ్యాఘ్రాదివ చ్ఛేష్ఠార్థగోచరత్వాత్తమాలశబ్దేనపి శేషవాదినాతన్నిలసామాన్యేనపౌనరుక్త్యమితివల్లభః-తమాలశబ్దస్యేంద్రనీలాదివన్నైల్యమాత్రోపమానత్వాత్తరుశజస్యస్వార్థవృత్తిత్వేపి నపౌనరుక్త్యమిత్యన్యే॥..

మూ, ౨౯ {పటలమంబుముచాంపథికాంగనా సపదిజీవితసంశ
యమేష్యతీ। సనయనాంబుసఖీజనసంభ్రమాద్విధురబంధురబంధురమైక్షత ॥ ....}

౨౯॥ పటలమితి॥పథికాంగనా కావిత్ప్రోషితభర్తృకా-అతఏవ- సపది-జీవితసంశయంమరణం-ఏష్యతీనిశ్చితమరణేత్యర్థః॥ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితీవికల్పాన్నుమభావః- అతఏవ-సనయనాంబోస్సబాష్పస్యసఖీజనస్య-సంభ్రమాత్సంక్షోభాత్ - విధురబంధుఃసంభ్రమదర్శనాద్విహ్వలబంధుజనాసతీ అంబుముచాంపటలం-అబ-ధురమశోభనం-సదైన్యరోషమితియావత్ - ఐక్షత-ఈక్షతేస్మ-లఙ్ లుఙ్ఆటశ్చేతివృద్ధిః - ఇహవిరహవేదనాతుమాయానాయికాయాఃమరణసాధనమేఘపటలావేక్షణవర్ణనాత్తమవోగలక్షణామరణావస్థోక్తా-సాహిద్వివిధా - తముద్యోగస్వచ్ఛేష్టిత్యాహాయిః॥వ్యజ్ఞనస్సంగసంకల్పోజాగరఃకృశతారతిః హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశైన్యవస్థాసంగ్రహః-అత్రా ప్యేకస్మాదతురాద్దావ ఖ్యాంత్రిభ్యశ్చపరతోతురత్రయావృత్తిలక్షణంయమకత్రయంసంసృష్టంద్రష్టవ్యం॥ ....

మూ, ౩౦ {ప్రవసతస్సుతరాముదకంపయద్విదళకందళకంప
నలాలితః।నమయతిస్మవనానిమనస్వినీజనమనోన
మనోఘనమారుతః॥ ....}

౩౦॥ ప్రవసతఇతి॥కందళభూమికందళీ॥ ద్రోణపర్ణీస్నిగ్ధకందాకందళీభూమికందళీతిశబ్దార్ణవే-తస్యాఃపుష్పాణికందళాని ఫలేలుగిత్యణోలుక్-విదళానాంవికచానాం-కందళానాం కంపనేనావధూననేన- లాలితఃఉపస్కృతః-మనస్వినీజనస్య- మానసాం-నమనఃనమయితా-మానినీమానభంజనఇత్యర్థః-కర్తరి-ల్యుట్-ఘనమారుతోమేఘవాయుః- వనానినమయతిస్మప్రవసతఃప్రోషితాన్ - సుతరాం-ఉదకంపయత్ ఉద్వేజయితవాన్-మానినీమాన

కుర్దానస్య-వదనమనం ప్రోషితకంపనంవాకియదితిభావః॥ ....

మూ, ౩౧ { జలదపఙ్క్తిరనర్తయదున్మదంకలవిలాపి కలాపిక
దంబకమ్।కృతసమార్జనమర్దలమండలధ్వనిజ
యానిజయాస్వనసంపదా॥ .... }

౩౧॥ జలదేతి॥నిజయా-ఆత్మీయయా-స్వనసంపదా - కృతసమార్జనస్యమార్జనాఖ్యసంస్కారసహితస్య-మర్దళమండలస్య-ధ్వనేర్జయోయయాసా తథోక్తా-సమార్జనంనామమర్దళానాంధ్వననాథ్రాంభస్మమృదితాన్నైనపుష్కరలేపనం-జలదపఙ్క్తిః-ఉన్మదముత్కటమదం-కలవిలాపిమధురాలాపి-కలాపికదంబకంమయూరబృందం-అనర్తయత్॥ ....

మూ, ౩౨ { నవకదంబరజోఽరుణితాంబరైరధిపురంధ్రిశిలీంధ్ర
సుగంధిభిః। మనసిరాగవతామనురాగితానవన
వావనవాయుభిరాదదే॥ .... }

౩౨॥ నవేతి॥నవకదంబరజోభిఃఅరుణితమరుణీకృతం- అంబరమాకాశంయైస్తైః-శిలీంధ్రాణాంకందళీకుసుమానాం- యస్సుగంధఃసఏషామస్తీతిశిలీంధ్రసుగంధినః-తైః-గంధస్యేత్వేతదేకాంతగ్రహణాదరాత్సర్వధనీత్యాదివత్కర్మధారయాదపిఇనిప్రత్యయాశ్రయణం * కందళ్యాంచశిలీంధ్రస్స్యాదితిశబ్దార్ణవే-వనవాయుభిః-పురంధ్రీషుస్త్రీషువిషయేఅధిపురంధ్రివిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః-రాగవతాంకామినాం - మనసి-నవనవానవప్రకారాః ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః - కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్-అనురాగితా-ఆదదేఅనురాగఉత్పాదితఇత్యర్థః॥ ....

మూ, ౩౩ { శమితతాపమపోఢమహీరజఃప్రథమబిందుభిరం
బుముచోఽంభసామ్ ।ప్రవిరలైరచలాంగణమంగ
నాజనసుగంనసుగంధినచక్రిరే॥ .... }

౩౩॥ శమితేతి॥అంబుముచోమేఘాః- ప్రవిరళైః- అంభసాం-ప్రథమబిందుభిః-శమితతాపం- అపోఢమహీరజఃనిరస్తధూళికం- నతుపంకిలమితిభావః సుగంధిమత్వాత్సౌకుమార్యాన్ సౌరభం- ఇహాతదేకాంతత్వాదంధస్యేత్వం-అచలాంగణంశైలతటోత్సంగం * అంగణంచత్వరాజిరఇత్యమరః-అంగనాజనఃసుఖేనగచ్ఛత్యస్మిన్నితి సుగం- అంగనాజనానాంసుగంసుఖసంచారక్షమమిత్యర్థః § సుదురోరధికరణఇతిగమేర్డప్రత్యయేటిలోపః-ననచక్రిరేచ

క్రీడత్యర్థః-ద్వాభ్యాం ప్రకృతమర్థాంగమయతః॥ ....

మూ, ౩౪ { ద్విరదదంతవళక్షమలక్ష్యతస్ఫురిత భృంగమృగ
చ్ఛవి కేతకమ్। ఘనఘనౌఘవిఘట్టనయా దివః కృ
శశిఖం శశిఖండమివ చ్యుతమ్॥........................ }

౩౪॥ ద్విరదేతి॥ ద్విరదదంతవళక్షం గజదంతధవళం *వళక్షో ధవళో ర్జునః ఇత్యమరః-భృంగో మృగ ఇవ భృంగమృగః తస్య ఛవిః- సా స్ఫురితా యస్మిన్-తత్తథోక్తం- కేతక్యాః పుష్పం కేతకం స్వపుష్పఫలమూలేషు బహుళమిత్యణో లుకి నాదివృద్ధిః స్వలుక్ తద్ధితలుకీతి స్త్రీ ప్రత్యయస్యాపి లుక్- ఘనఘనౌఘః ఘట్టనయా నిబిడమేఘసంఘోపఘాతేన-దివః అంతరిక్షాత్- చ్యుతం - కృశశిఖం సూక్ష్మాగ్రం-శశిఖండమివాలక్ష్యతేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౩౫ { దళితమౌక్తికచూర్ణవిపాండవస్స్ఫురిత నిర్ఝర
శీకరచారవః। కుటజపుష్పపరాగకణాస్స్ఫుటం విదధి
రేదధిరేణువిడంబనామ్॥ .... }

౩౫॥ దళితేతి॥ దళితమౌక్తికానాం నిష్పిష్టముక్తాఫలానాం- చూర్ణ ఇవ-విపాండవః అతిశుభ్రాః-స్ఫురితాః ఝర్ఝరా నిర్ఝరాణాం - శీకరా ఇవ చారవః-కుటజపుష్పపరాగకణాః స్ఫుటం- దధిరేణువిడంబనాం దధిచూర్ణానుకారం-విదధిరే చక్రిరే తద్వద్బభూవురిత్యర్థః - పూర్వోక్తమాద్వియానుప్రాణితేయముపమేతి సంకరః॥ ....

మూ, ౩౬ { నవపయఃకణకోమలమాలతీకుసుమసంతతిసంతత
సంగిభిః। ప్రచలితోడునిభైః పరిపాండిమా శుభరజో
భరజోలిభిరాదదే॥ .... }

౩౬॥ నవేతి॥ నవపయఃకణవత్ నవోదబిందువత్ - కోమలానాం మాలతీకుసుమానాం జాతీపుష్పాణాం-సంతతిషు-సంతతసంగిభిః నిరంతరాసక్తైః *సుమనా మాలతీ జాతిరిత్యమరః-అతఏవ ప్రచలితోడునిభైః పరాగరూషణాత్సంచరన్నక్షత్రకల్పైరిత్యుత్ప్రేక్షా- అలిభిః-శుభాత్ రజోభరాత్పరాగపుంజాత్-జాతః-శుభరజోభరజః-పరిపాండిమా ధవళిమా-ఆదదే స్వీకృతః॥

మూ, ౩౭ { నిజరజఃపటవాసమివాకిరద్ధృతపటోపమవారిము
చాం దిశామ్। ప్రియవియుక్తవధూజనచేతసామన
వనీనవనీపవనావళిః॥ .... }

౩౭॥ సిషేచేతి॥ ప్రియవియుక్తవధూజనచేతసాం-కర్మణిషష్ఠీ- అనవనీ అరక్ష-
ణీ-కింతు-హంత్రీత్యర్థః-అవతేః కర్తరిల్యుట్-టిత్త్వాత్ ఙీప్- నవనీపవనా-
వళిః నవకదంబకాననపఙ్క్తిః- ధృతాః పటోపమాః పటకల్పాః - వారిముచో మే-
ఘాః యాభిస్తాః- మేఘపటావృతా ఇత్యర్థః- తాసాం దిశాం- నిజరజః స్వపరా-
గ ఏవ-పటవాసః పిష్టాతమివేత్యుత్ప్రేక్షా* పిష్టాతః పటవాసక ఇత్యమరః-అకి-
రదక్షిపత్-కిరతేః కర్తరి లఙ్ సఖీవదితి భావః॥......................

మూ, ౩౮ { ప్రణయకోపభృతోఽపి పరాఙ్ముఖాస్సపది వారిధరా-
రవభీరవః। ప్రణయినః పరిరబ్ధుమనంతరం వవళిరే
వళిరేచితమధ్యమాః।............................ }

౩౮॥ ప్రణయేతి॥ ప్రణయకోపభృతః - అతఏవ పరాఙ్ముఖాః విముఖా అపి-
స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితి వికల్పాదాకారః-సపది- వారి-
ధరారవేభ్యః మేఘగర్జితేభ్యః-భీరవః భీతాః- స్త్రియ ఇతి శేషః- అనంతరం
గర్జితాకర్ణనానంతరమేవ-ప్రణయినః ప్రియాన్-పరిరబ్ధుమాలింగితుం వ-
ళిరేచితాని ఆలింగనార్థమంగప్రసరణాత్ త్రివళిరిక్తీకృతాని- మధ్యమాన్య-
వలగ్నాని-యాసాం తాస్సత్యః-వవళిరే పరివృత్తాః- వలతేర్వకారాదిత్వా-
త్ శసదదవాదిగుణానామితి ఏత్వాభ్యాసలోపప్రతిషేధః॥..............

మూ, ౩౯ { విగతరాగగుణోఽపి జనో న కశ్చలతి వాతి పయోదన-
భస్వతి। అభిహితేఽళిభిరేవమివోచ్చకైరననృతేన
నృతేనవపల్లవైః॥ .... }

౩౯॥ విగతేతి॥ పయోదనభస్వతి మేఘమారుతే - వాతి వహతిసతి- వాతేర్లట-
శ్శత్రాదేశః- విగతరాగగుణోఽపి విరక్తోఽపి- కోజనః- న చలతి సర్వోఽపి చల-
త్యేవేత్యర్థః-ఏవం-అళిభిః-ఉచ్చకైః తారం-అనృతమసత్యం- న భవతీత్యన-
నృతం-తస్మిన్ననృతే సత్యవచనే-అభిహితే సతి నవపల్లవైః - ననృత ఇవ నృ-
త్తంకృతమివేత్యుత్ప్రేక్షా-నృత్తేర్భావే లిట్ ....

మూ, ౪౦ { అరమయర్భవనాదచిరద్యుతేః కిలభయాదివ
యాతుమనిచ్ఛవః। యదునరేంద్రగణం తరుణీగణా
స్తమథ మన్మథమంథరభాషిణః॥ .... }

౪౦॥ అరమయన్నితి॥ అథ-అచిరద్యుతేః విద్యుతః- భయాత్కిల భయాదివ-
న తు తథా- కింతు - రాగాదేవేతి భావః కిలేత్యలీకే- భవనాత్ప్రమదగృహాత్-

యాతుం నిర్గంతుం-అనిచ్ఛవః - భయవ్యాజాత్ (త్రైః) వస్థితా ఇతి భావః॥ విందురిచ్ఛురిత్యు ప్రత్యయాంతో నిపాతః-మన్మథేన స్మరేణ - మంథరమలసం భాషంత ఇతి మన్మథమంథరభాషిణః-కామపరవశా ఇత్యర్థః తరుణీగణాః తం ప్రకృష్టం యదవ పవనరేంద్రాః - తేషాంగణం- అరమయన్ రమయంతి స్మ -అత్ర భయేన రాగనిగూహనాన్మీలనాలంకారః॥మీలనం వస్తునా యత్ర వస్త్వంతరనిగూహనమితి లక్షణాత్ - సోప్యాగంతుకేన భయేన సహజరాగతిరోధానా దాగంతుకేన సహజతిరోధాన రూపః॥ ....

మూ, ౪౧ { దధతమంతరితాహిమదీధితిం ఖగకులాయకులాయ
నిలాయితామ్। జలదకాలమబోధకృతం దిశామపర
థాపరథావయవాయుధః॥............ ... . }

౪౧॥ అథ శరద్వర్ణనమారభతే॥దధతమిత్యాది॥ రథావయవాయుధః-చక్రాయుధో హరిః-అంతరితాహిమదీధితిం తిరోహితోష్ణాంశుం-తథా- ఖగకులాయ పక్షిసంఘాయ- కులాయేషు నీడేషు నిలీయంత ఇతి కులాయనిలాయినః॥ కులాయో నీడమస్త్రియామిత్యమరః- తేషాం భావస్తత్తా- తాం-దధతం ప్రయచ్ఛంతం పక్షిసంచారం ప్రతిబధ్నంతమిత్యర్థః॥ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమ్ ప్రతిషేధః- దిశామితి కర్మణి షష్ఠీ-అబోధకృతమజ్ఞానకారిణం- మేఘావరణేన ప్రాచ్యాదిదిగ్వివేకం లుంపంతమిత్యర్థః-జలదకాలం ప్రావృట్కాలం- అపరథా ప్రకారాంతరేణ-అప ప్రావ- మేఘోపాధినా ప్రావృడ్వ్యవహారభాజంతమేవ కాలం మేఘాత్యయోపాధినా శరత్సంజ్ఞయా ఉపలేభ ఇతి కాలోహి ఏక ఏవ సన్నైకోపాధి సంబంధాన్నానాత్వేనోపచర్యత ఇతి తద్విదః॥ ....

మూ, ౪౨ { సవికచోత్పలచక్షుషమైక్షత క్షితిభృతోంకగతాం
దయితామివ। శరదమచ్ఛగళద్వసనోపమామఘ
నాఘనాశనకీర్తనః॥ .... }

౪౨॥ సఇతి॥ అఘానాం- నాశనం నివర్తకం- కీర్తనం యస్య సః- అఘనాశనకీర్తనః సహరిః- వికచం- ఉత్పలమేవ చక్షుర్యస్యాస్తాం- అచ్ఛం శుభ్రం గళత్ స్రస్తం యద్వసనం తస్యోపమా సాదృశ్యం - తస్యాః క్షమాః యోగ్యాః మేఘా యస్యాస్తాం- అత ఏవ క్షితిభృతః రైవతకస్య- అంకగతాం ఉత్సంగగతాం దయితామివ స్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా-శరదం- ఐక్షత॥ ... .

మూ, ౪౩ { జగతినైశమశీత కరః కరైర్వియతి వారిదబృందమయం తమః । జలజరాజిషునైద్రమదిద్రవన్న మహతామహతాః క్వచ నారయః॥ .... }

౪౩॥జగతీతి॥ అశీతకరఃఉష్ణాంశుః కరైః-స్వాంశుభిః-జగతిలోకే - నిశాయాం భవంనైశం§ నిశాప్రదోషాభ్యాం వేతి వికల్పాదణ్ప్రత్యయః-తమస్తిమిరం- అదిద్రవత్ ద్రావయతిస్మ-నిరస్తవానిత్యర్థః- ద్రుగతావితిధాతోఃణౌచఙ్ద్వి వధాయాంహ్రస్వఃసవ్వద్భావః § స్రవతిశృణోతి ద్రవతి ప్లవతి ప్రవతిచ్యవ తీనాం వేత్యభ్యాసస్య వికల్పాదిత్వం- వియత్యాకాశే - వారిదబృందమయం మేఘసంఘరూపం-స్వార్థేమయట్ -తమః అదిద్రవత్ జలజరాజిషు-నిద్రైవ నైద్రం నిమీలనం-తదేవతమఃతత్ - అదిద్రవత్ -తథాహి-మహతాం మహా త్మనాం అరయః-క్వచనక్వవా-నాహతాః హతాన-కింతుసర్వత్ర హతాభ వంతీత్యర్థః- ద్వితీయనిషేధప్రాపితస్య ప్రకృతార్థస్యహననస్యత్యత్రయోఃని షేధః పునః క్వేతిక్వశబ్ద సామర్థ్యాత్ ప్రకృతార్థపర్యవసానం-వైధ ర్మ్యేణసామాన్యాద్విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః।.... ....

మూ, ౪౪ { సమయఎవకరోతిబలాబలంప్రణిగదంత ఇతీవశరీరిణామ్।శరదిహంసరవాఃపరుషీకృతస్వరమయూరమయూరమణీయతామ్॥ .... }

౪౪॥ సమయఇతి॥ సమయఃకాలఎవ*సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంత సంవిదఇత్యమరః- శరీరిణాంబలాబలేక్షవిప్రతిషిద్ధంచానధికరణ వాచీతివిక ల్పాద్ద్వంద్వైకవద్భావః॥ కరోతీతి - ప్రణిగదంతఃప్రతిపాదయంతఇవేత్యు త్ప్రేక్షా నేర్గదనదేత్యాదినాణత్వం- శరది-హంసరవాః-పరుషీకృతస్వ రాఃనిష్ఠురీకృతనాదాః- మయూరాయస్మిన్కర్మణి- తత్పరుషీకృతస్వరమ యూరంయథాతథా-రమణీయతాం-అముః ప్రాప్తాః - యాతేలఙ్క్షలజ శ్శాకటాయనస్యైవేతి ఝుఙ్గసాదేశః § ఉస్యపదాంతాదితిపరరూపతా- సంహితాయాం§ ఢ్రలోపేపూర్వస్యదీర్ఘోఽణఇతిదీర్ఘః- శరత్ప్రావృ షోర్హంసమయూరకూజిత మాధుర్యవిపర్యయదర్శనాత్కాల ఏవప్రాణి నాంబలాబలనిదానమితివక్తవ్యమభూదిత్యర్థః॥ ....

మూ, ౪౫ { తనురుహాణిపురోవిజితధ్వనైర్ధవళపక్షవిహంగమకూజితైః।జగళురక్షమయేవశిఖండినఃపరిభవోఽరిభవోహిసుదుస్సహః॥ .... }

౪౫॥ తనురుహాణీతి ॥ పురోగ్రే-ధవళపక్షవిహంగమాః హంసపక్షిణః హంసాస్తు శ్వేతగరుత ఇత్యమరః- తేషాంకూజితైః-విజితధ్వనేః-శిఖండినోమయూరస్య-తనురుహాణిబర్హాణి-ఇగుపధలక్షణఃకప్రత్యయః- జక్షుషాయా హంసకూజితేర్ష్యయైవ - జగళుఃగళంతిస్మ కాలప్రయుక్తస్యబర్హగళనస్యాక్షమాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతిగుణహేతూత్ప్రేక్షా యుక్తంచైతదిత్యాహ-అరిభవః-పరిభవః సుమనస్వినాం అత్యంతాసహ్యాహి - పరాజయసహిష్ణస్యాంగసాదోయుజ్యత ఇతిభావః కారణేన కార్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః-సచస్వసామర్థ్యేనోత్ప్రేక్షయా సంకీర్యతే॥........

మూ, ౪౬ { అనువనంవనరాజివధూముఖేబహుళరాగజపాధ
రచారుణి। వికచబాణదళావళయోధికంరురుచిరే
రుచిరేక్షణవిభ్రమాః॥..... .... }

౪౬॥ అనువనమితి॥అనువనంప్రతివనం-బహుళోరాగోయస్యాస్సాచాసౌ జపాచ ఓడ్రపుష్పం*ఓడ్రపుష్పంజపేత్యమరః- పుష్పేష్వజాతిప్రభృతిత్వాత్స్త్రీలింగతా-సైవాధరః- తేనచారుణిరమ్యే-వనరాజిరేవవధూః-తస్యాముఖంప్రాగ్భాగః-సఏవ-ముఖంవక్త్రమితిశ్లిష్టరూపకం-తస్మిన్- రుచిరాణాం ఈక్షణానాం-విభ్రమాఇవవిభ్రమాఃశోభాయాసాంతాః- వికచబాణదళావళయఃనీలఝింటీపత్రపజయః * బాణోస్త్రీనీలఝింట్యాంచేతివైజయంతీ- అధికంరురుచిరేశుశుభిరే-ఉపమానరూపకయోస్సంకరః॥ ....

మూ, ౪౭ { కనకభంగపిశంగదళైర్దధేసరజసారుణకేసరచా
రుభిః।ప్రియవిమానితమానవతీరుషాంనిరసనైరసనై
రవృథార్థతా॥ .... }

౪౭॥ కనకేతి॥ కనకభంగాఃస్వర్ణఖండాఇవ - పిశంగానిదళానియేషాం తైః-సహరజసాసరజసం*అచతురేత్యాదినాసాకల్యార్థేవ్యయీభావః-సమాసాంతనిపాతః-బహువ్రీహ్యర్థలక్షణయాతు-సరజస్కా ఇత్యర్థః-అత ఏవసరజసమితినావ్యయీభావ ఇతి వామనః - అథ వా-మహోక్షవిప్రయోగస్త్వాచ్చ్యాదవ్యయీభావదర్శనంప్రాయికమితి పక్షాశ్రయణాద్బహువ్రీహ్యన్తోపిసాధురేవ-తథాచ- సరజసంసరజసాయే-అరుణకేసరాః-తైశ్చారుభిఃప్రియైః-విమానితాఃఅవమానితాః మానవత్యఃమానిన్యః-తాసాం-యారుషారోషాస్తాసాంనిరసనైః-నిరాసకైః।అస్యతేఃకర్తరిల్యుట్-అసనైఃప్రియ

శప్రసూనైః॥*సజ్జకానన బంధూకపుష్పప్రియకజీవకా ఇత్యమరః-అవ్యర్థా
ర్థతామాననిరాసకత్వాత్-అస్యంతీత్యసనానీత్యన్వర్థనామకత్వం- ద
ధైదధ్రే-దధాతేః కర్మణిలిట్॥ ......

మూ, ౪౮ ముఖసరోజరుచం మదపాటలామనుచకార చకో
రదృశాం యతః। ధృతనవాతపముత్సుకతామతో
నకమలం కమలంభయదంభసి॥ ......

౪౮॥ ముఖసరోజేతి॥ ధృతః నవాతపో యేన తత్ ధృతనవాతపం-బాలాతపతా
మ్రమిత్యర్థః-అంభసి-కమలం అంభస్థకమలం-అంభోగ్రహణం స్థలకమలనివృ
త్త్యర్థం అమ్లానతాద్యోతనార్థం వా-యతోనుదేన పాటలాం మదపాటలాం-
చకోరదృశాం స్త్రీణాం ముఖసరోజరుచం ముఖారవిందశోభాం-అనుచకార అ
నుపరాభ్యాం కృఞః ఇతి పరస్మైపదనియమః- అతోనుకరణాద్ధేతోః-కం పుమాం
సం- ఉత్సుకతాం ప్రేయసీముఖావలోకనకౌతుకితాం-నాలంభయత్ నాగ
మయత్-సర్వం చాలంభయదేవ-తత్సారకత్వాదిత్యర్థః-ఏతేనౌత్సుక్యవస్తు
నాకార్యేణ కారణభూతా కమలదర్శనోత్థా ముఖస్మృతి ర్వ్యజ్యత ఇతి వస్తు
నాలంకారధ్వనిః- ఏతేన స్వయం స్త్రీముఖసదృశతయా కమలం స్వాధారేం
భసి పుంస ఉత్సుకతామలంభయదితి రంగరాజవ్యాఖ్యానం కాకస్య కార్ష్ణ్యా
ద్ధవళః ప్రాసాద ఇతివదసంగతమితి మంతవ్యం-అలంభయదితి లభేర్ణ్యంతా
ల్లఙ్-లభేశ్చేతి నుమాగమః - లభేశ్చానుపసర్జక గత్యర్థత్వాత్ గతిబుద్ధి
త్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వే ద్వికర్మకతా-గత్యుపసర్జక ప్రాప్త్యర్థ
త్వే తు వైపరీత్యమిత్యుక్తం-సితం సితిమ్నేత్యత్ర॥ ......

మూ, ౪౯ విరతసస్యజిఘత్సుమఘట్టయత్కలమగోపవధూర్న
మృగవ్రజమ్। శ్రుతతదీరితకోమలగీతకధ్వనిమిషే
నిమిషేక్షణమగ్రతః॥ ......

౪౯॥ విరతేతి॥ ఇషే ఆశ్వయుజే మాసి*స్యాదాశ్వినఇషోప్యాశ్వయుజోపీ
త్యమరః - కలమగోపీ శాలిగోప్త్రీ చ సా వధూశ్చ కలమగోపవధూః స్త్రీ
యాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః-శ్రుతః ఆకర్ణితః-తయా వధ్వా- ఈరి
తస్య ఆలాపితస్య-కోమలగీతకస్య మధురగానస్య-ధ్వని ర్యేన తం - శ్రుతతదీరి
తకోమలగీతకధ్వనిం అతఏవ - అగ్రతో గ్రే-ననిమిషతి విస్మయానందాభ్యా
మిత్యనిమిషం-ఇగుపధలక్షణః కః ప్రత్యయః-తదీక్షణం యస్య తం-అనిమిషేక్ష

౪౯-ఘట్టుం అట్టుం వా ఇచ్ఛా జిఘట్టిషా-ఘట్టేరదాదేశాద్సన్నంతాదప్రత్యయాదితి స్త్రియాం అప్రత్యయః - సాపిరతా యస్యతం - విరతసస్యజిఘత్సం-ఉపసర్జన హ్రస్వః-స్యగ్వ్రజం నాఘట్టయత్ నాతాడయత్ -సిద్ధే సాధనప్రయోగాద్యోగాదితి భావః-అత్ర దండసాధ్యస్య ని వారణే కాకతాలీయన్యాయేన సుఖార్థస్య గానస్య కారణత్వకథనాత్సమాధిరలంకారః- కారణాంతరయోగాత్కార్యసుకరత్వం సమాధిరితి లక్షణాత్ ॥...............

మూ. ౫౦ { కృతమదం నిగదంత ఇవాకులీకృతజగత్త్రయమూర్జమతంగజమ్। వపురయుక్ఛదగుచ్ఛసుగంధయస్సతతగాస్తతగానగిరోऽలిభిః॥ .... }

౫౦॥ కృతేతి॥ అయుజో విషమాః-ఛదాః పర్ణాని-యేషాం తే- అయుక్ఛదాః సప్తపర్ణాః- తేషాం-గుచ్ఛైః స్తబకైః-సుగంధయః శోభనగంధాః-గజమదగంధిన ఇతి భావః-అలిభిః భృంగైః- తతాః విస్తృతాః-గానగిరో యేషాం తే - అలిభిః గీయమానా ఇత్యర్థః- సతతం గచ్ఛంతీతి సతతగాః సదాగతయః- వాయవ ఇతి యావత్ - కృతమదం జనితమదం- అత ఏవ ఆకులీకృతజగత్త్రయం-ఊర్జః కార్తికః * బాహులో ర్జః కార్తికిక ఇత్యమరః-స ఏవ మతంగజ ఇతి రూపకం-తం నిగదంత ఇవ - అయమాగచ్ఛతీత్యావేదయంత ఇవ వవుః వా. తస్య-మత్తమాతంగగమనే హ్యేవంవిధ వాయువహన సంభవాదియముత్ప్రేక్షా రూపకత్వమంగమస్యాః॥ ....

మూ. ౫౧ { విగతవారిధరావరణాః క్వచిద్దదృశురుల్లసితాసిలతాసితాః॥ క్వచిదివేంద్రగజాజినకంచుకాశ్శరదినీరదినీర్గ్యవోదిశః॥ .... }

౫౧॥ విగతే॥ శరది-యదవప్యాయాదవాః-యదుశబ్దేన రఘుశబ్దేన త్తసపత్యా లక్షణా గజసపక్షశబ్దేనాహత ద్రాజత్వాదిక్షు హుషులుగసంభవాదితి-క్వచిత్ విగతవారిధరావరణాః నివృత్తమేఘావరణాః- అత ఏవ ఉల్లసితాః కోశాదుద్ధృతాః- ఉల్లసితా ఇవాసిలతాః-తద్వత్ -అసితాః శ్యామా ఇత్యుపమా- క్వచిత్తు - నీరదినీః నిరుదకాః-శుభ్రాభ్రపటలచ్ఛన్నా ఇత్యర్థః-అత ఏవ- ఇంద్రగజాజినమైరావణచర్మ-తదేవ కంచుకః కూర్పాసకః యాసాం తా ఇవ స్థితా ఇత్యుత్ప్రేక్షా-దిశః దదృశుః-ఉక్తాలంకారయోస్సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౫౨ { విలులితామనిలైశ్శరదఙ్గనా నవసరోరుహకేస
రసమ్భవామ్। వికిరితుం పరిహాసచికీర్షయా హరివ
ధూరివ ధూళిముదక్షిపత్॥ .... }

౫౨॥ విలులితామితి॥ శరదేవాఙ్గనా శరదఙ్గనేతి రూపకమ్- అనిలైః-విలులితాం విక్షోభితాం - ఇతస్తతో విక్షిప్తామిత్యర్థః - నవసరోరుహకేసరసమ్భవాం-ధూళిం పరాగం-పరిహాసచికీర్షయా నర్మ కర్తుమిచ్ఛయా-దధాతేస్సన్నన్తాత్ స్త్రియామప్రత్యయే టాప్-హరివధూః-వికిరితుం విక్షేప్తుమివ తుముణ్ణ్వులౌ క్రియాయాం క్రియార్థాయామితి తుమున్ప్రత్యయః-ఋత ఇద్ధాతోరితీకారః - ఉదక్షిపత్ ఉత్క్షిప్తవతీ- రూపకోజ్జీవితేయముత్ప్రేక్షా- కిరతేర్యం కీర్యమాణకర్మ - యథాహ- రజః కిరతి మారుతః క్వచిత్తత్రాకారకోన్యః కర్మా యథా తథైవేతి వివేకః॥ ....

మూ, ౫౩ { హరితపత్త్రమయీవ మరుద్గణైః స్స్రగవబద్ధమనో
రమపల్లవా। మధురిపోరభితామ్రముఖీ ముదం దివిత
తాన శుకావలిః॥ .... }

౫౩॥ హరితేతి॥ అభితామ్రముఖీ అరుణముఖీ, స్వాఙ్గాచ్చేత్యాదినా వికల్పాత్ ఙీష్-శుకావలిః- మరుద్గణైః-దివి తతా హరిప్రియార్థమాకాశే తతా-హరితానాం హరిద్వర్ణానాం-పత్త్రాణాం వికారో హరితపత్త్రమయీ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్-తథా అవబద్ధాః గ్రథితాః- మనోరమాః పల్లవాః యస్యాం సా స్రగివేత్యుత్ప్రేక్షా-మధురిపోః శ్రీకృష్ణస్య-ముదం-తతాన చకారేత్యర్థః॥

మూ, ౫౪ { స్మితసరోరుహనేత్రసరోజలామతిసితాఙ్గవిహం
గహసద్దివమ్। అకలయన్ముదితామివ సర్వతస్స శర
దం శరదంతురదిఙ్ముఖామ్॥ .... }

౫౪॥ స్మితేతి॥ స హరిః స్మితాని వికసితాని- సరోరుహాణ్యేవ నేత్రాణి యేషు తాని-సరోజలాని యస్యాం తాం-తథోక్తాం-అతిసితాఙ్గాః ధవళపక్షాః-విహంగాః హంసాః-తైః హసత్ సన్తీస్మయమానేవ స్థితా ద్యౌర్యస్యాం తాం తథోక్తాం-శరైః తృణవిశేషైః-దన్తురాణ్యున్నతదన్తాని- హాసాత్ప్రకాశదశనానీతియావత్ దన్త ఉన్నత ఉరజిత్యురచ్ప్రత్యయో మత్వర్థీయః- తాని దిఙ్ముఖాని యస్యాం తాం-శరదన్తురదిఙ్ముఖాం-శరదం - సర్వతః ముదితామివ అకలయత్ - సర్వత్ర నేత్రవికాసహాసాదిలింగైః హృష్టామివ అమన్య

తేత్యర్థః-అత్ర సరోజహంసశరేషు నేత్రహాసదంతత్వారోపణాద్రూపకా లంకారః- తద్వశాత్ప్రతీయమానాంగనాభేదాధ్యవసాయాచ్ఛరదిముదితత్వోత్ప్రేక్షేతి సంకరః॥ ....

మూ, ౫౫ { గజపతిద్వయసీరపి హైమనస్తుహినయన్ సరితః పృషతాంపతిః। సలిలసంతతిమధ్వగయోషితామతనుతాతనుతాపకృతంనృశామ్ ॥ .... }

౫౫॥ అథ హేమంతం వర్ణయతి॥ గజపతీతి॥ గజపతిః ప్రమాణమాసాం గజపతిద్వయస్యః మహాగజప్రమాణాః ప్రమాణే ద్వయసచ్ దఘ్నచ్ మాత్రచ ఇతి ప్రమాణే ద్వయసచ్ప్రత్యయః టిడ్ఢాణ ఇత్యాదినా జీప్-తా అపి- సరితస్తుహినయన్ హిమీకుర్వన్ తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః- హేమంతే భవః హైమనః సర్వత్రాణ్చ తలోపశ్చేతి హేమంతశబ్దాచ్ఛైషికోణ్ప్రత్యయః-తకారలోపశ్చ పృషతాం బిందూనాం-పతిర్వాయుః పృషంతిబిందుపృషతావిత్యమరః-అధ్వానం గచ్ఛంతీత్యధ్వగాః పథికాః అంతాత్యంతాధ్వదూరపారసర్వానంతేషు డః-తద్యోషితాం ప్రోషితభర్తృకాణాం-నృశాం అతనుతాపకృతం మహాసంతాపకారిణీం - సలిలసంతతిం- అతనుత- ఉష్ణమస్రూత్పాదయామాసేత్యర్థః- హేమంతమారుతో విరహిణామస్రూజనీతి భావః॥ ....

మూ, ౫౬ { ఇదమయుక్తమహో మహదేవ యద్వరతనోః స్మరయత్యనిలోఽన్యదా। స్మృతసయౌవనసోష్మపయోధరాన్ సతుహినస్తుహినస్తు వియోగినః ॥ ..... }

౫౬॥ సర్వదావియోగినాముద్దీపకస్యాపి వాయోర్హేమంతే వైశిష్ట్యమాచష్టే॥ ఇదమితి॥ అనిలో వాయుః-అన్యదా అన్యస్మిన్ కాలే-గ్రీష్మాదావిత్యర్థః సర్వైకాన్యేత్యాదినా దా ప్రత్యయః-వియోగినః వియుక్తాన్ గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం-వరతనోః వరతనుమిత్యర్థః అధీగర్థేత్యాదినా కర్మణి శేషే షష్ఠీ-స్మరయతీతి యత్-స్మరతేరాధ్యానమిత్వాద్ధ్రస్వః ఇదం స్మారకత్వమపి-మహదత్యంతం - అయుక్తమేవ-సహకారివిగమాదితి భావః-అహో అత్యంతాకించిత్కరత్వాద్విస్మయః- హేమంతే తు మహాంస్తత్వాయత్వస్యసంభావితమిత్యాహ-స్మృతేతి-సతుహినః హిమసహితః-అనిలస్తు సయౌవనాః యౌవనయుక్తాః - అతఏవ-సోష్మాణః సోష్ణాః- యే పయోధరాః

చాః- తేష్వృతౌః, నైస్త్రీః - స్మృతసయావనసోష్మపయోధరాః - వియోగి గినోవియుక్తాః, తథాయుక్తంచానీప్సితమితికర్తృత్వం-హిమస్తుహంతువా-సంభావనాయాంలోట్- హేమంతేహిమసహకారాస్తుచోష్మైకసాధ్యదుఃఖోత్పాదనసామర్థ్యాద్వియోగిమారకత్వమపిసంభావ్యతే- తైగ్రీష్మాదౌతుతాదృక్సహకారివిరహాత్స్మారకత్వమప్యయుక్తమితిభావః - అవారకే మారకత్వసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః-ఇహసహజకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరతిశయయోరభేదాధ్యవసాయఇతిరహస్యమ్॥ ....

మూ, ౫౮ { ప్రియతమేనయయాసరుషాస్థితంన సహసా సహ నాపరిరభ్యతమ్। శ్లథయితుంక్షణమక్షమతాంగనా నసహసాసహసాకృతవేపథుః॥........ .... }

౫౮॥ ప్రియతమేనేతి॥అత్రాద్యపర్యాయేనసహసేతి త్రైధావిభాగః-అన్యత్రసహసేత్యేకంపదం-సరుషాసరోషయా- యయాస్త్రియాకర్త్ర్యా ప్రియతమేనసహస్థితం-నపుంసకేభావేక్తః సాఽంగనాస్త్రీ -సహసామార్గశీర్షమాసేన*మార్గశీర్షేసహోమార్గఇత్యమరః - కృతవేపథుఃజనితకంపాసతీ,కృతోధుజిత్యథుచ్ప్రత్యయః-తంపూర్వమగణితమేవ-ప్రియం-హసేనసహవర్తతఇతిసహసా-సహోసాసనీ * అథోహసఃహాసోహాస్యంచేత్యమరః,స్వనహాసోవేతివికల్పాదప్రత్యయఃసహసాశీఘ్రం- స్వరాదినిపాతాదవ్యయం-పరిరభ్యాశ్లిష్య-క్షణంక్షణమపీత్యర్థః-అన్యథావైరస్యాత్ -అతఏవసామర్థ్యలభ్యార్థత్వాదపేరప్రయోగః-శ్లథయితుంనాక్షమత వైయర్థ్యాచ్ఛిథిలీకర్తుంనోత్సహతేస్మేత్యర్థః- మానినీమానభంజనక్షమోయంమాసఇతిభావః-కలహాంతరితేయంనాయికా* కోపాత్కాంతంపరానుద్యపశ్చాత్తాపసమన్వితేతిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౫౯ { భృశమదూయతయాధరపల్లవక్షతిరనావరణాహిమమారుతైః। దశనరశ్మిపటేనచసీత్కృతైర్నివసితేవసితేనసునిర్వృతా॥......................... }

౫౯॥ భృశమితి॥అనావరణాఆవరణరహితాయా- అధరపల్లవస్యక్షతిఃవ్రణః-హిమమారుతైః-భృశం-అదూయతఅతప్యత-దూఙ్ పరితాపేదైవాదికాత్కర్తరిలఙ్ సాక్షతిః-యత్తదోర్నిత్యసంబంధః-సీత్కృతైఃసీత్కారైఃకర్తృభిః-సితేనశుభ్రేణ-దశనరశ్మ్యయపవపటః- తేనకరణేన-నివసితాఆచ్ఛాదితేవ - నిర్వృ

ర్యాద్వసైరాచ్ఛాదనార్హత్వాత్-కర్మణి క్తః-తస్యేడాగమః- సుసీమ్నో
సుష్ఠునివర్ణవార- శీతాళురాచ్ఛాద్యత ఇతి భావః- హిమమహతాధర వ్రణనిర్వా
పణస్య సీత్కారకర్తృకదశనరశ్మిపటాచ్ఛాదన హేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రే
క్షయోస్సంకరః॥ ......

మూ, ౪౯ { వ్రణభృతా సుతనోః కలసీత్కృతైః స్ఫురితదంత
మరీచిమయం దధే। స్ఫుటమివావరణం హిమమారు
తైర్మృదుతయా మృదితయాధరలేఖయా॥ ......

౪౯॥ ఉక్తమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ॥ వ్రణేతి॥ మృదుతయా మార్దవే
న హేతునా-హిమమారుతైః- మృదితయా పీడితయా- టుమ ఉపతాప ఇతి ధా
తోః భావాదికాత్కర్మణి క్తః- వ్రణభృతా దంతవ్రణభృతా- సుతనోః స్త్రి
యాః-అధరౌ లేఖేవ అధరలేఖా-తయా అధరలేఖయా కర్త్ర్యా కలసీత్కృ
తైః హేతునా స్ఫురితాః ప్రకాశితాః- యాః దంతమరీచయః తన్మయం తద్రూ
పం-స్ఫుటం-ఆవరణం ఆచ్ఛాదనం-దధ ఇవ ధృతమివేత్యుత్ప్రేక్షా- దధాతేః
కర్మణి లిట్॥ ......

మూ, ౫౦ { ధృతతుషారకణస్య నభస్వతస్తరులతాంగులితర్జ
నవిభ్రమాః। పృథు నిరంతరమిష్టభుజాంతరం వనిత
యానితయా న విషేహిరే॥ ......

౫౦॥ ధృతేతి॥ ధృతాః తుషారకణాః తుహినశీకరాః యేన తస్య-నభస్వతః-పవన
స్య సంబంధినః-తరులతా ఏవాంగుల్యః- తాభిః యాని తర్జనాని- తాన్యేవ వి
భ్రమాః విలాసాః- పృథు విశాలం-ఇష్టస్య దయితస్య-భుజాంతరం భుజమధ్యం వ
క్షస్స్థలం-నిరంతరం-అనితయా గాఢాలింగనమలభమానయేత్యర్థః-ఇణః కర్త
రి క్తః-వనితయా స్త్రియా-న విషేహిరే న సోఢాః-విరహిణ్యాస్తర్జితా ఇవ న
భస్వతో బిభ్యతీతి భావః॥ ......

మూ, ౫౧ { హిమఋతావపి తాస్స్మ భృశస్విదో యువతయః
సుతరాముపకారిణి। ప్రకటయత్యనురాగమకృత్రి
మం స్మరమయం రమయంతి విలాసినః॥ ......

౫౧॥ హిమఋతావితి॥ స్మరమయం స్మరాదాగతం- స్మరప్రయుక్తమిత్య
ర్థః- ... అకృత్రిమం సహజం- రాగం ప్రేమ-
ప్రకటయతి ప్రకటీకుర్వాణే- తత్కార్యేణ స్వేదేనేతి భావః- అత ఏవ-సుతరాం

ఉపకారిణీపుంసాంరిరంసాజననాత్తేభ్యస్స్వానురాగప్రకాశనాచ్చాత్యంతో
పకర్త్రీత్యర్థః-ఏవంభూతేహిమఋతౌ హేమంతేపి స్వైరసంభావనార
హితకాలేపీత్యర్థః-ఋత్యక ఇతిసాంహితః ప్రకృతిభావః-భృశంస్విద్యంతి
రాగోష్మణేతి-భృశస్విద ఇతిసాత్త్వికోక్తిః - క్విప్- హేమంతేపి రాగిణాం
స్వేదహేతురేవ-తద్ధేతురాగహేతుత్వాదితి భావః-తాస్తథావిధాః- యువ
తయః-విలాసినః ప్రియాన్-రమయంతిస్మ- హేమంతస్యోద్దీపకత్వాదితి పీడా
క్షమత్వాద్దీర్ఘరాత్రిత్వాచ్చ ఉభయోశ్చాపి సదృశమారమణం చేత్యర్థః .....

మూ, ౬౨ { కుసుమయన్ఫలినీరలినీరవైర్మదవికాసిభిరాహి
తహుంకృతః। ఉపవననిరభర్త్సయత ప్రియాన్
వియువతీర్యువతీశ్శిశిరానిలః। .... }

౬౨॥ అథశిశిరంవర్ణయతి-కుసుమయన్నిత్యాది- ఉపవనంవనఇత్యర్థః-
విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః స్తృతీయాసప్తమ్యోర్బహుళమితి వికల్పాద
మ్భావః ఫలినీః ప్రియంగులతాః* ప్రియంగుఃఫలినీఫలిత్యమరః కుసుమయన్
కుసుమవతీః కుర్వన్నిత్యుద్దీపనసామగ్రీవర్ణనం-కుసుమయతేః నత్యంతప్ర
కృతికాత్ తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః ణావిష్ఠవద్భావే విన్మతోర్లు
క్-మదవికాసిభిర్మదేనవిజృంభమాణైః-అలినీరవైః భృంగీఝంకారైః-ఆహి
తహుంకృతిఃకృతహుంకారః - మాధుర్యాద్దీపకత్వాదతిశయద్యోతనార్థ
మలినీతి స్త్రీలింగనిర్దేశః శిశిరానిలః-ప్రియాన్-వియువతీః కోపాద్వియుం
జానాః-యౌతేశ్శతరిధాతోరువఙాదేశః ఉగితశ్చేతిఙీప్-యువతీః వధూః స్త్రి
యాఃనప్తిరితితిప్రత్యయః నిరభర్త్సయత్ అతర్జయత - తర్జభర్త్సోస్త్సే
శ్చౌరాదికయోరనుదాత్తత్వాదాత్మనేపదం- అత్ర వాయావచేతనే చేత
నధర్మోనిరభర్త్సనముత్ప్రేక్ష్యతే- సాచాలినీఝంకారహుంకారోజ్జీవితేతి
రూపకసంకీర్ణావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా చ॥.......... ....

మూ, ౬౩ { ఉపచితేషుపరేష్వసమర్థతాంవ్రజతికాలవశా
ద్బలవానపి। తపసిమందగభస్తిరభీశుమాన్న హి
మహాహిమహానికరోభవత్॥..... .... }

౬౩॥ ఉపచితేష్వితి॥కాలవశాత్-బలవానపి-పరేషుశత్రుషు-ఉపచితేషు
ప్రవృద్ధేషుసత్సు-అసమర్థతాందౌర్బల్యం-వ్రజతి-హియస్మాత్కారణాత్-
తపసిమాఘమాసే*తపామాఘఇత్యమరః-మందగభస్తిఃఅపటురశ్మిః- అభీశు

మానంశమర్గ*అభీష ప్రగ్రహేరశ్మావిత్యమరః - మహాతః ఉపచితస్యాపి మస్య-హానింనాశంకరోతీతిమహాహిమహానికరః-తద్ధేమన్నాభవత్ క్ర కృఞో హేతుతాచ్ఛీల్యఇతిహేత్వర్థేటప్రత్యయః- విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసాలంకారః॥ ....

మూ, ౬౪ { అభిషిషేణయిషుం భువనానియః స్మరమివాఖ్యతలోధ్రరజశ్చయః। క్షుభితసైన్యపరాగవిపాండరద్యుతిరయంతిరయన్నుదభూద్దిశః॥ ....

౬౪॥ అభిషిషేణయిషుమితి॥ క్షుభితః ఉద్ధూతః-యస్సైన్యపరాగః సేనారజః సఇవవిపాండరద్యుతిః శుభ్రవర్ణః-అతఏవ- యోలోధ్రరజశ్చయః- భువనాని - అభిషిషేణయిషుంఅభిషేణయితుం- సేనయాఅభియాతుమిచ్ఛమిత్యర్థః* యత్సేనయాభిగమనమరౌతదభిషేణనమిత్యమరః, సత్యాపపాశేత్యాదినాసేనాశబ్దాచ్ణిచిసనాశంసభిక్షు ఉరిత్యుప్రత్యయః, స్థాదిష్వభ్యాసేనచాభ్యాసస్యేతిధాత్వభ్యాసయోస్సకారయోష్షత్వం-స్మరం - ఆఖ్యత్ఏవఆఖ్యాతవానివేత్యుత్ప్రేక్షా-చక్షిఙఃఖ్యాఞాదేశః, అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙితిచ్లేరఙాదేశః-అయంలోధ్రరజశ్చయః- దిశఃతిరయన్ తిరస్కుర్వన్- తిరశ్శబ్దాత్ తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః-ణావిష్ఠవద్భావేటిలోపః- ఉదభూత్ ఉద్భూతః॥ ....

మూ, ౬౫ { శిశిరకాలమపాస్యగుణోస్యనఃకఇవశీతహరస్యకుచోష్మణః। ఇతిధియాస్తరుషఃపరిరేభిరేఘనమతోనుమతాః ప్రియాః॥ . ...

౬౫॥ శిశిరేతి॥ శిశిరకాలం-అపాస్యఅపహాయ - శీతంహరతీతిశీతహరః- తస్యశీతహరతేరనుద్యమనఇత్యచ్ప్రత్యయః- నఃఅస్మాకం-అస్యకుచోష్మణః కుచోష్ణస్య-కఇవగుణఃకింఫలం-సంపాద్యతఇతిశేషః-గమ్యమానక్రియాపేక్షయాకాక్వానిర్దేశః ఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే-ఇతిధియాఅత్రోస్మిన్ శిశిరకాలే-సార్వఃభక్తికస్తస్యైః-ప్రియాఃకాంతాః- అస్తరుషోనిరస్తరోషాస్సత్యః నమితాఃప్రణమితాః-అనుమతాస్స్వప్రియాభిః - ఘనంనిబిడం-పరిరేభిరేఆశ్లిష్టవత్యః-ఇతిధియేతిసఖార్థస్యపరిరంభస్యకుచోష్మసాఫల్యార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతే-వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యత్వంచ॥ ....

మూ ౬౬ { అధిలవంగమమీరజసాధికంమలినితాస్సుమనోదళ
తాళినః। స్ఫుటమితిప్రసవేనపురోహసత్సపదికుం
దలతాదళ తాళినః॥...... .... }

౬౬॥ అధిలవంగమితి॥లవంగేష్వధిలవంగం- విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః-సుమనసాంపుష్పాణాం-దళేషుతలంతిప్రతిష్ఠంతీతిసుమనోదళతాళినః - తల ప్రతిష్ఠాయామిత్యస్మాద్ధాతోరాభీక్ష్ణ్యేతాచ్ఛీల్యే వాణినిఃఅమీఅలి నోమధుపాః-రజసాపరాగేణఆర్తవేనచ - అధికంమలినితాఃమలీమసాః-పాపినశ్చకృతాః-మలినితాఇతిహేతోః-పురోగ్రే-సపదికుందలతామాఘ్యవల్లీ*మాఘ్యంకుందమిత్యమరః-దళతావికసతా- ప్రసవేననిజకుసుమేన- అహాసత్ జహాస-స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం-రజస్వలాంగంతాగంకామినంసపత్న్యోహసంతీతిభావః - కుందకుసుమస్యధావళ్యేద్ధాసత్వేనోత్ప్రేక్షా॥.......

మూ,౬౭ { అతిసురభిరభాజిపుష్పశ్రియామతను తరతయేవ
సంతానకః। తరుణపరభృతస్స్వనంరాగిణామత
నుతరతయేవసంతానకః॥ .... }

౬౭॥ అథయమకవిశేషగ్రథనకౌతుకితయాకవిఃపునఃద్వాదశభిఃఋతూన్వర్ణయన్నాదైశ్చతుర్భిర్వసంతం వర్ణయతి। అతిసురభిరితి॥ అతిసురభిరత్యంతసుగంధిః - సంతానకఃకల్పవృక్షః-పుష్పశ్రియాం ప్రసూనసంపదాం-అతనుతరతయామహత్తరత్వేన - అతనుశబ్దాత్తరబంతాత్తల్ప్రత్యయః-అభాజీవఅభంజీవేత్యుత్ప్రేక్షా- అధోనమ్ర ఇతిభావః-భంజేశ్చచిణీతివిభాషానలోపః-ఉపధావృద్ధిః-చిణోలుక్- వసంతస్యానకోవసంతానకః వసంతాగమదుందుభిరితిరూపకం- తరుణపరభృతస్తరుణకోకిలః రాగిణాం కామినాం-రతయేరాగవివర్ధనాయస్వనం -అతనుత-మధురంచుకూజేత్యర్థః-ప్రభావృత్తం॥..................................... .. . .

మూ,౬౮ { నోరురుజుంయువతిమానని రాసేదక్షమిష్టమధువా
సరసారమ్। చూతమాళిరళినామతిరాగాదక్షమి
ష్టమధువాసరసారమ్॥ .... }

౬౮॥ నోరురుజుమితి॥అరమత్యంతం-ఇష్టేష్వప్సితేషు-మధుషుమకరందేషు వా సేవసతౌరసోరాగోయస్యాస్స్య- ఇష్టమధువాసరసా-మధుపానప్రియేత్యర్థః-అతఏవ-అళినామాళిఃభృంగశ్రేణిః- యువతిమాననిరాసే-దక్షంస

శలం- ఉద్దీపకత్వాదితి భావః-మధుమాసశ్చైత్రః. తదితిశేషః-సారం శ్రేష్ఠం మాఘమాసగసారం-తత్కాలస్లాఘ్యమిత్యర్థః-చూతం సహకారః. అతిగాఢ తిరోహితత్వాత్ ఉద్ఘుకుంభోకః-నాకుమిత్తనాసహిష్ట- క్షమేరో-వాదికాభ్యః ఙ్-స్వాగతావృత్తం-ఉక్తంచ॥ ....

మూ, ౧౯ { జగద్వశీకర్తుమిమాస్స్మరస్య ప్రభావనీకేతనవైజ- యంతీః। ఇత్యస్య తేనే కదలీర్మధుశ్రీః ప్రభావనీ కేతనవైజయంతీః॥ .... }

౧౯॥ జగదితి॥ ప్రభావయతీతి ప్రభావనీ సంపాదయిత్రీ-కర్తరిల్యుట్ - ఙీ ప్-మధుశ్రీః వసంతలక్ష్మీః-కర్త్రీ- జగత్ వశీకర్తుం-ప్రభావసమర్థా- అస్య స్మరస్య-అనీకస్య సైన్యే-జయంతీః జిత్వరీః- కేతనవైజయంతీః ధ్వజపతాకాః- తన వేకరవాణి- తనోతేః ప్రాప్తకాలేలోట్- ఇతిశ్వా, ఏకప్రకృత్యేకారః, ఆ ఉత్తమస్యపిచ్చేత్యాడాగమః, ఆటశ్చేతివృద్ధిః-ఇతీమనీషయేతిశేషః- ఇమాః కదళీః రంభాతరూః- తేనే పతస్తార*కదళీ వారణబుసారంభా మోచా-శు మత్ఫలేత్యమరః-కదళీసు కామవైజయంతీత్వో త్ప్రేక్షా-వృత్తముపజాతిః॥

మూ, ౨౦ { స్మరరాగమయీవపుస్తమిస్రా పరితస్తారరవేర సత్యవశ్యమ్। ప్రియమాపదివాపి కోకిలేసీ పరితస్తారరవేరసత్యవశ్యమ్। .... }

౨౦॥ స్మరేతి॥ అసతీదుష్టా స్మరేణ కామేన నిమిత్తేన-యః రాగో రక్తిమా తత్ప్రచుర సపవతాన్మయీ- తమిస్రా తమస్తోమః*తమిస్రంతిమిరేరోగేతమిస్రా తుత మస్తతౌ।కృష్ణపక్షనిశాయాంచ'విశ్వః-రవేః-వపుః మండలం-పరితస్తారవ ర్ణ్వే- అహానిగజధియాజవమూమా సెక్యర్థః- పరిపూర్ణత్వాత్ స్పష్టాతి ఙ్ అవశ్యం సత్యమిత్యర్థః నతః పరితస్సమంతాత్ - తారరవా ఉచ్చతర స్వనా- కోకిలే రసతీ కూజతిపతత్యుద్దీపకోక్తిః స్త్రీ స్త్రీయిత్యర్థః- జాతా వేకవచనం-దివాపిదివసేపి సప్తమ్యర్థేవ్యయః- వశంగతావశ్యాః వశంగ తఇతియత్ప్రత్యయః-నవశ్యః అవశ్యః - తమవశ్యం అవశంగతమపిత్యర్థః- ప్రియం ప్రేయాంసం- ఆపప్రాపమేవాభిసారేత్యర్థః- యకగణయంత మపిప్రియందివాపి మానమపగణయ్య్యనిషేధం చోల్లంఘ్య సమగచ్ఛతతత్ప త్యంరాగతిమిరతిరోహితభాసు మండలాభామిత్యఇతిరూపకాను ప్రాణితే యమాప్రిక్రియాని మిత్తాపరితస్తరణక్రియాస్వరూపో త్ప్రేక్షా-అవశ్యమి

త్రివ్యంజకాప్రయోగాద్వాచ్యా-ఔపచ్ఛందసికం వృత్తం॥...... ....

మూ, ౨౧ { వపురంబువిహారహిమం శుచినా రుచిరం కమనీయ
తరాగమితా। రమణేనరమణ్య చిరాంశులతారుచి
రంకితమనీయత రాగమితా॥........ ....}

౨౧॥ అన్వైకేన గ్రీష్మమాహ॥వపురితి॥ శుచినా గ్రీష్మేణ ప్రయోజకకర్త్రా అంబువిహారేణ జలక్రీడయా - హిమం శీతం - అతఏవ - రుచిరముజ్జ్వలం. వపుర్దేహం-గమితా ప్రాపితా గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామిత్యభిహితత్వం చ- అతఏవ-కమనీయతరా రమణీయతరా- అచిరాంశుః తైవ అచిరాంశులతా విద్యుల్లతా-తస్యా ఇవ రుచిర్యస్యాస్సా- అచిరాంశులతారుచిరిత్యుపమా ద్వయం తథా రాగమనురాగం-ఇతా ప్రాప్తా-ఇణః కర్తరి క్తః- రమణీ- రమణేన ప్రియేణ-అంకముత్సంగం-అనీయత నీతా నీహృకృష్వహామితి నయతేర్ద్వికర్మకతా- శేషం పూర్వవత్ -తోటకవృత్తముక్తం॥. ....

మూ, ౨౨ { ముదమబ్దభువామపాం సమయో రాగాత్సహసాయంత
నదీపపాటలాభే। అలినా రమతా అలినీ శిలీంధ్రే సహ
సాయంతనదీపపాటలాభే॥ ....}

౨౨॥ అథ గ్రావృషం వర్ణయతి॥ ముదమిత్యాది ॥అబ్దభువాం మేఘభవానాం -అపాం- లాభే వర్షణ ఇత్యర్థః- సహసా-సమయాః- ముదమానందం- ఆయంత అలభంత- అయపయగతౌ ఇతి ధాతోః ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః ఆటశ్చేతి వృద్ధిః-నదీ పపాట-నద్యః ప్రావహన్నిత్యర్థః-అటపటగతావితి ధాతోర్లిట్- జాత్యైకవచనం-అలినీ భృంగీ-అలినా భృంగేణ సహ- సాయంభవః సాయంతనః సాయంచిరమిత్యాదినా ట్యుప్రత్యయః తుడాగమశ్చ-స చాసౌ దీపశ్చ-తద్వత్పాటలా ఆభా యస్య సః తస్మిన్ పాటలప్రభ ఇత్యుపమాలంకారః శిలీంధ్రే కందళీకుసుమే అరమత-అత్ర సమయానామోదప్రాప్త్యైకనైకకర్తృక క్రియాయోగపద్యాద్భినాధికరణ క్రియాసముచ్చయరూపస్సముచ్చయాలంకార భేదః గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతి లక్షణం-ఔపచ్ఛందసికం వృత్తం॥ ....

మూ, ౨౩ { కుటజాని వీక్ష్య శిఖిభిశ్శిలీంధ్రైః సమనోయానసనాఘన
ఘనభ్రమరాణి। గగనే వగీతనినదస్య గిరోచ్చైస్సమ
మయావనాఘనమదభ్రమరాణి॥ ....}

౨౩॥ కుటజానీతి ॥ శిఖరీంద్రం సమయా నైవతకాద్రిం సమీపే; అభితఃపరితస్సమయేత్యాదినా ద్వితీయా- అవనౌ ప్రదేశేషు నమదాః(భ్రమరాః యేషు తాని- ఘనమదభ్రమరాణి- కుటజాని కుటజకుసుమాని- వనౌఘైః పయఃపూరేణ- నమంత్యభ్రాణి మేఘాః యస్మిన్- తద్వనౌఘనమదభ్రం॥ జీవనం భువనం వనమిత్యమరః- గగనంచ- వీక్ష్య శిఖిభిః మయూరైః - గీతనినదస్య గానధ్వనేః- సమయా తుల్యయా 'తుల్యార్థైరిత్యాదినా వైకల్పికీ షష్ఠీ గిరా వాచా- కేకయేత్యర్థః- ఉచ్చైః అరాణి రణితం- రణశబ్దే భావే లుజ్- చిణోలుక్- కుటజావృత్తం॥ సజసాభవేదిహ సగౌ కుటజాఖ్యమితిలక్షణాత్ ॥ ....

మూ, ౨౪ { అభీష్టమాసాద్య చిరాయ కాలే సముద్ధృతాశంకమ
నీచకాశే। యోషిన్మనోజన్మసుఖోదయేషు సము
ద్ధృతాశంకమనీచకాశే॥ .... }

౨౪॥ అథ త్రిభిశ్శరదం వర్ణయతి ॥ అభీష్టమిత్యాది ॥ కామయతే ఇతి కమనీ కామయిత్రీ కమ్రః కామయితాభీకః కమనః కామనోభిక ఇత్యమరః కమేః కర్తరి ల్యుట్ జీప్- యోషిత్ - జాతావేకవచనం- అనీచాః ఉన్నతాః- కాశాః అశ్వవాలాః యస్మిన్ తస్మిన్- అనీచకాశే - కాలే శరదీత్యర్థః- మనోజన్మసుఖోదయేషు కామసుఖావిర్భావేషు - ధృతా ఆశా అభిలాషో యేన తం- ధృతాశం- అభీష్టం ప్రియం- చిరాయ చిరకాలేన॥ చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యమరః సమ్యక్- ఉద్ధృతా ఉత్సృష్టా- ఆశంకా సంకోచో యస్మిన్ కర్మణి తత్ సముద్ధృతాశంకం విస్రబ్ధం యథా తథా- ఆసాద్య ప్రాప్య- ముదా సహ వర్తత ఇతి సముత్ సానందా సతీ- చకాశే విలలాసేత్యర్థః- అత్ర సముచ్చకాశ ఇతి యోషితః ప్రియప్రాప్తినిమిత్తహర్షాఖ్యభావనిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః, రసభావతదాభాసతత్ప్రశమనానాం నిబంధనేన రసవత్ప్రేయ ఊర్జస్వి సమాహితానీతి లక్షణాత్ - వృత్తముపజాతిః॥ ....

మూ, ౨౫ { స్తనయోస్సమయేన యాంగనానామభినద్ధారస
మానసారసేన। పరిరంభరుచిం తతిర్జలానామభి
నద్ధారసమానసారసేన॥ .... }

౨౫॥ స్తనయోరితి ॥ రసమానాః కూజనశీలాః తాచ్ఛీల్యవయోవచనశక్తిషు చానశితి చానశ్ప్రత్యయః- రసతేః పరస్మైపదిత్వాన్న శానచ్ప్రత్యయః తే

చసారసాఃపక్షివిశేషాఃయస్మిన్ తేన-రసమానసారసేన-సమయొచితశరత్కాలే నేత్యర్థః-సారసానామ్ తత్రైవసంభవాత్ * సారసోమైథునీకామీగోనర్దః పుష్కరాహ్వయఇతియాదవః అంగనానాం-స్తనయోఃజలానాం-యాతతిః శారదోష్ణజన్మాస్వేదోదబిందుసందోహః - అభితః-నద్ధాబద్ధా-సహ్యాతైరభిపూర్వాత్ణహ్యతేః క్తః న హెబాధఇతిఘత్వం - హారసమాముక్తాహారతుల్యా-కుచమండలమండనాయమానేతి భావః సాజలతతిః రసేనరాగేణహేతునా-బభౌయసేతి భావః-పరిరంభరుచిం ఆలింగనేచ్ఛాం - నాభినత్ నబిభేద-శారదస్వేదస్యాప్యలంకారత యోద్దీపకస్యాజ్జుగుప్సితత్వాన్నిస్పత్న శృంగారోవిజయతఇత్యర్థః-అతఏవ-రసనిబంధనాత్ప్రసవదలంకారః - లక్షణంతూక్తంపూర్వశ్లోకఏవ-దోపఛందసికంవృత్తం॥ ....

మూ, ౭౬ { జాతప్రీతిర్యామధురేణానువనాంతం కామేకాంతే
సారసికాకాకురుతేన। తత్త్వంపక్షం ప్రాప్యపురా
మోహనలీలాంకామేకాంతేసారసికాకాకురుతేన॥ }

౭౬॥ జాతేతి॥యాస్త్రీ - అనువనాంతంవనాంతే- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః-మధురేణశ్రావ్యేణ- సారసికాకాకురుతేనసారస్యేవసారసికాః-సారసాంగనాః - కాత్పూర్వస్యేత్వం - తాసాంకాకురుతేనవికృతరవేణ * కాకుస్త్రియాంవికారోయశ్శోకభీత్యాదిభిర్ధ్వనేరిత్యమరః- కాకుశ్చతద్రుతంచతేన-కామేకామకల్పే-సింహాదేవనత్త్రఇతివదౌపప్రయోగః - కాంతేప్రియే-జాతప్రీతిఃజాతస్నేహా. అభూత్ -రసికారసవతీరాగవతీత్యర్థః అతఇనితనానితరప్రత్యయః- కాస్త్రీ - ఏకాంతేరహసి-తస్యకాంతస్య-సంపర్కం ప్రాప్యపురాపురుషప్రేరణాత్పూర్వమేవ - కాంమోహనలీలాంసురతక్రీడాం-నకురుతే సర్వాపిస్త్రీ సర్వానపిసురతవిశేషాన్ - కామతంత్రప్రసిద్ధాన్విస్రబ్ధంచకరోతీత్యర్థః - శృంగారస్యపరాకాష్ఠాప్రాప్తిరుక్తా-నత్తమయూరీవృత్తం॥ ....

మూ, ౭౭ { కాంతాజనేనరహసిప్రసభంగృహీతకేశేరతేస్మ
రసహాసవతోషితేన। ప్రేమ్ణామనస్సురజనీష్వపి
హైమనీష్వకేశేరతేస్మరసహాసవతోషితేన॥ .. }

౭౭॥ అథైకేనహేమంతమాహ॥ కాంతేతి॥సహతఇతిసహః- పచాద్యచ్-స్మరస్యసహాః స్మరసహాఃకామోద్దీపకఇత్యర్థః- తేనఆసవేన- తోషితఃతేన

స్మిగసహాస్యవక్త్రేషు తేం-అతఏవ-రసహాసావస్య స్థ ఇతి-రసహాసవాణ- తేన రసహాసవత్తాం గాంగహాస్యవత్తా-అతఏవ- ప్రేక్షా-మనస్సుఖం సాంచి త్రైమూర్తి షేం శశంవపత్తా- వసేకిం తదరి కృత్వ వసతిర్మూధారడిత్తీడాగమిక్యగతిబుద్ధిత్యాది నాంపం తె ణచ కారాద్వృత్తమాం నాక్షత్తా-కాంతైవజనః- తేన కాంతా జనేన-జాతా వేకివచనం - రహసి- ప్రసభం బలాత్- గృహీత కేశేత్కృష్టశిరోరుహాసు తె హాసం తేభ వాః హైమన్యః- తాసు హైమనీషు-ఇతి ద్రాఘీయ సీష్వపి భావః సర్వత్రాణ్యతలోపశ్చేతి హాసం తశబ్దద్రావ్యయంత కారలోపః కృచిద్దారణశ్చేత్యాదినా జీప్-రజనీషు-కేయువానః- శరతెస్మస్వపంతి స్మ సకేపర్యేధర్షిక లబ్ధ ఇతి భూతె లట్-ప తేనాత్భూమింగత శృంగారం ఇతి వ్యజ్యతె ఏ సంతతేలు కావృత్తం॥ ....

మూ, ౭౪ { గతవతామివ విస్మయముచ్చకైరసకలామలపల్లవలీలయా। మధుకృతామసకృద్గిరమావలీ రసకలామలపల్లవలీలయా।... .... }

౭౪॥ అధైకేవశిశిరం వర్ణయతి॥గతవతామితి॥అసకలామలపల్లవలీలయా అసకలాః అసమగ్రవికాసినః-అమలాః విమలాశ్చ- యేపల్లవాః- తేషాం లీలయా వృత్తక్రియయేత్యర్థః విస్మయం-గతవతామివస్థితానామిత్యుత్ప్రేక్షా- మధుకృతాం మధులిహాం-సంబంధినీ-లవలీషు శైశిరేషు లతావిశేషేషు లయో లయసంస్తత్యర్థః- లవలీలయా ఆవలిః-పఙ్క్తిః- రసకలాం రసేన మాధుర్యేదేన-కలాంమవ్యక్తమధురాం*ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే కల ఇత్యమరః- గిరం నాంచ స్యాం అసకృత్-ఉచ్చకైః అలపత్ - మధునగ హేతుకస్యమధుకరాలాపస్య పల్లవలీలాదివిత్రవిస్మయహేతుకత్వము త్ప్రేక్ష్యత ఇతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా- ప్రతిపిలంబితవృత్తం-ప్రతిపిలంబితమాహనభౌభ రావితిలక్షణాత్॥...

మూ, ౭౫ { సకలంతమితరంభిః రేణవగానవాచః పుష్పైర్వీగా- నగమనివాంచ గానవాచః। శ్రీమాన్ననాస్తనాను- నాసంగి గాఢహతుర్ణాంబి భృత్యాబోధి సమయారగి- గాఢహేతుకాం॥ .... }

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ - శిశుపాలవధే - మహాకావ్యే

ఋతువర్ణనో నామ సప్తమస్సర్గః.

౭౯॥ సర్వర్తుకాన్తమితి॥ ఇతీత్థంపుష్పైరేవాతిభారేణతత్తదృతుభారేణనగానాం
వృక్షాణాం అవాంచత్యేవాంచోనమ్రాణాం అంచేరవపూర్వాదృత్విగిత్యాదినాక్విన్
ప్రత్యయః సర్వర్తుకాన్తం అళినాంగానవాచః గీతధ్వనేఃఝాంకారస్యచః గా
నంచ సర్వర్తుకాన్తంసమస్తఋతుం సర్వాన్నృతూన్ అనుసాను సానుసాను'భ
క్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - బిభ్రతి బిభ్రాణే ఇహగిరౌ రైవతకాద్రౌ విహ
ర్తుం క్రీడితుం శ్రీమాన్ లక్ష్మీసహితః సహరిః మయూరగిరాం కేకేనోక్త్యర్థః
ఆచోదిప్రేరితః భగవన్నిహవిహరణాత్ ఋతూనాంగణ మనుగృహాణేతి
ప్రార్థితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా. వృత్తముక్తం॥.

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ మహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథ సూరివిరచితాయాం - మాఘవ్యాఖ్యాయాం
సర్వంకషాఖ్యాయాం - షష్ఠస్సర్గః.

మాఘకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే-సప్తమసర్గప్రారంభః.

మూ, ౧ { అనుగిరమృతుభిర్వితాయమానా మథస విలోక్య
యిఋతుంవనాంతలక్ష్మీమ్|నిరగమదభిరాద్ధుమాదృతా
నాంభవతిమహత్సునసనిష్ఫలఃప్రయాసః॥ .... }

౧॥ ఇత్థంఋతుగణప్రాదుర్భావమభిధాయ తత్ఫలతయా భగవతస్సా నుచరస్యవనవిహారవర్ణనమారభతే॥అనుగిరమితి॥ అథఋతుప్రాదుర్భా వానంతరం సహరిః గిరౌ అనుగిరంవిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః॥ గిరేశ్చ సేనకస్యేతిసమాసాంతః ఋతుభిర్వితాయమానాంవితన్యమానాంతనో తేఃకర్మణిలిట్-శానజాదేశః॥తనోతేర్యకీతివైభాషికఆకారాదేశః-వనాం తలక్ష్మీంవిలోక్యఋతుంనిరగమత్ నిర్గతః పుషాదీత్యాదినాఙమెలుఙ్ జిచ్లేర జాదేశఃఋతుగణభక్తిం స్వీకర్తుమితిభావఃతథాహిఅభిరాద్ధుమారాధ యితుమాదృతానామాదరంపర్తాంఆస్థావతామిత్యర్థః కర్తరిక్తః ప్రయా సఃసేవాయాసఃమహత్సువిషయేనిష్ఫలోనభవతి-నహిభక్తానుకంపినోమహ తఃతాన్సేవాంవ్యర్థయంతీత్యర్థః- అతోహరేరపి ఋతుగణానుగ్రహా ర్థోనిర్గమోయుక్తఇతిసామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యా సః॥సామాన్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాంనిర్దిష్టప్రకృతసమర్థనమ ర్థాంతరన్యాసఇతిసర్వస్వసూత్రం-అస్మిన్సర్గేపుష్పితాగ్రావృత్తం॥ .....

మూ, ౨ { దధతిసుమనసోవనానిబహ్వీర్యువతియుతాయదవః
ప్రయాతుమీషుః॥ మనసిశయమహాస్త్రమన్యథా
మీనకుసుమపంచకమప్యలంవిసోఢుమ్॥..... .... }

౨॥ దధతీతి॥యదవోయాదవాఃవ్యాఖ్యాతంచైతత్ బహ్వీర్బహ్వ్యఃబహు విధాఇత్యర్థః॥బహ్వాదిభ్యశ్చేతిఙీషికల్పాదీకారఃసుమనసఃపుష్పాణిస్త్రియ స్సుమనసఃపుష్పమిత్యమరః- దధతివిదధంతిక్వానపుంసకస్యేత్యభ్యస్తాచ్ఛ తుర్నైశ్శినోనుమ్ప్రతిషేధః॥వనానియువతియుతాఃస్త్రీసమేతాఏవప్రయా తుమీషురిచ్ఛంతిస్మ-అత్రహేతుమాహ-అన్యథాయువతీవినాఅమీయద వఃమనసిశేతఇతిమనసిశయఃకామఃఅధికరణేశేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః॥తాలదం

తాత్స్వప్తమ్యాస్సంజ్ఞాయామిత్యలుక్ తస్యమహాస్త్రంమహాస్త్రభూతంకుసుమ
పంచకమపిపంచాపికుసుమానీత్యర్థఃపంచానాంసంఘఃపంచకంసంఖ్యాయాః
స్సంజ్ఞాసంఘసూత్రాధ్యయనేష్వితికప్రత్యయః- విసోఢుంనాలంనశక్తాః
సకలసుమనసఃసమగ్రేతత్రారవిందాదిపంచకస్యసంభవప్రమాణాదితిభా
వఃఅతోయువతిభిస్సహప్రయాణంయుక్తమితివాక్యార్థేన వాక్యార్థస
మర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః* అరవిందమశోకం
చచూతంచనవమల్లికా- నీలోత్పలంచపంచైతేపంచబాణస్యసాయకా ఇత్య
మరః॥ ....

మూ, 3 { అవసర మధిగమ్య తం హరంత్యో హృదయ మయ
త్నకృతోజ్జ్వలస్వరూపాః। అవనిషుపదమంగనా స్త
దానీంన్యదధతవిభ్రమసంపదోంగనాసు॥ .... }

3॥ అవసరమితి॥తమవసరంసహజిగమిషాకాలమధిగమ్యహృదయంహరం
త్యోహృదయంగమాభవంత్యఃసర్వంహి ప్రార్థ్యమాన మేవప్రియంభవతీ
తిభావః- యత్నేనకృతంనభవతీత్యయత్నకృతంతథాప్యుజ్జ్వలంస్వరూపం
యాసాంతాఃఅయత్నకృతోజ్జ్వలస్వరూపాః స్వభావసుందర మూర్తయఇ
త్యర్థః-అంగనాఃతదానీంతస్మిన్నవసరేఅవనిషుపదంన్యదధతనిహితవత్యః
పాదచారేణైవప్రచేలురిత్యర్థః- దధాతేర్లఙ్ ఆత్మనేపదేష్వనత
ఇతిఝస్యాదాదేశః అంగనాసువిభ్రమసంపదోవిలాససంపదఃపదంస్థానం
న్యదధతతదానీంవిలాసాఃప్రవృత్తాఇత్యర్థః-అత్రాంగనానాంవిభ్రమసంప
దాంచోభయేషామపిప్రకృతానామేవహృదయహరణాదిధర్మేణామ్యేనౌ
పమ్యస్యగమ్యమానత్వాత్కేవలప్రకృతవిషయాతుల్యయోగితాలంకారః।
వాచ్యభేదేనాప్యంగనావిభ్రమసంపదాముత్తరోత్తరస్యపూర్వవిశేషక
త్వావగమాదేకావళీభేదోవ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥.........

మూ, ४ { నఖరుచిరచితేంద్రచాపరేఖం లలితగతేషు గతాగ
తందదానాః। ముఖరితవలయంపృథౌనితంబేభుజలతి
కాముహురస్ఖలత్తరుణ్యాః॥.............................. }

४॥ న్యదధతవిభ్రమసంపదోంగనాస్విత్యుక్తంతదేవప్రపంచయతి॥ నఖే
తి॥ లలితగతేషుమందగమనేషునఖానాంరుచిభిఃప్రభాభిఃరచితా ఇంద్రచా
పరేఖాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాగతాగతం యాతాయాతేక్షిప్రతషి

ద్ధంచానధికరణవాచీతినైభాషికోద్వంద్వైకవద్భావఃదథానాతరుణ్యాఃభు
జలతికాముఖరాఃకృతాఃముఖరితాఃధ్వనితాఃవలయాయస్మిన్కర్మణితద్య
థాభవతితథా వృత్తాగతంబహుముహురస్ఖలత్ చస్తాల అత్ర నఖరుచీత్యాలంబ
నగుణ ఉక్తః - గతాగతంతథానాం స్ఖలదితితచ్చేష్టాముఖరితవలయమితి
తదలంకృతిః*తటస్థాశ్చేతిపిజ్ఞేయాశ్చతుష్టయీ ద్దీపనక్రమ ఇతితత్రా లంబనంర
సస్యసమవాయికారణంనాయికానాయకశ్చతస్మిన్ రూపలావణ్యాదిః త
చ్చేష్టాభావాదిఃఅన్యత్సుగమమేవముత్తరత్రాపి॥...... ....

మూ, ౫ { అతిశయపరిణాహవాన్ వితేనేబహుతరమర్పి
తరత్నకింకిణీకః।అలఘునిజఘనస్థలేపరస్యాఃధ్వని
మధికంకలమేఖలాకలాపః॥ .... }

౫॥ అతిశయేతి॥అతిశయేనపరిణాహవాన్ అతివిశాలఇత్యర్థః-అన్యథాత
జ్జఘనస్యాపర్యాప్తేరితిభావః*పరిణాహోవిశాలతేత్యమరః॥ ఉపసర్గాదస
మాసేపీతిణత్వంబహుతరమవిరళమర్పితానాంరత్నానాంకింకిణ్యోయస్మిన్
సఃనద్యృతశ్చేతికప్రత్యయః-కలోమధురారావోమేఖలాకలాపోపరస్యాః
స్త్రియాఃఅలఘునిజఘనస్థలేఅధికంధ్వనింవితేనేతదలంకృతిరియం॥ ......

మూ, ౬ { గురునిబిడనితంబబింబభారాక్రమణనిపీడితమంగ
నాజనస్య। చరణయుగమసుస్రవత్పదేషుస్వరస
మసక్తమలక్తకచ్ఛలేన॥ .... }

౬॥ గుర్వితి॥ గురుర్గుణయుక్తంనిబిడందృఢంచయన్నితంబబింబంతదేవ
భారఃతస్యాక్రమణేనతదధిష్ఠానేననిపీడితంపీడితమంగనాజనస్యచరణ
యుగంకర్తృపదేషుపాదన్యాసస్థానేషుఅలక్తకచ్ఛలేనలాక్షారసమిషేణ
స్వరసంస్వరసమేవ*గుణోరాగేద్రవేరసఇత్యమరః అసక్తమవిచ్ఛిన్నంయ
థాతథాఅసుస్రవత్- స్రవతిస్మ-స్రవతేః క్షరణార్థాణ్ణ్యంతాల్లుఙిణిశ్రి
త్యాదినాచఙి ధాతోరువఙాదేశః - ద్రవద్రవ్యకర్తృక ఏవాయమకర్మ
కఃఅన్యకర్తృకత్వేనద్రవద్రవ్యకర్మకఇతిస్రవతిరత్ర సకర్మకః- అత్రాలక్త
కచ్ఛలేనేత్యలక్తకత్వాపహ్నవేనస్వరసత్వారోపాచ్ఛలాదిశబ్దైరసత్య
త్వప్రతిపాదనరూపోపహ్నవాలంకారః॥......... .. . .

మూ, ౭ { తవసపది సమీపమానయేతామహమితితస్యమ
యాగ్రతోభ్యధాయి। అతిరభసకృతాలఘుప్రతి
జ్ఞామనృతగిరంగుణగౌరిమాకృథామామ్॥......... }

౭॥ అథకస్యాశ్చిత్సఖ్యాః కుపితనాయికానునయవచనం పంచభిః కుళకేనాహ॥ శపేత్యాది॥ తాం మత్సఖీం సపది తవ సమీపమానయె ఆనేష్యామి వర్తమానసామీప్యే ఇతి వర్తమానప్రత్యయః కర్త్రభిప్రాయె ఆత్మనేపదమితి మయా తస్యాగ్రతోభ్యధాయి అభిహితం దధాతేః కర్మణి లుఙ్- హే గుణగౌరి సుశీలే సౌభాగ్యదాక్షిణ్యాదిభిర్గౌరి పార్వతీతి రూపకం అతిరభసేనాతిత్వరయా కృతా అలఘ్వీ మహతీ ప్రతిజ్ఞా త్వదానయనార్థా యయా తాం మామనృతగిరమసత్యవాచం మాకృథాః మాకార్షీః- మద్వచనం సర్వథా కర్తవ్యమిత్యర్థః కరోతేర్లుఙి థాసి నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః॥ ....

మూ, ౮
నచ సుతను న వేద్మి యన్మహీయా నను నిరసస్తవని
శ్చయః పరేణ। వితథయతి న జాతు మద్వచోసౌ విది
చ తథాపి సఖీషు మేభిమానః॥ ....

౮॥ నను మత్ప్రతిజ్ఞాపి మన్త్యజేతి విప్రతిషేధమాశంక్యాహ॥ నచేతి॥ హే సుతను శుభాంగి దీర్ఘాంతోత్తరపదాత్సంబుద్ధిః అన్యథా గుణస్స్యాత్ న వేద్మీతి న కింతు వేద్మ్యేవేతి భావః- కిం వేత్సీత్యత ఆహ- మహీయాన్మహత్తరః తవ నిశ్చయః త్వదీయ ప్రతిజ్ఞా పరేణ జనాంతరేణ సునిరసః సుఖమ్మోచ్యః అస్యతేః ఖల్ప్రత్యయః సనభవతీత్యసునిరస ఇతి యత్ తదితి అర్థలభ్యం ఉద్దేశ్యే నవిశే ణాతే పాద్యచ్ఛబ్దస్య ఉత్తరవాక్యస్థత్వాన్న పూర్వవాక్యే తచ్ఛబ్దప్రయోగనిర్బంధః- తథాపి విదితత్వేపి అసౌ మత్సఖీ జాతు కదాచిదపి మద్వచో న వితథయతి నానృతీకరోతీతి సఖీషు మధ్యే మే అభిమానః స్వప్రతిజ్ఞాభంగేపి మత్ప్రతిజ్ఞామేవ పాలయిష్యసీత్యహంకారాన్నిశ్శంకం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః॥

మూ, ౯
సతతమనభిభాషణం మయా తే పరిపణితం భవతీమ
నానయంత్యా। త్వయి తదితి విరోధనిశ్చితాయాం
భవతి భవత్వసుహృజ్జనస్స కామః॥ . ...

౯॥ సతతమితి॥ భవతీం త్వామనానయంత్యా। ఆనేతుమశక్నువత్యేత్యర్థః- మయా సతతం సదా తే తవ కర్మణి షష్ఠీ అనభిభాషణమసంభాషణం పరిపణితం పణీకృతం భాతేః భవతి శ్లాఘ్యే తేర్భవతురిత్యౌణాదికో డవతుప్రత్యయః ఉగితశ్చేతి ఙీప్ తస్యాస్సంబుద్ధిః హే భవతి సుభగే త్వయి తదితి తదసంభాషణమస్త్విత్వితి విరోధనిశ్చితాయాం నిశ్చితవిరోధాయాం సత్యాం వాహితాగ్న్యాదిష్వితి వికల్పాన్నిష్ఠాయాః పరనిపాతః అనుహృజ్జనో విపక్షవర్గః స కామం ఫలితమనోర

ధోభవతు ప్రాప్తకాలేలోట్ అస్మద్విరోధకాంక్షిణా మయ మానందకాలః
ప్రాప్తఇత్యర్థః॥...... ....

మూ, ౧౦ { గతధృతిరవలంబితుంబతా సూననలమనాలపనాద
హంభవత్యాః। ప్రణయినియదినప్రసాదబుద్ధిర్భ
వమమమానినిజీవితేదయాళుః॥ .... }

౧౦॥ నకేవలమావయోర్విరోధః ప్రాణహానిరపిమమస్యాదిత్యాహ॥ గతే
తి॥గతధృతిరధీరాఅహంభవత్యాస్తవఅనాలపనాదసంభాషణాదాలపనంవి
హాయేత్యర్థః॥ల్యబ్లోపేపంచమీ - అసూన్ప్రాణానవలంబితుంధారయి
తుంఅనలంఅశక్తః॥అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః-బతే
తిఖేదేఅతఏవహేమానినిప్రణయినిప్రియేప్రసాదబుద్ధిరనుగ్రహబుద్ధిర్నయ
దినాస్తిచేత్ తథాపిమమజీవితేదయాళుర్భవత్వంస్పృహీత్యాదినాఆళుచ్ప్ర
త్యయఃసర్వథాతోఽపిమత్ప్రాణత్రాణార్థమనుగ్రాహ్యాఇత్యర్థః॥......

మూ, ౧౧ { ప్రియమితివనితానితాంతమాగస్స్మరణసరోషకషా
యితాయతాక్షీ। చరణగతసఖీవచోనురోధాత్కి ల
కథమప్యనుకూలయాంచకార ॥ ... . }

౧౧॥ ప్రియమితి॥ఇతీత్థంనితాంతమాగసోన్యాసంగాపరాధస్యస్మరణేనసరో
షేఅతఏవకషాయితేలోహితీకృతేఆయతేచఅక్షిణీయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ని
ర్యాసేచకషాయోస్త్రీసౌరభేలోహితేన్యవదితివిశ్వః॥వనితానాయికాచరణ
గతాయాఃపూర్వోక్తవాక్యాంతేప్రణతాయాఃసఖ్యాఃవచసోనురోధాదను
సరణాత్ కిలకిలేత్యపరమార్థే-వస్తుతస్తుఅనురాగాదేవేతిభావః ప్రియంక
థమపికథంచిదనుకూలయాంచకారఅభిముఖీచకారఅనుజగ్రాహేత్యర్థః ఏ
షాఖండితానాయికా॥జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతేఖండితేర్ష్యాకషాయితేతిద
శరూపకేలక్షణాత్ అత ఏవకవినాచాగస్స్మరణసరోషకషాయితాయతాక్షీ
త్యుక్తంఏషాచాసంభాషణచింతాఖేదాశ్రునిశ్వాసాద్యనుభవవతీ॥.........

మూ, ౧౨ { ద్రుతపదమితిమావయస్యయాసీర్న నుసుతనూమ
నుపాలయానుయాంతీమ్। నహినవిదితఖేదమేతదీ
యస్తనజఘనోద్వహనేతవాపిచేతః॥ ......, ... }

౧౨॥ అథకాచిత్స్వఖీకంచిదగ్రేశీఘ్రగామినంయుస్మానాహ॥ ద్రుతేతి॥ హే
వయస్యసఖ ఇతీత్థంద్రుతపదంశీఘ్రపదక్రమంయథాతథామాయాసీః మా

గమః యాతేర్లుఙ్ -మాఙ్యోగాదట్ప్రతిషేధః-అనుయాంతీమనుగచ్ఛంతీం సుతనూంశుభాంగీంప్రియామనుపాలయ ప్రతీక్షస్వ-అసావపిశీఘ్రమాయా తుతత్రాహ-నహీతి- తవచేతోపి ఏతదీయస్య స్తనజఘనస్యోద్వహనేపిదిత ఖేదమనుభూతక్లేశంనేతినకింతువేత్త్యేవేత్యర్థః- అతఃకథంశీఘ్రమాయా స్యతీతిభావః అసంభావ్యనిషేధనివర్తనేద్వౌప్రతిషేధావితివామనః॥ ......

మూ, ౧౩ { ఇతివదతిసఖీజనేనురాగాద్దయితతమామపరశ్చిరం
ప్రతీక్ష్య । తదనుగమవశాదనాయతాని న్యధితమి
మానఇవావనీంపదాని ॥ . ... }

౧౩॥ ఇతీతి॥ఇత్థంసఖీజనేవదతిసతి అపరఃకశ్చిదనురాగాత్ స్నేహాత్ ద యితతమాంచిరం ప్రతీక్ష్యతదనుగమవశాత్తస్యాః ప్రియాయాః కర్త్ర్యాః అనుగమః పశ్చాద్గమనంతస్యవశాదనుసారాత్ అవనీంమిమానః మానంకు ర్వాణఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-మాఙోలటఃకర్తరిశానజాదేశః స్థ్వాపితిద్విర్భావః- అనాయతాన్యనంతరాళానిపదానిన్యధితనిహితవాన్ - ధాఞో లుఙ్ తఙ్ స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారః హ స్వాదంగాదితిసకారలోపః ఏషాచనాయికాస్వా ధీనపతికా * స్వాధీనపతికానాస్యాద్యానముంచతి వల్లభమితి లక్షణాత్ హృష్టాచేయం॥ ....

మూ, ౧౪ { యదిమయిలఘిమానమాగతాయాంతవధృతిరస్తిగ
తాస్మిసంప్రతీయమ్। ద్రుతతరపదపాతమాపపాత
ప్రియమితికోపపదేనకాపిసఖ్యా॥ ... . }

౧౪॥ అథకాచిత్పురఃప్రయాతప్రియతమమేళనాయ శీఘ్రానుధావనం ప్రార్థయమానాంసఖీమాహ॥ యదీతి॥ హేసఖిమయిలఘిమానంఆగతా యాంస్వయంగమనేనలాఘవంప్రాప్తాయాంతవధృతిరస్తియదిసంతోషోభ వతిచేత్ *ధృతిస్సంతోషధైర్యయోరితివిశ్వః- ఇయమేతదవస్థైవసం ప్రత్య స్మిన్ క్షణఏవగతాస్మీతివదంతీతిశేషఃఇతి నైవగమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగఃఅ న్యథాపౌనరుక్త్యాదిత్యాలంకారికాః-సఖ్యాసహకోపపదేనకోపవ్యాజేనవస్తు తస్తురాగాదేవేతిభావః-కాపికాచిత్ నాయికాద్రుతతరాఃశీఘ్రతరాఃపదపా తాఃపాదన్యాసాఃయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాప్రియంవల్లభంఆపపాతఅనుధా వతిస్మ-ఏషాచస్వయంప్రవృత్తౌలాఘవశంకితయాపూర్వంనిర్వాసితప్రియా అథేదానీంస్వయంప్రవృత్తేఃపశ్చాత్తప్తేతిగమ్యతే-అతఃకలహాంతరితా*కో

పాత్ కాంతంపరానుద్యపశ్చాత్తాపసమన్వితేతిలక్షణాత్ ॥ ....

మూ, ౧౫ { అవిరళపులకస్సహవ్రజంత్యాఃప్రతిపదమేకతరస్త
నస్తరుణ్యాః।ఘటితవిఘటితఃప్రియస్యవక్షస్తటభు
వికందుకవిభ్రమంబభార॥............ .... }

౧౫॥ అవిరళేతి ॥ సహవ్రజంత్యాఃపార్శ్వమాశ్రిత్యగచ్ఛంత్యా ఇత్య
ర్థః౹తరుణ్యాఃసంబంధిఅవిరళపులకఃప్రియాంగసంగాత్సాంద్రరోమాంచః
ఏకతరోన్యతరః ద్వయోరన్యతరస్మిన్నిత్యర్థః § ఏకాచ్చ ప్రాచామి
తిద్వయో రేకస్య నిర్ధారణే డతరచ్ ప్రత్యయః - స్తనః ప్రియస్యవక్ష
స్తటభువివక్షస్తటమేవతస్యభూఃప్రదేశస్తస్యాం వక్షస్తటభువిఘటితస్సం
యుక్తః విఘటితో వియుక్తః పతితోత్పతితస్సన్నితియావత్ § విశే
షణం విశేష్యేణబహుళమితివిశేషణసమాసః - ప్రతిపదంపదేపదేకందు
కవిభ్రమఃకందుకశోభాం*కందుకఃకందుకఇత్యమరః - బభార-అన్యవిభ్ర
మస్యాన్యసంబంధాయోగాత్సదృశ్యావృత్తిపేనిదర్శనా౹ఏషాచప్రియస్యకా
మినీఇతఃప్రభృతిమదనరసేత్యతఃప్రాగ్వక్ష్యమాణాఃవక్ష్యమాణానాయికాః స్వాధీన
పతికాః హృష్టాఃప్రగల్భాశ్చేతిఅనుసంధేయం॥ ....

మూ, ౧౬ { అశిథిలమపరావసజ్యకంఠేదృఢపరిరబ్ధబృహద్బహి
స్తనేన।హృషితతనురుహాభుజేనభర్తుర్మృదుమమ
ర్దమువ్యతిషక్తమేకబాహుమ్। .... }

౧౬॥ అథాపరస్యాఃఅపరంగతివిశేషంత్రిభిఃకులకేనాహ॥అశిథిలమిత్యాది॥
అపరా స్త్రీ దృఢం పరిరబ్ధో గృహీతోబృహద్బహిస్తనోయేనతేనహృషితా
న్యుదంచితానితనురుహాణిరోమాణి యస్యతేనపులకితేనేత్యర్థః క్వచింతో
త్తరపదోబహువ్రీహిఃక్షిప్రాపేలోమస్విత్యాగమః భుజేనభర్తుఃవామ
బాహునాఅమృదుగాఢంయథాతథావ్యతిషిక్తంవ్యతిషంజితం మృదుంకోమ
లంఏకబాహుం౹నిజదక్షిణబాహుంభర్తుఃకంఠే అశిథిలం దృఢమవసజ్యాస
జ్యజగామేతిభావినా సంబద్ధ్యతే॥ ....

మూ, ౧౭ { ముహురసుసమమాఘ్నతీనితాంతంప్రణయితకాం
చితంబమండలేన । విషమితపృథుహారయష్టిని
యరమ్య చమితరంతమురస్థలేనిపీడ్య॥ .... }

౧౭॥ ముహురితి॥ పునఃకింకృత్వానితంబమండలేనగరిణేనప్రణదితాః ప్రక
ర్షేణనదంతీ కాంచీ మేఖలాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాక్షుపసర్గాదస
మాసేపిణోపదేశస్యేతిణత్వం-ముహురనుసకృత్ ప్రాణేశ్వరమాఘ్నతీతా
డయంతీసతీ-హంత్రిరాజ్యూర్వాల్లటశ్చత్రాదేశేజీపి సకర్మకత్వాత్ న్యఆజో
యమహనఇత్యాత్మనేపదం విషమితా విషమీకృతాపృథుహార యష్టిర్య
స్మిన్కర్మణితద్యథాతథా ఇతరం పూర్వశ్లోకోక్తబహిస్తనాదన్యాందక్షిణ
మిత్యర్థః - కుచంభర్తుస్తస్య ఉరస్థలేతిర్యక్ పీడ్యపూర్వవత్సంబం
ధః॥ ....

మూ, ౧౮ { గురుతరకలనూపురానునాదం సలలితనర్తితవా
మపాదపద్మా। ఇతరదనతిలోల మాదధానాపద
మథ మన్మథమంథరంజగామ॥.................... }

౧౮॥ గురుతరేతి॥పునర్గురుతరః సాంద్రతరఃకలోమధురశ్చనూపురస్యాను
నాదఃధ్వనిర్యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాసలలితంసలీలంనర్తితంవ్యాపారితం
వామంసవ్యంపాదపద్మంయస్యాస్సా ఇతరద్దక్షిణంపదం అనతిలోలం భర్తృ
చరణస్ఖలనాదనతిచలంయథాతథా ఆదధానానిక్షిపంతీ సతీమన్మథేనమం
థరమలసంజగామఏషాచపార్శ్వగామినీ॥ ....

మూ, ౧౯ { లఘులలితపదంతదంసపీఠద్వయనిహితోభయపా
ణిపల్లవాన్యా। సకఠినకుచచూచుకప్రణోదంప్రి
యమబలాసవిలాసమన్వయాయ॥.................... }

౧౯॥ అథాన్యాసామప్యేకైకైనగతివిశేషానాహ॥లఘ్వీత్యాదినాశ్లోకచ
తుష్టయేన॥అన్యాఅబలాస్త్రీ తస్యప్రియస్యఅంసపీఠేఇవతయోర్ద్వయేనని
హితాన్యుభౌపాణిపల్లవౌయస్యాస్సాసతీ ఉభామదాత్తోనిత్యమితినిత్యగ్రహ
ణస్యేదంప్రయోజనంవృత్తివిషయేఉభశబ్దస్యప్రయోగోమాభూత్ ఉభయ
శబ్దస్యైవయథాస్యాదిత్యుభయత్ర ఇత్యాది భవతీతిలఘునిద్రుతేలలితేచ
పదేయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా - కఠినాభ్యాంకుచచూచుకాభ్యాంస్తనా
గ్రాభ్యాంయఃప్రణోదఃనిపీడనంతేన సహితంయథాతథా* చూచుకంతుకు
చాగ్రంస్యాదిత్యమరః తేనసహేత్యాదినాసమాసే వోపసర్జనస్యేతిస
హశబ్దస్యస భావఃణోపదేశత్వాత్ప్రణోదఇతిణత్వం- సవిలాసంచప్రియ
మన్వియాయఅనుజగామఏషాచపృష్ఠగామినీ॥ ....

మూ, ౨౦ { జఘనమలఘుపీవరోరుకృచ్ఛ్రాదురునిబిరీసనితంబ
భారఖేది। దయితతమశిరోధరావలంబిస్వభుజల
తావిభవేన కాచిదూహే ॥ .... }

౨౦॥ జఘనమితి ॥ కాచిత్ స్త్రీ అలఘూ గురూ పీవరౌ బృహంతౌ చ ఊరూ యస్యాస్తత్ - ఉరుర్మహాన్ నిబిరీసః నిబిడః *నిబిడం నిబిరీసం చ దృఢం గాఢం ప్రచక్షత ఇతి వైజయంతీ* నేర్బిడజ్బిరీసచావితి నిశబ్దాత్ బిరీసచ్ప్రత్యయః - స చ యో నితంబః పశ్చాద్భాగః *పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యాః క్లీబే తు జఘనం పుర ఇత్యమరః - స ఏవ భారః తేన ఖిద్యత ఇతి తథోక్తం అభీక్ష్ణ్యే ణినిః జఘనం కటిపురోభాగం దయితతమస్య శిరోధరాయాం గ్రీవాయాం అవలంబినోర్లంబమానయోస్స్వభుజలతయోర్విభవేన సామర్థ్యేన కృచ్ఛ్రాదూహే - ఉవాహ - వహేః స్వరితేత్త్వాత్ కర్త్రభిప్రాయే ఆత్మనేపదం - ఇయం చ పృష్ఠగామినీ ప్రియకంఠావలంబా ॥ ....

మూ, ౨౧ { అనువపురపరేణ బాహుమూలప్రహితభుజాక
లితస్తనేన నిన్యే। నిహితదశనవాససా కపోలే వి
షమవికీర్ణపదం బలాదివాన్యా ॥ ... . }

౨౧॥ అనువపురితి ॥ అన్యా స్త్రీ వపుషః పశ్చాదనువపుః స్త్రీపృష్ఠభాగే అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా పశ్చాదర్థేఽవ్యయీభావః - బాహుమూలయోః స్త్రీకక్షయోః ప్రహితావధః ప్రసారితౌ యౌ భుజౌ తాభ్యామాకలితస్తనేన గృహీతకుచేన కపోలే నిహితదశనవాససా న్యస్తాధరేణ కించిద్వ్యావృత్తముఖ్యాస్తస్యాః కపోలం చుంబతేత్యర్థః - అపరేణ కామినా విషమం ప్రియాంఘ్రిసంఘర్షాద్విశ్లిష్టం వికీర్ణపదం న్యస్తాంఘ్రి యథా తథా బలాదివ నిన్యే నీతా ఆరోప్యనీయమానేవ గమయాంచక్రే ఇత్యర్థః ఏషా పురోగామినీ॥

మూ, ౨౨ { అనువనమసితభ్రువస్సఖీభిస్సహ పదవీమపరః పురో
గతాయాః - ఉరసి సరసరాగపాదరేఖాప్రతిమత
యానుయయావసంశయానః ॥ .... }

౨౨॥ అనువనమితి। అపరః కామీ అనువనం వనం ప్రతి సఖీభిస్సహ పురోగతాయాః అసితభ్రువః కాంతాయాః పదవీం ఉరసి స్వవక్షసి సరసః ఆర్ద్రో యో రాగో లాక్షారంజనం యస్య తస్య పాదస్య యా రేఖా విన్యాసః సా ప్రతిమా ఉపమానం యస్యాస్సా తత్ప్రతిమా తస్య భావస్తత్తా తత్సదృశతయేత్యర్థః - అసంశ

యానః సంశయరహితః కర్తరి శానచ్ప్రత్యయః - అనుయయౌ - అత్ర పాద రేఖాప్రతిఘాతయోరితి సాదృశ్యవస్తునా సురతకాలీనం పాదతాడనం వస్తుప రాగపదార్థ. మహిమ్నా ప్రతీయత ఇతి పరగతః స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః సంలక్ష్యక్రమధ్వనిభేదః॥ ....

మూ, ౨౩ { మదనరస మహౌఘ పూర్ణనాభీ హ్రదపరివా
హితరోమరాజయస్తాః । సరిత ఇవ సవిభ్రమప్ర
యాతాః ప్రణదితహంసకభూషణా విరేజుః॥ ..... }

౨౩॥ మదనేతి - మదనస్య రసో మదనరసః - శృంగారః అన్యత్ర రసో జలం తస్య మహౌఘేన మహాపూరేణ పూర్ణా నాభయ ఏవ హ్రదాస్తైః తేషాం పరివాహాః కృతాః పరివాహితాః రోమరాజయః రోమకూపా యాసాం తాః * జలోచ్ఛ్వాసాః పరీవాహాః ఇత్యమరః సరిజ్జలాని హ్రదానాపూర్య పరితః ఉచ్ఛ్వసంతీతి ప్రసిద్ధిః సవిభ్రమైః సవిలాసైః ప్రయాతైః ప్రకృష్టగమనైః ప్రణదితాః శింజితాః హంసకాః పాదకటకాః * హంసకః పాదకటక ఇత్యమరః - అన్యత్ర హంసా ఏవ హంసకాః మరాళాస్త ఏవ భూషణాని యాసాం తాః స్త్రియః సరిత ఇవ విరేజుః - మదనరసపూర్ణత్వేన నాభీనాం తదుద్బోధకత్వం వ్యజ్యతే - పరివాహితరోమరాజయ ఇతి రోమరాజీనాం పరివాహిత్వరూపణాన్నాభయ ఏవ హ్రదా ఇతి రూపకాశ్రయణం తాస్సరిత ఇవేతి శ్లిష్టవిశేషణేయం ఉపమా శ్లేష ఏవేత్యన్యే॥ ....

మూ, ౨౪ { శ్రుతిపథమధురాణి సారసానామనునది శుశ్రువిరే
రుతాని తాభిః । విదధతి జనతామనశ్శరవ్యవ్యధ
పటుమన్మథచాపనాదశంకామ్॥ .... }

౨౪॥ శ్రుతీతి॥ అనునది నద్యాస్సమీపే సమీపార్థేఽవ్యయీభావః అవ్యయీభావశ్చేతి నపుంసకత్వే హ్రస్వత్వం తాభిః స్త్రీభిః జనానాం సమూహో జనతా గ్రామజనేత్యాదినా సామూహికస్తల్ప్రత్యయః తస్యా మనాంస్యేవ శరవ్యం లక్ష్యం * లక్ష్యం శరవ్యమిత్యమరః తస్య వ్యధో వేధః వ్యధజపోరనుపసర్గ ఇత్యప్ప్రత్యయః - తత్ర పటుస్సమర్థో యో మన్మథచాపనాదః స ఇతి శంకాం భ్రమం విదధతి విదధానాని నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి వైకల్పికో నుమ్ప్రతిషేధః శ్రుతిపథమధురాణి శ్రావ్యాణీత్యర్థః సారసానాం రుతాని శుశ్రువిరే శ్రుతాని । సారసరుతశ్రవణాత్ మన్మథోద్దీపనమాసామాసీదిత్య

ర్థః-అత్ర సారసరుతే మన్మథచాపనాదభ్రమాద్భ్రాంతిమానలంకారః॥ కవి సమ్మతసాదృశ్యాద్విషయాంతరే నివస్తుని। ఆరోప్యమాణానుభవో యత్ర స భ్రాంతిమాన్మత ఇతి లక్షణాత్॥ ....

మూ, ౨౬ { మధుమథనవధూరివాహ్వయంతి భ్రమరకులానిజ
గుర్యదుత్సుకాని। తదభినయమివావళిర్వనానామ
తనుతనూతనపల్లవాంగుళీభిః॥ .... }

౨౬॥ మధ్వితి॥ ఉత్సుకాని-ఉన్మనాంసి భ్రమరకులాని మధుమథనవధూః కృష్ణస్త్రియః ఆహ్వయన్త్యాకారయంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ హూతిరాకారణాహ్వానమిత్యమరః- జగురితియత్ గాయతేర్లిట్ వనానామావళిః నూతనపల్లవాంగుళ్యా ఇత్యేకదేశవివర్తిసావయవరూపకం అస్యాం వనావళ్యాం నర్తకీత్వరూపగమకత్వాదితి। తాభిస్తదభినయం తస్య గానస్యాభినయం వ్యంజకచేష్టాం అతనుతేవ॥ వ్యంజకాభినయౌ సమావిత్యమరః॥ అంగ్రైగాలంబయేత్ గీతం హస్తేనార్థం ప్రదర్శయేదితి వచనాద్గీతార్థస్య ఆహ్వానస్య స్వయం జనమాంగుళీభిరకార్షీదివేతి క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥ ప్రాగ్వోక్తరూప కాను ప్రాణితా సా చాహ్వానోత్ప్రేక్షా సాపేక్షత్వేతి సజాతీయసంకరోపి॥

మూ, ౨౭ { అసకలకలికాకులీకృతాలిస్ఖలనవికీర్ణవికాసికేస
రాణామ్। మరుదవనిరుహాం రజోవధూభ్యః సము
పహరన్విచకార కోరకాణి॥ .... }

౨౭॥ అసకలేతి। మరుద్వాయుః అసకలా అసమగ్రా అర్ధవికచా ఇత్యర్థః తాభిః కలికాభిః కోరకైః ఆకులీకృతానాం సంక్షోభితానాం అలీనాం స్ఖలనేన విఘట్టనేన వికీర్ణాః విక్షిప్తాః వికాసినః కేసరాః కింజల్కా యేషాం తేషాం అవనిరుహాం భూరుహాం రజః పరాగం వధూభ్యః సముపహరన్ ప్రయచ్ఛన్ యథాకథంచిద్దానాతిభావః ధనంజయేణ వసతీవత్ లక్షణహేత్వోః క్రియాయా ఇతి హేత్వర్థే శతృప్రత్యయః- కోరకాణి కుడ్మలాని॥ కలికా కోరకః పుమానిత్యమరః- కోశేపుంస్త్వాభిధానం ప్రాయికాభిప్రాయం॥ కోరకం కుడ్మలేపి స్యాత్ కక్కోలక మృణాళయోరితి విశ్వప్రకాశాదౌ నపుంసకత్వస్యాప్యభిధానాత్ విచకార వికాసయామాసేత్యర్థః-విపూర్వాత్ కిరతేః కిరో తేర్వా లిట్-అత్ర కోరకవికాసకరణస్య సముపహరన్నితి హేత్వర్థేన శత్రా- వధూనాం ప్రదానకపరాగోపహారార్థత్వావగమాత్ ఫలో

త్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా॥..............................

మూ, ౨౮ { ఉపవనపవనానుపాతదక్షై రళిభిరలాభి యదంగ
నాజనస్య। పరిమళ విషయ స్తదున్నతానామనుగ
మనేఖలు సంపదో గ్రతస్థాః॥ .... }

౨౮॥ ఉపవనేతి ॥ వనేఉపవనమితివిభక్త్యర్థేవ్యయీభావః తత్ర యః
పవనః తస్యానుపాతే అనుసరణే దక్షైః అళిభిః యస్మాత్కారణాదంగనాజ
నస్యసంబంధీపరిమళో గంధవిశేషః * విమర్దోత్థేపరిమళో గంధేజనమనో
హర ఇత్యమరః- స ఏవ విషయో భోగ్యోర్థః- రూపంశబ్దోగంధరసస్పర్శా
శ్చవిషయాఅమీత్యమరః-అలాభి లబ్ధః లభేః కర్మణిలుఙ్ విభాషాచిణ్ణములోరి
తివికల్పాన్నుమ్భావః॥ అతఉపధాయాఇతివృద్ధిః తస్మాదున్నతానాం మహ
తాం అనుగమనేపశ్చాద్గమనే అనువృత్తౌచ సంపదో గ్రతస్తిష్ఠంతీత్యగ్రతస్థాః
పురోవర్తిన్యః ఖలు॥ సుపిస్థఇతికప్రత్యయః-అత్రానుగమనయోర్ద్వయోరభే
దాధ్యవసాయాత్ శ్లేషస్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోయమర్థాంత
రన్యాసః సామాన్యవిశేష సమర్థనరూపః॥ ....

మూ, ౨౯ { రథచరణధరాంగనాకరాబ్జవ్యతికరసంపదుపాత్త
సౌమనస్యాః। జగతిసుమనస స్తదాదినూనందధతిప
రిస్ఫుట మర్థతోభిధానం॥ ... . }

౨౯॥ రథేతి॥ సుమనసః పుష్పాణి రథచరణంచక్రం తస్యధరోధారయితా హ
రిః పచాద్యచ్ తస్యాంగనాస్తాసాం కరాబ్జైర్వ్యతికరః సంపర్కః స ఏవ సంప
త్ తయోపాత్తం లబ్ధం సౌమనస్యం సుమనస్కత్వం సంతుష్టచిత్తత్వం యా
సాం తాః సంతుష్టాః స ఏవ సౌమనస్యలాభ ఆదిర్యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా తదా
దితతః ప్రభృతీత్యర్థః- జగతిలోకే అర్థతః పూర్వోక్తావయవార్థాత్ పరిస్ఫు
టం ప్రసిద్ధావయవార్థమభిధానం సుమనస ఇతి నామధేయం దధతి పూర్వం
త్వశ్వకర్ణాదివద్రూఢమితి భావః* ఆఖ్యాహ్వేఅభిధానంచ నామధేయంచ
నామచేత్యమరః- స్త్రియః పుష్పాణి అపచేతుం ప్రవృత్తా ఇతి ఫలితార్థః- నూ
నమిత్యుత్ప్రేక్షా యానుత్రోపాత్తసౌమనస్యా ఇతి సౌమనస్యోపాదాన
స్యపదార్థస్య విశేషణగత్యా సుమనసః పదాన్వర్థతాహేతుత్వోక్త్యా
కావ్యలింగం తదుత్థాపితాచేయం తదాదిత్యుత్ప్రేక్షేతి సంకరః- తేనచాంగ
నాకరాణాం జగచ్ఛ్లాఘ్యత్వం వ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౨౯ { అభిముఖపతితైర్గుణప్రకర్షాదవజితముద్ధతిముజ్జ్వ
లాందధానైః। తరుకిసలయజాలమగ్రహస్తైః ప్రసభ
మనీయతభంగమంగనానామ్॥ .. .. }

౨౯॥ అభిముఖేతి॥ అభిముఖపతితైః భంజనార్థమభిముఖాగతైః ఉజ్జ్వలాము
త్కృష్టాం ఉద్ధతిముపరిప్రసారం ఔద్ధత్యంచ దధానైః అంగనానాం అ
గ్రాణిచ తే హస్తాశ్చేతి సమానాధికరణ సమాసః అత ఏవ క్వ హస్తాగ్రాగ్ర
హస్తాదయో గుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి వామనః- తైరగ్రహస్తైః కర్తృ
భిర్గుణప్రకర్షాద్ధేతో రవజితం అవధీరితం తరుకిసలయ జాలం ప్రసభం బ
లాత్ భంగం ఛేదం పరాజయంచ అనీయత- నీఞ్ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయో
లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామితి కిసలయజాలస్య ప్రాధాన్యాత్తదభిధానం అ
త్ర అగ్రహస్తేషు విశేషణమహిమ్నా జిగీషుత్వస్య కిసలయజాలే జేతవ్యత్వ
స్య చ ప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥..... ....

మూ, ౩౦ { ముదితమధుభుజో భుజేన శాఖాశ్చలితవిశృంఖలశం
ఖకంధువత్యాః। తరురతిశయితామరాంగనాయాః
శిరసిముదేవముమోచపుష్పవృష్టిమ్॥ .... }

౩౦॥ ముదితేతి॥ ముదితా హృష్టా మధులిహో మధుపా యాసు తాః శాఖాః భుజే
న హస్తేన చలితాని విశృంఖలాని అప్రతిహతరవాణి శంఖకాని వలయాని యస్మి
న్కర్మణి తద్యథా తథా ధువత్యాః కంపయంత్యాః ధూవిధూనన ఇతి ధాతోః స్త్రా
దికాచ్ఛతరి జీప్ క్ఙితి చేతి గుణప్రతిషేధాదువఙాదేశః అతిశయితా
సౌందర్యేణ అతిక్రాంతా అమరాంగనా యయా తస్యాః కస్యాశ్చిచ్ఛిరసి త
రుర్ముదేవ తదభిసరణసంతోషేణేవేతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా పుష్పవృష్టిం
ముమోచ॥...

మూ, ౩౧ { అనవరతరసేన రాగభాజా కరజ పరిక్షతిలబ్ధసంస్త
వేన। సపదితరుణపల్లవేనవధ్వా విగత దయం ఖలు
ఖండితేన మమ్లే॥ .... }

౩౧॥ అనవరతేతి- అనవరతరసేన అవిచ్ఛిన్నద్రవేణ అన్యత్రానుబద్ధశృంగా
రేణ రాగభాజా రక్తేనానురక్తేనచ కరజపరిక్షతేషు లబ్ధసంస్తవేన ప్రాప్తప
రిచయేన* సంస్తవస్స్యాత్పరిచయ ఇత్యమరః- వధ్వా విగతదయం నిర్దయం ఖండి
తేన ఛిన్నేన నిరాకృతేన తరుణపల్లవేన నవకిసలయేన పిద్ధేనచ- వల్లభః కేనరో

ష్టథాణీతి విశ్వః· సపదిమమ్లౌఖలుమ్లానంమ్లాయతేర్భావే లిట్ - అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థేనియంత్రితత్వాదప్రకృతార్థప్రతీతేశ్శబ్దశక్తిమూలో ధ్వనిర్నశ్లేషః తేనచోభయోఃపల్లవయోరౌపమ్యంగమ్యతే॥..................

మూ, ౩౨ { ప్రియమభికుసుమోద్యతస్య బాహోర్నవనఖ
మండనచారుమూలమన్యా। ముహురితరకరాహి
తేన పీనస్తనతటరోధితిరోదధేంశుకేన॥ .... }

౩౨॥ అథాసాంపుష్పాపచయే శృంగారచేష్టాం వర్ణయన్ కస్యాశ్చిచ్చేష్టావిశేషమేకేనాహ॥ప్రియమితి॥అన్యా స్త్రీ ప్రియమభిప్రియస్యాగ్ర ఇత్యర్థః॥అభిరభాగ ఇత్యభేర్లక్షణార్థే కర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగే ద్వితీయా।కుసుమేష్వుద్యతః కుసుమోద్యతః కుసుమగ్రహణార్థముత్క్షిప్త ఇత్యర్థః-ప్రకృతివికారాభావాన్న తాదర్థ్యే చతుర్థీసమాసః-తస్య బాహోర్నవంయన్నఖం నఖక్షతం తదేవ మండనం తేన చారు సుందరం మూలం కక్షభాగమిత్యర్థః॥ముహురితరకరేణ సవ్యపాణినాఽఽహితేన పిహితేన అంశుకేనోత్తరీయేణ పీనం స్తనతటం రుణద్ధీతి పీనస్తనతటరోధి తద్దావరణం యథా తథా తిరోదధే తిరోహితవతీ అయం చాపలాఖ్యః సంచారీ భావః॥ ఆత్మప్రకాశనీ చేష్టా రాగాదేశ్చాపలం మతమితి లక్షణాత్ ప్రాగ్వ్యాఖ్యేయం॥ ....

మూ, ౩౩ { వితతవలివిభావ్యపాండురేఖాకృత పరభాగవిలీన
రోమరాజిః। కృశమపికృశతాంపునర్నయంతీవిపు
లతరోన్ముఖలోచనావలగ్నమ్। .... }

౩౩॥ అథాపరస్యాశ్చేష్టావిశేషం షడ్భిః కులకేనాహ॥వితతేత్యాది॥కాచిద్వితతాభిః గాత్రోన్నమనాద్విశ్లిష్టాభిర్వలిభిర్విభావ్యాః సంలక్ష్యాయాః పాండురేఖాః రేఖాకారాః వలిత్రయాంతరాళభాగాః తాభిః కృతపరభాగాః జనితవర్ణోత్కర్షాః అతఏవ విశేషేణ నీలా వినీలా రోమరాజిర్యస్యాస్సా తథోక్తా కృశమపి స్వభావత ఏవేతి భావః - అవలగ్నం మధ్యం* మధ్యమం చావలగ్నం చ మధ్యోస్త్రీ త్యమరః-పునః కృశతాం నయంతీ అగ్రపుష్పగ్రహణాయ గాత్రవిజృంభణాదితి భావః తథా విపులతరే ఉన్ముఖే ఊర్ధ్వముఖే లోచనే యస్యాస్సా అగ్రపుష్పగ్రహణార్థమితి భావః॥ ....

మూ, ౩౪ { ప్రసకలకుచబంధురోద్ధురోరః ప్రసభవిభిన్నతనూ
త్తరీయబంధా। అవనమదుదరోచ్ఛ్వసత్స్తనకూల
స్ఫుటతరలత్ర్యగభీరనాభిమూలా॥ .... }

౩౪॥ ప్రసకలేతి ॥ ప్రసకలాభ్యామితి సముగ్రాభ్యాం కుచాభ్యాంబన్ధురం ఉన్నతానతం* బన్ధురం తూన్నతానతమిత్యమరః -ఉద్ధురంనిర్భరందృఢమితియావత్ ఋకృ్పారిత్యాదినా సమాసాంతః-తస్మాదురసః ప్రసభాద్బలాద్గాఢ నిర్భిన్నే విశ్లిష్టః తనూత్తరీయబన్ధో యస్యాస్సా గాత్రవిజృంభణాద్విస్రస్తనీవిరిత్యర్థః-కించ అవనమతోంతర్లీనాయమానాముదరాదుచ్ఛ్వసద్విశ్లిష్యద్దుకూలంయస్యతత్ అతఏవస్ఫుటతరంయథాతథాలక్ష్యం దృష్టంగభీరముగాఢం నాభిమూలమ్మధ్యంతరాళంయస్యాస్సా॥........

మూ, ౩౫ { వ్యవహితమవజానతీ కిలాంతర్వణభువి వల్లభమాభిముఖ్యభాజమ్। అథవిటపిసలీలమగ్రపుష్పగ్రహణపదేనచిరంవిలంబ్యకాచిత్ ॥............... }

౩౫॥ వ్యవహితమితి॥పూర్వోక్తవిశేషణవిశిష్టాకాచిదంగనాఅంతర్వణభువివనాభ్యంతరప్రదేశే ప్రనిరన్తరిత్యాదినావననకారస్యణత్వం వ్యవహితంతిరోహితంఅతఏవ ఆభిముఖ్యభాజం అభిముఖావస్థితమిత్యర్థః తంవల్లభంప్రియంఅవిజానతీకిలజానానాప్యజానానేవవిటపినివృత్తేఅథవిటపివిభక్త్యర్థేవ్యయీభావఃసలీలంయథాభవతితథా అగ్రవృత్యాగేయానిపుష్పాణితేషాంగ్రహణమివపదంవ్యాజేనచిరంవిలంబ్యప్రియాయస్వాంగప్రకాశనార్థమితిభావః॥

మూ, ౩౬ { ఇదకిల కథితే సఖీభిరత్ర క్షణముపరేవససంభ్రమాభవంతీ। శిథిలితకుసుమాకులాగ్రపాణిః ప్రతిపదసంయమితాంశుకావృతాంగీ॥ .... }

౩౬॥ అథేతి॥ అథవిలంబనానంతరంఅత్రాస్మిన్ప్రియేసఖీభిఃకథితేసతిఅయమత్రైవాస్తఇతినివేదితేసతిక్షణంససంభ్రమాఅపరేవపూర్వవిపరీతవ్యాపారకరణాత్ అన్యేవభవంతీ - బుద్ధిపూర్వకారిత్వమజ్ఞాననాటనేనవంచయంతీత్యర్థః - శిథిలితఃపుష్పగ్రహణాన్నివర్తితః కుసుమాకులఃకుసుమవ్యాప్తోగ్రపాణిర్యస్యాస్సాతథోక్తా॥ పదేపదేప్రతిపదంప్రతిస్థానంసంయమితేనబద్ధేనఅంశుకేనవస్త్రేణ*అంశుకంసూక్ష్మవస్త్రేస్యాదితివిశ్వః తేనావృతంఆచ్ఛాదితమంగంశరీరంయస్యాస్సాతథోక్తాసతీ॥........

మూ, ౩౭ { కృతభయపరితోషసన్నిపాతం సచకితసస్మితవక్త్రవారిజశ్రీః। మనసిజగురుతత్క్షణోపదిష్టంకిమపిరసేనరసాంతరంభజంతి॥.......... .... }

౩౭॥ కృతేతి॥ కించకృతభయతోషయోః భర్త్రాదర్శనోత్థసాధ్వసహర్షయోః సన్నిపాతః సంకరో యేన తత్-మనసిజాతో మనసిజః మన్మథః సప్తమ్యాం జనేర్డః ఇతి డః హలదంతాత్సప్తమ్యాస్సంజ్ఞాయామిత్యలుక్ సఏవ గురురాచార్యః తేనతత(క్ష)ణేతస్మిన్నేవక్షణే ఉపదిష్టం తదేకహేవాకమిత్యర్థః కిమప్యనిర్వాచ్యం రసాంతరం లక్షణయా భావాంతరం తచ్చ హాకిలకించితం వివక్షితం కృతభయేత్యాదివిశేషణైశ్చ* క్రోధాశ్రుహర్షాభీత్యాదేస్సంకరః కిలకించితమితి తల్లక్షణాదర్థాన్తరప్రతీతేః రసేన రాగేణ హేతునా భజంతీతి అత ఏవ సచకితాభయాన్వితా సంభ్రమా* చకితం భయసంభ్రమ ఇత్యమరః స్మితాహాషాన్మందహాసా చ వక్త్రవారిజశ్రీర్యస్యాస్సాసతి అత్ర చకితస్మితయోః పూర్వోక్తభయహర్షానుభావత్వేనోక్తిః॥.........

మూ, ౩౮
అవనతవదనేందురిచ్ఛతీవ వ్యవధిమధీరతయా
యదాస్థితాస్మై। అహరత సుతరామతోఽస్య చేతః
స్ఫుటమభిభూషయతి స్త్రియస్త్రపైవ॥.........

౩౮॥ అవనతః వదనేందుర్యస్యాస్సా లజ్జయా నమ్రముఖీత్యర్థః-అధీరతయాఽధృష్టతయాఽన్యవధిం కించిద్వ్యవధానం ఉపసర్గే ఘోః కిరితి కిప్రత్యయః-ఇచ్ఛతీ వాంఛతీవ తథా వ్యాకులాసతీత్యర్థః ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వికల్పాన్నుమభావః అస్మై ప్రియాయ ఆస్థిత ఆశయం ప్రకాశయంతిస్మేత్యర్థః-తిష్ఠతేస్సంజ్ఞప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చేత్యాత్మనేపదం౹ స్థాఘ్వోరిచ్చేతి సిచః కిత్వమికారశ్చ ధాతోరంతాదేశః కిత్వాన్నగుణ ఇతి యదతో హేతోరస్య ప్రియస్య చేతః సుతరామహరత। తథాహి త్రపైవ స్త్రియో అభిభూషయతి స్ఫుటం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః అతోఽస్యా అపి త్రపాభిభూషితత్వాదతిమనోహరత్వం యుక్తమితి భావః- కుశకాలంకారోఽయమర్థాంతరన్యాసః-సుధ్యాచెయన్నాయికా* లజ్జాప్రాన్ముగ్ధమధ్యస్థానాన్మధ్యోదితయావనేతిలక్షణాత్॥..... ....

మూ, ౩౯
కిసలయశకలేష్వవాచనీయాః పులకిని కేవలమంగ
కేనిధేయాః। నఖపదలిపయో విభావితార్థాః ప్ర
ణిదధిరేదయితైరనంగలేఖాః॥ ....

౩౯॥ కిసలయేతి॥ అవాచనీయాః ప్రసిద్ధలిపివైలక్షణ్యాద్వాచయితుమనర్హాః కింతు కేవలంపులకిని దయితస్పృష్టత్వాత్ స్పర్శాదేవ రోమాంచవత్యంగకే వపుషి నిధేయాః విరహతాపశాంత్యర్థమర్పణీయాః అతః నఖప

దానఖాం కాప్యవలిపయోంకురాణీయోమ్మకుచనఖప్రసిద్ధాఙ్కురాః అత్రోనవాచనీ
యా ఇత్యర్థః- నైతావతానుపకారకత్వం చేత్యాహ - తథాపి విభావితా
ర్థాః సాంకేతిక సన్నివేశవశాదేవ ద్యోతితాభిధేయాః- లిఖ్యంత ఇతి లే
ఖాః సందేశాః కర్ణేషు ప్రత్యయః అనంగస్య లేఖాః తత్ప్రయుక్తా ఇత్యర్థః-వ
యుక్తైర్నయుతాభిశ్చక్షుమాం స్త్రియోత్యేకశేషః కిసలయశకలేషు ప్రణి దధి
రే ప్రణిహితాః లిఖితా ఇత్యర్థః దధాతేః కర్మణి లిట్ క్వనేర్నదనదేత్యాదినా
నకారస్య ణత్వం లోకప్రసిద్ధలేఖ్యవైలక్షణ్యాత్ వ్యతిరేకాలంకారః॥ ......

మూ, ౪౦ { కృతకృతకరుషా సఖీముపాస్య త్వమకుశలేతి కయా
చిదాత్తనైవ। అభిమతమభిసాభిలాషమావిష్కృత
భుజమూలమబంధి మూర్ధ్ని మాలా ॥ .... }

౪౦॥ కృతేతి ॥ కృతకృతకరుషా కృతకృత్రిమరోషయా కయాచిన్నాయికా
యా త్వమకుశలా మాల్యగ్రథనే కుశలా నాసీతి సఖీమపాస్య నిరస్యాత్మనా
స్వయమేవాభిమతమభిప్రియాభిముఖం సాభిలాషమావిష్కృతం భుజమూ
లం ప్రకాశితకక్షదేశం చ యథా తథా మూర్ధ్ని మాలా అబంధి-బద్ధా-అయం
చ స్వాభిప్రాయవ్యంజకచేష్టారూపశ్చాపలాఖ్యః సంచారివిశేషః నాయికా
తు ప్రౌఢైవ స్మరమందీకృతవ్రీడా ప్రౌఢా సంపూర్ణయౌవనేతి లక్షణాత్ ॥

మూ, ౪౧ { అభిముఖముపయాతి మాస్మ కించిత్త్వమభిదధాః పట
లేన మధువ్రతానామ్। మధుసురభిముఖాబ్జగంధలుబ్ధైర
ధికమసిత్వదనేనమానిపాతి ॥ .... }

౪౧॥ అథ కాచిన్నాయికాం ప్రతిసఖీవచనం త్రిభిః కులకేనాహ ॥ అభిముఖమి
తి ॥ మధు మకరందం వ్రతయంతి భుంజంత ఇతి మధువ్రతాః మధుపాః కర్మణ ప్ర
త్యయః తేషాం పటలే అభిముఖముపయాత్యాగతే సతి త్వం కించిన్మాస్మాభిదధాః
న కించిదాలపమానం భజేత్యర్థః- స్మోత్తరే లఙ్ చేతి ధాతోర్లఙ్ క్వచమాఙ్యో
గ ఇత్యట్ప్రతిషేధః మానస్య మధుకరబాధానివృత్తిరేవ ఫలమిత్యాహ-మధ్వితి
మధునా మద్యేన సురభేర్ముఖాబ్జస్య యో గంధః తస్మిన్ లుబ్ధైర్లోభాత్
క్త్రియాం క్తిన్ అనేన మధువ్రతపటలేన త్వయి అధిత్వాత్ విభక్త్యర్థేఽవ్యయీ
భావః త్వయీ త్యూనైకవచన ఇత్యత్రైకవచన ఇత్యర్థనిర్దేశాత్త్వాదిహ విభక్త్య
భావే త్యకారాద్ధన్యత్యయుష్మదో మపర్యంతస్య త్వాదేశః అతఏవ విభక్త్య
భావాచ్చత్వాదేశోఽత్ర చింత్య ఇతి వల్లభవచనం చింత్యం అధికమత్యంతం స

ర్వత్రేత్యర్థః మానిపాతినినిపతతాత్ భావేలుఙ్ - చిణ్వద్భావే వృద్ధిః అత్రాళిపా
తాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౪౨ { సరజసమకరందనిర్భరాసు ప్రసవవిభూతిషుభూ
రుహాంవిరక్తః। ధ్రువమమృతపనామవాంఛయా
సావధరమముంమధుపస్తవాజిహీతే॥ .... }

౪౨॥ సరజసేతి॥ కించ మధుపిబతీతిమధుపః - మధులిట్ సుప్యపశ్చ క ఆతోను
పసర్గేకః భువిరోహంతిజాయంత ఇతిభూరుహాః తేషాంభూరుహాణాంచ దేహి
నాంసంబంధినీషు సహరజసా సరజసం అచతురేత్యాదినా సాకల్యార్థేఽవ్య
యీభావస్సమాసాంత నిపాతః - తేన సరజస్క ఇతి బహువ్రీహ్యర్థోఽ
లక్ష్యః - ముఖ్యోవా మహాకవిప్రయోగబాహుళ్యాత్ అవ్యయీభావద
ర్శనంతు ప్రాయికాభిప్రాయమిత్యుక్తం ప్రాక్ - తథాచ సరజసః సరజసో
యో మకరందః తేననిర్భరాసుపూర్ణాసు నతుత్వదధరవదమృతేన వా వ్యర
జస్కేనేతి భావః అన్యత్ర రజః స్త్రీపుష్పం* స్యాద్రజః పుష్పమార్తవమిత్యమ
రః తస్మాత్ సహచర్యాన్మకరందశబ్దేన శుక్లప్రతీతేః తేనశుక్లశోణితసన్నిపాత
ప్రాయాస్విత్యర్థః - ప్రసవవిభూతిషు పుష్పసమృద్ధిషు జన్మపరంపరాసుచ
విరక్తోనిస్పృహస్సన్ అమృతంపిబతీత్యమృతపః ఇతినామ్నో వాంఛయాఽ
మృతపానాభిలాషేణ అముంతవాధరోష్ఠం ప్రత్యాజిహీతే ఆగచ్ఛతి ధ్రువం
సత్యమిత్యుత్ప్రేక్షా - అన్యత్ర తు అమృతపో దేవ ఇతి నామవాంఛయా దేవ
భూయాపేక్షయేత్యర్థః - అథవా నిశ్శ్రేయసప్రాప్త్యపేక్షయేత్యర్థః*
శ్రేయో నిశ్శ్రేయసామృతమిత్యమరః ధ్రువం శాశ్వతం - అధరం ధరాసంబం
ధరహితం అముంపరమోక్షం అపవమిహచాముత్ర శుచాం ఇహచాముత్ర చా
న్యేతీత్యాదౌ లోకే వేదే చేరమదసోల్లోకద్వయోరుపాధిపరిదర్శనాత్ ఆజిహీ
తే అన్వేష్యతీత్యర్థః - ఓహాఙ్ గతావితి ధాతోర్లట్ శ్లౌ ద్విర్భావః ఈ
హల్యఘోరితి ఈకారః - అత్ర నాయికావదన సౌరభ లోభహేతుకస్య మధు
పాగమనస్యామృతపనామవాంఛాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్ గుణహేతూ
త్ప్రేక్షా - సాచ ధ్రువమితి వ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా సతే మధుపస్యాధ
రోష్ఠేనాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్త్యా సాపి తేతి సంకరః - పూర్వో
క్తాప్రకృతార్థప్రతీతిస్తు మధుపాదిశబ్దానామభిధాయాః ప్రకృతార్థని
యంత్రితత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలోధ్వనిరేవ న శ్లేష ఇత్యలం విస్తరేణ॥ ....

మూ, ౪౩ { ఇతివదతిసఖీజనేని మీలద్ద్విగుణితసాంద్రతరాక్షిప
క్ష్మమాలా।అపతదళిభయేనభర్తురంకంభవతిహివిక్ల
బతాగుణోఽంగనానామ్॥ .... }

౪౩॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థంసఖ్యేవజనస్తస్మిన్ సఖీజనేవదతిసతినిమీలంత్యోభయా
న్ముకుళీభవంత్యోఽతఏవద్విగుణౌఆవృత్తీయయోస్తేద్విగుణేద్విరావృత్తే*
గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితివైజయంతీ తేకృతేద్వి
గుణితే అత ఏవసాంద్రతరే అక్షిపక్ష్మమాలేనేత్రలోమపఙ్క్తీయస్యాస్సా
కాచిదితిశేషః।అక్షిగ్రహణస్యపక్ష్మద్వైగుణ్యలక్షణార్థత్వేనవైయర్థ్యాభావా
త్పౌనరుక్త్యం-అళిభయేనభర్తురంకంఉత్సంగమపతత్ప్రాప్తవతీ
అహో-మహత్కష్టం-యత్కటాక్షపిభయమిత్యాశంక్యాహ-భవతీతి-అంగ
నానాంనతుపుంసామితిభావః।విక్లబతాభీరుతాగుణోభవతిహినదోషఇతిభా
వః।అతఏవజనసమక్షంభర్తురంకారోహణమపినదోషః।పార్శ్వస్థాలంబ
నాదీనాంభయానుభావత్వాత్తుల్యకాలంకారోఽయమర్థాంతరన్యాసః॥ ...

మూ, ౪౪ { ముఖకమలకమున్నమయ్యయూనా యదభినవోఢ
వధూబలాదచుంబి। తదపినకిలబాలపల్లవాగ్రగ్ర
హపరయావివిదేవిదగ్ధసఖ్యా॥ .... }

౪౪॥ ముఖేతి॥ యూనాఅభినవోఢవధూఃనవోఢాంగనాబలాత్కారాత్ ము
ఖంకమలమివేత్యుపమితసమాసః తదల్పంముఖకమలకంఅల్పార్థేకప్రత్య
యః-ఉన్నమయ్యోద్యమ్యకల్యపిలఘుప్రావాదిత్యయాదేశః।అచుంబిచుం
బితమితియత్ తచ్చుంబనంవిదగ్ధసఖ్యాచతురసఖ్యా బాలపల్లవాగ్రాణాంగ్ర
హేగ్రహణంగ్రహావృనిశ్చిగమశ్చేత్యప్రత్యయః-తత్పరయాతదాసక్త
యాసత్యాకించిద్వ్యాసంగంకల్పయంత్యేత్యర్థః-నవివిదేపికిలనవిదితమపి
కిలనప్రకాశితమితికిమువక్తవ్యమిత్యపిశబ్దార్థః।కిలేత్యళీకేవస్తుతోవిదిత్వా
ప్యపిదిత్సేవస్థితాహైదగ్ధ్యాదన్యథాతయోర్విస్రంభవిఘాతాదితిభావః।ము
గ్ధేయన్నాయికా*ఉదయద్యేవనాముగ్ధాలజ్జావిదితమన్మథేతిలక్షణాత్॥ ...

మూ, ౪౫ { ప్రతతివితతిభిస్తిగోహితాయాంప్రతియువతావదధ
నంప్రియఃప్రియాయాః। యదథయదధరావలోప
నృత్యత్కరవలయస్వనితేనతద్వివవ్రే॥ .... }

౪౫॥ ప్రతతీతి॥ప్రతికూలాయువతిఃప్రతియువతీసపత్నీ తస్యాంప్రతతివిత

తయాఃలతాజాలాని*వల్లీషువ్రతతిర్లతేత్యమరః తాభి స్తిరోహితాయాంస
త్యాంప్రియఃప్రియాయాఃవదనంఅధరంఅధయత్ అపిబదితియత్ ధేటో భా
వాది కాల్లుఙ్ తద్వదనపానంఅధరావలోపేనాధర ఖండనేనతజ్జనితవ్యథ
యేత్యర్థఃనృత్యతోశ్చలతోఃకరయోర్వలయానాం కంకణానాంస్వనితేన
ధ్వనినాపివ వ్రైవివృతం-తదేవతస్యా స్తదనుమాపకమభూదిత్యర్థః-అత్రైత్రై
కాహ్వృష్టాఅపరాత్తిస్వాణనిర్వేదవతీత్యనుసంధేయమ్॥ ....

మూ, ౭౯ { విలసితమనుకుర్వతీపురస్తాద్ధరణిరుహాధిరుహోవ
ధూర్లతాయాః। రమణమృజుతయాపురస్సఖీనా
మగణితచాపలదోషమాలిలింగ॥ .... }

౭౯॥ విలసితమితి॥వధూఃకాచిత్ స్త్రీ పురస్తాదగ్రేధరణిరుహమధిరోహతీతి
ధరణిరుహాధిరుట్-వృక్షారూఢారుహేఃక్విప్- తస్యా స్తదధిరుహోలతా
యాఃవిలసితంచేష్టితం;నపుంసకేభావేక్తఃఅనుకుర్వతీఏవమిత్యాశ్లేషప్రకార
మభినయంతీ?ఋజుతయాఅకుటిలబుద్ధితయాసఖీనాంపురోగ్రేఅగణితఃఅవి
చారితఃచాపలమనుచితాచరణమేవదోషోయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథార
మణంప్రియమాలిలింగ-ఏషాచహర్షోత్కృష్ణక్యవతీప్రౌఢాచ॥..............

మూ, ౮౦ { సలలితమవలంబ్యపాణినాంసే సహచరముచ్ఛ్రిత
గుచ్ఛవాంఛయాన్యా। సకలకలభకుంభవిభ్రమా
భ్యాముదరసిరసాదవత స్తరేస్తనాభ్యామ్॥ .... }

౮౦॥ సలలితమితి॥అన్యా(స్త్రీ)ఉచ్ఛ్రితగుచ్ఛవాంఛయా ఉన్నతస్తబక
జిఘృక్షుయాసలలితంసవిలాసంయథాతథాసహచరంప్రియంపాణినాఔచి
త్యాద్వామేనేతిశేషః- అంసేఅవలంబ్యఅవష్టభ్యసకలయోస్సమగ్రయోః
కలభకుంభయోర్విభ్రమఇవవిభ్రమ స్సౌందర్యం యయోస్తాభ్యాంస్తనా
భ్యాంరసాద్రాగాదురస్యవతస్తరేఆచ్ఛాదయామాస-సహచరమితిశేషఃఅ
భిముఖావస్థానాదితిభావః స్తృణాతేఃకర్తరిలిట్ ఋతశ్చసంయోగాదే
ర్గుణఇతిగుణః శర్పూర్వాఃఖయఇత్యభ్యాససకారలోపఃఇయంచప్రౌ
ఢైవ॥...... ....

మూ, ౮౧ { మృదుచరణతలాగ్రదుఃస్థితత్వాదసహతరాకుచ
కుంభయోర్భరస్య। ఉపరినిరవలంబనంప్రియస్య
న్యపతదధోచ్చతరోచ్చిచీషయాన్యా॥............ }

౧౮॥ మృద్వితి॥అన్యా స్త్రీ ఉచ్చతరాణాం అత్యున్నతకుసుమానాం ఉచ్చేతు ముపచేతుమిచ్ఛయా ఉచ్చతరోచ్చిచీషయా చినోతేస్సన్నంతాత్ స్త్రియా మప్రత్యయే టాప్ ॥ విభాషా చేరితి కుత్వవికల్పః-మృదునా చరణతలాగ్రేణ దుఃస్థితత్వాద్దుఃఖేనస్థితత్వాదపటుస్థితేరిత్యర్థః - కుచకుంభయోర్భర స్య భారస్య ॥ పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణేతి ఘప్రత్యయః న సహత ఇత్యంత మసహతరా సహేః పచాద్యజంతాన్నఞ్సమాసాత్తరప్ప్రత్యయః - భర మసహమానేత్యర్థః-కృద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ-అథాస్మిన్నవసరే నిరవలం బం యథా తథా ప్రియస్యోపరి నిరాలంబత్వాన్నిపతితేత్యర్థః-ఏషాపి ప్రాగ్వత్స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ....

మూ, ౧౯ { ఉపరిజతరుజాని యాచమానాం కుశలతయా పరిరం
భలోలుపోఽన్యః। ప్రథితపృథుపయోధరాం గృహాణ
స్వయమితి ముగ్ధవధూముదాస దోర్భ్యామ్॥... ..... }

౧౯॥ ఉపరిజేతి॥ ఉపరిజాతాని ఉపరిజాని యానితరోర్జాతాని తరుజాని కుసుమాని తాని యాచమానాముపచిత్య దేహీతి ప్రార్థయమానాం ప్రథితపృథుపయోధరాం ప్రశస్తపీవరకుచాం ముగ్ధవధూం కుటిలధియం స్త్రియం పరిరంభలోలుపః ఆశ్లేషలాలసోఽన్యః కుశలతయా వంచనాపటుతయా స్వయం గృహాణేతి మయోక్తా త్వం స్వయమేవాపచినుష్వేత్యుక్త్వేత్యర్థః- గమ్యమానార్థత్వాదుక్త్వేతి న ప్రయుక్తం పౌనరుక్త్యాత్ దోర్భ్యాం హస్తాభ్యాముదాస ఉద్యచ్ఛతిస్మ-అయంచైకాయత్తత్వాదనుకూలనాయకః నాయికా-తు స్వాధీనపతికా ప్రౌఢా చ॥ ....

మూ, ౨౦ { ఇదమిదమితి భూరుహాం ప్రసూనైర్ముహురభిలో
భయతా పురః పురోఽన్యా। అనురహసమనాయి నా
యకేన త్వరయతి రంతుమహో జనం మనోభూః }

౨౦॥ ఇదమిదమితి ॥అన్యా స్త్రీ ఇదమిదమితి ఇదం గ్రాహ్యమిదం గ్రాహ్యమిత్యుక్త్వేత్యర్థః-భూరుహాం వృక్షాణాం ప్రసూనైః పుష్పైః పురః పురో ముహురభిలోభయతా ప్రలోభయతా నాయకేన రహస్యనురహసం ఏకాంతం క్వ అన్వవతప్తాద్రహస ఇత్యవ్యయీభావసమాసాంతః అనాయి నీతా- తథాహి మనోభూః కామో జనం రంతుం త్వరయతి దేశకాలానపేక్షయేతి భావః-అత ఏవాశ్చర్యమహో ఇతి పూర్వవన్నాయికా నాయకవివేకః అర్థాంతర

న్యాసః॥...

మూ, ౫౧ { విజనమితిబలాదముంగృహీత్వాక్షణమథ వీక్ష్యవిప
క్షమంతికేన్యా। అభిపతితుమనాలఘుత్వభీతేరభవ
దముంచతివల్లభేతిగుర్వీ ॥ .... }

౫౧॥ విజనమితి॥అన్యా స్త్రీ విజనమేకాంతమితిహేతోరముంవల్లభంక్షణం
బలాద్గృహీత్వాఆశ్లిష్యాథాంతికే విపక్షంసపత్నీ జనం వీక్ష్యలఘుత్వభీతే
స్త్రీచాపల్యభయాత్ అభిపతితుంను నోయస్యాస్సాఅభిపతితుమనాఅపసర్తుకా
కామాత్యతుం కామమనసోరపీతిమ కారలోపః వల్లభేఅముంచతి అత్యజతిసతిత
స్యవిపక్షానవేక్షణాదితిభావః-అతిగుర్వీఅతిగౌరవవత్యభవత్ స్వయంగృహ
లాఘవతిరోధానాత్ప్రత్యుతభర్తృవాల్లభ్యప్రకాశనాచ్చేతిభావః। భా
గ్యవతాంసర్వం శ్రేయసేభవతీతిరహస్యంఏషాత్వతిప్రగల్భైవ॥ ....

మూ, ౫౨ { అధిరజనిజగామధామతస్యాఃప్రియతమవేశ్మరుషా
ప్రజావబద్ధః। పదమపిచలితుంయువానసేహేకిమి
వనశక్తిహరంససాధ్వసానామ్॥ .... }

౫౨॥ అధీతి॥అధిరజనిరాత్ర్యర్థేఽవ్యయీభావః తస్యాస్స్వపత్న్యాఇత్య
ర్థఃబుద్ధిస్థత్వాన్నానుగ్రహణాసహత్వాచ్ఛతచ్ఛబ్దేనినిర్దేశః ధామగృ
హంజగామగతఇతిరుషాహేతునాప్రియతమయాకర్త్ర్యాప్రజామాలిక
యాకరణేనఅవబద్ధఃయువాపదమపి క్వఅత్యంతసంయోగేద్వితీయా-చలితుం
ననసేహే-నశశాక-తథాహిసాధ్వసానాంభయగ్రస్తానాంకిమివకింవాఇవ
శబ్దోవాక్యాలంకారేఇవేతిఈషదర్థేఽపగమోత్ప్రేక్షా- వాక్యాలంకారే
ష్వితిగణవ్యాఖ్యానేశక్తింహరతీతిశక్తిహరంక్రహరతేరనుద్యమనేఽజిత్యచ్ప్ర
త్యయః-నభవతీతిశేషః।అస్త్రిభర్తారంతివరోప్రయుజ్యనానోప్యస్త్రీలింగనిర్దేశనా
త్।భవంతీతిలటః-పూర్వాచార్యాణాంసంజ్ఞా-సర్వస్యాపిభీరూణాంశక్తిహర
త్వాదబలాకృతః స్రగ్బంధోపియూనఃశక్తిహరఇతియుక్తమితిసామాన్యేనవిశే
షసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః-ఖండితేయంనాయికా-జ్ఞాతేన్యాసంగవి
కృతేఖండితేర్ష్యాకషాయితేతిలక్షణాత్ నాయకస్తుదక్షిణఃభయసంబంధ
సహనాదిభిస్తుల్యోనేకత్రదక్షిణఇతితల్లక్షణార్థప్రతీతేరితి॥...............

మూ, ౫౩ { నఖలువయమముష్యదానయోగ్యాఃపిబతిచపాతి
చయాసకౌరహస్త్వామ్।వ్రజవిటపమముంనదస్వతస్
స్యైభవతియతస్సదృశోశ్చిరాయయోగః। .... }

౨౩॥ అథకాచిత్ఖండితా నాయికా నిజకాంతమాగస్కారిణంపల్లవదానేన ప్రసాదయంతంచతుర్భిస్సభర్త్సనముపాలభతే॥ నేత్యాది॥ వయమముష్యవిటపస్య దానయోగ్యా న ఖలు కింతు యా అసావేవాసకౌత్వత్ప్రియాయాః అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టేరితి అకచ్ప్రత్యయః - రహో రహసి *రహశ్చోపాంశు చాలింగ ఇత్యమరః- త్వాంపిబతి పానంకరోతి - పా పానే. భౌవాదికః పాఘ్రేత్యాదినా పిబాదేశః- పాతి రక్షతీతి చ అన్యతో వారయతీత్యర్థః- పా రక్షణే-అదాదిత్వాచ్ఛపోలుక్ - తస్యై అముం పిటాన్వాతీతవిటపం పల్లవం*విటపః పల్లవే షిద్గ ఇతి విశ్వః- దదస్వ-ప్రయచ్ఛ-దద దాన ఇతి భౌవాదికాల్లోట్-ప్రజగచ్ఛయతో దానాచ్చిరాయ చిరకాలాత్ చిరార్థేఽవ్యయమ్ - సదృశోః అనురూపయోః యోగో భవతి ఉభయోరపి విటపత్వాదితి భావః సమాలంకారోఽయం* సా సమాలంకృతిర్యోగే వస్తునోరనురూపయోరితి లక్షణాత్॥ ....

మూ, ౨౪

> తవకితవకిమాహితైర్వృథా నః క్షితిరుహపల్లవపు
> ష్పకర్ణపూరైః। ననుజనవిదితైర్భవద్వ్యలీకైశ్చి
> రపరిపూరితమేవకర్ణయుగ్మమ్॥ ....

౨౪॥ తవేతి॥ హే కితవ ధూర్త వృథా వ్యర్థమేవాహితైస్తత్కార్యస్యాన్యత ఏవ సిద్ధత్వాదితి భావః- తవ సంబంధిభిః క్షితిరుహాణాం పల్లవాః పుష్పాణి చ తాన్యేవ కర్ణం పూరయంతీతి కర్ణపూరాః కర్ణావతంసాః కర్మణ్యణ్ - తైః నః అస్మాకం కిం తత్సాధ్యం న కించిదస్తీత్యర్థః- గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయా కర్ణపూరాణాం కరణత్వాత్తృతీయా-ఉక్తం చ న్యాసోద్ద్యోతే న కేవలం శ్రూయమాణైవ క్రియా నిమిత్తం కారకభావస్యాపి తు గమ్యమానాపీతి కింతు నను అంగ జనవిదితైర్జనేషు ప్రసిద్ధైరితి సప్తమీసమాసః క్తేన చ పూజాయామితి షష్ఠీసమాసనిషేధాత్ నచ క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి షష్ఠీనిబంధః ఆధారత్వవివక్షాయాం తదప్రాప్తేః కృద్యోగ ఇతి షష్ఠీప్రతిప్రసవత్వాగస్యా ఇతి। భవద్వ్యలీకైర్భవతోఽప్రియవచనైః కర్ణయుగ్మం చిరపరిపూరితం నిత్యపూర్ణమేవ అతః పూరితస్య పూరణాయోగాదలమేభిరిత్యర్థః- అత్ర ఉత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థహేతుకత్వేనోపనిబంధనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ ....

మూ, ౫౫ { ముహురుపహసితామివాళినాదైర్వితరసినః కలికాం కిమర్థమేనామ్। వసతిముపగతేన ధామ్నితస్యాశ్శఠ కలిరేషమహాంస్త్వయాద్యదత్తః॥......... ....}

౫౫॥ ముహురితి॥ అళినాదైర్భృఙ్గఝఙ్కారైర్ముహురుపహసితాం ప్రతారణార్థం పరిహాస్యమానామివస్థితామేనాం కలికాం కోరకమల్పం కలిం కలహం- *కలహేన్త్ర్యయుగే కలిరితి వైజయన్తీ- స్త్రీప్రత్యయస్త్వవివక్షితః శ్లేషేనోస్మాకం కిమర్థం వితరసి హేశఠ విప్రియకారిన్ తస్యాస్త్వత్ప్రియాయాః ధామ్ని భవనేవసతిం స్థితిం ఉపగతేన త్వయా అద్యైషవతనా మానో మహాన్-కలిః కలహోదత్తః త్వద్దత్త ఏవ మహతి కలౌ స్థితే కిమల్పేనే త్యర్థః- అత్రాపి పూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థహేతుకత్వా ద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం కలికామితి శ్లేషోత్థాపితయాః కోరకకలహయోర్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్త్యనుప్రాణితమితి సంకరః। ....

మూ, ౫౬ { ఇతిగదితవతీరుషాజఘానస్ఫురితమనోరమపక్ష్మకేసరేణ। శ్రవణనియమితేన కాంతమన్యాసమమసితాంబురుహేణచక్షుషాచ॥ .... }

౫౬॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థం గదితవతీ ఉక్తవతీ అన్యాస్త్రీ రుషాకాంతం స్ఫురితాన్యుజ్జ్వలాని మనోరమాణి *పక్ష్మాణీవ కేసరాణి అన్యత్ర కేసరాణీవ పక్ష్మాణి యస్య తేన శ్రవణనియమితేన శ్రోత్రధృతేన తేన నిరుద్ధేన చాసితాంబురుహేణ నీలోత్పలేన చక్షుషా చ సమం యుగపజ్జఘాన తాడయామాస - ఏషాపి ఖండితా నాయకస్తు ధృష్టః *వ్యక్తాగానిర్భయో ధృష్ట ఇతి లక్షణాత్ -అత్ర స్ఫురితేత్యాదితుల్యధర్మగమ్యోపమ్య యోరసితాంబురుహచక్షుషోరుభయోరపి తాడనసాధనతయోపాత్తత్వేన ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా లక్షణముక్తమ్॥ ....

మూ, ౫౭ { వినయతిసుదృశో దృశః పరాగం ప్రణయిని కౌసుమమాననానిలేన। తదహితయువతేరభీక్ష్ణమక్ష్ణోర్ద్వయమపి రోషరజోభిరాపుపూరే॥ .... }

౫౭॥ వినయతీతి॥ ప్రణయిని ప్రియే సుదృశః ప్రియాయాః దృశో లోచనాదేకస్మాదేవేతి భావః కుసుమేషుభవం కౌసుమం పరాగం రజః కణం తచ్ఛేకమితి భావః- ఆననానిలేన నిజముఖఫూత్కారేణ వినయత్యపనయతి సతి తదహితయువ

తేఃతత్సపత్న్యాః అక్ష్ణో ర్ద్వయమపి నత్వేకమేవేతి భావః - రోషాదేవ రజాంసి తై రభిక్ష్ణమాఘపూరైఃపూరితం- న త్వేకేన రజసేకమేవకించిత్స్పృష్టమాత్ర మితి భావః - పిప తేః ణిజన్తాత్ ణ్యన్తాత్కర్మణిలిట్ ॥ ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్యే త్యుకారః ॥ పూర్వాదిభుప ధాయాఇతి దీర్ఘః పూరీ ఆప్యాయన ఇత్యస్మాద్వా హై వాదికాదకర్మకాత్ కర్తరి లిట్-పూర్ణామిత్యర్థః-అత్రాన్యతోరజో పనయనస్యాన్యత్ర రజః పూరణకారణత్వాద్యోగాదకారణకమేవపూరణ మితి భావనాలంకారో రూపకాను ప్రాణిత ఇతి సంకరః॥ ....

మూ, ౫౭ { స్ఫుటమిద మభిచార మన్త్ర ఏవ ప్రతియువతేరభి ధానమంగనానామ్ । వరతనురమునోపహూయ పత్యా మృదుకుసుమేన యదాహతాప్య మూ ర్ఛత్ ॥.. }

౫౭॥ స్ఫుటమితి॥ ఇదం ప్రతియువతేః సపత్న్యాః అభిధానం నామధేయం అంగనానామభిచారః-పరమారణకర్మ-యథా శ్యేనేనాభిచరన్యజేతేతి- తస్య మన్త్రోఽభిచారమన్త్రః స ఏవ స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా - యద్యస్మాద్వరతనుః స్త్రీ పత్యా భర్త్రా అమునా సపత్నీనామధేయేనోపహూయ మృదుకుసు మేన మృదుగ్రహణం అచిరాపచితత్వం ద్యోతయద్దేవతాభిమన్త్రణాదిసంస్కా రాభావం ద్యోతయతి తేనకుసుమేనాప్యాహతా అమూర్ఛత్ యదుచ్చార ణాత్పూర్వకం కుసుమతాడనమపి మారకం సోఽభిచారమన్త్ర ఏవ సత్యమన్యథా కేవలకుసుమే పితత్ప్రసంగాదిత్యర్థః॥...................... ....

మూ, ౫౮ { సరుదన మవతంసితేఽధికర్ణం ప్రణయవతా కుసు మే సుమధ్యమాయాః । వ్రజదపిలఘుతాం బభూవ భారః సపది హిరణ్మయమండనం సపత్న్యాః॥ .... }

౫౮॥ సరుదనమితి॥ ప్రణయవతా ప్రియేణ సుమధ్యమాయాః ప్రియాయాః అధికర్ణం-కర్ణేవిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సరుదనం సానురాగం యథాతథా కుసుమే అవతంసితే అవతంసీకృతే సతి సపది లఘుతాం వజదపి లఘూ నాం అగురుత్వంచ వ్రజదపి సదానవైకః పరియస్యాస్తస్యాస్సపత్న్యాః నిత్యం సపత్న్యధిష్ఠితజేపని కారశ్చ ఏతస్మాదేవ నిదేశాత్ సమానస్యాస్య స భావనియమః హిరణ్యస్య వికారో హిరణ్మయం దాండినాయనాదినా సా ధుః తన్మండనం భారో బభూవ యత్కించిదపి ప్రియతమా కాంతస్వహస్తగత్వం స్వా

ఘ్యం మండనం భవతి అన్యస్మహార్ఘమపి హీనం భారం చ న తు మండన మిత్యర్థః-లఘుత్వగురుత్వగుణవిరోధస్య హీనార్థత్వేన పరిహారాద్విరోధాభాస భేదః॥..

మూ, ౬౦ { అవజితమధునాత వాహమక్ష్ణో రుచిరతయేత్యవ
నమ్యలజ్జయేవ । శ్రవణకువలయం విలాసవత్యాః
భ్రమరరుతైరుపకర్ణమాచచక్షే ॥ .... }

౬౦॥ అవజితమితి॥విలాసవత్యాః స్త్రియాః శ్రవణకువలయం శ్రవణోత్పలం కర్తృ అహమధునాత వాక్ష్ణోః రుచిరతయా రుచిరస్య భావః రుచిరతా భావే తల్ తయా సౌందర్యేణావజితమితి వక్తవ్యానువాదః అత ఏవ లజ్జయావనమ్య భ్రమరరుతైః తన్మిషేణేత్యర్థః ఉపకర్ణం కర్ణే ఆచచక్ష ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౬౧ { అపచితకుసుమావిహాయవల్లీ ర్యువతిషుకోమల
మాల్యమాలినీషు । పదముపదధిరే కులాన్యలీనాం న
పరిచయో మలినాత్మనాం ప్రధానమ్॥..... .... }

౬౧॥ అపచితేతి॥అలీనాం కులాని అపచితాని యువతిభిరుపాత్తాని కుసుమాని యాసాం తాః రిక్తా ఇత్యర్థః- వల్లీః శృంఖలతాః విహాయ కోమలాని మాల్యాని- మాలాం తే ధారయంతీతి కోమలమాల్యమాలినీషు- మాలమాల్లధారణ ఇతి ధాతోర్ణిని ప్రత్యయః సుబ్జిన్నేభ్యో జీప్- యువతిషు పదం ఉపదధిరే నిదధుః తథాహి మలినాత్మనాం కృష్ణదేహానాం దుష్టచిత్తానాం పరిచయః చిరకాల సాహచర్యం న ప్రధానం అప్రయోజకం - కింతు భక్తిరేవేతి భావః- అతః పరిచితలతాత్యాగో నాశ్చర్య ఇత్యర్థః- అత్ర మలినాత్మనామితి కృష్ణాంగత్వస్య దుష్టచిత్తత్వేన సహాభేదాధ్యవసాయేన అర్థాంతరన్యాసోత్థానాత్ శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేయమితి సంకరః॥..

మూ, ౬౨ { శ్లథశిరసిజపాశపాత భారాదివనితరాన్నతిమ
ద్భిరంసభాగైః । ముకులితనయనైర్ముఖారవిందై
ర్ఘనమహతామివపక్ష్మణాం భరేణ ॥ .... }

౬౨॥ అథోత్తరసర్గే జలక్రీడావర్ణనాయ తదుపోద్ఘాతత్వేనాసాం వనవిహారోద్భవం శ్రమాతిరేకం సప్తభిః కుళకేన దర్శయతి॥శ్లథేత్యాది ॥ శిరసి జాతాని శిరోరుహాణి సప్తమ్యాం జనేర్డః హలదంతాదిత్యాదినా అలుక్ లె

షాంపాశఃకలాపః శ్లథస్యతస్యయః పాతః తస్య భారాది వేతి హేతూ త్ప్రే
క్షా-నపాదాదౌఖల్వాదయఇతివామనీయ నిషేధేపిప శబ్దస్యపాదాదౌ ప్ర
యోగఃక వేరౌద్ధత్యాన్నితరామతిశయేనక్షఅవ్యయమూదామ్ప్రత్యయఃన
తిమద్భిఃఅంసభాగై రుపలక్షితాభిఃనితంబినీభిరితిభావినాసంబంధః ఏవముత్త
రత్రాపియోజ్యంనతాంసత్వముత్తమస్త్రీలక్షణం-ఘనఘనానమహతాం
స్తాంద్రదీర్ఘాణాంపక్ష్మణాంభరేణవేతిపూర్వవద్ధేతూత్ప్రేక్షా- ముకుళి
తనయనైర్ముఖారవిందైరత్రోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౬౩ { అధికమరుణిమానముద్వహద్భిర్విక సదశీతమరీచి
రశ్మిజాలైః।పరిచితపరిచుంబనాభియోగాదపగత
కుంకుమరేణుభిఃకపోలైః॥ .... }

౬౩॥ అధికమితి ॥ పునఃపరిచితానాం ప్రణయినాంపరిచుంబనైరభియోగా
త్పీడనాత్ అపగతాఃకుంకుమానాంరేణవః యేషుతాని అపగతకుంకుమరేణు
భిఃఅతఏవవికసంతీవైమల్యాత్ ప్రతిఫలంత్యశీతమరీచేరుష్ణాంశోఃరశ్మిజాలా
నియేషుతైరిత్యసంబంధేసంబంధాతిశయోక్తిఃఅతఏవాధికమరుణిమానంఉ
ద్వహద్భిఃకుంకుమాపాయేప్యాతపలంఘనాదతి లోహితైరిత్యర్థః- కపో
లైర్గండస్థలైః॥... ....

మూ, ౬౪ { అవసితలలితక్రియేణబాహ్వోర్లలితతరేణతనీ
యసాయుగేన।సరసకిసలయానురంజితైర్వాకర
కమలైఃపునరుత్తరక్తభాభిః॥ .... }

౬౪॥ అవసితేతి॥పునరవసితాఃక్రమేణసమాప్తాఃలలితక్రియాఃసుకుమారచే
ష్టాఃయస్యతేన లలితతరేణ మృదుతరేణ తనీయసాతనుతరేణ బాహ్వో
ర్యుగేనపుష్పసరస్యాం త్రైః కిసలయైరనురంజితైర్వానురంజనంప్రాపి
తైరివపునరుక్తాద్విగుణారక్తభాసోఏషాం తైఃపునరుక్తరక్తభాభిఃహాలిసర్వే
షామితియకారలోపఃకరకమలైఃపాణిపంకజైః-అత్రేతరజనకరాపేక్షయా
పునరుక్తరక్తత్వంస్వాభావికమేవ-తత్రకిసలయరంజనహేతుకత్వముత్ప్రే
క్ష్యతేఇవాద్యోవాశబ్దఃతద్వదుత్ప్రేక్షణాయాంప్రయుక్తః॥ ....

మూ, ౬౫ { స్మరసరసమురస్థలేనపత్యుఃవినిమయసంక్రమితాం
గరాగరాగైః।భృశమతిశయఖాదసంపదేవస్తనయు
గ్లైరితరేతరంనిషణ్ణైః॥ .... }

౫౫॥ స్మరేతి॥ పునఃస్మరేణసరసంసానురాగంయథాతథాపత్యురురస్థలేనక
ర్త్రా వినిమయోనవ్యతిహారేణ సంక్రమితాఙ్గరాగఃరాగోనులేపనరంజనం
యేషుతైఃఅతిశయోఽతిశయితోయఃఖేదస్తస్యసంపదా మహిమ్నా వేత్యు
త్ప్రేక్షా - భృశమితరేతరంనిషణ్ణైఃపరస్పరం సంశ్లిష్టైః స్తనయుగళైఃకుచ
ద్వంద్వైః॥ ....

మూ, ౫౬ {అతనుకుచభరానతేనభూయఃశ్రమజనితానతినా
శరీరకేణ। అనుచితగతిసాదనిస్సహత్వంకలభకరో
రుభిరూరుభిర్దధానైః॥ ....}

౫౬॥ అతన్వితి॥ పునఃఅతనునామహతాకుచభరేణానతేననమ్రేణ పా ౭
వేః భావః-భూయఃపునశ్చశ్రమజనితాఆనతిర్యస్య తేన శరీరకేణసుకుమార
శరీరేణ-కించఅనుచితాఅనభ్యస్తా * అభ్యస్తైప్యుచితంన్యాయ్యమిత్యాద
వః-తయాగత్యాపాదచారేణయస్సాదఃకార్శ్యంతేనయన్నిస్సహత్వంసాక్షు
మత్వంతద్దధానైగరంతుసాక్షుమైరిత్యర్థః-సహంతఇతిసహాః- పచాద్యజం
తేనోపసర్గస్యసమాసేత్వప్రత్యయః-కలభకరాఃకరిహస్తాఇవోరవోమ
హాంతస్తైరూరుభిఃసక్థిభిః*సక్థిక్లీబేపుమానూరురిత్యమరః॥ ....

మూ, ౫౭ {అపహృతనవయావకైశ్చిరాయక్షితిగమనేనపున
ర్వితీర్ణరాగైః। కథమపిచరణోత్పలైశ్చలద్భిః
భృశవినివేశవశాత్పరస్పరస్య॥ ....}

౫౭॥ అపహృతేతి॥ పునఃచిరాయచిరంక్షితిగమనేనాపహృతోనవయావ
కోనవలాక్షారాగోయేషాంతైఃపునస్తైనైవవితీర్ణరాగైఃసౌకుమార్యాదు
త్పాదితరాగైఃపరస్పరస్యభృశవినివేశవశాత్ స్థిరన్యాసబలాత్ ఏకంస్థిగం
నివేశ్యతదవష్టభ్య ఇతరచాలనక్రమేణేత్యర్థః-కథమపిమహతాయత్నే
న*కథమాదితథాప్యంతంయత్న గౌరవబాధయోరిత్యుత్పలః - చలద్భిశ్చర
ణోత్పలైః॥ ....

మూ, ౫౮ {ముహురితివనవిభ్రమాభిషంగాదతమితదానిత
గా. నితంబినీభిః। మృదుతరతనవోలసాఃప్రకృత్యా
చిరమపితాఃకిముతప్రయాసభాజః॥ ....}

౫౮॥ ముహురితి॥ నితంబినీభిరుత్తరశ్లోకోపలక్షితాభిః స్త్రీభిర్ముహుర్ముహురిత్యే
వంవనవిభ్రమాభిషంగాద్వనభ్రమాసంగాత్తదానితరామతమి-తాంతం

తామ్యతేర్భావెలుబ్ * సోదాత్తోపదేశస్యమాంతస్యానాచమేరితివృద్ధిప్రతిషేధఃయుక్తంచైతదిత్యాహ-మృదుతరతనవోఽతికోమలాంగ్యః స్త్రియఃప్రకృత్యాలసాః అథచిరమపిప్రయాసభాజశ్చేత్కిముతసుతరామలసాస్స్యురిత్యర్థః-అత్రప్రకృతనైసర్గికాలస్యకథనేనాగంతుకస్య కైముత్యన్యాయసిద్ధవర్ణనాదర్థాపత్తిరలంకారః * ఏకస్యవస్తునోభావాద్యత్రవస్త్వన్యథాభవేత్-కైముత్త్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంకృతిరితిలక్షణాత్-శ్రమశ్చాత్రసంచారీవాచ్యః* శ్రమఃఖేదోధ్వరత్యాదేఃఖేదోస్మిన్మర్దనాదయఇతిలక్షణాత్॥......

మూ, ౧౯ { ప్రథమమలఘుముక్తాశ్రీకాభమాసీచ్ఛ్రమజలముజ్జ్వ
లగండమండలేషు। కఠినతరకుచాగ్రపాతిపశ్చాద
థశతశర్కరతాంజగామతాసామ్॥ .... }

౧౯॥ అథశ్రమానుభావంస్వేదంవర్ణయతి॥ప్రథమమితి॥ అథతాసాం స్త్రీణాంశ్రమజలంప్రథమముజ్జ్వలగండమండలేషుకపోలసమూహేషుఅలఘుముక్తికాభంముక్తాఫలసదృశమాసీత్-పశ్చాత్కఠినతరకుచాగ్రపాతిసత్-అథపతనానంతరంశతశర్కరంసమాహారేద్విగురేకవచనం * ఆబంతోవేతినపుంసకత్వంతస్యభావస్తత్తాం శతశర్కరతాం శతశకలత్వంజగామ అత్రైకస్యశ్రమజలస్యక్రమేణానేకాశ్రయసంబంధనిబంధనాత్పర్యాయాలంకారభేదః*క్రమేణైకమనేకస్మిన్నాధారేవర్తతేయది- ఏకస్మిన్నథవానేకంపర్యాయాలంకృతిర్మతేతిలక్షణాత్॥......

మూ, ౨౦ { విపులకమపియౌవనోద్ధతానాం-ఘనపులకోదయ
కోమలంచకాశే।పరిమలితమపిప్రియైఃప్రకామం
కుచయుగముజ్జ్వలమేవకామినీనామ్॥ .... }

౨౦॥ శ్రమేపికుచమండలమవికృతశోభమిత్యాహ॥విపులకమితి॥యౌవనోద్ధతానాంకామినీనాంకుచయుగంవిపులకంపులకరహితమపిఘనపులకోదయేనసాంద్రరోమోద్గమేనకోమలంసదితివిరోధః-విపులకంవిస్తృతంతదేవవిపులకమిత్యవిరోధః- ప్రియైఃప్రకామంపరితోమలమస్యేతిపరిమలంతత్కృతంపరిమలితంమలినీకృతంతథాప్యుజ్జ్వలంవిమలమేవచకాశేఇతివిరోధః- పరిమలవత్కృతంపరిమలితమిత్యవిరోధః-మత్వంతాత్ తత్కరోతీతిణిచ్ కర్మణిక్తః-ణావిష్ఠవద్భావేవిన్మతోర్లుక్ అపిశబ్దౌద్వివిరోధాలంకారసంసృష్టిః॥

మూ, ౨౦ { అవిరతకుసుమావచాయఖేదాన్నిహితభుజాలతయైకయోపకంఠమ్। విపులతరనిరంతరావలగ్నస్తనపిహితప్రియవక్షసాలలంబే॥ ………… }

౨౦॥ అథైకస్యాః ప్రియకంఠావలంబనశ్రమానుభావమేకేనాహ॥ అవిరతేతి॥ అవిరతో యః కుసుమానామవచాయో హస్తేనావలంబనం హస్తాదానే చేరస్తేయ ఇతి ఘఞ్ ప్రత్యయః- తేన యః ఖేదః తస్మాదుపకంఠం ప్రియకంఠే విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- నిహితే భుజాలతే యయా తయా విపులతరౌ నిరంతరమవలగ్నౌ సంసృష్టౌ చ యౌ స్తనౌ తాభ్యాం పిహితం ఛాదితం ప్రియస్య వక్షో యయా తయా ఏకయా స్త్రియా లలంబే లంబితం భావే లిట్॥ …………

మూ, ౨౧ { అభిముఖమభితః కృతాంగభంగా కుచయుగమున్నతివిత్తమున్నమయ్య। తనురభిలషితం క్లమచ్ఛలేన వ్యవృణుత వేల్లితబాహువల్లరీకా॥ ………… }

౨౧॥ అథాపరస్యాః అంగభంగాఖ్యమనుభావాంతరమాహ॥ అభిముఖమితి॥ తనుః కాచిత్తన్వీ కృదికారాదక్తినః- గుణవచనాదితి వికల్పాదనీకారః- అభిముఖమభితః ప్రియస్యాభిముఖ్యేనేత్యర్థః- ఉన్నతివిత్తమున్నత్యేన ప్రతీతం ప్రసిద్ధం- విదేర్లాభార్థాత్ క్త- విత్తో భోగప్రత్యయయోరితి ప్రత్యయార్థే నిష్ఠానత్వాభావనిపాతః కుచయుగమున్నమయ్య ఉత్తుంగీకృత్య కృతోంగభంగో గాత్రసంజృంభణం యయా సా తథా- వేల్లితే మిథో వేష్టితే బాహువల్లర్యౌ భుజలతే యయా సా నద్యృతశ్చేతి కప్- వేల్లితబాహువల్లరీకా- క్లమచ్ఛలేన శ్రమాపనోదనచేష్టావ్యాజేనేత్యర్థః- అభిలషితమాలింగనాద్యభిలాషం వ్యవృణుత వివృణుతవతీ వృఞో లఙ్- వివృతవతీత్యర్థః- ప్రౌఢేయముత్సుకా చ॥ ……

మూ, ౨౩ { హిమలవసదృశః శ్రమోదబిందూనపనయతా కిల నూతనోఢవధ్వాః। కుచకలశకిశోరకౌ కథంచిత్తరళతయా తరుణేన పస్పృశాతే॥ ………… }

౨౩॥ అథైకస్యాశ్చిస్ముగ్ధాయాః ప్రియచాపలోక్తిద్వారా స్వేదోద్గమం ప్రకటయతి॥ హిమేతి॥ హిమలవసదృశః హిమకణనిభాన్ శ్రమేణోదబిందూన్ స్వేదబిందూనిత్యర్థః- మంథౌదనేత్యాదినా ఉదకశబ్దస్యోదాదేశః- అపనయతా కిల ప్రమార్జతేవ న తు తత్ర తాత్పర్యమితి భావః- తరుణేన యూనా నూతనోఢవధ్వాః కుచౌ కలశావివ తౌ చ కిశోరకావివ ఉల్లసనసామ్యాదశ్వశా

ఛావివ * అశ్వశాబః కిశోరకః తౌ కుచకలశకిశోరకౌ ఉభయత్రాప్యుపమితసమాసః । కథంచిత్ క్లేశేన సప్రతిషేధమేవేత్యర్థః - తరళతయా చపలతయా ఉత్సుకతయేత్యర్థః - పస్పృశాతే స్పృష్టౌ స్పృశేః కర్మణి లిట్ - ముగ్ధయామ్॥...

మూ, ౭౪ { గత్వోద్రేకం జఘనపులినే రుద్ధమధ్యప్రదేశః క్రామన్నూరుద్రుమభుజలతాః పూర్ణనాభీహ్రదాంతః । ఉల్లంఘ్యోచ్చైః కుచతటభువం ప్లావయన్రోమకూపాన్ స్వేదాపూరో యువతిసరితాం ప్రాపగండస్థలాని ॥ }

౭౪॥ అథ సర్వాసామేవ స్వేదోద్రేకం వర్ణయతి ॥ గత్వేతి ॥ యువతయ ఏవ సరితః తాసాం స్వేద ఏవాపూరః ప్రవాహః జఘనమేవ పులినం తత్రోద్రేకం గత్వా వృద్ధిం గత్వా ఆవృతో మధ్యప్రదేశోవలగ్నభాగః ప్రవాహదేశశ్చ యేన సః ఊరవ ఏవ ద్రుమాః భుజా ఏవ లతాశ్చ తాః ఊరుద్రుమభుజలతాః క్రామన్ ఆక్రామన్ పూర్ణం పూరితం నాభీనామేవ హ్రదానామంతరభ్యంతరం - అంతో మధ్యో వా యేన సః పూర్ణనాభీహ్రదాంతః రేఫాంతమకారాంతం వా - పూర్ణోఽపూరి పూరేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః । వాదాంతేత్యాదినా ఇట్ప్రతిషేధనిపాతః ఉచ్చైరున్నతౌ కుచావేవ తటౌ తయోర్భువం ప్రదేశం ఉల్లంఘ్య రోమకూపాన్ రోమరంధ్రాణి తాన్యేవ కూపాన్ ప్లావయన్ పూరయన్ గండస్థలాని కపోలభాగానున్నతభూభాగాంశ్చ ప్రాప - అత్ర యువతిషు సరిత్త్వస్య తదవయవేషు అవయవానాంచ రూపణాత్సమస్తవస్తువిషయసావయవరూపకం । శ్లేషానుప్రాణితం - మందాక్రాంతావృత్తం - మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్భ్నౌ నతౌ తాద్గురూ చేదితిలక్షణాత్ ॥ ....

మూ, ౭౫ { ప్రియకరపరిమార్గాదంగనానాం యదాభూత్పునరధికతరైవ స్వేదతోయోదయశ్రీః । అథ వపురభిషేక్తుం తాస్తదాంభోభిరీషుర్వనవిహరణఖేదమ్లానమమ్లానశోభాః ॥ .... }

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే వనవిహారో నామ

సప్తమస్సర్గః.

౭౫॥ ఏవమధ్వశ్రమానుభావం స్వేదోద్రేకం వర్ణయిత్వా తత్ఫలభూతాం జలవిహరణేచ్ఛామాసాం దర్శయతి॥ ప్రియేతి॥ యదా అంగనానాం ప్రియకరపరిమార్గాత్ ప్రియకరస్పర్శాత్ మృజేర్ఘఞ్ ప్రత్యయః - స్వేదతోయోదయశ్రీః స్వేదోద్గమసంపత్పునర్భూయోప్యధికతరైవాసీత్ అభూత్ - తదా అమ్లానశోభాః అక్షీణకాంతయః వపుషి మ్లానేపీతి భావః - అంగనాః వనవిహరణఖేదేన మ్లానం మ్లాయతేః కర్తరి క్తః సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వత ఇతి నిష్ఠానత్వం - వపుః అంగం అథ కార్త్స్న్యేన*మంగలానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథేత్యమరః - అంభోభిరభిషేక్తుం ఈషుః ఇచ్ఛంతి స్మ - ఇషేర్లిట్ - అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థసమర్థనహేతుకత్వేనోపనిబంధనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః - మాలినీవృత్తం - లక్షణం తూక్తమ్॥...

ఇతిశ్రీ పదవాక్యప్రమాణపారావారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ

కోలచల మల్లినాథసూరి విరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే స

ర్వంకషాఖ్యానే సప్తమస్సర్గః.

మాఘకావ్యేసవ్యాఖ్యానే-అష్టమసర్గప్రారంభః.

మూ, ౧ { ఆయాసాదలఘుతరస్తనైస్స్తనద్భిస్స్రంసితానామవి
కచలోచనారవిందైః। అభ్యంభః కథమపి యోషి
తాంసమూహైస్తైరుర్వీనిమితచలత్పదంప్రచేలే॥ }

౧॥ అథవపురభిషేక్తుం తాస్తదాంభోభిరీషురిత్యుక్తం తదేవ వర్ణయితు మారభతే॥ ఆయాసాదితి॥ అలఘుతరస్తనైః పృథుతరకుచైరితిమాంద్యహేతూక్తిః స్తనద్భిః భూయసాభిః శ్రమనిఃశ్వాసైర్వాశబ్దాయమానైః స్తనశబ్ద ఇతి ధాతోర్లటశ్శత్రాదేశః। అవికచలోచనారవిందైః శ్రమనిమీలితాక్షిపద్మైః ఆయాసాద్వనవిహారఖేదాత్ తాంతానాం గ్లాంతానాం యోషితాం స్త్రీణాం తైస్సమూహైః కర్తృభిరుర్వ్యాం నిమితాని నిఃక్షిప్తాని డుమిఞ్ ప్రక్షేపణ ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః తథైవ చలంతిపదానియస్మిన్కర్మణి తద్యథాఉక్త్రైపణాశక్త్యా భువిబలాదాకృష్యమాణచరణమిత్యర్థః- అభ్యంభః ప్రతికథమపి ప్రచేలే-చలితంభావేలిట్ స్వభావోక్తిరలంకారః* స్వభావోక్తిరసౌయత్ర యథావద్వస్తువర్ణనమితిలక్షణాత్ - అస్మిన్సర్గే ప్రహర్షిణీవృత్తం- మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిప్రహర్షిణీయమితి లక్షణాత్॥ ....

మూ, ౨ { యాంతీనాంసమమసితభ్రువాంనతత్వాదంసా
నామ్మహతినితాంతమంతరేపి। సంసక్తైర్విపులత
యామిథోనితంబైస్సంబాధంబృహదపి తద్బభూ
వవర్త్మ॥ .... }

౨॥ యాంతీనామితి॥ సమంపజ్త్రో యాంతీనాం, ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వైకల్పికోనుమాగమః - అసితభ్రువాం స్త్రీణామంసానాం నతత్వాన్నమ్రత్వాద్ధేతోర్మహత్యంతరేఽవకాశేసత్యపివిపులతయా హేతునామిథః సంసక్తైరన్యోన్యశ్లిష్టైర్నితంబైర్బృహద్విస్తృతమపితద్వర్త్మసంబాధ్యత ఇతిసంబాధంసంకటం* సంకటన్నాతుసంబాధ ఇత్యమరః ; ఘఞంతోపివిశేష్యలింగత్వసంబంధమనువర్తత ఇతిభాష్యకారప్రయోగాదిష్యతే బభూవ నతాంసత్వనితంబ వైపుల్యోక్త్యా సౌందర్యాతిశయఉక్తః అసంబాధేపి సంబాధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ... .

మూ, ౩ { నీరంధ్రద్రుమశిశిరాంభువంవ్రజంతీస్సాశంకం
ముహురివకౌతుకాత్కరైస్తాః। పస్పర్శక్షణమని
లాకులీకృతానాం శాఖానామతుహినరశ్మిరంత
రాళైః॥ .... }

౩॥ నీరంధ్రేతి॥ నీరంధ్రైస్సాంద్రైర్ద్రుమైశ్శిశిరాంభువంవ్రజంతీఃగ
చ్ఛంతీఃతాస్త్రీరతుహినరశ్మిరుష్ణాంశుఃక్షణమనిలేనాకులీకృతానాంచలితా
నాంశాఖానామంతరాళైఃనీరంధ్రత్వేపిముహురనిలచలనజనితైరవకాశై
ర్ముహుః కౌతుకాదౌత్సుక్యాదివసాశంకం పరదారత్వాత్సభయ మిత్య
ర్థఃకరైఃపస్పర్శస్పృష్టవాన్ అనావరణహేతుకస్యతపనకరస్పర్శస్యకౌ
త్సుక్యహేతుకత్వోత్ప్రేక్షా క్షణాగ్గణహేతూత్ప్రేక్షా॥............ ....

మూ, ౪ { ఏకస్యాస్తపనకరైఃకరాళితాయాఃబిభ్రాణస్సప
దిసితోష్ణవారణత్వమ్। సేవాయైవదనసరోజనిర్జి
తశ్రీరాగత్యప్రియమివచంద్రమాశ్చకార॥ }

౪ ॥అథకస్యాశ్చిద్ధృతంశ్వేతాతపత్రంచంద్రత్వేనఉత్ప్రేక్షతే॥ఏకస్యా
ఇతి॥వదనసరోజేనస్త్రీముఖపంకజేననిర్జితశ్రీఃచంద్రమాఃఏతేనవదనస
రోజస్యచంద్రవిజయాత్సరోజాంతరవైలక్షణ్యంచంద్రస్యాతికష్టత్వంచో
క్తంఅతఏవసేవాయైశుశ్రూషార్థమాగత్యతపనకరైః కరాళితాయాఃపీడి
తాయాఃఇత్యర్థఃకరాళో౽భీషణేస్యాదితివిశ్వః-ఏతేనసేవావకాశోదర్శి
తఃఏకస్యాఃకస్యాశ్చిదంగనాయాఃసపదిఆతపక్షణఏవసితోష్ణవారణత్వం
స్వయమేవశ్వేతాతపత్రత్వంబిభ్రాణస్సన్ప్రియంచకారేవేతి క్రియాస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా-పరాజితఃకయాచిత్సేవయాజేతుశ్చిత్తంసంతోషం ఉపా
జ్జయతీతిభావః॥......... ....

మూ, ౫ { స్వంరాగాదుపరివితన్వతోత్తరీయంకాంతేనప్ర
తిపదవారితాతపాయాః॥సచ్ఛత్రాదపరవిలాసినీస
మూహాచ్ఛాయాసీదధికతరాతదాపరస్యాః॥ ...... }

౫॥ స్వమితి॥రాగాత్ప్రేమాతిశయాత్ హేతోరుపరిప్రియాయాః మూ
ర్ధప్రదేశేస్వంస్వకీయంఉత్తరీయంసంవ్యానపటం వితన్వతావిస్తారయ
తాకాంతేనప్రియేణప్రతిపదంపదేపదేవారితఃఆతపోయస్యాస్తస్యాః అ
పరస్యాఃకస్యాశ్చిదంగనాయాఃసచ్ఛత్రాచ్ఛత్రయుక్తాత్ ధృతాతపత్రా

దిత్యర్థః-అపరస్మాత్ విలాసినీసమూహాత్ స్త్రీ సంఘాస్సకాశాత్ ‡పంచ మీవిభక్తిఇతిపంచమీఅధికతరాఇత్యధికాచ్ఛాయాఅనాతపః కాంతిశ్చతదా తత్సమమేఆసీత్ ఛత్రచ్ఛాయాతోపి కాంతస్యహస్తధృతోత్తరీయచ్ఛాయైవా నన్యసాధారణ్యాత్ జ్యాయసీముఖకాంతిరపితస్యా ఎవభూయసీతిభావః* ఛాయాత్వనాతపేకాంతావిత్యమరః-ఎతేనసచ్ఛత్రాదచ్ఛత్రస్యాధికచ్ఛా యేతివిరోధోపినిరస్తఇతివిరోధాభాసోలంకారః॥...... ....

మూ, ౬ {సంస్పర్శప్రభవసుఖోపచీయమానే సర్వాంగేకర
తలలగ్నవల్లభాయాః। కౌశేయంవ్రజదపిగాఢతా
మజస్రంసస్రంసేవిగళితనీవినీరజాక్ష్యాః॥ ... ...}

౬॥ సంస్పర్శేతి॥కరతలేనపాణితలేనలగ్నోవల్లభోయస్యా సస్యాఃస్వ హస్తేనతద్ధస్తంగృహీత్వాగచ్ఛంత్యాఇత్యర్థఃఅతఏవనీరజాక్ష్యాఃఉత్పలా క్ష్యాఃసర్వాంగేసర్వావయవేసంస్పర్శప్రభవేనప్రియాంగసంగసంభవే నసుఖేనోపచీయమానేపోషంగమితేసతిఅతఏవగాఢతాంగృఢత్వంవ్రజద పివిగళితనీవిసుఖసారవశ్యాద్విశ్లిష్టగ్రంధికౌశేయందుకూలం అజస్రంసం తతంసస్రంసేస్రస్తంఏషాచహృష్టాహృషితరోమాచ॥.............. ......

మూ, ౭ {గచ్ఛంతీరలసమవేక్ష్యవిస్మయిన్యస్తాస్తన్వీర్నవిద
ధిరేగతానిహంస్యః। బుద్ధ్వావాజితమపరేణకాహ
మావిష్కుర్వీతస్వగుణమపత్రపఃక ఎవ॥ .. ..}

౭॥ గచ్ఛంతీరితి॥హంస్యోహంసాంగనాఃఅలసంమందంగచ్ఛంతీఃప్రయాతా స్తాస్తన్వీః స్త్రీః రవేక్ష్యవిస్మయిన్యః గతిసౌష్ఠవాద్విస్మయవత్యఃగతానిస్వకీ యలీలాగమనానినవిదధిరేనచక్రుఃలజ్జయేతిభావఃతథాహి అపరేణాన్యేనజి తంస్వగుణంబుద్ధ్వాజ్ఞాత్వాపీత్యర్థః- కఎవకోవా అపత్రపస్నిర్లజ్జః కా మమిత్యర్థఃఆవిష్కుర్వీతప్రకాశయేత్ నకశ్చిదిత్యర్థః‡ఇమమపథస్య చాప్రత్యయస్యేతివిసర్జనీయస్యషత్వంఅత్రతిరశ్చాంవివేకిత్వాతిశయో క్త్యాగతికరణనిషేధఃతత్సమర్థనార్థోయమర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౮ {శ్రీమద్భిర్జితపులినానిమాధవీనామారోహైర్నిబి
డబృహన్నితంబబింబైః। పాషాణస్ఖలనవిలోలమాశు
నూనంవైలక్ష్యాద్వయురవరోధనానిసింధోః॥ . ...}

౮॥ శ్రీమద్భిరితి॥శ్రీమద్భిఃశోభావద్భిఃనిబిడాఃబృంహంతోతి విపులాశ్చని

తంబబింబాః కటిపశ్చాద్భాగా యేషాం తైః మాధవస్యేమాః మాధవ్యస్తాసాం మాధవీనాం హరివధూనాం ఆరుహ్యాంత ఇత్యాయాం హైః కటిపురోభాగైః జిత పులినాని జితసైకతాని సింధోరపరోధనాని సముద్రమహిష్యో నద్య ఇత్యర్థః వైలక్ష్యాత్పరాజయకృతహానస్సంకోచాద్ధేతోః పాషాణోష్ఫస్థలనేనాభిఘాతేన పిలోలం యథా తథా ఆశుయయుః నూనం నదీనాం స్వాభావిక్యాః పాషాణస్థలితాశుగతేః వైలక్ష్యహేతుత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా॥

మూ, ౯ { ముక్తాభిస్సలిలరయాత్తశుక్తిపేశీముక్తాభిః కృతరుచి
సైకతం నదీనామ్। స్త్రీలోకః పరికలయాంచకార తు
ల్యం పర్యంకైర్విగళితహారచారుభిస్స్వైః॥ …… …. }

౯॥ ముక్తాభిరితి॥ స్త్రీలోకః స్త్రీజనః కర్తా సలిలరయేణాస్తా నున్నాః శుక్తయో ముక్తాస్ఫోటాః తా ఏవ పేశ్యః కోశాః పుటా ఇతి యావత్ । ముక్తాస్ఫోట స్త్రియాం శుక్తిః- పేశీ కోశో ద్విహీనేండమితి చామరః తాభిః ముక్తాభిరుత్సృష్టాభిః ముక్తాభిః మౌక్తికైః * అథ మౌక్తికం ముక్తేత్యమరః - కృతరుచి కృత శోభం నదీనాం సైకతం పులినం * తోయోత్థితం తత్పులినం సైకతం సికతామయమిత్యమరః ॥ సికతాశర్కరాభ్యాం చేతి అణ్ ప్రత్యయః - విగళితైర్విశీర్ణైః హారైః చారుభిః మనోజ్ఞైః స్వైః స్వకీయైః పర్యంకైః శయనైః * శయనం మంచపర్యంకపల్యంకాః ఖట్వయా సమా ఇత్యమరః - తుల్యం సదృశం పరికలయాంచకార మేనే ఉపమేయమర్థస్పూర్ణా ॥……………………………

మూ, ౧౦ { ఆఘ్రాయ శ్రమజమనింద్యగంధబంధుం నిశ్వాసశ్వ
సనమసక్తమంగనానామ్। అరణ్యాస్సుమనస ఈషి
రే న భృంగైరౌచిత్యం గణయతి కోపి విశేషకామః॥ }

౧౦॥ ఆఘ్రాయేతి॥ భృంగైః భ్రమరైః కర్తృభిః శ్రమజం మధ్వశ్రమోత్థం అనింద్యగంధస్య శ్లాఘ్యగంధస్య బంధుం సహచరం తద్వంతమిత్యర్థః- అంగనానాం స్త్రీణాం నిశ్వాసశ్వసనం నిశ్వాసమారుతం అసక్తమప్రతిబంధం ఆఘ్రాయ అరణ్యే భవాః ఆరణ్యాః ॥ అరణ్యాణ్ణో వక్తవ్య ఇతి ణ ప్రత్యయః- తతష్టాప్ సుమనసః పుష్పాణి నేషిరే నేష్టాః ఇషు ఇచ్ఛాయాం కర్మణి లిట్ అనుచితోయమకాండే పరిచితపరిత్యాగ ఇత్యత్రాహ - విశేషం కామయత ఇతి విశేషకామః ॥ శీలికామిభక్ష్యాచరిభ్యో ణ ఇతి ణప్రత్యయః కః ప్రాణీ ఉచితస్య భావః ఔచిత్యం చిరపరిచితాద్యుచితత్వం గణయతి విచారయతి - న కోపీ

త్యర్థః.అర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥ ....

మూ, ౧౧

ఆయాంత్యాంనిజయువతౌవనాత్సశంకంబర్హీ
ణానపరశిఖండినీంభరేణ।ఆలోక్యవ్యవదధతం
పురోమయూరంకామిన్యశ్శ్రద్దధురనార్జవంప్రి
యేషు॥ ....

౧౧॥ ఆయాంత్యామితి॥నిజయువతౌస్వకాంతాయాం వనాదాయాంత్యా
మాగతాయాంసత్యాంసశంకంసభయంఅపరశిఖండినీంజారిణీంమయూరీం
బర్హాణాంపింఛానాంభరేణభారేణవ్యవదధతంఛాదయంతంమయూరం
పురఆలోక్యదృష్ట్వాకామిన్యోరమణ్యఃప్రియేషురమణేషు అనార్జవంకౌ
టిల్యంశ్రద్దధుఃవిశ్వస్తవత్యఃకుటిలాఃపురుషాఇతినిశ్చిక్యురిత్యర్థః- దధాతే
ర్లుఙ్ గాతిస్థేత్యాదినాసిచోలుక్ ఆతఇతి ఝేర్జుసాదేశః శ్రదంతరో
రుపసర్గవద్వృత్తిర్వక్తవ్యేతిశ్రచ్ఛబ్దస్యధాతోః ప్రాక్ప్రయోగః॥ ......

మూ, ౧౨

ఆలాపైస్తులితరవాణిమాధవీనాంమాధుర్యాదమ
లపతత్రిణాంకులాని। అంతర్ధానుపయయురు
త్పలావళీషుప్రాదుష్ష్యాత్కఇవజితఃపురఃపరేణ

౧౨॥ ఆలాపైరితి॥మాధవీనాంహరివధూనాంఆలాపైఃకర్తృభిఃమాధుర్యా
త్ శ్రవణానందకరత్వాద్ధేతోఃతులితరవాణితిరస్కృతరుతాని అమలపత
త్రిణాంహంసానాంకులానిసమూహాఃఉత్పలావళిషునీలోత్పలపఙ్క్తిషుఅంత
ర్ధానమంతర్ధానం అంతశ్శబ్దస్యాఙ్కికిధిసమాసేషూపసర్గసంజ్ఞా
వక్తవ్యేతిఅంతశ్శబ్దస్యోపసర్గత్వాత్ ఆతశ్చోపసర్గఇతిఅఙ్ప్రత్యయః ఉ
పయయుఃయుక్తంచైతదిత్యాహ-తథాహిపరేణజితఃకఇవకోవాఇవశబ్దోవా
క్యాలంకారేపురోజేతురగ్రేప్రాదుష్ష్యాత్ ప్రాదుర్భవేత్ ఉపసర్గ
ప్రాదుర్భ్యామస్తియచ్పరఇతిషత్వంఅర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥ ...

మూ, ౧౩

ముగ్ధాయాస్స్మరలలితేషు చక్రవాక్యాః నిశ్శం
కందయితతమేనచుంబితాయాః। ప్రారంభేశానభి
విదధుర్విధూతహస్తాస్స్వీకారంసముచిత ముత్త
రం తరుణ్యః॥ ....

౧౩॥ ముగ్ధాయాఇతి ॥ దయితతమేనప్రియతమేననిశ్శంకంశంకారహితం
యథాతథాచుంబితాయాఃదష్టాయాఃతథాపిస్మరలలితేషుచుంబనాద్యనంత
రకృత్యేషుస్వీకారాదిషుకామచేష్టితేషు।ముగ్ధాయాః మూఢాయాశ్చక్ర

వాక్యాః సముచితం యోగ్యం సీత్కారం సీత్కారరూపం ఉత్తరం ... తరుణ్యః అబలాః స్వయం ప్రాణేశైః ప్రియతమానభి ... హస్తాః నతితాః కరాః స్వతోఽవిదధుః- తాదాత్మ్యభావనయా ... వసీత్కారంచ క్రుః రితి భావః - సీత్కారాసంబంధేసంబంధోక్త్యాతా ... మాసీదిత్యర్థః॥ ....

మూ, ౧౪ { ఉత్క్షిప్తస్ఫుటితసరోరుహార్ఘ్య ముచ్చైస్సా సెహం విహంగరుతై రివాలపంతీ। నారీణామథసరసీస ఫేనహాసా ప్రీత్యేవవ్యతనుతపాద్యముర్మిహస్తైః }

౧౪॥ ఉత్క్షిప్తేతి॥ అథానంతరం ఉత్క్షిప్తం స్ఫుటితసరోరుహం ... మేవార్ఘ్యం అర్ఘ్యద్రవ్యం యస్మిం కర్మణి తత్తథా సస్నేహం స్నేహ ... ముచ్చైః విహంగరుతైః ఖగవిరావై రాలపంతీ స్వాగతాదివచనం వ్యా ... వస్థితేత్యుత్ప్రేక్షా- ఫేనఏవహాసస్తేన సహితా సఫేనహాసా ... భాషిణీత్యర్థః- సరసీపుష్కరిణీ ప్రీత్యా నారీణాం కాంతానా మూర్మిభిరేవ హస్తైః పాద్యం పాదోదకం * షట్సుత్రిష్వర్ఘ్య మర్ఘార్థే పాద్యం పాదా యవారిణీత్యమరః॥ పాదార్ఘాభ్యాంచేతి యప్రత్యయః॥ వ్యతను తేన అకరోదివేతి రూపకానుప్రాణితేత్యుత్ప్రేక్షా సాపేక్షత్వాత్ ద్వయోస్సం కరః॥ ....

మూ, ౧౫ { నిత్యాయా నిజవసతేర్నిరాసిరేయద్రాగేణశ్రియ మరవిందతః కరాగ్రైః। వ్యక్తత్వం నియతమనేన నిన్యురస్యాః సాపత్న్యం క్షితిసుత విద్విషో మహిష్యః॥ }

౧౫॥ నిత్యాయా ఇతి॥ క్షితిసుతవిద్విషో నరకద్విషో హరేర్మహిష్యః అవరోధనానికరాగ్రైః పాణిపల్లవైః కరణైః రాగేణ రక్తవర్ణేన చ మాత్సర్యేణ॥ రాగోనురాగే మాత్సర్యే రక్తవర్ణ ఇతి విశ్వః- శ్రియం శోభాం రమాంచ నిత్యాయాః సదాతన్యాః నిజవసతేః స్వావాసాదరవిందతో రవిందాన్నిరాసిరే నిస్సారయాంచక్రుః- తిరశ్చక్రుశ్చేతి యత్ కుడుపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వావచనమితి వికల్పాదాత్మనేపదం అనేన నిరాసేన అస్యాః శ్రియః నియతం సాపత్న్యం సపత్నీత్వం క్షబ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ వ్యక్తత్వం నిన్యుః స్పష్టీచక్రురిత్యర్థః- అత్ర శ్రీశబ్దేన రమా శోభయోరభేదాధ్యవసాయేన శ్రీనిరాసస్య సాపత్న్యవ్యక్తీకరణార్థతోత్ప్రేక్షణా ద్భేదప్రతిభోద్భావితాతిశయో

త్కృతను ప్రాణిపెలెయంథలో త్ప్రేక్షితిసంకరః॥ ....

మూ, ౧౫ { ఆస్కందన్కథమపి యోషితో నయావద్భీమత్యాః ప్రియకరధార్యమాణహస్తాః। ఔత్సుక్యాత్త్వరి- తమమూస్తదంబు తావత్సంక్రాంతప్రతిమతయా ద- ధావివాంతః॥ .... }

౧౫॥ ఆస్కందన్నితి॥ భీమిత్యాః ప్రవేశభీరవో యోషితః ప్రియకరైః వల్లభహస్తైర్ధార్యమాణహస్తాః ప్రియకరావలంబాస్సత్యః యావత్కథమపి నాస్కందన్ న ప్రావిశన్ తావత్సంక్రాంతప్రతిమతయా ప్రతిఫలితప్రతిబింబతయా తదంబుకర్తృ ఔత్సుక్యాదౌత్కంఠ్యాత్ త్వరితమాశు అమూః ఇమాః అంతర్దధావివ అంతః ప్రావేశయదివేత్యర్థః ప్రతిబింబసంక్రమణాదంతర్ధానోత్ప్రేక్షణాత్క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥

మూ, ౧౬ { తాః పూర్వం సచకితమాగమయ్య గాధం కృత్వా- గ్రే ప్రియముపనిమ్నమావిశంత్యః। కామిన్యో మన ఇవ కామినః సరాగైరంగైస్తజ్జలమనురంజయాం- బభూవుః॥ .... }

౧౬॥ తా ఇతి॥ తాః కామిన్యః కామినః కాముకస్య మన ఇవ తజ్జలం పూర్వం ప్రథమం సచకితం సభయం యథా తథా గాధమస్థానం ఆగమయ్య ఆగమనేన జ్ఞాత్వా పురః ప్రవిష్టపురుషముఖేన గాధమేతావన్మాత్రమితి పరామృశ్యేత్యర్థః- అన్యత్ర కూతమభిజ్ఞాత్వేత్యర్థః- అథో అనంతరం ప్రియముపనిమ్నం యథా తథా పదంపాదన్యాసం కృత్వా అన్యత్ర శనైః భాషణాదికం కృత్వేత్యర్థః అంతః అభ్యంతరమావిశంత్యః ప్రవిష్టాస్సత్యః అన్యత్ర రహస్యకర్మాణి ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః సరాగైః సాంగరాగైః సానురాగైశ్చ అంగైః గాత్రైరనురంజయాంబభూవుః తద్వర్ణాక్రాంతం చక్రుః అన్యత్ర త్వనురక్తం చక్రురిత్యర్థః శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా॥ ....

మూ, ౧౭ { సంక్షోభం పయసి ముహుర్మహేభకుంభశ్రీభాజా కుచయుగళేన నీయమానే। విశ్లేషం యుగమగమద్ర- థాంగనామ్నోరుద్వృత్తః క ఇవ సుఖావహః ప- రేషామ్॥ .... }

౧౭॥ సంక్షోభమితి॥ మహేభకుంభశ్రీభాజా మహాగజకుంభశ్రీభాజాపీవ

౩౧॥ త్రా ఃఅతఏవసంభవద్వ సుసంబంధో విదర్శనాలంకారః సచ యుగ ద్రై స్తనయుగ్మేనడల్లలితెనేతిభావః- పయసిసరోజలేము హూః సం స్త్రీభి అవిల ధ్వనీయమానే పావ్యనాశేసతిరథాంగనామ్నో ర్యుగ చక్ర వాకయుగ ల శ్లేషంవియోగం అగమత్ వ-వియోగాసహాపితిభావః- తథాహి ఉన్నతోవృత్తశ్చేతి వాఉన్నత్తః ఉద్ధతంవృత్తంవల్గనంయస్య నాన్యవృత్తిః- అన్యత్ర ఉద్ధతవృత్తః సుగ్మాగర్ణవర్ణితియావత్ క ఇవ కో వాపరేషాం ఉపశేషా, సుఖావహాః సుఖకరః నకోపీత్యర్థః పచాద్యచ్ అయంచ శ్లేషమహా లాపే యోగ్యపజీవితో ర్థాంతరన్యాసః॥

గ్రా. {
ఆసీనాత్ర బభుపసస్మిన్ తెనభర్త్రా రంభోరూపవతరి
మనసరస్యనిచ్ఛః॥ ధూన్వా నాకరయుగమీక్షితుంపి
లాశ్రీ తాళుస్సలిలగతెనసిచ్యతెస్మ॥ ....
}

౧౯॥ ఆసీనేత్యాదితంనసహాతఇతిశీతాళుః శీతభీరుః శీతోష్ణాభ్యాం తస్నసహ సఇత్యాళుజప్రత్యయ ఇత్యాళుచ్ప్రత్యయః అతఏవసరసిసరోజలేవిహరితుం ప్రవేష్టుమనిచ్ఛః అనభిలాషుకా అతఏవతటభువిసరః కూలే ఆసీనా ఉపవిష్టా ఆసే కర్తరిశానచ్ ఈదాసఇతీ కారః రంభేకదలీస్తంభావివఊరూ యస్యాః సా రంభోరూః స్త్రీ ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యే ఇతి ఊఙ్ ప్రత్యయః సప్తమ్యన్తే స్వయం సంభ్రమ ప్రవిశ్య సలిలమధ్యస్థితేనసస్మిన్ తెనభర్త్రా విలాసేన కరయుగం ధూన్వా నాకంపయంతీ ధునోతేః కర్తరిశానచ్ సిచ్యతెస్మ-సిక్తా॥

శ్లో.౨౦ {
నైచ్ఛంతీసమమమునాసరోవగాఢుం రోధస్తః ప్ర
తిజలనీరరీ సఖీక్షిః ఆశ్లిష్టద్భ యచకితెక్షణం నవో
ఢా ప్రౌఢారంవిపదినమూఢితాతిభూమిః॥ ....
}

౨౦॥ నేతి॥ అమునాసమమనేనభర్త్రా సహసరోజలాశయమవగాఢుం అవగాహితుం ఇష్వరణిసూతిసూయణిధూణ్ణూదిత్యో వేతివికల్పాన్నేడాగమః నైచ్ఛంతీ లజ్జయాప్రాయాం అనిచ్ఛంతీ నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతిసమా సమాసపూర్వో వా అసఖీభిః ప్రతిజలంజలం ప్రతి తిరోధస్తస్తటాత్ ప్రపంచమ్యా స్తసిల ఈరితా నున్నా నవోఢాముగ్ధవధూః అతఏవభయేనచకితే క్షణాపరి శ్రాంతదృష్టిర్యథాతథా ప్రౌఢా రంభ తారం అశ్లిష్టదాలింగితవతీ- శ్లిషఆ లింగనఇత్యస్మాత్ లుఙి శ్లిషః క్స ప్రత్యయః నచధాష్ట్ర్యదోషాపత్తిరిత్యాహ-ఆవి పదిఆపత్తౌ అతిక్రాంతాభూమిరతిభూమిః అమర్యాదానదూషితా - ఆప ద్యాలేనాస్తిమర్యాదేతి న్యాయాదితి భావః అర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥ ...

మూ, ౨౧

తిష్ఠంతం పయసి పుమాంసమంసమాత్రే తద్దఘ్నం త
దవయతీ కిలాత్మనోపి । అభ్యేతుం సుతనురభీరియేష
మౌగ్ధ్యాదాశ్లిష ద్రుతమముం నానిమజ్జతీతి ॥ ....

౨౧॥ తిష్ఠంతమితి ॥ సుతనుః శుభాంగీ అంసౌ ప్రమాణమస్యేత్యంసమా
త్రంసప్రమాణే ప్రమాణే ద్వయసచ్ దఘ్నచ్ మాత్రచ ఇతి మాత్రచ్ ప్ర
త్యయః పయస్యంభసి తిష్ఠంతం స్థితం పుమాంసం వల్లభం తత్ప్రయః ఆత్మనోపి
స్వా [illegible] పి నాంసః ప్రమాణమస్య తద్దఘ్నం తత్ప్రమాణం ప్రమాణార్థే దఘ్న
[illegible] త్యయః అవయతీ జానతీ కిల తథా సంభావయంతీత్యర్థః ॥ వాతో
[illegible] మౌః కిలేత్యమరః అవపూర్వాదిణః కర్తరి శతరి ఇణో యణితి యణాదే
[illegible] శః ఉగితశ్చేతి ఙీప్ కిలశబ్దస్యాలీకార్థత్వేనాఘ్ర్యవిరోధః అతఏవ మౌగ్ధ్యాత్ స్వా
[illegible] భీర్నిర్భీకా సతీ అభ్యేతుం వల్లభమభిగంతుమియేష ఇచ్ఛతిస్మ అము
[illegible] ము కేన ఇయం నిమజ్జతీత్యుక్త్వా ద్రుతం సత్వరం ఆశ్లిష్టా ॥ ....

మూ, ౨౨

ఆనాభే స్సరసి నతభ్రువావగాఢే చాపల్యాదథప
యస స్తరంగహస్తైః । ఉచ్ఛ్రాయి స్తనయుగమధ్య
రోహిలబ్ధస్పర్శానాం భవతి కుతోథవా వ్యవస్థా ॥...

౨౨॥ ఆనాభేరితి ॥ నతభ్రువా స్త్రియా సరస్యానాభేర్నాభిపర్యంతం ఆఙ్
మర్యాదాభివిధ్యోరితి వికల్పాదసమాసః అవగాఢే సతి ప్రవిష్టే సతి గాహేః క
ణి క్తః అథవా పయసః చాపల్యాల్లౌల్యాత్ బ్రాహ్మణాదిష్వపాఠాత్ ష్యఞ్
త్యయః తరంగైరేవ హస్తైః కరైరుచ్ఛ్రాయి ఉన్నతిమత్ స్తనయుగం కుచ
యుగమధ్యరోహి అధిరూఢం భయూపాదప్రసరణన్యాయేనేతి భావః రోహతే
ర్ణిని ఇలుక్ అథవా తథాహీత్యర్థః - లబ్ధస్పర్శానాం అంతర్లబ్ధప్రవే
శానామిత్యర్థః సతః కుత్ర సార్వవిభక్తిక స్తసిః వ్యవస్థామర్యాదా భవతి
త్రాపీత్యర్థః- ప్రాయేణ సర్వేష్వసంభవ బ్రహ్మచారిణ ఏవేతి భావః అ
చాపల్యాదితి ద్వయోరపి లౌల్యయోరభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయో
క్త్యా తరంగహస్తైరితి రూపకేణచ పయసి కామిత్వప్రతీతేః సమాసోక్తిస్తదను
వీచాయమర్థాంతరన్యాస ఇతి సంకరః ॥ ....

మూ, ౨౩

కాంతానాం కువలయమప్యపాస్తమక్ష్ణోః శోభాభి
ర్నముఖరుచాహమేకమేవ । సంహాసాందలితవిరు
తైరతీవ గాయల్లోలోర్మిః పయసి మహోత్పలం
ననర్త ॥ ....

౨౩॥ కాంతానామితి॥ లోలోర్మ్యాచలనూర్మిణేతితృతీయాదిషు భాషితపుం
స్కంపుంవద్గాలవస్యేతివికల్పాత్పుంవద్భావః పయస్యంభసిమహోత్పలంఅర
విందంకర్తృ * అరవిందస్మామహోత్పలమిత్యమరః- కాంతానాంలలనానాంము
ఖరుచావదనకాంత్యామహామేకమేవనాపాస్తంనతిరస్కృతంకింతుతాసాము
ల్లోనేత్రయోశ్శోభాభిఃకువలయమప్యపాస్తమితిసంహర్షాత్సంతోషా
ద్ధేతోఃఅలిభిఃగుతైః భ్రమరఝుంకారైః గాయత్ అలివిరుతరూపంగానంకుర్వ
దితిరూపకంశ్లిష్టంభూతలతకౌశికేతితృతీయానసత్ర్ణ * సహఃఖంపంచభిస్సహే
తిన్యాయాత్ నృత్యతిస్మేవఅత్రోర్మిచలనహేతుకేమహోత్పలచలనేసాలి
నాదేహర్షహేతుకసగానన్యత్యత్వోత్ప్రేక్షణాత్క్రియానిమిత్తాక్రియా
స్వరూపోత్ప్రేక్షావాచ్యా॥ ....

మూ, ౨౪ { త్రస్యంతీచలశఫరీవిఘట్టితోరూర్వామోరూరతి
శయినమవాపవిభ్రమస్య। క్షుభ్యంతిప్రసభమహోవి
నాపిహేతోర్లీలాభిఃకిము సతికారణేతరుణ్యః॥ }

౨౪॥ త్రస్యంతీతి॥ చలాఃశఫయర్ణః పాతుకమత్స్యాః * ప్రోష్ఠీతుశఫరీ
ద్వయోరిత్యమరః- తాభిర్విఘట్టితౌవిద్ధౌఊరూయస్యాస్సా- అతఏవత్రస్యం
త్యభీతివా భ్రాశేత్యాదినావికల్పే నశ్యనిశతరిజీప్ వామాసుందరౌఊరూ
యస్యాస్సావామోరూః స్త్రియాం సంహితశఫలక్షణవామాదెశ్చేత్యూఙ్
ప్రత్యయః * వామస్సవ్యేప్రతీపేచద్రవిణేచాపిసుందరఇతివిశ్వః విభ్రమస్య
సస్యఅతిశయంఆధిక్యమావప్రాప- తథాహితరుణ్యోబలాః హే- ధాత్వ... ల్పా
రణంవినాపిపృథగ్వినేత్యాదినాపికల్పాత్పంచమీలీలాభిర్విలాసైః ప్రసహ
ప్రకామంక్షుభ్యంతివిజృంభంతేఅహోనిష్కారణవిక్షోభాదాశ్చర్యంసతి
ర్ధః కారణేసతికిముత్వక్తవ్యమిత్యర్థః- అత్రాప్రకృతనిష్కారణక్షోభకథనాత్సకా
రణక్షోభస్యకైముత్యన్యాయలబ్ధవర్ణనాదర్థాపత్తిరలంకారఃదండా
పూపికయార్థాంతరాపతనమర్థాపత్తిరితిసూత్రమ్॥ ....

మూ, ౨౫ { ఆకృష్టప్రతనువపుర్లతైస్తరద్భిస్తస్యాంభస్తన
ఘనసరోమహార్ణవస్య। ఆక్షోభిప్రసృతవిలోలబా
హుపత్రైర్యోషాణాం మురుభిరురోజగండశైలైః॥ }

౨౫॥ ఆకృష్టేతి॥ అథానంతరంఆకృష్టాఃప్రతనవోవపూంష్యేవలతాయైః
స్తరద్భిఃప్లవమానైః ప్రసృతాః ఆయతాఃవిలోలాశ్చలాఃబాహవఏవపత్రా

గరుతో యేషాం తైరితిగిరిధర్మస్యపక్షవత్త్వస్యతగవయపేషూపచారః ఉరుభిర్మహద్భిరోఘైస్తేషాం స్త్రీణామురోజాస్తనాఏవగండశైలాః తైర్గిరిచ్యుతైః స్థూలోపలైస్తస్యసరఏవమహార్ణవస్తస్యతదంభః అక్షోభితుభితంక్షుభ్యతేణ్యర్థాంతాద్ద్వ్యాక్షుభ్నాతేః కర్మణిలుఙ్ సమస్తవస్తువిషయంసావయవరూపకమ్ ॥ ....

మూ, ౧౬— { గాంభీర్యం దధదపిరంతుమంగనానాం సంక్షోభం
జఘనవిఘట్టనేననీతః। అంభోధిర్వికసితవారిజాన
నోసౌమర్యాదాంసపది విలంఘయాంబభూవ॥ }

౧౬॥ గాంభీర్యమితి॥ గాంభీర్యమగాధత్వం అవికారచిత్తత్వంచదధదపివనోపిగంభీరస్సన్నపిరంతుంవిహర్తుం సంగంతుంచఅంగనానాంజఘనవిఘట్టనేనజఘనసంఘర్షణక్షోభంచలనంచిత్తవికారంచనీతః ప్రాపితఃఅవవికసితంవారిజమాననమివవారిజమివఆననంయస్యసః అసౌఅంభాంసిధంతేస్మిన్నిత్యంభోధిఃజలాశయఃకశ్చిత్పుమాంశ్చతత్తుల్యోగమ్యతేకర్మణ్యధికరణేచేతికిప్రత్యయః సపదిమర్యాదాంసీమానందేచితీంచవిలంఘయాంబభూవలంఘితవాన్ధీరోపి స్త్రీసన్నికర్షాద్విక్రియతఇతిభావః - అత్రగాంభీర్యాదిప్రకృతాంభోధివిశేషణమాత్రసామ్యాదప్రకృతవిశేష్యపురుషప్రతీతేఃసమాసోక్తిరలంకారః- సాచప్రతీయమానాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతిసంకరః ॥ ....

త్యయః ౧౭ వ. { ఆదాతుందయితమివావగాఢమారాదూర్మిణాంత
తిభిరభిప్రసార్యమాణః। కస్యాశ్చిద్వితతచలచ్ఛి
ఖాంగులీకోలక్ష్మీవానసరసిరరాజకేశహస్తః॥ ... }

౧౭॥ ఆదాతుమితి॥ సరపివితతాఃప్రసృతాశ్చలంత్యశ్చశిఖాః అగ్రాణ్యేవఅంగుల్యోయస్యసః క్వనద్యృతశ్చేతికప్ లక్ష్మీవాన్ శోభావాన్ క్షమాదుపధాయాశ్చమతోర్వోయవాదిభ్య ఇతిమతుపోమకారస్య వత్వం కస్యాశ్చిదంగనాయాః కేశహస్తః కేశకలాపః* పాశఃపక్షశ్చహస్తశ్చకలాపార్థాఃకచాత్పరేఇత్యమరః- హస్తఇతికరశ్చశబ్దస్యతే-ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరఃఅవగాఢమంతర్మగ్నందయితమాదాతుంగృహీతుమివఊర్మిణాంతరంగాణాంతతిభిః సమూహైఃఅభిప్రసార్యమాణః అభితోవ్యాప్యమానస్సన్ రరాజఅత్రఆగాతుమివప్రసార్యమాణఇతిప్రసారణస్యఆదా

నార్థతోప్యుత్ప్రేక్షణాదియం క్రియానిమిత్తక్రియాఫలోత్ప్రేక్షా సాచ
చలద్విఖాంగుళీక ఇతిరూపకానుప్రాణితయా హస్త ఇతి శ్లేషమూలయా వా
చ్యస్యకలాపస్య ప్రతీయమానాత్పరాబ్ద్యాభేదే అభేదరూపాతిశయోక్త్యా
నిర్వ్యూఢేతి సంకరః॥ ....

మూ, ౨౮ { ఉన్నిద్రప్రియకమనోరమం రమణ్యాః సంరేజే సర
సివపుః ప్రకాశమేవ। యుక్తానాం విమలతయా తిర
స్క్రియాయై నాక్రామన్నపిహిభవత్యలంజలౌఘః }

౨౮॥ ఉన్నిద్రేతి॥ ఉన్నిద్రం వికసితం యత్ప్రియకమసనకుసుమం *సజ్జకాసనబంధూకపుష్పప్రియకజీవకా ఇత్యమరః- తదివమనోరమం కనకగౌరమిత్యర్థః - రమణ్యాః స్త్రియో వపుః శరీరం సరసి తటాకే ప్రకాశమేవ జలమగ్నమపి వైమల్యాల్లక్ష్యమేవ సంరేజే రరాజ తథాహి జలౌఘో జలపూరః జడసంఘో మూర్ఖజనశ్చ లడయోరభేదాదాక్రామన్నావృణ్వన్నప్యన్యత్ర అధిక్షిపన్నపి విమలతయా వైమల్యేన యుక్తానాం శుద్ధానాం నిశ్చలచిత్తానాంచ తిరస్క్రియాయై రోధానాయ పరిభవాయచ అలం సమర్థో న భవతిహి శ్లేషమూలయా భేదే అభేదరూపాతిశయోక్త్యా అనుప్రాణితోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౨౯ { కింతావత్సరసి సరోజమేతదారాదాహోస్విన్ముఖ
మవభాసతే యువత్యాః। సంశయ్య క్షణమితి నిశ్చికా
య కశ్చిద్బింబోకైర్బకసహవాసినాం పరోక్షైః॥... }

౨౯॥ కిమితి॥ సరస్యారాద్దూరాత్ ఏతత్పురోవర్తి తావదిత్యవధారణే సరోజం కమలం కిం ఆహోస్విత్ ఉత యువత్యాః తరుణ్యాః ముఖమవభాసతే కిం ఇతి క్షణం సంశయ్య సందిహ్య శీఘ్రః కోప్యల్పప్త్వ అయజ్యైకిజితీత్యయజాదేశః కశ్చిద్విలాసిబకసహవాసినాం బకసహచరాణాం పద్మానామిత్యర్థః విలాసశూన్యతాద్యోతనార్థమిత్థం నిర్దేశః పరోక్షైరప్రత్యక్షైరనుభూతచరైరవిద్యమానైరితి యావత్ బింబోకైర్విలాసైరిత్యర్థః యద్యపి బింబోకో నాదరక్రియోక్త్యుక్తం తథాపి విశేషవాచినాం సామాన్యే లక్షణేత్యదోషః నిశ్చికాయ విశేషదర్శనాన్ముఖమేవేతి నిశ్చితవానిత్యర్థః సందేహాలంకారోయం* విషయో విషయీ యత్ర సాదృశ్యాత్కవిసమ్మతాత్। సందేహగోచరౌ స్యాతాం సందేహాలంకృతిశ్చ సేతి లక్షణాత్ సోయం తే నిశ్చయోక్తైః నిశ్చయాన్త

స్సందేహాలంకారః॥ ....

మూ, ౩౦ { శృంగాణిద్రుతకనకోజ్వలానిగంధాః కౌసుంభంపృ
థుకుచకుంభసంగివాసః॥ మార్ద్వీకంప్రియతమస
న్నిధానమాసన్నారీణామితిజలకేళిసాధనాని॥ ...}

౩౦॥ అథజలక్రీడాసంభారానాహ॥శృంగాణీతి॥ ద్రుతేనతప్తనిషిక్తేనకన
కేనఉజ్వలానిలిప్తానీత్యర్థః॥శృంగాణి క్రీడాంబుయంత్రాణి॥శృంగం ప్రభు
త్వేశిఖరేచిహ్నే క్రీడాంబుయంత్రక ఇతివిశ్వః- గంధాశ్చందనకుసుమాది
గంధద్రవ్యాణిఅతఏవపుంసిబహుత్వంచ॥ గంధస్తుసౌరభేన్యృత్యాగంధకేగ
ర్వలేశయోః - సఏవద్రవ్యవచనోబహుత్వేపుంసిచస్మృతఇత్యభిధానాత్॥
పృథువిశాలంకుచకుంభసంగికుచకలశావరణం కుసుంభేనరక్తంకౌసుంభంక్ష
తేనరక్తంరాగాదిత్యణ్-వాసోవస్త్రం మృద్వీకాయాః- వికారోమార్ద్వీ
కం ద్రాక్షామద్యం॥తస్యవికారఇత్యణ్॥ మృద్వీకాగోస్తనీద్రాక్షేత్యమ
రః-కించప్రియతమసన్నిధానంవల్లభసామీప్యం సర్వసాఫల్యకారణమితిభా
వః-ఇత్యేతానినారీణాంస్త్రీణాంజలకేళిసాధనానిజలక్రీడోపాయాః॥ఆసన్
అభవన్ ఏతేన ఉద్దీపనసంపత్తిరుక్తా॥అత్రశృంగాదీనాం జలకేళిసాధనత్వ
రూపతుల్యధర్మయోగాత్ప్రకృతత్వాచ్చకేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయో
గితా॥..

త్వ్యూ, ౩౧ { ఉత్తుంగాదనిలచలాంశుకాస్తటాంతాచ్చేతోభిస్స
హభయదర్శినాంప్రియాణామ్।శ్రోణీభిర్గురుభిర
తూర్ణముత్పతంత్యస్తోయేషుద్రుతతరమంగనాః
ప్రపేతుః॥ .... }

౩౧॥ ఉత్తుంగాదితి॥అనిలేనవేగానిలేనచలాంశుకాశ్చలద్వసనాః॥అంగనాః
ఉత్తుంగాత్తటాంతాత్ భయదర్శినాంభయోత్ప్రేక్షిణామనర్థశంకినా
మిత్యర్థః॥ప్రియాణాంచేతోభిఃసహ తేషాంతత్రైవావస్థానాదితిభావః॥గు
రుభిర్గరీయోభిః॥ బాహుతోగుణవచనాదనీకారః శ్రోణీభిర్నితంబైర్హేతునా
అతూర్ణంమందంఉత్పతంత్యఃఉత్పతితాస్సత్యఃతోయేషుసరోజలేషు ద్రుత
తరంశీఘ్రతరంప్రపేతుఃగురుత్వస్యపతనహేతుత్వాదుత్పతనవిరోధిత్వా
చ్చశీఘ్రపాతోమందోత్పతనంచేతిభావః- అత్రప్రియచేతఃపాతాంగనా
పాతయోఃకార్యకారణయోరసహభావినోఃసహోక్తేః కారణపౌర్వాప

ర్యవిధ్వంసనరూపాతిశయోక్త్యుపజీవితాసంబంధోక్తిరలంకారః*సహోక్తిర్నాస్త్యయో యత్ర భవేదతిశయోక్తితః-కల్పితౌపమ్యపర్యంతా సా సహోక్తిరిహేష్యత ఇతిలక్షణాత్ చేతోవత్స్వేతురిత్యౌపమ్యకల్పనయా కార్శ్యగతాశుభావప్రతీతేశ్చ సూక్ష్మాలంకార ఇతిరహస్యం తాలికాంశుకచలనాదిసూక్ష్మస్య భావవిశేషప్రకాశనాత్స్వభావోక్తిరత్రేతి సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౩౨
ముగ్ధత్వాదవిదితకైతవప్రయోగా గచ్ఛంత్యస్సపది ప
రాజయం తరుణ్యః। తాః కాంతైస్సహ కరపుష్కరే
రితాంబు వ్యాత్యుక్షీమభిసరణగ్లహామదీవ్యన్॥ ..

౩౨॥ ముగ్ధత్వాదితి॥ ముగ్ధత్వాన్మౌఢ్యాదవిదితాః అపి జాతాః కైతవప్రయోగాః ముఖసేచనాదికపటాచరణాని యాభిస్తాః అతఏవ సపది పరాజయమపజయం గచ్ఛంత్యస్తాస్తరుణ్యః అంగనాః కాంతైస్సహ నాయకైస్సహ అభిసరణం స్వయమభిగమనం-గ్లహో ద్యూతపణో యస్యాం తాం*పణోఽక్షేషు గ్లహ ఇత్యమరః అక్షేషు గ్లహ ఇతి గ్రహేర్వా అక్షపణే లత్వనిపాతః అప్రత్యయస్తు గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చేతి కేచిత్ అన్యేతు గ్లహి ప్రకృత్యంతరమూరీకృత్యాప్రత్యయస్యైవ నిపాతో ఘఞపవాదస్యేత్యాహుః - కరపుష్కరేరితాంబుభిః హస్తకమలప్రేరితజలైః వ్యాత్యుక్షీం వ్యతిహారేణోక్షణం పరస్పరాభ్యుక్షణమిత్యర్థః కర్మవ్యతీహారే ణచ్ స్త్రియామితి ణచ్ప్రత్యయః ణచః స్త్రియామఞితి అఞాదేశః టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ తాం వ్యాత్యుక్షీం అదీవ్యన్ తయా అక్రీడన్నిత్యర్థః దివః కర్మ చేతి కరణస్య కర్మత్వం అత్రావిదితకైతవప్రయోగస్య విశేషణగత్యా పరాజయహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ....

మూ, ౩౩
యోగ్యస్య త్రినయనలోచనానలార్చిర్నిర్దగ్ధ
స్మరపృతనాధిరాజ్యలక్ష్మ్యాః। కాంతాయాః కరక
లశోద్యతైః పయోభిర్వక్త్రేందోరకృత మహాభిషే
కమేకః॥ ....

౩౩॥ యోగ్యస్యేతి॥ త్రీణి నయనాని యస్య సః త్రినయనః త్ర్యంబకః క్షుభ్నాదిషు చేతి నిషేధాత్పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వాభావః తస్య లోచనానలార్చిషా నేత్రాగ్నిజ్వాలయా నిర్దగ్ధస్య భస్మీకృతస్య స్మరస్య యాః పృతనాః సేనాః తాసామధిరాజ్యమాధిపత్యం తదేవ లక్ష్మీస్తస్యాః యోగ్యస్యా

హస్తస్య త్రైలోక్యవిజయినః స్థానే తాదృశస్యైవ స్థాప్యత్వాదితి భావః కాం తాయాః ఇవ క్త్రైం వోః స్మరసఖత్వాదస్యేతి భావః కరః అంజలిరేవ కలశః తేనోద్యతైరుత్క్షిప్తైః పయోభిః మహాభిషేకః ఏకః కశ్చిత్తాని అకృతకృతవాన్ కర్తరి ఔజత్తనాదిభ్యస్తథాసోరితి సిచో లుక్-అత్ర క్రీడాసేకేమహాభిషేకత్వోత్ప్రేక్షా- ప్రతీయమానరూపకానుప్రాణితేతి సంకరః॥ ....

మూ, ౩౮ { సించంత్యాః కథమపి బాహుమున్నమయ్యా ప్రే
యా, సంమనసిజమః ఖదుర్బలాయాః॥ సౌవర్ణం
వలయమపాగళత్కరాగ్రాల్లావణ్య శ్రియ ఇవ శే
షమంగనాయాః॥ ....}

౩౮॥ సించంత్యా ఇతి॥ మనసిజదుఃఖేన స్మరపీడయా దుర్బలాయాః స్మరాతురత్వాత్ కృశాయాః అత ఏవ కథమపి అతిప్రయాసేన బాహుమున్నమయ్య ప్రేయాంసం ప్రియతమం ప్రియస్థిరేత్యాదినా ప్రాదేశః సించంత్యాః అంగనాయాః కరాగ్రాత్ సౌవర్ణం హిరణ్మయం వలయం కటకం వలయోస్త్రియామిత్యమరః-లవణస్యైవ లావణ్యం కాంతివిశేషః .... ష్యఞ్ ప్రత్యయః లవణో రసః రిత్యాధిభేదే .... త్రిష్వపి శ్వః-యద్వా ముక్తాఫలేషు ఛాయాయాస్తరళత్వమివాంతరా- ప్రతిభాతి యదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యతే- తస్య శ్రీః సంపత్ తస్యాం శేషం అతిరిక్తం శరీరసమ్మిళితావశిష్టమితి యావత్ శేషస్సంకర్షణే .... తేత్యవదితి విశ్వః-తదివ అపాగళత్ - అపతత్ శేషమివేత్యుత్ప్రేక్షా జాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౩౯ { స్నిహ్యంతీ దృశమపరా నిధాయ పూర్ణాం మూర్తౌ
స ప్రణయరసేన వారిణేవ। కందర్పప్రవణమనా
స్సఖీసిసిక్షా లక్ష్యేణ ప్రతియువమంజలించ కార॥ }

౩౯॥ స్నిహ్యంతీతి॥ కందర్పప్రవణమనాః స్మరపరవశచిత్తా అత ఏవ దృశం తత్క్షణాన్నిధాయ నాన్యవదృష్టిం కృత్వా స్నిహ్యంతీ తద్దృష్టివిశేషేణ స్నేహం ప్రకాశయంతీత్యర్థః-అపరా స్త్రీ సఖ్యాః సిసిక్షాసేక్తుమిచ్ఛా తస్యాలక్ష్యేణ వ్యాజేన బద్ధాంజలిరేవ తిష్ఠతీ న తు సించతీతి ద్యోతనాయ సిసిక్షేతీచ్ఛా .... ప్రయోగః ప్రతియువం యువానం ప్రతి అవ్యయీభావ .... ముఖే నమూర్తిమతా- ప్రణయరసేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా-పా

కాకదర్శనస్య బలీయస్త్వాదివశబ్దస్య వ్యవహితాన్వయః - వారిణా ఘనాఘనా పూరితమంజలించ కార ప్రార్థయామాసేత్యర్థః॥ ....

మూ॥ ౩౬ { ఆనందం దధతి ముఖే కరోదకేన శ్యామాయా దయి-
తతమేన సిచ్యమానే। ఈర్ష్యంత్యా వదనమసిక్త
మప్యనల్పస్వేదాంబుస్నపితమజాయతేతరస్యాః }

౩౬॥ ఆనందమితి ॥ ఆనందం దధతి ప్రియసంభావనయా హర్షం దధానే శ్యామాయాః మధ్యమయౌవనాయాః స్త్రియః శ్యామాయౌవనమధ్యస్థే త్యుత్పలః। ముఖే వదనే దయితతమేన ప్రియేణ కరోదకేనాంజలిజలే నకరణేన సిచ్యమానే సతి సిక్తే సతి ఈర్ష్యంత్యాః అసహమానాయాః । పరోత్కర్షాక్షమేర్ష్యేత్యాదిలక్షణం ఇతరస్యాః సపత్న్యాః వదనమసిక్తమపి ప్రియేణాసిక్తమపి అనల్పేన బహుతరేణ స్వేదాంబునా స్నపితం సిక్తమజాయతాభవత్ ఈర్ష్యాకృతకోపకార్యత్వాత్స్వేదాదీనామితి భావః అసిక్తమపిసిక్తమితి విరోధః తస్య స్వేదాఖ్యకారణోక్త్యా ఆభాసత్వమ్॥.........

మూ॥ ౩౭ { ఉద్వీక్ష్య ప్రియకరకుట్మలాపవిద్ధైర్వక్షోజద్వయ
మభిషిక్తమన్యనార్యాః। అంభోభిర్ముహురసిచ
ద్వధూరమర్షాదాత్మీయం పృథుతరనేత్రయు
గ్మముక్తైః .... }

౩౭॥ ఉద్వీక్ష్యేతి॥ ప్రియస్య ప్రేయసః కరకుట్మలాభ్యాం పాణిపుటాభ్యాం అపవిద్ధైః విక్షిప్తైః అంభోభిరభిషిక్తం సిక్తమన్యనార్యాః సపత్న్యాః వక్షోజద్వయం కుచద్వయం పృథుతరేణాతివిపులేన నేత్రయుగ్మేన నయనద్వయేన ముక్తైరంభోభిర్బాష్పైర్ముహురభీక్ష్ణం అభీక్ష్ణమసకృత్స్వమాత్మీయం అమర్షాదసిచత్ అభిషిక్తవతీ తన్మత్సరాదేవేతి భావః అతోఽవస్తునాలంకారధ్వనిః ; లిపిసిచి హ్వశ్చేతిసిచేర్లుఙి చ్లేరఙాదేశః॥ ....

మూ॥ ౩౮ { కుర్వద్భిర్ముఖరుచిముజ్జ్వలామజస్రం యైస్స్నానై
రసిచత వల్లభాం విలాసీ। తైరేవ ప్రతియువతేరకా
రి దూరాత్కాలుష్యం శశధరదీధితిచ్ఛటాభైః॥ ... }

౩౮॥ కుర్వద్భిరితి ॥ ముఖరుచిం ముఖకాంతిం ఉజ్జ్వలాం అధికాం కుర్వద్భిః యైస్స్నానైర్విలాసీ విలసనశీలః కామీ వికసకషలసేత్యాది నాఘినుణ్ప్రత్యయః వల్లభాం ప్రియతమామజస్రం అసిచత సిక్తవాన్ స్వరితేత్వాదాత్మనేప

దం;ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితిసించతెలుఙ్ఛిశ్లేరజాదేశః శశధరదీధితి
చ్ఛటాచ్ఛైః శశికరనికరవత్ స్వచ్ఛైస్తైరేవతోయైర్మూఢారాత్ ప్రతియువతే
స్సపత్న్యాః కాలుష్యమావిలత్వం వైవర్ణ్యంచాకారి స్వచ్ఛతోయైః కాలు
ష్యంకృతమితివిరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపోవిషమప్రభేదః తచ్చాన్యత్రేత్యసంగ
తి కాలుష్యయోరభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిః తదుత్థాపితేతిసంకరః॥

మూ, ౩౯

రాగాంధీకృతనయనేన నామధేయవ్యత్యాసాద
భిముఖమీరితః ప్రియేణ।మానిన్యావపుషిపతన్నిస
ర్గమందోభిందానోహృదయమసాహినోద
వజ్రః॥ ....

౩౯॥ రాగేతి॥ రాగేణవిపక్షానురాగేణాంధీకృతనయనేన ప్రియేణ ప్రేయ
సానామధేయవ్యత్యాసాద్విపక్షనామగ్రహణపూర్వక మభిముఖమీరితః
క్షిప్తోవపుషిపతన్ నిసర్గమందః స్వభావజడః మృదుః తథాపిహృదయంభిందా
నోవిదారయన్ ఉదకమేవవజ్రోశనిః ఉదవజ్రః క్షమంథౌదనేత్యాదినావిక
ల్పాదుదాదేశః మానిన్యాక్రోధవత్యా * స్త్రీ కామిన్యాం కృతః కోపో
మానఇత్యభిధీయతఇత్యభిధానాత్ విపక్షనామధేయయోః జనాజనితాసూ
యవత్యానాయికయానాసాహినసోఢఃతీక్ష్ణయోగాన్మృదప్యపితీక్ష్ణంభవతీతి
భావః ఉదవజ్ర ఇతి కేవలంనిరవయవరూపకమ్॥ ....

మూ, ౪౦

ప్రేమ్ణోరః ప్రణయిని సించతి ప్రియాయాః తత్తా
పంనవజలవిప్రుషోగృహీత్వా।ఉద్ధూతాః కఠినకుచ
స్థలాభిఘాతాదాసన్నాంభృశమపరాంగనామ
ధాక్షుః॥ ....

౪౦॥ ప్రేమ్ణేతి॥ ప్రణయిని ప్రేయసి ప్రియాయాః ఉరః ప్రేమ్ణా ప్రేమాతిశ
యేనసించతిసతికఠినకుచస్థలాభిఘాతాత్ కర్కశస్తనప్రదేశసంఘట్టనాదు
ద్ధూతాః ఉత్పతితాః నవజలస్యవిప్రుషోబిందవః * పృషంతిబిందుపృషతాః పు
మాంసోవిప్రుషస్త్రియామిత్యమరః తస్యాస్సిక్తాయాస్తాపంతత్తాపంగృ
హీత్వా ఆదాయ ఆసన్నాం సమీపస్థాం అపరాంగనాం సపత్నీంభృశమధా
క్షుః తాపయంతిస్మదహతెల్లుఙ్ఛిక్సవదవ్రజేత్యాది నాసిచివృద్ధిఘుఙ త్వాదిది
కార్యంతత్సేకాదేవాపరస్యాః తాపోదయాత్ తత్తాపస్యైవ అత్రాధానో
త్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా॥ ....

మూ, ౪౧ { సంక్రాంతం ప్రియతమవక్షసోంగరాగం సాధ్వ
స్యాస్సరసి హరిష్యతేధునాంభః। తుష్ట్వైవం సప
దిహృతేపితత్ర తేపేకస్యాశ్చిత్స్ఫుటనఖలక్ష్మణ
స్సపత్న్యాః ॥ .... }

౧॥ సంక్రాంతమితి॥ ప్రియతమస్యవల్లభస్యవక్షసః సకాశాత్సంక్రాంతం గా
ఢాలింగనాత్తుచతటలగ్నమపి అస్యాః వరాంగ్యాః అంగరాగం అధునైవసరసి
అంభఃకర్తృ- సాధుని శ్శేషం హరిష్యతే ప్రమార్క్ష్యతీత్యేవం తుష్ట్వా ఇతిబు
ద్ధ్యా సంతుష్య సపది తత్ర తస్మిన్నంగరాగే హృతేపి స్ఫుటనఖలక్ష్మణో వ్యక్తన
ఖచిహ్నాయాః కస్యాశ్చిన్నాయికాయాః సంబంధిన్యాః సపత్న్యై తేపే తప్తం
భావేలిట్ తదిదమాతపార్తస్య ఛాయామన్విష్యతో దారుణదవదహనవేష్ట
నమివ యదంగరాగమేవ ద్రష్టుమక్షమాయాః నఖక్షతసాక్షాత్కార ఇతి అత్ర
సంతాపశాంత్యర్థేన ఏవ తస్యాంగరాగస్య నాశేనైన తద్విరుద్ధసంతాపోత్పాదనా
ద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమాలంకారః విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థ
స్య వా భవేత్ - విరూపఘటనా సా స్యాద్విషమాలంకృతిర్మతేతి లక్షణాత్॥

మూ, ౪౨ { హృతాయాః ప్రతిసఖి కామినాన్యనామ్నా హ్రీ
మత్యాస్సరసిగళన్ముఖేందుకాంతేః। అంతర్ధిం ద్రు
తమివకర్తుమశ్రువర్షైర్భూమానంగమయి
తుమీషిరే పయాంసి॥ .... }

౪౨॥ హృతాయా ఇతి॥ ప్రతిసఖి సఖ్యాస్సమీపే సఖీసమక్షమిత్యర్థః-
సమీపార్థేవ్యయీభావేనపుంసకహ్రస్వత్వం కామినా ప్రియేణ అన్యస్యా
స్సపత్న్యాః నామ్నా అన్యనామ్నా కసగ్వ నామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవ
ద్భావః హృతాయాః ఆహూతాయాః అతఏవ గళన్ముఖేందుకాంతేః స్రవ
ద్వదనం ఇందురివ తస్య కాంతిరివ కాంతిర్యస్యాః తస్యాః హ్రీమత్యాః లజ్జితా
యాశ్చకస్యాశ్చిదితి శేషః సరసిశీఘ్రం ద్రుతం అంతర్ధిమంతర్ధానం ఉ
దంతరోగుపసర్గవద్వృత్తిరితి వచనాత్ కి ఉపసర్గే ఘోః కిరితి కిప్రత్యయః
కర్తుమశ్రువర్షైః కర్తృభిః పయాంసి సరోజలాని భూమానం గమయితుం
వృద్ధిం ప్రాపయితుం గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం ప్రాధాన్యాద
భిధానంచ ఈషిరే ఇవ ఇష్టానికిమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం కర్మణి లిట్ అత్ర అశ్రుపాత
నిమిత్తతయా దుస్స్మరణమనఃఖేదపి దుస్సహం సాపత్న్యదుఃఖమితి వస్తుధ్వనిః॥

మూ, ౪౩ { సిక్తాయాఃక్షణమభిషిచ్యపూర్వమన్యామన్యస్యాః
ప్రణయవతాబలాయాః। కాళిమ్నా సహాధి
తమన్యురేవవక్త్రం ప్రాపత్ప్రాగ్గళదపశబ్దమంజ
నాంభః॥ .... }

౪౩॥ సిక్తాయా ఇతి॥ ప్రణయవతా ప్రేమవతా ప్రియేణ క్షణం పూర్వంతత్క్షణాత్పూర్వమిత్యర్థః- అన్యాం సపత్నీం అవసిచ్య పశ్చాత్సిక్తాయాః అన్యస్యాః అబలాయాః ముగ్ధాయాః కస్యాశ్చిత్ వక్త్రం కర్మ మన్యుః కోప ఏవ కర్తా కాళిమ్నా కాష్ణ్యేన వైవర్ణ్యేన సహేతి యావత్ సమధిత సంహితవాన్ బతే తిఖాదే సంప్రాప్తవాన్ తథా తేః కర్తరి లుఙ్ స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారః సిచః కిత్త్వాన్న గుణః హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపః గళత్ స్రవత్ దృఙ్గోః సంబంధి అంజనాంభః కజ్జలోదకం అపశబ్దావర్ణస్యాపవాదం* అవర్ణాత్మోపనిగ్వాదపరీవాదాపవాదవదిత్యమరః - ప్రాపకోపకాళిమతిరోధానేన స్వకాళిమ్న ఏవ ప్రకాశనాదితి భావః - పూర్వేణ వాక్యార్థేన ఉత్తరవాక్యార్థసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః * హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౪౪ { ఉద్వోఢుం కనకవిభూషణాన్యశక్తైః సధ్రీచావల
యితపద్మనాళసూత్రైః। ఆరూఢప్రతివనితాకటా
క్షభారఃసాధీయోగురురభవద్భుజస్తరుణ్యాః॥ }

౪౪॥ ఉద్వోఢుమితి॥ కనకవిభూషణాని సువర్ణవికారాభరణాని ఉద్వోఢుం బిభర్తుమశక్తైః క్షమైః సౌకుమార్యాదితి భావః- అతఏవ సహాంచతీతి సధ్ర్యఙ్ తేన సధ్రీచా సహచరేణ భర్త్రా ఋత్విగాదినా కిన్నితి క్విన్ సహస్య సధ్రిరితి సహశబ్దస్య సధ్ర్యాదేశః అనిదితామిత్యాదినా నకారలోపః అచ ఇత్యకారలోపే చావితి దీర్ఘః- వలయితాని వలయీకృతాని పద్మనాళసూత్రాణి మృణాళతంతవో యస్య సః మృణాళకృతకంకణ ఇత్యర్థః- తథాప్యారూఢః ఆరూఢవాన్ ప్రతివనితాయాః సపత్న్యాః కటాక్ష ఏవ భారో యస్య సః తయా సాసూయం దృష్ట ఇత్యర్థః అతఏవ చ తరుణ్యాః భుజో బాహుః సాధీయః బాఢతరమితి క్రియావిశేషణం అంతికబాఢయోర్నేదసాధావితి బాఢశబ్దస్య సాధాదేశః-గురుభారవాన్ శ్లాఘ్యశ్చాభవత్ -అత్ర కనకభూషణాభావేపి తత్కార్యగురుత్వవర్ణనాద్విభావనా సా చ గురురితి శ్లేషప్రతి

త్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి సంకరః.....................................

మూ, ౨౪ { ఆబద్ధప్రచురపరార్ధ్యకింకిణీకో రామాణామనవ
రతోదగాహభాజామ్। నారావం వ్యతనుత మేఖలా
కలాపః కస్మిన్వా సజడగుణే గిరాం పటుత్వమ్॥ ...... }

౨౪॥ ఆబద్ధేతి॥ ఉదకస్యగాహో ఽవగాహనం జలక్రీడార్థముదకప్రవేశః॥ మంథౌదనేత్యాదినా ఉదకస్యోదాదేశః॥ తమనవరతం సంతతం భజంతీతి తథోక్తాయాస్తాసాం రామాణాం స్త్రీణాం సంబంధీ ఆబద్ధాః ప్రోతాః ప్రచురాః భూయిష్ఠాః పరార్ధ్యాః శ్రేష్ఠాశ్చ కింకిణ్యో యస్మిన్ స తథోక్తః॥ నద్యృతశ్చేతి కప్ మేఖలాకలాపః కాంచ్యేవ భూషణం * కలాపో భూషణే బర్హే ఇత్యమరః॥ ఆరావం ధ్వనిం న వ్యతనుత నాకురుత తథాహి సహజలేన సజలో జలార్ద్రః గుణః సూత్రం యస్య స తథా డలయోరభేదాజ్జలగుణో జడధర్మో మాద్యం తేన సహేతి సజడగుణో జడశ్చ తస్మిన్ కస్మిన్ వా సావర్ణే మేఖలాకలాపే పుంసి వా గిరాం వాచాం ధ్వనీనాం చ పటుత్వం సామర్థ్యం న కుత్రాపీత్యర్థః - శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోఽయమర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౨౫ { పర్యచ్ఛే సరసి హృతేంశుకే పయోభిర్లోలాక్షే సు
రతగురావపత్రపిష్ణోః। సుశ్రోణ్యా దశనవసనేన వీచి
హస్తన్యస్తేన ద్రుతమకృతాబ్జినీసఖిత్వమ్॥ .... }

౨౫॥ పర్యచ్ఛ ఇతి॥ పరితః అచ్ఛం స్వచ్ఛం అంతర్గతవస్త్వతిరోధాయకమిత్యర్థః తస్మిన్సరసి పయోభిరంశుకే స్త్రీపరిధానే హృతే సతి స్థానాదపసారితే సతి సురతగురౌ రమణే చ లోలాక్షే శ్రోణ్యాసక్తదృష్టౌ సతీత్యర్థః॥ లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః॥ బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్షచ్ అపత్రపిష్ణోరపత్రపమాణాయాః॥ లజ్జా సాపత్రపాన్యత ఇత్యమరః॥ అలంకృఞిత్యాదినా ఇష్ణుచ్ ప్రత్యయః సుశ్రోణ్యాః ప్రియాయాః ప్రస్తుతోచితనిర్దేశోయం అబ్జినీ నళినీ ద్రుతం శీఘ్రం వీచిరేవ హస్తస్తత్ర న్యస్తం యద్దలం పర్ణమేవ వసనం తేన తద్దానేనేత్యర్థః సఖిత్వమకృత సఖీకృత్యం చకారేత్యర్థః- అత్రాబ్జిన్యాదిషు సఖీత్వాద్యారోపాత్ప్రస్తుతవస్తువృత్తిః సావయవరూపకమ్॥

మూ, ౨౬ { నారీభిర్గురుజఘనస్థలాహతానామాస్యశ్రీవిజితవి
కాసివారిజానామ్। లోలత్వాదపహరతాం తదంగ
రాగం సంజజ్ఞే సకలుష ఆశయో జలానామ్॥ .... }

౪౭॥ నారీభిరితి॥ నారీభిః స్త్రీభిః గురుజఘనస్థలైః పృథుశ్రోణిభాగైః ఆహతానాం ఆలోడితానాం ఆస్యశ్రీభిః ముఖశోభాభిః విజితాని వికాసీని వారిజాని పద్మాని యేషాం తేషాం లోలత్వాచ్చపలత్వాత్ సతృష్ణత్వాచ్చ *లోలశ్చపలసతృష్ణయోరిత్యమరః- తాసామంగరాగం అపహరతాం ముష్ణతాం చోరయతాం జలానాం తోయానాం జడానాం చ స ఆశయో హ్రదః హృదయం చ సకలుషోఽప్రసన్నః క్షుభితశ్చ సంజజ్ఞే సంజాతః అపహర్తుః తాడనస్వాహరణాదిభిరాశయః కలుషో భవతీతి ధ్వనిః అభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రణాన్న శ్లేషః॥

మూ, ౪౮ { సౌగంధ్యం దధదపి కామమంగనానాం దూరత్వాద్గత
మహమాననోపమానమ్। నేదీయో జితమితి లజ్జయే
వ తాసామాలోలే పయసి మహోత్పలం మమజ్జ॥ }

౪౮॥ సౌగంధ్యమితి॥ కామం పర్యాప్తం సౌగంధ్యం సురభిగంధిత్వం సమ్యగ్గంధత్వం చ *గంధో గంధక ఆమోదలేశసంబంధిగర్వయోరితి విశ్వః- దధదప్యహం దూరత్వాత్ పూర్వం దూరస్థత్వాదంగనానాం ఆననోపమానం ముఖసాదృశ్యం గతం *దూరస్థాః పర్వతా రమ్యా ఇతి భావః - సంప్రతి పునస్తాసాం నేదీయో నేదిష్ఠం అంతికతమం సత్ (అంతికబాఢయోర్నేదసాధావితి అంతికశబ్దస్య నేదాదేశః- జితం పరిభూతమభూవమితి లజ్జయేవ మహోత్పలమరవిందం ఆలోలే చ లేపయసి మమజ్జ యథా దూరే సామ్యేన దృశ్యమానో బంధుః సన్నిధావవమానితః కశ్చిల్లజ్జయా లీయతే తద్వదితి పయశ్చలనహేతుకే మజ్జనే లజ్జాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి శ్లేషమూలాతిశయోక్తిహేతూత్ప్రేక్షయోస్సంకరః॥ ....

మూ, ౪౯ { ప్రభ్రష్టైస్సరభసమంభసోఽవగాహక్రీడాభిర్వి
దళితయూథికాపిశంగైః। ఆకల్పైస్సరసి హిరణ్మ
యైర్వధూనామౌర్వాగ్నిద్యుతిశకలైరివ వ్యరాజి }

౪౯॥ ప్రభ్రష్టైరితి॥ సరభసం సత్వరం అంభసోఽవగాహ ఏవ క్రీడాస్తాభిః ప్రభ్రష్టైః విగళద్భిః జలావగాహక్రీడాభిరంభసి చ్యుతైరిత్యర్థః విదళితాః వికసితాః యూథికాః పీతయూథికాః హేమపుష్పికా ఇతి పర్యాయాః ఇవ శ్లిష్టాః అన్యథా పిశంగత్వాయోగాదితి* గణికాయూథికాంబష్ఠా సా పీతా హేమపుష్పికేత్యమరః- వనకుందమిత్యర్థః- తద్వత్ పిశంగైః పింగళవర్ణైః హిరణ్మయైస్స్వర్ణైః క్ష్వేడాదినా యనాదినా నిపాతః- వధూనామాకల్పైః స

రసిలో ర్వాగ్ని ద్యుతిశకలైఃజలాశయత్వాదత్రా పిసన్నిహితైర్బడబాన
లజ్వాలాఖండైరి వేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యరాజివిరాజితం భావేలుజ్॥....... .....

మ, గా, ౫౦ {ఆస్మాకీయువతిదృశామ సౌతనోతిచ్ఛాయామేవంశ్రియ
మనపాయినీంకిమేభిః। మత్త్వేవం స్వగుణపిధాన
సాభ్యసూయైఃపానీయై రభివిదధావిరంజనాని॥}

౫ । ఆస్మాకీతి॥అస్మాకమియమాస్మాకీఅస్మదీయాఅస్మత్ప్రకాశితేత్యర్థః
క్వచిద్యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాంఖఞ్చేతిచకారాదణ్ప్రత్యయఃతస్మిన్నణి
చయుష్మాకాస్మాకావితిప్రకృతేరస్మాకాదేశఃటిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్ అ
సౌచ్ఛాయాకాంతిర్వినామలేతియావత్ నైవయువతిదృశామనపాయినీంస్థా
యినీంశ్రియంశోభాంతనోతిఏభిరంజనైఃకిమేతత్సాధ్యన్నకించిదస్తీత్యర్థః
గమ్యమానక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్తృతీయేత్యుక్తంప్రాక్ ఏవమ్మ
త్వోక్తప్రకారేణాంజనవైఫల్యంనిశ్చిత్యేత్యర్థః- అతఏవగమ్యోత్ప్రే
క్షాయంస్వగుణస్యస్వావిష్కృతద్యుతేర్నైర్మల్యగుణస్యపిధానం తిరోధా
నం*అపిధానతిరోధానపిధానాచ్ఛాదనానిచేత్యమరః వష్టిభాగురిరల్లోప
మవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యకారలోపః। తేనసాభ్యసూయైస్సేర్ష్యైః పా
తుమర్హైఃపానీయైస్తోయైః*అంభోర్ణస్తోయపానీయనీరక్షీరాంబుశంబ
రమిత్యమరః తవ్యత్తవ్యానీయరఇతిపిబతేరనీయర్ప్రత్యయః-అంజనానికజ్జ
లానిఇత్యనేనస్వగుణప్రకాశయోగ్యవివక్షితేనప్రకారేణనిశ్చేష్టస్వరూపే
ణేత్యర్థఃవిదధావిరేవిధౌతానిక్షాళితానీత్యర్థః- ధావుగతిశుద్ధ్యోరితిధా
తోఃకర్మణిలిట్॥ ....

మా, ౫౧ {నిర్ధౌతేసతిహరిచందనేజలౌఘైరాపాండోర్గ
తపరభాగయాంగనాయాః। అన్వాయస్తనకలశ
ద్వయాదుపేయే విచ్ఛేదస్స్వహృదయయే వహార
యష్ట్యా॥ ....}

౫౧॥ నిర్ధౌతఇతి॥హరిచందనేరక్తచందనేజలౌఘైఃజలసమూహైఃనిర్ధౌ
తేసతిక్షాళితేసతిధావేఃకర్మణిక్తఃచ్ఛ్వోశ్శూడనునాసికేచేత్యవకారస్యోఠ్
ఆదేశఃఎత్యేధత్యూఠ్స్వితివృద్ధిరౌకారఃఆపాండోఃపాండువర్ణాదంగనా
యాఃస్త్రియఃస్తనకలశద్వయాత్ కుచకుంభద్వయాత్ గతపరభాగయా
సావర్ణ్యాద్విగతవర్ణోత్కర్షయా అతఏవసామాన్యాలంకారః * సా

మాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్ - హారయష్ట్యా-
త్ర్యాః సహృదయయా సద్వృత్తయా చేత్యుత్ప్రేక్షా నిజపరభాగహాని పరిజ్ఞా
నవత్త్యే వేత్యర్థః- ఆహార్య యసపది* స్రాగ్ఝటిత్యంజసాహ్నాయ ద్రాఙ్మంక్షు
సపది ద్రుతమిత్యమరః- విచ్ఛేద స్త్రుటనము పేయే ప్రాప్తః హీనజీవనాద
జీవనమేవ వరమితి మనీషయేతి భావః - ఉపపూర్వాదిణః కర్మణి లిట్ విచ్ఛేదభ
హేతుకస్య హారవిచ్ఛేదస్య సహృదయ్యా హేతుకత్వోత్ప్రేక్షా సాచోక్తసా
మాన్యోక్త్యాపి తేతి సంకరః॥ ....

మూ, ౫౨ { ఆన్యూనం గుణమమృతస్య ధారయంతీ సంఫుల్లస్ఫు
రితసరోరుహావతంసా। ప్రేయోభిస్సహ సరసీ నిషే
వ్యమాణా రక్తత్వం వ్యధిత వధూ దృశాం సురా చ॥ }

౫౨॥ అన్యూనమితి॥ అన్యూనం సమగ్రం అమృతస్య పీయూషస్య గుణం వ
ర్ణాదికం ధారయంతీ* అగంధమవ్యక్తరసం శీతలం చ తృషాపహమ్ అచ్ఛం
లఘు చ పథ్యం చ తోయం గుణవదుచ్యత ఇత్యుక్తోదకగుణం చ ధారయంతీ సంపి
పత్యేవి శేషస్స్యాదమృతం యజ్ఞశేషే సుధాపీయూషే సలిలే స్మృతమితి విశ్వః-
సంఫుల్లాని వికచాని ఉత్ఫుల్ల సంఫుల్లయోరుపసంఖ్యానాన్నిష్ఠానత్వం స్ఫురి
తాన్యుజ్జ్వలాని చ యాని సరోరుహాణి కమలాని ప్రత్ర సహజాన్యన్యత్ర సం
స్థారార్థం క్షిప్తాని తాని- అవతంసో భూషణం యస్యాస్సా తథోక్తా ప్రేయో
భిః రమణైః సహ నిషేవ్యమాణా స్నానపానాభ్యామితి భావః- సరసీ పుష్కరి
ణీ వధూ దృశాం రక్తత్వం ఆరుణ్యం సురేవ వ్యధిత విదధే స్మ తథా సురా చ వ్య
ధిత ధాఞః కర్తరి లుఙి తఙ్ ఇత్యాత్మనేపదే తనాయముభయ స్సేవ్యత్వా
చ్ఛృంగారిణీ త్వా కేసలిల కేళిసంభారేషు మాధ్వీక పరిగణనాచ్చ సరసీవత్సు
రాయా అపి ప్రకృతత్వవివక్షయాం తుల్యయోగితా తదవివక్షయాం తు దీ
పకాలంకారః- సురేవేతి పాఠే త్వప్రకృతవివక్షైవ కార్యా అన్యథోపమానుత్థా
నాత్ న చ తుల్యయోగితావకాశః ఇవశబ్దేన గమ్యౌపమ్య లక్షణభంగాదితి॥

మూ, ౫౩ { స్నాంతీనాం బృహదమలోద బిందు చిత్రౌ రేజా
తే రుచిరదృశామురోజకుంభౌ। హారాణాం మణిభి
రుపాశ్రితౌ సమంతాదుత్పన్నైర్గుణవదుప
ఘ్నకామ్యైరివ॥ .... }

౫౩॥ స్నాంతీనామితి॥ స్నాంతీనాం జలమవగాహమానానాం రుచిరదృ

శాంసుదృశాంసంబంధినౌబృహన్తౌర్విపులైరమలైరచ్ఛైశ్శోదబిందుభిఃఉద
కబిందుభిశ్శిత్వాక్రమంథౌదనేత్యాదినాఉదకశబ్దస్యోదాదేశఃఉరోజకుంభౌ
స్తనకలశౌఉత్సూత్రైఃఛిన్నసూత్రైఃహారాణాం ముక్తాహారాణాం మ
ణిభిః ఘుటికాభిః ఉపహన్యతేఉపగమ్యతేపీడ్యతేవాఃఉపఘ్న ఆశ్రయ ఇ
తిహంతేరప్రత్యయాంతఉపధాలోపీనిపాతఃగుణవతఃదార్ఢ్యాదిగుణవతః
సూత్రవతశ్చఉపఘ్నస్యఆత్మనఇచ్ఛాగుణవదుపఘ్నకామ్యాతయాగుణవ
దుపఘ్నకామ్యయాఆత్మనోగుణవదాశ్రయాపేక్షయేత్యర్థః; కామ్యచ్చే
తికామ్యచ్ప్రత్యయేప్రత్యయాంతధాతుత్వాత్ అప్రత్యయాదితి స్త్రి
యామకారప్రత్యయేటాప్ సముంతామపాశ్రితావివసంశ్రితా వివరేజా
తేరాజేతేత్యత్రఫణాంచసప్తానామితివికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపౌగుణవచ్ఛ
బ్దేసూత్రచ్ఛేదేసూత్రాంతరమాశ్రయతఇతిచప్రతీతేఃశ్లేషమూలాతిశ
యోక్త్యనుప్రాణితేయముత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౫౪
ఆరూఢఃపతితఇతిస్వసంభవోపిస్వచ్ఛానాం పరి
హరణీయతాముపైతి। కర్ణేభ్యశ్చ్యుతమసితోత్ప
లంవధూనాంవీచీభిస్తటమనుతన్నిరాసురాపః॥

౫౪॥ ఆరూఢఇతి॥ స్వసంభవోప్యాత్మసంభవోపిఆరూఢఃఉచ్చస్థానగతఃఉ
త్తమాశ్రమస్థశ్చపతితఃతతోభ్రష్టఇతిహేతోఃఆరూఢపతితత్వాదిత్యర్థః
స్వచ్ఛానాంనిర్లేపానాంపరిహరణీయతాంత్యాజ్యత్వముపైతిప్రాప్నోతి
ప్రవ్రజ్యావసితోరాజ్ఞాదాసఆమరణాంతికాదితిస్మరణాదితిభావః- కుతః య
ద్యస్మాదాపోజలానివధూనాంకర్ణేభ్యశ్చ్యుతమసితోత్పలంనీలోత్పలంస్వ
సంభవమపీతిభావఃవీచిభిస్తరంగైస్తటమనుతటంప్రతినిరాసుఃచిక్షిపుఃవిశేషే
ణసామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసఃసమర్థవాక్యగతశ్లేషమూ
లాతిశయోక్త్యాసంకీర్ణః॥ ....

మూ, ౫౫
దంతానామధరమయావకంపదానిప్రత్యగ్రాస్త
నుమవిలేపనాంనఖాంకాః। ఆనిన్యుశ్శ్రియమధితో
యమంగనానాంశోభాయైవిపదిపదాశ్రితాభ
వంతి॥......................................

౫౫॥ దంతానామితి॥ తోయేష్వధితోయంవిభక్త్యర్థేవ్యయీభావఃఅంగ
నానాం అయావకంప్రక్షాళితలాక్షారాగం అధరందంతోష్ఠందంతానాంప

దానిదంతక్షతానికత్వర్ణాణితథా అపిలేపనాంధౌతాంగరాగాంతనుంశరీ
రంప్రత్యగ్రానవ్యాఃనఖాంకాశ్చనఖక్షతాశ్చశ్రియమానిన్యుః ప్రాపయా
మాసుఃనివహార్యాహారతేశ్చాపీతివచనాత్ నయతేర్ద్వికర్మకత్వంత
థాహిసతఃసజ్జనాన్సుందరాంశ్చఆశ్రితాస్సదాశ్రితాఃయేకేచిదితిశేషఃవి
పదిఃభవాపాయకాలేశోభాయైవైభవాయభవంతిత్యక్ల్పేస్సంపద్యమానే
చతుర్థీవక్తవ్యేత్యత్రక్ల్పేరర్థనిర్దేశాచ్చతుర్థీ అర్థాంతరన్యాసః॥...

మూ, ౫౮
కస్యాశ్చిన్ముఖమనుధౌతపత్రలేఖంవ్యాతేనేసలి
లభరావలంబినీభిః।కింజల్కవ్యతికరపింజరాంత
రాభిశ్చిత్రశ్రీరలమళకాగ్రవల్లరీభిః॥ ....

టీ౫౮॥ కస్యాశ్చిదితి॥ ధౌతపత్రలేఖంక్షాళితపత్రావళికంకస్యాశ్చిదంగనా
యాఃముఖమనుముఖేనసంబద్ధంయథాతథాముఖ ఇతి యావత్ తృతీయా
ర్థఇత్యనోఃకర్మప్రవచనీయత్వాత్ ద్వితీయాసలిలభరేణావలంబినీభిర్లం
బమానాభిరాజానంగతాభిరిత్యర్థః కింజల్కవ్యతికరేణ కేసరమిశ్రణేన
పింజరాణిపిశంగాన్యంతరాణిమధ్యభాగాయాసాంతాభిః అలకాగ్రాణ్యేవ
వల్లర్యోమంజర్యఇత్యుపమితసమాసః॥ వల్లరిమంజరీస్త్రియామిత్యమరః-తా
భిరలకాగ్రవల్లరీభిఃచిత్రశ్రీర్మకరికాపత్రశోభా అలంవ్యాతేనే సంపాది
తాతనోతేఃకర్మణిలిట్ అత్ర చిత్రస్యశ్రీరివశ్రీరితినిదర్శనాభేదః॥........

మూ, ౫౯
వక్షోభ్యోఘనమనులేపనం యువూనాం ఉత్తంసాన
హరత వారిమూర్ధజేభ్యః। నేత్రాణాంమదరుచిరక్ష
తైవతస్థౌచక్షుష్యఃఖలుమహతాంపరైరలంఘ్యః

౫౯॥ అథశ్లోకద్వయేనపుంసాంవ్యవస్థాభేదంవర్ణయతి॥ వక్షోభ్య ఇత్యా
దినా॥ వారిసరోజలంకర్తృ యూనాంయాదవానాంవక్షోభ్యఃఘనంసాం
ద్రంఅనులేపనమంగరాగం అహరత్ ఇతి త్వాష్ట్రజ్ అత్ర వధూనామితి క్వాచి
త్కఃపాఠః వక్షోజానపేక్షవక్షోమాత్రనిర్దేశాత్ ఉత్తరశ్లోకే తేషామితి
పుల్లింగపరామర్శాచ్చనగ్రాహ్యఃమూర్ధజేభ్యఃశిరోరుహేభ్యః ఉత్తం
సాన్ శేఖరాన్ అహరత నేత్రాణాంమదరుచిర్మదరాగోక్షతైవతస్థౌ వత
స్థౌ వారివిహారస్యాపిరాగజనకత్వాదితి భావః-అతఏవరాగద్వయస్యాప్యభే
దాధ్యవసాయేనతాదవస్థ్యనిర్దేశేనఅతిశయోక్తిఃతథాహిమహతాంమహ
త్మనాంచక్షుషిభవశ్చక్షుష్యఃప్రియఃఅక్షిజశ్చ*ప్రియోక్షిజే చ చక్షు

ష్య ఇతి విశ్వః। శరీరావయవాచ్చేతి యత్ప్రత్యయః- పద్ధైరన్యైరలంఘ్యా దుర్ధర్షాః ఖలు చక్షుష్య ఇతి శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః- తయా పూర్వోక్తయా చ సంకీర్ణోఽయమర్థాంతరన్యాసః॥........ ....

మూ, ౫౮ { యో బాహ్యస్స ఖలు జలైర్నిరాసి రాగశ్చిత్తే యస్స
తు తదవస్థ ఏవ తేషామ్। ధీరాణాం వ్రజతి హి సర్వ ఏవ
నాంతఃపాతిత్వాదభిభవనీయతాం పరస్య॥ .... }

౫౮॥ య ఇతి॥ తేషాం యదూనాం బహిర్భవో బాహ్యః బహిర్దేవపంచజనేభ్యశ్చేతి వచనాత్ ష్యఞ్ప్రత్యయః యో రాగోఽంగరాగః అస్తీతి శేషః స రాగస్సరసి జలైస్తోయైర్జనార్దైశ్చ నిరాసి నిరస్తః అస్యతేః కర్మణి లుఙ్ చిత్తే యో రాగోఽనురాగః స తు సైవావస్థా యస్య సః తదవస్థ ఏవ న నిరస్త ఇత్యర్థః- అత్ర రాగయోరభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిః తథా హి సర్వోఽపి ధీరాణాం మహతామంతఃపాతిత్వాదంతర్గతత్వాదంతరంగత్వాదేవేతి యావత్ పరస్యాభిభవనీయతాం న వ్రజతి అన్యథా వ్రజత్యేవేత్యర్థః పూర్వవదలంకారః॥ ..

మూ, ౫౯ { ఫేనానామురసిరుహేషు హారలీలా చేలశ్రీర్జఘ
నతలేషు శైవలానామ్। గండేషు స్ఫుటరచనా చ పత్ర
వల్లీపర్యాప్తం పయసి విభూషణం వధూనామ్॥ ... }

౫౯॥ ఫేనానామితి॥ వధూనాం యాదవస్త్రీణాం భ్రష్టభూషణానామపీతి భావః పయసి విభూషణం పర్యాప్తం సమగ్రమాసీదిత్యర్థః కుతః ఫేనానాం డిండీరాణాం ఉరసిరోహంతీత్యురసిరుహాః స్తనాః సుపీతి యోగవిభాగాత్ కప్రత్యయః హలంతాదిత్యలుక్ తేషు హారలీలా ముక్తావళిశ్రీః జాతేతి శేషః శైవలానాం జఘనతలేషు చేలశ్రీర్వస్త్రశోభా జాతా గండేషు కపోలేషు శైవలా ఇతి విభక్తివిపరిణామాదనుషంగః స్ఫుటరచనా వ్యక్తవిన్యాసా పత్రవల్లీ పత్రలతా జాతేతి శేషః అత్ర ఫేనానాం హారలీలా శైవలానాం చేలశ్రీరితి చ నిదర్శనాభ్యాం శైవలాః పత్రవల్లీరితి రూపకేణ చ వాక్యార్థైః చతుర్థవాక్యార్థసమర్థనాత్తైరేవాంగాంగిభావేన సంకీర్ణం వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥.................. .. . .

మూ, ౬౦ { భ్రశ్యద్భిర్జలమభి భూషణైర్వధూనామంగ
భ్యోగుణసుభగైరమజ్జి లజ్జయేవ। నిర్మాల్యైరథ ననృతే
వధీరితానామప్యుచ్చైర్భవతి లఘీయసాం హి
ధార్ష్ట్యమ్॥... .... }

౬౦॥ భ్రశ్యద్భిరితి॥ వధూనామంగనానామంగేభ్యః అవయవేభ్యః భ్రశ్యద్భిః పతద్భిః గురుభిస్సువర్ణత్వాద్గురుత్వయుక్తైర్భూషణైరాభరణైర్లజ్జయా భృశం ప్రయుక్తయా హ్రియేవేత్యుత్ప్రేక్షా- జలమభి అమజ్జి జలే మగ్నం భావేలుజ్ అథానంతరమేవ న తు విలంబేనేతి భావః నిర్మాల్యైర్భుక్తోజ్ఝితమాల్యైర్ననృతే జలే అనర్తి భ్రంశేపి నిర్లజ్జైరివేతి భావః నృత్యతేర్భావేలుజ్ తథాహి అవధీరితానాం తిరస్కృతానామపి లఘీయసాం తుచ్ఛానాముచ్చైర్ధార్ష్ట్యం నిర్లజ్జత్వమేవ అధికం భవతీత్యర్థాంతరన్యాసః మహాంతః పదభ్రంశే లజ్జితాః క్వచిల్లీయంతే తుచ్ఛాస్తు నిర్లజ్జాః విజృంభంత ఇతి భావః ॥ ఫన్నగురూణి మజ్జంతి లఘూని ప్లవంత ఇతి పరమార్థః॥ …… ……

మూ, ౬౧ { ఆమృష్టాస్తిలకరుచ స్స్రజో నిరస్తా నీరక్తం వసనమపా
కృతోంగరాగః। కామః స్త్రీ రనుశయవానివ స్వపక్ష
వ్యాఘాతాదితి సుతరాంచకార చారూః॥ .. .. }

౬౧॥ ఆమృష్టా ఇతి॥ తిలకరుచః పత్రశోభాః ఆమృష్టా ధౌతాః స్రజః మాలాః నిరస్తాః వసనం కౌసుంభం వాసో నీరక్తమరక్తం నిరస్తరాగమిత్యర్థః కృతమితి శేషః అంగరాగః అపాకృతః అపహృతః సర్వత్ర జలైరిత్యర్థః- ఇతీత్థం స్వపక్షవ్యాఘాతాత్ నిజవర్గక్షయాదనుశయవాననుతాపవానివేత్యుత్ప్రేక్షా కామః మదనః స్త్రీః స్త్రియః వామ్శసోరితీయఙాదేశవికల్పాత్పూర్వసవర్ణదీర్ఘః సుతరాం చారూః పూర్వతోపి రమణీయాశ్చకార స్త్రీణాం కామ ఏవ భూషణం అన్యద్వైభవమేవేతి భావః॥ ………… ...

మూ, ౬౨ { శీతార్తిం బలవదుపేయుషేవ నీరైరాసేకాచ్ఛిశి
రసమీరకంపితేన। రామాణామభినవయౌవనోష్మ
భాజోరాశ్లేషి స్తనతటయోర్నవాంశుకేన॥ ... }

౬౨॥ శీతేతి॥ నీరైస్తోయైరాసేకాదాసేచనాత్ శీతార్తిం శీతవ్యథాం బలవత్ప్రభూతముపేయుషేవ ప్రాప్తవతేవేత్యుత్ప్రేక్షా- అంతః శిశిరసమీరకంపితేన శీతవాతకంపితేన నవాంశుకేన కర్త్రా అభినవయౌవనోష్మా ఉష్ణత్వం తద్భాజోః రామాణాం అంగనానాం* సుందరీ రమణీ రామేత్యమరః స్తనతటయోః ఆధారయోః ఆశ్లేషి ఆశ్లిష్టం సంసక్తం భావేలుజ్ సేకహేతుకస్యాంశుకశ్లేషస్య శీతార్తిహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా॥

మూ, ౬౩ { శ్లిష్యద్భిస్త్వచమధికమాత్తమంగసంగాల్లావణ్యంత
నుసుదివాంబువాససోన్యైః। ఉత్తేరేతరళ తరంగిగం
గలీలానిష్ఠాతైరథసరసః ప్రియాసమూహైః॥ ...... }

౬౩॥ ఇత్థంజలక్రీడాముక్త్వా ఏతాసాముత్తరణంవర్ణయతి॥ శ్లిష్యద్భిరితి॥ అ
థజలక్రీడానంతరం అంగసంగాత్ గాత్రసంపర్కాదాత్తముపాత్తంసంసక్త
మితియావత్ సమధికమతిరక్తంతనుమస్మార్థిణాంల్లావణ్యం కాంతి సారమివె
త్యుత్ప్రేక్షా-అంబుసరోజలం శ్లిష్యద్భిః భావాదికాల్లఘూపథగుణఃతర
ళాశ్చపలాస్తరంగా ఏవరంగాః నృత్యస్థానాని తేషులీలాః నర్తనాని తాసుని
ష్ణాతైః కుశలైః ॥ నినదీభ్యాంస్నాతేః కౌశల ఇతిషత్వం వాససాం తైఃవస్త్ర
స్యాంచ లైఃఉపలక్షితైః ప్రియాసమూహైః స్త్రీసంఘైఃసరసః హ్రదాత్ ఉ
త్తేరే ఉత్తీర్ణం నిర్గతమిత్యర్థః కర్తరిభావే లిట్॥ ....

మూ, ౬౪ { దివ్యానామపికృతవిస్మయాంపురస్తాదంభస్తఃస్ఫు
రదరవిందచారుహస్తామ్। ఉద్వీక్ష్యశ్రియమివ కాం
చిదుత్తరంతీమస్మార్షీజ్జలనిధి మంథనస్యశౌరిః॥ }

౬౪॥ దివ్యానామితి॥ దివిభవాః దివ్యాః దేవతాః తేషామపికృతవిస్మయాం
సౌందర్యాతిరేకేణజనితాద్భుతరసాం స్ఫురదరవిందాభ్యాం వికచకమలా
భ్యాం చారూలసంతౌహస్తౌయస్యాం తాం పద్మహస్తామిత్యర్థః పురస్తాద
గ్రే అంభస్తోజలాత్ పంచమ్యాస్తసిల్ ఉత్తరంతీం నిష్క్రామంతీం కాంచిత్
స్త్రియం శ్రియమివమధ్యమానాత్సముద్రాత్సముద్యాః ప్రాదుర్భవంతీం ల
క్ష్మీమివోద్వీక్ష్య ఆలోక్య శౌరిః కృష్ణో జలనిధిమంథనస్య సముద్రమథనమిత్య
ర్థః మథేర్భావాదికస్య ఇతిత్వాన్న మాగమః॥ అధీగర్థేత్యాది నాకర్మణి
షష్ఠీ అస్మార్షీత్ స్మృతవాన్ అత్రసముద్రమథనస్మారకయా శ్రియమి
వేత్యుపమయా సాదృశ్యాత్ శ్రీస్మృతేః స్మరణాలంకారప్రతీతిరలంకారేణా
లంకారధ్వనిః॥ ....

మూ, ౬౫ { శ్లక్ష్ణంయత్పరిహితమేతయోః కిలాంతర్థానా
ర్థంతదుదకసేకసక్తమూరూ। నారీణాంవిమల
తరౌసముల్లసంత్యాభాసాంతర్దధతురురూమ
కూలమేవ॥...................... .. .. }

౬౫॥ శ్లక్ష్ణమితి॥ ఏతయోరూరోః అంతర్ధానార్థం కిల ఛాదనార్థంకిల

శ్లక్ష్ణం స్నిగ్ధం యద్దుకూలం పరిహితమాచ్ఛాదితం ఉదకసేకేన సక్తం సంసక్తం
తద్దుకూలం కర్తృ విమలతరౌ నారీణామురూ పీవరౌ ఊరూ ఏవ కర్తారౌ సమ్యల్ల
సంత్యా స్ఫురంత్యా భాసా నిజకాంత్యా అంతర్దధతుః ఆచ్ఛాదితవంతౌ తదే
తద్భూషకభీషణమితి భావః అత్ర దుకూలస్యోరుచ్ఛాదకత్వేపి తదభావోక్తేః సం
బంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- తదపేక్షయా చోర్వోర్దుకూలానాచ్ఛా
దకయోరాచ్ఛాదకత్వోక్తేరసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్త్యధానాత్స
జాతీయ సంకరః తేన చోర్వోర్లోకోత్తరం లావణ్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకా
రేణ వస్తుధ్వనిః॥ ....

మూ, ౬౬ { వాసాంసి న్యవసత యాని యోషితస్తాశ్శుభ్రా
భ్రద్యుతిభిరహాసి తైర్ముదేవ। అత్యాక్షుస్స్నప
నగళజ్జలాని యాని స్థూలాశ్రుస్రుతిభిరరోది తైశ్శు
చేవ॥ .... }

౬౬॥ వాసాంసీతి॥ తాః యోషితో యాని వాసాంసి న్యవసత నివసితవత్యః వ
స ఆచ్ఛాదన ఇతి ధాతోః కర్తరి లఙ్ శుభ్రాభ్రాణాం ధవళమేఘానాం ద్యు
తిరివ ద్యుతిర్యేషాం తైస్తైర్వాసోభిః ముదా నారీనివసనానందేన అహాసీవ హ
సితమివ భావే లుఙ్ స్నపనేన స్నానేన సేకేన గళజ్జలాని ప్రవర్త్తోయాని యాని
వాసాంసి అత్యాక్షుః త్యక్తవత్యః తైశ్శుచా స్థూలా అశ్రుస్రుతిర్యేషాం తైః అ
రోదీవ రోదనం కృతమివ భావే లుఙ్ అత్ర ధావళ్యగుణజలగళనక్రియానిమిత్త
యోర్హాసరోదనక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౬౭ { ఆర్ద్రత్వాదతిశయినీముపేయివద్భిస్సంసక్తిం భృ
శమపి భూరిశోవధూతైః। అంగేభ్యః కథమపి వామ
లోచనానాం విశ్లేషః ఖలు నవరక్తకైః ప్రపేదే॥ ... }

౬౭॥ ఆర్ద్రత్వాదితి॥ ఆర్ద్రత్వాజ్జలేన ప్రేమ్ణా చ సరసత్వాదతిశయినీమ
తిశయవతీం సంసక్తిం సంశ్లేషం పరిచయం చోపేయివద్భిః ప్రాప్తవద్భిః అత ఏవ
భృశం అత్యంతం భూరిశః బహుశః అవధూతైర్నిరస్తైరపి అన్యత్ర నిష్కాసితైర
పి నవరక్తైరేవ నవరక్తకైః నూతనరక్తవస్త్రైః నవానురాగిభిశ్చ వామలోచ
నానాం సుందరదృశామంగేభ్యో విశ్లేషః విస్రంసనం వియోగః కథమపి కృచ్ఛ్రే
ణ ప్రపేదే ప్రాప్తః ఖలు ఏకత్రాతిశ్లేషాదన్యత్ర అతిపరిచయాచ్చేతి భావః అ
న్యాసక్తాః కామినః ధనపరాయణాభిః వేశ్యాభిః అవధూతాః కథంచిన్ముంచం

తీత్యర్థాంతరప్రతీతేరిహాపి శేష్యస్యాపిశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలోధ్వనిరేవ॥

మూ, ౨౧
ప్రత్యంసంవిలులితమూర్ధజాచిరాయస్నానా
ర్ద్రాంవపురుదవాపయన్నకాంతా।నాజానాదభిమ
తమంతికేభివీక్ష్యస్వేదాంబుద్రవమభవత్తరాం
పురస్తాత్॥ ....

౨౧॥ ప్రత్యంసమితి॥ఏకాస్త్రీప్రత్యంసమంసయోర్విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- విలులితమూర్ధజావికీర్ణకేశాసతీస్నానార్ద్రాంవపుఃచిరాయచిరముదవాప యత్ నిరవాపయత్ అశోషయదితియావత్ కిలఖలుతత్పునఃతద్వపుస్తు అభి మతంప్రియమంతికేపురోభాగేభివీక్ష్యోద్వీక్ష్య స్వేదాంబునా ద్రవమార్ద్రం ద్రవశబ్దఃశుక్లాదిశబ్దవత్ గుణేపుంసిగుణిని త్రైలింగఃఆపోద్రవాఃసర్వాణిద్రవ ద్రవ్యాణిస్రుఙ్ముఖేనజుహోతీత్యాదిప్రయోగాత్ అభవత్తరాంఅతిశయేనా భవదిత్యర్థఃక్విజశ్చేతితరప్ప్రత్యయః కిమేత్తిఙిత్యాదినాతిఙంతాదామ్ప్ర త్యయఃక్వ తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయత్వంనాజానాత్ వాక్యార్థఃక ర్మత్వద్రవభవనంనాజ్ఞాసీదిత్యర్థః-అవిరతస్వేదార్ద్రతామజానతీస్నా నార్ద్రమేవేతి మన్యమానాపునః పునః వపురుద్వాపయంత్యేవాస్తఇతితా త్పర్యార్థఃఅత్రవపుష్మత్కర్తృకస్యవీక్షణస్యవపుష్యుపచారాత్ ద్రవ నక్రియయాసమానకర్తృకత్వాత్పూర్వకాలత్వేనిర్వాహఃఏషాచహర్షౌ త్సుక్యాదిసంచారీభావసంకీర్ణా స్వేదరోమాంచాది సాత్త్వికసంపన్నా స్మి తాద్యనుభావవతీచేత్యనుసంధేయం అత్రోద్వాపనరూపకారణేసత్యపిద్ర వత్వనివృత్తిరూపకార్యానుత్పత్తేస్తద్విరుద్ధద్రవత్వప్రతిపాదనముఖేన అభి ధానాత్ విశేషోక్తిరలంకారఃతత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగ ద్యతఇతిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౨౨
సీమంతంనిజమవబధ్నతీకరాభ్యామాలక్ష్యస్తనత
టబాహుమూలభాగా।భర్త్రాన్యాముహురభిలక్ష్య
తానిదధ్యౌనైవాహోవిరమతికౌతుకంప్రియేభ్యః

౨౨॥ సీమంతమితి॥నిజమాత్మీయంసీమంతమ్మూర్ధజమధ్యపద్ధతిం*సీమంత మస్త్రియాం స్త్రీణాంకేశమధ్యేతుపద్ధతిరితివైజయంతీ- కరాభ్యామవబ ధ్నతీగ్రథ్నతీవిభజంతీత్యర్థః- అతఏవఆసమంతాల్లక్ష్యాఃస్తనతటేచబా హుమూలేచతస్యభాగాఃప్రదేశాయస్యాస్సాఅన్యాస్త్రీ అభిలక్ష్యతాఅభి

లవత్వాద్వా భ్రాశేత్యాదినా వైకల్పికశ్శ్యన్ప్రత్యయః భర్తౄణాముపా
నిర్ణదధ్యైనిఖ్యానానిరీక్షితేత్యర్థః * నిర్వర్ణనంతు నిధ్యానం దర్శనాలోక
నేక్షణమిత్యమరః- అహో ఆశ్చర్యం కౌతుకమభిలాషః ప్రీణంతీతి ప్రియాః విష
యాః ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇతి కప్రత్యయః తేభ్యః న విరమతి ఇయుక్త్యుపభోగే
పిననివర్తతే* న జాతు కామః కామానాముపభోగేన శామ్యతీతి భావః జుగు
ప్సావిరామప్రమాదార్థానాముపసంఖ్యానమితి పంచమీ, వ్యాప్పరిభోగ్యైర
మిత్యపరస్మైపదం అర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౨౦

స్వచ్ఛాంభస్స్నపనవిధౌతమంగమోష్ఠస్తాంబూల
ద్యుతివిశదో విలాసినీనామ్। వాసశ్చ ప్రతనువివిక్త
మస్త్వితీయానాకల్పో యది కుసుమేషుణా న
శూన్యః॥ ....

౨౦॥ స్వచ్ఛేతి॥ స్వచ్ఛేనాంభసా నిర్మలోదకేన స్నపనేన అభిషేకేణ విధౌ
తం విమలితం అంగం వపుః తాంబూలద్యుత్యా తాంబూలరాగేణ విశదః ఉజ్జ్వలః
ఓష్ఠాధరః ప్రతనుసూక్ష్మం వివిక్తం విమలం వాసోంశుకం అథవా వివిక్తమేకాం
తస్థానం చ ఇత్యేవం రూపః ఇయానేతావానేవ విలాసినీనాం రమణీనాం ఆక
ల్పో నేపథ్యమస్తు కిమితరైరిత్యర్థః* ఆకల్పవేషౌ నేపథ్యమిత్యమరః కింతు
కుసుమేషుణా కామేన శూన్యో న యది న చేత్ అన్యథా ప్రవ్రజితానామివ
కనకభూషణమపి భారాయత ఏవేతి భావః ఏతేన విచ్ఛిత్త్యాఖ్య ఆలంబనచేష్టా
రూప ఉద్దీపనవిభావ ఉక్తః* స్తోకభూషణయోగేపి విచ్ఛిత్తిరితిగద్యత ఇతి లక్ష
ణాత్ అత్ర స్నానతాంబూలాదిపదార్థానాం విశేషణగత్యా అంగోష్ఠాదీ
నాం ఆకల్పత్వప్రతిపాదనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ ...

మూ, ౨౧

ఇతి ధౌతపురంధ్రిమత్సరాన్సరసి నిమజ్జనేన శ్రియ
మాప్తవతోతిశాయినీమపి విమలాంగభాసః। అవ
లోక్యతథైవ యాదవానపరవారిరాశేశ్శిశిరేతర
రోచిషాప్య పాంతతిమమజ్జుమీహే॥ ....

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే-
జలవిహారో నామ అష్టమస్సర్గః.

౭౧॥ అథోత్తరసర్గే సూర్యాస్తమయవర్ణనం ప్రస్తౌతి॥ ఇతీతి॥ ఇత్థం స
రసిమజ్జనేనధౌతపురంధ్రిమత్సరాః క్షాళితమానినీమానాః అతిశేతే అభీ
క్ష్ణమిత్యతిశాయినీం అధికాం అభిఖ్యాం శోభాం శ్రియః శోభామాప్తవతః ప్రాప్తవతః
అతివిమలాంగభాసోఽపి విమలాంగకాంతేః యాదవాన్ అవలోక్య తద్దైవశిశిరే
తరరోచిషా ఉష్ణాంశునాప్యపరవారిరాశిః పశ్చిమాబ్ధిరవాంతః ప్రవయసాం
పూరేషు మజ్జుం ప్రవేష్టుమీషే ఇష్టం ఇషే భాః వెలిట్ పరచేష్టా సాక్షాత్కా
రోఽపి విషయిణాం తాదృగ్విషయాభిలాషమంతరాధత్త ఇతి భావః - అత్ర భా
నోః కాలప్రాప్తమజ్జనస్య యాదవమజ్జనావలోకనహేతుకత్వము త్ప్రే
క్ష్యతే - అతిశాయినీవృత్తమ్॥ ....

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచల మల్లినాథ సూరి విరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే స
ర్వంకషాఖ్యే అష్టమస్సర్గః॥ ....

మాఘకావ్యేసవ్యాఖ్యానే- నవమసర్గప్రారంభః

మూ, ౧ { అభితాపసంపద మథోష్ణరుచి ర్నిజతేజసామసహ
మానఇవ। పయసిప్రపిత్సురపరాంబునిధేరధిరోఢు
మస్తగిరిమభ్యపతత్ ॥ .... }

౧॥ అథసూర్యాస్తమయంవర్ణయతి ॥అభితాపేతి॥ అథమిమంథానంత
రముష్ణరుచిఃసూర్యఃనిజతేజసాం అభితాపసంపదంసంతాపాతిరేకం అసహ
మానఇవఅపరాంబునిధేఃపశ్చిమాబ్ధేః పయసిప్రపిత్సుఃప్రపతితుమిచ్ఛుఃపతే
స్సన్నంతాదుప్రత్యయఃసనిమీమేత్యాదినాఇసాదేశః§అత్రలోపోభ్యాస
స్యేతిఅభ్యాసలోపఃఅస్తగిరిమస్తాద్రిం౧*అస్తస్తుచరమఃక్ష్మాభృదిత్యమరఃఅ
ధిరోఢుమభ్యపతత్ అభ్యధావత్ అత్రాసహమానఇవేతికాలప్రాప్తస్యప
యఃపాతస్యనిజతేజోసహనహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే- అస్మిన్సర్గేప్రమి
తాక్షరావృత్తం* ప్రమితాక్షరాసజసస్సైరుదితేతిలక్షణాత్ ॥.................

మూ, ౨ { గతయాపురఃప్రతిగవాక్షముఖందధతీరతేనభృ
శముత్సుకతామ్। ముహురంతరాళభువమస్తగిరే
స్సవితుశ్చయోషిదమిమీతదృశా॥ .... }

౨॥ గతయేతి॥రతేనసురతఇత్యర్థః § ప్రసితోత్సుకాభ్యాంతృతీయాచేతి
సప్తమ్యర్థేతృతీయాభృశముత్సుకతాం కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యందధతీ
యోషిత్ స్త్రీ పురోగ్రగవాక్షముఖంగవాక్షద్వారంప్రతిగతయాప్రసృ
తయాదృశాదృష్ట్యాఅస్తగిరేస్సవితుశ్చ అంతరాళభువంమధ్యాకాశదేశం
ముహురమిమీతమాతిస్మహస్తమాత్రమవశిష్టమరత్నిమాత్రమిత్యాదిమా
నకరణేనఅస్తమయంప్రతీక్షితవతీత్యర్థః- మాఙోలఙిశ్లావితిద్విర్భావః§భృ
ఞామిత్యభ్యాసస్యేత్వంఏతచ్చాస్తమయప్రతీక్షణంభ్రమణాదౌత్సుక్యాను
భావాంతరోపలక్షణంఅత్రౌత్సుక్యభావనిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః॥ ...

మూ, ౩ { విరళాతపచ్ఛవిరనుష్ణవపుః పరితోవిపాండుదధ
దభ్రశిరః। అభవద్గతః పరిణతిం శిథిలః పరిమంద
సూర్యనయనోదివసః॥ .... }

విరళేతి ॥ పరిణతింపరివృత్తింఅన్యత్ర జరావస్థాంచగతఃఅతఏవవిరళా

అల్పాఆతపస్యచ్ఛవిఃయస్యసఃఅన్యత్ర క్షీణప్రభఃఅనుష్ణవపుః ఉభయతో ష్మకత్వాత్ ఈషదుష్ణదేహఃఅలవణాయవాగూరితివదల్పార్థే నఞ్ ప్రయో గఃపరితోవిపాండుఃఏకత్రశుభ్రాభ్ర పటలచ్ఛన్నత్వాత్ అపరత్ర పలితైశ్చ పాండుఃఅభ్రమాకాశమేవశిరోదధత్ వహన్ పరిమంగం ప్రశాంతం అర్థ గ్రహణాసమర్థంచసూర్యఏవనయనంయస్యసఃదివసఃశిథిలఃశిథిలప్రవృత్తిఃశి థిలాంగశ్చాభవత్-అత్రాభ్రశిర ఇత్యాద్యవయవరూపణాద్దివస ఏవస్థవిర ఇత్యవయవిరూపకసిద్ధేరేకదేశవర్తిరూపకంశ్లేషానుప్రాణితమ్॥ ... .

మూ, ౪ { అపరాహ్ణశీతలతరేణశనైరనిలేనలోలితలతాంగు
ళయే। నిలయాయశాఖినఇవాహ్వయతేదదురా
కులాఃఖగకులానిగిరః॥. .... }

౪॥ అపరాహ్ణేతి॥అపరోపరభాగః-అహ్నోపరాహ్ణోదినాంతః॥ పూర్వాప రాధరోత్తరమేక దేశినైకాధికరణఇత్యేకదేశిసమాసః॥ రాజాహస్సఖిభ్య ష్టచ్॥ అహ్నోహ్నఏతేభ్యఇత్యహ్నాదేశః॥ అహ్నోదంతాదితిణత్వంతత్రాపరాహ్ణశీ తలతరేణానిలేనశనైర్లోలితాశ్చలితాలతాఏవఅంగుళయోయస్యతస్మై అతఏవనిలయాయనివాసాయ ఆహ్వయతే అంగులిసంజ్ఞయా ఆహ్వానంకు ర్వాణాయేవస్థితాయేత్యుత్ప్రేక్షా॥ శాఖినేవృక్షాయఖగకులానిపక్షిసంఘాః ఆకులాస్తుములాఃగిరఃఇదమాగమ్యతఇతిప్రత్యుత్తరాణీవదదురి వేత్యనుషం గాదుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౫ { ఉపసంధ్యమాస్తతనుసానుమతః శిఖరేషుతత్క్షణ
మశీతరుచః। కరజాలమస్తసమయేపిసతాముచితం
ఖలూచ్చతరమేవపదమ్॥ .. .. }

౫॥ ఉపసంధ్యమితి॥ఉపసంధ్యంసంధ్యాయాస్సమీపేసమీపార్థేఽవ్యయీ భావేనపుంసకత్వం అశీతరుచః ఉష్ణాంశోఃతనుకరజాలం తత్క్షణాంత స్మిన్ క్షణేతత్కాలేపీత్యర్థః-అత్యంతసంయోగేద్వితీయాసానుమతోద్రేశ్శి ఖరేషుఆస్తఅతిష్ఠత్ ఆసేఃకర్తరిలఙ్-తథాహిసతాంమహాత్మనామస్తమయే నాశకాలేప్యుచ్చతరమేవపదమున్నతస్థానమేవోచితంయోగ్యం ఖలుఅ ర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ ౬ { ప్రతికూలతాముపగతేహివిధౌవిఫలత్వమేతిబహు
సాధనతా। అవలంబనాయదినభర్తురభూన్న ప
తిష్యతఃకరసహస్రమపి॥ .... }

౬॥ ప్రతికూలతామితి॥ విధౌ దైవే ప్రతికూలతాం విరోధితాం ఉపగతే ప్రాప్తే సతి బహుసాధనతా అనేకసాధనవత్తా విఫలత్వం నిష్ఫలత్వమేతి మహత్యపి సాధనసంపత్తిర్నిష్ఫలైవేత్యర్థః- తథాహి పతిష్యతః ఆసన్నపాతస్య దినభర్తుః సూర్యస్య కరాః అంశవో హస్తాశ్చ *బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః- తేషాం సహస్రమప్యవలంబనాయ అవష్టంభాయ నాభూత్ - అతః దైవమేవ ప్రబలమితి భావః విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః

మూ, ౭ { నవకుంకుమారుణపయోధరయా స్వకరావసక్తరు
చిరాంబరయా। అతిసక్తిమేత్య వరుణస్య దిశా భృశ
మన్వరజ్యదతుషారకరః॥........ ... ., ... }

౭॥ నవేతి॥ అతుషారకరః ఉష్ణాంశుః నవకుంకుమవత్ అరుణపయోధరయా సంధ్యారుణమేఘయా అన్యత్ర నవకుంకుమేన అరుణకుచయా స్వకరావసక్తరుచిరాంబరయా స్వకిరణాక్రాంతరుచిరాకాశయా అన్యత్ర స్వహస్తలగ్నచారువస్త్రయా వరుణస్య దిశా పశ్చిమదిశా సహేత్యర్థః- వరుణసంబంధాత్పరాంగనాత్వం చ గమ్యతే వృద్ధో యూనేతి సూత్రాదేవ ప్రయోగాత్సహార్థే నామ ప్రయోగేఽపి సహయుక్తేఽప్రధాన ఇతి సహార్థే తృతీయా అతిసక్తిం అతి సన్నికర్షం అత్యాసక్తిం చ ఏత్య ప్రాప్య భృశమన్వరజ్యత్ లోహితోఽనురక్తశ్చాభవత్ రంజేర్దైవాదికాత్కర్తరి లఙ్ కుషిరజోః ప్రాచాం శ్యన్ పరస్మైపదం చేతి కర్మకర్తరి వా అత్ర వారుణీదినకరవిశేషణమహిమ్నైవ తయోర్జారభావప్రతీతేః సమాసోక్తిరలంకారః॥ ....

మూ, ౮ { గతవత్యరాజతజపాకుసుమస్తబకద్యుతౌ దినకరే
ఽవనతిమ్। బహులానురాగకురువిందదళప్రతిబద్ధ
మధ్యమివ దిగ్వలయమ్॥.............. .... }

౮॥ గతవతీతి॥ జపాకుసుమస్తబకద్యుతౌ లోహితవర్ణే దినకరే అవనతిం అస్తతాం గతవతి సతి అలం భౌమానే సతీత్యర్థః దిగ్వలయం దిఙ్మండలం కంకణం చ ధ్వన్యతే- బహులానురాగైః సాంద్రరాగైః కురువిందదళైః పద్మరాగశకలైః ప్రతిబద్ధః ప్రత్యుప్తః మధ్యో యస్య తదివ అరాజతేత్యుత్ప్రేక్షా* కురువిందస్తు ముస్తాయాం కుల్మాషవ్రీహిభేదయోః- ఇంగుదే పద్మరాగే చ ముకురే పి సమీరిత ఇతి విశ్వః॥ ....

మూ, ౯ { ద్రుతశాతకుంభనిభమంశుమతోవపురర్ధమగ్న
వపుషఃపయసి। రురుచేవిరించినఖభిన్నబృహజ్జగ
దండకైకతరఖండమివ॥ .... }

౯॥ ద్రుతేతి॥ ద్రుతంతప్తంయచ్ఛాతకుంభంసువర్ణం*తపనీయంశాతకుం
భమితిసువర్ణపర్యాయేష్వమరః-తేనసదృశంతన్నిభమితినిత్యసమాసఃప
యసిసముద్రోదకేఅర్ధంయథాతథామగ్నమర్ధమగ్నంవపుర్యస్యతస్య
అంశుమతోర్కస్యవపుర్మండలంవిరించేః బ్రహ్మణోనఖేనభిన్నస్యద్వేధా
విదళితస్యబృహతోమహతోజగదండకస్య జగదాశ్రయకోశస్య బ్రహ్మాం
డస్యఏకతరఖండమన్యతరదళమివరురుచేరరాజఅత్రోపమానస్య పురా
ణసిద్ధత్వాదుపమాలంకారః॥............ ....

మూ, ౧౦ { అనురాగవంతమపిలోచనయోర్దధతంవపుస్సుఖ
మతాపకరమ్।నిరకాసయద్రవిమపేతవసుంవియ
దాలయాదపరదిగ్గణికా॥ .... }

౧౦॥ అనురాగవంతమితి॥అపరదిక్పశ్చిమాశాసైవగణికావేశ్యా * వార
స్త్రీగణికావేశ్యేత్యమరః-అనురాగఃలౌహిత్యమభిలాషశ్చతద్వంతమపి
లోచనయోస్సుఖయతీతిసుఖంసుఖకరంశాంతత్వాదభిరూపత్వాచ్చదర్శ
నీయంవపుఃదధతమపిఅతాపకరం అనౌష్ణ్యాదశఠత్వాచ్చాసంతాపకారిణం
సుఖస్పర్శంవాతథాప్యపేతవసుంనీరశ్మింనిర్ధనంచ*దేవభేదేనలేరశ్మౌవ
సూరత్నేధనేవసిస్త్రీత్యమరః-రవింసూర్యంవిటశ్చగమ్యతేవియదాకాశమే
వాలయఃగృహంతస్మాన్నిరకాసయత్ నిష్కాసితవతీ- ధనపరాహివేశ్యాఃని
ర్గుణమపిధనికమాసర్వస్వహరణాదత్యనురక్తాఇవఅనువర్తంతేగుణవం
తమపిహృతసర్వస్వంనిర్వాసయంతిసద్యఏవేతిభావఃఅస్తంగతోర్క ఇతిశ్లో
కార్థః-అత్రవియదాలయాదపరదిగ్గణికేత్యేకదేశరూపణాద్రవేర్విటత్వ
రూపణావగమాదేకదేశవర్తిరూపకంశ్లేషోపితదుత్థాపితత్వాదనురాగఏ
వానురాగోవసవఏవవసూనీతిరూపకపర్యవసితఏవేత్యంగమ్॥ ....

మూ, ౧౧ { అభితిగ్మరశ్మిచిరమావిరమాదవధానఖిన్నమనిమేష
తయా।విగళన్మధువ్రతకులాశ్రుజలన్న్యమిమీలదబ్జ
నయనంనలినీ॥ ... . }

౧౧॥ అభీతి॥నలినీకర్త్రీ-అభితిగ్మరశ్మిసూర్యాభిముఖంచిరమావిరమాదాస్త

మయా కనిమేషతయా పక్ష్మాంతశూన్యతయా కళపం కోరచవాత్ర నిమే షః అవధానేనాభిముఖావస్థాననిబంధేన ఖిన్నముకుళనం అతఏవ విగళన్నిస్సర న్మధుప్రతపుల మేవాశ్రుజలం యస్య తత్ అబ్జమేవ నయనం వ్యమిమీలత్ నిమీ లయతిస్మ క్షి, ఖా, జ భ్రాజ భాసేత్యాదినా వికల్పాన్నోపధాహ్రస్వః అతఏవ నాభ్యాసదీర్ఘః- అనురక్తాహి కాంతా- కాంతమనిమేషం పశ్యంతీ తదపాయే సతి నిమీలితాక్షీ స్యాదితి భావః- అత్రాప్యబ్జనయనమిత్యాద్యవయవరూపణాద వయవినో నలినీతి స్మరశ్మ్యైర్నాయికానాయకత్వరూపణసిద్ధేరేకదేశవ ర్తిరూపకమ్॥ ....

మూ, ౧౨ { అవిభావ్యతారకమదృష్టహిమద్యుతిబింబమస్తమిత భానునభః॥ విగతోరుతాపమతమిస్రమభాదపదోష తైవ విగుణస్య గుణః॥ .... }

౧౨॥ అవిభావ్యేతి॥ అవిభావ్యతారకం అలక్ష్యనక్షత్రం అదృష్టం హిమద్యు తేరిందోర్బింబం యస్మిన్ తత్ అద్యాప్యనుదితచంద్రతారకమిత్యర్థః అ స్తమిత్యదర్శనే అవ్యయం అస్తమితోస్తంగతో భానుర్యస్మిన్ తత్ ఏతావతాని ర్గుణత్వముక్తం అథ నిర్దోషతామాహ- విగతోరుతాపం అర్కాస్తమయాత్ ప్రశాంతసంతాపం అతమిస్రమనుదితాంధకారం నభోంతరిక్షం అభాత్ భాతిస్మ భా దీప్తౌ లఙ్ నచ నిర్గుణస్య కాశోభేతి వాచ్యం నిర్దోషతాయా అపిగు ణత్వాదిత్యర్థాంతరన్యాసేనాహ- విగుణస్య గుణహీనస్యాపదోషతా ని ర్దోషత్వమేవ గుణః అతో గుణవత్త్వాచ్ఛోభా యుక్తేతి కారణేన కార్యసమ ర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౧౩ { రుచిధామ్ని భర్తరి భృశం విమలాః పరలోకమభ్యు పగతే వివిశుః। జ్వలనం త్విషః కథమివేతరథా సుల భోన్యజన్మని స ఏవ పతిః॥ .... }

౧౩॥ రుచీతి॥ రుచిధామ్ని తేజోనిధౌ భర్తరి సూర్యే ప్రేమాస్పదే పత్యౌ చ ప రలోకమభ్యుపగతే దేశాంతరం గతే మృతే చ సతి భృశం విమలాః శుద్ధాస్త్విష ష్షో జ్వలనం వివిశుః- అగ్నిం వావాదిత్యస్సాయం ప్రవిశతీతి శ్రుతేరితి భావః- అన్యత్ర * మృతే మ్రియేత యా నారీ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతేతి స్మరణా దితి భావః - అగ్నిప్రవేశఫలమాహ ఇతరథా జ్వలనాప్రవేశే అన్యజన్మని జ న్మాంతరే త్విషః ప్రాతశ్చ సూర్య ఏవ పతిః అన్యత్ర తు యోషిత్ జన్మని పతిస్స ఏవ

కథమివ-సులభఃనకథంచిదిత్యర్థః - ఉద్యంతంవావాదిత్యమగ్నిరనుసమా రోహతీతిశ్రుతేః- తేనైవసహమోక్షతఇతిస్మరణాచ్చేతిభావః-అతోగ్నిప్రవే శోయుక్తఇతిసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః॥ ...

మూ, ౧౮ { విహితాంజలిర్జనతయా దధతీవికసత్కుసుంభకు
సుమారుణతామ్। చిరముఝ్ఝితాపితనురౌఝ్ఝదసౌన
పితృప్రసూఃప్రకృతిమాత్మభువః॥.. .... }

౧౮॥ అథసంధ్యాప్రాదుర్భావమాహ ॥విహితేతి॥ జనతయాజనసమూహేన (గ్రామజనేత్యాదినాసమూహార్థేతల్ప్రత్యయః)విహితాంజలిఃకృతప్రణామేత్యర్థః- వికసత్కుసుంభకుసుమవత్ అరుణతాంరక్తతాందధతీ రాజసత్వాదితిభావఃతదుక్తం * సర్గాయరక్తంరజసోపబృంహితమితిప్రసూర్మాతా*జనయిత్రీప్రసూర్మాతేత్యమరః - పితౄణాం-ప్రసూఃపితృప్రసూఃఅసావియంసంధ్యారూపిణీఆత్మభువోబ్రహ్మణఃతనుర్మూర్తిఃచిరముఝ్ఝితాత్యక్తాపిప్రకృతింస్వభావంజగద్వంద్యత్వాదినిజధర్మమిత్యర్థః నౌఝ్ఝత్ నవిససర్జ-ఉఝ్ఝవిసర్గేలుఙ్ *ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః*ఆటశ్చేతి వృద్ధిఃభూతపూర్వోపిమహాజనపరిగ్రహఃఫలతీతిభావః*పితామహఃపితౄన్ సృష్ట్వాస్వమూర్తింతాముత్ససర్జ సా-ప్రాతస్సాయమాగత్యసంధ్యారూపేణపూజ్యతఇత్యాదిభవిష్యత్పురాణవచనమత్రప్రమాణంఅత్రతనుత్యాగరూపకారణసద్భావేపిప్రకృతిత్యాగరూపకార్యానుదయాద్విశేషోక్తిరలంకారః*తత్సామగ్ర్యమనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతఇతిలక్షణాత్॥......

మూ' ౧౯ { అథసాంద్రసాంధ్యకిరణారుణితంహరిహేతిహూతి
మిథునంపతతోః। పృథగుత్పపాతవిరహార్తిదళద్ధృ
దయస్రుతాసృగనులిప్తమివ॥ .... }

౧౯॥ అథేతి ॥ అథసంధ్యోదయానంతరంసాంద్రామసాంధ్యాః సంధ్యాయాంభవాః (సంధివేలాద్యృతునక్షత్రేభ్యోణితి) అణ్ప్రత్యయః తైఃకిరణైఃఅరుణితంఅరుణీకృతంఅతఏవవిరహార్త్యావిరహవ్యాపదాదళతోఃదీర్యమాణాద్ధృదయాత్స్రుతేనక్షరితేన అసృజారుధిరేణ అనులిప్తమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా-హరేర్విష్ణోర్హేతిరాయుధంచక్రమిత్యర్థః- హేతిర్నాస్త్రేతు స్త్రియాంమేదినీ-కోశవః హరిహేతిహూతిరాహ్వోయస్యతదరిహేతిహూతిచక్రాహ్వమిత్యర్థః * హూతిరాకారణాహ్వానమిత్యమరఃపతతోఃపక్షి

శ్లో॥ * పతత్రిపత్రిపతగపతత్పత్రిరథాండజాఇత్యమరః- మిథునం చక్రవాక
ద్వంద్వమిత్యర్థః- పృథగ్భావేనోత్పపాత ఉడ్డిడ్యే॥.... ....

మూ॥ ౧౮
నిలయః శ్రియస్సతతమేతదితి ప్రథితంయదేవజలజ
న్మతయా। దివసాత్యయేతదపిముక్తమహో చప
లాజనం ప్రతినచోద్యమదః॥ ....

౧౮॥ నిలయ ఇతి ॥ యజ్జలేజన్మయస్యతజ్జలజన్మ జలజమేత దేవకమలం సత
తం శ్రియోనిలయః ఆలయ ఇతి ప్రథితం ప్రసిద్ధం * నికాయ్యనిలయాలయాఇత్య
మరః- తదపినిత్యనివాసభూతమపీత్యర్థః తయాశ్రియాదివసాత్యయే సాయం
కాలే ముక్తంత్యక్తం అహో దేవ్యా అపికృతఘ్నత్వం యదాపది మహోప
కారిణః త్యాగ ఇత్యాశ్చర్యం అథవా చపలాచాపలవతీ స్త్రీ కమలాచ * చపలా
కమలావిద్యుత్పుంశ్చలీపిప్పలీషు చేతి విశ్వః- సైవజనశ్చపలాజనః ॥ జాతేశ్చ
సంజ్ఞాపూరణ్యోశ్చేతి చోభయథాపి పుంవద్భావప్రతిషేధః తం ప్రతి తస్మిన్ని
త్యర్థః అదః ఇదం కృతఘ్నత్వం చోద్యం చోదనీయం కథమిత్యాక్షేప్యం న చప
లత్వాన్నాశ్చర్యమిత్యర్థః- స్త్రీ చాపలేషు కియదేతదితి భావః శ్లేషమూలా
తిశయోక్త్యనుప్రాణితోఽయమర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ॥ ౧౯
దివసోఽనుమిత్రమగమద్విలయం కిమిహాస్యతే బత
మయాబలయా। రుచిభర్తురస్యవిరహాధిగమాది
తిసంధ్యయాపిసపదివ్యగమి॥......................

౧౯॥ దివస ఇతి ॥ దివసో వాసరః పుమానితి భావః- మిత్రం సూర్యం సుహృదం
చానుమిత్రేణ సహేత్యర్థః ॥ తృతీయార్థే ఇత్యనోః కర్మప్రవచనీయ
త్వాద్ద్వితీయా * మిత్రం సుహృది మిత్రోఽర్క ఇతి విశ్వః- విలయం నాశమగమత్
గతః గమేర్లుఙ్ ॥ పుషాదీత్యాదినాచ్లేరఙాదేశః - అబలయా స్త్రియా మ
యా రుచిభర్తుస్తేజోనిధేః ప్రేమాస్పదపతేశ్చ అస్యార్కస్య విరహాధిగ
మాత్ ల్యబ్లోపే పంచమీ విరహజ్ఞానం ప్రాప్యాపీత్యర్థః- ఇహాస్మిన్ లోకే కి
మాస్యతే కిమర్థం స్థీయతే ఆసేర్భావే లట్ బతేతి ఖేదే ఇతీత్థమాలోచ్యేవే
త్యర్థః అత ఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షా సంధ్యయాపి సపది వ్యగమి వ్యగామీత్య
ర్థః- గమేః స్వార్థణ్యంతాద్భావే లుఙ్ మిత్వాద్వృద్ధ్యభావః ॥ అణ్యంతాదుప
ధావృద్ధిర్నాయం స్యాద్ధేతుమణ్ణిచి- తస్మాత్స్వార్థే ణిజుత్పాద్యో మితాం
హ్రస్వోయతోఽభవేదితి విగమశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లుఙితి కేచిత్ ॥......

మూ, ౧౮ { పతితే పతంగమృగరాజి నిజప్రతిబింబరోషిత ఇవాం
బునిధౌ। అథ నాగయూథమలినాని జగత్పరితస్తమాం
సి పరితస్తరిరే॥ .... }

౧౮॥ అథాంధకారం వర్ణయతి॥ పతిత ఇతి॥ పతంగో౽ర్క ఏవ మృగరాట్ సింహః ఇతి రూపకసమాసః తస్మిన్నిజప్రతిబింబేన రోషితే కోపిత ఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా- స్వప్రతిబింబే ప్రతిసింహభ్రమాదితి భావః అత ఏవాంబునిధౌ సముద్రే పతితే సతి తజ్జిఘాంసయేతి భావః భావలక్షణసప్తమీ అథ పతనానంతరం నాగయూథాని కరికులానీవ మలినాని శ్యామానీతి ఉపమానాని సామాన్యవచనైరితి సమాసః తమాంసి అంధకారాణి జగల్లోకం పరితః పరితస్తరిరే. ఆచ్ఛాదయామాసుః- స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే కర్తరి లిట్ ఋతశ్చ సంయోగాదేర్గుణః అత్ర యద్యపి నాగయూథమలినానీత్యత్రానుశాసనసిద్ధోపమానుసారాత్పతంగమృగరాడిత్యత్రాపి ఉపమితసమాసాశ్రయణేనోపమైవోచితా- తథాపి రోషితోత్ప్రేక్షాయాః పతంగే అసంభవాత్సింహే సంభవాచ్చ రూపకమేవ యుక్తం తథా చ రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షా సాపేక్షేయముపమేతి సంకరః- తత్రోత్ప్రేక్షయా భ్రాంతిమదుపమయా రూపకం చ వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిరితి సంక్షేపః॥ ....

మూ, ౧౯ { వ్యసరన్న భూధరగుహాంతరతః పటలం బహిర్బ
హుళపంకరుచి। దివసావసానపటునస్తమసో బహి
రేత్య వాధికమభక్త గుహాః॥ .... }

౧౯॥ వ్యసరదితి ॥ బహుళపంకరుచి సాంద్రకర్దమచ్ఛవి దివసావసానే దినాంతే పటునః సమర్థస్య తమసః పటలం భూధరగుహానామంతరతో౽భ్యంతరాదేత్యాగత్య బహిర్బాహ్యప్రదేశే వ్యసరన్ విసృతం వా బహిర్బాహ్యప్రదేశాదేత్య గుహాః కందరాః అధికం భృశమభక్త వా భజతే స్మ కిం ప్రవిష్టం వేత్యర్థః- భజతేర్లుఙి తఙ్ ఝలో ఝలీతి సకారలోపః- అత్ర వ్యాపకత్వసాదృశ్యాత్తమసోంతర్బహిరపాదానకత్వసందేహాత్సందేహాలంకారః॥ ....

మూ, ౨౦ { కిము లంబితాంబరవిలగ్నమధః కిము వర్ధితోర్ధ్వమ
వనీతలతః। ప్రససార తిర్యగథ దిగ్భ్య ఇతి ప్రచురీభ
వన్న నిరధారి తమః॥ .... }

౨౦॥ కిమితి॥ ప్రచురీభవత్బహులీభవత్తమఃకర్తృ-అంబరేవిలగ్నం ఆకాశే స్థంసత్ అధోభూతలం ప్రతిఅలంబతా స్రంసతకింఅపనీతలతో భూతలాదూర్ధ్వ-ముపరిష్టాదవర్ధతకింఅథవాదిగ్భ్యఏస్తిర్యక్ప్రసారప్రసృతమితినని రథారిఅధోలంబనాదీనామన్యతమన్నావధారితమిత్యర్థః-ధారయతేఃకర్మణిలుజ్ అత్రాపి పూర్వవత్సందేహాలంకారః॥ ....

మూ, ౨౧ { స్థగితాంబరక్షితితలేపరితస్తిమిరేజనస్య దృశమంధ
యతి। దధిరేరసాంజనమపూర్వతమంప్రియవేశ్మ
వర్త్మ-సుదృశోదదృశుః॥ .... }

౨౧॥ స్థగితేతి॥ స్థగితేఆరోహితే అంబరక్షితితలేయేనతస్మి-తిమిరేపరితోజనస్యదృశమంధయత్యంధీకుర్వతిసతిసుదృశః స్త్రియఃఅపూర్వం నూతనంరసాంజనంరసంరాగమేవాంజనం సిద్ధాంజనంచదధిరేదధుఃఅతోహేతోః ప్రియవేశ్మవర్త్మ-దదృశుఃఅత్ర రసాంజనధారణేనవాక్యార్థేనప్రియవేశ్మవర్త్మ-దర్శనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః- తేన సిద్ధాంజనధారణేనవిద్యాదివదుపమానధ్వననాదలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥

మూ' ౨౨ { అవధార్య-కార్యగురుతామభవన్న భయాయ
సాంద్రతమసంతమసమ్। సుతనోస్తనౌచదయితో
పగమేతనురోమరాజిపథవేపథవే॥ .... }

౨౨॥ అవధార్యేతి ॥ సాంద్రతమంయత్సంతమసంవ్యాపకంతమః* విష్వక్సంతమసమిత్యమరః।అవసమంధేభ్యస్తమసఇతిసమాసాంతఃతత్కర్తృ-సుతనోశ్చ్యాంగ్యాఃదయితోపగమేప్రియాభిసరణేకార్యగురుతాంసంభోగకార్యస్యావశ్యకత్వమవధార్యనిశ్చిత్య భయాయ నాభవత్ స్తనౌచతనుఃకృశోయోరోమరాజేఃపంథాఃరోమరాజిపథోమధ్యభాగః తస్య వేపథవేకంపాయచ్చటిపితోథుజిత్యథు చ్ప్రత్యయః-నాభవతామితివిభక్తిపరిణామేనానుషంగఃకార్యాసక్తస్యతత్రాపికాముకజనస్య కుతోభయం క్లేశగణనావేతి భావఃఅత్రసంతమసకుచభారయోఃకామసిమిత్తేభయకంపానుదయేకార్యగౌరవావధారణహేతుకత్వోక్తేఃకావ్యహేతూక్త్యోయమకేనసంసృజ్యతే॥ ....

మూ, ౨౩ { సపితుస్స్వపానదదృశేహనియఃసతమీంతమోభి
రధిగమ్యతామ్। ద్యుతిమగ్రహీద్గృహగణోలఘుకః ప్రకటీభవంతిమలినాశ్రయతః॥ ... . }

౨౩॥ సవితురితి॥ యో గ్రహగణో౽హని సవితుస్త్విషా నదృశ్యత న లక్షితః జనైరితిశేషః సః గ్రహగణః తమోభిస్తతాం వ్యాప్తాం తామస్యాం తమస్యామితి తమీం రాత్రిం॥ *రజనీయామినీ తమీత్యమరః- అధిగమ్య ప్రాప్య ద్యుతిమగ్రహీత్-బభాసేత్యర్థః॥ గ్రహేర్లుఙి॥ గ్రహోఽలిటి దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః॥ తథాహి లఘవః అల్పాః త్రిష్విష్ఠే ల్పే లఘురిత్యమరః- మలినాశ్రయతః కృష్ణాశ్రయణాత్ ప్రకటీభవంతి-అర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౨౪ { అనులేపనాని కుసుమాన్యబలాః కృతమన్యవః పతి
షు దీపశిఖాః॥ సమయేన తేన కృతసుప్తమనోభవబో
ధనం సమమబోధిషత॥ .... }

౨౪॥ అనులేపనానీతి॥ తేన సమయేన ప్రదోషకాలేన కర్త్రా అనులేపనాని కుంకుమచందనాని కుసుమాని మాల్యాదీని తథా పతిషు కృతమన్యవః కృతకోపాః అబలాః స్త్రియః తథా దీపశిఖాః దీపజ్వాలాశ్చ ఏతాని సర్వాణి కృతం సుప్తస్య పూర్వం స్తబ్ధస్య మనోభవస్య మన్మథస్య బోధనముద్దీపనం యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా తత్పూర్వకమిత్యర్థః ఇతరథా అనులేపనాది బోధనస్య వైఫల్యాదసంభవాచ్చేతి సమం యుగపత్ అబోధిషత బోధితాని బుధ్యతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి లుఙ్ అత్ర గంధమాల్యసంపాదన స్త్రీమనః ప్రసాధ సదీప శిఖోత్సాదనానాం అబోధిషతేత్యేకేన శ్లిష్టశబ్దేన అభిధానాచ్ఛ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయరూపాతిశయోక్తిరేకా తథా సుప్తమనోభవబోధనమితి క్రియావిశేషణసామర్థ్యాత్సమమితి యౌగపద్యాభిధానాచ్చ మనోభవేతరబోధనయోః కార్యకారణభూతయోః తద్విపర్యయరూపాచాన్యా తదుభయాపేక్షయా గంధమాల్యాదీనాం ప్రస్తుతానామేవ బోధనరూపైకధర్మసంబంధాత్తుల్యయోగితా భేదశ్చేతి సంకరః॥ ....

మూ, ౨౫ { వసుధాంతనిస్సృతమివాహిపతేః పటలం ఫణామ
ణిసహస్రరుచామ్। స్ఫురదంశుజాలమథ శీతరుచేః క
కుభం సమస్కురుత మాఘవనీమ్॥ .... }

౨౫॥ అథచంద్రోదయవర్ణనం ప్రారభతే॥ వసుధేతి॥ అథ తమః ప్రసారానంతరం వసుధాంతేన భూప్రాంతేన నిస్సృతం బహిర్నిర్గతం అహిపతేశ్శేషస్య ఫణామణిసహస్రాణాం రుచాం భాసాం పటలం స్తోమ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- శీతరుచేశ్చంద్రస్య సంబంధి స్ఫురదుల్లసదంశుజాలం మఘోన ఇమాం మా

మవనీంమాహేంద్రీం(దిశం)మఘవాబహుళమితివికల్పాన్నశత్రా దేశః కకుభం దివంసమస్కరుత అభూషయత్ ప్రాచ్యాందిశిచంద్రకరజాలమలక్ష్యతేత్యర్థః సంపర్యుపేభ్యః కరోతౌభూషణఇతి కాత్పూర్వస్సుడాగమః అడభ్యాసవ్యవాయేపీతినియమాత్॥ ....

మూ, ౨౬ { విశదప్రభాపరిగతం విబభావుదయాచలవ్యవహి తేందువపుః ముఖము ప్రకాశదశనంశనకైస్సవిలా సహాసమివశక్రదిశః ॥ ....

౨౬॥ విశదేతి ॥ విశదప్రభాపరిగతంశుభ్రకాంతివ్యాప్తంఉదయఇత్యచలఃఉదయాచలః * ఉదయఃపూర్వపర్వతఇత్యమరః- తేనవ్యవహితమిందువపుశ్చంద్రమండలం యస్మింస్తత్ శక్రదిశః ప్రాచ్యాః ముఖమగ్రభాగఃవక్త్రంచప్రతీయతేతదభేదేనోత్ప్రేక్ష్యతే- అప్రకాశదశనమలక్ష్యదంతంసత్ సవిలాసహాసంసవిలాసస్మితమివశనకైర్మందంవిబభౌ॥ ....

మూ, ౨౭ { కలయాతుషారకిరణస్యపురఃపరిమందభిన్న తిమి రౌఘజటమ్। క్షణమభ్యపద్యతజనైర్నమృషా గ ణంగణాధిపతిమూర్తిరితి॥ ... .

౨౭॥ కలయేతి॥పురః ప్రాచ్యాందిశిఅగ్రభాగేచతుషారకిరణస్యఇందోఃకలయాకిరణేనఅన్యత్రోపలక్షితంపరిమందమల్పంభిన్నా విదళితాస్తిమిరౌఘాఎవజటాయస్యతద్గగనంనమృషాసత్యంగణాధిపతేః ప్రమథపతేరీశ్వరస్య*గణాః ప్రమథసంఖ్యోఘాఇతివైజయంతీ-మూర్తిరితిజనైః క్షణమభ్యపద్యతనిశ్చితంగగనమష్టానాంశివమూర్తీనాం అన్యతమమితియత్సత్యమిత్యుపపన్నమిత్యర్థః కళామాత్రోదితశ్చంద్రఇతిఫలితార్థః-రూపకాలంకారః॥ ......

మూ, ౨౮ { నవచంద్రికాకుసుమకీర్ణతమః కబరీభృతోమల యజాద్రమివ। దధృశేలలాటతటహారిహరే ర్హరితోముఖస్యహిమరశ్మిదళమ్। ....

౨౮॥ నవేతి॥నవచంద్రికాభిరేవకుసుమైః కీర్ణాతమఏవకబరీకేశపాశః కేశ(పాశః)ప్ర జానపదేత్యాదినాఙీప్ తాంబిభర్తీతితద్భృతః హరేరింద్రస్యహరితః-శక్రదిశోముఖమగ్రభాగఏవముఖంవక్త్రమితిశ్లిష్టరూపకం తస్యలలాటతటవద్ధారిమనోహరంహిమరశ్మిదళంఇందుఖండంమలయజేనచందనేనార్ద్రమివదదృశేధావళ్యాదితిభావఃఅత్రనవచంద్రికాకుసుమేత్యేకదేశవర్తిరూ

పకమహిమ్నాహరిహరితౌవధూత్వప్రతీతౌతత్సహకృతశ్లేషావగతవక్త్ర
భేదాధ్యవసితముఖసంబంధప్రసాదాసాదితలలాటతటోపమోపజీవనేన
ఇందుదళస్యానుపాత్తనిజశ్యావల్యగుణమలయజార్ద్రత్వగుణస్వరోపోత్ప్రే
క్షేతిసంకరః॥ ....

మూ, ౨౯ {ప్రథమంకలాభవదథార్ధ మథోహిమదీధితిర్మ
హదభూదుదితః। దధతి ధ్రువంక్రమశ ఏవనతు
ద్యుతిశాలినోపిసహసోపచయమ్॥ .... }

౨౯॥ ప్రథమమితి॥హిమదీధితిశ్చంద్రః ప్రథమంకళాకళామాత్రంఅభవ
త్ *కళాతుషోడశో భాగఇత్యమరః-అథార్ధమభవత్ అథో నంతరం* అథో
అథేత్యమరః-ఉదితస్సన్కల్యాదుత్థితస్సన్నమహాన్ మహాన్ సంపద్యమానో
భూత్ మహదభూత్ అభూతతద్భావేచ్విఃహలంతత్వాన్నకార్యాంతరప్రా
ప్తిః-తథాహిద్యుతిశాలినోపి తేజిష్ఠాశ్చక్రమశఃక్రమేణైవ ఉపచయంఉద
యంవృద్ధిందధతిసహసాఝడితితునదధతిధ్రువం-సామాన్యేనవిశేషసమర్థ
నరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౩౦ {ఉదమజ్జికైటభజితశ్శయనాదపనిద్రపాండురసరో
జరుచా। ప్రథమప్రబుద్ధనదరాజసుతావదనేందునే
వతుహినద్యుతినా॥ .... }

౩౦॥ ఉదమజ్జీతి॥అపనిద్రపాండురసరోజరుచావికచపుండరీకశ్రియాతుహి
నద్యుతినాచంద్రేణప్రథమంహరేఃపూర్వమేవప్రబుద్ధాయాఃఅన్యథాతస్సు
ఖంకథందృశ్యేతేతిభావః-నదరాజసుతాయాఃసింధుకన్యాయాఃశ్రియాఃవ
దనేందునేవేత్యుత్ప్రేక్షాకైటభజితోహరేఃశయనాత్సముద్రాదిత్యర్థః-ఉక్తో
త్ప్రేక్షాసంభావనార్థమిత్థంనిర్దేశఃఉదమజ్జిఉన్మగ్నంఉదితమిత్యర్థః॥

మూ, ౩౧ {అథలక్ష్మణానుగతకాంతవపుర్జలధింవ్యతీత్యశశి
దాశరధిః। పరివారితఃపరితఋక్షగణైస్తిమిరౌ
ఘరాక్షసకులంబిభిదే॥ .... }

౩౧॥ అథేతి॥అథఉదయానంతరంలక్ష్మణాలాంఛనేనలక్ష్మణేనసౌమిత్రిణా
చానుగతమనుసృతంకాంతం వపుర్యస్యసః లక్ష్మణానుగత కాంతవపురితిశబ్దశ్లే
షః-వస్తుతఃశబ్దభేదేనఅర్థద్వయాభావేపిజతుకాష్ఠవదేకశబ్దప్రతీతేఃపరి
తస్సమంతాదృక్షగణైఃనక్షత్రసంఘైర్జాంబవదాది భల్లూకసంఘైశ్చేత్యర్థ

శ్లేషః ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదఖండైకశబ్దాదర్థద్వయప్రతీతేః నక్ష
త్రమృక్షంభం తారా ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లూకా ఇతిచామరః - పరివారితః
పరివేష్టితః శశ్యేవ దాశరథిః దశరథపుత్రో రామః ; అత ఇత్యుత్ప్రే
క్ష్యయః జలధింపి లంఘ్యేతి మిగోఘు ఏవ రాక్షసకులం తద్విభి దెవిదారయామా
సభ దెః కర్తరి లిటి తత్ శ్లేషసంకీర్ణం సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకమ్॥

మూ, ౩౨ { ఉపజీవతిస్మ సతతం దధతః పరిముగ్ధతాం వణిగివోడు
పతేః। ఘనవీథివీథిమవతీర్ణవతో నిధిరంభసాముప
చయాయ కలాః॥ .... }

౩౨॥ ఉపజీవతీతి॥ అంభసాం నిధిః సముద్రః వణిగివ సతతం పరిముగ్ధతాం సౌం
దర్యమన్యత్ర మౌఢ్యం వ్యవహారానభిజ్ఞత్వమితియావత్ - ముగ్ధస్సుందరమూ
ఢయోరితి విశ్వః దధతో దధానస్య ఘనానాం వీథిః ఘనవీథిః అంతరిక్షం సా వీ
థిః- పణ్యవీథిరివేత్యుపమితసమాసః తామవతీర్ణవతః ప్రవిష్టవతః ఉడుపతే
ర్నక్షత్రనాథస్య కస్యచిద్ధనికవణిజశ్చ కలాః షోడశాంశాః మూలధనవృద్ధి
శ్చ ; కలాస్యాన్మూలరైవృద్ధౌ శిల్పాదావంశమాత్రకే- షోడశాంశేపి చంద్ర
స్యేతి విశ్వః- ఉపచయాయ స్వాంబువృద్ధయే స్వధనసమృద్ధయే చ ఉపజీవతిస్మ
సేవతేస్మ అన్యత్ర లభతేస్మేత్యర్థః - యథా క్రయాదికుశలో హ్యకుశలా
న్మహాంతం లాభమాప్నోతి తద్వదితి భావః- శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా-ఉపమా
సంకీర్ణః శ్లేష ఇత్యన్యే॥ ....

మూ, ౩౩ { రజనీమవాప్య రుచిమాప శశీ సపది వ్యభూషయద
సావపి తామ్। అవిలంబితక్రమమహో మహతా
మితరేతరోపకృతిమచ్చరితమ్॥ .... }

౩౩॥ రజనీమితి॥ శశీ చంద్రః రజనీం యామినీం అవాప్య ప్రాప్య రుచిం శోభాం
ఆప ప్రాప - అసౌ శశ్యపి సపది తాం రజనీం వ్యభూషయత్ అలంకృతవాన్ త
థాహి మహతాం సతాం చరితం కర్మ అవిలంబితక్రమమవిలంబితప్రకారం య
థాతథా ఇతరేతరోపకృతిమదన్యోన్యోపకారవత్ - అహో ఇత్యవిలంబా
త్ ఆశ్చర్యం అత్ర రజనీశశినోర్మిథః శోభాకరత్వాదన్యోన్యాలంకారః తస్య
అన్యోన్యం మిథో యత్రోత్పాద్యోత్పాదకతా భవేత్ ఇతిలక్షణాత్ తత్సమర్థ
కశ్చాయమర్థాంతరన్యాస ఇత్యంగాంగిభావేన సంకరః॥ ... .

మూ, ౩౪ { దివసంభృశోష్ణరుచిపాదహతాం రుదతీమివానవ
రతాళి రుతైః।ముహురామృశన్మృగధరోఽగ్రకరై
రుదశిశ్వసత్కుముదినీవనితామ్॥ ....: }

౩౪॥ దివసమితి॥ మృగధరశ్చంద్రో దివసం దివస ఇత్యర్థః। అత్యంతసం
యోగద్వితీయా భృశమత్యంతముష్ణరుచేరుష్ణాంశోః పాదైరంశునాం కిర
ణాంచ*పాదారశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశా ఇత్యమరః॥ హతాంగ్లపితాం తాడితాం
చ అత ఏవ అనవరతైరవిచ్ఛిన్నై రళిరుతైః రుదంతీం క్రందంతీమివస్థితాం కు
ముదిన్యేవవనితాతాం అగ్రాణిచ తేకరాశ్చేత్యభేదేనసమాస ఇతివామనః
తైరగ్రకరైరగ్రాంశుభిరగ్రహస్తైశ్చ ముహురామృశన్ ఉదశిశ్వసత్ ఉప
లాలయత్ తస్మ ఉచ్ఛ్వాసయతిస్మ పరామృష్టానాం పతివ్రతానాం పతిభిరాశ్వాస
నీయత్వాదితి భావః- శ్వసిధాతోః ణౌచఙ్యుపధాయాహ్రస్వః అత్ర పాదఏవ
పాదస్తైనహతామితి హననసాధితశ్లిష్టరూపకోత్థాపితేయమళిరుతైరితివ్యధి
కరణపరిణామగర్భా రోదనోత్ప్రేక్షేత్యేకోవిజాతీయసంకరః తథాకరైరే
వకరైః కుముదినీవనితేతిచ శ్లిష్టాశ్లిష్టరూపణాత్ మృగధరేవల్లభత్వప్రతీతేరే
కదేశవర్తిరూపకం తత్సాపేక్షాచేయముదశిశ్వసదితిగమ్యోత్ప్రేక్షేత్య
పరోవిజాతీయసంకరోపి రోదనోత్ప్రేక్షాసాపేక్షేయముచ్ఛ్వాసనోత్ప్రే
క్షేతి సజాతీయసంకరోపి॥ ....

మూ, ౩౫ { ప్రతికామినీతి దదృశుశ్చకితాః స్మరజన్మఘర్మపయ
సోపచితాః।సుదృశోఽభిభర్తృశశిరశ్మిగళజ్జలబిందు
మిందుమణిదారువధూమ్॥ .... }

౩౫॥ ప్రతీతి॥ సుదృశోంగనాః అభిభర్తృ భర్తారమభిలక్షణేనాభిప్రతీ
ఆభిముఖ్యఇత్యవ్యయీభావః శశిరశ్మిభిః చంద్రకిరణైః గళంతః స్రవంతో జ
లబిందవోయస్యాంతాం ఇందుమణిశ్చంద్రకాంతశిలాసైవదారు తస్యవధూ
స్తన్మయీవధూః స్త్రీప్రతిమాతాం స్మరాజ్జన్మయస్య తేన స్మరజన్మనా ఘర్మ
పయసా స్వేదాంబునా ఉపచితాః వ్యాప్తాః స్విన్నగాత్రేత్యర్థః- ప్రతికూలాం
చ సా కామినీచ ప్రతికామినీ సపత్నీతి భ్రాంత్యేతి శేషః చకితాః భీతాః సత్యః ద
దృశుః- అత్ర చంద్రకాంతశిలాపుత్రికాయాం సాదృశ్యనిబంధనయా ప్రతి
కామినీభ్రాంత్యా భ్రాంతిమదలంకారః॥..................................

శ్లో, ౩౬ { అమృతద్రవైర్విదధదబ్జదృశామపమార్గమోషధి
పతిస్స్మ కరైః । పరితోవిసర్పిపరితాపిభృశంవపుషో
వతారయతిమానవిషమ్॥ .... }

టీ॥ అమృతద్రవైరితి॥ఓషధిపతిరేవౌషధిపతిశ్చంద్రః వైద్యఇతిశ్లిష్టరూప
ఽమృతమేవామృతమౌషధవిశేషః తేనద్రవైరార్ద్రైః కరైరేవకరైః కి
శ్లేషహస్తైఃఅబ్జదృశాముంగనానామపమార్గమంగపరిమార్జనంవిదధత్
ర్పపరితోవిసర్పిసర్వవ్యాపిభృశంపరితాపిసంతాపకారిమానః కోపః
ఏవవిషంతద్వపుషఃశరీరాదవతారయతిస్మ అవరోపితవాన్ అత్ర సావయ
రూపకేనౌషధలిప్తజాంగలికహస్తసంస్పర్శాద్విషమివని శాకరస్పర్శా
వాంగనానాంవపుషిరోషోనష్టఇత్యుపమావ్యజ్యతే॥................ ...

శ్లో, ౩౭ { అమలాత్మసు ప్రతిఫలన్నభిత స్తరుణీకపోలఫలకే
ష్వముహుః।విససారసాంద్రతరమిందురుచామధి
కావభాసితదిశాంనికరః॥ .... }

టీ॥ అమలేతి॥అధికమవభాసితాః ప్రకాశితాఃదిశోయాభిస్తాసామిందురు
చాంనికరశ్చంద్రకాంతసమూహః- అమలాత్మసునిర్మలమూర్తిషు తరుణీ
నాంకపోలాఃఫలకానీవతేష్వభితోముహుః ప్రతిఫలన్ సంక్రామన్ సాంద్రత
రంప్రచురతరంవిససార-దర్పణసంక్రమణాదివేతిభావః - అత్రేందుభా
సాంకపోలాసంక్రమణేపి సంక్రమణోక్తేరసంబంధే సంబంధరూపాతిశ
యోక్తిః॥.............. ... .

శ్లో, ౩౮ { ఉపగూఢవేలమలఘూర్మిభుజైస్సరితామచుక్షుభ
దధీశమపి।రజనీకరఃకిమివచిత్రమదోయదురాగి
ణాంగణమనంగలఘుమ్॥ .... }

టీ॥ ఉపగూఢేతి॥రజనీకరశ్చంద్రఃఅలఘుభిరూర్మిభిరేవబహుతరంగైరేవ
భుజైరుపగూఢాఆలింగితావేలాయేనతంసావష్టంభమపీతిభావః - సరితామ
ధీశంసముద్రమపిస్వభావాదక్షోభ్యమితిభావః-అచుక్షుభత్ క్షోభయత్స్మ
క్షుభ్యతేః ణ్యంతాచ్చఙ్యుపధాయాహ్రస్వః అనంగేనలఘుంగతసారంయదవ
వరాగిణస్తేషాంగణమచుక్షుభదిత్యదఃకిమివచిత్రంనచిత్రమిత్యర్థః అ
త్రాక్షోభ్యమబ్ధింక్షోభయతశ్చంద్రస్యదండాపూపికయాయాదవక్షో
భకత్వోక్తేరర్థాపత్తిరలంకారః॥................................. ....

మూ, ౩౯ { భవనోదరేషుపరిమందతయాశయితోలసత్స్ఫటి
కయష్టిరుచః।అవలంబ్యజాలకముఖోపగతానుద
తిష్ఠదిందుకిరణాన్మదనః॥. .... }

౩౯॥ భవనేతి॥పరిమందతయా ఏకాకిత్వాదసమర్థతయాభవనోదరే
షుగృహాభ్యంతరేషుశయితఃసుప్తఃమదనఃజాలకముఖోపగతాన్ గవాక్షవి
వరప్రవిష్టాన్ అతఏవలసత్ స్ఫటికయష్టీనాంస్ఫాటికదండానాంరుగివరుక్
శోభాయేషాంతాన్ స్ఫటికదండసన్నిభానిందుకిరణానవలంబ్యావష్టభ్యోదతి
ష్ఠత్ ఉత్థితఃఅత్రోద్పూర్వాత్ స్థానయోరభేదవివక్షాయాంక్త ఉదోనూర్ధ్వకర్మ
ణీతిపరిస్మైపదసిద్ధిఃఅతఏవాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యాస్ఫటిక
యష్టిరుచఇత్యుపమాసహకృతయాఅవలంబ్యేత్యత్రఅవల-బ్యేవేత్యుత్థాన
స్యఅవలంబనహేతుకత్వోత్ప్రేక్షాప్రత్యాయ్యతఇత్యేతాసాంసంకరః॥...

మూ ౪౦ { అవిభావితేషువిషయఃప్రథమంమదనోపినూనమ
భవత్తమసా।ఉదితేదిశఃప్రకటయత్యమునాయ
దఘర్మధామ్నిధనురాచకృషే॥......... .... }

౪౦॥ అవిభావితేతి॥మదనోపిప్రథమంచంద్రోదయాత్పూర్వంతమసాఅ
విభావితఃఅలక్షితఃఇషువిషయోబాణలక్ష్యంయేనసోభవత్ నూనమిత్యుత్ప్రే
క్షా-యస్మాదఘర్మధామ్ని శీతకరేఉదితేదిశఃప్రకటయతిసతి అమునా
మదనేనధనురాచకృషేఆకృష్టంచంద్రోదయ ఏవమహానుద్దీపకోమదన
స్యాభూదితి భావః॥ ....

మూ, ౪౧ { అవకాశమాశుహృదయేపికృశాంగిమితే వికాస
ముదయాచ్ఛశినః।కుముదేచపుష్పధనుషోధనుష
శ్చలితశ్శిలీముఖగణోలభత॥............. .... }

౪౧॥ అవకాశమితి॥పుష్పధనుఃపుష్పధన్వాక వాసంజ్ఞాయామితివికల్పా
న్నానజాదేశఃతస్యధనుఃపుష్పచాపఃపుష్పాంతరంచ తస్మాచ్చలితోనిస్సృ
తఃనిర్గతఃశిలీశల్యంముఖేయేషాంతేశిలీముఖాఃబాణాఃఅళయశ్చ* అళిబా
ణౌశిలీముఖావిత్యమరః-తేషాంగణఃశశినశ్చంద్రస్యఉదయాద్వికాసమాత్మస్స
క్యంఉన్మీలనంచగమితేప్రాపితేసుదృశాంహృదయేకుముదే చావకాశంప్ర
వేశమాశుఝటితిఅలభతఉభయత్రప్రవేశంలబ్ధవానిత్యర్థః-అత్రచం
ద్రోదయసముదకామినీహృదయయోర్వర్ణయోరపిప్రకృతయోశ్శిలీముఖ

ప్రవేశలక్షణైకధర్మయోగాదౌపమ్యావగమాత్తుల్యయోగితా ఏకధర్మ త్వంచాస్య శిలీముఖ ఇతి శ్లిష్టపదోపాత్తయోరలిబాణయోరేకత్వాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిప్రసాదాదితి సంకరః॥ ....

మూ, ౪౨ { కకుభాంముఖానిసహసోజ్జ్వలయన్దధదాకులత్వ / మధికంరతయే। అదిదీపదిందురపరోదహనఃకుసు / మేషుమత్రినయనప్రభవః॥ .... }

౪౨॥ కకుభామితి॥ కకుభాందిశాంముఖానిసహసా ఝటితి ఉజ్జ్వలయన్ భాసయన్ రతయే సురతాయాధికమత్యంతమాకులత్వం ఔత్సుక్యం దధత్ యూనామితి శేషః। అన్యత్ర రతయే కామదేవ్యై ఆకులత్వం భయవిహ్వలత్వం దధత్ అత్రేః అత్రిమునేః నయనప్రభవః అత్రినేత్రసముద్భవ ఇతి పురాణాత్ త్రినయనప్రభవో న భవతీతి అత్రినయనప్రభవః- అపరః త్రినయనప్రభవాదన్యః దహనోఽగ్నిరిందుః కుసుమేషుం కామమదిదీపత్ దీపయతి స్మ దీప్యతేర్ణౌ చఙ్ఙి భ్రాజభాసేత్యాదినా వికల్పాన్నోపధా హ్రస్వః అత్ర ప్రకృతే కుసుమేషోర్దీపనం నామ ప్రవర్ధనం తస్య ప్రతీయమానేన ప్రజ్వలనేన అభేదాధ్యవసాయాత్తస్మిన్ మిత్త్రా ఇందోర్దిఙ్ముఖోద్భాసనాదిధర్మసంబంధానపరోఽయం దహన ఇత్యపరశబ్దప్రయోగసామర్థ్యాద్దహనత్వోత్ప్రేక్షా న రూపకమితి రహస్యం చంద్రోదయాఖ్యో మోహవృధే ఇతి తాత్పర్యమ్॥

మూ, ౪౩ { ఇతినిశ్చితప్రియతమాగతయః సితదీధితావుదితవ / త్యబలాః। ప్రతికర్మకర్తుముపచక్రమిరే సమయే / హి సర్వముపకారికృతమ్॥ .... }

౪౩॥ ఏవం చంద్రోదయాఖ్యముద్దీపనవిభావముక్త్వా తత్ఫలమాహ॥ ఇతీతి॥ ఇత్యేవం సితదీధితౌ చంద్రమస్యుదితవతి సతి అబలాః స్త్రియః నిశ్చితా ప్రియతమానామాగతిరాగమనం యాభిస్తాః సత్యః ప్రతికర్మ ప్రసాధనం కర్తుముపచక్రమిరే॥ ప్రతికర్మ ప్రసాధనమిత్యమరః- చంద్రోదయాత్ప్రియాగమనం నిశ్చిత్యైవాలంకర్తుం ప్రక్రాంతా ఇత్యర్థః॥ తథాహి సమయే కార్యకాలే కృతమనుష్ఠితం సర్వం సకలం కర్మ ఉపకార్యుపకారకం భవతి అన్యథా విఫలమేవేతి భావః॥ అతోఽనిశ్చిత్య ప్రవృత్తిరాసాం యుక్తేత్యర్థాంతరన్యాసః॥

మూ, ౪౪ { సమమేకమేవ దధతుస్సుతనోర్గురుహారభూషణ / మురోజతటౌ। ఘటతే హి సంహతతయా జనితామి / దమేవ నిర్వివరతాం దధతోః॥ .... }

౪౪ అథప్రసాధనవిధిమేవ ప్రపంచయతి॥ సమమితి-సుతనోః కాంతాయాః ఉరోజతటౌ స్తనతటౌ గురుశ్లాఘ్యమేకమేవ హారమేవ భూషణం సమమవైష మ్యేణ పథతుః సంహతతయా సంశ్లిష్టతయా ఐకమత్యేన చ జనితాం నిర్వివర తాం నిరంతరాళతాం నీరంధ్రతాం చ దధతోరిదం సమభాగిత్వమేవ ఘటతే అంతర్భేదాంతరాయా హి విషయిణాం విషయోపభోగాః సుచరయోస్తదభా వాత్ సమశోభాధారణం యుక్తమితి భావః॥ ....

మూ' ౪౫ { కదళీప్రకాండరుచిరోరుతరౌ జఘనస్థలీపరిసరే మ
హతి। రశనాకలాపక గుణేన వధూర్మకరధ్వజ
ద్విరదమాకలయత్॥ .... }

౪౫॥ కదళీతి॥ వధూః కదళీప్రకాండరుచిరోరంభాస్తంభగంభీరః ఊరురేవ తరుర్బంధనవృక్షో యస్మిన్ తస్మిన్ అత్ర కదళీప్రకాండస్య సౌందర్యమాత్రో పమానత్వాన్నబంధయోగ్యవృత్తు వాచినా తరుశబ్దేన పునరుక్తిః మహతి జఘ నస్థల్యేవ పరిసరః ప్రదేశః తస్మిన్ రశనాకలాపక ఏవ గుణః పాశః తేన మకర ధ్వజో మదనః స ఏవ ద్విరదః తమాకలయత్ అబధ్నాత్ రశనాబంధేన జఘన మతీవ మదనోద్దీపకమాసీదిత్యర్థః - సమస్తవస్తువర్తీ సావయవరూపకమ్॥

మూ' ౪౬ { అథరేష్వలక్తకరసస్సుదృశాం విశదం కపోలభువి లో
ధ్రరజః॥ నవమంజనం నయనపంకజయోర్విభిదే న
శంఖనిహితాత్పయసః॥ .... }

౪౬॥ అథరేష్వితి॥ సుదృశాం స్త్రీణామధరేషు ఓష్ఠేషు అలక్తకరసో లాక్షాద్రవః తథా కపోలభువి గండయోః స్థలే విశదం శుభ్రం లోధ్రరజః తథా పంకజమివ నయ నం నయనపంకజయోః నవమన్యూనతనమంజనం చ శంఖనిహితాత్పయసః క్షీరా న్నబిభిదే భిన్నం నాభూదిత్యర్థః కర్మకర్తరి లిట్ అథరాదిసహితం లాక్షారాగా దికం శంఖనిహితక్షీరవత్ స్వవర్ణ్యాదాశ్రయతో వివిచ్య దుర్గ్రహమభూ దిత్యర్థః-అత్ర యథాధరాలక్తకరసాదికం తచ్ఛంఖనిహితం క్షీరమిత్యేకవా క్యతయా వాక్యార్థే వాక్యార్థసమారోపాత్ అసంభవద్వస్తుసంబంధవా క్యార్థనిష్ఠో నిదర్శనాలంకారః తేనాధరాలక్తకాదీనాం గుణత ఏకత్వరూపః సామాన్యాలంకారో గమ్యతే* సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరై కతేతిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౪౭ { స్ఫురదుజ్జ్వలాధరదళై ర్విలసద్దశనాంశుకేసరభ
రైః పరితః। ధృతముగ్ధగండఫలకై ర్విబభుర్వికస
ద్భి రాస్యకమలైః ప్రమదాః॥ .... }

౪౭॥ స్ఫురదితి॥ ప్రమదాః స్త్రియః స్ఫురంతశ్చలంతః ఉజ్జ్వలాః ప్రకాశాః అధరాః ఓష్ఠా ఏవ దళాని పత్రాణి యేషాం తైః పరితో వికసంతః ప్రకాశంతః దశనాంశ ప్రాకంతకాంతయ ఏవ కేసరభరాః కింజల్కపుంజా యేషాం తైః ధృతాని ముగ్ధాని సుందరాణి గండా ఏవ ఫలకాని కర్ణికా యేషాం తైః వికసద్భి రాస్యకమలై ర్ముఖారవిందైర్విబభుః వ్యరుచన్ అత్రాస్యకమలైరితి రూపణాత్ ప్రమదా ఏవ సరస్య ఇతి సిద్ధేరేకదేశవర్తి సావయవరూపకం ఆస్యకుముదై రితి పాఠే కుముదస్య ముఖోపమానత్వం కవిసమయవిరుద్ధమిత్యేకావలికారః॥

మూ, ౪౮ { భజతే విదేశమధికేన జితస్తదనుప్రవేశమథవా కు
శలః। ముఖమిందురుజ్జ్వలకపోలమతః ప్రతిమాచ్ఛలే
న సుదృశామవిశత్॥ .... }

౪౮॥ భజత ఇతి॥ అధికేన ప్రబలేన జితోఽపి దేశం దేశాంతరం భజతే అథవా కుశలశ్చేత్ తదనుప్రవేశం తస్య ప్రబలస్య అనుసరణం భజతే తమేవ శరణంత యాం అనుప్రవిశ్య జీవతీత్యర్థః- అతో హేతోరిందుశ్చంద్రః ఉజ్జ్వలౌ కపోలౌ యస్య తదితి ముఖస్య ప్రతిబింబగ్రహణయోగ్యత్వోక్తేః పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః సుదృశాం స్త్రీణాం ముఖం ప్రతిమాచ్ఛలేన ప్రతిబింబవ్యాజేన అవిశత్- ప్రవిష్టః అత్ర ముఖేన జితః తద్భీత్యా తదేవానుప్రవిష్టః సోఽసౌ చ్చంద్ర ఏవ అయం న ప్రతిమాచంద్ర ఇతి ఛలశబ్దాత్ ప్రతీతేః చలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపాపహ్నవాలంకారః పూర్వోక్తకావ్యలింగసాపేక్ష ఇతి సంకరః- తేన కపోలయోః లోకోత్తరం లావణ్యం దర్పణౌపమ్యం చ వ్యజ్యత ఇతి అలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ....

మూ, ౪౯ { ధ్రువమాగతాః ప్రతిహతిం కఠినే మదనేషవః కుచ
తటేమిహాతి। ఇతరాంగవన్న యదిదం గరిమ్ణా గ్లపి
తావలగ్నమగమత్తనుతామ్॥. ... . }

౪౯॥ ధ్రువమితి॥ మదనేషవో మన్మథశరాః మహతి కఠినే కుచతటే ప్రతిహతిం ప్రతిఘాతం ఆగతాః ప్రాప్తాః ధ్రువం యద్యస్మాద్గరిమ్ణా నిజభరేణ గ్లపితం కర్శితం అవలగ్నం మధ్యం యేన తత్ ఇదం కుచతటం ఇతరాంగేన తుల్యమిత

రాంగవత్ క్స తేనతుల్యమితి వతిప్రత్యయః తనుతాం కార్శ్యం నాగమత్ నా భజత్ క్సపుషాదిసూత్రేణ చ్లేరఙాదేశః తతో మదనేషుపాతాత్ కుచాతిరిక్తం అఖిలం అంగనానాం అంగం కృశమాసీదిత్యర్థః - అత్ర కార్శ్యస్య ప్రతీపాత హేతుత్వాత్ కావ్యలింగం తదపేక్షయా కుచయోః కార్శ్యాభావనిమిత్తాన్మదనేషుప్రతిఘాతోత్ప్రేక్షణాత్ కావ్యలింగసంకీర్ణా గుణభావనిమిత్తా క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ॥ ౫౦ { న మనోరమాస్వపి విశేషవిదాం నిరచైష్ట యోగ్య మిదమేతదితి। గృహమేష్యతః ప్రియతమస్య దృశాం వసనాంగరాగసుమనస్సు మనః॥ .... }

౫౦॥ నేతి॥ ప్రియతమే నాయకే గృహం సదనమేష్యతి ఆగమిష్యతి సతి ఇణో ల్యృటస్స్యేతీశ తా దేశః విశేషవిదాం తారతమ్యవిదాం వివేకినామపీత్యర్థః అత ఏవ సుదృశాం సమ్యగ్దర్శినీనాం స్త్రీణాం మనః కర్తృ మనోరమాస్వపి వసనాంగరాగసుమనస్సు వస్త్రగంధమాల్యేషు ఇదమేతదితి ఇదం పురోవర్తి వస్తు ఏతదితి వసనమితి అను లేపనమితి సుమనస ఇతి చ విశేషాకారేణ తథా యోగ్యమస్మాకం ధారణార్హమితి చ న నిరచైష్ట న నిరధారయత్ ప్రియాగమనహర్షాతిరేకాదితికర్తవ్యతామూఢమభూదిత్యర్థః చినోతేర్లుఙి జితజ్ క్సశ్చేస్సిచ్ క్సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరితి గుణః హర్షోత్ర సంచారీ నిశ్చయసంబంధేప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః- సుమనస్సు మనః ఇతి యమకపిశేషశ్చేతి సంసృష్టిః॥ ....

మూ॥ ౫౧ { వపురన్వలిప్తపరిరంభసుఖవ్యవధానభీరుకతయా నవధూః। క్షమమస్య బాఢమిదమేవహి యత్ప్రియసంగమేష్వనవలేపమదః॥ .... }

౫౧॥ వపురితి॥ వధూః స్త్రీ పరిరంభసుఖవ్యవధానభీరుకతయా ఆలింగనసుఖవిచ్ఛేదభీరుత్వేన క్రుకన్నపివక్తవ్య ఇతి భియః క్రుకన్ప్రత్యయః వపుర్నాన్వలిప్తనానులిప్తవతీ అంగరాగమాత్రవ్యవధానమపి నాసహత ఇత్యర్థః- లింపతేః కర్తరి లుఙి తఙ్ తథాహి అదో వపుః ప్రియసంగమేషు అనవలేపమలేపనం అగర్వం చేతి యత్ *అవలేపస్తు గర్వే స్యాల్లేపనే భూషణేపి చేతి విశ్వః- ఇదమనవలేపత్వమేవ అస్య వపుషో బాఢంభృశం క్షమం యుక్తం హి శ్లేషానుప్రాణితోర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౫౨ { నిజపాణిపల్లవతలస్ఖలనాదభినాసికావివరముత్ప
తితైః। అపరాపరీక్ష్యశనకైర్ముముదే ముఖవాస
మాస్యకమలశ్వసనైః॥ .... }

౫౨॥ నిజేతి॥ అపరా స్త్రీ నిజపాణిపల్లవతలస్య స్వపాణిపల్లవప్రదేశస్య స్ఖల
నాదభిఘాతాత్ అభినాసికావివరం నాసారంధ్రం ప్రతి ఉత్పతితైః ఆస్యకమల
శ్వసనైర్ముఖమారుతైః ముఖవాసం ముఖవాసనాం శనకైః పరీక్ష్య ముముదే
సంతుష్టా। ఇయం వాసకసజ్జికా నాయికా॥ ....

మూ, ౫౩ { విధృతే దివా సవయసా చ పురః పరిపూర్ణమండల
వికాసభృతి। హిమధామ్ని దర్పణతలే చ ముహుః
స్వముఖశ్రియం మృగదృశో దదృశుః॥ ... . }

౫౩॥ విధృత ఇతి॥ దివా ఆకాశేన సవయసా సమానవయసావ యస్యయా చ
పురోఽగ్రే విధృతే ధారితే పరిపూర్ణమండలవికాసం బింబశోభాం బిభర్తీతి తద్భృ
త్ తస్మిన్ హిమధామ్ని చంద్రే దర్పణతలే చ మృగదృశః స్త్రియః స్వముఖ
శ్రియం పూర్వత్రోపమానభూతాం ఉత్తరత్రోపమేయభూతాం చేత్యర్థః-
ముహుర్దదృశుః ఔపమ్యపరీక్షార్థమితి భావః అత్రాన్యశ్రియోఽన్యత్రా
సంభవాచ్చంద్రే తత్సదృశీమితి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధా
న్నిదర్శనా- తథా చ చంద్రదర్పణయోర్ద్యుసవయసోశ్చ యథాసంఖ్యమ
న్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారశ్చ తదుభయాపేక్షయా చంద్రదర్పణయో
ర్ముఖశ్రీదర్శనస్థానత్వేన ప్రస్తుతయోరేవౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయో
గితేతి సంకరః॥ ....

మూ' ౫౪ { అధిజాను బాహుముపధాయ నమత్కరపల్లవార్పి
తకపోలతలమ్। ఉదకంఠికంఠపరివర్తికలస్వరహీన
గానపరయాపరయా॥ .... }

౫౪॥ అధిజాన్వితి॥ నమతి కపోలార్పణాయ ప్రహ్వీభవతి కరపల్లవే పాణిప
ల్లవే అర్పితం నిహితం కపోలతలం గండస్థలం యస్య తం బాహుం అధిజాను జా
నుని విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- ఉపధాయ నిధాయ కూర్పరేణ జానున్యవ
ష్టభ్యేత్యర్థః కంఠే పరివర్తత ఇతి కంఠపరివర్తి న తు ముఖోచ్చారితమిత్యర్థః-
కలమవ్యక్తమధురం స్వరహీనం తారధ్వనిశూన్యం షడ్జాదిస్వరాభివ్యక్తిహీ
నం వా యద్గానం తత్పరయా తదాసక్తయా మందం కంఠేనైవ గాయంత్యా

త్యర్థః కాలక్షేపార్థమితిభావః అయంచ ఉత్కంఠానుభావః- అపరయా
స్త్రియా ఉదకంఠి ఉత్కంఠితం ప్రియసంగమోత్సుకతయా స్థితమిత్యర్థః-
భావెలుజీ ౯ చినోలుక్ అత్ర కాలాక్షమత్వం లక్షణమౌత్సుక్యం సంచారిత
స్నిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః- పరయాపరయేతి- యమకవిశేషశ్చేతి సంసృ
ష్టిః- ఏషా విరహోత్కంఠితా* చిరయత్యవ్యలీకే తు విరహోత్కంఠితోన్మ
నా ఇతి లక్షణాత్ ॥..............................

మూ, ౫౫ { ప్రణయప్రకాశనవిదో మధురాః సుతరామభీష్టజ
నచిత్తహృదః । ప్రజిఘాయ కాంతమనుముగ్ధతరస్త
రుణీ జనోదృశ ఇవాథ సఖీః ॥ .... }

౫౫॥ ప్రణయేతి॥ అథ ప్రసాధనానంతరం ముగ్ధతరోత్యంతం కామమోహిత
స్తరుణీజనః ప్రణయప్రకాశనవిదోనురాగవ్యంజనచతురా ఇత్యర్థః- మధు
రాః మధురభాషిణీః అన్యత్ర రమ్యాకృతీః సుతరామభీష్టజనస్య ప్రియజనస్య
చిత్తహృదః మనోహారిణీః సఖీః దృశ ఇవ కాంతమను ప్రియజనం ప్రతి ప్రజి
ఘాయ ప్రేషితవాన్ హినోతేర్లిట్ ఇవేన సహ సమాసవచనాద్దృశ ఇవేతి
సమాసః గాపూర్ణోపమా తయా సఖీనామాప్తత్వాంతరంగత్వ కార్యద
ర్శిత్వాదివ్యంజనాదలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥..............................

మూ, ౫౬ { నచమేవగచ్ఛతి యథాలఘుతాం కరుణాం యథా
చ కురుతే స మయి। నిపుణం తథైనముపగమ్య వదేర
భిదూతి కాచిదితి సందిదిశే॥ .... }

౫౬॥ అథ కాచిన్నాయికా దూతీం వాచికమనుశాస్తి॥ నచేతి- స మే దయితః మ
యి యథా కరుణాం దయాం కురుతే యథా లఘుతామల్పతాం చ నావగచ్ఛతి
న మన్యతే ఏనం మే దయితం ఉపగమ్య ప్రాప్య తథా నిపుణం కుశలం వదేః విధ్య
ర్థే ప్రార్థనాయాం వా లిఙ్ ఇతీత్థం కాచిన్నాయికా అభిదూతి లక్షణేనాభీత్యభి
ర్లక్షణేవ్యయీభావే నపుంసకహ్రస్వత్వం సందిదిశే సందిష్టవతీ కర్తరి లిట్ స్వ
రితేత్త్వాదాత్మనేపదం నాయికా తు కలహాంతరితా* కోపాత్కాంతం పరాణు
ద్య పశ్చాత్తాపసమన్వితేతి లక్షణాత్ ॥..............................

మూ, ౫౭ { దయితాయ మానపరయా పరయాత్వరితం య
యావగదితాపి సఖీ। కిముచోదితాః ప్రియహితా
ర్థకృతః కృతినో భవంతి సుహృదస్సుహృదామ్॥ }

౫౭॥ దయితామితి॥ మానపరయా అభిమానవత్యా అత ఏవ పరయా నాయికయా అగదితాపి అయుత మానయేత్యనుక్తాపి సఖీ దయితాయ దయితమానయితుం క్రియార్థోపపదస్య కర్మణి స్థానిన ఇతి చతుర్థీ త్వరితం శీఘ్రం యయౌ సస్యాధారణశంకయేతి భావః తథాహి శోభనం హృదయం యేషాం తే సుహృదః మిత్రాణి సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాతః అచోదితాః ప్రేరితాస్సంతః సుహృదాం ప్రియోపహృద్యః హితః శ్రేయస్కరశ్చ యో ర్థః తం కుర్వంతీతి ప్రియహితార్థకృతః కృతమేషామస్తీతి కృతినః కృతకృత్యా భవంతి కిమ్ కింతు చోదనాం వినైవ కృత్యాకృతిన ఇతి భావః - అర్థాంతరన్యాసః నాయికా చ పూర్వవత్ ॥ ....

౫౮ { ప్రణిభిద్య కాంతమపరాధకృతం యది తావదస్య పునరేవ సయా । క్రియతేనువృత్తిరుచితైవ తతః కలయేదమానమనసం సఖి మామ్॥ .... }

౫౮ ॥ అథ కాచిత్కలహాంతరితా కాంతం ప్రతి త్రిభిర్వార్తాం సందిశతి॥ ప్రణిభిద్యేత్యాది ॥ అపరాధకృతం ఆగస్కారిణం కాంతం ప్రియం ప్రణిభిద్య నిరాకృత్య పునరేవ సైనాస్యానువృత్తిరనుసరణం క్రియతే యది తావద నువృత్తిరనుసరణం ఉచితైవ యోగ్యా పతివ్రతానాం ప్రాణేశ్వరచిత్తానువృత్తేః కర్తవ్యత్వాదితి భావః కింతు హే సఖి తతోనువృత్తేః మామమానమనసం అభిమానహీనచిత్తాం కలయేత్ మన్యేత॥ ....

మూ, ౫౯ { అవధీర్య ధైర్యకలితా దయితం విదధే విరోధమథ తేన సహ- తవ గోప్యతే కిమివ కర్తుమిదం న సహాస్మి సాహసమసాహసికీ॥ .... }

౫౯॥ తథాహి అలాఘవాయ విగృహ్యావస్థితాయాం తత్రాహ॥ అవధీర్యేతి॥ అథ అనంతరం ధైర్యకలితా కలితధైర్యా సతీ అహం కవాహితాగ్న్యాదిష్వితి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః దయితం అవధీర్య తిరస్కృత్య తేన సహ ప్రియేణ సహ విరోధం విదధే కరోమి చేత్ తథా తేః కర్తరి లట్ తజ్ హే సఖి తవ కిమివ గోప్యతే నిగూహ్యతే న కించిదిత్యర్థః కింతు కథ్యత ఏవేతి కథయతి చ సహసా బలేన వర్తత ఇతి సాహసికీ ఓజస్సహోంభస్తమస ఇతి ఠక్ సా న భవతీత్యసాహసికీ అహమితి శేషః ఇదం సాహసవిరోధాచరణరూపం సాహసకృత్యం కర్తుం శక్తు న సహే త్యాదినా తుమున్ సహత ఇతి సహా సమర్థా పచాద్యచ్ నాస్మి అ

త్రాసాహసికత్వస్యవిశేషణగత్యాసాహసాసహానహేతుత్వోక్తేఃపదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్॥..

మూ, ౬౦ { తదుపేత్యమాస్మతముపాలభథాఃకిలదోషమస్య
నహివిద్మవయమ్- ఇతిసంప్రధార్య రమణాయవ
ధూర్విహితాగసేపివిససర్జసఖీమ్॥............... }

౬౦ ॥ తర్హికిమత్రకార్యమతఆహ॥తదితి॥ తత్తస్మాత్తంవల్లభంఉపేత్యమాస్మోపాలభథాఃనోపాలభస్వతద్దోషంనగణయేత్యర్థః స్మోత్తరేలఙ్చేత్యుపాఙ్పూర్వాల్లభేర్లఙ్ క్తనమాఙ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధఃననుసాపరాధఃకథంనోపాలభ్యస్తత్రాహ వయమస్యదోషంఅపగాదంనవిద్మఃకిలఅజానానాఇవతిష్ఠామఇత్యర్థః- కార్యార్థినఃకుతోగర్వఇతిభావః విదోలటోవేతిమసోమాదేశఃఇతిసంప్రధార్యనిశ్చిత్యవధూర్నాయికాఽహితాగసేకృతాపరాధాయాపిరమణాయప్రియసేక్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీసఖీంవిససర్జప్రజిఘాయవిరహాసహిష్ణుతయేత్యర్థఃఏషాకలహాంతరితాప్రౌఢాచ॥..

మూ, ౬౧ { ననుసందిశేతిసుహృదోదితయాత్రపయానకించన
కిలాభిదధే - నిజమైక్షిమందమనిశంనిశితైఃకృశి
తంశరీరమశరీరశరైః॥ .... }

౬౧ నన్వితి। ననుహేనాయికేసందిశసందేశంబ్రూహీత్యుదితయాహూత్యోక్తయాసుహృశానాయికయాకర్త్ర్యాత్రపయాహేతునాకించననాభిదధేకిలనాభిహితంఖలుకింతునిశితైరశరీరశరైరనంగబాణైఃఅనిశం కృశితంకృశీకృతంకృశశబ్దాత్ తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తఃణావిష్ఠవద్భావేరభావోహలాదేర్లఘోరితిఋకారస్యరేఫాదేశఃనిజంశరీరంమందమైక్షిఈక్షితంఏషాచకలహాంతరితామధ్యమాచత్రపయానిజహృదయానభిధానాన్నిజశరీరేక్షణేనస్వావస్థానివేదనాచ్చతుల్యలజ్జాస్మరత్వావగమాదితిఇయంచపంచమీకార్శ్యాఖ్యాకామావస్థా॥దృఙ్మనస్సంగసంకల్పౌజాగరఃకృశతారతిః- హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతాఇత్యనంగదశాదశ॥ ...

మూ, ౬౨ { బ్రువతేస్మదూత్యఉపసృత్యనరాన్నరవస్త్వగ
ల్భమతిగర్భగిరః- సుహృదర్థమీహితమజిహ్మధి
యాంప్రకృతేర్హిరాజతివిరుద్ధమపి॥ .... }

౬౨ ఇత్థం నాయికాభిరుపదిష్టాః దూత్యశ్చ కిమకుర్వన్నత ఆహ॥ బ్రువత ఇతి॥ ప్రగల్భాః ధృష్టాః మతిగర్భాః ప్రతిభాగర్భే యాసాం తాశ్చ గిరో యాసాం తాః దూత్యః నరాన్ పురుషాన్ ఉపసృత్య గత్వా నరవత్ నరైః పుంభిస్తుల్యం తేన తుల్యమితి వతిప్రత్యయః బ్రువతే స్మ న చైతావతా వైయాత్యం దూషణమితి అర్థాంతరన్యాసేనాహ॥ సుహృదర్థమితి- తథాహి- అజిహ్మధియామకుటిలబుద్ధీనాం సంబంధి సుహృదే సుహృదర్థం మిత్రార్థం (అర్థేన సహ నిత్యసమాసః సర్వలింగతా చేతి వక్తవ్యః) ఈహితం చేష్టితం ప్రకృతేః స్వభావాత్ విరుద్ధం స్వభావవిపరీతమపి రాజతి శోభతే - తస్మాన్న ధార్ష్ట్యం దోష ఇత్యర్థః॥ ....

మూ, ౬౩ { మమ రూపకీర్తిమహరద్భువి యస్తదనుప్రసక్త
హృదయేయమితి - త్వయి మత్సరాదివ నిరస్తదయ
స్సుతరాం క్షిణోతి ఖలు తాం మదనః॥.... ....,..... }

౬౩॥ అథ కాచిద్వ్యతీకం చిత్ప్రియం సప్తభిః ప్రార్థయతి॥ మమేత్యాది॥ యః పురుషః భువి మమ రూపకీర్తిం సౌందర్యప్రథామహరత్ ఇయం తత్ప్రియా తదనుప్రసక్తహృదయా తస్మిన్నాసక్తచిత్తేతి హేతోః త్వయి మత్సరాదివ మదనో నిరస్తదయో నిష్కృపస్సన్ తాం త్వత్ప్రియాం సుతరాం క్షిణోతి- క్షపయతి ఖలు పతేన కార్శ్యావస్థోక్తా అత్ర సాక్షాత్ప్రతిపక్షభూతనాయకపీడాసమర్థస్య మదనస్య తదీయ నాయికాపీడనోక్త్యా ప్రత్యనీకాలంకారః స చ త్వయి మత్సరాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షోత్థాపితశ్చేతి సంకరః॥ బలినః ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారే సుదుష్కరే। యస్తదీయ తిరస్కారః ప్రత్యనీకం తదుచ్యతే ఇతి॥

మూ, ౬౪ { తవ సా కథాసు పరిఘట్టయతి శ్రవణం యదంగులిము
ఖేన ముహుః ఘనతాం ధ్రువం నయతి తేన భవద్గు
ణపూగపూరితమతృప్తతయా॥................ .. }

౬౪॥ తవేతి॥ సా త్వత్ప్రియా తవ కథాసు గుణకీర్తనేషు ముహురంగులిముఖేన అంగుళ్యగ్రేణ శ్రవణం శ్రోత్రవివరం పరిఘట్టయతి ఆస్ఫాలయతీతి యత్ యదృచ్ఛయేతి శేషః తేన పరిఘట్టనేన భవద్గుణపూగపూరితం శ్రవణం అతృప్తతయా తావన్మాత్రగ్రహణేన అసంతుష్టతయా ఘనతాం నయతి - బహుతండులమానార్థం ప్రస్థాదివత్ భూయో గుణప్రవేశాయ సంశ్లేషయతీత్యర్థః - ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం అత్ర కండూతినోదనార్థే శ్రోత్రఘ

ట్టనేనసూచితానయనార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ....

మూ, ౬౫ { ఉపతాప్యమానమలఘూష్ణిమభిఃశ్వసితైస్సితేతర
సరోజదృశః। ద్రవతాన్న నేతుమధరంక్షమతేనవ
నాగవల్లిదళరాగరసః॥ .... }

౬౫॥ ఉపేతి॥ అలఘురంతఃసంతాపాదధికఉష్ణిమాఉష్ణత్వంయేషాంతైఃశ్వసితైఃనిశ్వాసైః ఉపతాప్యమానందహ్యమానంసితేతరసరోజదృశోనీలోత్పలాక్ష్యాఃఅధరంనవనాగవల్లిదళానాంతాంబూలవల్లిపత్రాణాంరాగరసోరంజకద్రవోద్రవతామార్ద్రతాంనేతుంనక్షమతేనశక్నోతి-ఏతేనజ్వరావస్థోక్తా॥ద్రవత్వసంబంధేప్యసంబంధోక్తేఃసంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాతిశయయోరభేదాధ్యవసాయ ఇతిరహస్యమ్॥

మూ, ౬౬ { దధతిస్ఫుటంరతిపతేరిషవఃశితతాంయదుత్పలపలా
శదృశఃహృదయన్నిరంతరబృహత్కఠినస్తనమం
డలావరణమప్యభిదన్॥ .... }

౬౬॥ దధతీతి॥ రతిపతేర్మదనస్యఇషవఃశరాఃశితతాంనైశిత్యందధతిబిభ్రతిస్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షాయద్యస్మాన్నిరంతరంనీరంధ్రంబృహత్కఠినంయత్స్తనమండలంతదేవావరణంవర్మయస్యతత్తదపిఉత్పలపలాశదృశఃఉత్పలాక్ష్యాఃహృదయంచిత్తమభిదన్భిందంతిస్మభిదేర్లుఙిజిత్వాత్ఇరితోవేతిచ్లేరఙాదేశఃసావరణమపిభిన్నమితివిరోధోత్థాపితేయంస్మరశరనైశిత్యోత్ప్రేక్షాతయాచరంధ్రాన్వేషిణాకామేనపీడ్యమానాయాఃతస్యాస్తద్విరహాజీవితసంశయంఆపాదయతీతివస్తుద్యోత్యతే॥ ....

మూ, ౬౭ { కుసుమాదపిస్మితదృశస్సుతరాంసుకుమారమంగమి
తినాపరధా। అనిశంనిజైరకరుణఃకరుణం కుసుమే
షురుత్తపతియద్విశిఖైః॥ .... }

౬౭॥ కుసుమాదితి॥ స్మితదృశఃస్మేరాక్ష్యాఃఅంగంకుసుమాదపిసుతరాంసుకుమారంకోమలమితిఇదంకోమలత్వం అపరధా అన్యథానభవతికింతుసత్యమేవేత్యర్థఃసతఃయద్యస్మాత్కుసుమేషురకరుణఃనిష్కృపస్స్వైఃనిజైర్విశిఖైఃసుమైరేవేత్యర్థః-కరుణందీనంయథాతథాఅనిశముత్తపతితాపయతీత్యర్థః-తపతిరయంభౌవాదికఃసకర్మకః కుసుమాధిక సౌకుమార్యాభావేకథంకుసుమైఃపీడ్యతఇతికుసుమాధికసౌకుమార్య గుణోత్ప్రేక్షానాపరధేతి

వ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా॥...

మూ, ౧౮ { విషతాంనిషేవితమపక్రియయా సముపైతిసర్వమి
తిసత్యమదః। అమృతస్రుతోఽపివిరహాద్భవతోయద
మూందహంతిహిమరశ్మిరుచః॥.............................. }

౧౮॥ విషతామితి॥ అపక్రియయా విపరీతప్రయోగేణ నిషేవితం ఉపయుక్తంసర్వమమృతమపీతి భావః- విషతాం విషవదహితత్వంసముపైతీత్యర్థః ఇదంవిషత్వంసత్యంధ్రువం అమృతస్రుతః సుధాస్రావిణోఽపి స్రవతేః క్విపి తుక్ హిమరశ్మిరుచః చంద్రపాదాః భవతః విరహాద్ధేతోః త్వయావినా సేవనాదిత్యర్థః అమూంత్వత్ప్రియాందహంతి యాః పూర్వంత్వయాసహ సేవనాదాహ్లాదయంతేతి భావః - ఏతేనవిషయద్వేషరూపా అరత్యవస్థోక్తా విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥..............................

మూ, ౧౯ { ఉదితంప్రియాంప్రతిసహార్దమితి శ్రదధీయత
ప్రియతమేనవచః। విదితేంగితేహిపురఏవజనేసపదీ
రితాఃఖలులగంతిగిరః॥.............................. }

౧౯॥ ఉదితమితి॥ ప్రియాంప్రతి ప్రియాముద్దిశ్య హృదయస్యేదం హార్దం ప్రేమ "ప్రేమా నా ప్రియతా హార్దం ప్రేమ" ఇత్యమరః తస్యేదమిత్యణ్ప్రత్యయః హృదయస్యహృల్లేఖయదణ్లాసేష్వితిహృదయస్యహృదాదేశః సహార్దంసస్నేహమిత్యుదితిముక్తంవదేః కర్మణి క్తః వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణంవచః దూతీవాక్యంప్రియతమేన శ్రదధీయత విశ్వసితం దధాతేః కర్మణి లఙ్ శ్రదంతరోరుపసర్గవద్వచనాత్ శ్రచ్ఛబ్దస్య ప్రాక్ప్రయోగః హి యస్మాత్ పురః పూర్వమేవ విదితేంగితే విదితపరాభిప్రాయే జనే ఇంగితం హృద్గతో భావ ఇతి సజ్జనః ఈరితాః ఉక్తాః గిరః సపది లగంతి సజ్జంతి ఖలు స్వయం ప్రియాహృదయవేదిత్వాత్స్వబుద్ధిసంవాదేన దూతీకథితం ప్రియాయాః విరహదుఃఖంసద్యోవిశశ్వాసేత్యర్థః అర్థాంతరన్యాసః ఏషా కలహాంతరితా అత ఏవాత్ర మానాఖ్యో విప్రలంభశృంగారః - పూర్వానురాగమానాఖ్యప్రవాసకరుణాత్మనా-విప్రలలంభశ్చతుర్ధేత్యుక్తమ్॥.......

మూ, ౨౦ { దయితాహృతస్యయువభిర్మనసః పరిమూఢతా
ముపగతైఃప్రథమమ్। ఉదితేతతస్సపదిలబ్ధపదైఃక్ష
ణదాకరేనుపదిభిఃప్రయయే॥.............................. }

౨౦॥ దయితేతి॥ ప్రథమంచంద్రోదయాత్ప్రాక్ పరిమూఢతాం జనమనః ప్ర
స్థానమార్గానభిజ్ఞతాం ఉపగతైస్తతః పశ్చాత్ క్షణదాకరేణ నిశాకరేణ ఉదితే
సతి లబ్ధపదైః దృష్టచోరపదచిహ్నైః అతఏవ దయితాభిః హృతస్యాపకృష్టస్యాప
హృతస్య చ మనసః అనుపదిభిః అన్వేష్టృభిః అన్విష్యద్భిరేవేత్యర్థః అతఏవ
గమ్యోత్ప్రేక్షా- ప్రాగవలంబితధైర్యత్యాగనిమిత్తా॥ అనుపద్యన్వేష్టేతి ని
పాతః* అన్వేష్టానుపదీప్రోక్త ఇతి వైజయంతీ- యువభిః ప్రయియే ప్రయాతం
యాతేర్భావే లిట్- అత్రోక్తసరాన్వేషణోత్ప్రేక్షయా యూనాం చోర
గ్రాహిభిః ఉపమా గమ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ....

మూ, ౨౧ { నిపపాత సంభ్రమభృతశ్శ్రవణాదసితభ్రువః
ప్రణదితాళికులమ్। దయితావలోకవికసన్నయన
ప్రసరప్రణున్నమివ వారిరుహమ్॥...... .... }

౨౧॥ అథ యూనాం ప్రియాగృహప్రాప్త్యనంతరవృత్తాంతం వర్ణయతి॥
నిపపాతేతి॥ సంభ్రమభృతః ప్రత్యుత్థానసంరంభిణ్యాః అసితభ్రువోఽంగనా
యాః శ్రవణాత్ కర్ణాత్ ప్రణదితాళికులం- కూజదలిపుంజం ఉపసర్గాద
సమాసేపిణోపదేశస్యేతి ణత్వం వారిరుహం శ్రవణోత్పలం దయితావలో
కేన ప్రియదర్శనేన వికసతో విస్తారంగచ్ఛతో నయనస్య ప్రసరేణ ప్రసారేణ
ప్రణున్నమివ ప్రేరితమివ పూర్వవణ్ణత్వం నిపపాత తథాసంభ్రాంతమి
త్యర్థః- అత్ర సంభ్రమహేతుకస్య కర్ణోత్పలపాతస్య నయనప్రసరహే
తుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఏషాహ్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౨౨ { ఉపనేతుమున్నతిమతేవ దివంకుచయోర్యుగేనత
రసాకలితామ్। రభసోత్థితాముపగతస్సహసాప
రిరభ్యకశ్చనవధూమురుధత్॥................. }

౨౨॥ ఉపనేతుమితి॥ సహసోపగతః హఠాదాగతః కశ్చన యువా అతఏవర
భసేనోత్థితాం అతఏవోన్నతిమతా కుచయోర్యుగేన కర్త్రా దివమాకా
శం ఉపనేతుమివ ఊర్ధ్వం ముత్క్షేప్తుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా ఉత్థాననిమి
త్తోన్నత్యగుణనిమిత్తా తరసా బలేన ఆకలితాం వ్యాక్షిప్తాం వధూం ప్రియాం
పరిరభ్య రురుధత్ రుద్ధవాన్ ఉపవేశితవాన్ ఊర్ధ్వే గచ్ఛంతీం వారితవాని
త్యర్థః రుధేర్లుఙి ఇరితో వేతి చ్లేర్వికల్పాదఙాదేశః ఏషాహ్యుత్ప్రేక్షా రోమాం
చాద్యనుభావవతీ॥ ....

మూ, ౭౩ { అనుదేహమాగతవతః ప్రతిమాంపరిణాయకస్యగు
రుముద్వహంతా। ముకురేణవేపథుభృతోఽతిభరాత్
కథమప్యపాతినవధూకరతః॥...... ... . }

౭౩॥ అనుదేహమితి॥అనుదేహందేహస్యపశ్చాత్ ‘అవ్యయంవిభక్తీ’త్యా
దినాపశ్చాదర్థేఽవ్యయీభావఃఆగతవతఃపరిణాయకస్యపరిణేతుః ప్రోఢురి
త్యర్థః-నయతేర్ణ్వుల్ ప్రత్యయః‘ఉపసర్గాదసమాసేఽపిణోపదేశస్యే
తిణత్వంగురుంపూజ్యాంభారవతీంచప్రతిమాంప్రతిబింబముద్వహంతాపశ్చా
త్స్థితస్యాపితదాభిముఖ్యాదితిభావః ముకురేణదర్పణేనకర్త్రా ‘దర్పణే
ముకురాదర్శౌ’విత్యమరఃవేపథుభృతోనవోఢతయాభయశ్శృంగారాభ్యాం
కంపమానాదతిమాత్రోభరోయస్యతస్మాదతిభరాత్ ప్రతిబింబగురుముకుర
ధారణాదితిభావఃవధ్వాఃనవోఢాయాఃకరతఃపాణితలాత్ ‘పంచమ్యాస్త
సిల్’ కథమపినాపాతినపతితంమహతాయత్నేనావధారితఇత్యర్థఃభావేలు
ఙ్ ఏషాముగ్ధా అత్రవధూకరస్యభారాసంబంధేఽపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః
గురురితిశ్లేషోత్థాపితేతిసంకరః॥ ....

మూ, ౭౪ { అవనమ్యవక్షసినిమగ్నకుచద్వితయేనగాఢముప
గూఢవతా। దయితేనతత్క్షణచలద్రశనాకళకింకిణీర
వముదాసివధూః॥ .... }

౭౪॥ అవనమ్యేతి॥ అవనమ్యగాఢమత్యంతముపగూఢవతాఆశ్లిష్టవతాఅ
తఏవవక్షసినిమగ్నకుచద్వితయేనలగ్నస్తనయుగ్మేనదయితేనతత్క్షణేచలత్
ఉద్ధృష్టరశనాయాఃకలఃకింకిణీరవోయస్మిన్ తద్యథాతథావధూఃప్రియా
ఉదాసిఉదస్తాఉత్క్షి(ప్)ప్తాఅస్యతేఃకర్మణిలుఙ్ ఏషాహృష్టారోమాంచాద్యను
భావవతీస్వభావోక్తిరలంకారః।......... ... .

మూ, ౭౫ { కరరుద్ధనీవిదయితోపగతౌగళితంత్వరావిరహితా
సనయా। క్షణదృష్టహాటకశిలాసదృశస్ఫురదూ
రుభిత్తివసనంవవసే॥ .. .. }

౭౫॥ కరేతి॥ దయితోపగతౌప్రియాగమనేసతిఅతఏవత్వరావిరహితాసన
యావేగత్యక్తపీఠయాఉత్థితయేత్యర్థఃకయాచిదితిశేషఃఅతఏవగళితంస్ర
స్తంఅతఏవకరరుద్ధనీవికరగృహీతబంధన వసనం క్షణదృష్టహాటకశిలాసదృ
శీకించిద్దృష్టహేమశిలాప్రతిమాస్ఫురంతీఊరుభిత్తిరూరుప్రదేశోయస్మిన్

ర్మణితద్యథాతథా॰హిరణ్యం హేమహాటకమిత్యమరః-వవ సైరాచ్ఛాదితం-వ
సైరాచ్ఛాదనార్థైఃతత్కర్మణిలిట్ - ఊరుభిత్తిరివేత్యుపమితసమాసః-అ
త్రోపమయోస్సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౭౬ { పిదధానమన్వగుపగమ్య దృశౌ బ్రువతేజనాయవ
ద కోయమితి। అభిధాతుమథ్య వవసైనగిరాపుళ
కైః ప్రియంనవవధూన్యగదత్॥........,........ }

౭౬॥ పిదధానమితి॥ నవవధూర్నవోఢాఅన్వక్పశ్చాదుపగమ్యాగత్యదృ
శౌనేత్రేపిదధానంఛాదయంతం ప్రియం అయందృష్టిఛాదకఃకఃఇతి దేశబ్రు
వతేపృచ్ఛతేజనాయసఖీజనాయగిరావాచాఅభిధాతుంవక్తుంనాద్యవస సే
నోత్సహేలజ్జయేతిభావః అథ్యవపూర్వాత్స్యతేఃకర్తరిలిట్ కింతుపుల కై
న్యగదత్ అవోచత్ అత్ర ప్రియవిజ్ఞానరూపస్యార్థస్యలజ్జయా అస...
తస్యపులకైః ప్రకాశనాత్ సూక్ష్మాలంకారః॰అసంలక్షితసూక్ష్మార్థప్ర...
శఃసూక్ష్మఉచ్యతఇతిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౭౭ { ఉదితోరుసాదమతివేపథుమత్సుదృశోభిభర్తృవి
ధురంత్రపయా-వపురాదరాతిశయశంసిపురఃప్రతి
పత్తిమూఢమపిబాఢమభూత్॥ ... ., ... }

౭౭॥ ఉదితేతి॥ అభిభర్తృభర్తృసమక్షంక్ష లక్షణేనాభిప్రతీఅభిముఖ్య
ఇతిఅవ్యయీభావఃఉదితఃఉత్పన్నఃఊరుసాదఃఊర్వోఃనిశ్చేష్టతాయస్యత
త్ అతివేపథుమత్ అతికంపవత్ ఏతేనవిశేషణద్వయేనప్రత్యుత్థానాలింగన
విరోధినాస్తంభవేపథూసాత్త్వికావుక్తౌత్రపయాలజ్జయావిధురంవిలక్షణంఏ
తేనలజ్జాసంచారిణాప్రియవాక్యంతత్వముక్తం ఏవంపురఃప్రతిపత్తిమూఢ
మితికర్తవ్యతామూఢమపిసుదృశోవపుఃబాఢంభృశంఆదరాతిశయశంసి
ముఖరాగాదిలింగైఃఆదరవిశేషవ్యంజకమభూత్ సత్యాదరేకిముపచారై
రితిభావః॥.. ....,

మూ ౭౮ { పరిమంథరాభిరలఘూరుభరాదధివేశ్మపత్యురుప
చారవిధౌ- స్ఖలితాభిరప్యనుపదంప్రమదాః ప్రణ
యాతిభూమిమగమన్గతిభిః॥ .... }

౭౮॥ పరీతి॥ ప్రమదాః స్త్రియఃఅధివేశ్మనిజవేశ్మనిపత్యురుపచారవిధౌప్ర
త్యుత్థానాదికర్మణిఅలఘోర్మహతఃఊర్వోర్భరాత్ సక్థిభారాత్పరిమంథ

రాభిరలసాభిరనుపదంపదేపదేస్ఖలితాభిరపిగతిభిర్గమనైః ప్రణయాతిభూ
మిం ప్రేమప్రకర్షం అగమన్ పరమప్రేమాస్పదీభూతా ఇత్యర్థః - ప్ర
త్యుత్థానాదపిస్ఖలితగమనమేవపత్యుః ప్రీతికరమభూదిత్యర్థః స్త్రీణాంస్ఖ
లనంపత్యుఃప్రీతికరమభూదితివిరోధాభాసోలంకారః॥...... ....

మూ, ౪౯ { మధురోన్నతభ్రులలితంచదృశోస్సకరప్రయోగ
చతురంచవచః ॥ ప్రకృతిస్థమేవనిపుణాగమితస్ఫు
టనాట్యలీలమభవత్సుతనోః॥...................... }

౪౯॥ మధురేతి॥ మధురం మనోహరం యథాతథా ఉన్నతే ఉచ్ఛ్రితే భ్రువౌ
యస్మిన్ తత్ మధురోన్నతభ్రు క్లీబే స్త్రియోరుపసర్జనస్యేతిహ్రస్వత్వం
దృశోర్లలితం నయనచేష్టాచ సకరప్రయోగం హస్తాభినయసహితం తచ్చ
తచ్చతురంచవచశ్చసుతనోః స్త్రియాః ప్రకృతిస్థమేవస్వభావసిద్ధమేవ
సదపినిపుణేననిపుణాచార్యేణ ఆగమితమభ్యాసితం అతఏవస్ఫుటం ప్రథితం
యన్నాట్యంనృత్తంతస్యలీలేవలీలాయస్య తత్తథోక్తమభవత్ ఇతినిదర్శనా
లంకారః - తయోరస్త్యుపమాగమ్యతే॥ ....

మూ.౫౦ { తదయుక్తమంగతవవిశ్వసృజానకృతంయదీక్షణ
సహస్రతయమ్ ప్రకటీకృతాజగతియేనఖలుస్ఫు
టమింద్రతాద్యమయిగోత్రభిదా॥ .. .. }

౫౦॥ అథకస్యాశ్చిత్సపత్నీ నామగ్రాహమాహూతాయాః కాంతోపలం
భం త్రిభిః కులకేనాహ॥ తదిత్యాది॥ అంగ ఇత్యామంత్రణే హేవిశ్వసృజా విధా
త్రా తవ ఈక్షణసహస్రతయం నేత్రసహస్రసమూహః సంఖ్యాయాఅవయ
వే తయప్ నకృతం నసృష్టమితియత్ తదయుక్తం కుతః యేనకారణేనమయిపిష
యేస్ఫుటం ప్రత్యక్షమేవగోత్రభిదా నామభేదినాచ*గోత్రంనామ్ని కు
లేచాద్రౌ ఇతియాదవః - త్వయేతిశేషః - అద్యేంద్రతా జగతిలోకే ప్రకటీ
కృతాఖలు - అత్ర గోత్రభిదేతిశ్లేషానుప్రాణితమసహస్రాక్షుమింద్ర
త్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ....

మూ, ౫౧ { నవిభావయత్యనిశమక్షిగతామపిమాంభవానతిస
త్రపతయా - హృదయస్థితామపిపునః పురతః కథమీ
క్షతేబహిరభీష్టతమామ్॥ .... }।

౫౧॥ నేతి॥ అనిశం అక్షిగతాం చక్షుస్సన్నికృష్టామపిద్వేష్యామితిచగమ్యా

తే* ద్వేష్యే త్వక్షిగత ఇత్యపురః- సామాత్యసమీపతయా భావాన్న విభావయ
తి న దర్శయతి శ్లేషః ప్రథమః ఇతః ప్రదసః పురుషః ఇంద్రియసన్నికృష్టః అపిన
లక్ష్యత ఇతి విరోధాభాసనాద్యోఽపిశబ్దః పరమార్థస్తు ద్వేష్యత్వాదగతః నామీ
ప్యేప్యవిభావనం న చిత్రమితి భావః అభీష్టతమాం పుంసి హ్యాదయస్థితాం హ్యా
దయాదనపేతాం సంతమపీతరాం మితిచ గచ్ఛతే అత ఏవ విరోధాభాసస్యాన్యో
పిశబ్దః బహిః పురతః కథం భవాన్ ఈక్షతే । ఇదం కుచిత్రం లక్షితసామీప్య ఏక త్ర వ్యవ
ధానస్యాపి దర్శనప్రతిబంధకత్వాదితి భావః ప్రేమాస్పదం వస్తు పరోక్షమ
ప్యపరోక్షమీక్షతే ఇతరదపరోక్షమపి పరోక్షమేవేతి తాత్పర్యార్థః విరో
ధాభాసయోస్సంకరః॥ ....

మూ, ౭౨ { ఇతిగంతుమిచ్ఛుమభిధాయపురః క్షణదృష్టిపాత
వికసద్వదనామ్ స్వకరావలంబనవిముక్తగళత్క
ల కాంచి కాంచిదరుణత్తరుణః॥ .... }

౭౨॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యభిధాయ పురః గంతుమిచ్ఛుం క్షణాద్దృష్ట్యోః పాతేన విక
సద్వదనాం పరస్పరదృష్టిపాతమాత్రగతకోపామిత్యర్థః కాంచిన్నాయి
కాం తరుణో యువా స్వకరావలంబనం ప్రియకరగ్రహణం తేన విముక్తాము
క్తబంధా అత ఏవ గళంతీ స్రంసమానా కలా మధురా చ కాంచిర్యస్యాః కర్మణి
తద్వ్యధాత ధాల రుణత్ రుద్ధవాన్ రుధిర్ ఆవరణే రుధాదిభ్యశ్నమ్ ఏషా కల
హాంతరితా॥ ....

మూ, ౭౩ { అపయాతిసరోషయానిరస్తే కృతకం కామినిచు
క్షువే మృగాక్ష్యా కలయన్నపి సవ్యథోవతస్థే శ
కునేన స్ఖలితః కిలేతరోపి॥ .... }

౭౩॥ అపేతి ॥ సరోషయా సకోపయా మృగాక్ష్యా నిరస్తే కామిని ప్రియేఽప
యాతి నిర్యాతే సతి కృతకం కృత్రిమం యథా తథా చుక్షువే- తన్నిర్గమప్ర
తిబంధార్థం క్షుతం కృతమిత్యర్థః టుక్షు శబ్దే భావే లిట్ ఇతరోపి నాయకో
పి కలయన్నపి కృతకం జానన్నపి శకునేన స్ఖలితః కిల నిరుద్ధ ఇవ సవ్యథః సని ర్వే
దః- అవతస్థే స్థితః న గత ఇత్యర్థః ఉభావపి సమానరాగావితి భావః ఏషాచ
కలహాంతరితా॥ ....

మూ, ౭౪ { ఆలోక్య ప్రియతమమంశుకే వినీవా యత్తస్థే నమిత
ముఖేందు మానవత్యా - తన్వా నంపదముపలోక
యాంబభూవే మానస్య ద్రుతమపయానమాస్థితస్య॥ }

టీ॥ ఆలోక్యేతి॥ మానవత్యాః స్త్రియాః స్త్రీ కామినీష్వాద్యర్థకృతః కోపోఽ
మానోఽన్యాసంగిని ప్రియే ప్రియతమమాలోక్య స్థిత్వా సమానకర్తృకత్వా
త్ క్త్వా ప్రత్యయః అంశుకే పీనీవౌ ప్రియాలోకనాద్విగళితబంధే సతి భాషి
పుంస్త్వాత్పుంవద్భావః * స్త్రీ కటీవ స్త్రబంధే పినీవీపరిపణోపిచేత్యమ
రః మితముఖేందుయథాతథాతస్థితమితియత్ తత్తస్మాన్నమ్రముఖావస్థా
నం ఘ్రం ప్రియాలోకనక్షణపవేత్యర్థః- అపయానమాస్థితస్య
ప్రియ గతస్యమానస్యకోపస్యపదంపాదచిహ్నంఅవలోకయాంబభూవే
అన్వేష ర్థః- లజ్జానిమిత్తాయాః ముఖాన తెర న్వేషణార్థత్వే ము
త్ప్రేక్ష్యతే నూనమితిమానగంధోప్యస్తమిత ఇతి భావః॥...................

మూ॥ ౫ { సుకృశస్సరసవ్యళీకతప్తస్తరసాశ్లిష్టవతస్స్వయావ
నోష్మా- కథముష్య భవత్స్మరానలోష్ణః స్తన భా
రోననఖంపచః ప్రియస్య॥...... .... }

టీ॥ సుకృశ ఇతి॥ సరసమార్ద్రంనూతనమితియావత్ తేనవ్యళీకేనాపరా
ధేన తప్తః భాయావనోష్మ ణాసహావర్తత ఇతిసయావనోష్మా కించస్మరాన
లోష్ణః కామాగ్నిసంతప్తః ఏవంత్రివిధాగ్నితప్తోపిసుకృశః స్తనభారః తరసావే
గేనాతిదాహదశాయామే వేత్యర్థః ఆశ్లిష్టవతః ఆలింగితవతః ప్రియస్యకథ
ముష్ణతో వా హేతోరిత్యర్థః నఖంపచః నఖాః పచ్యంతే యత్రేతి నఖంపచః మితనఖే
పచాదిత్యయః అరుద్విషదజంతస్యముమితిముమాగమః నాభవత్ త
థోష్ణః ఈషదుష్ణోపి నాభూదిత్యర్థః- ప్రియాంగసంగమాత్రప్రతీకారాః ఖలు
కామినీనాంసంతాపా ఇతి భావః తాదృగౌష్ణ్యసంబంధేపిసంబంధో క్తేరతిశ
యోక్తిః॥ ....

మూ॥ ౬ { దధత్యురోజద్వయముర్వశీతలంభుజోగతే వస్స
యముర్వశీతలమ్ । బభౌముఖేనాప్రతిమేనకాచన
శ్రియాధికాతాంప్రతిమేనకాచన॥ .... }

టీ॥ దధతీతి॥ ఉరుమహదశీతలంస్మరయావనోష్మభ్యాం ఉష్ణముర్రోజద్వ
యంకుచయుగ్మందధతీభువస్థలంగతాభూలోకమాగతాస్స్వయంసాక్షాదుర్వ
శీవస్థితేత్యుత్ప్రేక్షా - కాచన స్త్రీ అప్రతిమేనఅసదృశేనముఖేనబభౌతాం
ప్రతిమేనకా మేనకాఖ్యాఅప్సరాశ్చశ్రియాసౌందర్యేణాధికానేత్యతిశయో
క్తిః తయోర్యమకేనసంసృష్టిః॥ ....

మూ,౮౭

ఇత్థంనారీర్ఘటయితు మలంకామిభిః కామమా
సన్ ప్రాలేయాంశోస్సపది రుచయ శ్శాంతమా
నాంతరాయాః। ఆచార్యత్వంరతిషువిలసన్మన్మథ
శ్రీవిలాసా హ్రీప్రత్యూహప్రశమకుశలాశ్శీధవ
శ్చక్రురాసామ్॥ ....

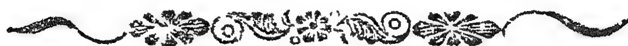
ఇతిశ్రీమాఘకృతౌశిశుపాలవధేమహాకావ్యే-
ప్రదోషవర్ణనన్నామనవమస్సర్గః.

౮౭॥ ఇత్థమితి॥ఇత్థమనేనప్రకారేణ ॥ ఇదమస్థమురితిథముప్రత్యయఃసపది
శాంతాఃశమితాఃమానఃకోపఏవఅంతరాయోయాభిస్తాఃవాదాంతేత్యాదినా
శమేర్ణ్యంతాచ్ఛాంతేతినిపాతః ప్రాలేయాంశోశ్చంద్రస్యరుచయః నారీః
కాంతాఃకామిభిర్ఘటయితుంసంధాతుంకామంతాం ప్రాస్వాః పర్యాప్తివచనే
ష్వలమర్థేష్వితితుము న్ప్రత్యయః కామంఅలంసమర్థాః ఆసన్దూత్యఇ
వేతిభావఃవిలసంతోమన్మథశ్రీవిలాసాఃమణితసీత్కారాదిమదనాతిరేకవికా
రాఃయాభిస్తాః హ్రీరేవప్రత్యూహోవిఘ్నఃతస్యప్రశమేనివారణేకుశ
లాఃశేరతేఆభిరితిశీధవఃమదిరాః॥శీజోధుగిత్యౌణాదికోధుక్ప్రత్యయఃఆసాం
నారీణాంరతిషుఆచార్యత్వంఆచార్యకముపదేశంచక్రుఃనర్మసఖ్య ఇవేతి
భావః-అత్ర ప్రథమార్ధే ప్రస్తుతచంద్రరుచాంమానశమనకామిఘటనపా
టవవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతదూతీత్వప్రతీతేఃసమాసోక్తిఃద్వితీయార్ధేతు
శీధుష్వారోపితస్యాచార్యత్వస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారఃత
యోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరఃతేనచనర్మసఖ్యుపమాధ్వనిఃఉత్తరసర్గేమధు
పానరతోత్సవవర్ణనాయాశ్చాయమేవప్రస్తావః-మందాక్రాంతావృత్తం-
మందాక్రాంతాజలధిషడగైర్మ్భౌనతౌ తాద్గురూ చేదితిలక్షణాత్॥......

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితేమాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానవమస్సర్గః.

మాఘకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - దశమసర్గప్రారంభః.

మూ, ౧ { సజ్జితాని సురభీణ్యథయూనాముల్లసన్నయనవారి
రుహాణి। ఆయయుస్స్ఫుటితతాని సురాయాః పాత్ర
తాం ప్రియతమావదనాని॥ .... }

౧॥ ఆచార్యత్వం రతిషు శీధవశ్చ క్రుతిష్యుక్తం తత్ప్రపంచనాయ అస్మిన్ స
ర్గే తావన్మధుపానం వర్ణయతి॥ సజ్జితానీతి॥ అథపానగోష్ఠీప్రస్తావానంత
రం సజ్జితాని ధావనక్షాళనాదినా సంస్కృతాని సురభీణి యథాయోగం స్వభా
వసంస్కారాభ్యాం సుగంధీని నయనాని వారిరుహాణీవ అన్యత్ర నయనానీవ వా
రిరుహాణి వాసనార్థం తిష్ఠన్త్యుల్లసంత్యేషు తానితథోక్తాని స్ఫుటితతాని సు
ష్ఠుసావయవైర్యోజితాని శోభనసంస్థానవత్తయా యోజితాని వా ప్రియత
మావదనాని - యూనాం సురాయాః పాత్రతాం పానభాజనతాం ఆయయుః
ప్రియాముఖసంపర్కజనితరసాస్వాదలోభాత్తాసాం ముఖసురామేవ పపు
రితి భావః - అత్ర వదనేష్వారోప్యమాణాయాః పాత్రతాయాః స్వతాదాత్మ్యే
న తేషాం పానసాధనతాపాదనేన ప్రకృతవదనోపయోగాత్ పరిణామాలం
కారః - ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి లక్షణాత్ - తేన శ్లే
షసంకీర్ణేయముపమా వ్యజ్యతే॥ అస్మిన్ సర్గే స్వాగతావృత్తం॥ స్వాగతేతి
రనభాగురుయుగ్మమ్॥ ....

మూ, ౨ { సోపచారముపశాంతవిచారం సానుతర్షమనుత
ర్షపదేన। తేముహూర్తమథమూర్తమపీప్యన్
ప్రేమమానమవధూయవధూస్స్వాః॥ .... }

౨॥ సోపచారమితి॥ అథపాత్రీకరణానంతరం తేయువానః సోపచారం సప్రా
ర్థనం ఉపశాంతవిచారం నివృత్తశంకం - వివాదమితిపాఠే మానమవధూయే
తి - పునరుక్తిః చారం చారమితి ప్రక్రమభంగశ్చస్యాత్ - సానుతర్షం సతృష్ణం
చ యథాతథా అనుతృష్యంత్యనేనేత్యనుతర్షో - మద్యం *అనుద్యేనుతర్షస్త
త్పానేష్వం త్రతృష్ణాభిలాషయోరితి ఉభయత్రాపి విశ్వః - తస్య పదేన చ్ఛలే
న ముహూర్తం ముహూర్తమాత్రం స్వాః స్వకీయాః వధూః మూర్తంతక్షణాత్
మానం కోపం అవధూయ అపీప్యన్ పాయయంతిస్మ పిబతేర్ణౌచజేక్ష్వలోపః పి

ఐ తెరీచాభ్యాసస్యేతిధాత్వాకారస్య లోపః ఈకారాదేశశ్చాభ్యాసస్యాన
పాదమిత్యాదినానిగరణార్థత్వనిమిత్తపరస్మైపదనిషేధేపిణిచశ్చేత్యా
త్మనేపదవికల్పాత్పాక్షికంపరస్మైపదంగతిబుద్ధీత్యాదినావధూరిత్యణికర్తుః
కర్మత్వంఅనుతర్షపదేనేత్యనుతర్షపహ్నవేనమూర్తప్రేమతోప్రే
క్షణాద్వ్యంజకాప్రయోగాచ్చప్రతీయమానాసాపహ్నవోత్ప్రేక్షా॥......

మూ॰ ౩ { క్రాంతకాంతవదనప్రతిబింబేభగ్నబాలసహకార
సుగంధౌ।స్వాదుని ప్రణదితాళిని శీతేనిర్వవారమధు
నీంద్రియవర్గః॥ .... }

౩॥ క్రాంతేతి॥ క్రాంతంసంక్రాంతంకాంతవదనప్రతిబింబంయస్మిన్తస్మిన్
నేత్రనిర్వృతికరఇత్యర్థః-భగ్నాఃబాలసహకారాశ్చూతవిశేషపల్లవాః*
ఆమ్రశ్చూతోరసాలోసౌసహకారోతిసౌరభఇత్యమరః-తైస్సుగంధౌ- సుర
భిణిఘ్రాణతర్పణఇత్యర్థః త్రృతీయాదిషుభాషితపుంస్కంపుంవద్గాలవ
స్యేతిపుంవద్భావః-స్వాదుని మధురేరసనాకర్షిణీత్యర్థః-ప్రణదితాళిని
గుంజన్మధుకరేశ్రుతిసుఖఇత్యర్థః-శీతేశీతలేస్పర్శసుఖఇత్యర్థః-ఏవంపం
చవిషయసమష్టౌమధునిమద్యేఇంద్రియవర్గః- చక్షురాదీంద్రియపంచకం
నిర్వవారనిర్వృతమభూత్-అత్రరూపరసాదిపదార్థానాంమధువిశేషణ
భావేనిర్వృతిహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్॥ ....

మూ॰ ౪ { కాపిశాయనసుగంధివిఘూర్ణన్నున్మదోధిశయితుం
సమశేత।ఫుల్లదృష్టివదనంవనితానామబ్జచారుచష
కంచషడంఘ్రిః॥ .... }

౪॥ కాపిశాయనేతి॥ ఉన్మదఃఉద్రిక్తమదఃఅతఏవవిఘూర్ణన్భ్రమన్ష
డంఘ్రిఃషట్పదఃకాపిశాయనేనమద్యేనసుగంధిసురభి*కశ్యాంకల్యాంతథామ
ద్యంమైరేయంకాపిశాయనమితివైజయంతీ- ఫుల్లదృష్టివికసితనేత్రంవనితా
నాంస్త్రీణాంవదనంఅబ్జేనవాసనార్థంక్షిప్తేనచారుచషకంపానపాత్రం
*చషకోస్త్రీపానపాత్రమిత్యమరః - అధిశయితుంఅధిష్ఠాతుంసమశేత-ఇ
దంభజామీదంవేత్యుభయలోభాత్డోలాయమానమానసఆసీదిత్యర్థః-అ
త్రప్రకృతయోరేవవదనచషకయోష్షట్పదాభిలాషాస్పదత్వరూపైకధ
ర్మయోగాదౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః॥ ....

మూ, ౫ { బింబితంభృతపరిస్రుతిజాన న్భాజనే బలజమిత్యబ
లాయాః। భ్రాతుమక్షిపతతి భ్రమరస్స్మ భ్రాంతి
భాజిభవతక్వవివేకః॥ .... }

టీ॥ బింబితమితి॥భృతా పరిస్రుద్వారుణీయస్మిన్ *పరిస్రుద్వారుణాత్మజేత్యమరః-భాజనేపానపాత్రే బింబితం ప్రతిబింబితం - అబలాయాః స్త్రియాః అక్షిజలజమితి జానన్ సాదృశ్యాత్తథా భ్రామ్యన్నిత్యర్థః - భ్రమరః భ్రాతుంపతతిస్మతథాహి భ్రాంతిః భ్రమణంవిపరీతజ్ఞానంచతద్భాజివివేకః తత్త్వవిచారః క్వభవతినక్వాపీత్యర్థః - అత్ర భ్రమరస్యాక్షిణిజలజభ్రాంతేః భ్రాంతిమదలంకారః తత్సమర్థకత్వాత్ శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యర్థాపి తాధ్ర్యాంతరన్యాసస్యతేనసహాంగాంగిభావేనసంకరః॥ ....

మూ, ౬ { దత్తమిష్టతమయామధుపత్యుర్బాఢమాపపిబతో
రసవత్తామ్। యత్సువర్ణమకుటాంశుభిరాసీచ్చే
తనావిరహితైరపిపీతమ్॥ .... }

౬॥ దత్తమితి॥ఇష్టతమయాదత్తంమధుమద్యంకర్తృ-పిబతఃపత్యుర్బాఢం రసవత్తాంప్రియాసీకరస్పర్శాదతిస్వాదుతామాపక్వ అతిశాయనేతమప్-బాఢం-ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షా- కుతఃయద్యస్మాచ్చేతనావిరహితైరచేతనైస్స్వవర్ణమకుటాంశుభిరపిమధునిప్రస్మృతైరితిభావః-పీతంపీతవర్ణం-పీతంచాసీత్ అత్రపీతమితిశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యాపీతిమ్నః పానక్రియాభేదాధ్యవసాయాదచేతనాంశుకర్తృకపానక్రియానిమిత్తకప్రేయసీస్పర్శస్తదానాహితరసవత్త్వోత్ప్రేక్షా-తయాచయదచేతనానామపిపేయంతత్ చేతనానాంకింవక్తవ్యమిత్యర్థాపత్తిధ్వననాదలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ...

మూ, ౭ { స్వాదనేనసుతనోరవిచారాదోష్ఠతస్సమచరిష్ట
రసోత్ర। అన్యమన్యదివయన్మధుయూనఃస్వాదమి
ష్టమతనిష్టతదేవ॥ .... }

౭॥ స్వాదనేనేతి॥సుతనోఃకర్త్ర్యాః స్వాదనేనాస్వాదనేన ఓష్ఠతఃఓష్ఠాద్రసఃస్వాదోత్రమధునిఅవిచారాత్ అసంశయాత్సమచరిష్టసంక్రాంతః సంపూర్ణాత్స్వాచ్చరతేర్లుఙ్ క్వసమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదంకుతఃయద్యస్మాత్తదేవపూర్వభుక్తమేవమధుఅన్యదివాపూర్వమివఅన్యమపూర్వమిష్టంప్రియంస్వాదురసంయూనోతనిష్ట-తనోతేర్లుఙ్ ఓష్ఠస్పర్శానం

తరమేవరసాంతరప్రాదుర్భావాద్యదనంతరన్యాయాత్తాదృశసంక్రమో
త్పత్తి-సాచావిచారాదితివ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా॥ ....

మూ, ౮ { బిభ్రతౌ మధురతామతిమాత్రం రాగిభిర్యుగపదే
వపపాతే। ఆననైర్మధురసః పికసన్నిభైర్నాసికా
భిరసితోత్పలగంధః॥.......... . ... }

౮॥ బిభ్రతావితి॥ రాగిభిః కామిభిః అతిమాత్రం మధురతాం స్వాదుతాం ప్రియత్వం వాబిభ్రతౌ * మధురం రసవత్స్వాదుప్రియేషు మధురోఽన్యవదితి విశ్వః పికసన్నిభైః కసంతీభిశ్చ పికసన్నిభైస్తృష్ణయా విజృంభమాణైః నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి నపుంసకైకశేషః- ఆననైర్మధురసో మద్యరసః నాసికాభిః ఘ్రాణైః అసితోత్పలగంధశ్చ యుగపదేవపపాతే పీతావభిన్నేంద్రియగ్రాహ్యావపిగంధరసౌ యుగపత్ స్వేంద్రియసంబంధాత్ యుగపద్గృహీతావిత్యర్థః- అత్ర మనసః ఆశుసంచారాద్యౌగపద్యాభిమానః శతపత్రశరవ్యతిభేదవదిత్యణుపరిణామవాదినః వాస్తవమేవయౌగపద్యమితి మధ్యమపరిణామవాదినః సర్వపదీనాస్తుకవయ ఇత్యలమబాలకుణ్ణాధ్వగమనేన అత్ర గంధరసయోరేకతయా సంబంధాత్తుల్యయోగితాభేదః॥ ....

మూ, ౯ { పీతవత్యభిమతే మధుతుల్యస్వాదమోష్ఠరుచకం వి
దిదంశౌ। లభ్యతే స్మ పరిరక్తతయాత్మా యావకేన
వియతాపి యువత్యాః॥ .... }

౯॥ పీతవతీతి॥ విదదంశౌ విదష్టుమిచ్ఛౌ ఉపదంశార్థినీత్యర్థః * ఉపదంశస్తు భక్షణమిత్యమరః- దంశేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః అభిమతే వల్లభే మధునా తుల్యస్వాదం తుల్యరసం తుల్యత్వం చ ప్రకృతోపయోగి హృద్యతామాత్రే అన్యథా విలక్షణరసస్యానుపదంశత్వాత్ - ఓష్ఠో రుచకం ఆభరణమివ ఉపమితసమాసః * గోచనాయాం చరుచకమశ్చాభరణమాల్యయోరితి విశ్వః తమోష్ఠరుచకమోష్ఠశ్రేష్ఠం పీతవతి సతి వియతా అపగచ్ఛతాపి ఇణో లటశ్శత్రాదేశః ఇణో యణితి యణాదేశః యువత్యాః యువతేః జీతి హస్వశ్చేతి వా నదీత్వాదాడాగమః- యావకేనాలక్తకేన పరిరక్తతయా అంతర్నిష్పీడనకృతేన రాగేణ హేతునా ఆత్మా స్వరూపం లభ్యతే స్మ- లబ్ధః పునరుద్భూత ఇత్యర్థః అత్రాధరపానాదపేతస్యాపి యావకస్య రాగప్రాదుర్భావనిమిత్తాద్విరోధగర్భా పునరుద్భవోత్పత్తి-వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా॥ ......

మూ, ౧౦ { కస్యచిత్సమదనంమదనీయ ప్రేయసీవదన పానప
రస్య । స్వాదితస్సకృదివాసవ ఏవ ప్రత్యుత క్షణవి
దంశపదేభూత్ ॥ .... }

౧౦॥ కస్యచిదితి॥ సమదనంయథాతథామదయతీతిమదనీయంమదకారికకృ
త్యల్యుటోబహుళమితికర్తరిఅనీయర్ప్రత్యయఃతస్య ప్రేయసీవదనస్యపా
నంపరంప్రధానంయస్యతస్యకాముకత్వాత్ప్రియాముఖపానాసక్తస్యకస్య
చిత్కామినఃసకృదివస్వాదితఃఅబాహుళ్యేనపీతఃఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే
ఆసవఏవప్రత్యుతవైపరీత్యేనవైపరీత్య ఇతిగణవ్యాఖ్యానేక్షణంవిదంశపదే
ఉపదంశస్థానేఅభూత్ - అన్యేషాంమధుపాన లోలుపానాం మధురాస్వాద
ఉపదంశఃఅస్యత్వధరపానైకపరస్యవధ్వాఃఉపదంశమిత్యర్థః - అత్రఅధ
రపానస్యోపదంశత్వసంబంధేప్యసంబంధః ఆసవస్యతదసంబంధేసంబంధఇ
త్యతిశయోక్త్యోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ ....

మూ, ౧౧ { పీతశీధుమధురైర్మిథునానామాననైఃపరిహృతం
చషకాంతః। వీక్ష్యయారుదదివాళివిరావైర్నీల
నీరజమగచ్ఛదదస్తాత్ ॥ .... }

౧౧॥ పీతేతి॥పీతశీధుఃపీతమద్యాని అతఏవమధురాణిమనోజ్ఞానియైస్తై
ర్మిథునానాం స్త్రీపుంసానామాననైఃచషకాంతఃపానపాత్రాభ్యంతరే*చ
షకోస్త్రీపానపాత్రమిత్యమరః- పరిహృతంత్యక్తంతన్నీలనీరజంవాస
నార్థంక్షిప్తంనీలోత్పలంవ్రీడయాపరిహారలజ్జయాఅళివిరావైఃరుదదివా
ధస్తాదగచ్ఛత్ అత్రమద్యాపగమనిమిత్తస్యనీలనీరజాధోగమనస్య రోదనవి
శిష్టలజ్జాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షా-సాచాళివిరావైరితివ్యధికరణపరిణామోజ్జీ
వితేతిసంకరః॥ ....

మూ, ౧౨ { ప్రాతిభంత్రిసరకేణగతానాం వక్రవాక్యరచ
నారమణీయః। గూఢసూచితరహస్యసహాసస్సు
భ్రువాంప్రవవృతేపరిహాసః॥ .... }

౧౨॥ అథమదనానుభావాన్వర్ణయతి॥ ప్రాతిభమిత్యాది-త్రయాణాం
సరకాణాంసమాహారఃస్త్రిసరకంత్రివారమధుపానం*సరకంమధుపాత్రే
స్యాత్ శీధుపానేచశీధునీతివిశ్వః॥ తద్ధితార్థేత్యాది నాసమాహారేద్విగుః
పాత్రాదిత్వాన్నపుంసకత్వంతేనత్రిసరకేణత్రిఃపానాన్మదాతిభూమిరితి

పాత్రప్రసిద్ధిః ప్రతిభైవ ప్రాతిభం ప్రతిభా విశేషః ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థే ణ్ ప్రత్యయః యద్వాజ్ఞానబీజభూతః సంస్కారవిశేషః ప్రతిభేతి కావ్యప్రకాశకారః తత్ర భవం ప్రాతిభం ప్రతిభావిశేష ఏవ భవార్థే౽ణ్ ప్రత్యయః - తత్ప్రాతిభం గతానాం త్రివారమధుపానోత్కటమదోద్బుద్ధసంస్కార ప్రతిభావితప్రగల్భమతీనామిత్యర్థః - సుభ్రువాం స్త్రీణాం వక్రవాక్యరచనారమణీయః ప్రతికూలవాక్యప్రయోగరమ్యః గూఢాని పూర్వం లజ్జయా సంవృత్తాని సూచితాని సంప్రతి మదేన ప్రకాశితాని రహస్యాని గ్రామ్యావయవచేష్టా ప్రలపితాని యస్మిన్ స గూఢసూచిత రహస్యః స చాసౌ సహాసశ్చేతి విశేషణ సమాసః వైవక్షిక విశేషణవిశేష్యభావాత్ *హాసో హాస్యమిత్యమరః - పరిహాసో నర్మకేళిరుపహాస క్రీడేతి యాదవః *ద్రవకేళీపరీహాస ఇత్యమరః - ప్రవవృతే - ప్రవృత్తః ఇతః పరం మదసంచారీ॥ ....

మూ, ౧౩ { భావహారి హసితం వచనానాం కౌశలం దృశి వికార
విశేషాః। చక్రిరే భృశమృజోరపి వధ్వాః కామినేవ
తరుణేన మదేన॥ .... }

౧౩॥ భావేతి॥ తరుణేనోత్కటేన యూనా చ మదేన కామినేవ ఋజోర్ముగ్ధాయా అపి వధ్వాః కిముత ప్రౌఢానామితి భావః భావహారి విలాసమనోహరం హసితం హాసః వచనానాం కౌశలం ప్రాగల్భ్యం దృశి వికారవిశేషాశ్చ విలాసవిశేషాశ్చ భృశం చక్రిరే కృతాని పుంసేవ మౌగ్ధ్యం త్యాజయిత్వా ప్రౌఢీకృతేత్యర్థః - అత్ర హసితకౌశలవికారాణాం యౌగపద్యోక్త్యా సముచ్చయః గుణక్రియా యౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతి లక్షణం తస్యోపమయాంగేన సంకరః తేన ఋజోరపీత్యత్ర కిముత ప్రౌఢానామిత్యర్థాపత్తిర్వ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౧౪ { అప్రసన్నమపరాద్ధరి పత్యౌ కోపదీప్తమురరీకృత
ధైర్యమ్। క్షాళితన్ను శమితన్ను వధూనాం ద్రావి
తం ను హృదయం మధువారైః॥ .... }

౧౪॥ అప్రసన్నమితి॥ అపరాద్ధర్యాగస్కారిణి రాధేస్తృచ్ ప్రత్యయః పత్యౌ విషయే అప్రసన్నం కలుషం క్షుభితమిత్యర్థః కోపదీప్తం కోపేన ప్రజ్వలితమురరీకృతధైర్యం అంగీకృతకాఠిన్యం *ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమిత్యమరః § ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతిత్వాత్ § కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః - వధూనాం అంగనానాం హృదయం మధువారైః మద్యపర్యాయైః *మధువా

రాసుధుక్రమాఇత్యమరః ఘూర్ణితంఘాతన్ను -శమితంనిర్వాపితన్ను - ద్రా
వితంద్రవీకృతన్ను -అన్యథాకథంతాదృగప్రసన్నతాదీప్తతాకఠినతానాం
హతాన్ని వృత్తిరితిభావః - అత్ర ఘూర్ణితత్వాదీనామేకత్రవిరోధాదసాదృ
శ్యాచ్చనసంశయాలంకారః సతిసాదృశ్యేవిరుద్ధానేకకోటిగోచరత్వాత్త
స్యకింత్వప్రసన్నత్వాదినియతనిమిత్తకంఘూర్ణితత్వాద్యత్వేఘూత్రయ
స్నుశబ్దావృత్తేఃతచ్చాప్రసన్నత్వాద్యుద్దేశినాంఘూర్ణితత్వాద్యనుద్దేశిభిర్య
థాసంఖ్యనాన్వయముపేతఇతియథాసంఖ్యాలంకారేణసంకీర్యతే॥ ......

మూ, ౧౬॥ సంతతమేవచిరమప్రకృతత్వాదప్రకాశితమదిద్యుత
దంగ। విభ్రమంమధుమదఃప్రమదానాంధాతులీన
ముపసర్గఇవార్థమ్॥ ....

౧౬॥ సంతమితి॥ మధుమదఃప్రమదానాం స్త్రీణామంగేవపుషిఅన్యత్రక
యస్మాత్ ప్రత్యయవిధిరిత్యుక్తలక్షణేప్రకృత్యాఖ్యేశబ్దరూపే చిరంసర్వదా
సంతతమేవఎకత్ర స్వభావాత్ అన్యత్రత్వనేకార్థత్వాద్ధాతూనాంచేతిభా
వః-కిం-చాప్రకృతత్వాదప్రస్తుతత్వాదప్రసక్తత్వాదిత్యర్థః - అప్రకాశిత
మవ్యంజితంవిభ్రమంవిలాసం ధాతౌభావాదికేలీనంగూఢమర్థమభిధేయం
ఉపసర్గఃప్రాదిరివాదిద్యుతత్ ద్యోతయతిస్మ-ద్యుతేఃణౌచద్యుపధాయా
హ్రస్వః ద్యుతిస్వాప్యోస్సంప్రసారణమిత్యభ్యాసస్యసంప్రసారణమికారః
ఉపసర్గస్య ధాతులీనార్థద్యోతకత్వమాధానసంధానాదావనుసంధే
యండుపమాలంకారః॥ ......

మూ, ౧౭॥ సావశేషపదముక్తముపేక్షాస్రస్తమాల్యవసనాభ
రణేషు।గంతుముత్థితమకారణతస్స్మ ద్యోతయంతిమ
దవిభ్రమమాసామ్॥ ......

౧౭॥ సావశేషేతి ॥ సావశేషాణ్యర్థోక్తానిపదానియస్మిన్ తదుక్తంఉక్తి
ర్వాక్యంస్రస్తేషుమాల్యవసనాభరణేషూపేక్షా- అనాదరఃఅకారణతోక
స్మాదేవగంతుముత్థితంఉత్థానంచాసాం స్త్రీణాంమదవిభ్రమంమదవికారం
ద్యోతయంతిస్మఎతైరనుభావైరాసాంమదసంచారోజ్ఞాతఇత్యర్థః- అత్రా
ర్థోక్తాదీనాంఖలేకపోతన్యాయాన్మదద్యోతనేప్రవృత్తత్వాత్తత్కారా
ఖ్యోద్వితీయసముచ్చయః * ఖలేకపోతన్యాయేనబహూనాంకార్యసాధనే।
కారణానాంసముద్యోగఃసద్వితీయస్సముచ్చయఇతిలక్షణాత్॥ ......

మూ, ౧౨ { మద్యమందవిగళత్త్రపమీషచ్చక్షురున్మిషితపక్ష్మదధత్యా। వీక్ష్యతే స్మ శనకైర్నవవధ్వా కామినో ముఖమధోముఖయైవ॥ .... }

౧౨॥ మద్యేతి॥ మద్యేన మద్యపానేన మందమల్పం విగళంతీ త్రపా యస్యాస్తత్ - అత ఏవ ఈషదున్మిషితాని పక్ష్మాణి లోమాని యస్య తచ్చక్షుర్దధత్యా నవవధ్వా నవోఢయా కామినః ప్రియస్య ముఖం అధోముఖయైవ నమితవదనయైవ స్వాంగాచ్ఛాదనవసజ్జనాదివికల్పాదనీకారః - శనకై రసంభ్రమేణ వీక్ష్యతే స్మ తిర్యగీక్షితమిత్యర్థః - అత్రాపి మదమదనాభ్యాం త్రపైవ బలీయసీతి మహార్ఘ్యేతి శబ్దయోర్గ్రహణకారణాదుదయద్యౌవనాముగ్ధాలజ్జాపిహితమన్మథా॥ ....

మూ, ౧౩ { యా కథంచన సఖీవచనేన ప్రాగభిప్రియతమం ప్రజగల్భే। వ్రీడజాడ్యమభజన్మధుపా సా స్వాం మదాత్ప్రకృతిమేతి హి సర్వః॥ .... }

౧౩॥ యేతి॥ యా స్త్రీ కథంచన కృచ్ఛ్రేణ సఖీవచనేన సఖీప్రేరణయా ప్రాఙ్మద్యపానాత్పూర్వమభిప్రియతమం ప్రియతమసమక్షం ఆభిముఖ్యే వ్యయీభావః ప్రజగల్భే ప్రగల్భతే స్మ - సా స్త్రీ మధుపిబతీతి మధుపా సతీ ఆతోఽనుపసర్గే కః వ్రీడజాడ్యం మౌగ్ధ్యమభజత్ విహాయ గంతుకం తన్న స్వభావమభజన్మదాదిత్యర్థః - తథాహి సర్వః జనః మదాద్ధేతోః స్వాం స్వకీయాం ప్రకృతిమేతి స్వభావం గచ్ఛతి స్వాభావికధర్మప్రకాశనం మదధర్మః సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసాలంకారః॥ ....

మూ, ౧౪ { ఛాదితః కథమపి త్రపయాన్తర్యః ప్రియం ప్రతి చిరాయ రమణ్యాః। వారుణీమదవిశంకమథావిశ్చక్షుషో భవదసావివ రాగః॥ .... }

౧౪॥ ఛాదిత ఇతి॥ రమణ్యాః ప్రియం ప్రతి యో రాగః ప్రియవిషయోఽభిలాషః త్రపయా చిరాయాంతః ఛాదితః సంవృతః అసావయమేవ రాగోఽధునా సన్నవసరే వారుణీమదవిశంకం మద్యమదేన నిశ్శంకం చక్షుషో నేత్రాగ్రాదివ భవదివ ఆవిర్భూతః కిము - అత్ర రతిరాగమదరాగయోరభిలాషపాటలిమరూపయోః శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిమహిమ్నా యోంతర్గతో రాగః స ఎవ చిరనిరోధాన్మృద్ధః సంప్రతి మదోద్ఘాటిత త్రపాకవాటయా చక్షుర్ద్వారా ద్బహిరుద్భిన్న ఇవేత్యుత్ప్రేక్ష్యతే- అపి

భా౯వ్యోవ్యవధానంకవిస్మ్వాతం త్రాల్యత్॥ ....

మూ, ౨౦ { ఆగతాన గణిత ప్రతియాతాన్వల్లభానభిసిసార
యిషూణామ్। ప్రాపిచేతసిసవిప్రతిసారేసుభ్రు
వామవసరస్సరకేణ॥ .... , ... }

౨౦॥ ఆగతానితి॥ ఆగతా౯స్స్వయం ప్రాప్తా౯ తథాప్య గణితాశ్చ తే ప్రతి యాతాశ్చ ఇతిస్నా తానులిప్తవత్పూర్వ కాలసమాసః తా౯ వల్లభానభిసిసా రయిషూణాం సం ప్రతిచంద్రోదయే స్వయమేవాభి సారయితుం అభిస౯ మిచ్ఛూనాంఅభిసారయతేః స్వార్థ౯ణ్యంతాత్సనంతాదు ప్రత్యయః-సుభ్రు వాం స్త్రీణాంచేతసిసవిప్రతిసారే పశ్చాత్తాపయుక్తే సతి॥ పశ్చాత్తాపోనుతాపశ్చవిప్రతీసార ఇత్యప్యమరః-సరకేణ మధునా మధుపానేనవా* సరకః శీధుపాత్రే స్యాచ్ఛీధుపానే చశీధునీతివి శ్వః-అవసరః ప్రాపి ప్రాప్తః స్వయంగమనసౌకర్యాయమధుపానంచ ప్రురి త్యర్థః-అత్రాభిసరణకార్యస్యపశ్చాత్తాపకారణస్య మదయోగాత్సౌ కర్యోక్తిః సమాధ్యలంకారః*సమాధిస్సుకరంకార్యంకారణాంతరయోగత ఇ తి కావ్యప్రకాశే॥ ....

మూ, ౨౧ { మాపునస్త్వమభిసీసరమాగస్కారిణంమదవిమోహిత
చేతాః। మోషిదిత్యభిలలాపన హాలాందుస్త్యజః
ఖలుసుఖాదపి మానః॥ .... }

౨౧॥ మాపునరితి॥ మదవిమోహితచేతాః మదేనవిమోహితచిత్తా భ్రామితచి త్తాసతీ॥ అహమితి శేషః ఆగస్కారిణంఅపరాధకృతం§ అతః కృకమిత్యాది నావిజ౯నీయస్యసత్వంతం పునభూ౯యోమాభిసీసరంనాభిసరయాణిసర తేః స్వార్థ౯ణ్యంతాత్§ణౌచజ్యుపధాయా హ్రస్వః§ దీర్ఘోలఘోరిత్య భ్యాసదీర్ఘః - ఇతిఇత్యాలోచ్యేత్యర్థః గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః అ న్యథాపౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః- యోషిత్కాచిత్ స్త్రీ హాలాంసురాం *సురాహాలిప్రియాహాలేత్యమరః। నాభిలలాష-తథాహిసుఖాదపిమానో దుస్త్యజఃఖలుఅతోల్పకారణాదధికార్థహానిరితినశంకనీయమిత్యర్థాంత రన్యాసః॥ ....

మూ, ౨౨ { హ్రీవిమోహమహరద్దయితానామంతికంరతిసు
ఖాయనినాయ। సప్రసాదమితి సేవితమాసీత్సద్య
ఏవఫలదంమధుతాసామ్॥ .... }

౨౨॥ హ్రీతి॥ సప్రసాదంమనః ప్రసాదపూర్వకంమమేదం శ్రేయస్కరమితిభావనాపూర్వకమిత్యర్థః-అన్యథామోహాదయఏవనస్యాత్ -దైవజ్ఞేభేషజే గురౌఇతివచనాదితిభావః- సేవితముపయుక్తమితి హేతోర్మధు తాసాం సద్యఏవఫలదమాసీత్ -కుతః హ్రీ విమోహంవ్రీడాజాడ్య మహరత్ రతిషు ఖాయసురత సుఖానుభవాయదయితానామంతికంనినాయ అత్రహ్రీహరణాంతికనయనవాక్యార్థాభ్యాంఫలదానవాక్యార్థసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః॥........................ ....

మూ, ౨౩ { దత్తమాత్తమదనందయితేనవ్యాప్తమాతిశయికే
నరసేన।సస్వదెముఖసురంప్రమదాభ్యోనామరూ
థమపిచవ్యుదపాది॥ .... }

౨౩॥ దత్తమితి॥ఆత్తమదనంఆహితమదనంయథాతథాదయితేనదత్తం అతఏవాతిశయికేనఅతిశయప్రచురేణ వినయాదిభ్యష్ఠక్ రసేన స్వాదేన వ్యాప్తంస్వాదుతరమిత్యర్థఃముఖసురాముఖసురంగం డూషమద్యం॥విభాషాసేనాసురాచ్ఛాయాశాలానిశానామితినపుంసకత్వంప్రకృష్టోమదోయాసాంతాభ్యఃప్రమదాభ్యః స్త్రీభ్యః క్షిరుచ్యర్థానాంప్రీయమాణఇతిసంప్రదానసంజ్ఞాసస్వదెరురుచెప్రీతికరమభూదిత్యర్థః-కర్తరిలిట్-అతఏవతదేవతాసాంముదకరంచాసీదిత్యాహనామేతిరూఢంప్రాగశ్వకర్ణాదివదవ్యుత్పన్నంనామాపి ప్రమదేతినామధేయం చవ్యుదపాదివ్యుత్పన్నంజాతం-యథాప్రకృష్టమద యోగాత్ ప్రమదేత్యన్వర్థనామకత్వంభవేత్తథాతాస్తేనామాద్యన్నిత్యర్థః- పద్యతేర్ణ్యంతాత్కర్తరిలుఙ్ క్షచిణ్ తెపదఇతిచిణ్ప్రత్యయెచిణోలుక్ -ప్రమదాభిరితిపాఠేసస్వదెస్వాదయాంచక్రే ఇత్యర్థః-స్వాదనమశనంభక్షణమాహారోభోజనంస్వాదనమితిహలాయుధే-స్వదిస్వాద్యోరేకార్థత్వాభిధానాత్కర్మణిలిట్-అత్ర పూర్వ వాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థంప్రతిహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్॥.......... ....

మూ, ౨౪ { లబ్ధసౌరభగుణోమదిరాణా మంగనాస్యచషకస్య
చగంధః। మోదితాళిరితరేతరయోగాదన్య తామ
భజతాతిశయన్ను ॥ .... }

౨౪॥ లబ్ధేతి ॥ లబ్ధసౌరభగుణో మేళనాత్ప్రాప్తసౌరభ్యోత్కర్షః అతఏవమోదితాళిఃఆనందితభృంగఃమదిరాణాంమద్యానామంగనాస్య మేవ

చషకం తస్య చ గంధో గంధగుణః ఇతరేతరస్య యోగాన్మిశ్రణాదన్యతాం పూ
ర్వతామభజత-అతిశయమున్నతత్త్రైవోత్కర్షం వా అభజత యత్తుకర్ద
మాదౌ ప్రసృతాత్తత్సంసర్గాదౌ చోభయథాపి దర్శనాదయం సంశయ ఇతి భా
వః అతఏవ సంశయాలంకారః॥ ....

మూ, ౨౫ { మానభంగపటునా సురతేచ్ఛాం తన్వతా ప్రథయ
తా దృశి రాగమ్। భేజిరే సపది భావయతాంతర్యోషి
తః ప్రణయినేవ మదేన॥.............................. }

౨౫ మానేతి॥ మానభంగపటునా కోపశమనసమర్థేన సురతేచ్ఛాం తన్వ
తా మదనోద్దీపకేన దృశి రాగమారుణ్యం ప్రీతించ ప్రథయతా ప్రకాశయ
తా అంతరంతఃకరణం భావయతా రంజయతా మదేన ప్రణయినేవ యోషితః
స్త్రియః భేజిరే ప్రాప్తాః రాగమితి శ్లేషమూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణేయముపమా॥

మూ, ౨౬ { పానధౌతనవయావకరాగం సుభ్రువో నిభృతచుం
బనదక్షాః। ప్రేయసామధరరాగరసేన స్వంకిలా
ధరముపాలిరరక్షుః॥.. }

౨౬॥ పానేతి॥ ఉపాళిత్యాళ్యాః సమీపే సమీపార్థేఽవ్యయీభావః* ఆలిస్స
ఖీవయస్యా చేత్యమరః-అతఏవ నిభృతచుంబనదక్షాః గూఢచుంబనచతురాః
సుభ్రువః పానధౌతనవయావకరాగం మధుపానక్షాళితలాక్షారాగం స్వమ
ధరం ప్రియసామధరేషు ఓష్ఠేషు రాగరసః తాంబూలరాగద్రవః తేనర
రక్షుః- కిల-అన్యగుణస్యాన్యత్రాధానమిహారంజేరర్థః - కిలేత్యపరమా
ర్థే తేన పానధౌతరాగేషు స్వాధరేషు ప్రియోధరరాగసంక్రమణనాటి
తకేన సఖీసమక్షమేవ ప్రియైశ్చుంబనం కారయామాసురిత్యర్థః- అత్రాగం
తునారంజనే సహజచుంబునిగూహనాన్మీలనాలంకారభేదః* మీలనం వస్త్ర
నా యత్ర వస్త్వంతరనిగూహనమ్॥..

మూ, ౨౭ { అర్పితం రసితవత్యపి నామగ్రాహమన్యయువతే
ర్దయితేన। ఉజ్ఝితస్మమదమప్యపిబంతీ వీక్ష్య హృద్య
మితరా తు మమాద॥.. }

౨౭॥ అర్పితమితి॥ దయితేనాన్యయువతేః సపత్న్యాః నామగ్రాహం నామ
గృహీత్వా నామన్యాదిశిగ్రహోరితి ణముల్ప్రత్యయః అర్పితం దత్తం మ
ద్యం రసితవతీ ఆస్వాదితవత్యపి రసతేరాస్వాదనార్థాత్ క్తవతుః ఉగితశ్చేతి

జేప కాదిదితి శేషః మదండఉర్ఘుతిస్మనమమాదెత్యర్థః- ఇతరాసపత్నీ తుపు
ద్యనుపిబంత్యపిపీత్యుద్యప్త్వైవను మాదమత్తా మనసోనివృత్తి రేవమద హేతు
రితిభావః అత్ర పూర్వార్ధే పానేపినమమాదఇతివిశేషోక్తిః ఉత్తరార్ధే త్వ
పిబంత్యపిమమాదేతివిభావనా* కారణేనవినా కార్యస్యోత్పత్తిస్స్యాద్విభావ
నాతత్సను గ్త్వా మనుత్పత్తిః విశేషోక్తిర్నిగద్యతే తయోస్సంసృష్టిః॥...

మూ, ౨౮ { అన్యయాన్యవనితాగత చిత్తం చిత్తనాథమభిశంకిత
వత్యా। పీతభూరిసురయాపిన మెదె నివృత్తిహి మన
సో మద హేతుః॥ .... }

౨౮॥ అన్యయేతి॥ చిత్తనాథం భర్తారం అన్యవనితాగత చిత్తం సపత్నీ సం
క్రాంత చేతసం అభిశంకితవత్యా అవిశ్వసంత్యా అన్యయా కయాచిత్ స్త్రి
యా పీతభూరిసురయాపిన మెదె నమత్తం మాద్యతే భావేలిట్ - తథాహి
మనసోనివృత్తిః మదహేతుర్హి సామాన్యేన విశేషసమర్థనాదర్థాంతర
న్యాసః- ఏషానప్రౌఢాభీరుశ్చ అన్యథాసాశంకాయాః పానాఘటనాదితి॥

మూ, ౨౯ { కోపవత్యనునయానగృహీత్వా ప్రాగథో మధు
మదాహిత మోహా। కోపితం విరహఖేదిత చిత్తా
కాంతమేవకలయంత్యనునిన్యే॥ .... }

౨౯॥ కోపవతీతి॥ కోపవతీ సరోషా అతఏవ అనునయాన్ ప్రియప్రార్థనాన్యగృ
హీత్వా అనాదృత్య అథో సంప్రతి విరహఖేదిత చిత్తా పశ్చాత్తాపతప్తా కాచిన్మ
ధుమదేనాహిత మోహా కృతచిత్తవిభ్రమా సతీ- కాంతమేవ కోపితమాత్మ
నారోషితం కలయంతీ జానతీ అనునిన్యే సాపరాధాహం తుమస్వేతి ప్రార్థిత
వతీ మత్తేషు కిన్న సంభావితమితి భావః- ఏషాకలహాంతరితా॥ ....

మూ, 30 { కుర్వతా ముకుళితాక్షియుగానాం అంగ సాదమవ
సాదితవాచామ్। ఈర్ష్యయేవ హరతా హ్రియ
మాసాం తద్గుణస్స్వయమకారి మదేన॥... .... }

30॥ కుర్వతేతి॥ ముకుళితాక్షియుగానాం అవసాదితవాచాం కుంఠితగిరా
మాసాం స్త్రీణాం అంగసాదం నిశ్చేష్టతాం కుర్వతా హ్రియం హరతా మదె
నేర్ష్యయేవేత్యుత్ప్రేక్షితా తస్యాః ప్రియోగుణః తద్గుణో క్షినిమీలన వాక్సా
దాంగసాదనరూపః స్వయమకారి అకృతః - హ్రీమదయోస్తుల్యానుభావ
త్వాదితి భావః॥..

మూ, ౩౧ { గండభిత్తిషు పురా సదృశీషు వ్యంజి నాంచితదృశాం
ప్రతిమేందుః- పానపాటలితకాంతిషు పశ్చాల్లోధ్ర
చూర్ణతిలకాకృతిరాసీత్ ॥............ .... }

౩౧॥ గండేతి॥ ప్రతిమేందుః ప్రతిబింబచంద్రః సదృశీషు సమానవర్ణాస్వపి అంచితదృశాం సుదృశాం గండభిత్తిషు పురా సురాపానాత్ పూర్వం న వ్యంజి నాభేదిత ఏకతాపత్త్యా తద్వివిక్తతయా న గృహీత ఇత్యర్థః- అత ఏవ సామాన్యాలంకారః* సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్ విభ్రార్వ్వాదం జేః కర్మణి లుఙ్ క్త ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః- పశ్చాత్పానానంతరం- పానేన పానమదేన పాటలితా పాటలీకృతా కాంతిర్యాసాం తాసు గండభిత్తిషు లోధ్ర చూర్ణస్య లోధ్రపరాగస్య యస్తిలకః చిత్రకం* తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకః- ద్వితీయం చ తురీయం చ న స్త్రియామథ కుంకుమం ఇత్యమరః- తస్యాకృతిరివాకృతిర్యస్య స ఆసీత్ - వైవర్ణ్యాద్వివిక్త ఏవాసీదిత్యర్థః- తిలకాకృతిరితి నిదర్శనా తత్పూర్వోక్తసామాన్యసంసృష్టిః॥ ... .

మూ, ౩౨ { ఉద్ధతైరివ పరస్పరసంగాదీరితాన్యుభయతః కుచ
కుంభైః। యోషితా మతిమదేన జుఘూర్ణుర్విభ్ర
మాతిశయపుంషి వపూంషి॥ .... }

౩౨॥ ఉద్ధతైరితి॥ ఉద్ధతైర్దృప్తైరివ కుచకుంభైః పరస్పరసంగాత్ అన్యోన్యసంఘర్షాదుభయతః ఈరితాన్యాకృష్టాని తథా విభ్రమాతిశయం విలాసవిశేషం పుష్ణంతీతి తత్పుంషి క్విప్ నపుంసకస్య ఝలచ ఇతి నుమాగమః- యోషితాం వపూంషి ఘ్రాస్వవస్ను మాగమః సాంతమహతస్సంయోగస్యేతి దీర్ఘో విశేషః అతిమదేన జుఘూర్ణుః భ్రేముః దృప్తసంఘర్షస్తటస్థపీడాకరః యథా వృషభకలహో దృష్టపాదభంగ ఇతి భావః॥......... ... .

మూ, ౩౩ { చారుతా వపురభూషయదాసాం తామనూన నవ
యౌవనయోగః। తం పునర్మకరకేతనలక్ష్మీస్తాం మ
దో దయితసంగమభూషః॥ .... }

౩౩॥ చారుతేతి॥ ఆసాం యోషితాం వపుశ్చారుతా సౌందర్యమభూషయత్ తాం చారుతాం అనూననవయౌవనయోగః అభూషయత్ తం పునర్నవయౌవనయోగం మకరకేతనలక్ష్మీః మన్మథసంపత్తిరభూషయత్ తాం మకరకేతనలక్ష్మీం దయితసంగమ ఏవ భూషా భూషణం యస్య సః మదోఽభూషయత్ తాం మదః తం చ దయితసంగమ ఇత్యర్థః- అత్ర ప్రక్రమానుసారాత్తాం మ

ప స్తనుపివల్లభసంగమ ఇతి ఛాయయా యోక్త వ్యాపి శేషణత్వేన ప్రయోగోను
మోకవీ నామనుద్వేగాత్ యథా భార వేః ప్రయోగః-శుచిభూషయతీతి శ్లోకే
సనయాంకస్సచసిద్ధిభూషణ ఇతి ప్రయోక్త వ్యే సనయా పాదితసిద్ధిభూషణ ఇ
తి అత్రోత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వవిశేషణత్వాదేకావళిః*యత్రోత్తరో
త్తరేషాం స్యాత్పూర్వపూర్వం ప్రతిక్రమాత్ విశేషణత్వకథనం సా వెకా
వళిర్మతే తి లక్షణాత్ ॥ ....

మూ, ౩౪ { క్షీబతాముపగతాస్వను వేలం తాసు రోషపరితోషవ
తీషు । అగ్రహీన్ను సశరంధనురుఝ్ఝామాస నూ
ఝితనిషంగమనంగః ॥ .... }

౩౪॥ క్షీబతామితి॥ క్షీబతాం మత్తతాం*మత్తే శౌండోత్కటక్షీబా ఇత్యమరః-క్షీ
బృమద ఇత్యస్మాత్ ధాతోః అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘాః ఇతి నిష్ఠాంతో
నిపాతః ఉపగతాసు ప్రాప్తాసు అత ఏవ అనువేలం ప్రతిక్షణం రోషపరితోషవతీ
షు కోపప్రసాదవతీషు తాసు స్త్రీషు విషయే - అనంగస్సశరం ధనురగృహీ
న్న ఉజ్ఝితనిషంగం త్యక్తతూణీరం యథా తథా ఉజ్ఝామాసను తత్యాజ కిం ఉ
జ్ఝ తేర్లిటి ఇజాదేశ్చ గురుమతోన్నృచ్ఛ ఇత్యామ్ ప్రత్యయః-ఉత్ప్రేక్షా సుధను
గ్రహణం పరితుష్టాసు త్యాగశ్చ రోషపరితోషాభ్యాము త్ప్రేక్ష్యతే అస్య
థా రోషానంతరం పరితోషః పరితోషానంతరం రోషశ్చ నస్యాతామితి భావః-
రోషపరితోషయోర్ధనుగ్రహణోజ్ఝాభ్యాం యథాసంఖ్యేన అన్వయా
ద్యథాసంఖ్యాలంకారః- తేనోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావేన సంకరః॥.........

మూ, ౩౫ { శంకయాన్యయువతౌ వనితాభిః ప్రత్యభేది దయిత
స్స్ఫుటమేవ। న క్షమం భవతి తత్త్వవిచారే మత్సరే
ణ హతసంవృతి చేతః॥ .... }

౩౫॥ శంకయేతి॥ వనితాభిరన్యయువతౌ సపత్న్యాం శంకయా తత్సంగశం
కామాత్రేణ దయితః స్ఫుటమేవ-నిశ్చితవదేవ ప్రత్యభేది సిద్ధవత్కృతోక్త్యా నిస్తో
టిత ఇత్యర్థః-అనుచితోయమవిమృశ్యమిథ్యాభియోగ ఇతి శంకాం పరిహర
తి నేతి మత్సరేణ వైరేణ హతా సంవృతి గోప్యగోపనం యస్య తచ్చేతస్తత్త్వ
విచారే భూతార్థచింతాయాం క్షమం సహిష్ణు న భవతి మత్సరగ్రస్తచేతసా
మేష స్వభావ ఇతి భావః - సామాన్యేన విశేషణ సమర్థన రూపోర్థాంతర
న్యాసః॥ ....

మూ, ౩౧ — ఆననైర్విచకసే హృషితాభిర్వల్లభానభితనూభి
రభావి। ఆర్ద్రతాం హృదయమాప చ రోషో లోల
తిష్మ వచనేషు వధూనామ్॥ ....

౩౧॥ ఆననైరితి॥ వల్లభానభివల్లభసమీపమిత్యర్థః। అభిరభాగ ఇతిలక్షణా ర్థేః కర్మప్రవచనీయత్వాత్ ద్వితీయా। వధూనామాననైర్విచకసే వికసితం భావేలిట్ తనూభిర్గాత్రైర్హృషితాభిః పులకితైః హృషేర్లోమస్వితీడా గమః। అభావి భూతం భావేలుఙ్ - హృదయం చార్ద్రతాం ద్రవత్వమాపకా ఠిన్యం జహావిత్యర్థః వచనేషు రోషః కోపః లోలతిష్మ చలతిష్మ వచనగతరో షః వక్రతాపి నివృత్తేత్యర్థః - అత్ర వధూనామాననవికాసాద్యనేకక్రియా యౌగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః। గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతిలక్షణాత్॥ .... ; ....

మూ, ౩౨ — రూపమప్రతివిధానమనోజ్ఞం ప్రేమ కార్యమనపే
క్ష్య వికాసి। చాటు చాకృతకసంభ్రమమాసాం కా
ర్మణత్వమగమద్రమణేషు॥ . ...

౩౨॥ రూపమితి॥ అప్రతివిధానమప్రతియత్నమేవ మనోజ్ఞం స్వభావసుంద రమిత్యర్థః। రూపమాకృతిః కార్యం ప్రయోజనమనపేక్ష్య వికాసి వర్ధమానం అనౌపాధికమిత్యర్థః ప్రేమాకృతకసంభ్రమం అకృత్రిమసంరంభం చా టుప్రియవచనమాసాం స్త్రీణాం రమణేషు విషయే కార్మణత్వం వశీకరణ కర్మత్వం* వశక్రియా సంవననం - మూలకర్మ తు కార్మణమిత్యమరః। తమన్త్రాత్ కార్మణో ణితిస్వార్థేణ్ ప్రత్యయః - అగమత్ - (ప్రా)ప్తానిగమేర్లుఙ్ చ్లేరఙాదేశః - అత్ర రూపాదిష్వారోప్యమాణస్య కార్మణత్వస్య ప్రకృ తోపయోగాత్పరిణామాలంకారః॥ ....

మూ, ౩౩ — లీలయైవ సుతనోస్తులయిత్వా గౌరవాఢ్యమపిలావ
ణికేన। మానవంచనవిదా వదనేన క్రీతమేవ హృద
యం దయితస్య॥ ....

౩౩॥ లీలయేతి॥ లావణ్యం కాంతివిశేషోఽస్యాస్తీతి లావణికం లావణ్యాత్ ఠఙ అత ఇనఠనావితి ఠన్ప్రత్యయే ఠస్యేకః యస్యేతిలోపే హలస్తద్ధితస్యేతి కారలోపః - అస్య త్రతులవణం పణ్యమస్యేతి లావణికో లవణపణ్యవహా ... తేన లావణికేన మానవంచనవిదా అహంకారహరణచతురేణ

అన్యత్ర పరిమాణప్రతారణపటునా సుతనోః స్త్రియాః వదనేన కత్రాగౌరవాఢ్యం గాంభీర్యసంపన్న మపి అన్యత్ర గురుత్వయుక్తమపి దయితస్య హృదయం నాయకచిత్తం లీలయా విలాసేనైవ తులయిత్వా చాలయిత్వా అన్యత్ర నాయాసేనైవోన్నాయ గుర్వపి లఘుతయా మీత్వేత్యర్థః - క్రీతం వశీకృతమేవ అన్యత్ర మూల్యదానేన స్వీకృతమేవ అత్ర విశేషణసామ్యాత్ వదనే వణిక్త్వస్య హృదయే పణ్యత్వస్య చ ప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః- వాచ్యస్య హృదయస్య ప్రతీయమానపణ్యాభేదేన క్రీతత్వోక్తేరలౌకికే హృదయావర్జనే లౌకికక్రయవ్యవహారసమారోపః॥ ....

మూ, ౩౯ { స్పర్శభాజి విశదచ్ఛవిచారౌ కల్పితే మృగదృశాం
సురతాయ। సన్నతిం దధతి పేతురజస్రం దృష్టయః
ప్రియతమే శయనే చ॥.................... }

౩౯॥ ఏవం మదనానుభావం వర్ణయిత్వా సంప్రతి సురతకేళీం వర్ణయితుం ప్రస్తౌతి- తత్ర సురతం ద్వివిధం బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి బాహ్యం చేక్షణ ప్రభాషణాశ్లేషచుంబనాద్యనేకభేదభిన్నం తత్ర దృష్టివిశేషం తావదాహ॥ స్పర్శేతి॥ స్పర్శభాజి సుఖస్పర్శే విశదా విమలా యా ఛాయా ఛవిః కాంతిః తయా చారౌ రమ్యే సురతాయ కల్పితే రతిసుఖదత్వేన సృష్టే విహారయోగ్యతయా సజ్జీకృతే చ సన్నతిమానుకూల్యం ప్రావీణ్యం చ దధతి దధానే ప్రియతమే శయనే చ మృగదృశాం దృష్టయః స్త్రీణాం నేత్రాణి అజస్రమవిచ్ఛిన్నం పేతుః పతితాః యుగపదుభయాలోకనాత్ అభిలాషం వ్యంజయామాసురిత్యర్థః- అత్ర ప్రియతమశయనయోః ప్రకృతయోరేవ ధర్మసామ్యాదౌపమ్యప్రతీతేః కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా॥.....................................

మూ, ౪౦ { యాని రాగతరలైరపి తిర్యక్ప్రాప్తిభిః శ్రుతిగుణేన
యుతస్య। దీర్ఘదర్శిభిరకారి వధూనాం లంఘనం
నయనయోః శ్రవణస్య॥ .... }

౪౦॥ యానీతి॥ రాగేణ తరలైశ్చపలైరపి దర్శనోత్సుకైరపీత్యర్థః యాని ప్రియోతిర్యక్ప్రాప్తిభిః త్రపయా విప్రసారిభిః దీర్ఘదర్శిభిరాయతాలోకనవ్యాపారైరిత్యర్థః- అన్యత్ర రాగద్వేషచపలైః అతఏవ తిర్యక్ప్రాప్తిభిః కుటిలవృత్తిభిరపి దీర్ఘదర్శిభిః ఆగామికార్యజ్ఞైరిత్యర్థః వధూనాం నయనైః శ్రుతిగుణేన శబ్దగ్రహణపాటవేన యుతస్య శ్రూయతే నేనేతి శ్రవణం శ్రో

త్రాంతస్యలంఘనమతిక్రామోనాకారికణాణంతవిశ్రాంతమిత్యర్థః అన్య
త్రన్సుశ్రవణమభ్యాసఇతియావత్ సైవగుణః తేనయుతస్య భ్రూయుతఇతి
శ్రవణంశాస్త్రాంతస్యలంఘనంనాకారిరాగిద్వేషగ్రస్తోపిశాస్త్రజ్ఞఃకదా
చిచ్ఛాస్త్రాతిక్రమాన్నభేతీతిభావఃఅయంచవ్యవహారోనయనేప్యారాగతర
లైరిత్యాదిశ్లిష్టవిశేషణమహిమ్నా గమ్యతఇతిసమాసోక్తిప్రభేదః-ఇయంచ
రాగస్పృష్టిగౌత్సుక్యానుభావః॥ ....

మూ, ౪౧ { సజ్జాధ్యేష్వరభిధాతుమనీశాసమ్ముఖీనచ బభూవది
దృక్షుః। స్పర్శనేనదయితస్యనతభ్రూరంగసంగ
చపలాపిచకంపే॥ .... }

౪౧॥ సజ్జాధ్యేతి॥నతభ్రూః స్త్రీ సంకథాయాంసంభాషణేష్వచ్ఛురిచ్ఛావత్యపిక్షి
విన్దురిచ్ఛురిత్యుప్రత్యయాంతోనిపాతః అభిధాతుంభాషితుంఅనీశా అక్ష
మాబభూవదిదృక్షుఃద్రష్టుమిచ్ఛురపిదృశేస్సన్నంతాదుప్రత్యయఃసంముఖీఅ
భిముఖీనబభూవఅంగసంగచపలాగాత్రస్పర్శలోలాపినయతస్య నాయక
స్యస్పర్శనేనచకంపేకంపితవతీ - ఏతేచకంపాదయోలజ్జాసాధ్వసానుభా
వాఃలజ్జావిజితమన్మథేయంముగ్ధా॥ ....

మూ, ౪౨ { ఉత్తరీయవినయాత్త్రపమాణారుంధతీకిలతదీక్ష
ణమార్గమ్। ఆవరిష్టవికటేనవివోఢుర్వక్షసైవకుచ
మండలమన్యా॥ .... }

౪౨॥ అథాలింగనంవర్ణయతి॥ఉత్తరీయేతి॥అన్యా స్త్రీ ఉత్తరీయవినయాత్
ఉత్తరీయాంశుకాకర్షణాత్త్రపమాణాతదీక్షణమార్గంతస్యవోఢుర్దృ
ష్టిపథం అరుంధతీకిలఆవృణ్వతీవనతువస్తుత ఇతికిలార్థఃవికటేనవిశాలేన
ఃఓశంకటంవిశాలంస్యాత్కరాళంవికటంత్రయేణివైజయంతీసంప్రోదశ్చకట
జితి చకారాద్వేఃకటచ్ ప్రత్యయఃవివోఢుఃపరిణేతుఃవక్షసైవకుచ మండల
మావరిష్టఆవృతవతీకుచావరణవ్యాజేనఆలింగితవతీత్యర్థః - వృణోతేలుఙిత
జ్ అడాగమః-అత్రకుచసంవరణేనఆలింగనేచ్ఛానిగూహనాత్ మీలనభేదః-ఏ
షాలజ్జామన్మథమధ్యస్థామధ్యమా॥ ....

మూ, ౪౩ { అంశుకంహృతవతాతనుబాహుస్వస్తికాపిహిత
ముగ్ధకుచాగ్రా। భిన్నశంఖవలయంపరిణేత్రాపర్య
రంభిరభసాదచిరోఢా॥ .... }

౪౩॥ అంశుకమితి ॥ అంశుకముత్తరీయం హృతవతా పరిణేత్రా భర్త్రా తత న్వోః కృశయోః బాహ్వోః స్వస్తికో బంధవిశేషస్తేనపిహితే తిరోహితే ముగ్ధే సుందరే కుచాగ్రే యయా సా తథోక్తా అచిరోఢా నవోఢా భిన్నాని శంఖస్య వలయాని యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా రభసాద్వేగాత్ పర్యరంభి గాఢమాశ్లిష్టేత్యర్థః - రభేర్ణ్యంతాత్ కర్మణి లుఙ్ క్ష రభేరశబ్లిటోరితి నుమాగమః - ఏషా చ ముగ్ధా॥ ....

మూ, ౪౪ { సంజహార సహసా పరిరబ్ధప్రేయసీషు విరహాయ్య్య
విరోధమ్। సంహితం రతిపతిస్స్మితభిన్నక్రోధమాశు
తరుణేషు మహాస్త్రమ్॥ .... }

౪౪॥ సంజహారేతి॥ తరుణేషు యువసు విరోధం ప్రణయకలహం విరహయ్య విహాయ రహయతేః స్వార్థణ్యంతాత్ ల్యపి లఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః సహసా పరిరబ్ధాః ప్రేయస్యో యైస్తేషు పరిరబ్ధప్రేయసీష్వాశ్లిష్టవధూకేషు సత్స్వితి ఈయసశ్చేతి నిషేధాత్ కబభావః ఈయసో బహువ్రీహౌ ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇత్యుపసర్జనహ్రస్వనిషేధః రతిపతిః కామః సంహితం ప్రాగారోపితం మహాస్త్రం సమ్మోహనాస్త్రం స్మితభిన్నక్రోధం స్వప్రయత్నసాఫల్యాత్ స్మితముద్రితపూర్వరోషం యథా తథా ఆశు సంజహార - సిద్ధార్థే సాధనానవకాశాదిత్యర్థః - పరిరంభాంతో యూనాం విగ్రహ ఇతి భావః॥ ....

మూ, ౪౫ { స్రంసమానముపయంతరి వధ్వాశ్లిష్టవత్యుపసప
త్ని రసేన। ఆత్మనైవ రురుధే కృతినేవ స్వేదసంగి
వసనం జఘనేన॥ .... }

౪౫॥ స్రంసమానమితి॥ ఉపయంతరి భర్తరి రసేన రాగాంధతయేత్యర్థః ఉపసపత్ని సపత్నీసమీపే - సమీపార్థేఽవ్యయీభావే - నపుంసకహ్రస్వత్వం శ్లిష్టవత్యాశ్లిష్టవతి సతి స్రంసమానం స్పర్శసుఖపారవశ్యాత్ భ్రశ్యమానం తథాపి స్వేదసంగి స్వేదేన సాత్త్వికేన సక్తం వధ్వాః వసనం కృతినా కుశలేన స్వస్యేదం లాఘవమితి జానతేవేత్యర్థః - జఘనేన కర్త్రా ఆత్మనైవ స్వయమేవ రురుధే రుద్ధం సాత్త్వికేనైవేతి భావః - స్వేదహేతుకస్యైవ స్రస్తనిరోధస్య జ్ఞానహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ....

మూ, ౪౬ { పీడితే పర ఉరః ప్రతిపేషం భర్తరి స్తనయుగేన యు
వత్యాః। స్పష్టమేవ దళతః ప్రతినార్యాస్తన్మయ
త్వమభవద్ధృదయస్య॥ .... }

౪౬॥ పీడితేతి॥ యువత్యాః యువతేః స్తనయుగేన కుచయుగేన భర్తరి పురో గ్ర
సపత్నీ సమక్షమేవ ఉరః ప్రతిపిష్యే ఉరః ప్రతి పేషం క్షపరిక్లిశ్యమానే చేతిణము
ల్ ప్రత్యయః, కృన్మేజంత ఇత్యవ్యయసంజ్ఞా పీడితే సతి దళత ఈర్ష్యయా
దీర్యమాణస్య ప్రతినార్యాస్సపత్న్యాః హృదయస్య తన్మయత్వం భర్తృతా
దాత్మ్యం స్ఫుటమభవదేవ- అన్యథా కథమన్యపీడనాదన్యస్య దళనమితి భా
వః- అత ఏవేయమసంగత్యలంకారోపజీవినీ తన్మయతోత్ప్రేక్షేతి సంకరః.
కార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వే స్యాదసంగతిః॥ ....

మూ, ౪౭ { దీపితస్మరమురస్యుపపీడం వల్లభే ఘన మభిష్వజమానే। చక్రతామయయతుః కుచకుంభౌ సుభ్రువః కఠినతాతిశయేన॥ .... }

౪౭॥ దీపితేతి॥ వల్లభే దీపితస్మరమ ద్దీపిత కామం యథా తథా ఉరస్యుపపీడ్య ఉ
రస్యుపపీడం సప్తమ్యాం చోపపీడరుధకర్షః ఇతి ణముల్ తత్పురుషే కృతి బహు
ళమిత్యలుక్ ఘనం గాఢమభిష్వజమానే పరిరంభమాణే సతి * పరిరంభః పరి
ష్వంగః సంశ్లేష ఉపగూహనమిత్యమరః- సుభ్రువః కుచకుంభౌ కఠినతాతిశయే
న చక్రతాం పరిమండలతాం - నయయతుః- న ప్రాప్తౌ అత్ర గాఢాలింగనాత్
కుచకుంభయోః చక్రత్వ సంబంధేపి అసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదాలంకారః॥

మూ, ౪౮ { సంప్రవేష్టుమివ యోషిత ఈషుశ్శ్లిష్యతాం హృదయమిష్టతమానామ్। ఆత్మనస్సతతమేవ తదంతర్వర్తినో న ఖలు నూనమజానన్॥ .... }

౪౮॥ సంప్రవేష్టుమితి॥ యోషితః శ్లిష్యతామాలింగితవతామిష్టతమానాం
హృదయం సంప్రవేష్టుమీషురిచ్ఛంతి స్మేవేతి గాఢాశ్లేషనిమిత్తా క్రియాస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా గుణస్వరూపోత్ప్రేక్షావాదివత్ భేదాత్ - అత ఏవాత్మనః
స్వాః సతతమేవ తదంతర్వర్తినః తేషామిష్టతమానాం అంతర్హృదయే
ష్వవస్థితాన్నాజానన్నూనం - అన్యథా కథం పునః ప్రవేశేచ్ఛేతి భావః- ఇ
యం అజ్ఞానోత్ప్రేక్షా - పూర్వోత్ప్రేక్షాసాపేక్షేతి సజాతీయసంకరః॥

మూ, ౪౯ { స్నేహనిర్భరమధస్తవధూనామార్ద్రతాంవపురసంశయమంతః। యత్ని గాఢపరిరంభిణి వస్త్రక్నోపమంబు వవృషే మదనేన॥ .... }

౪౯॥ స్నేహేతి॥ స్నేహనిర్భరం ప్రేమరసపూర్ణం తైలాదిద్రవ్యపూ

ణాంచ* స్నేహోఽస్త్రీ ద్రవహార్దయోరితి వైజయంతీ॥ అత ఏవ వధూ
నాంవపురంతరార్ద్రతాం ద్రవత్వంఅథ చ- స్నేహద్రవ్యపూరణాదంత
రార్ద్రత్వంభవతీతి భావః - అసంశయ సంశయస్యాభావః అర్థాభావేఽవ్య
యీభావః- కుతః యద్యస్మాత్ యోషితాం గాఢంపరిరంభత ఇతి గాఢపరిరం
భిణి గాఢాశ్లేషిణి సతి-అనేనవపుషా కర్త్రా నవ స్త్రం క్నూయిత్వాపరిషి
చ్యేవ స్త్ర క్నోపయం క్నూయీ ధాతోర్ణ్యంతాత్ క్త్వా అర్తిహ్రీత్యాదినా పు
గాగమే చేలెక్నోపేరితి ణముల్ ప్రత్యయః- అంబువర్షేవృష్టం కర్త్ర ణిలి
ట్-అంతరనార్ద్రస్య నిష్పీడనాద్బహిరంబుస్రావాసంభవాత్తన్నిష్పత్తే
యమంతరార్ద్రత్వోత్ప్రేక్షా ప్రియాంగసంగాత్తథాస్విన్నేతి సాత్త్వికో
దయోక్తిః॥ ....

మూ, ౫౦ { నస్మమాతివపుషః ప్రమదానామంతరిష్టతమసంగ
మజన్మా। యద్బహిర్బహురవాప్య వికాసం వ్యాన
శే తనురుహాణ్యపి హర్షః॥.......................... }

౫౦॥ నేతి॥ ప్రమదానాం ఇష్టతమసంగమేన జన్మ యస్య సః ఇష్టజన్మాద్యుత్తరప
దత్వాద్వ్యధికరణబహువ్రీహిరితి వామనః బహుర్విపులః* విపులానేకయో
ర్బహురితి వైజయంతీ-హర్షో వపుషః అంతః న మాతి స్మ అత్యుద్రేకాన్నాం
తః స్మమిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా-కుతః యద్యస్మాత్ బహిర్వపుషో బహిర్వికాసంవ్య
ద్ధిమవాప్య తనూరుహాణి రోమాణ్యపి వ్యానశే వ్యాపకత్తరితి లిట్ అశ్నోతే
శ్చేతి నుడాగమః-అత్ర వధూహర్షస్య బహిర్వికాసనిమిత్తకాంతరమానో
త్ప్రేక్షా- ఆనందరోమాంచయోః శ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయాతిశయో
క్త్యనుప్రాణితేతి సంకరః॥...

మూ, ౫౧ { యత్ప్రియవ్యతికరాత్ప్రమదానామంగజేన పుళ
కేనబభూవే। ప్రాపి తేనభృశముచ్ఛ్వసితాభిర్నీవి
భిస్సపదిబంధనమోక్షః॥ .... }

౫౧॥ యదితి॥ ప్రమదానాం స్త్రీణాం ప్రియస్య భర్తుర్వ్యతికరాత్ - సం
స్పర్శాత్ సంగమాచ్చాంగజేన అంగవ్యాపినా పుత్రేణ చ పులకేన బభూవే భూ
తమితి యత్ భావే లిట్ - తేన పులకోదయేన పుత్రోదయేన చ భృశ
ముచ్ఛ్వసితాభిరుచ్ఛ్వానాభిః మోక్షాశయా ఆశ్వాసితాభిశ్చ నీవీభిః లక్షణ
యా కటీవస్త్రైః అన్యథా బంధనశబ్దేన చ పౌనరుక్త్యాత్ సపది బంధనమోక్షో

గ్రంథిభేదో నిగళమోచనంచ ప్రాపి ప్రాప్తః కర్మణిలుఙ్ అభ్యుదయేషు రాజా
నోబంధాన్మోచయంతీతి భావః అత్ర ప్రకృతపులకనీవిగతాంగజత్వోచ్ఛ్వసి
తత్వాదివిశేషణసామ్యాత్ స్పంధనమోక్షసంబంధాచ్చాప్రకృతపుత్రకారా
గతప్రతీతేః సమాసోక్తిరలంకారః॥ ....

మూ, ౫౨ { హ్రీభరాదవనతం పరిరంభే రాగవానవటుజేష్వవ
కృష్య। అర్పితోష్ఠదళమాననపద్మం యోషితో ము
కుళితాక్షమధాసీత్ ॥ .... }

౫౨॥ అథచుంబనక్రీడాం వర్ణయతి॥ హ్రీతి॥ పరిరంభే ఆలింగనే హ్రీరేవభ
రస్తస్మాదవనతం భారాక్రాంతం నమతీతి భావః- అర్పితం స్వముఖేనిహితం
ఓష్ఠ ఏవదళం యస్య తద్యోషిత ఆననమేవపద్మం రాగవాన్ రాగీ అవటుజేషు
చరమశిరోరుహేషు* అవటుర్ఘాటా కృకాటికేత్యమరః- అవటుజాకర్ణ
ణాదున్నమయ్యేత్యర్థః॥ ముకుళితాక్షం ముఖనిమీలితాక్షం యథాతథా బ
హుప్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్షచ్ అధాసీత్ పపౌ ధేట్ లుఙ్ ౪ ఆదేచ ఇ
త్యాత్వం౪ అస్తిసిచోపృక్త ఇతీడాగమః- అత్రాననోష్ఠస్య పద్మదళత్వరూప
ణాత్ తద్రాగిణాం మధుపత్వం గమ్యత ఇతి ఏకదేశవివర్తిరూపకమ్॥ ......

మూ, ౫౩ { పల్లవోపమితి సామ్యసపక్షం దష్టవత్యధరబింబమ
భీష్టే। పర్యకూజి సరుజేవ తరుణ్యాస్తారలోలవలయే
నకరేణ॥ .... }

౫౩॥ పల్లవేతి॥ పల్లవేనోపమిత్యా సాదృశ్యేన యత్సామ్యం తేన సపక్షం ఉభ
యోరపి పల్లవైకోపమానత్వసాధర్మ్యాత్ సుహృద్భూతం అధరో బింబమివ త
దధరబింబం అభీష్టే ప్రియతమే దష్టవతి సతి సహరుజా సరుక్ తేన సరుజేవ స
వ్యథేనేవ* స్త్రీ రుగ్రుజాచోపతాపేత్యమరః - తారాణ్యుచ్చైః క్రోశం
తిఘుతః లోలాని చలాని వలయాని కంకణాని యస్య తేన తరుణ్యాః కరేణపర్య
కూజి పరికూజితం భావేలుఙ్ సుహృద్దుఃఖాద్దుఃఖాయంతే సుహృద ఇతిభావః అ
త్ర కంకణధ్వానస్య కరకూజనస్య పిసూనాన హేతుకస్య సరుజేవేతి రుగ్ఘేతుక
త్వముత్ప్రేక్ష్యతే। ....

మూ, ౫౪ { కేనచిన్మధురముల్బణరాగం బాష్పతప్తమధికం విర
హేషు। ఓష్ఠపల్లవమపాస్య ముహూర్తం సుభ్రువ
స్సరసమక్షిచుచుంబె॥ .... }

౫౪॥ కేనేతి॥ కేనచిద్రాగిణా మధురం రసవంతం ఉల్బణం గాఢం తం తథాపి విరహేప్యధికం బాష్పేణ విరహోష్మణా తప్తం సుభ్రువః ఓష్ఠపల్లవముపాస్య సరసం సార్ద్రం శీతమక్షి చచుంబే చుంబితం అత తప్తత్వరసవత్వయోర్విశేషణగత్యా ఓష్ఠపల్లవత్యాగాక్షిచుంబనద్వయహేతుకం కావ్యలింగం సాపేక్షత్వాత్సంకీర్యతే॥ ....

మూ, ౫౫ { రేచితం పరిజనేన మహీయః కేవలాభిరత దంపతి ధామ। సామ్యమాప కమలాసఖవిష్వక్సేనసేవిత యుగాంతపయోధేః॥ .... }

౫౫॥ ఏవం బాహ్యసురతముక్త్వాభ్యంతరసురతవర్ణనాం ప్రస్తౌతి॥ రేచితమిత్యాదినా-పరిజనేన రేచితం రిక్తీకృతం అత ఏవ కేవలౌ ఏకాకినౌ అభిరతౌ అనురక్తౌ-దంపతీ జంపతీ జాయాపతీ ఏవ యస్మిన్ తత్ * దంపతీ జంపతీ జాయాపతీ భార్యాపతీ సమావిత్యమరః॥ రాజదంతాదిషు జాయాశబ్దస్య దంభావో జంభావశ్చ వికల్పాన్నిపాతితః-మహీయో మహత్తరం ధామ కేలీగృహం కమలాసఖేన లక్ష్మీమాత్రసహచరేణ విష్వక్సేనేన విష్ణునా సేవితస్య అధిష్ఠితస్య యుగాంతపయోధేః సామ్యమాపేత్యుపమాలంకారః- యుగాంతవిశేషణం వివిక్తతాద్యోతనార్థం ఏతేన విహారయోగ్యతోక్తా॥ ....

మూ, ౫౬ { ఆవృతాన్యపి నిరంతరముచ్చైరోషితాముర సిజద్వితయేన। రాగిణాం తత ఇతో విమృశద్భిః పాణిభిర్జగృహిరే హృదయాని॥ .... }

౫౬॥ అథ విస్రంభవిహారానేవాహ॥ ఆవృతానీతి-ఉచ్చైరున్నతేన ఉరసిజద్వితయేన నిరంతరం నీరంధ్రం ఆవృతాని సంవృతాన్యపి యోషితాం హృదయాని వక్షాంసి చేతాంసి తత ఇతో విమృశద్భిః ఇతస్తతః పరామృశద్భిః రాగిణాం పాణిభిః జగృహిరే గృహీతాని-నిగూఢవస్తు హస్తపరామర్శాల్లభ్యత ఇత్యేకత్ర భావః అన్యత్ర కృచ్ఛ్రలబ్ధః ప్రియకరస్పర్శః తాసాం హృదయగ్రాహ్యో భూదితి భావః-నైరంతర్యేణ ప్రతిబధ్నతోరపి కుచయోః కథంచిదంతరం సంపాద్య హృదయాని స్పృష్టాన్యేవేతి వాక్యార్థః- అత్ర ద్వయానామపి హృదయానాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషః॥ ....

మూ, ౫౭ { కామినామసకలాని విభుగ్నైః స్వేదవారి మృదుభిః కరజాగ్రైః॥ అక్రియంత కఠినేషు కథంచిత్కామినీకుచతటేషు పదాని॥ .... }

౫౫॥ కామినామితి॥ స్వేదవారిణా సాత్త్వికేనాంగులిస్వేదేన మృదుభిః కోమలతాంగతైఃఅత ఏవ విభుగ్నైః వినమ్రైః కామినీనాం కరజాగ్రైః నఖాగ్రైః కఠినేషు కామినీకుచతటేషు అసకలాన్యసమగ్రాణి పదాని కథంచిత్ క్రియంత కృతాని కఠినేషు మృదూనాం పదలాభో దుస్సంపాద ఇతి భావః- నఖక్రియా ప్రవృత్తేత్యర్థః-అత్ర కుచానాం మృదుక్షతాభ్యాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౫౬ { సోష్మణః స్తనశిలాశిఖరాగ్రాద్దాత్తఘర్మసలిలైస్త
రుణానామ్ । ఉచ్ఛ్వసత్కమలచారుషు హస్తైర్ని
మ్నానాభిసరసీషు నిపేతే॥ .... }

౫౬॥ సోష్మణ ఇతి॥ సోష్మణః యావనోష్మయుక్తాత్ స్తనావేవ శిలాశిఖరే తయోరగ్రాదుపరిభాగాదాత్తఘర్మసలిలైః ఉష్ణదేశవిహారాత్ ప్రస్విన్నైః తరుణానాం హస్తైఃఉచ్ఛ్వసత్కమలవత్కమలైః చారుషు నిమ్నాసు నాభిష్వేవ సరసీషు నిపేతే పతితం-ఉష్ణస్విన్నానాం కుతశ్చిదున్నతాత్ప్రయసి పాతో యుక్త ఇతి భావః ప్రథమం కుచౌ తతో నాభిదేశమస్పృశన్నిత్యర్థః అత్ర కుచయోశ్శిలాశిఖరత్వేన నాభీనాం సరసీత్వేన చ రూపణాద్ధస్తానామాయస్తపురుషత్వరూపణం గమ్యత ఇతి ఏకదేశవివర్తిరూపకమ్॥ ....

మూ, ౫౭ { ఆమృశద్భిరభితో వలివీచీర్లోలమానవితతాంగులి
హస్తైః। సుభ్రువామనుభవాత్ప్రతిపేదే ముష్టిమే
యమితి మధ్యమిభీష్టైః॥ .... }

౫౭॥ ఆమృశద్భిరితి॥ వలయో వీచయ ఇవ తా వలివీచీరభితః ఆమృశద్భిః లోలమానాశ్చలనశీలాః క్తాచ్ఛీల్యవయోవచనశక్తిషు చానశితి చానశ్ప్రత్యయః నతు శానచ్ లోలేః పరస్మైపదిత్వాత్ అత ఏవ లోలమానాదయశ్చానశీతి వామనః-లోలమానా వితతాః ప్రసారితాశ్చాంగుళయో యేషాం తైర్హస్తైర్యేషాం తైః అభీష్టైః ప్రియతమైః సుభ్రువాం మధ్యం ముష్టిమేయం ముష్టిగ్రాహ్యమిత్యనుభవాదాత్మప్రత్యక్షాత్ ప్రతిపేదే ప్రతిపన్నం నతు ప్రసిద్ధిమాత్రాదితి భావః-అముష్టిమేయస్య ముష్టిమేయతోక్తేరతిశయోక్తిభేదాలంకారః॥

మూ, ౬౦ { పావ్యనాభిహ్రదమజ్జనమాశు ప్రస్థితం నివసనగ్ర
హణాయ । ఔపనీవికమరుంధ కిల స్త్రీ వల్లభస్య క
రమాత్మకరాభ్యామ్॥ .... }

౬౦॥ ప్రాప్యేతి॥ నాభిరేవ నదో హ్రదః నద ఇతి రూపకం తత్ర మజ్జనం ప్రాప్య శుని వసనగ్రహణాయ వస్త్రాకర్షణాయేత్యర్థః- స్నాతస్యైవ వస్త్రగ్రహణం యుక్తమితి భావః- ప్రస్థితం ప్రవృత్తం ఉపనీవి నీవిసమీపే ప్రాయేణ భవమౌపనీవికం తత్ర వ్యాపృతమిత్యర్థః ఉపజానూపకంఠౌపనీవేష్ఠక్ వల్లభస్య కరం స్త్రీ ఆత్మకరాభ్యామనురుంధతీ కిల రోధం నాటితవతీత్యర్థః - రుధేర్లుఙ్ తఙ్॥ ....

మూ, ౬౧ { కామినః కృతరతోత్సవ కాలక్షేప మాకులవధూకరసంగి। మేఖలాగుణవిలగ్న మసూయాం దీర్ఘసూత్రమకరోత్పరిధానమ్॥ .... }

౬౧॥ కామిన ఇతి॥ ఆకులైః ప్రియకరనివారణవ్యగ్రైః వధూకరైః స్త్రీకరైః సంగి సక్తం- మేఖలాయా గుణస్తత్ర విలగ్నం దీర్ఘసూత్రం ఆయతతంతుకం అత్యాయతత్వాద్బహుధా వేష్టితమిత్యర్థః- జడక్రియం చ- దీర్ఘసూత్రశ్చిరక్రియ ఇత్యమరః - ఏవం కృతో రతస్యైవోత్సవస్య కాలక్షేపః కాలవిళంబో యేన తత్- పరిధానం అధోంశుకం కామినః అసూయామకరోత్ - ఇచ్ఛావిఘాతాదీర్ష్యాం జనయామాసేత్యర్థః- అత్ర కరసంగాది పదానాం విశేషణగత్యా అసూయాహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥

మూ, ౬౨ { అంబరం వినయతః ప్రియపాణేర్యోషితశ్చ కరయోః కలహస్య। వారణామివ విధాతుమభీక్ష్ణం కక్ష్యయా చ వలయైశ్చ శిశిఞ్జే॥ .... }

౬౨॥ అంబరమితి॥ అంబరం వస్త్రం వినయతః అపసారయతః ప్రియపాణేః యోషితః కరయోశ్చ తన్నిరోధకయోరితి భావః కలహస్య వారణాం విధాతుం నివారణం కర్తుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా- కక్ష్యయా కాంచ్యా * కక్ష్యా కక్ష్యైవరత్రాయాం కాంచ్యాం గేహప్రకోష్ఠయోరితి వైజయంతీ। కక్షుయోః క్షాంతపాతేతు* కక్ష్యా గ్రాహణికా కాంచీప్రకోష్ఠగజరజ్జుష్వితి విశ్వః- వలయైః కంకణైశ్చాభీక్ష్ణం శిశింజే చుక్రుశే భావే లిట్ *భూషణానాంతు శింజితమిత్యమరః ద్వయోః కలహమానయోః పార్శ్వస్థాః సాక్రోశం వారయంతీతి భావః- శిజిరయం తాలవ్యాదిః నదంత్యాదిః యో పి శిజ్నే॥...............................

మూ, ౬౩ { గ్రంథిముద్గ్రథయితుం హృదయేశే వాససః స్పృశతి మానధనాయాః। భ్రూయుగేణ సపది ప్రతిపేదే రోమభిశ్చ సమమేవ విభేదః॥ .... }

౬౩॥ గ్రంథిమితి॥ హృదయేశే ప్రియేవాససోవస్త్రస్యగ్రంథింబంధనంఉద్గ్రథయితుంవిస్రంసయితుంగ్రంథయతేశ్ప్రేరాదికాత్ తుమున్ప్రత్యయః స్పృశతిస
తిమానధనాయాఃమానవత్యాఃకామిన్యాఇతిశేషః-అతఏవ భ్రూయుగేనరో
మభిశ్చకర్తరితృతీయాసపదిసద్యఃయుగపదేవవిభేదోభంగోహర్షశ్చప్ర
తిపేదేప్రాప్తః అత్రమానవతీత్వాత్కామినీత్వాచ్చనీవిస్పర్శేయుగపదమ
ర్షహర్షయోరుదయాత్తదనుభావయోః భ్రూభంగరోమాంచయోరపి
యుగపదాపిభావఇతిభావః.అత్ర భ్రూభంగరోమాంచక్రియయోస్సము
చ్చయాత్సముచ్చయభేదః పచవిభేదఇతిశ్లేషప్రతిభోత్థాపితాభేదాధ్యవసా
యమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతిసంకరః॥ ....

మూ,౬౪ { ఆశులంఘితవతీష్టకరాగ్రే నీవిమర్ధముకులీకృత
దృష్ట్యా। రక్తవైణికహతాధరతంత్రీమండలక్వణిత
చారుచుకూజే॥ .... }

౬౪॥ ఆశ్వితి॥ ఇష్టస్యప్రియస్యకరాగ్రే హస్తాగ్రే నీవింవస్త్రగ్రంథింఆశు
శీఘ్రంలంఘితవత్యాతిక్రాంతవత్యాఊరుమూలంగతేసతీత్యర్థః- అర్ధ
ముకులీకృతదృష్ట్యాసుఖపారవశ్యాత్ అర్ధనిమీలితాక్ష్యాస్త్రియారక్తో
రక్తకంఠఃస్వయంగానకుశలఃవీణాశిల్పంఅస్యేతివైణికఃవీణావాద్యనిపుణః
శిల్పమితిఠక్ కర్తరి రక్తేనవైణికేనయంత్ర గానకుశలేనహతంవాదితంయదధరం
తంత్రీణాంమండలంసమూహఃబహుతంత్రీకోస్వరమండలాదివీణాభేదఃత
స్యక్వణితమివచారుయథాతథాచుకూజే కూజితంభావేలిట్ అధరగ్రహణం
తత్రమాధుర్యాతిశయాత్ స్పర్శసుఖాతిరేకాత్ తంత్రీకంఠస్వరవ్యతికర
మనోహరః కోపిరణితసర్వస్వభూతఃకంఠకూజితవిశేషఃకృత ఇత్యర్థః అ
తఏవరక్తవైణికఇతివిశేషణంక్వణితచారిత్యుపమాలంకారః॥. ....

మూ,౬౫ { ఆయతాంగులిరభూదతిరిక్తఃసుభ్రువాంకృశిమశా
లినిమధ్యే। శ్రోణిషుప్రియకరఃపృథులాసుస్పర్శ
మాపసకలేనతలేన॥ .... }

౬౫॥ ఆయతేతి॥ఆయతాఃఅంగుళయోయస్యసఃప్రియకరఃకృశస్యభావః
కృశిమాకార్శ్యంపృథ్వాదిభ్యఇమనిజ్వాకరణోతోహలాదేర్లఘోరితి
రేఫాదేశః-తేనశాలతేశోభతేతస్మిన్సుభ్రువాంమధ్యేఅతిరిక్తోధికోఽభూ
త్ మధ్యస్యఅతికార్శ్యాదస్పృష్టైకదేశోభూదిత్యర్థః-పృథులాసుశ్రోణి

ష్మపునఃసకలేనకృత్స్నేనతలేనఅంతర్భాగేనస్పర్శమాపక్రమేణ శ్రోణే
మస్పృశదిత్యర్థః-అత్ర కరస్యానధ్యానతిరేకేవ్యతిరేకోక్తేరతిశయోక్తిః॥

మూ, ౬౬ { చక్రిరేవలలనోరుషురాజీఃస్పర్శలోభవశలో
లకరాణామ్। కామినామనిభృతాన్యపిరంభాస్తం
భకోమళతరేషునఖాని ॥ .... }

౬౬॥ చక్రిరితి॥ స్పర్శలోభవశేనోరుస్పర్శతృష్ణాపరతంత్రేణలోలకరాణాంచం చలపాణీనాంకామినాం అనిభృతాన్యపినఖానిరంభాస్తంభకోమలతరేషుకదళీకాండకోమలస్వరూపేషు లలనానామూరుషురాజీః రేఖాశ్చక్రిరేవఊరుపరామర్శనాంతరీయకనఖస్పర్శమాత్రాదేవరేఖాజాతా ఇత్యర్థః అత్రకోమలతాయాఏవిశేషణగత్యారాజీకరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః॥ ....

మూ, ౬౭ { ఊరుమూలచపలేక్షణమస్యైర్వతంసకుసు
మైఃప్రియమేతాః। చక్రిరేసపదితానియథార్థం
మన్మథస్యకుసుమాయుధనామ॥.......... .. .. }

౬౭॥ ఊర్వితి॥ఏతాః స్త్రియఃఊరుమూలేసక్థిమూలే చపలేక్షణంలోలచక్షుషంప్రియంమైర్వతంసకుసుమైఃకర్ణావతంస పుష్పైః వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యకారలోపఃఅఘ్నన్ అతాడయన్ హంతేర్లఙ్ గమహనేత్యాదినాఉపధాలోపః హోహంతేరితికుత్వంతాని వతంసకుసుమానిమనోమథ్నాతీతిమన్మథఃపృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - తస్య మన్మథస్యకుసుమాన్యాయుధాన్యస్యేతికుసుమాయుధఇతియన్నామతద్య థార్థంచక్రిరేచక్రుఃతత్కార్యకారిత్వాదితిభావః - అత్రావతంసేష్వా రోప్యమాణస్యమన్మథాయుధత్వస్యప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః॥

మూ, ౬౮ { ధైర్యముల్బణమనోభవభావా వామతాంచవ
పురర్పితవత్యః। వ్రీడితంలలితసౌరతధార్ష్ట్యై
స్తేనిరేభిరుచిరేషురమణ్యః॥ .... }

౬౮॥ ధైర్యమితి॥ రమణ్యఃఉల్బణఉద్రిక్తోమనోభవభావోరతిరాగోయాసాంతాఃఅపిఅభిరుచిరేషుప్రియేషుధైర్యమౌదాసీన్యంతేనిరేచక్రుఃవపుః స్వాంగంఅర్పితవత్యోపియథేష్టకరణాయదత్తవత్యోపివామతాంవక్రతాం చతేనిరేలలితంమనోహరంసౌరతంసురతసంబంధిధార్ష్ట్యంప్రాగల్భ్యం

యాసాంతా స్తథాపి వ్రీడితం వ్రీడాం తేనిరే ఇహ స్త్రీణాం రహసి రాగాం
గారణధాష్ట్యాదిగుణా అప్యాగంతుకతయా సహజధైర్యవక్రతాప్రీతి
శైః పునః పునః ప్రతిబధ్యంత ఏవేతి భావః - అత్ర రాగాదీనాం ధైర్యాదిభిః స
హానవస్థానలక్షణవిరోధస్య సహజాగంతుకత్వాభ్యాం సమాధానీకరణాత్ విరో
ధాభాసోలంకారః - ధైర్యాదిగుణసముచ్చయాత్సముచ్చయాలంకారశ్చేతి
సంకరః॥ ....

మూ, ౬౯ { పాణిరోధమవిరోధితవాంఛం భర్త్సనాశ్చ మ
ధురస్మితగర్భాః। కామినస్స్మ కురుతే కరభోరూ
హారి శుష్కరుదితంచ సుఖేపి॥ .... }

౬౯॥ పాణీతి॥ కరభ ఇవ ఊరూ యస్యాస్సా కరభోరూః స్త్రీ। ఊరూత్తరప
దాదౌపమ్యే ఇత్యూఙ్ ప్రత్యయః* మణిబంధాదాకనిష్ఠం కరస్య కరభో బహిరి
త్యమరః అవిరోధిత వాంఛం అనివారిత ప్రియమనోరథం యథాతథా కామి
నః పాణిరోధం నీవీమోక్షణవ్యాపృతస్య ప్రియపాణే ర్నివారణం కురుతేస్మ
తథా మధురం మనోహరం స్మితం గర్భోఽంతర్వర్తి యాసు తాః మందహాసమి
శ్రా భర్త్సనాః తర్జనాశ్చ కురుతేస్మ సుఖేపి అధరపీడనాదౌ సుఖాతిరేకేస
త్యపి హారి మనోహారి శుష్కరుదితం అనశ్రుత్వాదనార్ద్రం రోదనంచకు
రుతేస్మ స్త్రీణామేష స్వభావో యదిష్టమప్యనిష్టవన్నివారయంత్యేవ సు
రతసుఖముపభుంజత ఇత్యర్థః అత్ర సుఖేపి దుఃఖవదుపచారాత్ కుట్టమితా
ఖ్యోనుభావో ద్రష్టవ్యః* కేశాధరాదిగ్రహణే మోదమానాపి మానసే దుః
ఖితేవ బహిః కుప్యేద్యత్ర కుట్టమితం హి తదితిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౭౦ { వారణార్థపదగద్గదవాచా మీర్ష్యయా ముఖ
రపత్రపయా చ। సర్వతైస్మ సుదృశామనుకూలం ప్రా
తికూలికతయైవ యువానః॥ .... }

౭౦॥ వారణార్థేతి॥ ఈర్ష్యయా అక్షిపీడనాసహిష్ణుతయా అపత్రపయా
రహస్యప్రకాశనవైలక్ష్యేణ చ ముహుర్వ్యాగణార్థపదేషు మామేత్యాదిని
షేధవాచకశబ్దప్రయోగేషు గద్గదవాచా స్ఖలదక్షరాం సుదృశాం ప్రతికూలం
వర్తంత ఇతి ప్రాతికూలికాః ప్రతికూలకారిణః ॥ తత్ప్రత్యనుపూర్వమీప
లోమకూలమితి ఠక్ తత్తయా ప్రాతికూలికతయైవ ప్రతికూలాచరణేనైవ యు
వానో సుకూలమిష్టం సర్వతైస్మ కృత్రిమనివారణావ్యత్వ ప్రతికూలమివాచ

రితంఅధరపీడనాదికంతత్రాసామిష్టత్వాదనుకూలమేవేతి ప్రతికూలాచరణ మేవానుకూలాచరణంభవతీత్యర్థః- అతఏవప్రతికూలమప్యనుకూలమితివి రోధాభాసోలంకారః॥ ....

మూ॥ ౨౧ { అన్యకాలపరిహార్యమజస్రంతద్ద్వయేనవిదధే౽ప్యనయ
మేవ। ధృష్టతామగమసిభర్తృషు తాభిర్నిర్దయ
త్వమితరైరబలాసు॥ .... }

౨౧॥ అన్యేతి॥అజస్రంనిత్యంఅన్యకాలపరిహార్యంసురతేతరకాలేత్యాజ్యం తత్ద్వయంకర్మద్వయమేకత్రైవవిదధే-విహితమేవ - ధాఞఃకర్మణిలిట్- ఏతదేవవ్యనక్తిరహసితాభిరబలాభిః భర్తృషువిషయేప్రియవిషయేధృష్ట తాధీరతావిదధేఇతరైర్భర్తృభిరబలాసు దుర్బలాసు స్త్రీషునిర్దయ త్వంచవిదధేఅన్యదాపుంసాంస్త్రీషుదయాతాసాంచతేషుప్రాగల్భ్యమను లంకారఃతద్వ్యత్యయస్సురతేషుతుతద్విరుద్ధమేవాలంకారఃఇతిభావః- అత్రస్త్రీ పుంసధార్ష్ట్యనిర్దయత్వయోఃప్రకృతయోర్విధానక్రియాయోగపద్యం గమ్యతఇతితుల్యయోగితాభేదః॥ ....

మూ, ౨౨ { బాహుపీడనకచగ్రహణాభ్యామాహతేన నఖదం
తనిపాతైః।బోధిత స్తనుశయ స్తరుణీనామున్మిమీల
విశదంవిషమేషుః ॥ .... }

౨౨॥ బాహ్వితి॥తరుణీనాంతనౌశేతఇతితనుశయస్తనుషుసుప్తః; అధికరణే శేతేరిత్యచ్ ప్రత్యయఃవిషమేషుఃకామఃబాహుపీడనంనిర్దయాశ్లేషఃకచ గ్రహణంకేశాకర్షణంతాభ్యామాహతేనముష్టిహతేనచనపుంసకేభావే క్తఃనఖానాందంతానాంచనిపాతైర్నఖక్షతైర్దంతక్షతైశ్చబోధితస్సన్ విశదంనిర్జాడ్యంయథాతథాఉన్మిమీల ఉద్బుద్ధఃసర్వమేతత్కామస్యోద్దీపక మాసీదిత్యర్థః-అత్రప్రకృతవిషమేషు విశేషణసామర్థ్యాత్ అప్రకృత సుప్తప్రబుద్ధపురుషప్రతీతేఃసమాసోక్తిరలంకారః-ఏవమేవప్రబోధ్యతేఖల్వి తినిద్రాళుఃఅలౌకికేవస్తునిలౌకికవస్తువ్యవహారసమారోపః। ....

మూ, ౨౩ { కాంతయాసపదికోప్యుపగూఢః ప్రౌఢపాణిరపనేతు
మియేష।సంహృత స్తనతిరస్కృతదృష్టిఃభ్రష్టమేవ
నదుకూలమపశ్యత్ ॥.............................. }

౨౩॥ కాంతయేతి॥కాంతయాసపదివస్త్రాకర్షణక్షణఏవోపగూఢఆశ్లిష్టః

కోపే కామీ ప్రౌఢపాణిః వ్యగ్రకరస్సన్ అపనేతుం దుకూలమాకృష్టుం ఇయేష సంహతాభ్యాం నిరంతరశ్లిష్టాభ్యాం స్తనాభ్యాం తిరస్కృతదృష్టిస్తిరోహితాక్షస్సన్ భ్రష్టమేవ ప్రాగేవ స్రస్తం దుకూలం నాపశ్యత్ అత్ర దృష్టితిరస్కారస్యావిశేషణగత్యా అదర్శనహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం తచ్చ దృష్టిస్తనతిరస్కారాసంబంధేపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యుత్థాపితమితి సంకరః - తేన కుచయోః లోకోత్తరం సౌందర్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ ......

మూ, ౭౮ { ఆహతం కుచతటేన తరుణ్యాః సాధు సోఢమమునేతి
పపాత। త్రుట్యతః ప్రియతమోరసి హారాత్పుష్ప
వృష్టిరివ మౌక్తికవృష్టిః॥ ...... }

౭౮॥ ఆహతమితి॥ తరుణ్యాస్సంబంధినా కుచతటేన స్తనప్రదేశేనాహతం ఆహతిరమునా హారేణ సాధు సోఢమితి హేతోః త్రుట్యతః శీర్యమాణాద్ధారాన్మౌక్తికవృష్టిః పుష్పవృష్టిరివ ప్రియతమోరసి నాయకవక్షసి పపాతేత్యుత్ప్రేక్షా పక్రాంతః పూజ్యతే పుష్పవృష్ట్యేతి ప్రసిద్ధిః॥ ......

మూ, ౭౯ { సీత్కృతాని మణితం కరుణోక్తిః స్నిగ్ధముక్తమలమ
ర్థవచాంసి। హారభూషణరవాశ్చ తరుణ్యాః కా
మసూత్రపదతాముపజగ్ముః॥ ...... }

౭౯॥ సీత్కృతానీతి॥ తరుణ్యాః సీత్కృతాని సీత్కారాః నఖదంతాదిపీడాయాం సీదితి శబ్దప్రయోగః మణితం రతికాలే స్త్రీణాం కంఠకూజితవిశేషః మణితం రతికూజితమిత్యభిధానాత్ కరుణోక్తిః- త్రాయస్వేత్యాదిదీనోక్తిః స్నిగ్ధం స్నేహార్ద్రం ఉక్తం ఉక్తిః త్వమేవ మమ ప్రాణ ఇతి ప్రియవాద ఇత్యర్థః- అలమర్థాని నిషేధార్థాని వచాంసి మా మేత్యాదినివారణవచనాని హారాణాం భూషణానాం చ రవాః స్వనాశ్చ కామసూత్రస్య వాత్స్యాయనాదికామతంత్రప్రతిపాదకశాస్త్రస్య పదతాం పద్యత ఇతి పదమర్థః- ప్రమేయం లక్ష్యతే తేనేతి యావత్ తత్తాముపజగ్మురితి గమ్యోత్ప్రేక్షా- యద్వా కామైకకృతం సూత్రం తస్య పదాని సుప్తిఙంతశబ్దరూపాణి తస్య శాస్త్రస్యైతాన్యేవ పదాని తత్తాముపజగ్మురిత్యుత్ప్రేక్షైవ॥ ......

మూ, ౮౦ { ఉద్ధతైర్నిభృతమేకమనేకైశ్ఛేదవన్మృదు గదృశా
మవిరామైః శ్రూయతే స్మ మణితం కలకాంచీనూపు
రధ్వనిభిరక్షతమేవ॥ ...... }

౭౬॥ ఉద్ధతైరితి॥ నిభృతమనుద్ధతం సూక్ష్మమిత్యర్థః- ఏకమేకాకిచ్ఛేదప ద్విచ్ఛేదయుక్తం మృగదృశాం స్త్రీణాం మణితం రతికూజితం ఉద్ధతైర్ఘూర్ణైరనేకైర్బహుభిః అవిరామైః అపిచ్ఛేదైః కలైరవ్యక్తమధురైః కాంచీనాం నూపురాణాంచ ధ్వనిభిః శబ్దైః అక్షతమతిరస్కృతమేవ శ్రూయతేస్మ - శ్రుతం అత్ర మణితస్య తిరోధాయకశబ్దాంతరసద్భావేపి తాదృగ్రూప్యేణావస్థానాత్తద్గుణాలంకారః * సహితావదతాదృగ్రూపస్వీకారః స్యాదతద్గుణః॥ ....

మూ, ౭౭ { ఈదృశస్య భవతః కథమేతల్లాఘవం ముహురతీవ రతేషు। క్షిప్తమాయతముదర్శయదుర్వ్యాం కాంచిదామ జఘనస్య మహత్త్వమ్॥ .... }

౭౭॥ ఈదృశస్యేతి॥ ఉర్వ్యాం భూమ్యాం క్షిప్తం రతిసంభ్రమాత్పతితం ఆయతం దీర్ఘీభూతం కాంచిదామ రశనాగుణః కర్తృ ఈదృశస్య కాంచిదామ్నః స్వాయామదృష్ట్యా తేన జఘనపరిమాణప్రదర్శనం ఇతీత్థం మహత్తరస్యేత్యర్థః- భవతస్తవ జఘనస్య రతేషూపరి సురతేషు ముహుః కథమేతల్లాఘవం ముహురుత్పతనపాటవం యస్యేదమాయతమప్యేకవేష్టనపర్యాప్తమితి భావః ఇతీత్థం విస్మితమివేతి శేషః గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః జఘనస్య మహత్త్వముదర్శయదివ అత్రోర్వ్యామాయతత్వనిమిత్తం కాంచీదామకర్తృకం విస్మయపూర్వకజఘనమహత్త్వప్రదర్శనముత్ప్రేక్ష్యతే॥......... . ...

మూ, ౭౮ { ప్రాప్యతేస్మ గతచిత్రకచిత్రైః శ్విత్రమార్ద్రణనఖలత్క్ష్మకపోలైః। నర్ధిరేచరభసచ్యుతపుష్పాః స్వేదబిందుకుసుమాన్యళకాంతాః॥ .. .. }

౭౮॥ ప్రాప్యత ఇతి॥ గతానివిమర్దాత్ప్రమృష్టాని చిత్రకచిత్రాణి తమాలపత్రరచనాని యేషాం తైః కపోలైరార్ద్రణం యస్మిన్ ఖలత్క్ష్మ తదేవ చిత్రమితి రూపకం ప్రాప్యతేస్మ ప్రాప్తం కించ రభసేన రతిసంభ్రమేణ చ్యుతపుష్పా అళకాంతాః చూర్ణకుంతలాగ్రాణి స్వేదబిందూనేవ కుసుమానీతి రూపకం దధిరే దధ్రుః- ధరతేర్భౌవాదికాల్లిట్ ఇత్యాత్మనేపదం స్వేదోత్ర శ్రమానుభావః- శ్రమః ఖేదోధ్వరత్యాదేః శ్వాసస్వేదాదిభూమికృత్॥.. ...

మూ, ౭౯ { యద్యదేవరురుచేరుచితేభ్యః సుభ్రువోరహసితత్తదకుర్వత। ఆనుకూలికతయా హి నరాణామాక్షిపంతి హృదయాని రమణ్యః॥ .... }

౭౯॥ యద్యదితి ॥ రుచితేభ్యోరమణేభ్యో యద్యదేవ చేష్టితం రురుచే రోచ
తేస్మప్రియమభూదిత్యర్థః - రుచదీప్తావభిప్రీతౌ చేతిధాతోర్లిట్ ॥ రుచ్య
ర్థానాంప్రీయమాణఇతిసంప్రదానత్వంసుభ్రువోరహసితత్తదనుర్వ
తధాహిరమణ్యఃఅనుకూలంవర్తంతఇత్యానుకూలిక్యః, తత్ప్రత్యనుప్రా
ర్వమీపలోమానుకూలమితిఠక్ - తాసాంభావస్తత్తాతయా ఆనుకూలికతయైవఅ
నుకూలవర్తితయైవనరాణాంపుంసాంహృదయాన్యాక్షిపంత్యావర్జయం
తీత్యర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౮౦ { ప్రాప్య మన్మథరసాదతిభూమిందుర్వహస్తనభరా
స్సురతస్య। శశ్రముశ్శ్రమజలార్ద్రలలాటశ్లిష్టకే
శమసితాయతకేశ్యః॥ .... }

౮౦॥ ప్రాప్యేతి॥ దుర్వహాఃదుఃఖేన వోఢుం యోగ్యాః స్తనభరో యాసాం
తాఃఏతేనోపరిసురతం వ్యజ్యతే అన్యథాపి శేషణవైయర్థ్యాత్, అసితాః
ఆయతాః దీర్ఘాశ్చ కేశా యాసాంతాః అసితాయతకేశ్యః స్త్రియః స్వాం
గాచ్చేత్యాదినా జీప్ మన్మథరసాత్ స్మరరాగాత్ సురతస్యాతిభూమింప
రాం కాష్ఠాం ప్రాప్య మోహాంత సురతం ప్రాప్యేత్యర్థః-శ్రమజలేన స్వే
దాంబునాఆర్ద్రేక్లిన్నే లలాటేశ్లిష్టాఃకేశాఃయస్మిన్కర్మణితద్యథాభవతిత
థాశశ్రముఁరితిరసానుభావస్యశ్రమానుభావస్యోక్తిః-అనుభావనిబంధనాత్ప్రే
యోలంకారః॥ ....

మూ, ౮౧ { సంగతాభిరుచితైశ్చలితాపి ప్రాగముచ్యత చిరే
ణసఖీవ। భూయ ఏవ సమగంస్త రతాంతే హ్రీర్వ
ధూభిరసహా విరహస్య॥ .... }

౮౧॥ అథసురతావసానంవర్ణయతి॥ సంగతాభిరితి॥ ఉచితైఃపరిచితైఃప్రి
యతమైస్సహసంగతాభిః వధూభిః స్త్రీభిః ప్రాక్సురతాదౌ చలితాగంతుం
ప్రచలితాపి హ్రీః సఖీవచిరేణాముచ్యతముక్తానసహాత ఇన్యాసహాపచాన్య
జంతేననఞ్ సమాసఃవిరహస్యాసహావిరహాసహమానాసతీత్యర్థః॥ క
ర్తృకర్మణోఃకృతీతికర్మణిషష్ఠీరతాంతే క్రీడాంతే భూయ ఏవవధూభి
స్సమగంస్తసంగతాసఖీవేత్యేవసంప్రాప్తాసమోగమృచ్ఛిభ్యా
మితాత్మనేపదం॥ వాగమఇతిసిచఃపక్షేకిత్వాభావాత్ అనుదాత్తోపదేశే
త్యాదినానానునాసికలోపః-సురతేతరకాలేస్త్రీణాం హ్రీరేవభూషణమితి
భావః-ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, శ్లో౨ { ప్రేక్షణీయకమివక్షణమాసన్ హ్రీవిభంగురవిలోచనపాతాః । సంభ్రమద్రుతగృహీతదుకూలచ్ఛాద్యమానవపుషస్సురతాంతాః॥ .... }

శ్లో౨॥ ప్రేక్షణీయకమితి॥ హ్రియాలజ్జయావిభంగురాః స్ఖలితావిలోచనపాతాః దృష్టిపాతాయేషుతే సంభ్రమేణ ద్రుతంగృహీతేనదుకూలేనచ్ఛాద్యమానానిఆవృతానివపూంషిఅంతరంగానియేషుతేసుగతాంతాః సురతావసానానిక్షణంప్రేక్షణీయకందృశ్యమివాసన్నిత్యుపమానాటకాదిరూపకేష్వాహార్యకంవస్తుతత్ దృశ్యంప్రేక్షణీయకమితిచోచ్యతే హావాదిభావతిరోధానాదినాతత్తుల్యత్వమ్॥ ......

మూ, శ్లో౩ { అప్రభూతమతనీయసితన్వ్యాః కాంచిధామ్నిపిహితైకతరోరు। క్షౌమమాకులకరావిచకర్ష క్రాంతపల్లవమభీష్టతమేన॥ .... }

శ్లో౩॥ అప్రభూతమితి॥తన్వ్యాఃకృశాంగ్యాః అభీష్టతమేన ప్రియసా క్రాంతపల్లవంగృహీతాంచలంఅతఏవఅతనీయసి పిహహీయసికాంచిధామ్ని జఘనేఅప్రభూతంచ్ఛాదయితుంఅపర్యాప్తం అతఏవపిహితఃఛాదితఏకతరః ఏకఊరుర్యేనతత్ క్షౌమందుకూలం ఆకులకరావ్యగ్రపాణిఃసతీ। విచకర్షకృష్టస్సన్ పిధానార్థమాచకర్ష- లజ్జానుభావోయంఅత్రక్షౌమవిశేషణానామాకర్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్॥ ......

మూ, శ్లో౪ { మృష్టచందనవిశేషకభక్తిర్భ్రష్టభూషణకదర్థితమాల్యః। సాపరాధఇవమండనమాసీదాత్మనైవసుదృశాముపభోగః॥ .... }

శ్లో౪॥ మృష్టేతి॥మృష్టాః ప్రమృష్టాఃచందనానాంవిశేషకాణాంతమాలపత్రాణాంచభక్తయఃరచనాయేనసః॥తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణివిశేషకఇత్యమరః భ్రష్టానిభ్రంశితానిభూషణానియస్మిన్ స భ్రష్టభూషణః కుత్సితోర్థః కదర్థః లోకతోపిశేష్యలింగత్వం ౯ కోఃకత్తత్పురుషేచీతికుశబ్దస్యకదాదేశః- కదర్థాఃకృతానికదర్థితానిమూషితానిమాల్యానియేనసఃతతఃకృతబహువ్రీహ్యోస్తయోర్వైశేషికవిశేషణవిశేష్యభావాద్విశేషణసమాసః ఏవంభూతఃఉపభోగఃసాపరాధఇవపూర్వమండనాపహారాల్ కృతాపరాధ ఇవ సుదృశామాత్మనైవస్వయమేవప్రకృత్యాదిత్వాత్తృతీయా మండనమాసీత్ ప్రతినిధికరణేనస్వాపరాధనిరాసార్థమివేత్యుత్ప్రేక్షా స్త్రీణాం

సంభోగఏవమండనంతదభావేఽమండనాంతరస్యాపిఅమండనత్వాదితిభావః॥

మూ॥ ౬౫ { యోషితఃపతితకాంచనకాంచౌ మోహనాతిరభ
సేననితంబే। మేఖలేవపరితఃస్మవిచిత్రా రాజతేన
వనఖక్షతలక్ష్మీః॥ .... }

౬౫॥ యోషితఇతి॥ మోహనాతిరభసేనసురతసంభ్రమేణపతితాకాంచనీ
కాంచనస్యవికారాకాంచీయస్మాత్తస్మిన్యోషితోనితంబేపరితస్సర్వతోఽపిచి
త్రావివిధరచనానవనఖక్షతలక్ష్మీఃమేఖలేవరాజతేస్మ-ఉత్ప్రేక్షాలంకారః॥

మూ॥ ౬౬ { భాతునామసుదృశాందశనాంకః పాటలోధవళ
గండతలేషు। దంతవాససిసమానగుణశ్రీస్సమ్ము
ఖోపిపరభాగమవాప॥ .... }

౬౬॥ భాత్వితి॥ సుదృశాంసంబంధీపాటలోరుణోదశనాంకః దంతక్షతంధ
వళగండతలేషుస్వచ్ఛకపోలేషుభాతునామవైజాత్యాత్ భేదేనప్రకాశతా
న్నామేత్యంగీకారేదంతవాసస్యధరేతుసమానగుణశ్రీస్తుల్యవర్ణోఽపిత
థాసమ్ముఖోఽపిసన్పరభాగంవర్ణోత్కర్షంతథాపశ్చాద్భాగంచావాపే
తిసావర్ణ్యవైవర్ణ్యయోస్సమ్ముఖత్వపరాఙ్ముఖత్వయోశ్చవిరోధః ఉపరి
భాగమవాపేత్యుభయత్రపరిహారాద్విరోధాభాసద్వయసంసృష్టిఃతత్రా
ద్యశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాత్మనోఽర్థాపితేతిసంకరః॥ ......

మూ॥ ౬౭ { సుభ్రువామధిపయోధరపీఠంపీడనైస్త్రుటితవ
త్యపిపత్యుః। ముక్తమౌక్తికలఘుర్గుణశేషాహార
యష్టిరభవద్గురురేవ॥ .... }

౬౭॥ సుభ్రువామితి॥ సుభ్రువాంవధూనాంపయోధరపీఠేకుచతటేఅధి
అధిపయోధరపీఠంవిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః పత్యుఃపీడనైఃపరిరంభాద్యై
వమర్దైఃత్రుటితవతీఛిన్నసంగతాఽపిఏవముక్తమౌక్తికాచసాలఘుశ్చఅత
ఏవగుణశేషాసూత్రమాత్రావశేషాపి - హారయష్టిర్గురురుత్కృష్టైవాభ
వత్ - లఘురపిగురురితివిరోధాభాసోఽలంకారః॥ ....

మూ॥ ౬౮ { విశ్రమార్థముపగూఢమజస్రంయత్ప్రియైఃప్ర
థమరత్యవసానే। యోషితాముదితమన్మథమా
దౌతద్ద్వితీయసురతస్యబభూవ॥ .... }

౬౮॥ విశ్రమేతి॥ యోషితాంప్రథమరత్యవసానేవిశ్రమార్థంశ్రమా
పనోదనార్థంశ్రామ్యతేర్ఘఞ్ ప్రత్యయఃనోదాత్తోపదేశస్యమాంత

స్యానాచమేరితివృత్తస్యభావః-యదజస్రంసదాప్రియైఃఉపగూఢంఉపగూహ
నంఽనపుంసకేభావేక్తః,నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధః ఉదితమన్మథము
త్వాదితకామమిత్యర్థః-అతఏవతదుపగూఢంద్వితీయసురతస్యాదౌబభూవ
శ్రమాపనోదనమదనోద్బోధనాభ్యాముభయోరుపయోగాదుభయార్థ
మభూత్-సంయోగ పృథక్త్వప్రసంగాద్వేత్యర్థః అత్రమధ్యవర్తినఉ
పగూఢస్యైకస్యపూర్వోత్తరసురతశేషత్వేనవిశేషణగత్యావిశ్రమార్థో
దితమన్మథపదార్థహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయంస
దంగాంగిభావేనసంకీర్యతే॥...

మూ, ౮౯ { ఆస్తృతేఽభినవపల్లవపుష్పైరప్యనారతరతాభిరతా
భ్యః। దీయతేస్మశయితుంశయనీయమనక్షణఃక్షణద
యాపివధూభ్యః॥.................................. }

౮౯॥ ఆస్తృతఇతి॥ అనారతమశ్రాంతంరతేసురతేఅభిరతాభ్యఃఆసక్తా
భ్యోవధూభ్యఃక్షణముత్సవంసుఖం దదాతీతి క్షణదారాత్రిఃతయాపినకేవ
లంమదనమన్మథాభ్యామేవేతిభావః - అభినవైఃపల్లవైఃపుష్పైశ్చ ఆస్తృతేఆ
చ్ఛాదితేపి సుఖశయనార్హేఽపీత్యర్థః-శేరతేస్మిన్నితిశయనీయంతల్పఃకృ
త్యల్యుటోబహులమిత్యధికరణార్థతాశయితుంశయనంకర్తుంక్షణోల్ప
కాలోపినదీయతేస్మనదత్తః - కించాప్రభాతమరమయత్ క్షణదత్వాదిత్య
ర్థః-క్షణదయాపిక్షణోనదత్తఇతివిరోధస్యోత్సవార్థత్వేనపరిహారాద్విరో
ధాభాసోలంకారః*నిర్వ్యాపారస్థితౌకాలవిశేషోత్సవయోఃక్షణఇత్యమరః॥

మూ, ౯౦ { యోషితామతితరాం నఖలూనంగాత్రముజ్జ్వలత
యానఖలూనమ్। క్షోభమాశుహృదయంనయదూ
నాంరాగవృద్ధిమకరోన్నయదూనామ్॥............ }

౯౦॥ యోషితామితి॥నఖలూనంనఖలునంనయత్ ఊనాన్న-యదూనాం
ఇతిపదచ్ఛేదః-అతితరాం-అతిమాత్రంక్వఅవ్యయఘాదామ్ప్రత్యయః - నఖై
లూనంక్షతంనఖలూనంక్తల్వాదిభ్యశ్చేతినిష్ఠానత్వంతథాప్యుజ్జ్వలతయా
ఔజ్జ్వల్యేనఊనం-నన్యూనం-కింతుసమగ్రమేవేత్యర్థః-నఖక్షతానాంకా
మినీగాత్రమండనత్వాదితిభావః అతఏవాశుహృదయంప్రియచిత్తంక్షోభం
వికారంనయత్ ప్రాపయత్ నయతేర్లట్ శతా దేశః-యోషితాంగాత్రం
యదూనాంయాదవానాంరాగవృద్ధింఊనాంన్యూనాంనాకరోత్ఖలు - కింతు
భూయోపిసమగ్రామేవాకరోదిత్యర్థః-అత్రయమకశ్లేషాలంకారఃఔజ్వ

ల్యస్య విశేషణగత్యా రాగవృద్ధిహేతుత్వాత్ కావ్యలింగమలంకారః॥ ....

మూ, ౯౧ { ఇతిమదనమదాభ్యాంరాగిణస్స్పష్టరాగానవర
తరతశ్రీసంగినస్తానవేత్య।అభజతపరివృత్తింసాధు
పర్యస్త హస్తారజనిరవనతేందుర్లజ్జయాధోము
ఖీవ॥.......... .... }

ఇతిశ్రీమాఘకృతౌశిశుపాలవధేమహాకావ్యే-
సురతవర్ణనన్నామదశమస్సర్గః.

౯౧॥ ఇతీతి॥ఇతీత్థంమదనమదాభ్యాంస్పష్టరాగాన్సర్వదా రాగిత్వేపి తదా తాభ్యాంఅభివ్యంజితరాగానిత్యర్థః-అనవరతరతశ్రీసంగినః- అవిచ్ఛిన్నం సురతసంపల్లంపటాన్ రాగిణ్యో రాగిణశ్చ తాన్ రాగిణః౹ పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః - అవేత్య అథా వేత్తుణానంతరం పర్యస్తః పరివృత్తో హస్తో నక్షత్రవిశేషః కరశ్చ యస్యాస్సా*హస్తో నక్షత్రభేదే స్యాత్కరేభకరయోరపీత్యుభయత్రాపి విశ్వః*హస్తౌ తు పాణి నక్షత్రే ఇత్యమరః-అవనతేందుః స్రస్తచంద్రా అతఏవ సా రజనీ లజ్జయా గ్రామ్యచేష్టాదర్శనజనితయేతి భావః అధోముఖీ నమ్రముఖీవేత్యుత్ప్రేక్షా పరివృత్తిం నివృత్త్యున్ముఖతామభజత ప్రభాతప్రాయాఽసీదిత్యర్థః- స్త్రియోహి పరకీయగ్రామ్యచేష్టాదర్శనే త్రపావనతముఖ్యో హస్తేన దృష్టింపిధాయ ద్రాగపసరంతీతి భావః- అయమేవానంతరసర్గే ప్రభాతవర్ణనాయాః ప్రస్తావః- మాలినీవృత్తమేతత్ తల్లక్షణంతూక్తం-వక్ష్యతే చోత్తరసర్గాదౌ॥ ....

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారీణశ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యే దశమస్సర్గః.
పూర్వభాగస్సమాప్తః.

శ్రీగణేశాయనమః.

మాఘకావ్యేసవ్యాఖ్యానేఏకాదశసర్గప్రారంభః.

మూ, ౧ శ్రుతిసమధికముచ్చైఃపంచమంపీడయంతఃసతత
మృషభహీనంభిన్నకీకృత్యషడ్జమ్। ప్రణిజగదుర
కాకుశ్రావకస్నిగ్ధకంఠాః పరిణతిమితి రాత్రే
ర్మాగధా మాధవాయ॥ . . . .

౧॥ అథప్రస్తుతంప్రభాతవర్ణనంప్రారభతే॥ శ్రుతీతి॥ నాస్తికాకుర్యస్యే
త్యకాకురవికృతధ్వనిః* కాకుః స్త్రియాంవికారోయఃశోకభీత్యాదిభిర్ధ్వనే
రిత్యమరః-శ్రావయతీతి శ్రావకోదూరధ్వనిః-స్నిగ్ధోమధురఃస్వరోయేషాం
తేఅకాకుశ్రావకస్నిగ్ధకంఠాః-రక్తకంఠాఇత్యర్థః-మాగధావైతాళికాఃశ్రు
తయోనామషడ్జాదిస్వరారంభకావయవాః-శబ్దవిశేషాః-తదుక్తం* ప్రథమ
శ్రవణాచ్ఛబ్దఃశ్రూయతేహ్రస్వమాత్రకః-సాశ్రుతిః సంపరిజ్ఞేయాస్వరావయ
వలక్షణేతి-తాభిఃశ్రుతిభిఃసమధికంబహుళంషడ్జవిశేషణంపంచమస్యాపిశేషణం
ఉభయోరపితథాత్వాత్-తదుక్తం*చతుశ్చతుశ్చతుశ్చైవషడ్జమధ్యమ
పంచమాః-ద్వేద్వేనిషాదగాంధారౌత్రిస్త్రీఋషభధైవతావితి-షడ్జోమయూర
స్యకూజితానుకారీస్వరవిశేషః*షడ్జంమయూరోవదతీతిలక్షణాత్-తత్రష
డ్జంభిన్న ఏవభిన్నకస్తంకృత్వాభిన్నకీకృత్యతత్కాలనిషిద్ధస్వరాసంకీర్ణంకృ
త్వేత్యర్థః-పంచమోనామకోకిలకూజితానుకారీస్వరవిశేషః* పికఃకూజతి
పంచమమితిలక్షణాత్-తంపంచమంపీడయంతఃతత్కాలనిషేధాత్పరిత్యజం
తఇత్యర్థః-సతతంవీణాదివాద్యయుక్తం*తతంవీణాదికంవాద్యమిత్యమరః-
ఋషభోపివృషభనర్దితానుకారీస్వరభేదః-గావస్త్వృషభభాషి
ణఇతిలక్షణాత్-తేనహీనంతస్యాపితత్కాలనిషిద్ధత్వాదిత్యర్థః-సతతమృ
షభహీనంచయథాతథారాత్రేఃపరిణతింపరివృత్తింప్రభాతమిత్యర్థః-ఇ
తివక్ష్యమాణప్రకారేణోచ్చైస్తారంయథాతథామాధవాయకృష్ణాయ-క్రి
యాగ్రహణాత్-సంప్రదానత్వం-ప్రణిజగదుర్గానేనాచఖ్యురిత్యర్థః
శనేర్గదనదేత్యాదినాణత్వం-పంచమాదినిషేధేభరతః*ప్రభాతేసుతరాం
నింద్యౌఋషభఃపంచమోపిచ-జనయేత్ప్రధనంహ్యుత్థౌపంచత్వంపంచ

మోపిచ పంచమస్యవిశేషాయంకథితః-పూర్వసూరిభిః - స్రగ్విణీతోజన
మోదశనస్యవి పర్యయమితి - వృత్త్యనుప్రాసోలంకారః అస్మిన్సర్గే
మాలినీవృత్తమ్ - ననమయయయుతేయంమాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్॥

మూ, ౨

రతిరభసవిలాసాభ్యాసతాంతన్న యావన్నయ
నయుగమమీలత్తావదేవాహతోసౌ। రజనివిరతి
శంసీ కామినీనాంభవిష్యద్విరహవిహితనిద్రా
భంగముచ్చైర్మృదంగః॥ ....

౨॥ అథపూర్వశ్లోకే ఇతిశబ్దపరామృష్టానపరరాత్రప్రభృత్యుత్తరోత్తర
క్రమభావినః ప్రభాతవృత్తాంతాన్సర్గసమాప్తివర్ణయన్నాహ-రతీ
తి-రతిరభసవిలాసానాంసురతసంభ్రమలీలానాంఅభ్యాసేనావర్తనేనతాం
తంక్లాంతంనయనయుగంకర్తృకామినామితిశేషః - యావన్నామీలన్న
ముకులీభవతిస్మ తావదేవాసౌరజనివిరతిశంసీనిశావసానసూచకః ఉచ్చై
ర్మృదంగః కామినీనాంభవిష్యతాఉత్తరక్షణభావినావిరహేణవిహితః-
కృతోనిద్రాభంగోయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాఆహతస్తాడితః-అత్రవి
రహశబ్దేనసాహచర్యాత్తద్విశేషాలక్ష్యతే అన్యథా అసతఃసాంప్రతికనిద్రా
భంగహేతుత్వాయోగాదితి-అత్రరతితాంతత్వరజనివిరతిశంసనయోర్వి
శేషణగత్యానేత్రనిమీలనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్॥...

మూ, ౩

స్ఫుటతరముపరిష్టాదల్పమూర్తేర్ధ్రువస్యస్ఫు
రతిసురమునీనామ్మండలంవ్యస్తమేతత్। శకట
మివమహీయశ్శైశవేశార్ఙ్గపాణేశ్చపలచరణ
కాబ్జప్రేరణోత్తుంగితాగ్రమ్॥......................

౩॥ స్ఫుటేతి॥ అల్పమూర్తేర్దూరత్వాత్సూక్ష్మబింబస్యధ్రువస్యోత్తాన
పాదేః* ధ్రువఔత్తానపాదిస్స్యాదిత్యమరఃఉపరిష్టాత్-స్ఫుటతరం ఉజ్జ్వల
తరంవ్యస్తంవర్యస్తమేతత్ సురమునీనాంసప్తర్షీణాంమండలంశార్ఙ్గపా
ణేః-కేశవస్యకృష్ణస్యతవేత్యర్థః-శైశవేచపలస్యప్రచలితస్యచరణకాబ్జ
స్యాల్పచరణారవిందస్యఅల్పేఇత్యల్పార్థేకప్రత్యయః - ప్రేరణయా
నోదనేనోత్తుంగితముత్తుంగీకృతమగ్రంయస్యతత్-విపర్యాసితాగ్రమిత్య
ర్థః-మహీయోమహత్తరం - శకటమివశకటాకారంశకటాసురశరీరమివ
స్ఫురతిదీవ్యతేఉపమాలంకారః-పురాకిలబాల్యేకృష్ణః - శకటరూపధారిణంశ
కటాసురంపాదఘాతేనపాతయామాసేతిపౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా॥

మూ, ౪
ప్రహరకమపనీయస్వంనినిద్రాసతోచ్చైః ప్రతిప
దముపహూతః కేనచిజ్జాగృహీతి। ముహురవిశద
వర్ణాన్నిద్రయాశూన్యశూన్యాందదదపి ప్ర
తివాచంబుధ్యతేనోమనుష్యః॥ ....

౪॥ ప్రహరకమితి॥ స్వంస్వకీయంస్వపాల్యమిత్యర్థః- ప్రహరఏవప్రహరకః యామః॥ ద్వౌయామౌప్రహరౌసమావిత్యమరః - తమపనీయనీత్వానినిద్రాసతాని ద్రాతుమిచ్ఛతాని ద్రాతేఃసన్నంతాల్లటఃశత్రాదేశః- కేనచిదనీతప్రహరపాలేనేత్యర్థః- జాగృహిబుధ్యస్వేతిప్రతిపదంపదేపదే ఉచ్చైరుపహూతోమనుష్యోనంతరయామికోముహుర్నిద్రయాఅవిశదవర్ణాం అస్పష్టాక్షరామతఏవశూన్యశూన్యాంశూన్యప్రకారామనర్థప్రాయామిత్యర్థః ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః కర్మధారయవదుత్తరేష్వితికర్మధారయవద్భావాదవయవసుపోలుక్ - గిరమయమహంజాగర్మీతివాచందదదపిప్రయచ్ఛన్నపినాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమాగమప్రతిషేధః-అంతఃఅంతఃకరణేనోబుధ్యతే-నజాగర్తిబుధ్యతేర్దైవాదికాత్కర్తరిలట్-అత్రప్రబోధప్రతివచనదానయోర్విరోధేపిశబ్దనిద్రావశాభ్యాంతత్సమాధానాద్విరోధాభాసోలంకారః॥ ....

మూ, ౫
విపులతరనితంబాభోగరుద్ధే రమణ్యాః శయితు
మనధిగచ్ఛన్ జీవితేశోవకాశమ్। రతిపరిచయన
శ్యన్నైద్రతంద్రీః కథంచిద్గమయతిశయనీయేశ
ర్వరీం కింకరోతు॥ ....

౫॥ విపులేతి॥ రమణ్యాఃవిపులతరస్యదృఢతరస్యనితంబస్య కటిపశ్చాద్భాగస్యాభోగేనవిస్తారేణరుద్ధే ఆక్రాంతేశయనీయేతల్పేశయితుమవకాశమనధిగచ్ఛన్నలభమానోజీవితేశః- ప్రియః- రతిపరిచయేనపునఃపునఃసురతావృత్త్యానశ్యంతీనివర్తమానానిద్రాయాఇయంనైద్రీనిద్రాప్రయుక్తాతంద్రీఆలస్యంయస్యసతథాభూతః-సన్-శర్వరీంకథంచిద్గమయతిక్షపయతికింకరోతుకిమన్యత్కుర్యాత్ -శయనావకాశేసురతఏవకాలయాపనోపాయఇతి-తత్రైవప్రవృత్తఇతిభావః-అత్రశయనీయస్యైదృగ్రోధాసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరలంకారః - తాదృగ్రోధస్యవిశేషణగత్యాశయనావకాశానధిగమహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదఇతిసంకరః॥ ... ..

మూ, ౬ క్షణశయితవిబుద్ధాః కల్పయంతః ప్రయోగాను×
ధిమహతి రాజ్యే కావ్యవద్దుర్విగాహే। గహనమప
రరాత్రప్రాప్తబుద్ధిప్రకాశాః కవయఇవమహీపా
శ్చింతయంత్యర్థజాతమ్॥ ....

౬॥ క్షణేతి॥ క్షణంశయితాః సురతశ్రమాపనోదాయ విసుప్తాః విబుద్ధాః యుద్ధకాల ప్రతిబోధితత్వాదితి భావః. క్షణశయితవిబుద్ధాః - స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలేతి సమాసః - మహీపాః కవయఇవ అపరః రాత్రేరపరరాత్రః రాత్రేః పశ్చిమయామ ఇత్యర్థః; పూర్వాపరేత్యాదినా ఏకదేశిసమాసః అహస్సర్వైకదేశసంఖ్యాతపుణ్యాచ్చ రాత్రేరిత్యాదినా సమాసాంతః అచ్. రాత్రాహ్నాహాః పుంసీతి పుంస్త్వం - తత్ర ప్రాప్తబుద్ధిప్రకాశాః - సంతః ఉదధిమహతి సముద్రగంభీరే ఏకత్ర కరితురగాదిభిరపరత్ర గసభావాదిభిశ్చేతి భావః - అత ఏవ దుర్విగాహే దుష్ప్రవేశే రాజ్యే కావ్యే ఇవ కావ్యవత్ తత్ర తస్యేవేతి వతిప్రత్యయః - ప్రయోగాన్ సామాద్యుపాయానుష్ఠానాని - అన్యత్ర అర్థగుణసాధుశబ్దగుంభాన్ కల్పయంతస్తర్కయంతః - బ్రాహ్మే ముహూర్తే ఉత్థాయ చింతయేదాత్మనో హితమితి స్మరణాదితి భావః - గహనం దుష్ప్రాపమన్యత్ర దుస్సర్శమర్థజాతం త్రివర్గమిత్యర్థః - అన్యత్ర వాచ్యలక్షణవ్యంగ్యరూపమభిధేయజాతం చింతయంతి విచారయంతి ఇవ శబ్దస్యోపలక్షణత్వాత్ కావ్యవదితి వతిప్రయోగేప్యనేకశబ్దార్థశ్రౌతి పూర్ణా వాక్యార్థోపమా సా చ కావ్యవదితి తద్ధితగతా కవయ ఇతి సమాసగతా చేతి సంకీర్ణా॥

మూ, ౭ క్షితితటశయనాంతాదుత్థితం దానపంకప్లుతబహుల
శరీరం శాయయత్యేష భూయః। మృదుచలదపరాం
తోదీరితాందూనినాదం గజపతిమధిరోహః పక్షకవ్య
స్యయోన॥ ....

౭॥ క్షితీతి॥ క్షితితటం భూతలమేవ శయనాంతః శయనస్థానం తస్మాదుత్థితం సుప్తోత్థితమిత్యర్థః - అత ఏవ దానపంకప్లుతబహులశరీరం మదకర్దమోక్షితమహాకాయం గజపతిమేషః - అధిరోహతీత్యధిరోహః ఆధోరణః - పచాద్యచ్ - మృదుమందం చలతా అపరాంతేన పశ్చిమపాదేనోదీరితః - ఉత్పాదితః అందూనినాదః - శృంఖలారవో యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథేతి భావః. ఏవ పక్షకః - పార్శ్వః* పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయవలభిత్తిష్వితి వైజయంతీ తస్య వ్యా

త్యయోనషాశ్వర్ణాంతరేణేత్యర్థః-భూయఃశాయయతి శయనంకారయతీక్ష
గిత్యబుద్ధిత్యాదినాఅణికతుః-కర్మత్వంస్వభావోక్తిరలంకారః॥ ....

మూ, ౮ { ప్రతతరకరదక్షాః క్షిప్తవైశాఖశైలేదధతిదధనిధీ
రానారవాన్వారిణీవ। శశినమివసురౌఘాస్సారము
ద్ధర్తుమేతేకలశిముదధిగుర్వీంవల్లవాలోడయంతి }

౮॥ ప్రతతేతి॥ ప్రతతరకరాఃఅతిలఘుహస్తాస్తైచ తేదక్షాశ్చవల్లవాగోపా
లాః*ఆభీరస్స్యాన్మహాశూద్రోగోపాలోవల్లవస్తథేతివైజయంతీ- విశాఖాప్ర
యోజనమస్యేతివైశాఖోమంథనదండః*వైశాఖమంథమంథానమంథానో
మంథదండకేఇత్యమరః॥ విశాఖాషాఢాదణ్ మంథదండయోరిత్యణ్ప్రత్య
యః-వైశాఖఃశైలఇవేత్యుపమితసమాసః- సాహచర్యాత్ క్షిప్తోవైశాఖశై
లోయస్మిన్-ధీరాన్గంభీరానారవాన్ధతిదధనిదధ్ని క్ష విభాషాఙిశ్యోరితి వి
కల్పాదల్లోపాభావః- వారిణీవసురౌఘాః-శశినమివసారంనవనీతముద్ధర్తుం
ఉత్క్షేప్తుముదధిమివగుర్వీంక్షఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసః- కల
శింకుంభీమేతేలోడయంతిమథ్నంతి-ఏషాపిపూర్వతనవత్ - పూర్ణావా
క్యార్థోపమావాక్యసమాససంకీర్ణాచ॥ ....

మూ, ౯ { అనునయమగృహీత్వావ్యాజసుప్తాపరాచీరుత
మథకృకవాకోస్తారమాకర్ణ్యకల్యే। కథమపి
పరివృత్తానిద్రయాంధాకిలస్త్రీ ముకులితనయనైవా
శ్లిష్యతిప్రాణనాథమ్॥ .... }

౯॥ అనునయమితి॥ అనునయంప్రియప్రార్థనామగృహీత్వానంగీకృ
త్యపరాచీపరాఙ్ముఖీవ్యాజేనకపటేనసుప్తాస్త్రీ అథకల్యేప్రభాతేకృకవా
కోఃకుక్కుటస్య*కృకవాకుస్తామ్రచూడఃకుక్కుటశ్చరణాయుధ ఇత్యమరః
క్షకృకేవచఃకశ్చేతిఉణ్ప్రత్యయః తారంక్రుష్టంరుతంకూజితమాకర్ణ్యకథమ
పిగాత్రవిజృంభణాదివ్యాజేనపరివృత్తాసమ్ముఖీనానిద్రయాంధాకిలఅజా
నతీవముకులితనయనైవమీలితాక్షీసత్యేవప్రాణనాథమాశ్లిష్యతిఏషాకల
హాంతరితా॥ ....

మూ, ౧౦ { గతమనుగతవీణైరేకతాంవేణునాదైఃకలమవిక
లతాలంగాయకైర్బోధహేతోః। అసకృదనవగీ
తంగీతమాకర్ణయంతః సుఖముకులితనేత్రా
యాంతినిద్రాన్నరేంద్రాః॥ .... }

౧౦॥ గతమితి॥ అనుగత వీణై రనుసృతవీణై ర్వీణాసంవాదిభి ర్వైణికానా
న్దైవణాంశస్వరైః ఏకతా మేకరూపతాంగతం కలమవ్యక్తమధురం అవికలోఽ
విసంవాదీ తాలః- కాంస్యాదితాలో యస్య తత్ - బోధ ఏవ హేతు స్తస్య బోధ
హేతోః బోధకారణేన బోధనార్థాదిత్యర్థః- ఫలస్యాపి కారణత్వమిచ్ఛా
ద్వారా స్వర్గాదివత్ కలరాగస్య తస్యాధన ప్రవృత్తిహేతుత్వాత్, షష్ఠీ
హేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ- గాయకై ర్వైతాలికై రనవగీత మగర్హితం ॥ అ
వగీతం తు నిర్వాదే ముహుర్దృష్టే పి గర్హితే ఇతి విశ్వః- గీతం గీయమానం వ
స్తు అపవృత్తి ర్వా గీతశబ్దస్య గీతం గానం అసకృ దాకర్ణయంతః శ్రావయంతః న
రేంద్రాః- సుఖేన గానసుఖేన ముకులితనేత్రా నిమీలితాక్షాః- సంతః నిద్రాం
యాంతి భజంతి - వృత్త్యనుప్రాసోఽలంకారః॥ ......

మూ, ౧౧
పరిశిథిలితకర్ణగ్రీవమామీలితాక్షః క్షణమయమ
నుభూయస్వప్న మూర్ధ్వజ్ఞురేవ। రిరసయిషతి భూ
యశ్శష్పమగ్రే వికీర్ణం పటుతర చపలోష్ఠః ప్ర
స్ఫురత్ ప్రోథమశ్వః॥ ......

౧౧॥ పరీతి॥ అయమశ్వః పరిశిథిలితం ప్రస్తముక్తం కర్ణగ్రీవం కర్ణౌ చ గ్రీ
వా చ యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ఆమీలితాక్షః ఊర్ధ్వజానుర్యస్య స
ఊర్ధ్వజ్ఞుః ఊర్ధ్వజాను ర్వా స్యాన్నిత్యర్థః- ఊర్ధ్వజ్ఞురూర్ధ్వజానుః స్యా
దిత్యమరః- ఊర్ధ్వాద్విభాషేతి జానుశబ్దస్య జ్ఞురాదేశః క్షణం స్వప్నం నిద్రా
మనుభూయ ఉత్తమాశ్వలక్షణమేతత్ - భూయః పునరపి పటుతరౌ గ్రాసగ్రహ
ణసమర్థౌ చపలౌ చంచలౌ చోష్ఠౌ యస్య సః- ప్రస్ఫురత్ ప్రోథం ప్రస్ఫుర
మాణ ఘోణం యథా తథా- ఘోణా తు ప్రోథమస్త్రియామిత్యమరః- అగ్రె
వికీర్ణం క్షిప్తం శష్పం ఘాసం- శష్పం బాలతృణం ఘాస ఇత్యమరః- రిరసయిష
తి రసయితు మాస్వాదయితు మిచ్ఛతి- రసయతేః సన్నంతాల్లట్. స్వభావోక్తిర
లంకారః- స్వభావోక్తిరసౌ చారుయథావద్వస్తువర్ణనమితి॥ ......

మూ, ౧౨
ఉదయముదితదీప్తిర్యాతి యస్సంగతౌ మే పతతి న వ
న మిందుస్సోఽపరామేష గత్వా। స్మితరుచిరివ సద్య
స్సాభ్యసూయం ప్రభేత్థం స్ఫురతి విశదమేషా పూర్వకా
ష్ఠాంగనాయాః॥ ......

౧౨॥ ఉదయమితి॥ యః ఇందుః మే మమ సంగతావుదితదీప్తిః ప్రవృద్ధద్యుతిస్సన్

ఉదయముదయాద్రింఅభ్యుదయంచయాతిసఇందు రేషాపరాంచపశ్చిమాశాం
పరాంగనాంగత్వాపతతిఅస్తమేతి పతితత్వంచగచ్ఛతినవరమనర్థమిత్యర్థః-
ఇతిసవ్యఃసాభ్యసూయంయథాతథాపూర్వకాష్ఠాప్రాచీపూర్వాచసైవాంగ
నాపూర్వనాయికా చగమ్యేతేతస్యాఃస్మితరుచిర్మందహాసకాంతిరివఏషాప్ర
భావిశదంనిర్మలంస్ఫురతిప్రకాశతే ప్రాచ్యామీషద్విశదాప్రాభాతకీప్ర
భాప్రామరభూదిత్యర్థః-అత్ర ప్రాచీగతప్రాభాతికప్రభాయామిందోః
పరాంగనాసంగపాతిత్యనిమిత్తాచేతనధర్మస్మితరుచిత్వోత్ప్రేక్షా- పూర్వ
కాష్ఠాంగనాయాం ఇతిరూపకనిర్వ్యూఢేత్యనయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥

మూ, ౧౩

విరరతిపరిఖేదప్రాప్తనిద్రాసుఖానాంచరమపిశ
యిత్వాపూర్వమేవప్రబుద్ధాః। అపరిచలితగా
త్రాఃకుర్వతేనప్రియాణామశిథిలభుజచక్రాశ్లే
షభేదంతరుణ్యః॥ ....

౧౩॥ విరేతి॥ చరమంశయిత్వాపశ్చాత్ సుప్త్వాపిపూర్వమేవప్రబుద్ధాః॥సు
ప్తేభర్తరియాశేతేపూర్వమేవప్రబుధ్యతే - నాన్యంకామయతేచిత్తేసా
స్త్రీజ్ఞేయాపతివ్రతేతిస్మరణాదితిభావః - తథాపితరుణ్యఃఅపరిచలితగా
త్రాఃఅనిష్పందవపుష్కాః-సత్యఃవిరరతిపరిఖేదేనబహుక్రీడాపరిశ్రమేణప్రాప్త
నిద్రాసుఖానాంప్రియాణాంఅశిథిలోగాఢఃభుజచక్రేణపరస్పరభుజవలయే
నాశ్లేషః- తస్యభేదంవిశ్లేషంవిస్రంసనంనకుర్వతేకింత్వాశ్లిష్యైవస్థితాః-అ
న్యథాతన్నిద్రాభంగఃస్యాత్ శయానంనప్రబోధయేదితినిషేధాస్కందన
భయాదితిభావః-రతిశ్రమోత్రసంచారీతదనుభావోనిద్రా॥ ....

మూ, ౧౪

కృతధవలిమభేదైఃకుంకుమేనేవకించిన్మలయరు
హరజోభిర్భూషయన్ పశ్చిమాశామ్। హిమరు
చిర రుణిమ్నా రాజతేరజ్యమానైర్జరఠకమల
కందచ్ఛేదగౌరైర్మయూఖైః॥ ....

౧౪॥ కృతేతి॥హిమరుచిశ్చంద్రఃఅరుణిమ్నా అస్తమయరాగేణహేతునా
రజ్యమానైః లోహితాయమానైః-రంజేర్దైవాదికాత్కర్తరిశానచ్ క్ని
అనిదితామితినలోపః - రజ్యతిక్షీరీరజతి లోహితాయతిచాస్మనఇతిభట్టివల్ల
భః-జరఠస్యపరిణతస్యకమలకందస్యచ్ఛేదాఇవగౌరాః- శుభ్రాఃస్వభావ
తఇతిభావః-ఛేదగ్రహణం-ధావల్యాతిశయార్థం॥ గౌరఃపీతేసితేరుణఇతి

విశ్వః- తైః పర్ణాంగరాగైః పంకమైన కించిత్కృతో ధవళిమభేదో ధావళ్యం యేషాం గోమేషాం తైరీషద్భగ్నస్వభావ ళ్యైః మలయరుహరజోభిశ్చందన రేణుభిరివ పశ్చిమాశాం ప్రియసీమివేతి భావః- భూషయర్ణా రాజతే-ఉపమాలంకారః॥

మూ, ౧౯
దధదసకలమేకం ఖండితామానమద్భిః శ్రియమప
రమపూర్ణాముచ్ఛ్వసద్భిః పలాశైః। కలరవముపగీ
తే షట్పదౌఘేన ధత్తః కుముదకమలషండే తుల్య
రూపామవస్థామ్॥ ....

౧౯॥ దధదితి॥ ఏకం కుముదషండం ఆనమద్భిర్ముకులీభవద్భిః-పలాశైర్దళైరసకలమపూర్ణం ఖండితాం క్షీయమాణామిత్యర్థః-శ్రియం శోభాం దధత్-అపరం కమలషండముచ్ఛ్వసద్భిః పలాశైరపూర్ణాం వర్ధమానాం శ్రియం దధత్-షట్పదౌఘేన భ్రమరసంఘేన కలరవం యథా తథా ఉపగీతే ఉభే అపీత్యర్థః-కుముదకమలషండే కుముదానాం కమలానాం చ షండే కదంబే * అబ్జాది కదంబే షండమస్త్రియామిత్యమరః-తుల్యరూపామవస్థాం ధత్తః-దధాతేః అత్ర క్షయవృద్ధ్యోరర్థప్రవృత్తైరేకరూప్యైకస్య క్షయః కస్యచాం వృద్ధిరితి విగ్రహమితి భావః- అత్రోభయవిశేషణానాం తుల్యావస్థా సాధారణ హేతుకత్వం కావ్యలింగం॥ తేనద్వయోః క్రమేణోపమానోపమేయ భావరూపో పమేయోపమా వ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౨౦
సుదరుదిమరుణేనోద్గచ్ఛతా లంభితస్య త్యజత ఇవ చి
రాయస్థాయినీమాశు లజ్జామ్। వసనమివ ముఖస్య స్రం
సతే సంప్రతీదం సితకర కరజాలం వాసవాశాయువ
త్యాః॥ ....

౨౦॥ సుదతి॥ సంప్రతీసితకరస్యేందోః ఇదం కరజాలం కిరణసమూహః కర్తృ ఉద్గచ్ఛతా ఉద్యతా అరుణేన అనూరుణా మదరువింతత్తుల్యాం రుచిం అరుణిమానమిత్యర్థః-అత ఏవ నిదర్శనాలంకారః-లంభితస్య ప్రాపితస్య- లభేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః॥ రభేరశబ్లిటోః లభేశ్చేతి నుమాగమః - అత ఏవ చిరాయస్థాయినీం లజ్జామాశు త్యజత ఇవ ముఖప్రకాశనాదియముత్ప్రేక్షా వాసవాశా ప్రాచీ తస్యాః ఏవ యువత్యాః ముఖస్య ప్రాగ్భాగస్యాననస్య చ వసనమివావకుంఠనపటమివ స్రంసతే గళతి మత్తాః స్త్రియః పాంటలముఖాన్నిర్లజ్జాస్సన్ స్వవస్త్రాశ్చ భవంతీతి భావః-అత్ర ముఖస్యేతి ప్రాగ్భాగవదనయోరభేద

ఖేదాధ్యవసాయాత్-శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః- తయాపూర్వోక్తనిదర్శనోత్ప్రేక్షాభ్యాంచానుగృహీతవసనమిత్యుత్ప్రేక్షేతిసంకరః॥ ....

మూ, ౧౮

అవిరతరతలీలాయాసజాతశ్రమాణాముపశమ
ముపయాంతన్నిస్సహేంగేంగనానామ్। పునరుప
సివివిక్తైర్మాతరిశ్వావచూర్ణ్యజ్వలయతిమద
నాగ్నిమ్మాలతీనాంరజోభిః॥ ....

౧౮॥ అవిరతేతి॥ అవిరతరతలీలాయాసేనావిచ్ఛిన్న సురతక్రీడాప్రయాసేనజాతశ్రమాణామంగనానాంసంబంధినినిఃసహాత ఇతినిస్సహే అతఏవ పచాద్యచ్-అంగేఉపశమముపయాంతంశామ్యంతం మదనఏవాగ్నిస్తంపునరుషసిమాతరిఅంతరిక్షేశ్వయతి వర్ధతే ఇతిమాతరిశ్వా శ్వన్నుక్షన్నిత్యాదినాఔణాదికోనిపాతః-వివిక్తైరమలైరనార్ద్రైశ్చమాలతీనాం జాతీసుమనాం॥ సుమనామాలతీజాతిరిత్యమరః-రజోభిఃపరాగైఃకరీషైరివేతిభావః-అవమూర్ణ్యఅవధ్వంస్యసంధుక్ష్యేతిభావః-జ్వలయత్యుద్దీపయతిప్రాభాతికమాలతీవాతస్పర్శాత్పునరుద్బుద్ధోమదనఇత్యర్థః రూపకాలంకారః॥ ....

మూ, ౧౯

అనిమిషమవిరామారాగిణాంసర్వరాత్రన్నవని
ధువనలీలాఃకౌతుకేనాభివీక్ష్య। ఇదముపవసితా
నామస్ఫుటాలోకసంపన్నయనమివసనిద్రంఘూ
ర్ణతేదైపముచిః॥ ....

౧౯॥ అనిమిషమితి॥ ఇదంపురోవృత్తిఅస్ఫుటాసూర్యతేజోభిభవాన్మందాయమానాఆలోకసంపత్-ప్రకాశసంపత్తిర్యస్యతత్-అన్యత్రనిద్రాభిభవాదనుద్బుద్ధవిషయావభాసనశక్తికందీపస్యేదందైపమ్-అర్చిర్జ్వాలా॥ జ్వాలాభాసోర్నపుంస్యర్చిరిత్యమరః - సర్వస్యాంరాత్రావితి సర్వరాత్రంక్షపూర్వకాలేత్యాదినాసమాసః॥ అహస్సర్వైకేత్యాదినాసమాసాంతః॥ రాత్రాహ్నాహాఃపుంసీతిపుల్లింగతాఅత్యంతసంయోగేద్వితీయా-అవిరామాః అవిచ్ఛిన్నాఃరాగిణాంకామినాం॥ పుమాన్స్త్రియేత్యేకశేషః - నవనిధువనలీలాఃసురతవిలాసాన్॥ వ్యవాయోగ్రామ్యధర్మోమైథునంనిధువనంరతమిత్యమరః-కౌతుకేన-ననిమిషతీత్యనిమిషంయథాతథా - పచాద్యచ్-పటాదిత్వాన్నణః - అభివీక్ష్యఅతఏవసనిద్రండదవసితానాంగృహాణాంసంబం

ధిః॥గృహంగేహోదవసితం వేశ్మసద్మనికేతనమిత్యమరః నయనమివేత్యుత్ప్రే
క్షా-ఘూర్ణతే భ్రమతి॥..

మూ, ౧౯ {వికచకమలగంధై రంధయన్భృంగమాలాః సురభి
తమకరందమ్మందమావాతివాతః। ప్రమదమదన
మాద్యద్యౌవనోద్దామ రామా రమణరభస ఖేద
స్వేదవిచ్ఛేదదక్షః॥ ....}

౧౯॥ వికచేతి॥ ప్రమదమదనాభ్యాంహర్షమన్మథాభ్యాంమాద్యంతీనాం
యౌవనేనోద్దామానాంఉద్ధతానాంచరామాణాం స్త్రీణాంరమణరభసఖే
దేనసురతసంరంభశ్రమేణయః-స్వేదఃతస్యచ్ఛేదేహరణేదక్షో వాతః-ప్ర
భాతమారుతః-వికచకమలగంధైర్వికసితారవిందగంధైఃభృంగ మాలాః
షట్పద పఙ్క్తీఃఅంధయన్నంధాఃకుర్వన్మోహయన్-అంధయతేస్తత్కరోతీ
తిణ్యంతాల్లటఃశత్రాదేశః-సురభితః-సురభీకృతోమకరందోయస్మిన్కర్మ
ణితద్యథాతథామందమావాతిప్రచలతి-అత్రవృత్త్యనుప్రాసోలంకారః॥
శ్లేషఃప్రసాదఃసమతామాధుర్యంసుకుమారతా-అర్థవ్యక్తిరుదారత్వమో
జఃకాంతిసమాధయఇతిఆచార్యోక్తాదశప్రాణాఃప్రాయేణాత్రసంభవంతీతి
నిపుణైరున్నేయాః॥..

మూ, ౨౦ {లులితనయనతారాః క్షామవక్త్రేందుబింబా
రజనయ ఇవనిద్రాక్లాంతనీలోత్పలాక్ష్యః। తిమిర
మివదధానా స్స్రంసినః కేశపాశానవనిపతిగృహే
భ్యోయాంత్యమూ వారవధ్వః॥ ....}

౨౦॥ లులితేతి॥ లులితనయనతారాః-నిద్రాకలుషితాక్షికనీనికాఃఅన్యత్రా
ప్రసన్ననక్షత్రాః॥ఋక్షాక్షిమధ్యయోస్తారేతివిశ్వః- వక్త్రాణీందుబిం
బానిఇవేత్యుపమితసమాసఃతిమిరమివేత్యాదిలింగాత్-అన్యత్రవక్త్రాణీవేం
దుబింబానితానిక్షామాణిసురతప్రభాతాభ్యాంమ్లానానియాసాంతాః-నిద్ర
యాస్వప్నేనముకుళీభావేనచాక్రాంతానినీలోత్పలానిఅక్షీణీవనీలోత్పలా
నీవవాక్షీణియాసాంతాః స్రంసినః కేశపాశాన్- తిమిరమివాన్యత్ర తుతానీ
వతిమిరందధానాః అతఏవరజనయఇవస్థితాః- అమూర్వారవధ్వోవేశ్యాః॥
వారస్త్రీగణికావేశ్యేత్యమరః- అవనిపతిగృహేభ్యోయాంతినిర్యాంతి-శ్లి
ష్టవిశేషణేయముపమేత్యేకేశ్లేషఏవాయముభయవిషయః-ఉపమాతుప్రతి

భామాత్ర సారేత్యన్యే॥ .... : ....

మూ, ౨౧
శిశిరకిరణకాంతంవాసరాంతేభిసార్య శ్వసనసుర
భిగంధిస్సాంప్రతంసత్వరేవ। వ్రజతిరజనిరేషాత
న్మయూఖాంగరాగైః పరిమిలితమనింద్యైరంబ
రాంతంవహంతి॥ ... .

౨౧॥ శిశిరేతి॥ ఏషాచరజనిర్వాసరాంతే రాత్రౌ శిశిరకిరణశ్చంద్రస్తమేవ కాంతమభిసార్యాభిసృత్య-స్వార్థేణిచ్-సాంప్రతంశ్వసనైః తత్స్థాలవాతైః- నిశ్వాసైశ్చసురభిగంధిః- సుగంధిఃఅనింద్యైఃమనోహరైస్తస్యేందోర్మయూఖైరేవాంగరాగైః-పరిమిలితంవ్యాప్తంవాసితం చాంబరాంతంనభఃప్రాంతంవస్త్రాంతంచవహంతీభజంతీసత్వరేవవ్రజతి- అత్రేందుతన్మయూఖానీనాంకాంతత్వాంగరాగత్వాదిరూపణాద్రజనేరభిసారికాత్వరూపణావగమాదేకదేశవర్తిరూపకమ్॥ ... .

మూ, ౨౨
నవకుముదవనశ్రీహాసకేళిప్రసంగాదధికరుచిర
శేషామప్యుషాంజాగరిత్వా। అయమపరదిశోంకే
ముంచతిస్రస్తహస్తఃశిశయిషురివపాండు మ్లాన
మాత్మానమిందుః॥ ....

౨౨॥ నవేతి॥అధికరుచిరయమిందుః నవకుముదవనశ్రీర్యోనూతనకుముదారణ్యశోభాయాఃవికాసఃపరిహాసశ్చసఏవకేళిస్తస్యాంప్రసంగాదాసంగాదశేషామప్యుషాంసకలామపి రాత్రింవిభావరీనక్తముషాచశర్వరీతివిశ్వః-అత్యంతసంయోగేద్వితీయా-జాగరిత్వాజాగరణంకృత్వాశశయిషుఃశయితుమిచ్ఛురివ-శేతేఃసన్నంతాదుప్రత్యయః-స్రస్తహస్తోనష్టత్రవిశేషఃకరశ్చయస్యసః అపరదిశః పశ్చిమదిశోంకేసమీపేఉత్సంగేచపాండుంపాండువర్ణం మ్లానంక్లాంతమాత్మానంస్వశరీరంముంచతి। దక్షిణనాయకః కయాచిత్సహవిహృత్యశ్రాంతఃకస్యాశ్చిదంకేశేతేతద్వదితిభావః- అత్రప్రహాసకేళ్యంకశయనాదివ్యవహారాదింముకుముదవనశ్రీపశ్చిమాశానాంనాయకత్వప్రతీతేఃసమాసోక్తిరలంకారః - విశేషణసామ్యంతూపలక్షణమిత్యలంకారసర్వస్వకారః॥ .. ..

మూ, ౨౩
సరభసపరిరంభారంభసంరంభభాజాయదధినిశ
ముపాస్తంవల్లభేనాంగనాయాః। వసనమపినిశాం
తేనేష్యతేతత్ప్రదాతుంరథచరణవిశాలశ్రోణి
లోలేక్షణేన॥........ .. ..

౨౩॥ సేతి॥అధినిశంనిశి విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సరభసః సత్వరః పరిరంభ ఏవారంభో వ్యాపారస్తత్ర సంరంభస్సంభ్రమస్తద్భాజా వల్లభేనాంగనాయాః-సంబంధియద్వసనంఅపాస్తంతద్వసనంనిశాంతేప్రభాతేపిరథచరణంచక్రంతద్వద్విశాలాయాంశ్రోణౌలోలంసతృష్ణమీక్షణంయస్య తేనవల్లభేనప్రదాతుంనేష్యతే-అత్రవసనాప్రదానస్య శ్రోణీక్షణలౌల్యహేతుకత్వాత్కావ్యలింగమ్॥..

మూ, ౨౪ { సపదికుముదినీభిర్మీలితంహాహతు పాపితయవాగముదపేతాస్తారకాస్తాస్సమస్తాః॥ఇతిదయితకలత్రశ్చింతయన్నంగమిందుర్వహతికృశమశేషంభ్రష్టశోభంశుచేవ॥ ....

౨౪॥ సపదీతి॥సపదిసద్యః కుముదినీభిర్మీలితంముకులితం భావేక్తః హాహంతక్షపారాత్రిరపిక్షితింక్షయమగమత్ -తాః సమస్తాస్తారకాః - అపేతాః అపగతాఃఇతిశుచాశోకేనచింతయన్నివదయితకలత్రః-ప్రియభార్యః- ఇందుఃకృశమశేషంనిఃశేషంయథాతథాభ్రష్టశోభంనష్టప్రభమంగంవహతి కలత్రప్రియస్యయుగపత్సకలకలత్రనాశేనహాన్శోకోభవతీతిభావఃఅత్రేందోఃప్రభాతప్రయుక్తాంగకార్శ్యేఽశోభాభ్రంశయోః యుగపత్కుముదిన్యాదిసకలకలత్రనాశనిమిత్తహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ....

మూ, ౨౫ { ప్రజతివిషయమస్తొ యావదంశుమాలీనయావత్తిమిరమఖిలమస్తంతావదేవారుణేన।పరపరిభవితేజస్తన్వతాంప్రాశుకర్తుంప్రభవతిహివిపక్షచ్ఛేదమగ్రేసరోపి॥...................................

౨౫॥ ప్రజతీతి॥అంశుమాలీసూర్యః- వ్రీహ్యాదిత్వాదిని ప్రత్యయః- యావదక్ష్ణాంవిషయంభూమింవ్రజతినదృశ్యతఇత్యర్థః- తావదేవారుణేనానూరుణా అఖిలంతిమిరమస్తంఅపాస్తంపరైః-షాంపరిభవితిరస్కారకం క్వచిద్దృక్షీత్యాదినా ఇనిప్రత్యయః- తేజఃప్రతాపంతన్వతాంప్రథయతాం అగ్రేసరణీత్యగ్రేసరః పురస్సరోపిక్వపురోఽగ్రతోఽగ్రేషుసర్తేష్టరితిటప్రత్యయః-విపక్షస్యశత్రోరుచ్ఛేదంకర్తుంప్రాశుప్రభవతిశక్నోతిహిసామాన్యేన విశేషణసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౨౬ { విగతతిమిరపంకం పశ్యతి వ్యోమ యావత్ ధువతి
విరహఖిన్నః పక్షతీ యావదేవ । రథచరణసమా
హ్వస్తావదౌత్సుక్యనున్నా సరిదపరతటాంతాదా
గతా చక్రవాకీ॥ ... . }

౨౬॥ విగతేతి॥ విరహేణ ఖిన్నః రథచరణేన చక్రేణ సమాహ్వస్తుల్యాఖ్యః తేనైవ సమాఖ్యా యస్యేతి వా రథచరణసమాహ్వశ్చక్రవాక ఇత్యర్థః॥ కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకో రథాంగాహ్వయనామక ఇత్యమరః - తిమిరం పంకమివేత్యుపమితసమాసః - తద్విగతం యస్మాత్తత్ వ్యోమ యావత్పశ్యతి యావదేవ పక్షతీ పక్షమూలే॥ పక్షతిః పక్షమూలమిత్యమరః॥ పక్షాత్తిరితి ప్రత్యయః॥ ధువతి ఉత్క్షిపతి ధుం ధునోతి ధూ విధూనన ఇతి ధాతోస్తౌదాదికత్వాదువఙాదేశః - తావదేవోత్పతనాత్ ప్రాగేవ చక్రవాకీ చక్రవాకస్య స్త్రీ జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి ఙీష్ - ఔత్సుక్యేనోత్కంఠయా నున్నా ప్రేరితా సతీ సరితోఽపరతటాంతాత్ పారభూమేః సకాశాదాగతా ప్రాప్తేనానయోరున్మత్తకస్సమశ్చానురాగ ఇత్యుక్తం - అత్ర రాగౌత్సుక్యయోః రసభావయోస్తిర్యగ్గతత్వేనాభాసయోర్నిబంధనాదూర్జస్వినామాలంకారః - రసభావతదాభాసతత్ప్రశమానాం నిబంధనే రసవత్ప్రేయ ఊర్జస్వి సమాహితానీతి లక్షణాత్॥ ....

మూ, ౨౭ { ముదితయువమనస్కాస్తుల్యమేవ ప్రదోషే రుచమ
దధురుభయ్యః కల్పితాభూషితాశ్చ। పరిమలరుచి
రాభిర్న్యక్కృతాస్తు ప్రభాతే యువతిభిరుపభో
గాన్నీరుచః పుష్పమాలాః॥ .. .. }

౨౭॥ ముదితేతి॥ ప్రదోషే రాత్రౌ ముదితాని యూనాం మనాంసి యాభిర్హేతుభిస్తాః ముదితయువమనస్కాః సంతుష్టప్రియచిత్తాః॥ ఉరఃప్రభృతిభ్యః కప్ - కల్పితా ఉపభోగాయ సంపాదితాః భూషితా వలయవసనాదిభిరుపస్కృతాశ్చ ఉభయ్యః - ఉభయవిధాః యువతయః - పుష్పమాలాశ్చ॥ ఉభాదుదాత్తో నిత్యమితి తయపోఽయజాదేశః॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - తుల్యమేవావిశేషం యథా తథా రుచం శోభామదధుర్ధృతవత్యః - ధాఞో లఙ్ - ప్రభాతే తూపభోగాన్నీరుచో నిష్ప్రభాః పుష్పమాలాః పరిమలేన విమర్దగంధేన రుచిరాభిరుపభోగాదపి సురభిభిర్యువతిభిర్న్యక్కృతాస్త్యక్తాః అవధీరితాశ్చ అ

త్ర పుష్పమాలాభ్యోయువతీనాంసామ్యోక్తి పూర్వకవిమర్దసహత్వేనా
ధిక్యోక్తేర్వ్యతిరేకః॥..

మూ, ౨౮ { విలులితకమలౌఘఃకీర్ణవల్లీవితానః ప్రతివనమవ
ధూతాశేషశాఖిప్రసూనః। క్వచిదయమనవస్థః
స్థాస్నుతామేతివాయుర్వధుకుసుమవిమర్దో
ద్గంధివేశ్మాంతరేషు॥............................ }

౨౮॥ విలులితేతి॥వనేవనే ప్రతివనం-యథార్థేఽవ్యయీభావఃవిలులితాః
వ్యాలోలితాఃకమలౌఘాయేనసః-కీర్ణాఃవిక్షిప్తాఃవల్లీనాంమాలత్యాదీనాం
వితానావిస్తారాయేనసఃఅవధూతానికంపితాన్యశేషశాఖినాంవకులచంప
కాదీనాంప్రసూనానియేనసః - తథాపిక్వచిత్పూర్వోక్తకమలవనాదౌఅ
త్రాపినాస్త్యవస్థాస్థితిరస్యేత్యనవస్థఃస్థితిశూన్యఃప్రాప్తోఽయంవాయుఃవధూ
నాంకుసుమానాంచవిమర్దేనసంఘర్షేణ ఉద్గంధిషు ఉద్ఘ్రాతగంధేషుఉ
గంధస్యేత్వం-వేశ్మాంతరేషు గృహాభ్యంతరేషుస్థాస్నుతాంస్థాయిత్వ
మేతిపూర్వోక్తసర్వోపేత్య- లబ్ధసౌరభలోభాదితిభావః గ్లాజిస్థశ్చగ్స్ను
రితిగ్స్నుప్రత్యయఃయద్వామధుకుసుమేతిపాఠేమధుయుక్తైః- కుసుమైస్తే
షాంవిమర్దేనేతిభావః-అత్రవాయోరస్థాయినఃస్థాయిత్వసంబంధోక్తేరతి
శయోక్తిఃతయావిమర్దగంధస్య కమలాదిగంధాదాధిక్య రూపవ్యతిరేక
ప్రతీతేఃఅలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ....

మూ, ౨౯ { నఖపదవలినాభీసంధిభాగేషులక్ష్యఃక్షతిషు చదశ
నానామంగనాయాస్సశేషః।అపిరహసికృతానాం
వాగ్విహీనోఽపిజాతః సురతవిలసితానాంవర్ణకో
వర్ణకోఽసౌ॥.. }

౨౯॥ నఖపదేతి॥నఖపదేషునఖక్షతేషువలిషుత్రివలిషునాభ్యాంసంధిభాగే
షు కూర్పరాదిసంధిస్థానేషు దశనానాంక్షతిషుకంత వ్రణేషుచసశే
షః-కించిద్విద్యమానః-అతఏవలక్ష్యోదృశ్యః అంగనాయాః-సంబంధీ అసౌవ
ర్ణయతివర్ణంకరోతిరంజయతీతివర్ణకోఽంగరాగఃవాగ్విహీనోవాగింద్రి
యరహితోఽపిసన్-రహసికృతానామపిసురతవిలసితానాం సురతచేష్టితా
నాంవర్ణయతివక్తీతివర్ణకోవక్తావ్యంజకఇత్యర్థః-వర్ణయతేర్ణ్వుల్
ప్రత్యయః-వర్ణక్రియాయాంవిస్తారేగుణోక్తౌవర్ణయత్యసఇతిభట్టమల్ల

జాతఃనఖక్షతాదిష్వేవలక్ష్యమాణోఽంగరాగోఽన్యత్రస్వవిలోపి చేష్టావిశేషానుమాపకోజాతఇత్యర్థః- అత్ర వాగ్విహీనోపిరహస్యకృతానామపి వర్ణకోఽవక్తేతి విరోధస్య వ్యంజకత్వలక్షణయాపరిహారాద్విరోధాభాసోఽలంకారః॥..............................

మూ, ౩౦
ప్రకటమలినలక్ష్మా మృష్టపత్రావలీకై రధిగతరతి
శోభైః ప్రత్యుషః ప్రోషితశ్రీః ఉపహసితఇవాసౌ
చంద్రమాః కామినీనాంపరిణతశరకాండాపాండు
భిర్గండభాగైః॥ ....

౩౦॥ ఉషసప్రత్యుషః విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః-యద్వాప్రత్యుషఃప్రభాతం॥ఉషః ప్రత్యుషసీ అపీత్యమరః-తత్ర ప్రోషితశ్రీః భ్రష్టశోభః- అతఎవ ప్రకటమలినలక్ష్మా స్పష్టదృష్టకలంకోఽసౌచంద్రమాః మృష్టాః ప్రమృష్టాః పత్రావల్యః పత్రభంగ్యో యేషాం తైః కస్తూర్యాదిత శ్చేతికప్-తథాప్యధిగతారతిశోభాసంభోగశ్రీ-ర్యేషాం తైఃపరిణతాఃపరిపక్వాఃశరకాండాఃబాణాఖ్యతృణకణికాః* శరోబాణే బాణతృణఇతిశబ్దార్ణవే-తద్వదాపాండుభిః- కామినీనాంగండభాగై ర్గండస్థలైరుపహసితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-ఆపాండుగుణనిమిత్తా। నిష్కలంకాఃసకలంకసమానమానినముపహసంతీతి భావః॥ ....

మూ, ౩౧
సకలమపి నికామంకామలోలాన్యనారీరతి రభస
విమర్దైర్భిన్నవత్త్వంగరాగమ్। ఇదమతిమహ
దేవాశ్చర్యమాశ్చర్యధామ్న స్తవఖలుముఖరా
గోయన్నభేదంప్రయాతః॥............................

౩౧॥ అథకాచిత్ఖండితానాయికాసాగసంప్రియాంసంప్రాతరాగతంపంచభిరుపాలభతే ॥ సకల మిత్యాది - కామేనలోలాయాఅన్యనార్యాఃసపత్న్యాఃరతిరభసేషుసురతసంభ్రమేషువిమర్దైఃపీడనైఃరజ్యతే నేనేతిరాగః॥అంగస్య రాగోఽంగరాగః॥విలేపనం॥అంగవికాసశ్చతస్మిన్నంగరాగేసకలమపినిశ్శేషంయథాతథానికామంభిన్నవతివిశ్లిష్టవతిసతిఆశ్చర్యధామ్నఃసర్వాద్భుతనిదానస్యతవముఖరాగోముఖవికాసఃభేదంవిశ్లేషంనప్రయాతః- ఇతియత్-ఇదమేవాతిమహదాశ్చర్యంఖలుముఖస్యాప్యంగత్వేతద్రాగస్యాప్యంగరాగత్వాదితిభావః- అత్రవిలేపనవికాసాఖ్యయోరేకత్రాద్యవసాయేనవిరోధఃభేదానుసంధానేత్వవిరోధ ఇతిశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితోవిరోధాభాసోఽలంకారః॥...

మూ, ౩౨

ప్రకటతరమిమంమా ద్రాక్షురన్యారమణ్యఃస్ఫు
టమితిసవిశంకంకాంతయాతుల్యవర్ణః। చరణత
లసరోజాక్రాంతిసంక్రాంతయాసౌవపుషినఖవి
లేఖోలాక్షయారక్షితస్తే॥ ………… ……

౩౨॥ ప్రకటేతి॥కించ-ప్రకటతరమతిస్ఫుటమిమం నఖవిలేఖం అన్యారమ ణ్యోऽన్యానిజసపత్న్యఃస్ఫుటంమాద్రాక్షుఃనపశ్యంతు-దృశేర్లుఙ్ క్సఇగితఇతిచ్లేర ఙభావపక్షేసిచివృద్ధిః-ఇతిబుద్ధ్వా కాంతయాత్వత్ప్రియయాసవిశంకంయ థాతథాతుల్యవర్ణః లాక్షాసమానవర్ణః వివర్ణస్యదురపహ్నవత్వాది తిభావః-అసౌతేతవవపుషినఖవిలేఖఃనఖవ్రణఃచరణతలం సరోజమివేత్యు పమితసమాసఃఆక్రాంతిలింగాత్తస్యాక్రాంత్యాఆఘాతేనసంక్రాంతయా లాక్షయారక్షితోగుప్తఃఆచ్ఛాదితఇత్యర్థః- హంతసాతుపాపీయసీలాక్షా స్వయమేవసర్వదుర్వృత్తిపిశునేతిసావరాకాతేప్రియానవేత్తీతిభావఃఅత్ర నఖవిలేఖనస్యలాక్షాసావర్ణ్యాత్తదేకతాపత్తేః-సామాన్యాలంకారః*సా మాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్॥ ………………

మూ, ౩౩

తదవితథమవాదీర్యన్మమత్వంప్రియేతిప్రియజన
పరిభుక్తంయద్దుకూలందధానః। మదధివసతిమా
గాఃకామినాంమండనశ్రీర్వ్రజతిహిసఫలత్వంవ
ల్లభాలోకనేన॥………………………

౩౩॥ తదితి॥కించమమత్వమేవప్రియేతి యదవాదీరవోచః - వదేర్లుఙి వదవ్రజేత్యాదినావృద్ధిః-తదవితథంసత్యంకుతఃయద్యస్మాత్- ప్రియజనే నపరిభుక్తంమకూలంతదీయమిత్యర్థః దధానఃవసానః ఇత్యర్థః-వసా నఇతిపాఠే-వసానఆచ్ఛాదయన్-వసేః ఆచ్ఛాదనార్థాల్లటఃశానజాదేశః సత్వంమదధివసతింమమనివాసమాగాః-ప్రాప్తఃఇణోగాలుఙి - యుక్తం చైతదిత్యాహ-కామినాంమండనశ్రీర్వల్లభానాం ప్రేయసీనామాలోకనే నసఫలత్వంవ్రజతి-హిఅప్రియాంచేత్కథమీదృశీమేసంభావ నేతిభావః-అ ర్థాంతరన్యాసః॥ ……………………………… ……

మూ, ౩౪

నవనఖపదమంగంగోపయస్యంశుకేనస్థగయసిపు
నరోష్ఠంపాణినాదంతదష్టమ్।ప్రతిదిశమపరస్త్రీ
సంగశంసీవిసర్పన్నవపరిమలగంధఃకేనశక్యోవ
రీతుమ్॥…… ……………… ………………

౩౪॥ నవేతి ॥ కించనవానినఖపదానియస్మిన్-తదంగంవపురంశుకేనగోప
యసిఆచ్ఛాదయసి-గుపేశ్చౌరాదికాత్స్వార్థేణిచ్-దంతైనదష్టమోష్ఠంపున
రోష్ఠంతుపాణినాస్థగయసిచ్ఛాదయసి-స్థగిరపిచౌరాదికః- దిశిదిశిప్రతిదిశం
విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః అవ్యయీభావేశరత్ప్రభృతిభ్యఇతిసమాసాం
తః టచ్ ప్రత్యయః-విసర్పన్ ప్రసర్పన్ అపరస్త్రీ సంగశంసీ స్త్ర్యంతర
సంగసూచకః-అనన్యప్రభవత్వాత్తస్యేతి-భావః-నవఃపరిమలాఖ్యోగంధః-
పరిమలగంధః* విమర్దోత్థేపరిమల ఇత్యమరః కేనకేనోపాయేనవరీతుమా
చ్ఛాదయితుంక్షవ్యాతోవేతిఇటోదీర్ఘః శక్యఃనకేనాపిశక్య ఇత్యర్థః

మూ, ౩౫ { ఇతికృతవచనాయాః కశ్చిదభ్యేత్యబిభ్యద్గలితన
యనవారేర్యాతిపాదావనామమ్ । కరుణమపిస
మర్థం మానినాం మాన భేదే రుదిత ముదితమ
స్త్రంయోషితాంవిగ్రహేషు॥ .... }

౩౫॥ ఇతీతి॥ఇతిపూర్వశ్లోకచతుష్టయోక్తరీత్యాకృతవచనాయాఃకృతోప
లంభాయాః-గలితనయనవారేరధైర్యాస్మృతాశ్రోఃప్రేయస్యాఇతిశేషఃక
శ్చిన్నాయకోబిభ్యత్-త్రస్యన్నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః-అభ్యేత్యా
గత్యపాదయోరవనామమవనతింయాతిప్రణామేనప్రసాదయతీత్యర్థః-న
నుకథమీదృశ్యార్థవంతథాహంకారిణస్తస్యరోదనమాత్రేణతత్రాహ-కరు
ణమితి-తథాహివిగ్రహేషుప్రణయకలహేషుయోషితాంకరుణమపిదీనమ
పిరుదితమశ్రుమోచనం-మానినామహంకారిణాంపుంసాంమానభేదేఅహం
కారనిరాసేసమర్థంశక్తమస్త్రంసాధనముదితముక్తం - వదేఃకర్మణి
క్తఃవచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం-దీనేప్రణయిజనేపుంసాంకోహంకార
ఇతిభావః-అర్థాంతరన్యాసఃపసాచఖండితానాయికా*నీత్వాన్యత్రనిశాం
ప్రాతరాగతేప్రాణవల్లభే-అన్యాసంభోగచిహ్నైఃదుష్టుఖండితేష్యాకషా
యితేతిలక్షణాత్-నాయకస్తుధృష్టః*వ్యక్తాగానిర్భయోధృష్టఇతిలక్షణా
త్-నచేహబిభ్యద్విశేషణవిరోధఃఆగమనకాలేనిర్భీకతాయాఏవలక్షణో
పయోగాత్-అన్యథావైరస్యాదితి అయంచపుంసాంసహృదయఃఅన్యథార
సాభాసఇత్యాహుః॥ ....

మూ, ౩౬ { మదమదనవికాసస్పష్టధార్ష్ట్యోదయానాంరతిక
లహవికీర్ణైర్భూషణైరర్చితేషు। విదధతినగృ
హేషూత్ఫుల్లపుష్పోపహారం ఃఫల వినయయ
త్నాఃకామినీనాంవయస్యాః॥ .... }

౩౬॥ మదేతి॥ మదమదనయోర్విలాసేన విజృంభణేన స్పష్టోధార్ష్ట్యస్యో దయః ఆవిర్భావో యాసాం తాసాం కామినీనాం రతిరేవ కలహస్తస్మిన్- ఏకై క్షైః రతస్తతో విక్షిప్తైర్భూషణైరచితేషు గృహేషు వయస్యాః స్నిగ్ధపరిచా రికాః వినీయంతేస్మ నిన్యిరే వినయోధికారః తత్ర యత్నో విఫలో యాసాం తాః- విఫలవినయయత్నాః నిష్ఫలస్యాధికారోద్యోగః సత్యః ఉత్ఫుల్లైః పుష్పైరు పహారం పూజాం న విదధతి న కుర్వంతి అత్ర సమృద్ధవస్తువర్ణనాదుదాత్తాలం కారః తదుదాత్తం భవేద్యత్ర సమృద్ధం వస్తువర్ణ్యతే ఇతి లక్షణాత్ - తేన తా సాం తేషు ఆభరణేషు భుక్తవస్త్రమాల్యాదివత్ నిర్మాల్యబుద్ధిర్ధ్వన్యతే॥

మూ, ౩౭
{కరజదశనచిహ్నం నైశమంగేన్యనారీజనితమితి}
{సరోషామీర్ష్యయాశంకమానామ్। స్మరసిసఖి}
{లున త్వన్మత్తయైతత్ త్వయైవ స్త్రియమనునయ}
{త్యద్ధా వ్రీడమానాంవిలాసీ ॥ ....}

౩౭॥ కరజేతి॥ విలసనశీలో విలాసీ వికషలసేత్యాదినా ఘినుణ్ ప్రత్యయః అంగే నిజాంగే నిశాయాం భవం నైశం నిశాప్రదోషాభ్యాం చేత్యణ్ కరజద శనచిహ్నం నఖదంతక్షతం అన్యనారీజనితం స్వసపత్నీకృతమితి శంకమానా మవిశ్వసంతీం అత ఏవ ఈర్ష్యయా అక్షమయా సరోషాం స్త్రియం నిజవధూం మత్తయా మూఢయా త్వయైవ తదృత్తమేవం కృతం ఖలు న స్మరసి నాభిజానా సి కిమితి కాకుః ఇత్థమనేన ప్రకారేణ వ్రీడమానాం స్వకృతప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ల జ్జితాం - సఖీమనునయతి అంగీకరోతి స్వమౌగ్ధ్యవ్యాహృతనిర్వేదశ్చ లజ్జ యా వ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౩౮
{కృతగురుతరహారచ్ఛేదమాలింగ్య పత్యౌ పరిశిథిలి}
{తగాత్రే గంతుమాపృచ్ఛమానే। విగళితనవముక్తా}
{స్థూలబాష్పాంబు బిందు స్తన యుగమబలాయా}
{స్తత్క్షణం రోదితీవ॥.................................}

౩౮॥ కృతేతి॥ కృతో గురుతరస్య హారస్య చ్ఛేదో యస్మిన్ తత్తథా ఆలింగ్య పరి శిథిలగాత్రే శిథిలీకృతాంగే పత్యౌ భర్తరి గంతుమాపృచ్ఛమానే ఆమంత్రయ మాణే సతి ఆఙి నుప్రచ్ఛ్యోరుపసంఖ్యానాదాత్మనేపదే కర్తరి లటః శానజా దేశః- తత్క్షణం తస్మిన్- క్షణే- అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా- అబలాయాః స్తన యుగం కర్తృ విగలితాని స్రుతాని నవముక్తా నూతనమౌక్తికాన్యేవ స్థూలబా

ష్పాంబుబిందవోయస్మిన్ - కర్మణీతద్వృథాతధారోదితేవవిగహేసహిష్ణుత
యారోదనంకరోతీవేత్యుత్ప్రేక్షారూపకసంకీర్ణాక్షరుదాదిభ్యః సార్వధా
తుకేఇతీడాగమః॥....... ....

మూ, ౩౯ { బహుజగదపురస్తాత్తస్యమత్తాకిలాహంచకరచకి
లచాటుప్రౌఢయోషిద్వదస్య।విదితమితిసఖీభ్యో
రాత్రివృత్తంవిచింత్యవ్యపగతమదయాహ్నిప్రీ
డితంముగ్ధవధ్వా॥ .... }

౩౯॥ బహ్వితి॥అహ్నిదివసేవ్యపగతమదయాముగ్ధవధ్వాసఖీభ్యోవిదితం
రాత్రౌత్వయేత్థంకృతమితిసఖీభిరాఖ్యాతమిత్యర్థః-రాత్రివృత్తంరాత్రౌ
కృతంస్వచేష్టితమిత్యర్థః- మత్తామదమూఢాఅహంతస్యప్రియస్యపురస్తా
దగ్రేబహుఅనేకంజగదకిలగదామిస్మకిలకిలేతిఐతిహ్యే-అతఏవస్వపరోక్షేలి
ట్క్ ణలుత్తమోవేతిపక్షేణిత్వాభావాద్వృద్ధ్యభావః-ప్రౌఢయోషితాతు
ల్యంప్రౌఢయోషిద్వదిత్యుపమాక్తేనతుల్యమితివతిప్రత్యయః- అస్యప్రియ
స్యచాటుప్రియవచనంచకరకిలఆకాశంకిల-లిడాదిపూర్వవత్- గుణోవి
శేషః-ఇతివిచింత్యవిమృశ్యప్రీడితంలజ్జితం- భావేక్తః-నిజకార్యప్రకాశేనల
జ్జాత్రసంచారీభావః-భావనిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః॥...............

మూ, ౪౦ { అరుణజలజరాజీముగ్ధహస్తాగ్రపాదా బహులమ
ధుపమాలాకజ్జలేందీవరాక్షీ। అనుపతతివిరావైః ప
త్రిణాం వ్యాహరంతీ రజనిరచిరజాతా పూర్వ
సంధ్యాసుతేవ॥ .... }

౪౦॥ అరుణేతి॥అరుణజలజరాజీవరక్తకమలశ్రేణీవముగ్ధంసుందరంహస్తా
గ్రపాదంహస్తౌచఅగ్రపాదౌచయస్యాః-సాబహులంమధుపమాలాకజ్జలంక
జ్జలమివమధుపమాలాయయోస్తేతేఇందీవరేఅక్షిణీవఇందీవరేఇవఅక్షిణీయ
స్యాః-సాబహులమధుపమాలాకజ్జలేందీవరాక్షీపత్రిణాంవిరావైర్వ్యాహర
న్తీలపంతీ* వ్యాహారఉక్తిర్లపితమిత్యమరః-అచిరజాతాసద్యోభవాబాలాచ
పూర్వసంధ్యాప్రాతః-సంధ్యాసుతేవపుత్రీవరజనీమనుపతతిఅనుధావతిజ
ననీమివేత్యర్థః-ఇహవిరావైర్వ్యాహరంతీతివ్యధికరణపరిణామః-తత్సంకీ
ర్ణేయముపమా॥

మూ, ౪౧

{ప్రతిశరణమశీర్ణజ్యోతిరగ్న్యాహితానాంవిధి}
{విహితవిరిబ్ధై స్సామధేనిరధీత్య।కృతగురు దురిత}
{ఘధ్వంసమధ్వర్యువర్యై ర్హుతమయ ముపలీ}
ఢే సాధు సాన్నాయ్యమగ్నిః॥ ... .

౪౧॥ ప్రతీతి ॥ అగ్నిరాహితో యైస్తేషామగ్న్యాహితానాంఆహితాగ్ని
నాం॥వాహితాగ్న్యాదిష్వితినిష్ఠాయాః - పరనిపాతః - ప్రతిశరణంప్రతిగృ
హం॥శరణంగృహరక్షిత్రో రిత్యమరః-అశీర్ణజ్యోతిరక్షతార్చిరయమగ్ని
రాహవనీయః-విధినాక్తయజ్ఞకర్మణ్యాజపన్యాంఖసామస్విత్యాదిశాస్త్రో
క్తరీత్యావిహితాఃయథాయోగముచ్చారితాః విరిబ్ధాఃస్వరాఃవకశ్రుత్యాద
యః-చత్వారోయైస్తైః॥కుబ్జస్వాంతేత్యాదినారేభృశబ్దైఇతిధాతోః- స్వరే
విరిబ్ధశబ్దోనిష్ఠాంతోనిట్త్వేననిపాతితః- అధ్వర్యువర్యైఃఋత్విక్శ్రేష్ఠైః
ఋత్విగ్విశేషవాచినా అధ్వర్యుశబ్దేన ఋత్విఙ్మాత్రోపలక్షణత్వాత్-
యద్వాధ్వర్యువర్యోముఖ్యోయేషాంతైఃఅధ్వర్యుప్రముఖైశ్చతుర్భిః
ఋత్విగ్భిరిత్యర్థః-తస్మాద్దర్శపూర్ణమాసయోర్యజ్ఞకృతోశ్చత్వార
ఋత్విజఇతిశ్రవణాత్-దర్శశ్చాయంతత్రైవసాన్నాయ్యవిధానాదితిసామి
ధేనీః-ప్రవోవాజాఇత్యాదికాఅగ్నిసమింధనీః ఋచోధీత్యపరిత్వా* ఋ
క్సామిధేనీధాయ్యాచయాస్యాదగ్నిసమింధనీత్యమరః- సామిధేనీగ్రహణం
యాజ్యాపురోనువాక్యాదిమంత్రాంతరాణామప్యుపలక్షణం-కృతోగురుత
రదురితానామోఘధ్వంసోయస్మిన్ - కర్మణితద్యథాతథాసాధుసమ్యక్-
హుతందేవతోద్దేశేన-త్యక్తంసన్నీయతఇతిసాన్నాయ్యంహవిర్విశేషంఐం
ద్రందధ్యమావాస్యాయామైంద్రంపయోమావాస్యాయామితివిహితేదధిప
యసీఇత్యర్థః॥పాయ్యసాన్నాయ్యనికాయ్యధాయ్యామానహవిర్నివాస
సామిధేనీష్వితిహవిర్విశేషెసంపూర్వాన్నయతేర్ణ్యదాయాదేశోపస
ర్గదీర్ఘనిపాతః-ఉపలీఢేఆస్వాదయతి-లిహఆస్వాదనఇతిధాతోః-స్వరితే
త్వాత్ లటితజేఢేరేత్వంఢత్వష్టుత్వఢలోపదీర్ఘాఃఅత్రాగ్నేఃసాన్నాయ్య
లేహనస్యోత్తరకాలభావిత్వేపితదుపలక్షితస్య కర్మణఉదితఆదిత్యేపూ
ర్ణమాస్యాస్తంత్రం-ప్రక్రమయతిప్రాగుదయాదమావాస్యాయామితి-
శాస్త్రాత్తత్కాలప్రక్రాంతస్యవర్తమానత్వాత్తస్యాపివర్తమానత్వావ్య
పదేశః-ఏతచ్చాహితాగ్నిత్వమాత్రేణకాలవిశేషానాదరేణోక్తమితిపూ

రోక్తేః చంద్రోదయాద్యైః రోధః అథవాఽఽదితేజుహోత్రాత్యనుదితేజుహోత్రా ఉప్రాతర్జుహోత్యగ్నిహోత్రకాలత్వాత్సామిధేనీసాన్నాయ్యశబ్ద హోమకర్మత్రహావిమార్తత్రపరత్వమాశ్రిత్యాగ్నిహోత్రపరత్వేన వ్యాఖ్యేయం- తస్మాదగ్నిహోత్రస్యయజ్ఞకృతోః-ఏకఋత్విగిత్యేకాధ్వర్యుకత్వేపిఅధ్వర్యువర్యైరితిబహువచనంయజమానబహుత్వాదుపపద్యతఇత్యాహురిత్యలంచ్ఛాందసగోష్ఠీవ్యసనేనవృత్త్యనుప్రాసాలంకారః-స్పష్టఏవ॥...

మూ, ౪౨ {ప్రకృతజపవిధీనామాస్యముద్రశ్మిదంతం ముహు
రపి హితమోష్ఠైరక్షరైర్లక్ష్యమన్యైః। అనుకృ
తిమనువేలంఘట్టితోద్ఘట్టితస్య వ్రజతినియమభా
జాంముగ్ధముక్తాపుటస్య॥ ....}

౪౨॥ ప్రకృతేతి॥ ప్రకృతజపవిధీనాం ప్రక్రాంతజపకర్మణాంనియమభాజాంతపస్వినాంసంబంధిఓష్ఠాభ్యాంభవైరోష్ఠ్యైః-శరీరావయవాచ్చేతియత్ప్రత్యయఃఅక్షరైఃవర్ణైఃఉప్రూపధ్మానీయైరిత్యర్థః ౯ ఉప్వూపధ్మానీయానామోష్ఠావిత్యనుశాసనాత్-ముహురపిహితమావృతమన్యైరనోష్ఠ్యైరక్షరైర్లక్ష్యందర్శనీయం-అతఏవోద్రశ్మిదంతండుద్గతాంశవోదంతాయస్యతదాస్యంముఖంఅనువేలం-ప్రతిక్షణం ఘట్టితోద్ఘట్టితస్య ప్రాణత్వాన్ముహుఘటిత విఘటితస్య-విశేషణసమాసః- ముగ్ధంసుందరంయన్ముక్తానాంముక్తాఫలానాంపుటంకోశః-శుక్తిరితియావత్ - తస్యానుకృతిం-సామ్యంవ్రజతి ఉపమాలంకారః-ఏతేనశ్లోకద్వయేనబహావః- కర్మనిష్ఠాస్తపోనిష్ఠాశ్చబ్రాహ్మణాభగవంతమనుయాంతీతికథితమ్॥...... ....

మూ, ౪౩ {నవకనకపిశంగంవాసరాణాంవిధాతుఃకకుభికులి
శపాణేర్భాతిభాసాంవితానమ్। జనితభువనదా
హారంభమంభాంసి దగ్ధ్వాజ్వలిత మివ మహాబ్ధె
రూర్ధ్వమౌర్వానలార్చిః॥ ....}

౪౩॥ నవేతి॥కులిశంపాణౌయస్యసకులిశపాణిరింద్రఃక్షప్రహరణార్థేభ్యః పరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవతఇతినిపాతః- ఏతదేవాత్రవ్యధికరణబహువ్రీహేశ్చజ్ఞాపకః-తస్యకకుభిప్రాచ్యాందిశినవకనకవత్పిశంగంవాసరాణాంవిధాతుర్దినకరస్య భాసాంవితానంకరజాలం-మహాబ్ధేరంభాంసిజలానిదగ్ధ్వాజనితభువనదాహారంభంకృతజగద్దాహోద్యోగంసమూర్ధ్వమాబ్ధేరుపరిజ్వలి

తమహార్ణవానలార్చిర్బడబానలజ్యోతిరివ భాతీత్యుత్ప్రేక్షా॥... ....

మూ, ౪౪ వితతపృథువరత్రాతుల్యరూపైర్మయూఖైః కలశ ఇవ గరీయాన్దిగ్భిరాకృష్యమాణః। కృతచపలవిహంగాలాపకోలాహలాభిర్జలనిధిజలమధ్యాదేష ఉత్తార్యతేఽర్కః॥ ....

౪౪॥ వితతేతి॥ వితతాభిః ప్రసారితాభిః-పృథువరత్రాభిర్మహారజ్జుభిస్తుల్యరూపైస్తుల్యాకారైర్మయూఖైః కిరణైర్గరీయాన్ - కలశ ఇవాకృష్యమాణస్సన్ ఏషః అర్కః-కృతశ్చపలః సత్వరో విహంగాలాప ఏవ కోలాహలః కలకలో యాభిస్తాభిః దిగ్భిర్జలనిధేః జలమధ్యాదుత్తార్యతే-ఉద్ధ్రియతే-తరతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి లట్ - యథా కస్మాచ్చిత్కూపాత్-కుంభః పాశైరాకృష్య సకలకలం బహుభిః స్త్రీభిరుద్ధ్రియతే తద్వదితి భావః- అత్ర వరత్రాతుల్యరూపైః కలశ ఇవేతి చోపమాభ్యాం విహంగాలాపకోలాహలేతి రూపకేణోజ్జీవితాఽర్కస్య దిక్కర్తృకోత్తారణోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాత్ ప్రతీయత ఇతి సంకరః॥ ....

మూ, ౪౫ పయసి సలిలరాశేర్నక్తమంతర్నిమగ్నః స్ఫుటమనిశమతాపి జ్వాలయా బాడబాగ్నేః। యదయమిదమిదానీమంగముద్యన్దధాతి జ్వలితఖదిరకాష్ఠాంగారగౌరం వివస్వాన్॥ ....

౪౫॥ పయసీతి॥ అయం చ వివస్వాన్- నక్తం సలిలరాశేః పయసి సముద్రస్య జలే నిమగ్నః అంతర్బడబాగ్నేర్జ్వాలయా కాంత్యా అనిశం సదా అతాపి తప్తః స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా- కుతః యదిదానీముద్యన్ ఇదం జ్వలితః ప్రజ్వలన్యః ఖదిరకాష్ఠస్యాంగారస్తద్వద్గౌరమరుణమంగం దధాతి* గౌరోఽరుణే సితే పీతే ఇతి విశ్వః॥ ....

మూ, ౪౬ అతుహినరుచినాసౌ కేవలన్నోదయాద్రిః క్షణముపరిగతేనక్ష్మాభృతస్సర్వ ఏవ। నవకరనికరేణ స్పష్టబంధూకసూనస్తబకరచితమేతే శేఖరం బిభ్రతీవ॥ ....

౪౬॥ అతుహినేతి॥ క్షణముపరిగతేన స్థితేనాతుహినరుచినార్కేణ నవకరనికరేణ కేవలమసావుదయాద్రిః-పూర్వాద్రిః*ఉదయః పూర్వపర్వత ఇత్యమ

రక్తపుష్పైః వికసితైః బంధూకసూనస్తబకైః బంధుజీవకకుసుమగుచ్ఛైః విరచితం
*బంధూకో బంధుజీవక ఇత్యమరః శేఖరం అవతంసం *శిఖాస్వాపీడశేఖరావి
త్యమరః- న బిభర్తి కింతు పతే సర్వేపి క్ష్మాభృతః పర్వతాః- బిభ్రతీవేత్యు
త్ప్రేక్షా। న కేవలమేకేనోదయాద్రిరేవ బంధూకశేఖరం బిభర్తి కింతు త
త్కరజాలేన సర్వేపి పర్వతాస్తథేత్యర్థః॥......................................

మూ, ౪౭
ఉదయశిఖరిశృంగప్రాంగణేష్వేష రింఖన్ సకమ
లముఖహాసం వీక్షితః పద్మినీభిః। వితతమృదుకరా
గ్రః శబ్దయంత్యా వయోభిః పరిపతతి దివోఽంకే హే
లయా బాలసూర్యః॥......................................

౪౭॥ ఉదయ ఇతి॥ ఏష బాల ఉదితమాత్రః శిశుః బాలశ్చాసౌ సూర్యశ్చ బా
లసూర్యః- ఉదయశిఖరిశృంగస్య ఉదయాద్రిశిఖరస్య ప్రాంగణేషు రింఖన్-
సంచరన్- పద్మినీభిః నలినీభిః- స్త్రీవిశేషైశ్చ *పద్మినీ స్త్రీవిశేషేపీతి విశ్వః-
కమలాన్యేవ ముఖాని తేషాం హాసేన వికాసేన హాస్యేన చ సహ యస్మిన్- కర్మ
ణి తద్యథా తథా వీక్షితః- సన్ వయోభిః- పక్షిభిః *వయః పక్షిణి బాల్యాదావితి వి
శ్వః- శబ్దయంత్యా శబ్దం కుర్వంత్యా ఆగచ్ఛ ఆగచ్ఛ వత్సేతి వ్యాహరంత్యా
ఇత్యర్థః- శబ్దశబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటః- శతరి జీప్- దివోంతరిక్షస్య
మాతుశ్చాంకే సమీపే ఉత్సంగే చ వితతాని ప్రసృతాని మృదూని కరాగ్రాణి
హస్తాగ్రం చ యస్య సః- హేలయా లీలయా పరిపతతి- శ్లేషమూలాతిశయో
క్త్యనుగృహీతం రూపకమ్॥......................................

మూ, ౪౮
క్షణమయముపవిష్టః క్ష్మాతలన్యస్తపాదః ప్రణతిపర
ఇవేత్య ప్రీతమహ్నాయ లోకమ్। భువనతలమశే
షం ప్రత్యవేక్షిష్యమాణః క్షితిధరతటపీఠాదుత్థితస్స
ప్తసప్తిః॥......................................

౪౮॥ క్షణమితి॥ అయం సప్తసప్తిరర్కః- క్షణముపవిష్టః- క్షితిధరపీఠ ఆసీనః-
క్ష్మాతలన్యస్తపాదః ప్రణామానుస్యూతకారాయ భూతల ప్రసారితాంఘ్రిరిత్యర్థః-
ప్రణతిపరం నమస్కారం కుర్వాణం ప్రీతం ప్రణామానుస్యూతకారాత్ సంతుష్టం లోకం
జనమహ్నాయ ఝటితి *ద్రాక్ ఝటిత్యంజసాహ్నాయ మంక్ష్వమరః అభ్యేత్య కృ
పావలోకేన సంభావ్య శేషం భువనతలం లోకస్వరూపం- ప్రత్యవేక్షిష్యమా
ణః- అనుసంధాస్యమానః- క్షితధరస్య తటం పీఠమివ సింహాసనమివ ఉత్పత్య త

టమివపీఠంతస్మాదుదితః-ఉదయాద్రిమతిక్రాంతఇత్యర్థః- యథాకశ్చిన్మ
హారాజః-సింహాసనోపవిష్టః - క్షణంప్రణతజనమాదృత్య అథసకలస్వరా
ష్ట్రప్రత్యవేక్షణాయ సహసోత్థాయగచ్ఛతితద్వదిత్యర్థః- అత్రప్రకృతా
ర్కేఽపి శేషణవైభవాద ప్రకృతమహారాజప్రతీతేః-సమాసోక్తిః॥ .. ..

మూ, ౪౯ { పరిణతమదిరాభం భాస్కరేణాంశుబాణై స్తిమి
రకరిఘటాయాః స్సర్వదిక్షుత్క్షతాయాః । రుధిర
మివవహంత్యో భాంతిబాలాతపేన చ్ఛురితముభ
యరోధో వారితంవారినద్యః ॥ .... }

౪౯॥ పరిణతేతి॥ నద్యఃబాలాతపేనచ్ఛురితం రూషితం-అతఏవపరిణతమది
రాభంసుపక్వసురాసన్నిభం-ఉభాభ్యాంరోధోభ్యాం వారితమవరుద్ధం-ఉభ
యరోధోవారితం-ఉభాదుదాత్తోనిత్యమిత్యత్ర నిత్యగ్రహణసామర్థ్యా
ద్వృత్తివిషయేఉభశబ్దస్యస్థానేఉభయశబ్దప్రయోగఇత్యుక్తం ప్రాక్ - వా
రిజలంభాస్కరేణకస్థానిత్వాత్పుత్వం - అంశుభిరేవబాణైఃసర్వదిక్షుతతా
యాః-ప్రహృతాయాః-తిమిరమేవకరిఘటాగజసంఘః - తస్యారుధిరమివఇ
త్యుత్ప్రేక్షావహంత్యోభాంతి॥ ....

మూ, ౫౦ { దధతిపరిపతంత్యోజాలవాతాయనేభ్యస్తరుణత
పనభాసోమందిరాభ్యంతరేషు । ప్రణయిషువని
తానాంప్రాతరిచ్ఛత్సుగంతుంకుపితమదనముక్తో
త్తప్తనారాచలీలామ్ ॥ ... . }

౫౦॥ దధతీతి॥జాలవాతాయనేభ్యఃగవాక్షవివరేభ్యఃమందిరాణామభ్యం
తరేషుపరిపతంత్యస్తరుణతపనభాసఃబాలార్కకిరణాఃవనితానాంప్రణయి
షుప్రాతర్గంతుమిచ్ఛత్సుసత్సుకుపితేనమదనేనముక్తానాముత్తప్తానామ
గ్నిజ్వలితతేజసాంనారాచానాం బాణవిశేషాణాంలీలాంశోభాందధతి-అ
త్రలీలేవలీలేతిసాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధాన్నిదర్శనా॥...

మూ, ౫౧ { అధిరజనివ ధూభిఃపీతమైరేయరిక్తంకనకచషక
మేతత్ప్రాతరాలోహితేన।ఉదయదహిమరోచి
ర్జ్యోతిషాక్రాంతమంత ర్మధున ఇవతథైవా
పూర్ణమద్యాపిభాతి॥ .... }

౫౧॥ అధీతి॥అధిరజనిరజన్యాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః-వధూభిఃపీతం

మైరేయం మద్యం యస్య తత్ అత ఏవ రిక్తం పీతమైరేయరిక్తం పతత్-కనకచషకం స్వర్ణపానపాత్రం * చషకో స్త్రీ పానపాత్రమిత్యమరః ప్రాతః రోచనాలోహితేన గోరోచనారుణేన ఉదయత ఉదయమానస్యాహిమరోచిషః అర్కస్య జ్యోతిషా తేజసా అంతరభ్యంతరే ఆక్రాంతం వ్యాప్తం సత్-అద్యాపి ఇదానీమపి తథైవ పూర్వవదేవ మధునా ఆపూర్ణమివేత్యర్థః- సామాన్యషష్ఠ్యా యోగ్యవిశేషపర్యవసాననియమాత్ షష్ఠీ శేష ఇతి సంబంధసామాన్యే షష్ఠీకరణస్యాపి కారణత్వాదితి భాతిశోభతే అత్రాతపే మధుపూర్ణత్వోత్ప్రేక్షయా ఆతపే మధుభ్రమాత్-భ్రాంతిమాన్-వ్యజ్యతే॥ ....

మా, ౫౨ { సితరుచి శయనీయే నక్తమేకాంతముక్తం దినకరకర
సంగవ్యక్తకౌసుంభకాంతి। నిజమితి రతిబంధోర్జా
నతీముత్తరీయం పరిహసతి సఖీ స్త్రీమాదదానాం
దినాదౌ॥ .... }

౫౨॥ సితేతి॥ నక్తం రాత్రౌ శయనీయే తల్పే-ఏకాంతముక్తమత్యంతత్యక్తం, సితరుచి శుభ్రవర్ణం కింతు దినాదౌ ప్రభాతే దినకరకరసంగేనార్కాంశువ్యతికరేణ వ్యక్తా కౌసుంభీ కుసుంభస్య రాగద్రవ్యస్య సంబంధినీ కాంతిర్యస్య తత్తథా భాసమానం-రతిబంధోః-ప్రియస్య ఉత్తరీయం నిజమాత్మీయమితి జానతీం-అత ఏవాదదానాం స్త్రీం నాయికాం స్వామ్ కౌసుంభమితి ఆదదానాం సఖీ పరిహసతి-అత్ర కౌసుంభే కౌసుంభభ్రమాత్ సాదృశ్యనిబంధనాద్భ్రాంతిమదలంకారః॥ ....

మా, ౫౩ { ప్లుతమివ శిశిరాంశోరంశుభిర్యన్నిశాసు స్ఫటికమ
యమరాజద్రాజతాద్రిస్థలాభమ్। అరుణితమక
ర్కోరై ర్వేశ్మ కాశ్మీరజాంభస్స్నపితమివ తదేత
ద్భానుభిర్భాతి భానోః॥ .... }

౫౩॥ ప్లుతమితి॥ రాజతాద్రిస్థలాభం సుధాధవళితత్వాత్ కైలాసతటసన్నిభం యద్వేశ్మ నిశాసు శిశిరాంశోరిందోరంశుభిశ్చంద్రికాభిః ప్లుతం ధౌతం సత్ స్ఫటికమయం స్ఫటికవికార ఇవారాజత్ రేజే తదేతద్వేశ్మ భానోః సూర్యస్యార్కోరైః కోమలైః భానుభిః కిరణైః అరుణితమరుణీకృతం సత్ కాశ్మీరదేశే జాతం కాశ్మీరజం కుంకుమం తత్సంబంధ్యంభసా స్నపితం సిక్తమివ భాతి ఉత్ప్రేక్షయోః-సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౪౮

సరసనఖపదాంతర్దష్టకేశప్రమోకం ప్రణయిని
విదధానే యోషితాముల్లసంత్యః । విదధతి దశనా
నాంసీత్కృతావిష్కృతానామభినవరవిభాసః ప
ద్మరాగానుకారమ్ ॥ ....

౪౮॥ సరసేతి ॥ ప్రణయిని పత్యౌ యోషితాం సరసనఖపదానామార్ద్రనఖక్షతానామంతర్మధ్యే దష్టానాం లగ్నానాం కేశానాం శిరోరుహాణాం ప్రమోకం ప్రమోచనం విదధానే సతి సీత్కృతైర్వ్యథావిభూతసీత్కారైరావిష్కృతానాం దశనానాముల్లసంత్యః వైమల్యాద్దంతేషు ప్రతిఫలంత్యః అభినవరవిభాసః నూతనసూర్యరుచః పద్మరాగాణామనుకారం అనుకరణం విదధతి ఉపమాలంకారః సచరవిభాసామారుణ్యప్రతిపాదకాభినవవిశేషణప్రసాదలబ్ధ ఇతి కావ్యలింగేన సంకరః ॥..

మూ, ౪౯

అవిరతదయితాంగాసంగ సంచారితేనచ్ఛురితమభి
నవాసృక్కాంతినాకుంకుమేన । కనకనికషరేఖాకో
మలం కామినీనాంభవతి వపురవాప్తచ్ఛాయమేవా
తపేపి ॥ ....

౪౯॥ అవిరతేతి ॥ అవిరతేనావిచ్ఛిన్నేన దయితానాం ప్రేయసామంగాసంగేన శరీరసంపర్కేణ సంచారితేన సంక్రామితేన అభినవస్యాసృజో రక్తస్యేవ కాంతిర్యస్య తేన కుంకుమేన చ్ఛురితం రూషితం కనకస్య యా నికషే నికషోపలే రేఖా రాజిస్తద్వత్కోమలం మనోహరమిత్యుపమా కామినీనాం వపురాతపేపి అవాప్తచ్ఛాయం ప్రాప్తచ్ఛాయం లబ్ధవర్ణోత్కర్షమేవ భవతి స్వతః సువర్ణవర్ణస్య తతః కుంకుమాంకితస్య కామినీగాత్రస్య పునర్బాలాతపవ్యాప్తిరితి మహతీ వర్ణోత్కర్షసామగ్రీతి భావః ఆతపే ఛాయా నాతప ఇతి విరోధాభాసేపి శబ్దః ఛాయాత్వనాతపే కాంతావిత్యమరః - అత్ర అసృక్కాంతికుంకుమచ్ఛురితత్వకనకనికషరేఖాకోమలత్వయోరుపమాపేక్షయా ఛాయావాప్తిహేతుత్వాదుపమాసంకీర్ణం కావ్యలింగం తదాతపేప్యవాప్తచ్ఛాయమిత్యత్ర ఏకవాచకానుప్రవేశేన సంకీర్యతే ॥ ....

మూ, ౫౦

సరసిజవన కాంతం బిభ్రదభ్రాంతవృత్తిః కరన
యనసహస్రం హేతుమాలోకశక్తేః । అఖిలమతి
మహిమ్నా లోకమాక్రాంతవంతం హరిరివహరి
దశ్వస్సాధువృత్రం హినస్తి ॥ ....

౫౬॥ సరసిజేతి॥సరసిజాతానిసరసిజానిపద్మాని§ సప్తమ్యాంజనేర్డః త
త్పురుషేకృతిబహులమిత్యలుక్- తద్వనస్య కాంతం ప్రియం - అన్యత్ర తద్వ
త్కాంతంరమ్యంఆలోకశక్తైర్లోకలోచనానాంవిషయగ్రహణశక్తేర్హే
తుంఆలోకాంతరసహకృతానామేవ తేషాంతత్సామర్థ్యాత్ అన్యత్ర ఆ
లోకశక్తైఃదర్శనవ్యాపారస్య హేతుందర్శనసాధనమిత్యర్థః॥నయనానీ
వకరాః అన్యత్ర కరా ఇవనయనాని తేషాంసహస్రంకరనయనసహస్రంబి
భ్రత్-అభ్రాంతేనభోమధ్యేవృత్తిర్యస్యసో భ్రాంతవృత్తిః-అన్యత్రాభ్రాం
తే మేఘేవృత్తిర్యస్యసః మేఘవాహనఇత్యర్థః॥ అభ్రమ్నభస్స్వర్గవలా
హకేష్వితివిశ్వః - హరితోశ్వాఃయస్యసహరిదశ్వోర్కః హరిరింద్ర ఇవాతి
మహిమ్నా అతిమహత్త్వయాస్స్వవృద్ధ్యేత్యర్థః- లోకమాక్రాంతవంతం
వ్యాపవంతంఏకత్రప్రత్యూషేవన్యత్ర సఇమమాత్రమిషుమాత్రం-విష్వఙ్జ
వర్ధతసఇమాన్ లోకానవృశోదిత్యాగమాచ్చేతి భావః॥వృత్రంధ్వాంతం
దానవంచసాధుహినస్తిహంతి*ధ్వాంతారిదానవావృత్రాఇత్యమరః-ఉప
మాశ్లేషో వామతభేదాత్॥ ....

మూ, ౫౭

అవతమసభిదాయై భాస్వతాభ్యుద్గతేనప్రసభము
డుగణోసౌదర్శనీయోప్యపాస్తః। నిరసితుమరిమి
చ్ఛోర్యేతదీయాశ్రయేణశ్రియమధిగతవంతస్తేపి
హంతవ్యపక్షే॥ ....

౫౭॥ అవతమసేతి॥అవతమసంతిమిరం§ అవసమంధేభ్యస్తమసఇతిసమా
సాంతః*యద్యపితీక్ష్ణేవతమసంతమఇత్యుక్తంతథాపీహావిరోధాద్విశేషానా
దరేణసామాన్యమేవగ్రాహ్యంతస్యభిదాయైభేదాయ§ షిద్భిదాదిభ్యోఙ్
అభ్యుద్గతేనాభ్యుదితేనోద్యతేనచభాస్వతాసూర్యేణ దర్శనీయోప్యుడు
గణోసౌ ప్రసభంబలాత్-అపాస్తఃతథాహి అరింనిరసితుమిచ్ఛోర్యేతదీయే
నాశ్రయేణాశ్రయణేన శ్రియంసంపదంశోభాంచ*శోభాసంపత్తిపద్మాసుల
క్ష్మీః-శ్రీరపిగద్యతఇతివిశ్వః-అధిగతవంతఃప్రాప్తవంతస్తేపిహంతవ్యపక్షేవ
ర్త్యకోటావేవఅరివదరిపక్ష్యాఅపివధ్యాపవేత్యర్థః-ఉడుగణోపితమసిశోభ
తేఅతస్తత్పక్ష్యఇతిభావః-సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥

మూ, ౫౮

ప్రతిఫలతికరౌఘేసమ్యగావస్థితాయాం రజతకట
కభిత్తౌసాంద్రచంద్రాంశుగౌర్యామ్। బహిరభిహ
తమద్రేస్సంహతం కందరాంతర్గతమపితిమిరౌ
ఘంఘర్మభానుర్భినత్తి॥ ....

౪౮॥ ప్రతీతి॥ ఘనరుచా భానురుష్ణాంశుః సంముఖావస్థితాయాం సాంద్రచంద్రాంశువద్గౌర్యాం ధవలాయామిత్యుపమా, షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి జీష్. రజతకటకమేవ భిత్తిస్తస్యాం కరౌఘైస్స్వకిరణజాలైః ప్రతిఫలతి సతి అద్రేర్బహిరభిహతం-సంహతం కందరాణాం దరీణామంతర్గతం తిమిరౌఘమపి భినత్తి పురోగతరజతభిత్తిప్రతిహతస్య నిజతేజసః-కందరాంతః ప్రవేశాదితి భావః- అత్ర కరౌఘస్యాంతః సంబంధాభావేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥..............

మూ, ౪౯
బహిరపి విలసంత్యః కామమానిన్యిరే యద్దివసకరరు
చోంతర్ధ్వాంతమంతర్గృహేభ్యః । నియతవిష
యవృత్తేరప్యనల్పప్రతాపక్షతసకలవిపక్షస్తేజసస్స
స్వభావః॥ ....

౪౯॥ బహిరితి॥ బహిర్విలసంత్యోపి దివసకరరుచోర్కభాసః అంతర్గృహేభ్యః ప్రస్తావాద్గృహాణామేవ కామం యథేష్టం ధ్వాంతమంతం నాశమానిన్యిరే ప్రాపయామాసురితి యత్ - నయతేర్ద్వికర్మకత్వాత్కర్తరి లిట్- సోంతర్గృహధ్వాంతనిరాసో నియతవిషయే నియతస్థానేచ వృత్తిర్యస్య తస్య జిగీషోరపీత్యర్థః, తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవద్గాలవస్యేతి పుంవద్భావః- తేజసోనల్పేన ప్రతాపేన స్వప్రకాశేన స్వప్రభావేనైవేత్యర్థః* ప్రభావాపౌరుషాతపావితి వైజయంతీ-క్షతసకలవిపక్షః-నిరస్తసమస్తప్రతివక్షః స్వభావః- తేజస్వినామేష స్వభావో యత్ప్రతాపేనైవ పరోచ్ఛేదనమతో యుక్తమర్కభాసామపి ధ్వాంతహరణమిత్యర్థః-అత్ర సామర్థ్యాత్-సామర్థ్యయోః-సామాన్య విశేషభావాదర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౫౦
చిరమతిరసలౌల్యాద్బంధనం లంభితానాం పునరయ
ముదయాయ ప్రాప్య ధామస్వమేవ। దళితదలకవా
టం షట్పదానాం సరోజే సరభస ఇవ గుప్తిస్ఫోటమ
ర్కః కరోతి॥ ....

౫౦॥ చిరమితి॥ అయమర్కః- పునర్భూయోపి ఉదయాయ స్వవృద్ధయే స్వం స్వకీయమేవ ధామ స్థానం తేజో వా ప్రాప్య అతిరసలౌల్యాదతిమాత్రరసే మకరందేషు విషయేషు చలౌల్యాదాసక్తైః-సరోజే చిరం బంధనం-లంభితానాం ప్రాపితానాం షట్పదానాం సరభసః-సత్వరోపి దళితం విఘటితం దలమేవ కవాటం యస్మిన్ సః గుప్తిస్ఫోటం బంధనమోక్షం కరోతీవేత్యుత్ప్రేక్షాయా

థాకశ్చిత్స్వదభ్రష్టః-పునర్లబ్ధపదః-పూర్వబద్ధానాత్మబంధూనాగత్యస్వయమేవ కారాకవాటముద్ఘాట్య మోచయతి తద్వదితి భావః॥..............

మూ, ౨౦
యుగపదయుగసప్తిస్తుల్యసంఖ్యైర్మయూఖైర్ద
శశతదలభేదం కౌతుకేనాశు కృత్వా। శ్రియమలి
కులగీతైర్లాలితాం పంకజాంతర్భవనమధిశయా
నామాదరాత్పశ్యతీవ॥ ....

౨౦॥ యుగపదితి॥ అయుగా విషమాః-సప్త యో౽శ్వా యస్య సః అయుగసప్తిః సప్తాశ్వో౽ర్కః యుగశబ్దస్య యుగ్మశబ్దవద్విశేష్యలింగతావగంతవ్యా- యుగపదేకదైవ తుల్యసంఖ్యైః-సహస్రసంఖ్యైరిత్యర్థః మయూఖైః కరైః దశశతం యేషాం తాని దశశతాని సహస్రమిత్యర్థః- తేషాం దలానాం భేదం వికసనం కౌతుకేన సంతోషేణాశు కృత్వా అలికులస్య గీతైర్గానైర్లాలితాం సత్కృతాం పంకజమేవాంతర్భవనం గర్భగృహం అధిశయానాం తత్ర శయానామిత్యర్థః, అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం - శ్రియమాదరాత్పశ్యతీవేత్యుత్ప్రేక్షా-కశ్చిత్కాంతః కాంతామివైకాంతగతామితి భావః॥..............

మూ, ౨౧
అదయమివ కరాగ్రైరేష నిష్పీడ్య సద్యశ్శశధర
మహరాదౌ రాగవానుష్ణరశ్మిః॥ అవకిరతి నితాంతం
కాంతినిర్యాసమబ్జాత్ స్రుతనవజలపాండుః పుం
డరీకోదరేషు॥ ....

౨౧॥ అదయమితి॥ అహరాదౌ ప్రభాతే రాగవానుదయరాగవాన్ పుండరీకస్నేహవాంశ్చైష ఉష్ణరశ్మిరర్కః శశధరం చంద్రం కరాగ్రైః రశ్మ్యగ్రైః హస్తాగ్రైశ్చ అదయం నిర్దయం సద్యో నిష్పీడ్య అబ్జాత్ మేఘాత్ స్రుతం ప్రస్తుతం నవజలమివ పాండుం శుభ్రం కాంతినిర్యాసం లావణ్యసారం పుండరీకాణాం- సితాబ్జానాముదరేష్వభ్యంతరేషు నితాంతమవకిరతీవ క్షిపతీవ-అత్ర సూర్యోదయే చంద్రస్య కాంతిక్షయాత్పుండరీకాణాం తత్ప్రాదుర్భావాచ్చ సూర్యశ్చాంద్రీమేవ కాంతిం పుండరీకస్నేహాత్తేషు సించతీత్యుత్ప్రేక్షా- యథా ద్విషంతం-ప్రపీడ్య తదీయం వస్తుసారం సుహృదే ప్రయచ్ఛతి తద్వదితి భావః॥..............................

మూ ౬౩ { ప్రవికసతిచిరాయద్యోతితాశేషలోకేదశశతకర
మూర్తావక్షిణీవద్వితీయే । సితకరవపుషాసౌల
క్ష్యతేసంప్రతిద్యౌర్విగలితకిరణేనవ్యంగితైకే
క్షణేవ ॥ .... }

౬౩॥ ప్రవికసతీతి॥ ద్యోతితః ప్రకాశితః అశేషలోకో యేన తస్మిన్-దశశతా నియేషాం తే దశశతాస్తే కరా యస్యాః-సా దశశతకరా సహస్రకరా మూర్తి ర్యస్య తస్మిన్ దశశతకరమూర్తౌ సూర్యే ద్వితీయే అక్షిణి చక్షుషీవ చిరాయ ప్రవికసతి సతి సంప్రత్యసౌ ద్యౌరాకాశం స్త్రీ చ గమ్యతే- విగలితకిరణేన నిష్ప్రకాశేన సితకరం శుభ్రకిరణం వపుర్యస్య తేన సితకరవపుషా చంద్రేణ వ్యంగితం వికలాంగీకృతమేకేక్షణమేకనేత్రం యస్యాః-సా వ్యంగితైకేక్షణా కాణేవ లక్ష్యతే-అత్ర దివః కాణత్వముత్ప్రేక్ష్యతే- తచ్చ కాణత్వమక్షిత్వేనాధ్యవసితేన నిష్ప్రకాశేన చంద్రేణేతి యుక్తా- తత్ర § యేనాంగవికారఇతితృతీయా॥

మూ, ౬౪ { కుముదవనమపశ్రి శ్రీమదంభోజషండంత్యజతిము
దములూకః ప్రీతిమాంశ్చక్రవాకః। ఉదయమహి
మరశ్మిర్యాతిశీతాంశురస్తంహతవిధిలలితానాం
హీవిచిత్రోవిపాకః॥ .... }

౬౪॥ కుముదేతి॥ కుముదవనంఅపగతా శ్రీర్యస్య తదపశ్రి విగతశోభం § గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి హ్రస్వత్వం- అంభోజషండం శ్రీమత్ శోభాయుక్తం ఉలూకః పేచకో ముదం త్యజతి తస్య దివాభీతత్వాదితి భావః-చక్రవాకః ప్రీతిమాన్ రజనీవిరహితత్వాత్తస్యేతి భావః- అహిమరశ్మిరుష్ణాంశురుదయంయాతిహిమాంశురిందురస్తమదర్శనంయాతి- అస్తమిత్యవ్యయంకథమేతద్వైషమ్యంతత్రాహ హతేతి ॥ హతవిధిలలితానాందుష్టదైవచేష్టితానాంవిపాకఃపరిపాకః తత్తత్ప్రాణికర్మానురూపఫలదానప్రకారఇతీయావత్ -విచిత్రో వివిధః నత్వేకవిధఇత్యర్థః- హీతివిస్మయే* సామ్యో హాహీ చవిస్మయ ఇత్యమరః-విధివిపాకవైచిత్ర్యాత్ జగద్వైచిత్ర్యంయుజ్యతే ఇతి కారణేన కార్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౬౫ { క్షణమతుహినధామ్ని ప్రోష్యభూయఃపురస్తాదు
పగతవతిపాణిగ్రాహవద్దిగ్వధూనామ్। ద్రుతత
రముపయాతిస్రంసమానాంశుకోసావుపపతిరివనీ
చైఃపశ్చిమాంతేనచంద్రః॥ .... }

౬౫॥ క్షణమితి॥ అతుహినధామ్ని ఉష్ణాంశౌ దిశో వధ్వ ఇవేత్యుపమితసమా
సః- తాసాం దిగ్వధూనాం పాణిం గృహ్ణాతీతి పాణిగ్రాహే నిజభర్తరి తస్మి
న్నివ పాణిగ్రాహవత్ క్షతత్రతస్యేవేతి తత్రార్థేవతిః - క్షణం ప్రోష్య
ప్రవాసం కృత్వా- ప్ర పూర్వాద్వసధాతోః క్త్వ సమాసేనఞ్పూర్వేఽక్త్వో ల్యప్
వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం- భూయః పునరపి పురస్తాత్పూర్వస్యాం దిశి పు
రోమార్గే చోపగతవత్యాం గతవతి సతి అసౌ చంద్రః ఉపపతిర్జార ఇవ "జార
స్తూపపతిస్సమావిత్యమరః- స్రంసమానాంశుకో గలద్రశ్మికః- శైషికః కప్ర
త్యయః- ప్రస్తవస్తు శ్చసన్నీచైర్నమ్రః సన్ పశ్చిమాం తేన పశ్చిమదిక్కోణే
న కేనచిదపరద్వారేణ మ్రుతతరముపయాత్యపసరతి యథా పూర్వద్వారేణ ని
జపత్యావాగతే పశ్చాన్మార్గేణోపపతిరపసరతి తద్వదిత్యర్థః ఉపమాలం
కారః॥ ....

మూ, ౬౬ { ప్రలయమఖిలతారాలోకమహ్నో యనీత్వా శ్రి
యమనతిశయశ్రీస్సానురాగాం దధానః। గగనసలి
లరాశింరాత్రికల్పావసానే మధురిపురివ భాస్వా
నేషపకోధి శేతే॥ .... }

౬౬॥ ప్రలయమితి॥ అఖిలస్తారాలోకో లోక ఇవ తారానక్షత్రం తమఖిల
తారాలోకమహ్నో యద్రాక్ ప్రలయం- క్షయం నీత్వా అత ఏవ యతో నా
స్త్యతిశయః- సోఽనతిశయా సర్వాతిశాయినీ శ్రీర్మహిమా యస్య సోఽనతిశ
యశ్రీః సానురాగాముదయరాగవతీం శ్రియం శోభామన్యత్ర సానురాగామ
నురాగవతీం శ్రియం రమాం చ దధానః- ఏష భాస్వానేకో మధురిపుర్విష్ణురి
వ రాత్రిః- కల్పావసానం కల్పాంత ఇవ తస్మిన్ రాత్రికల్పావసానే గగనం సలిల
రాశిరివ తం గగనసలిలరాశిమధిశేతే అధితిష్ఠతి అత్ర మధురిపురివేతి వాక్యగతో
పమైవ సమాసగతోపమానం ప్రసాధికేతి- సర్వత్రోపమితిసమాసాశ్రయ
ణమేవౌచితమ్ ॥ ....

మూ, ౬౭

కృతసకలజగద్విబోధోఽవధూతాంధకారోదయఃక్ష
పిత కుముదతారకాశ్రీర్వియోగన్న్యయుఙ్క్త కామి
నః । బహుతరగుణదర్శనాదభ్యుపేతాల్పదోషః
కృతితవవరద కరోతుసుప్రాతమహ్నామయన్నా
యకః॥ ....

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే
ప్రత్యూషవర్ణనన్నామైకాదశస్సర్గః.

౬౭॥ కృతేతి॥ కృతసకలజగద్విబోధఃకృతాఖిలలోకప్రబోధఃఅవధూతోఽవిక్షిప్తోంధకారస్యోదయఉజ్జృంభణంయేనసోఽవధూతాంధకారోదయ ఇతిమహాగుణోక్తిః- దోషమాహక్షపితానాశితాకుముదానాంతారకాణాంచశ్రీర్యేనసః-కామినః స్త్రీ పుంసాన్వియోగన్న్యయుఙ్క్త-తథాపిబహుతర గుణస్యపూర్వోక్తమహాగుణస్యదర్శనాదభ్యుపేతోలోకైరంగీకృతోఽల్పదోషఃపూర్వోక్తఏవ యస్యసః*ఏకోహిదోషోగుణసన్నిపాతేనిమజ్జతీందోఃకిరణేష్వివాంకఇతిన్యాయాదితిభావః- అతఏవకృతీకృతార్థోఽయమహ్నాం నాయకఃప్రభుఃసూర్యః హేవరదకామదతవసుప్రాతంసుప్రభాతంకరోతు॥ ఆశిషిలిఙ్లోటావిత్యాశీరర్థేలోట్-శోభనంప్రాతరస్యేతిసుప్రాతః-శోభనప్రభాతవానుచ్యతే సుప్రాతసుశ్వేత్యాదినాబహువ్రీహావచ్ప్రత్యయాంతోనిపాతితః - అత్రభావప్రధానోనిర్దేశః- తవసుప్రాతంసుప్రభాతత్వంకరోత్విత్యర్థః-మహామాలినీవృత్తమేతత్ * యదిహనయుగలంతతోవేదరేఫైర్మహామాలినీతి లక్షణాత్॥ ....

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితేమాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానేఏకాదశస్సర్గః.

మాఘకావ్యే - సవ్యాఖ్యానే - ద్వాదశసర్గప్రారంభః.

మూ, ౧ { ఇత్థం రథాశ్వేభనిషాదినాం ప్రగే గణో నృపాణా
మథ తోరణాద్బహిః। ప్రస్థానకాలక్షమవేషకల్ప
నాకృత క్షణక్షేపముదైక్షతాచ్యుతమ్॥ .... }

౧॥ ఏవం ప్రభాతం వర్ణయిత్వా భగవతః ప్రాభాతికప్రస్థానవర్ణనాయ ప్రక్రమతే॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థంభూతే పూర్వసర్గోక్తవిధే ఇత్యర్థః - ప్రగే ప్రాతఃకాలే * సాయంసాయే ప్రగే ప్రాతరిత్యప్యమరః - అథ సూర్యోదయానంతరం రథాశ్వేభేషు నిషీదంతీతి రథాశ్వేభనిషాదినాం రథేషు అశ్వేషు ఇభేషు చ స్థితానామిత్యర్థః - నృపాణాం గణః తోరణాద్భగవతః - భవనబాహ్యద్వారాద్బహిః * అపపరిబహిరంచవః పంచమ్యేతి పంచమీసమాసవిధానాత్ జ్ఞాపకాత్పంచమీ * తోరణోఽస్త్రీ బహిర్ద్వారమిత్యమరః - ప్రస్థానకాలే ప్రయాణకాలే క్షమ ఉచితో వేషః ఆకల్పః * ఆకల్పవేషౌ నేపథ్యమిత్యమరః - తస్య కల్పనయా సంపాదనేన కృతః - క్షణక్షేపః - క్షణవిలంబో యేన తమచ్యుతం - హరిముదైక్షత ప్రతీక్షితవానిత్యర్థః - అత్రాచ్యుతవిలంబస్య విశేషణగత్యా ప్రతీక్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం అస్మిన్సర్గే విషమపాదయోర్జాగతమింద్రవంశావృత్తం * స్యాదింద్రవంశా తతజై రసంయుతైరితి లక్షణాత్ - సమపాదయోస్తు జాగతమేవ వంశస్థవృత్తం * జతౌ తు వంశస్థముదీరితం జరావితి లక్షణాత్ - తదేవముభయమేలనాదుపజాతిభేదోఽయం - అత ఏవ త్రిష్టుభీంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రలక్షణానంతరం * స్యాదింద్రవజ్రా యది తౌ జగౌ గః ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తతో గౌ - అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజః పాదా యదీయావుపజాతయస్తా ఇత్యుక్త్వా ఇత్థం కిలాన్యాస్వపి మిశ్రితాసు వదంతి జాతిష్విదమేవ నామేతి॥ ....

మూ, ౨ { స్వక్షం సుపత్రం కనకోజ్జ్వలద్యుతిం జవేన నాగాన్
జితవంతముచ్చకైః - ఆరుహ్య తార్క్ష్యం నభసీవ
భూతలే యయావనుద్ఘాతసుఖేన సోఽధ్వనా॥ ...... }

౨॥ స్వక్షమితి ॥ స హరిః శోభనోఽక్షశ్చక్రధారణదారుభేదో యస్య తం స్వక్షం * స్యాదక్షశ్చక్రధారణ ఇతి వైజయంతీ అన్యత్ర శోభనేంద్రియం * అథాక్షమింద్రియ ఇత్యమరః - సుపత్రం శోభనవాహనం స్వశ్వమిత్యర్థః_

అన్యత్రసుపక్షం*పత్రంవాహనపక్షయోరిత్యమరః- కనకోజ్జ్వలద్యుతింకన
కరచనావంతమ్ - అన్యత్ర కనకవదుజ్జ్వలద్యుతింకనకవర్ణం - జవేననా
గాన్- సర్పాన్ జితవంతంతతోధికవేగమిత్యర్థః - అన్యత్రనాగాంతక
మిత్యర్థః-ఉచ్చైరున్నతం-తార్క్ష్యంరథంగరుడంచ* తార్క్ష్యఃస్యాద
శ్వకర్ణాఖ్యవృక్షేరథతురంగయోః - తార్క్ష్యంరసాఞ్జనేతార్క్ష్యోగరు
డేగరుడాగ్రజె ఇతివిశ్వః - ఆరుహ్యానభసీవభూతలెఅనుత్థాతేనాప్రతిఘా
తేనసుఖః - సుగమఃతేనాధ్వనాయయాగరుడమారుహ్యానభసీవరథమారు
హ్యభూతలెప్యప్రతిహతంయయాగరుడవదేవతద్రథస్యాపిసర్వత్రాప్రతి
హతగతిత్వాదిత్యర్థః-నాయంశ్లేషః- ప్రకృతాప్రకృతవాదేపితార్క్ష్యమి
తివిశేష్యశ్లేషాయోగాదన్యత్రాప్రసంగాచ్చశ్లేషసంకీర్ణోయముపమా॥...

మూ, ౩ { హస్తస్థితాఖండిత చక్రశాలినోద్విజేంద్రకాంతా
శ్శ్రితవక్షసశ్శ్రియా। సత్యానురక్తానరకస్యజిష్ణ
వోగుణైర్నృపాశ్శార్ఙ్గిణమన్వయాసిషుః॥ ...... }

౩॥ హస్తేతి ॥ అత్ర నృపవిశేషణానిశార్ఙ్గిణ్యపివిభక్తివిపరిణామేనయో
జ్యాని-హస్తస్థితైఃఅఖండితైశ్చక్రరేఖాభిఃశాలంతఇతితథోక్తాః- అన్యత్రచ
క్రం-సుదర్శనంతచ్ఛాలినం-ద్విజేంద్రకాంతాః- బ్రాహ్మణోత్తమప్రియాః
అన్యత్రద్విజేంద్రశ్చంద్రః-తస్మాత్సోమరాజానోబ్రాహ్మణాఇతి-శ్రుతేః-అ
తఏవ*ద్విజరాజశ్శశధరఇత్యమరః-తద్వత్కాంతంసుందరంశ్రియాశోభయా
శ్రితవక్షసోవ్యూఢోరస్కాః-అన్యత్రరమయాధిష్ఠితోరస్కంసత్యేసత్యవచనే
అనురక్తాః - అన్యత్రసత్యాయాంసత్యభామాయామనురక్తం-నరకస్యనిర
యస్యజిష్ణవః-అన్యత్రనరకాసురస్యజేతారంక్ష్గ్లాజిస్థశ్చగ్స్నురితిగ్స్నుః*
నరకోనిరయోదైత్యేఇతివిశ్వః- ఏవంభూతానృపాఏవంభూతంశార్ఙ్గిణంగు
ణైర్వినయాదిభిర్హేతునాఅన్వయాసిషుః-అనుజగ్ముఃగుణైః-పూర్వోక్తై
రన్వకాఙ్క్షుశ్చ-యా తెల్బుజిచ్లేః సిచ్ అత్ర శార్ఙ్గిణఃనృపాణాంచప్ర
కృతత్వాత్శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాచ్చకేవలప్రకృతవిషయఃశబ్దశ్లేషః॥......

మూ, ౪ { శుక్లైస్సతారైర్ముకులీకృతైస్థులైః కుముద్వతీనాం
కుముదాకరైరివ।వ్యుష్టంప్రయాణంచవియోగవే
దనావిదూననారీకమభూత్సమంతదా॥........... }

౪॥ శుక్లైరితి॥శుక్లైఃశుభ్రైస్సతారైస్సరజ్జుకైఃసకర్ణికైశ్చముకులీకృతైర్వహన

సౌకర్యాయసంకోచితైః-అన్యత్ర రాత్రివికాసిత్వాత్ ముకులతాంనీతైః హిమా
ప్త్యైఃపటమన్దిరైరితియావత్ -కుముదాకారైః-కుముదప్రాయైరివోపలక్షితంఅన్య
త్రశుక్లైరివకుముదాకారైరుపలక్షితంవియోగ వేదనయావిరహవ్యథయావి
దూనాః-పరితప్తాఃల్వాదిభ్యఇతినిష్ఠానత్వం-తానార్యోయస్మిన్ తత్తథోక్తం
ద్వయోరపివియోగకాలత్వాదితిభావః॥నద్యృతశ్చేతికప్-కుముదాన్యాసా
ంసంతీతికుముద్వత్యః-కుముదప్రాయాః-భూమయః* కుముద్వాన్ కుముదప్రా
యఇత్యమరః-కైరవిణ్యోవా-కుముద్వతీకైరవిణ్యామితివిశ్వః॥కుముదనడవేత
సేభ్యోడ్మతుబితిడ్మతుప్ ప్రత్యయః॥మాదుపధాయా ఇతిమకారస్యవత్వం-
తాసాంకుముద్వతీనాం సంబంధివ్యుష్టంప్రభాతం-వ్యుష్టం ప్రభాతంప్రత్యు
షమిత్యభిధాన చింతామణిః - తత్ర కించిత్కారత్వాత్సంబంధిత్వంప్రయా
ణంచసేనానామితిశేషః-తదాతస్మిన్కాలేసమముక్తరీత్యాఅన్యోన్యసదృశ
మభూత్ -వ్యుష్టప్రయాణయోర్ద్విత్వేపిసముదాయవివక్షయా సమభూది
త్యేకవచనం-వ్యుష్టంప్రయాణం-చద్వయమపిసమమభూదిత్యర్థః- అత్ర
వర్ణ్యత్వేనప్రకృతస్యప్రయాణస్యఅప్రకృతవ్యుష్టసామ్యోక్తేరుపమాశ్లే
ష సంకీర్ణా॥ ....

మూ, ౫ { ఉత్ క్షిప్తగాత్రస్స్మవిడంబయన్నభస్సముత్పతి
ష్యంతమగేంద్రముచ్చకైః॥ఆకుంచితప్రోహనిరూపి
తక్రమంకరేణురారోహయతేనిషాదినమ్॥........ }

౫॥ఉత్ క్షిప్తేతి॥ఉత్ క్షిప్తగాత్రఉన్నమితపూర్వకాయఃఅత ఏవనభః - ఖం
ప్రతిసముత్పతిష్యంతంఉత్పతనోద్యుక్తంఅగేంద్రంమహాద్రింవిడంబయన్న
నుకుర్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా-అభూతోపమేతికేచిత్ -ఉచ్చకైరున్నతఃకరేణుః*
కరేణురిభ్యాంస్త్రీనేభఇత్యమరః-ఆకుంచితోనమితఃప్రోహఃగజాంఘ్రిః*గజాం
ఘ్రిపర్వణోఃప్రోహఇతివిశ్వః-తత్రనిరూపితక్రమంకృతపాదన్యాససన్నిపాదినం-
యంతారంఆరోహయతేస్మస్వయమేవస్వాత్మన్యారోపయతఇత్యర్థః- రు
హేర్గత్యర్థత్వాత్ ॥గతిబుద్ధీత్యాదినాఅణికర్తుర్నిషాదినఃకర్మత్వం-అ
త్ర కర్త్రభిప్రాయేణిచశ్చేత్యాత్మనేపదే సిద్ధేపిప్రయోగవైచిత్ర్య
స్యాప్యలంకారత్వాదకర్త్రభిప్రాయేపిణేరణౌయత్కర్మణౌచేత్సక
ర్తానాధ్యానే ఇతి ఆత్మనేపదంఅణికర్మణః కరేణోరేవాత్రణ్యంతేక
ర్తృత్వాత్తస్యైవచాధ్యర్థత్వకర్మత్వాదితి। ననుయత్సంగ్రహణమన్యక

ర్త్రార్థమిత్యుక్తం తేనకర్షణమాత్రనిషేధాత్కథం-గీషాగినికర్షణాత్మనే
పదం- సత్యం-అన్యేషాంమతం-తత్ భాష్యకారస్యతుదర్శయతే-భృత్యాః
రాజేత్యుదాహరణాదణికర్తృకర్మవ్యతిరిక్తకర్షణ ఏవనిషేధోవివక్షితఇ
తికైయటః-తదేతత్సర్వమ్యగ్స్వవేదితమస్మాభిఃకిరాతార్జునీయటీకాయాంఘం
టాపథే।ససంతతందర్శయతేగతస్మయఇత్యత్రస్వభావోక్తిరలంకారః॥ ...

మూ, ౬ { స్వైరంకృతాస్ఫాలనలాలితానాం పురఃస్ఫురత్తనూన్
దర్శితలాఘవక్రియాః।పంక్తావలగ్నైకసవల్గపా
ణయస్తురంగమానారురుహుస్తురంగిణః॥ ...... }

౬॥ స్వైరమితి॥ తురంగిణోశ్వారోహాః పురఃపూర్వం స్వైరం స్వచ్ఛందం క
తం యదాస్ఫాలనంపాణితలేనాంగ సంఘట్టనం తేనలాలితానాం త్యాజితో
ద్వేగానిత్యర్థః।అతఏవస్ఫురత్తనూన్ ప్రకాశమానదేహాన్- తురంగమాన
శ్వాన్ దర్శితం-లాఘవం శైఘ్ర్యంయాసుతాః-క్రియాః ఉత్ప్లవనకర్మాణియే
షాం తేపంక్తిః-పల్యాణకోటిః * పంక్తిః- పల్యాణభాగస్యాదిశిపిశ్వః త్రావల
గ్నాఃసక్తాఏక ఏకైకఃసవల్గోముఖరజ్జుసహితఃపాణిర్యేషాం తేతథోక్తాః-సంతః
ఆరురుహురారూఢాః- స్వభావోక్తిః॥ ....

మూ, ౭ { ఆహ్నాయయావన్న చకారభూయసే నిషేదివా
నాసనబంధమధ్వనే। తీవ్రోత్థితాస్తావదసహ్యరం
హసోవిశృంఖలంశృంఖలకాః ప్రతస్థిరే॥ .... }

౭॥ ఆహ్నాయేతి॥నిషేదివాననుపర్యుపవిష్టఃనిషాదీతిశేషః।భాషాయాంసద
వసశ్రువఇతిక్వసుప్రత్యయః-భూయసేదవీయసే అధ్వనే భూయాంసమ
ధ్వానంగంతుమిత్యర్థః।క్రియార్థోపపదస్యేతిచతుర్థీ-అహ్నాయఝటి
తి* ద్రాక్ ఝటిత్యంజసాహ్నాయేత్యమరః-యావ దాసనబంధందూరా
ధ్వగమనోపాయికమాసనవిశేషంయావన్న చకారతావత్- తీవ్రంతీక్ష్ణం-
ఉత్థితాః-అసహ్యరంహసోమహావేగాఃశృంఖలకాః-కరభాఉష్ట్రభేదాః॥క
రభాస్స్యుఃశృంఖలకాదారవైఃపాదబంధనైరిత్యమరః-విశృంఖలమనర్గలం
ప్రతస్థిరేప్రస్థితాః।సమవప్రవిభ్యఃస్థఇతిఆత్మనేపదం-ఏషాపిస్వభావోక్తిః..

మూ, ౮ { గండోజ్జ్వలాముజ్జ్వలనాభిచక్రయావిరాజమానా
న్నవయోదరశ్రియా।కశ్చిత్సుఖంప్రాప్తుమనా
స్స్వసారధీరథీంయుయోజావిధురాంవధూమివ॥ ... }

౮॥ గండేతి॥సుఖమక్లిష్టంయథాతథా ప్రాప్తుంగంతుం మనోయస్యసఃప్రా

ప్తుమనాః అన్యత్ర సుఖమానందంలబ్ధుకామః॥ తుంకామమనసోరపీతి మకార
లోపః-శోభనః-సారథిర్యస్యసః సుసారథిః అన్యత్ర సుసహాయవాన్-కశ్చిత్కో
పిరథీ కామీచ గండైః చిహ్నైః ఉజ్జ్వలామన్యత్ర కపోలోజ్జ్వలాం*గండఃకపోలె
చిహ్నే చేతివిశ్వః-ఉజ్జ్వలానాభిబిలమధ్యంయయోస్తైచ క్రైరిధాంగేయ
స్యాస్తయోజ్జ్వలనాభిచక్రయాఅన్యత్రో జ్జ్వలం-నాభిచక్రం-నాభిమండలం
యస్యాస్తయా*నాభిః ప్రాణ్యంగకే క్షేత్రేచ క్రాంగేచక్రవర్తినోరితి
విశ్వః-నవయాప్రత్యగ్రయా-ఉమన్నతాఅరాశ్చక్రశలాకాః*అరఃశీఘ్రేచ
చక్రాంగఇతివిశ్వః-తేషాంశ్రియాఅన్యత్ర ఉదరస్యమధ్యస్య శ్రియాశోభయా
విరాజమానాం-విగతాధూరగ్రంయస్యాఃసావిధురా*ధూఃస్త్రీ క్లీబెయానా
ముఖమిత్యమరః॥ఋక్పూరబ్ధూరిత్యాదినాసమాసాంతః-సానభవతీత్యవిధు
రాతాంసధురామిత్యర్థః-అన్యత్రావిధురామవికలాంరథీంశకటీం॥ బాహ్వా
దిభ్యశ్చేతివికల్పేనజీష్-వధూమివయుయోజయోజయామాస- అత్రశబ్ద
మాత్రసాధర్మ్యాత్సభంగాభంగపదమిశ్రణాముభయగోచరత్వాచ్చప్ర
కృతాప్రకృతగోచరఃశబ్దార్థశ్లేషః॥ ....

మూ, ౯ { ఉత్థాతుమిచ్ఛన్విధృతః పురో బలాన్నిధీయమానే
భరభాజియంత్రకే। అర్ధోద్ధతోద్గారివిఘూర్ఘుర
స్వరఃస్వనామనిన్యేరవణస్స్ఫుటార్థతామ్॥ }

౯॥ ఉత్థాతుమితి॥ఉత్థాతుమిచ్ఛన్నుత్థాయగంతుమిచ్ఛన్నిత్యర్థః-అతఏ
వపురోగ్రే బలాద్విధృతోగృహీతః-రౌతీతిరవణః- ఉ ష్ట్రః- రుశబ్దఇతిధాతోః
శ్చలనశబ్దార్థాదకర్మకాద్యుజితియుచ్ ప్రత్యయఃభరభాజిభారయుక్తె
యంత్రకే-ఆవపనే-నిధీయమానేనిక్షిప్యమాణేసతి-అర్ధోద్ధతేనాతిభరా
దర్ధనిస్సృతేనోద్గారేణస్వజగ్ధపిచుమందాదిగ్రాసేనవిఘూర్ఘురోవిషమః-
స్వరోయస్యసఃస్వనామరవణసంజ్ఞాంస్ఫుటార్థతాంనిన్యే రౌతీతిరవణఇతి
వ్యుత్పన్నంస్వనామయథార్థమకరోదిత్యర్థః॥అత్ర స్వనకరణపదార్థ
స్యవిశేషణగత్యానామ్నో న్వర్థతాహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకంకా
వ్యలింగంస్వభావోక్త్యాసంకీర్యతే॥ ....

మూ, ౧౦ { సస్యాగృహీతోపిధువన్విషాణయోర్యుగం సమూహా
రవివర్తితత్రికః। ఘోణాంజనేనస్మనిధాతుముద్ధృతా
మమతుణనోన్నె క్షుతరఃప్రతీచ్ఛతి॥........................ }

౧౦॥ నస్యేతి॥ నసిభవా నస్యా, నాసికారజ్జుః, శరీరావయవాచ్చేతి యత్-త స్యాం గృహీతోపి ధృతోపి- విషాణయోగ్యం గం-ధువన్-ధూన్వన్ - శృంగద్వయం కంపయన్-ధునతేస్తాదాదికాల్లటశ్శతా దేశః హూత్కార ఇతి-శబ్దానుకరణం- అనుకరణజః శబ్దః రావో వా సహూత్కారం యథాతథావివర్తితం- త్రికం పృష్ఠవంశాధరసంధిర్యేన*పృష్ఠవంశాధరే త్రికమిత్యమరః-తమనుయాతా ఉక్షతరః-అదమ్యః గౌః వత్సోక్షాశ్వ ఋషభేభ్యశ్చ తనుత్వే ఇతి ష్టరచ్ ప్రత్యయః జనేన నిధాతుం పృష్ఠే నిక్షేప్తుం సుకుణముద్ధృతాం-గోణీం న ప్రతీచ్ఛతి స్మ న స్వీకృతవాన్-నిధాతుముపసంగం నదత్తవానిత్యర్థః॥..................

మూ, ౧౧ { నానావిధావిష్కృతసామజస్వరః సహస్రవర్త్మా
చపలైర్దురధ్యయః। గాంధర్వభూయిష్ఠతయా స
మానతాం స సామవేదస్య దధౌ బలోదధిః॥ ...... }

౧౧॥ నానేతి॥ నానావిధమావిష్కృతాః సామజానాం - గజానాం-స్వరాః స్వనయో బృంహితాని యస్మిన్ సః*మతంగస్సామజో గజ ఇతి సజ్జనః అన్యత్ర నానావిధమావిష్కృతాః ఉచ్చారితాః సామజాః బృహద్రథంతరాదిసామోత్పన్నాః స్వరాః షడ్జాదయః స్వరాః యస్మిన్ సః సహస్రవర్త్మా బహుభిర్మార్గైః గచ్ఛన్ అన్యత్ర సహస్రశాఖః సహస్రశాఖం సామేతి వచనాత్ చపలైః అధీరైః దురధ్యయః దుర్గమః ఇణః ఖల్ ప్రత్యయః అన్యత్ర శక్యాధ్యయనః ఇఙః ఖల్ప్రత్యయః-గంధర్వాః అశ్వాః తత్సమూహః గాంధర్వం ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః * వాజివాహార్వగంధర్వేత్యమరః- అన్యత్ర గంధర్వాదివ్యగాయకాః తత్కర్మ గాంధర్వం గానమిత్యర్థః తైర్భూయిష్ఠతయా తత్ప్రాచుర్యేణ ఉపలక్షితః * అంతరాభవసత్త్వే శ్వగంధర్వో దేవగాయన ఇత్యమరః- ఈదృశః సబలోదధిః- సేనాసముద్రః-సామవేదస్య సమానతాం దధౌ తత్సామ్యమభూదిత్యర్థః అత్రైకనాళావలంబిన్యాయేనైక శబ్దాదనేకార్థాభిధానాదర్థశ్లేషః ఉభయవిషయః॥ ....

మూ, ౧౨ { ప్రత్యన్యనాగం చలితస్త్వరావతా నిరస్య కుంఠం న
ధతాన్యమంకుశమ్। మూర్ధానమూర్ధ్వాయత
దంతమండలం ధువన్నరోధి ద్విరదో నిషాదినా॥...... }

౧౨॥ ప్రతీతి॥ అన్యనాగం ప్రతి అన్యగజం ప్రతి చలితః యోద్ధుం ప్రస్థితః ద్విరదః గజః కుంఠమతిప్రహారాన్నివృత్తతైక్ష్ణ్యం అంకుశం నిరస్యాన్యమంకుశం దధ

తాత్వరావతా వేగవతానిషాదినాయంత్రాఊర్ధ్వోయత మంకుశాఘాతవ్యాన
యా ఉపరి ప్రసారితందంతమండలం విసాణవలయంయస్మిన్ కర్మణితత్స్య
థాతథా - మూర్ధానంధువన్ కంపయన్ ధువ తేస్మాదాదికాల్లటఃశత్రా దే
శః కదంచిదరోధిగుద్ధః రుద్ధః కర్మణిలుజ్ అత్రా విద్వరదనిషాది విశేషణ
ద్వారా కావ్యలింగస్వభావోక్త్యోస్సంకరస్సుగమః॥........ ....

మూ, ౧౩ { సంమూర్ఛనముచ్ఛృంఖలశంఖనిస్స్వనఃస్వనః ప్ర
యాణతేపటహస్య శార్ఙ్గిణః। సత్వానినిన్యేనితరాం
మహాంత్యపివ్యథాంద్వయోసామపి మేదినీభృతామ్ }

౧౩॥ సంమూర్ఛన్నితి ॥ శార్ఙ్గిణఃకృష్ణస్య ప్రయాణే ప్రచలితేసతి సంమూ
ర్ఛన్ముత్రాయంగచ్ఛన్ ప్రచురీభవన్ - ఉచ్ఛృంఖలోనర్గలః శంఖా
నాంపాంచజన్యాదీనాం - స్వనోయస్మిన్ పటహస్యస్వనఃద్వయేషాముభ
యేషామపి మేదినీభృతాంరాజ్ఞాంపర్వతానాంచ సంబంధిని మహాంత్యపిధీ
రాణ్యపి సత్వాని బలానిభూతానిచనితరాంవ్యథాంనిన్యేనినాయకృష్ణస్యప
టహశ్రవణాద్రాజ్ఞాంబలాన్యభిభవశంకయావ్యథితాన్యాసన్-తథాగిరిస్థి
తాః-సింహాదయోజంతవశ్చకిమిదమితిసాధ్వసాఆసన్నిత్యర్థః * వ్యవసా
యెస్వభావేచపిశాచాదౌగుణేబలేద్రవ్యాత్మభావయోశ్చ వసత్వంప్రా
ణేషుజంతుష్వితిశాశ్వతః-నీవహిర్మాహారతేశ్చేతివచనాన్నయితేఃద్వి
కర్మకత్వంఅత్రప్రకృతపటహధ్వనివర్ణనేనమేదినీభృతాంద్వయానాం
ప్రకృతానామేవవ్యథానయనసాధర్మ్యాదౌపమ్యస్యగమ్యత్వాయాం కేవ
లాప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితాశ్లేషప్రతిభోత్థాపితా॥...... ....

మూ, ౧౪ { కాలేయకక్షోదవిలేపనశ్రియందిశద్దిశాముల్లసదం
శుమద్ద్యుతి। ఖాతంఖురైర్మూర్ధ్నభుజాంవిపప్రథే గి
రేరధఃకాంచనభూమిజంరజః॥ .... }

౧౪॥ కాలేయకేతి ॥ దిశాంకాలేయకక్షోదవిలేపనశ్రియంకుంకుమచూ
ర్ణచర్చనశోభాం*కుంకుమంఘుసృణంపుణ్యం ప్రోక్తంలోహితచందనం-కా
శ్మీరజంచవిజ్వద్భిఃకాలేయంజాంగలంస్మృతమితిహలాయుధఃదిశత్ దదత్-
ఉల్లసంతీస్ఫురంతీఅంశుమద్ద్యుతిరర్కస్య ప్రభాయస్మిన్ తత్ ముద్గభుజాంఅశ్వా
నాంఖురైశ్శఫైః*శఫంక్లీబేఖురఃపుమానిత్యమరఃఖాతంవిదారితంగిరేఃరైవత
కాద్రేఃఅధఃయూకాంచనభూమిఃతజ్జంరజఃవిపప్రథేవిససారవితేనభగవాన్రై
వతకావవతీర్ణఇత్యుక్తంఅత్ర రజసఃకాంచనభూమిజత్వేన కుంకుమవిలేప

నశ్రీసదృశశ్రీ జనకత్వాత్ కావ్యలింగసంకీర్ణానిదర్శనా॥..................

మూ॥ ౧౫ { మంద్రైర్గజానాంరథమండలస్వనైర్నిజుహ్నువే
తాదృశమేవబృంహితమ్। తారైర్బభూవేపరభా
గలాభతఃపరిస్ఫుటైస్తైస్తుతురంగహేషితైః॥...... }

౧౫॥ మంద్రైరితి॥ మంద్రైః గంభీరైః*మంద్రస్తుగంభీర ఇత్యమరః-రథమం
డలస్వనైః-రథౌఘధ్వనిభిః-తాదృశంమంద్రమేవగజానాంబృంహితంబృహ్మ
ణంక్తనపుంసకేభావేక్తఃనిజుహ్నువేతిరస్కృతం - గజధ్వనిరేకరూపత్వేనర
థశబ్దాన్నపృథగశ్రావీత్యర్థః-అతఎవసామాన్యాలంకారః హ్నుఅపనయన
ఇతిధాతోఃలిట్-కర్మణిలిట్ శ్నుహ్నుశ్రుభ్రువామిత్యభ్యాసహకారస్య
జకారఃతారైరత్యుచ్చైర్మంద్రస్వరవిలక్షణైః*తారోత్యుచ్చైరిత్యమరః-తు
రంగహేషితైః- అశ్వనిస్వనైః*హేషాహ్రేషాచనిస్వన ఇత్యమరః- తేషు
మంద్రధ్వనిషుపరభాగలాభతఃవైసాదృశ్యేనోత్కర్షలాభాత్ పరిస్ఫు
టైఃవ్యక్తరూపైరేవబభూవేభూతంతారత్వాదనభిభూతమశ్రూయతేత్య
ర్థః-అతఏవాతద్గుణాలంకారః*సతిహేతావతద్రూపస్వీకారఃస్యాదతద్గుణఇ
తిసామాన్యలక్షణాత్ సామాన్యతద్గుణయోస్సంసృష్టిఃభువోభావేలిట్॥

మూ॥ ౧౬ { అన్వేతుకామోవమతాంకుశగ్రహస్తిరోగతంసాం
కుశముద్వహఞ్ఛిరః।స్థూలోచ్చయేనాగమదంతికా
గతాంగజోగ్రయాతాగ్రకరఃకరేణుకామ్॥.... }

౧౬॥ అన్వేతుకామఇతి॥అంతికాగతాం దైవాస్వమీపాగతాంకరేణుమేవక
రేణుకాంకరిణీం*కరేణురిభ్యాంస్త్రీనేభ ఇత్యమరః-అన్వేతుకామోఽనుగం
తుకామః-తుంకామమనసోరపీతిమకారలోపః-అతఏవఅవమతః- అవధూతః
అంకుశగ్రహోఅంకుశాధానంయేనసః- సాంకుశం తిరోగతం-అంకుశా
కర్షణేనతిర్యగ్భూతంశిరోమస్తకం-ఉద్వహన్అగ్రయాతాగ్రకరః కరిణీ
గ్రహణాయపురఃప్రసృతాగ్రహస్తఃగజః-స్థూలోచ్చయేనగతివిశేషేణాగ
మత్ జగామ*స్థూలోచ్చయస్త్వసాకల్యేగజానాంమధ్యమేగతేఇత్యమరః
స్వభావోక్తిః॥.....................................

మూ॥ ౧౭ { యాంతోస్పృశంతశ్చరణైరివావనింజవాత్ప్రకీ
ర్ణైరభితఃప్రకీర్ణకైః-అద్యాపిసేనాతురగాస్స్వవి
స్మయైరలూనపక్షాఇతిమేనిరేజనైః॥.... .... }

౧౭॥ యాంతఇతి॥ జవాద్వేగాచ్చరణైరవనీమస్పృశంతఇవయాంతఃధావంతఃఅభితః ప్రకీర్ణైరుభయతః- ప్రసృతైః ప్రకీర్ణకైశ్చామరైః- ఉపలక్షితాః * చామరంతుప్రకీర్ణకమిత్యమరః - సేనాతురగాః భూషణచామరైర్హేతుభిరద్యాపిఅలూనపక్షాఅచ్ఛిన్నపక్షాఇతి సవిస్మయైర్జనైర్మేనిరేప్రతర్కితాఉత్ప్రేక్షితాఇతియావత్ పురాకిల అశ్వానాంపక్షాస్సన్తైః భిన్నపక్షాఇత్యాగమః అతఏవవాజినఇతిప్రసిద్ధిః- అత్ర పార్శ్వప్రసృతచామరయోగనిమిత్తేయమశ్వానాంసపక్షత్వోత్ప్రేక్షాసాచపూర్వోత్ప్రేక్షాసాపేక్షేతిసజాతీయసంకరః॥ ....

మూ, ౧౮ { ఋజ్వీర్దధానైరవతత్యకంధరాశ్చలావచూడా
కులఘర్ఘరారవైః॥ భూమిర్మహత్యప్యవిలంబితక్ర
మంక్రమేలకైస్తత్క్షణమేవచిచ్ఛిదే॥ .... }

౧౮॥ ఋజ్వీరితి॥కంధరాఃగ్రీవాః* గ్రీవాయాంశిరోధిః కంధరేత్యపీత్యమరఃఋజ్వీరవక్రాఅవతత్యస్వాభావిక్యపివక్రతాయథాభవతితథాప్రసార్య-దధానైఃచలావచూడాఃచంచలకర్ణచామరాఃతేచతేఆకులఘర్ఘరస్వరాశ్చతైః- క్రమేళకైరుష్ట్రైః*ఉష్ట్రక్రమేళకమయమహాంగాఇత్యమరఃమహతీదవీయస్యపిభూమిగర్వ్యదేశః అవిలంబితక్రమంక్రమః-పదక్షేపః-ద్రుతపాదక్షేపంయథాతథాతత్ క్షణమేవతస్మిన్నేవక్షణేఅత్యంతసంయోగేద్వితీయాచిచ్ఛిదేక్షుణ్ణాకర్మణిలిట్-మహాంతమధ్వానంక్షణాత్ చూర్ణయంతోజగ్మురుష్ట్రా ఇత్యర్థః-స్వభావోక్తిః॥ ....

మూ, ౧౯ { తూర్ణంప్రణేత్రా కృతనాదముచ్చకైఃప్రచోదితం
వేసరయుక్తమధ్వని।అజిహ్మయనేమితుతసాంద్రమేది
నీరజశ్చయాక్రాంతభయాదివాద్రవత్॥...... }

౧౯॥ తూర్ణమితి॥అధ్వనిప్రణేత్రా సారథినాఉచ్చకైస్తారంకృతనాదంత్రాసార్థంకృతారవంయథాతథాతూర్ణంశీఘ్రంప్రచోదితంప్రేరితంవేగేనసరంతీతివేసరాఃగర్దభేనాశ్వాయాముత్పన్నాఃఅశ్వతరాఖ్యాభారవహాఃపశువిశేషాఃపృషోదరాదిత్వాత్సాధుఃతద్యుక్తంశకటంవేసరయుక్తమిత్యుచ్యతేతత్ కర్తృ అజిహ్మయోఋజ్వోర్నేమ్యోశ్చక్రధారయోః* చక్రధారాప్రధిర్నేమిరిత్యమరఃతాభ్యాంతుతః ఉద్ధతఃసాంద్రశ్చయః మేదినీరజసాంచయఃసమూహఃతస్యాక్రాంతేరాక్రమణాత్ భయాదివఅద్రవత్ అధావది

తి వేగాతిశయోక్తిః హేతూత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౨౦ { వ్యావృత్తవక్త్రైరఖిలైశ్చమూచరైర్వ్రజద్భిరారా
త్క్షణమీక్షితాననాః। వల్గద్గరీయఃకుచకంప్రకంచు
కం యయుస్తురంగాధిరుహావరోధికాః॥... ..... }

౨౦॥ వ్యావృత్తేతి॥ వ్రజద్భిరారాద్గచ్ఛద్భిరేవ నతు తిష్ఠద్భిః కంచుకిభయాది తి భావః అత ఏవ వ్యావృత్తవక్త్రైః పరావర్తితముఖైః అఖిలైః చమూచరైః సేనాచరపురుషైశ్చ రైస్తైః క్షణమీక్షితాననాః నతు చిరం తావతైవ తాసాం దృష్టిపథాద్వ్యావృత్తైరితి భావః- తురంగానధిరోహంతీతి తురంగాధిరుహః అశ్వాధిరూఢాః; అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యత ఇతి క్విప్ అవరోధః ఆసాసు స్త్రీత్యవరోధికాః అంతఃపురస్త్రియః, అత ఇనిఠనావితి ఠన్ ప్రత్యయః వల్గతోః తురంగవల్గనాముల్లతోః గరీయసోః గురుతరయోః కుచయోః కంప్రః చలః కంచుకః కూర్పాసకో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా యయుః స్వభావోక్తిః॥ ....

మూ, ౨౧ { పాదైః పురః కూబరిణాం విదారితాః ప్రకామమా
క్రాంతతలాస్తతో గజైః। భగ్నోన్నతానంతరపూరి
తానతా బభుర్భువః కృష్టసమీకృతా ఇవ ॥ .... }

౨౧॥ పాదైరితి॥ కూబరః యుగంధరః దారువిశేషః- కూబరస్తు యుగంధర ఇత్యమరః- స ఏషామస్తీతి కూబరిణాం రథానాం పాదైశ్చక్రైః పురః పూర్వం విదారితాః- తతో రథనేమివిదారణానంతరం గజైః ప్రకామం పర్యాప్తమాక్రాంతతలాః- పాదవిక్షిప్తోపరిభాగాః అత ఏవ భగ్నా విదారితా య ఉన్న తా ఉన్నతానాః అనంతరాః సన్నిహితభాగాః తైః పూరితా ఆరోపితా ఆనతాని నిమ్నభాగా యాసాం తాః తథోక్తాః భువః కృష్టసమీకృతాః పూర్వం కృష్టాః హలిభిః భిన్నాః పశ్చాత్ సంగరం-బీజావపనార్థం-సమీకృతా ఇవ బభుః శుశుభిరే॥ ...

మూ, ౨౨ { దుర్దాంతముత్ప్లుత్య నిరస్తసాదినం సహోపహాసం కర
తాలోకయజ్జనః- పల్యాణతస్త్రస్తమురోవిలంబి
నస్తురంగమప్రద్రుతమేకయా దిశా॥............... }

౨౨॥ దుర్దాంతమితి॥ దుర్దాంతమశిక్షితం అత ఏవ ఉత్ప్లుత్య నిరస్తః పాతితః సాదీ యంతా యేన తం కించ ఉరోవిలంబినః ఉత్పతనక్షోభేన పృష్ఠాద్విప్రస్య ఉరసి లంబమానాత్ పల్యాణతః పల్యయనాత్ త్రస్తం భీతం అత ఏవ ఏకయా అన్యయా దిశా మార్గాంతరేణేత్యర్థః ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః-

ప్రద్రుతంపలాయితంతురంగమంజనఃసహోసహోకారంహోసహోకారాభ్యాం సహాఅవలోకయత్ స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ....

మూ, ౨౩ { భూభృద్భిరప్యస్ఖలితాః ఖలూన్నైస్తైరప్యహో
నానాసరితఃపృథూరపి। అన్వర్థసంజ్ఞైవ పరంత్రి
మార్గగాయయావసంఖ్యైఃపథిభిశ్చమూరసౌ }

౨౪॥ భూభృద్భిరితి॥ఉన్నతైరపిభూభృద్భిః భూధరైఃభూపైశ్చాస్ఖలితా అప్రతిహతాఃపృథూర్మయః మహాంతోరపిసరితోయమునాప్రభృతీర్నదీరప్యహ్నానా నాస్వప్నమహిమ్నాచ్ఛాదయంతీత్రిభిర్మార్గైర్గచ్ఛతీతిత్రిమార్గగాగంగా పరమత్యంతమన్వర్థాఅనుగతార్థాసంజ్ఞాత్రిమార్గగానామధేయంయస్యాః- సైవఖలుత్రిభిరేవమార్గైర్గచ్ఛతీతి యయాసచతుర్థేనేత్యర్థః-అసౌచమూరసం ఖ్యైఃపథిభిర్యయౌఅతోగంగాయాఅప్యధికాచమూరితిభావః-అతఏవవ్యతిరే కాలంకారః * భేదప్రధానంసాధర్మ్యముపమానోపమేయయోఃఅధిక్యాల్ప త్వకథనాద్వ్యతిరేకఃస ఉచ్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ....

మూ, ౨౪ { త్రస్తౌసమాసన్నకరేణుసూత్కృతాన్నియంతరి
వ్యాకులముక్తరజ్జుకే। క్షిప్తావరోధాంగనముత్పథేన
గాంవిలంఘ్యలఘ్వీంకరభౌబభంజతుః ॥ . ... }

౨౪॥ త్రస్తావితి॥సమాసన్నస్యప్రత్యాసన్నస్యకరేణోరిభస్యసూత్కృతాచ్ఛీత్కారాత్ త్రస్తౌకరభౌవేసరౌ*కరభోవేసరేప్యుష్ట్రే ఇతిసజ్జనః-ని యంతరిసారథౌవ్యాకులంవ్యగ్రంయథాతథాముక్తరజ్జుకేస్యక్తప్రగ్రహే సతి-క్షిప్తాఃపాతితాః అవరోధాంగనాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాఉత్ప థేనాపథేనక్రుక్పూర్ధ్వారిత్యాదినాసమాసాంతః-గాంభూమింవిలంఘ్య దూరమతీత్యలఘ్వీంరథింబభంజతుః-భగ్నవంతౌ -అత్రత్రాసస్యవిశేషణగ త్యాభంజనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగంస్వభావోక్త్యాసం కీర్యతే॥ ....

మూ, ౨౫ { స్రస్తాంగసంధౌవిగతాక్షపాటవేరుజానికామంవి
కలీకృతరథే।ఆప్తేనతక్ష్ణాభిషజేవతత్క్షణంప్రచ
క్రమేలంఘనపూర్వకఃక్రమః॥................ ..... }

౨౫॥ స్రస్తేతి॥స్రస్తావిశ్లిష్టా-అంగయోరథాంగయోఃఅంగానాం- కరచర ణాదీనాంచసంధయః-సంధిభాగాయస్యతస్మిన్ - విగతమక్షస్యచక్రాధార

కాష్ఠస్యాఙ్గానామింద్రియాణాంచ పాటవం- సామర్థ్యం యస్య తస్మిన్ - రథే స్యందనే శరీరేచ * రథః స్యాత్స్యందనే కాయ ఇతి విశ్వః - రుజాభంగేన రోగేణ చ నికామం- వికలీకృతే మూర్ఛీకృతే సతి- ఆప్తేన హి తేన తష్ట్రా వర్ధకినా ఆప్తేన భిషజా వైద్యేనేవ * భిషగ్వైద్యౌ చికిత్సక ఇత్యమరః * తష్టా తు వర్ధకిస్త్వష్టేత్యమరః- తత్ క్షణం- తస్మిన్నేవ క్షణే- అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా- లఘునం పాదేనాక్రమణం- ఉపవాసశ్చ * లంఘనం తూపవాసే స్యాద్గమనేప్లవనేపి చేతి విశ్వః తత్పూర్వకః క్రమో విధిః- ప్రచక్రమే ప్రక్రాంతః- ప్రాయేణ జ్వరాది చికిత్సాయా లంఘనపూర్వకత్వాదితి భావః- శ్లేషాలంకారః॥.....

మూ, ౧౭ { ధూర్భంగసంక్షోభ విదారితోష్ట్రికాగలన్మధు
ప్లావితదూరవర్త్మని। స్థాణౌ నిషంగిణ్యనసి క్షణం పు
రః శుశోచ లాభాయ కృతవ్యయో వణిక్॥ .... }

౧౭॥ ధూరితి ॥ స్థాణౌ కీలే * స్థాణుః కీలే స్థిరే- హరే ఇతి విశ్వః - నిషంగిణి సక్తే అనసి శకటే * క్లీబేనః శకటోస్త్రీ స్యాదిత్యమరః - ధురోఽక్షస్య భంగేన యః సంక్షోభో విపర్యాసః తేన విదారితా భిన్నా యా ఉష్ట్రికా మృణ్మయం మద్యభాండం * ఉష్ట్రికా మృత్తికాభాండభేదే కరభయోషితీతి విశ్వః · తతో గలతా స్రవతా మధునా మద్యేన ప్లావితం సిక్తం దూరవర్త్మ దీర్ఘాధ్వా యేన తస్మిన్- తథా సతి పురః- పూర్వం లాభాయ కృతవ్యయః వణిక్ క్రయవిక్రయికః క్షణం శుశోచ అత్ర మధుస్రావధనవ్యయయోరపి విశేషణగత్యా శోకహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః॥ ....

మూ, ౧౮ { భేరీభిరాకృష్టమహాగుహాముఖోర్ధ్వజాంశుకైస్త
ర్జితకందలీవనః। ఉత్తుంగమాతంగజితాలఘూప
లో బలైస్స పశ్చాత్క్రియతేస్మ భూధరః॥ .... }

౧౮॥ భేరీభిరితి ॥ భేరీభిరాకృష్టాని నిందితాని గుహాముఖాని యేన సః భేరీఝాంకారభర్త్సిత నిలాంతవాత్యాముఖరమహాగుహాద్వార ఇత్యర్థః ముహురూర్ధ్వజాంశుకైస్తర్జితాని భర్త్సితాని కందలీదలాని రంభాపత్రాణి యేన సః -ఉత్తుంగైః మాతంగైః జితాః అలఘూపలాః స్థూలపాషాణా యేన సః- భూధరో రైవతకాద్రిః - బలైః సైన్యైః పశ్చాత్క్రియతేస్మ పశ్చాత్కృతః స్వయం దూరగమనేన పృష్ఠతః కృత ఇత్యర్థః- ఉక్తవిశేషణమహిమ్నా అధరీకృత ఇతిచ ప్రతీయతే- లట్ స్మే ఇతి భూతార్థే లట్॥....................

మూ, ౨౮ { వన్యేభదానానిలగంధదుర్ధరాః క్షణంతరుచ్ఛే
దవినోదితక్రుధః। వ్యాళద్విపా యంతృభిరున్మ
దిష్ణవః కదంచిదారాదపథేననిన్యిరే॥............ }

౨౮॥ వన్యేతి ॥ వన్యేభదానానిలగంధేన వనగజమదమారుతగంధాఘ్రాణేన దుర్ధరాః-క్రోధాంధ్యాత్ దుర్గ్రహాః అత ఏవ క్షణంతరుచ్ఛేదేనవినోదితక్రుధః-ప్రతిగజాసన్నిధానేపివృక్షాఘాతేనాంభంగేనాపనీతక్రోధాః-ఉన్మదిష్ణవో త్యంతమదశీలాః 'అలంకృఞ్' ఇత్యాదినాఇష్ణుచ్ - వ్యాలద్విపాః - దుష్టగజాః-యంతృభిరాధోరణైః కదంచిదారాత్ దూరాదపథేనామార్గేణ। 'పథో విభాషే'తి విభాషితపక్షకల్పాత్ 'ఋక్పూరి'త్యాదినాసమాసాంతః । 'అపథంనపుంసక'మితి నపుంసకత్వం-నిన్యిరే నీతాః - అత్రాపి ద్విపవిశేషణానాంతదపనయనహేతుకత్వాత్స్వభావోక్త్యా సంకీర్యతే॥........................

మూ, ౨౯ { తైర్వైజయంతీవనరాజిరాజిభిర్గిరిప్రతిచ్ఛంద
మహామతంగజైః। బహ్వ్యఃప్రసర్పజ్జనతానదీశ
తైర్భువోబలైరంతరయాంబభూవిరే॥ .... }

౨౯॥ తైరితి॥ వైజయంత్యః-పతాకాస్తావనరాజయఇవ తాభీ రాజంతీతి తథోక్తైః-గిరీణాం ప్రతిచ్ఛందాః -ప్రతినిధయస్తత్సదృశా ఇత్యర్థః-ఏతస్మాదేవ స్పష్టోపమాలింగాదన్యత్రాప్యుపమితసమాసాశ్రయణం- తే మహామతంగజా యేషు తైః- జనతాజనసమూహాస్తానద్య ఇవతాసాం శతాని ప్రసర్పంతి-ప్రవహంతి-యేషు తైస్తథోక్తైః- తైర్బలైః- సైన్యైః బహ్వ్యః బహ్వాదిభ్యశ్చేతి వికల్పాద్దీకారః-భువో భూమయః - అంతరయాంబభూవిరే అంతరాన్తరాః కృతా అతిక్రాంతా ఇత్యర్థః - న కేవలం రైవతకాద్రిరేవేతి-భావః బలైర్వైపుల్యాదాచ్ఛాదితా ఇత్యర్థః - ఉక్తవిశేషణావగతసాదృశ్యాదగృహీతభేదాః కృతా ఇతి చ గమ్యతే- పలేనాభేదాధ్యవసాయాదేవాస్యాక్రమణరూపాంతరీకరణస్య బలవిశేషణావగతసాదృశ్యస్య హేతుత్వాత్తదంగభూతోపమాసంకీర్ణం- పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్త్యుత్థాపితమితిసంకరః - అంతరశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణి లిట్ - ఆమ్ప్రత్యయో భువోనుప్రయోగః॥ ....

మూ, ౩౦ { తస్థేముహూర్తంహరిణీవిలోచనైఃసదృఙ్మాంశిశ్న
ప్రోథ్వనయనానియోషితామ్ । మత్వాథసత్రాస
మనేకవిభ్రమక్రియావికారాణిమృగైఃపలాయ్యత॥ }

౩౦॥ త్రస్త ఇతి॥ హరిణీవిలోచనైః సహర్షాంశి సదృశాని క్లీబనపుంసకస్యైకశ్చేలచ ఇతి సుమ్-యోషితాం నయనాని స్పృష్ట్వా-స్పృశైః కృష్ణసారైః కర్తృభిర్ముహూర్తమల్పకాలం॥ ముహూర్తమల్పకాలే స్యాద్ఘటికాద్వితయేపి చేతి విశ్వః॥ తస్థైస్థితం-హరిణీవిలోచనశంకయేతి భావః - అథానంతరమనేక విభ్రమక్రియాః విలాసక్రియా ఏవ వికారా యేషాం తాని మత్వా సవిలాసాని జ్ఞాత్వేత్యర్థః- సత్రాసం సభయం యథాతథా పలాయ్యత పలాయితం- హరిణీకులస్త్వైవిలాసైర్యోషిన్నిశ్చయాదితి భావః-అతఏవ నిశ్చయాంతః సంశయాలంకారః- పరాపూర్వాదయతే ర్భావేలజ్ ఉపసర్గస్యాయతావితి లత్వమ్॥

మూ, ౩౧ { నిమ్నాని ముఃఖాదవతీర్య సాదిభిస్సయత్నమాకృష్ట
కశాశ్శనైశ్శనైః। ఉత్తేరురుత్తాలఖురారవం ద్రు
తాశ్శ్లథీకృతప్రగ్రహమర్వతాం వ్రజాః॥...... .. }

౩౧॥ నిమ్నానీతి॥ అర్వతామశ్వానాం॥ వాజివాహార్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయ ఇత్యమరః॥ అవర్ణ ప్రస్తోవ నఞ ఇతి ప్రాదేశః- వ్రజాః సమూహాః- సాదిభిరశ్వారూఢైః సయత్నమాకృష్టకశాః పృథగ్గృహీతవల్గాః సంతః॥ యదశ్వస్యశ్చాదేస్తాడనీ కశేత్యమరః- తథాప్యత్ర తాడనీవల్గయోః కశేతి ప్రసంశనాదవిరోధః- శనైః శనైః ముఃఖాత్ప్రాన్నిమ్నాని నిమ్నభూప్రదేశానవతీర్య ఉత్తాలఖురారవం- ఉచ్చతరశఫశబ్దం శ్లథీకృతప్రగ్రహం శిథిలితవల్గం చ యథాతథా ద్రుతాః- సత్వరాః సంత ఉత్తేరుః ఉత్ప్లుపిరే- నిమ్నే మృశనైరవతీర్యాథ శీఘ్రం ధావంతీత్యశ్వానాం- సస్వభావ ఇతి భావః-అతఏవ స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ....

మూ, ౩౨ { అధ్యధ్వమారూఢవతైవ కేనచిత్ ప్రతీక్షమాణేన జ
నమ్ముహుర్ధృతః । దాక్ష్యంహి సద్యఃఫలదం యద
గ్రతశ్చఖాద దాశేరయువా వనావలీః ॥ ... . }

౩౨॥ అధ్యధ్వమితి॥ దక్షస్య భావో దాక్ష్యం కౌశలం సద్యః ఫలదం హి సతః- యస్మాదధ్యధ్వమధ్వని- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, అనశ్చేతి సమాసాంతోటచ్ ప్రత్యయః॥ నస్తద్ధిత ఇతి టిలోపః_ ఆరూఢవతైవ ఆరుహ్యైవ స్థితేన॥ నిష్ఠేతి రుహేః క్తవతు ప్రత్యయః- జనం శనైః పశ్చాదాగచ్ఛంతం స్వజనం ప్రతీక్షమాణేన కేనచిత్పుంసేతి శేషః- ముహుర్ధృతః- స్థాపితోపి దాశేరయువా తరుణోష్ట్రః విశేషణసమాసః- అగ్రతోవ నావలీశ్చఖాద పురః- పిచుమందా

దికంభక్షుయన్నాస్తఇత్యర్థః - నహికుశలోవృథాకాలంయాపయతీతిభా
వః-అత్రదాక్ష్యసాఫల్యస్యసామాన్యస్యతద్విశేషదాశేరకౌశలేనసమర్థ
నాద్విశేషేణసామాన్య సమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౩౩ { శౌరేఃప్రతాపోపనతైరితస్తతస్సమాగతైఃప్రశ్రయ
నమ్రమూర్తిభిః।ఏకాతపత్రాపృథివీభృతాంగణై
రభూద్బహుచ్ఛత్రతయాపతాకినీ॥.......... ... . }

౩౩॥ శౌరేరితి॥శౌరేఃకృష్ణస్యపతాకినీసేనా-వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః- ప్రతాపే
నహరితేజసాఉపనతైర్నమ్రైర్వినిర్ధైర్యైరిత్యర్థః - అతఏవేతస్తతస్సమాగ
తైః-పార్శ్వదేశాదాగతైఃప్రశ్రయనమ్రమూర్తిభిర్హరిసన్నిధౌవినయ
నమ్రవిగ్రహైః-పృథివీభృతాంరాజ్ఞాంగణైర్హేతునాబహుచ్ఛత్రతయా
అసంఖ్యాతాతపత్రవత్తయానిమిత్తేన ఏకానికేవలానిఆతపత్రాణియస్యాః
సాఏకాతపత్రా కేవలాతపత్రమయీఅభూత్-ఆతపత్రాతిరిక్తం-నకించిద
లక్ష్యతేత్యర్థః*ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాఇత్యమరః - బహుచ్ఛత్రాస్యైకచ్ఛ
త్రేతివిరోధావభాసనాద్విరోధాభాసోలంకారః॥............. ....

మూ, ౩౪ { ఆగచ్ఛతోన్వంచిగజస్యఘంటయోః స్వనంసమాక
ర్ణ్యసమాకులాంగనాః। దూరాగపావర్తితభార
వాహనాఃపథోపసస్రుస్త్వరితంచమూచరాః॥ ... }

౩౪॥ ఆగచ్ఛతఇతి॥అన్వంచతీత్యన్వఙ్ తస్మిన్ అనూచిపృష్ఠదేశే ఋత్వి
గాదినాంచేఃక్విన్ప్రత్యయః- ఆగచ్ఛతోగజస్యఘంటయోః - స్వనంసమాక
ర్ణ్యసమాకులాంగనాః-సంభ్రాంతవధూకాఃచమూచరాః-దూరాదేవాపా
వర్తితాఅపసారితాభారస్యాన్నాదేర్వాహనాభారవాహణాభారవా
హినఉష్ట్రాదయోయైస్తేతథాసంతః॥వాహనమాహితాదితిణత్వం- వహే
ర్ణ్యంతాత్కర్తరిల్యుట్-త్వరితంచపలంశీఘ్రంపథోమార్గాదపసస్రు
రపజగ్ముః-స్వభావోక్తిః॥ ....

మూ, ౩౫ { ఓజస్విపర్ణోజ్జ్వలవృత్తశాలినఃప్రసాదినోనుజ్ఝి
తగోత్రసంపదః। శ్లోకానుపేంద్రస్యపురఃస్మభూ
యసోగుణాన్ సముద్దిశ్యపఠంతివందినః॥..... . ... }

౩౫॥ ఓజస్వీతి॥వందినఃస్తుతిపాఠకాః*వందినస్తుతిపాఠకాఇత్యమరః-ఓజస్వి
వర్ణాఃతేజస్వివర్ణాఃక్షత్రజాతిఃతస్యయాఉజ్జ్వలంవృత్తముదగ్రవ్యాపారః-ఏజ

యాఖ్యః తేన శాలత ఇతి తచ్ఛాలీ తస్య అన్యత్ర ఓజస్వివర్ణైః-సమాసభూయి
ష్ఠాక్షరైరుజ్జ్వలాస్తైచ తేవృత్తశాలినోవసంతతిలకాదిచ్ఛందోబంధవిశేషశాలి
నశ్చ*వృత్తంచారిత్రఛందసోరితివిశ్వః-తాః ప్రసాదోస్యాస్తీతి ప్రసాదీతస్య
ప్రసాదిమోనుగ్రహశీలస్య-అన్యత్ర ప్రసాదగుణయుక్తాః* ప్రసిద్ధార్థప
దత్వంయత్స ప్రసాదోనిగద్యత ఇతి- అనుజ్ఞాతే గోత్రసంవిదాకులాంచాగౌమో
నతస్య- అన్యత్ర కులనామనీమైస్తాః వంశ నామాంకితానిత్యర్థః*సంవిద్యు
ద్ధే ప్రతిజ్ఞాయాం సంకేతాచారనామసుస్వితి వైజయంతీ- ఏవంభూతస్య ఉపేం
ద్రస్య హరేగుణాః సముద్దిశ్యాదికృత్యభూయసోబహులాః శ్లోకాః-స్తుతి
పద్యానిపురో(గ్ర)పరంతిస్మ- అత్రోపేంద్రస్యతచ్ఛ్లోకానాంచవర్ణ్యాత్వేన
ప్రకృతానాం శ్లేషకృతసాధర్మ్యాత్ దౌపమ్యగమ్యతాయాం శ్లేషప్రతిభో
త్థాపితా కేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా శ్లేషశ్చకృతీకృతాఖ్య ప్రత్య
యోఘశబ్దః॥ ....

మూ, ౩౮ { నిశ్శేషమాక్రాంతమహీతలోజలైశ్చలద్భిః సముద్రో
పసముద్ఘాతిస్థితిమ్ । గ్రామేషునైన్యైరకరోదవారి
తైః కిమవ్యవస్థాంచలితోపకేశవః॥..................... }

౩౮॥ నిశ్శేషమితి॥ చలద్భిః కల్పాంతేక్షుభితైః-సముద్రోపిజలైర్నిశ్శేషమా
క్రాంతమహీతలః నిమజ్జితసకలభూగోళకస్సన్ - స్థితింమర్యాదాంవేలాలం
ఘనలక్షణాంసముద్ఘాతిత్యజతి- కేశవస్తుప్రచలితోపిప్రస్థితోపిఅవారితైరప
గిమితైః-సైన్యైర్నిశ్శేషమాక్రాంతమహీతలః-సన్ గ్రామేషుఅవ్యవస్థామ
మర్యాదాంకిముకరోన్నాకరోదేవేత్యర్థః-అత్రోపమానాత్సముద్రాదుప
మేయస్యకేశవస్యమర్యాదానతిక్రమేణాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః
లక్షణంతూక్తమ్॥...

మూ, ౩౯ { కోశాతకీ పుష్పగులుచ్ఛకాంతిభి ర్ముఖైర్వినిని
ద్రోల్బణబాణచక్షుషః। గ్రామీణవధ్వస్తమల
క్షితాజనైశ్చిరంవృతీనాముపరివ్యలోకయన్॥ .. }

౩౯॥ కోశాతకీతి॥ కోశాతకీపుష్పగులుచ్ఛకాంతిభిః- పటోలీప్రసూనగు
చ్ఛసచ్ఛాయైః-స్మరపాండురైరిత్యర్థః* కోశాతకీపటోలీస్యాదితిహలా
యుధః-ముఖైరుపలక్షితాః-వినిద్రంవికసితం-అతఏవోల్బణం-విపులంబాణనీ
లసైరేయకపుష్పమివచక్షుర్యాసాంతాః* నీలీఝంటీద్వయోబాణాఇత్యమ

రః-గ్రామేషుభవా గ్రామీణాః। గ్రామాద్యఖఞావితిఖఞ్ ప్రత్యయః తాశ్చ వధ్వశ్చవల్ల్యో స్త్రియః-తంకృష్ణంగ్రామాంతగామినమితి భావః-జనైశ్చమూచ శైరలక్షితాః వ్రతీభిస్తిరోహితా ఇత్యర్థః- చిరంవృతీనాంకంటకశాఖావరణా నాముపరి ఉపరితనావకాశే వ్యలోకయన్- ఉపమాస్వభావోక్త్యోస్సంకరః॥

మూ, ౩౮ { గోష్ఠేషుగోష్ఠీకృతమండలాసనాన్ సనాదము
త్థాయముహుస్స్వవల్గతః। గ్రామ్యానపశ్యత్కపి
శంపిపాసతః స్వగోత్రసంకీర్తనభావితాత్మనః॥ }

౩౮॥ గోష్ఠేష్వితి॥ సకృష్ణః గావస్తిష్ఠంత్యేష్వితి గోస్థాః గోస్థానాని గోష్ఠం గోస్థానకమిత్యమరః। సుపిస్థ ఇతికప్రత్యయః। అంబాంబగోభూమీత్యాదినా షత్వం-గోష్ఠేషు వాటేషు* గోష్ఠీసభాయామాలాప ఇతివిశ్వః-కృతాః సమండలాసనాని మండలాకారేణోపవేశనాని యైస్తాన్ముహుః- సనాదం త్వేళాట్టహాసారావ సహితం యథా తథోత్థాయవల్గత ఉత్ప్లవమానాన్ కపిశం మద్యం* కశ్యం మద్యంచ మైరేయంకపిశం కాపిశాయనమితి హలాయుధః పిపాసతో ముహుర్ముహుః పాతుమిచ్ఛతః- పిబతేస్సన్నంతాల్లటః శతరిశప్- స్వగోత్రసంకీర్తనే స్వనామసంకీర్తనే భావితాత్మనః ప్రవర్తితచిత్తాన్ కృష్ణనామాని గాయత ఇత్యర్థః - గ్రామేషు భవాన్ గ్రామ్యాన్ ఘోషజనానిత్యర్థః। గ్రామాద్యఖఞావితి య ప్రత్యయః - అపశ్యత్ ఆలోకితవాన్- స్వభావోక్తిః॥ ....

మూ, ౩౯ { పశ్యన్కృతార్థైరపివల్లవీజనో జనాధినాథంనయ
యౌవితృష్ణతామ్। ఏకాంతమౌగ్ధ్యానవబుద్ధవిభ్ర
మైః ప్రసిద్ధవిస్తారగుణైర్విలోచనైః॥ .... }

౩౯॥ పశ్యన్నితి॥ ఏకాంతమౌగ్ధ్యేనాత్యంతముగ్ధతయా అనవబుద్ధవిభ్రమైః అజ్ఞాతవిలాసైః కింతు ప్రసిద్ధో విస్తార ఏవ గుణో యేషాం తైరతివిశాలైరిత్యర్థః- కృతార్థైరపి సకృద్దర్శనాత్ లబ్ధవిస్తారఫలైరపీత్యర్థః- విలోచనైః జనాధినాథం కృష్ణం పశ్యన్ వల్లవీజనో గోపాంగనాజనః- వితృష్ణతాం తృప్తతాం న యయౌ భూయో భూయః పశ్యన్నపి నాలంబుద్ధిమవాపేత్యర్థః - తృప్తికారణే దర్శనే సత్యపి తృప్తికార్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిః - సా కృష్ణస్య మదనకోటి లావణ్యలక్ష్మీం వ్యంజయతి॥ ....

మూ, ౪౦ { ప్రీత్యానియుక్తాన్లిహతస్తనంధయాన్ని గృహ్య
పారీముభయేనజానునోః। వర్ధిష్ణుధారాధ్వని
రోహిణీఃపయశ్చిరన్నిదధ్యౌ దుహతస్సగోదుహః॥ }

౪౦॥ ప్రీత్యేతి ॥ నియుక్తాన్ వాముపాదేవ సంయతాన్ - స్తనంధయంతీతి పిబంతీతి స్తనంధయాన్వత్సాన్ క నాసికాస్తనయోర్ధ్మాన్ధేటోరితి ధేటః ఖశ్ ప్రత్యయః - ప్రీత్యా వాత్సల్యేన లిహతీర్జిహ్వయాస్వాదయంతీః రోహిణీర్గాః । అజ్ఞాన్యమాత్యరోహిణీస్యాదిత్యమరః - పయః క్షీరం జానునోరుభయేన జానుద్వయేన పారీం దోహనపాత్రీం * పారీ పాత్రీపదాగయోరితి విశ్వః నిగృహ్య నిరుధ్య - వర్ధిష్ణుధారాధ్వని వర్ధనశీలక్షీరధారాశబ్దం యథా భవతి తథా మహతః ప్రపూరయతః - దుహేః లటః శతరి శప్ - దుహ్యాజిత్యాదినా ద్వికర్మకత్వం - గాః దుహంతీతి గోదుహః గోదోహకాన్ క సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ స హరిశ్చిరం నిదధ్యౌ అవలోకయతిస్మ * నిధ్యానమవలోకనమితి వైజయంతీ- స్వభావోక్తిః॥ ……

మూ, ౪౧ { అభ్యాజతోభ్యాగతపూర్ణతర్ణకాన్నిధానహ
స్తస్య పురో మధుక్షుతః । వగాద్గవాం హుంకృతి
చారునిర్యతీమరిర్మధోరైక్షత గోమతల్లికామ్॥ }

౪౧॥ అభ్యాజత ఇతి॥ అభ్యాజతః దోగ్ధుమభిముఖమాగచ్ఛతః అజేర్లటః శత్రాదేశః - నిధానం పాకబంధనదామ * నిధానం ధామసందానం పశూనాం పాదబంధనమితి వైజయంతీ తద్ధస్తే యస్య తస్య నిధానహస్తస్య మధుక్షతో దోగ్ధుమిచ్ఛతో గోధుగితి శేషః - దుహేః సన్నంతాల్లటః శత్రాదేశః - ఘత్వభత్వే - పురోగ్రే అభ్యాగతాభిముఖమాగతాః పూర్ణాః స్తనపానే త్వరమాణాః తర్ణకా బాలవత్సా యస్యాస్తాం * సద్యోజాతస్తు తర్ణక ఇత్యమరః - గవాం వర్గాద్వ్రజాత్ - హుంకృతిచారు హుంకారమనోహరం యథా తథా నిర్యాంతీం నిర్గచ్ఛంతీం - ఇణః శతరి జీప్ - ఇణో యణాదేశః - ప్రశస్తాం గాం గోమతల్లికాం క ప్రశంసావచనైశ్చేతి నిత్యసమాసః మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాండముద్ఘతల్లజౌ ప్రశస్తవాచకాన్యమూనీత్యమరః - మధోరరిః మధుసూదనః ఐక్షత ఈక్షితవాన్ - ఈక్షతేర్లుఙ్ క ఆడజాదీనామిత్యాట్ ఆటశ్చేతి వృద్ధిః స్వభావోక్తిః

మూ, ౪౨ { స వ్రీహిణాం యావదపాసితుం గతాః శుకాన్మృగై
స్తావదుపద్రుతశ్రియామ్ । కైదారికాణామభితస్స
మాకులాః సహాసమాలోకయతిస్మ గోపికాః॥ ….. }

౪౨॥ స ఇతి॥ యావచ్ఛుకాన్-కీరానపాసితుం నివారయితుం గతాస్తావన్మృగైరుపద్రుతశ్రియాః ఉపప్లుతసంపదాం వ్రీహిణాం వ్రీహిమతాం క వ్రీహ్యాది

ఖ్యశ్చేతి ఇనిప్రత్యయః - కైదారికాణాం క్షేత్రసమూహానాం-పుంసపుంసక
యోరావర్తః ప్రః- కేదారః క్షేత్రమస్యతు-కైదారికం స్యాత్ కైదార్యం క్షేత్రం
కైదారికంగణే ఇత్యమరః। రఙ్కవచినశ్చేతిచకారాత్ రఙ్ ప్రత్యయః- కృ
ద్యాగాత్ర-వర్ణాః షష్ఠీ-గోపికాః గోపస్త్రీ రక్షితః సమాకలాః వ్యగ్రాః ఉ
భయతః- సమాకృష్యమాణాః- సతిరిత్యర్థః- సహరిః సహాసమాలోకయత్
స్మ - అత్రసహాసాపలోకనస్యవిశేషణగత్యాసమాకంపదార్థ హేతుక
త్వాత్కావ్యలింగభేదః॥ ....

మూ, ౪౩ { వ్యాసేద్ధుమస్మానవధానతః పురాచలత్యసావి
త్యుపకీర్ణయన్నసౌ। గీతానిగోప్యాః కలమంహ్యా
గవ్రజోననూనమత్తీతిహరిర్వ్యలోకయత్॥ }

౪౩ ॥ వ్యాసేద్ధుమితి ॥ గోప్యాః శాలిగోప్త్ర్యాః-గౌరాదిత్వాత్ ఙీష్-గీ
తానిఉపకీర్ణయన్ శృణ్వన్- అసౌమృగవ్రజః- అసౌకోపి అస్మాన్ వ్యాసే
ద్ధుం-నివారయితుం అవధానతో గీతైకాగ్ర్యాత్ -పురాచలతి చలిష్యతి యావ
త్పురానిపాతయోర్లట్ ఇతిభవిష్యదర్థేలట్- ఇత్థం మత్వేతి శేషః కలమం
శాలివిశేషం-నాత్తిన ఖాదతి నూనం ఇత్థం తర్కయన్నితి శేషః- హరిర్వ్యలో
కయత్ -అత్రమృగాణాంకలమఖాదననివృత్తేః గీతాసక్తినిమిత్తాయాస్తస్యా
కర్ణనసుఖభంగహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ....

మూ, ౪౪ { లీలాచలత్ స్త్రీచరణారుణోత్పలస్ఖలత్తులాకో
టినినాదకోమలః। శౌరేరనుపానూపమపాహరన్మ
నఃస్వనాంతరాదున్మదసారసారవః॥ ....}

౪౪॥ లీలేతి॥అనుగతా ఆపః యేషు తే అనూపాః జలప్రాయదేశాః॥ జలప్రాయ
మనూపం స్యాత్పుంసికచ్ఛస్తథావిధ ఇత్యమరః॥ ప్రాదిభ్యోధాతుజస్య బహు
వ్రీహిశ్చోత్తరపదలోపశ్చ॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః॥ ఊదనో
దేశ ఇత్యూకారః- తేషాం సమీపే ఉపానూపం-సమీపార్థేఽవ్యయీభావః
లీలయాచలతీచంచలే యే స్త్రియాశ్చరణే అరుణోత్పలే రక్తోత్పలే ఇవ తత
యోః- స్ఖలంత్యోః యాతులాకోట్యోర్నూపురౌ॥ పాదాంగదం తులాకోటిర్మం
జీరో నూపురోస్త్రియామిత్యమరః- తయోర్నినాద ఇవ కోమలో మధురః॥
ఉన్మదసారసారవః మత్తహంసకూజితం॥ చక్రాంగస్సారసో హంస ఇతి శబ్దా
ర్ణవే- శౌరేర్మనః-స్వనాంతరాదపాహరత్ -అత్ర మనోహరణసద్యలీలేత్యా

దివిశేషణార్థహేతుకత్వాదుపమాసంకీర్ణంకావ్యలింగమ్॥ …………

మూ, ౪౫ { ఉచ్చైర్గతామస్ఖలితాంగరీయసీం తదాతిదూరా
దపితస్య గచ్ఛతః। ఏకేసమూహుర్బలరేణుసంహ
తింశిరోభిరాజ్ఞామపరేమహీభృతః॥ ………… }

౪౫॥ ఉచ్చైరితి॥ తదా తస్మిన్సమయే అతిదూరాద్గచ్ఛతోఽపి తస్య హరేః-సం
బంధినీముచ్చైర్గతామత్యూర్ధ్వముత్థితాం-అన్యత్రోర్ధ్వలోకేష్వపి వ్యా
ప్తాం అస్ఖలితామభంగురాం సత్యాం చ గరీయసీమతిమహతీం ప్రాజ్యాం చ బల
రేణుసంహతిం- సేనారజస్సంఘాతం- ఏకే కతిపయే మహీభృతః-పర్వతాః-ఆ
జ్ఞాం శాసనం-అపరే మహీభృతో రాజానశ్చ శిరోభిః శిఖరైశ్శీర్షైశ్చ సమూ
హుః సమ్యగ్వహంతిస్మ-వహేర్లిటి- ఝస్యుసి కిత్వ వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసార
ణం - అత్ర హరిమహిమవర్ణనాయాముభయేషామపి మహీభృతాం ప్రకృత
త్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా శ్లేషప్రతిభోత్థాపితా చేతి సంకరః॥

మూ, ౪౬ { ప్రాయేణనీచానపి మేదినీభృతోజ నస్సమేనైవప
థాధిరోహతి। సేనాము రారేఃపృథవసాపునర్మ
హామహీధ్రాన్పరితోధ్యరోహయత్॥……… }

౪౬॥ ప్రాయేణేతి॥ ప్రాయేణ ప్రాచుర్యేణ నీచాన్- కుబ్జానపి మేదినీభృ
తోఽద్రీన్-జనో లోకః-సమేన సుగమేన పథా మార్గేణైవాధిరోహతి- సా ము
రారేః- సేనా పునః - పథో మార్గాన్నేవ మహామహీధ్రాన్- మహాద్రీన్
పరితోఽధ్యరోహయత్ లోకే హి సతి మార్గే ఋజ్వని తేన శైలాధిరోహణసంభవః-
సేనాయాః సర్వపథాతిరేకిణ్యా అభూతపూర్వాః పరస్సహస్రాః పంథానః-
స్వారోహణేన ప్రవర్తితా ఇత్యర్థః-రోహతేర్గత్యర్థత్వాత్ గతిబుద్ధీత్యాది
నా పథామణికర్తౄణాం శ్లోకమర్మత్వం మహీం ధరంతీతి మహీధ్రాః మూల
విభుజాదిత్వాత్కః-అత్ర సేనాయాః- పథాం శైలాధిరోహణేనోపమానా
త్ జనాదాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః॥ ………………

మూ, ౪౭ { దంతాగ్రనిర్భిన్నపయోదమున్ముఖాః శిలోచ్చయా
నారురుహుర్మహీయసః। తిర్యక్కటప్లావిమదాం
బునిమ్నగావిప్రార్ధ్యమాణశ్రవణోదరంధ్రపాః॥ }

౪౭॥ దంతాగ్రేతి॥ ద్వాభ్యాం పిబంతీతి ద్విపాః గజాః సుపీతి యోగవిభాగాత్క
ప్రత్యయః-ఉన్ముఖా ఉన్నమితముఖాః సంతః దంతాగ్రైర్నిర్భిన్నాన్ విదారి

తాః పయోదాః శృంగగతా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా తిర్యగూర్ధ్వంము ఖత్వాత్తిరశ్చీనం యథాతథా కటేభ్యః - ప్లవం తె క్షరం తీతి కటప్లావినీర్ఝరా దాం ఽనునిమ్నగాభిర్మదజలప్రవాహైరాపూర్యమాణాని శ్రవణోదగా ణి శ్రోత్రవివరాణి యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా మహీయసో మహత్త రాన్-శిలోచ్చయాన్-శైలాన్-ఆరురుహుః-స్వభావోక్తిః॥ ....

మూ, ౪౮ { ప్రశ్చ్యోతన్మదాంభఃకణకేన కేనచిజ్జనస్య జీమూతక
దంబకద్యుతా। నాగేన నాగేన గరీయసోచ్చకైరరో
ధి పంథాః పృథుదంతశాలినా ॥ .... }

౪౮॥ ప్రశ్చ్యోతదితి॥ ప్రశ్చ్యోతంతః క్షరంతో మదాంభఃకణా యస్య తేన- శేషాత్కప్రత్యయః- జీమూతకదంబకస్యేవ ద్యుతిర్యస్య తేన - పృథుభ్యాం దంతాభ్యాం శాలత ఇతి తచ్ఛాలినా- గరీయసా గురుతరేణోచ్చకైరున్నతేన- కేనచిన్నాగేన గజేన జనస్య పంథా మార్గః అరోధి రుద్ధః- నగచ్ఛతీతి అగో నాచలేన తు నారోధి రుద్ధః- మత్తమాతంగస్య దురాసదత్వాచ్ఛైలవదనతిక్రమణీయత్వాదితి భావః- అత ఏవోపమానాదగాదుపమేయస్య నాగస్యాధిక్యాద్వ్యతిరేకః॥

మూ, ౪౯ { భగ్నద్రుమాశ్చక్రురితస్తతో దిశః సముల్లసత్కే-
తనకాననాకులాః। పిష్టాద్రిపృష్ఠాస్తరసా చ దంతిన
శ్చలన్నిజాంగాచలమగ్నమాభువః ॥ .. .. }

౪౯॥ భగ్నేతి॥ దంతినో గజా ఇతస్తతో భగ్నద్రుమాః స్వభగ్నాభిలవృక్షాః దిశః సముల్లసద్భిః కేతనైరేవ కాననైరాకులాః- సంకీర్ణాశ్చక్రుః- తథా తరసా బలేన పిష్టాని చూర్ణితాని అద్రిపృష్ఠాని యాసు తా భువో భూమీః - చలద్భిర్నిజాంగైరేవాచలైర్మగ్నగమాః మస్ప్రాపాశ్చక్రుః- అత్ర కేతనేష్వంగేషు చ కాననాచలత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః- తేన గజానాం పురాతనసృష్టిసంహారేణ సృష్ట్యంతరప్రవర్తనారూపం- లోకోత్తరం సామర్థ్యం గమ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ . ...

మూ, ౫౦ { ఆలోకయామాస హరిర్మహీధరానధిశ్రయంతీ
ర్గజతాః పరశ్శతాః। ఉత్పాతవాతప్రతికూలపాతినీ
రుపత్యకాభ్యో బృహతీః శిలా ఇవ॥ .. .. }

౫౦॥ ఆలోకయామాసేతి॥ హరిర్మహీధరాన్ గిరీన్-అధిశ్రయంతీ రధిరోహంతీః-పరశ్శతాః-శతాత్పరాః - అసంఖ్యా ఇత్యర్థః * పరశ్శతాద్యా

స్త్రైయేషాం పరాసంఖ్యా శతాధికా ఇత్యమరః । పంచమీతి యోగవిభాగాత్స
మాసః రాజదంతాదిత్వాదుపసర్జనస్యాపి శతశబ్దస్య పరనిపాతః- పారస్క
రాదిత్వాత్సుడాగమః- గజతాః గజసమూహాః ॥ గజాచ్చేతి వక్తవ్యమితి సా
మూహికస్తల్ ప్రత్యయః- ఉపత్యకాభ్యః ఆసన్నభూమిభ్యః *ఉపత్యకాద్రే
రాసన్నా భూమిరిత్యమరః । ఉపాధిభ్యాం త్యకన్నాసన్నారూఢయోరితి త్య
కన్ ప్రత్యయః- ఉత్పాతహాతేన- ప్రతికూలం పతంతః ఇతతత్వాత్ నీరూర్ధ్వం
గామినః ఇత్యర్థః- బృహతీః శిలా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- ఆలోకయామాస లోకృ
దర్శనే ఇతి ధాతోర్లిట్ ॥ ....

మూ, ౩౧ { శైలాధిరోహాభ్యసనాధికోద్ధురైః పయోధరైర్గా
మలకీవనాశ్రితాః । తం పర్వతీయ ప్రమదాశ్చ చాయి
రేవికాసవిస్మారితవిభ్రమేక్షణాః ॥.............. }

౩౧॥ శైలేతి ॥ శైలాధిరోహాభ్యసనేన పర్వతారోహణాభ్యాసేనాధికోద్ధు
రైః గరుప్మన్నతైః పయోధరైః స్తనైరుపలక్షితాః ఆమలకీవనాశ్రితాః ధాత్రీవ
నగతాః- పర్వతో నివాసో యేషాం తే పర్వతీయాః కిరాతాదయః । పర్వతాచ్చ
ఇతి ఛప్రత్యయః తేషాం ప్రమదాః- వికాసేన విస్మయకృతవిస్తారేణ విస్మారి
తాః స్తైమిత్యేన వివర్తితాః- విభ్రమా విలాసా యేషాం తానీక్షణాని యాసాం తా
స్తథా సత్యః తం హరిం చ చాయి రేవద్పశుః చాయృ పూజానిశామనయోరితి ధా
తోః కర్తరి లిట్- నిశామనం దర్శనం నిరుపస్యాపి విశామయతే ఇతి దర్శనప
ర్యాయేషు భట్టమల్లః- ఏతేన హరేః లోకోత్తర లావణ్యం వ్యజ్యత ఇతి - వస్తు
నా వస్తుధ్వనిః స్వభావోక్తివృత్త్యనుప్రాసయోః సంసృష్టిః ॥ ....

మూ, ౪౨ { సావజ్ఞమున్మీల్య విలోచనే సకృత్ క్షణం స్వగేంద్రే
ణ సుషుప్సునా పునః । సైన్యాన్నయాతః సమయాపి
వివ్యథే కథం సురాజంభవమన్యథా భవా ॥... .... }

౪౨॥ సావజ్ఞమితి ॥ సావజ్ఞం సానాదరం యథా తథా విలోచనే సకృదేకవా
రం ।పకస్య సకృచ్చేతి సకృదర్థే నిపాతః- క్షణమున్మీల్యోన్మీల్య పునః సుషుప్సు
నా స్వప్తుమిచ్ఛునా స్వపేః సన్నంతాదుప్రత్యయః రుదవిదేత్యాదినా సనః కిత్వా
త్ ।వ వివస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం- మృగేంద్రేణ సింహేన సమయా సమీపే
సమయానికషాశబ్దౌ సామీప్యే పరికీర్తితావితి సజ్జనః యాతో గచ్ఛతోపి-
యాతేర్లటః- శత్రాదేశః సైన్యాత్సేనాతః భీత్రార్థానాం భయహేతు

రిత్యపాదానత్వం- నవివ్యథేనబిభే-వ్యథభయసంచలనయోరితిధాతోర్భా వేలిట్ అకవాతధాహిత్యర్థః-అన్యథాభీతత్వేనకపసురాజంభవసోఽపి నరాజ్ఞాభూయతేకశ్రమపీత్యర్థః- రాజాచాయుంగృగాణామితభావఽక తృర్ఘకమనోశ్ఛశిహక్రృజ్ఞోరితికర్తరీషదాదౌవోపపదెభవతే - ఖల్ప్ర త్యయెనలోపముమాగమౌ-అర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౪౩
{ ఉత్సేధనిర్ధూతమహీరుహాంధ్రైర్జనౌఘరు
ద్ధోద్ధతసింధురంహసామ్। నాగైరధిక్షిప్తమహాశి
లంముహుర్బలంబభూవోపరితన్మహీభృతామ్॥ }

౪౩॥ ఉత్సేధేతి॥ నాగైర్గజైరధిక్షిప్తాస్తిరస్కృతామహాశిలాయేనతత్తస్య బలంసైన్యంకర్తృజైరుత్సేధేనౌన్నత్యేననిర్ధూతాఅవగణితామహీరుహాయే షుతేషాం * ఉత్సేధశ్చోచ్ఛ్రయశ్చస ఇత్యమరః జనౌఘైఃరుద్ధం-ప్రతిబద్ధము ద్ధతముద్వేలంసింధురంహోనదీవేగోయేషాంమహీభృతాంపర్వతానాం ఉపరిముహుర్బభూవమాగ్రవశాద్గ్యాయసోభూధరాన్మహారుహో హేత్యర్థః-హయౌఘరుద్ధఇతిపాఠేహయౌఘైఘోటకసమూహైనరుద్ధ మిత్యాదిపూర్వవత్-అత్రావరోహణవమత్కర్షశ్చోపరిభావవిశేషణ్యావై భవాత్ ప్రతీయతేఇతితదభేదేనోపరిభావస్యబలభూధరవిశేషణపదార్థ హేతుకత్వాచ్ఛ్లేషప్రతిభోత్థాపితఃకావ్యలింగవిశేషః॥ ... .

మూ, ౪౪
{ శ్మశ్రూయమాణేమధుజాలకేతరౌగజేనగండంక
షతాపధూనితే।క్షుద్రాభిరక్షుద్రతరాభిరాకులం
విదశ్యమానేనజనేనదుద్రువే॥ .... }

౪౪ ॥ శ్మశ్రూయమాణేతి॥ తరౌవృక్షే శ్మశ్రూయమాణేశ్మశ్రువదా చరతితద్వల్లంబమానఇత్యర్థః-ఉపమాలంకారః శ్మశ్రుశబ్దాదాచారేక్యజం తాల్లటః-శానజాదేశః।అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః-మధుజాలకేక్షౌ ద్రపటలేగండంకషోలంకషణాతపస్కంధకంషూయమాణేనగజేనవిధూని తేకంపితే సతి ఘూర్ణ్యన్తాత్కర్మణిక్తః.ధూఞ్ ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్య ఇతినుగాగమః-అక్షుద్రతరాభిరతిస్థూలాభిః క్షుద్రాభిః సరఘాభిఃక్షు ద్రావ్యంగానటీవేశ్యాసరఘాకంటకారికేత్యమరః-విదశ్యమానేనచంచు భిస్తుద్యమానేన జనేనసమాకులంవ్యగ్రంయథాతథాదుద్రువేపలాయితం- భావేలిట్స్వభావోక్తిరుక్తోపమాసంసృష్టా॥ ....

మూ, ౫౫ { నీతే పలాశిన్యుచితే శరీరవద్గజాంతకేనాంతమ
దాంతకర్మణా। సంచేరురాత్మాన ఇవాపరం తుణా
త్ క్షమారుహం దేహమివప్లవంగమాః॥ .... }

౫౫॥ నీత ఇతి॥ ఉచితే పరిచితే పలాశిని ద్రుమే॥ పలాశీ ద్రుద్రుమాగమా ఇత్య
మరః- శరీరవత్ - పూర్వశరీర ఇవ, తత్ర తస్యేవేతి వతి ప్రత్యయః- అదాంతక
ర్మణా దుర్దాంతవ్యాపారేణ గజాంతక ఇవేత్యుపమితసమాసః - సాహచ
ర్యాత్ తేన గజాంతకేనాంతం నాశం నీతే గమితే సతి ప్లవంగ
మైః కపిభిః క్షగమేః ఖచ్చేతి ఖచ్ ప్రత్యయే ముమాగమః- ఆత్మానో జీవా ఇవాప
రం-వృక్షమారుహుహః అపరం దేహమివ క్షణాత్ - సంచేరుః సంప్రవిష్టా ఇత్య
ర్థః-అనేకేవశబ్దా వాక్యార్థోపమా సా చ శరీరవదితి తద్ధితగతా-అన్యత్ర
సమాసగతేతి సంకరః॥ ....

మూ, ౫౬ { ప్రహ్వానతీవ క్వచిదుద్ధతిశ్రితః క్వచిత్ప్రకాశానద
గహ్వరానపి। సామ్యాదపేతానితి వాహినీ హరే
స్తదాతిచక్రామ గిరీన్ గురూనపి॥ .... }

౫౬॥ ప్రహ్వానితి॥ క్వచిదతీవ నితాంతం- ప్రహ్వాన్- ప్రవణాన్-అన్యత్రాను
కూలాన్-క్వచిదుద్ధతిం శ్రయంతీత్యుద్ధతిశ్రితః ఔన్నత్యభాజః ఔద్ధత్యభాజ
శ్చ-శ్రయతేః క్విప్ తుక్-క్వచిత్ప్రకాశాన సంకటానగూఢవృత్తీంశ్చ- క్వ
చిదతిగహ్వరానపి-అపిశ్చార్థే-అప్రవేశాన్-అన్యత్ర గూఢాంశ్చ-ఇతీత్థం
సామ్యాదపేతాన్-విషమరూపాన్విషమవృత్తీంశ్చ-అత ఏవ గురూన్- మహ
తోపి పూజ్యానపి గిరీన్ స్తదా హరేర్వాహినీ సేనా అతిచక్రామాతీత్య గతా
ఉల్లంఘితా చ॥ గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః- ఉత్పథం ప్రతిప
న్నస్య పరిత్యాగో విధీయతే ఇతి స్మరణాదితి భావః-గురూణామప్యతిక్రమ ఇతి వి
రోధ ఇతి శబ్దః-స చోక్తవైషమ్యదోషోద్ఘాటనేన పరిహృత ఇతి విరోధాభాసోలం
కారః-స చ గురూనితి వాచ్యప్రతీయమానయోరభేదాధ్యవసాయాదితి- శ్లేష
మూలాతిశయోక్త్యుత్థాపిత ఇతి సంకరః॥ ....

మూ, ౫౭ { స వ్యాప్తవత్యా పరితోపథాన్యపి స్వసేనయా సర్వ
పథీనయానయా। అంభోభిరుల్లంఘితతుంగరోధసః
ప్రతీపనామ్నీః కురుతే స్మ నిమ్నగాః॥ .... }

౫౭॥ స ఇతి॥ స హరిః పరితః సమంతాదపథాన్యమార్గానపి 'పథో విభా
షేతి నిషేధవికల్పాత్ 'ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః' అపథం నపుంసక

మితి నపుంసకత్వం వ్యాప్తవత్యా సర్వాన్ పథో వ్యాప్నోతీతి సర్వపథీనా 'తత్స
ర్వాదేరి'త్యాదినా ఖప్రత్యయః- తయా సర్వపథీనయా అనయా స్వసేనయా
నిమిత్తేన అంభోభిరుల్లంఘితాని యుగపదఖిలసేనాప్రవేశేన ప్రతీపగమనాను
పర్యాక్రాంతాని తుంగరోధాంసి యాసాం తాః- నిమ్నం గచ్ఛంతీతి నిమ్నగా
నద్యః- తాః ప్రతీపనామ్నీః కురుతే స్మ- ప్రతిగతా ఉత్తానగా అపో యాసాం తాః
ప్రతీపాః 'ఋక్పూరి'త్యాదినా సమాసాంతః 'ద్వ్యంతరుపసర్గేభ్యోఽప ఈ'దితీ
కారః- ప్రతీపా ఇతి నామ యాసాం తాః అథవా ప్రతీపం నిమ్నగానాం విరుద్ధం నా
మ ఉత్తానగా ఇతి నామధేయం యాసాం తాః ప్రతీపనామ్నీః 'అన ఉపధాలోపి
నోఽన్యతరస్యా'మితి జీప్- తాస్తథా చకారేత్యర్థః అత్ర నిమ్నగానాం ప్ర
తీపనామాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః॥

మూ, ౫౮ { యావద్వ్యగాహంత న దంతినాం ఘటాస్తురంగ
మైస్తావదుదీరితం ఖురైః। క్షిప్తం సమీరైస్సరితాం
పురః పతజ్జలాన్యనైషీద్రజ ఏవ పంకతామ్॥ ...... }

౫౮॥ యావదితి॥ దంతినాం ఘటా గజవ్రజాః జలాని యావన్న వ్యగాహం
త న వ్యలోడయన్- తావత్తురంగమైః కర్తృభిః ఖురైః కరణైః- ఉదీరితముత్థా
పితం- అథ సమీరైః మారుతైః క్షిప్తం కీర్ణం- అత ఏవ పురో గజప్రవేశాత్ప్రా
గేవ పతద్రజో భూరేణురేవ సరితాం జలాని పంకతామనైషీన్నాయ- నయ
తేర్ద్వికర్మకాత్ లుఙ్ సిచి వృద్ధిః- అత్రాపి సరితాం పంకత్వాసంబంధేపి
సంబంధోక్తేః పూర్వవదతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౫౯ { రంతుం తతోత్తుంగనితంబభూమయో ముహుర్వ్రజం
తః ప్రమదం మదోద్ధతాః। పంకాంకరాగాకృతశైవ
లాంశుకాః సముద్రగాణాముదపాదయన్నిభాః॥ }

౫౯॥ రంతుమితి॥ రంతుం క్రీడితుం తతాః ఏకత్ర పిహితైరన్యత్ర నష్టైశ్చ పిప
లితాః ఉత్తుంగానితంబభూమయో రోధోభాగాః- శ్రోణిభాగాశ్చ యాస్తాః ని
తంబో రోధసిస్కంధే శిఖరే పికటీతటే ఇతి విశ్వః- ముహుః ప్రమదం హర్షం
వ్రజంతః- మదేన దానేన దర్పేణ చోద్ధతాః- కరైర్హస్తైః గవాకృతాని శైవ
లాని అంశుకానీవ శైవలానీవాంశుకాని యైస్తే ఇభాః సముద్రం గచ్ఛంతీతి సము
ద్రగాః తాసాం సముద్రపత్నీనాం నదీనాం 'ఏకాజుత్తరపదే ణ' ఇతి ణత్వం- పంకం
కర్దమం- కల్మషం చోదపాదయన్- 'పంకోఽస్త్రీ కర్దమైనసో'రితి విశ్వః- య

భామదోద్ధతాః పరాంగనానాం దోషముత్పాదయంతితద్వదితిభావః- అత్ర ప్రస్తుతేభ విశేషణాదప్రస్తుత స్త్రీ సంగ్రహణ సాహసకప్రతీతేః సమాసోక్తిః సాచపంకయోరభేదాధ్యవసాయాదితి శ్లేషమూలాతెనయోక్త్యర్థాపత్తిసంకరః॥ ....

మూ, ౬౦ { రుగ్ణో రుగోధః పరిపూరితాంభసః సమస్థలీకృత్యపు
రాతనీర్నదీః। కూలంకషోమాస్సరితస్తథాపరాః ప్ర
వర్తయామాసురిభా మదాంబుభిః॥ . ... }

౬౦॥ రుగ్ణేతి ॥ ఇభాగజాః- రుగ్ణైరురుభిర్మహద్భిరోధోభిస్తటైః పరిపూరితాంభసోస్మాత్ (ఉపశోషిత జలా) ఇత్యర్థః- పురాభవాః పురాతనీః ; సాయంచిరమిత్యాదినాట్యుప్రత్యయః తుడాగమశ్చ. టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్ . దీః సమస్థలీకృత్య సమస్థలానికృత్వామదాంబుభిః స్వమదోదకైః- కూలంకషంతీతికూలంకషాః; సర్వకూలాభ్రకరీషేషుకష ఇతిఖశ్ ప్రత్యయః తే ఓ ఘాః ప్రవాహాయాసాం తాః ఉభయకూలప్రవాహిన్యోపరా అన్యాఃసరితః తథాపూర్వవత్ ప్రవర్తయామాసుః ప్రవాహయామాసుః పతెనగజసంప త్తిరుక్తా- అత్ర నదీనాం సమస్థలత్వాసంబంధేపి మదాంబూనాంచ సరిత్వాసంబంధేప తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరితి సజాతీయసంకరః॥ ....

మూ, ౬౧ { పద్మైరనన్వీతవధూముఖద్యుతో గతానహంసైః శ్రి
యమాతపత్రజామ్। దూరేభవద్భోజబలస్యగచ్ఛ
తః శైలోపమాతీతగజస్యనిమ్నగాః॥ ... . }

౬౧॥ పద్మైరి॥ పద్మైరనన్వీతాఅప్రాప్తావధూముఖద్యుత్ శ్రీర్యాభిస్తాఃవధూముఖశ్రీజితపద్మాఇత్యర్థః అన్వీతేతిఈజ్ గతావితిధాతోః కర్మణిక్తాంతం హంసైరాతపత్రజాంఛత్రజన్యాం శ్రియం నగతాఅగతాః-ఆతపత్రజితహంసశ్రీకాఇత్యర్థః- నిమ్నగానద్యః శిలోపమామతీతాః - శిలాసామ్యమతిక్రాంతాగజాయస్మిన్-తస్యగచ్ఛతోభోజబలస్య యాదవసైన్యస్య దూరేభవన్-అతివ్యవహితాజాతాఇత్యర్థః-అపకృష్టాఇతిచగమ్యతేతదభేదాధ్యవసాయేనైవనిమ్నగానాందూరీభవనస్యతద్విశేషణపదార్థహేతుకత్వాత్-శ్లేషమూలాతిశయోక్తిసముత్థాపితఃకావ్యలింగభేదః॥.........

మూ, ౬౨ { స్నిగ్ధాంజనశ్యామనితాభిరున్నతైర్నిరంతరాలా
కరిణాంకదంబకైః। సేనాసుధాక్షాలితసౌధసంప
దాంపురాంబహూనాంపరభాగమాపసా॥... .... }

౬౨॥ స్నిగ్ధేతి॥ స్నిగ్ధాంజనమివశ్యామాభిస్తమాభిస్సన్నైకటదేశే ... బకైర్నిరంతరాలానీరంధ్రా సాసేనాపదయా లవలి శేషేణయాలి రాఘ వలితాః సౌధసంపదో యాసాంతాసాం, లవతాదెన్ను తెను ఘటి వైజయంతీ-బ హూనాంపురాంపురీణాంపర భాగంపి ప్రకృష్టదేశమాప సూపికవర్ణ్యగతె త్యర్థః-వసోర్ణాత్ర్రసర్శ్చపర భాగఃతదభిదాఖ్యపసాయొఃపర భాగ(స్రాం, ప్తాపి శేషణగత్యాశ్యామకరికదంబక నైరంతర్యస్య హేతుగాత్వ ప్పూర్వస్య నైక వ్యలింగభేదః॥ ....

మూ, ౬౩ { ప్రాసాదశోభాతిశయాలుభిః పథి ప్రభోర్నివాసాః పటవేశ్మభిర్బభుః । నూనంసహానేనవియోగవిక్లబా పురఃపురశ్రీరపినిర్యయౌతదా॥ .... }

౬౩॥ ప్రాసాదేతి॥ పథిమార్గే-ప్రభోఃకృష్ణస్యనివాసాః సేనానివేశాః- ప్రాసాదశోభయా అతిశయాలుభిరతిశాయకైః క్త అలుచిశీఙ్గ్రహణం క ర్తవ్యమిత్యాలుచ్ప్రత్యయః- పటవేశ్మభిఃపటావస్త్రైర్బభుః-తెస్తో త్రై క్ష్యతేతదాద్వారకానిర్యాణకాలెఅనేనకృష్ణేనసహాపియోగవిక్లబాపిరహ భీరుః-పురశ్రీర్ద్వారకానగరలక్ష్మీరపిపురోగ్రె నిర్యయౌనిర్గతా - నూనం ద్వారకాతోనభిద్యంతెఅస్యనివాసాఃశోభయేతి భావః॥ ....

మూ, ౬౪ { వప్రాన్ద్విపానాంపిరువంతఉచ్ఛ్రితైర్వనేచరేభ్య శ్చిరమాచచక్షిరే । గండస్థలాఘర్షణగలన్మదోదక ద్రవద్రుమస్కంధనిలాయినోళినః। .... }

౬౪॥ వప్రానితి॥ గండస్థలానామాఘర్షణేనసంఘర్షణేనగలతాస్రవతా మదోదకేనద్రవ దేహఆర్ద్రేద్రుమస్కంధేషునిలీయంతఇతితస్మిన్లాయినః స్తస్మిన్ వాసినః-ఉచ్ఛ్రితైర్గిరువంతఃకూజంతోళయఃద్విపానాంసెనాగజా నాంవప్రప్రమాణం-వప్రదేహప్రమాణయోరిత్యమరః వనేచరేభ్యః కిరాతేభ్యః-చిరమాచచక్షిరెఇయంతొగజాఇత్యాఖ్యాతవంతఇత్యర్థః-గజ వప్రానుమాపకెష్వళిషువిరావయోగాదాఖ్యానముత్ప్రేక్ష్యతె- వ్యంజ కాప్రయోగాద్గమ్యా॥ ....

మూ, ౬౫ { ఆయామవద్భిఃకరిణాంఘటాశతైరథైఃకృతాట్టా లకపఙ్క్తిరుచ్చకైః। సాపైవ్యజితాపర్గ్రగృహాశ్రనా చమూరతీత్యభూయాంసిపురాణ్యవర్తత॥...... }

౬౫॥ ఆయామవేతి॥ఆయామోదైర్ఘ్యేణాం సోస్త్రియేషాంతద్వద్భిరాయత్తైరి
త్యర్థః-కరిణాంసంబంధిభిర్ఘటాశతైర్వ్యూహశతైః* కరిణాంఘటనా
ఘటేత్యమరః- అధఃకృతాస్తిరస్కృతా అట్టాలకవజ్రయోరట్ట శ్రేణ్యో
యయాసా*అట్టశ్చాట్టాలకశ్చస్మృత ఇతివైజయంతీ- సాచమూరుచ్చైస్తైరున్న
తైః- కూపైర్యైః పటకుటైః - జితాన్యకగ్రాణిగృహాణి యేషాంతానిభూ
యాంసిపురాణిఅతీత్యావర్తత-అతిక్రమ్యాగతేత్యర్థః- శోభయా అతిశ
య్యాస్థితేతిచగమ్యతే - తదభేదాధ్యవసాయేన శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః స్థాపి
తంపూర్వవత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ....

మూ, ౬౬ { ఉద్ధూతముచ్చైర్ధ్వజినీభిరంశుభిః ప్రతప్తముర్వ్యా
గతయా వివస్వతః॥ఆహ్లాదికల్హారసమీరణాహతే
పురః పపాతాంభసి యామునే రజః॥ .... }

౬౬॥ అథహరిసేనాకాలిందీం ప్రాప్యాసేత్యాహ॥ఉద్ధూతమితి॥ధ్వజినీ
భిః సేనాభిరుచ్చైరుద్ధూతం ఊర్ధ్వక్షిప్తం- అతఏవఅభ్యర్ణత యాంతికత
యా*ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణేత్యమరః - వివస్వతోంశుభిః ప్రతప్తమివేత్య
ర్థః-అతఏవవ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా-ఆహ్లాదినఆహ్లాదకాయే
కల్హారసమీరణాః-సౌగంధికమారుతాః* సౌగంధికంతుకల్హారమిత్యమరః తై
రాహతేకంపితే యామునేయమునాసంబంధిన్యంభసి పురోగ్రే రజోధూళిః
పపాత - సంతప్తాహిసంతాపమసహమానాః- పురోధావత్పూర్వచనశీశి
రేపయసిపతంతీతి భావః॥ ....

మూ, ౬౭ { యాఘర్మభానోస్తనయాపి శీతలైః స్వసాయమ
స్యాపిజనస్యజీవనైః॥కృష్ణాపిశుద్ధైరధికంవిధాతృభి
ర్విహంతుమంహాంసిజలైఃపటీయసీ॥... .... }

౬౭॥ అథచతుర్భిర్యమునాంవర్ణయతి॥యేత్యాది-యాయమునా-ఘర్మ
భానోరుష్ణాంశోస్తనయాపిసతీశీతలైః అపిఃవిరోధేసరోష్ణాపాదానకస్య శై
త్యానుపపత్తేరితి భావః-యమస్యాంతకస్య స్వసాపిజనస్యజీవనైరుజ్జీవకైః-అ
త్రాపిస్యైకోదరాణాంభిన్న క్రియానుపపత్తేఃవిరోధః*కాలిందీసూర్యతన
యాయమునాశమనస్వసేత్యుభయత్రాప్యమరః కించకృష్ణాకృష్ణవర్ణాపి
లినాచతథాపిశుద్ధైః వైమల్యస్యాధికం-విధాతృభిఃసంపాదకైర్జలైరంహాం
సిపాపాని విహంతుంపటీయసీసమర్థతరా-అత్రయమునాతజ్జలగతత్వేనని
ర్దిష్టయోరపహ్నవ్యశైత్యయోరంతకత్వోజ్జీవకత్వయోర్మాలిన్యశోధక

త్వయోరవయవావయవిస్వరూపేణ వివక్షయా సామానాధికరణ్యాద్విరో
ధః తస్యాః భగవత్యాః కాళింద్యా అలౌకికమహిమత్వేనాభాసత్వాత్ విరో
ధాభాసో౽లంకారః-స చ క్రమాత్ గుణయోః క్రియయోః గుణక్రియయోశ్చే
తి త్రివిధో౽పి సంసృష్టః-తృతీయః కృష్ణైః శ్లేషప్రతిభోత్థాపిత ఇతి సంక్షేపః॥ ...

మూ, ౬౮ { యస్యాం మహానీలతటీరివ ద్రుతాః ప్రయాంతి పీ
త్వా హిమపిండపాండవః। కాళీరపస్తాభిరివాను
రంజితాః క్షణేన భిన్నాంజనవర్ణతాం ఘనాః॥... }

౬౮॥ యస్యా ఇతి॥ హిమపిండపాండవో హిమసంఘశుభ్రాః ఘనా మేఘాః
ద్రుతా ద్రవీకృతాః-మహానీలతటీః-ఇంద్రనీలస్థలానీవ కాళీః కృష్ణవర్ణాః క
జానపదేత్యాదినా జీష్ యస్యాః కాళింద్యాః-అపః పీత్వా తాభిః పీతాభిరద్భి
రనురంజితా ఇవ క్షణేన భిన్నాంజనవర్ణతాం- స్నిగ్ధమృదితకజ్జలసవర్ణ
తాం- ప్రయాంతి - అత్ర తటీరివానురంజితా ఇవేతి చోత్ప్రేక్షాద్వయం సంకీ
ర్ణేయం-ఘనానామంజనోపమేతి సంగ్రహః॥ ... .

మూ, ౬౯ { వ్యక్తంబలీయాన్యది హేతురాగమాన పూరయ
త్సాజలధిం న జాహ్నవీ। గాంగౌఘనిర్భర్త్సితశం
భుకంధరాసవర్ణమర్ణః కథమన్యథాస్య తత్॥ }

౬౯॥ వ్యక్తమితి॥ హేతుర్యుక్తిః అనుమానమితి యావత్-ఆగమాద్గంగాసా
గరపూరణేత్యాగమప్రమాణాత్-బలీయాన్యది ప్రబలశ్చేత్ సా యమునా
జలధిమపూరయత్-జహ్నోరపత్యం స్త్రీ జాహ్నవీ గంగా నాపూరయ
త్-వ్యక్తం సత్యం ఇత్యుత్ప్రేక్షా-కుతః అన్యథా విపర్యయే అస్య జలధేః త
త్ప్రసిద్ధమర్ణో౽ంభః* అంభో౽ర్ణస్తోయ పానీయమిత్యమరః-గాంగేన గం
గాసంబంధినా ఓఘేన ప్రవాహేన నిర్భర్త్సితాయాః - తర్జితాయాః
శంభుకంధరాయాః హరకంఠస్య సవర్ణం సమానవర్ణం కృష్ణవర్ణమిత్య
ర్థః కజ్జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా సమానస్య సభావః-అన్యథా గంగౌఘస్య ధా
వల్యాద్ధవలమేవ స్యాత్ - తథా చ గ్రావప్లవవాక్యవదాగమో౽ప్యన్యథా నే
య ఇతి కవేరాశయః॥ ....

మూ, ౭౦ { అభ్యస్యతస్య క్రమితుం జవేన గాంతమాలనీలానిజ
గాంధృతాయతీః। సీమేవ సా తస్య పురః క్షణం బభౌ
బలాంబురాశేర్మహతో౽నుహోపగా॥ .... }

౨౦॥ అభీతి॥తమాలవత్ తమాలవృక్షవత్ నీలాః కృష్ణా నితరాంధృతాయతిం
త్యాయ తాసామహాపగా మహానదీయమునా - జవేన గాంభువం క్రమితు
మాక్రమితుం- అభ్యుద్యతస్యోమ్యుక్తస్యతస్య మహతో బలాంబురాశేః- సే
నాసముద్రస్య పురోగ్రే క్షణంసీమేవ వేలేవబభావిత్యుత్ప్రేక్షా - క్షణమా
త్ర నిరోధికాభవదనంతరమేవ తరణాదితి భావః॥ ....

మూ, ౨౧ { లోలైరరిత్రైశ్చరణైరివాభితోజవాద్వ్రజంతీ
భిరసౌసరిజ్జనైః । నౌభిఃప్రతేనేపరితఃప్లవోదిత
భ్రమీనిమీలల్లలనావలంబినైః। .... }

౨౧॥ లోలైరితి॥అభితః-ఉభయతోలోలైశ్చలద్భిరరిత్రైఃనౌకావహనదం
డైః*నౌకాదండఃక్షేపణీస్యాదరిత్రంకేనిపాతకమిత్యమరః-చరణైఃపాదైరివే
త్యుత్ప్రేక్షా-జవాత్ వ్రజంతీభిర్గచ్ఛంతీభిర్నౌభిః- సాధనైరసౌసరిద్య
మునాప్లవేనోదితానౌవేగేనోత్పన్నాభ్రమీభ్రాంతిఃతయానిమీలంతీ
భిర్భయాదక్షినిమీలనం కుర్వంతీభిర్లలనాభిరవలంబితైరాలింగితైర్జనైఃక
ర్తృభిః పరితఃసర్వతః-సర్వోభయార్థే వర్తమానాభ్యాంపర్యభిభ్యాంత
సిల్విధానాత్-ప్రతేనే ప్రతీర్ణా॥...................

మూ, ౨౨ { తత్పూర్వమంసద్వయసం ద్విపాధిపాః క్షణంస
హేలాఃపరితోజగాహిరే। సద్యస్తతస్తైరురనార
తస్రుతస్వదానవారిప్రచురీకృతంపయః॥ }

౨౨॥తత్పూర్వమితి॥ద్విపాధిపామహాగజాః-పూర్వంప్రథమంఅంసప్రమా
ణమస్యాంసద్వయసంఅంసమాత్రంతేషాంతథోన్నతత్వాదితిభావః॥ప్రమా
ణేద్వయసజిత్యద్వయసచ్ ప్రత్యయః-తత్తథాగంభీరంపయోయమునాజలంస
హేలాఃసావజ్ఞాఃక్షణంపరితోజగాహిరేప్రవిశంతిస్మతతఃప్రవేశానంతరం
సద్యఅవిలంబేనఅనారతమవిచ్ఛిన్నంస్రుతేనస్రవతాస్వదానవారిణాస్వకు
దోదకేనప్రచురీకృతంబహులీకృతంతత్-పయస్తైరుతరంతిస్మఅత్రాతిగంభీర
స్యాప్యంభసఃఅంసదఘ్నత్వాతిశయోక్త్యాగజానామౌన్నత్యంపునస్తస్యై
వమదాంబుసంబంధాత్తాదర్థ్యోక్త్యాతేషాంమదాతిరేకశ్చవ్యజ్యతే॥

మూ, ౨౩ { ప్రోథైఃస్ఫురద్భిఃస్ఫుటశబ్దమున్ముఖైస్తురంగమైరా
యతకీర్ణవాలధి।ఉత్కర్ణమూర్ధ్వాహితధీరకం
ధరైరతీర్యతాగ్రేతటబద్ధదృష్టిభిః॥ .... }

౨౩॥ ప్రోథైరితి ॥ స్ఫుటశబ్దంస్పష్టధ్వానంయథాతథాస్ఫురద్భిశ్చలద్భిః

ప్రోథైః ఘోణాభిరుపలక్షితైః* ఘోణాతు ప్రోథమస్త్రియామిత్యమరః-
ఉన్ముఖైరూర్ధ్వముఖై స్తథాఉత్కర్ణాః ఉన్నమితకర్ణాః యథాతథా ఊ
ర్ధ్వహితాఉదూర్ధ్వం ప్రసారితా ధీరానిశ్చలాః కంధరాగ్రీవాయేషాం తైరగ్ర
పురఃతజెదత్తదృష్టిభి స్తురంగమైరాయతాః ప్రసారితాః వీక్షణావిక్షిప్తావాం
లధయోయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథాఅతీగ్యతఅతారిసరదితి శేషః-కర్మ
ణిలఙ్- యక్ స్వభావోక్తిః॥ ......

మూ, ౨౮ { తీర్త్వాజలేనైవనితాంతమస్తగాన్నదీం ప్రతిజ్ఞామి
వతాంగరీయసీమ్ । శృంగైరవస్కన్దబృహత్తటీ
భువావభాశోభతోచ్చైర్నదితంకకుద్మతామ్॥ ...... }

౨౮॥ తీర్త్వేతి ॥ నితాంతమస్తగాం అతిమహత్తయా అత్యంతాశక్యతర
ణాంతాన్నదీంగరీయసీమత్యుత్తరాం ప్రతిజ్ఞామివ ప్రతిజ్ఞావచనమివ జవేన వే
గనైవతీర్త్వా- శృంగైః పిషాణైరవస్కన్దఆలేఖితా మహత్యస్తటీభువః
తీరదేశాయైస్తేషాంక అవాచ్ఛతుస్సావ్ఛకునిష్వాలెఖనఇతికిరతేః కాతూర్వాః
సుడాగమః-కకుద్మతాముక్ష్ణాముచ్చైస్తారంనదితంనాదః-అశోభత-ఉపమా
స్వభావోక్తిః॥ ......

మూ, ౨౯ { సీమంత్యమానాయదుభూభృతాంబలైర్బభౌత
రద్భిర్గవలాసితద్యుతిః । సిందూరితానేకపకంక
ణాంకితాతరంగిణీవేణిరివాయతాభువః॥ ...... }

౨౯॥ సీమంత్యమానేతి॥ తరద్భిర్యదుభూభృతాంయాదవభూపానాంబలైః
సైన్యైఃసీమంత్యమానాసీమంతవత్ క్రియమాణా - సీమంతవచ్ఛబ్దాత్
కృతత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిలటః శానజాదేశః- ణావిష్ఠవద్భావాన్మతో
లుక్-గవలాసితద్యుతిః మహిషవిషాణమేచకప్రభా*గవలంమాహిషంశృం
గమితి హలాయుధః సిందూరితాఃసిందూరవంతః కృతాః-సిందూరవచ్ఛబ్దా
త్ తత్కరోతీతిణ్యంతా త్కర్మణిక్తః తైరనేకపైర్గజైః కంకణైః శేఖరైః
అంకితాశ్చిహ్నితాః * కంకణం శేఖరే హస్తసూత్రమండనయోరపీతివిశ్వః-
తరంగిణీయమునానదీ ఆయతాదీర్ఘాభువో వేణిరివబభౌఇత్యుత్ప్రేక్షా॥

మూ, ౩౦ { అవ్యాహతక్షిప్రగతైః సముచ్ఛ్రితానన్యుజ్ఝిత
ద్రాఘిమభిర్గరీయసః। నావ్యంపయఃకేచిదతారిషుర్భు
జైఃక్షిపద్భిరూర్మీనపరైరివోర్మిభిః॥ }

౭౬॥ అవ్యాహతేతి॥ అత్రోర్మీణాం భుజానాంచ విశేషణాన్యుభయత్ర విభక్తివిపరిణామేన యోజ్యాని- కేచిత్ జనాః నావా తార్యం నావ్యం* నావ్యం త్రిలింగం నౌతార్యే ఇత్యమరః॥ నౌవయోధర్మేత్యాదినా యత్ప్రత్యయః పయోజలమవ్యాహతక్షిప్రగతైరప్రతిహతశీఘ్రగమనైరనుష్ఠితో ద్రాఘీయోభిర్దైర్ఘ్యంయోగ్యైరతిదీర్ఘైరిత్యర్థః- సముచ్ఛ్రితానున్నతాన్ గిరియ సోగురుణగ్రాన్ ఊర్మీన్- క్షిపద్భిరపాంవర్షద్భిరతఏవాపరైరూర్మిభిరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా- భుజైర్బాహుభిరతారిషుస్తరంతిస్మ- తరతేర్లుఙి సిచి వృద్ధిరిడాగమః॥ ......

మూ, ౭౭ విదలితమహోర్మాలాముత్క్లాం విషాణవిఘట్టనైరల
ఘుచరణాకృష్టగ్రాహాం విషాణిభిరున్మదైః। సపది
పరితంసా శ్రీభర్తుర్బృహద్రథమండలస్ఖలితస
లిలామేనాంజిత్వాజగామవరూథినీ॥ ......

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ - శిశుపాలవధే - మహాకావ్యే-
ప్రయాణవర్ణనన్నామ ద్వాదశస్సర్గః.

౭౭ ॥ విదలితేతి॥ సాప్రకృతా శ్రీభర్తుః కృష్ణస్య వరూథినీ సేనా ఉత్క్లామ్ నమహో విషాణవిఘట్టనైః-శృంగాఘాతైర్విదలితాని మహోర్మిమాలా యస్యాస్తాం ఉన్మదైరుత్కృతమదైః విషాణిభిరలఘుభిర్గురుభిశ్చరణైః పాదైరాకృష్టాబహిర్నీతాః గ్రాహా జలగ్రాహా యస్యాస్తాం బృహద్భిః రథమండలైరథసమూహైః స్ఖలితాని వ్యాకులితాని సలిలాని యస్యాస్తామేనాం సరితం యమునాం సపది జిత్వాతీత్వేత్యర్థః-భంక్త్వేతిచ గమ్యతే విశేషణసామర్థ్యాత్ జగామ-అత్ర యమునాయా విశేషణగత్యా మాలవిదలనాది పదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః - హరిణీవృత్తం* భవతిహరిణీన్సౌమ్రౌస్లౌగో రసాంబుధివిష్టపైరితిలక్షణాత్॥ ......

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘకావ్యవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే ద్వాదశస్సర్గః॥

మాఘకావ్యస వ్యాఖ్యానే త్రయోదశసర్గప్రారంభః.

మూ॥ ౧ { యమునామతీతమథశుశ్రువానముం తపసస్తనూ
జఇతినాధునోచ్యతే। సయదాచలన్నిజ పురాద
హర్నిశన్నృపతేస్తదాది సముచారివార్తయా॥ }

౧॥ యమునామితి॥ అథయమునాతరణానంతరం-తపసస్తనూజో ధర్మనందనః-అధునాయమునామతీతంఅముంహరింశుశ్రువాన్ శ్రుతవాన్ ౩ భాషాయాంసదవసశ్రువఇతిక్వసుప్రత్యయః - ఇతినోచ్యతే కింతుసహరిర్యదానిజపురాదచలత్ -తచ్చలనమాదిర్యస్మిన్ కర్మణితత్తదాదితత్ప్రభృతి అహశ్చనిశాచఅహర్నిశం-సమాహారేద్వంద్వైకవద్భావేఅత్యంతసంయోగేద్వితీయా నృపతేర్ధర్మరాజస్య వార్తయా ఇహాగిష్టఇహాగతాఇతివృత్తాం తేనసముచారిసంచారితం ఆగతమితియావత్-భావేలుఙ్ సన్నిహితయమునాతరణవృత్తాంతవద్వ్యవహితసకలదినవృత్తాంతోనిజనగరప్రస్థానాత్ ప్రతిక్షణమాగతఏవేత్యర్థః - అస్మిన్ సర్గేమంజుభాషిణీవృత్తం* సజసాజగౌభవతిమంజుభాషిణీతిలక్షణాత్॥......... ....

మూ॥ ౨ { యమభర్తురాగమనలబ్ధజన్మనః ప్రమదాదమాని
వపురేషహీయుషి। సహసాతతస్సహితోనుజన్మభి
ర్వసుధాధిపోభిముఖమస్యనిర్యయౌ। .... }

౨॥ యమభర్తురితి॥ తతోహరేర్యమునాతరణశ్రవణానంతరం సవసుధాధిపోధర్మరాజః-యమభర్తుఃహరేరాగమనేనలబ్ధజన్మనోలబ్ధోదయాత్-జాతాదిత్యర్థః ప్రమదాత్ హర్షాత్ ౩ ప్రమదసమ్మదౌహర్షఇత్యమరః ౩ ప్రత్యయాంతోనిపాతః-మహీయస్యపివిపులేపివపుషిఅమానివ-హర్షకృశశరీరవృద్ధేరివాపరిమితానవకాశఃసన్నిత్యుత్ప్రేక్షా- సహసాఅనుజన్మభిరనుజైః సహితోస్యహరేరభిముఖంనిర్యయౌనగరాన్నిర్గత ఇత్యర్థః॥ ... .

మూ॥ ౩ { రభసప్రవృత్తసురచక్రదుందుభిధ్వనిభిర్జనస్య
బధిరీకృతశ్రుతేః। సముపాదివక్తృభిరభీష్టసంక
థాప్రకృతార్థశేషమథహస్తసంజ్ఞయా॥ .... }

౩॥ రభసేతి॥ రభసోహర్షః*రభసోవేగహర్షయోరితివిశ్వః- తేనప్రవృ

త్తైః-కురుచక్రదుందుభిధ్వనిభిః-కౌరవసేనాతూర్యఘోషైః-బధిరీకృతశ్రు
తేః-ఏకలీకృతశ్రోత్రేంద్రియస్య-శ్రోతృజనస్యవక్తృభిఃకథఙ్కైరభీష్టసంక
థాస్వేష్టాలాపేషుప్రకృతస్యవక్తుం ప్రక్రాంతస్యార్థస్యఅభిధేయస్యశే
షంవక్తవ్యానశిష్టంఅథబాధిర్యానంతరంహస్తసంజ్ఞయా- హస్తసంకేతేన
సముపాదిత. పాదితం - శ్రీకృష్ణస్య ఆగమన సంతోషాత్తథా దుందుభీనాజ
ఘ్నుః-యథోక్తశేషంకరసంజ్ఞయానిష్పాద్యత ఇత్యర్థః-అత్రబధిరీకరణస్య
జనవిశేషణద్వారాహస్తసంజ్ఞాప్రవృత్తిహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః॥ . .

మూ, ౪ { అపదాంతరంచపరితఃక్షితిక్షితామపతన్ ద్రుతభ్ర
మితహేమనేమయః। జవిమారుతాంచితపరస్పరో
పమక్షితిరేణుకేతువసనాఃపతాకినః॥ .... }

౪॥ అపదేతి॥ ద్రుతంశీఘ్రం-భ్రమితాఃపరివర్తితాః- హేమనేమయః-క
నకప్రధయఃయేషాంతే*చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరితిహలాయుధః- అతఏవ
జవినావేగవతామారుతేనాంచితానికంపితానిపరస్పర ముపమంతీతి పరస్ప
రోపమాని-అన్యోన్యసదృశానిక్షితిరేణుకేతువసనానిస్యోత్థాపితభూరేణవః-
స్వారోపితధ్వజపటాశ్చయేషాంతేక్షితింక్షియంతి ఈశతే ఇతిక్షితిక్షితః-క్షి
తీశాః-క్షినివాసెఇతిధాతోస్తాదాదికాత్ క్విపితుక్ క్షితిపతిష్వేవాసౌక్షితిక్షి
త్ ఇతిభట్టమల్లః- తేషాంసంబంధినఃపతాకాః యేషుసంతీతిపతాకినోరథాః-వ్రీ
హ్యాదిత్వాదినిః పరితఃసర్వతః నాస్తిపదస్యాంతరమవకాశోయస్మిన్ కర్మ
ణితదపదాంతరం సంసక్తంయథా తథా * సంసక్తేత్వవ్యవహితమపదాం
తర మిత్యపీత్యమరః - అపతన్నధావన్ - అత్రరథవర్ణనేరేణూనాంకే
తూనాంచప్రకృతత్వాత్ కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా- తయాచప
రస్పరోపమేతివిశేషణా ద్రేణువత్కేతవః కేతువచ్చరేణవ ఇతిఉపమేయో
పమాలంకారః- కేవాకేకేతవః-ఇతిసంశయశ్చవ్యజ్యతేఇత్యలంకారేణాలంకా
రధ్వనిః॥ ....

మూ, ౫ { ద్రుతమధ్వనన్నుపరిపాణివృత్తయఃపణవాఇవా
శ్వచరణక్షతాభువః। ననృతుశ్చవారిధరధీరవార
ణధ్వనిహృష్టకూజితకలాఃకలాపినః॥ .... }

౫॥ ద్రుతమితి॥అశ్వచరణక్షతాఃతురగఖురఘట్టితాః-భువఃఉపరిపృష్ఠభా
గేపాణివృత్తయః పాణితాడనాని యేషాంతేఉపరిపాణివృత్తయః-పణవా
వాద్యవిశేషా ఇవేత్యుపమా-ద్రుతంద్రుతమానేనాధ్వనన్ ధ్వనంతిస్మ*విలంబి

తం ద్రుతంమధ్యమిత్యమరః - పారిప్లవశబ్దేనతద్వర్జితంలక్ష్యతే-తద్విధైః
గ్గంభీరైర్వారణధ్వనిభిర్గజబృంహితైర్హృష్టాఅతఏవమాజిష్ఠైఃకలాఃమాజి
తకలాఃకిశమాజితాఇత్యర్థః- తతోపివిశేషణసమాసఃకలాపాఃపిమాంసంతీతిక
లాపినోబర్హిణశ్చననృతుర్నృత్యంతిస్మ-అత్రోపమయోఃసంసృష్టిఃకలాపి
నాంగజబ్రహ్మణేషున గర్జితభ్రాంతిమంతరేణనృత్యాసంభవాత్ భ్రాం
తిమదలంకారః వ్యజ్యతేఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ....

మూ, ౨ { వ్రజతోరపిప్రణయపూర్వమేకతామసురారిపాం
డుసుతసైన్యయోస్తదా। రురుషేవిషాణిభిరనుక్ష
ణమ్మిథోమదమూఢబుద్ధిషువివేకితాకుతః॥ .. .. }

౨॥ వ్రజతోరితి॥ తదాతస్మిన్సమయేఅసురారిపాండుసుతసైన్యయోః-హ
రిపార్థసైన్యయోః ప్రణయపూర్వంస్నేహపూర్వకమైకతామైక్యంవ్ర
జతోర్గచ్ఛతోస్సతోరపి-విషాణిభిరుభయసేనావర్తిభిః గజైరనుక్షణం
ప్రతిక్షణంమిథఃపరస్పరం-రురుషేచుక్రుధే-భావేలిట్ - తథాహిమదమూ
ఢబుద్ధిషుమదేనవిపరీతప్రజ్ఞేషుప్రాణిషువివేకితాకార్యాకార్యవిచారపర
తాకుతః-నాస్త్యేవేత్యర్థః- అతఃతేషాంస్వామిసౌహార్దేపిస్వయంవిరోధితా
నదోషాయేతిభావః-సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥

మూ, ౩ { అవలోకఏవనృపతేఃస్మదూరతోరభసాద్రథాదవ
తరీతుమిచ్ఛతః। అవతీర్ణవాన్ప్రథమమాత్మనా
హరిర్వినయంవిశేషయతిసంభ్రమేణసః॥ .... }

౩॥ అవలోకఇతి॥ దూరతోదూరాదేవావలోకేదర్శనఏవరభసా
త్వేగాద్రథాదవతరీతుమవరోఢుంవృతోవేతివికల్పాద్దీర్ఘః - ఇచ్ఛ
తోనృపతేఃధర్మరాజాత్ - ప్రథమంతదవతరణాత్పూర్వమేవేత్యర్థః- ఆ
త్మనాస్వయమేవ-ప్రకృత్యాదిత్వాత్తృతీయా-అవతీర్ణవాన్ - రథాదవ
రూఢః-సర్వత్రనిష్ఠేతితరతేఃక్తవతుప్రత్యయః-ఋతఇద్ధాతోరితీత్వం-హల
ఉపధాయాఇతిదీర్ఘః-రదాభ్యామితినిష్ఠానత్వేకృతే రషాభ్యామితిణత్వం-సహ
రిఃసంభ్రమేణత్వరావిశేషేణ వినయమౌద్ధత్యంవిశేషయతిస్మ - అతిశా
యయతిస్మ- ఏతేనహరేః-పూజ్యవిషయోరత్యాఖ్యోభావోధ్వన్యతే॥ ...

మూ, ౪ { వపుషాపురాణపురుషఃపురఃక్షితౌపరిపుంజ్యమాన
పృథుహారయష్టినా। భువనైర్నతోపివిహితాత్మగౌ
రవఃప్రణనామనామతనయంపితృష్వసుః॥ .... }

౮॥ వపుషేతి॥ పురాణపురుషః హరిః- సర్వలోకజ్యేష్ఠోపీతి భావః-తథాభువ
నైర్నతః నమస్కృతోపి-విహితం సంపాదితమాత్మనః గౌరవముత్కర్షః యే
న సన్ పూజ్యేషు నమస్యాయామౌన్నత్యహేతుత్వాదితి భావః-అత ఏవాత్ర
విచిత్రాలంకారః విచిత్రం స్వవిరుద్ధస్య ఫలస్య ప్రార్థనముద్యమః ఇతి లక్షణాత్-
పురః క్షితావగ్రభూమౌ పరిపుంజ్యమానా పరితః పుంజీక్రియమాణా పృథుః-
స్థూలా హారయష్టిః యష్టిరివ హారో ముక్తావలిర్యస్య తేన వపుషా శరీరేణ-న
త్వం జలధిమాత్రేణ తథా తస్య పూజ్యత్వాదితి భావః- పూజ్యత్వే హేతుమా
హ-పితృష్వసుస్తనయమితి పితృభగినీపుత్రం-ధర్మరాజమిత్యర్థః- విభాషా
స్వసృపత్యోరిత్య లుక్ వికల్పాదిహాలుక్ మాతృపితృభ్యాం స్వసేతి షత్వ
మ్-ప్రణనామ నమశ్చకార ఖలు- ఉపసర్గాదసమాసేపీతి ణోపదేశస్యేతి ణ
త్వం-అత్రాపి పూర్వవత్ భావధ్వనిః-భువనైర్నతోప హరిః లోకయాత్రా
నువర్తీ స్వయమన్యం నతవానితి విరోధాభాసోలంకారోపి విచిత్రోక్త్యైన సంకీర్ణః
నామ నామేతి వృత్త్యనుప్రాసభేదశ్చ అత్ర సంసృష్ట ఇత్యాద్యూహ్యమ్॥...

మూ, ౯ { మకుటాంశురంజితపరాగమగ్రతః సనయావదా
తశిరసా మహీతలమ్। క్షితిపేన తావదనపేక్షితక్ర
మం భుజపంజరేణ రభసాదగృహ్యత॥............... }

౯॥ మకుటేతి॥ స హరిర్మకుటాంశుభిః రంజితః స్వవర్ణమాపాదితః-ప
రాగో రేణుర్యస్య తదగ్రతః పురతో మహీతలం శిరసా యావన్నాప స్పృ
శతీత్యర్థః- తావత్ క్షితిపేన ధర్మరాజేనానపేక్షితక్రమం అనపేక్షితః-
క్రమః పౌర్వాపర్యం యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా- భుజాభ్యామేవ పంజరే
ణ ఇతి రూపకం రభసాద్వేగాదగృహ్యత గృహీతః- ప్రణామక్రియాసమాప్తేః
ప్రాగేవ ఉత్థాప్యాశ్లిష్యదిత్యర్థః॥ ....

మూ, ౧౦ { న మమౌ కవాటతటవిస్తృతం తనో మురవైరివక్ష
ఉరసి క్షమాభుజః। భుజయోస్తథాపి యుగలేన దీ
ర్ఘయోర్వికటీకృతేన పరితోభిషస్వజే॥ ...... }

౧౦॥ నేతి॥ కవాటతటవిస్తృతం మురవైరిణో హరేర్వక్షః క్షమాభుజః ధ
ర్మరాజస్య తనావల్పే ఉరసి న మమౌ న పరిమితమిత్యర్థః - తథాపి వికటీ
కృతేన విపులీకృతేన దీర్ఘయోర్భుజయోర్యుగలేన పరితః సమంతాత్ అభి
షస్వజే ఆలింగితం-వక్షసా భుజాభ్యాం చ కథంచిత్పరిచ్ఛిన్నమభూత్ -వక్షువ

తుసైవేత్యర్థః ॥ సదిస్వంజ్యోఃపరస్యేతి తేకాతుసకారస్యషత్వస్న ॥ ఉపసర్గాత్సునోతీత్యేభ్యా సనకారస్యషత్వం అత్రహరివక్షసోవైపుల్యాతిశయోక్తిర్వాయన్యుపవక్షసః - సమానేష్వ సమానోక్తిఃసంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః - అస్యాఃస్వత స్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరప్యతిశయయోరభేదాధ్యవసాయాదుత్థానమితిరహస్యమ్॥ ... .

మూ, ౧౧ { గతయానిరంతరనివాసమధ్యురఃపరినాభిమూలమ
వముచ్య వారిజమ్ । కురురాజనిర్దయనిపీడనాభ
యాస్మ్మితిమధ్యరోహిమురవిద్విషఃశ్రియా॥ ..... }

౧౧॥ గతయేతి॥ నాభ్యాంపరినాభి-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - వారిజం నాభికమలమిత్యర్థః అవముచ్యవిహాయఅధ్యురః- ఉరసివిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- నిరంతరంసతతం నివాసంగతయాప్రాప్తయాశ్రియాశోభయారమయాచ నాభిసరోజత్యాగేనాత్రనివాసేనతస్మాదపిహృద్యమితిధ్వనితం - కురురాజస్య నిర్దయనిపీడనాగాఢాశ్లేషరూపాత్తతోభయాస్మరద్విషోముఖమధ్యరోహిఅధిరూఢం - భీతాహ్యుత్సేధమారోహంతీతి లోకవేదయోఃప్రసిద్ధమితి భావఃనూనమిత్యుత్ప్రేక్షా అత్ర వాచ్యాయాః-సుహృదాశ్లేషజన్యప్రభాయాః-శ్రియోరేశ్లేషమహిమ్నా ప్రసియమానయారమయా సహాభేదాధ్యవసాయాత్ - క్రమేణనాభికమలాద్యనేకాధారసంబంధాభిధానాత్ - శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితఃతావదాద్యఃపర్యాయభేదః *క్రమేణైకమనేకస్మిన్నాధారేఽతరేయదివికస్మిన్ననేకంవా నేకంపర్యాయాలంకృతిర్నాలేతిలక్షణాత్ -తనుపజీవినీ శ్రీముఖారోహణస్య భయహేతుకోత్ప్రేక్షేత్యనయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ... .

మూ, ౧౨ { శిరసిస్మజిఘ్రతిసురారిబంధనచ్ఛలవామనం పిన
యవామనంతదా। యశసేవవీర్యవిజితామరద్రు
మప్రసవేనవాసితశిరోరుహేన్నృపః॥ .... }

౧౨॥ శిరసీతి॥నృపోథవాఽరాజఃసురారిబంధనేపురాబలిబంధనసమయేచ్ఛలవామనంకపటవామనం-తదాపార్థేఽపపక్తిసమయేకువినయవామనంవినయనమ్రమిత్యర్థఃతంహరిమితిశేషః - వీర్యవిజితామరద్రుమప్రసవేనపారిజాతహరణప్రఖ్యాతశౌర్యలబ్ధపారిజాతకుసుమేనయశసేవపారిజాతవిజయప్రసూతయాకీర్త్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా-వాసితశిరోరుహేను

రక్షితకేశేశిరసిజిఘ్రతిస్మ-ప్రవాసాదేత్యమూర్ధన్యవఘ్రాణమిత్యస్మరణా
త్-పురాకిలభగవాన్ సత్యభామాప్రీతయేబలాదింద్రలోకాదపహృత్యపా
రిజాతంనిజగృహేస్వారోపితవానితికథాత్రానుసంధేయా॥ ....

మూ, ౧౩ { సుఖవేదనాహృషితరోమకూపయాశిథిలీకృతేపి
వసుదేవజన్మని।కురుభర్తురంగలతయానతత్యజే
వికసత్కదంబనికురుంబచారుతా॥ .... }

౧౩॥ సుఖేతి॥వసుదేవాజ్జన్మయస్యతస్మిన్ వసుదేవజన్మని వాసుదేవేజన్మో
త్తరపదత్వాద్వ్యధికరణోబహువ్రీహిః వార్తికమనవచనాదిత్యుక్తం ప్రాక్-
శిథిలీకృతేపిః శ్లిష్టేసత్యపి సుఖవేదనయా ఆలింగన సుఖానుభవేనహృషి
తాఉద్గతారోమకూపారోమమూలానియస్యాఃతయా హృషేర్లోమస్వితీ
డాగమః-కురుభర్తుర్ధర్మరాజస్య అంగలతయావికసతః-కదంబనికురుం
బస్యకదంబకుసుమసమూహస్య చారుతా కమనీయతానతత్యజేనత్యక్తా
కింతుస్వీకృతేత్యర్థః-ఆశ్లేషాపగమేపితజ్జన్మసుఖానువృత్త్యాతత్కార్యస్యరో
మహర్షస్యానువృత్తిరితితాత్పర్యార్థః-అతఏవశిథిలీకృతేపిహృషితరో
మకూపయేత్య కారణకార్య కథనాద్విభావనాతదపేక్షయాచేయముత్ప
న్నాకదంబనికురుంబచారుతేతినిదర్శనాతయాసహాంగేనసంకీర్యతే॥ ......

మూ, ౧౪ { ఇతరానపిక్షితిభుజోనుజన్మనఃప్రమనాఃప్రమోద
పరిఫుల్లచక్షుషః। సయథోచితంజనసభాజనోచి
తఃప్రసభోద్ధృతాసురసభోసభాజయత్॥ .... }

౧౪॥ ఇతరానితి॥ జనసభాజనోచితః-సర్వజనసంభావనార్హః- ప్రసభేన
బలాత్ కారేణఉద్ధృతాఅసురసభా అసురసంఘోయేనసః-ప్రమనాః-హృ
ష్టచిత్తః-సహరిః - ప్రమోదపరిఫుల్లచక్షుషః-హర్షోత్ఫుల్లనేత్రాన్ - ఇత
రాన్-భీమాదీన్-క్షితిభుజోనృపస్యానుపశ్చాజ్జన్మయేషాంతాన్ అనుజన్మనః
అనుజాన్-యథోచితం-యథార్హం- అసభాజయత్ సభాజయతిస్మ ఆలింగ
నాదిభిరానందయామాసేత్యర్థః*ఆనందనసభాజనేఇత్యమరః-సభాజప్రీ
తిదర్శనయోరితిధాతోశ్చోరాదికాల్లఙ్ ॥ ....

మూ, ౧౫ { సమమేత్యతుల్యమహస శ్లాఘనాన్ ఘనపక్షదీ
ర్ఘతరబాహుశాలినః। పరిశిశ్లిషుఃక్షితిపతీన్ క్షితీ
శ్వరాఃపవిశాత్సరేణగిరయోగిరీనివ॥.......... ... }

౧౫॥సమమితి॥తుల్యకుమాసఃసమాన తేజస్కాః శిలాఇవశిలాభిశ్ఛృఘవాటాద్రు ఢాఃఘనైఃపక్షైరివదీర్ఘతరబాహుభిః బాహుభిరివపక్షైఃశాలంతఇతిత థో క్తాన్ఘనపక్షదీర్ఘతరబాహుశాలినః - ఏవంభూతాః క్షితిపతేః ఏవం భూతాః క్షితీశ్వరాః-సమంయుగపదేత్యఆగత్య ఆఙ్పూర్వాదిణః క్త్వోల్యపి తుక్-కులిశత్వరేణకులిశక్షతాత్ పూర్వమిత్యర్థః-సంప్రతి అసంభవాది తిభావః-పరేణేతివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం-గిరయోగిరీనివపరిశిశ్లిషుః- ఆ లిలింగుఃఉపమాలంకారః॥ .. ..

మూ, ౧౬ {ఇభకుంభతుంగకఠినేతరేతరస్తనభారదూరవినివా రితోదరాః॥పరిఫుల్లగండఫలకాఃపరస్పరంపరిరేభిరే కుకురదారవస్త్రియః॥ ....}

౧౬॥ ఇభేతి॥ఇభకుంభాఇవతుంగాః- కఠినాశ్చేతరేతరాసాం స్తనభారాః తైర్దూరేవినివారితాన్యతికాశ్యాదస్పృష్టతయాస్థాపితాన్యుదరాణి యాసాంతాః క స్యాంగాచ్చేతివికల్పాదనీకారః- పరిఫుల్లగండఫలకాః- హ ర్షాపులకితగండస్థలాః-కుకురదారవస్త్రీ,యోయాదవపాండవాంగనాః-ప రస్పరంపరిరేభిరే-ఆశ్లిష్టవత్యః*పరిరంభఃపరిష్వంగః సంశ్లేషఉపగూహన మిత్యమరః-పరిఫుల్లేతి ఫుల్లతేఃపచాద్యజంతఎనతుఫుల్లేఃనిష్ఠాంతంక అనుపస ర్గాత్ఫుల్లేతిపాణినీయ సూత్రవిరోధాత్॥ ....

మూ, ౧౭ {రథవాజిపత్తికరిణీసమాకులంతదనీకయోస్సహ-గ తంద్వయమ్మిథః। దధిరేపృథక్కరిణఎవదూరతో మహతాంహిసర్వమధవాజనాతిగమ్॥ ....}

౧౭॥ రథేతి॥రథవాజిపత్తికరిణీభిఃసమాకులంసంకీర్ణంకరిణీగ్రహణంపుం గజవ్యావృత్త్యర్థంఅతోయుద్ధానర్హతయాతాసామసేనాంగత్వాన్న ద్వంద్వైకవద్భావః - తదనీకయోః సైన్యయోః * వరూథినీబలంసైన్యంచ క్రంచానీకమస్త్రీ యామిత్యమరః-ద్వయంమిథశ్చాన్యోన్యం-సహగతంసం గతం-గమేర్లుఙ్ కసమోగమ్యృచ్ఛీత్యాదినాఆత్మనేపదం-వాగమఇతిసిచః-కి త్వాదను దాత్తోపదేశేత్యాదినా-అనునాసికలోపఃక హ స్వాదంగాదితిస కారలోపః-కరిణః-పుంగజాః-దూరతఏవపృథగసంగతం-దధిరేధృతాః - స్థాపి తాఇత్యర్థః-అధవాకిమత్ర చిత్రమితిభావః - మహతాంమహాత్మనాంసం బంధిసర్వంచేష్టితమితిశేషః-జనానతిగచ్ఛతీతిజనాతిగమతిజనం సర్వలోకవి

లక్షణమితి భావః-సామాన్యేనపి శేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః

మూ, ౧౮ { అధిరుహ్య తామితి మహీభృతోదితః కపికేతనా
పీఠతకరోరథంహారిః। అవలంబితైలబిలపాణిపల్లవః
శ్రయతిస్మ మేఘమివ మేఘవాహనః॥............ }

౧౮॥ అధీతి॥ అథ హరిరధిరుహ్యతాం రథమారుహ్యతామిత్యేవం మహీభృతా ధర్మరాజేనోదితః ఉక్తః సన్-వదేః కర్మణి క్తః క్వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం-కపికేతనేనార్జునేనాపి తతకరోద్ధృతహస్తః సన్-అవలంబితో వష్టబ్ధః ఐలబిలస్య కుబేరస్య పాణిపల్లవో యేన సః- మేఘవాహన ఇంద్రః - మేఘమివ రథం శ్రయతిస్మ-ఆరూఢవానిత్యర్థః - ఉపమాలంకారః॥ .. ..

మూ, ౧౯ { రథమాస్థితస్య చ పురాభివర్తినస్తిసృణాం పురామి
వరిపోర్మురారద్విషః। అథ ధర్మమూర్తిరనురాగ
భావితః స్వయమాదిత ప్రవయణం ప్రజాపతిః॥..... }

౧౯॥ రథమితి॥ కించేతి చార్థః అథ రథారోహణానంతరం రథమాసితస్యారూఢస్య పురాభివర్తినః-ఇంద్రప్రస్థాభివర్తినః- త్రిపురాభివర్తినశ్చ మురద్విషో హరేస్తిసృణాం పురాం రిపోః- త్రిపురాంతకస్యేవ్యనక్తిస్పృచతస్య ఇతినామిదీర్ఘప్రతిషేధః-ధర్మమూర్తిః ధర్మాత్మా ప్రజాపతిః జనేశ్వరః ధర్మరాజో బ్రహ్మాచ అనురాగేణ భావితః రంజితః ప్రవీయతే ప్రేర్యతేనేనేతి ప్రవయణం- ప్రాజనం-ప్రతోద ఇతి యావత్ - అతఏవ ప్రవయణో దండః ప్రాజనో దండ ఇతి కాశికా- అజేః కరణే ల్యుట్ క్వవాయావితి పికల్పాదజేః విభావః క్షప్రూర్వపదాత్సంజ్ఞాయాముగ ఇతిణత్వం-స్వయమాదిత గృహీతవాన్ - సారధ్యం కృతవానిత్యర్థః-దదాతేః-కర్తరి లుఙితజ్ క్షస్థాఘ్వోరితీకారే సిచః-కిత్వే చక్షస్వాదంగాదితి సలోపః-అత్ర త్రిపురహరణే బ్రహ్మాహరస్యేవ హరేరయం సారధ్యం చకారేత్యర్థః-తస్య ప్రజాపతిరితి రాజబ్రహ్మణోః శ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయాతిశయోక్తి నిర్వ్యూఢ ఇతి సంకరః॥ ....

మూ, ౨౦ { శనకైశ్చ తస్య తనుజాలకాంతరస్ఫురితక్షపాక
రకరోత్కరాకృతి। పృథుఫేనకూటమివ నిమ్నగా
పతేర్మరుదస్య సూనురథువత్ ప్రకీర్ణకమ్॥... }

౨౦॥ శనకైరితి॥ కించేతి చార్థః తస్య హరేస్తనుషు సూక్ష్మేషు జాలకాంతరేషు గవాక్షరంధ్రేషు-స్ఫురితస్య ప్రసృతస్య క్షపాకరకరోత్కరస్య శశికిరణపుంజస్యాకృతిరివాకృతిర్యస్యతత్ ప్రకీర్ణకం చామరం-నిమ్నగాపతేః స

ముద్రస్య నురుద్వాయోః పృథువిపులం ఫేనకూటం ఫేనపుంజమివాస్యకుసుమ
సూనుభిః ముసేనః శనకైరధువత్ ధువతిస్మ - ధువతిరయంతౌదాదిక ఇత్యు
క్తం-ఉపమయోః-సంకరః॥ ......

మూ, ౨౧ { వికసత్కలాయకుసుమాసితద్యుతేరలఘు-ప్రమాం
కుజగతామధీశితుః-యమునా హ్రదోపరిగహంస
మండలద్యుతిః జిష్ణుజిష్ణురభృతోష్ణవారణమ్॥.... }

౨౧॥ వికసదితి॥ వికసత్కలాయకుసుమం * కాలపుష్పం కలాయః స్యాత్
ఇతి వైజయంతీ - తద్వదసితద్యుతేర్నీలవర్ణస్య జగతామధీశితుః కృష్ణస్య
జిష్ణురర్జునః-అలఘుమహాంతం స్థూలమతపత్రం ధవలం -అత ఏవ యమునా
హ్రదస్యోపరిగముపరిగతం అన్యత్రాపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః-తస్య హంస
మండలస్యేవ ద్యుతిః శోభా యస్య జిష్ణుః జయశీలం గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నుః ఉష్ణవార
ణమాతపత్రమభృత భృతవాన్-భృఞః కర్తరి లుఙ్ స్వరితఞిత ఇత్యాత్మ
నేపదం ఉశ్చేతి సిచః కిత్త్వాత్ గుణాభావః హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపః.
అత్రాప్యుపమాలంకారః॥ ......

మూ, ౨౨ { పవనాత్మజేంద్రసుతమధ్యవర్తినా నితరాం హరో
రుచిరేణ చక్రిణా । దధతేవ యోగముభయగ్ర
హాంతరస్థితి కారితం ధురుధురాఖ్యమిందునా॥ }

౨౨॥ పవనేతి॥ పవనాత్మజేంద్రసుతమధ్యవర్తినా భీమార్జునమధ్యగతేన
రుచిరేణ చక్రిణా హరిణా ఉభయయోః గ్రహయోః అర్కాన్యగ్రహయోరన్యత
రయోరంతరే-మధ్యే స్థిత్యావాసేన కారితం-సంపాదితం-వృత్తిః ఏవ యోఉభ
శబ్దస్య స్థానే ఉభయశబ్దస్య చ ప్రయోగో వ్యాఖ్యాతః ధురుధురేత్యాఖ్యా
యస్య తత్-ధురుధురాఖ్యం యోగం దధతా అర్కాన్యగ్రహమధ్యగతేనేత్య
ర్థః-ఇందునేవేత్యుపమా-నితరాం అతిశయేన క అవ్యయమాదిత్యామ్ప్రత్య
యః అరోచి అశోభి-రోచతేర్కర్మణి లుఙ్ స్వభావరమణీయస్యానురూపసత్త్వం
తరస మాగమాచ్ఛోభాతిశయో జాయతే రత్న కాంచనయోగాదివేతి
భావః-అత్ర భగవానాచార్యమిహిరః హిత్వార్కం సునపాన పాధురుధురాః
స్వాంత్యోభయస్థైః గ్రహైః శీతాంశోరితి - ఏతదేవ స్పష్టీకృతం- కళ్యాణశర్మ
ణా-రవివర్జం ద్వాదశగైరనపాః చంద్రాద్వితీయగైః-సునపా ఉభయస్థితైః
ధురుధురా కేమద్రుమసంజ్ఞక ఇతో అన్య ఇతి॥ ......

మూ, ౨౩ { వశినంక్షితేరయనయావివెశ్వరన్నియమోయను
క్షనియతంయతింయథా। విజయశ్రియాయుతమి
వామార్క సుతావనుసస్రతుస్తమథదస్రయోస్సుతౌ }

౨౩॥ వశినమితి॥ అథభీమార్జునోపసృత్యనంతరంవశినమింద్రియజయవం
తం-అవ్యసనినమితియావత్-క్షితీశ్వరంభూపతింఅయనయోఃశుభావహావిధిఃన
యస్తయోఃనీతిఃతావివదైవపురుషకారావివేత్యర్థః - నియతమాచారని
ష్ఠంయతంమునింజితేంద్రియగ్రామం॥యోగిజితేంద్రియగ్రామాయతినోయ
తయశ్చతే ఇత్యమరః - నియమఃశరీరాతిరిక్తదేశకాలాదిసాధనాపేక్షఃసం
ధ్యోపాసనజపాదిఃయమఃశరీరమాత్రసాధనవాన హింసాదిః॥ శరీరసాధ
నాపేక్షంనిత్యంయత్కర్మతద్యమః-నియమస్తుసయత్కర్మనిత్యమాగం
తుసాధనంచయథాయమనియమావివేత్యర్థః - ఇవవత్ వాయథాశబ్దా
విత్యభిధానాత్ - విజయశ్రియాయుతం- ఆసన్నవిజయంవిజిగీషుంనృపమి
త్యర్థః-అథమారుతావివదస్రయోరశ్వినోఃసుతౌనకులసహదేవౌ॥ నాస
త్యావశ్వినౌదస్రావిత్యమరః-తంహరిమనుసస్రతురనుచరతుః-పృష్ఠోపసర్ప
ణంచక్రతురిత్యర్థః- ఇహసర్వత్రకర్తృణామనోరథానుకూలవ్యాపార
వత్వానుసరణం-ఇయంమాలోపమా॥ ....

మూ, ౨౪ { ముదితైస్తదేతిదితిజన్మనాంరిపావవినీయసంభ్రమ
కాసభక్తిభిః।ఉపసెదివద్భిరుపదెష్టరీవతైర్వవ్య
తెనీతమవినీతశాసిభిః॥ .... }

౨౪॥ ముదితైరితి॥తదాతస్మిన్కాలేసమయెఇతిఇత్థంముదితైఃహృష్టైరవినీయో
అకల్పోకపటఇతియావత్-సంభ్రమఃఆదరస్తేనవికాసినీస్ఫుటీభవంతీభక్తిర్యే
షాంతైః॥ విభ్రాంతఃనీయజిత్యైతీశ్యబంతోనిపాతః-నపుంసకపూర్వపదః-స్త్రీ
లింగపూర్వపదోవాబహువ్రీహిఃఅవినీతాన్శాసంతీత్యవినీతశాసిభిః-దుష్టశి
క్షకైఃపాండవైఃదితిజన్మనాందైత్యానాంరిపౌకృష్ణేవినయెఉపసమీపెసేదిం
తీత్యుపసెదివాంసః- అంతెవాసినఇత్యర్థః భాషాయాంసదవసశ్రువః ఇతిసదెర్లి
ట్-క్వసురాదేశః-తైరుపసెదివద్భిరుపదెష్టరిగురావివేత్యుపమా- వినీతమ
నుద్ధతంవివృతెవ్యృతం- భావెలిట్-నను వికాసిభక్తిరిత్యత్ర కడంపూర్వపదస్య
పుంవద్భావః భక్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాఠాత్ న స్త్రియాఃపుంవదితిపుంవద్భావ
సూత్రెఅప్రియాదిష్వితినిషెధాదితిఉచ్యతెవికాసిశబ్దస్యాపివికాసిని వృత్తి
మాత్రపరత్వెనస్త్రీత్వస్యఅవివక్షితత్వాన్న పుంసకపూర్వపదోబహువ్రీహి

రితి కేచిత్-తదేతదభిప్రేత్యోక్తం - వృత్తికారేణ స్పృహాభక్తిరిత్యేవమాదిషు స్త్రీ పూర్వపదస్యావివక్షితత్వాత్సిద్ధిరితి-పతదేవస్పష్టీకృతం గణవ్యాఖ్యానే-స్పృహాంభక్తిర్యస్యేన పుంసకంపూర్వపదం అద్యాప్యాసిద్ధ ఉమాత్రపదే స్పృహశబ్దేలింగవిశేషస్యానుపకారకత్వాత్ స్త్రీత్వం నవివక్షితమిత్యాహుః గా

జస్తుభక్త్యాచకర్మసాధనాయామిత్యనేనసూత్రేణభజ్యతేసేవ్యతే ఇతి కర్మ ర్థత్వే భవానీభక్తిరిత్యాది భవతిభావసాధనాయాంస్థిరభక్తిః భవాన్యా మిత్యాదిభవతీతి - తదేతత్సర్వమస్మాభిః కాళిదాస త్రయసంజీవిన్యాం స్పృహభక్తిరిత్యాదిష్వపి వివృతం-తస్మాద్వికాసిభక్తిరిత్యత్ర పిహితభేదేనపూర్వపదస్య స్త్రీత్వేనపుంసకత్వే వారూపసిద్ధిరస్తీతిస్థితమ్॥ ....

మూ. ౨౫

గతయోరభేదమితిసైన్యయోస్తయోరథ భానుజ
హ్నుతనయాంభసోరివ। ప్రతి నాదితాంబరవిమా
నమానకైః తతరాంముదాపరమయేవదధ్వనే॥...

౨౫॥ గతయోరితి॥ ఇతిఇత్థంతయోః సైన్యయోః-భానుజహ్నుతనయయో ర్యమునాజాహ్నవ్యోతయోరంభసీప్రవాహౌ తయోరివ అభేదమైక్యంగత యోఃసతోః యస్యచభావేనభావలక్షణమితిసప్తమీ- పతేనసైన్యయోరవా ర్యత్వముక్తం-అథసైన్యమేళనానంతరం-ఆనకైః దుందుభిభిః పరమ యాముదేవహర్షేణేవేత్యుత్ప్రేక్షా- ప్రతినాదితాని ప్రతిధ్వనితానిఅం బరవిమానానిద్రష్టుమాగత్యాంబరస్థితానివిమానానిదేవయానానియస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథాతితరాందధ్వనేధ్వనితంభావేలిట్॥...... ....

మూ. ౨౬

ముఖమీక్షితుంక్షితిపతేరుపేయుషాంపరితఃప్రకల్పి
తనికేతనంబహిః। ఉపరుధ్యమానమివభూభృ
తాంబలైఃపుటభేదనందనుసూతారిరైక్షత॥........

౨౬॥ ముఖమితి॥ క్షితిపతేర్ధర్మరాజస్యముఖంద్రష్టుమీక్షితుముపేయు షాంతతఆగతానాంభూభృతాంరాజ్ఞాంబలైఃసైన్యైః-బహిఃపరితఃప్ర కల్పితానినిర్మితానినికేతనానివాసాయస్యతత్ - అతఏవోపరుధ్యమా నంశత్రుసేనావేష్ట్యమానమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా-పుటభేదనంమయకృత మింద్రప్రస్థం*పత్తనంపుటభేదనమిత్యమరః-దనుసూతారిర్దానవారిః పురో రైక్షతాపశ్యత్॥ ....

మూ, ౨౭ { ప్రతిశబ్దపూరితదిగంతరః పతతి పురగోపురం ప్ర
తిస సైన్యసాగరః । రురుచే హిమాచలగుహాము
ఖోన్ముఖః పయసాం ప్రవాహ ఇవ సౌరసైంధవః॥ }

౨౭॥ ప్రతీతి॥ ప్రతిశబ్దైః-ప్రతిధ్వానైః - పూరితం వ్యాప్తం దిశాం అంతర
ం సంకరాలం యేన సః-పురగోపురం పురద్వారం ప్రతి॥ గోపురం తు పురద్వారి
ద్వారమాత్రే నపుంసక ఇతి విశ్వః-ఏవం చ న పురశబ్దస్య పౌనరుక్త్యశంకా - ప
తతి ధావతి సైన్యసాగరః-సేనాసముద్రః-హిమాచలగుహాముఖస్యోన్ముఖః
అభిముఖః-సురసింధోః గంగాయాః అయం సౌరసైంధవః క హృద్భగసింధ్వం
తే పూర్వపదస్య చేత్యుభయపదవృద్ధిః-పయసాం ప్రవాహ ఇవ రురుచే రేజే ఉ
పమాలంకారః॥ ....

మూ, ౨౮ { అసకృద్గృహీతబహుదేహసంభవస్తదసావభక్త
నవగోపురాంతరమ్। పురుషః పురం ప్రవిశతిస్మ పంచ
భిస్సమమింద్రియైరివ నరేంద్రసూనుభిః॥ .... }

౨౮॥ అసకృదితి॥ అసకృద్బహుశో గృహీతో లోకత్రాణాయ స్వీకృతో బ
హుషు దేహేషు మత్స్యకూర్మాదిశరీరేషు సంభవః - ప్రాదుర్భావో యే
న సః-అన్యత్ర స్వకర్మణా ప్రాప్త నానా యోని సంబంధ ఇత్యర్థః-
పురుషః పురాణపురుషో హరిః జీవశ్చ-విభక్తాని నవాని ప్రత్యగ్రాణి గోపురాంత
రాణి ద్వారపి శేషా యస్య తత్ అన్యత్ర నవసంఖ్యాకాని గోపురాంతరాణి ఇం
ద్రియద్వారభేదా యస్మిన్ తత్పురం-నగరం శరీరం చ॥ పురం పురి శరీరే చేతి వి
శ్వః-పంచభిరింద్రియైః - సమమివ పంచభిర్నరేంద్రసూనుభిః రాజపుత్రైః
పాండవైః-సమం ప్రవిశతిస్మ-జీవో హి దేహాద్దేహాంతరం-పూర్వైరింద్రియైః-స
హ ప్రవిశతి లింగశరీరస్యానపాయాదితి భావః శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా॥ ..

మూ, ౨౯ { తనుభిస్త్రినేత్రనయనానవేక్షితస్మరవిగ్రహద్యుతి
భిరచ్యుతనరాః । ప్రముదాశ్చ యత్ర ఖలు రాజ
యక్ష్మణః పరతో నిశాకరమనోరమైర్ముఖైః॥ ..... }

౨౯॥ తనుభిరితి॥ యత్ర పురే నరాః-పురుషాః-త్రినేత్ర త్ర్యంబకః స్వ
ర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వం-తస్య నయనేనానవేక్షితస్య అదగ్ధస్య స్మ
రస్య విగ్రహస్య ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యాసాం తాభిః- తనుభిః మూర్తిభిః॥ స్త్రియా
ష్యాతిః స్తను స్తనూరిత్యమరః- అచ్యుతనరా దోషతయా నష్టద్యుతయో దిష్టాయుష్య
ద్వో ఖలు జీతి వికల్పాత్పరస్మై పదం॥ పుమాదిషూత్రేణస్త్రైణజాదేశః - ప్రమ

రాః- స్త్రియశ్చ రాజ్ఞశ్చంద్రస్య యక్ష్మా రాజయక్ష్మా, క్షయరోగః రాజానం
యక్ష్మ ఆపదితీతి శ్రవణాత్ రాజయక్ష్మ క్షయః శోష ఇత్యమరః- తస్మా
త్పరతః పూర్వనిత్యగ్రః నిశాకరవన్మనోరమైరంఘ్రిశోభిసుందరైరిత్యర్థః మృష్ట
రమ్యతన్ ఖలు తత్పరం ప్రకృష్టా ఇతి పూర్వేణాన్వయః ఉపమయోః సంసృష్టిః॥

మూ, ౩౦ { అవలోకనాయ సురవిద్విషాం ద్విషః పటహప్రణాద
విహితోపహూతయః। అవధీరితాన్యకరణీయసత్వ
రాః ప్రతిరథ్యమీయురథ పౌరయోషితః॥ . . . . }

౩౦॥ అవలోకనాయేతి ॥ అథ హరేః పురప్రవేశానంతరం- పటహప్రణా
దైః పటహధ్వనిభిర్విహితోపహూతయః విహితాహ్వానా ఇత్యర్థః (ప్ర
రేభ వాః-పౌరాః-తా యోషితః-పౌరయోషితః స్త్రియాః పుంవదిత్యా
దినా పూర్వపదస్య పుంవద్భావః-సురవిద్విషాం అసురాణాం ద్విషో హరేరవ
లోకనాయ దర్శనార్థమవధీరితాన్యకరణీయాః- త్యక్తాన్యకార్యాః-తా
శ్చ తాః సత్వరాశ్చ తాస్సత్యః రథ్యాగ్రం ప్రతి ప్రతిరథ్యం- యథార్థేఽవ్యయీ
భావః ఈయుః ప్రాప్తాః- ఏతేన స్త్రీణాం హరివిలోకనే కాలాక్షమత్వలక్ష
ణమౌత్సుక్యముక్తం-అత్ర పౌరాంగనాప్రాప్తేః ప్రవేశవాద్యశ్రవణానం
తరయానంతమపహాయ తతోక్తే త్ర్యైపదౌ-వ్యంజకాప్రయోగాద్గుణస్య॥ ...

మూ, ౩౧ { అభివీక్ష్య సామికృతమండనం యతీః కరరుద్ధనీవిగళ
దంశుకాః స్త్రియః। దధిరేఽధిభిత్తి పటహప్రతిస్వనైః
స్ఫుటమట్టహాసమివ సౌధపఙ్క్తయః॥ .. .. }

౩౧॥ అథాష్టాదశభిః-పౌరాంగనానాం శృంగారచేష్టాం వర్ణయతి॥అభీతి॥
సామికృతమండనమర్ధవిరచితప్రసాధనం యథాతథా యతీః గచ్ఛంతీః ఇ
ణః శతరి జీప్- కరరుద్ధనీవీని కరగృహీతగ్రంథీని గలదంశుకాని స్రస్తమానపరి
ధానాని యాసాం తాః * అంశుకం వస్త్రమాత్రే స్యాత్పరిధానోత్తరీయయో
రితి విశ్వః- స్త్రియః స్త్రీః అభివీక్ష్య సౌధపఙ్క్తయః- అధిభిత్తి భిత్తిషు-వి
భక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః-పటహప్రతిస్వనైః-తూర్యప్రతిధ్వనిభిః-స్ఫుటము
ద్ఘులంఅట్టహాసం దఘ్నైప్రహాసితంఅదధిరే ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- వికృతదర్శ
నాత్ హాసో భవతీతి భావః-అత్ర కుతూహలాఖ్యా చేష్టోక్తా * కుతూహలంర
మ్యచేష్టా చాపలం పరికీర్తితమితి లక్షణాత్ ॥ ....

మూ, ౩౨ { రభసేన హారపదదత్తకాంచయః ప్రతిమూర్ధజన్ని
హితకర్ణపూరకాః । పరివర్తితాంబరయుగాః స
మాపతన్వలయీకృతశ్రవణకుండలాః స్త్రియః॥... }

౩౨॥ రభసేనేతి॥ రభసేన త్వరయా హారపదే ముక్తాహారస్థానే వక్షసి దత్త కాంచయో న్యస్తరశనాః - ప్రతిమూర్ధజం మూర్ధజేషు కేశేషు-విభక్త్యర్థే-వ్యయీభావః నిహితాః-కర్ణపూరకాః కర్ణావతంసా యాభిస్తాః-పరివర్తితం విపర్యాసేన ధృతం అంబరయుగం ఉత్తరాధర వాససీ యాభిస్తాః పరిధానీకృతముత్తరీయం కుచాంశుకం చ జఘనే దత్తమిత్యర్థః - వలయీకృతాః-కంకణీకృతాః- శ్రవణపూరకాః-కుండలా యాభిస్తాః స్త్రియః సమాపతన్-అధావన్ ఏతేనపి భ్రమాఖ్యా చేష్టోక్తా- విభ్రమస్త్వరయా కాలే భూషాస్థాన విపర్యయ ఇతి లక్షణాత్-స చ భ్రాంతిమూల ఇతి భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే॥ ....

మూ ౩౩ { వ్యతనోదపాస్య చరణం ప్రసాధికా కరపల్లవాద్ర
సవశేన కాచన ద్రవయావకైకపదచిత్రితావనిం ప
దవీం గతేవ గిరిజా హరార్ధతామ్। .... }

౩౩॥ వ్యతనోదితి॥ కాచన స్త్రీ రసవశేన హరివీక్షణరాగపారతంత్ర్యేణ ఔత్సుక్యేన వా ఇత్యర్థః- ప్రసాధికాయాః-అలంకర్త్ర్యాః- కరపల్లవాచ్చరణమపాస్య అసమాప్తావేవాక్షిప్య-హరార్ధతాం- హరస్యార్ధతాం గతా అన్యార్ధైకపాదాలక్తకాసంభవాదితి భావః-గిరిజా గౌరీవ పదవీం ద్రవయావకైకపదేనార్ద్రాలక్తకైకపదేన చిత్రితా చిత్రవర్ణీకృతా అవనిః యయా తాం వ్యతనోదకరోత్ - ఉపమాలంకారః- ఏషా కుతూహలాఖ్యా చేష్టా రమ్యదిదృక్షాజనిత చాపలరూపత్వాదితి॥ ....

మూ, ౩౪ { వ్యలగన్విశంకటకటీరకస్థలీశిఖరస్ఖలన్ముఖర
మేఖలాకులాః। భవనాని తుంగతపనీయసంక్రమ
క్రమణక్వణత్కనకనూపురాః స్త్రియః॥ ...... }

౩౪॥ వ్యలగన్నితి॥ విశంకటానాం విశాలానాం కటీరకస్థలీనాం కటిభాగానాం శిఖరేషు అగ్రేషు స్ఖలంత్యో లుఠంత్యః- అత ఏవ ముఖరాః శబ్దాయమానాః- తాభిర్మేఖలాభిరాకులాః- తుంగేషు తపనీయసంక్రమేషు కనకసోపానేషు క్రమణేన చంక్రమణేన క్వణంతః- కనకనూపురా యాసాం తాః - స్త్రి

యః౹ భవనాని హర్మ్యాణి వ్యలగన్న గచ్ఛన్ తత్ర గత్వా ఆరోహన్నిత్యర్థః-లగేః గత్యర్థాల్లఙ్-ఏతదపి పూర్వవత్ కుతూహలమేవవృత్త్యనుప్రాసోలంకారః॥

మూ, ౩౫ { అధిరుక్మమందిరగవాక్షముల్లసత్ సుదృశోరరాజ మురజిద్దిదృక్షయా। వదనారవిందముదయాద్రికందరావివరోదరస్థితమివేందుమండలమ్॥ .... }

౩౫॥ అధీతి॥ మురజితోహరేర్దిదృక్షయాద్రష్టుమిచ్ఛయా సుదృశస్సన్నతాంగ్యాః అప్రత్యయాదితి స్త్రియామప్రత్యయేటాప్ రుక్మమందిరస్య కనకహర్మ్యస్య గవాక్షే అధిరుక్మమందిరగవాక్షం-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- ఉల్లసత్ ప్రకాశమానం సుదృశః స్త్రియా వదనారవిందం ఉదయాద్రేః కందరాయాః గుహాయాః వివరోదరే మధ్యే స్థితం ఇందుమండలమివ రరాజేత్యుపమా అత్రాపి సుదృశః గవాక్షాక్రమణస్య రమ్యదర్శనార్థ చాపలరూపత్వాత్ కుతూహలమేవ మురజిద్దిదృక్షయేత్యాదినావ్యక్తమేవ॥........... ..

మూ, ౩౬ { అధిరూఢయా నిజనికేతముచ్చకైః పవనావధూతవసనాంతయైకయా। విహితోపశోభముపయాతిమాధవే నగరం వ్యరోచత పతాకయేవ తత్॥ ...... }

౩౬॥ అధీతి॥ ఉచ్చకైర్నిజనికేతం- స్వసౌధమధిరూఢయా ఆరూఢవత్యా పవనేనావధూతః- కంపితః వసనాంతో వస్త్రాంచలో యస్యాస్తయా ఏకయా కయాచిదంగనయా హేతునా తత్ - నగరం ఇంద్రప్రస్థం మాధవే కృష్ణే ఉపయాత్యాగచ్ఛతి సతి యాతేర్లటః శత్రాదేశః పతాకయా వైజయంత్యా విహితోపశోభం కృతశోభమివాలంకృతమివేత్యుత్ప్రేక్షా - వ్యరోచత వ్యరాజత-కృత్స్నస్యాపి నగరస్యస్వయం పతాకేవ బభావిత్యుత్ప్రేక్షయా - తస్యాః సకలపౌరాంగనాతిశాయిలావణ్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః- అత్రాపి ప్రాసాదారోహణం పూర్వవత్కుతూహలమేవ॥ ... .

మూ, ౩౭ { కరయుగ్మపద్మముకులాపవర్జితైః ప్రతివేశ్మలాజకుసుమైర్గవాకిరన్। అవకీర్ణశుక్తిపుటముక్తమౌక్తికప్రకరైరివప్రియరథాంగమంగనాః॥ ... . }

౩౭॥ కరేతి॥ ప్రతివేశ్మ వేశ్మని యథార్థేఽవ్యయీభావః- అంగనాః పురంధ్రయః-కరయుగ్మాన్యంజలయస్తాని పద్మముకులానీవేత్యుపమితసమాసః- తైరపవర్జితైరావర్జితైరత ఏవావకీర్ణైర్నిక్షిప్తైః శుక్తిపుటైః-శుక్తికోశైః

ముక్తాఉత్సృష్టా ఏవమౌక్తికప్రకరాముక్తానికరాస్తైరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా-
లాజాః కుసుమానీవ తైః లాజకుసుమైః-ఆచారలాజైరిత్యర్థః- ప్రియంరధాం
గంయస్యతంచక్రిణంహరింఅవాకిరన్- వ్యక్షిపన్ మంగళార్థమితి భావః॥

మూ, ౩౮ { హిమముక్తచంద్రరుచిరస్సపద్మకో మదయన్ ద్వి
జాన్ జనితమీనకేతనః। అభవత్ ప్రసాదితసురోమ
హోత్సవః ప్రమదాజనస్యచ చిరాయమాధవః॥ }

౩౮॥ హిమేతి॥హిమముక్తఃశిశిరాపగమాత్ హిమాన్నిర్ముక్తోయశ్చంద్ర
స్సఇవరుచిరఃరమ్యఃఅన్యత్ర తేనరుచిరఃపద్మేనపద్మయాచసహవర్తతే ఇతిస
పద్మః సపద్మకఃపద్మహస్తః సశ్రీకశ్చ- శైషికఃస్వార్థికో వాకప్ప్రత్యయః-అ
న్యత్ర సపంకజః- శైషికః-కప్రత్యయః- ద్విజాన్ బ్రాహ్మణాన్ అన్యత్ర పక్షిణ
శ్చ కోకిలాదీన్-మదయన్ హర్షయన్-జనితమీనకేతనః-ప్రద్యుమ్నజనకః
అన్యత్ర మదనోద్దీపకః-ప్రసాదితాఅనుగ్రహీతాస్సురాయేన-అన్యత్ర ప్రసా
దితానిర్మలీకృతాసురాసుదిరాయస్యమాధవ్యోహరిర్వసంతశ్చ * మాధ
వస్తువసంతేస్యాద్వైశాఖగరుడధ్వజే ఇతివిశ్వః- ప్రమదైవజనస్తస్య ప్రమదా
జనస్య-జాతావేకవచనం-చిరాయమహోత్సవోభవత్ - తద్వదానంద
కరోభూదిత్యర్థః- ఇహానందకరత్వసామ్యేనమాధవేమహోత్సవత్వా
రోపాత్ రూపకఃసిద్ధః శ్లేషస్తుహరివసంతయోరిహానాస్త్యేవప్రకృతాప్రకృ
తశ్లేషేవిశేష్యశ్లేషాయోగాత్- తదుక్తం ప్రకృతాప్రకృతో భయగతము
క్తంచేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం శ్లేషోయంశ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్య ద్వయే
నాంత్య ఇతి-శ్లిష్టత్వంచాత్ర మాధవ ఇతికింతుశబ్దశక్తిమూలోధ్వనిరేవ॥...

మూ, ౩౯ { ధరణీధరేంద్రదుహితుర్భయాదసౌ విషమేక్ష
ణఃస్ఫుటమమూర్నపశ్యతి। మదనేనవీతభయమి
త్యధిష్ఠితాఃక్షణమీక్షతేస్మసపురోవిలాసినీః॥ .... }

౩౯॥ ధరణీతి ॥ అసౌస్వదాహకో విషమేక్షణస్త్ర్యక్షః- ధరణీధరేం
ద్రదుహితుఃపార్వత్యాఃసాపత్న్యశంకిన్యా ఇతిభావఃభీత్రార్థానాం
భయహేతురితిపంచమీ-భయాత్ స్ఫుటంసత్యంఅమూఃపౌరయోషితః - న
పశ్యతీతిహేతోరితివిశ్వాసాదివేత్యర్థః- అతఎవగమ్యోత్ప్రేక్షామదనేన
వీతభయస్నిర్భయంఅధిష్ఠితాఆక్రాంతాఅత్యారూఢమదనాఇత్యర్థః-పు
రవిలాసినీస్సహరిఃక్షణమీక్షతేస్మసవిస్మయమితిభావః॥ ....

మూ, ౪౦ { విపులేన సాగరశయస్య కుక్షిణా భువనాని యస్య పపి
రే యుగక్షయే। మదవిభ్రమాసకలయా పపే పునః స
పురస్త్రియైకతమయైకయా దృశా॥ ....

౪౦॥ విపులేనేతి॥ యుగక్షయేకల్పాంతే- సాగరే శేతే ఇతి సాగరశయస్య। అధికరణే శేతేరిత్యచ్ ప్రత్యయః। శయవాసవాసిష్వకాలాదితి అలుగభావః తస్య హరేర్విపులేన కుక్షిణా భువనాని పపిరే పీతాని- పిబతేః కర్మణి లిట్- స హరిరేకతమయా పురస్త్రియా పుంశ్చిక యా ... రాంగనయా కర్తృ మదవిభ్రమేణ మదవికారేణ అసకలయా అసమగ్రయా ఏకయా దృశా పపే పీతః. సతృష్ణం దృష్ట ఇతి భావః- కుక్షికోణనివిష్టనిఖిలభువనస్య హరేర్నయనకోణమాత్రేణ ... అత్రాధేయస్యాత్యల్పతయైకకాంతాకటాక్షకోణాధారతోక్త్యా చ చమత్కారః అధికాలంకారః॥ ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావో- ధికో మత ఇతి లక్షణాత్- అయం తాత్కాలికవికారాత్మా విలాసాఖ్యో భావో యత్కటాక్షవీక్షణం ... తాత్కాలికోపి శేషః స్యాద్విలాసోంగక్రియాదిష్వితి దశరూపకాత్॥ ... .

మూ, ౪౧ { అధికోన్నమన్నవపయోధరం ముహుః ప్రచలత్క-
లాపికలశింజితస్వనా। అభికృష్ణమంగులిముఖేన కా
చన ద్రుతమేకకర్ణవివరం వ్యఘట్టయత్॥ ...

౪౧॥ అధికేతి॥ కాచన కాంతా- అభికృష్ణం కృష్ణాభిముఖం - అభిముఖ్యేవ్యయీభావః- అధికం భుజోన్నమనాత్ భృశమున్నమన్ ఉన్నమన్ ... నవపయోధరః స్తనో యస్యాః సా ముహుః ప్రచలతో నృత్యతః కలాపినో బర్హిణ ఇవ కలో మధురః శింజితస్వనో వలయధ్వనిర్యస్యాః సా సతీ శింజితాని వలయాదిభూషణధ్వనయః- అంగులిముఖేనాంగుల్యగ్రేణైకస్య కర్ణస్య వివరం రంధ్రం ద్రుతం శీఘ్రం వ్యఘట్టయత్ -కండూయనమకరోదిత్యర్థః ... - వస్తుతస్తు భావావిష్కరణార్థమేవేతి భావః- అయం చ పూర్వవద్విలాసభేదః ... క ళైక్యుపమా॥ ... .

మూ, ౪౨ { పరిపాటలాబ్జదలచారుణా సకృచ్చలితాంగులీకిసల
యేన పాణినా। సశిరఃప్రకంపమపరా రిపుం మధో
రనుదీర్ణవర్ణనిభృతార్థమాహ్వయత్॥ ......

౪౨॥ పరీతి॥ అపరా స్త్రీ పరిపాటలాబ్జదలచారుణా రక్తాబ్జపత్రరుచిరేణ అసకృన్ముహుశ్చలితాన్యంగుల్యః కిసలయానీవ యస్య తేన పాణినా సశిరఃప్రకం

వంశిరః కంపయుక్తం యథాతథా మధోః రిపుం హరిం అనుదీర్ణవర్ణం అనుచ్చారితాక్షరం - అతఏవ నిభృతాక్షరం పరేషామవిదితార్థం యత్తదనుదీర్ణవర్ణనిభృతార్థం యథాతథా ఆహ్వయత్ పరప్రకాశభయాదవ్యాహృతచేష్టయైవ ఆహ్వానం కృతవతీత్యర్థః- అత్రాపిపూర్వవద్విలాసాఖ్యో భావరూపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౪౩ {నళినాంతికోపహితపల్లవశ్రియా వ్యవధాయ చారుముఖమేకపాణినా। స్ఫురితాంగులీ వివర నిస్సృతోల్లసద్దశన ప్రభాంకురమజృంభతాపరా॥.......}

౪౩॥ నళినేతి॥ అపరా స్త్రీ నళినాంతికే ఉపహితస్య దత్తస్య పల్లవస్య శ్రీరివ శ్రీర్యస్య తేన ముఖసన్నిధానాదితి భావః- ఏకపాణినా చారుని సర్గసుందరం ముఖం వ్యవధాయ తిరోధాయ స్ఫురదంగులీ వివరనిస్సృతా ఉజ్జ్వలాంగుల్యంతరాలనిర్గతా అతఏవ ఫుల్లసంతఉత్సర్పంతో దశనప్రభా ఏవాంకురా యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా అజృంభత జృంభణమాస్యవివరణం తచ్చేష్టవస్తునా త్యా స్తారికృతో జాడ్యానుభావః- అత్ర నళినపల్లవయోరసంబంధయోః సంభావనయా సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౪౪ {వలయార్పితాసితమహోపలప్రభాబహులీకృతప్రతనురోమరాజినా। హరివీక్షణాక్షణికచక్షుషాన్యయా కరపల్లవేన గలదంశుకం దధే॥ ....}

౪౪॥ వలయేతి॥ హరివీక్షణే అక్షణికచక్షుషా స్థిరదృష్ట్యా విస్మయాదరాభ్యాం స్తిమితనేత్రయేత్యర్థః - అన్యయా స్త్రియా గళత్సుఖపారవశ్యాద్భ్రశ్యమానం అంబరం వసనం వలయేషు కంకణేష్వర్పితాః- ఖచితా యే అసితమహోపలా నీలమహామణయః* ఉపలో మణిపాషాణావితి విశ్వః- తేషాం ప్రభాభిర్బహులీకృతా సాంద్రీకృతా- ప్రతనుః సూక్ష్మా రోమరాజిర్యస్య తేన కరపల్లవేన దధే ధృతం- అయంచ తాత్కాలిక వికారలక్షణః విలాసః- అత్రేంద్రనీలప్రభాణాం రోమావలీబహులీకరణోక్త్యా ప్రభాస్వపి రోమరాజిత్వబుద్ధిప్రతీతేః భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే- ఇతి వస్తునాలంకారధ్వనిః॥

మూ, ౪౫ {నిజసౌరభభ్రమితభృంగపక్షతివ్యజనానిలక్షపిత సూక్ష్మవారిణా। అభిశౌరి కాచిదనిమేషదృష్టినా పురదేవతేవ వపుషావ్యభావ్యత ॥ ....}

౪౮॥ నిజేన॥ కాచిత్ స్త్రీ నిజేనాత్మీయేన సౌరభేణ సౌగంధ్యేన భ్రమితానాం- భ్రమణం కారితానాం భృంగాణాం పక్షతయః పక్షమూలాని "స్త్రీపక్షతిః పక్షమూలమి"త్యమరః. "పక్షాత్తి"రితి తిప్రత్యయః - తా ఏవ వ్యజనానీతి రూపకం- స్వేదహారిణ ఇంగాత్ తేషాం మని లేన క్షపితం నాశితం ఘర్మవారి స్వేదోదకం యస్య తేన- అభిశౌరి శౌరేరభిముఖం- అభిముఖ్యే వ్యయీభావః- అనిమేషా దృష్టిర్యస్య తేన వపుషా నిమిత్తేన పురైవ తేవ ఇంద్రప్రస్థే న్యేపదేన తేవవ్యభావ్యతపి భావితా తర్కితా తైరుత్ప్రేక్షా- అనిమేషత్వం చేష్టా దివ్యాంగ న్యజాడ్యం సంచార్యనుభావః* అప్రతిపత్తిర్జడతా స్యాత్ ఇష్టానిష్టార్థదర్శన శ్రుతిభిః- అనిమేషనయన వీక్షణ తూష్ణీంభావాదయస్తత్ర తే లక్షణాత్ ఇహాంగసౌరభాని మేషత్వాభ్యాం పురాధివాసాచ్చ పురాధిదేవతాత్వము త్ప్రేక్ష్యతే ఇత్యుపాత్తగుణాః మిత్రాజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా- తయాచాస్యాః జాత్యా పద్మినీత్వం వ్యజ్యతే ఇత్యలంకారేణావస్తుధ్వనిః నిజసౌరభేత్యనేన* కమలముకులవృద్ధిప్రఫుల్లరాజీవగంధా- సురతపయసియస్యాః సౌరభం దివ్యమనంగ ఇత్యాదిపద్మినీలక్షణోపలక్షణాదితివిపులేనేత్యాదిశ్లోకోక్తాః పద్మినాయికాః- ప్రౌఢాః సాధారణ్యాశ్చ తత్ర అన్యాసామసంభవాత్ - అన్యాసాం తూక్తచేష్టావర్ణనానౌచిత్యాచ్చేత్యలమతిప్రసంగేన॥ ....

మూ, ౪౯ — అతియాతి న సస్పృహ ఏష చక్షుషో హరిరిత్యభిధ్యతనితంబినీజనః। న వివేద యస్సతతమేనమీక్షతే న వితృష్ణతాం వ్రజతి ఖల్వసావపి॥ ....

౪౯॥ అతియాతీతి ॥ అసౌ నితంబినీజనః- స్త్రీజనః నోస్మాకం చక్షుషః సస్పృహః- సతృష్ణస్యైవ సతః చక్షుషి సతృషి సత్యేవ అనాదృత్యేత్యర్థః షష్ఠీ చానాదర ఇతి షష్ఠీ.- ఏష హరిరతియాతి అతీత్య గచ్ఛతీత్యభిధ్యత ధ్యాతవాన్ గత్యర్థాద్దైవాదికాత్కర్తరి లజ్ అత్రోత్ప్రేక్ష్యతే నేతి- యో జన ఏనం హరిం సతతమీక్షతే- సోపి ఖలు వితృష్ణతాం సమ్యగ్భవతీతి న వివేద నిత్యదర్శనోప్యయమపూర్వ ఏవ భవతీతి నాబుధ్యతేత్యర్థః- వేదచేన్నాభిధ్యత ఇతి భావః॥ అత్రాభిధ్యతేతి స్త్రీణాం ప్రారబ్ధహరివీక్షణసుఖవిచ్ఛేదకృతః విషాదాఖ్యసంచారిభావనిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః- తదుక్తాపి తాచేయముక్తా వేదనోత్ప్రేక్షేతి సంకరః- ప్రారబ్ధకార్యాసిద్ధ్యాదేర్విషాదః సత్వసంక్షయ ఇతి దశరూప

కేసత్వసంక్షయస్పిత్తభంగః॥...

మూ, ౪౭ { అకృతస్వప్రసాధనమనాదరః క్షణంలిపికర్మనిర్మి-
త ఇవవ్యతిష్ఠత। గతమచ్యుతేనసహశూన్యతామి
తః ప్రతిపాలయన్మనఇవాంగనాజనః॥ . . .. }

౪౭। అకృతేతి॥అంగనాజనః అచ్యుతేనఅనంతేనసహగతంమనః-ప్రతిపాలయన్- ప్రతీక్షమాణఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-శూన్యతామితః- నిరోజస్కతాంగతః-అకృతస్వప్రసాధనమనాదరః-నివృత్తనిజగృహప్రాప్త్యపేక్షఃసన్- లిపికర్మనిర్మితః-చిత్రలిఖితఇవఇత్యుత్ప్రేక్షా - క్షణంవ్యతిష్ఠతనిష్పందమాస్తైత్యర్థః; సమవప్రవిభ్యఃస్థఇత్యాత్మనేపదం-ఇహశూన్యతాముఖావాచ్ఛింతాగమ్యతేధ్యానంచింతా హి తానాస్థైః- శూన్యతా శ్వాసతాపకృశితిగళరూపకేఅత్రోత్ప్రేక్షయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః॥.........................

మూ, ౪౮ { అలసైర్మదేనసుదృశః శరీరకైఃస్వగృహాన్ప్రతి
ప్రతియయుఃశనైశ్శనైః।అలఘుప్రసారితవిలోచ
నాంజలిద్రుతపీతమాధవరసౌఘనిర్భరైః॥ ... .. }

౪౭॥ అలసైరితి॥అలఘుఅధికం-ప్రసారితైర్విస్తారితైర్విలోచనైరేవాంజలిభిఃద్రుతంసత్వరం*లఘుక్షిప్రమరం-ద్రుతమిత్యమరః పీతోయోమాధవోహరిరేవరసోమృతంఅన్యత్రమధుమద్యంతత్సంబంధిరసోమాధుర్యంమాధవరసః * రసోరాగే విషేవీర్యేతిక్తాదౌ వారదేద్రవేమాధుర్యేస్వాదనేహిమ్నినిర్యాసేమృతశబ్దయోరితివైజయంతీ-తస్యౌఘః- పూరస్తేననిర్భరైర్దుర్భరైర్గుర్వీరుభిరితియావత్ అతఏవమదేనాలసైర్మందైః- శరీరకాణ్యల్పశరీరాణీత్యర్థః; అల్పఇతిపరిమాణేకన్ప్రత్యయః- తైరుపలక్షితాస్సుదృశఃశనైశ్శనైఃస్వగృహాన్ప్రతిప్రతియయుః - ప్రతినివృత్తాఃస్వయంలఘూన్యపిద్రవ్యాణిరసద్రవ్యభరణాద్గురూభవంతీతి భావః-అత్రమాధవరసౌఘనిర్భరత్వస్య విశేషణగత్యాశనైశ్శనైఃప్రతియానహేతుత్వాత్ కావ్యలింగంతచ్చమాధవరసేతిశ్లేషమూలాతిశయోత్థాపితమితిసంకరః॥ ....

మూ, ౪౯ { నవగంధవారివిరజీకృతాః పురోనవధూపధూమ
కృతరేఖవిభ్రమాః। ప్రచురోద్ధతధ్వజవిలంబివా
ససఃపురవీథయోథహరిణాతిపేతిరే॥ .... }

౪౯॥ నవేతి॥అథపురప్రవేశానంతరంహరిణాపురః-పూర్వంనవగంధవారి

భిర్గంధవాసితోదకైః- విరజీకృతాః అవిరజసోఽవిరజసః సంపద్యమానాః కృతాః § అరున్మనిశ్చయః శ్చేత్తోర-హారారజసాం నోపశ్చేశ్య భూతతద్భావే చ్విప్రత్యయోపలోపః § అస్యచ్ఛాపిత్ కారః - ఘనైః సాంద్రైః ధూపానామగరుధూపానాం ధూమైః కృతో రేణువిభ్రమో రజోభ్రమః యాభిస్తాః-ప్రచురం అధిక ముద్ధతేషు ఉచ్ఛ్రితేషు ధ్వజేషు ధ్వజస్తంభేషు లంబీని స్రంసమానాని వాసాంసి పతాకా యాసు తాః - పురవీథయో౽తిపతితరేణవః - అతిక్రాంతా ఇత్యర్థః-పతైః కమనీయశిలీధ్ర-ఎత్యాభ్యాసలోపః అత్ర సాదృశ్యాత్ ధూమే రేణుభ్రాంత్యా భ్రాంతిమదలంకారః- రేణువిభ్రమశబ్దేః రజోవిలాసస్యాపి ప్రతీతేస్తస్య విరజీకరణేన విరోధాద్విరోధాభాసశ్చేతి అనయోరేకవాచకానుప్రవేశలక్షణః సంకరః॥ ....

మూ, ౫౦ { ఉపనీయబిందుసరసో మయేనయాం మణిదారుచారుకి
లవార్షపర్వణమ్।విదధే పిధూతసురసద్మసంపదంస
ముపాసదత్సపదిసంసదంసతామ్॥ .... }

౫౦॥ ఉపనీయేతి॥ మయేనాసురశిల్పినా-వృషపర్వా నామకశ్చిదసురేశ్వరః వృషపర్వణ ఇదం వార్షపర్వణం తస్యేదమిత్యణ్ -చారుమనోహరం మణిరేవ దారుకాష్ఠం మణిమయస్తంభాదికలాపమిత్యర్థః-తద్బిందుసరసో హైమవతాత్సరోవిశేషాత్ -ఉపనీయ ఆనీయ కిలకిలేత్యైతిహ్యేయాం సంసత్ పిదధే నిర్మితా విధూతా అధరీకృతా సురసద్మసంపత్ ఇంద్రభవనలక్ష్మీర్యయా తాం సంసదం సభాం ఆస్థానీం * సభాసమితిసంసదీ ఆస్థానీ క్లీబమాస్థానమిత్యమరః- సహరిః సపదిసముపాసదత్ ప్రాపత్ సదేర్లుఙ్ పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙా దేశః పురాకిలఖాండవదాహే పాండవేనాగ్నిదాహాన్మోచితేన మయేన ప్రత్యుపకారార్థం పార్థస్యార్థే బిందుసరసి గుప్తైర్వృషపర్వగృహనిర్మాణావశిష్టైర్మణిశిలాకలాపైర నకాచనసభాధర్మరాజస్య నిర్మితేతి భారతే సభావర్ణనాంగత్వేనార్జునమయచరితవర్ణనాదుదాత్తాలంకారః-అంగభూతమహాపురుషచరితంచేతిసూత్రమ్॥ . ...

మూ, ౫౧ { అధిరాత్రియత్ర నిపతన్నభోలిహాం కలధౌతధౌత
శిఖరేషువేశ్మనాం రుచౌ।పునరప్యవాపదివదుగ్ధవారిధి
క్షణగర్భవాసమనిదానదీధితిః॥ .... }

౫౧ ॥అథదశభిః సభాం వర్ణయతి॥ అధీత్యాది॥ రాత్రిష్వధిరాత్రిః భక్త్యర్థేవ్య

యా భావః-యత్ర సభాయాం నభోలిహాం అభ్రంలిహాం-క్విప్-కలధౌతం రౌప్యం॥ కలధౌతం రౌప్యహేమ్నోరిత్యమరః-తద్వత్-ధౌతాః ధవలాః శిలా యేషాం తాని వేశ్మాని స్ఫటికభవనానీత్యర్థః - తేషాం రుచౌ ప్రభాయాం నిపతన్ ప్రవిశన్-అనిదాఘదీధితిరనుష్ణరశ్మిః హిమాంశుః పునరపి దుగ్ధవారిధౌ క్షీరాబ్ధౌ క్షణం గర్భవాసం ననుమథనాత్ప్రాగివ చిరగర్భవాసమితి భావః-అవాపత్-ప్రాపదివేత్యుత్ప్రేక్షా-తయా వేశ్మనాం చన్ద్రమండలాతిక్రమో వ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౪౨ { నిలయేషు లోహితకనిర్మితా భువః శితరత్నర
శ్మిహరితీకృతాన్తరాః। జమదగ్నిసూనుపితృత
ర్పణీరపో వహతి స్మ యా విరలశైవలా ఇవ॥ ...... }

౪౨॥ నిలయేష్వితి॥ యా సభా నిలీయన్తే యేష్వితి నిలయాని తేషు గృహేషు శితరత్నానాం నీలమణీనాం రశ్మిభిః హరితీకృతాని హరిద్వర్ణీకృతాని అన్తరాణి మధ్యాని యాసాం తాః - లోహితమణయో లోహితకాని పద్మరాగాః లోహితాన్మణావితి కన్ప్రత్యయః-తైర్నిర్మితాః భువో భూమీర్విరలాః శైవలా యాసు తాః-జమదగ్నిసూనోః-పరశురామస్య పితౄణాం తర్పణీః తృప్తికరీరప ఇవేత్యుపమా వహతి స్మ జామదగ్న్యః కిల క్షత్రియాస్రైః పంచ హ్రదానుత్పాద్య తాభిరద్భిః - పితౄనతర్పయత్ - తాశ్చ రుధిరప్రకృతికత్వాద్రక్తవర్ణా ఇవేతి పురాణమ్॥ ....

మూ, ౪౩ { విశదాశ్మకూటఘటితాః క్షపాకృతః క్షణదాసు
యత్ర చ రుచైకతాం గతాః। గృహపఙ్క్తయశ్చిర
మతీయిరే జనైస్తమసీవ హస్తపరిమర్శసూచితాః॥ }

౪౩॥ విశదేతి॥ కిం చేతి చార్థః - యత్ర సభాయాం విశదాశ్మకూటఘటితాః-స్ఫటికశిలాసంఘాతనిర్మితాః అత ఏవ క్షణదాసు క్షపాకృతో నిశాకరస్య రుచా చన్ద్రికయైకతాం సావర్ణ్యాదభేదం గతాః - అత ఏవ తమసీవ హస్తపరిమర్శసూచితాః-పాణిపరామర్శగమ్యా ఇత్యర్థః-గృహపఙ్క్తయః-జనైశ్చిరమతీయిరే అతిక్రాన్తాః పురోగతాని స్ఫటికభవనాని చన్ద్రికాభ్రమాదతీత్య గత్వా పశ్చాత్ కరపరామర్శైః కదంచిత్ ప్రాప్యన్త ఇత్యర్థః ప్రకృతానాం స్ఫటికవేశ్మనాం-గుణసామ్యాదప్రస్తుతచన్ద్రికైకత్వోక్త్యా సామాన్యాలంకారః॥ సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వన్తరైకతా

తిలకుణాత్॥.... ....

మూ, ౫౮ {నిలయేషు నక్తమసితాశ్మనాంచ యైర్బిసినీవనాప
రిభవస్ఫుటాగసః। ఇహ రత్రసద్మిరపియత్ర గౌ
రవాచ్ఛశలాఛనాశవఉపాంశుజఘ్నిరే॥...}

౫౮॥ నిలయేష్వితి॥యత్రసభాయాం నిలయేషు గృహేషు*నికాయ్యనిలయా
లయా ఇత్యమరః- నక్తంరాత్రౌ బిసినీదీర్ఘికాః పద్మిన్యస్తాఏవ వనాస్తాసాంపరి
భవేన నిమీలనేన దూషణేన స్ఫుటాగసఃస్పష్టాపరాధాః శశలాంఛనాంశవః
చంద్రపాదాఃఅత్రసద్భిరత్రిస్యగ్భిరపి నిర్భీకైరపినిర్దోషైరపి ఇతి భావః* త్రా
సోభీనుణిదోషయోరితి విశ్వః॥ శవా భ్రాశేత్యాదినాశ్యనభావపద్మే శప్ప్రత్య
యః అసితాశ్మనాం ఇంద్రనీలమణీనాంచ యైః-సమూహైః గౌరవాత్స్వయం
ప్రభూతత్వాత్ సంభావితత్వాచ్చ ఉపాంశుసమీపే రహశ్చ రహశ్చోపాం
శుచాలింగ ఇత్యమరః - జఘ్నిరే- తిరోహితా నూషితాశ్చ హంతేః కర్మణికి
ట్- సమీపగతాశ్చంద్రాంశవః-ప్రభూతైరింద్రనీలాంశుభిస్తిరస్కృతా ఇ
త్యర్థః- అన్యత్రాంతఃపురద్రోహిణో నిర్భీకైరపిసంభావితైః సుక్షితైర్భ
యాద్గూఢంహన్యంత ఇతి భావః- అత్రబిసినీనాంవధూత్వనిరూపణాత్తత్పరి
భావినాంచంద్రాంశూనాంనూతర్కాముకత్వప్రతిపాదనప్రతీతేః- ఏకదేశవి
వర్తిరూపకం తచ్చ గౌరవాదు పాంశుజఘ్నిరఇతిచశ్లేషేణాత్ర సద్భిరపీతి వి
రోధేనసంకీర్యతే॥.......... ....

మూ, ౫౯ {సుఖినః పురోభిముఖతాముపాగతైః ప్రతిమాసు య
త్ర గృహరత్నభిత్తిషు। నవసంగమైరబిభరుః ప్రి
యాజనైః ప్రమదంత్రపాభరపరాఙ్ముఖైరపి॥ ...}

౫౯॥ సుఖిన ఇతి॥యత్రసభాయాం నవస్సంగమో యేషాంతైర్నవసంగమైః
రతఏవత్రపాభరేణ పరాఙ్ముఖైః విముఖైరపి-గృహాణాంరత్నభిత్తిషు ప్రతి
మాసు తత్స్వం క్రాంతప్రతిబింబేషు పురోగ్రే భిముఖతాముపాగతైః-ప్రి
యాజనైః-కాంతాజనైః-సుఖినో భోగినః ప్రమదంహర్షం అబిభరుః - బి
భ్రతిస్మ-భృఞ్ధారణపోషణయోః ద్విర్భావే సజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చేతి ఝేర్జుస్-సా
దేశః - స్త్రీణాంవైముఖ్యేపి తత్ప్రతిబింబాభిముఖ్యాత్పుంసాం సుఖమేవ
స్త్రీణాంతు ఉభయథాపి శ్లిష్టమేవ-అత్ర వైముఖ్యేప్యాభిముఖ్యమితి విరోధ
స్య ప్రతిమాస్వితి నిరాసాద్విరోధాభాసోలంకారః। ....

మూ, ౫౮ { తృణ వాంఛయాముహురవాంచితాననాన్ని చ
యేషుయత్ర హరితాశ్మవేశ్మనామ్। రసనాగ్రలగ్న
కిరణాంకురాఞనోహరిణాః గృహీతకబలానివై
క్షత ॥ .... }

౫౮॥ తృణేతి॥ యత్రసభాయాం హరితాశ్మవేశ్మనాం మరకతగృహాణాం॥ గారుత్మతం మరకతమశ్మగర్భో హరిన్మణిరిత్యమరః-నిచయేషు సంఘేషు తృణవాంఛయా తృణాశయా ముహురవాంచితానననాన్ననితముఖాః-అత ఏవ రసనాగ్రేషులగ్నాః అంకురా ఇవ కిరణాః యేషాం తాన్ అత ఏవ గృహీతకబలాః-ఉపాత్తహరితతృణగ్రాసానివస్థితాః-హరిణాః-జనపక్షుత ఈక్షితవాః- ఈక్షు తెలరాజేక్ష ఆడజాడనామిత్యాట్‌క ఆటశ్చేతి వృద్ధిః అత్ర తృణవాంఛ్ఛయేతి హరిణానాం మరకతేషు తృణభ్రాంతే భ్రాంతిమదలంకారః తన్మూలా చేయం గృహీతకబలత్వోత్ప్రేక్షేతి సంకరః॥ ....

మూ, ౫౯ { విపులాలవాలభృతవారిదర్పణప్రతిమాగతైరభి
విరేజురాత్మభిః। యదుపాంతికేషు దధతో మహీరు
హస్సపలాశరాశిమివ మూలసంతతిమ్॥ .... }

౫౯॥ విపులేతి॥ యదుపాంతికేషు యస్యాః సభాయాః ఉపాంతికేషు సమీపేషు మహీరుహాః వృక్షాః విపులేష్వాలవాలేషు మూలజలాధారేషు॥ స్యాదాలవాలమావాలమిత్యమరః - భృతాని సంభృతాని వారీణ్యేవ దర్పణాస్తేషు ప్రతిమాం ప్రతిబింబంగతైః-ప్రతిబింబితైరిత్యర్థః-ఆత్మభిః స్వైః స్వమూర్తిభిరిత్యర్థః - సపలాశరాశిం సపత్రసంతతిమ్మూలసంతతిం దధత ఇవ దధానా ఇవాభివిరేజుః-స్వాలవాలేషు స్వప్రతిబింబైరధోముఖైః- మూలేష్వపి సపత్రా ఇవ-రేజురిత్యుత్ప్రేక్షా॥.......... ....

మూ, ౫౦ { ఉరగేంద్రమూర్ధరుహరత్నసన్నిధేర్ముహురున్నత
స్యరసైతైః పయోముచః। అభవద్యదంగణభువః
సముచ్ఛ్వసన్నవవాలవాయజమణిస్థలాంకురాః॥ }

౬౦॥ ఉరగేంద్రేతి॥ ఉరగేంద్రాణాం మూర్ధసు శిరస్సు రుహాణి రూఢాని ఇగుపధలక్షణః కః- తేషాం రత్నానాం సన్నిధేః సన్నిధానాత్ - ముహురున్నతస్యోదాయజాతస్యోన్నిద్రస్తదాతదోదితస్యేత్యర్థః-పయోముచో మేఘస్య రసితైః స్తనితైర్యదంగణభువో యస్యాః- ప్రాంగణప్రదేశాః-సముచ్ఛ్వ

సంతః- ప్రాదుర్భవంతోనవాః- ప్రత్యగ్రాః - వాలవాయజమణిశలాంకు
రాః- వైడూర్యమణిప్రరోహాయాసు తాఃతథోక్తాఃఅభవన్ - వైడూర్యం వాల
వాయజమిత్యమరః- వాలవాయో నామ వైడూర్యప్రభవో దేశవిశేషః-సుర
గేంద్రమూర్ధన్యరత్నాంకురైః సహోత్పాదిత మేఘస్వనైర్విదూరభూమి
రుద్భిన్నాంకురాభవతీతి ప్రసిద్ధిః-అత్రసమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనా నామోదాత్తాలం
కారభేదః * తదుదాత్తంభవేద్యత్ర సమృద్ధింవస్తువర్ణ్యతే ఇతిలక్షణాత్

మూ, ౪౯ { నలినీనిగూఢ సలిలాచయత్ర సాస్థలమిత్యధఃపతత్ |
యామసుయోధనే| అనిలాత్మజప్రహసనాకులాఖిల |
క్షితిపక్షయాగమనిమిత్తతాంయయౌ || .... }

౪౯|| నలినీతి || యత్రసభాయాంనిగూఢసలిలాదలచ్ఛన్నత్వాదదృశ్యసలి
లాసానలినీవర్తతఇతిశేషః-యానలినీసుష్ఠుయోధ్యతఇతిసుయోధనేక్షభా
షాయాంశాసియుధిదృశిధృషిమృషిభ్యోయుచ్ వక్తవ్యః-స్థలమితి భ్రాంత్యా
అధఃపతతిసతిఅనిలాత్మజస్యభీమసేనస్యప్రహసనేనాట్టహాసేనాకులానాం
క్షుభితానామఖిలక్షితిపానాం క్షయాగమేవినాశప్రాప్తౌనిమిత్తతాంయయి
యా నలినీదలచ్ఛన్నత్వాత్సుయోధనస్యజలేస్థలభ్రాంతిః- తయాతస్యపా
తస్తేనభీమస్య ప్రహాసస్తేనరాజ్ఞాంక్షోభస్తతస్తేషామ్మారణోరణః- ప్రవృ
త్త ఇతిపరంపరయాక్షయేకారణత్వం-గతేత్యర్థః - అత్ర సభావర్ణనాంగత
యాభీమసేనాదిచరితవర్ణనాదుదాత్తాలంకారః-లక్షణంచోక్తమ్|| ......

మూ, ౫౦ { హసితుంపరేణపరితఃపరిస్ఫురత్కరవాలకోమలరు
చావుపేక్షితైః|ఉదకమిత్యయత్రజలశంకయాజనె
ర్ముహురింద్రనీలభువిదూరమంబరమ్|| .... }

౫౦|| హసితుమితి||యత్ర సభాయాంపరితఃపరిస్ఫురంతీకరవాలకోమలాఅ
సిశ్యామారుచిర్యస్యాస్తస్యాంఇంద్రనీలభువిహసితుంపరేణజానతాన్యేనజ
నేనోపేక్షితైః- స్థలమేతత్ నజలమితి అనుపదిష్టైర్జనైర్యజ్ఞదర్శనా
ర్థమాగతజనైర్జలశంకయాజలభ్రాంత్యా ముహుర్మూరమంబ
రం - ఉదకమిత్యుద్ధృతం - అత్రేంద్రనీలస్థలేసాదృశ్యాత్సలిలభ్రాంతే
భ్రాంతిమదలంకారః||..

మూ, ౫౧ { అభితస్సవోర్థహరిపాండనౌరధాదమలాంశుమండ
లసముల్లసత్తనూ| అవతేరతుర్నయననందనౌన
భఃశశిభార్గవావుదయపర్వతాదివ||.............. }

౬౧॥ అభీతి ॥ అథానులేనాంశుమండలేన తేజఃపుంజేన సముల్లసంత్యో భాసమానేతస్మాద్ముకుటీయయోస్తానయోనన్దనా నేత్రానందకరౌ హరి పాండవౌ సదోభితః సభాభిముఖం అభితః పరిత ఇత్యాది నాద్వితీయా - రథాత్ శశిబాల్యౌ అనులేత్యాది విశేషణ విశిష్టౌ చంద్ర శుక్రౌ నభోభితో నభోభిముఖం ఉదయాఖ్యాత్ పర్వతాదుదయాచలాదివావతేరతుః- అవతీర్ణవంతౌ-తరతేర్లిట్ త్వాపలభజ త్రపశ్చేత్యేత్త్వాభ్యాసలోపౌ ఉపమా॥ ......

మూ, ౬౨ { తదలక్ష్యరత్నమయకుడ్యమాదరాదభిధాతరీత ఇ
తి ఇత్యథో నృపే। అమలాశ్మరశ్మిపటలావిభావితప్ర
తిహారం మావిశదసౌ సదశ్శ్మనైః॥ .... }

౬౨॥ తదితి॥ అథో రథావతరణానంతరం అసౌ హరిర్నృపే యుధిష్ఠిరే- ఆదరాదిత ఇత్యభిధాతరి సతి ఇతః - ఇతః ఆగమ్యతామిత్యభిదధానే సతీత్యర్థః-తత్పూర్వోక్తం అలక్ష్యరత్నమయకుడ్యం ప్రభాపటలవ్యాప్త్యా- అదృశ్యరత్నభిత్తికం- బహులేన సాంద్రేణాశ్మరశ్మిపటలేన మణిప్రభాపుంజేనావిభావిత ప్రతీహారం అలక్ష్యద్వారం* స్త్రీ ద్వాద్వారం ప్రతీహారఇత్యమరః-సదః సభాం శనైరావిశత్ - ప్రవిష్టవాన్ - అత్ర కుడ్య ప్రతీహారయోరలక్ష్యత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౬౩ { నవహాటకేష్టకచితం దదర్శ సః క్షితిపస్య వస్త్యమథత
త్ర సంసది। గగనస్పృశాం మణిరుచాంచయేనయత్స
దనాన్యదస్మయత నాకినామపి॥ .... }

౬౩॥ నవేతి ॥ అథ ప్రవేశానంతరం సహరిస్తత్ర సంసది సభాయాం నవహాటకేష్టకాభిః హిరణ్యేష్టకాభిశ్చితం రచితం * హిరణ్యం హేమహాటకమిత్యమరః ఇష్టకేషీకామాలానాం చితతూలభారిష్వితి హ్రస్వః - పక్వమృద్వికారవిశేష వాచకస్యేష్టకాశబ్దస్య తాదృశి సువర్ణవికారేపి వర్ణమబవముపచారాత్ప్రయోగః క్షితిపస్య యుధిష్ఠిరస్య వస్త్యం సదనం * నిశాంతవస్త్యసదనభవనేత్యమరః దదర్శ యత్ వస్త్యం గగనస్పృశాం ఉచ్చైః అభ్రంకషేణ మణిరుచాం రత్నప్రభానాంచ యేన సమూహేన నాకినాం దేవానాం అపి సదనాని అస్మయత అహసత్ స్మయతేరుత్పూర్వాత్ తత్ర లుజ్ అత్రాపి నృపసదనస్య సురసదనాధిక్యాసంబంధేపి తత్ సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౬౪ { ఉదయాద్రిమూర్ధ్ని యుగపచ్చకాసతోర్దిననా
థపూర్ణశశినోరసంభవామ్। రుచమాసనేఽచిరధా
మ్ని బిభ్రతావలఘున్యశన్యషదతాన్నృపాచ్యుతౌ }

౬౪॥ ఉదయాద్రీతి ॥ అథ నృపసదనదర్శనానంతరం ఉదయాద్రేః మూ
ర్ధ్ని శిఖరే యుగపచ్చకాసతోః - ప్రకాశమానయోః - చకాస్తేర్దీప్త్యర్థా
త్ లటః శత్రాదేశః - దిననాథపూర్ణశశినోః సూర్యపూర్ణచంద్రమసోః
అసంభవాం సంభవరహితాం తయోస్తథాభూతయోర్యుగపద్యోగా
దభూతపూర్వామిత్యర్థః - రుచం శోభాం బిభ్రతౌ నృపాచ్యుతావచిరధా
మ్ని ఉజ్జ్వల తేజసి - అలఘుని విపులే ఆసనే సింహాసనే న్యషదతాం ఉపవిష్టౌ సదే
ర్లుఙ్ పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః సదేరప్రతేరితి షత్వం అత్ర సంభావనయా
కర్ణపూర్ణేందుశోభాసంబంధోక్తేరసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః॥...

మూ, ౬౫ { సుతరాం సుఖేన సకలక్లమచ్ఛిదా సనిదాఘమంగమి
వ మాతరిశ్వనా। యదునందనేన తదుదన్వతః పయః
శశినేవ రాజకులమాప నందథుమ్ ॥ ... ... }

౬౫॥ సుతరామితి॥ తద్రాజకులం కురుకులం - సకలక్లమచ్ఛిదా సకలదుఃఖహా
రిణా యదునందనేన కృష్ణేన సనిదాఘం ససంతాపమంగం మాతరిశ్వనా - వా
యునేవ - ఉదకాన్యస్య సంతీతి ఉదన్వాన్ - ఉదధిః ఉదన్వానుదధౌ చేతి నిపా
తః - తస్య పయో జలం శశినేవ సుతరామత్యంతం § అవ్యయహూదామితి ఆమ్
ప్రత్యయః - సుఖేనాక్లేశేన నందథుం ఆనందమాప - స్యాదానందథురానందః ఇ
త్యమరః ట్వితోఽథుజితి అథుచ్ ప్రత్యయః మాలోపమా॥ ....

మూ, ౬౬ { అనవద్యవాద్యలయగామి కోమలం నవగీతమప్యన
వగీతతాం దధత్ । స్ఫుటసాత్త్వికాంగికమనృత్యదు
జ్జ్వలం సవిలాసలాసికవిలాసినీజనః॥ .. .. }

౬౬॥ అనవద్యేతి॥ సవిలాసో విలాసయుక్తో లాసికవిలాసినీజనః - నర్తకీజనః
సవిలాసలాసికవిలాసినీజనః * నర్తకీ లాసికే సమే ఇత్యమరః - అనవద్యమగ
ర్హ్యం యత్ వాద్యం వంశాదితస్య లయః - సామ్యం గీతస్య సమకాలత్వం త
ద్గామి ద్రుతవిలంబితాది వాద్యమానానువర్తీత్యర్థః * తాలః కాలః క్రియా
మానం లయః సామ్యమిత్యమరః - నవం గీతం యస్య తన్నవగీతం - తథాప్యనవగీ
తతాం నవగీతేతరతాం దధదితి విరోధే పిశబ్దః - అగర్హితత్వం దధదిత్యవిరోధా

త్ విరోధాభాసోలఙ్కారః*అవగీతస్తునిర్వాదేముహుర్వ్రత్యైపిగర్హితేఇతిపిశ్వః
సత్వమంతః కరణంతేననివృత్తంసాత్వికం(అంగంహస్తాది తేనసివృత్తమాం
గికం*నివృత్తేత్యంగసత్వాఖ్యాంద్వేత్రిష్వాంగికసాత్వికేఇత్యమరః- తేష్వ
టేయస్మిన్-తత్తథోక్తం- వాచికస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ - యథాహభగ
వాన్-భరతః-సామాన్యాభినయోనామజ్ఞేయోవాగంగసత్వజ-ఇతి॥ అతఏ
వాహ కాళిదాసోపి-అంగసత్వవచనాశ్రయంమిశ్రః-స్త్రీష్వనృత్తముపధా
యనర్శయన్నితి-కోమలం-మధురం-ఉజ్వల ముద్ధతం- నృత్యంచానృత్యత్ -
యథోక్తం-దశరూపకే - భావాశ్రయంతునృత్తంస్యాత్ నృత్యంతాలల
యాశ్రయమ్- ఆద్యం పదార్థాభినయోమార్గోదేశితథాపరమ్ - మధు
రోద్ధత భేదేనతద్ద్వయంద్వివిధంపునః-లాస్యతాండవరూపేణనాటకాద్యుప
కారకమితి॥ ....

మూ, ౬౭ { సకలేచతత్రనగరేహరౌగృహాన్ గతవత్యకాలమ
హమాదిదేశసః।సతతోత్సవంతదితినూనమున్మదో
రభసేనవిస్మృతమభూన్మహీభృతః॥ .... }

౬౭॥ సకలఇతి॥కించేతిచార్థః-సరాజాహరౌకృష్ణేగృహాన్- గతవతిసతి*
గృహాఃపుంసిచభూమ్న్యేవేత్యమరః- సకలేతత్రనగరేఇంద్రప్రస్థేఅకాలే
ప్రసిద్ధవసంతాద్యతిరిక్తకాలే-మహముత్సవం*మహఉద్ధవఉత్సవఇత్యమరః
ఆదిదేశఆజ్ఞాపయామాసనూనమత్రోత్ప్రేక్ష్యతేఉన్మదః-కృష్ణాగమనాదు
త్కటానందస్యమహీభృతోధర్మనందనస్యతన్నగరంసతతం ఉత్సవోయ
స్మిన్-తత్ సతతోత్సవమితి ఇత్యేతదిత్యర్థః-రభసేనత్వరయావిస్మృతమ
భూత్-అన్యథాకథంసకృతకరణోపదేశఇతిభావః॥ ....

మూ, ౬౮ { హరిరాకుమారమఖిలాభిధానవిత్స్వజనస్యవా
ర్తమయమన్వయుఙ్క్తసః। మహతీమపిశ్రియమవా
ప్యవిస్మయఃసుజనోనవిస్మరతిజాతుకించన॥ .... }

౬౮॥ హరిరితి॥కించేతిచార్థః- అఖిలానాంబంధూనామభిధానానినామా
నివేత్తీతి అఖిలాభిధానవిత్-సకలనామప్రపంచాభిజ్ఞశ్చ- నామరూపేవ్యా
కరవాణీతిశ్రుతేరితిభావః* ఆఖ్యాహ్వేఅభిధానంచనామధేయంచనామ
చేత్యమరః- అయంహరిః- కృష్ణఃకుమారేభ్యఆకుమారంకుమారమార భ్యేత్య
ర్థః*ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యభిధానాదవ్యయీభావః- స్వజనస్యబంధుజ

నస్యుఃబంధుస్వస్వజనాస్సమా ఇత్యమరః - వార్తమనామయంఆరోగ్యమి
త్యర్థః* వార్తంఫల్గున్యరోగేచేత్యమరః* బ్రాహ్మణం కుశలంపృచ్ఛేత్
క్షత్రబంధుమనామయమితిమనుస్మరణాదితి భావః-అస్యయుజ అపృచ్ఛత్
*ప్రశ్నేనుయోగః-పృచ్ఛాచేత్యమరః-యుజేః కర్తరిలఙ్ తథాహి-మహతీం
శ్రియంసంపదమవాప్యాపివిస్మయః నిరహంకారఃసుజనః-అత ఏవ జాతుక
దాచిదపికించనకిమపికర్తవ్యంనవిస్మరతి-సుజనఃకంసన్నాప్యహంకారంన
కరోతీతి భావః-సామాన్యేనవిశేషణసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ...

మూ॥ మర్త్యలోకదురవాపమవాప్తరసోదయంనవ
త్వమతిరక్తతయానుపదందధత్ । శ్రీపతిఃపతిరసా
వవనేశ్చపరస్పరం సంకథామృతమనేకమసిస్వ
దతామిభౌ॥ ....

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ - శిశుపాలవధే - మహాకావ్యే-
హస్తినాపురప్రవేశో నామ త్రయోదశస్సర్గః.

టీ॥ మర్త్యేతి॥ఉభౌ శ్రీపతిఃకృష్ణఃఅసావవనేఃపతిః ధర్మసుతశ్చపరస్ప
రంమర్త్యలోకేమనుష్యలోకేదురవాపందుర్లభంఆవాప్తరసోదయంప్రా
ప్తరసోత్కర్షంస్వాదుభవదిత్యర్థః - అతిరక్తతయా అతిస్నిగ్ధతయా
అనుపదమనుక్షణం ప్రతివాక్యంచ నూతనత్వమపూర్వతాం-దధత్ - అ
నేకంబహులంసంకథాసంభాషణం-చేదిరాజజరాసంధాదివధకార్యచింతా
రూపంతదేవామృతంతదసిస్వదతాంస్వాదితవంతౌ అకరః-స్వపరక్షూరికథా
నాం ప్రాయశోహిసుహృదస్సహవాసఇతి భావః-స్వాదయతేః ణౌచఙ్యుప
ధాయాహ్రస్వః సంకథామృతమితిరూపకాలంకారః - స్వాదనలింగాత్॥ అ
స్మిన్సర్గేకేమణిభూషణంవృత్తం - రన్భభరసహితౌచభనేమ్మణిభూషణ
మితిలక్షణాత్॥ ....

ఇతి శ్రీ పదవాక్యప్రమాణపారావారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే త్రయోదశస్సర్గః॥

మాఘకావ్యే సవ్యాఖ్యా చతుర్దశసర్గప్రారంభః.

మూ, ౧ { తంజగాదగిరముద్గిరన్నివస్నేహమాహితవికాస
యాదృశా। యజ్ఞకర్మణి మనస్సమాదధద్వాగ్వి
దాంవరమకల్పదో నృపః॥........ ....}

౧॥ తమితి॥ వదతీతివదః-పచాద్యచ్ కుత్సితస్యవదః కల్పదః గర్హ్యావాదీ-గర్హ్యే వాదీ కుకల్పదఇత్యమరః, రథవదయోశ్చేతికోః కాదేశః- సనభవతీత్యకల్పదః సాధువాదీనృపోయుధిష్ఠిరః - యజ్ఞకర్మణియజ్ఞానుష్ఠానే మనఃసమాదధత్- సమ్యగాదధానఃతదేవహృదినిధాయేత్యర్థః - ఆహితవికాసయా ఆనందకృతప్రసాదయాదృశాదృష్ట్యాస్నేహముద్గిరన్ద్రవమున్నివెత్యుత్ప్రేక్షా-దృష్టివికాసప్రకటితస్నేహఃసన్నిత్యర్థః- వాచోవిదంతీతివక్తుంవేత్తుంచజానంతీతివాగ్విదః-వాక్యకోవిదాఃక్వసత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్- తేషాంవరఃశ్రేష్ఠస్తంహరింగిరంజగాదబ్రువేరర్థగ్రహణాత్ - మహ్యాదిత్యాదినావదేర్ద్వికర్మకత్వం- అత్రోత్ప్రేక్షావృత్త్యనుప్రాసయోఃసంసృష్టిః అస్మిన్ సర్గేరథోద్ధతావృత్తం- రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్॥............ ....

మూ, ౨ { లజ్జతేనగదితః ప్రియంపరోవక్తురేవభవతిత్రపా
ధికా। వ్రీడమేతినతవప్రియంవదన్హ్రీమతాత్ర
భవతైవభూయతే॥ .. .. }

౨॥ గిరంజగాదేత్యుక్తంతామేవషడ్భిఃప్రపంచయతి॥ లజ్జతఇత్యాది- పరఃత్వదన్యఃకశ్చిత్పుమాన్-ప్రియంగదితః-ప్రియవాక్యముక్తఃస్తుతఃసన్నిత్యర్థః-గదిర్వహాదిత్వాద్ప్రధానేకర్మణిక్తః-అప్రధానేదుహాదీనామితివచనాత్ - నలజ్జతేతస్యోత్సేకిత్వాదితిభావః-కింతువక్తుః-స్తోతురేవాధికాత్రపాభవతి-భయాదినామిథ్యాస్తావకత్వాదితిభావః- ప్రకృతేతునైవమిత్యాహ-తవప్రియంవదన్-త్వాంస్తువన్నిత్యర్థః వ్రీడంనైతిఅనంతగుణాధారేత్వయియథార్థప్రియస్యామిథ్యాత్వాదితిభావః-కింత్వత్రభవతాపూజ్యేనహ్రీమతాభూయతేప్రత్యుతత్వమేవాత్రజిహ్రేషీత్యర్థః- మహతామనుత్సేకిత్వాదితిభావః-పూజ్యస్తత్రభవానితిసజ్జనః, ఇతరాభ్యోపిదృశ్యంతఇతిసార్వవిభక్తికస్త్రల్ క్వచుప్సుపేతిసమాసః॥...... ....

మూ, ౩ { తోషమేతి వితథైః స్తవైః పర స్త్వెచతస్స్యసులభాన్యపి రిభిః॥ అస్తినస్తుతివచోనృతంతవ స్తోత్ర యోగ్యన చ తేనతుష్యసి॥ .... }

౩॥ తోషమితి॥ పరస్త్వదన్యః వితథైరన్యైతైః స్తవైః స్తోత్రైః స్తవః స్తోత్రం స్తుతిర్నుతిరిత్యమరః తోషముత్సేక మేతితస్యపరస్య తేచమిథ్యాస్తవాః సులభాః గిరిభిః ప్రాణిభిః సులభాశ్చ అసంబద్ధప్రలాపానామనర్గళత్వాదితి భావః త్వయి తునైవమిత్యాహ-అస్తీతి-హేస్తోత్రయోగ్య స్తోత్రార్హ అనంతగుణాధారత్వాదితి భావః-అతఏవతవసంబంధి స్తుతివచోనృతంనాస్తి నచ తేన స్తుతివచసా నతుష్యసినోత్సేచసేచ గంభీరత్వాదితిభావః-అత్రశ్లోకద్వయేపి రుపాంతగాముపమానభూతాదాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః॥ ....

మూ, ౪ { బహ్వపిప్రియమయంతవబ్రువన్న వ్రజత్యనృత వాదితాంజనః సంభవంతియదదోషదూషితే సార్వసర్వగుణసంపదస్త్వయి॥ .... }

౪॥ బహ్వపీతి॥ అయంజనస్త్వయిమిత్యర్థః-తవబహుప్రియంబ్రువన్నపి దర్శనే అనృతవాదితాంమిథ్యావాదిత్వంన వ్రజతినగచ్ఛతికుతః హేసార్వసర్వహితకర్తః సర్వ పురుషాభ్యాం ణఢఞావితిణ ప్రత్యయః యస్మాత్ దోషదూషితోనభవతీత్యదోషదూషితః సర్వావగుణవర్జితే త్వయిసర్వగుణసంపదః-సంభవంతి- అనారోపితగుణవాదోభూయానపినమిథ్యేతి భావః- అత్రోత్తరవాక్యార్థేన పూర్వవాక్యార్థ సమర్థనాద్వాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ....

మూ, ౫ { సోవిభూతిరనుభావసంపదాం భూయసీతవయదాయతాయతి। ఏతదూఢగురుభారభారతంవర్షమద్యమవతర్ణ తేవశే॥ ...... }

౫॥ సేతి॥ హేఊఢగురుభారధృతమహాభారపిశ్వంభరత్వాదితిభావః-ఏతద్భరతస్యరాజ్ఞఇదంభారతంభారతాఖ్యంవర్షంహిమశైలసేతుమధ్యభూఖండం*స్యాద్వర్షస్త్రీలోకిధాత్ర్యంశేవత్సరేవర్షమస్త్రియామిత్యమరః- అద్యేదానీమాయతా యత్ బహూత్తరకాలంస్థిరంయథాతథేత్యర్థః ఉత్తరః కాలఆయతిరిత్యమరః-మమవశేఆయత్తతాయాంవర్తతఇతియావత్ *వశే ఆయత్తతాయాంచేతివిశ్వః తద్వశవర్తనం విధేయప్రాధాన్యాత్-స్త్రీలింగతా

త వానుభావసంపదాంసామర్థ్యాతిశయానాంభూయిసీఃభూతిర్మహామాకా ర్యమితి-యావత్ త్వ త్ప్రసాదలబ్ధమిదమైశ్వర్యమిత్యర్థః-అత్ర నిజైశ్వర్య స్య తదనుభావసంపదాంచా సంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౬ { సప్తతంతుమధిగంతుమిచ్ఛతః కురునుగ్రహమను
జ్ఞయామమ। మూలతాముపగతే ఖలుత్వయి ప్రాపి
ధర్మమయవృక్షతామయా॥ .... }

౬॥ తదేవం స్తుత్వాహరిమభిముఖీకృత్య కృత్యాంశమావేదయతి॥సప్తేతి॥సప్త తంతవఃసంస్థాయస్యతంసప్తతంతుంక్రతుం*సప్తతంతుర్మఖః క్రతురిత్యమ రః-అధిగంతుం ప్రాప్తుమిచ్ఛతోమమానుజ్ఞయానుజ్ఞాదానేనానుగ్రహంప్ర సాదంకురుసహాయంకుర్విత్యర్థః - సమర్థస్యకింమదనుగ్రహేణేత్యత్రా హ హేప్రభోత్వయి మూలతాంముఖ్య కారణతామంఘ్రిత్వంచోపగతే సతి-మయాధర్మమయవృక్షతాధర్మాత్మకవృక్షతాప్రాపిప్రాప్తా-ఆప్నోతేఃక ర్మణిలుజ్-ప్రాగపిత్వదనుగ్రహాద్దేవధర్మానుష్ఠానాదహంరాజోహమస్మీతిభా వః- అత్రనృపస్యధర్మవృక్షత్వేనహరేస్తన్మూలత్వేనచరూపణాత్ -సావ యవరూపకంతేనత్వదనుగ్రహఃసర్వథాప్రార్థనీయ ఇతితాత్పర్యంవ్యజ్యతే॥

మూ, ౭ { సంభృతోపకరణేననిర్మలాంకర్తుమిష్టిమభివాం
ఛతామయా। త్వంసమీరణఇవప్రతీక్షితఃకర్షకే
ణవలజాన్పుపూషతా॥ .... }

౭॥ సంభృతేతి॥ నిర్మలాంనిర్దోషాంఇష్టింయాగం యజేఃక్తిన్ స్త్రియాం క్తిన్ త్వవచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణంకర్తుమభివాంఛతా అతఏవసంభృ తోపకరణేనసంపాదితసాధనేనమయాత్వం వలజాన్ ధాన్యరాశీన్ వల జోధాన్యరాశిస్స్యాదితివైజయంతీ-పుపూషతా పవితుంశోధితుంనిష్పుసీకర్తుం ఇచ్ఛతా-పునాతేఃసన్నంతాల్లటఃశత్రాదేశఃసనిగ్రహగుహోశ్చేతిచ శారాదిట్ప్రతిషేధఃకర్షకేణకృషీవలేనసమీరణోవాయురివప్రతీక్షితః ప్రవాతేశూర్పాదినాధాన్యస్యోత్క్షేపేఃపవనంవినేవత్వాంవినాసంభృత సంభారేణాపిమయాయాగస్సమర్థ ఇతిభావః॥ ....

మూ, ౮ { వీతవిఘ్నమనఘేనభావితాసన్నిధిస్తవమఖేనమే
ధునా।కోపిహంతుమలమాస్థితోదయేవాసరశ్రియ
మశీతదీధితౌ॥ ....‥ .... }

౮॥ వీతవిఘ్నమితి॥ అధునాతవసన్నిధేఃసన్నిధానాత్ హేతోః-మేనామి నక్రతునాక్రత్వా-వీతవిఘ్నం వివిఘ్నం అనఘోననిర్దోషంయేణభావితా భవిష్యత ఇత్యర్థః॥ స్యసేచ్ సయుడిత్యాదినావాచిణ్వదిట్ వృద్ధిఃతథా అశీతదీధితౌ ఉష్ణాంశౌ వాస్తతోదయనోసతికో వాసరశ్రియందినశోభాంవిహాంతుమలంశక్తః-నకోపీత్యర్థః-అత్ర హరిమరీచిమాలినో ర్వాక్యభేదాత్ బింబప్రతిబింబతయాసన్నిహితత్వోదితత్వయోః సమానధర్మతయానిర్దేశా దృష్టాంతాలంకారః॥యత్ర వాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబత యోచ్యతే-సామాన్యధర్మో వాక్యద్వయేసదృష్టాంతోనిగద్యతఇతిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౯ { స్వాపతేయమధిగమ్యధర్మతఃపర్యపాలయమవీ
వృధంచయత్ ।తీర్థగామికరవై విధానతస్తజ్జుష
స్వజుహవానివానలే॥ .... }

౯॥ స్వాపతేయమితి॥యత్స్వపతేస్స్వామినిసాధుస్వాపతేయంవిత్తం॥ద్రవ్యంవిత్తంస్వాపతేయమిత్యమరః॥పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞ్-ధనమిత్యర్థః-తుత్రియస్యఃజితమితిశాస్త్రోక్తప్రకారాదిత్యర్థః-అధిగమ్యలబ్ధ్వాపర్యపాలయంచోరాదిభ్యస్స్వాధ్వరక్షంఅవీవృధమవర్ధయంచవృధోణౌచజిసన్వద్భావాభ్యాసేత్వదీర్ఘాశ్చఅథతత్ స్వాపతేయంవిధానతఃశాస్త్రోక్తవిధినా తీర్థగామిపాత్రగామికరవైకుర్యాం॥అలబ్ధమీహేద్ధర్మేణలబ్ధంయత్నేనపాలయేత్-పాలితంవర్ధయేన్నిత్యంవృద్ధంపాత్రేషు నిక్షిపేదితిస్మరణాత్-తచ్చపాత్రంత్వమేవేత్యాహ-జుషస్వసేవస్వసాక్షాద్దేవభుజే త్యేవేత్యర్థః- జుషీప్రీతిసేవనయోరితిధాతోర్లోట్-అనలేవాజుహవాని జుహువాంతస్మిఖనాపితవైవతత్ భోక్తృత్వాదితిభావః - జుహవాతేః సంప్రశ్నేలోట్ కలోట్లోమేనిరితిమేనిరాదేశః॥ ....

మూ, ౧౦ { పూర్వమంగజుహుధిత్వమేవవా స్నాతవత్యవ
భృథేతతస్త్వయి । సోమపాయిని భవిష్యతేమ
యావాంఛితోత్తమవితానయాజినా॥ .... }

౧౦॥ పూర్వమితి॥వాశబ్దఃపక్షాంతరంఅథవేత్యర్థః- హేఅంగహేకృష్ణ॥అంగసంబోధనార్థకాః॥స్యుఃప్యాట్పాడంగహేహైభో ఇత్యమరః- పూర్వంత్వమేవజుహుధియజస్వేత్యర్థః॥హుఝల్భ్యోహేర్ధిరితిహేర్ధిరాదేశః- సోమపాయినిత్వయిఅవభృథేదీక్షాంతకర్మణిక దీక్షాంతోవభృథోయజ్ఞఇ

త్యమరః-స్నాతవతి సతి తతోఽనంతరం మయా వాంఛితః ఉత్తమో వితానః రాజసూయాఖ్యః క్రతువిస్తారయోరస్త్రీ వితానం త్రిషు తుచ్ఛకే ఇత్యమరః తేన యజతీతి తద్యాజినా భవిష్యతే-భావే ల్ృట్- త్వయి ఇష్టవతి సతి పశ్చాదహం యక్ష్యే ఇత్యర్థః - అత్ర శ్లోకద్వయే హరేర్యాగాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౧౧ { కింవిధేయమనయా విధీయతాం త్వత్ప్రభావజిత
యార్థసంపదా । శాధి శాసక జగత్త్రయస్య మా
మాశ్రవోఽస్మి భవతస్సహానుజః॥ .... }

౧౧॥ కిమితి ॥ అథవా త్వత్ప్రసాదేన త్వదనుగ్రహేణ జితయా జయలబ్ధయా అనయా అర్థసంపదా ధనసంపదా కిం విధేయం కిం ను స్విత్ విధీయతాం త్వదర్థమేవ క్రియతాం అహం తు న స్వతంత్ర ఇత్యాహ హే జగత్త్రయస్య శాసక కిం పునః మమేతి భావః-మాం శాధి నియుంక్ష్వేత్యర్థః-శాసేర్లోట్ హుఝల్భ్యో హేర్ధిరితి ధ్యాదేశః సహానుజః-సానుజః సర్వోపసర్జనస్యేతి సహశబ్దస్య సభావవికల్పః- భవతః తవాశ్రవః విధేయోఽస్మి విధేయో వినయగ్రాహీ వచనే స్థిత ఆశ్రవ ఇత్యమరః- అత్రాఽనాశ్రవస్యాశ్రవత్వసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ఇహ దశశ్లోక్యాం దండ్యాచార్యమతేన ప్రియతరాఖ్యానాత్ ప్రేయోఽలంకారః- ప్రేయః ప్రియతరాఖ్యానమితి లక్షణాత్-అధునికాస్తు భావనిబంధనాత్ ప్రేయోఽలంకార ఇతి లక్షయంతి-న చోక్తిస్తత్ర తత్రోన్నేష్యతే చ॥ ....

మూ, ౧౨ { తం వదంతమితి విష్టరశ్రవాః శ్రావయన్నివ సమ
స్తభూభృతః। వ్యాజహార దశనాంశుమండలవ్యా
జహారశబలం దధద్వపుః॥ .... }

౧౨॥ తమితి॥ అథానంతరం విష్టరా ఇవ శ్రవసీ యస్య స విష్టరశ్రవాః విష్ణుర్నారాయణః కృష్ణో వైకుంఠో విష్టరశ్రవా ఇత్యమరః ఇతి ఇత్థం వదంతం నృపం-సమస్తభూభృతః సర్వాన్-నృపాన్-శ్రావయన్- దశనాంశుమండలమితి వ్యాజః అపదేశో యస్య తేన హారేణ ముక్తాహారేణ శబలం శబలాకారం వపుర్దధత్-వ్యాజహార వ్యాహృతవాన్-అత్ర దశనాంశుమండలస్య వ్యాజశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనాత్-అపహ్నవభేదః॥

మూ, ౧౩ { సాధితాఖిలనృపం మహన్మహస్సంప్రతి స్వనయసం
పదైవ తే। కింపరస్య సగుణస్సమశ్నుతే పథ్యవృత్తిర
పియస్యరోగితామ్। .... }

౧౩॥ యదుక్తం సాధితేత్యాదితత్రోత్తరమాహ॥ సాధితేతి॥ సంప్రతి హే హరే తే తవ మహన్మహస్తేజః స్వనయసంపదైవ నిజనీతిగుణసామగ్ర్యైవ సాధితాఖిలనృపం జితసమస్తరాజకం - న తు మదనుభావాదితి భావః - తథాహి - తథాహి పథ్యవృత్తిరన్నపానాదిక్రియా యస్య సోఽపి రోగితామారోగ్యం సమశ్నుతే యది ప్రాప్నోతి చేత్ సోఽపి తదారోగ్యమిత్యర్థః - పథ్యప్రయోక్తురా లింగితా - పరస్య భిషజో గుణః కిం నేత్యర్థః - అపథ్యవృత్తైరారోగ్యసాధనాసాధ్యత్వాద్భిషజో గుణో హి సహకారిమాత్ర మేధ్యాశిన స్తు న తదైత్యర్థః - స్వయం సమర్థః పరాధీనసిద్ధిరిత్యుపచార ఇతి భావః - దృష్టాంతాలంకారః సుగమః॥ ..

మూ, ౧౪ { కస్సు రాజసు వసత్సు తేషు రక్షకః క్రతుం యజతు రాజల
క్షణమ్। ఉద్ధృతౌ భవతి కస్య వా భువః శ్రీవరాహ
మపహాయ యోగ్యతా॥ .... }

౧౪॥ యదుక్తం ప్రార్థనాం గజాహ్వయే ధిత్వమేవేతత్రాహ॥ తదితి॥ తత్త్వమ్ అనుక్తరిత్యాత తైవాధికారిత్వాదిత్యర్థః - కుతః యతస్త్వం ప్రజారక్షణాదిగుణయోగాత్ - తేష్వేషు క్షత్రియేష్వనఘరాజనాదిత్య సమానేషు రక్షకః భవతీత్యపురః - స్థితేషు తేషు కస్త్వదన్యః క ఇత్యర్థః - రాజ్ఞః క్షత్రియస్య లక్షణం చిహ్నమసాధారణం క్రతుం రాజసూయమిత్యర్థః - యజతు నకోఽపీత్యర్థః - రాజా రాజసూయేన యజేత ఇతి రాజాధికారతా శ్రవణాత్ రాజత్వమేవేతి భావః - సంభావనాయాం లోట్ - అత్ర దృష్టాంతమాహ - భువ ఉద్ధృతౌ భూమేః - ఉద్ధరణే శ్రీమాన్వరాహస్తం శ్రీవరాహం ఆదివరాహం అపహాయ కస్య పుంసో యోగ్యతా సామర్థ్యం భవతి న కస్యాపీత్యర్థః - యోగాయ ప్రభవతీతి యోగ్యః తస్య యోగాఽర్హ ఇతియ ప్రత్యయః - అత్ర రాజవరాహయోర్వాక్యభేదేన ప్రతిబింబకరణాత్ దృష్టాంతాలంకారః॥..........................

మూ, ౧౫ { శాసనేఽపి గురుణి వ్యవస్థితం కృత్యవస్తుషు నియుంక్ష్వ కా
కామతః। త్వత్ప్రయోజనధనం ధనంజయాదస్య ప
శ ఇతి మాం చ మా పరాః॥ .... }

౧౫॥ యచ్చోక్తం సంభృతోపకరణేత్యాదినా తత్ర గృహీతగుణో(ఽ)స్మీత్యా

వ్యా॥ శాసనఇతి- గురుణి అతిమహ్యపి శాసనేనియోగేవ్యవస్థితం - త్వదాజ్ఞాకారిణమిత్యర్థః - మాంకృత్యవస్తుషుకర్తవ్యార్థేషుకామతోయథేచ్ఛంనియుజ్క్ష్వప్రేషయ-అనుచితమేతజ్జగన్నియంతరీతిర్జ్ఞాసంకోచం నివారయన్నాహ-త్వదితి-త్వత్ప్రయోజనమేవధనంయస్యతంత్వదర్థైకనిష్ఠమిత్యర్థఃమాంధనానిజయతీతిధనంజయోర్జునః క సంజ్ఞాయాంభృతృవృజిధారిసహితపిదమఃఇతిఖశ్ప్రత్యయేముమాగమః- తస్మాదపోన్యఃకృష్ణఇతిమావగాః మావేహాచనియోగసముచ్చయార్థశ్చకారః-అవపూర్వాద్దిణః మాజేలుఙ్ ఇణోగాలుఙీతిగాదేశః నమాఙ్యోగఇత్యట్ప్రతిషేధః-ఉభయోస్తథామైత్రీబంధాన్నరనారాయణాత్మకత్వాచ్చనావయోర్భేదప్రతిపత్తిః కార్యేత్యర్థః-తథాచతద్వదేవకర్మసునియోగేప్యసంకోచఉచితఇతిభావః - అతఏవానయోర్వాక్యార్థయోర్హేతుహేతుమద్భావాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః - సచకృష్ణయోర్భేదేఅభేదరూపాతిశయోక్తిమూలఇతిఅనయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ....

మూ, ౧౮ { యస్తవేహసవనేనభూపతిః కర్మకర్మకరవత్కరిష్యతి। తస్యనేష్యతివపుఃకబంధతాంబంధురేషజగతాంసుదర్శనః॥ .... }

౧౮॥ యచ్చోక్తంవీతవిఘ్నమిత్యాదితత్రాభయదానంప్రతిజానీతేయఇతి॥ యోభూపతిః తవేహాస్మిన్సవనేయజ్ఞేసవనంయజనేస్నానేసోమనిర్దలనేపిచేతివిశ్వః - కర్మకరవత్ భృత్యవత్ కర్మనకరిష్యతి - తస్యభూపతేః - వపుఃజగతాంబంధుః - క్షేమంకరత్వాదితిభావః- ఏషసుదర్శనోమచ్చక్రం శంభోర్లక్ష్మీపతేఃపాంచజన్యశ్చక్రంసుదర్శనమిత్యమరః- తస్యవపుఃకబంధతాంశిరఃశూన్యతాన్నేష్యతి ప్రాపయిష్యతి చక్రేణాస్యశిరశ్ఛేత్స్యామీత్యర్థః కబంధఃసలిలేప్రోక్తఃఅపమూర్ధకళేబరఇతివిశ్వః॥ అతోవిఘ్నశంకాపినకార్యేతిభావః- అత్రసుదర్శనేబంధుత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః॥ ....

మూ, ౧౯ { ఇత్యుదీరితగిరంనృపస్త్వయిశ్రేయసిస్థితవతిస్థిరామునః। సర్వసంపదితిశౌరిముక్తవానుద్వహన్ముదముదస్థితక్రతౌ॥ .... }

౧౯॥ ఇతీతి ॥ ఇత్థంఉదీరితగిరముపన్యస్తవాచంశౌరింహరింనృపోయుధిష్ఠి

రః త్వయి శ్రియస్యభ్యుదయోఽపచయే స్థితవతి సతి త్వయి తేఽనుకరణే సత్యా
ర్థః-మమసర్వసంపత్ స్థిరేత్యుక్తవాన్-ముదం ఉద్వహన్-సస్పృహోయసంప
త్త్యాస్సంతుష్యన్-క్రతౌ ఉపస్థితక్రతుంకర్తుం ఉద్యుక్తవాన్ ఉపక్రాంత
వానిత్యర్థః-తిష్ఠతేర్లుఙ్ సమవప్రవిభ్యస్స్థ ఇత్యాత్మనేపదం స్థా
ఘ్వోరిచ్చేతి సిచః కిత్త్వమికారశ్చ హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపః॥ ......

మూ, ౧౮ { ఆననేన శశినస్సకలాం దధద్దర్శనక్షుభితకామవిగ్ర
హః। అప్లుతస్సహిమశైలజలైరభూదష్టమూర్తిధ
రమూర్తిరష్టమీ ॥ .... }

౧౮॥ అథపంచత్రింశచ్ఛ్లోకైరనేకధాక్రతుం వర్ణయతి॥ ఆననేత్యాది॥ ఆ
ననేన శశినః-కలామివకలాం కాంతిం దధదితి నిదర్శనాలంకారః- శశిముఖ ఇ
త్యర్థః-అన్యత్ర శశిఖండధర ఇత్యర్థః - దర్శనేన జ్ఞానేన క్షుభితో నాశితో
కామవిగ్రహః కామ క్రోధాదయో యస్య సః-అన్యత్ర, దృష్టిపథ స్మరశరీరః-హిమశైలైః స
ద్యోజలైరాప్లుతః స్నాతః-అప్సు స్నాతీతి దీక్షాయాం స్నానవిధానాదితి భా
వః-అన్యత్ర శుభ్రోదకసిక్తః గంగాధర ఇత్యర్థః-సనృపః-అష్టానాంపూరణీ
అష్టమీ తస్య పూరణే డడితి డట్ప్రత్యయః నాంతాదసంఖ్యాదేర్మడితి మ
డాగమః తిథ్యాద్యస్త్రీతి ఙీప్ - అష్టానాంమూర్తీనాం సమాహారోఽష్ట
మూర్తి తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారే ద్విగురేకవచనం - నపుంసక
త్వంచ-తస్యధరో ధారయితా అష్టమూర్తిధరః-శివః తస్యమూర్తిరభూత్ -యజ్ఞ
దీక్షితోఽభూదిత్యర్థః తస్యాప్యాగమే శివమూర్తిత్వప్రసిద్ధేః- అత్ర ప్రకృ
తాప్రకృతయోః నృపశివయోః శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్ శ్లేషాలంకారః॥ ..

మూ, ౧౯ { తస్య సాంఖ్యపురుషేణ తుల్యతాం బిభ్రతస్స్వయ
మకుర్వతః క్రియాః। కర్తృతా తదుపలంభతోఽభ
వద్వృత్తిభాజి కరణే యథర్త్విజి ॥ .... }

౧౯॥ తస్యేతి॥ క్రియాః కర్మాణి హోమాదీని - అన్యత్ర పుణ్యాపుణ్యక
ర్మాణి-స్వయమకుర్వతోఽననుష్ఠితవతః-అన్యత్ర ఉదాసీనస్య-అత ఏవ సాం
ఖ్యపురుషేణ సాంఖ్యశాస్త్రోక్తేనాత్మనా తుల్యతాం- బిభ్రతస్తస్య రాజ్ఞః-
కరణే అంతఃకరణే యథా బుద్ధావివేత్యర్థః-ఋచా యజతీతి ఋత్విక్ యాజ
కః ఋత్విజో యాజకాశ్చ ఇత్యమరః ఋత్విగ్దధృగితి నిపాతః-తస్మిన్ వృ
త్తిభాజి హోమాదివ్యాపారం కుర్వతీత్యర్థః-అన్యత్ర పుణ్యాపాపకారిణి

సతి-తముపలంభతఃతస్యాఋత్విగ్వృత్తేరుపలంభాత్ మమేదమిత్యనుసంధా
నాదేవకర్తృతాక్రియానుష్ఠాతృత్వమభవత్ తథైవవిధిసాక్ష్యాదితిభావః-
అన్యత్రతమపలంభతస్తస్యాబుద్ధివృత్తేరుపలంభాత్ సాక్షిత్వే నానుసంధా
నాదేవకర్తృత్వమభవత్-స్వయంక్రియాభోగరహితోపిఆత్మాస్వధర్మిణ
స్యాబుద్ధేఃసన్నిధానాద్రక్తస్ఫటికవత్తథాభవతీత్యర్థః- ఉపమాలంకారః॥

మూ, ౨౦ { శబ్దితామనపశబ్దముచ్చకై ర్వాక్యలక్షణవిదోను
వాక్యయా । యాజ్యయా యజనకర్మిణో త్య
జన్ ద్రవ్యజాతమపదిశ్య దేవతామ్ ॥ .... }

౨౦॥ శబ్దితామితి॥ వాక్యలక్షణవిదోమీమాంసాదిశాస్త్రజ్ఞాః - యజనక
ర్మిణోయజనవ్యాపారవంతఃఋత్విజః-వ్రీహ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః- అ
నూచ్యతఇతిఅనువాక్యా-పురోనువాక్యా మనూచ్యయాజ్యయాజుహో
తీతిశ్రుతేః-సాచప్రశాస్తృపాఠ్యాతదభావే హోతృపాఠ్యాదేవతా
హ్వానీఋక్॥ ఋహలోర్ణ్యత్ ॥ చజోఃకుఘిణ్యతోరితికుత్వంశబ్దసంజ్ఞా
త్వాత్॥వచోశబ్దసంజ్ఞాయామితినప్రతిషేధః- ఉచ్చకైఃఅనపశబ్దంఅపశబ్ద
రహితం యథాతథా శబ్దితాం అభిహితాంమంత్రవర్ణేనోచ్చైః ప్ర
కాశితామిత్యర్థః - ఉచ్చైఃఋచాక్రియతే ఇతివిధానాత్-శబ్దసంశబ్ద
నెఇతిధాతోశ్చురాదికాత్కర్మణిక్తః-దేవతామింద్రాదికామపదిశ్యఉద్ది
శ్యద్రవ్యజాతంపశుపురోడాశాదిహవిస్సమూహం- ఇజ్యతే అనయేతియా
జ్యాహోతృపాఠ్యాయాగసాధనంఋక్-పూర్వవత్ణ్యత్ బహులగ్ర
హణాత్ కరణార్థతా॥యజయాచఋచప్రవచర్చశ్చేతికుత్వప్రతిషే
ధః-తయాఅత్యజన్- అయజన్నిత్యర్థః - దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగో
యాగఇతిలక్షణాత్ - సచత్యాగఃసామాన్యతఆహవనీయే-యజ్జుహోతితత్
దాహవనీయఇతిసామాన్యవిధానాదన్యత్రేత్యనుసంధేయః- ద్రవ్య
త్యాగస్యాధ్వర్యుమాత్రకర్తృకత్వేపి యాజ్యా పురోనువాక్యాద్వారా
హోతృప్రశాస్త్రోరపిసాహిత్యాదత్యజన్నితిబహుత్వవ్యపదేశః-తథాచ
మైత్రావరుణేనపురోనువాక్యయానూక్తాంయాంతత్ ప్రకాశితదేవతోద్దేశే
నాధ్వర్యుర్హోతృపఠితయా యాజ్యాంతేవషట్కారేణసోమాదికం హవిర
గ్నౌత్యజతీత్యర్థః-స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ... .

మూ, ౨౧ { సప్తభేదకరకల్పితస్వరంసామసామవిదసంగముజ్జ
గౌ।తత్ర సూనృతగిరశ్చ సూరయఃపుణ్యమృగ్యజు
షమధ్యగీషత ॥ .... }

౨౧॥ సప్తేతి ॥ తత్ర క్రతౌ సామాని వేత్తీతి సామవిదుద్గాతా సప్తభేదం సప్త
ప్రకారంయథాతథాకరేణహస్తేనకల్పితాః-సంపాదితాః-స్వరాఃక్రుష్టాద
యఃయస్యతత్ కరవిన్యాసభేదాభివ్యంజితసప్తస్వరమిత్యర్థః-క్రుష్టః ప్రథమః
ద్వితీయస్తృతీయశ్చతుర్థో మంద్రో నీచ ఇతిసప్తసామస్వరాః సామబృహ
ద్రథంతరాదికమసంగమస్ఖలితముజ్జగౌ ఉదగాయత్-కించ- సూనృతగిరః స
త్యవాచః*ప్రియంసత్యంచసూనృతమిత్యమరఃసూరయోవిద్వాంసో హోతా
ధ్వర్య్వాదయః-పుణ్యంశ్రేయస్కరం ఋచశ్చయజూంషిచతత్ ఋగ్య
జుషంఅగ్నిమీళఇషేత్వేత్యాదికం - ద్వంద్వైకవద్భావః| అచతురేత్యాది
నాద్వంద్వసమాసాంతః అధ్యగీషత అధ్యైషత ఇఙో గాఙ్ లుఙి విభాషా లు
ఙ్ లృఙోరితి గాఙాదేశః పక్షే కుటాదిత్వాత్ సిచః జిత్త్వే క్ఙితి ఘుమేత్యాదినా ఈ
త్వం-అత్ర సామసామేత్యాదినా వృత్త్యనుప్రాస భేదో ద్రష్టవ్యః॥........

మూ, ౨౨ { బద్ధదర్భమయకాంచిదామయా వీక్షితానియజ
మానజాయయా। శుష్మణిప్రణయనాదిసంస్కృ
తే తైర్హవీంషిజుహవాంబభూవిరే ॥ .... }

౨౨॥ బద్ధేతి ॥ బద్ధందర్భమయందర్భవికారం కాంచిదామరశనాగుణో
యస్యాస్తయాఅగ్నిగ్రంథి సన్నద్ధయా యోక్త్రయేత్యర్థః ఆశాసానా సౌమన
సమిత్యపరేణగార్హపత్యమూర్ధ్వజ్ఞుమాసీనాంపత్నీంసన్నహ్యేతిత్రిష్ఠం నీ
ంవాచయతీత్యేకే-మౌంజేన దామ్నా అన్యతరతః పాశేనయోక్త్రేణవే
త్యాపస్తంబవచనాత్ డాబుభాభ్యామన్యతరస్యామితిడాప్ ప్రత్యయఃయ
జమానోయష్టా యజ యజేః శానన్ యజేఃశానచ్ ప్రత్యయఃతస్యజాయ
యాపత్న్యావీక్షితానిదృష్టానిహవీంషిఆజ్యాని-పత్న్యవేక్షితఇత్యాజ్యస్యై
వపత్న్యవేక్షణలక్షణసంస్కారవిధానాత్ -అథవాతత్ప్రధానత్వాత్ సర్వే
షామాజ్యాదీనాంప్రాణభృన్న్యాయేన వివక్షితత్వాద్వ్యపదేశః-ప్రణయన
న్నామగార్హపత్యాదుద్ధృత్యాహవనీయాయతనసాదనం-ఆదిశబ్దాత్ పరి
స్తరణపరిధానసంమార్గాదిసంస్కారసంగ్రహః- తైఃప్రణయనాదిభిఃసంస్కృ
తే ఆహితాతిశయేశుష్మణి అగ్నౌ బర్హిశ్శుష్మా కృష్ణవర్త్మేత్యమరః త

త్రాప్యాహవనీయే జుహోతీతి చోద్యమానే సర్పిరాజ్యం ప్రతీయాదధ్వర్యుం కర్తారం జుహూం పాత్రం వ్యాపృతాయాగ్ ప్రవేశాహవనీయే ప్రధాన మితి న్యాయవచనాత్ - తైః ఋత్విగ్భిరగ్నౌ జుహవాంబభూవిరే-జుహోతేః కర్మణి లిట్ ॥ భీహ్రీభృహువాం శ్లువచ్చేతి వికల్పాదామ్ప్రత్యయః ద్విర్భావశ్చ అత్ర విషయస్య యోక్తృ స్యానుపాదానేన విషయిణః కాంచీగుణస్యైవ తత్ర భేదేన నిర్దేశాద్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిరలఙ్కారః అనుప్రాసేన సంసృష్టః॥..............................

మూ, ౨౩ { నాంజసా నిగదితం విభక్తిభిర్వ్యక్తిభిశ్చ నిఖిలాభిరా
గమే। తత్ర కర్మసు విపర్యణీనమన్మంత్రమూహ
కుశలాః ప్రయోగిణః॥ .... }

౨౩॥ నేతి॥ తత్ర తస్మిన్ కర్మణి యజ్ఞకర్మణి - అన్యథా ప్రసుతస్య శబ్దస్యాన్యథా లింగవచనాదిభేదేన విపరిణమనమూహః తత్ర కుశలాః - ప్రయోగో యేషామస్తీతి ప్రయోగిణః - ప్రయోక్తార ఋత్విజః - ఆగమే ఆమ్నాయే నిఖిలాభిర్విభక్తిభిః ప్రథమాదిసుబ్విభక్తిభిః - తిఙ్విభక్తిభిశ్చ విభక్తిగ్రహణం వచనోపలక్షణం - వ్యక్తిభిర్లింగైశ్చాంజసా ముఖతః నిగదితః పఠితః న భవత్యశక్యత్వాదితి నాంజసా నిగదితం ॥ అంజస ఉపసంఖ్యానమితి అలుక్ నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః - అథవా అంజసేతి తృతీయాంతప్రతిరూపకమవ్యయం తత్త్వార్థే * అంజసా తత్త్వతూర్ణయోరితి విశ్వః - అంజసా తత్త్వతో ముఖ్యవృత్త్యేత్యర్థః - అస్మిన్ పక్షే అనేకపద్యనియమః - తన్మంత్రం కర్మాంగం వేదవాక్యం విపర్యణీనమన్ విపరిణమయంతి స్మ ఉక్తవంత ఇత్యర్థః - విపరిపూర్వాత్ నము ధాతోః శౌచజిపన్త్వద్ధాతుక సన్యత ఇత్యభ్యాసస్యేత్వం ॥ దీర్ఘో లఘోరితి దీర్ఘః ॥ ఉపసర్గాదసమాసేపి ణోపదేశస్యేతి ణత్వం స్యోనంత ఇత్యాద్యుదాహార్యం - అత్ర నాంజసా నిగదితమిత్యస్య విశేషణగత్యా మంత్రవిపరిణమనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ...

మూ, ౨౪ { సంశయాయ దధతోః సరూపతాం దూరభిన్నఫల
యోః క్రియాం ప్రతి। శబ్దశాసనవిదస్సమాసయో
ర్విగ్రహం వ్యవసుః స్వరేణ తే॥ .... }

౨౪॥ సంశయాయేతి॥ సంశయాయ సందేహాయ త్వాదనాయ సరూపతాం సాదృశ్యం దధతోరుభయత్ర రూపసామ్యాదయం సః అయం న వేతి సంశయరూప

ర్వృతోరిత్యర్థః-యథేంద్రశత్రురిత్యత్రేంద్రస్యశత్రుః శాతయితా హంతేతి షష్ఠీత
త్పురుషః-ఉతేంద్రః శత్రుర్యస్యేతి బహువ్రీహిరితి సారూప్యాత్ సంశయితత్రా
ణియమే దోషమాహ-దూరేతి-క్రియాంప్రతి ప్రకృతకర్మతాం ప్రతితాముద్దిశ్యే
త్యర్థః-దూరభిన్నమత్యంతవిలక్షణంఫలంయయోస్తయోరర్థభేదాత్కర్మిణః
ఫలభేదం ప్రతిపాదయతోరిత్యర్థః- యథేంద్రశత్రురిత్యత్రైవషష్ఠీసమా
సేవృత్రస్యేంద్రహంతృత్వంబహువ్రీహౌతుతస్యేంద్రేణవధ్యత్వమితిఫ
లభేదఇతి భావః-సమాసయోరేవంవిధయోః ప్రసక్తయోః సతోరిత్యర్థః-
భావలక్షణసప్తమీ-శబ్దశాసనవిదః-శబ్దశాస్త్రజ్ఞాః-అన్యేషామనధికారాది
తిభావః- తేప్రకృతాఋత్విజఃస్వరేణతత్తత్సమాసవిహితస్వరవశేనవిగ్ర
హం-వాక్యేనసమాసార్థాభిధానంవ్యవసనునిశ్చిక్యుః- అస్మిన్స్వరేఽయం
సమాసః తత్రాయంవిగ్రహఇతిఅన్యతరపక్షావధారణంచక్రుః-యథేంద్ర
శత్రురిత్యత్రైవపూర్వపదాద్యుదాత్తత్వేనబహువ్రీహిసమాసనిశ్చయ
ఇంద్రఃశత్రుర్యస్యేతివిగ్రహావధారణమిత్యర్థః-వ్యవపూర్వాత్స్యస్యతేర్లి
ట్-ఆదేశఇత్యాత్వేద్విర్వచనాదికార్యే ఝుజుసాదేశః-అత్రసంశయజన
కత్వఫలభేదప్రతిపాదకత్వపదార్థయోర్విశేషణగత్యాస్వదిగ్న్యాయః
ప్రవర్తతేఇతిన్యాయేనవిగ్రహవ్యవసాయహేతుత్వేపదార్థహేతుకం
కావ్యలింగమలంకారః॥ ....

మూ, ౨౫ { లోలహేతిరసనాశతప్రభామండలేనలసతాహస
న్నివ। ప్రాజ్యమాజ్యమసకృద్వషట్కృతన్నిర్మలీ
మసమలీఢపావకః॥ .. .. }

౨౫॥ లోలేతి॥ లసతాప్రకాశమానేనలోలాశ్చలాహేతయోజ్వాలాఏవ
రసనారసజ్ఞాః * వహ్నేర్ద్వయోర్జ్వాలకీలావర్చిర్హేతిశ్శిఖాస్త్రి
యాంరసజ్ఞారసనాజిహ్వేతిచఅమరః-తాసాంశతానితేషాంప్రభామండలే
నహసన్నివేతిరూపకసంకీర్ణోత్ప్రేక్షా-పావకోవహ్నిః-వషట్కృతం-
వషట్కారేణత్యక్తంహుతమిత్యర్థః* హుతంత్రిషువషట్కృతమిత్యమరః-
నిర్మలీమసమమలినంశుద్ధమిత్యర్థః* మలీమసంతుమలినమిత్యమరః* జ్యో
త్స్నాతమిస్రేత్యాదినామలశబ్దాన్మత్వర్థేమసచ్ప్రత్యయాంతోనిపా
తః-ప్రాజ్యంప్రభూతమాజ్యమసకృదలీఢఆస్వాదయత్-లిహేఃస్వరితేత్త్వాత్
లఙితఙ్ క్ష హోఢఃఇతిఢత్వంఝషస్తథోర్ధోధఇతిధత్వంష్టుత్వేఢలోపదీర్ఘౌ

మూ, ౨౬ { తత్రమంత్రపవితంహవిఃక్రతావశ్నతోనవపురేవ
కేవలమ్వర్ణసంపదమతిస్ఫుటాందధన్నామచోజ్జ్వ
లమభూద్విభుర్జః॥ .... }

౨౬॥ తత్రేతి॥ తత్రక్రతౌ-మంత్రైరుత్పవనాదిమంత్రైఃపవితంపూ
తంశోధితమిత్యర్థఃక్షిప్రూజశ్చేతివికల్పాదిడాగమః-హవిరాజ్యాదికమశ్న
తోభుంజానస్య-అశ్నేఃభోజనార్థాల్లటఃశత్రాదేశః-హవీంషిభుజ్క్తఇతిహ
విర్భుజోగ్నేఃతస్యసంబంధిఅతిస్ఫుటాంఅతిభాస్వరాం-వర్ణసంపదంరూప
సమృద్ధిందధత్ - కేవలంపకం* కేవలంత్వేకకృత్స్నయోరితిశాశ్వతః- వపు
రేవోజ్జ్వలమోజిష్ఠంనాభూత్ కింతుఅతిస్ఫుటామతివ్యక్తార్థాంవర్ణసంప
దమక్షరసముదాయందధత్ *వర్ణోద్విజాదౌశుక్లాదౌస్తుతౌ వర్ణంతువా
క్షరఇత్యమరః - నామహవిర్భుగితినామధేయంచోజ్జ్వలంరూఢంఅభూత్ -
నిరంతర హవిర్భోజనాద్వపుఃపుష్టిమాపనామచార్థవదాసేదిత్యర్థః-అ
త్రభోజనస్యాశ్నతఇతివిశేషణగత్యాహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకా
వ్యలింగమ్॥ ....

మూ, ౨౭ { స్పర్శముష్ణముచితం దధచ్ఛిఖీయద్దదాహహవిర
మ్ఛుతన్న తత్ ।గంధతోపి హుతహవ్యసంభవాద్దే
హినామదహదోఘమంహసామ్॥ .... }

౨౭॥ స్పర్శమితి॥ఉచితంస్వాభావికంఉష్ణంఉష్ణాఖ్యంస్పర్శంస్పర్శనేం
ద్రియమాత్రగ్రాహ్యంగుణవిశేషందధత్ -దధానఃశిఖీఅగ్నిః-వ్రీహ్యాదిత్వా
దినిః - హవిరాజ్యాదికందదాహభస్మీచకారేతియత్ తదస్ఫుతంనఉష్ణస్ప
ర్శసహకృతస్యాగ్నేః-పార్థివద్రవ్యదహనశక్తేఃస్వాభావికత్వాదితిభా
వః-కుతఃహుతహవ్యసంభవాత్ హుతాజ్యాదిహవిర్జన్యాత్ -గంధతోగం
ధాదపిసాంక్రామికగుణాదపీత్యర్థః దేహినాంతంగంధంజిఘ్రతాం ప్రాణి
నామిత్యర్థః-అంహసాంపాపానామోఘసమూహమపీతిభావః-అదహ
త్ భస్మీకృతవాన్ నాశితవానిత్యర్థః-అదాహ్యదాహకస్యదాహ్యదాహ
నంనాశ్చర్యమితిభావః-అత్రోష్ణస్పర్శధారణస్యవిశేషణభావేనాస్యహవి
ర్దాహహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకంతావదేకంకావ్యలింగం-ఉత్తరా
ర్ధే-త్వంహసాంభస్మీభావ లక్షణ దాహవిరోధస్యనాశలక్షణయాసమా
ధానాద్విరోధాభాసోలంకారః-లక్ష్యస్యవాచ్యాభేదాధ్యవసాయమూలాతి

శయోక్తిప్రతిభోత్థాపితః-సఏవ అదాహ్యదాహకత్వరూపో వాక్యార్థీభూతః పూర్వోక్తపదార్థహేతుకకావ్యలింగసహకృతో హవిర్దహనాత్మ్యతత్వహేతురితి వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమన్యైః ప్రాధాన్యేనసంకీర్త్యతే॥...

మూ, ౨౮ {ఉన్నమన్ సపదిధూమ్రయన్ దిశః సాంద్రతాందధదధఃకృతాంబుదః। ద్యామియాయదహనస్యకేతనః కీర్తయన్నివదివౌకసాంప్రియమ్ ॥ ....}

౨౮॥ ఉన్నమన్నితి॥ సపది హోమాత్ క్షణఏవోన్నమన్ ఉద్గచ్ఛన్ - దిశో ధూమ్రయన్ ధూమ్రవర్ణాః కుర్వన్-సాంద్రతాం నీరంధ్రతాం దధత్ -అతఏవాధఃకృతాంబుదః శోభయావధీరితమేఘః మేఘోపరిగతశ్చ దహనస్యాగ్నేః కేతనః కేతుర్ధూమ ఇత్యర్థః-ద్యౌః ఓకో యేషాం తేషాం దివౌకసాం దేవానాం-పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః-అథవా దివమోకో యేషామితివిగ్రహః *దివంస్వర్గేఽంతరిక్షే చేతివిశ్వః-తేషాం ప్రియం ఇష్టం కీర్తయన్-కథయన్నివ కీర్తనహేతోరివ కీర్తనార్థమిత్యర్థః-అతఏవఫలోత్ప్రేక్షా-కీర్తయన్నితి § లక్షణహేత్వోఃక్రియాయా హేత్వర్థే లటః శత్రాదేశః-ద్యామంతరిక్షమియాయ ప్రాపఇణః లిట్ ॥ ....

మూ, ౨౯ {నిర్జితాఖిలమహార్ణవౌషధిస్యందసారమమృతం వవల్గిరే । నాకినఃకథమపి ప్రతీక్షితుం హూయమానమనలేపి షేహిరే॥ ....}

౨౯॥ నిర్జితేతి॥ నాకః స్వర్గోయేషామస్తీతి నాకినో దేవాః-అఖిలానాం మహార్ణవౌషధీనాం మహోదధిమథనసముద్భూతానాందివ్యౌషధిలతానాం - స్యందో మథనాన్నిస్స్రుతో రసస్తస్య సారో వృష్టాంశః అమృతమితి యావత్ -సనిర్జితో యేనతత్ అమృతాదపిస్వాదుతరమిత్యర్థః*అమృతం యజ్ఞశేషేస్యాత్ పీయూషే సలిలే ఘృతే ఇతి మేదినీ- అమృతం వవల్గిరే అభ్యవజహ్రుః వల్గభోజనే కర్తరి లిట్- తస్యామృతాధిక్యం వ్యనక్తి- అనలే హూయమానం దీయమానం తదమృతమితి శేషః - ప్రతీక్షితుం కథమపి విషేహిరే సోఢవంతః-హోమవిలంబం కథం చిదసహంతేత్యర్థః- తృష్ణాతు ప్రాగేవ జిఘృక్షుయతీతరసాతిశయోక్తిః-అత్ర హవిషోమృతమిత్యభేదోక్త్యాభేదేఽభేదరూపాతిశయోక్తిః తద్విశేషణపదార్థస్యవల్గనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభే

దః-తయా సంకీర్ణత్వే పరినివిభ్యస్సేవసితసయసివుసహసుట్ స్తుస్వఞ్జామితి షత్వమ్॥ ....

మూ, ౩౦ { తత్ర నిత్యవిహితోపహూతిషు ప్రోషితేషు పతిషు
ద్యుయోషితామ్। గుంఫితాశ్శిరసి వేణయోఽభవన్న
ప్రఫుల్లసురపాదపస్రజః॥ .... }

౩౦॥ తత్రేతి ॥ తత్ర క్రతౌ నిత్యవిహితోపహూతిషు కృతాహ్వానేషు పతిషు భర్తృషు ఇంద్రాదిషు ప్రోషితేషు ప్రవాసం గతేషు సత్సు వసేః కర్తరి క్తః వసతిక్షుధోరితీడాగమః - ద్యుయోషితాం స్వర్గస్త్రీణాం ఇంద్రాణ్యాదీనాం శిరసి వేణయో జటా ఏవ గుంఫితాః గ్రథితాః - ప్రఫుల్లాః వికసితాః సురపాదపస్రజః మందారమాలాః - గుంఫితాః నాభవన్ - అత్ర సురయోషితాం వేణ్యసంబంధేపి సంబంధోక్తేః స్రక్సంబంధేప్యసంబంధోక్తేశ్చ అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః - సంబంధే అసంబంధరూపా చాతిశయోక్తిః తాభ్యాం క్రతోరజస్రత్వం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ ......

మూ, ౩౧ { ప్రాశురాశుహవనీయమత్ర యత్తేన దీర్ఘమమ
రత్వమధ్వగుః-ఉద్ధతానధికమేధితౌజసో దానవాం
శ్చ విబుధా విజిగ్యిరే॥ .... }

౩౧॥ ప్రాశురితి॥ విబుధాః సురాః అత్ర క్రతౌ ఆశు క్షిప్రం హూయత ఇతి హవనీయం హవిః ఆజ్యాదికం ప్రాశుః ప్రాశితవంత ఇతి యత్ - అశభోజనే లిట్ - ద్విర్వచనాదికార్యే కృతే అత ఆదేరిత్యభ్యాసదీర్ఘః తేన హవిః ప్రాశనేన దీర్ఘం చిరభోగ్యమమరత్వం దేవత్వమధ్వగుః ప్రాపుః ఇణో గా లుఙీతి గాదేశః - కించ అధికమత్యంతమేధితౌజసో వర్ధితబలాస్సంతః - ఉద్ధతాన్ దృప్తాన్ దానవాన్ అసురాంశ్చ విజిగ్యిరే జితవంతః - విపూర్వాజ్జయతేః కర్తరి లిట్ విపరాభ్యాం జేరిత్యాత్మనేపదం - అత్ర విబుధానాం దీర్ఘామరత్వాసురవిజయత్వాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ఏధితౌజస్త్వస్య విశేషణగత్యా విజయహేతుత్వాత్ కావ్యలింగం తదుత్థాపితశ్చామరత్వప్రాప్త్యసురవిజయక్రియాసముచ్చయాత్ సముచ్చయాలంకార ఇతి సంకరః * గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతి స్మృతః॥ ....

మూ, ౩౨ { నాపచారమగమత్ క్వచిత్ క్రియాస్సర్వమత్ర స
మపాది సాధనమ్। అత్యశేరత పరస్పరంధియస్సత్రి
ణాన్నరపతేశ్చసంపదః॥ .... }

౩౨॥ నాపచారేతి॥ అత్ర క్రతౌ-క్వచిత్ కుత్రాపి క్రియాః - కర్మాణి అప
చారం లోపవిపర్యాసాదికోపపన్నా గమా-గమేర్లుఙ్ పుషాదిత్వాత్ చ్లేర
ఙాదేశః-అనపచారే హేతుమాహ-అత్ర సర్వం సాధనం సముపాదిసంపన్నం
పద్యతేః కర్తరి లుఙ్ క్సచిణ్ తేపదఇణ్ చిణ్ ప్రత్యయః-కర్మణి వా సంపాది
మిత్యర్థః, చిణ్ భావకర్మణోరితి చిణ్ ప్రత్యయః సాధనసంపత్తిమేవవ్య
నక్తి-సత్రం యజ్ఞతంత్రం ఏషామస్తీతి సత్రిణాం ఋత్విజాం * సత్రమా
చ్ఛాదనే యజ్ఞ ఇత్యమరః-ధియః ఉత్తరోత్తరప్రయోగ విజ్ఞానాని-తముక్తం అ
చతుర్థాత్ కర్మణోభిసమీక్ష్యతే దం కరిష్యామీదం కరిష్యామీతి- తథాన
రపతేః రాజ్ఞః సంపదః-పదార్థసమృద్ధయశ్చ పరస్పరం అత్యశేరత అతిశయి
తవత్యః-ఉభయోర్వ్యతిసమగ్రా ఇత్యర్థః-జ్ఞానద్రవ్యైహి క్రియాసాధనే-
తత్సంపన్నస్య కుతః క్రియాపచార ఇతి భావః-అత్రానపచారవాక్యార్థస్య
సాధనసంపత్తివాక్యార్థ హేతుకత్వాత్ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం త
చ్చ పరస్పరాతిశయక్రియారూపధర్మసామ్యగమ్యోపమయా కేవలప్రకృతధీసం
పద్గోచరయా తుల్యయోగితయోజ్జీవితమిత్యనయోరంగాంగితయా సంకరః॥

మూ, ౩౩ { దక్షిణీయమధిగమ్య పఙ్క్తిశః పఙ్క్తిపావనమథ ద్విజ
వ్రజమ్। దక్షిణః క్షితిపతిర్వ్యశిశ్రణద్దక్షిణాస్సవని
రాజసూయికీః॥ ... ... }

౩౩॥ దక్షిణీయమితి॥ అథానంతరం-దక్షిణః ఔదార్యవాన్ *దక్షిణే సరలోదా
రావిత్యమరః-క్షితిపతిః రాజా-దక్షిణామర్హతీతి దక్షిణీయః దక్షిణార్హః *దక్షి
ణీయో దక్షిణార్హస్తత్ర దక్షిణ్య ఇత్యపీత్యమరః కడంగర దక్షిణాచ్ఛ చేతి
ఛప్రత్యయః-తం పఙ్క్తేః-స్వాధిష్ఠితాయాః- పావనం పావయితారం పావ
యతేః-కర్తరి ల్యుట్-ద్విజవ్రజం ఋత్విగ్వర్గమిత్యర్థః - పఙ్క్తిశః-పఙ్
క్త్యనుసారేణ అధిగమ్య ప్రాప్య సవని రాజసూయస్య దక్షిణాః రాజసూయ
కీః- రాజసూయకాణ్డోక్తా ఇత్యర్థః, తస్య చ దక్షిణా యజ్ఞాఖ్యేభ్య ఇతి ఠక్ త
స్యేకాదేశ్క్షటిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ దక్షిణా యజ్ఞదేయాని గోహిరణ్యాదీని
*యజ్ఞదేయే తు దక్షిణేత్యమరః అత్ర దక్షిణాశబ్దః స్ఫుటార్థః- రాజసూయికీ
రితి దక్షిణార్ధ ఎవతకోః ధానాత్ వ్యశిశ్రణత్ విశ్రాణయతిస్మ వితీర్ణవాని
త్యర్థః *విశ్రాణనం వితరణమిత్యమరః-శ్రణ దానే ఇతి ధాతోర్లుఙ్ ణౌ చఙ్
చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః వృత్త్యనుప్రాసోలంకారః॥ ....

మూ, ౩౪ { వారిపూర్వమఖిలాసు సత్క్రియాలబ్ధ శుద్ధిషు ధ
నానిబీజవత్। భావివిభ్రతిఫలంమహద్ద్విజక్షేత్ర
భూమిషు నరాధిపోఽవపత్॥ .... }

౩౪॥ వారీతి॥నరాధిపో రాజా - సత్క్రియాభిఃనిషేకాదిసంస్కారైః కర్ష
ణాదిసంస్కారైశ్చలబ్ధా శుద్ధిఃనిర్దోషతాయాభిస్తాసుఅఖిలాసు-ద్విజాఏవక్షే
త్రభూమయః-కేదారభూమయఃతాసు* క్షేత్రం గెహెపురెదెహెకె దారె
యోనిభార్యయోరితివైజయంతీ-భావిభవిష్యత్-మహత్ఫలం-స్వర్గాదికం
ధాన్యాదికంచ బిభ్రతిబిభ్రంతిబిభ్రాణానీత్యర్థః॥వానపుంసకస్యేతి వికల్పా
న్నుమాగమప్రతిషేధః-ధనానిబీజవత్-బీజైస్తుల్యం వారిపూర్వముదక
దానపూర్వకమవపత్-ఉప్తవాన్-దత్తవానిత్యర్థః - అత్ర బీజవదిత్యు
పమాయాతేనతుల్యమితితుల్యార్థేవతేర్విధానాత్ తథాప్యానాప్రక్రియా
యోగాత్ ద్విజక్షేత్రేతి రూపకసమాసో నోపమితసమాసః - కింతురూపక
స్యాంగముపమాతదుత్థాపితత్వాదితిసంకరః॥ ....

మూ, ౩౫ { కిన్నచిత్రమధివేదిభూపతేర్దక్షయా ద్విజగణా
నపూయిత। రాజతఃపుపువిరేనిరేనసఃప్రాప్యతే
పినులంప్రతిగ్రహమ్॥ .... }

౩౫॥ కిమితి॥భూపతిరధివేది వేద్యాంమహావేద్యామిత్యర్థః- విభక్త్యర్థే
వ్యయీభావః ద్విజగణాన్ఋత్విగ్గణాన్-దక్షయా దక్షిణాప్రతిగ్రహేణదక్షి
ణాంకుర్వన్-ప్రతిగ్రాహయన్నిత్యర్థః- తేదక్షంతదక్షిణాంప్రతిగృహ్యేతి
శ్రుతిదర్శనాత్-దక్షనైపుణ్యఇధాతోర్ణ్యంతాల్లటఃశత్రాదేశః- అతఏవని
ష్ఠాతి దక్షతేచాపినైపుణ్యనిపుణేత్యపీతిభట్టమల్లః- అపూయతపూతో భవది
తియత్ కర్మకర్తరిలుఙ్ తత్ కిన్నుచిత్రం దాతాపూతఇతినచిత్రమిత్యర్థః-కింతు
ప్రతిగ్రహీతాపిపూతఇతిచిత్రమిత్యాహ- తేద్విజగణాఅపినిరేనసోనిష్పాపాత్
రాజతోగాఙ్గ్యశ్చ పంచమ్యాస్తసిల్ -విపులంశుద్ధంప్రతిగ్రహం-ప్రాప్యపుపు
విరే స్వగృతాభభూపుః విశుద్ధాచ్చప్రతిగ్రహాఇతిఅభ్యనుజ్ఞానాదితిభావః-అ
త్రాపిపూయాఖః కర్మకర్తర్యేవలిట్- ప్రతిగ్రహీతాపిశుద్ధఇతివిరోధఃసఏవవా
క్యార్థీభూతశ్చిత్రత్వనిషేధహేతురితివిరోధవాక్యార్థహేతుక కావ్య
లింగయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ....

మూ, ౩౮ { సస్వహస్తకృతచిహ్న శాసనః పాకశాసనసమా
నశాసనః।ఆశ శాంకతపనార్ణవస్థితే విప్రసాద
కృతభూరభూద్భువః॥........ ....}

౩౮॥ సఇతి॥ పాకో నామ కోపి దైత్యః తస్య శాసకో హంతా పాకశా
సనః ఇంద్రః తేన సమానశాసనః తుల్యాజ్ఞ ఇత్యర్థః స రాజా స్వహస్తేన కృ
తం-లిఖితం-చిహ్నం స్వనామలేఖాదిలాంఛనం యేషు తాని శాసనాని శాసనప
త్రాణి యస్య సః కర్తృస్వహస్తలేఖాంకితశాసనస్సన్నిత్యర్థః-ఆశశాంకతపనార్ణ
వస్థితేః-శశాంకతపనార్ణవానాం స్థితిమభివ్యాప్య ఆకల్పమిత్యర్థః-అభి
విధావాఙ్ ॥ ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరితి వికల్పాదసమాసః-భువాయసభూర్వ్యూదే
యభూమీః-విప్రసాత్-విప్రాధీనాః॥ దేయే త్రా చేతి చకారాత్సాతిప్రత్య
యః-అకృతకృతవాన్-దత్తవానిత్యర్థః-కృఞో లుఙి తఙ్ ॥ ఉశ్చేతి సిచః కి
త్త్వే ॥ హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపో గుణాభావశ్చ-పాకశాసన ఇత్యుపమా
ను ప్రాసయోః సంసృష్టిః॥.... ....

మూ; ౩౯ { శుద్ధమశ్రుతివిరోధిబిభ్రతం శాస్త్రముజ్జ్వలమవ
ర్ణసంకరైః। పుస్తకైస్సమమసౌ గణమ్మహా
వాచ్యమానమశృణోద్ద్విజన్మనామ్ ॥..........}

౩౯॥ శుద్ధమితి॥ అసౌ నృపః శుద్ధమాచారపూతం-అన్యత్ర విభక్తివిపరిణామే
న శుద్ధైరకలంకైః-శ్రుతివిరోధి వేదవిరుద్ధం న భవతీత్యశ్రుతివిరోధి శాస్త్రం
బిభ్రతం-ఆత్మని ధారయంతం సకలవైదికశాస్త్రాభిజ్ఞమిత్యర్థః॥ నాభ్య
స్తాచ్ఛతురితి నుమ్ప్రతిషేధః అన్యత్ర నివ్యాకురరూపేణ శాస్త్రం బిభ్రద్భిః
ఉజ్జ్వలం వేషేణ బ్రహ్మవర్చసేన దేదీప్యమానం అన్యత్ర పట్టసూత్రాదినాశో
భమానైః ముహుః వాచ్యమానమనుమేవం గుణ ఇతి తఙ్ జైసుచ్యమానం గణ
త్రైవార్ణవిలిఖ్యాయనుసావితి నామతః కీర్త్యమానం- అన్యత్ర వాచ్యమానై
ద్విజగణేన వ్యాఖ్యాయమానైరిత్యర్థః వచెశ్చేరాదికాత్కర్మణిలటః
శానజా దేశః॥ సార్వధాతుకే యగితి యక్ ద్విజన్మనాం బ్రాహ్మణానాం గణంఅ
వర్ణసంకరైరసంకీర్ణాతుసైః-అన్యత్ర జాతిసంకరరహితమితి విపరిణామః-పు
స్తకైః సమం పుస్తకస్థైః శ్శ్యాస్త్రైస్సహ అశృణోత్ -దానకాలే ప్రత్యేకం బ్రా
హ్మణానాం గుణార్గోత్రాణి శ్చశ్రుతవానిత్యర్థః- ముఖస్థవిద్యానామపి పుస్తక
ధారణం విద్వల్లక్షణత్వేనోక్తమిత్యదోషః. అత్ర పుస్తకైః సమం ద్విజగణం అ

శృణోదితి సంబంధిభేదభిన్నయోః శ్రవణయోరభేదాధ్యవసాయాత్ భేదేఽభేదరూపాతిశయోక్తిః చమత్కారిణీ ద్వయానాం ప్రకృతత్వాత్-పుస్తకానీవ ద్విజాతిని వైవక్షిణోపమానోపమేయభావపర్యవసాయినీ శ్లేషసంకీర్ణా సహోక్తిరలంకారః*సహార్థేనాన్వయోయత్ర భ పేదతిశయోక్తితః కల్పితౌపమ్యపర్యంతాసా సహోక్తిరిహేష్యతే ఇతిలక్షణాత్ కేచిత్ పుస్తకైః సమం వాచ్యమానమితియోజయిత్వా పుస్తకేషు ద్విజగణా లేఖ్యాఖ్యాలిఖ్య వ్యాఖ్యాయమానమితి వ్యాచక్షతే-తైః పుస్తకేషు శాస్త్రాభరణా సంభవాదవర్ణసంకరైరితిశ్లిష్టవిశేషణావగతశ్లేషప్రక్రమ భంగః - పుస్తకానాం వాచనకరణత్వాత్సహార్థశబ్ద వైయర్థ్యముక్త సహోక్త్యలంకారభ్రంశశ్చేతి ఏవమాదయో దోషాదుస్తరా ఇత్యలం విస్తరేణ॥ ....

మూ, ౩౭ { తత్ప్రణీతమనసాముపేయుషాం ద్రష్టుమాహవనమగ్రజన్మనామ్। ఆతిథేయమనివారితాతిథిః కర్తుమాశ్రమగురుస్స నాశ్రమత్॥ .... }

౩౭॥ తదితి॥ అనివారితాః అప్రత్యాఖ్యాతా అతిథయో యేనసః- ఆశ్రమాణాం బ్రహ్మచర్యాదీనాం గురుర్నియంతా స రాజా ఆసమంతాజ్జుహోత్యస్మిన్నిత్యాహవనం యాగం జుహోతేః ల్యుట్-ద్రష్టుముపేయుషామాగతానాం అతఏవ ప్రణీతమనసాం సత్క్రమదర్శనాత్ హృష్టచిత్తానాం అగ్రజన్మనాం-అతిథిషు సాధ్వాతిథేయమతిథి సత్కారం పథ్యతిథీత్యాదినా ఢఞ్ ప్రత్యయః-కర్తుం నాశ్రమత్-న శ్రాంతః - శ్రామ్యతేః పుషాదిత్వాల్లుఙి చ్లేరఙాదేశః - అత్రానివారితాతిథిత్వస్య విశేషణగత్యా శ్రమనిషేధహేతుత్వాత్కావ్యలింగం పదనుప్రాసేన సంసృజ్యతే॥ ....

మూ, ౩౮ { మృగ్యమాణమపి యన్న రాసదం భూరిసారముపనీయ తత్స్వయమ్। ఆస తావదవసరకాంక్షిణో బహిస్తస్య రత్నముపదీకృతం నృపైః॥..... .... }

౩౮॥ మృగ్యమాణమితి॥ యత్ రత్నం మృగ్యమాణం అన్విష్యమాణమపి మరాసదం దుర్లభం-భూరిసారం మహాసారం ఉపదీకృతముపాయనీకృతం-మనసాతథా సంకల్పితమిత్యర్థః*ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపదేత్యమరః-తద్రత్నం శ్రేష్ఠవస్తు* రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేమణావపీతివిశ్వః-నృపాః స్వయముపనీయ తస్య రాజ్ఞః అవసరకాంక్షిణః సేవాసమయం ప్రతీక్షమాణాః

బహిరాసతస్థితాఇత్యైశ్వర్యాతిశయోక్తిః- అత్రరత్నే ఉపదాత్వస్యారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః॥......... ....

మూ, ౪౦ { ఏక ఏవ వసు యద్దదౌ నృపస్తత్సమాపకమతర్క్యత
క్రతోః । త్యాగశాలిని తపస్సుతే యయుస్సర్వపా
ర్థివధనాన్యపక్షయమ్ ॥ ... . }

౪౦॥ ఏక ఇతి॥ ఏక ఏవ నృపోయద్వసు ధనం దదౌ-ఉపాయనత్వేనేతి భావః-తద్ధనమేవ క్రతోః సమాపకం సంపూరకం-అతర్క్యత-దక్షిణాదానాది క్రతువ్యయపర్యాప్తతయా తర్కితమిత్యర్థః- తపస్సుతే ధర్మపుత్రే త్యాగశాలిని సతి సర్వపార్థివధనాన్యపక్షయం వ్యయం యయుః- అత్రైకపార్థివధనస్య క్రతుసమాపకత్వాసంబంధేపి సంబంధోక్తే సర్వపార్థివధనానాం చక్షయాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః-తయోశ్చసాపేక్షత్వాత్సజాతీయసంకరః॥

మూ, ౪౧ { ప్రీతిరస్యదదతోభవత్తథాయేన తత్ప్రియచికీర్షవో
నృపాః। స్పర్శితైరధికమాగమన్ముదమాదివేశ్మని
హితైరుపాయనైః॥...... .... }

౪౧॥ ప్రీతిరితి॥ దదతోదానంకుర్వతోస్యరాజ్ఞస్తథా తేనైవప్రకారేణ రాజోపాయనానాం అర్థిసాత్కరణేనైవ ప్రీతిరాసీత్ నతుకోశగృహార్పణేనేత్యర్థః-కుతః యేనకారణేన తస్యరాజ్ఞః ప్రియంచికీర్షవః ప్రియంకర్తుమిచ్ఛవః § మధుపిపాసుప్రభృతిత్వాద్ద్వితీయాసమాసః నృపాః స్పర్శితైః అర్థిభ్యః ప్రతిపాదితైః స్పర్శనం ప్రతిపాదనమిత్యమరః ఉపాయనైరుపహారైరధికంయథాతథాముదమాగమన్ప్రాప్తాః - తత్రైవప్రభుప్రీతిసిద్ధేః స్వోపాయనానాం సద్వినియోగలాభాచ్చేతి భావః అధివేశ్మ వేశ్మని నిహితైర్ముదం నాగమన్ తదోక్తప్రయోజనాసిద్ధేరితి భావః యేనైవ రాజ్ఞామ్మోదః స్వస్యచ మహాన్ ధర్మలాభః తేనోపాయనానామర్థిసాత్కరణాదేవ రాజ్ఞః ప్రీతిరాసీత్-న కోశగృహార్పణాదిత్యర్థః అతఏవదానసంగ్రహయోః ప్రసక్తాయాః ప్రీతేః సంగ్రహపరిహారేణ దానఏవనియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః ఏకస్యానేకప్రాప్తావేకత్ర నియమనం పరిసంఖ్యేతిలక్షణాత్-ఏతేన సర్వస్వదానంవ్యజ్యతేఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ . ...

మూ, ౪౨ { యంలఘున్యపిలఘూకృతాహితః శిష్యభూతనశిప
త్సకర్మణి। సప్రహన్నృపతిభిర్నృపోపరైర
రవేణదదృశేతరామసౌ॥ .... }

౪౨॥ యమితి॥ లఘూకృతా అల్పీకృతా అహితాః శత్రవో యేన సః - సరాజా శిష్యం శిష్యం శిష్యభూతం౯ భూతం త్వాదౌ పిశాచాదౌ న్యాయే సత్యోపమానమేవాదినా శిష్యః సుప్సుపేతి సమాసః- యం నృపం లఘుస్యపి యుజ్ఞియపశుత్వేనాదికర్మణి - శిషత్ ఆజ్ఞాపిత వాక్యే సతి శాస్త్రే త్వభ్యశ్చైశ్చైరజాజ్ఞాః శాసనం నజహాగ్రోరితీ కారః- అన్సోకమర్మకరో నృపః- అపరైస్తత్త్వోర్నైః నృపతిభిః స్పృహాం అహో సన్మానఇతి సాభిలాషం గౌరవేణ ధన్యోయమిత్యాదరేణ స్పృహితతరాం- అతిశయేన దృష్టః- కృశేః కర్మణి లిట్ జస్ప్రైతితరప్రత్యయః ఏకకి మేత్ త్వ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షే ఇత్యామ్ ప్రత్యయః తత్తత్త్వప్రభక్తిస్త్వవ్యయసంజ్ఞా- అత్ర కర్మకరస్య నృపస్యేతరనృపకర్తృక స్పృహావిశిష్టదర్శనకర్మత్వాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తయా రాజ్ఞో నిరంకుశాజ్ఞత్వం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ ....

మూ, ౪౩ {ఆద్యకోలతులితాం ప్రకంపనైరగ్నకంపితతరాం మహాగురు నిర్భృగాత్మని। వాచిరోపితవతామునా మహీం రాజకాయపి పయావిభేజిరే॥.......... ....}

౪౩॥ ఆద్యేతి॥ ఆద్యః కోలః ఆదివరాహః* వరాహస్సూకరో ఘృష్టిః కోలః పోత్రీ కిరః కిటిరిత్యమరః- తేన తులితాం కల్పాదావుద్ధృతాం- తథాపి ప్రకంపనైః- ప్రకృష్టైర్భక్తిహిరణ్యాక్షప్రముఖైః ముహుః కంపితాం తైరభితాం మహీం- అనిర్భృగాత్మని అనేవం రూపాయాం కేనాప్యకంపితాయామశిథిలితాయాం వాచి రోపితవతా స్థాపితవతా స్థిరాధారారోపణేన స్థిరీకుర్వతేత్యర్థః- అమునా రాజ్ఞా - రాజకాయ రాజ్ఞాం సమూహాయ గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్ ప్రత్యయః విపక్షాః- దేశాః* నీవృజ్జనపదో దేశః పయాతూపవర్తనమిత్యమరః- విభేజిరే- అన్వాయమితి విభక్తాః- ప్రాక్ విజయోద్ధృతాన్ రాజ్ఞః పునః పదేషు స్థాపయామాసేత్యర్థః- అత్రాదివరాహేణానుద్ధృతమున్నత వానయింశునాస్థైవనిరాతంకం స్థాపితవాం శ్చేః ఉపమానాదుపమేయస్య ఆధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః॥ ....

మూ, ౪౪ {ఆగతాన్ ద్వ్యవసితేన చేతసా సత్వసంపద వికారిమానసః। తత్ర నాభవదసౌ మహావేశ్యాత్రవాదివపరాఙ్ముఖోర్థినః॥.........................}

౪౪॥ ఆగతానితి॥ సత్వసంపదా సత్వగుణాధిక్యేన బలాధిక్యేన చ అవికారిమాన

సోలోభభయాభ్యాంఅనుపప్లుతచిత్తత్వస్యార్థః. సర్వే గుణేషు శోభాదోషాబతే స్ర
వ్యస్వభావయోరిత్యుభయత్రాపి శ్లేషః-అసౌ రాజా శస్త్రార్థ ఆసనాంతాత్
జుహ్వతిఅస్మిన్నిత్యాహవో యాగః ౹ బహులం చోదకమితి జుహోతేరప్ప్రత్యయె
గుణావాదేశౌ-ఆహూయంతే శత్రవోఽస్మిన్నిత్యాహవో యుద్ధం ౹ అభియుద్ధై
తిహ్వాయతె రాఙ్పూర్వాదప్ప్రత్యయః సంప్రసారణాదశ్చ ఆహవస్సంగ్రా
యాగ ఇతి విశ్వః - సమరే తస్మిన్మహాహవే న్యాసితే నిశ్చితే జయలా
భం నిశ్చితవతా - అన్యత్ర జయోత్పత్త్యపవర్గనిశ్చితే ఏవ తేన్యకర్ణః - వ్యవ
స్థావాణాత్ స్వత్వేః సకర్మకాదప్యకర్మకత్వే ఉక్తే కర్మణోఽకర్తరి క్తః-ప్రసిద్ధైరవి
వక్షితకర్మణోఽకర్మికా క్రియేతి వచనాత్ - చేతసా ఆగతాత - చేతసాస్య
యంనిశ్చిత్యాగతానిత్యర్థః-అర్థినో యాచకాత్-శత్రుశ్చరేవ శాతవః స్వా
ర్థిన్ ప్రత్యయో రాశ్యవత్ - పరాఙ్ముఖో నాభవత్ * ఆహవేష్వనివర్తి
త్వం ప్రజానాం చైవ పాలనమ్ శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాం చ రాజ్ఞాం శ్రేయ
స్కరం పరమితి మనుస్మరణాదితి భావః- శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా॥..........

మూ, ౪౫ { నైక్షతార్థినమవజ్ఞయా ముహుర్యాచితస్తు న చ కా
లమాక్షిపత్ । నాదితాల్పమథ న వ్యకత్థయద్దత్తమిష్ట
మపి నాన్వశేత సః ॥ ... . }

౪౫॥ నైక్షతేతి॥ స రాజా అర్థినం యాచకం ముహురవజ్ఞయా అనాదరేణ
నైక్షత-తర్హి కిం విలంబతే నేత్యాహ-యాచితస్తు కాలం నాక్షిపత్-న యా
పయామాసేత్యర్థః అల్పదః నేత్యాహ - అల్పమపి నాదిత న దదౌ కింతు యథా
ర్థికామమితి భావః-దదాతేర్లుఙి తఙ్ స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారః హ్రస్వాదం
గాదితి సలోపః-తర్హి వికత్థనః కిన్నేత్యాహ-న వ్యకత్థయత్ - ఆత్మశ్లా
ఘాం న చకార-కత్థ శ్లాఘాయాం-కించ ఇష్టం ప్రియమపి దత్తం వస్తు నాన్వశేత నా
నుతప్తవాన్ దత్తానుతాపస్యాతిప్రత్యవాయహేతుత్వాదితి భావః-అత్రార్థి
సన్నిధానయాచ్ఞాదికారణసామగ్ర్యే సత్యప్యవజ్ఞావిలంబాదికా
ర్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిరలంకారః "తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషో
క్తిర్నిగద్యతే" ఇతి లక్షణాత్ - తయా చ దాతుః సాత్త్వికత్వం వ్యజ్యత ఇత్య
లంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ ....

మూ, ౪౬ { నిర్గుణోఽపి విముఖో న భూపతేర్దానశౌండమన
సః పురోఽభవత్ । వర్షుకస్య కిము పుష్కలోన్నతే
రంబుదస్య పరిహార్యమూషరమ్॥ .... }

౪౬॥ నిర్గుణ ఇతి॥ దానశౌండమనసో దానమత్తచిత్తస్య బహుప్రదస్యేత్యర్థః* స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్ష్యదానశౌండా బహుప్రద ఇత్యమరః * మత్తే శౌండోత్కటక్షీబా ఇత్యమరః - భూపతేః పురో౽గ్రే నిర్గుణస్తపోవిద్యాదిహీనో౽పి విముఖో నిష్ఫలః నాభవత్ కింతు పూర్ణకామ ఏవాభూత్ భూరిదానే సర్వస్యాపి పాత్రత్వాదితి భావః - అత ఏవ నాపాత్రవర్షితాదోషో౽పి కరుణాప్రవృత్తేరిత్యాశయేన దృష్టాంతమాహ-వర్షుకస్యేతి॥ ఆపో జలాని క్ష సిలో కేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః- వర్షుకస్య వర్షణశీలస్య క్షలషపతేత్యాదినా ఉకఞ్ ప్రత్యయే లఘూపధగుణః-కృతోన్నతేః కృతోదయస్యాంబుదస్య అంబుదేనేత్యర్థః కృత్యానాం కర్తరి వేతి షష్ఠీ ఊషః క్షారమృత్తికా* స్యాదూషః క్షారమృత్తికేత్యమరః-తద్వత్ క్షేత్రమూషరం* ఊషవానూషరో ద్వావప్యన్యలింగావిత్యమరః క్ష ఊషసుషిముష్కమధో ర ఇతి ర ప్రత్యయః- పరిహార్యం కిం న పరిహార్యమిత్యర్థః- అత్ర పర్జన్యభూపాలయోర్వాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబతయా సమానధర్మాభిధానాత్ దృష్టాంతాలంకారః॥

మూ, ౪౭ { ప్రేమ తస్య న గుణేషు నాధికం న స్మ వేద న గుణాం
తరం చ సః। దిత్సయా తదపి పార్థివో౽ర్థినం గుణ్య
గుణ్య ఇతి న వ్యజీగణత్॥ .... }

౪౭॥ ప్రేమేతి॥ తస్య రాజ్ఞో గుణేషు అధికం ప్రేమ నేతి న కింతు అస్త్యేవేత్యర్థః-స రాజా గుణాంతరం- గుణవిశేషం న వేద-న వేత్తి స్మేతి న కింతు వేదైవేత్యర్థః క్ష లట్ స్మే ఇతి భూతార్థే లట్ -విదో లటో వేతి ణలాదేశః క్ష సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌ ప్రతిషేధావితి వామనః- సంభావితస్యైవ విమర్శాదేవ గుణప్రతిజ్ఞానయోర్నిషేధ ఇతి భావః - తదపి తథాపి పృథివ్యా ఈశ్వరః - పార్థివః క్ష సర్వభూమిపృథివీభ్యామణఞావిత్యఞ్ ప్రత్యయః - దిత్సయా దాతుమిచ్ఛయా సర్వాగామి దానకౌతుకేనేత్యర్థః క్ష సనిమిమేత్యాదినా ఇసాదేశః క్ష అత్ర లోపో౽భ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః - అర్థినం యాచకం గుణీ గుణవాన్-అగుణ్యో౽నగుణవానితి-యప్ప్రకరణే అన్యేభ్యో౽పి దృశ్యత ఇతి గుణశబ్దాన్మత్వర్థీయో యప్-న వ్యజీగణత్ -న గణయతిస్మ గుణప్రియో౽పి గుణజ్ఞో౽పి దానశౌండతయా గుణావగుణౌ న గణయామాసేత్యర్థః-గణేశ్చఙి చఙ్యే ఈ చ గణ ఇత్యభ్యాసస్య వికల్పాదీకారః- అత్ర గుణప్రియత్వ గుణజ్ఞత్వరూపకారణసామగ్ర్యే౽పి గుణాగుణవిమర్శరూపకార్యానుత్పత్తేః- దిత్సయేత్య

క్తౌ మిత్యాది శేషోక్తిః కారణసామగ్ర్యం కార్యానుత్పత్తిర్విశేషోక్తిరితిల
క్షణాత్ ॥ ....

మూ, ౪౮ { దర్శనానుపదమేవ కామతః స్వం వనీపకజనేనగచ్ఛ
తి । ప్రార్థనార్థరహితం తదాభవద్దీయతామి
తి వచోఽతిసర్జనే ॥ .... }

౪౮॥ దర్శనేతి॥ వనీపకజనే అర్థిజనే దర్శనానుపదం - రాజావలోకనా
నంతరమేవ ప్రార్థనామకృత్వైవేత్యర్థః॥ వనీపకో యాచనకో మార్గణో
యాచకార్థినౌ అన్వగన్వక్షమనుగేనుపదంక్లీబమవ్యయమిత్యమరః-కా
మతో యథేచ్ఛం స్వం ధనమధిగచ్ఛతి లభమానే సతి తదా దీయతామితి వచో
దీయతామిత్యేతత్పదకం ప్రార్థనాయాఞ్చా మహ్యం దీయతామితి యాఞ్చా
సైవార్థస్తేన రహితం శూన్యం సత్ తదా అతిసర్జనే త్యాగే అభవత్ అవ
ర్తత-మహ్యం దీయతామిత్యర్థివాక్యాభావాదస్మై దీయతామితి దాతృ
వాక్యాదేవాన్వర్థమభూదిత్యర్థః - అర్థినామాగమనమేవ యాచన
మితి వివేకినాం కిం యాఞ్చాదైన్యదర్శనచాపలేనేతి భావః- అత్ర దీయతామి
తి వచసః ప్రార్థనార్థవర్జనేనాతిసర్జనార్థతా కథనాదేకస్యా
నేకప్రసక్తావేకత్ర నియమనాఖ్యా పరిసంఖ్యా॥ ....

మూ, ౪౯ { నానవాప్తవసునార్థకామ్యతా నాచికిత్సితగదే
నరోగిణా । ఇచ్ఛతాశితుమనాశుషా న చ ప్రత్యగా
మి తమపేయుషా సకః॥ .... }

౪౯॥ నేతి ॥ అర్థకామ్యతా అర్థమాత్మన ఇచ్ఛతా ధనార్థినా కామ్య
చ్ఛేతి కామ్యచ్ప్రత్యయే సనాది ధాతుత్వాల్లటః శత్రాదేశః - తత్సకః ఉపే
యుషా ప్రాప్తవతా పురుషేణ అనవాప్తవసునా అలబ్ధధనేన న ప్రత్య గామి
న న్యవర్తి రోగిణా ఉపేయుషా అచికిత్సితగదేన అశమితరోగేణ॥ రోగవ్యాధిగ
దామయా ఇత్యమరః- న ప్రత్యగామి- అశితుం భోక్తుం ఇచ్ఛతా ఉపేయుషా అ
నాశుషా చ అనాశితేనాభుక్తవతేత్యర్థః॥ ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి క్వసుప్రత్యయాంతో నిపాతః - న ప్రత్యగామి కిం తు సర్వేణాపి పూర్ణ
కామేనైవ ప్రత్యగామీత్యర్థః - గమేర్భావే లుఙ్ అత్రార్థి రోగిక్షుధితా
నాం ప్రకృతానామేవ పూర్ణకామత్వసామ్యాద్ధర్మ్యౌపమ్యత్వాత్ కేవల
ప్రకృతవిషయా తుల్యయోగితా తథాచయోయుక్తామగతః సతత్సర్వమే

వాస్మాదలభతేతివ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౫౦ { స్వాదయన్రసమనేకసంస్కృతప్రాకృతైరకృత పాత్రసంకరైః। భావశుద్ధివిహితైర్ముదఞ్జనో నా టకైరివబభారభోజనైః॥ .... }

౫౦॥ స్వాదయన్నితి ॥ అనేకానిబహూనిసంస్కృతానిహింగుమరీచ్యాదినాకృతసంస్కారాణి ప్రాకృతాని ప్రకృతిసిద్ధానిసంస్కారంవినాస్వాదూనిచూతఫలాదీనిచయేషుతైః- అన్యత్రానేకావిచిత్రాసంస్కృతప్రాకృతౌభాషావిశేషౌయేషుతైః - అకృతఃపాత్రాణాం భాజనానాం- అన్యత్ర భూమికానాంచసంకరోవ్యతికరోయేషుతైః-భావశుద్ధిఃపదార్థానాంశృష్టతా అథవాభావశుద్ధిఃగర్హావిరహః-తత్సహితైః-అన్యత్రభావాఃస్థాయిరోరత్యాదయః-తేషాంశుద్ధిః-సజాతీయవిజాతీయాతిరస్కృతరూపత్వం*సజాతీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిర్మాన్-యావద్రసంవర్తమానఃస్థాయీభావఉదాహృతఇతిలక్షణాత్ -తత్సహితైర్భోజనైరభ్యవహార్యైర్నాటకైరూపకవిశేషైరివరసంశృంగారాదికంమధురాదికంచస్వాదయన్ననుభవన్-జనోభోక్తృజనఃసామాజికజనశ్చముదమానందంబభారశ్లేషసంకీర్ణెయముపమా॥

మూ, ౫౧ { రక్షితారమితితత్రకర్మణిన్యస్యదుష్టదమనక్షమం హరిమ్। అక్షతానినిరవర్తయత్తదాదానహోమ యజనానిభూపతిః॥ .... }

౫౧॥ రక్షితారమితి ॥ ఇతిఇత్థంభూపతిర్యుధిష్ఠిరః- తత్రకర్మణిరాజసూయాధ్వరేదుష్టానాందమనేదర్పనిగ్రహేక్షమం సమర్థం హరిం రక్షితారంవిఘ్నభ్యస్త్రాతారంన్యస్యవిధాయ- అక్షతానిఅవిహతానిదానహోమయజనానినిరవర్తయదనుష్ఠితవాన్ స్వకీయస్యద్రవ్యస్యస్వత్వనివృత్త్యాపరస్వత్వోత్పాదనందానందేవతోద్దేశేనాగ్నౌ హవిఃప్రక్షేపో హోమః హుతస్యదేవతోద్దేశేనవాఙ్మనోభ్యాంనమమేతిత్యాగోయజనం అత్రదుష్టదమనక్షమత్వస్యవిశేషణగత్యాహరేఃరక్షాధికారన్యాసహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్॥ ....

మూ, ౫౨ { పకపవసుసఖైవసున్వతాంశౌరిరిత్యభివయాదివా చ్యకైః ।యూపమంగులిమివోదనీనమద్ధూమ్రశ్చపాల తులితాంగులీయకమ్॥ .... }

౪౨ ఏక ఇతి॥ సున్వతాం సోమాభిషవం కుర్వతాం సోమయాజినామిత్యర్థః సు
నోతేర్లటః శత్రాదేశః-సుసఖా పస్నపూయుః సపూజనాదితి సమాసాన్తప్రతి
షేధః పశవే ఽపి రేకః ఏవ సన్నభిమతాదివ ఏకత్వసంఖ్యయైవ తద్వ్యంజకచేష్టాం
కృత్వైవ పత్యుత్త్రాత్ * వ్యంజకాభిః యథాసమావిత్యమరః- భూదేవయజ
నభూమిః * చషాలో యూపకటక ఇత్యమరః తేనతులితం తులీకృతం తులయా తేః
కితత్ రోహిణ్యా తాత్ క్షణాత్తైః తదంగులీయకమూర్తిః కాయస్య తమం
గులీయమాయమానచషాలకమిత్యర్థః * అంగులీయకమూర్తిః కేశ్యానాగః-సమీక్ష్య
తమిత్యర్థః జిహ్వామూలాంగులేశ్ఛ ఇతిభవార్థే ఛప్రత్యయః ఉద్భూతైరు
న్నతం- యూపం పశుబంధనదారువిశేషం అంగులీమివేక్ష్యత్వే తా- ఉ
దనీన్యాత్-ఉన్నమితవతీ- న మేశౌచ జీసన్వౌద్ధార్యం అత్ర సాపేక్షత్వాను
త్ప్రేక్షయోశ్చసంకరః॥ ....

మూ, ౪౩ { ఇత్థమత్ర విततక్రమే క్రతౌ వీక్ష్య ధర్మమథ ధర్మ
జన్మనా। అర్ఘదానమనుచోదితో వచస్సభ్యమభ్యధి
త శంతనోస్సుతః॥ .... }

౪౩॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థం అత్ర క్రతౌ వితతక్రమే విస్తృతానుష్ఠానే సతి అథానంత
రం- ధర్మాజ్జన్మ యస్య తేన ధర్మజన్మనా ధర్మాత్మజేన-జన్మాద్యుత్తరపదో బ
హువ్రీహిర్వ్యధికరణ ఇతి వామనః ధర్మం వీక్ష్య ధర్మశాస్త్రమనుస్మృత్యే
త్యర్థః-అర్ఘదానం పూజాదానమనుసదస్యపూజాముద్దిశ్యేత్యర్థః సద
స్యాన్ సప్తదశంకాన్ షోడశకీనస్సమానానంతీతి శాస్త్రాత్ * మూల్యే పూజావిధావ
ర్ఘ ఇత్యమరః - చోదితః కస్మై దేయమితి పృష్టః- శంతనోః సుతో భీష్మః స
భ్యం సభాయాం సాధుం సభాయా య ఇతి యప్రత్యయః-వచో వాక్యమభ్యధి
త అభిహితవాన్-దధాతేర్లుఙి తఙ్ స్థాఘ్వోరిచ్చేతి కిత్వే ఇత్త్వం హ్రస్వాదం
గాదితి సకారలోపః వృత్త్యనుప్రాసః॥ ....

మూ, ౪౪ { ఆత్మనైవ గుణదోషకోవిదః కిన్న వేత్సి కరణీయవ
స్తు యత్తథాపి న గురూన్న పృచ్ఛసి త్వత్క్రమో
యమితి తత్ర కారణమ్। .... }

౪౪॥ అథాసప్తానసహా ప్తైః భీష్మవచః ప్రపాచ మేవ సప్తభిర్దశర్యతి ఆత్మ
నేతి॥ తత్రాత్మబహూకరణాత్ ప్రీతస్త్వం భవాన్ భీష్మో రాజానం తావ
దుత్సాహార్థమేకేనోపశ్లోకయతి- వేత్తీతి విదో జ్ఞాతా, గుణదోషజ్ఞః ప్ర

త్యయః-ఓకసో వేశ్య స్థానస్యపిదః కోవిదః గుణదోషయోః కోవిదోపి వేక్తాత్వాం కరణీయవస్తుషుకర్తవ్యార్థేషు ఆత్మనైవస్వయమేవ పరోపదేశానపేక్షుష్మై వేత్యర్థః-ప్రకృత్యాదిత్వాత్ తృతీయా-కిన్న వేత్సి-సర్వం జానాసీత్యర్థః-తథాపిజ్ఞాత్వా గురున్న పృచ్ఛసీతినకింతుపృచ్ఛస్యేవేతియత్-జ్ఞానప్రసక్తపృచ్ఛాప్రసక్తనివారణాయనఞ్ద్వయం-తత్రగురవ్వనుయోగేఽయం క్రమః ఇతిపరంపరాగతాచారపరిపాటీత్యేతదేవ కారణం నత్వజ్ఞానమిత్యర్థః-అత్రకర్తవ్యార్థప్రశ్నస్యఅజ్ఞానహేతుకత్వవారణేనోపచారహేతుకత్వనియమనాత్పూర్వోక్తలక్షణః పరిసంఖ్యాలంకారః॥ ....

మూ. ౪౫ { స్నాతకం గురుమభీష్టమృత్విజః సంయుజా చ సహ మేదినీపతిమ్। అర్ఘభాజ ఇతి కీర్తయంతిషట్ తే చ తే యుగపదాగతాస్సదః॥ .... }

౪౫॥ ఏవం॥ రాజానం ఉనశ్లోకస్యప్రశ్నస్యోత్తరమాహ స్నాతకమితి॥ స్నాతకో గృహస్థవిశేషః గురుం పిత్రాదికం అభీష్టమిష్టం బంధుమృత్విజం యాజకం సంయుజ్యతే ఇతి సంయుక్ సంబంధిజామాతా వా తేన సహ మేదినీపతిం రాజానం తం చ మేదినీపతిం చేత్యర్థః- షడేతాన్ అర్ఘభాజః- పూజార్హాః ఇతి-ఇతిశబ్దేనాభిహితత్వాన్నకర్మణి ద్వితీయా-యథాహ వామనః నిపాతేనాప్యభిహితే కర్మణి న కర్మవిభక్తిః-పరిగణనస్య ప్రాయికత్వాదితి-కీర్తయంతి కథయంతి-వృద్ధా ఇతిశేషః - నచతే మూర్ఖా ఇత్యాహ తేచ షడపి తే తవసదః సభాం యుగపదాగతాః-ప్రాప్తాః-అత్ర స్నాతకాదీనాం ప్రకృతానామేవార్ఘభాక్త్వసాధర్మ్యావగమాత్ తుల్యయోగితాభేదః॥

మూ, ౪౬ { శోభయంతిపరితః ప్రతాపినో మంత్రశక్తివినివారితాపదః। త్వన్ముఖమ్ముఖభువస్స్వయంభువో భూభుజశ్చపరలోకజిష్ణవః॥ .... }

౪౬॥ శోభయంతీతి ॥ కించ ప్రతాపనం శీలం యేషాం తే ప్రతాపినః ప్రతాపనశీలాః - తీవ్రతపసః - తాచ్ఛీల్యే ణినిః - అన్యత్ర తేజస్వినః * సప్రతాపస్య ప్రభావశ్చ యత్తేజః కోశదండజమిత్యమరః § అతఇని ఇతి నావిని ఇతి ప్రత్యయః - మంత్రశక్త్యా వేదమహిమ్నా అన్యత్ర విచారసామర్థ్యేన నినివారితాః ఆపదో దైవమానుషవిపత్తయో యైస్తే* వేదభేదే గుప్తవాదే మంత్ర ఇత్యమరః పరలోకస్యలోకాంతరస్యశత్రుజనస్యచజిష్ణవో జయశీలాః- స్వయం

భువో బ్రహ్మణో ముఖభువో ముఖజాతాః- బ్రాహ్మణాః- బ్రాహ్మణోస్య ముఖమాసీదితి శ్రుతేః-భూభుజో రాజానశ్చ-త్వన్ముఖంతవవక్త్రం పరితః శోభయంతి పరిష్కుర్వంతి-సర్వేప్యనురాగిత్వేన సంతీత్యర్థః - అత్ర రాజ్ఞాం బ్రాహ్మణానాంచ ప్రకృతానామేవ ప్రతాపిత్వాదిసాధర్మ్యేణౌపమ్యావగమాత్తుల్యయోగితా భేదేః సాదృశ్యంతు శ్లేషనిబంధనమితి సంకరః॥ ....

మూ, ౫౮

అభజంత గుణినః పృథక్ పృథక్ పార్థ సత్కృతి
మమీ। ఏక ఏవ గుణవత్తమోథవా పూజ్య
ఇత్యయమపీష్యతే విధిః॥ ....

౫౮॥ అభజంతేతి॥ హే పార్థ పృథాపుత్ర కృతసత్కారమిత్యర్థః ప్రత్యయః సామాన్యస్య యోగ్యవిశేషపర్యవసాననియమాదపత్యార్థలాభః- అన్యథాతిప్రసంగాత్ పృథగిత్యధికం స్యాత్ -గుణినో గుణాఢ్యా అమీ పూర్వోక్తశ్లోకద్వయోక్తాః స్నాతకాదయః-పృథక్ పృథక్ - ప్రత్యేకముక్త్యా త్రిమామకపటాం సత్కృతిం సత్కారం అభజంత హి అంతే సర్వేషాం ప్రత్యేకం పూజాకార్యేత్యర్థః అతః స్వాభిమతం పక్షాంతరమాహ అథవేతి - అథవా గుణవత్తమో గుణవానేక ఏవ పూజ్య ఇత్యయమపి విధిః - శాస్త్రమనుష్ఠానం వేష్యతే వృద్ధైరితి శేషః- అత్ర స్నాతకాదీనాం పూజ్యత్వే గుణిత్వంపి విశేషణగత్యా హేతురితి కావ్యలింగభేదః తదపేక్షయా గుణవత్తమత్వమేకస్యైవ పూజ్యత్వే తత్త్వైవ హేతురితి కావ్యలింగాంతరమితి సజాతీయసంకరః॥............ ....

మూ, ౫౯

అత్ర చైష సకలేపి భాతినాం ప్రత్యశేషగుణబంధు
రర్హణే। భూమిదేవనరదేవసంగమే పూర్వదేవరి
పురర్హణాం హరిః॥ ....

౫౯॥ అత్ర కస్తథా సర్వోత్తరగుణవానస్తీత్యాకాంక్షాయాం కోన్యో హరిం వినేత్యాహ-అత్రేతి॥ అత్రాస్మిన్ సదసి సకలేపి భూమిదేవా బ్రాహ్మణాః నరదేవా రాజానస్తేషాం సంగమే సమాగమే - బ్రాహ్మణక్షత్రియసమవాయ ఇత్యర్థః-అశేషగుణానాం బంధుః సుహృత్ సర్వగుణాఢ్య ఇత్యర్థః అసాధారణగుణమాహ-పూర్వేషాం పూర్వదేవాః సురద్విషస్తేషాం రిపుర్హంతా ఏషః-హరిః కృష్ణః-అర్హణాం పూజాం అర్హతి ప్రాప్తుమర్హతీచ మాం ప్రతిమానాధిక్షిప్య భాతినాం ప్రతిభాతీత్యర్థః- అన్యస్తు నార్హతి ఇత్యర్థాత్ సిద్ధమితి భావః-అత్ర హరావన్యేషాంచ ప్రసక్తాయాః పూజాయాః హరావేవ నియమనాత్పరిసం

ఖ్యాలంకారః॥ఏకస్యవస్తునః ప్రాప్తావనేకత్రైకదాయథా ఏకత్ర నియమస్సాహిపరిసంఖ్యానిగద్యతఇతిలక్షణాత్॥ ......

మూ, ౫౯ { మర్త్యమాత్రమవధారయన్భవాన్నైనమానమిత
దైత్యదానవమ్। అంశఏషజనతాతివర్తినో వేధసః
ప్రతిజనంకృతస్థితేః॥ ...... }

౫౯॥ నన్వేషస్కిం బ్రాహ్మణక్షత్రియసమూహోకథమస్యైవపూజ్యత్వమిత్యాశంక్యసర్వోత్తమత్వాదస్యేత్యాశయేనఆసర్గసమాప్తేరేనంస్తౌతి॥మర్త్యేత్యాది-అనమితాః ప్రహ్వీకృతాః - దైత్యాః దితిసుతాః దానవాః దనుసుతాశ్చయేనతమేనంహరింభవాన్-మర్త్యమాత్రంమనుష్యమాత్రం నావధారయేత్-నజానీయాత్ క్లిశేషేప్రథమఇతిప్రథమపురుషః-కుతః ఏషః కృష్ణః జనతాతివర్తినః- సర్వలోకాతీతస్య ప్రతిజనంజనేజనేకృతాస్థితిః యేనతస్య సర్వభూతాంతర్యామిణఇత్యర్థః- వేధసః పరమాత్మనోంశః కళా అతోన మర్త్యభూతమిత్యర్థః-అతఏవవాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్॥ ......

మూ, ౬౦ { ధ్యేయమేకమపథేస్థితంధియస్తుత్యముత్తమమతీత
వాక్పథమ్। ఆమనంతియముపాస్యమాదరాద్దూరవ
ర్తినమతీవయోగినః॥ ...... }

౬౦॥ పునరస్యామానుషత్వమేవవ్యనక్తిధ్యేయమితి॥యోగినోనారదాదయః-ఏకమద్వితీయం ఉత్తమంసర్వోత్తమంయమేనంధ్యేయంధ్యాతవ్యం-ఏకాగ్రగోచరాదిధారాధ్యానంతదర్హమిత్యర్థః - తథాపిధియోజ్ఞానస్యాపథేఅమార్గేస్థితంతదగోచరమిత్యర్థః ॥ పథోవిభాషేతిసమాసాంతః అపథంనపుంసకమితినపుంసకత్వం-ఆమనఅతికథయంతి ॥ పాఘ్రాదినా మ్నా ధాతోర్మ్నాదేశః స్తుత్యంస్తోతుమర్హం-తథాపిఅతీతోవాక్పథోవాచాంపంథాయేనతం-అవాఙ్మనసగోచరమిత్యర్థః-యతోవాచఇత్యాదిశ్రుతేః-తథాఉపాస్యం ఆదరాద్దాస్యాదినాఉపాస్యంసేవ్యంతథాపి - అతీవాత్యంతం-నిపాతసముదాయోత్యంతార్థేఽవ్యయం-దూరవర్తినం ఆమనంతి- యమేవమచింత్యరూపమామనంతితమేనంమర్త్యమాత్రం నావధారయేదితి పూర్వేణాన్వయః॥అత్ర వాఙ్మనసగోచరత్వదూరవర్తిత్వాదీనాంధ్యేయత్వస్తుత్యత్వోపాస్యత్వైస్సహవిరోధస్య హరేరచింత్యమహిమత్వేనసమాధానాద్విరోధాభాసోలంకారః॥ ......

మూ, ౬౧ { పద్మభూరితి సృజజ్జగద్రజః సత్త్వమచ్యుత ఇతి స్థితిం న
యన్ । సంహరన్ హర ఇతి శ్రితస్తమస్త్రైధమేవ
భజతి త్రిభిర్గుణైః॥ .... }

౬౧ ॥ నను హరిహరహిరణ్యగర్భాస్త్రయో దేవాః సర్వే సమమ
హిమానః॥ తతోఽన్యం న జానీమః ఇత్యత ఆహ-పద్మభూరితి - పద్మభూః రజః ర
జోగుణం శ్రితః జగత్ సృజన్ పద్మభూః బ్రహ్మేతి-సత్త్వం సత్త్వగుణం శ్రితః-జగ
త్స్థితిం నయన్ స్థాపయన్-అచ్యుతో విష్ణురితి-తమస్తమోగుణం శ్రితః జగత్
సంహరన్ హర ఇతి-త్రిభిర్గుణైః సత్త్వరజస్తమోభిః త్రైధం త్రైవిధ్యం భజ
తి-ద్విత్ర్యోశ్చ ధముఞితి విధార్థే ధముఞ్ ప్రత్యయః- అస్యైవ గుణభిన్నాస్తా
స్తిస్రోఽపి మూర్తయః ఇత్యయమేవ సర్వోపాస్య ఇతి భావః- అత్ర సత్త్వాదిగు
ణయోగస్య సృష్ట్యాదిక్రియాయోగస్య చ విశేషణగత్యా త్రైవిధ్య హేతు
త్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ ....

మూ, ౬౨ { సర్వవేదినమనాదిమాస్థితం దేహినామనుజిఘృక్ష
యా వపుః। క్లేశకర్మఫలభోగవర్జితం పుంవిశేష
మముమీశ్వరం విదుః॥ .... }

౬౨॥ తర్హి కీదృగస్య స్వరూపం కుతో వా మానుషవిగ్రహసంబంధ ఇత్యా
శంకాయాముభయం నిరూపయన్నాహ॥ సర్వేతి॥ అముం కృష్ణం సర్వవేదినం
నిత్యసర్వజ్ఞమిత్యర్థః-అత ఏవ అనాదిం ఆదిరహితం అనాదినిధనమిత్యర్థః-
తథాపి దేహినాం ప్రాణినాం అనుజిఘృక్షయా అనుగ్రహీతుమిచ్ఛయా
భూభారావతరణార్థమిత్యర్థః- గ్రహేః సన్నంతాత్ స్త్రియామప్ర
త్యయే టాప్- వపురాస్థితం మానుషవిగ్రహమాశ్రితవంతం న తు కర్మారబ్ధశ
రీరభాజమిత్యర్థః- అత ఏవ క్లేశకర్మఫలభోగవర్జితం క్లేశాః పంచక్లేశాః అవి
ద్యాకారాగద్వేషాభినివేశాఖ్యాః -కర్మాణి పుణ్యపాపాని తేషాం ఫలం సుఖ
దుఃఖే తయోః భోగోఽనుభవస్తేన క్లేశేన వివర్జితం-తైరసంస్పృష్టమిత్యర్థః-
ఈశ్వరసంశబ్దితం పుంవిశేషం క్షేత్రజ్ఞవిలక్షణం పురుషవిశేషం పరమపురు
షం విదుర్వదంతి సంత ఇతి శేషః॥ విదో లటో వేతి ఝుర్జుసాదేశః - అత్ర అక
ర్మారబ్ధశరీరత్వాన్నిత్యజ్ఞానిత్వాదివిరోధసమాధానాద్విరోధాభాసో
ఽలంకారః- తేషామేవ గుణానాం విశేషణగత్యా పుంవిశేషహేతుత్వాత్కావ్య
లింగమితి సంకరః॥ ....

మూ, ౬౩ { భక్తిమన్త ఇహ భక్తవత్సలే సన్తతస్మరణరీణకల్మషాః। యాన్తి నిర్వహణమస్య సంసృతిక్లేశనాటకవిడంబనావిధేః॥ }

౬౩॥ ఏవం హరేః స్వరూపం నిరూప్య తదుపాసనాఫలం యుగ్మేనాహ - భక్తిమన్త ఇతి - భక్తవత్సలే భక్తప్రియే ఇహాస్మిన్ హరౌ - భక్తిమన్తోఽనురాగవన్తో జనాః - పూజ్యేష్వనురాగో భక్తిరిత్యుపదేశః సన్తతస్మరణేన నిరన్తరధ్యానేన రీణకల్మషాః క్షీణపాపాస్సన్తః - రీఙ్ క్షరణే ల్వాదిభ్య ఇతి నిష్ఠానత్వం - అస్య అనుభూయమానస్య సంసృతేః సంసారస్య క్లేశః - సంసారదుఃఖం తదేవ నాటకం రూపకం - తస్య విడంబనా అభినయః సైవ విధిస్తస్య నిర్వహణం - సమాప్తిం యాన్తి ముచ్యన్తే ఇత్యర్థః - తమేవ విద్వానమృత ఇహ భవతీతి శ్రుతేరితి భావః॥ ....

మూ, ౬౪ { గ్రామ్యభావమపహాతుమిచ్ఛవో యోగమార్గపతితేన చేతసా। దుర్గమేకమపునర్నివృత్తయే యం విశన్తి వశినో ముముక్షవః॥ .... }

౬౪॥ గ్రామ్యేతి॥ గ్రామేభవాః గ్రామ్యాః ప్రాకృతాః మూఢా ఇతి యావత్ గ్రామాద్యఖఞావితి యత్ప్రత్యయః - తేషాం భావస్తమపహాతుం మోక్తుమిచ్ఛవః ఇచ్ఛావన్తః ముముక్షవో మోక్షార్థినః - అపునర్నివృత్తయే పునరావృత్త్యభావాయ మోక్షాయేత్యర్థః - దుర్గమేకమద్వితీయం వశినస్స్వతన్త్రా యం హరిం యోగమార్గపతితేన ధ్యానమార్గనిష్ఠేన - యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్వి త్యమరః - చేతసా విశన్తి ధ్యాయన్తీత్యర్థః - యం విశన్తీహ భక్తిమన్తః ఇతి పూర్వేణాన్వయః॥ ....

మూ, ౬౫ { ఆదితామజననాయ దేహినామన్తతాం చ దధతేఽనపాయినే। బిభ్రతే భువనమధ్యస్సదా మధ్యచ బ్రహ్మణోఽప్యుపరి తిష్ఠతే నమః॥ .... }

౬౫॥ అథ భక్త్యు(ద్రే)కాన్నమస్కరోతి॥ ఆదితామితి॥ దేహినాం ప్రాణినాం ఆదితాం కారణతాం అన్తతాం సంహర్తృతాం చ దధతే అన్తో నాశః, తత్కరోతీతి ణిజన్తాదన్తయతేః పచాద్యచ్ - తత్తాం చ దధతే - యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే ఇతి శ్రుతేః - స్వయమజననాయ జన్మరహితాయ

యః-అపాయోస్యాస్తీత్యపాయీ-నభవతీత్యనపాయీతస్మై అనపాయినె
నాశరహితాయచకాలతోపరిచ్ఛిన్నాయేత్యర్థః-దేశతోపినేత్యాహ-స
దాధఃపాతాలేభువంబి(భి)భ్రతేకూర్మరూపేణదధతే-అతఏవతస్మై వ్రబ్రహ్మ
ణో బ్రహ్మలోకస్యాప్యుపరిస్థితె-సర్వవ్యాపిన ఇత్యర్థః-తస్మై హరయెఇ
తిశేషః-నమఃనమస్కారః స్వనమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ- అత్రహరేర నా
దినిధనత్వేనతద్వతఃపురుషాంతరాదాధిక్యవర్ణనాద్వ్యతిరేకాలంకారః॥

మూ, ౬౬ { కేవలందధతికర్తృవాచినఃప్రత్యయానిహ న జాతుకర్మణి । ధాతవస్సృజతిసంహృశాస్తయః స్తౌతిరత్రవిపరీతకారకః॥ .... }

౬౬॥ కేవలమితి॥ సృజతిశ్చసంహృచశాస్తిశ్చసృజతిసంహృశాస్తయః - సృ
జవిసర్గే-హృఞ్ హరణేసంపూర్వోయం - శాసుఅనుశిష్టావిత్యేతేత్రయఇ
త్యర్థః॥ ఇక్ స్తిపౌధాతునిర్దేశ ఇతివచనాదేవన్నిర్దేశః- ధాతవఃభూవా
దయోధాతవఇత్యుక్తలక్షణాఃశబ్దవిశేషాః- ఇహాస్మిన్-భగవతివిషయెకేవ
లమన్యయోగవ్యవచ్ఛిన్నంయథాతథాకర్తృవాచినః కర్తృకారకవాచ
కాన్ప్రత్యయాన్ తిప్తసాదీన్ దధతి - తదంతాఏవభవంతీత్యర్థః జాతుక
దాచిదపికర్మణిప్రత్యయాన్కర్మార్థె విహితాన్యగాదీన్న దధతి నత
దంతాభవంతీత్యర్థః సర్వకర్తృత్వాత్ స్వవర నియంతృత్వాచ్చ సృజతిస్ర
ష్టాసంహరతిసంహర్తా శాస్తి శాసితేత్యాదిభిః- కర్తృత్వేనైవనిర్దేశ్య
తెనకదాచిత్సృజ్యతెసంహ్రియతెశిష్యతెఇత్యాదిభిఃకర్మత్వేన అనాదినిధన
త్వాదనియమ్యత్వాచ్చేతిభావః-కించఅత్ర భగవతిస్తౌతిః - ష్టుఞ్ స్తుతావితి
ధాతుః - విపరీతంకారకంయస్యసఃవిపరీతకారకః స్తూయతేస్తుత్యఇత్యాదిక
ర్మప్రత్యయాంతఏవభవతి-నతుకదాచిత్ స్తౌతిస్తోతాఇత్యాదికర్తృప్రత్య
యాంతః-సకలలోకైకస్తుత్యస్య స్తుత్యంతరాభావాదిత్యర్థః॥అత్రశబ్దానాం
కర్మకర్తృ ప్రత్యయవిధినిషేధద్వారా భంగ్యంతరేణసర్వకర్తృత్వస
ర్వోపాస్యత్వాదిమాహాత్మ్యార్థబోధపరత్వాత్పర్యాయోక్తభేదః అలం [illegible]
జల్పరూపత్వంశబ్దానాంసాక్షాదుచ్యతఇతిలక్షణాత్ -అత్ర భగవ [illegible]
దికర్తృత్వకర్మత్వోభయప్రాప్తౌవెకత్రనియమనాత్ [illegible]
తుకర్మణీతిశబ్దాదేవకర్మత్వనిషేధాదితరనివృత్తి [illegible]
నివృత్తిరార్థీతిభేదద్వయసంసర్గః-అనయాచభగవ [illegible]

క్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకశ్చప్రతీయతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥........

మూ, ౬౭ { పూర్వమేషకిలసృష్టవానపస్తాసువీర్యమనివార్యమాదధౌ। తచ్చ కారణముభూద్ధిరణ్మయంబ్రహ్మణోऽసృజదసావిదంజగత్॥ .... }

౬౭॥ పూర్వమితి॥ఏషహరిః-పూర్వంప్రథమమపఃసృష్టవాన్-కిలేత్యైతిహ్యే-తాస్వప్సుఅనివార్యంఅప్రతిహతంవీర్యంరేతః "శుక్లంతేజోరేతసీచబీజవీర్యేంద్రియాణిచే"త్యమరః-ఆదధౌఆహితవాన్-తద్వీర్యంహిరణ్మయంస్వర్ణస్యవికారః-హిరణ్మయంశ్చదాణ్డినాయనహాస్తినాయనేత్యాదినానిపాతః-బ్రహ్మణశ్చతుర్ముఖస్యకారణమభూత్-బ్రహ్మాండంజాతమిత్యర్థః-అసౌతదుత్పన్నోబ్రహ్మాఇదంజగదసృజత్ సర్వస్యాపిప్రపంచస్యాయమేవమూలకారణమితిభావః అత్రమనుః"అపఏవససర్జాదౌతాసువీర్యమపాసృజత్-తదండమభవద్ధైమంసహస్రాంశుసమప్రభమ్-తస్మిన్జజ్ఞేస్వయంబ్రహ్మాసర్వలోకపితామహఃఇతిఅత్రవీర్యమనివార్యమితివృత్త్యనుప్రాసః॥ ....

మూ, ౬౮ { మత్కుణావివపురాపరిప్లవౌసింధునాథశయనేనిషేదుషః। గచ్ఛతస్స్మమధుకైటభౌవిభోర్యస్యనైద్రసుఖవిఘ్నతాంక్షణమ్॥ .... }

౬౮॥ అథైనంత్రిభిర్విశినష్టి॥మత్కుణావివేత్యాదినా॥పురాపూర్వంపరిప్లవౌచంచలౌముహురితస్తతశ్చరంతావిత్యర్థః"చంచలంతరళంచైవపారిప్లవపరిప్లవే"ఇత్యమరః మధుకైటభావసురవిశేషౌమత్కుణౌస్వాపసుప్తాసృక్పాయినౌమంచోత్పన్నౌకీటవిశేషావివేత్యుపమా-సింధునాథఃసరిత్పతిః-సఏవశయనంతత్రనిషేదుషోనిషణ్ణస్యసముద్రశాయినఇత్యర్థః! "భాషాయాంసదవసశ్రువ"ఇతిసదేర్లిటఃక్వసుగాదేశః-విభోఃప్రభోఃయస్యహరేః-క్షణంనిద్రాయాస్సంబంధితతఆగతంవానైద్రంయత్సుఖంతస్యవిఘ్నతాంవిఘ్నతాంగచ్ఛతఃస్మగతౌతాదృశావపిమహాసురౌమత్కుణవత్క్షణమాత్రేణైవప్రమృష్టావితిభగవతఃప్రభావాతిశయోక్తిఃఏషాంత్రయాణాంపూర్వేణాన్వయః॥...

మూ, ౬౯ { శ్రోత్రమార్గసుఖగానకోవిదబ్రహ్మషట్చరణగర్భముజ్జ్వలమ్।శ్రీముఖేందుసవిధేపిశోభతేయస్యనాభిసరసీసరోరుహమ్॥ .... }

౬౯॥ శ్రోత్రేతి॥శ్రోత్రమార్గస్యసుఖంసుఖకరంయద్గానంతస్యకోవిదో

భిజః-కోపిదో వ్యాఖ్యాతఃసచాసౌ బ్రహ్మాచస పవమఙ్బ్రరణోభ్యంగః - సఃగ
ర్భోర్త స్తర్వ రీయస్యతత్ *గర్భోర్దఃపివరకేర్త్తస్థఇత్యమర విశ్వార్ణవే-ఉజ్జ్వలంనిర్మలం-
యస్యహారేనాభిరేవసరసీసరః *కాసారస్సరసీసరఇత్యమరః తస్యాంసరో
రుహంపద్మంశ్రియోముఖమేవేంము స్తస్యసఃపిధ సమీచీపిశోభతఇతిపిరోధః
సవముఖస్యేందుత్వరూపణాయ త్తత్విత్యనయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ..

మూ, ౮౦ { సత్యవృత్తమపి మాయినం జగద్వృద్ధమప్యుచితని
ద్రమర్భకమ్। జన్మ బిభ్రతమజన్మ వన్మవం
యంపురాణపురుషం ప్రచక్షతే॥.... .... }

౮౦॥ సత్యేతి॥యంహరింసత్యవృత్తంఅకపటచరితమపిమాయినంమాయా
వినంకపటవృత్తిమితిపిరోధః-మాయానామశక్తిః- తద్వంతమిత్యవిరోధః-వ్రీ
హ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః- జగద్వృద్ధంసర్వలోకపితామహత్వాత్ స్థవిరమ
పి*ప్రవయాఃస్థవిరోవృద్ధఇత్యమరః- ఉచితనిద్రంపరిచితయోగనిద్రంఅర్భ
కండింభం*వటస్యపత్రస్యపుటేశయానంబాలంముకుందం మనసాస్మరామీ
త్యాగమవచనాదితిభావః*పోతస్గపాకోర్భకోడింభఇత్యమరః-నజాయతఇ
త్యజోజన్మరహితః॥ అన్యేభ్యోపిదృశ్యతఇతిజనేర్డప్రత్యయః - తమపిజన్మ
బిభ్రతంకార్యవశాత్ కృష్ణాదిజన్మభాజమిత్యర్థః-నవంనవమఃఠిరమణీయ
త్వాన్నిత్యాభినవంతథాపి పురాణం ప్రాచీనమనాదించ పురుషంప్రచక్ష
తేవృద్ధా ఇతిప్రతివాక్యంసంబధ్యతే అపిఃపిరోధే సచసర్వప్రహారేరచింత్య
మహిమత్వేనాపాస్తఇతివిరోధాభాసచతుష్టయసంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౮౧ { స్కంధధూననవిసారికేసరక్షిప్తసాగర మహాప్లవా
మయమ్। ఉద్ధృతామివముహూర్తమైక్షతస్థూల
నాసికవపుర్వసుంధరామ్॥............ .... }

౮౧॥ అథషోడశభిరవతారాన్వర్ణయిష్యన్వరాహావతారం తావదా
హ॥స్కంధేతి॥స్థూలనాసికవపుర్వరాహమూర్తిరయంహరిః - స్కంధ
స్యకంధరాయాఃధూననేనకంపనేనవిసారిభిరుత్సర్పిభిః కేసరైఃసటాభిః క్షి
ప్తోవకీర్ణఃసాగరస్యమహాప్లవోమహాపూరః యస్యాస్తాంజలాపసారేణప్ర
కాశితామిత్యర్థఃవసుంధరాంభువంముహూర్తంక్షణమాత్రం*ముహూ
ర్తమల్పకాలేపీతిశబ్దార్ణవే-ఉద్ధృతాంఅనావృతత్వాన్నాగతామక్షిప్తా
మివ ఐక్షత ఈక్షితవానిత్యుత్ప్రేక్షా-ఈక్ష తేర్లజ్ ఆడజాదీనామిత్యా

౭౧ ఆటశ్చేతి వృద్ధిః॥ ....

మూ, ౭౨ { దివ్యకేసరివపుస్సురద్విషో నైవలబ్ధశమమాయుధైరపి। దుర్నివారరణకణ్డు కోమలైర్వక్షఏషనిరదారయన్నఖైః॥ .... }

౭౨॥ ద్వాభ్యాంనృసింహావతారమాహ॥ దివ్యేతి॥ దివ్యకేసరివపుర్దివ్యసింహమూర్తిరేషహరిరాయుధైర్వజ్రాదిభిరపి నైవలబ్ధశమమప్రాప్తనాశంమనిర్వారారణకండూః యుద్ధకండూతిః యస్యతత్ రణవ్యసనీత్యర్థః గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి హ్రస్వః - సురద్విషః హిరణ్యకశిపోర్వక్షః కోమలైర్నఖైః నిరదారయత్ అభినత్ -వజ్రాద్యప్యభేద్యస్య కోమలనఖవిదార్యత్వంభగవత్ప్రభావాదితి-విరోధాభాసోలంకారః॥ ....

మూ, ౭౩ { వారిధేరివకరాగ్రవీచిభిర్దిఙ్మతంగజముఖాన్యభిఘ్నతః॥ యస్యచారునఖశుక్తయస్స్ఫురన్మౌక్తికప్రకరగర్భతాందధుః॥ .... }

౭౩॥ వారిధేరితి॥ కరాగ్రాణివీచయఇవేత్యుపమితసమాసః- వారిధేరివేతి లింగాత్-తాభిఃకరాగ్రవీచిభిర్దిగంతవిశ్రాంతాభిరితి భావః- అతఏవదిఙ్మతంగజానాంముఖాన్యభిఘ్నతోరోషాతిరేకాత్ ప్రహరతో యస్యనృసింహమూర్తేర్హరేర్వారిధేరివచారవోనఖాః శుక్తయఇవచారునఖశుక్తయః- పూర్వవదుపమితసమాసః-స్ఫురన్మౌక్తికప్రకరోదిగ్గజకుంభసంభూతముక్తావ్రాతోగర్భోఽంతర్గతో యాసాంతాసాంభావస్తత్తాందధుఃఏషనిరదారయదితిపూర్వేణాన్వయః-ఏతేనగహరిక్రోధస్యమహాసురోపినపర్యాప్తం లక్ష్యమిత్యభివ్యజ్యతఇతి-వస్తునావస్తుధ్వనిఃఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౭౪ { దీప్తినిర్జితవిరోచనాదయంగాం విరోచనసుతాదభీప్సతః। ఆత్మభూరవరజాఖిలప్రజఃస్వాపతేరవరజత్వమాయయౌ॥.................. .... }

౭౪॥ అథచతుర్భిర్వామనావతారమాహ॥ దీప్తీత్యాది॥ఆత్మనోభవతీతి ఆత్మభూః స్వయంభూరపి-అవరజాశ్చరమజాఅఖిలాః-ప్రజాజనాయస్యసోపిసర్వజ్యేష్ఠోపీత్యర్థః-అయంహరిః-దీప్తినిర్జితవిరోచనాత్ - తేజోవిజితమార్తాండాత్ -విరోచనః-ప్రహ్లాదపుత్రః*విరోచనోర్కేదహనేచంద్రేప్రహ్లాదనందనే ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః-తస్యసుతాద్బలేర్గాంభువం- అభీప్స

తః- ప్రాప్తుమిచ్ఛతః అవాప్తేప్సున్నంతాల్లిటః శతృ ప్రత్యయః ఆదేశః॥ అప్ జబ్ధా మీ త్యాకారస్యేకారః, అత్ర లోపోఽభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః స్వ పూర్వతేః స్వత్యస్య పతేరింద్రస్య॥ అహరాదీనాం పత్యాదిషూపసంఖ్యానమితి రేఫాదేశః అవరజ త్వమనుజత్వం అయయౌ అబలిప్రద్వంసనార్థమితి శేషః- లోకానుగ్రహార్థేనాఽఽక్ర న్నకర్తృకంచేతి భావః- అత్ర జత్వేనవరజత్వయోరవరజత్వసామానాధికర ణ్యవిరోధో భగవత్ప్రభావాదాభాసీకృత ఇతి విరోధాభాసోఽలంకారః ॥...

మూ, ౭౫ { కింక్రమిష్యతి కిలైష వామనో యావదిత్థమిహ సన్న దానవాః। తావదస్య నభమానభస్థలే లంఘితాకశశిమండలక్రమః॥ .... }

౭౫॥ కిమితి॥ ఏష వామనః ఖర్వః ఖర్వో హ్రస్వశ్చ వామన ఇత్యమరః- కింక్రమిష్యతి కియదాక్రమిష్యతి ఇతీంత్యవేనప్రకారేణ దానవా యావన్నా హసన్- తావత్ తతః ప్రాగేవ లంఘితేతి క్రాంతేఽర్కశశిమండలే యేనసోఽస్య హరేః - క్రమః పాదః పదవిక్షేపో నభస్తలే వమమాయి ధానమితిః అధావవృథ ఇత్యర్థః- అత్రాధారాత్ నభస్థలాదాధేయస్య క్రమస్యాధిక్యకథనాదధి కాలంకారభేదః- ఆశ్రయాశ్రయిణోరనానురూప్యమధికమితిలక్షణాత్ ॥

మూ, ౭౬ { గచ్ఛతాపిగగనాగ్రముచ్చకైర్యస్య భూధరగరీయసాంఘ్రిణా। క్రాంతకంధరఇవాబలోఽబలిః స్వర్గభర్తురగమత్సుబద్ధతామ్॥ ... . }

౭౬॥ గచ్ఛతేతి॥ గగనాగ్రం గగనోపరిభాగం గచ్ఛతాఽపి విదారోఽఘ్రే-భూధర ఇవ గరీయసేత్యుపమా- యస్య వామనస్యోచ్చకైరున్నతేనాంఘ్రిణా క్రాంతకంధరో అవష్టబ్ధకంఠ ఇవాబలో దుర్బలః బలిర్వైరోచనిః- స్వర్గభర్తు రింద్రస్య సుఖేన బధ్యత ఇతి సుబద్ధః ॥ ఈషదిత్యాదినా ఖల్ ప్రత్యయః-త త్తామగమత్ గురుద్రవ్యావష్టబ్ధకంఠో హి సుఖేన బధ్యత ఇతి భావః॥ నలోకే త్యాదినా కృద్యోగలక్షణాయా షష్ఠ్యా నిషేధాత్ స్వర్గభర్తురితి శేషే షష్ఠీ-అత్ర క్రాంతకంధర ఇత్యుత్ప్రేక్షాయా భూధరగరీయసేత్యుపమా సా పేక్షత్వాత్సంకరః-విరోధేత్వనపేక్షితత్వాత్ సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౭౭ { క్రామతోఽస్య దదృశుర్దివౌకసో దూరమూరుమణి నీలమాయతమ్। వ్యోమ్ని దివ్యసరిదంబుపద్ధతిస్పర్ధయేవ యమునౌఘముత్థితమ్। .... }

౭౭॥ క్రామత ఇతి॥ క్రామతః పదా విక్షిపతోఽస్య సంబంధినం దూరమాయతం

అలిగలంభృంగశ్యామసుందరుంసక్తిదివాకసోదెవాః న్వ్యామ్ని దివ్యసరితో మం
దాకిన్యాః అంబవన్ధత్వాజ్జలప్రవాహేణస్పర్ధయా ఉత్థిమూర్ధ్నాతప్రవృ
త్తంయమునౌఘం యమునాప్రవాహ మివదదృశురిత్యుత్ప్రేక్షే యమునో ప
మాసంకీర్ణా॥ ....

మూ, ౭౮ { యస్యకించిదపకర్తుమక్షమః కాయనిగ్రహగృహీ
తవిగ్రహః। కాంతవక్త్రసదృశాకృతింకృతీ రాహు
రిందుమధునాపిబాధతే॥ ....

౭౮॥ అవతారాంతరమాహ యస్యేతి॥ కాయనిగ్రహేణామృతవిభాగకా
లేశిరచ్ఛేదేనగృహీతఃవిగ్రహోయేనసఃబద్ధవైరః కృతీకుశలోరాహుర్య
స్యహరేః కించిదపకర్తుమక్షమస్సన్- కాంతంరమ్యంయద్వక్త్రంహరిము
ఖం తెనసదృశీఆకృతిర్యస్యతంసుహృదమిత్యర్థః- ఇందుంఅధునాపిబాధతే.
పీడయతి ఉపరాగమిషేణేతిభావః- అత్ర సాక్షాత్ప్రతిపక్షహరినిగ్రహాశ
క్త్యాతదీయనిగ్రహాప్రత్యనీకాలంకారః- తథాచ
సూత్రం ప్రతిపక్షప్రతీకారాశక్తౌతదీయతిరస్కారః ప్రత్యనీకమితి॥.........

మూ, ౭౯ { సంప్రదాయవిగమాదుపేయుషీ రేష నాశమవినా
శవిగ్రహః స్మర్తుమప్రతిహతస్మృతిః శ్రుతీర్దత్త
ఇత్యభవదత్రిగోత్రజః॥...............................

౭౯॥ సంప్రదాయేతి॥ అవినాశవిగ్రహోఅనపాయస్వరూపః అతఏ
వాప్రతిహతాస్మృతిఃస్మరణశక్తిర్యస్యసఏషహరిః సంప్రదాయ ఉపదేశప
రంపరాయావిగమాదపాయాన్నాశం కాలదోషాదధ్యయనవిచ్ఛేదముపే
యుషీః ప్రాప్తాః ఉగితశ్చేతిఙీప్- శ్రుతీర్వేదాన్ *శ్రుతిః స్త్రీ వేదఆమ్నా
యఇత్యమరః స్మర్తుం శ్రుతిసంప్రదాయంప్రవర్తయితుమిత్యర్థః- దత్త
ఇత్యాఖ్యాశేషః- అత్రిగోత్రే జాతోత్రిగోత్రజోభవత్-దత్తాత్రేయో
భూదిత్యర్థః-అత్రానపాయిత్వస్మృత్యప్రతిహతయోః విశేషణగత్యా
శ్రుతిస్మృతిహేతుత్వాత్ కావ్యలింగమ్। ....

మూ, ౮౦ { రేణుకాతనయతాముపాగతశ్శాతితప్రచురపత్ర
సంహతిః। లూనభూరిభుజశాఖముజ్ఝితచ్ఛాయమ
ర్జునవనవ్యధాదయమ్॥ ....

౮౦॥ పరశురామావతారమాహ॥ రేణుకేతి ॥ అయంహరిః రేణుకాతనయ
తాం పరశురామత్వముపాగతస్సన్ అర్జునఃకార్తవీర్యార్జునః*అర్జునా

స్సర్గకపభేపార్థేకార్తవీర్యమయూరయోరిత్యనేకార్థత్వేపి రోమమయవి
రోధాన్నిశ్చయః-తముక్తంహరియోగినాం*సంయోగోవిప్రయోగశ్చసాహ
చర్యంవిరోధితా-అర్థః ప్రకరణంలింగంశబ్దస్యాన్యస్యసన్నిధిః-సామర్థ్య
మౌచితీదేశఃకాలోవ్యక్తిస్స్వరాదయః-శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవిశేషస్మృతి
హేతవఇతి-సఏవవనంతత్ శాతితాచ్ఛిన్నాప్రచురాప్రభూతాపత్రసంతతి
ర్వాహనసమూహః పర్ణసంహతిశ్చయస్యతత్ *పత్త్రంస్యాద్వాహనేపి
ర్ణఇతిశ్శ్వః-లూనాశ్ఛిన్నాశ్శూరయఃప్రచురాభుజాఏవశాఖాయస్యత
త్ - ఉజ్ఝితాచ్ఛాయాకాంతిరనాతపశ్చయస్యతత్తథావ్యధాత్ - పిహిత
వాన్-దధాతేలుఙిగాతిస్థేత్యాదినాసిచోలుక్ *ఛాయాసూర్యప్రి
యాకాంత్యోఃప్రతిబింబమనాతపఇత్యమరః-అత్రసమస్తవస్తువిషయసావ
యవరూపకంవ్యక్తం- తచ్ఛచ్ఛాయేతిపత్రేతిచశ్లేషప్రతిభోత్థాపితాభేదా
తిశయోక్త్యనుప్రాణితమితిసంకరః॥...................................

మూ,౮౧ { ఏషదాశరథిభూయమేత్యచధ్వంసితోద్ధతదశాన
నామపి।రాక్షసీమకృతరక్షితప్రజస్తేజసాధికవిభీ
షణాంపురీమ్॥ .... }

౮౧॥ రామావతారమాహఏషఇతి॥కించేతిచార్థః రక్షితప్రజః-ఏషహరిః
దశరథస్యాపత్యంపుమాన్దాశరథీరామఃఅతఇఞ్ - తస్యభావఃదాశరథి
భూయంరామత్వంభువోభావేఇతిక్యప్ఏత్యప్రాప్య-ధ్వంసితోహతఉద్ధతో
దృప్తోదశాననోరావణోయస్యాంతామపిరాక్షసీంరక్షస్సంబంధినీంపురీంలం
కాంతేజసాస్వవీర్యేణఅధికవిభీషణాంఅత్యంతభీషణాం అకృతేతివిరోధః-భ
యహేతోరుద్ధతస్యరావణస్యధ్వంసనాత్-అధికోమహాన్ విభీషణోరా
వణానుజోయస్యాంతామిత్యవిరోధః-అతఏవవిరోధాభాసోలంకారః॥......

మూ,౮౨ { విప్రహంతుమమరేశవిద్విషామర్థితస్స్వయమ
తస్స్వయంభువా। సంప్రతిశ్రయతి పుత్రతామ
యంకశ్యపస్యవసుదేవరూపిణః॥ .... }

౮౨ ॥ అథపంచభిఃప్రకృతంకృష్ణావతారమాహ ॥ విప్రేతి - అథరామా
వతారానంతరం అయంహరిః - అమరవిద్విషాం విప్రహంతుంచైద్యాదీనా
ఇంద్రశత్రూన్హంతు మిత్యర్థః క్ర జాసిని ప్రహణనాటక్రాథపిషాం
హింసాయామితి కర్మణిషష్ఠీ - స్వయంభువా బ్రహ్మణాస్వయమాత్మ
నైవార్థితఃప్రార్థితస్సన్సంప్రతీదానీంవసుదేవరూపిణోవసుదేవమూ

ర్థభాజః-కశ్యపస్యకశ్యపప్రజాపతేః పుత్రతాం వ్రజతి-కృష్ణరూపేణేతి భా
వః-అత్ర స్వయంభు ప్రార్థనాయాపి శేషణగత్యా వసుదేవపుత్రతాప్రా
ప్తిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥ …… ……… ………

మూ, ౮౩ { తాతనోదధివిలోడనం ప్రతిత్వద్వినాద్యవయము
త్సహామహే।యస్సురై రితిసురౌఘవల్లభో వల్లభై
స్సజగదేజగత్పతిః॥…… ………… .. ………… }

౮౩॥ తాతేతి॥సురౌఘవల్లభః సురగణప్రియః జగత్పతిర్యో హరిః సురైర్దే
వైర్వల్లవైర్గోపైశ్చ హే తాతజనక నేతిపదచ్ఛేదే- ఉదధివిలోడనంసము
ద్రమథనంప్రతి- నో ఇతిపదచ్ఛేదే దధివిలోడనం దధిమథనం చ త్వద్వినా
త్వాంవినేత్యర్థః పృథగ్వినేత్యాదినావికల్పాత్పంచమీ-అద్యవయం
నోత్సహామహే నతుమామహే ఇతిజగదే గదితః- అత్ర హరివల్లభవర్ణా
నాంగత్వేనసురాణాంవల్లవానాంచ ప్రకృతానామేవనోదధీతిశబ్దశ్లేషమూ
లాభేదాధ్యవసాయలబ్ధస్యోదధివిలోడనాక్షమత్వైకధర్మ సామ్యాద్ధమ్యౌ
పమ్యాత్తుల్యయోగితాభేదః- తేనచహరేరుదధిమథన కల్పము దధిమథ
నమితివస్తువ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥ ……………………

మూ, ౮౪ { నాత్తగంధమవధూయశత్రుభి శ్ఛాయయాచవిజి
తామరశ్రియమ్। యోభిమానమివవృత్రవిద్విషః
పారిజాతముదమూలయద్దివః॥ ….. ……… ….. }

౮౪॥ నాత్తగంధమితి॥కించేతిచార్థః యో హరిః-శత్రుభిరవధూయాభిభూయ
నాత్తగంధమనాఘ్రాతసౌరభంఅనభిభూతంచ*ఆత్తగంధోభిభూతస్స్యాది
త్యమరః నఞర్థస్యనశబ్దస్య సుప్సుపేతిసమాసః-ఛాయయాఅనాతపేనపా
లనేన*ఛాయాస్యాదాతపాభావే ప్రతిబింబార్కయోషితోః-పాలనోత్కో
చయోః కాంతిసచ్ఛోభాపఙ్క్తిషుస్మృతేతివిశ్వః- విజితామరశ్రియం నివారి
తసురఖేదం-పారిజాతంవృత్రద్విషః శక్రస్యాభిమానమహంకారమివ దివః
స్వర్గాదుదమూలయత్ -ఉన్మూలితవానితిపారిజాతహరణోక్తిః- శ్లిష్టవిశే
షణేయముపమేతికేచిత్ -శ్లేషఏవేత్యన్యే॥ .. …………… ……… … …..

మూ, ౮౫ { యంసమేత్యచలలాటలేఖయాబిభ్రతస్సపదిశంభు
విభ్రమమ్।చండమారుతమివ ప్రదీపవచ్చేదిపస్యని
రవాద్విలోచనమ్॥ ……… ………………… ….. }

౮౫॥ యమితి॥కించేతిచార్థః-లలాటమేవలేఖాతయా లలాటలేఖయా-ల

బాడవశెనసశంభోపి భ్రమంసౌడపర్యం బిభ్రతః ఉలూలౌజెలోనపత ఇత్య
ర్థః- చెదిపస్య శిశుపాలస్యా గాసనం- తృతీయనేత్రాంకత్రుర్యయం హారించం
డమారుతమివసమేత్య ప్రదీపవత్-ప్రదీపెనతుల్యం॥ తెనతుల్యమితివతి ప్ర
త్యయః- నిరవాల్ నిర్వాణోస్మ్యసత్తమిత్యర్థః-నిర్వాణోవాదాధాతోర్ణః
నిరపాదితి క్వాదిత్ కఃపాతః ప్రక్రియా విరోధాదాస్నేతెంసంగతార్థ
త్వాదితి-అనైరేవెయముపమా॥౭౫..

మూ, ౭౬ { యఃకోలతాంవల్లవతాంచ బిభ్రద్దంష్ట్రాముద
స్తాంభుజాంచగుర్వీమ్। మగ్నస్యతోయాపది
దుస్తరాయాంగోమండలస్యోద్ధరణంచకార॥.... }

౭౬॥ యఇతి॥ యోహరిఃకోలతాంవరాహత్వం * వరాహస్సూకరోఘృ
ష్టిఃకోలఃపోత్రీకిరిఃకిటిరిత్యమరః-వల్లవతాంగోపాలత్వంచబిభ్రత్-ఉద
గుర్వీందంష్ట్రాంభుజాంచయథాసంఖ్యమితిభావః-ఉదస్యోద్ధృత్యదుస్తరా
యాంతోయాపదిజలసంకటేఏకత్రసముద్రకృతాయాంఅన్యత్రవర్షకృతా
యామితివివేకః మగ్నస్యగోమండలస్య భూగోళస్య ధేనుబృందస్యచోద్ధర
ణంనిస్తారంచకార- అత్రకోలత్వవల్లవత్వయోః ప్రకృతయోరేవశ్లేషమూ
లాభేదాధ్యవసాయేనగోమండలోద్ధరణస్యబింబప్రతిబింబభావేనదంష్ట్రాభు
జోర్వ్యమనస్యచసామ్యాదౌపమ్యగమ్యతాయాంతుల్యయోగితా సతేయథా
సంఖ్యేనసంకీర్యతే- ఇంద్రవజ్రావృత్తం*స్యాదింద్రవజ్రాయదితౌజగౌగః॥

మూ, ౭౭ { ధన్యోసియస్యహరిరేష సమక్షఏవదూరాదపిక్ర
తుషుయజ్వభిరిజ్యతేయః। దత్వార్ఘమత్రభవ
తేభువనేషుయావత్సంసారమండలమవాప్నుహి
సాధువాదమ్।.. }

౭౭॥ ఏవందేవంస్తుత్వానంతరకర్తవ్యముపదిశతి॥ ధన్యోసీతి॥ ధనంలబ్ధాధ
న్యః-పుణ్యవానపి*సుకృతీపుణ్యవాన్ధన్యఇత్యమరః॥ ధనగణంలబ్ధేతియత్
ప్రత్యయః- కుతః- యస్యతేఏషః హరిఃసమక్షఏవఅక్ష్ణోఃసమీపేఏవపురతఏవే
త్యర్థః స్థితఇతిశేషః-సమీపార్థేవ్యయీభావః॥ అవ్యయీభావేశరత్
ప్రభృతిభ్యఇతిసమాసాంతః-అతఏవ॥ తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులమితిస
ప్తమ్యాఅమ్భావః-నన్వత్రకోపిశేషస్తత్రాహ-యోహరిర్దూరాదపిపరో
క్షోపిక్రతుషుయాగేషు-యజ్వభిర్విధినేష్టవద్భిః* యజ్వాతువిధినేష్టవా

నిత్యామరః। సుయజోర్జ్వనిబితిజ్వనిప్ ప్రత్యయః - ఇజ్యతేపూజ్యతేసతేప్ర
త్యతుఇతిధన్వ్యాస్తథ్వమిత్యర్థః ఫలితమాహ- అత్రభవతేతస్మైపూజ్యాయే
త్యర్థః-పూజ్యస్తత్రభవానితిసజ్జనః। ఇతరాభ్యోపిదృశ్యంతఇతిసార్వవిభ
క్తికస్త్రల్ ప్రత్యయః। సుప్సుపేతిసమాసః-అర్ఘంపూజాందత్వాయావ
త్సంసాగమండలంవర్తతే-తావదితిశేషః- భువనేషుసాధ్వితివాదశ్శ్లాఘితం
సాధువాదంఅవాప్నహి-సమాఖ్యాంలభస్వేత్యర్థః - అత్రరాజ్ఞోర్ఘస్య
తాయామాయుస్యేతి వాక్యార్థహేతుకత్వాత్ వాక్యార్థహేతుకంకావ్య
లింగమలంకారః-వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ....

మూ, ౮౮
భీష్మోక్తంతదితి వచోనిశమ్యసమ్యక్ సామ్రాజ్యశ్రి
యమథబిభ్రతానృపేణ।దత్తార్ఘ్యోమహతిమహీభృ
తాం పురోగస్త్రైలోక్యే మధుభిదభూదనర్ఘ ఏవ॥

ఇతిశ్రీశిశుపాలవధే- మహాకావ్యే-
కృష్ణార్ఘదానంనామచతుర్దశస్సర్గః.

౮౮॥ భీష్మేతి॥ *గమనేష్టంరాజసూయేనమండలస్యేశ్వరశ్చయః - శాస్తియ
శ్చాజ్ఞయారాజ్ఞః ససమ్రాడిత్యమరః- సమ్రాజోభావఃసామ్రాజ్యంతదేవ
శ్రీస్తాంశ్రియంబిభ్రతానృపేణయుధిష్ఠిరేణఇతిభీష్మోక్తంతద్వచఃసమ్యక్ని
శమ్యశ్రుత్వా-మహీభృతాంరాజ్ఞాంపురోగ్రగామీతిఅర్ఘపూజాయాం
దత్తేపి-మధుభిద్ధరిః త్రయోలోకాస్త్రైలోక్యం చతుర్వర్ణాదిత్వాత్స్వా
ర్థేష్యఞ్ ప్రత్యయః- తత్రత్రైలోక్యేఅనర్ఘఃపూజారహితఏవేతివిరో
ధః-అమూల్యఏవాభూదిత్యవిరోధః॥ మూల్యేపూజావిధావర్ఘఇత్యుభయ
త్రాపిఅమరః-అత్రార్ఘయోరభేదాధ్యవసాయాద్విరోధః- తదధ్యవసా
యాదవిరోధ ఇతివిరోధాభాసోలంకారః-ప్రహర్షిణీవృత్తమ్॥ ....

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారీణశ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కొలచలమల్లినాథసూరివిరచితెమాఘవ్యాఖ్యానె
సర్వంకషాఖ్యానె చతుర్దశస్సర్గః॥

మాఘకావ్యస్య వ్యాఖ్యానే పంచదశసర్గ ప్రారంభః.

మూ, ౧ { అథ తత్ర పాండుతనయేన సదసి విహితమ్మధుద్విషః । మానమసహత న చేదిపతిః పరవృద్ధిమత్సరి మనో హి మానినామ్ ॥ .... }

౧॥ అథేతి ॥ అథ హరిపూజానంతరం-చేదిపతిః శిశుపాలః తత్ర సదసి సభాయాం పాండుతనయేన యుధిష్ఠిరేణ విహితం మురద్విషో హరేర్మానం పూజాం నాసహత ఈర్ష్యాం చకారేత్యర్థః॥ పరోత్కర్షాక్షమేర్ష్యా స్యాదిత్యమరః-తథాహి- మానినామహంకారిణాం మనః- పరవృద్ధిమత్సరి మత్సరవద్ధిపరశుభద్వేషి ఖల్విత్యర్థః- సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః- అస్మిన్ సర్గే ఉద్గతావృత్తం* సజమాదిమే సలఘుకౌ చ నసజగురుకైరథోద్గతా -త్ర్యంఘ్రిగతభనజలాగయుతాస్సజసాజగౌ చరమపక తగ్గపరేదితిలక్షణాత్ ॥ ....

మూ, ౨ { పుర ఏవ శార్ఙ్గిణి సవైరమథపునరముం తదర్చయా। మన్యురభజదవగాఢతరస్సమదోషకాలఇవ దేహినంజ్వరః॥ .... }

౨॥ పురఇతి॥పురః పూర్వమేవ-శార్ఙ్గిణి సవైరం సక్రోధమముం చైద్యం అథ పునః అతఃపరం తదర్చయా హరిపూజయా అవగాఢతరో నిబిడతరో మన్యుః క్రోధో రౌద్రరసస్య స్థాయీ భావ ఇతి భావః - దేహినం శరీరిణం సమా మిలితా దోషః అపథ్యసేవా కాలః కర్మవిపాకశ్చ యస్య స జ్వర ఇవాభజత్ - ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౩ { అభితర్జయన్నివ సమస్తనృపగణమసావకంపయత్ ।లోలమకుటమణిరశ్మి శనైరశనైః ప్రకంపితజగత్త్రయం శిరః ॥ .... }

౩॥ అథాష్టభిరస్యాగాత్రారంభక్రోధచేష్టాః ప్రపంచయతి- అభీత్యాదిభిః అసౌ చైద్యః సమస్తనృపగణమభితర్జయన్నివ భర్త్సయన్నివ-తర్జయతేః చౌరాదికస్య అనుదాత్తేత్త్వేప్యస్య ఆత్మనేపదవిధేః ప్రత్యయజాదేశస్య స్థానివద్భావాదాదరేణ పునర్ణిత్కరణసామర్థ్యాదనిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదం-

అనుదాత్తేత్త్వప్రయుక్తమాత్మనేపదమనిత్యంచ చక్షిఙో ఙిత్కరణాత్ జ్ఞాపకాద్వా అతఏవ తర్జయతే భర్త్సయతే తర్జయత్యపి దృశ్యతే కవిష్వితిభట్టమల్లః - అశనైరతిమాత్రం ప్రకంపితం జగత్త్రయం యేన తత్ త్రైలోక్యభీషణం శిరః-శనైః లోలాశ్చలాః మకుటమణిరశ్మయో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా అకంపయత్ క్రోధాతిరేకాదితి భావః॥ ....

మూ, ౪ { సవమన్రుషాశ్రుఘనఘర్మవిగలదురుగండమండలః। స్వేదజలకణకరాలకరో వ్యరుచత్ప్రభిన్న ఇవకుంజరస్త్రిధా ॥ .... }

౪॥ సఇతి॥ రుషా రోషేణ అశ్రు వమన్ ముంచన్-ఘనేన సాంద్రేణ ఘర్మేణ క్రోధోష్మణా విగలత్-స్రవదురుగండమండలం యస్య సః- స్విద్యత్కపోల ఇత్యర్థః-స్వేదజలకణైః-స్వేదబిందుభిః-కరాలకరో దంతురహస్తః-సచైద్యః త్రిధా నేత్రకటిహస్తదేశైః ప్రభిన్నః మదస్రావీ*మత్తః ప్రభిన్నోఽమత్తస్స్యాదితి వైజయంతీ-కుంజర ఇవ వ్యరుచత్ రుచ దీప్త్యాద్ద్యుద్భ్యో లుఙీతి వికల్పాత్ పరస్మైపదం-ఏతేన స్వేదాఖ్యః సాత్త్వికఉక్తః ఉపమాలంకారః ॥ ....

మూ, ౫ { సనికామఘర్మితమభీక్ష్ణమధువదవధూతరాజకః। క్షిప్తబహులజలబిందువపుః ప్రలయార్ణవోత్థిత ఇవాదిసూకరః ॥ .... }

౫॥ సఇతి॥ రాజ్ఞాం సమూహో రాజకం గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్ ప్రత్యయః- తదవధూతం యేన సస్తథోక్తః సచైద్యో నికామం ఘర్మితం సంజాత ఘర్మముద్భూతస్వేదమిత్యర్థః * ఘర్మస్స్యాదాతపే గ్రీష్మే ఉష్ణస్వేదాంభసోరపీతి విశ్వః-తారకాదిత్వాదితచ్ ప్రత్యయః-వపుః ప్రలయార్ణవస్తస్మాదుత్థితః ఆదిసూకర ఇవ-క్షిప్తాః ప్రేరితాః బహులాః సాంద్రా జలబిందవో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా అభీక్ష్ణమత్యంతమధువత్-క్రోధాద్ధువతిస్మ-ధుగతిస్థైర్యయోరితి ధాతోః స్వాదాదికాల్లఙ్-అత్రాపి స్వేదః సాత్త్వికఏవోక్తః-ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౬ { క్షణమాశ్లిషద్ఘటితశైలశిఖరకఠినాంసమండలః। స్తంభముపహితవిధూతిమసావధికావధూనితసమస్తసంసదమ్॥ .... }

౬॥ క్షణమితి॥ ఘటితం సుసంహతం- యచ్ఛైలశిఖరం తద్వత్కఠినమంసం

మండలంయస్య సఅసౌ చైద్యః ఉపహితావిగాహితావినూతనైః శోణ యోపస్మి
తం - అధికమత్యంతం అవఘూర్ణనాస్సకంపితానమస్తానంనన్ సంభాయైన
తం స్తంభం తుణం - ఆశ్లిషత్ ఆశ్లిష్టవాన్ అంగైనా . . . . . శిఖా కస్య . . . అతఏవ
వకతీనాం సమండలక్షత విశేషణం - పృషాది త్వాత్ సాధుత్వం - . . . . నా
ధత్వేత్యుత్ప్రేక్షా ఆలింగనక్షతిక్సాదేశస్స్యాత్ - క్రోధాంధాః - . . . . . . పణం
ప్రతిభావః - అక్రాంతకాత్యస్యవిశేషణగత్వాత్ స్తంభాశ్లేష . . . . . స్య
లింగం శైలశిఖరోపమయా సంకీర్త్యతే॥ . ...

మూ, ౭ { కనకాంగదద్యుతిభిరస్య గమితమపిచ పిశంగతా
మ్। క్రోధమయ శిఖిశిఖా పటలైః పరితస్స పరీత
మివ బాహుమండలమ్॥ .... }

౭॥ కనకేతి॥ కనకస్యాంగదయోః కేయూరయోః - ద్యుతిభిః - పిశంగతాం పిం
గళవర్ణతాం గమితం ప్రాపితమపి తస్ముణాలం కాః - అస్య చైద్యస్య బాహు
మండలం క్రోధమయశిఖిశిఖాపటలైః - క్రోధాగ్ని జ్వాలాజాలైః పరితః పరీ
తం పరివృతమివాభుదిత్యుత్ప్రేక్షా ద్యుతిద్యోతక్యలుఖ్వపస్సైపదమ్॥ .....

మూ, ౮ { కృతసన్నిధానమివతస్యపునరపి తృతీయ చక్షు
షా। క్రూరమజనికుటిల భ్రు గురు భ్రుకటీకఠోరిత
లలాటమాననమ్ ॥ .... }

౮॥ కృతేతి॥ కుటిలే భ్రువౌయస్యతత్కుటిల భ్రు - ఉపసర్జన హ్రస్వః - గు
ర్వ్యా భ్రుకుట్యా భ్రూభంగేన కఠోరితం - భీషణీకృతం - లలాటంయస్యతత్
తస్య చైద్యస్యాననంపునరపి తృతీయచక్షుషా కృతసన్నిధానం - కృతసంసర్గ
మివేత్యుత్ప్రేక్షా - క్రూరమజని భయంకరమభూత్ - జనేః కర్తరి లుఙ్ దీప
జనేత్యాదినా వికల్పాచ్చిణ్ ప్రత్యయః॥ ....

మూ, ౯ { అతిరక్తభావముపగమ్య కృత మనురమముష్యసాహ
సే। దృష్టిరగణితభయాసిలతామవలంబతేస్మసమ
యాసఖీమివ॥ .... }

౯॥ అతిరక్తేతి॥ అముష్య చైద్యస్య దృష్టిః అతిరక్తస్య భావస్తమతిరక్తతాం
రోషాతిరేకాదత్యారుణ్యమన్యత్ర కామాతిరేకాదత్యనురాగితాముపగమ్య
ప్రాప్య సాహసేకృష్ణాదివధరూపే అన్యత్ర పురుషాభిసరణరూపే కృతమతిః -
సర్వథాహారింహనిష్యామిగమిష్యామి ఇతికృతనిశ్చయార్థనిర్ధారణమ్మతిరితి

తన్ జ్వాఃఅగణితమవిచారితంభయంశత్రోర్గురుజనాచ్ఛయయాసాసతీసమయాసమీపా ఇపసిలతాం సఖీమివావలంబతేస్మ - సాధనత్వేనసహాయత్వేనచస్వీచకార- క్రోధాజ్జిఘాంసయాఖడ్గమద్రాక్షీదిత్యర్థః- అత్ర ప్రస్తుతదృష్టివిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనాయికాప్రతీతేఃసమాసోక్తిరుపమాసంకీర్ణా॥

మూ, ౧౦ { కరకుడ్మలేన నిజమూరుమురుతరనగాశ్మకర్కశమ్ । స్వచపల వలమానజన శ్రుతభీమ నాదమయ మాహతోచ్చకైః॥ ....

౧౦॥ కరేతి॥అయంచైద్యఃఉరుతరోమహత్తరోనగాశ్మాశైలశిలేవకర్కశ ఇత్యుపమా-తంనిజమూర్తిమయమూరుంసక్థి*సక్థిక్లీబేపుమానూరురిత్యమరః-కరఃకుడ్మల ఇవేత్యుపమితసమాసః- తేనఅప్రసారితాంగులినాపాణితలేనేత్యర్థః-స్త్రప్రభీతః- అత ఏవచపలం-చంచలంవలమానేనసలాయమానేనజనేన శ్రుతోభీమనాదోభయంకరధ్వనిర్యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాఉచ్చకైస్తారమాహతిహతవాన్- అలబ్ధలక్ష్యాఃక్రోధాంధాఃస్వాత్మానమేవఘ్నంతీతిభావః ఆజ్ పూర్వాద్ధంతేర్లఙ్ ఆఙోయమహనఇతిఅకర్మకాధికారేపిస్వాంగకర్మకాచ్చేతివక్తవ్యమిత్యాత్మనేపదమ్ అనుదాత్తేత్యాదినానునాసికలోపః॥ ....

మూ, ౧౧ { ఇతిచుక్షుభేభృశమనేనననుమహదవాప్య విప్రియమ్। యాతివికృతిమపిసంవృతిమత్కిముయన్మ సగన్ నిరవగ్రహమ్మనః ॥ ....

౧౧॥ ఇతీతి॥ఇత్థముక్తప్రకారేణ-అనేనచైద్యేనభృశంచుక్షుభే-భావేలిట్ తథాహిసంవృతిమదపిసంవృతివికారగుప్తిః - తద్వదపిధీరమపీత్యర్థః-మనోమహద్విప్రియంఅప్రియమవాప్యవికృతింవికారంయాతినను ప్రాప్నోతిఖలు - యన్మనోనిసర్గాత్స్వభావాద్దురవగ్రహందుర్గ్రహంచపలమిత్యర్థః-గ్రహేర్గ్రహల్ ప్రత్యయః-తదితిశేషః - కిమువికృతింయాతీతికిమువక్తవ్యమిత్యర్థః-చపలచిత్తశ్చాయంచైద్యఇతిభావః- చైద్యక్షోభస్యనన్విత్యాదివాక్యార్థహేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్॥......... ....

మూ, ౧౨ { ప్రథమంశరీరజవికారకృతముకుల బంధమవ్యథిః। ధాపికలహఫలమోఘమసౌవచనేనకోపకుసుమంవ్యచీకసత్ ॥.......... ....

౧౨॥ ఏవంగాత్రారంభవికారానుక్త్వా వాగారంభాన్ వక్ష్యమాణః ప్రస
మమితి-సవ్యథ తేనవి ఖేలలిఅవ్యథఃనిర్భీకః శ్శంకః ఇత్యర్థః జడత్వరహితః
ఇచ్ఛారూపవిక్షేపవినిః-అసౌ చైద్యః ప్రకంపనశిరిరవిజైర్వికారైర్జ్ఞాతః
ప్రకంపనాదిభిః కృతో ముకులబంధో ముకులప్రాయభాగో యస్య ఏతత్ - ఫలిక
లహస్యరణ స్యైవఫలస్య యోగో యస్య తత్ * అప్రియాలాపనరూపం ఫలం
లహాఖ్యగ్రహోపిత్యర్థః-కోప ఏవకుసుమం తత్ వచనేనయదఫలనజత్యర్థః
వక్ష్యమాణవాక్యేనవ్యచీకసత్ -వికాసయతిస్మ కసేకః త్రోచవ్యపథాలా
హ్రాస్వః క్వదీప్త్యోలఘోరిత్యభ్యాసదీర్ఘః - అత్రవికారకలహావచనలోపేన
ముకులఫలవికాసకుసుమత్వరూపణాత్ప్రస్తవస్తువర్ణసావయవరూపకమ్॥

మూ, ౧౩ { ధ్వనయన్ సభామథసనీర ఘనరవగభీర వాగభీః।
వాచమవదదతిరోషవశాదతి నిష్ఠురస్ఫుటతరా
క్షరామసౌ॥ .... }

౧౩ ధ్వనయన్నితి॥ అథనీరఘనరవగభీరవాక్-సజలమేఘగర్జితగంభీ
రస్వరఇత్యర్థః-అభీః భీకః అసౌ చైద్యః-సభాం ఆస్థానీం ధ్వనయన్ - అతి
రోషవశాత్ అతినిష్ఠురాణి అతిపరుషాణి స్ఫుటతరాణి చాక్షరాణి యస్యాః
తాం వాచమవదత్ ఘనస్వరగంభీరేత్యుపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౧౪ { యదపూపుజస్త్వమిహపార్థ మురజితమపూజి
తంసతామ్। ప్రేమవిలసతిమహత్తదహో దయి
తంజనఖ్ఖలుగుణీతిమన్యతే॥ .... }

౧౪॥ వాచమవదదిత్యుక్తం అతః తామేవప్రపంచయన్ పంచభిర్గపాండ
వోపాలంభమాహ॥ యదిత్యాది- హేపార్థ పృథాపుత్రేతిమాతృప్రాధా
న్యేనామంత్రణం మోహగ్రాలనార్థం-సతామపూజితం- సద్భిరపూజ్య
మానమిత్యర్థః క్వమతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతి వర్తమానే క్తః క్తస్యచవ
ర్తమాన ఇతిషష్ఠీ మురజితం కృష్ణం ఇహసదసి యద్యస్మాదపూపుజః- పూజ
యసిస్మ ణౌచఙ్యుపధాయా హ్రస్వః-తత్తస్మాత్ మహత్ప్రేమవిలసతి స్ఫు
రతి అన్యథా కథమపూజ్యే పూజ్యత్వాభిమాన ఇత్యభిప్రేత్యాహ జనోలోకః
దయితం ప్రియజనం-గుణీతి మన్యతే ఖలు అగుణినమపీత్యర్థః - అహో ఆ
శ్చర్యం కృష్ణః ప్రేమ్ణా పూజితో నగుణాదితి భావః- అత్ర ప్రేమవిలసనస్యో
త్తరవాక్యార్థహేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ....

మూ, ౧౫ { యదరాజ్ఞి రాజవదిహార్ఘ్యముపహితమిదం ము
రద్విషి। గ్రామ్యమృగ ఇవ హవిస్తదయం భజతే జ్వ
లత్సు న మహీశవహ్నిషు॥...... .... }

౧౫॥ యదితి॥ అరాజ్ఞి అభిషేకాదిరాజగుణవిరహిణీత్యర్థః। నఞ స్తత్పురు
షాన్నిష్ణస్సమాసాంతప్రతిషేధః - ఇహాస్మిన్ మురద్విషి కృష్ణే - అపాత్రతా
ద్యోతనార్థమసంప్రదానవిభక్తినిర్దేశః రాజానమర్హతీతి రాజవత్
రాజార్హం, తదర్హమితి వతి ప్రత్యయః। తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయ
త్వం-యదిదమర్ఘ్యమర్ఘార్థం ద్రవ్యం అర్హణమిత్యర్థః - ఉపహిత
మర్పితం తదర్ఘ్యమయం కృష్ణః-మహీశావహ్ని యః అవనీపా అగ్నయ ఇ
వ తేషు మహీశవహ్నిషు జ్వలత్సు మహీశేష్వేవ వహ్నిషు జ్వలత్సు సత్స్విత్య
ర్థః। ఉపమిత సమాసః- గ్రామ్యమృగః శునకో హవిరివ న భజతే- న ప్రాప్నో
తి ఉపమాలంకారః ॥...... ....

మూ, ౧౬ { అనృతాం గిరం న గదసీతి జగతి పటహైర్విఘుష్య
సే। నింద్యమథ చ హరిమర్చయతస్తవ కర్మణైవ
వికసత్యసత్యతా॥ .... }

౧౬॥ అనృతామితి॥ హే పార్థ కుంతీపుత్ర అనృతామసత్యాం గిరం- న గదసి
న వదసీతి జగతి లోకే పటహైర్వాద్యవిశేషైః విఘుష్యసే- ఉద్ఘోష్యసే- అథ
చ తథాపి- నింద్యం హరిమర్చయతస్తవ కర్మణా - అపూజ్య పూజాకరణే
నైవాసత్యతా సత్యహీనతా వికసతి ప్రకాశతే - అత్రాసత్యప్రసిద్ధసత్యా
చరణయోర్విరూపయోర్ఘటనాత్ విషమాలంకారః॥...... ....

మూ, ౧౭ { తవ ధర్మరాజ ఇతి నామ కథమిదమపష్ఠు సత్యతే।
భౌమదినమభిదధత్యథవా భృశమప్రశస్తమపి
మంగలం జనాః॥ .. .. }

౧౭॥ తవేతి॥ హే పార్థ తవేదం ధర్మరాజ ఇతి నామ కథమపష్ఠు అసత్య
మేవ పఠ్యతే, అపమస్సుష్ఠ ఇత్యాణాదికః కుప్రత్యయః। అంబాంబ గోభూ
మీత్యాదినా షత్వం-యద్వా యుక్తమేవైతదిత్యాహ-అథవా జనాః-భృశమ
ప్రశస్తమపి భౌమదినమంగారకవారం మంగళమిత్యభిదధతి · వ్యపదిశంతి త
ద్వదిదమపీత్యర్థః-లోకే అప్రశస్తం ప్రశస్తశబ్దేన విరుద్ధార్థేనాపి వ్యపది
శ్యతే-తమచ్ఛాదనదోషభియా-యథా ధూలిః వృద్ధిశబ్దేన తద్వదధర్మరాజ

స్యాపి తే ధర్మరాజవ్యపదేశ ఇతి భావః- అత్ర ధర్మరాజ భౌమదినయో ర్నిరపేక్షవాక్యద్వయే ప్రతిబింబకరణాత్ దృష్టాంతాలంకారః॥ ....

మూ, ౧౮ { యది వార్చనీయతమమపక్షమపి భవతాం పృథాసు
తాః । శౌరిరవనిపతిభిర్నిఖిలై రవమాననార్థ
మిహ కిన్నిమంత్రితైః॥ .... }

౧౮॥ యది వేతి॥ హే పృథాసుతాః- కౌంతేయాః ఏషః శౌరిర్వా- శౌరిరేవేత్యర్థః* వా స్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థే చ సముచ్చయే ఇతి విశ్వః- కిమపి కథమపి భవతామర్చనీయతమో యది పూజ్యశ్చేత్ -తర్హీతి శేషః-అవమాననం తిరస్కారః-తస్మై తదర్థమేవ క్ష అర్థేన సహ నిత్యసమాసః సర్వలింగతా చ వక్తవ్యా క్రియావిశేషణం- నిమంత్రితైరాహూతైర్నిఖిలైరవనిపతిభిరిహ కిం కోర్థస్సాధ్య ఇత్యర్థః- అతఏవ సాధనక్రియాపేక్షయా కరణత్వాత్ తృతీయా-గమ్యమానక్రియాపేక్షయాపి కారకప్రవృత్తిరితి న్యాసోద్యోతే-అత్ర సకలరాజనిషేధస్య పూర్వవాక్యార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః॥...

మూ, ౧౯ { అథవా న ధర్మమసుబోధసమయమవయాత బాలి
శాః। కామమయమిహ వృథాపలితో హతబుద్ధిరప్ర
ణిహితస్సరిత్సుతః॥ ... . }

౧౯॥ అథ త్రిభిర్భీష్మోపాలంభమాహ- అథేత్యాది- అథవా బాలిశాః మూర్ఖాః- యూయమితి శేషః- సుబోధో న భవతీత్యసుబోధో దుర్బోధః- సమయ ఆచారో యస్య తం ధర్మం నావయాత న జానీత- అవపూర్వాద్యాధాతోర్లోట్ క్ష లోట్ లఙ్వదితి థస్య తాదేశః- కింతు వృథా నిష్ఫలం పలితం యస్య స వృథాపలితః- వృథాపరిణత ఇత్యర్థః* పలితం జరసా శౌక్ల్యమిత్యమరః- వృథాత్వే హేతుః హతబుద్ధిర్నష్టమతిరయం సరిత్సుతో భీష్మోపి ఇహాధర్మే కామమప్రణిహితోనవహితః ప్రవృత్తః- బాలాః పార్థా న జానంతు వృద్ధోపి న జానాతీతి చిత్రమిత్యర్థః- అతఏవ సత్యపి కారణే కార్యానుదయాద్విశేషోక్తిరలంకారః తథాపంక్షే బాలిశత్వ ధర్మదుర్బోధత్వయోర్విశేషణగత్యాధర్మాజ్ఞానహేతుత్వాత్కావ్యలింగం చైత్యనయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ ....

మూ, ౨౦ { స్వయమేవ శంతనుతనూజ యమిహ గణనాగ్ర్యమ
భ్యధాః। తత్ర మురరిపురయం కతమో యమనింద్య
వందివదభిష్టుషే వృథా॥ .... }

౨౦॥ స్వయమేవేతి॥ హే శంతనుతనూజ భీష్మ స్వయమేవ- త్వమేవేత్యర్థః

ఇహాయంగణంవర్గాః మఘ్యర్ఘాః మఘార్హాః హార్హాంప్రాజ్యంక్షదండాదిభ్యోయ ఇతి యప్రత్యయః-అభ్యర్థాః॥ పూచః స్నాతకం-గురుమిత్యాదిశ్లోక ఇతిభావః ధాత్వోలుఙ్గ్ గాతిస్థేత్యాదినాసిచోలుక్ తత్ర స్నాతకాదిగణె అయంమురరిపుఃకతమః॥నకోపీత్యర్థః మాస్తుఅస్మదుపాలంభకో హేతురతఆహ- యంమురరిపుంఅనింద్యవందివత్ ప్రగల్భా వైతాళికవదిత్యుపమా - అభిష్టుషెస్తాషిఅతస్త్వమెవోపాలభ్యఇతిభావః ఉపసర్గాత్సునోతీత్యాదినాషత్వమ్॥...

మూ, ౨౧ { అవనీభృతాంత్వముపహాయగణమతిజడస్సమున్నతమ్। నీచినియతమిహాయచ్ఛపలోనిరతస్స్ఫుటమ్భవసినిమ్నగాసుతః॥......................... }

౨౧॥ అవనీతి॥అతిజడోతిమూఢఃఅతిశీతశ్చపలోఅస్థిరఃశీత్వరశ్చత్వం-సమున్నతం-ఉన్నతమవనీభృతాంరాజ్ఞాంభూధరాణాంచగణముపహాయ - నీచమంచతీతిన్యఙ్ తస్మిన్-నీచినీచవృత్తెనిమ్నెచ అచఇత్యకారలోపెచావితిదీర్ఘః- ఇహకృష్ణెయద్యస్మాన్నియతంనిత్యంనిరతోనురక్తః - ప్రవణశ్చఅతఇతిశేషః-నిమ్నంనీచంగచ్ఛతీతినిమ్నగానదీ అన్యత్రాపిదృశ్యతెఇతిడప్రత్యయః-తస్యాఃసుతోభవసిస్ఫుటంవ్యక్తం-నీచనిరతత్వాదిధర్మసంక్రమాదితిభావః-ఉక్తంచనపిత్ర్యమనువర్తంతెమాతృకంద్విపదాఇతి-అత్రచతుర్థపాదార్థస్యపూర్వవాక్యార్థహెతుకత్వాత్ కావ్యలింగభేదః॥

మూ, ౨౨ { ప్రతిపత్తుమంగఘటతెనచతవనృపయోగ్యమర్హణమ్। కృష్ణకలయననుకోహమితిస్ఫుటమాపదాంపదమనాత్మవేదితా॥......................... }

౨౨॥ అథసప్తదశభిః కృష్ణోపాలంభం కరోతి - ప్రతిపత్తు మిత్యాది॥ హె అంగ - తవచ నృపయోగ్యం రాజార్హ మర్హణం పూజనం ప్రతి పత్తుంస్వీకర్తుంచ ఘటనె న యుజ్యతె - నన్వహమపిరాజైవ తి కథన్న యుక్తంతత్రాహకృష్ణెతి- హెకృష్ణనను అహంక ఇతికలయ - అహంరాజానవెతినిజస్వరూపమాలోచయెత్యర్థః-అన్యథానర్థమాహ-అనాత్మవెదితాఅనాత్మజ్ఞత్వంఆపదాంపదంస్థానంస్ఫుటంవ్యక్తమిత్యర్థః-ఆత్మాచకంసకింకరఃతత్పశుపాలకత్వాదిభావః- అతోనిజస్వరూపంచింత్యమితిహెతుమద్భావాత్కావ్యలింగమ్।...........................

మూ, ౨౩ { అసురస్త్వయాన్యవధికోపిమధురితికథంప్రతీయతె। దండదలితసరఘప్రథసెమధుసూదనస్త్వమితిసూదయన్మధు॥......................... }

౨౩॥ అసుర ఇతి॥ మధురితి కోప్యసురస్త్వయాన్యవధి అఘాని ఆత్మనేపదేష్వ
న్యతరస్యామితి హంతేర్లుఙి వికల్పాద్వధాదేశః- ఇతి కథం ప్రతీయితేపి శ్వాస్య
తే నకథం విదిత్యర్థః* ప్రత్యయోధీనశపదజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్వి త్యమరః
కింతుత్వం దండదలితసరఘః దండేనదలితాః ధ్వస్తాః సరఘా మధుమక్షికా యే
నసః* సరఘా మధుమక్షికేత్యమరః- మధుద్రోం సూదయన్ ఘాతయన్ పీడ
యన్ మధుసూదన ఇతి- ప్రథసే ప్రథితోసి మక్షికాసూదనమేవ మధుసూదన
సంజ్ఞా ప్రవృత్తినిమిత్తం నతుమధునామ్నో దైత్యస్యసూదనమిత్యర్థః- అత్ర
కథం ప్రతీయత ఇతి మధుసూదన సంజ్ఞాయాః ప్రసిద్ధార్థనిషేధపోత్తరనా
కృత్యాన్యథావ్యుత్పాదన హేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥

మూ, ౨౪ { ముచుకుందతల్పశరణస్య మగధపతిశాసితౌజసః। సి
ద్ధమబలసబలత్వమహో హాతవరోహిణీ తనయసా
హచర్యతః॥ .... }

౨౪॥ ముచుకుందేతి॥ హే అబలబలహీన-కుతః ముచుకుందో నామకశ్చిద్రా
జా-యస్యాసురవిజయశ్రాంత్యా నిద్రాయమాణస్య దేవతావరప్రసాదా
త్ నిద్రా విఘాతకారీదృష్టిపాతాద్భస్మీభవతి-తస్య తల్పం శయ్యా తదేవశ
రణం రక్షణం యస్య తస్యచ కాలయవనవిద్రావితస్యేత్యర్థః- తథామగ
ధపతినా జరాసంధేన శాసితౌజసః అష్టాదశకృత్వః భగ్నవీర్యస్య తవరోహి
ణీతనయస్య బలాపరనామ్నో బలభద్రస్య సాహచర్యతః-సాహచర్యాత్-
సబలత్వం సిద్ధం-నతుస్వబలసంపత్త్యేత్యర్థః-అహో కారణం వినా కార్యోద
యాదాశ్చర్యం అతఏవ విభావనాలంకారః-పుణ్యైర్యశోలభ్యత ఇతి భావః॥

మూ, ౨౫ { చలయన్ ప్రజాస్త్వమనృతేనకపటపటురైంద్ర
జాలికః। ప్రీతిమనుభవసి నగ్నజితః సుతయేష్టస
త్య ఇతి సంప్రతీతయె॥. .... }

౨౫॥ ఛలయన్నితి ॥ ఇంద్రజాలం వేదతేన దీవ్యతి వేత్యైంద్రజాలికః-అ
తఏవ కపటపటుర్వంచనాకుశలస్త్వం అనృతేన అసత్యేన ప్రజాః ఛలయన్
వంచయన్ ఇష్టం సత్యం యస్య స ఇతీష్టసత్యః సత్యప్రియ ఇతి సంప్రతీతయెస
మ్యక్ఖ్యాతయె * ప్రతీతే ప్రథితఖ్యాతవిత్తవిజ్ఞాతవిశ్రుతా ఇత్యమరః - న
గ్నజిన్నామ్నో రాజ్ఞః - సుతయా సత్యభామయా సత్యాపరాఖ్యయా ప్రీతి
మానందమనుభవసి సత్యభామాయోగాత్ ఇష్టసత్యః నతు సత్యయోగాది

త్యర్థః-అత్ర హరేః సత్య సంబంధేపి తదసంబంధోక్తేః సంబంధే అసంబంధ
రూపాతిశయోక్తిః॥..

మూ, ౭౬ { ధృతవాన్న చక్రమరిచక్రభయచకితమాహవే
నిజమ్ । చక్రధర ఇతి రథాంగమదస్సతతంబిభర్షి
భువనేషు రూఢయే॥......................... }

౭౬॥ ధృతవానితి॥ఆహవే యుద్ధే-అరిచక్రాదరిసైన్యాద్భయేనచకితం సం
భ్రాంతం చకితం భయసంభ్రమః నిజమాత్మీయం చక్రం సైన్యం నధృత
వాన్-నావలంబితవాన్-నరక్షితవానిత్యర్థః-కింతు చక్రధర ఇతి భువనేషు
రూఢయే ప్రసిద్ధయే-అదః ఇదం రథాంగం చక్రాపరాఖ్యం సతతం బిభర్షి-దధా
సి-వృథా భారమితి భావః*చక్రం సైన్యరథాంగయోరితి విశ్వః- అయోవికార
ధారణాత్ చక్రధరో భవాన్న తు భీతచక్రధారణాదితి భావః-అత్ర హరే
ర్భీతచక్రధరణ సంబంధేపి తదసంబంధోక్తేః సంబంధే అసంబంధరూపా
తిశయోక్తిః॥..

మూ, ౭౭ { జగతి శ్రియా విరహితోపి యదుదధిసుతాముపా
యథాః । జ్ఞాతిజనజనితనామపదాం త్వమతశ్శ్రి
యఃపతిరితి ప్రథామగాః॥......................... }

౭౭॥జగతీతి॥శ్రియా రాజ్యలక్ష్మ్యా విరహితోపి యదూనాం యయాతిశాపహ
తత్వాదితి భావః త్వం జ్ఞాతిజనేన బంధుజనేన జనితం ప్రవర్తితం నామపదం శ్రీ
రితి పారిభాషికసంజ్ఞాశబ్దో యస్యాస్తాం ఉదధిసుతామబ్ధికన్యాం-యద్యస్మా
దుపాయథాః-వివాహమకరోః*వివాహోపయమౌసమావిత్యమరః ఉ
పాద్యమస్స్వకరణె ఇత్యాత్మనేపదమ్ స్వతనాదిభ్యస్తథాసోరితి సిచోలుక్, అ
నుదాత్తోపదేశేత్యాదినా అనునాసికలోపః- అతో జగతి శ్రియఃపతిరితి ప్ర
థాంఖ్యాతిమగాః ప్రాప్తవానసి ఇణో గా లుఙీతి గాదేశః- న రాజ్యాంతరవ
ద్రాజ్యలక్ష్మీయోగాత్తవ శ్రీపతిత్వం-కింతు శ్రీసంజ్ఞికాయాః కస్యాశ్చిద్వరా
క్యాః పరిగ్రహాదితి భావః-అతఏవ ఉగ్రసేనస్యాభిషేకసంస్థారేపి త్రైలోక్య
ప్రతిష్ఠాపకస్య హరేరేవ సకలరాజ్యశ్రీధురంధరత్వాత్తత్సంబంధేప్యసంబం
ధోక్తేరతిశయోక్తిః॥..

మూ, ౭౮ { అభిశత్రు సంయతికదాచిదవిహితపరాక్రమోపి
యత్ ।వ్యోమ్ని కథమపి చకర్థ పదం వ్యపదిశ్యసే
జగతి విక్రమీత్యతః॥......................... }

౨౮॥ అభీతి॥ సంయతియుద్ధే కదాచిత్ కదాపి అభిశత్రు శత్రుమభి-అభిముఖ్యే అవ్యయీభావః-అపిహితపరాక్రమోప్యకృతపౌరుషోపి-యస్యాస్మాత్కథమపి మహతా ప్రయత్నేన వ్యాప్యమిన్న పదం పాదక్షేపం చకర్థ కృతవానసి కబిభృతో భారద్వాజస్యేతి ఇట్ ప్రతిషేధః-పిత్వాద్గుణః - అతో జగతి విక్రమీ విక్రమవానితి వ్యపదిశ్యసే వ్యవహ్రియసే న తు పరాక్రమయోగాదిత్యర్థః - అత్రాపి పరాక్రమసంబంధేపి అసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౨౯ { పృథివీం బిభర్థ యది పూర్వమిదమపి గుణాయ వర్తతే! భూమిభృదితి పరహారితభూస్త్వముదాహ్రియస్వ కథమన్యథా జనైః॥ .... }

౨౯॥ పృథివీమితి॥ పూర్వం ప్రాగపి సంప్రత్యసంభవేపీతి భావః- పృథివీం బిభర్థ యది భృతవాంశ్చేత్ - భృఞో లిట్ భారద్వాజీయ ఇట్ ప్రతిషేధః- పిత్వాద్గుణః-ఇదం పూర్వధారణమపి గుణాయోత్కర్షాయ వర్తతే- భూతపూర్వగత్యాపి వ్యపదేశ్యత్వాత్తదపి నాస్తీతి భావః- ప్రత్యుత పరైః శత్రుభిః హారితభూః అపహారితభూమికః - జరాసంధేన మధురానగరాన్నిష్కాసితత్వాదితి భావః - అత్ర హర్తృనివారణాత్తు మత్త్వమేవ హారయితృత్వమితి ణిజర్థోపపత్తిశ్చ జనైః కథమన్యథా అర్థవైపరీత్యేన భూమిభృదితి ఉదాహ్రియస్వ ఉదాహ్రియథాః సంభావనాయాం లోట్- అసంభావితమేవేత్యర్థః-అత్రాపి భూభరణసంబంధేప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ . ...

మూ, ౩౦ { తవ ధన్యతేయమపి సర్వనృపతి తులితోపి యత్ క్షణమాక్రాంతకరతలధృతాచలక పృథివీతలే తులితభూభృదుచ్యసే॥ .... }

౩౦॥ తవేతి॥ తవ ఇయమపి ధన్యతా పుణ్యవత్తా- కథం సర్వైః నృపతిభిస్తులితోపి అవధూతోపి త్వం క్షణం క్లాంతే తావత్యేవ క్షాంతే కరతలే ధృతాచలకః అల్పాచలో యేన స సన్ పృథివీతలే తులితభూభృదుద్ధృతాచల ఉద్ధృతరాజకశ్చ ఉచ్యసే ఇతి యత్ -ఇయమపూర్వా తే ధన్యతేత్యర్థః గోవర్ధనాఖ్యక్షుద్రభూభృత్తోలనాత్ తులితభూభృత్త్వం న తు మాదృశమివ మహదరాతితోలనాదిత్యర్థః అత్ర సర్వనృపతితులితోపి తత్తోలక ఇతి విరోధో భూభృదితి శ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయోత్థాపిత ఇతి విరోధాతిశయోక్త్యోః సంకరః- తేన గోవర్ధనోద్ధరణమపి నాతీవ అద్భుతం బాహుబలశాలినామితి వస్తు వ్యజ్యతే॥ ....

మూ, 3౧ { త్వమశక్నువన్నశుభకర్మనిరతపరిపాకదారుణ
మ్ । జేతుమకుశలమతిర్నరకంయశసైధిలోకమ
జయస్సుతంభువః॥ .... }

3౧॥ త్వమితి॥ హేఅశుభకర్మనిరత పాపాచారపర-అతఏవాకుశలమతిఃమ ర్బుద్ధిస్త్వంపరిపాకేఫలకాలేదారుణంవిచిత్రంయాతనామయత్వాద్భయం కరమిత్యర్థఃనరకంనిరయం*స్యాన్నారకస్తునరకోనిరయోదుర్గతిః స్త్రియా మిత్యమరః-జేతుమశక్నువన్ పాపిష్ఠైస్సుజయత్వాదితిభావః-యశసైన రకవిజయాత్ప్రసిద్ధ్యేభువఃసుతన్నరకాఖ్యం అజయఃజితవానసిలోకప్ర తారణమాత్రపరోనపరలోకశ్రద్ధోసీతిభావః-అత్ర నిరయాపరాఖ్యనరక విజయాశక్తేర్విశేషణగత్యాతజ్జయఖ్యాత్యర్థనోపహారేఃనరకాసురవిజ యప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగంతచ్చనరకయోః శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్త్యుత్థాపితమితిసంకరః॥ ....

మూ, 3౨ { సకలైర్వపుస్సకలదోషసముదితమిదంగుణైస్తవ।
త్యక్తమపగుణగుణత్రితయత్యజనప్రయాసముప
యాసికిమ్మృధా॥ .... }

3౨॥ సకలైరితి॥ హేఅపగుణనిర్గుణ-సకలైర్దోషైఃసముదితంసమూఢంత వేదంవపుః- సకలైర్గుణైఃశౌర్యాదిభిస్త్యక్తంసర్వగుణవర్జితమేవేత్య ర్థః- ఏవంచసతిగుణత్రితయస్యసత్వాదిగుణత్రయస్యత్యజనేత్యాగేయః- ప్రయాసఃతంముధావృథాకిమర్థముపయాసిముముక్షుర్యోతిభావః - యత్ర సకలగుణస్యత్యాగస్తత్రగుణత్రయత్యాగోంతర్గతిన్యాయేనసిద్ధఏవఅన్య థాసాకల్యవ్యాఘాతాత్ - స్వభావతోనిర్గుణస్యపరవస్తునఃకుతోగుణత్ర యత్యాగచింతేతిధ్వనిః - గుణత్రయత్యాగనిషేధస్యసకలైరిత్యాదివాక్యా ర్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః॥ ....

మూ, 33 { త్వయిపూజనంజగతిజాల్మకృతమిదమపాకృతైగు
ణైః। హాసకరమఘటతేనితరాంశిరసీవకంకతము
పేతమూర్ధజే॥ .... }

33॥ త్వయీతి॥ హేజాల్మఅసమీక్ష్యకారిన్*జాల్మోసమీక్ష్యకారీస్యాది త్యమరః-గుణైరపాకృతేనిరస్తేగుణహీనేత్వయికృతం- జగతిహాసకరం- పరి హాసకరంఇదంపూజనం-అపేతమూర్ధజేఅపగతకేశేశిరసికంకతందారు

దంతాదిమయః- కేశప్రసాధనవిశేషః*ప్రసాధనీకంకతికేత్యమరః-కంకతమే
వకంకతికాకంకణమితిపాఠేశేఖరమిత్యర్థః*కంకణంశేఖరేహస్తసూత్రమం
డనయోరపీతివిశ్వః-తదివనితరామసుబతేనసంగచ్ఛతేఇత్యర్థః; నఞ్పూనలో
పస్త్రిజితెపెఇత్యుప సంఖ్యానాత్ నిందాయాంతిజ్యోగపినలోపః-ఉపమా॥

మూ, ౩౪ { మృగవిద్విషామివయదిత్థమజనిమిషతాంపృథాసు
తైః। అస్యవనశునఇవాపచితిఃపరిభావఏషభవ
తాంభువోధిపాః॥.........................

౩౪॥ సంప్రతిరాజ్ఞాంరోషముత్పాదయన్నాహ॥ మృగేతి॥ హేభువోధి
పాః రాజానః-మృగవిద్విషాంసింహానామివభవతాంమిషతాంభవత్సుమిష
త్సుమిషతోయస్మాత్ అనాదృత్యేత్యర్థః; షష్ఠీచానాదరఇతివికల్పాద్భావల
క్షణషష్ఠీ-ఇత్థంపృథాసుతైః-కౌంతేయైఃపితరమేషాన్నవేద్మీతిభావః-అస్యకృ
ష్ణస్యవనశునఃవనశునకస్యేవాపచితిః - పూజాఅజనిజనితాకృతేతియత్-జ
నేఃకర్మంతాత్క-మర్మణిలుఙ్ ఏషభవతాంపరిభావఃపరిభవః; పరౌభువోవ
జ్ఞానెఇతివిభాషయాఘఞ్ ప్రత్యయఃఉపమా॥ ....

మూ, ౩౫ { అవధీజ్జనంగమఇవైషయదిహతవృషోవృషన్ననుః।
స్పర్శమశుచివపురర్హతినప్రతిమాననాంతుని
తరాన్నృపోచితామ్॥ ... .

౩౫॥ అవధీదితి॥హతవృషోహతసుకృతః*సుకృతంవృషభేవృషేఇతివిశ్వః-ప
షకృష్ణోజనంగమశ్చండాలఇవ*చండాలప్లవమాతంగదివాకీర్తజనంగమాఇ
త్యమరః;గమేశ్చేతిజనపూర్వాద్గమధాతోర్ఖచ్ ప్రత్యయః; అరుర్ద్విషది
త్యాదినాముమాగమః-వృషంవృషభరూపిణం అరిష్టాఖ్యమసురమవధీద్వ్యధి
హతవాంశ్చేత్ ; లుఙిచేతిహనోవధాదేశః- అశుచివపురశుద్ధాత్మాస్ప
ర్శనాన్నార్హతి-సనృపోచితాం రాజార్హాంమాననాంపూజాంప్రతినిత
రాంనార్హతిఅస్పృశ్యోగోఘ్నః కథంపూజ్యతఇత్యర్థః- ఉపమా॥ ...

మూ, ౩౬ { యదినాంగనేతిమతిరస్యమృదురజనిపూతనాంప్ర
తి। స్తన్యమఘృణమనసఃపిబతఃకిలధర్మతోభవ
తిసాజనన్యపి॥ ....

౩౬॥ యదీతి॥అస్యకృష్ణస్యమతిఃపూతనానామబాలగ్రహవిశేషః-తాంప్ర
తిఅంగనాస్త్రీతిహేతోఃమృదుః-కృపార్ద్రానాజనియదినజాతాచేత్ మాస్త్వితి

శేషఃజనేర్ణ్యంతాత్కర్తరిలుఙ్ దీపజనేత్యాదినా చిణ్ ప్రత్యయః-అఘృణ మానసోనిఘృణచిత్తస్య-స్తనేభవం స్తన్యంపయః శరీరావయవాచ్చేతియ త్ప్రత్యయః పిబతోస్యపాపూతనాధమతః శాస్త్రతోజనన్యపిమాతా చభవతికిలభవతిఖలు స్త్రీతిక్ష్యపాభావేపిమాతేతిజుగుప్స్యాపస్యనాస్త్రీత్య ర్థఃన కేవలం స్త్రీహన్తా కింతు మాతృహన్తాచాయం - స్తనప్రదాయా ఉ పమాతృత్వాదితిభావః- అత్ర స్తనపానస్యాపి విశేషణగత్యాజననీత్వహేతుక త్వాత్కావ్యలింగమ్॥ ....

మూ, ౩౬ { శకటవ్యుదాసతరుభంగధరణిధరధారణాదికమ్। కర్మయదయమకరోత్తరలఃస్థిరచేతసాంక ఇవ తేనవిస్మయః॥ .... }

౩౬॥ శకటేతి॥ తరలశ్చపలోయంకృష్ణః- శకటవ్యుదాసః-శకటాసురమ ర్దనం-తరుభంగోయమలార్జునభంజనం-ధరణిధరధారణం- గోవర్ధనో ద్ధరణంతాన్యాదిర్యస్యతత్తథోక్తంయత్కర్మ అకరోత్ - తేనకర్మణాస్థి రచేతసాంధీరచిత్తానాంక ఇవవిస్మయోన కోపీత్యర్థః - అత్రస్థిరచేతస్క త్వాయావిశేషణగత్యావిస్మయనిషేధహేతుత్వాత్కావ్య లింగం-వృత్త్యను ప్రాసేనసంసృజ్యతే॥ ....

మూ, ౩౭ { అయముగ్రసేనతనయస్యనృపపశోరపర్గ్లపమాన వర్ణ। స్వామివధమసుకరంపురుషైర్గమసుతేస్మ యత్పరమమేతదద్భుతమ్॥ .... }

౩౭॥ అయమితి॥అపరోన్యః నాపశురివనృపపశురిత్యుపమితసమాసః-కార్యా కార్యవివేకశూన్యఇత్యర్థః-అయంకృష్ణః - ఉగ్రసేనతనయస్యకంసస్యప శూర్ణ అవర్ణగాఃపాలయన్-పురుషైరసుకరం-లోకవేదవిగర్హితత్వాత్ దుష్కరంస్వామివధంకురుతేస్మ చ కారేతియత్ - ఏతత్పరమమద్భుతం-అ భూతపూర్వత్వాదితిభావః - అత్రపశ్వపనస్య విశేషణగత్యాకంసకృష్ణ యోః స్వామిభృత్యభావహేతుకత్వాత్కావ్యలింగమ్ ॥ ....

మూ, ౩౮ { ఇతివాచముద్ధతముదీర్యసపదిసహవేణుధారిణా। సోఢరిపుబల భరోసహనస్సజహాస దత్తకరతాల ముచ్చకైః॥ .... }

౩౮॥ ఇతీతి॥ సోఢఃక్షాంతోరిపూణాంబలభరోవీర్యాతిశయోయేనసః-నస

హత ఇతి అసహనః అసహిష్ణుః సచైద్యః- ఇతీత్థం ఉద్ధతం- నిష్ఠురం యథా తథా వాచం ఉదీర్య ఆసపది వేణుధారిణా నరకాన్తజేన సహ దత్తకరతాలం పరస్పరకరతాడనం- యస్మిన్ కర్మణి- తద్యథా తథా ఉచ్చకైః స రంజహాస - కృష్ణదోషోద్ఘాటనహర్షాద్ అట్టహాసం చకారేత్యర్థః- స్వభావోక్తిః॥ .....

ఇతఊర్ధ్వం ననుసర్వ ఏవేత్యాదియమపాచైద్యంతాఃచతు
స్త్రింశచ్ఛ్లోకాః ఏతద్దేశీయమాఘపుస్తకేష్వసత్వాత్ వ్యా
ఖ్యానేపిచావ్యాఖ్యాతత్వాత్ ప్రక్షిప్తా ఇతిప్రతిభాంతి॥ . ...

శ్లో॥ ననుసర్వఏవసమవేత్యకమపిగుణమేతిపూజ్యతామ్। సర్వగుణవిరహితస్యహరేర్ఘపరిపూజయాకురునరేంద్ర కోగుణః॥ ౪౦

శ్లో॥ నహిహోనయన్న చబిభర్తిగుణసమతయాప్రధానతామ్।స్వస్యకథయతిచిరాయప్రియజనతాంజగత్యభిమానతాందధత్॥ ౪౧

శ్లో॥ రహితఃకలాభిరఖిలాభిరకృతరసభావసంవిదమ్। ఘోత్రఃకిదముపదిశంతిజనాగ్యపురబాహ్యమేనమనుగతంవిదగ్ధతామ్॥ ౪౨

శ్లో॥ అతిభూయసాపిసుకృతేనదురుపచారఏషశక్యతే। భక్తిసుభిరుపచారపరైరపినోగృహీతుమభియోగిభిర్నృభిః॥ ... .౪౩

శ్లో॥ వ్రజతేసతామనుదితోపిసవినయముపాసితోజనైః। నిత్యమపరిచితచిత్తతయాపరఏవసర్వజగతస్తథాప్యయమ్॥ ౪౪

శ్లో॥ ఉపకారిణన్నిరుపకారమనరిమరిమప్రియంప్రియమ్। సాధుమితరమబుధంబుధమిత్యవిశేషతస్సతతమేషపశ్యతి॥ ౪౫

శ్లో॥ ఉపకారకస్యదధతోపిబహుగుణతయాప్రధానతామ్। మఃకిమనిశమయమాప్తవతోనపరస్యకించిదుపకర్తుమిచ్ఛతి॥ ౪౬

శ్లో॥ స్వయమాక్రియాగ్రకుటిలమేఘుత్ర్యాణమపిపిధాతుమక్షమః। భోస్తుమవిరతమలజ్జతయాఫలమీహతేపరకృతస్యకర్మణః॥ ౪౭

శ్లో॥ యఇమంసమాశ్రయతికశ్చిదుపయపిపదోర్నరాకులమ్।తస్యభవతిజగతీహసుతగ్యపునరుద్భవోవికటణత్వమీయుషః॥ ౪౮

శ్లో॥ గుణవంతమప్యయముపాస్యజనమఖిలమవ్యవస్థితైః।యాతిసువిరమతిబాలతయాధృతిమేకఏవపరివారితోజనైః॥ ౪౯

శ్లో॥ సుకృతోపిసేవకజనస్యబహుదివసఖిన్నచేతసః। సర్వజనవిహితనిషేదయంసకృదేవదర్శనముపైతికస్యచిత్॥ ౫౦

శ్లో॥ స్వజనేషు సత్స్వను గతేషు నియతమనురాగవత్స్వపి । స్నిహ్య మహ్నామహ్యాయుః కుపయిన్నిగపేక్షుప పసమూహైర్నివృతమ్॥ ౫౧

శ్లో॥ తృణమేష రాజసభయైవ జగదుగయాశ్రితాన్యయః । సత్వహీనక్ష్య లనస్నిహాసానతమసాపనాశయః సర్వనావృతః॥ ౫౨

శ్లో॥ అభిహన్యతే యఃఖిహంతి పరిణపతియచ్చ్యుతస్య తే । నాస్య భవవచనీయమికంచప రాత్మనాం ప్రకృతిరేవ హీదృశీ॥ ౫౩

శ్లో॥ అసినత్వయుక్త ఇతిపుంభిరయమతిశయోఽవణ్యతే । నూత్కృష్ట భిదధావగతే సముషైతినాల్పపిసత్వసంకరమ్॥ ౫౪

శ్లో॥ ప్రలయం పరస్య మహతోఽపనియతమిహానిస్సఖగుణాః । యాంతిజగపిపనోషనస్స్యగుచైవపశ్యతిగుణాన్ద్విషన్నయమ్॥ ౫౫

శ్లో॥ క్షీపిరమంభసనిమగ్నమదహారతయగ్గపర్గపుమాన్ । ఏషకిలసత్తిభైరిబుద్ధైరభిధీయమానవపితత్ప్రతీయతే॥ ౫౬

శ్లో॥ నర సిష్యమూర్తిరయమేవనితిపుతమదారయన్నఖైః । అప్తజన పచనచేతనపిప్ర పన్తుమోమితిజనోఽయమాహతిః॥ ౫౭

శ్లో॥ అసహోయితుంగిరిపిగానముచితమవలంబ్యనీచతామ్ । స్వాకర్ణకరణపటురేషబ్రాబరినాపరేణసహాస స్పృయుజ్యతే॥ ౫౮

శ్లో॥ ప్రమాతేఽభోరభసమైవపరిచయతపిశ్వరూపతామ్ । సర్వమతిశయగతంనిర్బలేస్ఫుటమిప్రజాలమిక మేషమాయయా॥ ౫౯

శ్లో॥ కిలరావణారిరయమేవకిమిదమియదేవమిష్యతే । సత్వనాధిబలమధిప్యతియుక్తకశేష మేషఇతిధృష్టముచ్యతామ్॥ ౬౦

శ్లో॥ చలతైవ వాగయుగలేనగురుశకలమీషదస్పృశత్ । నైవకలితమధచంద్రలసన్నరితోఽబ్ఖాండచయమాత్మనైవతత్॥ ౬౧

శ్లో॥ స్తువతామునాస్తయుగేనజనితజననీజనాదరా । ప్రీతిసవయమపిధ్యమనస్తకకారనాధ్యయిదమూర్ఘ్రాణనా॥ ౬౨

శ్లో॥ అభిం తిస్రాకినమిపైషకృతధరణితెంగణాత్ । బాధమిపిన బాలకృష్ణమదేవ పిధిరయంపిజృభతే॥ ౬౩

శ్లో॥ పహాగన్నపేగనిపనహతగధదేహ గోపతామ్ । నామజగతిమధుసూదనపత్యగిమార్గతేనమధునాముహయనా॥ ౬౪

శ్లో॥ అపనృప్యగోవధసముత్థమఘమయమమీమరత్ప్రహా । భగ్రమపపసముపాఘమదంయదనోకిలాసురఇతిప్రమాష్టితత్॥... ... ... ౬౫

శ్లో॥ ముఖకందరాంతరగతోపి హి కటుకశబ్దనేః కేశినా। నాస్యసపది ముఖ
ఖానిభుజస్తరసాహ్యాకిరశ్చ్విసహజైవమూర్ధతా॥ ౬౬

శ్లో॥ కిమివాత్రచిత్రమయమన్న మచలమిహాకల్పితంయది। ప్రాశని
ఖిలమపిలేపజగత్ప్యుదరంగతె బహుభుజోస్యసవ్యథా॥ ౬౭

శ్లో॥ యమదస్యబాహుమయమేకమద్ధృతగిరిమస్ఖలత్స తత్। భూరి
సలిలమపివహ్నిమియంజలదేవిముంచతిగవాం సభాగ్యతా॥ ౬౮

శ్లో॥ అమునాకరేణపృథుదంతముసలముదఖానిదంతినః। తేనయదవధిష
పవపుంగబలశాలినాంకఇవతత్ర విస్మయః॥ ౬౯

శ్లో॥ శిశురేవశిక్షితనియుద్ధకరణమకృతక్రియస్స్వయమ్। మల్లమలఘుకఠి
నాంసతలం స్వదీర్ఘ్యదేవతదస్పృష్టకారిణమ్॥ ౭౦

శ్లో॥ యదయుద్ధ్యతానమపిసంశముపహితసురౌఘసాధ్వసమ్। కంసమ
భయమయమభ్యభవత్స్విహాజనేవతదపిప్రశస్యతే॥ ౭౧

శ్లో॥ ఇతినిందితుంకృతధియాపివచనమమునాయదాదదే। స్తోతుమనిశము
చితస్యవరైః స్తుతిరేవసామధుఃఘోషసోఽభవత్॥ ౭౨

శ్లో॥ యదునాచదుష్టమతిరేషపరిపవదిషుర్మురద్విషమ్। ద్వైరథ
మపిసదసిచేదివతేస్తదతోపరాధగణనామగాద్వచః॥ ౭౩

మూ, ౭౪ { కటునాపిచైద్యవచనేన వికృతిమగమన్న మాధ
వః। సత్యనియతవచసంవచసాసుజనంజనాశ్చల
యితుంకఈశతే॥ ... . }

౭౪॥ కటునేతి॥ మాధవః కటునాపరుషేణాపిచైద్యవచనేన వికృతింవికారం
నాగమత్-గమేర్లుఙిప్పుషాదినాస్త్రైరజాదేశః-సత్యనియతవచసంఅస్ఖలిత
వచసంసత్యసంధం-సుజనంకేజనాః-వచసాతీక్ష్ణేనాపీతిభావః- చలయితుమీ
శతేశక్నువంతెన కేపీత్యర్థః - సహిష్ణోశతమాగాంసీతిప్రతిజ్ఞాభంగభ
యాదసహిష్టేతిభావః-సామాన్యేన విశేష సమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥

మూ, ౭౫ { నచతంతదేతిశపమానమపియమునృపాస్స,చక్రు
ధుః। శౌరిసమయనిగృహీతధియస్ప్రభుచిత్తమేవ
హిజనోనువర్తతే॥ ... . }

౭౫॥ నచేతి॥ తదాతత్కాలేఇత్థంశపమానమాక్రోశంతమపిశపతెశ్శప్రత్యయే
పరతెక్రోశత్యర్థపిశపమానఇతిభట్టమల్లః తం చైద్యం-యదునృపాఃయాదవాః

శౌరేః కృష్ణస్య సదయోఽసంకేతేన నిగృహీతధియో నిరుద్ధబుద్ధయస్సంతోఽనప్రచురప్రధుః ప్రకృతప్రహారోపసృష్టయోర్ధకర్మేతికస్మాత్స్వంతథాహి జనో లోకః ప్రభుచిత్తమేవ అనువర్తతే యమపి శేషణోత్థం కావ్యలింగమర్థాంతరన్యాసేన సంకీర్యతే ॥ ....

మూ, ౨౬ { విహితాగసో ముహురలంఘ్యనిజవచనదామసం
యతః । తస్య శతమితి తత్ప్రథమం మనసా సమా
ఖ్యదపరాధమచ్యుతః ॥ .... }

౨౬॥ విహితేతి ॥ అలంఘ్యేన నిజవచనదామ్నా స్వప్రతిజ్ఞాపాశేన సంయతః బద్ధః అచ్యుతః ముహుర్విహితాగసః కృతాపరాధస్య తస్య చైద్యస్యాపరాధం స ఏవ ప్రథమః యస్మిన్ కర్మణి తత్ తత్ప్రథమం కతిథః కతీనాం పూరణ ఇతి తస్య పూరణే డట్ ఇతి డట్ ప్రత్యయః కతిపయాచ్చ పూరణార్థే తిథుక్ ఆగమః మనసా సమాఖ్యత్ సంఖ్యాతవాన్ అస్యతి వక్తిఖ్యాతిభ్యోఽజితి చ్లేరఙాదేశః అత్ర ప్రతిజ్ఞాపాశబంధస్య విశేషణగత్యా ప్రాచీనాపరాధానంత్యేపి తావాలికాపరాధమాత్రగణనాహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః ॥ ....

మూ, ౨౭ { స్మృతివర్త్మ న తస్య న సమస్తమపకృతమియాయ వి
ద్విషః । స్మర్తుమధిగతగుణస్మరణాః పటవో న దోష
మఖిలం ఖలూత్తమాః ॥ .... }

౨౭॥ స్మృతీతి ॥ విద్విషః చైద్యస్య సంబంధి సమస్తమపకృతమపకారజాతం నపుంసకే భావే క్తః తస్య హరేః స్మృతివర్త్మ స్మృతిపదం నేయాయ న ప్రాపత్ సర్వాపకారస్మరణే సంఖ్యాపూర్ణా న స్యాదిత్యర్థః అర్థాంతరం న్యస్యతి-అధిగతగుణస్మరణాః-పరిచితోపకారస్మృతయః ఉత్తమాః సుజనాః అఖిలం దోషమపకారం స్మర్తుం పటవః సమర్థాః న ఖలు నాలం భూతా ఇత్యర్థః పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషు తుమున్ ప్రత్యయః ఉపకారమేవ స్మరంతి సాధవో నాపకారమిత్యర్థః ॥

మూ, ౨౮ { నృపతావధిక్షిపతి శౌరిమథ సురసరిత్సుతో వచః ।
స్మాహ చలయతి భువం ఘనతపోభిరస్య నాదమను
కుర్వదంబుధేః ॥ .... }

౨౮॥ నృపతావితి ॥ అథ నృపతౌ చేదిపతౌ శౌరిం హరిమధిక్షిపతి సతి సురసరిత్సుతః భీష్మః సురతిప్రళయమారుతే భువశ్చలయతి కంపయతి సతి క్షుభితస్య

ద్విలస్యాంబుధేర్వార్ణవస్యానుకుర్వతః తద్వద్గంభీరంవచఃఆహస్మఉవాచ, లట్ స్మే ఇతిభూతార్థే లట్ బ్రువఃపఞ్చానామాదిత ఆహోబ్రువఃఇతిఆహాదేశః - యద్యపినపాదాదౌఖల్వాదయఇత్యాహ వామనః తథాపి ప్రాథ్యా స్మశబ్దస్యపాదాదౌ ప్రయోగఃఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౨౯ { అథగౌరవేణపరివాదము పరిగణయ్య స్తమాత్మనః। ప్రాహమురరిపుతిరస్కరణక్షుభితస్స వాచమితిజాహ్నవీసుతః॥ .... }

౨౯॥ ఉక్తమేవార్థంవక్తురాశయావిష్కారార్థమాహ-అథేతి-అథశిశుపాలప్రలపనానంతరంమురరిపుతిరస్కారేణహరినిందయాక్షుభితః కలుషీకృతమనాః - జాహ్నవీసుతఃగాంగేయఃగౌరవేణధైర్యేణతమాత్మనఃపరివాదం కామనుయమిహవృథాపలితఇత్యాదినిందామపరిగణయ్య ఇతివక్ష్యమాణప్రకారాంవాచం ప్రాహస్మప్రోవాచకథమేతద్ధీరా అపిస్వనిందామేవసహంతేనగురుదేవతానిందామితిభావఃఅత్రక్షోభస్యవిశేషణగత్యావచనహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః॥ ....

మూ, ౩౦ { విహితం మయాద్యసదసీదమపమృషితమచ్యుతార్చనమ్। యస్యనమయతుసచాపమయంచరణఃకృతశ్శిరసిసర్వభూభృతామ్॥ .... }

౩౦॥ విహితమితి॥ మయాద్యసదసివిహితంకృతమచ్యుతార్చనంయస్యాపమృషితంఅతితిక్షితను సోఢమిత్యర్థః మృషతితిక్షాయామితిధాతోర్గకర్మణి క్తఃఉపసర్గవశాద్విపరీతార్థతా అతఎవక్షమృషస్తితిక్షాయామితితితిక్షాయామేవకిత్వప్రతిషేధాదతితిక్షాయాంకిత్వాన్న గుణఃక్షమతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతిచకారాద్వర్తమానార్థతా క్తస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీసోపమర్షీపురుషశ్చాపమన్నమయతు ఆరోపయతుసర్వభూభృతాం ద్విషతామితిభావఃశిరస్యయంచరణఃకృతఃన్యస్తః అయమితి భూమావానిపాత్యమానస్యహస్తేననిర్దేశఃఅయంచామర్షానుభావఇత్యనుసంధేయమ్॥ ...

మూ, ౩౧ { ఇతిభీష్మభాషితవచోర్థమధిగతవతామివక్షణాత్। క్షోభమగమదతిమాత్రమథోశిశుపాలపక్షపృథివీభృతాంగణః॥............ .... }

౩౧॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థంభీష్మేణభాషితస్యఉక్తస్యవచసోర్థమభిధేయంశిరసి

ఘాతనా, స్వరూపమనిగతవత్తాంప్రాప్తవత్తామివ శిరసి పాదేః హతానామివ
సతామివ రక్షితేషు వాచస్యపకేషు రేయో ప్రథివీభృతః రాజాన స్తిమానసాగ
ణం.క్షణాత్ సంతాత్రం క్రోధం క్రోధవికారమగమత్ ఏతేనైతేషాం నాత్ర వినాశా
వసాయిరౌద్రస్య స్థాయీ క్రోధః ప్రాదుర్భూత ఇత్యుక్తమితి వేద్యం త్రైష్టుభం

మూ, ౧౨ { శితిశాతికాంసుమితశా సు నయనమరుణీకృతం క్రు [మ్॥
ధా । బాణనవసయుడిదీపిభిర్మోజగతస్సకిలమివసూ
ర్యమండలమ్॥............... . ...}

౧౨॥ ఆక్షైపాదిశభిగణాన్ప్రారంభాణ క్రోధానుభావానాహ- శితీత్యాది
క్రోధాత్ క్రోధేనారుణీకృతం అతఏవ శితిశౌ మేతారకే తాభ్యాం నమితే తాస్ర
నయనే యస్య తత్ తారకాక్షిణః కనీనికేత్యమరః బాణవదనం బాణాసుర ము
ఖం సకిల సహసా సూర్యమండలమివ జగతోభిమోభయాయుదుదీప్ప్రజ్వా
లదిన్యతె కర్తరియక్ దీపజనేత్యాదినా చిణ్ ప్రత్యయః తలుక్ అత్ర నయనయోః
స్వద్రాశ్యత్వాగ నారుణ్యసిద్ధా కాకాత్ సద్గుణః తారకయోస్తద్విపక్షయాహా
రస్ఫుణః తస్య పెక్షత్వాదౌ త్వాత్ కాకిణ మండలోపమాయాస్స కరం॥ ..

మూ, ౧౩ { ప్రపిశారి తారుణ తరోగ్ర నయన కుసుమోజ్జ్వలః
స్ఫురణ । ప్రాతరహిమకిరతాస్ర తను పీనపజ
న మోపరిఇవాభవ ద్రుమః॥................ .....}

౧౩॥ పశుపతి తెఅశీపికాసితె అరుణతరె క్రోధాకలర క్తెఅతఏవో
గ్రభయంకరె నయనే తె ఏవ కుసుమె తాభ్యాముజ్జ్వలః దీప్రః స్ఫురణస్ఫు
తె, న దీప మానః ప్రాతరహిమకరతా స్ర తనుః ప్రభా తాకారణ దెహః
స్ఫుప్త స్ఫుః మ మః క్రుద్ధా క్షోభ్యనృపః శపరోవిష ద్రుమఇవాభవత్ ఇత్యుత్ప్రే
క్షా పాదపః సంకీర్ణా॥ ....

మూ, ౧౪ { అనిశాతనైరదహనెనపిరహితవతాంతరార్ద్ర
తామ్। కోపమరుదభిహతెనభృశంనరకాత్మజేనత
గుణేవజజ్వలె॥ . ...}

౧౪॥ అనిశాంతెతె॥ అనిశాంతోఅనివారణః నైరదహనః విరోధాగ్నియేన
స్య తెరజతఎవాంతరభ్యంతరె ఆర్ద్రతాం సారస్యంపరిహితవతాత్యక్తవ
తాంహాయితెః కపకుపస్త్యాయః కోపోమరుదివ తెనాభిహతః ప్రజ్వలితః తె
నసరకాత్మజేన ఘయధారిణాతరుణావృతెణేవ భృశంజజ్వలెప్రజ్వలితం భా

వెలిట్ ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౮౫ { అభిధిత్సతస్తదకించిదపి రాహువదనవికృతం స్వభావ
తః । గ్రస్తశశధరమివోపలసత్సితదంతపఙ్క్తిము
ఖముత్తమౌజసః॥ .... }

౮౫॥ అభీతి॥ కించిదప్యభిధిత్సతః అభిధాతుమిచ్ఛతః ధాతోస్సన్నంతాల్లట
శ్శతా దేశః ఉత్తమౌజసో నామ రాజ్ఞః సంబంధి రాహువదనవికృతం విక్రం
వ్యాత్తత్వాద్రాహువక్త్రవత్ కరాళం ఉపలసంతీ లక్ష్యమాణాః సితాదంతప
ఙ్క్తిర్యస్య తన్ముఖం గ్రస్తశశధరమివ సంగ్రస్తచంద్రమివ వ్యభావ్యతాతర్క
తేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౮౬ { కపిశాకృతిః ప్రథమమేవ హసిత మశనైరసూచ
యత్ । క్రుద్ధమశనిదలితాద్రితటధ్వనికంతవక్త్రమ
గిచక, భీషణమ్॥ .... }

౮౬॥ కపీతి॥ ప్రథమం ప్రాగేవ కపిశావస్థాయామపీత్యర్థః కపిత
స్యాకృతిరివాకృతిర్ముఖరాగో యస్యేతి మిత్యుపమా అరిచక్ర, భీషణం వర
బభయంకరం దంతవక్రం నామ రాజానం అశనిదలితస్య వజ్రాహతస్యా
ద్రితటస్య ధ్వనిరివ ధ్వనిర్యస్యేతి మిత్యుపమా అశనైరుచ్చైః ప్రహాసితం హాట్ట
హాసం క్రుద్ధమసూచయత్ సర్వథా ముఖరాగస్యాపి శేషాత్ అనుభావాంత
రవేద్యః కోధ ఇత్యర్థః అత్ర కోపవ్యంజకాకారసంబంధేప్యసంబంధో క్తేర
తిశయోక్తిరుపమాసంకీర్ణా॥ ....

మూ, ౮౭ { ప్రతిఘస్సకుతోపి సముపేత్య నరపతిగణం సమాశ్ర
యత్ । జామిహరణజనితానుశయస్సముదాచచా
రనిజపవరుక్మిణః॥ .... }

౮౭॥ ప్రతిఘ ఇతి॥ ప్రతిఘః కోపః కోపక్రోధామర్షరోష ప్రతిఘారుట్
క్రుధౌ స్త్రియామిత్యమరః కుతోపి సముపేత్య గత్వా నరపతిగణం రాజ
మండలం సమాశ్రయత్ సమాపిశత్ రుక్మిణస్తు జామిః స్వసా జామిః స్వసృకుల
స్త్రియోరితి విశ్వః తస్యా రుక్మిణ్యా హరణేన జనితః అనుశయః పశ్చాత్తాప
స్సాంకదావానిర్యాతయామీత్యనుతాపో యస్మిన్ సః అథానుశయో
దీర్ఘద్వేషానుతాపయోరిత్యమరః నిజో నిత్యఏవ ప్రతిఘః నిజమాత్మీయని
త్యయోరితి విశ్వః సముదాచచార సముద్దిదీపే భీష్మవాక్యమన్యేషాం కోపో
త్పాదకమాసీత్ రుక్మిణస్తు ప్రాగేవ ప్రరూఢకోపస్య ఉద్దీపకమాసీదిత్యర్థః

అత్రానుశయస్యాపి శేషణగత్యా కోపోద్దీపనహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః॥

మూ, ౮౮ { చరణేన హంతి సుబలస్స్మ శిథిలితమహీధ్ర బంధనా
మ్। తీరతరలజలరాశిజలామవభుగ్నభోగిఫణమం
డలాం భువమ్। .... }

౮౮॥ చరణేతి॥ సుబలో నామ రాజా మహీంధరశ్శిథిలితమహీధ్రాః పర్వతాః
ఃక ప్రకిరణేమూలకః భుజాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితి కప్రత్యయః శిథిలితానిమ
హీధ్రాణాం బంధనాని సంధయో యస్యాస్తాం తీరే తరళాని భాగేకంపాచ్చ
లితాని జలరాశేరంబుధేర్జలాని యస్యాస్తామవభుగ్నాని భరాదవన
తాని భోగినాం ఫణినాం ఫణామండలం ఫణాసమూహో యస్యాస్తాం భువం చర
ణేన హంతి స్మ జఘాన స్మ లట్ స్మ ఇతి భూతార్థే లట్ అత్ర పాదాఘాతాత్ భు
వః కంపాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౮౯ { కుపితేషు రాజసుతథాపి రథచరణపాణి భూరాజ
యాం। చిత్తకలితకలహోగమనో యుదమాహుకిర్న
హృదివాధికం దధౌ॥ .... }

౮౯॥ కుపితేష్వితి॥ రథచరణపాణౌ శ్చక్రపాణౌ భూరాజయా రాజసు కుపితే
ష్వపి చిత్తే కలితం కలహోగమనం యుద్ధలాభో యేన సః ఆహుకిర్నామ రాజా
శోభనం హృదయం యస్య సుహృత్ మిత్రవత్ కృష్ణపక్షపాతీ కేత్యర్థః సు
హృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాతః అధికం మదం దధౌ సుమన్య
హోప్ది కృష్ణోత్కర్షః కలహాకాంక్షాల బాహుబా రాహుకే మోదహే
తురేవాసీదిత్యర్థః ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౯౦ { గురుకోపరుద్ధపదమాపసితయవనస్య రౌద్రతా
మ్। వ్యాత్తమశితుమివసర్వజగద్వికరాలమాస్యకు
హరం వివక్షతః॥ .... }

౯౦॥ గురితి॥ వివక్షతః కిమపి వక్తుమిచ్ఛతః వచేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః
అసితయవనస్య కాలయవనస్య రాజ్ఞస్సంబంధి సర్వం జగదశితుమత్తుమివ వ్యా
త్తం వివృతమత ఏవ వికరాళమతిభీకరం కరాళో దంతురే తుంగే ఇత్యాలవి
కృతేపి చేతి వైజయంతీ- గురుణా కోపేన రుద్ధపదం ప్రతిబద్ధవచనమాస్యకు
హరం వక్త్రవివరం రౌద్రతాం భయంకరతామాపత్ అత్రాశితుమివేతి ఫ
లోత్ప్రేక్షా వ్యాదానక్రియానిమిత్తా॥ ....

మూ, ౯౧ {వివృతోరుబాహుపరిఘోఽసరభస పదన్నిధిత్సతా
హంతుమఖిలనృపతీన్వసునావస నేఽవలంబిని నిజేవ
చ్ఛలే॥ ... .}

౯౧॥ వివృతేతి॥ అఖిలనృపతీన్ హంతుం వివృతః ప్రసారితః ఉరుబాహురేవ పరిఘః ఆయుధవిశేషః యేన తేన సరభసం సత్వరం యత్పదం తన్నిధిత్సతాని ధాతుమిచ్ఛతా తదధా తేస్సన్నంతాల్లట శ్శత్రా దేశః వసునావసునామ్నా రాజ్ఞా అవలంబిన్యుత్థానవేగాత్ ప్రంస్సిని నిజేవసనేస్వాంబరేవచస్ఖలేస్ఖలితంతచ్చాస్యదుర్నిమిత్తమితిభావః భావేలిట్ అత్రవస్త్ర స్రంసనస్య విశేషణగత్యా స్ఖలనహేతుత్వాత్ కావ్యలింగం తద్బాహుపరిఘఇతి రూపకేణ సంకీర్యతే॥ ....

మూ, ౯౨ {ఇతితత్తదా వికృతరూపమభజదవిభిన్నచేతస
మ్ । మారబలమివభయంకరతాం హరిబోధిసత్వ
మభిరాజమండలమ్॥ ....}

౯౨॥ ఇతీతి ॥ ఇతి ఇత్థంతదా తస్మిన్కాలే వికృతరూప కోపభీషణాకారం తద్రాజమండలం మారబలం మదనసైన్యమివ మదనో మన్మథో మారఇత్యమరః అవిభిన్నచేతసం అవికృతచిత్తం బోధిసత్వః బుద్ధః బుద్ధస్తు శ్రీఘనశ్శాస్తా బోధిసత్వో వినాయక ఇతి వైజయంతీ-సఇవహరిరిత్యుపమితసమాసః తం హరిబోధిసత్వమభితత్సముఖమిత్యర్థః అభిరభాగ ఇత్యభేః కర్మ ప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగే ద్వితీయా భయంకరోతీతి భయంకరం మేఘర్తిభయేషుకృఞ ఇతిఖచ్ ప్రత్యయే ముమాగమః తస్యభావస్తత్తాం అభజత్ ఉపమాలంకారః తేన భగవతో బుద్ధస్య సమాధి భంగాయ ప్రవృత్తం మారబలం యథా తేన భగ్నం తథా రాజమండలమపి హరిణా భజ్యత ఇతి వస్తు వ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౯౩ {రభసాదముద్ధురథయుద్ధమనువిత భియోఽభిలాషు
కాః । సాంద్రముకుటకిరణోచ్ఛలితస్ఫటికాంశవ
స్సదసిమేదినీభృతః॥ ....}

౯౩॥ రభసాదితి॥ అథానువితభియః అనభ్యస్తసాధ్వసాః అభ్యాసైసంచితమితియాదవః అతఏవ యుద్ధమభిలాషుకాః యుద్ధార్థినః లషపతపదేత్యాదినా ఉకఞ్ ప్రత్యయః నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః- సదసి మేదినీభృతః సభస్థితాశ్చైద్యపక్ష్యా రాజానః సాంద్రైర్ముకుటకిరణైరుచ్ఛలితాః అభిహ

త్యోచ్ఛాలితాః స్ఫటికాంశవస్సభాభిత్తిస్ఫటికమణిమయూఖా ధైర్యై స్తైరధో క్షాన్స్వంతః రభసాద్వేగాదుదస్థురుత్థితాః. ఉపోనూర్ధ్వకర్మణీత్యస్య ప్రత్యు దాహరణమేతత్ అత్ర యుద్ధాభిలాషస్య విశేషణగత్యో త్థానహేతుకత్వా త్ కావ్యలింగభేదః॥ ....

మా, ౯౪ { స్ఫురమాణనేత్రకుసుమోష్ఠదలమభృత భూభృతాం
ఘ్రిపైః ఘూర్ణితపృథుభుజలతం చలితైర్ద్రుమణతవాత
పాతవనమివ భ్రమంసదః॥ .... }

౯౪॥ స్ఫురమాణేతి॥ స్ఫురమాణాని నేత్రాణ్యేవ కుసుమాని ఓష్ఠా ఏవ దళాని యస్మిన్ కర్మణి తత్ ఘూర్ణితాః కంపితాః పృథవః భుజా ఏవ లతాశ్శాఖా యస్మిన్ కర్మణి తత్ చలితైః భూభృతః రాజాన ఏవాంఘ్రిపాః పాదపాస్తైస్సదస్సభామంటపం ద్రుమతల్పైః ఘుణః వాతపాతః వాయుప్రచారో యస్య వనస్యవి భ్రమం శోభాం విభ్రమస్సంశయే భ్రాంతౌ శోభాయాం చేతివిశ్వః అభృత బభార భృఞో లుఙ్ తఙ్ ఉశ్చేతి సిచః కిత్త్వాన్న గుణః హ్రస్వాదంగాదితి స లోపః అత్ర వనస్య భ్రమమివ విభ్రమమితి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తు సంభవాన్నిదర్శనా నేత్రకుసుమేత్యాదిరూపకోత్థాపితేతి సంకరః॥ ....

మా, ౯౫ { హరిమాప్యమంస తతృణాయ కురుపతిమజీగణన్న
వా। మానతులితభువనత్రితయాః సరితస్సుతాదపి
భయునభూభృతః॥ ... . }

౯౫॥ హరిమితి ॥ మానతులితభువనత్రితయాః అహంకారావధీరితజగత్త్రయాః భూభుజస్తైద్యపక్షా రాజానః హరిమపి తృణాయామంసత తృణమ మన్యంత తథాలఘుమేనిరే ఇత్యనాదరోక్తిః మన్యతేః కర్తరిలుఙ్ ఝస్యచ్ అను దాత్తేత్త్వాదిటః ప్రతిషేధః మన్యకర్మణ్యనాదరే విభాషా ప్రాణిష్వి తి చతుర్థీ- సపతిం వా నాజీగణన్ ధర్మరాజంచ నాగణయన్నిత్యర్థః గణే ర్ణౌ చఙ్ ఈచ గణ ఇత్యభ్యాసస్యేకారః సరిత్సుతాత్ భీష్మాదపి నాబిభ యుః న భీతాః బిభేతేర్లఙ్ జేర్జుసాదేశః భీహ్రీభృహువత్ శ్లౌ చేతి ద్విర్భావే సిజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చేతి ఝేర్జుసాదేశే జుసి చేతి గుణః అత్ర రాజసు హయ్యవమాననాద్యనేక క్రియాయోగా గపద్యాత్సముచ్చయః । గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతి లక్షణాత్॥

మా, ౯౬ { గురునిశ్వసన్ధవిలోలనసవధువపుర్వచో విసమ్।
కిర్ణదశన కిరణాగ్ని కణగ ఫణవానినైషవిసర్గ
చేదిపః॥............................. ..... }

౯౭॥ సురితి॥ అథైష చేదిపః ఫణవాన్ ఫణీవ గురువర్ధితం నిశ్వసన్ ఫూత్కుర్వన్ విలోలం చంచలం సకనథు సకంపం తాపం వపుర్యస్య సః విలోలసకథువపుః కట్టుతోఘచ్-కిరాన్ విక్షిప్తాం దశనకిరణాః అగ్నికణా ఇవ యస్య సన్తథాపన్ వచో విసమివ తస్య చః నిసంపిసస్సర్జ విష స్రం యావచ ఉద్గాదిత్యర్థః ఫణవాని వేతివ్యస్తోపమాలింగాత్ సర్వత్రోపమితసమాసాశ్రయణమ్॥ ....

మూ, ౯౮ { కిను హాహా నృపాస్సమమమీభిరుపపన్నసుశైలపం
చభిః। వధ్యతాభిహతభుజిష్యమముం సహాచానయా
స్థవిరరాజకన్యయా॥ . ... }

౯౮॥ అథ తస్య చోపిష మేవ చతుర్భిరాహ॥ కిమిత్యాది-హా నృపాః అమీభిః పంచభిః పనసను తైస్సహ జాం డై స్సహ పాండవానాం త్రై జత్వాద్వినిత్థం ప్రలాపః అనయా స్థవిరరాజకన్యయా వృద్ధ స్త్రియాంగనయా చ సహాకన్యాకుమారికానామోర్ధరితి విశ్వః భీష్మస్యోర్ధ్వరేతస్కత్వాత్ స్త్రీత్వేన నిందావధ్యం వధార్హం అరాజ్ఞః రాజార్హగ్రహణాదితి భావః అరాజత్వం వ్యన క్తిఅముంభుజిష్యంకి కంకంసపశుపాలనాదిని భావః * భుజిష్యః కింకరోమతఇతి హలాయుధః కిన్నాభిహత కిమితి నమారయత కింత్వభిహంతవ్య ఏ వేత్యర్థః హంతేర్లోట్ లోట్లోల జ్వాదేః ధస్య హాదేశః అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినా అనునాసికలోపః అహాహా ఇతి వక్ష్యే పేన హన్యేత ఇత్యాశ్చర్యే ఆయం చాను షాను భావో గారంభః * క్రోధః కృతాపరాధే ష్వస్థిరోమర్ష ఇతీర్యతే॥.......... ....

మూ, ౯౯ { అథ వాచ్యమేవ ఖలు యామమగణిత మరుస్సమోజ
సః। వస్తుకిముదిరమాయన్న వృధైమమకేవలస్యము
ఖమీక్షితుంక్షమః॥ .... }

౯౯॥ అథవేతి॥ అథ వా అగణితగురుస్వౌజసః అవధీరితసుసంసుపత్నాః యామమూర్ధ్యమేవ ఖలు హృష్టి శస్త్ర ఏవ ననుఆసై లోట్స్వధి చేః స కాగలోపః ఇగాకృష్ణహననం కి యదస్తు కి యత్ కార్యమస్యాల్ప మిత్యర్థః సుతోయం కృష్ణోన్య ధేయాదే * నృశనాస్యందనంస్యమితి యుద్ధ పర్యాయోప్యసు రః కేవలస్త్యకాకి నోనామైవ ముఖమీక్షితుం క్షమః మాస్త్రాకం కాకధేతి భావః ఏతేనాస్య బలగర్వోభివ్యజ్యతే ఆత్మోత్కర్షోః శ్లిష్టార్థః లావణ్యబ

లభూతైర్భిరితిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౯౯ { విదతుర్యముత్తమమశేషపరిషది నదీజకర్మజౌ। జాతునికషముపధియుద్ధము సౌవచనేన కింభవతుసాధ్వసాధువా॥ .... }

౯౯॥ విదతురితి ॥ కించనదీజకర్మజౌభీష్మయుధిష్ఠిరావశేషపరిషదిసర్వస్యాపి రాజసభాయాంయంకృష్ణముత్తమంవిదతుః విత్తః విద్విత్త ఇత్యర్థః। విదోలటోవేతితసోఽతుసాదేశః అసౌకృష్ణః ఉపధియుద్ధంయుద్ధే భక్త్యేక్ష్యై యీభావః-నికషంకషణంయాతుపరీక్ష్యతామిత్యర్థః సతుసాధురాత్మ షయోఃఅసాధ్వపకర్షకఃవాభవతువ్యక్తిమస్త్విత్యర్థః వచనేనకిం వృథావాగ్విస్తరేణాలమిత్యర్థః అత్రాపిగర్వానుభావవ్యక్తైతే॥ ....

మూ, ౧౦౦ { అచిరాన్మయాసహగతస్యసమరమురగారిలక్ష్మణః। తీక్ష్ణవిశిఖముఖపీతమసృక్ పతతాంగణైర్గపిబతుసార్ధమూర్వరా॥ .... }

౧౦౦॥ అచిరాదితి॥ కించమయాసహసమరంగతస్య ఉరగారిలక్ష్మణఃగరుడధ్వజస్యసంబంధితీక్ష్ణవిశిఖముఖైఃపీతంమద్బాణపీతోచ్ఛిష్టమిత్యర్థఃఅసృగ్రక్తమూర్వరాభూమిః॥ఉర్వరాసర్వసస్యాఢ్యాభూమిస్స్యాదితివిశ్వః॥ పతతాంగణైఃపక్షిసంఘైస్సార్ధం॥పతత్పత్రరథాండజాఇత్యమరః అచిరాత్ పిబతుఅద్యైవాహమేనంహనిష్యామీత్యర్థః అత్రాప్యమర్షఏవానుభావః॥

మూ, ౧౦౧ { అభిధాయరూక్షమితిమాస్మగమఇత్యృథాసుతేరితామ్। వాచమనునయపరాంసతతఃసహసావకర్ణ్యనిరియాయసంసదః॥ .... }

౧౦౧॥ అభిధాయేతి॥సచైద్యఇత్థంరూక్షంపరుషమభిధాయతతఃపృథాసుతైః పాండవైరీరితాముక్తామనునయపరాం ప్రార్థనాపరాంమాస్మగమః నగచ్ఛేతివాచం॥స్మోత్తరేలఙ్చేతిచకారాత్ గమేరాశిషిలుఙ్ క్వపుషాదినాఙ్లైర జాదేశఃనమాఙ్యోగ ఇతిఅడాగమప్రతిషేధః - అవకర్ణ్యానాదరేణశ్రుత్వాసహసాసంసదః నిరీయాయనిర్యయౌ అమర్షాదేవేతిభావః॥ ......

మూ, ౧౦౨ { గృహమాగతాయకృపయాచకథమపినిసర్గదక్షిణాః। తాంతిమహీశమనసోజననీస్సుసురాత్మజాయచుకుపుర్నపాండవాః॥ .... }

౧౦౨॥ గ్రహమితి॥ నిసర్గదక్షిణాః స్వభావతో దాక్షిణ్యసంపన్నాః పరచ్ఛందా
నువర్తిన ఇత్యర్థః* త్రిషు వాక్సరళౌ వామాః పరచ్ఛందానువర్తినః దక్షిణాః వై
జయంతీ- కించ యౌ ఆత్మ్యత్వేనుయాతుం హితమానసః పూర్వ్యా ఇత్తాః తస్మాదవనతాః
పాండవాః కించ గ్రహమాగతాయాం ఖ్యాగతాయోశ్యర్థః కించ జననీస్వసు స్సా ష్య
ష్వసు రాష్ట్ర జాయిశిశుపాలాయత ధాకృపయాం చకథమపి తస్య సహ్యోపగా
ధైపినచుకుపుః నచుస్త్రధుః సద్యో వధ్యమపి తదాఖ్యాగతత్వాత్ స్వాత్మబంధుత్వాత్
స్వాయత్తమావత్వాత్ దాక్షిణ్యాత్ కృపయాం చకథమపి నజిహాంసాంచక్రురిత్య
ర్థః। క్రుధఘ్రుహేత్యాదినా సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - అత్రాగ్యాగత
త్వాదపి శేషణానాం సాభిప్రాయత్వాత్ అకూపహేతుత్వాచ్చ పరికరః
కావ్యలింగసాపేక్షత్వాత్స్కీర్ణతే॥ ....

మూ,౧౦౩ { చలితంతతోనభిహతచైద్యనివనియజ్ఞభూమి
తః॥ తూర్ణమథ యయురివానుయయుర్దణా
ఘోషసూనుమవనీశసూనవః॥ .... }

౧౦౩॥ చలితమితి॥ అథచైద్యనిర్యాణానంతరం అవనీశసూనవః తత్పుత్రా
రాజపుత్రాః తత స్తస్యావనిపతేర్యుధిష్ఠిరస్య యజ్ఞభూమితః దేవయజనా
త్ పంచమ్యాస్తసిల్ - అనభిహతచైద్యనా ప్రహితేన నారథం యథా తథా చ
లితం ప్రస్థితం దమఘోషసూనుం శిశుపాలం యాంతి పరలోకమియాయుర
శ్వమేధియాశ్వః * యయురశ్వోऽశ్వమేధీయ ఇత్యమరః - యాంపోః కిస్వ చేతి
యాతేరాణాదిక ఉప్రత్యయోఽధ్వభావశ్చ తం యయుమివ తూర్ణమనుయ
యుః యయురపి రక్షకై రాజపుత్రైరన్వీయ్యతే చ తుస్సాగతుం తీతిశు తేః
అత్రాపి వధ్యాశ్వోపమయా చైద్యస్య వధ్యత్వం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణవ
స్తుధ్వనిః॥ ....

మూ,౧౦౪ { విశిఖాంతరాణ్యతిపపాతసపదిజవనైస్స వాజిభిః।
భ్రష్టమలఘురథసాపతితా వనితాశ్చ కాననస
కాను చేతసః ॥ .... }

౧౦౪॥ విశిఖేతి ॥ సపది సచైద్యః జవనైర్జవనశీలైః జుచంక్రమ్యేత్యాదినా
యుచ్ వాజిభిరశ్వైః విశిఖాంతరాణి రథ్యాంతరాణి * రథ్యాప్రతోలీవి
శిఖేత్యమరః అతిపపాతాతిచక్రామ అత ఏవ భ్రష్టమలఘుగభసేన మహావే
గేనాపతతీ ధావంతీర్వనితాస్సకామాని సఫలాని చేతాంసి చిత్తవృత్తి

యోగ్యాస్సంతాః సకామాస్సఫలమనోరథా ఇత్యర్థః నచ కారాతిశీఘ్ర లంఘనాన్న దర్శనావకాశస్తాసామాసీదిత్యర్థః అతఏవ వాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ....

మూ, ౧౦౫ { క్షణమీక్షితః పథిజనేన కిమిద మితిజల్పతా మిథః॥ ప్రాస్యశిబిరమపిశంకిమనాః సమనీనహ స్తురతమ నీకినీమసౌ ॥ .... }

౧౦౫॥ క్షణమితి॥ అసౌచైద్యః పథికమిదమితిమిథోజల్పతాకోయమనర్థ స్సంవృత్త ఇతి పరస్పర మాలపతాజనేన క్షణమీక్షితస్సన్ శిబిరంకటకం ప్రాప్యాపిశంకితమనాః అవిశంకితచిత్తః త్వరితం శీఘ్ర మనీకినీం సేనాం సమనీనహత్స న్నాహాయతిస్మ - నహ్యతేర్ణిచ జ్యుపధాయాం హ్రస్వః అభ్యాసస్యదీర్ఘః-ః ఏతేనాస్యరౌద్ర స్థాయినః క్రోధస్య ప్రగూఢత్వం వేదితవ్యమ్॥...

మూ, ౧౦౬ { స్వరయాణ శాంఖికసవేగ వదన పవనాభిపూరితః॥ శైలకటకతటభిన్న రవఃప్రణనాద సాన్నహనికోస్య వారిజః॥ .... }

౧౦౬॥ స్వరయాణేతి॥ శంఖశ్శిల్పమస్యేతి శాంఖికశ్శంఖవాదనశ్శిల్పమితి ఠక్-స్వరయాణస్యజవమానస్య శాంఖికస్యయస్య వేగః వదనపవనః ముఖమారుతః తేనాభిపూరితః ప్రాధ్మాతః శైలానాంకటకతటేషునితంబప్రదేశేషు భిన్నరవో మూర్ఛితప్రతిధ్వనిరస్య చైద్యస్యసంబంధీసన్నహనం ప్రయోజనమస్యేతి సాన్నహనికః యోధానాంరణసన్నాహప్రవర్తక ఇత్యర్థః ప్రయోజనమితిఠక్ వారిజశ్శంఖః జలజశ్శంఖపద్మయోరితివిశ్వః ప్రణనాద ఃధ్వానసన్నాహశంఖంఅధ్మావిత్యర్థః ఉపసర్గాదసమాసేపిణోపదేశస్యేతిణత్వంఏతేనాస్యమహోత్సాహో వీరరసస్యస్థాయీవ్యజ్యతే...

మూ, ౧౦౭ { జగదంత కాలసమవేతవిషదవిషమేరితారవమ్। ధీరనిజరవవిలీనగురుప్రతిశబ్దమస్యరణతూర్యమా వధి ॥ .... }

౧౦౭॥ జగదితి॥జగదంత కాలేకల్పాంతేసమవేతామిలితావిషదా స్తోయదాఃపుష్కరావర్తకాదయఃతైః విషమంతుగరిష్ఠంతోయదఇతివిశ్వః తైరీరితముదారుణంయథాతథేరితఃఆరవఇవారవః యస్యతత్ ధీరేగంభీరే నిజరవేవిలీనాఅంతర్గతాగురవఃప్రతిశబ్దాశ్చబాంతరాణియస్యతత్ అస్యచైద్యస్యరణతూ

ర్యం రణదుందుభిరావకి ఆహతః- హంతేః కర్మణి లుజ్ | ఆత్మనేపదైకవచనస్యాంతర స్యామితి హనో వధాదేశః అత్ర పుష్పత్వాసో హ్యావ్యజ్యతే ఉపమాలంకారః॥

మూ, ౧౦౮ { సహసా ససంభ్రమవిలోల సకలజనతాసమాకు లమ్। స్థానమగమదథతత్పరితశ్చలితోడుమండల నభస్తలోపమమ్॥ ...... }

౧౦౮॥ సహసేతి॥ అథ దుందుభితాడనానంతరం సహసా ఝటితి ససంభ్రమం సవ్యగ్రం యథా తథా విలోలయా చలంత్యా సకలయా జనతయా జనసమూహేన ఆకులం సంకీర్ణం తత్ స్థానం శిబిరం పరితశ్చలితం ప్రస్థితముడుమండలం జ్యోతిశ్చక్రం యస్మిన్ తస్య నభస్తలస్యోపమాం సాదృశ్యమగమత్ । అత్రోడుమండలస్య ప్రచలాసంబంధేపి సంభావనయా తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ఉపమా తు తదాయత్తజీవితా ప్రతిభామాత్రసారా తదంగం తత్ర వచమ స్యాకారస్ఫురణాత్ పుష్పం ప్రవాళోపహితం యది స్యాదిత్యాదివత్॥ ......

మూ, ౧౦౯ { దధతోభయానకతరత్వముపగతవత స్వమాన తామ్ । ధూమపటలపిహితస్య గిరేః సమవర్ణ యన్ సపది మేదినీభృతః॥ ...... }

౧౦౯॥ దధత ఇతి॥ మేదినీభృతః రాజానః ధూమపటలేన పిహితస్య ఛాదితస్య అత ఏవ భయానకతరత్వమతిభయంకరత్వముపగతవతః గిరేః స్వమానతాం సాదృశ్యం దధతః సపది సముపవర్మయన్ సంవర్మయంతి స్మ వర్మ్యగ్వాణ్యమోచయన్నిత్యర్థః | సత్యాపపాశేత్యాదినా ణిచ్-ఉపమాలంకారః॥

మూ, ౧౧౦ { పరిమోహిణా పరిజనేన కథమపి చిరాదుపాహృ తమ్ । వర్మ కరతలయుగేన మహత్తనుచూర్ణ పేషమపిషద్రుషాపరః॥ ...... }

౧౧౦॥ పరిమోహిణేతి॥ అపరోఽన్యో నృపః పరిముహ్యతీతి పరిమోహీ సంప్రకాదినా ఘినుణ్ప్రత్యయః తేన పరిమోహిణా సాహస్యాహితశంకయా స్వలాఘవేన కృత్యేచ ఇతి ణత్వం పరిజనేన కథమపి కృచ్ఛ్రాచ్చిరాదుపాహృతం విలంబానీతం బృహన్మహద్వర్మ కవచం రుషా విలంబరోషేణ కరతలయుగేన పాణిద్వితయేన తనుచూర్ణం సూక్ష్మచూర్ణం పిష్ట్వా తనుచూర్ణపేషం శుష్కచూర్ణరూక్షేషు పిషః ఇతి ణముల్ప్రత్యయః అపిషత్ చూర్ణితవాన్ తచ్ఛ జిగీషోదర్పణనిమిత్తమితి భావః | కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగ

ఇత్యనుప్రయోగః పిషో లుఙ్ పుషాదినా చ్లేరఙాదేశః అత్ర వమర్ణాణః పేషాం సంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తయా అమానుషం వీర్యం వ్యజ్యతే॥......

మూ॥౧౧౧ { రణసంభృతోదయవికాస బలకలకలాకులీకృతే। శారిమాశకటమధిరోపయితుంద్విరదే మదశ్చ్యుతి జ నగకథంచన॥. ... . }

౧౧౧॥ రణేతి॥ రణేన రణలాభేన యస్సంమదః హర్షః ప్రమదసంమదౌ హర్షే ఇతి నిపాతః తస్య ఉదయేన జన్మనా వికాసిభిః విస్తారిభిః బలకలకలైః సైన్యకోలాహలైః ఆకులీకృతే సంక్షోభితే అత ఏవ మదంశ్చ్యోతతీతి మదశ్చ్యుత్ మదస్రావిణి ద్విరదే గజే జనః పరిజనః శారిం పల్యాణం * నా పల్యాణే విహంగే స్త్రీ శారిర్ద్యూతగుడే నపుంసకమితి వై జయంతీ శారి రథోపకరణే తథా శకునికాంతరే - యుద్ధార్థే గజపల్యాణేప్యమరేపి చక్వచిదితి విశ్వప్రకాశశ్చ అధిరోపయితుం ఆరోపయితుం కథంచన కృచ్ఛ్రాదపి న శశాక శకేః లుఙ్ పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః అత్ర విశేషణగత్యా సేనాకలకలస్య మదహేతుత్వాత్ మదస్య శారిదురారోపహేతుత్వాత్ కావ్యలింగద్వయం సత్వాపేతత్వాత్సంకీర్యతే॥ ....

మూ॥౧౧౨ { పరితశ్చధౌతముఖరుక్మవిలసదహిమాంశుమండలాః। తేనురతనువపుషఃపృథివీం స్ఫుటలక్ష్యతేజసఇవాత్మజాశ్శ్రియః॥ .... }

౧౧౨॥ పరిత ఇతి॥ కిం చేతి చార్థః ధౌతేషు శోధితేషు ముఖరుక్మేషు ముఖస్థరుక్మాభరణేషు విలసత్ప్రత్యేకం ప్రతిఫలత్ అహిమాంశోః మండలమర్కమండలం యేషాం తే తథోక్తాః అత ఏవ స్ఫుటలక్ష్యమంతరమితత్వాత్ బహిస్స్ఫురంతం తేజోంతస్సారః సర్వః యేషాం తేజ ఇవ స్థితా ఇత్యుత్ప్రేక్షా తేజో వ్యాఖ్యాతం పక్షప్రమేసరే తేజోగిరోధైర్యాదౌ అతనువపుషః మహాకాయాః శ్రియ ఆత్మజాః అశ్వాః *లక్ష్మీపుత్రోశ్వ ఆఢే చేతి విశ్వః పరితః పృథివీం తేను ఆవవ్రుః॥ ...

మూ॥౧౧౩ { ప్రధిమండలోద్ధతపరాగఘనవలయమాశ్యవాః। నః। పేతురశనయఇవాశనకైః గురుగునిస్వానవ్యధి తజగంత్రయోరథాః॥ .... }

౧౧౩॥ ప్రధీతి॥ *చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరితి హలాయుధః ప్రధిమండలైర్నేమివలయైరుద్ధతాః ఉద్ధాపితాః పరాగాః పాంసవ ఏవ ఘనా మేఘాస్తైః సంవల

యానిమండలాని తేషాం మధ్యవర్తినః గురుభిర్నిస్వనైర్ఘోషైః క్షిప్తాః క్షి
పితాజంతవః ప్రాణినః యైస్తైః రథాః అశనయః ఇవ ద్రాగివ అశనిభిర్దశనైః ప్రే
తుస్త్రిప్రముఖాః ఇవ అత్ర రథానామశనిత్వోత్ప్రేక్షా పరాగాణాం ముఖత్వ
రూపకసాపేక్షేసంకరః॥..

మూ,౧౧౪ {దధతశ్శశాంకితశశాంకరుచిల సమరచ్ఛకంవపుః। చక్రురథపహాపురం త్రిజనైర యథార్థసిద్ధిసకం మహీభృతః॥ ....}

౧౧౪॥ దధత ఇతి॥ అసమరచ్ఛకం కవచం యస్మిన్ తత్ ఉరచ్ఛదః కంకటకో జగ
రః కవచోస్త్రియామిత్యమరః తత ఏవ శశాంకితః మృగలాంఛితః శశాంక ఇవ ము
త్తస్య రుచిరేనరుచిర్యస్య తద్వపుర్దధతః దధానాః మహీభృతః రాజానః పురం
త్రిజనైరంగనాజనైస్సహ యథార్థా అసత్యా సిద్ధిర్యేషాం దర్కామోర్షాత్ప్రక్రియ్య
స్మిన్ తత్ యథార్థసిద్ధి యథార్థాసిద్ధిరహితం అనిష్పన్నచిత్తత్వాదనాద
రమిత్యర్థః సరకం మధుపానం చ ప్రసత్వా హావర్థనార్థమితి భావః సు
రాం శీధౌ శీధుపానే సరకం మధ్యభాజనమితి వైజయంతీ॥ ....

మూ,౧౧౫ {దయితాయసాసవముదస్తముపతదవసాదినః కరాత్। కాంస్యముపహితసరోజపతద్భ్రమరౌఘభారగురు రాజయోషితః॥ ....}

౧౧౫॥ అథాసర్గసమాప్తేః ప్రాస్థానికానాం త్రయాణాం ప్రియాసంగతా
నాం భటానామాగామ్యశుభసూచకాని తాత్కాలికచేష్టితాని వర్ణయతి ద
యితాయేత్యాది॥ దయితాయ ప్రియాయ సేడువస్త్రం పానార్థముత్క్షిప్తం సాసవం
సమద్యం అత ఏవోపహితే వాసనార్థమనిహితే సరోజపత్రే భ్రమరౌఘం ఏ
వ భారస్తేన గురుముభరం* గురుస్త్రీగిష్పతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుర్భర...
ప్రాణ్వే-కంసః పానభాజనం* కంసోస్త్రీ పానభాజనమిత్యమరః-వృత్తి...
కమికపిభ్యస్స ఇతి కమేర్ధాతోః రాణాదికస్స ప్రత్యయః తస్మై హితం కం...
లోహవిశేషః ప్రాక్క్రీతీయశ్ఛ ప్రత్యయః-తస్య వికారః కాంస్యం పానపాత్రం
కంసీయపరశవ్యయోర్యఞ్ఞాలుక్ చేతి యఞ్ప్రత్యయః ఛస్య చలుక్ రాజయో
షితః కస్యాశ్చిత్ క్షత్రియాంగనాయాః అవసాదినః శ్రాంత్యా బాహుకరాత్
అపతత్ తచ్చ మరణనిమిత్తమితి భావః - ఏతేనాస్యా భావివిరహవిందారస్య
వ్యజ్యతే అత్ర అవసాదభారగౌరవయోర్విశేషణగత్యా పాతహేతు

త్వాత్ కావ్యలింగమ్। ....

మూ, ౧౧౭ { భృశమంగసాదమగుణత్వమపి శదస్యశల్గకపోల
మోహః। వాక్యమసకలముపాస్యమదం విదధుస్త
దీయగుణవర్ణనాశుచః॥ .... }

౧౧౭॥ భృశమితి॥ శుచః శోకాః విరహభావనాప్రసూతా శోకాః శోకాదేనా
వినదస్యశోకస్యాశ్రితత్వేనః సదనపాస్య ఉత్పత్తేః ప్రసంబద్య తదీయగుణాం
కథనేంనావరాయద్గభూతమిత్యర్థః అంగసాదమాంగశైథిల్యం కపోలయోర
విపత్త్వమసకలమసమాప్తం వాక్యం చాత్మనాస్వయం ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసం
ఖ్యానాత్తృతీయా- భృశం విదధుః కరుణాంశ్శృంగారస్థితిస్థాపకత్వాదస్థాయిత్వ
తత్తా వ్యభిచారియోగాదయోత్తస్య చ శోకనిమిత్తకత్వోక్త్యా కరుణ
స్యాప్యపిభావనాలంకారః॥ ....

మూ, ౧౧౮ { సుహృశస్సమీకగమనాయయువభిరథసంబభాష
రే। శోకవహితగలరుద్ధగిరస్తరసాగతాశ్రుజల
వేదగోత్రారాః॥ .... }

౧౧౮॥ సుహృదేకేచిదభాషాస్తన్నితి ఉదయువభిస్సమీకగమనాయ యుద్ధగమ
నాయ స్వపుత్రసంపర్కాయిత సరి యుద్ధపర్యాయమత్సరాః శోకవిహితైశ్శో
కావృతైః కేంచిదారుద్ధగిరః ప్రతిబద్ధోత్తరా వాచశ్చుతభాషితరసావేగానగత
శ్రుజలనామ్వకేవలం నవీనతము శ్రుగి యానాంతా స్నిగ్ధాః నస్త్రోణాతైకేవ
లంగా కేమితి కిశ్చిత్సంబభాషిరే సంభాషితాః యోద్ధుంగచ్ఛాన్సంత్యక్తుం ప్రే
తాంతిరాః స్వమిసమెవాస్మాకమంతిమదర్శనమితివాస్తం భేపి అశ్రుసంతే
నైవకపాటగమనమనురంతరోత్తగాభ్యాసన్నిత్యర్థః అత్రా వ్యక్తప్రహాలోదూర్ని
మిత్తోపిలితి భావః-ఎతేరగంతవ్యాంచేత్ గచ్ఛాదాంవయంచయుక్తా న్యోక్తా
కాంతాభ్యస్యనిష్టోః ధ్వనిభాగరూపతుసాలంకారోవ్యర్థస్తే అనిష్టః ధ్వనిభాగ
త్వేనిసూత్రేణానిపేభావభాసవదప్యపిడతుత్వాత్॥ ....

మూ, ౧౧౯ { విపులాంవపక్షలగను నేనభగమిత్యుభిరంగనాం ప్రి
యైమోపీనక చతపరిపీడకలిస్ఫురవారవాణముర
నాభిరేగిరే। .... }

౧౧౯॥ విపులేతి॥ జనివిరపునిశ్చిత్తాంతగలంబుబిస్సాగాః ప్రియైఃకస్మృణాభిః
అంగనాః విపులయాపచలస్పర్శలం తపస్పితనేననాసాసజవపుసాకదనపి

నిసనకబెంబంధః నిత రాంపీడనం తెవదశంకః దీయ్యూణమాగావకాః స్త్రే
ష్ఠా వాంచ వాణాంకంచు కాయస్మిన్కర్గాశిత్య ధాతఫాకించుక్రో వాంచ హాస్తో
స్త్రీ త్యకారః బొలింగి రెతిబి. గితాః అత్ర వార వాణానాం నానాసంబంధ
తత్సంబంధో త్రైగనిశరమో కిః॥.................................

మూ,౧౧౯ { నవ మోచలోచనజలానిదయితజయనాగక్రాషి
ణీ।యాతనావనిమావసన్న భుజాన్నగలద్విశేవ
లయంవిలాసినీ॥ .... }

౧౧౯॥ నెతి ॥ దయతస్య నా గళం తనతణం మాంగళ మిత్యర్థః- అ
శ్లేషూసాదివ త్త్వాదర్థ్యేణవప్తి సమాసః పదిచ్ఛేదః తదీషిణీ విలాసినీ కా
చినంగనా లోచనజలానిఅ స్మాశీనము మోవత సు చాతస్యామంగళ త్వా
దితి భావః-అమంగళంత్వస్యతః ప్రవృత్తిరిత్యాహ-యాతమితిఅవసన్న భు
జాత్ శోకశిథిలాత్ కరాత్ గళస్ప్రుశ్య దెవావనింయాతం ప్రాప్తంకలయు
కింకణంనవి వెదఅవశ్యభావినాంకోని హారకఇతి భావఃఏషాద్రైన్య దింతాదిను
తీఅత్రా వసాదస్యపి శెషణగత్వావలయపాత హేతుత్వాత్ కావ్యలింగమ్॥

మూ,౧౨౦ { ప్రవత్స్యతఃప్రియతమస్యనిగళమివ చంక్రమితీ
పత్।నీలనళినదలదామరుచిప్రతిపాదయుగ్మమచి
రోఢసుందరీ॥ .... }

౧౨౦॥ ప్రెతి॥అచిరోఢసుందరీ కాచిన్న వోఢా స్త్రీ ప్రవత్స్యతః ప్రవస్తు
మిచ్ఛతఃప్రవాసమాప్రచ్ఛమానస్యేత్యర్థః అత ఏవ నెస్సన్నంతాల్లిజ్యః ద్వెతః
ప్రియతమస్య ప్రతిపాదయుగ్మంపాదయుగ్మే భక్త్యర్థైవ్యయీభావః నీలన
ళినళదామరుచినీలోత్పలపత్రమాలాసచ్ఛాయమిత్యుపమా- చక్షుష్మిన్నిగ
ళశృంఖలమివాక్షిపద్గచ్ఛవాతిష్ఠవా సర్వథాపిశ్చ్చరణశరణ్యైవాహామితి
స్వాభిప్రాయంశాలీన తయావక్తుమశక్తాచరణపాతితెన చ క్షుషాంబివ
యామాసపోపితావతెవనిగళితఇవపదమపిగంతుంనశశాకతచ్ఛుక్తుమ్
త్తమితి భావః ఉత్ప్రేక్షోపమాసాపెక్షా చక్షుః షోనిగళత్వోత్ప్రెక్షాతసంకరః॥...

మూ,౧౨౧ { వ్రజతః క్వనాతవ్రజసీపరిచయగతార్థమ
స్ఫుటమ్। ప్రైగృహాధినమదితం శిసునాజనణీభ
త్సణనివృత్తమన్యనా॥ .... }

౧౨౧॥ వ్రజతఇతి ॥ జనన్యా అపశమనక్షితాయామాతుర్ణభత్సనాత్త

జనానాత్ః కృష్ణమన్యా నా ప్రవృద్ధకోపేనశిశునా బాలకేన హేతాతజనక*
తాతస్తుజనకఃపి శైత్యాధరఃక్వవ్రజసిక్వగిచ్ఛసీత్యస్ఫుటముదితముక్తం వదేః
కపఃణిక్తః వదిష్వపీత్యాదినాసంప్రసారణంవ్రజసీతిసరేఫపదమపాటవా
దరేఫపదముచ్చారితమిత్యర్థః తథాపిపరిచయాదభ్యాసపాటవాద్గతార్థం
పితృభ్యామవగతాభిధేయం వచనమితిశేషః వ్రజతః ప్రస్థాతుర్ధైర్యం ప్ర
యాణోత్సాహమభినత్తస్యమన్మిత్తత్వాదితిభావః ఉక్తంయోగయా
త్రాయాం-యానాత్పురోనిపతనం బృహతీచకన్యాగ్రహణభారమహాతాపు
రతస్థితా స్త్రీ అగచ్ఛతిష్ఠకుత ఇత్యలమర్థనావాదిశబ్దాశ్చ రాజగమనే ప్రతి
షేధకాస్యుః అత్రదంపత్యోర్దైన్యవిషాదచింతాశంకాదయస్సంచారిణో
నుసంధేయాః॥ ... .

మూ,౧౨౨ { శరనాకలోకలలనాభిరపిరతరతంరిరంసనే। తే
నవహాసిముదమిత్యవదద్రణరాగిణం రమణమీ
ర్ష్యయాపరా॥ .... }

౧౨౨॥ శరేతి ॥ అపరా స్త్రీ రణరాగిణంరణోత్సాహినంరమణం హేశఠ
పంచకనాకలోకలలనాభిరప్సరోభిస్సహేత్యర్థః సహాయుక్తేప్రధానఇతిస
హార్థే తృతీయావిధానసామర్థ్యాద్వినాపి సహశబ్దేతదర్థే తృతీయా
వృద్ధోయూనేతివత్ అవిరతరతమవిచ్ఛిన్నసురతంయథాతథారిరంససేరం
తుమిచ్ఛసికమేస్సనంతాల్లట్ పూర్వాపత్సనఇత్యాత్మనేపదంతేనాప్సరోభి
రంసాకారణేనముదంవహసీతీర్ష్యయాసపత్న్యసూయాజవదత్ ఉదచా
రయత్ - అవశ్యద్వీరమరణసహనయాప్రస్థానప్రతిషేధపరయావ్యావృతమి
దమేనాప్యమరణశంకిసుదుపశ్రుతిరితి భావఃఈర్ష్యాచాత్రకంరోక్తాసంచా
రిభావః॥.... ....

మూ,౧౨౩ { ధ్రియమాణమప్యగలదశ్రు చలతిదయితేనతభ్రు
వః॥ స్నేహమకృతకరసందధతామిదమేవయుక్త
మతిముగ్ధచేతసామ్॥ ... . }

౧౨౩॥ ధ్రియమాణమితి॥ దయితేచలతిప్రతిష్ఠమానేసతినతభ్రువఃవధ్వా
అశ్రు ధ్రియమాణమమంగళభీతయాధార్యమాణమపిదగళత్ఃకపాణిల
టశ్యానజాదేశఃఅగళదస్రవత్ శోకాతిరేకాద్వారయితుమశక్యమాసీదిత్య
ర్థః అకృతకరసమకృత్రిమరాగం స్నేహం ప్రేమదధతామతఏవాతిముగ్ధ

చేతసాం మాత్యంతనాశపబుద్ధీనామికను సంవరణమేవయుక్తం అస్యార్థాన్స్న
హావ్యాహతేస్తస్మా లపిరుద్ధమాశ్రు మోచనం నామచితమిత్యర్థః రసస్నే
హయోః రాగప్రేమాపరనామ్నో రవస్థాభేదాత్ భేదః రాగస్తత్సంగతైః
ప్రేమతదితి యోగాత్ సహిష్ణుతేతిరసాకరే - సామాన్యేనపి శేషసమర్థనరూ
పోర్థాంతరన్యాసః॥ .. ..

మూ, ౧౨౪ { సహకజ్జలేనవిగలజ్జనయనకమలాంబుసంతతిః।
గండఫలకమభితస్సుతనోః పదవీవశోకమయకృ
ష్ణవర్త్మనః। .... }

౧౨౪॥ సహేతి ॥ సుతనోశ్శుభాంగ్యాః గండఫలకమభితః గండస్థలయోరిత్య
ర్థః। అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా నయనకమలాంబుసంతతిర్నేత్రా
రవిందాశ్రుధారా కజ్జలేనాంజనేన సహశోకమయాస్తస్య కృష్ణవర్త్మనశ్శో
కాగ్నేః పదవీవ స్సగణమార్గ ఇవ రరాజ ఏవ వర్త్మనా నిర్గచ్ఛతి తత్ కృష్ణం
భవతీత్యసౌ కృష్ణవర్త్మేత్యుచ్యతే అశ్రుధారాచకజ్జలకాళిమయోగాచ్ఛోకా
గ్నేః పదవీత్యేనోత్ప్రేక్ష్యత ఇతి గుణనిమిత్తజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా త్రావ్య
శ్రుపాత ఏవ దుర్నిమిత్తమ్॥ ....

మూ, ౧౨౫ { క్షణమాత్రరోధిచలితేన కటిస్సయుపపన్నతభ్రు
వః। స్రస్తభుజయుగగళలవ్వలయస్స్వనితం ప్రతి
క్షుతమివోపశుశ్రువే॥ .... }

౧౨౫॥ క్షణేతి ॥ కతిపయం చ తత్పదం చ జాతావేకవచనం కతిపయపదానీత్య
ర్థః పదశబ్దస్య తదవచ్ఛిన్నదేశవాచిత్వాత్ అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా చలి
తేన ప్రస్థితేన కేనచిదితి శేషః క్షణమాత్రవిరోధి క్షణమాత్రప్రతిబంధకం ప్రా
ణగానైకజీవినామువసరేసత్యధికం స్థాతుమనౌచిత్యాదితి భావః నతభ్రువః స్ర
స్తాదంగసాదేన ఝటితిలంబితాత్ భుజయుగాత్ గళతాం స్రస్తకోష్ఠాగ్రహత
తాం వలయానాం స్వనితం ఝణత్కారం ప్రతిముఖం క్షుతం ప్రతిక్షుతం పురః
క్షుతమివ ఉపశుశ్రువే ఉపశ్రుతం * స్త్రీక్షుత్ క్షుతం క్షవః పుంసీత్యమరః ఝా
ణత్కారే క్షుతభ్రాంత్యా నివృత్త్య క్షణమాత్రస్థిత ఇత్యర్థః అత ఏవ క్షుత
భ్రాంత్యా భ్రాంతిమానలంకారః దైన్యవిషాదాదయ అస్యాస్సంచారిణః॥ ...

మూ, ౧౨౬ { అభివర్త్మవల్లభతమస్య విగలదమలాయతాంశు
కా। భూమిసభసిరభసేనయతీ పరరాజకాచనస
మం మహాబాల్యయా॥ .... }

౧౨౭॥ అభీసి॥వల్లభతమస్య ప్రియతమస్యాభివన్ధ్యాదిమార్గణావిగళసంగ
పాదాత్ భ్రంశమానమమలమాయతంచాంశుకంవ స్త్రం యస్యాస్సా అ
స్య త్రవిగళంతఃపతీయర్ణమానాఅమలాఉజ్వలాఆయతాదీర్ఘాభూతాశ్చాం
శవోరశ్మయోయస్యాస్సా శైషికఃక వత్యయఃభూంమినర్భాభ ఇవతస్మిన్భూన
భసిరభసెన వేగెనయుతీయాసి ఇణిన్మనరిఉగితశ్చేఙీప్ కాచనాంగనాసు
హితాలక్ష్యయాసభుంసదృశంవిరరాజ అత్రప్రస్తుతర గ్రస్వకాంతా.యా
మిల్కాసాదృశ్య భావ నైవసున్ని ణమిత్రమితిభావఃఉపమాలంకారః॥........

మూ,౧౨౭ { సమరోత్సుకేనృపజనెపితదనుమరణోద్యతైకధీః॥
దీంపరిజనకృతా శ్రుజలోనభటీజనస్సిరమనావి
చక్షజె.॥ .... }

౧౨౭॥ సమరేతి॥ నృపగణెసమరోన్ముఖేపితస్యనృపగణస్యామరణేసహ
మరణేఉద్యతాఉద్యుక్తాఅనఎవఎకాముఖ్యాధీయర్ణస్యసఃదీనెనాం శోచ్యేంప
రిజనేన్కృతా శ్రుజలఃముక్తిబాష్పఃనిరుధ్యమానఇత్యర్థఃతథాపిస్వస్థి
రమనాఅచలచిత్తఃభట్యేవజనఃభటజనఃభట స్త్రీ ల్లోకఃజాతావేకవచనం
పుంయోగాదాఖ్యాయామి తీజీప్నవిచక్షెబెవత త్రాసహస్యప్రియాణాం
మరణేంగ్రాసఇతిభావః అత్రమరణోద్యోగస్యవిశేషణగత్యా అవైక్ల బ్య
హేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః॥ ....

మూ,౧౨౮ { విమషీపదరర్శనమముష్యయువతిరతిమలఖ్భా
ప్రణః। యాంతమనిమిషమత్య స్తఘనాన్గ పత్మీ
తు నైస్మ భృశమాస్పరగ్గసధః॥ .... }

౧౨౮॥ విమషీతి॥ యువతిఃకాచనాంగనాఅముష్యపత్యుదర్శనంపునఃప
శ్చాదతిమలఖ్భంతస్యాపునరావృత్తైరితిభావః విమషిజానతీ వేత్త్యర్త్రే
త్తా విజెత్కృవర్ణసురితివస్మాజెతః ఉగితశ్చేతీప్ అత్యన్తఘనాఅత్యన్తచి
త్తాసతీయా తంయోద్ధుం గచ్ఛంతం పతింభర్తారమాద్యశః పథఃప్రస్థిప
థాత్ప్రగమయమాంతమిత్యర్థఃక్విబన్తాద్యాచాభిషిద్ధ్యైరితివికల్పాదాజ్ఞోన
సమాసఃభృశమనిమిషమీక్షతైస్మ॥..

మూ,౧౨౯ { సంప్రత్యుపేయాగ్గమిశలీపునర్యుథఃసనే. హనా
శిరితభర్తురిరతా।సద్యస్ప్రసహ్యాద్విణయెననేత్ర
యోగ్గప్రత్యాచచక్షే.గలదంభసా ప్రియాః॥ }

౧౨౯॥ సంప్రతీతి॥ సంప్రతీదానీమేవకుశలీఅక్షతస్సన్ యుధః యుద్ధాత్ పు నరుపేయాః ప్రత్యావర్తస్వేతి సస్నేహం భర్తురీరితాం భర్త్రే ప్రయుక్తాం ఆశీర్గాశీర్వాదస్సుభ్రువః ప్రసహ్యబలాత్ గళదంభసా స్రవదశ్రుణా స్త్రి యాస్తస్యా ఏవ వధ్వాః అస్త్రీతి ప్రతిప్రసవాన్న దీర్ఘః దాడాగమః నేత్ర దోషాద్విశేషేణ ప్రత్యుచచక్షే ప్రత్యాఖ్యాతా అమంగళేనాశ్రుపాతేన నిష్ఫలీకృతేత్యర్థః భవితవ్యంభవత్యేవేతి భావః క్షవాలిటి తిఙ్ కల్యాణన్న చక్షి ఙః ఖ్యాఞాదేశః అశ్రుపాతస్య నేత్రవిశేషణద్వారా ఆశీః ప్రత్యాఖ్యాన హేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః॥ ....

మ్రా, ౧౩౦

కాచిత్కీర్ణా రజోభిర్దివమను విదధే భిన్నవ
క్త్రేందులక్ష్మీరశ్రీకాః కాశ్చిదంతర్దిశ ఇవ దధి
రే దాహముద్భ్రాంతసత్త్వాః భ్రేముర్వాత్యా
ఇవాన్యాః ప్రతిదిశమపరా భూమివత్కంపమానాః
ప్రస్థానే పార్థివానామశివమితిపురో భావి
నార్యశ్శశంసుః॥ ....

ఇతి శ్రీ శిశుపాలవధే - మహాకావ్యే -
పంచదశస్సర్గః.

౧౩౦॥ కాచిదితి॥ రజోభిరార్తవైరంగసంస్కారత్యాగాత్ పాంసుభిరా కీర్ణా * స్యాద్రజః పుష్పమార్తవం పాంసునార్యోరజ ఇత్యుభయ త్రాప్యమరః దివస్త్వౌత్పాతికపాంసుప్రవర్షణాద్రజఃకీర్ణతా వక్త్రమిం దురివాన్యత్ర వక్త్రమివేందుస్తస్య లక్ష్మ్యః శోభాయస్యాస్సా శోభా వక్త్రేం దులక్ష్మీరితి బహువచనాంతావయవే బహువ్రీహిః ఏవం చైకవచనాంతాస్యై వ లక్ష్మీశబ్దస్య ఉరః ప్రభృతిషు పాఠాన్న తన్నిమిత్తః ప్రత్యయః శైషి కః వైభాషిక ఇత్యవిరోధః కాచిన్నారీ దివమనువిదధే అనుచకార కా శ్చిన్నార్యః దిశ ఇవాశ్రీకాః పీతశోభాః ఉద్భ్రాంతసత్త్వాః ఉద్భ్రాంత జంతుకాశ్చ సత్యః అంతరంతరాత్మని మధ్యే చ దాహం సంతాపమన్యా త్పాతికం ప్రజ్వలనం చ దధిరే దధుః అన్యా నార్యః వాత్యా వాతసమూహాః ఇ

వృషపాశాదిభ్యోయఇతియప్రత్యయః ప్రతిదిశందిశిదిశి అవ్యయీభావేశరత్ప్ర
భృతిభ్యఇతిసమాసాంతోఽచ్ ప్రత్యయః ప్రేమతః క్వాఖ్యా శేత్యాదినావికల్పా
దేత్వాఖ్యానలోపౌ అపరానాయ్యర్థః భూమ్యాతుల్యంభూమివత్కంపమా
పుఃఇత్యర్థం పార్థివానాం ప్రస్థానేప్రయాణేనాయర్థః భావ్యశుభంపురః
పూర్వంశశంసుస్సూచయామాసురిత్యర్థః అత్రనారీణాంభావ్యశుభసూ
చనస్యరజోదాహాదివాక్యార్థహేతుకత్వాత్ వాక్యార్థహేతుకంకా
వ్యలింగంతత్రనారీణాంద్యుదిగాద్యుపమాభిః తద్రజోదాహాదివన్నారీర
జోదాహాదీనామశుభ సూచకత్వమిత్యుపమా కావ్యలింగయోరం
గాంగిభావేన సంకరః సంచారిణశ్చ పూర్వవద్విషాదాగయస్స
గమాః అత్రకాశ్చిత్ కీర్ణాఽరజోభిర్గవమనుపిదధుః యూమవక్త్రైంచల
క్ష్మ్యేనిశ్రీకాల్గకాశ్చిదితిపాఠేకాచిత్ కీర్ణేత్యేకవచనప్రక్రమభంగదో
షోనాస్తి-నచైవముపమానోపమేయయోర్భిన్నవచనత్వదోషః లోకేపిచం
ద్రాదిష్వేకత్వనియతేషుదోషబుద్ధ్యనుదయాత్ యదాహదండీ-నలింగవ
చనేభిన్నేనహీనాధికతాపివా-ఉపమాదూషణాయాలంయత్రోద్వేగోన
ధీమతామితి-ప్రస్థరావృత్తంప్రభ్నైయాణానాంత్రయోదశత్రిమునియతియు
తాప్రస్థరాకీర్తితేయమితిలక్షణాత్॥..

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కొలచలమల్లినాథసూరివిరచితేమాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే పంచదశస్సర్గః॥

మాఘకావ్యస్యవ్యాఖ్యానే-షోడశసర్గప్రారంభః.

మూ, ౧ { దమఘోషసుతేనకశ్చనప్రతిశిష్టఃప్రతిభానవా
నథ । ఉపగమ్యహరింసదస్యదః స్ఫుటభిన్నార్థ
ముదాహరద్వచః॥ .... }

౧॥ అథానంతరసర్గాహారేశ్చైద్యదూతసంవాదంవర్ణయతి॥ దమఘో
షేత్యాది- అథసభానంతరందమఘోషసుతేనశిశుపాలేనప్రతిశిష్టః-
ప్రహితః-ప్రతిభానమస్యాస్తీతిప్రతిభానవాన్ - అవసరోచితోత్తరస్ఫుర
ణశక్తిమానిత్యర్థః-కశ్చనకశ్చిద్దూతఃహరింకృష్ణముపగమ్యప్రాప్యసదసిస
భాయాం-స్ఫుటౌభిన్నార్థౌ పృథగర్థౌప్రియాప్రియరూపౌ యస్మింస్త
త్స్ఫుటభిన్నార్థం-యుగపదుభయార్థాభిధాయకమిత్యర్థః - తథైవ
వక్ష్యతిఉభయంయుగపన్మయోదితంత్వరయాసాంత్వమథేతరచ్చేతి- అదః
ఇదంవక్ష్యమాణంవచఃఉదాహరత్ వ్యాహరత్ అత్రాహకామందకః*యా
తవ్యాయప్రహిణుయాత్ దూతంధైర్యాభిమానినమ్-ప్రగల్భఃస్మృతిమా
న్వాగ్మీశస్త్రేశాస్త్రేచనిష్ఠితః॥ అభ్యస్తకర్మానృపతేఃదూతోభవితుమర్హ
తి-అస్పష్టార్థోమితార్థశ్చతథాశాసనహారకః - యఃసామాన్యంవదన్హీ
నోదూతస్త్రివిధోమతః-సభర్తుఃశాసనాద్గచ్ఛేద్గంతవ్యంహ్యుత్తరోత్తరం-
స్వవాక్యపరవాక్యానామితిచేతిచచింతయేత్ - అస్మిన్సర్గేవైతాళీయా
ఖ్యంమాత్రావృత్తమ్ * షడ్విషమేష్టౌసమేకలాఃషట్చసమేస్యుర్నోనిరంత
రాః-నసమాత్రపరాశ్రితాకలావైతాలీయేంతేరలౌగురురితిలక్షణాత్ ॥ ...

మూ, ౨ { అభిధాయతదాతదప్రియంశిశుపాలోనుశయంప
రంగతః॥ భవతోభిమనాస్సమీహతేసరుషఃకర్తు
ముపేత్యమాననామ్।...... .... }

౨॥ స్ఫుటభిన్నార్థముదాహరద్వచ ఇత్యుక్తంతదేవచతుర్దశభిః- శ్లేషభం
గ్యాభిధత్తే॥ అభిధాయేత్యాది॥శిశుపాలస్తదాఅగ్ర్యస్వీకారకాలే-తత్తాదృగ
ప్రియమభిధాయపరంభృశమనుశయంఅనుచితమాచరిత్వాఅనుతాపంగతఃఅత
ఏవఅభిమనాః అభిముఖచిత్తస్సన్ ఉపేత్యస్వయమాగత్యసరుషఃసరోషస్య
భవతఃమాననాంపూజాంకర్తుంసమీహతేఅనునేతుమిచ్ఛతీత్యర్థః-అయంమా

ఘుర్ఘోర్థః పరుషస్తుత ధాతదప్రియమభిధాయపరం అనుశయాన కేవలం శ్లిష్టవ్యః కింతుహంతవ్యశ్చేతి దీర్ఘద్వేషం గతః॥ అథానుశయో దీర్ఘద్వేషానుతాపయో రిత్యుభయత్రాప్యమరః అతఏవ నాస్తిభీర్యస్యేత్యభినిర్భికం నపుంసక హ్రస్వః తత స్మిన్ యస్యనోభినివానిఃశంకచిత్తస్సన్-ఉపేత్యస్వయమేవాగత్యసగుప్తః స కోపస్యభవతః మానవానాం స్తంభనాం కర్తుం సమీహతే ఈహతే భవంతం హం తుమిచ్ఛతీత్యర్థః-మన స్తంభ ఇతిధాతోః శ్చ్వాగాదికాత్ ణ్యాసశ్రంథో యు చ్ అత్ర చతుర్దశశ్లోక్యాంపరహృదయపరిజ్ఞాపరాణాంగూఢానాం ప్రియా ప్రియయోర్ద్వయోరపివక్తవ్యేచ ముఖ్యారాయతు శ్లేషభంగ్యాభిధీయతే ఇతిప్రియా ప్రియయో ద్వయోరపి ప్రకృతత్వాదభి ధేయత్వాచ్ఛబ్దమాత్ర సాధ మ్యాచ్చ కేవల ప్రకృత గోచరః శ్లేషాలంకారః ప్రకృతాప్రకృతోభయగత ముక్తంచేచ్ఛబ్దమాత్ర సాధర్మ్యం శ్లేషోయమితిలక్షణాత్ నచేయం వ్యాజ స్తుతిః నిందాస్తుత్యోరన్యతరగమ్యతాయాంతదుత్థానాత్- ఇహతూభయం యుగపన్మనోదితంత్వరయాసాంత్వముఖేరచ్యతే ఇతివక్ష్యమాణలింగా వభయోః వాక్యత్వావగమాదిత్యలంప్రపంచేన ॥..........................

మూ, ౩ { విపులేననిపీడ్యనిర్దయమ్ముదమాయాతు నితాంత
ముస్మనాః॥ ప్రచురాధిగతాంగనిర్వృతింపరితస్త్వాం
ఖలువిగ్రహేణసః॥.......................... }

౩॥ విపులేనేతి ॥ ఉన్మనాఃఉత్సుకచేతాః-సచైద్యః-పరితఃప్రచురంప్రభూ తంయథాతథాప్రాప్తాంఅంగనిర్వృతిః- సుహృత్స్పర్శకృతమంగసుఖంయేన తం-త్వాంవిపులేనవిశిష్టపులకేన * పులస్సార్యత్స్పులకేవాపిపులంతువిపులేస్యా దితివిశ్వః - విగ్రహేణవపుషానిర్దయంగాఢంనిపీడ్యాలింగ్యనితాంతంము దమాయాతుఖలు-పక్షస్తుఉన్మనాఃమనస్వీచైద్యః- ప్రచురేణాధినామనో వ్యథయాంగతాంగనిర్వృతింవిగతశరీరసౌఖ్యంత్వాంవిపులేనమహతావిగ్ర హేణసమరేణ*విగ్రహస్సమరేకాయే ఇతివిశ్వః - నిర్దయంనిష్ఠురంనిపీ డ్యహత్వాముదమాయాతు ॥..........................

మూ, ౪ { ప్రణతశ్శిరసాకరిష్యతేసకలైరేత్యసమన్నరాధి
పైః॥ తవశాసనమాశుభూపతిఃపరవానద్యయత
స్తవైవసః॥.......................... }

౪॥ ప్రణతఇతి ॥ భూపతిఃచైద్యః - సకలైర్నరాధిపైస్సమంసహాపత్యాగ

త్యా - శిరసా ప్రణతః ప్రణామంకృతవాన్కర్తరి క్తః-అసౌతవశాసనమాజ్ఞాం
కరిష్యతే త్వదాజ్ఞాకరో భవిష్యతి-కుతః యతఃసచైద్యోద్యాస్మిన్ - అవసరే
త్వయ్యేవపరవాన్-త్వదేకపరతంత్రః-పరుషస్తుశిరసా ప్రణతోనరాధిపైరితి
భావః-కర్మణి క్తః భూపతిస్తవ శాసనం శాస్త్రింశితాంకరిష్యతే యతస్త్వ
య్యేవపరవాన్ శత్రుమాన్-త్వమేక ఏవాస్య శత్రురవశిష్ట ఇతి భావః - అన్య
త్సుమానం* శాసనం రాజవత్తోర్వ్యంలేఖాజ్ఞా శాస్త్రశాస్త్రిష్వితి విశ్వః॥ ...

మూ, ౫ { అధివహ్ని పతంగతేజసోనియతస్వాంతసమర్థక
ర్మణః। తవసర్వవిధేయవర్తినఃప్రణతింబిభ్ర
తికేనభూభృతః ॥ .... }

౫॥ ప్రణామహేతుమాహ॥ అధీతి॥ అధిగతంవహ్ని పతంగయోరగ్ని భా
న్వోరివతేజోయేనతస్యతత్తుల్యతేజసఇత్యర్థః-నియతస్వాంతోనియతచి
త్తః - సచాసౌసమర్థకర్మాచ- సాధుకర్మాచేతిఖంజకుబ్జవద్విశేషణస
మాసః-తస్యతథోక్తస్యసర్వవిధేయవర్తినోవశవర్తినః- కర్మకరాయ
స్యతవకేభూభృతః ప్రణతింనబిభ్రతిసర్వేపిబిభ్రతీత్యర్థః- పరుషస్తుఅప్రణా
మేహేతుమాహ-అధివహ్ని పతంగస్యశలభస్యేవతేజః పౌరుషంయస్యత
స్య*పతంగశ్శలభేభానావితివిశ్వః-నియతేఅవ్యభిచారేస్వాంతేస్వవినాశేస
మర్థంహేతుభూతంకర్మయస్యతస్యసర్వేషాంవిధేయమేవర్తతే-విధేయం
వర్తతఇతివాసర్వవిధేయవర్తినః- సర్వకింకరస్యనిష్పౌరుషస్యతవకేనగు
ణేనభూభృతః-ప్రణతింబిభ్రతినకేనాపీత్యర్థః॥ ....

మూ, ౬ { జనతాంభయశూన్యధీర్గపరైరభిభూతామవలం
బసేయతః। తవకృష్ణగుణాస్తతోనరైరసమానస్యద
ధత్యగణ్యతామ్॥ .... }

౬॥ జనతామితి ॥ హేకృష్ణ హేహరేభయశూన్యధీర్నిర్భీకచిత్తఃసన్- ప
రైఃశత్రుభిరభిభూతాంజనతాంజనసమూహంక్ష్మాంజనేత్యాదినాసమూ
హేతల్ప్రత్యయః- యతోవలంబసేపరిగృహ్ణాసిరక్షసీత్యర్థః-తతోహేతో
ర్నరైరసమానస్యఅమానుషమహిమ్న ఇత్యర్థః- తవగుణాఃశౌర్యత్రా
ణాదయఃఅగణ్యతామసంఖ్యేయతాందధతి- పరుషస్తుహేకృష్ణమలినాత్మక
భయేనశూన్యధీర్మూఢబుద్ధిఃపరైస్స్వదన్యైః*పరాగూరాన్యముఖ్యోపప
రోపిపరమాత్మనోరిత్యుభయత్రాపివైజయంతీ- అభిభూతాంఅవధీరితాంజ

నత్తాం పశుపాలన పార దార్యాదినాపృథక్ జనత్వం - భావార్థేతల్ ప్రత్యయః యతోవలంబసెఆశ్రయసి- తతోనరైరసమానస్యతతోపిహీనస్యే త్యర్థః-తవగుణా-లేశతఃసంభవంతోపీతిభావః - అగణ్యతామనాదరణీయ తాందధతి॥ ....

మూ, ౭ { అహితాదనపత్రపస్త్రస న్నతిమాత్రోజ్ఝితభీర నాస్తికః। వినయోపహితస్త్వయాకుతః సదృశో న్యోగుణవానవిస్మయః॥ .... }

౭॥ అహితాదితి॥త్వయాసదృశోన్యోగుణవాన్-గుణాఢ్యఃకుతఃకుత్రా పీత్యర్థః-కుతస్త్వంఅహితాదనర్థాత్ త్రసన్-అధర్మభీరురిత్యర్థః-అ పత్రపాన భవతీతిఅనపత్రపస్త్రపావాన్-అకార్యజుగుప్సురిత్యర్థః-అతిమా త్రమత్యంతముజ్ఝితభీస్త్యక్తారిభయఇత్యర్థః-నాస్తిమతిరస్యేతినాస్తికః- నాస్తిపరలోకఇతి అస్తినాస్తిదిష్టమ్మతిరితిఠక్ సనభవతీత్యనాస్తికఃఆస్తికఇత్యర్థః వినయెనానౌద్ధత్యేనోపహితోవిశిష్టఃవినయవానిత్యర్థః- విస్మయోవిశిష్టగ ర్వోనభవతీతిఅవిస్మయోనిగర్వః- పరుషస్తు-త్వయాసదృశోన్యోగుణ వాన్నభవతీత్యగుణవాన్నిర్గుణః-కుతఃకుత్రనకుత్రాపీత్యర్థః-త్వమహితా చ్ఛత్రోస్త్రసన్-భీరుః-నాస్తిత్రపాలజ్జావిశేషోయస్యేత్యనపత్రపః-నిర్ల జ్జః*లజ్జాసాపత్రపాన్యతఇత్యమరః-నతిమాత్రేణప్రణామెనైవోజ్ఝితభీర పాకృతారిభయః-నతుపరాక్రమెణేతిభావః-అస్తినాస్తిరస్యేత్యాస్తికఃఅస్తి పరలోకః-పూర్వవత్ ఠక్ సనభవతీత్యనాస్తికోనాస్తికఇత్యర్థః-వినయో నయఃహీనఃఅపహితోహితాదపెతః విస్మయోవిగర్వోనభవతీతిఅవిస్మయో గర్వీఅత్రాహితాదిత్యర్థశ్లేషః- అన్యత్రశబ్దశ్లేషఇత్యనయోఃసంకరః॥...

మూ, ౮ { కృతగోపవధూరతేర్ఘ్నతోవృషముగ్రేనరకేపి సంప్రతి।ప్రతిపత్తిరధఃకృతైనసోజనతాభిస్తవసాధు వర్ణ్యతే॥ .... }

౮॥ కృతేతి॥ గోప్యఏవవధ్వోగోపవధ్వఃస్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినాపుం వద్భావః-తాసురతిఃకృతాయెనతస్యగోపీజనవల్లభస్యేత్యర్థః-వృషంవృష భరూపిణంఅరిష్టాఖ్యంఅసురంఘ్నతోమారయతః - హంతేర్లటఃశతా దె శః-అధఃకృతైనసోనిరస్తకల్మషస్యతనుగ్రేభయంకరేనరకేనరకాసురేత్ర

తిప_త్తిః ప్రవృ_త్తిః పురుష కారఇతియావత్ -సం ప్రతిజన తాభిజనసమూహైః సాధువర్ణ్యతే- అహోమహద్దుష్కరం కర్మకృతమిత్యుపశ్లోక్యతే-పరుష స్తుగోపానాం వధూషురతిః కృతా యేనతత్పారదారికస్య వృషంధర్మంవృషభంవాఘ్నంతి*సుకృతేవృషభేవృషఇత్యమరః-అతఏవకృతైనసః - పాపకృతః-తవడ(గ్రా)దారుణేనరకే నిరయే అధఃప్రతిప_త్తిరధః (ప్రా)ప్తిః *(ప్ర)తిప_త్తిర్గపదప్రాప్తౌ పాకు పెపిచేతివిశ్వః-జనతాభిః సాధువర్ణ్యతే మస్తగోస్యపాపిష్ఠస్యనగక పాతఇత్యుద్ఘోష్యత ఇత్యర్థః-అత్ర గోఘ్నః-పారదారికోప్యధః కృతైనసఇతివిరోధాభాసః- శ్లేషేణసంకీర్యతే॥ ....

మూ, ౯ { విహితాపచితిర్మహీభృతా ద్విషతామాహితసాధ్వసో బలైః। భవసానుచరస్త్వముచ్చకైర్మహతామప్యుపరిక్షమాభృతామ్॥ .... }

౯॥ విహితేతి॥ సహానుచరైః సానుచరస్సభృత్యోమహీభృతా చైద్యేనవిహితాపచితిః కృతపూజః లోక వేదయోః సానుచరస్యైవ రాజ్ఞః పూజ్యత్వప్రసిద్ధేరితి భావః-అతఏవబలైః సైన్యైః-ద్విషతామాహితసాధ్వసోజనిత భయస్సన్-ఉచ్చకైరున్నత స్త్వంమహతామపిక్షమాభృతాం రాజ్ఞాముపరిభవసర్వోత్తమోభవేత్యర్థః- పరుషస్తుమహీభృతా చైద్యేనవిహితాపచితిః కృతహానిః*భవెదపచితిఃపూజావ్యయహానిష్వనిష్కృతావితివిశ్వః-అతఏవద్విషతాం బలైరాహితసాధ్వసోభీషితస్సన్మహతాం-క్షమాభృతాంభూధరాణాంఉపరి సానుషుచరతీతిసానుచరః-సానుచారీభవశ్చరేష్టః అత్రా పిశబ్దార్థశ్లేషసంకరః॥ ....

మూ, ౧౦ { ఘనజాలనిభైర్దురాసదాస్త్వపరితో నాగకదంబకైస్తవ। నగరేషుభవంతువీథయస్సపరికీర్ణావనజైర్మృగాదిభిః॥ .... }

౧౦॥ ఘనేతి॥ తవనగరేషువీథయోరథ్యాః-ఘనజాలనిభైర్మేఘసమూహకల్పైః-వనజైర్వనేభవైర్మృగాదిభిః - మృగప్రభృతిభిర్భద్రో మంద్రో మృగశ్చేత్యేవంవిధైరిత్యర్థః - నాగకదంబకైర్గజబృందైః పరితః పరికీర్ణాః వ్యాప్తాః-అతఏవదురాసదాః ముష్ప్రవేశాభవంతు- రాజ్ఞాంసంధానేనమహదైశ్వర్యం తేభవిష్యతీత్యర్థః-పరుషస్తుఘనజాలనిభైః-సాంద్రానాయప్రాయైః*జాలంసమూహఆనాయఇత్యమరః- నాగకదంబకైః సర్పసంఘైర్వన

జైర్మృగాదిభిఃమృగవ్యాఘ్రశ్చ పులిందప్రభృతిభిః- అథవామృగాదిభిఃమృగ భక్షకైశ్శార్దూలాదిభిః దురాసదాభవంతు రాజ విగ్రహోదరణ్యంతామి త్యర్థః॥ ....

మూ, ౧౧ { సకలాపిహితస్వపౌరుషోని యతవ్యాపద వర్ధితో దయః । రిపురున్న తధీరచేతసస్సతతవ్యాధిరనీతిర స్తుతే॥......................... .... }

౧౧॥ సకలేతి॥ఉన్నతముదారం ధీరన్నిర్వికారంచేతోయస్య తేతవరిపుఃసక లైరపిహితంతిరస్కృతంస్వపౌరుషంయస్యసఃనియతాఃనిత్యాఃవ్యాపదోఽపి శిష్టాపదోయస్యసః-అవర్ధితోనుదయః-అసంపూరితాభ్యుదయః-సతతవ్యాధిఃసత తరోగః అనీతిః నీతిరహితఃఏవంభూతోస్తు-పరుషస్తు-అచేతసఃఅమనస్వినః- తేరిపుశ్శైద్యఃసకలైరపిహితస్వపౌరుషఃఅతిరస్కృతాత్మవిక్రమః*వష్టిభాగు రిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యల్లోపేనబ్ సమాసఃనియతంనిత్యంవ్యా పత్-విగతాపత్ అవర్ధితోదయః-అచ్ఛిన్నోన్నదయః-వర్ధతేశ్ఛేదనపూరణ యోరితిధాతోఃకర్మణిక్తఃఉన్నతధీరుదారబుద్ధిః- సతతంవ్యాధివిగతా ధిమనోవ్యథారహితః అనీతిఃఈతిబాధారహితోస్తు అతివృష్టిరనావృష్టిఃశ లభాముషకాఃఖగాః- అత్యాసన్నాశ్చరాజానఃషడేతాఈతయస్స్మృతాః అత్రసర్వత్రపదభంగేనార్థద్వయప్రతిపాదనాజ్జతుకాష్ఠవదేకశబ్దప్ర తీతేఃశబ్దశ్లేషః॥...................... ....

మూ, ౧౨ { వికచోత్పలచారులోచన స్తవచైద్యేనఘుటామపె యుషః॥ యదుపుంగవబంధుసౌహృదాత్ త్వయిపా తాసనురోనవాసవః ॥ .... }

౧౨॥ వికచేతి॥పుమాన్గౌరివపుంగవఃపురుషర్షభః - ఉపమితసమాసః క్ష గౌరతదితలుకీతిసమాసాంతష్టచ్ ప్రత్యయః-యదుషుపుంగవయదుశ్రేష్ఠ*శ్రే ష్ఠౌకేశోతుపుంగవావితిశైత్యః కుంతీ-చైద్యేనకర్త్రా ఘటాంఘటనాంసంధిం ఉపేయుష స్తవసంబ ధీవికచోత్పలానివాసనార్థాఃహితానితాన్యేవచారు లోచనానియస్యసః-సహసురయామాధ్వ్యాగౌడ్యావాససురః* గౌడీపైష్టీ చమాధ్వీచవిజ్ఞేయాసాసురా త్రిధేతివచనాత్ - తత్ర రాజన్యవైశ్యయోః పైష్ట్యామేవనిషేధః - నవాసవోనవమద్యం - నాలికేరాదికమితిసురాసవ యోరాపౌనరుక్త్యం- బంధుసౌహృదాత్-బంధోత్వయిస్నేహాత్-పాతా

పాస్యతేత్వత్ గృహేసహపానంకరిష్యతే సపీతేః సంప్రీతిలక్షణత్వాదితి భావః పిబతేః కర్మణిలుట్- పరుషస్తు- హేయదుపుంగవ యాదవబలీవర్ద- చైద్యేనసహఘటాండు పేయుమః సమరాభియోగంగతస్య- తవవికచోత్పలవత్ చారులోచనః- ససురః సదేవ్యా వాసవోపిబంధుసౌహృదాత్- ఉపేంద్రే త్వయిసౌ భ్రా త్రా దిత్యర్థః- పాతా త్రాతా నకింపునర్మాదృశకా భీష్మాదయ ఇతి భావః- పాతేస్తృచ్ సుహృదస్య భావః సౌహృదమితివిగ్రహః యువాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః హృదయస్యహృల్లేఖతిహృద్భావవిధానసామర్థ్యాన్నక్ హృద్భగేశ్యుభయపదవృద్ధిః- అత ఏవ సౌహృదదౌహృదశబ్దావణిహృద్భావాదితి వామనః- సుహృదస్తు సౌహార్దమేవ శబ్దార్థశ్లేషసంకరః॥ .....

మూ, ౧౩ { చలితానక దుందుభిర్గపురస్సబలస్త్వాం సహసారణే
నతమ్ । సమితౌరభసాదుపాగతస్సగదస్సంప్రతిప
త్తుమర్హసి ॥ .... }

౧౩॥ చలితేతి॥ రభసాద్ధర్షాదుపగతం ప్రాప్తం తం చైద్యం త్వాం- పురశ్చలితానకదుందుభిః పురోగతవసుదేవః* వసుదేవోస్యజనకః సఏవానకదుందుభిరిత్యమరః- సబలో బలభద్రసహితః- సారణేన సారణాఖ్యేనపుత్రేణసహ- సగదః- గదాఖ్యేన అనుజేనసహితః- సమితౌ సభాయాం సంప్రతిపత్తుం సంభావయితుం- అర్హసి- సర్వబంధుసమేతః- ప్రత్యేతుమర్హసీత్యర్థః- పరుషస్తు సమితౌ సమరే రభసాద్వేగాదుపాగతః* రభసో వేగహర్షయోః సమితిః సమరేసామ్యే సభాయామపి సంగమః ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః తం చైద్యం పురతః చలితా ఆనకాః- పటహాః దుందుభయో భేర్యశ్చయస్యసః* ఆనకః పటహోఽస్త్రీ స్యాద్భేరీ స్త్రీ దుందుభిః పుమానిత్యమరః- సబలః ససైన్యః- సగదః గదయా కౌమోదక్యా సహితః- సహ సార్ఘుటితి- రణేన యుద్ధేన సంప్రతిపత్తుమభియోక్తుమర్హసి- అత్రాపి శబ్దార్థశ్లేషసంకరః॥ ....

మూ, ౧౪ { సమరేష్వరిపూనభిఘ్నతా శిశుపాలేన సమేత్య సం
ప్రతి । సుచిరం సహ సర్వసాత్వతైర్భవ విశ్వస్తవి
లాసినీజనః॥ .... }

౧౪॥ సమరేష్వితి॥ కించ సమరేషు రిపూన్- అభిఘ్నతా అతిశూరేణేత్యర్థః- శిశుపాలేన సమేత్యైక్యం ప్రాప్య- సంప్రతి సుచిరం- బహుకాలం- సత్వతః అపత్యాని పుమాంసః సాత్వతాః యాదవాః ఉత్సాదిభ్యోఞ్ సర్వైశ్చ తే సాత్వతాశ్చ

తైఃసర్వసాత్వతైః సహ § పూర్వకాలేత్యాదినాసమాసః విశ్వస్తవిలాసినీ
జనః-శిశుపాలభయనివృత్తైః విస్రబ్ధవిలాసినీజనోఽభవ* సమావిస్రంభవిశ్వా
సావిత్యమరః-పరమస్తురిపుహంతినాశిశుపాలేనసహాసమరేషుసమేత్యసంగ
త్యసంప్రత్యేవసర్వసాత్వతైఃసహవిశ్వస్తవిలాసినీజనః విధవాంగనాజనోఽభ
వ* విశ్వస్తావిధవాసమేత్యమరః౹ ఆదితశ్చేతిచ కారాదనుక్తసముచ్చయా
ర్థాచ్ఛస్సేనిష్ఠాయామిట్ప్రతిషేధః- శిశూనామనుద్ధతానామేవాయం
పాలయితానోద్ధతానామితిసర్వథాభవంతమద్యైవహనిష్యతీతిభావః॥......

మూ, ౧౪ { విజితక్రుధమీక్షితామసౌ మహతాం త్వామహి
తంమహీభృతామ్। అసకృజ్జిత సంయతంపురోముది
తస్స్వప్రమదంమహీపతిః॥ .... }

౧౪॥ విజితేతి॥ అసౌమహీపతిశ్చైద్యః విజితక్రుధంమైత్రీసంబంధాన్నిర
స్తక్రోధంమహతాన్మహీభృతాం-రాజ్ఞాంమహితంపూజితంత్వామితిబుద్ధిత్యా
దినావర్తమానేక్తఃతద్యోగేషష్ఠీ - అసకృద్బహుశోజితాః - సంయతఆజ
యోఽయనతం*సముదాయస్త్రీయస్సంయత్సమిత్యాజిసమిద్యుధఇత్యమరః
సప్రమదంసహర్షంత్వాత్వాం త్వామౌద్వితీయాయామితిత్వాదేశః-పురో
గ్రే ముదితః ఈక్షితాంపశ్యతుపరుషస్తు-విజితక్రుధంభయాత్త్యక్తక్రో
ధం-మహతాంమహీభృతాంచైద్యాదీనాం అహితమరిమసకృజ్జితశ్చాసౌ
సంయతశ్చబద్ధశ్చజితసంయతంస్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలేతిసమాసః* బ
ద్ధోనద్ధశ్చసంయత ఇతివైజయంతీ-సప్రమదంసస్త్రీకంత్వామితిపదచ్ఛేదః
అసకృదీక్షితామ్॥......

మూ, ౧౫ { ఇతిజోషమవస్థితం ద్విషద్గ్రప్రణిధిం గామభిధాయ
సాత్యకిః। వదతిస్మ వచోథబోధితశ్చలితైకభ్రు ర
థాంగపాణినా॥ ...... }

౧౫॥ ఇతీతి॥ఇతీత్థంభూతాంగాంవాచం*అర్జునే నేత్రదిగ్బాణగోవాగ్వా
రిషుగౌర్మతేతివిశ్వః-అభిదాయజోషంతూష్ణీంమవస్థితం* తూష్ణీం-జోషంభ
వేస్మానఇతివైజయంతీ-ద్విషః ప్రణిధించారం-సాత్యకిః కృష్ణానుజః-అథమాట
వాక్యానంతరం - రథాంగంచక్రంపాణౌయస్యతేన రథాంగపాణినాహరి
ణా ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవతఇతిపాణౌ పరనిపాతః-చ
లితాప్రేరితాపకాభ్రూర్యస్మిన్ కర్మణితత్ కగోస్త్రియోరుపసర్జన

స్యేతి ప్రాప్తః - చోదితః అస్యోత్తరం దేహి ఇతి భ్రూసంజ్ఞయా ప్రేరితస్సన్ని త్యర్థః వచః వదతి స్మ అవాదీత్॥ ....

మూ, ౧౭ { మధురం బహిరంతరప్రియం కృతినావాది వచస్తథా త్వయా । సకలార్థతయా విభావ్యతే ప్రియమంతర్బహిరప్రియం యథా॥ .... }

౧౭॥ కింతద్వచస్తదేకవింశతిశ్లోకైరాహ॥ మధురమిత్యాదినా॥ కృతినా కుశలేన త్వయా బహిః ప్రకాశే మధురం ప్రియం-అంతర్గర్భే అప్రియం-వచస్తథా తేన ప్రకారేణ అవాది ఉక్తం-వదేః కర్మణి లుఙి చిణి వృద్ధిః - యథా యేన ప్రకారేణ సకలార్థతయా సంపూర్ణోభయార్థతయా హేతునా-అంతః- అప్రియం బహిః ప్రియం విభావ్యతే అవధార్యతే అప్రియగర్భం ప్రియం త్వయోక్తం తదస్మాకం తు ప్రియగర్భమప్రియమేవ ప్రతీయతే-ఇదముక్తిచాతుర్యం తవైవేత్యభిప్రేత్యోక్తం కృతినేతి అతో న శ్రద్ధేయమిదం వచ ఇతి భావః॥

మూ, ౧౮ { అతికోమలమేకతోన్యతః సరసాంభోరుహవృత్తకర్కశమ్ । వహతి స్ఫుటమేకమేవ తే వచనం శాకపలాశదేశ్యతామ్॥ .... }

౧౮॥ అథవా బహిరేవ ప్రియం అంతరేవాప్రియం తథాపి న గ్రాహ్యమిత్యుపమయా వ్యనక్తి॥ అతీతి॥ ఏకతో బహిః అతికోమలం-అన్యతః అంతః సరసమార్ద్రం యదంభోరుహస్య వృత్తం ప్రసవబంధనం తదివ కర్కశం పరుషం-ఏకమేవ తే తవ వచనం ఈషదసమాప్తం శాకపలాశం శాకపలాశదేశ్యం మహాపత్రాఖ్యతరుపత్రతుల్యం* శాకశ్శ్వబలసారస్స్యాత్ వరదారుశ్చ రచ్ఛదః మహాపత్రో మహాశాకః స్థిరకశ్చ హరిన్మద ఇత్యభిధానరత్నమాలాయాం॥ ఈషదసమాప్తౌ కల్పప్ దేశ్య దేశీయర ఇతి దేశ్యప్రత్యయః- కల్పదేశ్యదేశీయాని సాదృశ్యవాచకానీతి దండీ-తస్య భావస్తత్తా తాం స్ఫుటం వహతి-అంతః పరుషస్య బహిర్మాధుర్యం పృథా శాకపలాశవదితి భావః-అత్ర శాకపలాశోపమయా ఆసద్మిసీవృత్తోపమా సాపేక్షత్వాత్ సంకరః॥ ....

మూ, ౧౯ { ప్రకటం మృదు నామ జల్పతః పరుషం సూచయతోర్థమంతరా । శకునాదివ మార్గవర్తిభిః పురుషాదుద్విజితవ్యమీదృశాత్॥ .... }

౧౯॥ నన్వప్రియగర్భే పివాక్యే గుణగృహ్యాః ప్రియమేవ గృహ్యతాం హం

నైః క్షీరమివాంభసీత్యాశంక్యాహ॥ ప్రకటమితి॥ ప్రకటం ప్రకాశం - మృదు
నామధ్యమకిలజల్పనైః కథయతః-అంతర్గాత్రః-పరుషమనిష్టమర్థంసూచయ
తః - ఈదృశః అంతఃశుద్ధిహీనాన్నాత్త్వగుణాదీదృశః శకునాదివబహిఃశుభస్వ
రంపర్వతోంతరనర్థంసూచయతః - పింగలాదిపక్షిణ ఇవమార్గవర్తిభిః స
న్మార్గవర్తిభిరధ్వగైశ్చ ఉద్విజితవ్యంనత్వా.శతోపి గ్రాహ్యంపిషసంప్ర
త్యాన్నవదఖిలస్యాప్యనర్థహేతుత్వాదితి భావః-పిజ ఇతి ఇఃశిత్వాన్న గుణః॥

మూ' ౨౦ { హరిమర్చితవాన్సభూపతిర్యదిరాజ్ఞస్తవ కోత్ర
మత్సరః। స్వపనాయన సౌరభస్యక స్తరుసూనస్య
శిరస్యసూయతి॥ }

౨౦॥ ఏవంభూతంనిర్భర్త్స్యఅథచైద్యంతద్దోషోద్ఘాటనాపూర్వకంభర్త్స
యతే-హరిమిత్యాదినా॥ సభూపతిర్యుధిష్ఠిరో హరిమర్చితవాన్- యదిపూజి
తవాంశ్చేత్-అత్రహర్యర్చనేతవరాజ్ఞశ్చైద్యస్యకోమత్సరః- కః నిర్నిమిత్త
క ఇత్యర్థః॥ సౌరభస్యపరిమలయుక్తస్యతరుసూనస్యవృక్షప్రసూనస్య-త
రుగ్రహణంసూనస్యసాధారణ్యోక్తనార్థం- శిరసిస్వపనాయాఘ్రాణాయ
కోసూయతి ఈర్ష్యతినకోపీత్యర్థః॥ క్రుధద్రుహేత్యాదినాసంప్రదా
నసంజ్ఞా-సర్వత్ర గుణవద్వస్తుగుణజ్ఞైర్బహుమన్యతేతత్రస్థానాంకిమత్ర వృ
థాసంతాపేనేతిభావః- అత్ర హరితరుసూనయోవాక్యద్వయేబింబప్రతి
బింబభావేనాచరణా శిరోధారణరూప సమానధర్మ నిర్దేశాత్ దృష్టాం
తాలంకారః॥

మూ' ౨౧ { సుకుమారమహోలఘీయసాంహృదయాంతగ
తమపి యంయతః। సహసైవ సముద్గిరంత్యమీజర
యంత్యేవహితన్మనీషిణః॥ }

౨౧॥ అథకథంమహాత్మనః పూజాంసహంతఇత్యాశంక్య హరిశ్చైద్య
తామనుగ్రహాదంతరంమనసినిధాయసామాన్యతః- సుజనదుర్జనయోరంత
రంచతుర్భిరాహ॥ సుకుమారమిత్యాది॥ లఘీయసాం అల్పీయసాంహృదయం
సుకుమారంసుచ్ఛం- కుతః యతోమీలఘీయాంసః స్వస్థితం హృదయగతంఅప్రి
యం-సహసైవఝటిత్యేవసముద్గిరంతిసముచ్చారయంతి-మనీషిణస్తుతదప్రి
యంకథంచిత్ -సంభావ్యమానమపీతిశేషః-జరయంతి- అంతరేవక్షపయంతి
నతూద్గిరంతీత్యర్థః-అహో ఇత్యాశ్చర్యే-చైద్యశ్చనిరతినైవంహరిరితిభా

హోమహదంతరమనయోరితి భావః- అతఏవాప్రస్తుతాత్-సామాన్యా
త్ ప్రస్తుతవిశేషప్రతీతిరూపోయమప్రస్తుతప్రశంసాభేదః॰ అప్రస్తుతస్యక
థనాత్ ప్రస్తుతంయత్రగమ్యతే - అప్రస్తుతప్రశంసేయం సారూప్యాదని
యంత్రితేతిలక్షణాత్-ఆదిశబ్దాత్సామాన్యవిశేషసంగ్రహః ఏవముత్తరశ్లో
కత్రయేపిద్రష్టవ్యంవిశేషంతువక్ష్యామః॥ ....

మూ, ౨౨ { ఉపకారపరస్స్వభావతః సతతంసర్వజనస్యసజ్జ
నః।అసతామనిశంతథాప్యహోగురుహృద్రోగక
రితమున్నతిః॥ .... }

౨౨॥ ఉపకారేతి॥ కించ ॥ సజ్జనఃస్వభావతః- సతతంసర్వజనస్యోపకారప
రోభవతి-నతు ఉపాధిపరః కదాచిత్కస్యచిదేవేతి భావః తథాపిసర్వోపకా
రిత్వేపితమున్నతిస్తస్య సజ్జనస్యోత్కర్షః - అసతామసాధూనామనిశం-
గురుహృద్రోగకరీ అత్యంతహృదయసంతాపకారిణీ- అహో ఆశ్చర్యంక్ష
కృఞోహేత్విత్యాదినాతాచ్ఛీల్యేటప్రత్యయోక్త టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్- హ
రిచైద్యౌచైవంభూతావితి సైవాప్రస్తుతప్రశంసా॥ ....

మూ, ౨౩ { పరితప్యతఏవనోత్తమఃపరితప్తోప్యపరస్సంవృతిః।
పరవృద్ధిభిరాహితవ్యథః స్ఫుటనిర్భిన్నదురాశ
యోధమః॥ .... }

౨౩॥ పరితప్యతఇతి॥ కించ॥ ఉత్తమఃపరవృద్ధిభిర్నపరితప్యతే-నవ్యథతఏ
వఉత్తమస్యపరశుభద్వేషఏవనాస్తీత్యర్థః- అపరోమధ్యమఃఏవేత్యర్థః-
పరితప్తోపి - శోభనాసంవృతిః-పరితాపగోపనంయస్యసః-సుసంవృతిః- సంతత
మపి-పరశుభద్వేషంనప్రకాశయతీత్యర్థః - అధమస్తు-పరవృద్ధిభిరాహిత
వ్యథః-ఉత్పాదితసంతాపః-తథాస్ఫుటనిర్భిన్నః ప్రకాశితోదురాశయః-ప
రశుభద్వేషలక్షణోదురభిప్రాయోయస్యసః-పరశుభద్వేషంప్రకాశయతి
చేత్యర్థః - చైద్యశ్చాధమోహరిస్తూత్తమఇతి ప్రతీతేఃపూర్వోక్తఏవాలం
కారః ॥ ....

మూ, ౨౪ { అనిరాకృతతాపసంపదంఫలహీనాంసుమనోభిరు
జ్ఝితామ్।ఖలతాంఖలతామివాసతీంప్రతిపద్యేతక
థంబుధోజనః॥ .... }

౨౪॥ ననుమానినాం పరోత్కర్షద్వేషోభూషణమేవేత్యాశంక్యనేత్యా

హ ॥ అనిరాకృతేతి ॥ అనిరాకృతా అనివారితా తాపసంపత్ సంతాపాతిశయో యయా తాం-ఏకత్ర పరసంతాపజననైకస్వభావాదపరత్రాసతః చ్ఛాయావిరహాచ్చేతి భావః తథా ఫలహీనాం తాం ఇహాముత్ర చ ఉపకారఫలశూన్యాం-ప్రత్యుతోభయత్రాప్యనర్థకరీం చేతి భావః-అన్యత్ర సస్యరహితాం సుమనోభిర్బుధైరుజ్ఝితాం చాన్యత్ర పుష్పైర్వర్జితాం*సుమనాః పుష్పమాలత్యోః-స్త్రీ దేవబుధయోః పుమానితి వైజయంతీ - అసతీం దుష్టాం అన్యత్ర నిరుపాఖ్యాం-ఖలస్య భావః - ఖలతా తాం ఖలతాం దుర్జనత్వం- ఖస్య లతా తాం ఖలతాం గగనలతికామివ బుధో జనః-సదసద్వివేకకుశలో జనః- కథం ప్రతిపద్యేతావలంబేత న కథమపీత్యర్థః-అతః పృథా మత్సరో న కస్యాపి గుణ ఇతి భావః-తథాపి ఖలతాం ప్రతిపద్యతే చైద్యః న హరిరితి ప్రతీతేః-సైవాప్రస్తుతప్రశంసా ఖలతామివేత్యుపమయా సంకీర్యతే అత్యంతాసత్యపి జ్ఞానమర్థే శబ్దః కరోతి హీతి న్యాయాదసత్యాః ఖలతికాయాః - ఖలతోపమానత్వసిద్ధిః॥...

మూ, ౨౫ { ప్రతివాచమదత్త కేశవః శపమానాయ న చేదిభూ
భుజే। అనుహుంకురుతే ఘనధ్వనిం న హి గోమాయు
రుతాని కేసరీ॥........ ... . }

౨౫॥ నన్వేవం మహానుభావో హరిః కిమర్థం తథా సగసి రాజ్ఞాభిభర్త్స్యమానో మౌనమాస్థిత ఇత్యాశంక్య సత్యమనాదరాన్న తు కాతర్యాదిత్యాహ- ప్రతీతి- కేశవః-శపమానాయ క్రోశతే-స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం - చేదిభూభుజే-క్రియాగ్రహణాత్ సంప్రదానత్వం -ప్రతివాచం ప్రత్యుత్తరం నాదత్త- తథాహి కేసరీ సింహో ఘనధ్వనిమనుహుంకురుతే ప్రతిగర్జతి-గోమాయురుతాని శివారుతాని నాను హుంకురుతే*స్త్రియాం శివా భూరిమాయుగోమాయుమృగధూర్తకా ఇత్యమరః-మహతామధమేష్వవజ్ఞైవ నీతిరితి భావః-దృష్టాంతాలంకారః॥..

మూ, ౨౬ { జితరోషరయా మహాధియః సపది క్రోధజితో లఘుర్జ
నః। విజితేన జితస్య దుర్మతేర్మతిమద్భిః సహ కావి
రోధితా ॥ .... }

౨౬॥ కించ రాజ్ఞో హరిణా విరోధోఽపి న యోగ్య ఇత్యాహ ॥ జితేతి ॥ మహాధియః సుధియో జితః రోషరయో యైస్తే తథోక్తాః- లఘురల్పో జనస్తు సపది క్రోధేన జితః-ఏవం విజితేన జితస్య మహాత్మభిః జితేన క్రోధేన జితస్యేత్యర్థః- దుర

తేషాం ఖస్యానుతిమద్భిః-పండితైః సహావిరోధిత్వాస్ప ధాకా-మూర్ఖా పం డితయోర్మైత్రీవత్ స్పర్థాపి న సంగతేత్యర్థః- మూర్ఖశ్చాయం చైద్య ఇతి అప్రస్తుతాత్ సామాన్యాత్ ప్రస్తుతవిశేషప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాభేదః॥

మూ, ౨౬ { వచనైరసతాం మహీయసో న ఖలు వ్యేతి గురుత్వముద్ధతైః। కిమపైతి రజోభిరౌర్వరైరవకీర్ణస్య మణేర్మహార్ఘతా॥ .... }

౨౬॥ నాపి చైద్యప్రలాపైః కృష్ణస్య కించిల్లాఘవమిత్యాశయేనాహ॥ వచనైరితి॥ ఉద్ధతైః నిష్ఠురైరసతాం దుర్జనానాం వచనైః మహీయసో మహత్తరస్య గురుత్వం గౌరవం- న వ్యేతి నాపైతి ఖలు- ఔర్వరైః భౌమైః * ఉర్వరా సర్వసస్యాఢ్యా భూమా స్యాదూర్మిమాత్రకే ఇతి విశ్వః- రజోభిరవకీర్ణస్య ఛన్నస్య మణేర్మహార్ఘతా మహామూల్యత్వం॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘః ఇత్యమరః- అపైతి కిన్నాపైతీత్యర్థః- అత్ర మణిమహీయసో వాక్యభేదేన ప్రతిబింబకరణాత్ దృష్టాంతాలంకారః- మహీయస ఇతి సామాన్యాద్ధరేరపి విశేషప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసా చేతి సంకరః- హరిమహిమ్నో వైద్యగుపమాత్సనిశ్చేతి భావః॥ ....

మూ, ౨౭ { పరితోషయితా న కశ్చన స్వగతో యస్య గుణోఽస్తి దేహినః। పరదోషకథాభిరల్పకః స్వజనం తోషయితుం కిలేచ్ఛతి॥ .... }

౨౭॥ యుక్తం చైతత్పరనిందాపాపిష్ఠస్యం మరాత్మనామిత్యాహ ॥ పరేతి॥ యస్య దేహినో జంతోః- పరితోషయితా పరేషామానందయితా- స్వగతో గుణః కశ్చన కశ్చిదపి నాస్తి- అల్పకః అతితుచ్ఛః స ఇతి శేషః- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ -పరదోషకథాభిరన్యజనదోషోక్తిభిః- స్వజనం తు ముఖ్యస్థమితి భావః- తోషయితుమిచ్ఛతి కిల ఈహతే ఖలు - తతోవశ్యం కర్తవ్యమేతత్ స్యేత్యర్థః - చైద్యస్యాపి నిర్గుణత్వాత్పరదూషణం యుక్తమితి సపవాప్రస్తుతప్రశంసాభేదః॥ ....

మూ, ౨౮ { సహజాంధదృశస్స్వదుర్నయే పరదోషేక్షణదివ్యచక్షుషః। స్వగుణోచ్చగిరో మునివ్రతాః పరవర్ణగ్రహణేష్వసాధవః॥ .... }

౨౮॥ నన్వాత్మనో నిర్దోషత్వాభిమానాదిత్థం విజృంభణమిత్యాశంక్యా

హా-సహజేతి॥ అసాధవఃఖలాః-స్వమనసియేస్వదోషెమహత్యపీతి భావః-స
హజాస్స్వాభావికీఅంధాఅపశ్యంతీదృగ్యేషాంతేజాత్యంధాఇత్యర్థః - పర
దోషాణాంబూటత్త్వేణాపీతి భావః-ఈక్షణేదర్శనేదివ్యచక్షుషః అప్రతిహ
తదృష్టయః కించ స్వగుణేషూచ్చగిరః- ఆత్మప్రశంసాయాంసుతిప్రగల్భవాచ
ఇత్యర్థః- ఏవం వర్ణగ్రహణేషుపర స్తుతివచనేషుః స్తుతౌవర్ణాంతువాక్షరఇ
త్యమరః- మునివ్రతాఃమౌనవ్రతినః క్వఅశక్తాఅనిభ్యోచ్ -చైద్యశ్చైవంవిధఇతి
ప్రతీతెరప్రస్తుతప్రశంసాభేదః॥ ....

మూ- ౩౦ { ప్రకటాన్యపినైపుణమ్మహత్పరవాచ్యానిచిరాయ
గోపితుమ్। వివరీతుమథాత్మనోగుణాన్భృశమా
కౌశలమార్యచేతసామ్॥ .... }

౩౦॥ సాధవస్తునైవమిత్యాహ॥ ప్రకటానీతి॥ ఆర్యచేతసాంసుమనసాం ప్ర
కటాన్యపిప్రకాశానిపరవాచ్యానిపరదూషణానిచిరాయగోపితుం-గోపాయి
తుం-నవివరీతుమిత్యర్థః॥ ఆయాదయఆర్ధధాతుకే వేతివికల్పాదాయప్ర
త్యయాభావః మహన్నైపుణ్యంకౌశలం-అథేతివాక్యారంభే-అథాత్మనో
గుణాన్-వివరీతుంప్రకటయితుంఆత్మప్రశంసాంకర్తుమిత్యర్థః భృశమా
కౌశలమత్యంతమకౌశలం-సాధవోనపరాన్నిందంతి-నచాత్మానంప్రశంసంతి
ఆత్మప్రశంసాంపరగర్హామితిచవర్జయేదిత్యపస్తంబీయనిషేధస్మరణాది
తిభావః॥ నఞ్శుచీశ్వరక్షేత్రజ్ఞకుశలనిపుణానామితివికల్పాన్నఞ్ పూర్వప
పదస్యాపివృద్ధిః॥ కృష్ణశ్చైవంభూత ఇతిప్రశేషప్రతీతెరప్రస్తుతప్రశంసైవ॥

మూ- ౩౧ { కిమివాఖిలలోకకీర్తితం కథయత్యాత్మగుణంమ
హామనాః। వదితానలఘీయసోపరః స్వగుణంతె
నవదత్యసౌస్వయమ్। .... }

౩౧॥ కిమితి॥ కించమహామనాఃమహాత్మా అఖిలలోకకీర్తితంస్వత ఏవసర్వ
లోకవిఖ్యాతం ఆత్మగుణంకిమివకిమర్థంకథయతినకథయత్యేవస్వత ఏవస
ర్వైఃకీర్త్యమానత్వాదితి భావఃలఘీయసి నన్నుచస్వస్యస్వగుణంవదితావక్తా
వదేస్తృన్ప్రత్యయఃఅత ఏవనలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధఃఅపరోన్యో
నాస్తితేనకారణేన అసౌలఘీయాన్స్వయమేవవదతినకేవలంనిషేధార్థ్యం
త్వప్రయోజకత్వాదపి మహాన్ ఆత్మప్రశంసాంనకరోతితుచ్ఛస్తువక్త్రం
రాసంభవాదతిక్రాంతమనిషేధఃస్వయమేవప్రలపతీత్యర్థఃపూర్వార్ధే

ద్వార హేతుకం కావ్యలింగః ఉత్తరార్థే వాక్యార్థ హేతుకం చో న్నేయం కృ
ష్ణచైద్యైవం విధావితి విశేష ప్రతీతేర ప్రస్తుత ప్రశంసా చేతి సంకరః॥........

మూ- ౩౨ { విసృజంత్యవికత్థనాః పరేవిషమాశీవిషవన్నరాః క్రుధమ్। దధతోంతరసారరూపతాం ధ్వనిసారాః పటహాఇవేతరే॥ .... }

౩౨॥ కించ మహాత్మానః కాలే పరాక్రమం కుర్వంతి దురాత్మానస్తు కేవలం
ప్రలపంతీత్యాహ॥ విసృజంతీతి ॥ పరేనరాస్సత్పురుషాః పివమాశీవిషవత్ క్రూ
రసర్పవదిత్యుపమా అవికత్థనా అనాత్మశ్లాఘినఏవ క్రుధం క్రోధం విసృజంతి
వమంతి పరాక్రమంతీత్యర్థః అంతరభ్యంతరే అసారరూపతాం నిస్సారస్వ
రూపతాం దధతో దధానాః నాభ్యస్త్రాచ్ఛతురిణి సుమః భావః ఇతరేజనాః దుర్జ
నాః పటహా ఇవ ధ్వనిరేవ సారో బలం యేషాం తే ధ్వనిసారా వాక్ క్రూరాః నతు
బాహుశాలిన ఇతి భావః- అత్ర పీదృశౌ కృష్ణచైద్యావిత్యప్రస్తుత ప్రశంసా
సామాన్యాత్ప్రస్తుత విశేష ప్రతీతేర ప్రస్తుత ప్రశంసా భేదః॥ ....

మూ, ౩౩ { నరకచ్ఛిద మిచ్ఛతీక్షితుం విధినాయేనస చేదిభూపతిః। ధ్రువమేతు న హాపయిష్యతే సదృశం తస్యవిధాతుముత్తరమ్॥ .... }

౩౩॥ అభిధాయత దాతదప్రియమిత్యాదినాయత్ప్రోక్తం తేనప్రియాప్రియే అభి
హితే తత్రోత్తరమాహ॥ నరకేతి॥ స మేదినీపతి శ్చేదిభూపతిః యేన విధినా యేన
ప్రకారేణ సంధినా విగ్రహేణ వా నరకచ్ఛిదం నరకాంతకం కృష్ణం పాంచాశ
కానామితి భావః ఈక్షితుమిచ్ఛతి- తస్య విధేస్సదృశముత్తరం ప్రతిక్రియా స్నే
హోవా విరోధో వా విధాతుం న హాపయిష్యతే న హాపయిష్యతే అపితుం జెన వి
ధాస్యత ఇత్యర్థః జహాతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి ల్పట్ విధానక్రియయా అనభిధానే
పిప్రధానభూతయా హాపనక్రియయా అభిహితత్వాదుత్తరమితి న కర్మణి ద్వి
తీయా ధ్రువం శీఘ్రమేతు ఆగచ్ఛతు అనాగమనేస్వయమేవ హాపయిష్యత ఇతి
భావః॥ ....

మూ- ౩౪ { సమనద్ధకిణంగ భూపతిర్యది సంధిత్సురసౌ సహామునా। హరిరాక్రమణేన సన్నతిం కిల విఖ్యాతభియేత్య సంభవః॥ .... }

౩౪॥ నన్వభిధాయేత్యాదౌ మయాపి సాంత్వమేవ వివక్షితం న విగ్రహ స్తత్కి

ముభయాభ్యనుజ్ఞయాఇత్యాశంక్యాహ॥ సమనద్ధేతి॥ అంగేత్యామంత్రణే అసౌభూపతశ్చైద్యః అమునాహరిణా సహసంధిత్సుర్యది సంధాతుమిచ్ఛుశ్చేత్ దధాతేస్సన్నంరాదుప్రత్యయః కింసమనద్ధకిమర్థంసన్నద్ధవాన్ తతో నాయంసంధిత్సురిత్యర్థః నహ్యతేః స్వరితేత్త్వాత్ కర్తరిలుఙ్ తఙ్ ‡ ఘూరోఘురిణి సలోపః భీషణాద్గోయం సన్నాహ ఇత్యత్రాహ- హరిః కృష్ణః సంహాశ్చ ఆక్రమణేన అభిభవేనయాభీస్తయా సన్నతింనమ్రతాం బిభ్రీతబిభ్రయాదిత్యసంభవః కిలసంభవో నాస్తిఖల్విత్యర్థః తతస్సన్నాహో వృథేత్యర్థః॥ ....

మూ- ౩౭ { మహత స్తరసావిలంఘయన్ నిజదోషేణకుధీర్వినశ్యతి। కురుతేనఖలుస్వయేచ్ఛయాశలభానింధనమిద్ధదీధితిః॥ .... }

౩౭॥ అథాప్యాక్రమణేనిష్టమాచష్టే॥ మహత ఇతి ॥ కుధీః అసన్నవినాశత్వాద్విపరీతబుద్ధిర్జనః మహతో మహానుభావాన్ తరసా బలేన* తరసీబలరంహసోరితి విశ్వః విలంఘయన్ ఆక్రామన్ నిజదోషేణైవ స్వాపరాధేనైవ ఉల్లంఘనరూపేణ వినశ్యతి తథాహి ఇద్ధదీధితిర్దీప్తార్చిరగ్నిః స్వయేచ్ఛయా శలభాన్ పతంగాన్* సమౌపతంగశలభావిత్యమరః ఇంధనం దాహ్యం న కురుతే ఖలు కింతు త ఏవ విజ్ఞాత్వాగ్నౌ పత్య దహ్యంత ఇత్యర్థః తతః పరంనక్షమ్యత ఇతి భావః దృష్టాంతాలంకారః॥ ....

మూ- ౩౮ { యదపూరి పురామహీపతిర్న ముఖేనస్వయమాగసాంశతమ్। అథసంప్రతిపర్యపూపురత్తదసౌదూతముఖేనశార్ఙ్గిణః॥ .... }

౩౮॥ నన్వసహనేశార్ఙ్గిణశ్శతాపరాధసహనప్రతిజ్ఞాభంగస్స్యాదిత్యత్రాహ॥ యదితి॥ పూర్వంపురామహీపతిశ్చైద్యోముఖేనస్వవాచాయదాగసామపరాధానాంశతం* ఆగోపరాధోమంతుశ్చేత్యమరః- శార్ఙ్గిణః కృష్ణస్య స్వయంనాపూరి నాపూర్యత నాపూరయదిత్యర్థః పూరయతేః కర్తరిలుఙ్; దీపజనేత్యాదినావికల్పాచ్చిణ్ప్రత్యయే దీర్ఘోలుక్- అథస్వప్రలాపానంతరం సంప్రతీదానీమసౌ చైద్యః కూటముఖేన దూతవాచా తదాగశ్శతంపర్యపూపురత్ పరిపూరయామాస దూతముఖత్వాద్రాజ్ఞాం తేనకృష్ణక్రోధాగ్నేరపరిహారాదనేన మహాపకృతమాయుష్మతేతి భావః పూరయతేశ్చఙి చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః అభ్యాసదీర్ఘశ్చ॥ ....

మూ, ౩౭ { యదనర్గళగోపురాననస్త్వమితోవక్ష్యసికించిదప్రియమ్। వివరిష్యతితచ్చిరస్యనస్సమయోద్దీప్తగుణైరక్షితాం ప్రథమ్॥ ....}

౩౭॥ నిగమయర్ణఫలితమాహ॥యదితి॥ అనర్గళమవిష్కంభంవివృతమితి యావత్ *తద్విష్కంభే౽గళంన వేత్యమరః తద్గోపురంపురద్వారంతదివా ననంయస్యసవాచ్యావాచ్యవివేకశూన్యఇత్యర్థఃత్వంఇతఃఇతఃపరంయత్కిం చిదప్రియంవక్ష్యసితదప్రియంచిరస్యచిరాత్ప్రభృతి*చిరాయచిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకాఇత్యవ్యయేష్వమరః-సమయోద్దీప్తగుణైనసంవిత్ప్రతి షుణైరక్షితాంనిరుద్ధామిత్యర్థః* సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసం విదఇత్యమరః-ప్రథంక్రోధంవివరిష్యతిక్వవ్యాతో వేతిదీర్ఘవికల్పఃఇతఃపరం త్వమపిదండ్యఏవేతిభావః॥ ....

మూ, ౩౮ { నిశమయ్యతమూర్జితంశినేర్వచనంనప్తురనాప్తురేనసామ్। పునరుజ్ఝితసాధ్వసంద్విషామనుభిత్త్రైష్మపచోవచోహరః॥ ....}

౩౮॥ నిశమయ్యేతి॥ ఏనసామనాప్తురప్రాప్తుఃసత్యవాదినఇత్యర్థఃఆప్నో తేఃతృచ్-శినేర్నామ్నఃకస్యచిద్యాదవస్యనప్తుఃపౌత్రస్యసాత్యకేరిత్యర్థః తమూర్జితంఅర్థయుక్తంవచనన్నిశమయ్యశ్రుత్వాకైట్యాపిలఘుపూర్వాద్వా దితిణేరయాదేశఃపునఃభూయోపిఉజ్ఝితసాధ్వసంత్యక్తభయం యథాత థాద్విషాంవచోహరతీతివచోహరోదూతఃకిహరతేరనుద్యమనేచ్-వచోభి థత్త్రైష్మఅభిహితవాన్॥ ....

మూ, ౩౯ { వివినక్తినబుద్ధిదుర్విధస్స్వయమేవాత్మహితంపృథగ్జనః। యదుదీరితమప్యదఃపరైర్నవిజానాతితదద్భుతంమహత్॥ ....}

౩౯॥ వివినక్తీతి-బుద్ధ్యాదుర్విధోదరిద్రఃబుద్ధిశూన్యఇత్యర్థఃనిస్వస్తుదు ర్విధోదీనోదరిద్రోదుర్గతశ్చసఇత్యమరః-పృథక్జనః- పామరజనః- స్వ యమేవపరోపదేశంవినైవాత్మహితంనవివినక్తితద్యుక్తమేవేతిభావః-కింతు పరైరుదీరితంఉపదిష్టమప్యదోహితం నవిజానాతీతియత్ తత్ మహదద్భు తం- యతఃపోక్తంనగృహ్ణాతీతి భావః॥ ... .

మూ, ౨౦ { విమృశన్త్యపాయమాత్మనాపరతశ్శ్రుత్వతథాథవా
బుధాః। నపరోపహితంనచస్వతఃప్రమిమీతేనుభ
వాదృతేల్పధీః॥ .... }

౨౦॥ అథకిఞ్చిద్భూతంమూర్ఖాన్ప్రత్యాశయేనాహ॥ విమృశన్తీతి॥ బుధాఃబుద్ధిమం
తః-పర్యన్తవిచారిణఃఅపాయమనర్థమాత్మనాస్వయమేవ-ప్రకృత్యా
దిభ్యఉపసంఖ్యానాత్తృతీయా-విమృశన్తి, విదోలటోవేతివికల్పాజ్జ్ఞానా
దేశః-అథవాపరతోన్యస్మాదాప్తాత్ -శ్రుత్వాతథైవనిశ్చిన్వన్తిఆప్తోక్తంగృహ్ణన్తీ
త్యర్థః, శ్రద్ధన్తరోరుపసఙ్ఖ్యానమితిఉపసర్గసంజ్ఞోపసంఖ్యానాద్ధాతోః
ప్రాక్ప్రయోగః-అల్పధీర్మూర్ఖస్తుఅనుభవాదృతేస్వానుభవంవినా అ
న్యారాదితరర్తేఇతిపఞ్చమీ-నప్రమిమీతేనజానాతి- స్వతఃప్రమాతాఉక్త
శ్చపరతఃప్రమాతాప్యన్యః-అదస్తుస్వానుభవైకప్రమాణకశ్చేత్యర్థః-
అథస్తుత్యమితిభావః-అత్రపరాప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ప్రస్తుతవిశేషప్ర
తీతేఃప్రస్తుతప్రశంసాభేదః॥ ....

మూ-౨౧ { కుశలంఖలుతుభ్యమేవతద్వచనంకృష్ణయదభ్యధా
మహమ్। ఉపదేశపరాఃపరేష్వపిస్వవినాశాభిము
ఖేషుసాధవః॥ .... }

౨౧॥ అస్తు,ప్రస్తుతేకిమాయాతంతత్రాహ॥ కుశలమితి॥ హేకృష్ణఅహంయ
ద్వచనమభ్యధాం అభిధాయమిత్యాదినారాజ్ఞాంసన్ధిగుణానాయవిగ్రహస్య
సాధనాయేత్యేవమవోచమిత్యర్థః- తద్వచనంతుభ్యమేవకుశలంహితం, నచ
తద్వచనాశీర్వాదయుక్తమితిభావః కుశలసుఖార్థేహితైరితిచతుర్థీ- నన్వహి
తేషుహితోపదేశాత్పర్యంతేకథమిత్యాశంక్యార్థాన్తరన్యాసేనప
రిహరతి- సాధవఃసుజనాః స్వవినాశాభిముఖేషుప్రబలవిరోధాదాత్మవినాశ
హేతుభూతేకర్మణిప్రవృత్తేష్విత్యర్థః- పరేష్వపిశత్రుష్వపిఉపదేశపరాః
హితోపదేశతత్పరాఃకృపాలుతయేతిభావః॥ ....

మూ-౨౨ { ఉభయంయుగపన్మయోదితంత్వరయాసాన్త్వమ
థేతరచ్చతే। ప్రవిభజ్యపృథఙ్మనీషయాస్వగుణం
యత్కుశలంతత్కరిష్యసి॥ .... }

౨౨ ॥ తథాపిఅర్థద్వయోశ్చవాక్యయోఃకిం గ్రాహ్యమిత్యత్రాహ॥ ఉభయమితి॥
మయాసాన్త్వంసామ అథేతిపక్షాన్తరే ఇతరద్వసాన్త్వంవిగ్రహశ్చేత్యర్థః

భయంత్వరయా రాజకార్యవేగేన అవిళంబమిత్యర్థః తేతుభ్యం యుగపదుది తండుదీరితం- త్వంతుమనీషయా బుద్ధ్యా పృదగ్భేదేన ప్రవిభజ్య వివిచ్య యుష్మ గుణంగత్రద్వయమపి యచ్ఛుభోదర్కం తత్కారిష్యసి కిలఖలు - హంసఃక్షీరమి వాంభసేతి భావః॥....... ... .

మూ- ౪౩ {అథవాభినివిష్టబుద్ధిషు వ్రజతి వ్యర్థకతాం సుభాషి తమ్। రవిరాగిషు శీతరోచిషః కరజాలం కమలాకరే ష్వివ॥ ....}

౪౩॥ అథవాసుజనస్వాభావ్యాత్ కృతోపి హితోపదేశో మూర్ఖేషు నిష్ఫల ఇత్యాహ॥ అథవేతి॥ అథవా అభినివిష్టబుద్ధిషు దురాగ్రహగ్రస్తధీషు తేష్వపి ష యేషు భాషితం హితోపదేశవచనం- రవిరాగిషు తపనానురక్తేషు కమలాకరే షు శీతరోచిషః- శీతభానోః కరజాలమివ వ్యర్థకతాం నిరర్థకతాం వ్రజతి- త స్మాదలమ్మే త్వయి హితోపదేశచింతయేతి భావః॥ ....

మూ- ౪౪ {అనవేక్ష్య గుణాగుణౌ జనః స్వరుచిం నిశ్చయతో నుధావతి। అపహాయ మహీశమార్చిచత్సదసి త్వాం ననుభీమపూర్వజః॥ ... .}

౪౪॥ నన్వభిలషితోపి సుజనైర్బలాదపి హితే ప్రవర్తయితవ్య ఇత్యాశంక్య నశక్యత ఇత్యాహ॥ అనవేక్ష్యేతి॥ జనస్సర్వదృశః పృథక్ జనః- గుణాగుణౌ గుణ దోషౌ విప్రతిషిద్ధం చానధికరణ వాచీతిద్వంద్వైకవద్భావః- అనవేక్ష్యా విమృశ్య నిశ్చయతః స్వనిశ్చయాదేవ స్వరుచిం స్వేచ్ఛామనుధావతి న తు స్వహి తమనుసరతీత్యర్థః తత్ర పార్థివప్రమాణమిత్యాహ- భీమపూర్వజః భీమా గ్రజో యుధిష్ఠిరః మూర్ఖాగ్రణీరితి భావః- మహీశం చేదిపం అపహాయ సదసి త్వామార్చిచత్ అర్చితవాన్ ఖలు- అర్చయతేశ్చఙి చఙ్క్ష అజాదేర్ద్వితీ యస్య- న న్ద్రాః సంయోగాదయ ఇతి రేఫవర్జితస్యైకాచో ద్విర్భావః విశే షేణ సామాన్యసమర్థనరూపో ర్థాంతరన్యాసః॥...................... . ...

మూ- ౪౫ {త్వయిభక్తిమతా నసత్కృతః కురురాజా గురురేవ చేదిపః। ప్రియమాంసమృగాధిపోజ్ఝితః కిమవద్యః కరికుంభజో మణిః॥.................................... ... . ..}

౪౫॥ నను పార్థాదరాదేవ రాజ్ఞో లాఘవం విజ్ఞేయమిత్యాశంక్య పరిహర తి॥ త్వయీతి॥ హేకృష్ణ త్వయిభక్తిమతా ప్రేమవతా- కురూణాం రాట్ క న

త్వాద్విషేత్యాదినాక్షిప్తేన కురురాజా కురురాజ్ఞా పార్థేన సత్కృతో నా
చీర్ణతశ్చేదిపో గురురేవ పూజ్య ఏవ- తథాహి ప్రియమాంసం యస్య తేన మాం
సగృధ్నునా మృగాధిపేన సంహనోఝ్ఝితస్త్యక్తః - కరికుంభజోఽనుశిముక్తా
మణిరివ ద్యోగహ్యః కిం అనవద్య ఏవేత్యర్థః- మూర్ఖానాదరాన్న మహ
తాం కించిల్లాఘవమిత్యర్థః* కుప్రాయ కుత్సితావద్యా ఖేటగవ్యాణకాః సమా
ఇత్యమరః అవద్యపణ్యేత్యాని నానిపాతః దృష్టాంతాలంకారః॥ ....

మూ, ౨౮ { క్రియతే ధవలః ఖలూచ్చకైర్ధవలైరేవ సితేతరై
రధః। శిరసౌఘమధత్త శంకరః సురసింధోర్మధుశ
త్రురంఘ్రిణా॥ .... }

౨౮॥ ఏమస్మాంతు పూజ్య ఏవ చైద్య ఇత్యాశయేనాహ॥ క్రియత ఇతి॥ ధవలో ని
ర్మలో ధవలైర్నిర్మలైరేవ ఉచ్చకైరున్నతః క్రియతే ఖలు- సితేతరైర్మ
లినైరధః క్రియతే తథాహి శంకరః- శివః సురసింధోరోఘం మందాకినీపూరం
శిరసా అధత్త ఉభయోర్నైర్మల్యాదితి భావః - మధుశత్రుర్విష్ణుస్తు తదో
ఘం అంఘ్రిణా అధత్త తస్యాయం మలినత్వాదితి భావః- అతోఽపి శేషవిదుషాం రా
జా పూజ్య ఏవేతి భావః- విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥

మూ, ౨౯ { అబుధైఃకృతమానసంవిదస్తవ పార్థైః కుత ఏవ
యోగ్యతా। సహసిప్లవగైరుపాసితన్నహిగుంజా
ఫలమేతి సౌష్మతామ్॥ .... }

౨౯॥ కించ యథా పార్థానాదరాద్రాజ్ఞో న కించిల్లాఘవం తథా తే తదాదరా
చ్చ న కించిద్గౌరవమిత్యాహ॥ అబుధైరితి॥ అబుధైరజ్ఞైః పార్థైః- కృతా మాన
సంవిత్ పూజా తోషణం యస్య తస్య* సంభాషణతోషణే చ సంవిదర్థేష్విత్యవి
శ్వః- తవ యోగ్యతా పాత్రతా కుత ఏవ న కుతోఽపీత్యర్థః- తథాహి సహసి మా
ర్గశీర్షే* మార్గశీర్షే సహో మార్గ ఇత్యమరః- ప్లవగైరుపాసితం సేవితం
గుంజాఫలం కాకఫలాని జాతావేకవచనం* కాకచించీ గుంజా తు కృష్ణలేత్యమ
రః- సౌష్మతాముష్ణతాం నైతి హి పుంసాం మూఢపరిగ్రహాపరిగ్రహౌ గౌరవలా
ఘవయోరప్రయోజకావిత్యర్థః- అత్ర కృష్ణగుంజాఫలయోర్విశేషయో
రేవ వాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబకరణాత్ దృష్టాంతాలంకారః॥ ....

మూ, ౩౦ { అపరాధశతక్షమం నృపః క్షమయాఽత్యేతి భవంత
మేకయా। హృతవత్యపి భీష్మకాత్మజాం త్వయి చ
క్షమ సమర్థ ఏవ యత్॥ .... }

౧౮॥ యదనఘారిపుగేత్యాదినా యదన్యత్యక్తినా శతాపరాధత్వముక్తం తత్రోత్తరమాహ॥ అపరాధేతి॥ నృపశైద్యస్య అపరాధశతక్షమాంగీకృత శతాపరాధసహిష్ణుం భవంతం ఏకయా క్షమయా ఏకాపరాధసహనేన నైవాగః అత్యేతి అతిక్రామతి- అపరాధశతకోటీనామపి తల్లేశేనాపి సామ్యాసంభవాదితి భావః- తామేవ క్షమాం దర్శయతి- త్వయి భీష్మకాత్మజాం రుక్మిణీం హృతవత్యపి సమర్థః ప్రతీకారక్షమ ఏవ సన్నపి చైద్యో న చైద్యో వ్యతిస్మేరియత్ తయా క్షమయేత్యర్థః॥ ....

మూ, ౧౯ { గురుభిః ప్రతిపాదితాం వధూమపహృత్య స్వజనస్య
భూపతేః। జనకోసి జనార్దన స్ఫుటం హతధర్మార్థత
యా మనోభువః ॥ .... }

౧౯॥ రాక్షసం తు ప్రియస్యైకమిత్యస్మరణాత్ రాక్షసోద్వాహస్య క్షత్రధర్మత్వాద్రుక్మిణీహరణే కోప్యస్మాకమపరాధః రాజ్ఞో వా కః అత్ర క్షమేత్యాశంక్యాహ॥ గురుభిరితి॥ హే జనార్దన గురుభిః పిత్రాదిభిః ప్రతిపాదితాం రాజ్ఞే దత్తాం- అతఏవ స్వజనస్య బంధోర్భూపతేశ్చైద్యస్య రాజస్య వధూం జాయామపహృత్య- హతౌ ధర్మార్థౌ యేన తత్తయా హేతునా హతధర్మార్థతయా స్ఫుటం మనోభువః కామస్య జనకోసి ధర్మార్థబాధేన కామమాత్రనిష్ఠోసీత్యర్థః- నాయం రాక్షసో వివాహః *హత్వా ఛిత్త్వా చ భిత్త్వా చ క్రోశంతీం రుదతీం తథా॥ ప్రసహ్య కన్యాహరణం రాక్షసో విధిరుచ్యతే ఇతి కన్యాహరణస్య రాక్షసత్వస్మరణాత్- అయం తు పరదారాపహారః బంధుద్రోహో రాజద్రోహశ్చేత్యహో పాపిష్ఠస్య కామాంధస్య తే పరమసాహసికత్వమితి భావః॥ ....

మూ, ౨౦ { అనిరూపితరూపసంపదస్తమసోన్యస్య భృతచ్ఛద
చ్ఛవేః। తవ సర్వగతస్య సంప్రతి క్షితిపః క్షిప్నురభీశు
మానివ॥ .... }

౨౦॥ సత్యమీదృగపరాధం తతః కిమిత్యాశంక్య కిమన్యత్ కథాదిత్యాహ- అనిరూపితేతి॥ అనిరూపితరూపసంపదః శైలూషవద్బహురూపధారిత్వాదజ్ఞాతరూపవిశేషస్య వాఙ్మనసగోచరరూపవైభవస్యేతి గమ్యతే- అన్యత్ర కృష్ణరూపమాగోపితం తమః అభావస్తమ ఇతిచ మతద్వయమపి ప్రమాణానవధృతరూపసంపద ఇత్యర్థః- సర్వగతస్య సర్వసంకీర్ణస్య అతిక్రాంతనిషేధస్యేత్య

శంక్యాహ॥ నేతి॥ స్వాదరాపరాః స్వార్థనిష్ఠాః పరేశ త్ర్వో మహతోఽధికస్య కథం- అశంకం నిశ్శంకం అప్రియం అపకారం న విదధ్యుః న కుర్యుః కుర్యురేవ కార్యవశాన్మహాంతో మహతామిత్యర్థః- కింతు ఉదారధీమహామహిమః * ఉదారోదాత్తమహతోరిత్యమరః - స రాజా కుపితోఽపి నతి మాత్రకేణ ప్రణతి మాత్రకేణానునీతిం అనునయం భజతే అనుగృహ్ణాతీత్యర్థః- ప్రణిపాత ప్రతీకారః సంరంభో హి మహాత్మనామితి భావః॥.............................

మూ, ౫౮ { హితమప్రియమిచ్ఛసి శ్రుతం యది సంధిత్స్వ పు
రా వినశ్యసి। అన్యథైతైరథ తుష్యసి ప్రియైరజయతా
జీవభావనీశ్వరః॥ .... }

౫౮॥ కింబహునా తవాయం హితోపదేశసంగ్రహ ఇత్యాశంక్యాహ॥ హితమితి॥ అప్రియం శ్రుతం- హితమిచ్ఛసి యది అప్రియం శ్రుతమాత్రాదాకర్ణితం గృహీతుమిచ్ఛసి చేదిత్యర్థః సంధిత్స్వ రాజ్ఞా సంధేహి పురా వినశ్యసి అన్యథా వినంక్ష్యసీత్యర్థః॥ యావత్పురానిపాతయోర్లడితి భవిష్యదర్థే లట్- అథేతి పక్షాంతరే ఉతే త్యేకే అన్యథైతైరసత్యైః ప్రియైస్తుష్యసి యది జయతాత్ జయతు హే ర్లోట్ ఆశిష్యన్యతరస్యామితి తాతఙాదేశః- జీవ అపనీశ్వరః- సార్వభౌమో భవ- తతః కిమేభిః ప్రియాలాపైః అప్రియమపి ప్రియమేవ గృహాణేతి భావః॥ ....

మూ, ౫౯ { ప్రతిపక్షజిదప్యసంశయం యుధి చైద్యేన విజేష్యతే
భవాన్। గ్రసతే హి తమోపహం ముహుర్నను
రాహ్వాహ్వమహర్పతిం తమః॥.......................... }

౫౯॥ నను కంసాద్యనేకవీరవిజయీ కృష్ణః కథం విజేష్యతే రాజ్ఞేత్యాశంక్యాహ ॥ప్రతిపక్షేతి ప్రతిపక్షజిదనేకారిహంతాపి భవాన్ యుధి యుద్ధే చైద్యేన శిశుపాలేనాపి జేష్యతే హానిష్యత ఇత్యర్థః- జయతేః కర్మణి ల్రుట్ స్యశ్చ ప్రత్యయః- అసంశయం సంశయో నాస్తి అర్థాభావే అవ్యయీభావః - నన్వంగత మోంస్యపహంతీతి తమోపహం సర్వతమోపహారిణమ్ అపే క్లేశతమసోరితి హంతేడః ప్రత్యయః- అహ్నాం పతిం అహర్పతిం సూర్యం అహరాదీనాం పత్యాదిషూపసంఖ్యానమితి వైకల్పికో రేఫాదేశః- రాహ్వాహ్వం రాహ్వాఖ్యాం తమః॥ ఆఖ్యాహ్వే అభిధానం చేత్యమరః- గ్రసతే గిలతి హి- అత్ర హరిసూర్యయోః రాహుచైద్యయోశ్చ వాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబకరణాత్ దృష్టాంతా

లంకారః॥ ....

మూ, ౨౮ { అచిరాజ్జితమీనకేతనో విలసద్వృష్ణిగణైర్నిషేవి
తః । క్షితిపః క్షుభితోద్ధతాంధకో హరలీలాం సవి
డంబయిష్యతి॥ .... }

౨౮॥ కిం చ న కేవలం భవానేక ఏవ రాజ్ఞా విజేష్యతే కిం తు సహైర్యాదవై
స్సహేత్యాహ॥ అచిరాదితి॥ సక్షితిపః-రాజా అచిరాదవిలంబితమేవ జితో మీన
కేతనః- కార్ష్ణిః ప్రద్యుమ్నః-స్మరశ్చ యేన సః - వృష్ణయో యాదవభేదాస్తే
షాం గణైర్ఘోషైర్నిషేవితో భీత్యా ప్రణతస్సన్-అత ఏవ విలసన్-దీప్యమా
నః-అన్యత్ర వృష్ణిరితి పదచ్ఛేదః వృష్ణిః ఉక్షా విలసన్ వృషారూఢ ఇత్యర్థః-గణైః ప్ర
మథైః నిషేవితః * గణాః ప్రమథసంఖ్యౌఘా వృషోక్షా సుకృతేంద్రయోరితి
వైజయంతీ-క్షుభితా నాశితా ఉద్ధతా దీప్తా అంధకా యాదవభేదాః అన్యత్రాం
ధకాసురో యేన సః హరలీలాం శంభువిభ్రమం పిడంబయిష్యత్యనుకరిష్యతి-
అత్ర హరస్య లీలామివ లీలామితి సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనా శ్లేషసంకీర్ణా॥

మూ, ౨౯ { నిహతోద్ధతమత్తకుంజరాత్స్వధతో భూరియశః క్ర
మార్జితమ్ । న బిభేతి రణే హరే రపి క్షితిపః కాగణ
నాన్యవృష్ణిషు॥ .... }

౨౯॥ నను దేవాసురైరప్యజయ్యా యాదవాః కథం త్వయా జేష్యంత ఇత్యత్రా
హ॥ నిహతేతి॥ క్షితిపశ్చేదిపో నిహతోఉన్మదో మత్తః కుంజరః కువలయాపీడా
ఖ్యో యేన తస్మాత్ - అన్యత్ర హతానేకమత్తమాతంగాత్ - క్రమార్జితం-
క్రమైః త్రిభిః పాదవిక్షేపైరన్యత్ర పరాక్రమైశ్చార్జితం భూరియశః దధ
తః హరేః కృష్ణాత్ -సింహాచ్చేతి ధ్వనిః-రణేన బిభేతి-అన్యే తావృశైః పద్యస్తు
వృష్ణిషు యాదవేషు మేషేషు చ * వృష్ణిస్తు యాదవే మేషే ఇతి విశ్వః- కా గణ
నా-కృష్ణమగణయతో యాదవాః కే ఇత్యర్థః - అన్యత్ర కుంజరహారిణః సిం
హస్య కా కథా మేషేష్విత్యర్థాంతర ప్రతీతేః ధ్వనిరేవ న శ్లేషః - హరేః వృ
ష్ణిష్వితి చ విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వాత్ప్రకృతాప్రకృత శ్లేషే తదనంగీకారాది
త్యుక్తం ప్రాక్॥ ....

మూ, ౩౦ { న తదద్భుతమస్య యన్ముఖం యుధి పశ్యంతి భియాత్రశ
త్రవః। ద్రవతాన్ననుపృష్ఠమీక్షతే వదనం సోపి న జా
తు విద్విషామ్॥ .... }

౬౦॥ హరేరపినభీతేత్యుక్తంతదేవసంభావయితుమాహ స్వపరాక్రమానాస గణనమాత్రైవగణయతి॥ నేతి॥ యుధిశత్రుభిరాభియాస్యముఖంనపశ్యంతీతి యత్తన్నాద్భుతం-కుతఃసోపిక్రవతాంభయాత్పలాయమానానాంవిద్విషాం పృష్ఠంకాయపశ్చాద్భాగం-ఈక్షతే- జాతుకదాచిదపివదనం నైక్షతేఖలు-న స్యాత్వయోరన్యతరవైముఖ్యేప్యన్యోన్య ముఖవిలోకనా సంభవాత్స్వయం విద్విషాంఅభిముఖస్యాప్యస్యముఖాదర్శనమద్భుతమిత్యర్థః- అత ఏ వ వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్॥........ ....

మూ, ౬౧ { ప్రతనూల్లసితాచిరద్యుతః శరదం ప్రాప్య విఖండి తాయుధాః।దధతేరిభిరస్య తుల్యతాంయదినాసార భృతఃపయోభృతః॥ .... }

౬౧॥ ప్రేతి॥శరదంశరదృతుం ప్రాప్య విఖండితాయుధాః- ఖండితేంద్రచా పాఃఅన్యత్ర శరాణాందదాతీతిశరద స్తంశరదంశరవర్షిణం ప్రాప్యఖండిత శస్త్రాః-ప్రతనూల్లసితాచిరద్యుతఃఅత్యల్పస్ఫురితవిద్యుతః-అన్యత్ర ప్రతనూ ల్లసితాఃస్వల్పోల్లసితాస్తైచ తేఅచిరద్యుతోస్థిరద్యుతః- పయోభృతో మేఘాఆ సారభృతఃతీవ్రవృష్టిమంతఃనయదిఅరీణాం శరవృష్టిశూన్యత్వాదితిభావఃఅ న్యత్రసుహృద్బలశూన్యాఇత్యర్థః* ఆసారఃప్రహారే వేగవృష్టౌసుహృద్బల ఇతివైజయంతీ-అస్యారిభిస్తుల్యతాందధతే- అత్ర పయోభృతాంఉపమానా నాముపమేయభావోక్తేఃప్రతీపాలంకారః శ్లేషామాసారసంబంధేపిసంభావ నయాతదసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదశ్చేతిసంకరః॥ ....

మూ, ౬౨ { మలినం రణరేణు భిర్ముహుద్విషతాం క్షాలిత మంగనాశ్రుభిః। నృపమాలిమరీచివర్ణకైర్గఖలు యస్యాంఘ్రియుగంవిలిప్యతే॥........ .... }

౬౨॥ త్రిభిఃకులకమాహ॥ మలినమిత్యాది॥ ముహురసకృత్-రణరేణుభిర్మ లినం-అతఏవద్విషతామంగనాశ్రుభిఃక్షాలితం-నాహత్వారీన్ రణాన్నివ ర్తతఇతిభావః-యస్యాంఘ్రియుగంచరణయుగలం- అథరేణుక్షాలనానం తరంనృపాణాం ప్రణమతాంరాజ్ఞాం మౌలిమరీచనొమకుటమణిరశ్మయః తైరేవవర్ణకైర్విలేపనైః * విలేపనంచందనేచవర్ణకఇతిఃవిశ్వః- విలిప్య తే విశిష్యతే-అత్రాంఘ్రియుగస్య విశేషణమహిమ్నాప్రస్తుతాసులిప్తపురు షసామ్యప్రతీతేఃసమాసోక్తిః॥ ....

మూ, ౬౩ { సమరాయనికామకర్కశం క్షణమాకృష్టముపైతి యస్యచ। ధనురాససమాశువిద్విషాం కులమాశంకితభంగమానతమ్॥ .... }

౬౩॥ సమరాయేతి॥ కించేతిచార్థః-నికామకర్కశమతికఠినందుర్ధర్షమిత్యర్థః- సమరాయసంప్రహారాయాకృష్టమాహూతమావర్జితంచసత్ క్షణంఆశంకితభంగంమనసోత్ప్రేక్షితస్వపరాజయం-అన్యత్రాతికర్షణాత్సంభావితదలనంయస్యవిద్విషాంకులంధనుషాసమమాశుఆనతింనమ్రతాముపైతి॥అత్రధనుర్నమనకార్యస్యద్విషన్నమనస్యతత్సహభావోక్త్యాకార్యకారణయోః పౌర్వాపర్యనియమవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలాసహోక్తిరలంకారః॥ ....

మూ, ౬౪ { తుహినాంశుమముం సుహృజ్జనాఃకలయంత్యుష్ణకరంవిరోధినః।కృతిభిర్గకృతదృష్టివిభ్రమాఃస్రజమేకేభుజగంయథాపరే॥ .... }

౬౪॥ తుహినేతి॥ అముమేవంవిధంచైద్యంసుహృజ్జనాః-తుహినాంశుంకలయంతిఆహ్లాదకత్వాచ్చంద్రంమన్యంతే-విరోధినఃఉష్ణకరంతాపకరత్వాత్తపనంకలయంతి-ఏకస్యానేకత్వేచప్రతీతిముపమిమీతే-కృతిభిఃకుశలైరైంద్రజాలికాదిభిః కృతదృష్టివిభ్రమాః - జనితదృష్టివిపర్యయా ఏకేనరాఃయథాస్రజంమాలాంకలయంతి-యథాఅపరేభుజగంకలయంతి - ఏకమేవరజ్జ్వాదికమితిశేషఃఉపమాలంకారః-సచైకస్యనిమిత్తవశాద్గ్రహీతృభేదేన అనేకధోల్లేఖినాత్మకేనోల్లేఖేనసంకీర్యతే॥ ....

మూ, ౬౫ { దధతోసులభక్షయాగమాస్తనుమేకాంతరతామమానుషీమ్। భువినక్వచనప్రతిష్ఠితాఃసకృశాయస్యసురైరరాతయః॥........................ }

౬౫॥ దధతఇతి॥ అసులభక్షయాగమాఃదుర్లభగృహప్రాప్తయః- అన్యత్రామరత్వాత్ దుర్లభనాశయోగాః * నిలయాపచయాక్షయాఃవిత్యసురః-ఏకాంతరతాంభయాద్విజనస్థానేనిరతాం - అమానుషీంకార్శ్యేనమారిన్యాదినాపిశాచాదివత్ప్రతీయమానాం- అన్యత్రైకాంతరతాంనియతసురతాంనిత్యభోగామమానుషీందివ్యాంతనుందధతోదధానాః-భువిక్వచననప్రతిష్ఠితాః-రాజ్యభ్రంశాత్ - క్వాపిస్థితిమప్రాప్తాః - అన్యత్రచభువమ

స్పృశంతఇత్యర్థః యస్యారాతయః సురైఃసదృశాఃఅత్రాప్యముమితిప్రా
ర్థ్యేణసంబంధఃశ్లిష్టవిశేషణోయముపమాశ్లేషఏవేత్యన్యే॥ ....

మూ, ౮౮
అతివిస్మయనీయకర్మణో నృపతేశ్చైద్యస్య విరోధి కీ
దృశమ్। యదముక్తనయోనయత్యసావహితానాం
కులమక్షయంక్షయమ్॥ ....

౮౮॥ అతీతి॥అతివిస్మయనీయకర్మణోఅత్యంతవిస్మితవ్యపౌరుషస్య-స్మయతే
రనీయర్ ప్రత్యయః-నృపతేశ్చైద్యస్య విరుణద్ధీతి విరోధిద్వేషిస్వరూపంకీ
దృశంనకించిదస్తీత్యర్థః-కుతఃయస్మాదముక్తనయోత్యక్తనీతిమార్గోఽసౌఅ
క్షయము వినాశి పూర్వంకేనాపిక్షయంననీతమిత్యర్థః-అహితానాంశత్రూ
ణాంకులంశత్రుజాతంక్షయం నాశంనయతి - నీతి పౌనఃపున్యాభ్యాంద్విషాన్ని
ర్మూలయిష్యతస్య కావిరోధివార్తేతి భావః- అక్షయమపిక్షయంన యతీతి
విరోధస్య నైత్యభేదేనపరిహారాద్విరోధాభాసోఽలంకారః॥ ....

మూ- ౮౯
చలితోర్ధ్వకబంధ సంపదో మకరవ్యూహనిరుద్ధవ
ర్త్మనః॥అతరత్స్వభుజౌజసాముహుర్మహతస్సం
గరసాగరానసౌ॥ ....

౮౯॥ చలితేతి ॥ అసౌచైద్యశ్చలితాఃప్రవృత్తాఃఊర్ధ్వాఃఊర్ధ్వావస్థితా
శ్చకబంధసంపదఃశిరోహీనకళేబరసంపదస్తాఏవకబంధసంపదః ఉదకసమృ
ద్ధయోయేషుతాన్ శ్లిష్టరూపకం * కబంధంసలిలేప్రోక్తంకపమూర్ధకళేబ
రమితివైజయంతీ-మకరవ్యూహాః-మకరాకారసైన్యవిన్యాసాఃతఏవమకర
వ్యూహాఃయాదస్సమూహాఃఇతిశ్లిష్టరూపకం* వ్యూహౌసమూహవిన్యాసావి
తివైజయంతీ తైఃనిరుద్ధవర్త్మనోనిరుద్ధప్రవేశమార్గాన్-అతఏవమహతో
దుస్తరాన్-సంగరసాగరాన్-సమరసముద్రాన్- స్వభుజౌజసానిజభుజబలే
నైవముహురసకృత్-అతరత్ భుజేనాబ్ధితరణమస్పృష్టచరమిత్యద్భుతమితి
భావః- అత్రకబంధాఏవకబంధాఃమకరవ్యూహాఏవమకరవ్యూహాఇతిశ్లిష్ట
రూపకస్యసంగరేషుసాగరారోపణహేతుత్వాత్ వల్లిష్టపరంపరితరూ
పకమ్॥ ....

మూ, ౯౦
నచికీర్షతి యస్స్మయోద్ధతో నృపతిస్తచ్చరణో
పగంశిరః। చరణంకురుతేగతస్మయఃస్వమసావేవ
తదీయమూర్ధని॥ ....

౬౮॥ నేతి॥ స్మయోద్ధతో గర్వ మవినీతో యో నృపతిః శిరో నిజోత్తమాంగం తస్య శిశుపాలస్య చరణముపగచ్ఛతీతి తచ్చరణోపగం తత్వాద్నగతం అన్యత్రాపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః న చికీర్షతి కర్తుం నేచ్ఛతి తదీమేతస్య నృపతేః సంబంధిని మూర్ధని గతస్మయో నిగర్వోసౌ శిశుపాల ఏవ స్వం చరణం కురుతే నిధత్త ఇత్యర్థః అననమ్రాన్ సర్వ్యోనమయతి నచోత్సేచతీతి తాత్పర్యమ్॥

మూ, ౬౯ { స్వభుజద్వయ కేవలాయుధశ్చతురంగామపహా
యవాహినీమ్। బహుశస్సహశక్రదంతినా సచతు
ర్దంతమగచ్ఛదాహవమ్॥ .... }

౬౯॥ స్వేతి॥ స చైద్యశ్చత్వార్యంగాని హస్త్యాదీని యస్యాస్తాం చతురంగాం వాహినీం సేనామపహాయ స్వభుజద్వయం కేవలమేకమాయుధం యస్య సః శక్రదంతినా ఐరావణేన సహ చత్వారో దంతా యస్మిన్ తం చతుర్దంతం ఆహవం రణం బహుశోగచ్ఛత్ చతుర్దంతేన శక్రదంతినా ద్వయేన యోద్ధుం చైద్యం వినాన్యః శక్త ఇతి భావః దంతినోరాహవశ్చతుర్దంత ఇత్యుక్తం దన్త్యదంతినోరపి చతుర్దంత ఇతి విరోధః స చ శక్రదంతినేతి పరిహృతః తస్య చతుర్దంతత్వాదితి విరోధాభాసః॥...... ....

మూ, ౭౦ { అపిచారిత చారు చక్రయోరనురాగాదుపగూఢ
యోః శ్రియా। యువయోరిదమేవభిద్యతేయదు
పేంద్రస్త్వమతీంద్ర ఏవసః॥...... .... }

౭౦॥ అపిచారితేతి॥ అపిచారితం పరైరపర్యాణీతం అత ఏవ చారు శోభనం చక్రం సుదర్శనం రాష్ట్రం చ యయోస్తయోః చక్రం రాష్ట్రరథాంగయోరితి విశ్వః శ్రియా కమలయా సంపదా చానురాగాదుపగూఢయోరాశ్లిష్టయోర్యువయోస్తవ తస్య చ త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమిత్యేకశేషః ఇదమేవ భిద్యతే పి శిష్యతే కర్మకర్తరి లట్ కింతదిత్యాహ త్వముపగత ఇంద్రం ఉపేంద్ర ఇంద్రానుజః తదనుచర ఇతి యావత్ స తు అతిక్రాంత ఇంద్రం అతీంద్ర ఇంద్రవిజయీతి యత్ ఇదమేవ భిద్యత ఇతి సంబంధః ఇంద్రకింకరేంద్రజయినోః కా సామ్యకథేతి భావః అత్రోపమానాత్ కృష్ణాదుపమేయస్య చైద్యస్యాధిక్యాద్భేదప్రాధాన్యసాధర్మ్యోక్తేర్వ్యతిరేకాలంకారః॥ ....

మూ, ౭౧ { భృతభూతిరహీనభోగ భాగ్విజితానేక పురోపివి
ద్విషామ్। రుచిమిందుదలేకరోత్యజస్రపరిపూర్ణాం
దముదిమర్హీపతిః॥ .... }

౭౧॥ కించ త్వత్తోప్యధికో రాజేత్యవాచ్యోయమర్థః- యదీశ్వరాదప్యధిక ఇత్యాహ॥ భృతేతి॥ భృతాభూతిర్భస్మ సంపచ్చయేనసః భృతభూతిః * భూతి భస్మనిస సంపద్యమరః - అహీనాం భోగినామీనో అహీనః శేషః తస్యభోగం కాయం భజతీత్యహీనభోగభాక్- శేషభూషణ ఇత్యర్థః- అన్యత్ర నహీనమ హీనమన్యూనం భోగం సుఖానుభవం భజతీతి అహీనభోగభాక్ * భోగః సుఖే స్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చ ఫణకాయయోరిత్యమరః- విద్విషాం విజితానేకపురః జితానేకవిద్విట్పుర ఇత్యర్థః- ఏకత్ర త్రిపురవిజయః అన్యత్ర శత్రునగర విజయశ్చేతి భావః- సాహితాగ్నిత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః- ఏవంభూతోప్యజో హరః అజాపి త్ర్యక్షహరశ్ఛాగా ఇత్యమరః- ఇందుదలే చంద్రఖండే విషయే రుచి రభిలాషః యస్య సోజో ఇందుదలేయాః రుచిః శోభా తాం కరోతీతి గధాశేతిచార్థః సామాన్యశబ్దోపి శేషలక్షణాత్ నహీయతే స్తుపరిపూర్ణేందోరుచిరివరుచిః శోభా యస్య సః తస్మిన్ రుచిరభిలాషో యస్యేతిచ పూర్ణేందురుచిః - రుచిర్మయూఖే శోభా యామనభిష్వంగాభిలాషయోరితి విశ్వః- అత్ర హరః ఖండేందురుచిః రాజా పూర్ణేందురుచిరితి వ్యతిరేకః సచరుచ్యోరభేదాధ్యవసాయాన్నితి శ్లేషముఖోభేదాతిశయోక్తిసంకరః॥ ....

మూ, ౭౨ { నయతీ ద్రుతముద్ధతిశ్రితస్య ప్రసభం భంగమభంగురోదయః। గమయత్యవనీతలస్ఫురద్భుజశాఖం భృశమన్యమున్నతిమ్ ॥ .... }

౭౨॥ అథచతుర్భిః కులకమాహ॥ నయతీత్యాది॥ యః తటద్రుమైః సరితాం పూర ఇవ భూభృతాం గిరీణాం క్రీడతీతి చతుర్థే వక్ష్యతితత్ క్రీడాప్రకారం త్రిభిర్వర్ణయతి॥ అభంగురోదయః- స్థిరవృద్ధిః యః ఉద్ధతిశ్రితః ఔద్ధత్యభాజః అన మ్రానితియావత్- శ్రయతేః క్విప్-నృపాన్ ద్రుమాంశ్చేత్యర్థః- ద్రుతం శీఘ్రం ప్రసభం ప్రసహ్య భంగం నయతి- అవనీతలే స్ఫురంత్యౌ భుజౌ శాఖే ఇవ భుజశాఖయస్య తం భూశాఖం సార్వభువి ప్రణిపతితమిత్యర్థః- అన్యం నృపం ద్రుమం వేతనాదికం భృశమున్నతిం గమయతి ॥ ....

మూ, ౭౩ { అధిగమ్య చరం ధ్రువం తత రాజన యన్మండలభాజనమ్మనః । ఖనతి క్షతసంహతిక్షణాదపి మూలాని మహాంతిక స్యచిత్ ॥ .... }

౭౩॥ అధిగమ్యేతి॥ కించేతి చార్థః- అంతరా మండలమధ్యే ఆలవాలమధ్యే

చరం ద్రుమవకాశం సుషిరం చాధిగమ్య అంతతః సమంతతః మండలస్యాకారా
ద్యాదిచక్రస్య భేదముపజాపం జనయన్ అన్యత్ర మండలస్యాధారదేశస్య
భేదనం విదారణం కుర్వన్నిత్యర్థః - తత్ర సంహతిరైకమత్యం. మూలానాం
సంశ్లేషశ్చ యస్మిన్ కర్మణీతి తథా తు ణాత, స్యాపి ప్రాజ్ఞః ప్రమాదస్య చ మ
హాంతి మూలాని ముఖ్యాన్ జనానపి అన్యత్రాం ఘ్రీనపి ఖనత్యేవ దారయతి॥...

మూ, ౭౮ { ఘనపత్రభృతోనుగామినస్తరసాకృష్య కరోతి కాం
శ్చన । దృఢమప్యపరం ప్రతిష్ఠితం ప్రతికూలన్నితరా
న్నిరస్యతి॥ .... }

౭౮॥ ఘనేతి॥ ఘనాని సాంద్రాణి పత్రాణి వాహనాని పర్ణాని చ బిభ్రతీతి
ఘనపత్రభృతః- కాంశ్చన నృపాన్- ద్రుమాంశ్చ- తరసా బలేన వేగేన చ* తరసీ
బలరంహసీ ఇతి విశ్వః- ఆకృష్యానుగామినోనుచరాన్ కరోతి- దృఢం యథా త
థా ప్రతిష్ఠితం ప్రతిష్ఠాం గతమపి- ప్రతికూలం ప్రాతికూల్యభాజం- అపరం నృ
పం- ద్రుమం చ నితరాం నిరస్యతి ఉత్పాట్యాన్యతః క్షిపతి ద్రుమపక్షే ప్రతికూ
లం కూలే క్షిపతీతి చార్థః॥ ....

మూ, ౭౯ { ఇతి పూరకవోదకస్య యుస్సరితాం ప్రావృషిజస్తట
ద్రుమైః । క్వచనాపి మహానఖండితప్రసరః క్రీడతి
భూభృతాంగణైః। .... }

౭౯॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థం క్వచనాప్యఖండితప్రసరః సర్వత్రాఖండితప్రవృత్తిరి
త్యర్థః- మహానయం శిశుపాలః- ప్రావృషి జాతః- ప్రావృషిజః సప్తమ్యాం
జనేర్డః ఇతి డప్రత్యయః ప్రావృట్శరత్కాలదివాం జ ఇత్యలుక్ - ప్రావృషి
క ఇతి పాఠే తత్ర జాత ఇత్యర్థే ప్రావృష ష్ఠగితి ఠక్ ప్రత్యయః తస్యేకః- స
రితాముదకస్య యః- పూర స్తటద్రుమైరివ భూభృతాం రాజ్ఞాం గణైః సార్థం నైః
క్రీడతి మహాత ఇత్యాగామి శ్లోకేన మహీపతిరిత్యనేనాస్య సంబంధః॥ ......

మూ, ౮౦ { అలఘూపలపఙ్క్తిశాలినీః పరితో రుద్ధనిరంతరాంబ
రాః । అధిరూఢనితంబభూమయో న విముంచంతి చి
రాయ మేఖలాః॥ .... }

౮౦॥ అథ త్రిభిః కులకమాహ ॥ అలఘ్వీత్యాదినా- యస్యారిస్త్రియః సంప
ద్యనుభూతమాపద్యప్యనుభవంతీతి వక్ష్యతి తత్ప్రకారమేవాహ॥ అధిరూ
ఢనితంబభూమయః. ఉన్నతశ్రోణిభాగాః- అలఘుభిః ఉపలానాం మణీనాం

పాషాణానాంచపఙ్క్తిభిః శాలంత ఇతితచ్ఛాలినీః*ఉపలాహ్వణిపాషాణావితి విశ్వః-పరితోరుద్ధమావృతంనిరంతరంసాంద్రంసన్నిహితంచఅంబరంవస్త్ర మాకాశంచయాభిస్తాఃఅధిరూఢనితంబభూమీరాక్రాంతశ్రోణిభాగాః-ప్రా ప్తకటకాశ్చేతివిభక్తివిపరిణామః మేఖలారశనాః-పర్వతమధ్యభూమీశ్చచి రాయనవిముంచంతి-అత్ర సంపదాపన్నిషయత్వేనోభయీనామపిమేఖలా నాంవర్ణ్యత్వేనప్రకృతత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరఃశ్లేషః॥..........

మూ, ౨౨ {కటకానిభజంతి చారుభిర్నవముక్తాఫలభూషణైః
భుజైః। నియతందధతేచచిత్రకైరభియోగంపృ
థుగండశైలతః॥..........}

౨౨॥ కటకానీతి॥కించ॥నవముక్తాఫలానినూతనమౌక్తికానిభూషణానిచయే షాంతైశ్చారుభిఃభుజైః-కటకానివలయానిభజంతి - అన్యత్రనవముక్తాన్య చిరత్యక్తానిమితః అఫలానివైధవ్యాన్నిష్ఫలాని అభరణానియైస్తైఃభుజై రుపలక్షితానికటకానితటానిభజంతి-కించేతిచార్థః-పృథుగండశైలతః-పృథు షుగండశైలేషుగండస్థలేషుచిత్రకైః-పత్రరచనాభిర్నియతమభియోగంసం పర్కందధతే- అన్యత్రస్థూలోపలేషుచిత్రకైఃవ్యాఘ్రవిశేషైఃసహవాసందధ తే-అత్రాపికేవలప్రకృతగోచరఃశ్లేషః॥..........

మూ, ౨౩ {ఇతియస్య స సంపదఃపురాయదవాపుస్సదనేష్వరి
స్త్రియః॥ స్ఫుటమేవసమస్తమాపదాతదిదానీమవ
నీధ్రమూర్ధసు॥..........}

౨౩॥ ఇతీతి॥యస్యారిస్త్రియఃపురాపూర్వంసంపదఃసశ్రీకాఃసదనేషుస్వ భవనేషుయదవాపుర్మేఖలాదికమనుబభూవుః- సమస్తమశేషంతదిదానీ మాపదాఅవనీధ్రమూర్ధసుశైలశృంగేషుఇతీత్థంస్ఫుటమేవాపుః-నహ్యస్య వైరిణాంజీవితాశేతిభావః- అస్యోత్తరశ్లోకేనాన్వయః॥ ....

మూ, ౨౪ {మహతఃకుకురాంధకద్రుమానతిమాత్రందవవద్ద
హన్నపి। అతిచిత్రమిదంమహీపతేర్యదకృష్ణాంపృథి
వీంకరిష్యతి॥..........}

౨౪॥ మహతఇతి॥ యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ సమహీపతిర్నమహతోఽధి కాన్-కుకురాశ్చాంధకాశ్చయాదవభేదాస్తానేవద్రుమానతిమాత్రందవవ త్దవాగ్నివత్*దవదావౌవనారణ్యవహ్నీ ఇత్యమరః దహన్నపి- అవనీ

ముత్కృష్టామశ్యామాంకరిష్యతీతియత్-ఇదమాతిచిత్రంపిరుద్ధమిత్యపరః-కృష్ణ రహితామిత్యవిరోధః-అతఏవవిరోధాభాసోఽలంకారః-కుకురాంధకైః సహ కృష్ణంహనిష్యతీతిశ్లోకార్థః॥

మూ, ౮౦ {పరితఃప్రమితాక్షరాపిసర్వం విషయంప్రాప్తవతీగతాప్రతిష్ఠామ్। నఖలుప్రతిహన్యతేకుతశ్చిత్పరిభాషేవగరీయసీయదాజ్ఞా॥}

౮౦॥ అథయుష్మనాహ॥ పరితఇతి॥ప్రకర్షేణమితాక్షరాప్రమితాక్షరాపిపక్షప్రమితభాషితత్వాదన్యత్రతుసూత్రత్వాచ్చాల్పాక్షరాపి- సర్వంవిషయంరాష్ట్రంకార్యప్రదేశంచపరితోవ్యాప్తవతీ సర్వత్రప్రవృత్తేత్యర్థః ప్రతిష్ఠాంప్రామాణ్యంస్థితింగతా-గరీయసీభూయిష్ఠార్థా- యదాజ్ఞాయస్యరాజ్ఞఃశాసనంపరిభాషాచఅనియమనివారకోన్యాయఃశేషః - సేవకుతశ్చిత్-కుత్రాపినప్రతిహన్యతేఖలునబాధ్యతేహి-పరిభాషాహ్యేకదేశస్థితాసర్వంశాస్త్రమభిజ్వలయతిప్రదీపవత్ ఇతిభాష్యకారః-ఇకోగుణవృద్ధీత్యాదికాపరిభాషాసేదివృద్ధిరిత్యాదివిషయః-ఉపమాలంకారః-ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్॥ ....

మూ, ౮౧ {యమమూఢవానూఢవరాహమూర్తేర్మహతాతరసాదౌపురుషఃపురాణః। తేనోహ్యతేసాంప్రతమత్తైవతారిణాసహ్యగసాపునర్భూః॥ . .}

౮౧॥ యామితి॥యాంభువమాదౌపూర్వం-పురాణపురుషోవిష్ణుః- ఊఢవరాహమూర్తిః-ధృతవరాహశరీరస్సన్నతుస్వరూపేణేతిభావః- మహాతరసాంక్షణమాత్రంఊఢవాన్-ధృతవాన్-తు తారిణాసంహృతసకలవిపక్షేణ అతఏవతేనపునస్తేనరాజ్ఞాఅపిక్నతేనేతిభావః-అత్తుత్తైవవిపక్షైరనుపమృక్తైవసతీవరాహోద్ధరణేతుహిరణ్యాక్షాదిభిఃసంత్రస్తయాతుతేతిభావః-సాభూః-సాంప్రతమద్యాపిసతుమహాంతమితిభావః సమ్యక్యథాశాస్త్రమూహ్యతేధార్యతే వహేఃకర్మణిలట్, వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం అత్రరాజ్ఞోవిష్ణోరాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకః-అత్రధ్వనిఃపురాణపురుషఃకశ్చిద్వృద్ధః సపోఢవరాహమూర్తిః- వరాహావిక్రతాకృతిరిత్యర్థఃయామాదౌప్రథమంమహతాక్షణమూఢవాన్ పరిణేతవానేవనతుజీవితవానితిభావః-అతఏవఅక్షతాపూర్వేణభర్త్రాఅక్షతయోనికా-అతఏవాసాపూర్వోఢా

తేషు శారీణాం శౌర్యాదిగుణానాం ధ్యానేత్యర్థః- తేన కేవలవిఖ్యాతానాం ప్రశంసాపుస
రూహ్యా తెప్రునఃపరిణీయతే* సా చేదక్షతయోనిస్స్యాత్పునస్సంస్కారమహా
తీతిస్మరణాదితి భావః-సా పునర్భూరుచ్యతే ఇత్యపి యోజ్యం* పునర్భూర్దిధి
షూరూఢా ద్విస్తస్యాదిధిషుర్గపతిరిత్యమరః. అత్రాభిధాయాః ప్రకృతా
ర్థపవనియంత్రణాదప్రకృతార్థప్రతీతేః ధ్వనిరేవ॥ ....

మూ, ౮౨ { భూయసాంస క్వచిదపి కామమస్ఖలంతస్తుంగత్వం
దధతి చయస్య పిద్వయోపి। కల్లోలాస్సలిలనిధేరవా
ప్యపారం శౌర్యం తేనగుణమహోర్మయస్తదీయాః }

టీ౮౨॥ భూయాంస ఇతి॥ స్వయోపిసముద్రో మర్యాదాయోగస్త్వోన్నతయశ్చేతి ద్విత్వత
యాః పృర్యాయోర్యయఇత్యర్థః. ద్వేస్వయప్-తస్యక్ ద్విత్రిభ్యామిత్యనేనఅ
యజాగమః క్వప్రథమచరమేత్యాదినాజసి విభాషా పర్వనామసంజ్ఞా - భూ
యాంసోబహుతరాః-క్వచిదప్యస్ఖలంతో ప్రతిహతప్రసరాఇత్యర్థః- కామం
తుంగత్వంచదధతి యస్యాపి దత్త్వైవ-యస్యాపీత్యవధారణఇతి కేశవః-తథాపి
తి శేషః-సలిలనిధేః సముద్రస్య కల్లోలామహోర్మయః-ఆధోర్మిరూమ*మ
హాత్స్యుల్లోలకల్లోలౌ ఇత్యమరః- పారంతీరమవాప్య శౌర్యం తేఽలియంతే- శౌ
ర్యతేరైవారికాత్ర్యర్తరిలట్ -తదీయాగుణమహోర్మయస్తు పారమ
వాప్యాపి శౌర్యం తెఅత్ర గుణమహోర్మీణాం భూయస్త్వాదిసాధర్మ్యే
పి భంగురిత్వే సముద్రోర్మ్యాధిక్యాద్వ్యతిరేకః- అనేనరాజ్ఞోపి సము
ద్రాదాధిక్యం వ్యజ్యతే ప్రహర్షిణీవృత్తమ్॥ ....

మూ, ౮౩ { లోకాలోకవ్యాహతం ఘర్మరశ్మేశ్శాలీనం వాధా
మనాలం ప్రసర్తుమ్। లోకస్యాగ్రేపశ్యతోధృష్టమా
శుక్రామన్త్యుచ్చైర్భూభృతోయస్యతేజః॥ .... }

టీ౮౩॥ అథయుక్త్యాహ॥ లోకాలోకేత్యాది॥ లోక్యతేనలోక్యతేచ పా
ర్శ్వాంతరేణేతి లోకాలోకః॥లోకాలోకశ్చక్రవాలఇత్యమరః విశేషణసమా
సః- తేన వ్యాహతం నిరుద్ధప్రసారం లోకస్యాలోకేన చక్షుః ప్రకాశేన వ్యా
హతమిత్యపిస్ఫురతి -అతఏవ శాలీనమధృష్టం వాలజ్జయాభగ్నం ధార్ష్ట్య
మితేస్స్యాదః శాలీనశాలీనాపి నెఅధృష్టా కార్యయోరితిని పాతః- ఇవార్థేవాశ
బ్దః తథైవమస్త్రైయాం ఘర్మరశ్మేర్ధామతేజః-పశ్యతోలోకస్యాగ్రే-
ఉచ్చైర్భూభృతః పర్వతాః - రాజ్ఞశ్చ ప్రసర్తుం వ్యాప్తుం నాలం న సమ

ర్ణం-లోకాలోక వ్యాహతస్య లోకాగ్రె మస్సంచరత్వాదిత్యర్థః-యస్తు
రాజ్ఞస్తు తెజః-పశ్యతోలోకస్యాగ్ర తఎవధృష్టం- కెనాప్యవ్యాహతత్వాత్
ప్రగల్భం సత్ ఉచ్చైః క్ష్మాభృతో రాజ్ఞః-పర్వతాంశ్చాప్యాక్రామతివ్యాప్నోతి
అత్రాప్రతిహత ప్రతాపత్వేన రాజ్ఞఃసూర్యాదాధిక్యాద్వ్యతిరెకః సచద్వ
యోర్లోకాలోకయోర్వర్ణయోర్నాంభూభృతాం అభెదాధ్యవసాయాత్
శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితయా [illegible] యాసంకీర్యతె-శా
లినీవృత్తమెతత్॥......

మూ, ౮౨

> విచ్ఛిత్తిర్నవచందనేనవపుషోభిన్నోధరోలక్తకై
> రచ్ఛాచ్ఛేపతితాంజనేచన యనెశ్రోణ్యోలసన్మే
> ఖలాః। ప్రాప్తోమౌక్తికహారమున్నతకుచాభోగ
> స్త్వదీయద్విషామిత్థన్నిత్యపిభూషణా యువతయ
> స్సంపద్వదాపత్స్వపి॥ ......

౮౨॥విచ్ఛిత్తిరితి॥వపుషోనవచందనెనవిచ్ఛిత్తిర్వియోగఆపదిఅన్యత్రచందనా
లెపనమితియావత్- అధరఓష్ఠఃఅలక్తకైఃలాక్షారాగైర్భిన్నోవియుక్తః-
అన్యత్ర యుక్తః- నయనెచపతితాంజనెగలితకజ్జలె- అతఎవాచ్ఛాచ్ఛెఅచ్ఛ
ప్రకారెచ్ఛప్రకారెగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః-కర్మధారయవద్భావాత్
సుపోలుక్- అన్యత్ర అచ్ఛాచ్ఛెనయనెపతితాంజనె ప్రాప్తాంజనె- శ్రోణ్యోని
తంబాః- లసన్మెఖలానభవంతీత్యలసన్మెఖలాఃనిర్మెఖలా ఇత్యర్థః-అన్యత్ర
లసన్మెఖలాఇతిపదచ్ఛెదః- ఉన్నత కుచాభోగః - కుచవిస్తారోమౌక్తికానాం
హారంహరణం ప్రాప్తః- అన్యత్రముక్తాకలాపంప్రాప్తః- ఇత్థముక్తరీత్యా
ద్విషాంయువతయః - సంపద్వత్ - నిత్యంపిగతభూషణాః అన్యత్రశ్లిష్టభూ
షణాః- సంపదీవాపద్యపినిత్య భూషణాః- అత్రాపస్సంపదోఃప్రకృతాప్ర
కృతయోః యౌవతి [illegible] కెవలశ్లెషః-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం-ల
క్షణముక్తమ్॥ ....

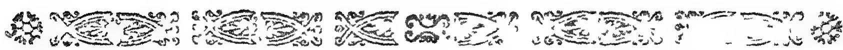
మూ. ౮౫ { వినిహత్యభవంతమూర్జితశ్రీర్యుధిసద్యశ్శి
శుపాలతాంయథార్థామ్ । రుదతాంభవదం
గనాగణానాంకరుణాంతర్గ కరణః కరిష్యతే
సః॥ .... }

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే
షోడశస్సర్గః.

౮౫॥ సత్యమీదృశస్తేరాజా తతః కిమిత్యాశంక్య తత్ఫలమాకర్ణయేత్యాహ- వినిహత్యేతి॥ ఊర్జితశ్రీరధికైశ్వర్యస్సరాజా- యుధిభవంతం- సద్యో వినిహత్య హత్వా రుదతాంక్రందతాంభవదంగనాగణానాంకరుణాంతఃకరణః కృపావిష్టచిత్తస్సన్ శిశుపాలతాంయథార్థాంకరిష్యతే అంగనాగణానాం ప్రతి తచ్ఛిశుపాలేననిజాంశిశుపాలసంజ్ఞామన్వర్థాం కరిష్యతీత్యర్థః- అత్రరోదనకరుణాపదార్థయోర్విశేషణగత్యాక్రమాత్ కరుణాశిశుపాలనహేతుకత్వాత్కావ్యలింగయోస్సంకరః- ఔపచ్ఛందసికంవృత్తమ్। ....

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపా
ధ్యాయకోలచల మల్లినాథసూరివిరచితేమాఘకావ్య
వ్యాఖ్యానేసర్వంకషాఖ్యానేషోడశస్సర్గః.

మాఘకావ్యస్య వ్యాఖ్యానే - సప్తదశసర్గప్రారంభః.

మూ, ౧ { ఇతీరితే వచసి వచస్వినామునా యుగక్షయక్షుభి
తమరుద్గరీయసి। ప్రచుక్షుభే సపది తదంబురాశినా
సమం మహాప్రలయసముద్యతం సదః ॥ ...... }

౧॥ ఇతీతి॥ ఇత్థం వచస్వినా వాగ్మినా అమునా కృతేన యుగక్షయే కల్పాంతే క్షుభిత ఉద్వృత్తో యో మరుత్ తద్వద్గరీయసి మహత్తరే వచసి ఈరితే ఉక్తే సతి - సపది తదంబురాశినా యుగక్షయవారిధినా సమం తుల్యం యథా తథా సదో రాజస్థానం - మహాప్రళయే సర్వసంహారే సముద్యతముద్యుక్తం సత్ ప్రచుక్షుభే ప్రచుకోప - కల్పాంతోద్వృత్తమహామారుతేన మహార్ణవ ఇవ చైద్యవచనేన తత్సదః క్షుభితమాసీదిత్యర్థః - ఉపమాలంకారః రుచిరావృత్తం - "చతుర్గ్రహైరిహ రుచిరా జభస్జగాః" ఇతి లక్షణాత్ ॥ ....

మూ, ౨ { సరాగయా స్రుతఘనఘర్మతోయయా కరాహ
తిధ్వనితపృథూరుపీఠయా। ముహుర్ముహుర్దశన
విదంశితోష్ఠయా రుషా నృపాః ప్రియతమయేవ భేజిరే }

౨॥ అథాష్టాదశభిః సభాక్షోభం వర్ణయతి॥ సరాగయేత్యాది - నృపాః రాజానః - సహ రాగేణ పాటలిమ్నా అనురాగేణ చ సరాగయా తేన సహేతి బహువ్రీహిః - స్రుతం ఘనం సాంద్రం ఘర్మతోయం స్వేదోదకం యస్యాం సా తయా కరాహత్యా పాణితలాస్ఫాలనేన ధ్వనితం పృథు మహదూరుః పీఠమివ ఊరుపీఠం యస్యాం తయా - ముహుర్ముహుర్దశనవిదంశితోష్ఠయా దంతదష్టాధరయా - రుషా ప్రియతమయేవ భేజిరే ఆవిష్టా ఆశ్లిష్టాశ్చ - రౌద్రస్థాయీ క్రోధః ప్రాదుర్భూత ఇత్యర్థః - ఉపమాలంకారః॥........ ....

మూ, ౩ { అలక్ష్యత క్షణదలితాంగదే గదే కరోదరప్రహతని
జాంసధామని। సముచ్ఛలచ్ఛకలితపట్టలోపలైః
స్ఫులింగవాన్ స్ఫుటమివ కోపపావకః॥ .... }

౩॥ అథ సప్తదశభిః రాజ్ఞాం క్రోధానుభావానాహ॥ అలక్ష్యతేత్యాది॥ కరోదరప్రహతం పాణితలాస్ఫాలితం నిజమంసధామ అంసప్రదేశో యేన తస్మిన్ అత ఏవ క్షణాత్ దలితాంగదే భగ్నకేయూరే గదే గదాఖ్యే కృష్ణానుజే - సముచ్ఛ

లద్భిరుత్పతద్భిః శకలితైః శకలీకృతైరర్గలదండగలితైః పాటలోపలైః పద్మరాగైః కోపపావకః క్రోధాగ్నిః స్ఫులింగవానివ స్ఫుటమలక్ష్యతేత్యుత్ప్రేక్షా॥ త్రిషు స్ఫులింగో౽గ్నికణ ఇత్యమరః॥ ....

మూ, ౪ { అవజ్ఞయా యదహసదుచ్చకైర్బలస్సముల్లసద్దశ
నమయూఖమండలః। రుషారుణీకృతమపి తేన తత్
క్షణాన్నిజం వపుః పునరనయన్నిజాం రుచిమ్।...... }

౪॥ అవజ్ఞయేతి॥ బలో బలభద్రః సముల్లసత్ సమంతతః ప్రసరద్దశనమయూఖమండలం దంతరశ్మిపటలం యస్య సః- అవజ్ఞయా అనాదరేణ ఉచ్చైః అహాసదితి యత్ - తేన హాసేన రుషారుణీకృతమపి నిజం వపుః తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే- అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా- పునర్నిజాం రుచిం- ధావల్యమేవానయత్ అత్ర వపుషః స్వధావల్యత్యాగేన ప్రాప్తరోషారుణ్యస్య పునస్తత్త్యాగేన దంతధావల్యస్వీకారాత్ తద్గుణాలంకారః॥ తద్గుణః స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితి లక్షణాత్॥ ....

మూ, ౫ { యదుత్పతత్పృథుతరహారమండలం వ్యవర్తత
ద్రుతమభిమాతముల్ముకః। బృహచ్ఛిలాతలకఠినాం
సఘట్టితం తతో౽భవద్భ్రమితమివాఖిలం జగత్॥ ... }

౫॥ యదితి॥ ఉల్ముకో నామ రాజా ఉత్పతత్ ఉల్లుఠత్ - పృథుతరం హారమండలం యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా అభిమాతం శత్రుమభిముఖం ద్రుతం వ్యవర్తత వివృత్త ఇతి యత్ - తతో వివర్తనాదఖిలం జగత్ బృహతా శిలాతలకఠినేనాంసేన స్కంధేన ఘట్టితం సత్ భ్రమితమివాభవత్ - వివర్తనవేగవశోద్ధాదంసఘట్టనాద్భ్రమితమివాభూదిత్యుత్ప్రేక్షా॥........ ....

మూ, ౬ { ప్రకుప్యతశ్శ్వసనసమీరణాహతిస్ఫుటోష్మభిస్తను
వసనాంతమారుతైః। యుధాజితః కృతపరితూర్ణవీజ
నం పునస్తరాం వదనసరోజమస్విదత్॥ .... }

౬॥ ప్రకుప్యత ఇతి॥ ప్రకుప్యతో౽తిక్రుధ్యతో యుధాజితో నామ రాజ్ఞో వదనసరోజం శ్వసనసమీరణస్య నిశ్వాసమారుతస్య ఆహతిభిః స్ఫుటైః ప్రకటైః ఊష్మా ఔష్ణ్యం యేషాం తైః తనువసనాంతమారుతైః సూక్ష్మవస్త్రాంచలవాతైః- కృతం పరితూర్ణవీజనం శీఘ్రవిధూననం యస్య తత్- అతిశీఘ్రం వీజ్యమానమపీత్యర్థః- పునస్తరాం పునరత్యంతం- అవ్యయఘాదామ్ప్రత్యయః-

అస్విదత్-స్విద్యతేస్మ-స్విదేర్లుఙ్ పుషాదిత్వాదఙ్ ప్రత్యయః అత్రోష్మణోపి
శేషణగత్యా స్వేదహేతుత్వాద్గ్లాన్యలింగంవీజనేపి స్వేదజ్వరోధః సహిత
చ్ఛేకః ఇతివిశేషోక్తిశ్చేతిసంకరః వీజనమిత్యజేః ణ్యన్తాత్ రూపమిదం కేచిత్ -
తదానీంవాయనమితి స్యాత్ తస్మాద్వీజిగన్య ఏవాయంచుగాదిషు అన్వేష
ణీయః॥ ....

మూ- ౨ { ప్రజాపతిక్రతునిధనార్థముత్థితంవ్యతర్కయజ్జ్వ
రమివరౌద్రముద్ధతమ్। సముద్యతంసపదివధాయవి
ద్విషామతిక్రుధమన్నిషధమనౌషధంజనః॥ .... }

౨॥ ప్రజేతి॥ జనఃసపదివిద్విషాంవధాయసముద్యతముద్యుక్తంఅతఏవాతి
క్రుద్ధమతిక్రోధమనౌషధమప్రతీకారమిత్యర్థః-నిషధంనిషధాఖ్యంనృపం
ప్రజాపతిక్రతునిధనార్థందక్షాధ్వరధ్వంసనార్థముత్థితంఆవిర్భూతంఉద్ధ
తంతీవ్రమనౌషధంఅచికిత్స్యంరుద్రస్యేమంరౌద్రంరుద్రసంబంధినంజ్వరమి
వవీరభద్రరూపిణమిత్యర్థః-వ్యతర్కయత్ - అత్రరాజ్ఞోపిప్రజాపతిత్వా
త్ పునఃప్రజాపతిక్రతునిధనార్థముత్థితః- సాక్షాద్దక్షాధ్వరవిధ్వంసీవీర
భద్రఏవాయమితిఉత్ప్రేక్షితవానిత్యర్థః-ఉత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ- ౩ { పరస్పరంపరికుపితస్యపింషతః క్షతోర్మికాకనకప
రాగపంకిలమ్।కరద్వయంసపదిసుధన్వనస్స్వజైర
నారతస్రుతిభిరధావ్యతాంబుభిః॥........... .... }

౩॥ పరస్పరమితి॥పరికుపితస్యాతిక్రుద్ధస్యఅతఏవపరస్పరంపింషతఃపీడయ
తఃకరద్వయమిత్యర్థాత్ సిద్ధంసుధన్వనోరాజ్ఞః-క్షతానాంపిష్టానామూర్మి
కాణామంగులీయకానాంకనకపరాగేణసువర్ణచూర్ణేనపంకిలంపంకవత్
పిచ్ఛాదిత్వాన్మత్వర్థీయఇలచ్ ప్రత్యయః* అంగులీయకమూర్మికేత్యమ
రః-కరద్వయంపాణియుగ్మంసపదిస్వజైఃకరద్వయజన్యైరేవానారతస్రు
తిభిరవిరతస్రావైరంబుభిః స్వేదోదకైరధావ్యతాక్షాల్యత - ధావుగతిశు
ద్ధ్యోరితిధాతోఃకర్మణిలఙ్ అత్రోర్మికాణాంకరద్వయస్యచ పరాగత్వ
పంకిలత్వాసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిఃతయోఃసంకరః॥ ....

మూ- ౪ { నిరాయతామనలశిఖోజ్జ్వలాంజ్వలన్నిఖప్రభాకృ
తపరివేషసంపదమ్। అబిభ్రమస్ఫుముదనలోల్ము
కాకృతింప్రదేశినీంజగదివదగ్ధుమాహుకిః॥ .... }

౯॥ నిరితి॥ఆహుకిర్నాఃమరాజానిరాయలాంప్ర సారితాంఅనలశిఖా-అగ్ని జ్వాలాతద్వత్ ఉజ్జ్వలాంజ్వలంతీభిర్నఖప్రభాభిఃకృతాపరిశేషసంపత్- ప రిధిశోభాయస్యాస్తాం- అతఏవ భ్రమతఅనలోల్ముకస్యాలాతస్యేవాకృతిః సంస్థానంయస్యాస్తాం * అంగారోలాతముల్ముకమిత్యమరః- ప్రదేశినీంజగ ద్ధ్గుమివేష్య్త్వే ఘూ-అవిభ్రమత్-భ్రమయతిస్మ-భ్రమేశ్చోఃచఙ్-ఘూ తసంతర్జనాయభ్రామ్యమాణానఖప్రభాపటలజటిలాతర్జనీ జగద్దాహా య భ్రామ్యమాణాలాతచక్రవదలక్ష్యతేత్యర్థః॥......... ....

మూ- ౧౦ { మరీక్షుతాంసుభజతస్మధస్తథాయథాపురాపరిచి తదాహధార్ష్ట్యేనయా। ధ్రువంపునస్సశరమముం త్రుతీయయాహరోపినవ్యాషహాత వీక్షితుందృశా॥ }

౧౦॥ మరీక్షుతామితి॥సుమ్మకః ప్రద్యుమ్నావతారః కామస్తథామరీక్షుతాంద ర్శనత్వం-ఈక్షుతేఃసన్నంతాత్తల్ ప్రత్యయః-అభజతయథాహరోపిపు రాస్మరార్కజన్మ విపరిచితమభ్యస్తందాహధార్ష్ట్యేనందహనసాహసంయస్యా స్తయాతృతీయయాదృశా-సశరమముంసున్మథంపునర్వీక్షితుం ధ్రువంనవ్యా పహాతనాశకోత్ క్ష పగిపభ్యః సేవసితనయసివుపహసుటక్ మస్వంజాం పసివాదీనాం వాడ్వైవాయొపికఃపికల్పాత్ షత్వం అనయోత్ప్రేక్షయా రుద్రస్యాపిభీషణః కిముతాన్యేషామితివస్తువ్యజ్యతే॥.........................

మూ, ౧౧ { విచింతయన్నుపనతమాహవంరసాదురఃస్ఫురత్తను రుహమగ్రపాణినా। పరామృశత్కఠినకఠోరకా మినీకుచస్థలప్రముషితచందనంపృధుః॥ .... }

౧౧॥ విచింతయన్నితి॥పృథుర్నామరాజా ఉపనతం ప్రాప్తంఆహవంయు ద్ధం-రసాద్రణరాగాత్-విచింతయన్-కిదేతిధ్యాయన్-కఠినేనకఠినశ్చేనక ఠోరేణప్రవృద్ధేనకామిన్యాః-కుచస్థలేన ప్రముషితమపహృతం-చందనంయ స్యతత్ పతేనాస్యసురతసమరయోఃపసురసత్త్వంవ్యజ్యతే - అతఏవస్ఫుర త్తనుగుహముదం చ స్పులకమురః-అగ్రంచాసౌపాణిశ్చేతి సమానాధికర ణసమాసః-అతఏవహస్తాగ్రం గ్రహస్తాదయో గుణగుణినోర్భేదాభేదా దితివామనః తేనాగ్రపాణినాపాణితలేనపరామృశత్ పరామృష్టవాన్-ర ణకండూలపాణిత్వాదితిభావః-అతఏవయుగన్నేహం గోషజనకంగూతవా క్యంతదాగామిరణకారణతయాస్యహర్షహేతురిత్యర్థః॥

మూ, ౧౨ { విలంఘితస్థితిమభి వీక్ష్య రూక్షయా రిపోర్గిరా గురు
మపి గాందినీసుతమ్। జనైస్తదా యుగపరివృత్తి
వాయుభిర్వలితా గిరిపతయః ప్రతీయిరే॥ ... }

౧౨॥ విలంఘితేతి॥ గురుం స్వభావతో ధీరమపి సంతం రూక్షయా పరుషయా రిపోర్గిరా చైద్యవాచా విలంఘితస్థితిముల్లంఘితమర్యాదం వికృతాకారమిత్యర్థః - గాందినీ సుతమక్రూరమభివీక్ష్య జనైస్తదా అక్రూరవిక్రియా లోకనసమయే - యుగపరివృత్తివాయుభిః కల్పాంతవాతైర్వలితాః స్థానాచ్చాలితా గిరిపతయో మహేంద్రాద్యాః ప్రతీయిరే విశ్వసిరే - అక్రూరవిక్రియాదర్శనాదచలచలనమపి యుగాంతసంభావితమేవేతి జనైర్విశ్వస్తమిత్యర్థః ప్రత్యయో ధీరశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః - ప్రతిపూర్వాదిణః కర్మణి లిట్ - అత్ర కల్పాంతాచలవిక్రియా కల్పేయమక్రూరవిక్రియేతి వాక్యభేదేన సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః తేనాక్రూరస్య లోకోత్తరం ధైర్యం నైసర్గికమితి వస్తు వ్యజ్యతే॥ . ...

మూ, ౧౩ { వివర్తయన్మదకలుషీకృతే దృశౌ కరాహతక్షి
తికృతభైరవారవః। క్రుధా దధత్తనుమతిలోహి
నీమభూత్ప్రసేనజిన్గజ ఇవ గైరికారుణః॥..... ... }

౧౩॥ వివర్తయన్నితి॥ మదో మద్యవికారో దానం చ। మదో మద్యేభదానయోరితి విశ్వః॥ తేన కలుషీకృతే ఆకులీకృతే దృశౌ వివర్తయన్ - ఘూర్ణయన్ - కరేణ పాణినా శుండాదండేన చాహతాయాం క్షితౌ భూమౌ కృతో భైరవారవో భయంకరధ్వనిర్యేన సః - క్రోధాత్పూర్వం కరేణ క్షితిమాఘ్నన్నిత్యర్థః - క్రుధా క్రోధేన అతిలోహినీమతిలోహితాం క్షవర్ణాదనుదాత్తాత్తోపధాత్తో న ఇతి వికల్పాత్ ఙీప్ తకారస్య చ నకారః - తనుం వపుర్దధత్ ప్రసేనజిన్నామ రాజా గైరికారుణో ధాతురక్తో గజ ఇవాభూత్ తద్వదలక్ష్యతేత్యర్థః॥ ... .

మూ, ౧౪ { సకుంకుమైరవిరలమంబుబిందుభిర్గవేషణః పరిణత
దాడిమారుణైః। సమత్సరస్ఫుటితవపుర్వినిస్సృతై
ర్బభౌ చిరన్నిచిత ఇవాసృజాం లవైః॥ ... . }

౧౪॥ సకుంకుమైరితి॥ స ప్రసిద్ధో గవేషణో నామ రాజా - సకుంకుమైః సర్వాంగీణకాశ్మీరలేపైరిత్యర్థః - అత ఏవ పరిణతదాడిమారుణైః పరిపక్వదాడిమీ

జరక్తైరంబుబిందుభిః- క్రోధసాక్షాత్కైః స్వేదబిందుభిరిత్యర్థః- మత్సరేణాం
తః సంభృతేనాత్యుత్కటవైరేణ స్ఫుటితాన్నిర్భిన్నాత్ వపుషో దేహాద్వి
నిస్సృతైః-నిర్గచ్ఛద్భిరసృజాం లవైరసృగ్బిందుభిరవిరలన్నిరంతరం నిచితో
వ్యాప్తఇవ చిరంబభావిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ......

మూ, ౧౫ { ససంభ్రమం చరణతలాభితాడనస్ఫుటన్మహీవివర
వితీర్ణవర్త్మభిః । రవేఃకరైరనుచితతాపితోరగం
ప్రకాశతాం నిరనయద్రసాతలమ్॥ ...... }

౧౫॥ ససంభ్రమమితి॥ శినిః సాత్యకేః పితామహః ససంభ్రమం సత్వరం- చర
ణతలాభితాడనేన పాదతలాభిఘాతేన స్ఫుటంత్యా దలంత్యా మహ్యా వివరైః
ఛిద్రైః వితీర్ణవర్త్మభిర్దత్తమార్గైః లబ్ధప్రసరైరిత్యర్థః- రవేః కరైః
కిరణైః అనుచితమపరిచితమిదం పూర్వం యథా తథా తాపితాః సంతాపంగ
మితాః ఉరగా యస్మిన్ తత్- రసాతలం పాతాలం ప్రకాశతాం ప్రకటత్వమ
నయత్- అత్ర మహీరవికరోరగరసాతలానాం క్రమేణ స్ఫుటనాంతః ప్రవేశ
తాపప్రకాశత్వైరసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః- పాదాహతిరమా
నుషీం తీవ్రతాం వ్యంజయతి॥ ......

మూ, ౧౬ { ప్రతిక్షణం విధువతి సారణే శిరశ్శిఖిద్యుతశ్చ్యుతకనకకిరీట
రశ్మయః। అశంకితం యుధమధునా విశంత్వమీ క్షమా
పతేరితి నిరరాజయన్నివ॥ ...... }

౧౬॥ ప్రతీతి॥ సారణో నామ రాజ్ఞి ప్రతిక్షణం శిరో విధువతి క్రోధాత్కంప
యతి సతి ధువతేః స్త్రాదాదికాల్లటః శత్రాదేశః అచిశ్నుధాత్విత్యాదినా ఉవ
జాదేశః- శిఖివత్ ద్యోతంత ఇతి శిఖిద్యుతోగ్నిప్రభాః- చ్యుతాః- కనక కిరీటరశ్మ
యో నీరాజనకర్తారః- అమీ భూపాః అధునా అశంకితం నిశ్శంకం యుధమాజిం
సమిత్యాజిసమిద్యుధ ఇత్యమరః విశంత్వితి క్షమాపతేః భూపాన్నిరరాజయ
న్నివ నీరాజయంతి స్మేత్యుత్ప్రేక్షా- నీరాజనానుష్ఠానాత్ విజయ ఇత్యాగమః॥

మూ, ౧౭ { దధౌ చలత్పృథురసనం వివక్షయా విదారితం వితత
బృహద్భుజాలతః। విదూరథః ప్రతిభయమాస్య
కందరం లసత్ఫణాధరమివ కోటరం తరుః॥ ...... }

౧౭॥ దధావితి॥ వితతే విస్తారితే బృహత్యౌ భుజే లతే ఇవ భుజాలతే యస్య స విదూ
రథో నామ రాజా- వివక్షయా కిమపి వక్తుమిచ్ఛయా విదారితం వ్యాత్తం-

అతఏవ చలంతీ పృథుమహతీ రసనా జిహ్వా యస్మిన్ తత్ * రసజ్ఞా రసనా జిహ్వేత్యమరః - ప్రతిభయం భయంకరమాస్యం కందరమివాస్యకందరం తం * దరీ తు కందరో వా స్త్రీత్యమరః - తరుః లసత్ ఫణాధరః ఫణీ యస్మిన్ తం కోటరమివ * నిష్కుహః కోటరం వా నేత్యమరః దధౌ శ్రౌతీపూర్ణోపమా॥........

మూ, ౧౮ { సమాకులేసదసితథాపివిక్రియామ్మనోగమన్నము
రభిత్పరోదితైః। ఘనాంబుభిర్బహులితనిమ్నగా
జలైర్జలన్నహి వ్రజతివికారమంబుధిః॥ - .... }

౧౮ సమాకులఇతి॥ పరోదితైః శత్రువాక్యైః సదసి ఆస్థానే తథా సమాకులే క్షుభితేపి - మురభిదో హరేర్మనో విక్రియాం క్షోభం నాగమత్ - తథాహి బహులితాని బహులీకృతాని క్షుభితాని నిమ్నగాజలాని యైస్తైః ఘనాంబుభిః - మేఘోదకైరంబుధిర్జలం వికారం న వ్రజతి - యథా వర్షోదకైర్నద్యః క్షుభ్యంతి న సముద్రస్తద్వదితి భావః - దృష్టాంతాలంకారః ॥ ....

మూ, ౧౯ { పరానమీయదపవదంతఆత్మనఃస్తువంతిచస్థితిరసతా
మసావితి। నినాయనోవికృతిమవిస్మితస్స్మితంముఖం
శరచ్ఛశధరముగ్ధముద్ధవః॥ .... }

౧౯॥ పరానితి॥ అమీ ఖలాః - పరానన్యానపవదంతే నిందంతి* అపాద్వద ఇతి ఆత్మనేపదం - ఆత్మనః స్వాన్ స్తువంతి చేతి యత్ - అసావసతాం ఖలానాం స్థితిః - ప్రకృతిరితి మత్వేత్యర్థః గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - అన్యథా పౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః - స్మితో న భవతీతి అవిస్మితో దూతప్రలాపైర్విస్మయం న గతః ఉద్ధవః స్మితం స్మేరం - ఉభయత్ర కర్తరి క్తః - అతఏవ శరచ్ఛశధరముగ్ధం శరదిందుసుందరమిత్యుపమా - ముఖం వికృతిం న నినాయ న ప్రాపయామాస - నహి మహతాం నిందాస్తుతీ వికారకారణమితి భావః॥ ....

మూ, ౨౦ { నిరాకృతేయదుభిరతిప్రకోపిభిస్స్పశేశనైర్గత
వతితత్రవిద్విషామ్। మురద్విషస్స్వనితభయానకా
నకంబలంతూర్ణాదధసమునహ్యతాజయే॥ ... . }

౨౦॥ నిరాకృత ఇతి ॥ ఇతీత్థం ప్రకోపిభిరతిక్రుద్ధైర్యదుభిః తత్ర తస్మిన్ విద్విషాం స్పశే చరే * అపసర్పశ్చరః స్పశ ఇత్యమరః నిరాకృతే ధిక్కృతే శనైర్గతవతి గచ్ఛతి సతి - సాగసోపి దూతస్యావధ్యత్వాదితి భావః - అథ దూతగమనానంతరం - స్వనితేన ధ్వనినా భయానకాః భయంకరాః ఆనకాః పటహా య

స్మిన్ తత్ మురద్విషోబలం క్షణా దాజయె యుద్ధాయచ సమనహ్యత సన్నద్ధమ్॥

మూ, ౨౧ { ముహురుల్లప్రతిస్ఖలితపరాయుధాయుధిస్థవీయసీరచల
నితంబనిర్భరాః। అదంశయన్న రహితశౌర్యదం
శనాస్తనూరయన్న యఇతివృష్ణిభూభుజః॥ ...... }

౨౧॥ ముహురితి॥ వృష్ణిభూభుజోయమ నరేంద్రాః- ముహురసకృద్యుధి ప్రతిస్ఖలితపరాయుధాః- భగ్న ప్రతిపక్షాయుధాః స్థవీయసీః స్థూలతరాః పరాక్రమానురూపప్రకర్షవతీరిత్యర్థః॥ స్థూలదూరేత్యాదినాపూర్వస్యగుణపరలోపౌ- అచలనితంబనిర్భరాః అద్రికటకనిబిడాః అంతస్సారవతీరిత్యర్థః- అరహితమత్యక్తంశౌర్యమేవదంశనంవర్మయాసాంతాః తనూర్దేహాన్-అయంనయఇతివర్మధారణం నీతిరితిహేతోర్నతుభయాదితిభావః అదంశయన్ అవర్మయన్ - దంశేరనుదాత్తత్వాత్పరస్మైపదంచింత్యమిత్యాహుః అవఎవభట్టమల్లః-సంవర్మయతిసన్నహ్యత్యాత్మనేసజ్జతేత్యపిసంయతతెదంశయతెసన్నాహేపదపంచకమితి॥ కేచిత్తుచురాదిష్వాభయపదిష్వపఠంతి-అత్ర సాభిప్రాయవిశేషణత్వాత్ పరికరాలంకారః॥...... ....

మూ, ౨౨ { ముదుద్వహః క్షణమపరైస్తదంతరేరణశ్రవామప
చయమాశుబిభ్రతి। మహీభృతాంమహిమభృతాం
నసమ్మముస్సచాంతరావపుషిబహిశ్చ కంచుకాః॥ }

౨౨॥ ముదుద్వహ ఇతి॥ తదంతరేతస్మిన్న వసరేమహిమభృతామైశ్వర్యవతాం - మహీభృతాంరాజ్ఞాం సంబంధినిరణశ్రవణాత్- యుద్ధశ్రవణాత్ - ఆశుశీఘ్రం ఉపచయంవృద్ధింబిభ్రతిబిభ్రాణేవపుషి అపరైరన్యైః క్షణంక్షణమపిముదుద్వహః సుభర్నరాముదః సంతోషాః అంతరానసమ్మముః బహిః కంచుకాశ్చనసమ్మముః నమాంతిస్మనావతర్నంతేత్యర్థః- పూర్వత్ర ఆధేయాధిక్యాదుత్తరత్రాధారాధిక్యాదితివివేకః-అత్ర ముదాంకంచుకానాంచప్రకృతానామేవవిశేషణసామ్యాదౌపమ్యగమ్యతాయాంకేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా॥ ....

మూ, ౨౩ { సకల్పనం ద్విరదగణం వరూథినస్తురంగిణోజయన
యుజశ్చవాజినః। త్వరాయుజస్స్వయమపికుర్వతో
నృపాః పునః పునస్తదధికృతానతత్వరన్॥ }

౨౭॥ సకల్పనమితి॥ద్విరదగణం-సహకల్పనయా సకల్పనం- కఙ్కటాదిసన్నా హసహితం*కల్పనా సజ్జనా సమేత్యమరః - వరూథో రథగుప్తిరేషామస్తీతి వ రూథినో రథాః*రథగుప్తిర్వరూథో నేత్యమరః-తురంగిణోఽశ్వయుక్తాః- వా జినోఽశ్వాః-జవనయుజః పల్యయనాదిసన్నాహయుక్తాః-స. పదాతిభ్యః క్షిప్రే*జవనం స్యాత్తురంగాదిసన్నాహే ఇతి జవోఽపి వేగః పత్తయః-స్వయం త్వర యుజః-త్వరాయుక్తాః- స్వతః కుర్వతోఽపి స్వేతవపి త్వరయా కార్యాణామపి త్వర్థః-తదధికృతాన్ తేషు హస్త్యాదిషు నియుక్తపురుషాన్-నృపాః పునః పునర తత్పరాన్-త్వరయంతిస్మ తేషాంత ధారణోత్సేకాదినా భావః త్వరేస్యా చజే త్యత్స్మ వృద్ధత్వర ప్రత్యక్షన్యస్తృ ప్పశామిత్యత్యాస్యాకారః॥ ....

మూ, ౨౮ {యుధి వైస్సహాయ్యకృదబద్ధకక్ష్యయా కలక్వణన్మధుప కులోపగీతయా।అదీయత ద్విపఘటయా స వారిభిః కరోదరైస్స్వయమివ దానమాత్మనః।}

౨౮॥ యుధ ఇతి॥అతపైః సహాయ్యుర్ధేయుర్ధాయస్వ్రథబద్ధాకక్ష్యా మధ్యబం ధనం యస్యాస్తయా*కక్ష్యా బృహతికాయాం స్యాత్ కాంచ్యాం మధ్యేభబం ధనేఽపి చ ఇత్యః-అన్యత్ర దృఢోద్యోగయోగ్యైః-కలం క్వణద్భిః మధుపకులైర్నా లిగతా సోపగీతయా వందిమాగధ స్తుతయేవ గచ్ఛతే - ద్విపఘటయా క త్రా ద్విపస్వయం స వారిభిః- సోదకైః కరోదరైః పుష్కరాగ్రైః పాణితలా గ్రైశ్చ స్వయ పరిమితం దానం మదః దీయతే ఇతి దానం ద్రవ్యం చాదీయ త దత్తం - అత్ర ప్రస్తుతగజఘటావిశేషణ సామ్యేనాప్రస్తుత రణదానక ర్తృత్వప్రతీతేః సమాసోక్తిరలంకారః॥ ....

మూ, ౨౯ {సుమేఖలాస్సితతరదంతచారవః సముల్లసత్తనుపరి ధానసంపదః। రణైషిణాం పులకభృతోఽధికంధరం లలంబిరే సపది లతాః ప్రియా ఇవ॥ ....}

౨౯॥ సుమేఖలా ఇతి ॥ శోభనా మేఖలాబంధనసూత్రాణి కాంచ్యశ్చ యాసాం తాః-సుమేఖలాః* మేఖలా ఖడ్గబంధే స్యాత్ కాంచీశైలనితంబయోరితి వి శ్వః సితతరైర్దంతైర్దంతమయత్సరుభిర్దశనైశ్చ చారవః-సముల్లసంత్యః తనవః శ్లక్ష్ణాః-పరిధానసంపదః- కోశసంపదో వస్త్రసంపదశ్చ యాసాం తాః- పులకభృతః- ఛాయాభృతః రోమాంచధారిణ్యశ్చ సపది సిలతాః-చాసిఖడ్గవ ల్ల్యః ప్రియా ఇవ రణైషిణాం రణకాంక్షిణాం కంధరాస్వనికంధరం అధికం

తం-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- లలంబిరే లగ్నా ఇత్యర్థః- శ్లేషః శ్లిష్టోపమా వా మతభేదాత్ ॥ ....

మూ, ౨౬ { మనోరమైర్గ్రప్రకృతిమనోరమాకృతిర్భయప్ర
దైస్సమితిష్వభీమదర్శనః-సదైవ తైస్సతతమధావ
పాయిభిర్నిజాంగవస్మరజిదసేవ్యతాయుధైః॥ }

౨౬॥ మనోరమైరితి ॥ అథప్రకృతిమనోరమాకృతిః స్వభావసుందరమూర్తిః-సమితిషు యుద్ధేషు-భీమం దర్శనం యస్య స భీమదర్శనో మురజిన్మురారిః మనోరమైః ప్రకృతిమనోహరైః సమితిషు భయప్రదైః సతతం సదైవ తైః-అధిదేవతాయుక్తైః అనపాయిభిః ఆయుధైః శార్ఙ్గాదిభిర్నిజాంగవత్ స్వాంగవత్ పృథగవస్థితైః స్వశరీరైరివేత్యుత్ప్రేక్షా-అసేవ్యత సేవితః ॥ ....

మూ, ౨౭ { అవారితంగతముభయేష్వభూరిశః క్షమాభృతామ
పకటకాంతరేష్వపి। ముహుర్యుధిక్షతసురశత్రుశో
ణితప్లుతప్రధింరథమధిరోహతిస్మసః ॥ .... }

౨౭॥ అవారితమితి॥ అథ ఆయుధసన్నిధానానంతరం-సహరిరుభయేష్వప్యుభయేష్వపి పక్షేష్విత్యర్థః-క్షమాభృతాం రాజ్ఞాం -గిరీణాంచ కటకాంతరేష్వపి శిబిరాభ్యంతరేషు నితంబావకాశేషుచ-భూరిశః బహుశః-అవారితమప్రతిహతం యథాతథాగతం ప్రస్థితం- ముహురసకృత్- యుధిక్షతానాం సురశత్రూణామసురాణాం శోణితైః-ప్లుతాః సిక్తాః ప్రధయో నేమయో యస్య తం* చక్రధారా ప్రధినేమిరితిహలాయుధః-రథమధిరోహతిస్మ ఆరురోహ॥....

మూ, ౨౮ { ఉపేత్యచస్వనగురుపక్షమారుతం దివస్త్విషాకపిశి
తదూరదిఙ్ముఖః। ప్రకంపితసితతరయష్టితత్క్షణం
పతత్పతిర్గ్గపదమధికేతనం దధౌ ॥ ... . }

౨౮॥ ఉపేత్యేతి॥ కించేతి చార్థః-పతత్పతిః- అండజనాండలేశ్వరః* పతత్పత్రరథాండజా ఇత్యమరః- త్విషా కాంత్యా కపిశితాని కపిశీకృతాని దూరాణి దిఙ్ముఖాని యేన సః - స్వనేన గురుర్మహాన్ పక్షమారుతో యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా దివః- స్వర్గాదుపేత్యాగత్య తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే ప్రకంపితా సితరా నిశ్చలా యష్టిర్ధ్వజస్తంభో యస్మిన్ -తత్తథా అధికేతనం కేతనే-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః-పదం దధౌ నిహితవాన్ ॥...............................

మూ, ౨౯ { గభీరతాపిహితమృదంగనాదయా స్వనశ్రియా హత
రిపుహంసహర్షయా । ప్రమోదయన్నథ ముఖ
రాన్ కలాపినః ప్రతస్థే నవఘనవద్రథస్స నః॥ }

౨౯॥ గభీరతేతి॥ అథ గరుడాగమనానంతరం స రథో నవఘనవత్ నవాంబుదేన తుల్యం క్ర తేన తుల్యమితి వతి ప్రత్యయః - గభీరతయా గాంభీర్యేణ పిహితో మృదంగనాదో యయా తయా హతో రిపుహంసానాం హంసానామివ రిపూణాం హర్షో యయా తయా స్వనశ్రియా ధ్వనిసంపదా ముఖరాన్ కూజతః - కలాపినో మయూరాన్ - ప్రమోదయన్ - ప్రతస్థే తేస్మ ప్రతస్థే ॥ సమవప్రవిభ్యః స్థ ఇత్యాత్మనేపదం లట్ స్మే ఇతి భూతే లట్ - తద్ధితగతా శ్రౌతీ పూర్ణోపమా॥

మూ, ౩౦ { నిరంతరస్థగితదిగంతరం తతస్సముచ్చలద్బలమవ
లోకయన్ జనః । వికౌతుకః ప్రకృతమహాప్లవేభవ
ద్విశృంఖలం ప్రచలితసింధువారిణి॥ .... }

౩౦॥ నిరంతరేతి॥ తతో రథప్రస్థానానంతరం నిరంతరం నీరంధ్రం స్థగితాని ఆచ్ఛాదితాని దిగంతరాణి యేన తత్ - ఉచ్చలత్ ప్రతిష్ఠమానం తద్బలం సైన్యం అవలోకయన్ జనో లోకః - ప్రకృతః ప్రక్రాంతో మహాప్లవో మహాపూరో జగత్సంప్లవరూపో యేన తస్మిన్ - విశృంఖలమప్రతిఘాతం ప్రచలితం ప్రక్షుభితం యత్ సింధోరబ్ధేర్వారి తస్మిన్ వికౌతుకో నివృత్తకౌతూహలోభవత్ - కల్పాంతక్షుభితవార్ధివారివత్ తచ్చలద్బలం సకలజగత్సంహారశంకావహమలక్ష్యతేత్యర్థః - అత్ర అన్యదర్శనాదన్యదిదృక్షానివృత్తేర్బలవార్ధివారిణోరేకత్వాయోగే బాధాత్ సాదృశ్యాక్షేపాత్ వాక్యభేదేన ప్రతిబింబకరణాత్ నిదర్శనాలంకారః॥ ....

మూ, ౩౧ { బబృంహిరే గజపతయో మహారథాః ప్రదధ్వనుర్జ
యతురగా జిహేషిరే । అసంభవద్ధరివరగహ్వరైర
భూత్తదా రవైర్దలిత ఇవ స్వనాశ్రయః॥ }

౩౧॥ బబృంహిరేతి॥ గజపతయః బబృంహిరే బబృంహుః - బృంహణం చక్రురిత్యర్థః - బృహి వృద్ధౌ శబ్దే చ అత్రాత్మనేపదం చింత్యం - అత ఏవ భట్టమల్లః హేషతే హ్రేషతే శబ్దానాం హస్తినాం బృంహతీతి చేతి - మహారథాః ప్రదధ్వనుః జయశీలాస్తురగా జయతురగా జిహేషిరే హేషాం చక్రురిత్యర్థః - హేషృ హ్రేషృ అవ్యక్తే శబ్దే

తదానస్మిన్ కాలే అసంభవంత్యంత స్థాతుమపర్యాప్నువంతః గిరివరగహ్వరాణి యేషాం తైః గిరివరగహ్వరేషు అమాద్భిరవతీర్ణమానైరిత్యర్థః - రసైర్బృంహణాదిఘోషైః - స్వఆశ్రయస్య సమవాయికారణమాకాశో దలితః ఇవ దారిత ఇవ ఆభూదిత్యుత్ప్రేక్షాతయా తేషామతితీవ్రత్వం వ్యజ్యతే ॥

మూ, ౩౨ { అనారతం గసతజయాయదుందుభౌ మధుద్విషఘ్గఘ
లకలఘు ప్రతిస్వనైః । వినిష్పతన్మృగపతిభిర్గ
హాముఖైర్గతాగపరామ్ముదమహాసన్నివాద్రయః॥ }

౩౨॥ అనారతమితి॥ మధుద్విషో హరేః - దుందుభౌ రణభేర్యాం - జయాయానారతమశ్రాంతం రసతి ధ్వనతి సతి। ఘలంతః సంక్రామంతః అలఘవో మహాంతః - ప్రతిస్వనాః ప్రతిధ్వనయో యేషు తైః - వినిష్పతంతః - కూలభాన్నిర్గచ్ఛంతః మృగపతయః సింహాయేభ్యస్తైః గుహాభిరేవ ముఖైరద్రయః - పరాం ముదం గతాస్సంతః అహాసన్నివ సింహానాం ధావల్యాత్ ధ్వనియోగాచ్చ హాసత్వోత్ప్రేక్షా ॥ ....

మూ, ౩౩ { జడీకృతశ్రవణపథే దివౌకసాం చమూరవే విశతిసు
రాద్రికందరాః। జనార్దనైరజనివిదగ్ధకామినీరతాం
తరక్వణితవిలాసకౌశలైః॥ ... . }

౩౩॥ జడీకృతేతి ॥ దివమోకో యేషాం తేషాం దివౌకసాం దేవానాం కందరాంతర్గతానామిత్యర్థః - జడీకృతశ్రవణపథే బధిరీకృతశ్రోత్రమార్గే - సోపేక్షత్వే పిగమకత్వాత్సమాసః - చమూరవే సేనాఘోషే సురాద్రికందరాః మేరుగహ్వరాణి విశతి సతి విదగ్ధకామినీనాం ప్రౌఢాంగనానాం రతాంతరేషు రతేషు క్వణితవిలాసాః కూజితసంపన్నస్తాసు యానికౌశలాని తైర్జనార్దనైర్జనిజాతమిత్యుద్దైయిసాం బాధిర్యాదితి భావః - అత్ర శ్రోత్రజాడ్యస్యాపి శేషాంగత్వాత్ క్వణితానర్థక్య హేతుత్వాత్ కావ్యలింగం। తదుపజీవితే చక్వణితానామానర్థక్యాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్త్యోత్థాపనాదనయోరంగాంగిభావేన సంకరః॥ ....

మూ, ౩౪ { అరాతిభిర్యుధి సహయుధ్వనో హతా జిఘృక్షవ
స్స్మ తరణతూర్యనిస్వనాః। అమర్షితప్రథమసమా
గమోచితం చిరోజ్ఝితం సుభగణికాభ్రసాధనమ్॥ }

౩౪॥ అరాతిభిరితి॥ సహాయుధ్యంత ఇతి సహయుధ్వనః సహేచేతి క్వనిప్ - అ

తపవారాతిభిర్యుధి హతాః - జిఘృక్షవో గృహీతుమిచ్ఛవః స్వయంవరణకా
మాః-గ్రహేః సన్నంతాదు ప్రత్యయః-సురగణికాః-అప్సరసః-శ్రుతరణతూ
ర్యనిస్వనాస్సత్యశ్శిరోజ్ఝితం ప్రాయేణ ప్రవీరసంవాదాభావాదితి భావః-
ప్రథమసమాగమోచితం అతిమోహనమిత్యర్థః-ప్రాథమ్యం చ పుంసామి
దం ప్రథమత్వాదితి భావః - ప్రసాధనం అపూర్వతపరిష్కృతవత్య ఇత్యర్థః*
ప్రతికర్మ ప్రసాధనమిత్యమరః-అత్ర స్వయంవరేచ్ఛాపూర్వశ్రవణయో
ర్విశేషణగత్యా ప్రసాధనహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్ ॥ ....

మూ, ౩౫ ప్రచోదితాః పరిచితయంతృకర్మభిర్నిషాదిభిర్వి
దితయతాంకుశక్రియైః । గజాస్సకృత్కరతలలో
లలాలికా హతా సకృత్ప్రణదిత ఘంటమాయ
యుః ॥ ....

౩౫॥ ప్రచోదితా ఇతి॥ పరిచితం యంతృకర్మ సాదికృత్యం యైస్తైః స్వభ్యస్త
గజశాస్త్రైరిత్యర్థః- అతఏవ విదితే యతాంకుశక్రియే యతయాతాఖ్యపా
దాంకుశకర్మణీ యైస్తైః* పాదకర్మ యతం ప్రోక్తం యాతమంకుశవారణ
మితి హలాయుధః- నిషాదిభిర్యంతృభిః ప్రచోదితాః ప్రేరితాః గజాః సకృదేక
వారమేవ కరతలలోలాభిః - పాణితలచలితాభిర్లాలికాభిరంతర్నాడికా*
భిః హతాస్తాడితాస్తథాప్యసకృత్ప్రణదితా ముహుర్ధ్వనంత్యో ఘంటా యే
ష్వింకర్మణి తత్తథా ఆయయుః - ప్రస్థాతుమాగతాః స్వభావోక్తిః॥ ....

మూ, ౩౬ సవిక్రమక్రమణచలైరితస్తతః ప్రకీర్ణకైః క్షి
పత ఇవ క్షితేరజః। వ్యరంసిషుర్న ఖలు జనస్య దృష్ట
యస్తురంగమాదభినవభాండధారిణః ॥ ....

౩౬॥ సవిక్రమేతి॥ సవిక్రమేణ సాంఘ్రివిన్యాసవిశేషేణ క్రమణేన-గమ
నేన చలైః ప్రకీర్ణకైశ్చామరైః* చామరం తు ప్రకీర్ణకమిత్యమరః- క్షితేః ర
జః స్వఖురోద్ధతమితస్తతః- క్షిపతో నిరస్యత ఇవ స్థితాదిత్యుత్ప్రేక్షా- అభినవ
భాండధారిణః- ప్రత్యగ్రాభరణధారిణః* స్యాద్భాండమశ్వాభరణమిత్య
మరః- తురంగమాత్తురంగమేభ్యః- జాతావేకవచనం క జుగుప్సావిరామప్ర
మాదార్థానాముపసంఖ్యానమిత్యపాదానత్వం॥ జనస్య దృష్టయో న వ్యరం
సిషుర్న విరతాః ఖలు రమేర్లుఙ్ క వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం క యమ
రమనమాంతానాం సక్చేతి సకి సిచ ఇటి క నేటీతి వృద్ధిప్రతిషేధః॥

మూ, ౩౭ { చలాంగులీకిసలయముగ్ధతర్జకైరనృత్యత స్ఫుట
కృతకర్ణతాలయా। మదోదకద్రవకటభిత్తిసంగి
భిఃకలస్వరం మధుపగణైరగీయత॥ .... }

౩౭॥ అథ త్రిభిః శ్లోకైర్మంగళకర్మాహ॥ చలేత్యాది॥ స్ఫుటం కృతః కర్ణతాలః కర్ణతాడనం యయా తయా ద్విపఘటయా కర్త్ర్యా - చలాన్యంగుల్యాప వ కిసలయాని యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా ఉద్ధతైః కరైర్హస్తైః కరణైరనృత్యత ఆనర్తి - భావే లజ్ - మదోదకేన ద్రవాస్వార్ద్రాసు కటభిత్తిషు గండస్థలేషు సంగిభిరాసక్తైః - మధుపగణైః - భ్రమరగణైః - కలస్వరం మధురస్వనమగీయత గీతం - భావే లజ్॥ ....

మూ, ౩౮ { ఆసిచ్యత ప్రశమితపాంసుభిర్మహీ మదాంబుభి
ర్ధృతనవపూర్ణకుంభయా। అవాద్యత శ్రవణ
సుఖం సమున్నమత్పయోధరధ్వని గురు తూర్య
మాననైః॥ .... }

౩౮॥ ఆసిచ్యతేతి॥ ధృతా నవాః పూర్ణాః కుంభాః శిరఃపిండాః కలశాశ్చ యయా తయా ద్విపఘటయా కర్త్ర్యా॥ కుంభౌ ఘటేభమూర్ధాంశావిత్యమరః - ప్రశమితపాంసుభిర్మదాంబుభిర్మహీ ఆసిచ్యత సిక్తా - ఆననైర్ముఖైః కరణైః శ్రవణయోః - సుఖయతీతి సుఖం సుఖకరం॥ సుఖహేతౌ సుఖే సుఖమితి శాబ్దార్ణవే సమున్నమత్పయోధరధ్వనిగురు ఉద్యన్మేఘగర్జితగంభీరం - తూర్యం అవాద్యత వాదితం - స్వముఖబృంహితైరేవ తూర్యం సంపాదితమిత్యర్థః॥ ....

మూ, ౩౯ { ఉదాసిరే పవనవిధూతవాససస్తతస్తతో గగనలిహ
శ్చకేతవః। యతః పురః ప్రతిరిపు శార్ఙ్గిణస్స్వ
యం వ్యధీయత ద్విపఘటయాతిమంగళమ్॥ .... }

౩౯॥ ఉదాసిరత ఇతి॥ పవనేన విధూతవాససః - కంపితపటాః - గగనలిహో అభ్రంకషాః కేతవో ధ్వజాశ్చ తతస్తతః తత్ర తత్ర ఉదాసిరే ఉత్క్షిప్తాః ఇతీత్థం ద్విపఘటయా ప్రతిరిపు రిపూన్ ప్రతి అభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః - యతోఽగచ్ఛతః - ఇణో లటః శత్రాదేశః - శార్ఙ్గిణః పురోఽగ్రే స్వయం మంగళం వ్యధీయత విహితం - అత్ర శ్లోకత్రయే ప్రస్తుతద్విపఘటావిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతమంగళాచరణతత్పరపురంధ్రీప్రతీతేః సమాసోక్తిరలంకారః॥ ....

మూ, ౪౦ { నశూన్యతామగమదసౌనివేశభూర్న్నప్రభూతతాం
దధతిబలేచలత్యపి। పయస్సభిస్స్రవణిభువఃంయుగావ
ఘేఃసరిత్పతిర్నహిసముపైతిరిక్తతామ్॥ .... }

౪౦॥ నేతి॥ ప్రభూతతాం భూమానం దధతి దధానేబలే సైన్యేచలతిప్రవ్ర
త్తిస్థనానేపి-అసౌనివేశభూః సేనానివేశభూమిః- శూన్యతాంరిక్తతాంనాగ
మత్- తథాహియుగావధౌయుగాంతేపయసఃభువమభిస్రవత్యభిప్లవమానే
పతి-సరిత్పతిఃసముద్రోరిక్తతాంసముపైతిహి-దృష్టాంతాలంకారః॥ ....

మూ, ౪౧ { యియాసితామథమధుభిస్పివస్వతాజనోజరన్మహి
షపిషాణధూసరామ్। పురగ్గవతత్పరబలరేఖమాలి
నీమలక్షయద్దిశమభిధూమితామివ॥ ... . }

౪౧॥ యియాసితామితి॥అథమధుభిస్సరిరేవవివస్వాన్- తేనయియాసితాం
యాతుమిష్టాంయాతేఃసన్నంతాత్కర్మణిక్తః- పతతోభిధావతః- పరబలస్య
శత్రుసైన్యస్యరేణుభిర్మలతేధారయతీతితస్మాలినీం- మలతేర్ణినిప్రత్య
యః-అతఏవజరతోవృద్ధస్య మహిషస్య విషాణవ ధూసరాంధూమ్రాం
పురోగ్రదిశమభితోధూమోస్యాః స జాత సాభిధూమి తామివజనో
లక్షయత్-మధుభిస్పివస్వతేతిరూపకేనోత్థాపితాఅగ్రదిశిధూమితత్వోత్ప్రే
క్షేతిసంకరః-అన్రాహు:-అంగారిణీదిగ్రవిప్రయుక్తాయస్యాంరవిస్తిష్ఠేత్సా
ప్రదీప్తా- ప్రధూమితాయాస్యతియాందినేశః- శేషాఃప్రశస్తాః-శుభదా
శ్చతాస్స్యురితి॥ ....

మూ, ౪౨ { మనస్వినాముదిత గురుప్రతిశ్రుతి శ్శ్రుత స్తథావని
జమృదంగనిస్స్వనః। యథాపురస్సమరసముద్యత
ద్విషద్బలానకధ్వనిరుదకర్షయన్మనః॥ .... }

౪౨॥ మనస్వినామితి॥ ఉదితః ఉత్పన్నా గురుర్మహతీప్రతిశ్రుతిః-ప్రతి
ధ్వనిర్యస్యసః- నిజమృదంగనిస్స్వనః- స్వసేనాతూర్యఘోషఃశ్రుతస్సన్-త
థామనస్వినాంమనోనోదకర్షయత్- నచకర్ష-కృషిరయం స్వార్థేణ్య
న్తః- యథాపురఃఅగ్రేసమరసముద్యతేసమరోద్యుక్తైర్ద్విషద్భిః శత్రు
సైన్యైమౌఆనకాః తేషాంధ్వనిరుదకర్షయత్- ఏతేనైషాంవీరస్థాయీను
మోహాత్సాహః ఉక్తః అత్రభయంకరస్యాపిపరసైన్యఘోషస్యోత్సాహ
జనకత్వంమహావీరేషునవిరుధ్యతఇతి విరోధాభాసోలంకారః- భయాను

త్పత్తేర్విశేషోక్తిః- విరుద్ధకార్యోత్పత్తేర్విషమప్రభేదశ్చేతి సంకరః॥ ....

మూ, ౪౩ { యథాయథాపటహరవస్సమీపతాముపాగమత్స
హరివరాగ్రతస్సరః। తథాతథాహృషితవపుర్ము
దాకులాద్విషాంచమూరజనిజనీవ చేతసా॥ ...... }

౪౩॥ యథేతి॥ హరిర్వరో జామాతే వేతిహరి వరః॥వరో జామాతృషి ద్గయో రితి విశ్వః - తస్యాగ్రతః సరతీత్యగ్రతస్సరః అగ్రేసరః * పురోగ్రతోగ్రేషుసర్తే రితిటప్రత్యయః- సపూర్వోక్తః పటహరవో యథాయథా యావద్యావత్సమీపతామాసన్నతాముపాగమత్ - తథాతథా తావత్తావత్ ద్విషాంచమూర్జనీవవధూరివ * జనీసీమంతినీవధూరితివిశ్వః- చేతసా ముదాకులా ఆనందాకులాహృషితవపుః రోమాంచితాంగ్యాహృషేర్లోమస్వితీడాగమః- అజనిజాతా - జనేః కర్తరిలుఙ్ దీపజనేత్యాదినాచిణ్ ప్రత్యయః- వధ్వావరసమాగమవత్ ప్రతిద్వంద్విసమాగమో మహోత్సాహవర్ధనో వీరసేనాయా ఇత్యుపమార్థః- తేన సైన్యయోరన్యోన్యశబ్దశ్రవణకారిణీ ప్రత్యాసత్తిరాసీదితివ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౪౪ { ప్రసారిణీసపదినభస్తలేతత స్సమీరణ భ్రమితప
రాగరూషితా। వ్యభావ్యత ప్రలయజ కాలికాకృ
తిర్వి దూరతః ప్రతిబల కేతనావలిః॥ .... }

౪౪॥ ప్రసారిణీతి॥ తతః శబ్దశ్రవణానంతరం సపద్యవిలంబేన నభస్థలే ప్రసారిణీ వ్యాప్తా సమీరణేన వాయునా భ్రమితేన పరాగేణ రూషితా రూక్షీకృతా। అత ఏవ ప్రలయజాయాః కల్పాంతప్రాదుర్భూతాయాః కాలికాయా మహాకాల్యా ఆకృతిరివాకృతిర్యస్యాః సా ప్రతిబలే ప్రతిపక్షసైన్యే కేతనావలిర్ధ్వజపంక్తిర్విదూరతో దూరాదలక్ష్యత తావతీ ప్రత్యాసత్తిరాసీదిత్యర్థః ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౪౫ { క్షణేనచ ప్రతిముఖతిగ్మదీధితి ప్రతిప్రభా స్ఫురదసి
దుర్లక్షదర్శనా। భయంకరాభృశమపిదర్శనీయ
తాంయయావసావసురచమూశ్చమూభృతామ్॥ }

౪౫॥ క్షణేనేతి॥ ప్రతిముఖస్యాభిముఖస్య తిగ్మదీధితేః ఉష్ణాంశోః ప్రతిప్రభాభిః ప్రతిఫలితదీప్తిభిః స్ఫురద్భిర్దేదీప్యమానైరసిభిః ఖడ్గైః దుః

ఖంమస్గఖికరందర్శనంయస్యాఃసాదుర్దర్శేత్యర్థః అసావసురచమూ
శ్చైద్యసేనా క్షణేనచ మూభృతాం హరిసైనికానాం భయంకరోతీతి
భయంకరాపిక్ష మేఘర్తిభయేష్వాకృఇష్ ఇతి ఖచ్ ప్రత్యయః దర్శనీయ
తాంమనోహరతానితిపిరోధః। దృష్టివిషయతాంయయావిత్యవిరోధః॥
అతఏవవిరోధాభాసోలంకారః॥ ....

మూ,౪౬ { పయోముచామభిపతతాం దివి ద్రుతంవిపర్యయస్స
పరిత ఇవాతపస్యసః। సమక్రియస్సమవిషమేష్వ
థక్షణాత్ క్షమాతలంబలజల రాశిరానశే॥ ...... }

౪౬॥ పయోముచామితి॥ అథాసురసేనాదర్శనానంతరం సమవిషమే
షునిమ్నోన్నతేషుసమక్రియస్తుల్య సంచారః బలజల రాశిః సైన్య సాగ
రః। దివి వ్యోమ్ని ద్రుతమభిపతతామభిధావతాంపయోముచాం సంబంధీ
ఆతపస్యవిపర్యయః ఛాయేవ పరితః క్షణాత్ క్షమాతలం భూతలంఆ
నశేవ్యాప। అతఆదెరిత్యభ్యాసదీర్ఘః। అశ్నోతేశ్చేతినుడాగమః ఉపమా
లంకారః॥ ....

మూ,౪౭ { మహాపురః క్షణమివపశ్యతోమహత్తనూదరస్థిత
భువనత్రయస్యతత్। విశాలతాం దధతనితాంత
మాయతేబలంద్విషామ్మధుమథనస్యచక్షుషి॥ ... }

౪౭॥ మహావితి॥పురోగ్రే క్షణమివపశ్యతః క్షణమాత్రం విలోకయతః ఇ
వశబ్దోవాక్యాలంకారేతనౌకుక్షౌదీయస్యోదరేకుక్షౌ స్థితం భువనత్రయం
యస్యతస్యహరేఃసంబంధినివిశాలతాం వైపుల్యందధతిదధానే నితాంత
మాయతేదీర్ఘేద్రాఘీయసిచక్షుషిమహత్ తత్ ద్విషాంబలంమహావప్య
తే క్షణవీక్షణాదేవ పరబలేయత్తాంపరిచిచ్ఛేదేత్యర్థః కుక్షేదీయస్యా
పికుక్షౌభువనత్రయాపరిచ్ఛినతః హరేరతిమహతిచక్షుషిఅల్పబలపరిచ్ఛే
దః కియానితిభావఃఅత్రభువనత్రయాపేక్షయాఆధారస్యకుక్షేరల్పత్వా
చ్చక్షురపేక్షయాధేయస్యబలస్యాల్పత్వాచ్చాధికాలంకారఃసంకీర్యతే॥..

మూ,౪౮ { భృశస్విద్యత్పులకవికాసిమూర్తయోరసాధికేమ
నసినివిష్టసాహసాః। ముఖేయుధస్సపదిరతేరివాభ
వన్ససంభ్రమాఃక్షితిపచమూవధూగణాః॥ ...... }

౪౮॥ భృశేతి॥క్షితిపచమ్వోవధ్వఇవేత్యుపమితసమాసః- రతేరివేతిలింగా

త్ - తాసాంగణాః-యుధోముఖే యుద్ధారంభే రతే స్మరక్షైరత్యారంభ ఇవ సపది భృశం స్విన్నా ఇతి భృశస్విన్నాః-క్షిప్-పులకవికాసి మూర్తయో రోమాంచోద్గమం చితగాత్రాః రసః వీరః శృంగారశ్చ తేనాధికే నిర్భరే రేణునసినిష్టసాహసాః-ప్రవిష్టధాష్టాన్యాః సంభ్రమాః సత్వరాశ్చాభవన్- యోద్ధృశ్రీవధూనాం సురతకర్మణ్యుత్కంఠితానాం నృశం చ యూనాం సురకర్మణీత్యుపమా ఽర్థః పతేనైతేషాం సమరసురతయోః సమరసత్వం వ్యజ్యతే॥ . . ..

మూ, ౪౯ { ధ్వజాంశుకైర్ధుతవనసుహృన్మారుతప్రసారిభిర్
ప్రసభకృతోపహూతయః । యమానభిద్రుతతర
ముద్యతాయుధాః క్రుధాపరం రయమరయః ప్ర
పేదిరే॥ .... }

౪౯॥ ధ్వజాంశుకైరితి॥ అరయః చైద్యపక్ష్యాః అనుకూలమారుతేన ప్రసారితైః ధ్వజాంశుకైః ప్రసభం బలాత్కారేణ కృతోపహూతయః- కృతాహ్వానా ఇవేత్యర్థః యమానభి యాదవాన్ ప్రతి ద్రుతతరముద్యతాయుధాః। ఉత్క్షిప్తశస్త్రాస్సంతః క్రుధా క్రోధేన పరం అధికం రయం త్వరాం ప్రపేదిరే ధ్వజాంశుకదర్శనోద్రేకాద్ధేతుకస్య శీఘ్రాభిపాతస్య ధ్వజాహ్వానహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇత్యుత్ప్రేక్షా॥......

మూ, ౫౦ { హరేరపి ప్రతిపరకీయవాహినీరభిస్యదం ప్రవవృతి
రే చమూచరాః। విలంబితుం న ఖలు సహా మనస్వినో
విధిత్సతః కలహమవేక్ష్య విద్విషః॥ . ... }

౫౦॥ హరేరితి॥ హరేరపి చమూషు చరంతీతి చమూచరాః- సైనికాః క్షచరే త్తః - పరేషామిమాః - పరకీయాః పరశబ్దాదణంతాత్ ఛప్రత్యయః కిలాః వాహినీః సేనాః ప్రతి అభిస్యదం అధికరయం యథా తథా *తరసేత్యుర యస్స్యదఇత్యమరః- ప్రవవృతిరే ప్రవృత్తాః తథాహి మనస్వినో ధీరాః కలహం యుద్ధం- విధిత్సతః-విధాతుమిచ్ఛతః-సంధాతేః సన్నంతాల్లటశ్శతరి రూపం - తాన్ విద్విషః శత్రూనవేక్ష్య విలంబితుం శక ధృషేత్యాదినా తుమున్ప్రత్యయః-సహం తే ఇతి సహాః క్షమాః-పచాద్యచ్ - న ఖలు సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపో ఽర్థాంతరన్యాసః॥ ...., ...

మూ, ౫౧ { ఉపాహితైర్వపుషి నివాతవర్మభిః స్ఫురన్మణిప్ర
సృతమరీచిసూచిభిః- నిరంతరం నరపతయో రణాజి
రే రరాజిరే శరనికరాచితా ఇవ॥ ... . }

౪౧॥ ఉపాహితైరితి॥ రణాజిరే రణాంగణే నరపతయో రాజానో వప్రసి ఉపాహితైరాముక్తైః స్ఫురన్త్యో యాసాంశిప్రసృతా రశ్మిపరితాసురీతి చయపవనాచయోయేషాం తైః- నివాతవసనైర్భిః అభిక్షికంచుకైః తనుత్రం వర్మకంచుకమిత్యమరః- నిరన్తరం నిరంధ్రం శరీరకం రైగాదితాః ప్రోతాః ఇవ రాజరైర్భగణాంచసప్తానాం పికల్పాదిభ్యాసలోపాభావః- మణిమరీచిఘనాదృశ్యాచ్ఛరనికరతోపి త్రైపా॥ ....

మూ, ౪౨ { అథోచ్చకైర్జరఠకపోతకంధరాతనూరుహప్రక
రవిపాండురద్యుతి। బలైశ్చలచ్చరణవిధూతముచ్ఛ్ర
లక్ష్మనావలీరుపచరతక్షమారజః॥ .... }

౪౨॥ అథేతి॥ అథానంతరముచ్చకైరున్నతం జరఠకపోతకంధరాతనూరుహప్రకరవిపాండురద్యుతి జీర్ణపారావతకంధరారోమనికరధూసరచ్ఛాయమిత్యుపమా. పారావతః కలరవః కపోత ఇత్యమరః- బలైః సైన్యైశ్చలద్భిశ్చరణైర్విధూతం ప్రేరితముచ్ఛలదుచ్ఛ్రయత్- క్షమారజో భూరేణుః కర్తృ ఘనావలీ మేఘపంక్తిరుపచరతసంచక్రామేత్యర్థః ఉపశ్లేషః కర్మకాదిత్వాత్మనేపదం- అస్యప్రత్యుదాహరణముచ్చరదితి- అత్ర భూరేణోర్మేఘమండలాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరుపమాసంకీర్ణా॥ ......

మూ, ౪౩ { విషంగిభిర్నిక్షిప్తదిశఖితోనిరంతరం తురంగమైరుప
రినిరుద్ధనిర్గమాః। చలాచలైరనుపదమాహతాః
ఖురైః పిబభ్రముస్సరభస ఏవ ధూలయః॥ .... }

౪౩॥ విషంగిభిరితి॥ చలాచలైశ్చటులైః ఖురైరనుపదం ప్రతిపదం ఆహతాః ఉద్ధతాః తథాప్యభితో నిరంతరం - నీరంధ్రం విషంగిభిర్మిథః శ్లిష్టైః తురంగమైరుపరినిరుద్ధో నిర్గమో యాసాం తాః- ధూలయః క్వచిత్ - విరసాధపవపిబభ్రము నత్సూత్వైశురితి భావః- అత్రోద్ధూతానాంఅధోభ్రమణవిరోధస్యోపరినిర్గమనిరోధేనపి శేషణగత్యా పరిహారాత్కావ్యలింగసంకీర్ణో విరోధాభాసోలంకారః॥ ....

మూ, ౪౪ { గరీయసఃప్రచురముఖస్య రాగిణో రజోభవస్య
వహితసత్త్వముత్కటమ్। నిసృష్టతస్పరిసిజజన్మనోజ
గద్బలస్యతుతుయముపనేతుమిచ్ఛతః॥ .... }

౪౪॥ గరీయస ఇతి॥ గరీయసః సర్వలోకపితామహత్వాత్పూజ్యతరస్య అ

న్యత్ర మహత్తరస్య- ప్రచురముఖస్య బహుముఖస్య చతుర్ముఖస్యేత్యర్థః-
అన్యత్ర బహుప్రవాహస్య- రాగిణో రక్తవర్ణస్య అన్యత్ర రణే రాగిణోను
రాగవతః- ఏవంభూతస్య సరసిజజన్మనో బ్రహ్మణో జగస్సిసృక్షుతః- జగత్ స్ర
ష్టుమిచ్ఛతః - సృజేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః వ్యవహితసత్వం- తిరస్కృ
తిసత్వగుణకం- అన్యత్ర తిరోహితజంతుకం- రజో రజోగుణో రేణుశ్చోత్కట
ముద్రిక్తమభవత్ - బలస్య సైన్యస్య తు జగత్ క్షయముపనేతుమిచ్ఛతస్స
తోభవత్- అత్ర బ్రహ్మబలయోర్గరీయస్త్వాదిసాధర్మ్యేపి రజశ్శబ్దేన ప
కస్య సిసృక్షోరన్యస్య సంజిహీర్షోరితి వ్యతిరేకః- శ్లేషోత్థాపిత ఇతి సంకరః॥...

మూ, ౫౪ { పురాశరక్షతిజనితాని సంయుగే న యంతి నస్ప్రసభ
మసృఞ్జి పంకతామ్। ఇతి ధ్రువం వ్యలగిషురాత్తభీ
తయస్ఖముచ్చకైరనలసఖస్య కేతవః॥ .. .. }

౫౪॥ పురేతి ॥ సంయుగే యుద్ధే సంశరక్షతిజనితాని అసృఞ్జి క్షతజానినో
స్మాన్ ప్రసభం ప్రసహ్య పంకతాం పురా నయంతి నేష్యంతి * యావత్పురాని
పాతయోర్లడితి భవిష్యదర్థే లట్ ఇతీత్థమాలోచ్య ధ్రువమాత్తభీతయః ప్రా
ప్తభయాస్సంతో నలసఖస్యాగ్నిమిత్రస్య వాయోః కేతవో రేణవః- తల్లిం
గత్వాత్తస్యేతి భావః ఉచ్చకైరున్నతం ఖమాకాశం వ్యలగిషుః విలగ్నాః
ఆరూఢా ఇత్యర్థః- ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయామ్॥ ....

మూ, ౫౫ { క్వచిల్లసద్ఘననికురుంబకర్బురః క్వచిద్ధిరణ్మయకణ
పుంజపింజరః। క్వచిచ్ఛరజ్జలధరఖండపాండురః ఖు
రక్షతక్షితితలరేణురుద్యయౌ॥ .. .. }

౫౫॥ క్వచిదితి॥ క్వచిల్లసత్ ఘననికురుంబపన్న వాభ్రపటలవత్కర్బురః
శబలః- క్వచిద్ధిరణ్మయకణపుంజపింజరః- కనకచూర్ణరాశికపిశః - క్వచిత్
శరజ్జలధరఖండపాండురః శరన్మేఘఖండశుభ్రః- ఖురక్షతస్య క్షితితలస్య
రేణురుద్యయావుజ్జగామ- అత్రోపమాత్రయస్య సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౫౬ { మహీయసాం మహతి దిగంతదంతినామనీకజే రజసి
ముఖానుషంగిణి। విసారితామజిహత కోకిలావలీ
మలీమసా జలదమదాంబురాజయః॥ .... }

౫౬॥ మహీయసామితి॥ మహతి అనీకజే సేనాసముద్ధే రజసి మహీయసాం- ది
గంతా ఏవ దంతినః- తేషాం ముఖాని పురోభాగా ఏవ ముఖాన్యాననానీతి శ్లిష్ట

రూపకం- తేషుఅనుషంగిణిలగ్నే సతికోకిలావలీవన్మలీమసాఃమలినాఃజలధారాది ఝ్మఖసంగినపవనాః మేఘాస్తపవమదాంబురాజయోఽముదరేఖాఃపిసారితాః విసృమరత్వమజిహతఅగచ్ఛన్ ప్రాప్తాఇత్యర్థః- పాంసుపాతస్యదంతినాం మదహేతుత్వాదితిభావః-తదుక్తంమహాభారతే* స్త్రియోజారేణతుష్యం లిగావస్స్వచ్ఛందచారతః-కుంజరాఃపాంసువర్షేణ ప్రాప్నాణాఃపరనింద వొతి-దిగంతలంబినోమేఘాః సేనారజోమెలనాద్బహులీబభూవురిత్యర్థః- అత్రదిగంతేష్వుతన్మేఘేషుచదంతిత్వతన్మదత్వరూపణాత్ -సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకంతద్ధేతుకంచముఖమేవముఖమితిశ్లిష్టపరంపరితమితిసంక రః-అజిహతేతిఓహాఙ్గతౌలజితజీ శ్నా భ్యస్తయోరాత ఇత్యాకారలోపః ఆదభ్యస్తాదిత్యదాదేశః॥..

మూ, ౫౮ { శిరోరుహైరలికులకోమలైరమీముధావృధేమృష
తయావానపవమా।బలోద్ధతంధవలితమూర్ధజా
నితి ధ్రువంజనాన్జరతఇవాకరోద్రజః॥ ... . }

౫౮॥ శిరోరుహైరితి॥ అలికులకోమలైరలికదంబమెచకైరిత్యర్థః- శిరోరుహైఃకెశైరుపలక్షితాః అత ఏహామీజనాయువాన ఏవసంతఃముధావ్యర్థమేవ* వ్యర్థకేతువృధాముధేత్యమరః మృధే యుద్ధే* మృధమాస్కందనంసంఖ్యమితి యుద్ధపర్యాయేష్వమరః - మామృషతనమ్రియంతాం- మ్రియతే మాఙ్షి లుఙి సమాజ్యోగ ఇత్యడభావః ఉశ్చేతిసిచఃకిత్త్వాన్నగుణః - ఇణీత్థమాలోచ్యేత్యర్థః - బలోద్ధతంరజఃకర్తృధవలిత మూర్ధజాన్ - ధవలీకృతకెశాన్-జరతఇవాకరోత్ - వృద్ధానేవాకరోదిత్యర్థః - ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం అత్రేవశబ్దస్యైవధారణార్థత్వాన్నపౌనరుక్త్యం* ఇవౌపమ్యేవధారణేఇతివిశ్వః* ప్రవయాఃస్థవిరోవృద్ధోజీనోజీర్ణోజరన్నపీత్యమరః జీర్యతేరతృన్నితిఅతృన్ప్రత్యయః॥... ......

మూ, ౫౯ { సుసంహతైర్దధదపిధామనీయతేతిరస్కృతింబ
హుభిరసంశయంపరః। యతఃక్షితేరవయవసంప
దోణవస్త్విషాన్నిధేరపివపురావరీషత॥ ...... }

౫౯॥ సుసంహతైరితి॥ధామతేజోదధదపిదధానోపి- తేజస్వ్యపీత్యర్థః-పరోన్యఃసుసంహతైఃసుసంగతైఃపరైరైక్యంగతైశ్చబహుభిస్తిరస్కృతింనీయతే- అసంశయంనిశ్చితం-అర్థాభావేవ్యయీభావః-కుతఃయతఃఅణవఃసూక్ష్మాః

ష్ఠితైరవయవసంపదో రేణుసమృద్ధయః-త్విషాంనిధేః-సూర్యస్యాపివపురావరీషత అచ్ఛాదితవత్యః వృఞో లుఙి తఙ్ *వ్రాతో వేతి ఇటో దీర్ఘః విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ....

మూ, ౬౦ { ప్రసృతద్రవద్ద్విరదచరణక్షతక్ష్మాతలోల్లసద్బహు
లరజోఽవకుంఠితమ్। యుగక్షయక్షణనిరవగ్రహం
జగత్పయోనిధేర్జలమివ మగ్నమాబభౌ॥ .... }

౬౦॥ ప్రసృతేతి॥ ప్రసృతం శీఘ్రం ద్రవతాం ధావతాం ద్విరదానాం చరణైశ్చరణైః క్షతాత్ క్షుణ్ణాత్-క్ష్మాతలాదుల్లసతా ఉత్పతతా బహులేన సాంద్రేణ రజసావకుంఠితమాచ్ఛాదితం- జగత్ యుగక్షయక్షణే కల్పాంతకాలే నిరవగ్రహం నిష్ప్రతిబంధం పయోనిధేర్జలే మగ్నమివాబభావిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ......

మూ, ౬౧ { అనుల్లసద్దినకరవక్త్రకాంతయో రజస్వలాః పరి
మలినాంబరశ్రియః। దిగంగనాః క్షణమపి లోకనక్ష
మాశ్శరీరిణాం పరిహరణీయతాం యయుః॥ .. .. }

౬౧॥ అనుల్లసదితి॥ అనుల్లసంతీ దినకరస్యైవ వక్త్రస్య కాంతిర్యాసాం తాః-రజో రేణురేవ రజ ఆర్తవమాసామస్తీతి రజస్వలాః రజఃకృష్ణాంశుకీపరిషదో వలజిత్వేనేవా త్వార్థీయో వలచ్ ప్రత్యయః-ధూలిధూసరాః-ఉదక్యాశ్చ-పరిమలితా పరితః సంజాతమలా అంబరస్యాకాశస్యైవాంబరస్య వస్త్రస్య శ్రీర్యాసాం తాః - అత ఏవ క్షణమపి లోకనక్షమాః లోకనానర్హాః-దిశ ఏవాంగనాః-దిగంగనాః శరీరిణాం ప్రాణినాం క్షణమాత్రం పరిహరణీయతామగమ్యతాం యయుః- తస్మాన్మలవద్వాససా న సంవదేతేత్యాదినిషేధాదితి భావః-శ్లిష్టపరంపరితరూపకమ్॥ ....

మూ, ౬౨ { నిరీక్షితుం వియతి సమేత్య కౌతుకాత్పరాక్రమం స
మరముఖే మహీభృతామ్। రజస్తతావనిమిషలోచ
నోత్పల వ్యథాకృతి త్రిదశగణః పలాయత ॥ .... }

౬౨॥ నిరీక్షితుమితి ॥ త్రిదశగణో దేవగణః సమరముఖే రణారంభే మహీభృతాం రాజ్ఞాం పరాక్రమం నిరీక్షితుం వియతి- కౌతుకాత్సమేత్య-రజస్తతౌ రజస్తోమే- న నిమిషంతీత్యనిమిషాణి పక్ష్మపాతరహితాని నిమిషేః పచాద్యచ్-కుటాదిత్వాన్న గుణః - తేషాం లోచనోత్పలానాం వ్యథాకృతి దుఃఖకారిణ్యాం సత్యాం-కృఞః క్విప్-పలాయత అధావత-పరాపూర్వాదయతేర్లఙి

తజ్ఞ్యే ఉపసర్గస్యాయతాపితి దైర్ఘ్యస్యలత్వం- అత్ర లోచనోత్పలానాంవ్యథాసంబంధేపిసంబంధోక్తైరతిశయోక్తిభేదః॥

మూ, ౬౩ { విషంగిణి ప్రతిపదమాపిబత్యపో హతావిరమ్యతినిస్వనాగలక్ష్మణి । శనైశ్శనైరుపచితపంకభారికాః పయోముచః ప్రయయురపేతవృష్టయః॥ }

౬౩॥ విషంగిణీతి॥ విషంగిణి విషక్తే అత ఏవ హతావిరమ్యతి నివిరమతి విద్యుతి సమీరలక్ష్మణి వాతకేతౌ రజసి ప్రతిపదం ప్రతిక్షణం - అపో జలాని ఆపిబతి సతి అత ఏవ అపేతవృష్టయో నివృత్తవర్షాః పయోముచః- ఉపచితాః ప్రవర్ధితాః పంకభారికాః పంకభరణాని యేషాం తే ఉపచితపంకభారికాస్సంతః, పర్యాయార్హణోత్పత్తిషుణ్వుజిత్యర్హణార్థేణ్వుచ్ ప్రత్యయః అర్హణంచ పంకభరణమేషాం సేనారజస్సంసర్గాత్ అత ఏవ భారాచ్ఛనైశ్శనైః ప్రయయుః- ప్రయాతాః - అత్ర పయోముచాం పంకభరణాసంబంధేపిసంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః॥

మూ, ౬౪ { నభోనదీవ్యతికరధౌతమూర్తిభిర్వియద్గతైరనధిగతాని లేభిరే । చలచ్చమూతురగఖురాహతోత్పతన్మహీరజస్స్నపనసుఖాని దిగ్గజైః ॥...... .... }

౬౪॥ నభ ఇతి॥ నభోనదీవ్యతికరేణాకాశగంగాయా అవగాహేన ధౌతమూర్తిభిః క్షాళితాంగైః వియద్గతైః- ఖేచరైః అత ఏవ దిగ్గజైః - అనధిగతాని అననుభూతచరాణి చలద్భిశ్చమూతురగఖురైరాహతం అత ఏవోత్పతదుచ్ఛ్రితం మహీరజస్తేన స్నపనమభిషేచనం తేన యాని సుఖాని తాని లేభిరే - కుంజరాః పాంసువర్షణేచ్ఛయా హ్యాహృతం- అత్రాపి దిగ్గజానాం రజస్స్నపనాసంబంధేపిసంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౬౫ { గజవ్రజాక్రమణభరావనమ్రయా రసాతలం యదఖిలమానశే భువా। నభస్తలం బహులతరేణ రేణునా తతోఽగమత్త్రిజగదేకతామివ॥ .... }

౬౫॥ గజేతి॥ యద్యస్మాద్గజవ్రజానామాక్రమణభరేణ పాదన్యాసగౌరవేణావనమ్రయా భువా అఖిలం రసాతలం పాతాలమానశే వ్యాప్తం- తథా నభస్తలం బహులతరేణ సాంద్రతరేణ రేణునా ఆనశే తస్మాత్కారణాత్ త్రిజగత్ - జగత్త్రయం తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారే ద్విగుః సమాహారే చైవేతి వ

భవనం-పకతాంభూంలోకతామేవాగమత్-స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షాయామ్॥ ..

మూ, ౬౬ { సమస్థలీకృతవివరేణపూరితా మహీభృతాంబలరజ
సామహాగుహాః।రహ స్త్ర పావిధురవధూరతార్థి
నాంనభస్సదాముపకర ణీయతాంయయుః॥...... }

౬౬॥ సమేతి॥ సమస్థలీకృతానివివరాణినిమ్నానియేనతేన-బలరజసాపూరితాఃమహీభృతాంభూధరాణాంమహాగుహాః- రహోఘూరహసి-అత్యంతసంయోగేద్వితీయా-త్రపయావిధురాణాంవిలక్షణానాం వధూనాంరతం సురతమర్థయతఇతితదర్థినాంనభస్సదాంసురాణాంఉపకరణీయతాముపకారకత్వంయయుః-తాసాంరజఃపూరణాత్సంసామంధంకరణత్వాదితిభావః॥ కృత్యల్యుటోబహులమిత్యనీయరః కర్త్రర్థేణాఅత్ర రజఃపూరణస్యవిశేషగత్యోపకారకత్వాత్ కావ్యలింగభేదః- తథోపకారకత్వాసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిశ్చసంకరః॥

మూ, ౬౭ { గతేముఖచ్ఛదపటసాదృశీందృశఃపథస్తిరోదధతిఘ
నేరజస్యపి। మదానిలైరధిమధుచూతగంధిభిర్ద్వి
పాద్విపానభియయురేవరంహసా॥.................. }

౬౭॥ గతఇతి॥ఛాద్యతేనేనేతిచ్ఛదఃముఖస్యచ్ఛదోముఖచ్ఛదః॥ పుంసిసంజ్ఞాయాంఘః ప్రాయేణేతిఘప్రత్యయః॥ఛాదేర్ఘేఽద్వ్యుపసర్గస్యేతిహ్రస్వః-సచాసౌపటశ్చేతితత్సాదృశీంసాదృశ్యం- బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఙ్॥ షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతిఙీష్-సచషిత్త్వగణాదీకారోబహులమితివామనవచనాద్వైకల్పికః-గతేప్రాప్తేగజానాంయుద్ధపూర్వకాలేముఖావరణకారణాత్-తత్సదృశేఘనేసాంద్రేరజసికృశోదృష్టేః-పథోమార్గాన్-తిరోదధతి-ఛాదయతిసత్యపి-అధిమధోఃఅధికమకరందస్యచూతస్యేవగంధోయేషాంతైః ఉపమానాచ్చేతిగంధస్యేత్వేతదేకాంతగ్రహణంతువ్యభిచారి-మదానిలైరభిజ్ఞానైర్ద్విపాఃద్విపాన్-గజాన్ప్రతిగంహసావేగేనాభియయురేవ - అత్రతిరోహితదృష్టేరభియానవిరోధస్యమదానిలైఃపరిహారాద్విరోధాభాసోలంకారః॥

మూ, ౬౮ { మదాంభసా పరిగలితేన సప్తధాగజాన్ జనశ్శమి
తరజశ్చయానధః। ఉపర్యవస్థితఘనపాంసుమండ
లానలోకయత్తతపటమండపానివ॥.................. }

౬౮॥ మదాంభసేతి॥ కరాత్కటాభ్యాంమేఢ్రాచ్ఛనేత్రాభ్యాంచమద

స్రుతిరితి బాలకావ్యోక్తేః సప్తధా సప్తభిః స్రోతోభిః-పరిగలితేన స్రుతేన మ
దాంభసా అధశ్శమితాగజక్ష్చయామైస్తా - ఉపర్యవస్థితాని తథైవస్థితా
నిఘనానిసాం ద్రాణి పాంసుమండలాని పూర్వోత్థరజః పుంజాఏషాం తాః-
గజాః జనోలోకస్తతా ఉపరివితతాః పటమండపాః ఏషాం తాని వేశ్మా
న్యపి తాన్యాలోకయత్ ॥ ....

శ్లో, ౭౯

అన్యోన్యోన్నతయోతిమాత్రపృథవగ్గపృధ్వీధరశ్రీ
భృతస్తన్వంతఙ్గకనకావలీభిరుపమాం సౌదామినీ
దామభిః।వర్షంతశ్శమమానయన్నుపలసచ్ఛృం
గారలేఖా యుధాగ్గకాలె కాలియ కాయకాలవపు
షగ్గపాంసూన్గజాంభోముచః ॥ ....

ఇతి శ్రీ శిశుపాలవధేయదువంశక్షోభణో
నామ సప్తదశః సర్గః.

౭౯॥ అన్యోన్యేతి॥ అన్యోన్యోన్నతయోమహోచ్ఛ్రాయాః-అతిమాత్రపృ
థవోత్యంతవిపులాః-అతఏవ పృథ్వీధరశ్రీభృతః- శైలశోభాధారిణ ఇతినిదర్శ
నాలంకారః - కనకావలీభిగాభరణగత హేమరాజీభిః కరకైః-సుదామ్నా
పర్వతేనైకదిశః-సౌదామిన్యోవిద్యుతః§ తేనైకదిగిత్యణ్ప్రత్యయోఙీప్-
తాభిర్దామభిరివ సౌదామినీదామభిర్విద్యుల్లతాభిఃఉపమాంసాదృశ్యంత
న్వంతః॥తటిత్సౌదామినీవిద్యుదిత్యమరః§ అతులోపమాభ్యామితిసదృశవచ
నస్యైవనిషేధాదిహసాదృశ్యవాచిత్వాత్తృతీయా-ఉపలసంతఃశృంగారాః
సిందూరాదిమండనాన్యేవ లేఖాయుధానిసురధనూంషియేషాం తేతథోక్తాః॥
శృంగారస్సురతే మేఘేరసేచగజమండనే॥ లేఖోలేఖ్యేసురఇతిచవిశ్వః- కా
లియస్యకాలియనాగస్యకాయవత్కాలవపుషఃకృష్ణదేహాః-గజాఏవఅంభోము
చోమేఘాఃకాలేయోగ్యకాలేవర్షంతోమదాంబుముంచంతః పాంసూన్-
శమంశాంతింఆనయన్-ప్రాపయన్-రూపకాలంకారః-శార్దూలవిక్రీడితం
వృత్తమ్॥ ....

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలాచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘకావ్యవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే సప్తదశః సర్గః.

మాఘకావ్యే- సవ్యాఖ్యానే అష్టాదశసర్గప్రారంభః.

మూ, ౧ { సంజగ్మాతే తావపాయానపేతౌ సేనాంభోధీ ధీ-
రనాదౌ రయేణ। పక్షచ్ఛేదాత్పూర్వమేకత్ర దేశే
వాంఛన్తౌ వా సహ్యవింధ్యౌ నిలేతుమ్। .... }

౧॥ అథాస్మిన్ సర్గే తుములయుద్ధవర్ణనాయ సేనయోర్మేలనం తావదాహ- సంజగ్మాత ఇతి॥ అపాయో౽పగమో యుద్ధాదపసరణం తస్మాదనపేతౌ తమనిచ్ఛన్తౌ యుద్ధాదనివర్తనావిత్యర్థః - ఈతు తేఽపచాద్యచ్ నఞ్ సమాసః- ధీరనాదౌ గంభీరఘోషౌ తౌ సేనాంభోధీ సేనాసాగరౌ- పక్షచ్ఛేదాత్పూర్వం- పశ్చాత్తదసంభవాదితి భావః- ఏకత్ర దేశే ఏకస్థానే నిలేతుం వస్తుం- లీఙ్ గతావితి ధాతోస్తుమున్ ప్రత్యయో గుణః- వాంఛన్తావిచ్ఛన్తౌ- సహ్యవింధ్యౌ సహ్యవింధ్యాఖ్యపర్వతావివ* వా స్యాద్వికల్పోపమయోరితి విశ్వః- సంజగ్మాతే మిలితవన్తౌ సంపూర్వాద్గచ్ఛతేరకర్మకాల్లిట్ సమో గమ్యృచ్ఛీత్యాదినాత్మనేపదం- అత్ర సహ్యవింధ్యయోరస్యేచ్ఛానిలయనస్యాప్రసిద్ధస్య సంభావనామాత్రేణోక్తత్వాదుపమానాప్రసిద్ధేర్నోపమా - కింతూత్ప్రేక్షేతి సంకరః- అస్మిన్ సర్గే శాలినీవృత్తం* శాలిన్యుక్తా మ్తౌ తగౌ గో౽బ్ధిలోకైరితి లక్షణాత్॥ ....

మూ, ౨ { పత్తిః పత్తిం వాహమేయాయ వాజీ నాగం నాగ-
స్స్యన్దనస్థో రథస్థమ్। ఇత్థం సేనా వల్లభస్యేవ రా-
గాదంగేనాంగం ప్రత్యనీకస్య భేజే॥ .... }

౨॥ సేనాంభోధీ సంజగ్మాతే ఇత్యుక్తం తత్సంగతిప్రకారం తావద్వర్ణయతి॥ పత్తిరితి॥ పత్తిః పదాతిః- పత్తిం పదాతిం* పదాతిపత్తిపదగపదాతికపదాజయ ఇత్యమరః- ఏయాయ ప్రాప- అజ్ ఘ్రాద్యాదిలోపాలిట్- వాజ్యశ్వః వాహమశ్వమేయాయ* వాజివాహార్వగంధర్వేత్యమరః- నాగో గజో నాగమేయాయ స్యందనస్థో రథికః గతస్థమేయాయ నతు వ్యత్యయేన ధర్మయుద్ధత్వాదితి భావః- ఇత్థముక్తరీత్యా సేనా రాగాదనురాగాత్- రతిరాగాచ్చ- అంగేన స్వాంగేన పత్త్యాదినా కరచరణాదినా చ వల్లభస్య ప్రియతమస్యేవ ప్రత్యనీకస్య ప్రతిబలస్య * వరూథినీ బలం సైన్యం చక్రం చానీకమస్త్రియామిత్యమ

రః- అంగం పత్త్యాదికం కరచరణాదికంచ భేజే - యథా కాంతా కాంతస్యోరు ముఖాగుణాకరం కరేణ ముఖం ముఖేన భజతే తథా సైన్యస్య పత్తిం పత్తిర్నాగశ్వమశ్వేనేత్యాదిక్రమేణ భేజే నతు వ్యుత్క్రమేణేత్యర్థః - వల్లభస్యేత్యుపమయా సేనాయాః సురసురతయోః- సమరసత్వం వ్యజ్యతే॥

మూ, ౩ { రథ్యాఘోషైర్బృంహణైర్వారణానామైక్యం గచ్ఛన్వాజినాం హేషయా చ । వ్యోమవ్యాపీ సంతతం దుందుభీనామవ్యక్తోఽభూదీశితేవ ప్రణాదః॥ ...... }

౩॥ రథ్యేతి॥ సంతతం వ్యోమవ్యాపీ గగనవ్యాప్- అన్యత్ర సర్వగతశ్చ దుందుభీనాం రణభేరీణాం ప్రణాదో మహాఘోషః ॥ ఉపసర్గాదసమాసేపి ణోపదేశస్యేతి ణత్వం - రథానాం సమూహో రథ్యా॥ త్రిషు ద్వైపాదయోః రథ్యా రథకట్యా రథవ్రజ ఇత్యమరః॥ ఖలగోరథాదితి యత్ ప్రత్యయః సమూహార్థే- తాసాం ఘోషైః వారణానాం బృంహణైః కంఠఘోషైః బృంహణం గజగర్జితమితి వైజయంతీ- వాజినామశ్వానాం హేషయా ఘోషేణ చ॥ హేషా హ్రేషా చ నిస్వన ఇత్యమరః॥ గురోశ్చ హల ఇత్యప్రత్యయే టాప్॥ ఐక్యం మేలనం- గచ్ఛన్- అన్యత్ర పదార్థశోధనాదద్వితీయతాం గచ్ఛన్- ఈశితా ఈశ్వరతో పాధిమాన్ - పరమాత్మేవ - ఈశేస్తృచ్ - అవ్యక్తోఽభూత్ - అయం దుందుభిఘోష ఇతి దుర్జ్ఞేయోఽభూత్ - అన్యత్ర జీవేశ్వరోపాధివిలయాదయమీశ్వరోయం జీవ ఇతి భేదరహితోఽభూదిత్యర్థః- అత్రైక్యగమనస్య విశేషణగత్యా అవ్యక్తహేతుత్వాత్కావ్యలింగముపమాంగమితి సంకరః॥ ....

మూ. ౪ { రోషావేశాద్గచ్ఛతాం ప్రత్యమిత్రం దూరోత్క్షిప్తస్థూలబాహుధ్వజానామ్ । దీర్ఘాస్తిర్యగ్వైజయంతీసదృక్షాః పాదాతానాం రేజిరే ఖడ్గలేఖాః॥ ...... }

౪ ॥ రోషావేశాదితి॥ రోషావేశాత్ ప్రత్యమిత్రం శత్రుం ప్రతి ఆభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః - గచ్ఛతాం ధావతాం దూరముత్క్షిప్తాః ఉద్ధృతాః స్థూలాః పీవరాః- బాహుధ్వజాః- స్తంభా ఇవ బాహవో యైస్తేషాం పాదాతానాం పదాతిసమూహానాం॥ పాదాతం పత్తిసంహతిరిత్యమరః॥ భిక్షాదిభ్యోఽణ్ తిర్యగ్గతాస్తిర్యగాయతా ఇత్యర్థః- లేఖా ఇవ ఖడ్గాః- ఖడ్గలేఖాః వైజయంతీసదృక్షాః పతాకాసదృశ్య ఇత్యర్థః॥ పతాకా వైజయంతీ స్యాదిత్యమరః॥ దృశేః క్సశ్చేతి

వక్తవ్యమితి వార్తికాత్ సమానశబ్దోపపదాత్ దృశేః క్స ప్రత్యయః॥ దృశే ఃచేతి వక్తవ్యమితివార్తికాత్ సమానస్య సభావః- భ్రేజిరే రేజిరే- భ్రాజృదీప్తావితి ధాతోః- కర్తరి లిట్॥ ఫణాంచ సప్తానామితివికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపౌ అ ర్థీ యముపమా॥ ....

మూ, ౫ { వధ్ర్యాబద్ధా ఘౌరితేన ప్రయాతా మశ్వీయానా
ముచ్చకైరుచ్చలంతః। రౌక్మా రేజుః స్థాసకా మూర్తి
భాజోదర్పస్యేవ వ్యాప్తదేహస్య శేషాః ॥.. ... .. }

౫॥ వధ్రేతి॥ ఘౌరితేన ఘౌరితాఖ్యేన గతివిశేషేణ ప్రయాతాం ధావతాం- యాతేర్లటః శత్రాదేశః- అశ్వీయానామశ్వసమూహానాం॥ కేశాశ్వాభ్యాం యఞ్ఛావన్యతరస్యామితిఛ ప్రత్యయః - ఉచ్చకైరుచ్చలంతో గతివిశేషా దూర్ధ్వముత్పతంతః- వర్ధంతే ఇతి వధ్రాణి పల్యాణబంధనవరత్రాః॥ వధ్రం త్రపువరత్రయోరితి విశ్వః॥ వృధివపిభ్యాం రన్నితి రన్ ప్రత్యయః- లఘూపధగుణో రపరః తేష్వాబద్ధాః స్థాపితా రౌక్మాః- సౌవర్ణాః- స్థాసకాః బుద్బుదాకారమండలాని వ్యాప్తదేహస్య సర్వాంగీణస్య మూర్తి భాజో మూర్తిభూతస్య దర్పస్య అంతస్థతేజసః- శేషాః అంతరమానాద్బహిర్నిర్గతా అతిరేకా ఇవ రేజురిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౬ { సాంద్రత్వక్కాస్తల్పలాశ్లిష్టకక్ష్యా అంగీం శోభా
మాప్నువంతశ్చతుర్థీమ్। కల్పస్యాంతే మారుతే
నోపనున్నాశ్చేలుశ్చండం గండశైలా ఇవేభాః॥ ... }

౬॥ సాంద్రత్వక్కాః సాంద్రచర్మాణః- శైషికః కప్రత్యయః- తల్పలాః- పృష్ఠవంశాః- తేష్వాశ్లిష్టాః- కక్ష్యాః మధ్యబంధనవరత్రా యేషాం తే॥ దూష్యాకక్ష్యావరత్రా స్యాదిత్యమరః- గజానాం వింశత్యుత్తరశతాయుషాం ద్వాదశ దశా భవంతి తత్ర చతుర్థదశారూఢాః ప్రౌఢశోభాస్తదేవాహ- అథచతుర్థీమాంగీం శారీరీం శోభామాప్నువంతః- చత్వారింశద్వర్షదేశ్యా ఇత్యర్థః- ఇభాః గజాః. కల్పస్యాంతే మారుతేనోపనున్నాః- ప్రలయమారుత ప్రేరితాః- గండశైలాః స్థూలోపలా ఇవ చండం తీవ్రం చేలుః ప్రతస్థిరే ఇత్యుపమా॥ ....

మూ, ౭ { సంక్రీడంతీ తేజితాశ్వస్య రాగా దుద్యమ్యారామ
గ్రకాయోత్థితస్య। రంహోభాజా మక్షధూ
స్స్యందనానాం హాహాకారం ప్రాజితుర్గ్రప్రత్య
నంసత్ ॥ .... }

౭॥ సంక్రీడంతీతి॥ సంక్రీడంతీప ంఘుషాణాత్ కూజంతీ ; సమోకూజనఇత్యప క్రీవ్యమితీవచనాత్ - కూజనే సక్రీడోను సంపరిభ్యశ్చేతి నాత్మనేపదం-రం హోభాజాం వేగభాజాం స్యందనానాంరథానామక్షస్యచ క్రాధాగకా ష్ఠస్యధూరగ్రసుత్తుధూః॥ అక్షుంరథాంగఆధారఇతివైజయంతి- అనక్షు ఇతిని షేధాత్ § ఋక్పూరిత్యాదినానసమాసాంతః-రాగాత్ ఆగాంప్రత్తోద ముష్యష్య తేజితాహత్వాహితాఅశ్వాయేనతస్య- అగ్రంచాసౌ కాయశ్చసఉ త్థితోయస్యతస్యోత్థితపూర్వకాయస్యేత్యర్ధః ఆహితాగ్న్యాదిత్వాత్సా ధుః- ప్రాజితుఃసారథేః నియంతాప్రాజితాయంతాసూతః క్షత్తాచసారథి రిత్యమరః- హాహాకారముత్సాహవర్ధనార్థం హాహాకారశబ్దోపవకాఽఇ త్యత్రైవగ్రహణస్యోపలక్షణత్వాత్-అన్యత్రాపియథాదర్శనంశబ్దనిర్దే శే కారప్రత్యయః - అథవాహాహాకారంహాహాకరణం- భావేఘఞ్ ప్రత్య యః-ప్రత్యనందత్-సాధుసాధ్విత్యన్వమోదతకి మిత్యుత్ప్రేక్షా॥.....

మూ, ౮ { కుర్వాణానాంసాంపరాయాంతరాయంభూరేణూనాం
నాశ్యత్యున్మార్జనాయ । సంమార్జన్యోనూనము
ద్ధూయమానా భాంతిస్మోచ్చైః కేతనానాంపతాకాః }

౮॥ కుర్వాణానామితి॥ ఉచ్చైరున్నతాః-కేతనానాంధ్వజస్తంభానాంప తాకావైజయంత్యః - సాంపరాయాంతరాయం యుద్ధవిఘ్నంకుర్వాణా నాం * అనీకంసాంపరాయికమిత్యమరః- భూరేణూనాంమార్జనాయప్ర మార్జనార్థంనృత్యన్త్యా అంతే కేవోద్ధూయమానాః - ప్రకంప్యమానాః- సంమార్జన్యఃశోధిన్యఇవ భాంతిస్మ* సంమార్జనీశోధినీస్యాదిత్యమరః-నూ నమిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౯ { ఉద్యన్నాదంధన్విభిర్నిష్ఠు రాణిస్థూలాన్యుచ్చై
ర్మండలత్వందధంతి। ఆస్ఫాల్యంతే కార్ముకాణి
ప్రకామంహస్త్యారోహైర్గకుంజరాణాంశిరాంసి॥ }

౯॥ ఉద్యన్నాదమితి॥ ధన్విభిర్ధనుష్మద్భిః- వ్రీహ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః-ని ష్ఠురాణికర్కశానిస్థూలానిపీవరాణిఉచ్చైరున్నతానిమండలత్వందధంతివ ర్తులత్వందధానాని - పకత్రాకర్షణాదన్యత్రస్వభావాచ్చేతిభావః-క ర్షణేప్రభవంతీతికార్ముకాణిధనూంషి§కర్మణఉకఞ్ ఉద్యన్నాదము జ్జృంభమాణఘోషంయథాతథాకామమాస్ఫాల్యంతేస్మ-పాటవపరీక్షార్థం

పాణిభిరాస్ఫాలితాని - హస్తినమారోహంతీతి హస్త్యారోహైః నిషాదిభిః కర్మణ్యణ్ - కుంజరాణాం శిరాంసి ఆస్ఫాల్యంతే స్మ ఉత్సాహార్థమితి భావః. అత్ర కార్ముకాణాం కుంజరశిరసాం చ ప్రకృతానామేవ నిష్ఠురత్వాదివిశేషణసామ్యేనౌపమ్యావగమాత్ కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా॥ ....

మూ, ౧౦ { ఘంటానాదో నిస్వనో డిండిమానాం గ్రైవేయాణాం
మాంకర్వో బృంహితాని। ఆమేలీవ ప్రత్యనూచారణా
గజానాముత్సాహార్థం వాచనానాధోరణస్య। ......

౧౦॥ ఘంటానాద ఇతి ॥ ఘంటానాదః - కింకిణ్యాదిఘోషః - డిండిమానాం వాద్యవిశేషాణాం నిస్వనః - గ్రీవాసు భవానాం గ్రైవేయాణాం కంఠశృంఖలానాం గ్రీవాభ్యోఽణ్ చేతి ఢఞ్ ప్రత్యయః - ఆరవః బృంహితాని బృంహణాని గజానాముత్సాహార్థమాధోరణస్య హస్తిపకస్య ఆధోరణా హస్తిపకా ఇత్యమరః - వాచం హాహాకారాదిశబ్ద - ఆమేలీ ప్రత్యనూచన్నివ పఠమేవేత్యనుకూలమాచరితేత్యుత్ప్రేక్షా, ఆమానుసన్ధ్యా స్మరణ ఇత్యమరః॥ ....

మూ, ౧౧ { యాత్రైశ్చాతుర్విధ్యమస్త్రాదిభేదాదవ్యాసంగై
స్సుష్ఠు వాల్లాఘవాచ్చ। శిక్షాశక్తిం ప్రాహరణాద
శయంతో ముక్తాముక్తైరాయుధైరాయుధీయాః॥

౧౧॥ యాత్రైరితి॥ ఆయుధేన జీవంతీత్యాయుధీయాః - ఆయుధజీవినః శస్త్రజీవికాండస్పృష్టా యుధీయాయుధికాస్సమా ఇత్యమరః ॥ ఆయుధాచ్ఛ చేతి ఛ ప్రత్యయః - శిక్షాశక్తిమభ్యాసపాటవం దర్శయంతః - అస్త్రాదిభేదాద స్త్రముఖాస్త్రాదికాత్ భేదాచ్చాతుర్విధ్యం యాత్రైః ప్రాప్తైః - సుష్ఠోః భావః సౌష్ఠవం - లోహశుద్ధినైశిత్యాదిగుణవత్వం తస్మాత్ - ఉద్గాత్రాదిత్వాదఞ్ ప్రత్యయః - లాఘవాద్వేగవత్వాచ్చ ఇగన్తాచ్చ లఘుపూర్వాదితి యణ్ ప్రత్యయః - అవ్యాసంగైరప్రతిబంధైః - ముచ్యంత ఇతి ముక్తాని శరాదీని న ముచ్యంత ఇత్యముక్తాని ఖడ్గాదీని చ తైర్ముక్తాముక్తైరితి ద్వంద్వః - ఆయుధైః ప్రాహరన్ - స్వభావానుప్రాసయోః సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౧౨ { రోషావేశాదాభిముఖ్యేన కౌచిత్పాణిగ్రాహం రంహ
హసైవోపయాతౌ। హిత్వా హేతీర్మల్లవన్ముష్టి
ఘాతం ఘ్నంతౌ బాహూబాహవి వ్యాసృజేతామ్॥ ...

౧౨॥ రోషావేశాదితి ॥ కౌచిద్యోధౌ రోషావేశాత్క్రోధపారవశ్యాదాభిము

ఖ్యేన రంహసా వేగేనైవోపయాతావభిముఖౌ ప్రత్యాసన్నౌ అత ఏవ పాణిగ్రా
హమన్యోన్యపాణిం గృహీత్వా ద్వితీయాయాం చేతి ణముల్ ప్రత్యయః-
హేతిశ్శస్త్రం హిత్వా త్యక్త్వా నైవ ఫలాదితి భావః॥ హేతిశ్శస్త్రే ఘున్న స్త్రి
యోరితి కేశవః మల్లవన్మల్లాభ్యాం తుల్యం తేన తుల్యమితి వత్ప్రత్యయః-ము
ష్టిభిర్హత్వా-ముష్టిమూతం కరణే హన ఇతి ణముల్ ప్రత్యయః- ఘ్నంతౌ
ప్రహరంతౌ-హంతేర్లటశ్శత్రాదేశః-కషాదిత్వాదనుప్రయోగః - ముష్టి
భిఃఘ్నంతావిత్యర్థః- బాహుభ్యాం బాహుభ్యాం ప్రహృత్య ప్రవృత్తమిదం
యుద్ధం బాహాబాహవి బాహుయుద్ధం తత్ర తేనేదమితి సరూపే ఇతి బ
హువ్రీహిః ఇచ్ కర్మవ్యతీహార ఇతి ఇచ్ ప్రత్యయః సమాసాంతః అన్యేషా
మపి దృశ్యత ఇతి దీర్ఘః - తిష్ఠద్గుప్రభృతిషు పాఠాదవ్యయీభావత్వాదవ్య
యత్వం - తత్ర న్యాస్యజేతారం న్యాసక్తవంతౌ కర్తరి కర్మవ్యతీహార ఇ
త్యాత్మనేపదం-మల్లవదితి తద్ధితగతా శ్రౌతీపూర్ణోపమా॥ ....

మా, ౧౩ { శుద్ధాస్సంగన్న క్వచిత్ప్రాప్నువంతో దూరాస్తాశ్శ్రీ
శ్రీమతాం దర్శనీయాంతః । అంతస్సైన్యం విద్విషా
మావిశంతో యుక్తం చక్రుస్సాయకా వాజితాయాః॥ }

౧౩॥ శుద్ధా ఇతి॥ శుద్ధాః నిర్మలాః-న కర్ణిభిర్నాపి దిగ్ధైర్నాగ్నిజ్వలిత తేజనై
రితి నిషేధాదితి భావః- అన్యత్ర జాత్యా ఇత్యర్థః- క్వచిత్కుత్రాపి సంగం ప్ర
తిబంధనం ప్రాప్నువంతః న ప్రాప్తాః అమర్యాదా ఇత్యర్థః - దూరాస్తాః
దూరత ఏవ విసృష్టాః స్తోకాంతికదూరార్థకృచ్ఛ్రాణి క్తేనేతి సమాసః సంచ
మ్యాః స్తోకాదిభ్య ఇత్యలుక్-శ్రీమతాం జవనత్వం దర్శనీయాః- విద్విషాం సే
నాసు అంతస్సైన్యం-విభక్త్యర్థే అవ్యయీభావః- ఆవిశంతః సేనామధ్యం ప్రావి
శంత ఇత్యర్థః- సాయకాః బాణాః- వాజితాయాః పక్షవత్తాయాః- అశ్వవ
త్త్వస్య చ॥ వాజో నిస్వనపక్షయోరితి విశ్వః- యుక్తమనురూపం కర్మ చక్రుః
ఏవంవిధసేనాప్రవేశస్య అవాజినామసంభవాదితి భావః- అత్రాభిధాయాః
ప్రకృతపక్షవత్తామాత్రోపక్షీణత్వాత్ - వాజిశబ్దేన అప్రకృతాశ్వప్రతీ
తేః ధ్వనిరేవ న శ్లేషావకాశః- కింతు శుద్ధ్యాదిపదార్థపంచకస్యాపి శేషణగ
త్యా సాయకానాం యుక్తకారితాహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్య
లింగమలంకారః॥ ....

మూ, ౧౮ { ఆక్రమ్యాజేరగ్రిమస్కంధముచ్చైరాస్థాయా
ధోవీతశంకంశిరశ్చ। హేలాలోలావర్త్మగత్వా
తిమర్త్యంద్యామారోహన్మానభాజస్సుఖేన॥ ... }

౧౮॥ ఆక్రమ్యేతి॥మానభాజఃఅభిమానవంతః-ఉచ్చైరున్నతం-ఆజేర్యుద్ధ
స్యాగ్రిమస్కంధమగ్రభాగమంసప్రదేశంచాక్రమ్యారుహ్యఅధోనంతరంశి
రఃశిరస్థానీయంమధ్యభాగంమూర్ధానంచ - వీతశంకంనిశ్శంకమాస్థాయా
రుహ్య - హేలాసుయుద్ధలీలాసుచలోలాః ఉత్సుకాస్సంతః అతిమర్త్యంవ
ర్త్మగత్వా అమానుష యుద్ధంకృత్వేత్యర్థః - అమానుషగమ్యమారో
హణ మార్గం గత్వాసుఖేనానాయాసేనద్యాం-స్వర్గమున్నతంకషం-గి
రిశిఖరాదిక్రీడాస్థానంచ*ద్యౌస్స్వర్గసుగవర్త్మనోరితివిశ్వః-ఆరోహన్నా
రూఢాః*యుధ్యమానాఃపరంశత్ర్వైస్సర్గంయాంత్యపరాఙ్ముఖాఇతిమనుస్మ
రణాదితిభావః - యథాకశ్చిత్కస్యచిత్స్కంధమూర్ధాధిరోహణక్రమే
ణకించిద్దూరాగారోహన్నుద్రితటాదిక మారోహతి తద్వదితిప్రకృతవిశేషణ
మహిమ్నాసమాసోక్తిరలంకారః॥ ....

మూ, ౧౯ { రోదోరంధ్రంవ్యశ్నువానానిలోలైరంగస్యాంత
ర్మార్గణపిత్తైస్స్థావరాణి। కేచిద్గుర్వీర్దైత్యసంయన్ని
షద్యాగక్రీడంతిస్మ ప్రాణమూర్త్యైర్యశాంసి॥ }

౧౯॥ రోదోరంధ్రమితి ॥ కేచిద్వీరాఃగుర్వీఃమహతీఃసంయతోయుధపవని
షీదంత్యాసుఇతినిషద్యాఃఆపణాః* ఆపణస్తునిషద్యాయామిత్యమరఃక్షసం
జ్ఞాయాంసమజనిషదేత్యాదినాక్యప్-పత్య ప్రాప్యఆఙ్పూర్వాదిణః క్త్వో
ల్యప్-దేహస్యాంతరభ్యంతరేమాపితైః- పరిచ్ఛిన్నైః - మార్గెమార్గజోవా
ణ్యంతాత్కర్మణిక్తః॥అక్షీణాత్యాదినాపుగాగమః-లోలైరస్థిరైః-ప్రాణైః
రేవమూర్త్యైః ప్రాణమూర్త్యైఃరోదస్యోర్ద్యావాపృథివ్యోఃరంధ్రమంతరా
లం-వ్యశ్నువానానివ్యాప్నువంతి-అశ్నోతేర్లటః శానజాదేశః-స్థావరాణి-
స్థిరాణియశాంసిక్రీణంతిస్మక్రీతవంతఇత్యర్థః - అత్రన్యూనైఃప్రాణైః త
తోధికయశఃపరివర్తనాత్న్యూనపరివృత్తిరలంకారః * సమన్యూనాధి
కానాంచయదావినిమయోభవేత్ - సాకంసమాధికన్యూనైఃపరివృత్తిరసౌ

మూ, ౧౬ { వీరోత్సేక శ్లాఘి కృత్వాపదానం సంగ్రామా
గ్రే మానినాం లజ్జితానామ్। అజ్ఞాతానాం శత్రుభి
ర్యుక్తముచ్చైః శ్రేణీ నామ్నాం శ్రావయంతే స్మ నగ్నాః॥ }

౧౬॥ వీరోత్సేకేతి॥ సంగ్రామాగ్రే రణరంగే వీరోత్సేకాభ్యాం శ్లాఘత ఇతి వీరోత్సేకశ్లాఘి విక్రమాహంకారశోభి - అపదానమద్భుతకర్మ కృత్వా *అపదానం కర్మ వృత్తమి త్యమరః - లజ్జితానాం మానిత్వాత్ స్వనామాఖ్యానే సంకోచవతామిత్యర్థః - శత్రుభిరజ్ఞాతానాం అజ్ఞాతనామకానాం మానినాం మానశాలినాం శూరాణాం సంబంధి శ్రేణీ తత్ శౌర్య శ్రీయుక్తం నామ నామధేయం నగ్నాః - వందినః *వందినికష్టపనో నగ్న ఇతి విశ్వః - ఉచ్చైస్తారం శ్రావయంతి స్మ - అయమసావితి కథయామాసురిత్యర్థః - యుక్తం సర్వమేతదుచితమిత్యర్థః - అత్ర లజ్జమానయోః విశేషణగత్యా వందిశ్రావణహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః॥ ....

మూ, ౧౭ { ఆధావంతస్సమ్ముఖం ధారితానా మన్యైరన్యే తీక్ష్ణ
కౌక్షేయకాణామ్। వక్షః పీఠైరాత్సరో రాత్మనైవ
క్రోధేనాంధాః ప్రావిశన్ పుష్కరాణి॥ ..... }

౧౭॥ ఆధావంత ఇతి॥ క్రోధేనాంధాః - అపశ్యంతో న్యే భటాః - ఆధావంతో భిముఖమాపతంతస్సంతః అన్యైః - ప్రతిద్వంద్విభిస్సమ్ముఖం ధారితానాం ధృతానాం - తీక్ష్ణకౌక్షేయకాణాం నిశితాసిలతానాం కుక్షౌ స్థితః కౌక్షేయకః *కుక్షికలశిగ్రీవాభ్యశ్చా స్సర్వ లంకారే ష్వితి ఢకఞ్ ప్రత్యయః - పుష్కరాణి ఫలాని ఖడ్గముఖాని *త్యర్థః *పుష్కరం తూర్యవక్త్రే చ కాండే ఖడ్గఫలేపి చేతి విశ్వః - వక్షాంసి పీఠానీవ వక్షః పీఠైః వక్షస్థలైః ఆత్సరోః ఆముష్టేః *త్సరుః ఖడ్గాదిముష్టౌ స్యా దిత్యమరః - ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యో రితి వికల్పాదసమాసః - ఆత్మనా స్వయమేవ పరప్రయత్నం వినేత్యర్థః ప్రావిశన్ ప్రవిష్టాః - అత్ర క్రోధాంధతాయా విశేషణగత్యా పుష్కరప్రవేశహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః॥ ....

మూ, ౧౮ { మిశ్రీభూతే తత్ర సైన్యద్వయేపి ప్రామాణ్యాయం వ్య
క్త ఆసీద్విశేషః - ఆస్త్రీయాః స్తేయమేవ రాంచ గపురస్తా
దభ్యావర్తీ సమ్ముఖో యః పరో సౌ॥ .... }

౧౮॥ మిశ్రీభూత ఇతి॥ తత్ర యుద్ధే సైన్యద్వయేపి - మిశ్రీభూతే మిలితేసతి - ప్రామాణ్యాయం విశేషః సాధారణధర్మో వ్యక్త ఆసీత్ - పురస్తాదగ్రతో

పరాంచః పరాఙ్ముఖా - పరేషీతభావః - తైరాత్మీయాః అవధ్యా ఇత్యర్థః - సభీ తం నవపరాఙ్ముఖమిత్యనేన విశేషణాత్ - యః పురస్తాదవ్యావృత్తః - కింతు సమ్ముఖో౽భిముఖః - స్వకీయోపి భావః - అసౌ పరః - శత్రుర్వధ్య ఇత్యర్థః - ప్రాణలుబ్ధస్య తస్య స్వామిద్రోహిత్వాదిత్యర్థః॥ ....

మూ, ౧౯ { సద్వంశత్వాదంగసంగి-త్వమీషత్త్వా కామం గా
ఢం గుణేనావబద్ధా । నీతా హస్తం వంచయిత్వా పరేణ
ద్రోహం చక్రే కస్యచిత్స్వా కృపాణీ॥ }

౧౯॥ సదితి॥ సద్వంశత్వాత్ ఉద్దాకారత్వాత్ సుజీవత్వాచ్చాంగసంసంగిత్వాత్ అంగసంబంధిత్వం నీత్వా ఈగుణాన్ వివక్షాయాం త్వతలో గుణవచనస్యే తి నపుంసకత్వాత్ః- కామం గాఢం గుణేనావబద్ధా సంయతా చ కస్యచిత్స్వ స్వకీయా కృపాణీ అసిలతా - పరేణాన్యేన వంచయిత్వా ప్రతార్య హస్తం నీతా స్వాయత్తీకృతా సతీ ద్రోహం హింసాం వ్యభిచారం చ చక్రే కృతవతీ - అత్ర ప్రకృత కృపాణీవిశేషణసామ్యాదప్రకృతజారిణీప్రతీతేః - సమాసోక్తిః॥ ....

మూ, ౨౦ { నీతే భేదం ధౌతధారాతిపాతాదంభోదాభే శాత్రవే
ణాపరస్య । సాస్రగ్రాజిస్తీక్ష్ణమార్గస్య మార్గో
విద్యుద్దీప్రః కంకటే లక్ష్యతే స్మ॥ .... }

౨౦॥ నీతఇతి॥ శాత్రవేణ శత్రుణా - ప్రజ్ఞాదిత్వాత్ స్వార్థేణ్ ప్రత్యయః ధౌతాయాః ఉత్తేజితాయాః స్వఖడ్గధారాయాః అతిపాతాత్ అభిఘాతాత్ - భేదం నీతే విదారితే అంభోదాభే మేఘశ్యామే అపరస్య భటస్య కంకటే కవచే ఉరచ్ఛదః కంకటకో జగరః కవచో౽స్త్రియామిత్యమరః సహ అస్రగ్రాజ్యా సాస్రగ్రాజిః సరక్తరేఖః తీక్ష్ణమార్గస్య ఖడ్గస్య మార్గః ప్రహారః విద్యుద్దీప్రః తటిదుజ్జ్వలః లక్ష్యతే స్మ ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౨౧ { ఆమూలాంతాత్సాయకేనాయతేన స్యూతే బాహా
వంసకే శ్లిష్టముష్టిః । ప్రాప్యాసహ్యాం వేదనామ
స్తధైర్యాదప్యభ్రశ్యచ్ఛ్వానాన్యస్య పాణేః॥ ... }

౨౧॥ ఆమూలాంతాదితి॥ అన్యస్య భటస్య బాహావాయతేన దీర్ఘేణ సాయకేన ఆమూలాంతాత్ - మూలప్రదేశపర్యంతం ఆకర్షమిత్యర్థః - వికల్పాదసమాసః స్యూతే ప్రోతే సతి అసహ్యాం వేదనాం వ్యథాం - ప్రాప్య అతఏవాస్తధైర్యాత్ త్యక్తధైర్యాదపి ధారయితుమశక్యమపి మండుకే సంగ్రహీష్టా

సంగతాముష్టిర్యస్యతస్మాత్పాణేశ్చమాణఫలకం* ఫలకో౽స్యస్తి ఫలంచమాణసం గ్రాహోముష్టిరస్యయఇత్యమరః-నాభ్యశ్యాన్నాపగత్-అత్రసాయకస్య పన ముష్టిశ్లేష సాంగాణిశేషణగత్వాత్క్లైబ్యత్యాగివమాణభ్రంశౌప్రతిహో తుత్వాత్కావ్యలింగభేదః॥ ....

మూ, ౨౨ { భిత్త్వాఘోణామాయసేనాదిపక్షుస్థూరీపృష్ఠో
గాఢంభేణ్యఘోణవిద్ధః శిక్షాహేతోర్గాఢబద్ధః
వబద్ధోహంతుర్ణవక్రన్నాశకన్తుమమణఖోపి.... }

౨౨॥ భిత్త్వేతి॥ అయసేనాయోమయేనగాఢంగ్రభేదనకర్మణ త్రంయుస్యతేనగాఢంపక్షేణబాణవిశేషేణ - ఘోణాం నానాం భిత్త్వా ఘోణానాసాచనాసికేత్యమరః-అర్ధచంద్రేపక్షుసే-విదాక్ష్యభేదావ్యయీభా వః-ద్దః ప్రహతః-వ్యథేఃకిమాణశక్తిః క్రహిజ్యేన్యాదినాసంప్రసారణం- స్థూరీపృష్ఠోనవారూఢోశ్వః-శిక్షైవహేతుః-తస్యశిక్షాహేతోః-శిక్షోః స్యుత్వే నశిక్షార్థమితియావత్ షష్ఠీహేతుప్రయోగ ఇతిషష్ఠీ-గాఢరజ్జ్వాగాఢ పాశేనబద్ధఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-మమణఖోప్యశిక్షితముఖోపినక్రం-హన్తు మపావ్యస్థూనాశకత్ నశక్తః - శకెలుజ్ పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః-శిక్షి తోహిశిక్షావశాత్బద్ధోపి బద్ధవదాస్తేఅశిక్షితస్తుబాణారాఘాతహతయాఘటి తిముఖనుపహరతీతిభావః-అపివిరోధేఅతపవవిరోధాభాసోలంకారః॥......

మూ, ౨౩ { కంఠేనోచ్చైస్సాదినాహన్తుమిష్టానాజానేయో
దంతినస్త్రస్యతిస్మ।క్రమోదాగంకీర్ణమేకస్త
కామాణకింవాజాత్యాస్స్వామినోహ్రేపయంతి }

౨౩॥ కంఠేనేతి॥ఆజానేయః-కులీనాశ్వః* ఆజానేయాఃకులీనాస్స్యురిత్య మరః॥శుభ్రాదిభ్యశ్చేతిఢక్ప్రత్యయః-సాదినాఅశ్వారోహేణకర్త్రా- ఉచ్చైరున్నతేనకంఠేనప్రాసేనకరణేనహంతుంప్రహర్తుమిష్టాదిభిప్రే తాత్-దంతినోవత్రస్యతిస్మనత్రస్తఃకివాభాశేత్యాదినాశ్యన్ ప్రత్యయః తథాహిజాత్యాః-కులీనాఃభవాభేదాయత్ప్రత్యయః - కీర్ణమెడుదారంక మాణమహోత్సాహవం-కర్తుంకామోయేషాంతాః కర్తుకామాఃతుంకా మమనసోరపీతిమకారలోపః-స్వామెషాంస్తీతిస్వామినోభర్తౄన్స్వామి న్నైశ్వర్యఇతినిపాతః-హ్రేపయంతిలజ్జయంతికిన్న హ్రేపయంతీత్యర్థః॥అర్తి హ్రీత్యాదినాపుగాగమః - సామాన్యేనవిశేష సమర్థనరూపోర్థాంతర

రన్యాసః॥

మూ, ౨౪ { జేతుం జైత్రాశ్చైకికేనారిసైన్యాన్యగ్రపశ్యంతోఽధో లోక
మస్తేషుజాలాః। నాగారూఢాగపార్వతాని త్ర
యంతో మార్గణీవ త్రాసహీనా త్రసాని...... }

౨౪॥ జేతుమితి॥ జేతార ఏవ జైత్రాః-జయశీలాః-జేతృశబ్దాంతాత్ ప్రజ్ఞాదిత్వాత్ స్వార్థేఽణ్ ప్రత్యయః-లోకం జనమధః పశ్యంతః స్వయముపర్యవస్థానాత్ లోకమధోదేశే పశ్యంతః- అథః కృతస్య సర్వమానశ్చ - అస్తేషుజాలాః-క్షిప్తశరనికరాః- త్రాసహీనాః మార్గణస్థత్వాన్నిర్భీకాః-నాగారూఢాః గజారోహాః-త్రస్యంతి గచ్ఛంతీతి త్రసాని జంగమాని *చరిష్ణుజంగమచరంత్రసమింగం చ రాచరమిత్యమరః - పార్వతాని పర్వతసంబంధీని మార్గణీ గిరిమృగాణీత్యర్థః-త్రయంతోఽధితిష్ఠంత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- తేష్వేవం భూతాప వేతి భావః-అరిసైన్యైః-శత్రుభిః జేతుం న శేకిరే అశక్తా బభూవురిత్యర్థః॥ శకేః కర్మణి లిట్ -అత్ర మనుః- ధన్విదుర్గం మహీదుర్గమబ్దుర్గం వార్క్షమేవ చ-నృదుర్గం గిరిదుర్గం వా సమాశ్రిత్య వసేత్పురమ్-సర్వేణైవ ప్రకారేణ గిరిదుర్గం సమాశ్రయేత్ - తేషాం హి బహుగుణ్యేన గిరిదుర్గం విశిష్యత ఇతి॥

మూ, ౨౫ { విష్వద్రీచీవిక్షిపన్ సైన్యవీచీరాజావంతర్గర్గకాన్
పి దూరం ప్రయాతమ్। బభ్రామైకోబంధుమిష్టం దిదృక్షుస్సింధౌ వాదో
వ్యమండలం గోవరాహః }

౨౫॥ విష్వగితి॥ ఏకః ఏకాకీ వీరః-విష్వగంచతీతి విష్వద్రీచీః సర్వవ్యాపినీః విష్వగ్దేవయోశ్చ టేరద్ర్యంచతావప్రత్యయ ఇతి టేరద్ర్యాదేశః - ధాతోరప్యంచ తెరుపసంఖ్యానాత్ ఉగిత శ్చేతి ఙీప్ అచ ఇత్యకారలోపే చావితి దీర్ఘః- సైన్యాన్యేవ వీచిరివ సైన్యవీచీః-తాః సమితా సహ-సింధౌ వేలింగాత్ విక్షిపన్ సోఢవ్యాన్ - అంతరాజి మధ్యే దూరం ప్రయాతం ప్రణష్టం ఇష్టం-బంధుం దిదృక్షుః ద్రష్టుమిచ్ఛన్ - దృశేః సన్నంతాదుప్రత్యయః-క్వాపి దూరం ప్రయాతం మగ్నం గోమండలం-భూగోళం దిదృక్షురాద్యో వరాహః-సింధౌ వా సముద్రే ఇవ* ఉపమాయాం విపి ద్విశ్యమరః- ఆజౌ బభ్రామ ఏకవీరస్య కుతో భయమితి భావః॥...

మూ, ౨౬ { భూవచక్రేనాంజన బోధనాయస్య స్థారజ్ఞోహ
స్తిచారీమదస్య। సేనాన్యానాస్త్రైః నామాహ్నైస్సై
వస్థూలాస్త్రావ సహ దానకుల్యాః॥ ..... }

౨౦॥ యావదితి॥ వ్యస్తారంగజోత్థాపనం జానాతీతి వ్యస్తారజ్ఞః- హస్తినిచర తీతి హస్తిచారీయన్తా- నుదస్స్వబోధనాయోత్థాపనాయాంజనముక్షిపనకర్ణ యావన్నచ క్షిప్తావత్ తతః ప్రాగేవ। యావత్తావచ్చ సాకల్యేవధావిత్యమ రః- సేనాస్వానాత్ సైన్యకలకలశ్రవణాదిత్యర్థః- కంచిన్నామాత్మనాస్వయమే వస్థూలానుహత్యోద్దానపల్యానుదసరితః ప్రావహన్ ఇతి వంతి నాము త్స్నహో తిరేకోక్తిః- అంజనాత్ ప్రాక్ దానాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥...

మూ, ౨౧ { ప్రత్యర్థ్యర్గంధాదన్యనాగాయకూరాదారోద్ధారం
ఘాతమూర్ధా వసత్య। ఘోరారావద్ధ్వానితాశే
షదిక్తై పికేర్నాగస్తపర్యాణంసీత్స్వఏవ॥ .... }

౨౧॥ ప్రత్యర్థీతి॥ దూరాత్ దూరత ఏవ గంధాత్- మదగంధాఘ్రాణాదే వేత్యర్థః అన్యనాగాయ ప్రతిగజాయ ప్రత్యర్థ్యర్- తంజిఘాంసురిత్యర్థః క్రుద్ధ (క్రుద్ధ) హేత్యాదినా సంప్రదానత్వం - నాగోవఘాతమూర్ధా- విఘాతమ స్తకస్సన్- ఆరోద్ధారం- యంతారం- అవధూత్య ఆవధూయ- ఘోరారావై దానరుంక్రందనైః- ధ్వానితాః అశేషదిశో యేనతస్మిన్ తథాభూతస్సన్ రాక్రో శనీత్యర్థః- శైక్షికః క ప్రత్యయః- స్వపక్షీయమేవస్వయాన్యపవేత్యర్థః క్ష ప్రాణ్యాదిభ్యోనవభ్యో వేతివికల్పాన్నస్మిన్నాదేశః- అతఏవ స్వేస్వపుత్రేవి క్తే- ఇతిస్త్ష్టగత్యా వ్యాఖ్యాయపుత్రస్యాపజ్ఞాతిత్వాన్నసర్వనామసంజ్ఞేతివల్లభోక్తిః ప్రామాదికీ- విక్తే వింశతివర్షేణ డింభే* విక్త్రోవింశతివార్షికః ఇతివైజ యంతీ - పర్యాణంసీత్ తిర్యక్ ప్రజహారేత్యర్థః* తిర్యగ్దంతప్రహారస్తుగజః పరిణతోమతఇతిహలాయుధః క్ష యమరమనమాతాంసక్సేతిగ మేలుక్- జీ నగి డాగమాం నేటీతివృద్ధిప్రతిషేధః॥ ....

మూ, ౨౨ { ప్రత్యాసన్నే దంతిని ప్రాతిపక్షే యంత్రా నాగస్త
ప్రాస్తవక్త్రచ్ఛదోపి। క్రోధాక్రాంతస్త్రూరనిర్దారి
తాక్షస్తప్రైచ్యాంచక్రేనైవకించిన్మదాంధః॥ .. ... }

౨౨॥ ప్రత్యాసన్న ఇతి॥ ప్రాతిపక్షే ప్రతిపక్షసంబంధిన్యత్ర తస్యేదమిత్యణ్- దంతినిగజే ప్రత్యాసన్నే సతి యంత్రాసాదినా ప్రాస్తవక్త్రచ్ఛదోపి - నిరస్త ముఖపటోపి క్రోధాక్రాంతః అతఏవ క్రూరం ఘోరం నిర్దారితాక్షః విదారిత నేత్రః తథాపిమదాంధో నాగోగజో నకించిత్ ప్రైక్ష్యాంచక్రే - కిమపిపురో గతం ప్రతిపక్షమన్యద్వానదదర్శేత్యర్థః- ఆవరణాంతరాభావేః ఏదా

వరణస్యానపాయాదితి భావః । ఇజాదేశ్చ గురుమతోऽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ ప్రత్యయః . అత్ర నావృతోऽస్మీతి తత్కస్యాప్యదర్శనవిరోధస్య ముద్రాబంధేన నిరాసాద్విరోధాభాసోऽలంకారః॥..........................

మూ, ౨౯ { తూర్ణం యావన్నాపనిన్యే నిషాదీ వాసశ్చక్షు / ర్వారణం వారణస్య । తావత్ప్రాగన్యనాగాధిరూ / ఢః కాండం బాణానామేకపాతైరసీవ్యత్ ॥.......... }

౨౯॥ తూర్ణమితి॥ నిషాదీ యన్తా వారణస్య గజస్య చక్షుర్వారణం నేత్రావరణం వాసో ముఖపటం యావత్తూర్ణం నాపనిన్యే నాపచకార. తావదన్యనాగాధిరూఢః ప్రతిగజాధిరోహః - ఏకః ఏకకాలీనః పాతో యేషాం తైరేకపాతైర్యుగపత్పాతిభిరితి శీఘ్రోక్తిః. కాండం బాణానాం శరాణాం *కాండం బహుర్గణశరాన్ ఇత్యమరః - పుంఖైః వ్రాతైరసీవ్యత్ - చక్షుషా సహ తద్వాససః స్యూతవానిత్యర్థః - సివ్యతేర్లఙ్ అత్ర చక్షుషః సేవనాసంబంధేऽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥..........................

మూ, ౩౦ { ఆస్థత్స్పష్టే గాఢ్ఛదం చాప్రమత్తో యన్తా గూఢాత్క / ప్రత్యరిభం గజస్య । మగ్నస్యోచ్చైర్బృహద్భారే / ణ శంకోరావవ్రాతేऽపీక్షణే చక్షుషేవ ॥.......... }

౩౦॥ ఆస్థదితి॥ యన్తా అప్రమత్తః అనవహితస్సన్ ప్రత్యరిభమరిగజం ప్రతి-అభిముఖ్యే వ్యయీభావః- యాతుర్గన్తుః- యాతేస్తృచ్ - ద్విపస్య దృష్టేరాచ్ఛాదమావరణం క్లీబే పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః- ఆస్థత్ నిరస్తవాన్ । అస్యతేర్వక్తిఖ్యాతిభ్యోऽజితి చ్లేరఙాదేశః । అస్యతేస్థుగిత్యుగాగమః- మగ్నస్య ముఖనిమగ్నస్య శంకోః- శల్యాయుధస్య *వా పుంసి శల్యం శంకుర్నిత్యమమరః- ఉచ్చైర్బృహద్భారేణ సించ్ఛపటలేన వీక్షణే చక్షుషీక్షణేనావవ్రాతే ఆవృతే చ- వృణోతేః కర్మణి లిట్ - అన్యోన్యసముచ్చాయకాభ్యాం చకారాభ్యామావరణనిరాసపునరావరణయోరేకకాలసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥..............

మూ, ౩౧ { యత్నాద్రక్షన్ సుస్థితత్వాదనాశం నిశ్చిత్యాన్య / శ్చేతసా భావితేన । అంత్యావస్థా కాలయోగ్యో / పయోగం దధ్రేభీష్టన్నాగమాపద్ధనం వా॥...... }

౩౧ యత్నాదితి॥ అన్యః గజారోహః భావితేనాలోచితేన చేతసా సుస్థితత్వాదనపాయదేశస్థత్వాద్గనాశమనపాయం- నిశ్చిత్య యత్నాద్రక్షన్- పంచకేభ్యస్త్రాయమాణస్సన్ - అంత్యావస్థా కాలే సాధనాంతరనాశకాలే

రోగో గోప్యోపయోగం యుక్తవినియోగం అతఏవాభీష్టం - నాసికగజవాజి [illegible] నంవా ఆపద్ధనమివ ద్రైఆన్యతో పసార్య ధారయామాస - ధరతేః [illegible] త్వాత్కర్తరిలిట్ తఙ్॥ ....

మూ, ౩౨ { అన్యోన్యేషాం పుష్కరైరామృశంతో దానోద్భేదా
నుచ్చకైర్భుగ్నవాలాః। ఉన్మూర్ధానస్సన్నిపత్యా
పరాంతైః ప్రాయుధ్యంత స్పష్టదంతధ్వనీభాః॥ ... }

౩౨॥ అన్యోన్యేషామితి॥ ఇభాగజాః అన్యోన్యేషాం పరస్పరేషాం కర్మణ్యష్టీ హోరేసర్వనామ్నో ద్వేభవతఇతి వక్తవ్యాత్ ద్విత్వం, సమాసవచ్చ బహులమితి వికల్పాగ్ సమాసపక్షే పూర్వపదస్య ప్రథమైకవచనం వక్తవ్యం - ఉద్భిద్యంతే యస్మిన్నితి ఉద్భేదాః అకర్తరిచ కారకేసంజ్ఞాయామిత్యధికరణార్థేఘఞ్ ప్రత్యయః- దానోద్భేదాన్ కరాదిమదస్థానాని పుష్కరైః హస్తాగ్రైః పుష్కరం కరిహస్తాగ్ర ఇత్యమరః ఆమృశంతః ఉచ్చకైరున్నతాః భుగ్నవాలాః ప్రహృష్టాః కృశపుచ్ఛాః ఉన్మూర్ధానః - ఉన్నమితమస్తకాస్సంతః అతఏవ అపరాంతైః పశ్చాద్భాగైః అపరాంతస్తు పశ్చాద్భాగే [illegible] సన్నిపత్య ఉపవిశ్య సడైః స్పష్టాః సువ్యక్తాః దంతధ్వనిః యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా ప్రాయుధ్యంత యుద్ధం చక్రురిత్యర్థః- యుధేస్సైన్యావాదికాత్కర్తరిలఙ్ స్వభావోక్తిః ......

మూ, ౩౩ { ద్రాఘీయాంసస్సంహతాస్స్థైర్యభాజశ్చారూన్
గ్రాస్తీక్ష్ణతామత్యజంతః। దంతాదంతైరాహతా
స్సామజానాం భంగం జగ్ముర్నస్వయం సామజాతాః॥ }

౩౩॥ ద్రాఘీయాంస ఇతి॥ ద్రాఘీయాంసోదీర్ఘతరాః ప్రియస్థిరేత్యాదినా దీర్ఘస్య ఈయసుని ద్రాఘాదేశః సంహతాః సుఘట్టితాః - అతఏవ స్థైర్యభాజః స్థైర్యభాజః ప్రియస్థిరేత్యాదినా స్థిరశబ్దస్యేష్ఠని స్థాదేశః - చారవ ఉదగ్రాః ఉన్నతాః తే చారూన్ గ్రాః విశేషణ సమాసః - తీక్ష్ణతాం నైశిత్యం అత్యజంతః- సామజానాం గజానాం దంతాః దంతైః ప్రతిగజవిషాణైరాహతాస్సంతః భంగం భేదం జగ్ముః- సామజాతాః దంతైర్న స్వయం భంగం పరాజయం న జగ్ముః- దంతభంగేపి స్వయం న పరావర్తంతేత్యర్థః - అత్ర పరావర్తిత్వేన వర్ణ్యతయా ప్రకృతత్వాదుపమేయానాం దంతినాముపమానదంతాపేక్షయా అభగ్నత్వేనాధిక్యోక్తేర్వ్యతిరేకా

కస్తుల్యయోగితాయా బాధక ఇతి గమయితవ్యమ్॥ ....

మూ, ౩౪ { మాతంగానాం దంతసంఘట్టజన్మా హేమచ్ఛేదచ్ఛా
యచంచచ్ఛిఖాగ్రః। లగ్నో ప్యగ్ని శ్చామరేషు ప్ర
కామమ్మాంజిష్ఠేషు వ్యజ్యతే న స్మ సైన్యైః॥ .... }

౩౪॥ మాతంగానామితి॥ మాతంగానాం దంతినాం దంత సంఘట్టజన్మా దంతసంఘర్షోత్థః- హేమచ్ఛేదచ్ఛాయాని కనకభంగసవర్ణాని చంచంతి చలంతి శిఖాగ్రాణి జ్వాలాగ్రాణి యస్య సో ఽగ్నిః- మంజిష్ఠయా ఓషధీవిశేషేణ రక్తేషు మాంజిష్ఠేషు తేన రక్తం రాగాదిత్యణ్ ప్రత్యయః* మంజిష్ఠా వికసా జింగీత్యమరః- చామరేషు లగ్నో ఽపి సైన్యైః- ప్రకామం న వ్యజ్యతే స్మ న వివిచ్యతే స్మ సావర్ణ్యాదితి భావః- అత ఏవ సామాన్యాలంకారః * సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్- స చ మాంజిష్ఠవిశేషణేన కావ్యలింగోత్థ ఇతి సంకరః॥ ....

మూ, ౩౫ { ఓషామాసే మత్సరోత్పాతవాతాశ్లిష్యద్దంతక్ష్మారు
హాం ఘర్షణోత్థైః। యుగాంతైర్వా వహ్నిభిర్వా
రణానాముచ్చైర్మూర్ధవ్యోమ్ని నక్షత్రమాలా॥ }

౩౫॥ ఓషామాసేతి॥ మత్సరో వైరమేవోత్పాతవాత ఆకస్మికవాయుస్తేనాశ్లిష్యతాం సంయుజ్యమానానాం దంతానామేవ క్ష్మారుహాం వృక్షాణాం ఘర్షణోత్థా జన్మ యేషాం తైర్వహ్నిభిః యుగాంతైర్వా యుగాంతభవైర్వహ్నిభిరివ వారణానాముచ్చైరున్నతః- మూర్ధా వ్యోమేవ తస్మిన్మూర్ధవ్యోమ్ని నక్షత్రమాలా హారవిశేషః* సైవ నక్షత్రమాలా స్యాత్ సప్తవింశతిమౌక్తికైరిత్యమరః - జ్యోతిర్మండలం చ ఓషామాసే ఉపదగ్ధేత్యర్థః- ఉష దాహే ఇతి ధాతోః కర్మణి లిఙ్- ఉషవిదజాగృభ్యో ఽన్యతరస్యామిత్యామ్ప్రత్యయః లఘూపధగుణః కృఞ్ చానుప్రయుజ్యతే లిటీత్యస్తేశ్చానుప్రయోగః- అత్ర నక్షత్రమాలయోరభేదాధ్యవసాయేన నిర్దేశాత్ రూపకశ్లేషసంకీర్ణేయముపమా ॥

మూ, ౩౬ { సాంద్రాంభోదశ్యామలే సామజానాం బృందే నీతా
శ్శోణితైశ్శోణిమానమ్। దంతాశ్శోభామాపురం
భోనిధీనాం కందోద్భేదా వైద్రుమా వారిణీవ॥ .. }

౩౬॥ సాంద్రాంభోదేతి॥ సాంద్రం చ తదంభోదశ్యామలం చ తస్మిన్- సా

మజానాం గజానాం బృందేశోణితైః శోణిమానమారుణ్యం నీతాః దంతాః - అంభోనిధీనాం వారిధీనాం వారిణీవ విద్రుమాణాం ప్రవాళానాం ఇవ ద్రుమాః * పుక్తార్థవిద్రుమః పుంసి ప్రవాళం పుంనపుంసకమిత్యమరః - కందో మూలపిండః తస్యోద్భేదాః ప్రరోహాః ఇవ శోభామాపురిత్యుపమా॥

మూ, ౩౭ { ఆకంఠమగ్నైః కరేణుభిన్నస్య పాతం తారోదీర్ణ
గ్రైవేయకం వ్రజతః । మగ్నాసమంగే గాఢమన్య
ద్విపానాం దంతార్ణ దుర్గ్రఖామఖనంతిస్మ నాగాః। }

౩౭॥ ఆకంఠేతి॥ ఆకంఠం ప్రాణి సంతోతే ఖననస్య ఉత్ఖాయ శోంకం పిశాన్య గ్రాణిమేషాం తైః కేతుభిర్వర్ణజైః సన్ని పాతం సలమోగం ప్రజంత ఇతిమేకః ఖహేతూక్తిః- నాగాః గజాః స్తారముచ్చైః గుదీర్ణాః- ఉత్పన్నాః గ్రైవాణాం గ్రీవాసూత్పన్నానాం శృంఖలభూషణాదీనాం నాదో యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా అన్య ద్విపానాం ప్రతిగజానాం అంగే గాఢం మగ్నాన్ అంతః ప్రవిష్టాన్ దంతాన్ దుఃఖాదుత్ఖనంతిస్మ తేషాం గాఢమగ్నత్వాత్స్వయం కేతుభారాక్రాంతత్వాచ్చ కృచ్ఛ్రాదుజ్జహ్రురిత్యర్థః- అత్రోక్తభారసజ్జన యోర్విశేషణగత్యా దుఃఖోత్ఖననహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్॥

మూ, ౩౮ { ఉత్క్షిప్యోచ్చైః ప్రస్ఫురంతం రదాభ్యామీషాదంతం
సంగకుంజరం శాత్రవీయమ్। శృంగప్రోతప్రావృషే
ణ్యాంబుదస్య స్పష్టం ప్రాపత్సామ్యమూర్వీధరస్య॥ }

౩౮॥ ఉత్క్షిప్యేతి॥ ఈషే లాంగలదండావివ దంతౌ యస్య స ఈషాదంతో మహాదంతో దంతీ * ఈషా లాంగల దండస్స్యాదిత్యమరః- ప్రస్ఫురంతం ప్రాణోత్క్రమణదుఃఖాదుల్లలంతం - శాత్రవస్యేమం శాత్రవీయం కుంజరం - రదాభ్యాం దంతాభ్యాం ఉచ్చైరుత్క్షిప్యోర్ధ్వముద్యమ్య శృంగశిఖరప్రోతః స్యాత్ తః ప్రావృషేణ్యః ప్రావృషిభవోంబుదో యస్య తస్య ప్రావృష ఎణ్య ఇత్యేణ్యప్రత్యయః - ఉర్వీధరస్య గిరేః సామ్యం సాదృశ్యం స్పష్టం ప్రాపత్ ఆప్నోతేర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙా దేశః ఉపమా॥ ....

మూ, ౩౯ { భగ్నే పీఠే స్వే పరావర్త్య దేహం యోద్ధా సా
ర్ధం క్రీడయామాముంచ తేషూన్। సాకం యాంతస్స
ద్యోదేనానుబంధీకూహో వీక్ష్య గంవాగణ్యగజస్యారోధి॥ }

౩౯॥ భగ్నేపీతి॥ స్వే స్వకీయే పీఠే గజే భగ్నేపి - దేహం స్వాంగం పరాజి

త్యర్థః ప్రతిపక్షాభిముఖమావర్త్య-వృతేర్ణ్యన్తాల్ల్యప్-అణ్యన్తత్వపక్షే తు అకర్మకస్య కర్మాననుయాత్ - వ్రీడయా సాధ్వ మిషూన్ ముంచతా-ఇషుమోక్షణేన స్వగజభంగవ్రీడాన్నిరస్యతేత్యర్థః- ద్రోణ ద్రోణా(?) భగ్నే భర్తైనభరే-క త్రాణాభిక్షుంధానః ఇషుభిస్తర్పితః కల్యాణిభ్య ఇతినిష్ఠానత్వం అనుబధ్నాతీత్యనుబంధీ-అనుధావీ వారణో యంతుః ప్రతిగజారోహస్య సత్త్వేన సాకం స్వేభజయజన్యేన హర్షేణ సహ క్షిప్రమదసక్తోదౌ హర్షణ ఇతి నిపాతః - ప్రత్యరోధ ప్రతిరుద్ధః తత్ప్రతిరోధేన తత్సత్త్వదస్యాపి ప్రతిరోధ వ్యాప్తేరితి భావః*సాకం సత్రా సమం సహేత్యమరః-అత్ర వ్రీడేషు మోక్షయోః తత్సత్త్వదయంత్రు ప్రతిరోధయోశ్చ కార్యకారణయోస్తుల్యాపవర్గ్యత్వాద్యోతిశయోక్త్యా సహభావోక్తేః సహోక్తిః సంకీర్యతే॥ ....

మూ, ౮౦ { వ్యాప్తం లోకైర్దుఃఖలభ్యాపసారం సంరంభిత్వా
దేత్య ధీరో మహీయాన్। సేనామధ్యం గాహతే వార
ణస్స్మ బ్రహ్మేవ ప్రాగాదిదేవోదరాంతః॥ .... }

౮౦॥ వ్యాప్తమితి॥ వారణః కశ్చిద్దంతీ సంరంభిత్వాత్ - క్రోధిత్వాత్ *సంరంభస్సంభ్రమే కోపే ఇతి విశ్వః - ధీరో నిర్భీకస్సన్ పత్యాగత్య విపులంతథాపి యతో లోకైః జనైః అన్యత్ర భువనైశ్చ వ్యాప్తం*లోకస్తు భువనే జనే ఇత్యమరః-అతో దుఃఖలభ్యోపసారోపసరణం యత్ర-తత్సేనామధ్యం ప్రాక్ పురా ఆదిదేవస్యోదరాంతః ఉదరాభ్యంతరం బ్రహ్మా స్రష్టేవ గాహతే స్మ ప్రవివేశ - పురా కిల యథా ప్రావణం బాహ్యం సిసృక్షుః బ్రహ్మా పూర్వసృష్టిదిదృక్షయా తద్గర్భం విష్ణోః కుక్షిం ప్రావిశదితి పౌరాణికీ కథా - కేచిత్-బ్రహ్మా బ్రాహ్మణో మార్కండేయ ఇతి వ్యాచక్షతే సోపి భగవన్మహిమావలోకనకౌతుకీత దనుజ్ఞయా మహాప్రలయే తముదరం ప్రవిశ్య బభ్రామేత్యాగమః *బ్రహ్మా విప్రః ప్రజాపతిరిత్యమరః-ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౮౧ { భృంగశ్రేణీశ్యామభాసాం సమూహైర్నారాచా
నాం విద్ధనీరంధ్రదేహః। నిర్భీకత్వాదాహవే నా
హతేచ్ఛః హృష్యన్ హస్తీ హృష్టరోమేవ రేజే॥ ... }

౮౧॥ భృంగేతి॥ భృంగశ్రేణీవ శ్యామభాసాం కృష్ణవర్ణానాం నారాచానాం శరవిశేషాణాం సమూహైః విద్ధః అత ఏవ నీరంధ్రో నిర్వివరో దేహో యస్య సః- తథాపి నిర్భీకత్వాదాహవే యుద్ధే అనాహతేచ్ఛః

వ్యాహతోత్సాహః-అతఏవహ్యాస్యః - మోదమానో హస్తిహస్తరోమైవ
హర్షాత్పులకితఇవేత్యు త్ప్రేక్షా, హ్యాషేలోనుసూత్రితః కల్పావిడభావః
రజేసుసుభేక్షణా-చసస్తానామితివికల్పాదిత్యాఖ్యాసలోపః॥ ....

మూ, ౪౨ { ఆతామ్రాభారోషభాజర్క కటాంతాదాశూగ్నాతే
నూర్ణశోణాగ్రతేన। నిశ్చ్యోతంతీనాగరాజస్య
జ్ఞైదానస్యాహోలోహితస్యైవధారా॥ .... }

౪౨॥ ఆతామ్రేతి॥ రోషభాజః - క్రోధనస్య నాగరాజస్య మహేభస్య
కటాంతాత్-గండస్థలాన్నిశ్చ్యోతంతీ ప్రాగేవ స్రవంతీ - దానస్యమదస్య
ధారాఆతామ్రాభా క్రోధాదరుణవర్ణాజజ్ఞేజాతాఆహోఉతద్నూర్ణ
తేనప్రోగతేనయుగ త్రామార్గశరరేఖాశూన్యాతేలోహితస్యఋతజస్యైవ
ధారాజజ్ఞే జనైఃకర్తరిలిట్-కినియంక్రోధారుణామదధారా శరోద్ధరణజ
న్మారక్తధారావేత్యుభయకారణసంభవాత్ - సాదృశ్యాచ్చసంశయఃసచవి
కల్పితసాదృశ్యమూలఇత్యలంకారః॥

మూ, ౪౩ { క్రామన్దంతౌదంతినస్సాహసిక్యాదీషాదండావ్య
త్యుశయ్యాతలస్య। సైన్యైరన్యస్తత్క్షణాదాశ
శంకేస్వర్గస్యేచ్ఛైరర్ధమార్గాధిరూఢః॥ .... }

౪౩॥ క్రామన్నితి॥మృత్యుశయ్యాతలస్యాంతకపర్యంకరూపస్య * అతస్స
రూపయోరస్త్రీతలమిత్యమరః - ఈషాదండావాయతావయవదారువిశే
షౌతత్సదృశావిత్యర్థః-దంతినోదంతౌ - సహసావర్తతఇతిసాహసికః, ఓ
జస్సహోంభసావర్తతఇతిఠక్ప్రత్యయః - . తస్యభావాత్సాహసిక్యా
త్ - క్రామన్సహసాఆరోహన్నిత్యర్థః- అన్యస్తత్క్షణాదుచ్చైరూర్ధ్వస్యస్వ
ర్గస్యఅర్ధశ్చాసౌమార్గశ్చేతితమర్ధమార్గమధిరూఢ ఇతిసైన్యైరా
శశంకేఉత్ప్రేక్షితం డోత్ప్రేక్షాలంకారః॥ ....

మూ, ౪౪ { కుర్వన్జ్యోత్స్నావిప్రుషాంతుల్యరూపస్తారస్తా
రాజాలశారామివద్యామ్। ఖడ్గాఘాతైర్దారితా
ద్దంతికుంభాదాభాతిస్మప్రోచ్ఛలన్ముక్తికౌఘః॥ }

౪౪॥ కుర్వన్నితి॥ జ్యోత్స్నావిప్రుషాంతుల్యరూపఃచంద్రికాబిందుసరూ
పఃతారఃశుద్ధః*తారోముక్తాదిసంశుద్ధావితివిశ్వః-ఖడ్గాఘాతైర్దారితాద్దం
తికుంభాత్ప్రోచ్ఛలన్నుత్పతన్ముక్తికౌఘోముక్తాపుంజఃద్యామాకాశం

తారాజాలశారాం - నక్షత్రనికరశబలాం తారకితాం కుర్వన్నిత్యుత్ప్రే
క్షా॥ శారశ్శబలవాతయోరితివిశ్వః - ఆభాతిస్మ ఆబభౌ ॥

మూ, ౪౫ { దూరోత్క్షిప్తక్షిప్రచక్రావకృత్తస్మాత్తోహస్తంహ
స్తిరాజస్స్వమేవ। క్షీణంభూమౌ లోలమానంసరో
షః పాదేనాసృక్పంకపేషం పిపేష॥ .... }

౪౫॥ దూరోత్క్షిప్తేతి॥ ముతో హస్తిరాజః - కరీంద్రః దూరముత్క్షిప్తేన ప్రా
స్తేన అత ఏవ క్షిప్రేణ సత్వరేణ చక్రేణ కృత్తం - అత ఏవ భూమౌ లోలమానం
లుఠమానం - లోల తేరనాత్మనేపదిత్వాత్ * తాచ్ఛీల్యవయోవచనశక్తిషు
చానశితి తాచ్ఛీల్యే చానశ్ ప్రత్యయః - అత ఏవ లోలమానాదయశ్చానశీతి
వామనః క్షీణం భయంకరం - స్వం స్వకీయమేవ హస్తం - సరోషస్సన్ పాదే
నాంఘ్రిణా అసృక్పంకేన పంకీభూతేనాసృజా పిష్ట్వా అసృక్పంకపేషంక్షి
స్నేహానేపిష ఇతి ణముల్ - పిషేరుకమాదిత్వాదనుప్రయోగః - రక్తపంకేన
స్నేహద్రవ్యేణమమర్దేత్యర్థః - క్రుద్ధమత్తయోః కుతో వివేక ఇతి భావః -
అత్ర విశిష్టపేషణాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౪౬ { ఆవస్త్రారాల్లూనగాత్రస్య భూమిన్నిస్సాధారం గ
చ్ఛతోవాఙ్ముఖస్య। లబ్ధాయామందంతయోర్యుగ్మ
మేవస్వం నాగస్య ప్రాపముత్తంభనత్వమ్॥ .... }

౪౬॥ ఆవస్త్రారాదితి॥ గాత్రమూలమావస్త్రారః - ఆవస్త్రారాదామూలాత్ - ఆ
ఙో వికల్పాదసమాసః - లూనగాత్రస్య ఛిన్నజంఘస్య * ద్వాపఘార్వపశ్చాజ్జం
ఘావిదేశౌ గాత్రాపరే క్రమాదిత్యమరః - అత ఏవ అవాఙ్ముఖస్య అధోము
ఖస్య సతః - సాధారం సావలంబనం న భవతీతి నిస్సాధారం యథా తథా భూమిం
గచ్ఛతః పతత ఇత్యర్థః - నాగస్య లబ్ధాయామం ప్రాప్తదైర్ఘ్యం ఆయతమి
త్యర్థః స్వం స్వకీయం దంతయోర్యుగ్మం దంతద్వయమేవోత్తంభనత్వమా
ధారత్వం ప్రాపత్ దంతద్వయమేవ అగ్రజంఘావత్ స్థితమిత్యర్థః - అత్ర
స్వభావాతిశయోక్త్యోః సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౪౭ { లబ్ధస్పర్శంభూమ్యధావవ్యథేనస్థిత్వాకించిద్దంతయో
రంతరాలే। ఊర్ధ్వార్ధాసిచ్ఛిన్నదంతప్రవేష్టం జి
తోత్తస్థే నాగమన్యేన సద్యః॥ .... }

౪౭॥ లబ్ధస్పర్శమితి॥ భూమ్యర్ధాద్దంతాభ్యాం భువమపవిద్ధత్వాదిత్యర్థః

వృథక్ జపోరసుపసర్గ ఇత్యప్రత్యయః-అవ్యథైవసవ్యయసువిక్షత్వాస్సస్య నై
నసతా అన్యేనకేనచిత్ఖడ్గేన దంతయో రంతరాలె కించిత్ లబ్ధః స్పర్శోయయ
స్మింకర్మణిశల్ దంతాభ్యాం ఈషత్ స్పృష్టం యథాతథాస్థిత్వా ఊర్ధ్వ
స్సోర్ధ్వ ప్రసారితేనార్ధాసినా ఖడ్గైకదేశేన ఛిన్నః మూణాలాతోదం
త ప్రవేష్టః ద-త వేష్టనంయస్యతంనాగం జిత్వా సద్య ఏవ ఉత్తస్థౌ ఉత్థితం-భా
వేలిట్-అత్రాపి జయోత్థానాద్యసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ .....

మూ, ౪౮ { హస్తేనాగ్రే వీతభీః ంగృహీత్వా కంచిద్వ్యాలః స్థి
తవానూర్ధ్వముచ్చైః। అసీనానాంవ్యోమ్ని త
స్యైవహేతోస్స్వర్గస్త్రీణామర్పయామాసనూనమ్ }

౪౮ హస్తేనేతి॥ వ్యాళోదుష్టదంతీ క్వ వ్యాలో దుష్ట గజేసర్ప ఇతివిశ్వః-
ఆగ్రే వీతభీతిం-నిర్భీకం భీరోః స్వర్గాభావాదితిభావః కంచిద్వీరంహస్తే
నగృహీత్వా-ఊర్ధ్వముపర్యుచ్చైః క్షిప్తవాన్-అత్రోత్ప్రేక్ష్యతే తస్యైవ
హేతో స్తేనైవ హేతు నాతద్వర గార్థమేవేత్యర్థః॥ సర్వనామ్నస్తృతీ
యా చేతి చకారాత్ షష్ఠీ-వ్యోమ్ని ఆసీనానామవస్థితానాం ఈ దాసఇతి
శానచ ఈకారః-స్వర్గస్త్రీణా మప్సరసామర్పయామాసనూనమ్॥

మూ. ౪౯ { కంచిద్దూరాదాయ తేన ప్రడీయగ్ర స్తాప స్రోత
స్రోత సాంతః క్షతేన। హస్తాగ్రేణ ప్రాప్తమేవా
గ్రతోభూదానైశ్వర్యంవారణస్యగ్రహీతుమ్॥ }

౪౯॥ కంచిదితి॥ దూరాదాదాయ తేన ప్రసారితేనాంతః క్షతేన ప్రహతేనఅ
తఏవ ద్రఢీయసా ప్రాసేన ప్రోతం స్రోతోనాలంయస్య తేన-హస్తాగ్రేణక
రణేన అగ్రతః ప్రాప్తమపి కంచిద్భటం గ్రహీతుంఆదాతుంవారణస్య-అనీ
శ్వరస్య భావః ఆనైశ్వర్యంఅసామర్థ్యమభూత్ క్వ నఞశ్శుచీశ్వరేత్యాదినా
నఞ్ పూర్వపదోభయపదవృద్ధిః-అత్రాపిఅనైశ్వర్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥

మూ, ౫౦ { తన్వాత్రగ్గపుంసోనందగోపాత్మజాయాః కంసేనే
వస్ఫోటితాయాగజేన। దివ్యామూర్తిర్వ్యోమ్ని
రుత్పతంతీ దూమానా సేవిస్మితైశ్చండికేవ॥ .... }

౫౦॥ తన్వాత్రఇతి॥ గజేనస్ఫోటితాయాః విదారితాయాః పుంసః కస్యచిద్వీర
స్యతన్వాత్రః శరీరాత్ - కంసేనస్ఫోటితాయాః - నందాఖ్యస్య గోపస్యక
న్యాయాఇవోత్పతంతీ దివ్యామూర్తిః - చండికేవనందకన్యాశరీరాదావి

ర్ణవంతీ కాళికేవ పిస్మితైర్భోష్ఠ్యైస్సుగైః ఖచగైః పీయూషామాసే వీక్షితా - ఈక్షతేః కర్మణి క్తః - * ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ ప్రత్యయః - మనుష్యభావముత్సృజ్య దేవభూయం గత ఇత్యర్థః - ఉపమా వ్యక్తా పురా కిల దురాత్మనః కంసస్య ప్రతారణాయ భగవదాజ్ఞయా తన్మాయాశక్తిర్నందగోపాత్మజా జాతా కంసేన హింసితేతి పౌరాణికీ కథా॥ ....

మూ, ౫౧ { ఆక్రమ్యైకామగ్రపాదేన జంఘామన్యాముచ్చై
రాదదానః కరేణ । సాస్థిస్వానం దారువద్దారుణాత్మా
కంచిన్మధ్యాత్పాటయామాస దంతీ॥ .... }

౫౧॥ ఆక్రమ్యేతి॥ దారుణాత్మా క్రూరచిత్తో దంతీ ఏకాం జంఘామగ్రపాదేనాక్రమ్యాన్యాం జంఘాముచ్చైరున్నతేన కరేణాదదానః ఆకర్షన్ - సాస్థిస్వానం భజ్యమానకీకసచటాత్కారయుక్తం యథా తథా - కంచిద్వీరం దారువత్కాష్ఠవత్ - మధ్యాత్పాటయామాస మధ్యం భజ్య పాటయామాసేత్యర్థః - ల్యప్లోపే పంచమీ - ఉపమా॥ ....

మూ, ౫౨ { శోచిత్వాగ్రే భృత్యయోర్మృత్యుభాజో రర్యోగ్ర
ప్రేమ్ణా నోతనావల్లభస్య । పూర్వం కృత్వా నేతర
స్య ప్రసాదం పశ్చాత్తాపాదాపదాహం యథాంతః॥ }

౫౨॥ శోచిత్వేతి॥ ఋచ్ఛతీత్యర్యః స్వామీ - అర్యస్స్వామివైశ్యయోరితి యత్ప్రత్యయాంతో నిపాతః అగ్రే అగ్రతః సహసైవ మృత్యుభాజో మరణంగతయోర్భృత్యయోః - శోచిత్వా రుదిత్వా వల్లభస్య తయోః ప్రియభృత్యస్య సంబంధినా ప్రేమ్ణా తద్గత ప్రేమ్ణేత్యర్థః - తథా తేన ప్రకారేణాంతర్దాహం సంతాపమన్వాప - యథా యేన ప్రకారేణ ఇతరస్య వల్లభస్య పూర్వం జీవనకాలే ప్రసాదం ప్రీతిదానాద్యనుగ్రహం న కృత్వా పశ్చాత్తాపాద్ధతో యమస్మాభిరప్రీణిత ఏవ ప్రాణాన్ ప్రాదాదిత్యనుశయాత్ దాహమాప - ప్రియభృత్యమరణాదప్యసమ్మానితమరణమేవ స్వామినో దుస్సహదుఃఖహేతురాసీదిత్యర్థః - స్వభావోక్తిరలంకారః॥

మూ, ౫౩ { ఉత్ప్లుత్యారాదర్ధచంద్రేణ లూనే వక్త్రేఽన్యస్య
క్రోధదష్టోష్ఠదంతే। సైనైర్యగ్రకంఠచ్ఛేదలీనే కబం
ధాత్ భూయో బిభ్యే వల్గతస్సాసిపాణేః॥ .... }

౫౩॥ ఉత్ప్లుత్యేతి॥ అర్ధచంద్రేణ బాణవిశేషేణ లూనే ఛిన్నే తథాపి క్రో

ధైరగ్రపటోష్ఠేమైస్త్రైకంఠాయుస్యత్రస్మాత్ అన్యస్యయోధస్యైవ ప్రైఆరాదపినా
రముత్సృత్య*ఆరాత్కారససాపయోరిత్యమరః- భ్రాయుకః ప్రచరిపకంఠస్యచ్ఛే
దః ఛిన్నదేశః తత్రలీనేంతేసతిపరితోప్యన్యాసః - సాసిః పాణిర్యస్య తస్మా
త్- బంధాసపమూర్ధకలెబరాత్ కిభీ ప్రాదాజ్నాంభయహేతురితిపంచ
మీస్సైన్యైర్బిభ్యభీతం- భాపెరిచ్ - లూనస్యాపిఆసనస్యఘూర్ణః స్థానసాతి
త్వాత్ వల్లరసిధారణాచ్చ కబంధాదప్యకబంధ భ్రాంత్యానిర్వ్యపేస్యరిత్య
ర్థః-అతఏవ భ్రాంతిమదలంకారః॥

మూ, ౫౪ { తూర్యారావైరాహితోత్తాలతాలైర్గాయంతీభిః
కాహలం కాహలాభిః । నృత్తేచక్షుశ్శూన్యహస్త
ప్రయోగం కాయే కూజత్కంబురుచ్చైర్జహాస॥ }

౫౪॥ తూర్యారావైరితి॥ఆహితాః సంపాదితాః-ఉత్తాలాః- ప్రస్ఫుటాః తా
లాః కరపుటాదికాలక్రియామానానియేషు తైః తాలః కాలక్రియామానమి
త్యమరః- తూర్యారావైర్మృదంగాదివాద్యఘోషైస్తథా కాహలంభృశం
గాయంతీభిః గానపరాభిరంగీభిః కాహలాభిః -సుషిరవాద్యవిశేషైరుపలక్షితః
*కాహలం భృశశుష్కయోః- వాద్యభాండవిశేషేషుకాహలీకాహలాకులే ఇతి
తివిశ్వః-కాయే-అపమూర్ధకలెబరేఇత్యర్థః -అతఏవచక్షుశ్శూన్యోదృష్టి
రహితః హస్తప్రయోగోయస్మిన్ కర్మణితత్తథానృత్తేనృత్యతిసతి-కర్త
రిక్తః-కూజన్-ధ్వనన్ కంబుః శంఖస్తటస్థఇత్యర్థః- ఉచ్చైస్తారం జహాస-దృ
ష్టిశూన్యాభినయస్యనాట్యశాస్త్రనిరోధాత్ అట్టహాసమకరోదివేత్యర్థః-
వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా - అంగైరాలంబయేద్గీతం హస్తే
నార్థం ప్రదర్శయేత్-దృష్టిభ్యాం భావయేద్భావం పాదాభ్యాం తాలనిర్ణ
యమితి నాట్యవిధిః ॥

మూ, ౫౫ { ప్రత్యావృత్తం భంగభాజిస్వసైన్యే తుల్యం ముక్తై
రాకిరంస్తత్ర కంచిత్ । ఏకో ఘోరస్స్వర్గపుంశ్చలీభిర్
పంతస్సిద్ధానామైత్రస్సాధునాదైర్వ్యనాయి॥...... }

౫౫ ప్రత్యావృత్తమితి॥ స్వసైన్యే భంగభాజిసతి - ప్రత్యావృత్తమభ్యాగమి
ష్ణుంకంచిద్వీరం తుల్యమేకకాలం ముక్తైః-స్వర్ణపుంఖైః-శరైః ఏకో
ఘోరఏకప్రహారః ద్విషంతః ఆకిరంతిస్మ ఆకిరం తత్ర-సిద్ధాః ఖేచరాః- నా
నైర్వ్యసవ్యాభిః-చారువర్ణ్యాదిత్వాత్ వ్యక్షప్రత్యయః-ఆకిరంతిస్మ

ర్ద్వయోపిద్విషంతః సిద్ధాశ్చ సాధువాదైః సాధుసాధ్వితివాక్యైరాకిరంతిస్మ-ఏతత్ త్రితయమపియుగపత్ ప్రవృత్తమిత్యర్థః - అత్ర స్వర్ణపుంఖసుర మాల్యసాధువాదానాం ప్రకృతానామేవతుల్యకాలైకవృత్తిసామ్యాదౌప మ్యావగమాత్కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా॥ ....

మూ, ౫౬ { బాణాక్షిప్తారోహశూన్యాసనానాం ప్రక్రాంతానా
మన్యసైన్యైర్గ్రహీతుమ్। సంరబ్ధానాం భ్రామ్య
తామాజిభూమౌ వారీవారైస్సస్మరే వారణానామ్॥ }

౫౬॥ బాణేతి॥ బాణై రాక్షిప్తాః పాతితా ఆరోహాః సాదినో యేభ్యస్తాని అత ఏవ శూన్యాని రిక్తాన్యాసనాని ఆస్తరణాని యేషాం తేషాం అత ఏవాన్యసై న్యైః-పరసైనికైః గ్రహీతుం -ప్రక్రాంతానామారబ్ధానాం సమంతాదవరు ధ్యమానానామిత్యర్థః-అత ఏవ సంరబ్ధానాంక్షుభితానాం-అత ఏవ ఆజిభూ మావారణాంకణే భ్రామ్యతాం అనవతిష్ఠమానానాం వారణానాంగజానాం వా రైః బృందైః వారీబంధనస్థానం * వారఃసూర్యాదిదివసే వారోవసరబృంద యోః-వారీఘటీభబంధేస్యాదితి విశ్వః-సస్మరేస్మృతా-తద్ధర్మయోగాదితి భావః- కర్మణిలిట్ - అత్ర శూన్యాసనత్వాదీనాం వారిసహచరితాదివిశే షేణగత్యా వారిస్మరణహేతుత్వాత్స్మృత్యలంకారభేదః॥..............,........

మూ, ౫౭ { పౌనఃపున్యాదస్రగంధేనమత్తోమృద్నన్ కోపా
ల్లోకమాయోధనోర్వ్యామ్। పాదేలగ్నామాంత్ర
మాలామిభేంద్రస్స పాశీకల్పామాయతామాచకర్ష॥ }

౫౭॥ పౌనఃపున్యాదితి॥ ఆయోధనోర్వ్యాం యుద్ధభూమౌ * యుద్ధమాయో ధనంజన్యమిత్యమరః పౌనఃపున్యాత్ పునఃపునరావృత్తేరిత్యర్థః బ్రాహ్మణా దిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః ‡ అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపః సాయం ప్రా తిపదికాద్యర్థ ఉపసంఖ్యానమితి టిలోపః-అస్రగంధేన రక్తగంధాఘ్రాణేనే త్యర్థః-మత్త ఇభేంద్రో మహాగజః కోపాల్లోకం జనం మృద్నన్ క్షుదన్-పా దేలగ్నాం ఈషదసమాప్తాం పాశీం పాశీకల్పాం పాశబంధనసదృశీం * పాశః పక్ష్యాదిబంధనమితి విశ్వః ‡ బహ్వాదిభ్యశ్చేతి వికల్పాన్ఙీకారః - అభాషితపుం స్కత్వాత్ ‡ ఘరూపేత్యాదినా హ్రస్వో నభవతి- ఆయతాం దీర్ఘామాంత్ర మాలామాచకర్ష-పాశికల్పేత్యర్థే తద్ధితగతాపూర్ణోపమా॥....

మూ, ౫౮ { కశ్చిన్మూర్ఛామేత్య గాఢప్రహారస్సిక్తశ్శీతైశ్శీ
కరైర్వారణస్య । ఉచ్ఛ్వస్యాపత్ప్రస్థితాం తం జిఘృ
క్షుర్వ్యర్థాధావతాం నాకనారీ ముమోహ ॥ ...... }

౫౮॥ కశ్చిదితి ॥ గాఢః ప్రహారో యస్య సః - కశ్చిద్వీరో మూర్ఛామేత్య ప్రాప్య వారణస్య శీతైః శీకరైః పుష్కరతుషారైః - సిక్తస్సన్ ఉచ్ఛ్వస్య సద్యోజ్జీవ కింతు తం మూర్ఛాగతం జిఘృక్షుం గ్రహీతుమిచ్ఛుః - గ్రహేః సన్నంతాదుప్రత్యయః - ప్రస్థితాం తం వరీతుమాగతేత్యర్థః నాకనారీ వ్యర్థాధావతాం తదుజ్జీవనాత్స్వఫలమనోరథా సతీ ముమూర్ఛ - అత్ర మోహ తవై యర్థ్యస్య విశేషణగత్యా నాకనారీ మూర్ఛాహేతుత్వాత్కావ్యలింగం - మూర్ఛా సంబంధాతిశయోక్త్యాంగేన సంకీర్ణ్యతే ॥... ....

మూ, ౫౯ { లూనగ్రీవాత్సాయకేనాపరస్య ద్యాం ప్రత్యుచ్చై
రాననాదుత్పతిష్ణోః । త్రేసే మూర్ధ్నస్సైంహికే
యానుకారాదాకాశస్థైరప్సరోవక్త్రచంద్రైః ॥ }

౫౯॥ లూనేతి ॥ సాయకేన లూనగ్రీవాత్ ఛిన్నకంఠాత్ - అతఏవ ద్యామాకాశం ప్రతి - ఉచ్చైరుత్పతిష్ణోరుత్పతనశీలాత్ 'అలంకృఞ్' ఇత్యాదినా ఇష్ణుచ్ ప్రత్యయః - సింహికాయా అపత్యం పుమాన్ సైంహికేయో రాహుః తమస్తు రాహుస్స్వర్భానుః సైంహికేయో విధుంతుద ఇత్యమరః 'స్త్రీభ్యో ఢక్' - తమనుకరోతీతి తదనుకారాత్ సదృశాదిత్యర్థః కర్మణ్యణ్ ప్రత్యయః అతఏవ రౌద్రాకారాత్ భీషణాకృతేరపరస్య వీరస్య ఆననాత్ ముఖాత్ మూర్ధ్నః సుందరైః - అప్సరసాం వక్త్రైరేవ చంద్రైః త్రేసే త్రసితం భావే లిట్ - అత్ర రాహుహేతుకత్రాసస్య చంద్ర ఏవ సంభవాద్వక్త్రచంద్రైరితి రూపకం సిద్ధం - తస్య సైంహికేయానుకారాదితి స్పష్టోపమాసాపేక్షత్వాత్ సంకరః ॥......... ....

మూ, ౬౦ { వృత్తం యుద్ధే శూరమాశ్లిష్య కాచిద్రంతుం తూర్ణం
మేరుకుంజం జగామ । త్యక్త్వాప్యేనాగతో దేహమేతి
స్మయావత్పత్నీసవ్యస్తద్వియోగాసమర్థా ॥ ... }

౬౦॥ వృత్తమితి ॥ కాచిదప్సరాః - యుద్ధే స్వధైవ వృత్తం స్వవృతం వృత్తో తీతేద్వృ
ఢశ్చ్యోతేవతుర్ణాలేసీకృతే వృత్తఇతి విశ్వః - శూరమాశ్లిష్య రంతుం తూర్ణం మే

రుకుంజం మేరుగహ్వరం జగామ-యావత్తద్వియోగాసమర్థా తద్విరహాస
హా పత్నీ సద్యోగ్నౌ దేహం త్యక్త్వా నైకస్య-నాజగామ-అత్ర మేరుకుంజాసం
బంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ......

మూ, ౬౧
త్యక్తప్రాణం సంయుగే హస్తినీస్థా వీక్ష్య ప్రేమ్ణా త
త్ క్షణాదుద్గతాసుః। ప్రాప్యాఖండం దేవభూయం
సతీత్వాదాశ్లిక్షైవ స్వైవ కంచిత్పురంధ్రీ॥ ......

౬౧॥ త్యక్తేతి॥ సంయుగే యుద్ధే త్యక్తప్రాణం కంచిద్వీరం-హస్తిన్యాం తిష్ఠ
తీతి హస్తినీస్థా కరిణీమారూఢా సతీ - వీక్ష్య ప్రేమ్ణా తత్ క్షణాదుద్గతాసుర్గ
తప్రాణా- స్వైవ పురంధ్రీ స్వభార్యైవ సతీత్వాత్పాతివ్రత్యాదఖండమక్ష
యం దేవభూయం దేవత్వం 'భువో భావే' ఇతి క్యప్ - ప్రాప్య ఆశ్లిక్షత్- స్త్రీణాం
పాతివ్రత్యమేవ పతిసాలోక్యనిదానం నాగ్నిప్రవేశాదికమితి భావః-అత్ర
సతీత్వస్యాపి విశేషణగత్యా దేవభూయహేతుత్వోక్తేః కావ్యలింగం అతిశయో
క్త్యాదికం తు యథాసంభవమూహ్యమ్॥ ......

మూ, ౬౨
స్వర్గే వాసం కారయంత్యా చిరాయ ప్రత్యగ్రత్వం
ప్రత్యహం ధారయంత్యా। కశ్చిద్భేజే దివ్యనా
ర్యా పరస్మిన్లోకే లోకం ప్రీణయంత్యైహికీత్వం॥

౬౨॥ స్వర్గే వాసమితి॥ కశ్చిద్వీరశ్చిరాయ చిరకాలం స్వర్గే వాసం స్వర్గావా
సం 'శయవాసవాసిష్వకాలాత్' ఇతి వికల్పాదలుక్- కారయంత్యా అనుభావయం
త్యా-అహన్యహని ప్రత్యహం, నపుంసకాదన్యతరస్యామిత్యవ్యయీభావః స
మాసాంతష్టచ్ ప్రత్యయః 'అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపః' ఇత్యుక్తం-ప్ర
త్యగ్రత్వం నూతనత్వం ధారయంత్యా పరమప్రేమాస్పదత్వాదితి భావః-
లోకం ప్రీణయంత్యా అత్యద్భుతత్వాదానందయంత్యా-ప్రీఞో ణ్యంతాల్లటః
శతరి 'ప్రీఞ్ధూఞోర్నుగ్వక్తవ్యః' ఇతి నుగాగమః-దివ్యనార్యా పరస్మిన్లో
కే ఇహలోకే కీర్త్యా చ భేజే ప్రాప్తః భజేః కర్మణి లిట్ - రణమరణాల్లోక
ద్వయమపి జిగాయేత్యర్థః- అత్ర దివ్యాంగనాకీర్త్యోః ప్రకృతయోరేవ
తుల్యధర్మసంబంధాత్ కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా॥ ......

మూ, ౬౩
గత్వా నూనం వైబుధం సద్మ రమ్యం మూర్ఛాభాజా
మాజగామాంతరాత్మా। భూయో వృత్తప్రత్యయాగ్ర
ప్రాప్తసంజ్ఞాః సాధీయస్తే యద్రణాయాప్రియంతే॥

౬౩॥ గత్వేతి॥ మూర్ఛాభాజామంతరాత్మా జీవః రమ్యం దివ్యం వైబుధం స

గ్నదివ్యభవనంగతాః| అజగాను- మూర్ఛానమనమోసురలోకరామణీయకం దృష్ట్వా| ఆగతః నానవిమిత్యు త్ప్రేక్షా - కుతః యద్యస్మాత్ ప్రాప్తసంజ్ఞాఃలబ్ధ బోధాస్సంతః- దృష్టప్రత్యయాః ప్రక్షవిశ్వాసాః - భూయఃపునరపి సాధీయో బాధకరం - బాధకశబ్దాదీయసుని అంతికబాధయో నేదసాధావితిసాధాదే శః - రణాయరణం కర్తుమాశ్రియంతేఉత్సైహి దైత్యర్థః - కతరరిల లక్ష్యర్థ ప్రత్యయః-కథంవిదుర్జీవితానాంపునస్మృత్యుత్రాం ధనా తదధిక శ్రేయో హేతుకేతి భావః॥ ....

మూ, ౮౪ {కశ్చిచ్ఛస్త్రాఘాత మూర్ఛోపమోహఁల్లబ్ధ్వా భూయః శ్చైతనామాహవాయ| ప్రావర్తిష్టక్రోశతస్సఖ్యుః గుప్త్యై త్యక్తశ్చాస్తాం కాచ లోకానువృత్తిః॥ ...}

౮౪ కశ్చిదితి॥ శస్త్రాఘాతమూర్ఛః - ప్రహారమూర్ఛితః- కశ్చిద్వీరశ్చై తనాంసంజ్ఞాంలబ్ధ్వా| ఏవమూర్ఛామూర్ఛానమయోఽయుద్ధభూమౌరపనేతుః సఖ్యుర్మిత్రస్యోచ్చైఃక్రోశతఃమాగచ్ఛేత్యాక్రోశతస్సతః షష్ఠీచానాద రేష్విషష్ఠీ - క్రోశంతమనాదృత్యేత్యర్థః - భూయఃపునరపి ఆహవాయర ణాయప్రావర్తిష్ట - ఆత్మాదేహస్త్యక్తశ్చ - తథాహిలోకానువృత్తిశ్చకే త్యర్థః - సుహృజ్జనానురోధస్తుహితార్థినఃపరిచ్ఛేత్తుఃవృథేత్యర్థః-సా మాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥

మూ, ౮౫ {భిన్నోరస్కాశత్రుణాకృష్యనూరాదాసన్నత్వా త్తౌచిదేకేషుణైవ| అన్యోన్యావష్టంభసామర్థ్య యోగాదూర్ధ్వావేవస్వర్గతావప్యభూతామ్॥}

౮౫॥ భిన్నోరస్కావితి॥ శత్రుణానూరాదాకృష్యాసన్నత్వాత్తయోర్మి థఃసన్నికృష్టత్వాదేకేషుణైవభిన్నోరస్కావిదారితవక్షసౌ - కౌచిద్వీ రావన్యోన్యావష్టంభ ఏవ సామర్థ్యం తస్య యోగాత్సంభావానూ ర్ధ్వావేవతిష్ఠంతావేవస్వర్గతావప్యభూతాంఅమృతౌచాభూతాంఅపిశ్చా ర్థః-ఉరోభేదేస్వర్గతింసముచ్చినోతి- అత్ర అమృతయోరూర్ధ్వావస్థా నా సంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ....

మూ, ౮౬ {భిన్నానస్త్రైర్మోహభాజోభిజాతా హంతుం లో లంవారయంతస్స్వవర్గమ్| జీవగ్రాహంగ్రాహయామా సురన్యేయోగ్యానార్థగ్రాహకస్యనస్యాజ్ఞ నేన॥ ..}

౮౬॥ భిన్నానితి॥ అన్యేపి రాజః అస్త్రైః భిన్నాః విదారితాః - అతఏవ మోహభాజో మూర్ఛాం గతాః - అభిజాతాః కులీనాః * అభిజాతస్సుధారేన్యాయోకులీన ప్రాప్తరూపయోరితి విశ్వః - హంతుం లోలం ఉత్సుకం స్వసైన్యం స్వవర్గం వారయంతః - జీవాః జీవతో గృహీత్వా జీవగ్రాహం గ్రాహయామాసుః - జీవత ఏవ గ్రాహయామాసురిత్యర్థః § సమూలాకృతజీవేషుహన్ కృఞ్ గ్రహఇతిణముల్ ప్రత్యయః - కషాదిత్వాదనుప్రయోగః - జీవగ్రహణ ప్రయోజనమర్థాంతరన్యాసేనాహతథాహి - యోగ్యేనాహర్తా - జనేన హేతునా కస్య పుంసోర్థః - కీర్త్యాదిప్రయోజనం - నస్యాత్ - స్యాదేవ సర్వస్యాపీత్యర్థః - అతోపి రాజ్ఞాం రణేష్వపి పరిక్షుతరక్షణమేవ శ్రేయః నాతఃపరం నాతిపరిక్షుతమితి హననని షేధాదితి భావః॥ ....

మూ, ౮౭ { భగ్నైర్దండైరాతపత్రాణి భూమావపర్యస్తాని
ప్రోథచంద్రద్యుతీని। ఆహారాయ ప్రేతరాజస్య
రౌప్యస్థాలీనీవ స్థాపితానిస్మ భాంతి॥ .... }

౮౭॥ భగ్నైరితి॥ భగ్నైర్దండైర్హేతునా భగ్నదండత్వాదితి భావః - భూమావపర్యస్తాని ఉత్తానపాతితాని ప్రోథచంద్రద్యుతీని పూర్ణేందుప్రభాణి ఆతపత్రాణి శ్వేతచ్ఛత్రాణీత్యర్థః - ప్రేతరాజస్యాంతకస్య ఆహారాయ భోజనాయ స్థాపితాని నిహితాని రౌప్యస్థాలీ నిరాజతభాజనానీవ భాంతిస్మేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౮౮ { రేజుర్భ్రష్టా వక్షసః కుంకుమాంకా ముక్తాహారాః
పార్థివానాం వ్యసూనామ్। హాసాల్లక్ష్మ్యాః పూర్ణకామస్య మన్యే
మృత్యోర్దంతాః పీతరక్తాసవస్య॥ }

౮౮॥ రేజురితి॥ వ్యసూనాం మృతానాం పార్థివానాం వక్షసో భ్రష్టాః పతితాః - కుంకుమాంకాః - కుంకుమారుణితా ఇత్యర్థః - ముక్తాహారాః - పూర్ణకామస్య సకలరాజసంహారాత్సఫలమనోరథస్య - అతఏవ పీతః రక్తమేవాసవో యేన తస్య మృత్యోః - హాసాదట్టహాసాత్ లక్ష్మ్యాః దృశ్యాః దంతాః నూనం రేజురిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౮౯ { నిమ్నే ష్వోఘీ భూతమస్త్రక్షతానామాస్రం
భూమావుచ్ఛకాసాంచకార। రాగాదర్థాంతశ్చిన్న
కౌసుంభమంభః సంవ్యానానామంతకాంతగపురస్య॥ .... }

౧౯॥ నిమ్నేష్వితి॥ భూమానిమ్నేషు నిమ్నస్థలేషు ఓఘీభూతం అస్త్రక్షతానాం సంబంధి యదాస్రం రక్తం చ కాసాంచకార దిదీపే. చకాసృదీప్తౌ ఇతి ధాతోర్లిట్ కాస్యనేకాచ ఇతి వక్తవ్యమిత్యామ్ ప్రత్యయః కృఞోఽనుప్రయోగః తదపి అంతకాంతకః పురస్యకృత్తానాం వావరోధస్యాంగనానాముత్తరీయాణాం రాగార్థం రంజనార్థం కుసుంభస్యేదం కౌసుంభం అంభః కిం స్విత్ కుసుంభద్రవం కింస్విదిత్యుత్ప్రేక్షా॥............ ....

మూ, ౨౦ { రామేణ త్రిస్సప్తకృత్వో హ్రదానాం చిత్రం చ
క్రే పంచకం క్షత్రియాణాం। రక్తాంభోభిస్తత్
క్షణాదేవతస్మిన్ సంఖ్యే సంఖ్యాగ్ర ప్రావహన్
ద్వీపవత్యః॥ .... }

౨౦॥ రామేణేతి॥ రామేణ భార్గవేణ సామర్థ్యాత్ త్రీన్ వారాన్ త్రిః ద్విత్రిచతుర్భ్యస్సుజితి సుచ్ ప్రత్యయః త్రిరావృత్తాః సప్త సుప్సుపేతి సమాసః త్రిస్సప్తకృత్వః ఏకవింశతివారానిత్యర్థః సంఖ్యాయాః క్రియాభ్యావృత్తిగణనే కృత్వసుజితి కృత్వసుచ్ ప్రత్యయః క్షత్రియాణాం రాజన్యానాం రక్తైః చిత్రమద్భుతం హ్రదానాం పంచ పరిమాణమస్య పంచకం సంఖ్యాయాస్సంజ్ఞాసంఘసూత్రాధ్యయనేష్వితి సంఘార్థే కన్ ప్రత్యయః చక్రే కృతం తస్మిన్ సంఖ్యే యుద్ధే మృధమాస్కందనం సంఖ్యమిత్యమరః తత్క్షణాదేవ రక్తైరేవాంభోభిః అసంఖ్యా ద్వీపవత్యో నద్యః ప్రావహన్ ప్రసరన్ రామేణ బహుకాలేన స్యమంతపంచకాఖ్యం హ్రదపంచకమేవ కథంచిత్ కృతం అత్ర తు క్షణమాత్రేణాసంఖ్యా నద్యః ప్రవృత్తా ఇత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్యోక్తేర్వ్యతిరేకాలంకారః॥............ ....

మూ, ౨౧ { సంధానాంతాదస్త్రిభిశ్శిక్షితాస్త్రైరావిశ్యాధశ్శా
తశస్త్రావలూనాః కూర్మౌపమ్యం వ్యక్తమంతర్న
దీనామైభాగ్ర ప్రాపన్నంఘ్రయోఽపృష్ఠయానామ్॥ }

౨౧॥ సంధానేతి॥ శిక్షితాస్త్రైరభ్యస్తశస్త్రైరస్త్రిభిరాయుధీయైః అధః ఇభానామధస్తాదావిశ్య ప్రవిశ్య సంధానాంతాత్ - బంధనప్రదేశాత్ గుల్ఫదేశమభిక్రమ్యేత్యర్థః - శాతం నిశితం శాచ్ఛోరన్యతరస్యామితి వికల్పాదిత్వాభావః - తేన శస్త్రేణావలూనాః ఛిన్నాః ఇభానామిమే ఐభాః

అంత్రప్రయశ్చరణాః-అసృఙ్మయీనాం రక్తవికారాణాం నదీనామంతరభ్యంతరే వ్యక్తం రూపమాసామౌపమ్యం కమలోపమానాం స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః- అత ఏవ చౌపమ్యాదయశ్చాతుర్వర్ణ్యాదివదితి వామనః- ప్రాపన్ ప్రాప్తాః- ఆప్నోతేః లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః-ఉపమా॥......................................

మూ, ౨౨ { పద్మాకారైర్యోధవక్త్రైరిభానాం కర్ణభ్రష్టైశ్చా
మరైరేవ హంసైః । సోపస్కారాః ప్రావహన్నా
స్రతోయాస్స్రోతస్విన్యో వీచిముచ్చైస్తరద్భిః॥...... }

౨౨॥ పద్మాకారైరితి॥ ఉచ్చైర్వీచిముత్తరద్భిః ప్లవమానైః పద్మాకారైః కోమలకల్పైర్యోధవక్త్రైః భటముఖైరిభానాం కర్ణేభ్యో భ్రష్టైశ్చామరైరేవ హంసైః-సోపస్కారాః-సపరికరాః; సంపర్యుపేభ్యః కరోతౌ భూషణే ఇతి సుడాగమః - ఆస్రతోయాః-రక్తసలిలాః స్రోతస్విన్యో నద్యః ప్రావహన్-అత్ర రూపకోపమయోః సంకరః॥ ....

మూ, ౨౩ { ఉత్క్రాంతానామామిషాయోపరిష్టాదధ్యాకా
శం బభ్రముః పత్త్రవాహాః। మూర్తాః ప్రాణా
నూనమద్యాప్యపేక్షామాసుః కాయం త్యాజితా
దారుణాస్త్రైః॥ .... }

౨౩॥ ఉత్క్రాంతానామితి॥ పత్రాణి వహంతీతి పత్రవాహాః పక్షిణః- ఆమిషాయ ఆమిషమత్తుం క్రియార్థోపపదస్య చ కర్మణి స్థానిన ఇతి చతుర్థీ-ఉత్క్రాంతానాం మృతానాం ఉపరిష్టాదధ్యాకాశమాకాశే- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః బభ్రముః భ్రేముః వా జౄభ్రముత్రసామితి వికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపాభావః-అత్రోత్ప్రేక్ష్యతే-దారుణాస్త్రైః ఘోరశస్త్రైః కాయం త్యాజితా విసర్జితాః త్యజేర్ణ్యంతాత్ ద్వికర్మకాదణికర్మణి క్తః- ణ్యంతే కర్తుశ్చ కర్మణ ఇతి వచనాత్ - మూర్తాః మూర్తిమంతః- ప్రాణాః అద్యేదానీమపి కాయమపేక్షామాసుః-పూర్వాభిమానాత్పునః కాయప్రవేశాపేక్షిణో మూర్తాః ప్రాణా ఏవ నూనమాసన్నిత్యుత్ప్రేక్షార్థః; ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ప్రత్యయః; కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీత్యస్తేరనుప్రయోగః; ఆమ్ప్రత్యయవదిత్యత్ర కృఞ ఏవేతి నియమాదస్తేర్నాత్మనేపదమ్॥

మూ, ౭౪ { ఆతన్వద్భిర్నిర్ఘోషః పత్రాగ్రనాదం ప్రాప్తైస్తూరాదాశుతీ
క్ష్ణైర్ముఖాగ్రైః। ఆదౌ రక్తం సైనికానామజీవైర్జీవైః
పశ్చాత్పత్రిప్రాగ్రైరపాయి॥ .... }

౭౪। ఆతన్వద్భిరితి ॥ ఆకర్ణాదికుపత్రాగ్రనాదం పక్షాంతఘోషం - ఆతన్వద్భిర్విస్తృణద్భిస్తూర్ణా రాదాశుప్రాప్తైరాగతైః నజీవంతీత్యజీవైరచేతనైః - పచాద్యజం తేననఞ్సమాసః - పత్రిప్రాగ్రైర్బాణవ్రాతైరిత్యర్థః. తీక్ష్ణైర్ముఖాగ్రైః కరణైః సైనికానాం రక్తమపాయిపీతం - పిబతేః కర్మణి లుఙ్ ॥ ఆతో యుక్చిణ్కృతోరితి యుగాగమః - పశ్చాజ్జీవైశ్చేతనైః - పత్రిప్రాగ్రైః పక్షిసంఘైః - కర్తృభిస్తీక్ష్ణైర్ముఖాగ్రైశ్చంచుపుటైః - కరణైరపాయిపీతం - అత్రోభయేషాం పత్రిణాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతవిషయః శ్లేషాలంకారః॥ ....

మూ, ౭౫ { ఓజోభాజాం యద్రణే సంస్థితానామాదత్తీవ్రం సా
ర్ధమంగేననాగమ్। జ్వాలావ్యాజాదుద్వమం
తీతదంతస్తేజస్తారం దీప్తజిహ్వా వవాశే॥ .... }

౭౫॥ ఓజ ఇతి ॥ దీప్తా జ్వలంతీ జిహ్వా యస్యాః సా దీప్తజిహ్వా శివా రణే సంస్థితానాం మృతానామోజోభాజామోజస్వినాం- అంగేన గాత్రేణ సార్ధం యత్తీవ్రం తిగ్మం తేజ ఆదదభక్షయత్ - అదేర్లఙ్ ॥ అడజాదీనామిత్యడాగమే తస్య ॥ ఆటశ్చేతి వృద్ధిః ॥ అదస్సర్వేషామిత్యపృక్తసార్వధాతుకస్య అడాగమః ॥ తత్ భక్షితం తదంతర్గతం తేజోదహనం జ్వాలావ్యాజాత్ ముఖోల్కాచ్ఛలాత్ ఉద్వమంతీ తారముచ్చైర్వవాశే రౌతిస్మ ॥ *తిరశ్చాం వాశితం రుతమిత్యమరః - నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం అత్ర వ్యాజశబ్దేన జ్వాలాత్వాపహ్నవేన తేజస్త్వోత్ప్రేక్షణాత్ సాపహ్నవోత్ప్రేక్షేతి సర్వస్వకారః॥......

మూ, ౭౬ { నైరంతర్యచ్ఛిన్నదేహాంతరాలం దుర్భక్షస్య జ్వా
లినా వాశితేన। యోద్ధుబాణప్రోతమాదీప్యమాం
సంపాకాపూర్వస్వాదమాదే శివాభిః॥ ... . }

౭౬॥ నైరంతర్యేతి॥ నైరంతర్యేణావిచ్ఛేదేన ఛిన్నం దేహస్యాంతరాలం యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా - బాణైః ప్రోతం స్యూతం - అత ఏవ దుర్భక్షస్య భక్షయితుమశక్యస్య - కృచ్ఛ్రార్థే ఖల్ ప్రత్యయః - యోద్ధుర్యోధస్య సంబంధిమాంసం జ్వాలినా జ్వాలావతా వాశితేన రుతేన శివానాం వాశనే జిహ్వా జ్వలతీతి

ప్రసిద్ధిః- ఆదీప్య ప్రజ్వాల్య బాణదాహాయ మాంసపాకాయ చేతి భావః-అత ఏవ పాకేనాఘ్రాగోభినవః స్వాదో రుచిర్యస్య తత్తథా శివాభిర్గోమాయుభిః* స్త్రియాం శివా భూరిమాయుగోమాయుమృగధూర్తకా ఇత్యమరః-ఆదే జఘుసే భక్షిత మిత్యర్థః క్ష లిట్యన్యతరస్యామితి వికల్పాదత్తేః ఘస్లాదేశః వాశితోత్థయా స్వజిహ్వాజ్వాలయా దగ్ధేషు అప్రతిబంధం పాకరుచిరం మాంసం జఘాసేత్యర్థః- అత్ర పాకాపూర్వస్వాదాద్యసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥

మూ, ౭౭ { గ్లానిచ్ఛేది క్షుత్ప్రబోధాయ పీత్వా రక్తారిష్టం శో-
షితాజ్జీర్ణశేషమ్। స్వాదుంకారం కాలఖండోపదం
శం క్రోష్టా డింభం వ్యష్వణద్వ్యస్వనచ్చ॥ .... }

౭౭॥ గ్లానీతి॥ క్రోష్టా జంబుకః- క్షుత్ప్రబోధాయ క్షుదుత్పాదాయ గ్లానిచ్ఛేది ఖేదహారి శోషితాజ్జరితః అజీర్ణశేషో యేన తద్రక్తమేవారిష్టం పానవిశేష ఇతి రూపకం-తత్పీత్వా స్వాదుంకారం స్వాదుంకృత్య స్వాదుమి ణముల్- కాలఖండేన యకృతా ఉపదంశ్య కాలఖండోపదంశం కాలఖండముపదంశం కృత్వేత్యర్థః* స్యాద్యకృత్ స్త్రియాం కాలఖండయకృతీ తు సమే ఇత్యమరః ఉపదంశస్తృతీయాయామితి ణముల్ - కాలఖండస్య దంశనక్రియాం ప్రత్యపి భుజిక్రియాకరణత్వాత్ తృతీయోపపదత్వం తృతీయా ప్రభృతీన్యన్యతరస్యామితి వికల్పేనోపపదసమాసః-డింభం కళేబరం వ్యష్వణత్ -భుక్తవానిత్యర్థః క్ష వేశ్చ స్వనో భోజన ఇతి షత్వం-వ్యస్వనదధ్వనచ్చేతి సముచ్చయః - అభోజనార్థత్వాత్ షత్వం న॥

మూ, ౭౮ { క్రవ్యాత్పూగైః పుష్కరాణ్యానకానాం ప్రత్యా
శాభిర్మేదసోద్దారితాని। ఆభీలాని ప్రాణినద్ధప్ర
త్యవస్యత్కాలో నూనం వ్యాదధావాననాని॥...... }

౭౮॥ క్రవ్యాదితి॥ క్రవ్యమదంతీతి క్రవ్యాదో మాంసభక్షకాః-కంకగృధ్రాదయః క్రవ్యే చేతి విట్ ప్రత్యయః- తేషాం పూగైః-కర్తృభిః - మేదసో వసాయాః* హృద్వస్నే మేదస్తు వపా వసేత్యమరః-ప్రత్యాశాభిస్తృష్ణాభిర్దారితాని మేదస్విత్వభ్రాంత్యా పాటితాన్యానకానాం తూర్యాణాం పుష్కరాణి ముఖాని* పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్యభాండముఖే జలే ఇత్యమరః- ప్రాణినః కరి తురగాదీన్-ప్రత్యవస్యన్-అభ్యవహరన్-వలనమభ్యవహారః-ప్రత్య

వసానం జేమనం జగ్ధిరితి హలాయుధః- కాలోఽన్తకః- అఖిలాని భయంకరాణి ఆ
ఖ్యాతుం శీలమస్య కృచ్ఛ్రయోరితి విశ్వః- ఆననాని వ్యాదదౌ వ్యాజహౌ, ఆఙో దోనాస్య
విహరణ ఇత్యస్య ప్రత్యుదాహరణమేతత్ - యాని విదారితాని పుష్కరాణి
తాన్యేవాననాని మృత్యుర్వ్యాదదౌనూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయామ్॥ ....

మూ, ౭౯ { కీర్ణారేజే సాజిభూమిస్సమంతాదప్రాణద్భిర్గప్రా
ణభాజాం ప్రతీకైః । బహ్వారంభై రర్థసంయోజితై
ర్వారూపైస్స్రష్టుస్సృష్టికర్మాన్తశాలా ॥ ... }

౭౯॥ కీర్ణేతి॥ అప్రాణద్భిరజీవద్భిః ఛిన్నత్వాచ్ఛిన్నప్రాణైరిత్యర్థః- అన
ప్రాణనే ఇతి ధాతోర్లటశ్శత్రాదేశః- ప్రాణభాజాం ప్రాణినాం ప్రతీకై
రవయవైః॥ అఙ్గం ప్రతీకోఽవయవ ఇత్యమరః - సమన్తాత్కీర్ణా సాజిభూ
మిః॥ ఈషదసమాప్తమారబ్ధైః బహ్వారంభైః - కించిన్న్యూనం సృష్టైరిత్యర్థః
॥ విభాషాసుపోబహుచ్ పురస్తాదితి బహుచ్ ప్రత్యయః- తథార్థసంయోజి
తైరర్థస్సృష్టైశ్చరూపైః - ఆకారైః॥ రూపంస్వరూపే సౌందర్యే ఆకార
శ్లేషయోరపీతి విశ్వః - కీర్ణాస్రష్టుః- ధాతుః సృష్టికర్మాన్తశాలా వా- సృ
ష్టికర్మణోనియతాగారమివ రేజే ఇత్యుత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౮౦ { ఆయాంతీనామవిరతరయం రాజకానీకినీనామిత్థం
సైన్యైస్సమమలఘుభిశ్శ్రీపతేరూర్మిమద్భిః॥ ఆసీ
దోఘైర్ముహురివమహద్వారిధేరాపగానాం దో
లాయుద్ధం కృతగురుతరధ్వానమౌద్ధత్యభాజామ్॥ }

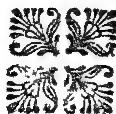
ఇతి శిశుపాలవధే మహాకావ్యే సంకులయుద్ధో
నామాష్టాదశః సర్గః.

టీ॥ ఆయాంతీనామితి ॥ ఇత్థముక్తరీత్యా అవిరతరయమవిచ్ఛిన్నవేగం యథాతథా - ఆయాంతీనామభిధావంతీనామౌద్ధత్యభాజాం ప్రాగల్భ్యభాజాం - రాజ్ఞాంసమూహాః రాజకాని § గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్ ప్రత్యయః - తేషామనీకిన్యః - సేనాః తాసాం రాజకానీకినీనాం - అలఘుభిర్మహద్భిరూర్మిమద్భిః తరంగవద్భిః - శ్రీపతేః శ్రీకృష్ణస్య సైన్యై స్సహం సేనాభిస్సహ - అపాంసమూహా ఆపం § భిక్షాదిభ్యోణ్ - ఆపేనగచ్ఛంతీతి ఆపగానాముక్తవిశేషణవిశిష్టానాం వారిధరోఘైః - ప్రవాహైరివ కృతోఽసుసతరధ్వానఃసుమహోఘ్వనిర్యస్మిన్ తన్మహత్ డోలా యుద్ధం అనియతజయపరాజయ యుద్ధం ముహురాసీత్ - ఉపమా మందాక్రాంతా వృత్తమేతత్ ॥ ....

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణధురీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలాచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘకావ్యవ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానేఽష్టాదశఃసర్గః.

మాఘకావ్యస్య వ్యాఖ్యానే - ఏకోనవింశసర్గప్రారంభః

మూ, ౧ { అథోత్తస్థే రణాటవ్యామసుహృద్వేణుదారిణా। నృ
పాంఘ్రిపసంఘఘర్షాదగ్నివద్వేణుదారిణా॥ }

౧॥ తదేవమష్టాదశసర్గే తుములం యుద్ధమభిధాయేదానీమేకోనవింశేస
ర్గే ద్వంద్వయుద్ధమానుష్టుభేన ఛందసా చిత్రబంధేన వర్ణయితుమారభ
తే॥ అథేత్యాది॥ అథైవం తుములయుద్ధానంతరం - రణోఽటవీవేత్యుపమితసమా
సః - అగ్నివదితి తద్ధితగతోపమాలింగాత్ - ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం తస్యాం
రణాటవ్యాం - అసుహృదః - శత్రవః వేణవో వంశా ఇవ * వేణుమస్కరతేజనా ఇ
తి వంశపర్యాయేష్వమరః - తాన్ దారయతీతి యస్తేనాసుహృద్వేణుదారిణా వే
ణుదారిణా బాణాత్మజేన - నృపాః అంఘ్రిపాః - పాదపా ఇవ తేషామోఘాః -
సంఘాస్తేషాం సంఘర్షాత్ - పరస్పరాత్సంశ్లేషాచ్చ - అగ్నివదగ్నితుల్యం తే
న తుల్యమితి తుల్యార్థే వతిప్రత్యయః - ఉత్తస్థే ఉత్థితం - భావే లిట్ - అత్రాగ్ని
వదితి తుల్యార్థేన వతినా ధర్మివ్యవధానేన సాదృశ్యప్రతిపాదనాత్ ఉప
మానోపమేయసమానధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం చతుర్ణాం చోపా
దానాచ్చేయమార్థీ - తద్ధితగతా పూర్ణోపమా - సా చ రణాటవ్యాదిసమాస
గతోపమా సాపేక్షేతి సంకరః - అస్మిన్ సర్గే శ్లోకాఖ్యమానుష్టుభం వృత్తం *
పంచమం లఘు సర్వేషు సప్తమం ద్విచతుర్థయోః - గురు షష్ఠం చ సర్వేషా
మేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమితి లక్షణాత్ - అత్రైకాంతరక్రమేణ యమకాద్య
న్యతమశబ్దాలంకారనియమః - సర్వత్ర యథాసంభవమర్థాలంకారశ్చ తత్ర
యమకలక్షణముక్తం దండినా * అవ్యపేతవ్యపేతాత్మా యావృత్తిర్వర్ణసం
హతేః యమకం తచ్చ పాదానామాదిమధ్యాంతగోచరం - ఏకద్విత్రిచతు
ష్పాదయమకానాం వికల్పనా - ఆదిమధ్యాంతమధ్యాంతమధ్యాద్యాద్యంత
గోచరేతి అత్రాదౌ సముపాదాంతయమకం ద్విపాదయమకభేదః॥ ....

మూ, ౨ { ఆపతంతమముం దూరాదూరీకృతపరాక్రమః । బ
లోఽవలోకయామాస మాతంగమివ కేసరీ॥ .. .. }

౨॥ ఆపతంతమితి॥ ఆపతంతమాధావంతం అముం వేణుదారిణం - దూరాత్ ఉ

రీకృతపరాక్రమోంగీకృతపౌరుషస్తేనసహానుగతసంప్రహారఇత్యర్థః- బ
లోబలభద్రః కేసరీ సింహోమాతంగం గజమివావలోకయామాస అన
యోరియదంతరమితిభావః-అతోలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥ ……………

మూ, ౩ { జజౌజోజాజిజిజ్జాజీతంతతోఽతితతాతితుత్ । భాభో
ఽభీభాభిభూభాభూరారారిరరిరీరరః॥ …………… }

౩॥ జజావితి॥ తతోఽవలోకనానంతరం- జజంతీతిజజాఃయోధాః-జజయుద్ధే పచాద్యచ్- జజానామోజస్సాజాతాజజౌజోజాః - తానాజింజయతీతిజజౌ జోజాజిజిత్ - జయతేః క్విప్ - జజతీతిజాజీయోధీ - తాచ్ఛీల్యేణినిః - అతి తతానత్యుద్ధతాన్ అతితుదతీతి అతివ్యథయతీతి అతితాతితుత్ - తుదతేఃక్వి ప్- భస్య ఆభేవాభాయస్యసభాభోనక్షత్రకాంతిః -శుభ్రవర్ణఇత్యర్థః* నక్షత్రమృక్షంభంతారమిత్యమరః- నాస్తిభీర్యేషాంతేఅభియఃనిర్భీకాఃతా నిభాన్ గజాన్ అభిభవతీతి అభిభాభిభూః- క్విప్ - తస్యాఃభాసస్తేజస్సోభూః స్థానంఅభీభాభిభూభాభూః- అరాఃసంత్యేషామిత్యరిణశ్చక్రాణితైఃరిణంతిగ చ్ఛంతీతిఅరిరయోరథాః రిగతిశ్లేషణయోరితిధాతోః క్విప్- తేషాం-రిరంప్రేర ణంరాతిదదాతీతిఅరిరిరరోఽరధికః ॥ ఆతోనుపసర్గేకః-అరిఃశత్రుబలభ ద్రః తంవేణుదారిణంఆరయోద్ధుమాససాదేత్యర్థః- ఋగతావితి ధాతోః లిట్ ద్విర్భావేణలివృద్ధిః- అభ్యాసస్యోరదత్వే ॥ అతఆదేరితిదీర్ఘేపునస్సవర్ణ దీర్ఘఃభినైకాక్షరపాదాఖ్యోనుప్రాసభేదఃభాభఇత్యుపమానుప్రాస యోరేకవాచకానుప్రవేశలక్షణస్సంకరః॥ ……………

మూ, ౪ { భవన్భయాయలోకానా మాకంపితమహీతలః।
నిర్ఘాతఇవనిర్ఘోషభీమస్తస్యాపతద్రథః॥ … }

౪॥ భవన్నితి॥లోకానాంజనానాంఅన్యత్రజగతాంచ* లోకస్తుభువనేజ నేఇత్యమరః- భయాయభవన్ సంపద్యమానః భయంజనయన్నిత్యర్థః ॥ క్లృపిసంపద్యమానేచతుర్థీవక్తవ్యేతిక్లృపేరర్థనిర్దేశాచ్చతుర్థీ- ఆ కంపితమహీతలోభూకంపంకుర్వన్నిత్యర్థః- నిర్ఘోషేణభీమోభయం కరః తస్యబలభద్రస్యరథోనిర్ఘాతఃనిర్ఘాతాఖ్యఃఉత్పాతఇవాపతత్ అ ధావత్ శ్రౌతీపూర్ణోపమా॥ ……………

మూ, ౫ { రామేరిపుశ్శరానాజిమహేష్వాసవిచక్షణే । కో
పాదథైనంశితయామహేష్వాసవిచక్షణే॥ …… }

౫॥ రామఇతి॥రిపు వేణుదారీ అజిను హేషురణోత్స వేష్వితిరూపకం* ను హడుద్ధవఉత్సవఇత్యమరః - విచష్టఇతి విచక్షుణో ప్రగల్భే - కర్తరిల్యుడితి న్యాసకారః ॥ అసన మోశ్చ ప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతిచక్షిఙః ఖ్యాఙాదేశాభావః- రామేబలభద్రేకరాఅసచిత్తేఏవ-అస్య తేలిటఃటః ॥ అతఆదేరిత్యాభ్యాసదీర్ఘః సవర్ణదీర్ఘః- అథ కోపాత్స రామఃఏనం వేణుదారిణంశితయాశాతయా ॥ శాచ్ఛోరన్యతరస్యామితీత్వం-మహేష్వాను హేషుణా*మస్త్రోపఇషుద్వయోరిత్యమరః-విచకృణో జఘానక్షుణుహింసాయామితిధాతోః కర్తరి లిట్-అభిన్నసమపాదోనామపాదాభ్యాసయమక భేదః-ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। ....

మూ, ౬ {దిశమర్కమివావాచీమ్మూర్ఛాంగతమపాహర
త్।మందప్రతాపంతంసూతశ్శీఘ్రమాజివిహాయసః}

౬॥ దిశమితి॥మూర్ఛాంగతంరామేషుపాతాత్ మోహముపగతం-అతఏవమందప్రతాపమల్పప్రకాశంతం వేణుదారిణం - అవాచీందక్షిణాందిశంగతం * ప్రాచ్యవాచీప్రతీచ్యస్తాఃపూర్వదక్షిణపశ్చిమాఇత్యమరః - అతఏవమందప్రకాశమర్కమివసూతఃసారథిరమరూశ్చఆజేర్విహాయసఃఆకాశాదివాజివిహాయసఇత్యుపమితసమాసః-శీఘ్రమపాహరత్ - అపసారితవాన్-ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౭ {కృత్వాశినేస్సాల్వచమూంసప్రభావాచమూర్జితా
తామ్।ససర్జవక్త్రైగఫుల్లాబ్జసప్రభావాచమూర్జితామ్}

౭॥ కృత్వేతి॥ప్రభావేనసహవర్తతఇతిసప్రభావామహానుభావా - శినేర్నామయాదవరాజస్యచమూఃసేనా- సాల్వోనామచైద్యపక్ష్యోరాజాతస్యచమూంసేనాంజితాంకృత్వాజిత్వేత్యర్థః-అతఏవవక్త్రైర్ముఖైః ॥ వామాంగవికారఇతితృతీయా - వికాసస్యాపివికారత్వాత్ - ఫుల్లాబ్జసప్రభాఫుల్లారవిందసమానప్రభాహర్షవికాసితవక్త్రాసతీత్యర్థః-ఊర్జితాముదారాంవాచంససర్జ కె యూయమస్మదగ్రఇత్యాద్యుచ్చైర్జగర్జజగాదేత్యర్థః-ఉపమాయమకయోః-సంసృష్టిః॥...

మూ, ౮ {ఉల్కాకేనమునంప్రాప్యసంకుచత్పత్రసంపదమ్।
తేజఃప్రకిరతాదిక్షు సప్రతాపమదీప్యత॥......}

౮॥ ఉల్కాకేనేతి॥ దిక్షుతేజఃప్రభావంప్రకాశంచప్రకిరతావిక్షిపతాఉల్కా

కేనభాగవతెనరాజ్ఞాఅలాతెనచ-సంకుచంతీపత్రసంపద్వాహనసంపత్ ప
క్షే సమృద్ధిశ్చయస్యతం- సప్రతాపంసపరాక్రమంప్రకటతాపసహితంచ-
ద్రుమం ద్రుమాఖ్యంరాజా నంవృక్షంచ ప్రాప్యానీస్యత ప్రాజ్వలత్ భా
వేలజ్-అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థానియంత్రణాదప్రకృతార్థ ప్రతీతే
ర్ధ్వనిరేవనశ్లేషః॥ ....

మూ, ౯ { పృథోరధ్యక్షిపద్రుక్మీయయాచాపముదాయుధః।
తయైవవాచాపగమంయయాచాపముదాయుధః॥ }

౯॥ పృథోరితి॥రుక్మీభీష్మకాత్మజఃరుక్మిణీభ్రాతా-ఉదాయుధఃఉద్యతాయు
ధస్సన్-యయావాచాపృథోరాజ్ఞశ్చాపమధ్యక్షిపత్ -ధిగిదంవృథాకాష్ఠమితి
నినింద-అపగతాముద్యస్యాస్తయాఅపముదానిరుత్సాహయాతయైవవాచా
యుధోయుద్ధాదపగమమపసరణంయయాచ-మాంత్రాహిపలాయమానంశ
రణాగతోస్మీతిప్రార్థయామాసేత్యర్థః-యాచిఃఉభయపదీ॥ ....

మూ, ౧౦ { సమం సమంతతో రాజ్ఞా మాపతంతీరనీకినీః। కా
ర్ష్ణిః ప్రత్యగ్రహీదేకస్సరస్వానివనిమ్నగాః॥ }

౧౦॥ సమమితి॥సమంయుగపత్సమంతతఆపతంతీరాగచ్ఛంతీః రాజ్ఞాంచై
ద్యపక్ష్యాణామనీకినీః-సేనాఃకృష్ణస్యాపత్యంపుమాన్-కార్ష్ణిః ప్రద్యుమ్నః
ఏకఅతఇవనిమ్నగాఃనదీః-సరస్వాన్సముద్రఇవఏకోసహాయః - ప్రత్యగ్ర
హీత్ ప్రత్యవరురోధ॥ ....

మూ, ౧౧ { దధానైర్ఘనసాదృశ్యంలసదాయసదంశనైః।త
త్రకాంచనసచ్ఛాయాసస్సృజేతైశ్శరాశనిః॥ ..... }

౧౧॥ దధానైరితి॥లసంతిఆయసానిఅయోమయానిదంశనానివర్మాణియే
షాంతైః*తనుత్రంవర్మదంశనమిత్యమరః-అతఏవఘనసాదృశ్యంకార్ష్ణాయ్యే
న్మేఘసామ్యందధానైస్తైస్సైనికైఃతత్రకార్ష్ణౌకాంచనసచ్ఛాయాసువర్ణ
వర్ణా-శరాఏవాశనిః-విద్యుత్ సస్సృజేసృష్టా- ఉపమారూపకయోః-సంసృ
ష్టిః-ఓష్ఠ్యవర్ణవిరహాన్నిరోష్ఠ్యశ్చిత్రబంధభేదఃశబ్దాలంకారః॥ ....

మూ, ౧౨ { నఖాంశుమంజరీకీర్ణామసౌతరురివోచ్చకైః। బ
భౌవిభ్రద్ధనుశ్శాఖామధిరూఢశిలీముఖామ్॥ ...... }

౧౨॥ నఖేతి॥నఖాంశవఏవమంజర్యఇవతాభిః కీర్ణాంవ్యాప్తాం-అధిరూ
ఢాఃశిలీముఖాఃబాణాఅలయశ్చయస్యాంతాం * అలిబాణౌశిలీముఖావిత్యమ

రః-ధనుః శాఖేవ తాం ధనుశ్శాఖాం బిభ్రదసౌ కార్ష్ణిరుచ్చకైరున్నతస్తరు
రివ బభౌ-తరురివేతి లింగాత్సర్వత్రోపమిత సమాసః-శిలీముఖాః శ్లిష్ట విశేష
ణోయముపమా॥..

మూ, ౧౩ { ప్రాప్యాభీమమసౌజన్యం సౌజన్యం దధదానతే। వి
ధ్యన్నమోచనరిపూనరిపూగాంతకశ్శరైః॥ ...... }

౧౩॥ ప్రాప్యేతి॥ అరిపూగానాం శత్రుసంఘానామంతకః- అరిపూగాం
తకోసౌ కార్ష్ణిః-భీమం భయంకరం జన్యం యుద్ధం ప్రాప్య॰ యుద్ధమాయోధ
నం జన్యమిత్యమరః- ఆనతే నమ్రె సౌజన్యం సౌహార్దం దధత్-నతు విధ్యన్-
నక్లీబం న కృతాంజలిమితి నిషేధాదితి భావః-రిపూన్ ప్రతిపక్షాన్ - శరైః విః
ధ్యన్-ప్రహరన్-నముమోచ నగరరక్ష ఇత్యర్థః - సందష్టమయక భేదః॥....

మూ, ౧౪ { కృతస్య సర్వక్షితిపైర్విజయాశంసయా పురః। అ
నేకస్య చకారాసౌ బాణైర్బాణస్య ఖండనమ్॥ ... }

౧౪॥ కృతస్యేతి॥ అసౌ కార్ష్ణిః - సర్వక్షితిపైః విజయాశంసయా విజయా
శంకయా-పురోగ్రె కృతస్య నియుక్తస్య ప్రయుక్తస్య వా- అనేకస్యానేకాకి
నః-ససహాయస్యేత్యర్థః-అన్యత్రానేకస్య బహుసంఖ్యస్య - బాణస్య బా
ణాసురస్య-శరజాతస్య చ బాణైః - ఖండనం ఛేదనం చకార- అత్ర బాణయో
ర్ద్వయోరపి ప్రకృతత్వాత్కేవల ప్రకృత శ్లేషః॥ ....

మూ, ౧౫ { యాం బభార కృతానేకమాయా సేనా ససారతామ్।
ధనుష్కర్షన్నహితమాయాసేనాససారతామ్ }

౧౫॥ యామితి॥ యా సేనా- కృతానేకమాయా కృతబహుకపటా సతీ-ససార
తాం సారవత్తాం బభార-తాం సేనాం స కార్ష్ణిః-ధనుః కర్షన్- ధనుషా విధ్యన్ని
త్యర్థః - ఆయాసేన రహితమనాయాసం యథాతథా అససార అభియుక్త
వానిత్యర్థః- బాణం భంక్త్వా తత్సేనాం బభంజేత్యర్థః॥ ....

మూ, ౧౬ { ఓజో మహౌజాః కృత్వాధస్తత్ తృణాదుత్తమౌజ
సః। సువర్ణాన్నా జావముఖ్యత్వమనయన్నామము
ఖ్యతామ్॥ .... }

౧౬॥ ఓజ ఇతి॥ మహౌజా మహాబలః- ప్రద్యుమ్నః-ఉత్తమౌజసో నామ రాజ్ఞః
ఓజస్తత్ తృణాదేవాధః కృత్వాభిభూయ- ఆజౌ యుద్ధే అముఖ్యత్వమప్రధా
నత్వం సర్వ్వాన్-అథ వా అముఖ్యత్వం అముఖ్యార్థత్వం తన్నామ్నః సువర్ణా

నామనిజంప్రద్యుమ్న నామధేయం-ముఖ్యతాంప్రధానతాం-ప్రసిద్ధార్థ తామనయత్ - ప్రకృష్టంద్యుమ్నంబలంయస్యేతి ప్రద్యుమ్న ఇతిస్వామీ॥...

మూ, ౧౭ { కూరా దెవచ యూభర్భల్లైర్గకుమారోహంతిసస్మ
యాః।నపునస్సాంయుగీంతాస్మన కుమారోహంతి
సస్మయాః॥......... .... }

౧౭॥ దూరాదితి॥సకుమారః-ప్రద్యుమ్నః-సస్మయాఃసగర్వాఃయాశ్చమూః దూరాదేవభల్లైర్బాణవిశేషైర్హంతిస్మజఘాన- తాశ్చమ్వఃపునర్భూయః-సంయుగస్యేమాంసాంయుగీంభువంపృథ్వీంరణభువమిత్యర్థః॥ గోత్రా కుః పృథివీపృథ్వీత్యమరః- నారోహంతిస్మనారూఢాః॥...... ....

మూ, ౧౮ { సిపీడ్యతరసా తేనముక్తాగ్కామ మనాస్థయా। ఉ
పాయయుర్విలక్షత్వంవిద్విషోనశిలీముఖాః ॥ ..... }

౧౮। నిపీడ్యేతి ॥ తేనప్రద్యుమ్నేన తరసా బలేన కామంనిపీడ్య। అనాస్థయా అనాదరేణముక్తాః। నాతర్నాన్నాతిపరిక్షతమితి నిషేధనావధ్యాఇతి జీవంతోముక్తాఇత్యర్థః। విద్విషోవిలక్షత్వంసత్రపత్వమాయయుః క్షవిల క్షస్తుత్రపాన్వితఇత్యమరః- శిలీముఖాబాణాస్తువిలక్షత్వం లక్ష్యవిభ్రష్ట త్వం నాయయుః- అత్ర ద్వయోరపివిలక్షత్వయోరభేదాధ్యవసాయాద యాన్యశ్లేషః విద్విషాంశిలీముఖానాంచప్రకృతత్వాత్తుల్యయోగితాయాం నైపక్షికావన్యాశ్రితఇతి సంకరః ॥ ....

మూ, ౧౯ { తస్యాపదానైస్సమరేసహసారోమహర్షిభిః।సు
రైరశంసివ్యోమస్థైఃసహసారో మహర్షిభిః॥ }

౧౯॥ తస్యేతి॥ సమరేతస్యప్రద్యుమ్నస్యాపదానైరత్యుగ్రకర్మభిః కర శ్లైః-సహసాసద్యఃరోమహర్షిభిః-రోమాంచవద్భిః-వ్యోమస్థైఃసురైఃమ హర్షిభిఃసహఋషిభిస్సార్థంసారోస్యబలమశంసిప్రశంసితః॥ .. ....

మూ, ౨౦ { సుగంధయద్దిశశ్శుభ్రమమ్లానికుసుమందివః। భూరి
తత్రాపతత్తస్మాదుత్పపాతదివంయశః ॥ .... }

౨౦॥ సుగంధయదితి ॥ దిశఃసుగంధయత్ సుగంధాఃకుర్వత్ -సుగంధాత్కృత తద్రోణేతిణ్యంతాల్లటః- శత్రాదేశః-శుభ్రంధవలంఅమ్లానిమ్లానిరహితం- భూరిప్రభూతంకుసుమందివోంతరిక్షాత్ తత్రప్రద్యుమ్నే అపతత్ -తస్మాత్ ప్రద్యుమ్నాద్యశః పూర్వోక్తగుణయుక్తందివమంతరిక్షంప్రత్యుత్పతపా-

అత్రద్యుప్రద్యుమ్నయోః కుసుమయశోభ్యాం అన్యోన్యోపకారజననాద న్యోన్యాలంకారః-పరస్పరం క్రియాజననే అన్యోన్యాలంకృతిరితిలక్షణాత్ ॥

మూ, ౨౧ { సోఢుం తస్య ద్విషో నాలమపయోధరవారణమ్ । ఊ
ర్జేనావ యశశ్చ ద్యామపయోధరవారణమ్ ॥ }

౨౧॥ సోఢుమితి ॥ అపగతాభయాన్నివృత్తాః యోధానాం రవాః సింహనాదా యేషాం తే అపయోధరవాః ద్విషః-శత్రవః- తస్య కార్ష్ణేః రణం సోఢుం నాలం-శక్తాః-అతఏవ యశశ్చ అవిద్యమానం పయోధరాణాం వారణం మేఘప్రతిఘాతో యస్య తత్ - అపయోధరవారణం సత్ ద్యామూర్జేనావ-మేఘమండలం విలంఘ్య స్వర్గమాచ్ఛాదయామాసేత్యర్థః- ఊర్ణోతేర్లిట్ ॥ అజాదేర్ద్వితీయస్యేతి ద్వితీయస్యైకాచో ద్విర్భావః-నుషవద్భావాదా మ్ప్రతిషేధః-యమక వాక్యార్థ హేతుక కావ్యలింగయోః సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౨౨ { కేశప్రచురలోకస్య పర్యస్తారివికాసినా । శేఖరేణే
వ యుద్ధస్య శిరస్థకుసుమలక్ష్మణా ॥ .... }

౨౨॥ కేశేతి॥ వికాసినా వివిధమార్గచారిణా వికస్వరేణ చ -కుసుమలక్ష్మణా పుష్పకేతునా ప్రద్యుమ్నేన-అన్యత్ర కుసుమచిహ్నేనత న్మయేనేత్యర్థః-కేశవత్ప్రచురాః - ప్రభూతాః లోకా జనా యస్మిన్ తస్య యుద్ధస్య శిరోగ్రభూమిః-అన్యత్ర కేశైః ప్రచురస్య కేశాఢ్యస్య లోకస్య జనస్య శిరః- శేఖరేణాపీడేనేవ శిఖామాల్యేనేవేత్యర్థః॥ శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః పర్యస్తారి పరిష్కృతం భూషితమిత్యర్థః-పరిపూర్వాత్ కరోతేః-కర్మణిలుఙ్ సంపర్యుపేభ్యః-కరోతౌ భూషణ ఇతి సుడాగమః § అడభ్యాసవ్యవాయేపీతి నియమాత్ § పరినివిభ్య ఇత్యాదినా షత్వే § సివాదీనాంవాడ్వ్యవాయేపీతి-వికల్పః ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౨౩ { సాదరం యుధ్యమానాపి తేనాన్యనరసాదరమ్ । సాద
రం పృతనా నిన్యే హీయమానారసాదరమ్ ॥ . ... }

౨౩॥ సాదరమితి॥ సాదరం సాభినివేశం యుధ్యమానాపి సంప్రహరంత్యపి-అరం ద్రుతం హాతాదితియావత్ రసాత్-రణరాగాత్ - హీయమానా అపకృష్యమాణా ప్రద్యుమ్నమహిమ్నేతి భావః-అతఏవాత్ర విరోధాభాసాలంకారః-జహాతేః కర్మకర్తరి లటః శానజాదేశః-సాపృతనా చైద్యసేనా తేన ప్రద్యుమ్నేన-అన్యేషాం తటస్థానామపి నరాణాం సాదం నిశ్చేష్టతాం రాటిద దా

తీసితఅన్యానరసాదరం॥ఆత్తోనుపసర్గాత్ ఇతికప్రత్యయః*దరోస్త్రియాంభయేశ్వభ్రే ఇత్యమరః-నిన్యేనీతా నయతేః ప్రధానేకర్మణిలిట్- ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయేలాదీనాహుర్ద్వికర్మణామితివచనాత్- విరోధయమక యోస్సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౨౮ { ఇత్యాలింగితమాలోక్య జయలక్ష్మ్యా ఝషధ్వజమ్।
క్రుద్ధయేవ క్రుధాసద్య స్ప్రపేదే చేదిభూపతిః॥ ... }

౨౮॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థం-జయలక్ష్మ్యా ఆలింగితంఝషధ్వజంమత్స్యకేతుంప్రద్యుమ్నం*ఝషోమాఝషోమత్స్య ఇత్యమరః-ఆలోక్యసద్యఃక్రుద్ధయాసపత్న్యాగమాత్కుపితయేవేత్యుత్ప్రేక్షా -క్రుధాప్రద్యుమ్నాశ్రితయాగుణాకృష్ట్యా చేదిభూపతిః -ప్రపేదే ప్రాప్తః తంవిహాయేతి శేషః- కామిన్యః ప్రాయేణసాహసిక్యః సపత్నీగంధమసహమానాః సద్యఃపురుషాంతరమాశ్రయంతఇతి భావః-విజయినంప్రద్యుమ్నం దృష్ట్వా సద్యశ్చైద్యశ్చుకోపేత్యర్థః॥ ....

మూ, ౨౯ { అహితానభి వాహిన్యా సమానీచతురంగయా। చ
చాలవల్గత్కలభ సమానీచతురంగయా॥ .... }

౨౯॥ అహితానితి॥మానీఅభిమానవాన్-సక్రుద్ధశ్చైద్యః- వల్గంతఃప్లవమానాః-కలభసమాః-కలభప్రమాణాః-అతఏవానీచాఉచ్చాస్తురంగాయస్యాంతయావల్గత్కలభసమానీచతురంగయా - చత్వార్యంగానిహస్త్యాదీనియస్యాస్తయాచతురంగయావాహిన్యాకరణేన- అహితానభిశత్రూన్ప్రతిచచాల-కలభసమేత్యుపమాయమకేనసంసృజ్యతే॥ ....

మూ, ౩౦ { తతస్తతానకానీకవిస్ఫారస్ఫారనిస్స్వనైస్తూ
ర్యైస్స్యగతుయతుభ్యదహూపారానుకారిణీ॥ ..... }

౩౦॥ అథచతుర్భిః కులకేనసేనాంవర్ణయతి-తతఇత్యాది- తతశ్చైద్యచలనానంతరం-తతానామాకృష్టానాందనువర్ణీణాంవిస్ఫారైఃటంకారైఃస్ఫారాఃప్రభూతాః నిస్స్వనాఃయేషాంతైస్తూర్యైః-యుగక్షయేకల్పాంతేక్షుభ్యంతముద్వేలంమహాపారంసముద్రమనుకరోతీతి తదనుకారిణీసాసేనేత్యుత్తరేణాన్వయః-ఉపమా॥ ....

సర్వతోభద్రః.

మూ, ౨౭

స కా ర నా నా ర కా స
కా య సా ద ద సా య కా
ర సా హ వా వా హ సా ర
నా ద వా ద ద వా ద నా

౨౭॥ సకారేతి॥ పునఃకీదృశైః కారోవధేనిశ్చయే చకలౌ యత్నే యతావపీతి విశ్వః-సకారాః సయత్నాః సోత్సాహాః- నానా నానావిధాశ్చయే - అరాఃఅరీణాంసమూహాః ఖభిక్షానిభ్యోణ్ - తేషాంకాసాంగతిభేదాః కాయానివిగ్రహాశ్చతేషాం సాదండదతీతిసాదదాః నాశకాః తేసాయకాయస్యాంసాతథోక్తా-రసేనరాగేణాహవోయస్యాః సాగసాహంవారణరాగిణీత్యర్థః - వాహసారాణాంహయశ్రేష్ఠానాంయేనాదాః హ్రేషాదిఘోషాస్తేషాంవాదంకలహందదతీతివాదదాని- తైస్సహకేఽహాయుమానానివాదనానివాద్యానియస్యాంసా వాహసారనాదవాదదవాదనా- తుల్యతూర్యవాహనఘోషేత్యర్థః అతఏవతేషాంతుల్యతాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః-సర్వతోభ్రమణాత్సర్వతోభద్రాఖ్యశ్చిత్రబంధః అతఏవదండీతదిష్టంసర్వతోభద్రంభ్రమణంయదిసర్వతఇతి)

స	కా	ర	నా	నా	ర	కా	స
కా	య	సా	ద	ద	సా	య	కా
ర	సా	హ	వా	వా	హ	సా	ర
నా	ద	వా	ద	ద	వా	ద	నా
నా	ద	వా	ద	ద	వా	ద	నా
ర	సా	హ	వా	వా	హ	సా	ర
కా	య	సా	ద	ద	సా	య	కా
స	కా	ర	నా	నా	ర	కా	స

ఉద్ధారస్తు-చతుష్షష్టికోష్ఠ-చతురంగబంధక్రమేణాద్యపంక్తిచతుష్టయేషా

దచతుష్కంవిలిఖ్యా నంతరపంక్తిచతుష్టయేప్యధః క్రమేణపాదచతుష్టయ లేఖనే ప్రథమాసుచతసృషు ప్రథమపాదః సర్వతో వాచ్యః ఏవంద్వితీయా సుద్వితీయ ఇత్యాది॥ ....

మూ, ౨౮ { లోలాసికాలీయసలాయమస్యైవస్వసాస్వయమ్
చికీర్షురుల్లసల్లోహవర్మశ్యామాసహాయతామ్॥ }

౨౮॥ లోలేతి॥ లోలాన్యసీనామేవకాలీయానాంకృష్ణసర్పవిశేషాణాంకులానియస్యాంసా-ఉల్లసద్భిర్లోహవర్మభిఃఅయఃకంచుకైఃశ్యామా- అతఏవయమస్యాంతకస్యసహాయతాం భ్రాతృస్నేహాదస్మిన్ సేనాసంహారేసాహాయ్యం చికీర్షుః- స్వయంసాయమునాత్స్వసాతస్యైవభగినీయమునేవస్థితేత్యుత్ప్రేక్షా॥

శ్రీమురజబంధః.

మూ, ౨౯

సా	సే	నా	గ	మ	నా	రం	భే
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్త
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా

౨౯॥ సేతి॥ తారోత్యుచ్చైర్నాదఃసింహనాదోయేషాంతేజనాయస్యాంసా తారనాదజనా - అనామయా అవ్యథాసాపూర్వోక్తప్రకారాసేనా మత్తాఃధీరాధృష్టాశ్చనాగాగజాయస్మిన్ కర్మణితత్తథా గమనారంభే యుద్ధయాత్రారంభేరసేనరణరాగేణఅనారతాఅవిరతాఆసీత్ అవిచ్ఛిన్నరణరాగాభూదిత్యర్థః- మురజబంధః-)

సా	సే	నా	గ	మ	నా	రం	భే
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్త
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా

ఉద్ధారస్తు *శ్లో॥ తిర్యగ్రేఖాఃలిఖేత్పంచనవోర్ధ్వాస్తత్రపంక్తయః అష్టకోష్ఠాఃస్యుస్తత్రప్రత్యస్తాఃశ్లోకంలిఖేత్ క్రమాత్ ॥ ౧ ॥ తత్రాద్యద్వి త్రితుర్యాసు తుర్యత్రిద్వ్యాద్యపంక్తిషు । ఆద్యద్విత్రిచతుర్గపంచ షక

నప్తాష్టమకోష్ఠగః ॥ ౨ ॥ దృశ్యతే ప్రథమః పాదశ్చతుర్థశ్చైవమేవ హి। చతుర్థపంక్తౌ ప్రాథమ్యాత్ ప్రథమావధిపీఠనాత్ ॥ ౩ ॥ ద్వితీయాద్యా వాక్యద్వితాత్ర్యేద్వితీయస్తు గ్యేత్రితురీయగె। తుర్యత్రిదోవ్వేస్తు తృతీయాద్యే ద్రష్టవ్యోంఘ్రిర్ద్వితీయకః ॥ ౪ ॥ తృతీయోంఘ్రిర్ద్వితీయాంత్యఆద్యసప్తమషష్ఠయోః। ద్విత్రిపంచమయోస్తుర్య షష్ఠసప్తమయోః క్రమాత్ ॥ ౫ ॥ తృతీయాంతె చలద్యోయమథాన్యః క్రమ ఉచ్యతే। ఆద్యాంఘ్రిః ఆద్యయోః పజ్క్త్యోశ్చ లెర్గోమూత్రికాక్రమాత్ ॥ ౬ ॥ కింత్వేకం ద్వితయం ద్వ్యేకం ద్వయమేకమితి క్రమాత్। యద్వా ద్వితయమేకంచ ద్వయమేకం ద్వయం పునః ॥ ౭ ॥ స్వపజ్క్తౌ ప్రక్రమాదేవ విన్యాసద్వితయం భవేత్। ఏవం తృతీయతుర్యాంఘ్రీ స్వపజ్క్త్యోస్తమపక్రమాత్ ॥ ౮ ॥ ద్వితీయోంఘ్రిర్ద్వితీయస్యాం క్రమాదాద్యచతుష్టయె। స్యాత్క్రమాచ్చ తృతీయస్యామాద్య ఏవ చతుష్టయే ॥ ౯ ॥ వ్యుత్క్రమేణ ద్వితీయస్యాం తృతీయస్యాం క్రమేణ చ। ద్రష్టవ్యో హి తృతీయాంఘ్రిరంత్యకోష్ఠచతుష్టయోః ॥ ౧౦ ॥ విన్యాసభేదాస్త్వన్యేపి సంత్యేవ బహవోత్ర హి। విస్తరాత్తు న లిఖ్యంతె స్వయమూహ్యా విచక్షణైః ॥ ౧౧ ॥ ఇత్యలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా ॥

మూ, ౩౦ { ధూతధౌతాసయస్తగ్రప్రస్థాగ్రప్రాతిష్ఠంత క్ష్మాభృతాం। శౌర్యానురాగనికష స్సాహి వెలానుజీవినామ్ ॥ }

౩౦ ॥ ధూతేతి ॥ క్ష్మాభృతాం రాజ్ఞాం ప్రాతిష్ఠంత ఇతి ప్రస్థాః- అగ్రే సరాః। సుపిస్థ ఇతి కప్రత్యయః। ప్రష్ఠోగ్రగామిని ఇతి షత్వం- ధూతాః కంపితాః ధౌతాః ఉత్తేజితాః అసయో యైస్తే ధూతధౌతాసయస్సంతః ప్రాతిష్ఠంత ప్రస్థితాః। సమవప్రవిభ్యస్థ ఇతి తజ్- సా వేలా అనుజీవినాం శస్త్రజీవినాం శౌర్యానురాగయోః పురుషకారస్వామిభక్త్యోర్నికషః పరీక్షాస్థానం హి - అతో గ్రే ప్రస్థాతవ్యం అన్యథా భీరుత్వం స్వామిద్రోహశ్చ స్యాతామితి భావః- వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం సుగమమ్ ॥ ....

మూ, ౩౧ { దివమిచ్ఛన్యుధా గంతుం కోమలామలసంపదమ్। దధౌ దధానోసిలతాం కోమలామలసంపదమ్ ॥ ..... }

౩౧ ॥ దివమితి ॥ యుధా యుద్ధేన కరణేన కోమలాః సుకుమారాః అమలాః శీతోష్ణాదిదోషరహితాః సంపదో యస్యాం తాం కోమలామలసంపదం - దివం స్వర్గం గంతుమిచ్ఛన్ - కః పుమాన్ - అమలాం ధౌతాం అసిలతాం దధానః- అలసం మందం పదం దధౌ సర్వోపి నిశ్శంకమాక్రమతేత్యర్థః- అత్ర స్వరేచ్ఛయా

విశేషణగత్వాన్నిశ్శంకప్రవృత్తిహేతుత్వాత్తథా వ్యలింగం సఖ్యమకేనసం
సృజ్యతే॥..

మూ, ౩౨ { కృతోరువేగంయుగపద్వ్యజిగీషంతసైనికాః। విప
క్షంబాహుపరిఘైర్జంఘాభిరితరేతరమ్ ॥ ...... }

౩౨॥ కృతేతి॥ సేనాయాంసమవేతాః-సైనికాఃసైన్యాః § సేనాయావేతి
ప్రాత్తికష్ఠక్-బాహుభిఃపరిఘైరివబాహుపరిఘైఃబాహుదండైః - విపక్షంశ
త్రుంజంఘాభిఃప్రసృతాభిఃజంఘాతుప్రసృతేత్యమరః-ఇతరేతరమన్యో
న్యంస్వయూథ్యంచ- కృతఊరుర్మహాన్ ఊరోర్వేగశ్చవేగోయస్మిన్కర్మ
ణితత్తథా-యుగపద్వ్యజిగీషంతజేతుమైచ్ఛన్ -అహమహమికయాయో
ద్ధుమధావన్నిత్యర్థః- విపరాభ్యాంజేరితిఆత్మనేపదం- అత్రవిపక్షస్వయూథ్యయోర్బాహుజంఘస్యచప్రకృ
తత్వాత్ కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా॥........................

మూ ౩౩ { వాహనాజనిమానాసేసారాజావనమాతతః-మ
త్తసారగరాజేభేభారీహైవజ్జనధ్వని ॥ .... }

౩౩॥ వాహనేతి॥ తతోనంతరం- మానమభిమానం అస్యతిక్షిపతీతి
తస్మిన్ మానాసేపరాహ్ణకారకర్తరిణిః § కర్మణ్యణ్- మత్తాః సారగాః
బలభాజశ్చరాజేభానృపగజాయస్మిన్ మత్తసారగరాజేభే-సారాజౌశ్రే
ష్ఠయుద్ధే - ఆజేఃపుల్లింగతాచింత్యా - భారీభారవాన్ ఘూర్ణః ఈహైవ
తాముత్సాహవతాంజనానాంధ్వనిర్యస్మిన్ తత్ భారీహైవజ్జనధ్వనియథా
తథా - ననమతీత్యనమాఅభంగురా - పచాద్యజంతేననఞ్ సమాసః - వా
హనానివాహయిత్రశ్వాంక్షన్యాసత్రస్తాయుచ్ - అజనిజాతా-సైనికా
నామిత్యర్థః సిద్ధంజనేఃకర్తరిలుఙ్ § దీపజనేత్యాదినాచిణ్ ॥..........

మూ, ౩౪ { నిధ్వనజ్జవహారీభాభేజేరాగరసాత్తమః। తతమా
నవజారాసాసేనామానిజనాహవా॥............. }

౩౪॥ ఏతత్ప్రతిలోమ్యేనశ్లోకాంతరమాహ॥నిధ్వనదితి॥నిధ్వనంతోబృం
హంతఃజవాజవనాః హారిణోఘనోహరాశ్చేభాయస్యాంసానిధ్వనజ్జవ
హారీభా-తతోవిస్తృతోమానవజోమనుష్యజాతః ఆరాసఃకలకలోయస్యాం
సాతతమానవజారాసా-మానినాంమానవతాంజనానామాహవోయస్యాం
సామానిజనాహవా సేనారజ్యతేనేనేతి రాగః క్రోధఃసఏవరసస్తస్మాత్.

శాగరసాత్ తమోమోహాంభజే క్రోధాంధాజని-ప్రావణశ్లోకావృత్తేశ్లో
కప్రతిలోమయమకం- తదుక్తందండినా * ఆవృత్తిః ప్రాతిలోమ్యేనపాదా
ర్ధశ్లోకగోచరా- యమకం ప్రతిలోమత్వాత్ప్రతిలోమమితిస్మృతమితి॥

మూ, ౩౫ { అభగ్నవృత్తాస్సప్రాసా ఆకృష్టాయావనోద్ధతైశ్చ
క్రందమారుచ్చకైర్ముష్టిగ్రాహ్యమధ్యాధనుర్లతాః॥ }

౩౫॥ అభగ్నేతి ॥ అభగ్నాః అభంగురాః వృత్తాః వర్తులాయాస్తాః అభ
గ్నవృత్తాః విశేషణసమాసః అన్యత్రా స్ఖలితచరిత్రాః బహువ్రీహిః ము
ష్టిగ్రాహ్యా ముష్టిధార్యాః మధ్యాలగ్నకా యాసాం తాః అన్యత్ర ముష్టిమే
యావలగ్నాః ధనుర్లతాః యావనేనోద్ధతైర్దృప్తైః దృప్తైశ్చ ప్రస
భాద్బలాత్కారాత్ ఆకృష్టాస్సజ్యాః పక్షే గుణవత్వన్యత్ర కచేషుచేతి భావః- ఉ
చ్చకైస్తారంచ క్రందమాః సధ్వనుమృచ్ఛసుశ్చ- అత్ర ప్రస్తుత ధనుర్లతాపి శేష
ణసామ్యాదప్రస్తుతధూర్తాక్రందితపతివ్రతాప్రతీతేః సమాసోక్తిః- ఆక
ర్షణస్య విశేషణగత్యా క్రందనహేతుత్వాత్కావ్యలింగంచాంగాంగీభా
వేనసంకీర్యతే॥ ....

మూ, ౩౬ { కరేణుః ప్రస్థితోనేకో రేణుర్ఘంటాస్సహస్రశః।
కరేణుశ్శీకరోజజ్ఞే రేణుస్తేనశశామయయా ॥ ...... }

౩౬। కరేణురితి ॥ అనేకో బహుః కరేణుభిః ప్రస్థితః జాతావేకవచనం
అసంఖ్యాః కరిణో యోద్ధుంయయురిత్యర్థః * కరేణురిభ్యాం స్త్రీనేభే
ఇత్యమరః- సహస్రశో ఘంటాః కరికంఠస్థాః రేణుర్దధ్వనుః అతఏకహాల్మ
ధ్యేనాదేశాదేర్లిటీత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ-కరేషు రేణుగల్పః శీకరోం
బుకణో జజ్ఞే- జాతావేకవచనం కరేష్వణవః శీకరాజాతాఇత్యర్థః- జనేః
కర్తరిలిట్ - తేనాంబుశీకరేణ రేణుః రజః శశామయయా ఏతేనకరిణాం
బాహుల్యంవ్యజ్యతే॥ ....

మూ, ౩౭ { ధృతప్రత్యగ్రశృంగారరసరాగైరపిద్విపైః సరో
షసంభ్రమైర్బభ్రే రౌద్రఏవరణోరసః॥ .... }

౩౭ ॥ ధృతేతి ॥ ధృతః ప్రత్యగ్రః శృంగారరసఏవరాగో యైస్తైరపిఇవి
రోధః- రౌద్రశృంగారయోర్విరోధిత్వాత్ -ధృతసిందూరనవరంజనైరిత్య

విరోధః-అతఏవవిరోధాభాసోలంకారః*శృంగారస్సరతే నాట్యేరసేచగ
జనుండనే-శృంగారంచూర్ణసిందూరే లవంగకుసుమేపిచేతివిశ్వః- సరోషసం
భ్రమైః ద్విషైః రణేరౌద్ర ఏవరసః క్రోధరసఏవబభ్రే భృతః కర్మణిలిట్॥...

మూ, ౩౮ { నతస్థౌభర్తృతః ప్రాప్తమానసంప్రతిపత్తిషు।
రణైకసర్గేషుభయంమానసంప్రతిపత్తిషు॥...... }

౩౮॥ నేతి॥ భర్తృతః స్వామిభ్యః ప్రాప్తమానసంప్రతిపత్తిషుపూజాసామా
నస్యేయైస్తైషు ప్రాప్తమానసంప్రతిపత్తిషు రణైకసర్గేషు నియతోత్సా
హేషునియతనిశ్చయేషువా*సర్గస్తుసర్జనాధ్యాయస్వభావోత్సాహ ని
శ్చయాఇతివైజయంతీ-పత్తిషుపదాతిషు-మానసంప్రతి-పత్తీనాంమానసేఇత్యా
దశ్కర్మప్రవచనీయయుక్తేద్వితీయా-భయంనతస్థౌ-పూర్వోపకారస్మా
రిణోరణాయనిర్భీకాః ప్రాణంత్యజంతీత్యర్థః-అన్యథా* యస్తుభీతః పరావృత్త
స్సంగ్రామేహన్యతేపరైః।భర్తుర్యద్దుష్కృతంకించిత్తత్సర్వంప్రతిపద్యతే॥
యచ్చాస్యసుకృతంకించిదముత్రార్థముపార్జితమ్- భర్తాతత్సర్వమాదత్తే
పరావృత్తహతస్యతుఇతినిషేధస్మరణాదితిభావః-అత్రమానసంప్రతిపత్తో
విశేషణగత్యాభయానవస్థానహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలిం
గంయమకేనసంసృజ్యతే॥ ....

మూ, ౩౯ { బాణాహిపూర్ణతూణీరకోటరైర్ఘనైర్విశాఖిభిః।
గూఢాశ్లిష్టభుజాశాఖైరభూద్భీమాబలాటవీ॥ }

౩౯॥ బాణేతి॥ బలమేవాటవీ బలాటవీ బాణైరేవాహిభిః పూర్ణాః తూణీ
రాణిషంగాఏవకోటరాః కుహరాణియేషాంతైః గూఢాస్తలానినిహాకాశ్చ*
గోధాతలేనిహాకాయామితివిశ్వః।తలంజ్యాఘాతవారణం-తతోగోధాఏవ
గోధాఇత్యశ్లిష్టరూపకంతాభిరాశ్లిష్టాః భుజాఏవశాఖాయేషాంతైర్ఘనైర్విభిద్ధా
న్కృష్టైరేవశాఖిభిర్వృక్షైః భీమాభయంకరాఅభూత్ సమస్తవస్తువర్తిసా
వయవరూపకమ్॥

మూ, ౪౦ { నానాజావవజానానాసాజనౌఘఘనౌజసా। పరా
నిహావానిరావతాన్వియాతతయాన్వితా॥. .... }

౪౦॥ నానేతి॥ఇహాస్యాంనానావిధాయాంఆజౌ నానాజౌచిత్రయుద్ధేఓజసా
తేజసా-అవజానానాపరానవధీరయంతీ క అకర్మకాచ్ఛేత్యాత్మనేపదం-జ

సౌఘ్యైఘ్రాణానాసాం ద్రాజనౌఘఘనాబహుజనేత్యర్థః ఆహార్యరసపాయినీ
వియాతతయా వైయాత్యేన ధాష్ట్యేనాన్వితా ధృష్టేత్యర్థః * ధృష్టే
ధృష్ణు వియాతశ్చేత్యమరః - సాచైద్యసేనా తార్క్ష్యపరాభరీ అప ప్రావ
అత్ర ప్రతిపాదం పాదార్ధస్యైవావృత్తేరర్ధపాదప్రతిలోమయమకమ్॥......

మూ, ౪౧ { విషమం సర్వతోభద్రచక్రగోమూత్రికాదిభిః। శ్లోకైరి
వ మహాకావ్యం వ్యూహైస్తదభవద్బలమ్॥ ......}

౪౧॥ విషమమితి॥ తద్బలం చైద్యసేనా సర్వతోభద్రచక్రగోమూత్రికాది
భిః ఆదిగ్రహణాత్ మురజబంధాదిసంగ్రహః- శ్లోకైః మహాకావ్యం శిశుపా
లవధాదికమివ వ్యూహైః- సర్వతోభద్రాదిభిరేవ బలవిన్యాసైః * వ్యూహ
స్తు బలవిన్యాసః ఇత్యమరః- విషమం దురవగాహమభవత్ * నగరార్ణవశైల
ర్తుచంద్రార్కోదయవర్ణనైరిత్యాద్యుక్తలక్షణం మహాకావ్యమ్॥......

మూ, ౪౨ { సంహత్యా సాత్వతానాం చైద్యం ప్రతిభాస్వరసేన
యా। వవలే యోద్ధుముత్పన్న ప్రతిభాస్వరసే
నయా॥ ....}

౪౨॥ సంహత్యేతి॥ భాస్వరా తేజిష్ఠా సేనా యస్యాః సయా భాస్వరసేన
యా- సాత్వతానాం యదూనాం సంహత్యా సంఘేన చైద్యం ప్రతి వవలే ప్రచేలే
వలచలనే ఇతి ధాతోర్భావే లిట్ క్నశసదదవాదిగుణానామితి వకారాదిత్వా
దేత్వాభ్యాసలోపయోః ప్రతిషేధః- యోద్ధుం సమహతిః స్వరసేన స్వభా
వేన యోద్ధుముత్పన్న ప్రతిభా సంజాతమతిః యా స్వయం రణకండూలా సా
పరాహూతా కథం నివర్తేతేతి భావః॥ ....

మూ, ౪౩ { విస్తీర్ణమాయామవతీ లోలలోకనిరంతరా। న
రేంద్రమార్గం రథ్యేవ పపాత ద్విషతాం బలమ్॥ ...}

౪౩॥ అథ యదుసేనాయాః ప్రతిబలాభియోగం యమకేనాహ॥ విస్తీర్ణమి
త్యాది॥ ఆయామవతీ ద్రాఘీయసీ లోలలోకనిరంతరా చలజ్జనసంకులా సా
సేనేత్యుత్తరశ్లోకేనాన్వయః- సా యదుసేనాపి విస్తీర్ణం ద్విషతాం బలం నరేం
ద్రమార్గం రాజపథం రథ్యా విశిఖేవ పపాత సంజగామ- ఉపమా సేపి విశేష
ణం యోజ్యమ్॥...

మూ, ౪౪ { వారణాగగభీరా సా సారాభీగగణారవా। కారితా
రివధా సేనా నాసేధా వరితారికా॥ ....}

౪౪॥ వారణేతి॥ కీదృశీ సేనా వారణైః రేవా గైరచలైర్గభీరా దురవగాహా వా రణాగగభీరా- సారః శ్రేష్ఠః నభియంగచ్ఛంతీత్యభీ గానాం నిర్భీకాణాంగణా నాంజంతుసంఘానామారవ స్తూయస్యాంసా సారాభీగగణారవా- కారితారివ ధాకృతశత్రు వధా- రామో రాజ్యమకారయదితి వదత్ర స్వార్థేణిచ్ నా స్త్యాసేథః ప్రతిషేధో యస్యాః సా వా నాసేధా అనాసేధా వా దుర్వారేత్యర్థః నఞర్థస్య నశబ్దస్య నఞో వా బహువ్రీహిః - వరితారి కాఅనేనాహం వో తైన్య ఇతిస్వయంవృత్తప్రతిభ టేత్యర్థః శైషికః కప్రత్యయః- సా సేనా ప్రాంతేఽపూర్వేణాన్వయః అత్ర ప్రాతిలోమ్యేన పాదార్థావృత్తేః పా దార్థప్రతిలోమయమక మేతత్ - లక్షణంతూక్తంనిధ్వనదిత్యాదిశ్లోకప్ర తిలోమయమకే॥ ....

మూ, ౪౫ {అధినాగంప్రజవినో వికసత్ప్రించ్ఛచారవః। పేతుర్బ హిర్ణదేశీయాశ్శంకవఃప్రాణహారిణః॥..........}

౪౫॥ అధీతి॥ ప్రజవంతీతి ప్రజవినోఽతిజవనాః ప్రజోరినిరితిఇనిప్రత్యయః వికసద్భిః పింఛైః కలాపైశ్చారవః అతఏవ ఈషదసమాప్తా బర్హిణో బర్హిణదేశీయామయూరకల్పాః ఈషదసమాప్తావిత్యాదినాదేశీయర్ప్రత్యయః ప్రాణహారిణః శంకవః శల్యాయుధాని * వాపుంసి శల్యంశంకుర్నైత్యమరః నాగేష్వధినాగంవిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః గజేషు సర్పేషుచ నిపేతుః- సర్పేషుబర్హిణ ఇవ నిపేతురిత్యర్థః- అతఏవోపమాలంకారః * గ్రహేగ్రాహేగజే నాగ ఇతి వైజయంతీ॥ ....

❋ గోమూత్రికాబంధః. ❋

మూ, { ప్రవృత్తే వికసద్ధ్వానం సాధనే ప్యవిషాదిభిః। వవృషే వికసద్దానం యుధమాప్యవిషాణిభిః॥ } ౪౬

౪౬॥ ప్రవృత్త ఇతి॥ వికసన్నుజ్జృంభమాణో ధ్వానో ధ్వనిర్యస్మింస్తత్తథా సాధనే సప్రహారే ప్రవృత్తేపి అవిషాదిభిః విషాదరహితైః విషాణిభిర్దంతిభిః యుద్ధం ఆప్య ప్రాప్య వికసత్ప్రభూతం దానమ్మదో వవృషే- యుద్ధారంభే న వదానం వర్షన్త్యతే- సత్వసంపన్నత్వాత్ సాధనేపి అవిషాదస్యావిరోధాద్విరోధాభాసః- గోమూత్రికాబంధోయమ్

ప్ర	వృ	త్తై	వి	క	స	ద్ధ్వా	నం	సా	ధ	నై	ప్యా	వి	షా	ది	భిః
వ	వృ	షే	వి	క	స	ద్ధ్వా	నం	యు	ధ	మా	ప్య	వి	షా	ణి	భిః

ఉద్ధారస్తు.

వర్ణానామేకరూపత్వంయద్వ్యేకాంతర మర్ధయోః। గోమూత్రికేతితం ప్రాహుర్దుష్కరంతద్విదోవిదుఃఇతిలక్షణాత్ - షోడశకోష్ఠస్యమువక్తిద్వ యోర్ధద్వయంక్రమేణవిలిఖ్యఏకాంతరవినిమయేనవాచనేశ్లోకనిష్పత్తిః॥......

మూ, ౪౭ { పురస్సప్రయుక్తైస్త్యద్ధంత చ్చలితైలబ్ధశుద్ధిభిః। ఆ
లాపైరివగాంధర్వమదీప్యతపదాతిభిః॥ .... }

౪౭॥ పురఇతి॥ తస్యార్థంపురఃప్రయుక్తైఃగజాశ్వాదిభ్యఃప్రాక్ప్రవర్తితైః అన్యత్రగానాత్పూర్వముచ్చారితైఃచలితైఃమండలచారిభిఃఅన్యత్రముహు రావర్తితైరిత్యర్థః లబ్ధశుద్ధిభిః కాతర్యకపటాదిదోషరహితైరిత్యర్థః-అ న్యత్రావిక్రుతైఃరాగానుగుణైరిత్యర్థః - పదాతిభిఃపత్తిభిః గాంధర్వంగాన మాలాపైరాలప్తిభిరివఅతురపిశేషైరివాదీప్యతాశోభత॥... ....

మూ, ౪౮ { కేనచిత్స్వాసినాన్యేషాంమండలాగ్రానవద్యతా।
స్వాపేకీర్తిఫ్లుతమహీమండలాగ్రానవద్యతా॥ }

౪౮॥ కేనచిదితి॥ స్వాసినాస్వఖడ్గేన అన్యేషాంమండలాగ్రాః అవద్యతా ఖండయతాద్యతేలటశ్శతా దేశః కేనచిద్వీరేణకీర్తిఫ్లుతంయశోవ్యాప్తం మహీమండలాగ్రంభూపృష్ఠంయయాసా కీర్తిఫ్లుతమహీమండలాగ్రా అన వద్యతాఅనింద్యతా ప్రాపేప్రాప్తా॥ ....

మూ, ౪౯ { విహంతుంవిద్విషస్తీక్ష్ణస్సమమేవసుసంహతేః। పరి
వారాత్పృథక్చక్రే ఖడ్గశ్చాత్మా చ కేనచిత్॥ ..... }

౪౯॥ విహంతుమితి॥ కేనచిద్వీరేణవిద్విషోవిహంతుంతీక్ష్ణో నిశితఃపరిచ్ఛేత్తా చఖడ్గశ్చసుసంహతేః సుఘట్టితాత్ సుష్ఠుసంఘీభూతాచ్చ పరివారాత్కో శాత్ పరిజనాచ్చ* పరివారఃపరిజనేఖడ్గకోశేపరిచ్ఛదేఇతివిశ్వః-సమమేవ పృథక్చక్రే ఉద్ధృతః ఆత్మాస్వాత్మాచపృథక్చక్రేవిభక్తఃఖడ్గముత్కృష్య స్వసైన్యాన్నిర్గత్యారిమధ్యేపపాతేత్యర్థః - అత్రఖడ్గాత్మనోః ప్రకృత యోఃసమానక్రియాయోగాత్ కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా॥.. ...

మూ, ౪౦ { అన్యేన విదధే గీర్ణా మతిమాత్రా విలాసినా। ఉద్ఘూర్ణేన చమూస్తూర్ణా మతిమాత్రా విలాసినా॥ }

౪౦॥ అన్యేనేతి॥ అన్యేనవీరేణవిలాసినావిలసనశీలేనఉద్ఘూర్ణేనఉద్యతేన అసినాఖడ్గేనమాత్రామతిక్రాంతా అతిమాత్రా అపరిమితా అరీణాంచమూః సేనాతూర్ణంశీఘ్రంఅతిమాత్రమత్యంత మావిలాకలుషాఅతిమాత్రావిలా అత్యాకులావిదధేకృతా॥........ ....

మూ, ౫౧ { సహస్రపూరణః కశ్చిల్లూనమూర్ధాసినాద్విషః। స్థితోగ్ర ఏవ కాబంధీమభజన్నర్తనక్రియామ్॥... }

౪౧॥ సహస్రేతి। పృణాతీతిపూరణఃపౄపాలనపూరణయోః కర్తరి ల్యుట్ సహస్రాణాంపూరణః పాలయితా సహస్రపూరణఃసహస్రరక్షీసహస్రహంతా వాకశ్చిద్భటః - కబంధస్తుసహస్రపూరణఃసహస్రసంఖ్యాపూరకఃసహస్రతమః సహస్రాదేకఃకబంధోనృత్యతీతిప్రసిద్ధిః అసినాస్త్వాసినాద్విషోలూనమూర్ధా లూనశత్రుమూర్ధాసన్నిత్యర్థఃసావేతు త్వేపిగమకత్వాత్సమాసః- కబంధస్తుద్విషాసినా లూన మూర్ధాకబంధవదగ్రేస్థితఏవతిష్ఠన్నేవకబంధస్యేమాంకాబంధీంనర్తనక్రియామభజత్ - విజయహర్షాత్స్వయమపికబంధవన్ననర్తేత్యర్థః- అతఏవసాదృశ్యాత్మేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధాఖ్యోనిదర్శనాభేదః* కబంధోస్త్రీక్రియాయుక్తమపమూర్ధకలెబరమిత్యమరః॥ ....

మూ, ౫౨ { శస్త్రవ్రణమయశ్రీమదలంకరణభూషితః। దదృశే న్యోరావణవదలంకరణభూషితః॥........... .. }

౫౨॥ శస్త్రేతి॥శస్త్రవ్రణమయానితద్రూపాణి-స్వార్థేమయట్- తైరేవశ్రీమద్భిఃశోభావద్భిరలంకరణైరలంకారైర్భూషితోలంకృతఃశస్త్రవ్రణాలంకృతఇత్యర్థఃఅన్యఃకశ్చిత్ అవిద్యమానాలంకాయస్యాంసాఅలంకేతి బహువ్రీహిః అతఏవక్స్త్రియాగ్గపుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావఃసాచసారణభూశ్చేతస్యాముషితఃస్థితః అలంకరణభూషితఃవసైనికవాసాధార్థత్వాత్కర్తరిక్తః క్ష వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణమ్-రావణవత్ దదృశేదృష్టః-సర్వాంగీణవ్రణభూషణత్వేనరావణపవాయంలంకాసంబంధ విరహాత్తువ్యతిరేకఇత్యర్థ ఉపమావ్యతిరేకయమకానాంసంకరః॥ ....

మూ, ౫౩ { ద్విషద్విశసనచ్ఛేదనిరస్తోరుయుగోపరః । స్థితశ్చా
స్రైరుభయథా బభూవారుణవిగ్రహః ॥ .... }

౫౩॥ ద్విషదితి ॥ ద్విషద్విశసనచ్ఛేదేన అరిశస్త్రప్రహారేణ నిరస్తమూరు
యుగం యస్య సః అతఏవ అస్రైరసృగ్భిశ్చ సిక్తోఽపరోఽపరః ఉభయథా ఉభా
భ్యాం ప్రకారాభ్యాం ప్రకారే గుణవచనస్యేతి థాల్ అరుణస్యానూరోరివ
తథా అరుణో అరుణవర్ణశ్చ విగ్రహో యస్య సోఽరుణవిగ్రహో బభూవ ॥
అరుణో కాకర్ణసారథ్యోరరుణం లోహితే న్యవదితి విశ్వః - అత్రోరుచ్ఛే
దాస్రసేకయోర్విశేషణగత్యా ఉభయథారుణవిగ్రహభావహేతుత్వా
త్ కావ్యలింగముపమాశ్లేషాభ్యాం సంకీర్యతే॥ ....

మూ, ౫౪ { భీమతామపరోంభోధిసమేధితమహాహవే । దాక్షే
కోపశ్శివస్యేవ సమేధితమహాహవే॥ .... }

౫౪॥ భీమేతి॥ అంభోధిసమే సాగరసదృశే మహతి ఆహవే తస్మిన్మహాహవే
మహారణే సమేధితమహాః సంవర్ధితతేజాః అపరో వీరః దక్షస్య ప్రజాపతేర
యం దాక్షః తస్మిన్ దాక్షే హవే యజ్ఞే ॥ హవో యజ్ఞే తథాహ్వానమితి విశ్వః
సమేధితమహాః సందీపితతేజాః శివస్య కోప ఇవ వీరభద్ర ఇవేత్యర్థః భీమతాం
భయంకరతాం అధిత ధృతవాన్ - బిభ్యత్యస్మాదితి భీమః భియష్షుగ్వేత్యౌణా
దికే మ ప్రత్యయే భీమో భీష్మశ్చ భీమాదయోఽపాదానే ఇతి నిపాతనాదపాదా
నార్థతా - ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౫౫ { దంతైశ్ఛిచ్ఛిదిరేకో పాత్త్వ ఇవ పతఙ్గజా ఇవ । పరస్
త్రింశనిలూనానకర వాలాగ్రపదాతయః॥ ...... }

౫౫॥ దంతైరితి॥ పరేషామని స్త్రింశైః ఖడ్గైః నిలూనాః కరవాలాః ఛిన్నఖడ్గాః
పాదాభ్యామతంతీతి పదాతయః పత్తయః అజ్యతిభ్యాం పాదే చేత్యౌణాదిక
ఇఞ్ ప్రత్యయః ॥ పాదస్య పదాజ్యాతిగోపహతేష్వితి పదాదేశః కోపాత్
గజా ఇవ ప్రతిపక్షం శత్రుం దంతైః నఖైర్నైః విషాణైశ్చ చిచ్ఛిదిరే విచ్ఛిదుః న తు ప
రావృత్తా ఇతి భావః॥ ....

మూ, ౫౬ { రణే రభసనిర్భిన్నద్విపపాటవికాసిని । నతత్ర గత
భీర్గకశ్చిద్విపపాటవికాసిని ॥ .... }

౫౬॥ రణ ఇతి ॥ రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః రభసేన వేగేన నిర్భిన్నా
ద్విపాః పాటితగజాః పాటవికాసానాం పాటవవతాం అసవో యస్మిన్ - పాటవ

శబ్దాన్మత్వర్థీయష్ఠన్ ప్రత్యయః వికాసిని ప్రవృద్ధే తస్మిన్ రణే గతభీర్నిర్భీకః॥ అత ఏవ కశ్చిత్క్షతోపి సః పపాత న పలాయామాస-అత్ర గతభీకత్వస్య విశేషణగత్యా అపలాయనహేతుత్వాత్కావ్యలింగం-ద్విపదలనేపి రణే నిర్భీక ఇతి విరోధశ్చ యమకేన సంసృజ్యతే॥..

మూ, ౫౭ { యావన్న సత్కృతైర్భర్తుః స్నేహస్యానృణ్యమి
చ్ఛుభిః। అనృణ్యాదితరైస్తావత్త్యజే యుధిజీవితమ్॥ }

టీ౫౭॥ యావదితి॥ సత్కృతైః పూర్వం స్వామినా సమ్మానితైః అత ఏవ భర్తుః స్నేహస్య స్వామి ప్రేమ్ణః ఆనృణ్యమనృణత్వమిచ్ఛుభిః యోధైరితి శేషః-యుధిజీవితం యావన్న తత్యజే న త్యక్తం- తావదితరైరసత్కృతైః అనృణాదనసత్కారక్రోధాత్ జీవితం తత్యజే-అన్యే వాస్మాకం పశ్యతి స్వామిన ముపాలభ్య స్వయమేవ ప్రాక్ ప్రాణాన్ ప్రామరిత్యర్థః-సత్కారాదిః శేషణోత్థం కావ్యలింగం సుగమమ్॥..

మూ. ౫౮ { అయశోభిమరాలోకేకోపధామరణాదృతే। అయ
శోభిమరాలోకేకోపధామరణాదృతే॥ .... }

టీ౫౮॥ అథైవంవిధానాం మరణస్యైవ కర్తవ్యతాముపపాదయతి॥ అయ ఇతి॥ అయః శుభావహో విధిః తేన శోభత ఇతి అయశోభీ భాగ్యవాన్ స చాసావమరాలోకః తేజస్విత్వాద్దుర్దర్శశ్చేతి విశేషణద్వయసమాసః తస్మిన్ అయశోభిమరాలోకే-కోపధామా కోపాశ్రయః కుపిత ఇత్యర్థః-అద్యాప్యకోపేభీరుత్వాపాతాత్- అత ఏవ రణమాదృతః రణాదృతః రణార్థీత్యర్థః-కర్తరి క్తః-కోపధామా చాసౌ రణాదృతశ్చ తస్మిన్ కోపధామరణాదృతే లోకే ఏవంవిధవీరలోకే అయశోభిమరా-స్వామ్యనాదరనిమిత్తాపకీర్తినివర్తకాః విదిభిచ్ఛిదేర్ఘురచ్ -ఉపధా ఉపాయో నురణాదృతే ప్రాణత్యాగం వినేత్యర్థః-కానకాపీత్యర్థః § అన్యారాదితరర్తే ఇతి పంచమీ- అత్రాయశోభిత్వాదీనాం లోకవిశేషణద్వారా తద్వర్తినామనుజీవినామవసరజీవత్యాగహేతుత్వాత్ కావ్యలింగం-యమకేనైకవాచకప్రవేశేన సంకీర్యతే-సముద్గయమకభేదోయం* అర్ధాభ్యాసస్సముద్గస్స్యాదస్య భేదాస్త్రయోమతాః ఇతి లక్షణాత్-తత్రాయమేకో భేదః భేదాంతరం వక్ష్యతి॥......................................

మూ, ౫౯ { స్ఖలంతీ న క్వచిత్తైక్ష్ణ్యాదభ్యగ్రఫలశాలినీ। అమో
ఘశక్తిశ్శాక్తీకైర్లోహజా న శరీరజా॥ .... }

౫౯॥ స్ఖలంతీతి॥ శక్తిః ప్రహరణం యేషాం తైః శాక్తీకైః * శాక్తీకశ్శక్తిహేతికః ఇత్యమరః॥ శక్తియష్ట్యోరీకగితి ప్రహరణార్థే ఈకక్ ప్రత్యయః తైక్ష్ణ్యాత్ నైశిత్యాత్ క్వచిదపి నస్ఖలంతీ ప్రహారేణ న ప్రాప్నువంతీత్యర్థః అగ్రే అగ్రియ త్ఫలం శల్యం తేన శాలత ఇతి అభ్యగ్రేణానన్యేన ఫలేన శ్రేయసా శాలత ఇతి అభ్యగ్రఫలశాలినీ-లోహజా అయోమయీ శక్తిరాయుధవిశేషః అమోచి శత్రుషు ముక్తా-శరీరజా శక్తిః సామర్థ్యం ఖ్యాతునామోచి-అతివ్యాయామేవ్యక్షీణశక్తికా ఏవాయుధ్యంతేత్యర్థః-అత్ర ద్వయోరపి ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషః॥ ....

మూ, ౬౦ { ఆపది వ్యాపృతనయా స్తథాయుయుధిరే నృపాః। ఆపది వ్యాపృతనయా యథాశ్చర్యం జనావలిః॥ }

౬౦॥ ఆపదీతి॥ నృపాః రాజానః ఆపది వ్యసనేపి వ్యాపృతనయాః ప్రవృత్తనీతికా ఏవ సంతః-నతు శ్వాపదవృత్త్యేతి భావః-పృతనయా సేనయా సాధనేక వాక్యాంతరస్యాపి పృతనాశబ్దస్యాత్ర సంబంధశ్చితే సోఢవ్యః - తథా తేన ప్రకారేణ యుయుధిరే సంప్రజహ్రుః-యథా దివ్యాజనావలిః అంతరిక్షవర్తి సిద్ధవిద్యాధరాదిజనసంఘః ఆశ్చర్యం విస్మయమాప-అనూనమవంయుద్ధంచక్రురిత్యర్థః-అయంచ పాదాభ్యాసయమకభేదః॥ ....

మూ, ౬౧ { స్వగుణైరాఫలప్రాప్తేరాకృష్య గణికా ఇవ। కాముకానివ నాలీకాం స్త్రిణతాస్సహసాముచన్॥ ... }

౬౧॥ స్వగుణైరితి॥ త్రిషు స్థానేషు నమ్యకోట్యోశ్చ నతాః త్రిణతాః శార్ఙ్గాణి పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామితి ణత్వం-గణికా వేశ్యా ఇవ తా అపి త్రిణతాః ఊర్ధ్వభ్రూమధ్యోశ్చ నతత్వాత్ నాలీకాన్ ఇషువిశేషాన్ * నాలీకశ్శరశల్యయోరితి విశ్వః- కాముకానివ స్వగుణైస్తాభిః రూపలావణ్యాదిభిశ్చ * గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితి వైజయంతీ-ఆఫలప్రాప్తేరాశల్యస్పర్శాత్ ఆధనలాభాచ్చ ఆకృష్య కర్ణాంతికం నీత్వా వశీకృత్య చ సహసా అముచన్ అత్యాక్షుః-ముచ్లృర్ లిపుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః అనేకేవోపమా॥ .....

మూ, ౬౨ { వాజినశ్శత్రుసైన్యస్య సమారబ్ధనవాజినః। వాజినశ్చరగామధ్యమపిశన్ ద్రుతవాజినః॥ .... }

౬౨॥ వాజిన ఇతి॥ ద్రుతం వజంతి వ్రజంతీతి ద్రుతవాజినః శీఘ్రగామినః వజగతావితి ధాతోర్ణినిః వాజినో శ్వాః వాజినః పత్రవంతః శరాశ్చ * ప

ర్తో వాజ స్త్రిషూత్తర ఇత్యమరః-సమారబ్ధాన వా అపూర్వా ఆజిః యుద్ధం యేన తస్య సమారబ్ధనవాజినః-శత్రు సైన్యస్య మధ్యమవిశత్ - అత్ర వాజినాం శరాణాంచ ప్రవేశాఖ్య తుల్యధర్మయోగాత్ తుల్యయోగితా భేదః యమకేన సంసృజ్యతే॥ ....

మూ, ౬౩ { పురస్కృత్య ఫలం ప్రాప్తైస్సత్పక్షాశ్రయశాలిభిః
కృతపుంఖతయా లేభే లక్షమప్యాశుమార్గణైః॥ }

౬౩ ॥ పురస్కృత్యేతి ॥ ఫలం శల్యం పురస్కృత్య పురోధాయ అన్యత్ర ఫలం లాభం పురస్కృత్య సంభావ్యేత్యర్థః - ప్రాప్తైరాగతైః సత్పక్షాశ్రయేణ సాధుకంకాదిపత్రగ్రథనేన అన్యత్ర సత్పక్షోయావలంబనశాలం తైరితి తథోక్తైః మార్గణైః సాయకైరర్థిభిశ్చ * మార్గణౌ సాయకార్థినావిత్యమరః- కృతపుంఖతయా సుబద్ధకర్తరికతయా * మూలేస్యకర్తరీపుంఖ ఇతి యాదవః అన్యత్ర కుశలతయేత్యర్థః-లక్షం శరవ్యమప్యాశు లేభే నతు స్వరూపశోభయైవేతి భావః-అన్యత్ర లక్షం లక్షసంఖ్యాకమపి ధనం లేభే-శతాధికం కిముతవక్తవ్యమిత్యర్థః* లక్షం శరవ్యే సంఖ్యాయామితి విశ్వః-అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రణాదర్థాంతరప్రతీతేః ధ్వనిరేవ॥ ..

మూ, ౬౪ { రక్తస్రుతిం జపాసూనసమరాగామిషువ్యధాత్।
కశ్చిత్పురస్సపత్నేషు సమరాగామిషువ్యధాత్॥ }

౬౪॥ రక్తేతి॥ కశ్చిద్వీరః పురోగ్రే సమరాగామిషు సమరమాగతేషు సపత్నేషు ఇషువ్యధాత్ బాణప్రహారాత్ § వ్యధజపోరనుపసర్గ ఇత్యప్ప్రత్యయః- జపాసూనసమరాగాం జపాకుసుమసమరాగాం రక్తస్రుతిం రుధిరస్రావం వ్యధాత్ విహితవాన్-దధాతేర్లుఙి గాతిస్థేత్యాదినా సిచోలుక్- ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౬౫ { రయేణరణకామ్యంతౌ దూరాదుపగతావిభౌ। గతా
సురంతరా దంతీ వరండక ఇవాభవత్॥ .... }

౬౫॥ రయేణేతి॥ రణమాత్మన ఇచ్ఛంతౌ రణకామ్యంతౌ § కామ్యచ్చేతి రణశబ్దాత్ క్యచ్ప్రత్యయే సనాద్యంతధాతుత్వాల్లటశ్శత్రాదేశః అత ఏవ రయేణ దూరాదుపగతౌ ఇభౌ అంతరా ఇభయోర్మధ్యే అంతరాంతరేణయుక్తే ఇతి ద్వితీయా- గతాసుర్మృతో దంతీ దైవాన్మధ్యవర్తీ హస్తికుణప ఇత్యర్థః-వరండకోంతరావేదిరివాభవత్ * వరండకోంతరావేదిః సందోహముఖరోగయోరితి

తిపిశ్చః అభ్యాసకాలే కాంచన వేణిమంతర్ధాయదంతినా యోధయంతీతి ప్రసిద్ధమ్ ఉపమా॥...

మూ, ౬౬ {భూరిభిర్భారిభిర్భీరైర్భూభారైరభిరేభిరే। భేరీ
రేభిభిరభ్రాభైరభీరుభిరిభైరిభాః॥ ....}

౬౬॥ భూరిభిరితి ॥ భూరిభిః భూయోభిః భారిభిః పర్యాణాస్తరణాదిభారవద్భిః మత్వర్థీయ ఇనిప్రత్యయః భియం రాంతీతి భీరైః భయదైః- రాగానే ఆతో మపసర్గే కః- భూభారైః మహాకాయత్వాద్భువో భారాయమాణైః భేరీవరేభం తే ధ్వనంతీతి భేరీరేభిభిః- రేభృశబ్దే తాచ్ఛీల్యే ణినిః- అభ్రాభైః మేఘమేచకైరితి చోపమాద్వయం- అభీరుభిర్నిర్భీకైః ఇభైః దిగ్గజైః ఇభాః ప్రతిగజాః తాదృశా ఏవ అభిరేభిరే అభియుక్తాః- ఉపమాప్రాసయోస్సంకరః- ద్వ్యక్షరానుప్రాసః॥

మూ, ౬౭ {నిశితాసిలతాలూనైస్తథాహస్తైర్నహస్తినః। యు
ధ్యమానా యథాదంతైర్భగ్నైరాపుర్విహస్తతామ్॥}

౬౭॥ నిశితేతి ॥ యుధ్యమానాః సంప్రహరంతః హస్తా యేషాం సంతీతి హస్తినః హస్తాజ్జాతావితీని ప్రత్యయః- యథా భగ్నైర్దంతైః విషాణైః విహస్తతాం హస్తహీనత్వమితి కర్తవ్యతామూఢత్వమాపుః- విహస్తవ్యాకులౌ సమావిత్యమరః- తథా నిశితాభిః అతిశితాభిః అసిలతాభిర్లూనైశ్ఛిన్నైర్హస్తైః శుండాదండైర్విహస్తతాం నాపుః - హస్తైర్భోస్పృష్టదంతానామేవ ప్రహారసాధనత్వాదితి భావః- అత్ర హస్తచ్ఛేదేపి హస్త్యంనహస్తచ్ఛేద ఇతివిరోధః ప్రతిపత్తిమూఢతయా సమాహిత ఇతివిరోధాభాసోలంకారః ॥ ....

మూ, ౬౮ {నిపీడనాదివ మిథో దానతోయమనారతమ్। వపుషా
మదయాపాతాదిభానామభితోఽగలత్ ॥ ....}

౬౮॥ నిపీడనాదితి॥ ఇభానాం వపుషాం అదయాపాతాత్ నిర్దయాభియోగాద్ధేతోః మిథో నిపీడనాదివ వస్త్రాదినిష్పీడనాదివేత్యుత్ప్రేక్షా- అనారతమశ్రాంతం దానతోయమభితః అగలత్ అస్రవత్ - నిర్దయాపాతేపి మదాతిరేక ఇతిగజానాముత్సాహాతిశయోక్తిః- అత్ర సంయోగాభావాదసంయోగశ్చిత్రః శ్లేషః హలోనంతరాస్సంయోగః॥..

మూ, ౬౯ {రణాంగణం సర ఇవ ప్లావితం మదవారిభిః । గజగ్రా
హకరాకృష్టశతపత్రమలోడయత్ ॥ ....}

౬౯॥ రణేతి ॥ గజమదవారిణా ప్లావితముక్షితం రణాంగణం సర ఇవ పృథ

ణాకారేణాకృష్టానిశతంశతసంఖ్యాకానిపత్త్రాణి వాహనాని అన్యత్ర శతప త్త్రాణిపద్మశతయానిచయస్మిన్ కర్మణితత్తథా రణాం గణనామోదయత్ అ క్షోభయత్ క్లిష్టస్సేశేషణోయముపమా॥ ....

మూ, ౨౦ { శరతున్నగజేశృంగైస్సవిషాదినిషాదిని । రుతవ్యాజే
నరుదితంతత్రాసీద్రణసీరణి॥ .... }

౨౦॥ శరేతి॥తత్ర రణేగజేశరేణతున్నే ప్రహృతే- అతఏవవిషాదినావిషాద వతానిషాదినాయంత్రా సహవర్తతే యస్తస్మిన్ సవిషాదినిషాదిని ఃపణ్ణ ఈ త్యృకేఅణీసీరణిఅతిపన్నే నతిహ్యతేనణీత్యర్థః - సదెర్లటఃశత్రాదేశః శృంగైఃకర్తృభిఃకిన్నలోకేత్యాదినాషష్ఠీ ప్రతిషేధః- రుతవ్యాజేనరుతచ్ఛ లేనరుదితంరోదనమాసీత్ - స్వాశ్రయనాశమఃఖాద్రోదనంకృతమివేత్యు త్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా-సాచరుతవ్యాజేనేత్యపహ్నవపూర్వ త్వాత్సాపహ్నవేతిసర్వస్వకారః॥....... .. ..

మూ, ౨౧ { అంతకస్యపృథౌతత్ర శయనీయఇవాహవే॥దశనవ్య
సనాదీయుర్మత్కుణత్వన్మాతంగజాః॥ .... }

౨౧॥ అంతకస్యేతి॥అంతకస్యమృత్యోఃసంబంధిని- శేతేస్మిన్నితిశయనీయంత ల్పఇవస్థితఇత్యర్థః।కృత్యల్యుటోబహులమిత్యధికరణేనీయర్ - పృథౌవిశా లేతత్రాహవేమతంగజాఃగజాః-దశనవ్యసనాద్విషాణభంగాద్ధేతోః-మత్కు ణత్వమీయుః-మత్కుణాఇవదృష్టాఇత్యర్థః-మత్కుణరక్తపాయినఃఖట్వాశ్రయాః కీటవిశేషామత్కుణాః-తత్సాదృశ్యాద్దంతిమాత్రాత్వేనరూపకం- అంతకస్యశ యనీయఇవేత్యుత్ప్రేక్షాసాపేక్షమితిసంకరః॥..................................

అర్ధభ్రమకబంధః.

మూ, ౨౨ {

అ	భీ	క	మ	తి	కే	నే	ద్ధే
భీ	తా	నం	ద	స్య	నా	శ	నే
క	న	త్స్వ	కా	మ	సే	నా	కే
మం	ద	కా	మ	క	మ	స్య	తి

}

౨౨॥ అథయుగ్మేనాహ॥ అభీకేత్యాది॥అభీకానినిర్భీకాఃమతిర్యస్యతేనాభీక మతికేననిర్భయచిత్తేన-శైషికఃకప్రత్యయః-ఇద్ధేదీప్తే భీతానామానందస్య నాశనేనాశకే-నశేణ్యంతాత్కర్తరిల్యుట్-కనంతీదీప్యమానాసకామావి జయిత్వాత్పూర్ణకామాచసేనాయత్రతస్మిన్-కనత్స్వకామసేనాకే- పూ

ర్థ్వేవక్త్రైః-సుందరకాముకం-సుందో ద్వాహం-పూర్వదేవకః-అస్యేకనిరాకుర్వ్య శౌరణఇత్యు క్తే దేనసంబంధః-అత్ర సర్వతోభద్రవత్సర్వపాదభ్రమణాభావాత్పదార్థానామేనభ్రమణావర్ధభ్రమకమ్-ఉద్ధారస్తుసర్వతోభద్రవదేవ॥..

మూ, ౭౩ { దధతోపరణేభిముఖభీష్మంభావమాసురగమ్।హతాఙ్గ
వైరైరభిముఖాస్సురభూయముపాయయుః॥........ }

౭౩॥ దధత ఇతి॥రణేపూర్వోక్తప్రకారేయుద్ధే అభిత్తమత్యంతం-భీష్మంభయంకరం-ఆసురమసురసంబంధినం భావం క్రియాం వ్రుపుష కారలక్షణం॥ భావోలీలాక్రియాచేష్టాభూత్యభిప్రాయజంతుష్వితి వైజయంతీ - ఆసురత్వంచ ప్రతీయతేదధతః-సధానా అపి-పరైఃశత్రుభిః-అభిముఖా అభిముఖావస్థితాఏవ హతాఃవీరాఇతిశేషః - అతఏవసురాణాం భావస్తత్స్వరభూయంసురత్వం దేవత్వమాయయుః - స్వర్గంయాంత్యపరాఙ్ముఖాఇతిస్మరణాదితిభావః క్షభువూభావఇతిక్యప్ - అత్రాసురభావేపిసురభూయత్వంయయురితివిరోధస్య భావశబ్దస్యార్థాంతరత్వేనపరిహారాద్విరోధాభాసః॥.........................

మూ, ౭౪ { యేనాంగమూహేవ్రణవత్సరుచాపరతోమరైః। స
మత్వంసయయయాఖడ్గస్సరుచాపరతోమరైః॥......... }

౭౪॥ యేనేతి॥రుచాసహావర్తతే ఇతి సరుచా తేజస్వినా-యేనవీరేణపరతోమరైఃశత్రుశస్త్రైః-వ్రణవద్వ్రణమంగమూహే ఊఢం-వహేఃకర్మణిలిట్ సంప్రసారణం-ఖడ్గత్సరౌఖడ్గముష్టౌచాపేచరతఃఖడ్గస్సరుచాపరతః-అతిప్రహారేపియుద్ధంకుర్వన్నిత్యర్థః॥ త్సరుఃఖడ్గాదిముష్టౌస్యాదిత్యమరః-సవీరోమరైఃసమత్వంయయౌ-పౌరుషేణేతిభావః-ఉపమాయమకయోః సంసృష్టిః॥..

మూ, ౭౫ { నిపాతితసుహృత్స్వామిపితృవ్యభ్రాతృమాతులమ్।
పాణినీయమివాలోకిధీరైస్తత్సమరాజిరమ్ ॥...... }

౭౫॥ నిపాతితేతి॥నిపాతితాఃవీగశయ్యాంగమితాఃసుహృదాదయోయత్ర తత్తథోక్తం-అభిముఖస్యబంధోరపిగణేవధ్యత్వాదితిభావః- అన్యత్ర నిపాతితాఃలక్షణాభావేశబ్దసాధుత్వాయసూత్రకృతాస్వరూపేణోచ్చారితాఃసుహృదాదిశబ్దాయత్ర తదిత్యర్థః - అతఏవతత్సమరాజిరంరణాంగణం-పాణినినాప్రోక్తంపాణినీయంఅష్టాధ్యాయీవ్యాకరణమివ కృతేన ప్రోక్తమితి

ఘప్రత్యయః- ధీరైర్ధృష్టైరేవ అన్యత్ర ప్రాజ్ఞైరేవ ఆలోకి దృష్టం - ఉభయత్రాప్యధీరైర్దురవగాహత్వాదితి భావః - శోభనం హృదయం యస్య స సుహృత్ సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి హృదయశబ్దస్య హృద్భావనిపాతః- స్వమస్యాస్తీతి స్వామీ ఈశ్వరః స్వామిన్నైశ్వర్య ఇతి మత్వర్థీయనిపాతః- పితుర్భ్రాతా పితృవ్యః- మాతుర్భ్రాతా మాతులః పితృవ్యమాతులమాతామహపితామహా ఇతి వ్యక్ష్లజంతనిపాతౌ- బిభర్తీతి భ్రాతా నప్తృనేష్ట్రాదిసూత్రాదౌణాదికో నిపాతః॥ ....

మూ, ౨౮ { అభావిసంధ్యాభ్రసదృగ్రుధిరతోయయాహృ
తే మోద్ధుం జనస్సపాంసౌ సదృగ్రుధిర తోయయా॥ }

౨౮ అభావీతి॥ సంధ్యాభ్రసదృక్ సంధ్యామేఘసదృశం రుధిరమేవ తోయం యస్యాస్తయా - సంధ్యారక్తనద్యా - అభావి భూతం- భావే లుఙ్ చిణ్- యయా సంధ్యావద్దృశో రుణద్ధీతి దృగ్రుధిః దృష్టినిరోధకే రుధః క్విప్- పాంసౌ రజసి హృతే సతి - స జనో వీరలోకః యోద్ధుం రతః ఉత్సుకః అభూదితి శేషః - ఉపమాయమకయోః సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౨౯ { విదలత్పుష్కరాకీర్ణాః పతచ్ఛంఖకులాకులాః। తర
త్పత్రరథా నద్యః ప్రాసరన్రక్తవారిజాః॥ .... }

౨౯ ॥ విదలదితి॥ విదలద్భిర్విదీర్యమాణైః పుష్కరైః కరిహస్తాగ్రైః- అన్యత్ర వికసద్భిః పద్మైరాకీర్ణాః వ్యాప్తాః - పతద్భిః భ్రశ్యద్భిః శంఖకులైః లలాటాస్థిసంఘైః కంబుసంఘైశ్చ ఆకులాః - తరంతి ప్లవమానాని పత్రాణి వాహనాని రథాశ్చ- అన్యత్ర పత్రరథా అండజాః యాసు తాః - రక్తవారిజా రుధిరతోయజన్యాః- అన్యత్ర రక్తాని వారిజాని యాసు తాః - నద్యః ప్రాసరన్ ప్రావహన్ - అత్ర నదీనాం రక్తనదీనాం చ శ్లేషః॥ ....

మూ, ౩౦ { అసృగ్జనోస్త్రక్షుతిమానవమజ్జవసాదనమ్। రక్షఃపి
శాచమ్ముముదే నవమజ్జవసాదనమ్॥ .... }

౩౦॥ అసృగితి॥ అస్త్రక్షుతిమాన్ అస్త్రప్రహారవాన్- జనో వీరజనః అసృగ్రక్తం- జవసాదనం జవస్య చేష్టావేగస్య సాదనం సాదకం నాశకం యథా తథా అవమత్- నవయోర్మజ్జవసయోః మేదోవసయోరదనం భక్షకం- కర్తరి ల్యుట్- రక్షాంసి చ పిశాచాశ్చ రక్షఃపిశాచం - సమాహారే ద్వంద్వైకవద్భావః- ముముదే జహర్ష- అత్ర మోదస్య వమనవాక్యార్థహేతుకత్వా

చ్చాపేక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగంతచ్ఛాయనుకేనసంసృజ్యతే ॥ ....

మూ, ౭౯ { చిత్రంచాపైరపేతజ్యైస్స్ఫురచ్ఛిన్నశిరస్కమ్ ।
పయోదజాలమివతద్వీరాశంసనమాబభౌ ॥ ...... }

౭౯॥ చిత్రమితి॥అపేతజ్యైరపగతమౌర్వీకైః ॥ మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణ ఇత్యమరః-చాపైశ్చిత్రంవిచిత్రంస్ఫురంతిరత్నాన్యేవశత హ్రదాః శంపాయస్మిన్ తత్ ॥ శంపాశతహ్రదాహ్రాదినీత్యమరః - తత్ప్రకృతం-వీరాణాంఆశంస్యంతేత్రేతివీరాశంసనం-భయంకరాయుద్ధభూమిః॥ సావీరాశంసనంయుద్ధభూమియాఽతిభయప్రదేత్యమరః.పయోదజాలమివాబభౌ ॥ ... .

మూ, ౮౦ { బంధావివన్నేనేకేననరేణేహతదంతికే। అశోచిసైన్యైఘంటాభిర్ణరేణేహతదంతికే॥ .... }

౮౦॥ బంధావితి॥ఇహసైన్యైబంధావివన్నెమృతేసతి-అనేకేననరేణఅనేకైర్నరైరిత్యర్థః-జాతావేకవచనం- తదంతికేతస్యమృతస్యబంధోరంతికేఅశోచి-కించ-హతాదంతినోయత్రతస్మిన్ - హతదంతికేసైన్యైఘంటాభిర్నరేణేఽదధ్వనే-రణతేర్భావేలిట్- అత్రదంతిహతేఃవిశేషణగత్యాఘంటారణనాభావహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగంయమకేనసంసృజ్యతే

మూ, ౮౧ { కృత్తైర్గకీర్ణామహీరేజేవంతైర్గార్త్రైశ్చదంతినామ్।క్షుణ్ణైర్లోకాసుభిర్మృత్యోర్ముసలోలూఖలైరివ॥ .... }

౮౧॥ కృత్తైరితి॥కృత్తైశ్ఛిన్నైఃదంతినాందంతైర్గాత్రైశ్చకీర్ణామహీరణభూమిః-క్షుణ్ణాఃపిష్టాఃలోకాసవోజవప్రాణాయైస్తైః - మృత్యోర్ముసలోలూఖలైః-కీర్ణేవరేజే॥ అయోగ్రేముసలోస్త్రీస్యాదుదూఖలములూఖలమిత్యమరః - అత్రఉలూఖలముసలైరితిరాజదంతాదిపాఠేపిసముద్రాభ్రాద్ఘ ఇత్యాదిసౌత్రాదేవవ్యభిచారాద్ద్వాపకాత్పరనిపాతవ్యత్యయః॥...

మూ, ౮౨ { యుద్ధమిత్థంవిధూతాన్యమానవానభియోగతః।చైద్యస్యపరాపరాజిగ్యేమానవానభియోగతః॥ ... }

౮౨॥ యుద్ధమితి॥మానవానభిమానవాన్-చైద్యోయుద్ధంగతఃప్రాప్తస్సన్ఇత్థంవిధూతాఅభిభూతాఃఅన్యేచైద్యాదిరిక్తామానవాయైస్తాన్ విధూతాన్యమానవాన్-అభియుఃశిబిభిర్నరాన్ పరాసరీన్- అభియోగతోభియోగాదభ్యవరోధాత్-పరాజిగ్యేజిగాయేత్యర్థః॥విపరాభ్యాంజేరిత్యాత్మనేపదంక్షస్లి

టో జేతీతికుత్స్నమ్॥ ....

మూ, ౫౩ { అథవక్షోమణిచ్ఛాయాచ్ఛురితాపీతవాససా। స్ఫు
రదింద్రధనుర్భిన్నతటితేవతటిత్వతా॥............ }

౫౩॥ అథభగవదభియోగంపంచభిఃకులకేనాహ॥అథేత్యాది॥ అథచైద్య జయానంతరం-వపుషా రాజతే పరఃపుమానీ అదృశ్యతేతిసంబంధః - తద్వపు స్త్రావ (త్రి)భిర్విశినష్టి॥ వక్షోమణిఃకౌస్తుభస్యచ్ఛాయయాచ్ఛురితాని వ్యాప్తానిపీతవాసాంసిపీతాంబరాణియస్య తేన- అతఏవస్ఫురతాఇంద్రధనుషా భిన్నాఃసంగతాఃతటితోయస్య తేనతటిత్వతా మేఘేనేవ తాదృశ్మేఘవత్స్థితేనేత్యర్థః॥ ....

మూ, ౫౪ { నీలేనానాలనలినీనిలీనోల్లలనాలినా। లలనాలాల
నేనాలంలీలాలానేనలాలినా॥........... . ... }

౫౪॥ నీలేనేతి॥పునఃకీదృశేనవపుషానీలేనశ్యామలేన- తథాఅనాలంనాలరహితంయన్నళినంముఖాఖ్యంతత్ర నిలీనాఃఆసన్నాఃఉల్లలంతీత్యుల్లలనాశ్చంచలాశ్చాళయోయస్య తేన అనాళనలినీనిలీనోల్లలనాలినా - ముఖసౌరభలోభ(భ్ర)మ(ద్భ్ర)మరేణేత్యర్థః - లలనానాం (స్త్రీ)ణాంలాలనేనఉపలాలనేనవశీకరణేనేత్యర్థః అలమత్యంతంలీలాతోలేనక్రీడాలోలుపేనలీలానాం విలాసానామాలానేనాలయేనేత్యర్థః- లాలయతిభక్తానితిలాలినా భక్తానుకంపినేత్యర్థః-ద్వ్యక్షరాను(ప్రా)సోలంకారః॥ ....

మూ, ౫౫ { అపూర్వమేవతత్కాలసమాగమసకామయా। దృష్టే
నరాజవద్వపుషాకటాక్షైర్విజయశ్రియా॥ .... }

౫౫॥ అపూర్వమేతి॥కించ॥ అపూర్వమేవాభూతపూర్వసమాగమమేవ తత్కాలసమాగమేనకామయాసాభిలాషయా - విజయశ్రియాచైద్యవిరక్తయేతిభావః-కటాక్షైరపాంగైర్దృష్టేనాలోకితేనవపుషా రాజతే-దీప్యమానః-అత్రప్రస్తుతజయశ్రీవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతానురక్తకామినీప్రతీతేః సమాసోక్తిః-ప్రతీయమానాభేదాధ్యవసాయాదపాంగదర్శనోపపత్తిః॥ ...

మూ, ౫౬ { విభావీవిభవీభాభోవిభాభావీవివోఽవిభిః। భవాభిభా
వీభావావ్రోభవాభావ్రోభువోవిభుః॥ .... }

౫౬॥ విభావీతి॥విభావ్రోస్యాస్తీతివిభావీప్రభావసంపన్నః-విభవోస్యాస్తీతివిభవీఐశ్వర్యవాన్-భస్యాభేవాభాయస్యసభాభఃనక్షత్రవదుజ్జ్వలఇత్య

ర్థః-విభాంవిశిష్టాం భాం దీప్తిం భావయుతిసంపాదయతిపిశ్వస్యేతివిభాభావీ-తస్య భా సా సర్వమిసంపి భాతీతిస్రు తేః-భువోణ్యంతాత్ణినిః-పినాపక్షిణా వాతిగచ్ఛతీతి-వివఃపక్షివాహన ఇత్యర్థః, అతోనుపసర్గేకః-పిభీసిర్భీకః-భవం సంసారం అభిభవతీతి-భవాభి భావీ-భక్తానాం సంసారదుఃఖనివర్తక ఇత్యర్థః భువోణినిః-భా వాన్ జంతూన్ అవతీతి భావావః-పిశ్వస్త్రా తా- భావ్యానీలాక్రియా చేష్టా భూత్యభిప్రాయ జంతుష్విస్వతి వైజయంతి-అవలోకనాణిఅణ్-భవాభావోస్యాస్తీ-భవాభావః సంసారదుఃఖరహిత ఇత్యర్థః- అర్శాదిత్వాదచ్ ప్రత్యయః-భువోభూమెవిర్భువభర్తా॥ ....

మూ,౧౧౭ { ఉపైతు కామైస్తత్పారన్నిశ్చితైర్యోగిభిర్గ్రవస్త్రైః దేహ
త్యాగకృతోద్యోగై రదృశ్యత పరః పుమాన్ ॥ ...... }

౧౧౭॥ ఉపైత్వితి॥ఏవంభూతఃపరఃపుమాన్-పరమపురుషోహరిః- తత్పారం తస్య హరేః పారం-అంతముపైతుకామైః ప్రాప్తుకామైః జిగీషుభిః- అన్యత్ర దిదృక్షుభిరిత్యర్థః § ... తుమునస్ కామ మనసోరపి ఇతి మకారలోపః- నిశ్చితైర్యోగ్యధుంకృతనిశ్చయైరిత్యర్థః-అన్యత్ర నిశ్చితతత్త్వైః సకవర్ణాకాదప్యపివక్షితేకవర్ణాకరకర్తృక్తః- యద్వాపీతా గంగా ... భక్తా భ్రాతర ఇత్యాదివమాహానీయం-స్ఫుటీకృతం చైతత్ప్రాక్ఘంటా ... వర్ణాలింగీవిదిత ఇత్యత్ర- దేహత్యాగకృతోద్యోగైః-రణోద్యోగైః-అన్యత్ర ముముక్షుభిరిత్యర్థః-యోగిభిః సన్నాహవద్భిరుపాయవద్భిః అన్యత్ర ధ్యానవద్భిః *యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః-పరైః శత్రుభిః-అన్యత్ర పరైర్యోగిభిః పరమయోగిభిః-అదృశ్యత- పరైభ్యో నిష్ఠతేత్యర్థః- అన్యత్ర పాతాళ్ళ...తః- తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి శ్రుతేః- అర్థాంతరప్రతీతేర్ధ్వని రేవనశ్లేషః-అభిధాయాః ప్రకృతార్థని యంత్రణాత్ ॥...........................

మూ,౧౧౮ { తం శ్రియా ఘనయానస్తరుచా సారతయాతయా।
యాతయాతరసా చారుస్తనయానఘయా శ్రితమ్॥ }

౧౧౮॥ అథయుగ్మేనాహ॥తమితి॥ఘనయా-ఆనందసాంద్రయా-అనస్తరుచా అక్షీణకాంత్యా-సారతయా సారవత్వేన సర్వోత్కృష్ట వర్ణగుణేన యాతయా వ్యాప్తయా-చారుస్తనయా-రమ్యకుచయాః స్వాంగాచ్ఛాపసర్జనాదసంయోగోపథాదితివికల్పాదనీకారః-అనఘయా నిర్దోషయా-నయాప్రసిద్ధయా-శ్రియా రమయా-తరసా త్వరయా-శ్రితమాలింగితం హరిముద్వీక్ష్యేత్యుత్త

రేణసంబంధః-అత్రాపి ప్రాతిలోమ్యేనార్థావృత్తేరర్థప్రతిలోమయమకమేతత్ లక్షణంతు ప్రాగేవోక్తమ్॥ ....

మూ, ౮౯ { విద్విషోద్విషురుద్విష్ట్యా తథాప్యాసన్నిరేనసః। అరు
చ్యమపిరోగఘ్నం నిసర్గాదేవ భేషజమ్॥ .... }

౮౯॥ విద్విష ఇతి॥ తంపూర్వోక్తంహరిండుద్విష్ట్యా - విద్విషఃశత్రవః-అద్విషుఃద్విషంతిస్మలజ్ద్విషశ్చేతివికల్పేన ఝేర్జుస్-సాదేశః-తథాపిద్విషంతోపి నిరేనసోనిష్పాపాఃఆసన్ - ద్వేషమీక్షణస్యాప్యేనోనివర్తకత్వాంద్దృష్టాంతే నాహ-రోచత ఇతిరుచ్యంక్య రాజసూయేత్యాదినాక్యబంతోనిపాతః-అరుచ్యమరోచమానమపి-భేషజమౌషధం* భేషజౌషధభైషజ్యానీత్యమరః-నిసర్గాత్ స్వభావశక్తేరేవ-రోగంహంతీతిరోగఘ్నంఆరోగ్యకారి* హరిహారరతిపాపానిమత్తచిత్తైరపిస్మృతః- అనిచ్ఛయాపిసంస్పృష్టోదహత్యేవహిపావక ఇతివచనాదితిభావః, అమనుష్యకర్తృకే చేతిటక్ ప్రత్యయః॥......................

మూ, ౯౦ { విదితందివికేనికేతంయాతంనిజితాజిని। విగదంగవి
రోద్ధారోయోద్ధాయోనతిమేతిన॥.... .... }

౯౦॥ విదితమితి॥ నితరాంజితా ఆజయోయేనతస్మిన్ - నిజితాజిని- జితయుద్ధే అనీకే సైన్యే* వరూథినీ బలంసైన్యంచక్రంచానీకమస్త్రియామిత్యమరః - యాతంయోద్ధుమాగతం- దివిస్వర్గేపివిదితంప్రఖ్యాతం- విగదంనిరామయం-తంహరింగవిభువి-రోద్ధారోజేతారః- కేనకేపీత్యర్థః- యోయోద్ధానతింనైతిన ప్రాప్నోతిసర్వోప్యేతీత్యర్థః - ప్రాతిలోమ్యేప్యేతఏవపదార్థావాక్యార్థః-ఏతదపిశ్లోకప్రతిలోమయమకమేవ-పదపదార్థాదిసంవాదస్తువైచిత్ర్యవిశేషః-లక్షణంతునిధ్వనజ్జవహారీభ ఇత్యత్రైవోక్తమనుసంధేయమ్॥ ....

మూ, ౯౧ { నియోక్ష్యమాణేనపురస్కకర్మణ్యతిగరీయసి। ఆరో
ప్యమాణోరుగుణంభర్త్రా కార్ముకమానమత్॥ }

౯౧॥ నియోక్ష్యమాణేనేతి॥ పురోగ్రే అతిగరీయసికర్మణిరణకర్మణి- అన్యత్ర అతిమహతి రేక్వచిత్కృత్యేవస్తునినియోక్ష్యమాణేనవ్యాపారయిష్యతా భర్త్రాస్వామినా-ఆరోప్యమాణోధిక్రియమాణః ఉరుమహాన్గుణోజ్యా యస్మిన్ తత్ - అన్యత్రవర్ణ్యమానశౌర్యాదికం - కర్మణేప్రభవతీతి కార్ముకం ధనుఃకర్మణఉకఞ్ - ఆనమత్ - గుణారోపణాదాకుంచితకోటికమ

భూత్ - అన్యత్ర ప్రణత ఇత్యర్థః - అత్ర ప్రకృతకార్ముకవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనియోజ్యపురుషప్రతీతేః సమాసోక్తిః॥ ....

మూ, ౯౨ { తత్ర బాణాస్సుపరుషస్సమధీయంత చారవః। ద్విషాం
సుభూత్సుపరుషస్తస్యాకృష్టస్య చారవః॥ .... }

౯౨॥ తత్రేతి॥ తత్ర కార్ముకే - శోభనాని పరూంషి యేషాం తే సుపరుషః - సుపర్వాణః అత ఏవ చారవో రమ్యా బాణాః - సమధీయంత సంహితాః - ఆకృష్టస్య తస్య కార్ముకస్య ఆరవశ్చ ద్విషాం సుష్ఠు పరుషః సుపరుషః అతికర్కశోఽభూత్ యమకవిశేషాలంకారః॥ ....

మూ, ౯౩ { పశ్చాత్కృతానామప్యస్య నరాణామివ పత్త్రిణామ్।
యో యో గుణేన సంయుక్తస్స స కర్ణాంతమాగమత్ }

౯౩॥ పశ్చాదితి॥ నరాణాం పుంసామివ - పశ్చాత్కృతానాం నిషంగసంగితయా పృష్ఠస్థాపితానామపి - అన్యత్ర అవధీరితానామపి పత్త్రిణామిషూణాం మధ్య ఇత్యర్థః - యో యః పత్త్రీ శరశ్చ గుణేన జ్యయా విజయదాక్షిణ్యాదినా చ సంయుక్తః సంబద్ధః - స స పత్త్రీ శరశ్చాస్య హరేః కర్ణాంతం కర్ణసమీపమాగమత్ ఆగతః - గుణయోగాదాకర్ణమాకృష్టః - అన్యత్ర ప్రాప్తతాం గత ఇత్యర్థః - శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా॥ ....

మూ, ౯౪ { ప్రాపే రూపీ పురారేపాః పరిపూరీ పరః పత్రైః। రో
పైరపాత్రైరుపరి పుపూరే పి పురోపత్రైః॥ .... }

౯౪॥ ప్రాప ఇతి॥ పురా పూర్వం - రూపీ ముఖ్యకామార్తిశ్చ నేకరూపవాన్ అరేపాః నిష్పాపః పరిపూరయతి కామైర్భక్తానితి పరిపూరీ భక్తవరదః - పూరయతేర్ణినిః - పరః పరమపురుషో హరిః - పత్రైః శత్రుభిః ప్రాపే ప్రాప్తః ఆవృత ఇత్యర్థః - అపత్రైరనన్యైః శత్రుభిః కర్తృభిః అపారైరనంతైః రోపైరిషుభిః - పత్త్రీ రోప ఇషుర్ద్వయోరిత్యమరః - పురో అగ్రే ఉపరి చ పుపూరే పూరితః - పృణాతేః కర్మణి లిట్ - ద్వ్యక్షరానుప్రాసోలంకారః॥ ....

మూ, ౯౫ { దిఙ్ముఖవ్యాపినస్తీక్ష్ణాన్ హ్రాదినో మర్మభేదినః।
తుల్యమేవ విచిక్షేప సాయకానహితాంశ్చ సః॥ .. }

౯౫॥ దిగితి॥ స హరిర్దిఙ్ముఖవ్యాపినో దిగంతవ్యాపకాన్ - తీక్ష్ణాన్ నిశితాన్ - క్రూరాంశ్చ - హ్రాదం తే ఇతి హ్రాదినః పతత్రనాదవతః సింహనాదవతశ్చ - మర్మభేదినో మర్మస్థానవిదారకాన్ - సాయకానిషూన్ - అహితానరీంశ్చ తు

ల్యమేవ పక్షతుణ్ణౌనైవ- విచిత్రమేవ నిరాస-అత్ర ప్రాయకానామహితానాంచ ప్రకృతానామేవ తుల్యధర్మయోగాదౌపమ్యావగమాత్తుల్యయోగితా భేదః॥

మూ, ౮౬ { శరవర్షీ మహానాదః స్ఫురత్కార్ముకకేతనః। నీ
లచ్ఛవిరసౌ రేజే కేశవచ్ఛలనీరదః॥ .... }

౮౬॥ శరేతి॥ శరవర్షీ బాణవర్షీ నీరవర్షీ చ *శరం నీరే శరో బాణ ఇతి విశ్వః- మహాన్ నాదః సింహనాదో గర్జితంచ యస్య స మహానాదః- స్ఫురణి కార్ముకకేతనే ధనుర్ధ్వజౌ యస్య సః- అన్యత్రైంద్ర చాపచిహ్న ఇత్యర్థః- నీలచ్ఛవిః- శ్యామకాంతిః- అసౌ కేశవస్య ఛలం కపటం యస్య సః- నీరదః కేశవచ్ఛలనీరదో హరిమేఘో రేజే- రణరంగసరోప్తేశ- షేణదీపే ఇత్యర్థః- అత్ర ఛలశబ్దేన హరిత్వాపహ్నవేన మేఘత్వారోపాత్ ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపోపహ్నవాలంకారః- త్రిపాద్యంతర్గత చతుర్థపాదాక్షరత్వాద్గూఢచతుర్థాఖ్యశ్చిత్రవిశేషశ్శబ్దాలంకారశ్చేతి సంకరః॥ ......

మూ, ౮౭ { న కేవలం జనైస్తస్య లఘుసంధాయినో ధనుః। మండ
లీకృతమేకాంతాద్బలం ద్విషామపి॥.......... }

౮౭॥ నేతి॥ లఘు శీఘ్రం సందధాతీతి లఘుసంధాయిన స్తస్య హరేః కేవలం ధనురేవ - ఏకాంతాత్ అత్యంతం - శీఘ్రాకర్షణాన్నియమేన వలయీకృతం- జనైర్నైః క్షినేక్షితం - కింతు ద్విషాం బలమపి మండలీకృతం- త్రాసాదేకత్ర పుంజీకృతమిత్యర్థః - అత్ర ధనుర్బలయోః ప్రకృతయోరేవ తుల్యధర్మయోగాత్ కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా॥ ....

మూ, ౮౮ { లోకాలోకీ కలోకల్యకలిలోలికులాలకః। కాలోక
లోకలిర్గకాలే కోలకేలీకిలగ్గకిల॥ .... }

౮౮॥ అథ యుగ్మేనాహ॥ లోకేత్యాది॥ లోకానాలోకత ఇతి లోకాలోకీ- త్రైలోక్యదర్శీ- కలో మధురభాషీ- కల్యైన ప్రాపేన దంభేన వా కలిర్లోన భవతీతి అకల్యకలిలః *కల్యః ప్రాపోరోమోహపదంభ ఇతి విశ్వః- అలికులాలకః - అలికులనీలమూర్ధజ ఇత్యర్థః- కాలో నీలవర్ణః- కాలాత్మకో వా- నాస్తి కలా యస్యాసౌ అకలః నిష్కలః నిరంశ ఇత్యర్థః- అకలిరకలహః- స్వయమకలహశీల ఇత్యర్థః- కాలే ప్రళయకాలే- కోలకేల్యా వరాహలీలయా కిలతి క్రీడతీతి కోలకేలీకిలః- కిలశబ్దస్తు ఖల్వర్థే- వ్యాఖ్యేయమిత్యుత్తరేణ సంబంధః- ద్వ్యక్షరానుప్రాసః॥ ....

మూ, ౯౯ { అక్షితారాసువివ్యాధద్విషస్సతనుత్రిణః। దానేషు
స్థూలలక్షత్వంనహితస్యశరాసనే॥ .... }

౯౯॥ అక్షీతి॥ సర్వాణ్యోక్తగుణవిశిష్టోహరిః- తనుత్రాణిమేషాంసంతీతితనుత్రిణోవర్మిణః* తనుత్రంవర్మదంశనమిత్యమరః- తాన్ద్విషతఃశత్రూన్ అక్షితారాసునేత్రకనీనికాసువివ్యాధప్రజహార-తథాహి- తస్యహరేః-దానేషువితరణేష్వేవస్థూలలక్షత్వంవిపులవిషయత్వం - శరాసనేశరక్షేపే తున - కింతుసూక్ష్మలక్ష్యత్వమేవ- అతోఽక్షితారావేధిత్వమస్యయుక్తమేవేత్యర్థః-అతోవాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగం * స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండాబహుప్రదఇత్యమరః॥ ....

మూ, ౧౦౦ { వరరోఽవివరో వైరివివారీ వారిరారవః॥ వివవారవ
రో వైరంవీరోరవిరివౌర్వరః॥ ... . }

౧౦౦॥ వరద ఇతి॥ వరాన్రాతీతివరరో-గ్రప్రదః-రాదానేక్విప్ ఆతోనుపసర్గేకః-అవివరోనిర్వివరోనీరంధ్ర [illegible] కావివారయతీతివైరివివారీ వారీణిరాతీతివారిరః వారిదః [illegible] స్యేవారవోయస్యసవారిరారవః మేఘగంభీరధ్వనిః- వరఃశ్రేష్ఠః [illegible] భవఃఔర్వరః భూమిష్ఠః-రవిరివస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా* ఉర్వరాసర్వసస్యాఢ్యాభూమాస్యాద్భూమిమాత్రకఇతివిశ్వః-వీరఃశూరఃకృష్ణః - వైరంవివవార [illegible] వృణోతిస్మ- వైరానురూపంజఘానేత్యర్థః-ద్వ్యక్షరానుప్రాసోలంకారః॥ . . ..

మూ, ౧౦౧ { ముక్తానేకశరంప్రాణానహరద్భూయసాంద్విషా
మ్। తదీయంధనురన్యస్యనహిసేహేసజీవతామ్॥ }

౧౦౧॥ ముక్తేతి॥ ముక్తానేకశరంక్షిప్తబహుబాణం-తస్యహరేరిదంతదీయం ధనుః- భూయసాంద్విషాంశత్రూణాం ప్రాణానహరత్-తథాహి అన్యస్య పరస్యపరధనుషశ్చసజీవతాంసప్రాణతాంసమౌర్వికత్వంచనసేహే • జీవః ప్రాణేత్రయీనాతుజంతావాత్మనిగీష్పతౌ। త్రిషుజీవతిమౌర్వ్యాంస్త్రీ తివైజయంతీ - వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః॥ .. ..

మూ, ౧౦౨ { రాజరాజీరురోజాజేరజిరేజోఽజరోరజాః॥ రేజా
రిజూరజోర్జార్జీరరాజర్జురజర్జరః॥ ...... }

౧౦౨॥ రాజేతి॥ నజాయతఇత్యజోనాదిః క్విప్ అన్యేష్వపిదృశ్యతఇతిజనేర్డప్రత్యయః-నజీర్యతఇత్యజరః అనంతః-పచాద్యచ్ - నాస్తిరజోఽస్యేత్యరజాః ర

జోగుణరహితః రేజంతీతి రేజాః తేజిష్ఠాః రేజ్యదీక్ష్ణాపచాద్యచ్ తేచ తేఅరయ
శ్చ తేషాంజూరో హింసనం తేనజాతం రేజారిజూరజంతదూర్జంబలం అర్జయతీ
తి రేజారిజూరజోర్జార్జి- అర్జర్జిణః- ఋజుర్జారాజవగుణవాన్-జర్జరోనభవతీతి
అజర్జరోదృఢఃసహరిః- ఆజేరజి రేరణాంగణే-రాజరాజీః రాజశ్రేణీః రురోజబ
భంజ-రుజోభంగేలిట్ అత ఏవ రరాజదిదీపే- ద్వ్యక్షరానుప్రాసోలంకారః॥

మూ, ౧౦౩ { ఉద్ధృతాన్నిఘ్నత స్తస్య ద్విషతోద్వితయం వపుః।
పానార్థేరుధిరంధాతౌ రక్షార్థే భువనంశరాః॥ }

౧౦౩॥ ఉద్ధృతానితి॥ఉద్ధృతాన్ ధృష్టాన్-ద్విషతః శత్రూన్-నిఘ్నతోహింస
తః జాసినిప్రహణాదిసూత్రే నిప్రహణాత్ సంఘాతవిగృహీతవిపర్యస్తగ్రహ
ణాపిశేషగ్రహణానువృత్తేర శేషేకర్మణిద్వితీయైవ-తస్యహరేః శరాః-పా
నార్థేధాతౌ- పాపానే ఇతిధాతౌసతిరుధిరం-రక్షార్థేధాతౌ పారక్షణఇతి
ధాతౌసతిభువనంజగచ్చేతిద్వితయంవపుః-రుధిరమపిబన్-భువనమరక్షంశ్చే
తి శ్లేషార్థః- అత్ర పానయోరభేదాధ్యవసాయేనరుధిరభువనయోస్తుల్యధ
ర్మయోగిత్వాత్తుల్యయోగితాలంకారః- అత్ర పానార్థఇత్యాది వాక్య
స్య శత్రురుధిరభువనమరక్షన్నితిసూక్ష్మార్థగర్భత్వాత్ సౌక్ష్మ్యంనామ
గుణః-అంతస్సంజల్పరూపత్వంశబ్దానాంసౌక్ష్మ్యముచ్యతఇతిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౧౦౪ { క్రూరారికారీకోరేకకారకః కారికాకరః। కోరకా
కారకరకః కరీరః కర్కరోర్కరుక్॥ .... }

౧౦౪॥ అథయమక్మేనాహ॥ క్రూరేతి॥ క్రూరాన్ అరీన్ కిరతివిక్షిపతీతిక్రూరా
రికారీ-కిరతేణిన్ప్రత్యయః- కోభూమౌ ఏకకారకః ఏకకర్తా- కరోతే
ర్ణ్వుల్ -కారికాయాతనాఃకరోతిమస్తానామితికారికాకరః* కారికాయాత
నాకృత్యోరిత్యమరః॥ కృఞోహేత్విత్యాదినాతాచ్ఛీల్యేటప్రత్యయః- కారి
కాక్రియా- ధాత్వర్థనిర్దేశేణ్వుల్ తత్కార ఇతికేచిత్ -కోరకాకారౌక
రౌయస్యసకోరకాకారకరకః కమలముకులరమణీయపాణిరిత్యర్థః- శైషి
కఃకప్రత్యయః-కరిణోగజాన్-ఈరయతిక్షిపతీతికరీరః॥ కర్మణ్యణ్ కర్క
రఃరణకర్కశఇత్యర్థః-అర్కస్యేవరుక్ తేజోయస్యసోర్కరుక్ ఇత్యుపమా
ద్వ్యక్షరానుప్రాసశ్చ॥ ....

మూ, ౧౦౫ { విధాతుమవతీర్ణోపిలఘిమానమసౌభువః।అనే
కమరిసంఘాతమకరోద్భూవివర్ధనమ్॥ .... }

౧౦౫॥ విధాతుమితి॥భువ్యోభూమేర్లఘిమానంలఘుత్వంభారావతరణం-విధాతుమవ్రావతీర్ణో౽పిభువిజాతో౽ప్యసౌప్రూర్వోక్తగుణవాన్హరిః-అనేకం బహుమరిసంఘాతంభూమివర్ధనం-భూపూరకమకరోదితివిరోధః-హృతమకరోదిత్యవిరోధః-అతఏవవిరోధాభాసో౽లంకారః॥......................

మూ,౧౦౬ { దారీదరదరిద్రోరిదారూదారోద్రిగూరదః । దూ
రాదరాద్రోదదరద్రోదోరుద్ధారురాదరీ ॥ ..... }

౧౦౬॥ దారీతి॥దారీబహుదారవాన్-భామాద్యైరష్టోత్తరశతైర్యుతఇత్యర్థః॥ దరిద్రో దరదరిద్రః॥గ్ని కఇత్యర్థః॥ దరో౽స్త్రియాంభయశ్వభ్రయోరిత్యమరః-ఉగారోదారారాగుహర్యావా*ఉదారోదాతృమహతోరిత్యమరః- అద్రివత్దూరదో౽గుభేదః అద్రిగూరదః రదపిలేఖనేఇతిధాతోరచ్పచాద్యచ్ సంగాత్ దరోరీతి లోపేకృత్వలోపఇత్యనో౽దీర్ఘః ఖల్ప్రత్యయః-ఆరాత్సారాత్సాధూనాంసా ధ్యేంరోపసేమహద్ధితిరోదోరుత్ విశ్వవ్యాపీ గుణైఃక్విప్ దదాతీతిదాసుః దాతా దదాతేరౌణాదికోరుప్రత్యయః-ఆదరో౽స్యాస్తీతి ఆదరీ సన్మార్గాదరవాన్ స హరిః-అరిరేవదారుకాష్ఠమరిదారు దూరాదేవ అదదరత్ దారయతిస్మ-దారయతేఃణౌచఙి ఽ అత్స్మృదృత్వరప్రథమ్రదస్తృస్పశామిత్యభ్యాసస్యాత్వం-అరిదార్వితిరూపకమర్థాలంకారో౽ద్వ్యక్షరానుప్రాసశ్చ॥..............

మూ,౧౦౭ { ఏకేషుణాసంఘతిధాద్విషోభిదన్ద్రుమానివ।
సజన్మాన్తరరామస్య చక్రే సదృశమాత్మనః॥... }

౧౦౭॥ ఏకేషుణేతి ॥ సహరిరేకేషుణా ఏకేనైవశరేణ - సంఘానాంప్రార ణాన్ సంఘతిధా సంఘశఃస్థితానిత్యర్థః॥బహుపూగగణసంఘస్యతిథుగితితిథుగాగమాదేవజ్ఞాపకాదసంఖ్యాత్వేపిడప్రత్యయః- ద్విషఃశత్రూన్-ద్రు మానివేత్యుపమా-భిందన్విదారయన్- జన్మాంతరేరామస్యదాశరథేరాత్మ నఃసదృశంచక్రే-ఏకశరేణానేకద్రుమభేదనమస్యజన్మాంతరవాసనాయా తమితిభావః* బిభేదచపునస్సాలాన్సప్తైకేనమహేషుణేతిరామాయణే॥...

మూ,౧౦౮ { శూరశ్శౌరిరశిశిరైరాశాశైరాశురాశిశః॥శరారు
శ్శీశగీరశశ్శుశూరరిశిరశ్శరైః॥................. }

౧౦౮॥ శూరఇతి॥శృణాతీతి శరారుః దుష్టమాతుకః * శరారుఘాతుకో హింస్రఇత్యమరః॥శౄవందోర్వారురిత్యారుప్రత్యయః -శ్రీశరీరస్యేశః శ్రీ

శరీరేశః-లక్ష్మీప్రాణనాథః-శూరోవీరః-శౌరిఃకృష్ణః-అశిశిరైస్తీక్ష్ణైః- ఆశా దిశోఽశ్నువతఇత్యాశాన్తైఃదిగంతవ్యాపకైః-అశోష్ణతేఃకర్మణ్యణ్ - శరై ర్బాణైః-అరిశిరః-శత్రుశిరాంసి-జాతావేకవచనం-రాశిశఃసంఘశః-ఆశుశీ ఘ్రం-శుశూరేజఘాన-శౄహింసాస్తంభనయోరితిధాతోర్లిట్-ద్వ్యక్షరానుప్రాసః॥ ....

మూ,౧౦౯ { వ్యక్తాసీదరితారీణాం యత్తదీయాస్తదాముహుః।
మనోహృతోపిహృదయెలెగురేషాన్న పత్రిణః॥ }

౧౦౯॥ వ్యక్తేతి॥ తదాతస్మిన్సమయే- అరీణామరితాశత్రుతా - ము హుర్వ్యక్తాఽఽసీత్-యద్యస్మాత్తస్యహరేరిమేతదీయాః- పత్రిణోబాణాః- మనోహరంతికాయామద్ధరంతీతిమనోహృతోమారకాఇత్యర్థః- హరతేః క్విప్-మనోజ్ఞాఇతిచప్రతీయంతే- అతఏవమనోహృతోపియేషాంహృదయే మనసినలెగుర్నలగ్నాః-వక్షోనిర్భిద్యనిర్జగ్మురిత్యర్థః॥హృదయంవక్షసి స్వాంతఇతివిశ్వః-విరోధాభాసోలంకారః॥ ....

మూ,౧౧౦ { నామాక్షరాణాన్మ్లతామాభూద్భర్తురితిస్ఫుటమ్।
అగృహ్ణతపరాంగానామసూనాస్రన్నమార్గణాః॥ }

౧౧౦॥ నామేతి॥ భర్తుఃస్వామినోనామాక్షరాణాంఫలేషులిఖితానాంనా మవర్ణానాంమలతామాలిన్యం- తిరోధానంమాభూదితిబుద్ధ్యేవేత్యర్థః మా ర్గణాః- హరిశరాః- పరాంగానాంఅరిశరీరాణాం-అసూన్- ప్రాణాన్- అగృహ్ణతఉపాదదత - అస్రంరక్తన్నాగృహ్ణత- గ్రహ్ఉపాదానే-లఙ్- ఆశుభా వనిమిత్తస్యానస్రలేపస్య స్వామినామాక్షరమాలిన్య పరిహారార్థత్వేనో త్ప్రేక్ష్యతేస్ఫుటమితి॥అత్ర తాలవ్యవర్ణాభావాదతాలవ్యఇతిచిత్రభేదః- ఇచుయశానాంతాల్వితిఇవర్ణస్యాపి తాలవ్యత్వేపి వ్యంజనాపేక్షయైవా యంనియమఇతినదోషః॥ ....

మూ,౧౧౧ { ఆచ్ఛిద్యయోధసార్థస్యప్రాణసర్వస్వమాశుగాః।
ఐకాగారికవద్భూమాదూరాజ్జగ్మురదర్శనమ్॥... }

౧౧౧॥ ఆచ్ఛిద్యేతి॥ ఆశుగచ్ఛంతీతి ఆశుగాఃబాణాః యోధసార్థస్య వీర వర్గస్య ప్రాణాఃసర్వస్వమివేత్యుపమితసమాసః ఐకాగారికవదితిస్పష్టోప మాలింగాత్ తత్ ప్రాణసర్వస్వంఆచ్ఛిద్యఅపహృత్య-ఏకాగారేప్రయోజ నమేషాంఐకాగారికాశ్చోరాః॥చోరైకాగారికస్తేనాఇత్యమరః॥ప్రయోజ

సమిత్ రక్ష ఐకాగారికశ్చోర ఇత్యమరః - నియమేన పాత్యత ఇత్యేకే - ఇతి ప్ర
త్యయో వృద్ధిశ్చ నిపాత్యత ఇత్యపరే - తైస్తుల్యమైకాగారికవత్ చోరవత్ తు
ల్యార్థే వతిః మారామ్భా మాపరశ్రాంసు క్ష్రుస్య లాంఛనస్మ ఉపమాలంకారః ॥ ..

మూ, ౧౧౨ { భీమాస్త్రరాజినస్తస్య బలస్య ధ్వజరాజినః । కృత
ఘోరాజినశ్చక్రే భువస్సరుధిరాజినః ॥ ... . }

౧౧౨॥ భీమేతి॥ జనో హరిః అవతారాంతర నామ్నాయం వ్యపదేశః భీమాణి అ
స్త్రరాజయో యస్య తస్య భీమాస్త్రరాజినః క్ష ఇత్యేకాదిభిర్త్రాపివినుపాగ
మః ధ్వజైః రాజతే యత్తస్య ధ్వజరాజినః తాచ్ఛీల్యే ణినిః - కృతా ఘోరా ఆజిః
యుద్ధం యేన తస్య కృతఘోరాజినః స్తగార్శ్వవన్న మాగమః - తస్య బలస్య సై
న్యస్య సంబంధినీ భువః స్వగ్రణభూమిః - సరుధిరాజినః సాస్త్రశ్చక్రే - చతుష్పా
దాంతయమకమ్॥ ... ...

మూ, ౧౧౩ { మాంసవ్యధోచితముఖైశ్శూన్యస్వాంతాం పతత్రిక్రియ
మ్। శకుంతిభిస్సత్రబలం వ్యాపితస్వ్యోమభిస్సభః॥ }

౧౧౩॥ మాంసేతి॥ మాంసవ్యధో మాంసఖండనం వ్యధ జనపోరను పసర్గేణ ఇ
త్యప్ప్రత్యయః - తత్రోచితాని పరిచితాని ముఖాని చంచవః యేషాం తైః
శకుంతిభిః పక్షిభిః కర్తృభిః - శూన్యస్వాంతం చేతనత్వం అస్యాస్త్రవృత్వస్య
మూర్ఛితత్వం వా పశ్యత్ - అతఏవ అక్రియమస్పందం - సత్రబలం వ్యాపిన్వ్యా
ప్తం - ఆప్నోతేః కర్మణి లుజ్ - తస్య హరేరితి భిః - నభో వ్యాపి వ్యాప్తం - అత్రై
షు పక్షిణాం నభోబలయో వ్యాప్తి తుల్యధర్మయోగిత్వాత్తుల్యయోగి
తా భేదః॥ ....

మూ, ౧౧౪ { దాదదో దుద్దదుద్దాదీ దాదాదో దూదదీదదోః । దు
ద్దాదం దదదే దుద్దే దాదాదదదదోదదః॥ .... }

౧౧౪॥ దాదద ఇతి॥ దీయత ఇతి దాదః దానం - దదదానే కర్మణి ఘఞ్ - దా
దం దదాతీతి దాదదః దానప్రదః క్ష ఆతోనుపసర్గే కః - దుద్దదుద్దాదీ - దుఙ్ ఉపతా
పే టుదు ఉపతాపే క్విప్ - దుదం ఉపతాపం దదతి సాధూనామితి దుద్దాః ఖలాః -
పూర్వవత్కః - తేషాం దుదం ఉపతాపం ద్యతి ఇతి దుద్దదుద్దాదీ - దదదానే ఇతి
ధాతోర్ణినిః - దాదాదః - దాః శుద్ధిః దైప్ శోధనే క్విప్ - తాం దదత ఇతి దాదాద
స్తుతి ప్రదః - దదదానే కర్మణ్యణ్ - దూదదీదదోః - దూః పరితాపః - దూఙ్ పరితాపే
క్విప్ - తాం దదతీతి దూదాః అస్త్రాః - దీః క్షయః - దీఙ్ క్షయే క్విప్ - తాం దత్త ఇతి దూ

దానాశదా-ఉభయత్రాపితోనుపసర్గేకః-సూదానాం దీదౌ సూదదీదౌ మృష్టమర్ద
కౌతౌదోషౌ భుజౌ యస్యసః-సూదదీదదోః-మృష్టభంజకభుజ ఇత్యర్థః-దదా
దదదదః-దదంత ఇతిదదాః దాతారః-నదదంత ఇతి అదదాః అదాతారః- తేషాం
ద్వయానామపి దదో దాతా దాదదదదః - సర్వత్ర దదదానే పచాద్యచ్-
అదంతీత్యదాః ఘస్మరాః బకాసుర ఘ్రాతనాం ప్రభృతయః - అత్తేః పచాద్యచ్-
తాన్ ద్యతి ఖండయతీతి అదదః-దో అవఖండనే-ఆతోనుపసర్గేకః - ఏవంభూ
తో హరిః-దదం దదాతీతి దద్దః-దుఃఖదః తస్మిన్-దద్దశత్రౌ - దదం దుఃఖం ద
దాతి ఇతి దదాదం శస్త్రం- దదదానేక వర్ణాన్యాస్-దద దేదిదౌ - ప్రయుక్త
వానిత్యర్థః-దదదానేకతరా రిలిట్-ఏకాక్షరానుప్రాసోలంకారః॥ ....

మూ,౧౧౫ { ప్లుతేభకుంభోరసిజైః స్పృహణీయతుతిజన్మభిః। ప్రా
వర్తయన్నదీరస్రైర్ద్విషాంతద్యోషితాంచ సః॥ }

౧౧౫॥ ప్లుతేతి॥ సహరిః-ప్లుతాః ఉత్క్షిప్తాః-ఇభకుంభాః ఉరసిజా ఇవ- ఇభ
కుంభా ఇవోరసిజాశ్చ యైస్తైః-స్పృహణీయతుతి భిర్వర్ణతుః ప్రహారైః మనోభం
గైశ్చ విషాదాపరాఖ్యైః జన్మ యేషాం తైః* స్పృహణీయం వత్తు సిస్నాంత ఇతి విశ్వః
ద్విషాంతద్యోషితాంచాస్రైః-శోణితైరశ్రుభిశ్చ* అస్రమశ్రుణి శోణితఇ
తి విశ్వః నదీః ప్రావర్తయత్ ప్రవాహయత్- అరివధేనతన్నారీరరోద
యదిత్యర్థః-అత్ర ద్వయానామపి ప్రాణాం ప్రకృతత్వాత్ ప్రకృతశ్లేషః
తైరేవ ద్విషాంతద్యోషితాంచ యథాసంఖ్యసంబంధాద్యథాసంఖ్యాలంకారః
తమపజీవనేన ద్విషాంతద్యోషితాంచ శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్తిను హిమాన్నా
అస్రరూపతుల్యధర్మయోగిత్వాత్తుల్యయోగితేత్యంగాంగిభావేన సంకరః॥

మూ,౧౧౬ { సదామదబలప్రాయస్సముద్ధృతరసో బభౌ। ప్ర
తీతవిక్రమశ్శ్రీమాన్ హరిర్హరిరివాపరః॥ ... }

౧౧౬॥ సదేతి॥ సదామదో యస్యసస దామదః నిత్యమత్త ఇత్యర్థః-తం బలం బల
భద్రం ప్రీణాతీతి సదామదబలప్రాయః-పరత్వాత్ కర్మణ్యణ్ ప్రత్యయః-సముద్ధృ
తా పశ్యక్ ధృతా రసా విశ్వంభరా యేన ససముద్ధృతరసః- ప్రతీతాః ప్రసిద్ధాః
విక్రమాః పాదన్యాసా యస్య సః- త్రివిక్రమ ఇత్యర్థః- శ్రీమాన్ రమాపతిః
హరిః కృష్ణః అపరోన్యో హరిః ఇంద్ర ఇవ బభౌ-సోపి సదా మామదో దుఃఖదో యో
బలో వలాసురస్తస్య ప్రాయో నాశస్తం కరోతీతి సదామదబలప్రాయః తత్కరో
తీతి ణ్యంతాత్ పచాద్యచ్-సముద్ధృతరసః అమృతపానేన సమ్యగపహృతవిషః

*శృంగారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రస ఇత్యమరః- ప్రతీతవిక్రమః ప్రసిద్ధపరాక్రమః- శ్రీమాన్ సర్వరాజ్యలక్ష్మీయుక్తః- తథా అపరోపహారిః సకాశ్యప ఋభౌ- సోపి ఆయుంగో గం క్యత ఖండయితీతి ఆనుపదః- బలం ప్ర ణాతీతి బలప్రః- వధాత్ భుజాదిత్వాత్ కః సతాం భక్తానామాహాదో బలప్రశ్చ అయ ఉదరమాయస్య స సదామాద బల ప్రాయః సోపి సమోనసతా మారోగ్యబలకారిత్యర్థః- ఉక్యన్మాత్యాదిశ్రుతేరితి భావః- సముద్ధృతరసః ఘర్మకాలసంశోషితరసః- ప్రతీతవిక్రమః ప్రసిద్ధాశ్వగతిః * యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణు సింహాంశువాజిషు- శుకాహి కపి భేకేషు హరిర్నా కపిలే త్రిష్విత్యమరః తదేవముపమానమేవోపమేయమే చార్థద్వయవచనాదర్థద్వయవాచకత్వాత్ శబ్దః- ఏతావ దేవకవేర్వివక్షితం అతోన్యత్సర్వ చమత్కృత్యేవ- అత్రాపరోపహారీతి వేత్యపరశబ్దప్రయోగాను త్వేపి యమన్తోపమా- అపరస్యేంద్రస్యార్కస్య చాప్రసిద్ధైః- ప్రసిద్ధసాదృశ్య వర్ణనముపమా- ప్రసిద్ధతాప్రాప్త్యారోపయా పకం- ప్రసిద్ధతాప్రాప్త్య సంభావనము త్ప్రేక్షా ఇత్యేవ లక్షయంతి అప్రకృత గుణక్రియాభిసంబంధాద ప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య సంభావనముత్ప్రేక్షా- తస్మాదపరశబ్దేన ప్రకృతస్యాప్రకృతత్వాధ్యవసాయప్రతీతేరివశబ్దేన తస్య సాదృశ్యస్య ప్రతీతేః ఉత్ప్రేక్షైవేతి సర్వస్వకారః- తస్మాదివశబ్దమాత్ర ప్రయోగ ఏవోపమా- అపరశబ్దమాత్రప్రయోగే అతిశయోక్తిః- ఉభయోః ప్రయోగే తూత్ప్రేక్షేవేతి వివేకః- అత ఏవాత్రానేకార్థవర్ణనవ్యసనిభిరపరశబ్దస్యాన్యార్థతా వ్యతిరేకేణార్థాంతర కల్పనాయాం సోపి నాలంకారికాణాం పంథాః- శ్లేషశ్చాత్రోత్ప్రేక్షాబీజభూతసాధర్మ్య నిర్వాహమాత్రోపక్షీణతయా తదంగమేతి సంకర ఇత్యలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా॥ ....

మూ,౧౧౭ { ద్విధా త్రిధా చతుర్ధా చ తమేకమపి శత్రవః। పశ్యం
తస్స్పర్ధయా సద్యస్స్వయం పంచత్వమాయయుః॥ }

౧౧౭॥ ద్విధేతి॥ శత్రవః ఏకమపి తం హరిం ద్విధా ద్విత్వేన - త్రిధా త్రిత్వేన చతుర్ధా చతుష్ట్వేన చ పశ్యంతః- భయాత్తథా భ్రామ్యంత ఇత్యర్థః- స్పర్ధయా మత్సరేణ సద్యః- స్వయం పంచత్వం పంచధా భావం మరణమాయయుః- తన్మత్సరిణస్తతోధికమాచరంతీతి భావః* స్యాత్పంచతా కాలధర్మో దిష్టాంతః ప్రలయోత్యయః- అంతో నాశో ద్వయో ర్మృత్యుర్మరణం నిధనో స్త్రి

యామిత్యనురః-పాంచభౌతికస్య శరీరస్య పంచధా భావః- పంచతా- అత్ర స్పర్ధనమితి హేతోరుత్ప్రేక్షణాత్ హేతూత్ప్రేక్షా సా చ వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా-స్పర్ధనమో వేత్యర్థః॥..............................

మూ,౧౧౮ { సదైవసంపన్నవపూరణేషు సదైవసంపన్నవపూరణేషు । తస్యోపాదధేస్తారిమహానితాంతమస్యోపాదధేస్తారిమహానితాంతమ్॥ .... }

౧౧౮॥ సదేతి॥ సదైవ సర్వదైవ-సంపన్నం సర్వలక్షణసమగ్రం వపుర్యస్య సః సంపన్నవపుః నిత్యప్రతిస్పర్ధిమూర్తిః- సంహితాయాం ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోణః - అస్తం నిరస్తం అరీణాం మహస్తేజో యేన సః అస్తారిమహాః-మహాధికః-స హరిః దైవసంపత్ - భాగ్యసంపత్తిః- సైవ నవపూరణం ప్రత్యగ్రసాధనం-యేషాం తేషు దైవసంపన్నవపూరణేషు దైవ సహ యే పూరణేషు యుద్ధేషు తు పాదదేః స వాణాన్ అస్యత్ ఇత్యాంతం ప్రాప్తపారం సముద్రపారగామినితాంతం స్తారిపిస్తారిమహాస్తేజో గదైరారయామాస - అర్థావృత్తిలక్షణసముచ్చయమిక భేదః * అర్థావృత్తపుమద్దస్వాన్యదస్య భేదాస్త్రయోమతా ఇత్యుక్తం-ఉపేంద్రవజ్రావృత్తమ్॥..............................

మూ,౧౧౯ { ఇత్థం కృత్వార్థం పత్రిణః శార్ఙ్గపాణేరత్యాధోముఖ్యం ప్రావిశన్ భూమిమాశు । శుద్ధ్యాయుక్తానాం వైరివర్గస్య మధ్యే భర్త్రాక్షిప్తానామేతదేవానురూపమ్॥ .... }

౧౧౯॥ ఇత్థమితి॥ శార్ఙ్గం పాణౌ యస్య తస్య శార్ఙ్గపాణేః-కృష్ణస్య ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి పాణేః పరనిపాతః- పత్రిణో బాణాః ఇత్థమర్థం ప్రయోజనం శత్రువధాత్మకం కృత్వా - అధోముఖ్యం అధోముఖత్వమేత్య ప్రాప్య ఆశు భూమిమావిశన్ - శుద్ధ్యా లోహశుద్ధ్యా చిత్తశుద్ధ్యా చ యుక్తానాం-తథాపి భర్త్రా స్వామినా వైరివర్గస్య మధ్యే క్షిప్తానాం ప్రేరితానాం పరశ దేవ అధోముఖ్యేవక్త్వ చిన్నిలయనమేవానురూపముచితం- సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః-జాగతం వైశ్వదేవీవృత్తం*పంచాశ్వైశ్ఛిన్నా వైశ్వదేవీ మమాయావితిలక్షణాత్॥ ....

మూ,౧౨౦ { సత్త్వంమానవిశిష్టమాజిరభసాదాలంబ్య భవ్యఃపురో
లబ్ధోద్ధుతయశుద్ధిరుద్ధురతర శ్రీవత్సభూమి
ర్ముదా । ముక్త్వాకామమపాస్తభీస్సరభృగ
వ్యాధస్సనాదంహరేరేకౌఘైస్సమకాలమభ్ర
ముదయీరోషైస్తదాతస్తరే ॥ .... }

ఇతిశ్రీమాఘకృతౌ - శిశుపాలవధే - మహాకావ్యే-
ఏకోనవింశస్సర్గః.

౧౨౦॥ సత్త్వమితి॥ భవ్యః కల్యాణమూర్తిః - లబ్ధైఉద్ధుతయశుద్ధిచయేనస
లబ్ధోద్ధుతయశుద్ధిః - శ్రీవత్సస్య లాంఛనవిశేషస్యభూమిర్వక్షఃస్థాఉద్ధురతర
తాఉన్నతతరాయస్యసఉద్ధురతర శ్రీవత్సభూమిః-కామమపాస్తభీః నిర్భీ
కః- పరేశత్రవస్తఏవమృగాస్తేషాం వ్యాధఃమృగయురిత్యశ్లిష్టపరంపరిత
రూపకం * వ్యాధోమృగవధాజీవోమృగయుర్లుబ్ధకోపిసఇత్యమరః - ఉ
దయీనిత్యాభ్యుదయవాన్- నిత్యయోగేమత్వర్థీయః- సహరిఃపురఃపూ
ర్వంఆజిరభసాత్-రణరాగాత్-మానవిశిష్టమహంకారోద్ధురంసత్త్వంబలం
ఆలంబ్యఆస్థాయ - ముదాఉత్సాహేనహరేః - సింహస్యనాదంముక్త్వాసింహ
నాదంకృత్వేత్యర్థః-సమకాలమేకకాలంక్రియాత్యంతసంయోగేద్వితీయా-ఏ
కౌఘైఃప్రవాహైఃరోషైరిషుభిరభ్రమాకాశం
తదాతస్మిన్కాలే - తస్తరేఆచ్ఛాదయామాస ఋుచ్ఛ్వృత్తమితిగు
ణః- చక్రబంధాఖ్యశ్చిత్రవిశేషోలంకారః పూర్వోక్తరూపకేణసంసృజ్యతే-
బంధోద్ధారస్తు-దశమండలరేఖాత్మకేనవమండలాంతరాలవతిచక్రేనాభిస్థా
నేన సహైకోనవింశతి కోష్ఠం ప్రత్యేకంద్వ్యగం షట్త్రింశత్త్రయింసనారేఖ
యా లిఖిత్వాతత్రైకస్యాంపఙ్క్తౌవామపార్శ్వప్రక్రమేణఆద్యపాదమా
లిఖ్యతథాప్రాదక్షిణ్యేన ద్వితీయత్రితీయయోద్వితీయతృతీయాలిఖిత్వా
నేమిస్థానేబాహ్యావలయేసాక్షరకోష్ఠషట్కేనసహాష్టాదశకోష్ఠవర్తితృతీయ
పాదాంతకోష్ఠవర్ణమారభ్య ప్రాదక్షిణ్యేన చతుర్థపాదం లిఖిత్వాత
త్రైవసమాపయేత్ - తత్రనాభిస్థానేఆద్యపాదత్రయవిశేషమాతృకసంవా
దః- తదాద్యంతవర్ణైస్సహబాహ్యావలయేచతుర్థపాదోద్ధారః- తృతీయ

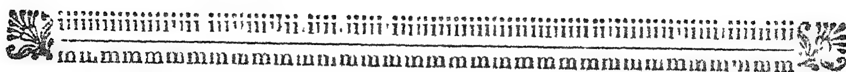
పాదాంతకోష్ఠితద్వర్ణేనచతుర్థాద్యంతవర్ణయోఃసంవాదః- తృతీయ
వలయెమాఘకావ్యమిదం-షష్ఠేశిశుపాలవధ ఇతికవికావ్యనామోద్ధారః-శా
ర్దూలవిక్రీడితంవృత్తముక్తమ్॥...

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారా వార పారీణశ్రీమహోపా
ధ్యాయ-కోలాచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానె
సర్వంకషాఖ్యానె ఏకోనవింశస్సర్గః.

మాఘకావ్యే - సవ్యాఖ్యానే - వింశతితమసర్గః ప్రారంభః

మూ, ౧ { ముఖముల్లసితత్రిరేఖముచ్చై ర్భిదురం భ్రూయుగ
భీషణం దధానః। సమితావితి విక్రమానమృష్యన్ గ
తభీరాహ్వత చేదిరాణ్మురారిమ్॥ .... }

౧॥ అథ హరిశిశుపాలయోర్యుద్ధం వర్ణయితుముపోద్ఘాతం కరోతి॥ ముఖమి
తి॥ ఇత్థం సమితౌ ఆజౌ॥ "సమిత్యాజిసమిద్యుధః" ఇత్యమరః॥ విక్రమాన్ హరే
ర్గౌరవపరాక్రమాన్ - అమృష్యన్ అసహమానః - అత ఏవ తిస్రో రేఖాః త్రిరే
ఖాః "దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయా"మితి సమాసః - తా ఉల్లసితాః క్రోధాదుద్భూతా య
స్మిన్ - తముల్లసితత్రిరేఖం తథా భిదురం గ్రంథిలేన భ్రూయుగేన భీషణం భ
యంకరం ఉచ్చైః ఉన్నతం ముఖం దధానః చేదీనాం రాజా చేదిరాట్ "సంపదా
దిభ్యః క్విప్" - యద్వా - చేదీనాం రాట్ చేదిరాట్ "అన్యేభ్యోపి దృశ్యత" ఇతి క్విప్
"రాజా రాట్ పార్థివక్ష్మాభృ"దిత్యమరః - గతభీః నిర్భీకః సన్ - మురారిం
హరిం ఆహ్వత - అయమహం త్వయా సమాహ్వయే ఇతి సస్పర్ధమాకార
యామాసేత్యర్థః - వినాశకాలే విపరీతబుద్ధిర్జాతేతి భావః॥ "స్ప
ర్ధాయామాఙః" ఇతి హ్వయతేర్లుఙ్ "ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితి" చ్లే
రఙాదేశః - అత్రామర్షస్యాపి శేషణగత్యా ఆహ్వానహేతుత్వాత్పదార్థ
హేతుకం కావ్యలింగం - సర్గేస్మిన్నౌపచ్ఛందసికం వృత్తం వైతాలీయాద్యు
ర్వాధిక్యాత్॥ ....

మూ, ౨ { శితచక్రనిపాతసంప్రతీక్షం వహతస్స్కంధగతం చ
తస్య మృత్యుమ్। అభిశౌరి రథోఽథ బోధితాశ్వః ప్ర
యయౌ సారథిరూపయా నియత్యా॥ .... }

౨॥ శితేతి॥ అథ ఆహ్వానానంతరం - శితచక్రనిపాతసంప్రతీక్షం మృత్యోరపి
నిమిత్తసవ్యపేక్షత్వాదితి భావః ఈదృశం కమర్ణ్యాన్ స్కంధగతమంసస్థం
మృత్యుం వహతః - ఆసన్నమృత్యోరిత్యర్థః - తస్య చైద్యస్య రథశ్చ సారథిరూప
యా నియత్యా విధినేతి రూపకం "భాగ్యం స్త్రీ నియతి ర్విధి"రిత్యమరః - చోది
తాశ్వః - ప్రేరితాశ్వస్సన్ అభిశౌరి - శౌరిమభి - అభిముఖ్యే అవ్యయీభావః
"అవ్యయాదాప్సుప" ఇతి సుపోలుక్ - ప్రయయౌ ప్రతస్థే॥ ....

మూ, ౩ { అభిచైద్యమగాద్రథోపిశౌరేరవనింజాంగలకుంకు
మాభితామ్రైః। గురునేమినిపీడనావదీర్ణవ్యసు
దేహస్రుత శోణితైర్విలింపన్॥ .... }

౩॥ అభీతి॥ అథశౌరేః-కృష్ణస్యరథోపి-జాంగలోదేశవిశేషః-తత్ర యత్కుం కుమంతద్వదభితామ్రైరరుణైరిత్యుపమా - గురూణాంనేమీనాంచక్రధారాణాంనిపీడనేననోదనేనావదీర్ణేభ్యః వ్యసూనాంవిగతప్రాణానాందేహేభ్యః- స్రుతైశ్శోణితైరసృగ్భిఃఅవనింవిలింపన్-ఉపదిహానస్సన్- అభిచైద్యంచైద్యస్యాభి-సమాసోవ్యాసోవావికల్పాత్-అగాత్ ఇణోగాలుజీతిగాదేశః॥

మూ. ౪ { సనిరాయతకేతనాంశుకాంతః కలనిక్వాణకరాల
కింకిణీకః। విరరాజరిపుక్షయప్రతిజ్ఞాముఖరోము
క్తశిఖస్స్వయమన్నమృత్యుః॥ .... }

౪॥ సఇతి॥ నిరాయతోతిదీర్ఘః-కేతనాంశుకాంతః- ధ్వజపటాంచలోయస్య సః-కలైర్నిక్వాణైః-మధురస్వనైః-కరాలాఃప్రగల్భాః- కింకిణ్యః-క్షుద్రఘంటికాయస్యతథోక్తః న్యద్యృతశ్చేతి కప్ * కింకిణీక్షుద్రఘంటికేత్యమరః-సకృష్ణస్యరథః- రిపుక్షయస్యశిశుపాలవధస్యప్రతిజ్ఞయాముఖరోవాచాలః- అతఏవముక్తశిఖోముక్తకేశఃనాహమేనమహత్వాశిఖాబంధంకరిష్యామీత్యుద్ఘోషయన్నిత్యర్థః- స్వయంసాక్షాన్మృత్యురన్త-అంతకఇతిమిత్యుత్ప్రేక్షా విరరాజ॥ ....

మూ, ౫ { సజలాంబుధరారవానుకారీ ధ్వనిరాపూరితది
ఙ్ముఖోరథస్య। ప్రగుణీకృతకేకమూర్ధ్వకంఠైశ్శి
తికంఠైరుపకర్ణయాంబభూవే॥ .... }

౫॥ సజలేతి॥ సజలోయోంబుధరః తస్యారవంగర్జితమనుకరోతీతితథోక్తః తద్వద్గంభీరఇత్యర్థః-ఉపమాలంకారః-ఆపూరితదిఙ్ముఖోవ్యాప్తదిగంతః రథస్యకృష్ణరథస్యధ్వనిః-ఊర్ధ్వాః కంఠాః యేషాంతైరూర్ధ్వకంఠైఃఆకస్మికశ్రవణాద్విస్మయహర్షాన్నమితకంధరైరిత్యర్థః- శితికంఠైర్నీలకంఠైః ప్రగుణీకృతాః అభిసారీకృతాః కేకాయస్మిన్ కర్మణితత్తథా కేకావాణీమయూరస్యేత్యమరః- ఉపకర్ణయాంబభూవే- మేఘరవభ్రాంత్యాసత్కేకమాకర్ణితమిత్యర్థః- ఏతేనభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యత ఇతివస్తునాలంకారధ్వనిః॥ ....

మూ, ౬ { అభివీక్ష్యవిదర్భరాజపుత్రీకుచకాశ్మీరజచిహ్న
మచ్యుతోరః। చిరసేవితయాపిచేదిరాజస్సహ
సావాపరుషాతదైవయోగమ్॥ .... }

౬॥ అభీతి॥చేదిరాజః-శిశుపాలఃక్షరాజాహస్సఖభ్యస్టఃక్-విదర్భరాజపుత్ర్యాఃరుక్మిణ్యాః కుచయోఃకాశ్మీరజంకుంకుమంతచ్చిహ్నంయస్యతదచ్యుతోరః-కృష్ణవక్షఃఅభివీక్ష్య-చిరసేవితయాచిరోపభుక్తయాపిరుక్మిణీహరణాత్ప్రభృతిసంభృతయాపీత్యర్థః-రుషారోషేణతదైవతదానిమేవేత్యర్థః-సహసాయోగంసంబంధమవాప-యథాకామీకాన్యాంతరభోగచిహ్నదర్శనోద్దీపితఃకాంతయాసంయుజ్యతేతద్వదితిభావః- పరమార్థస్తుపూర్వోక్తప్రకోపోవైదర్భీకుచకుంకుమదర్శనాదపూర్వవదుద్దీపితఇత్యర్థః- అత్రప్రకృతరుడ్విశేషణసామ్యాదప్రకృతకాంతాప్రతీతేఃసమాసోక్తిః-ఉక్తోత్ప్రేక్షాత్వంగమస్య॥ ....

మూ, ౭ { జనితాశనిశబ్దశంకముచ్చైర్ధనురాస్ఫాలితమ
ధ్వనన్నృపేణ। చపలానిలచోద్యమానకల్పక్షయ
కాలాగ్నిశిఖానిభస్ఫురజ్జ్యమ్॥................ ...... }

౭॥ జనితేతి॥నృపేణచేదిపేనఆస్ఫాలితంఆఘట్టితం- అతఏవచపలానిలేనవా నిలేనచోద్యమానస్యసమేధ్యమానస్య కల్పక్షయకాలాగ్నేర్యాశిఖాజ్వాలాతయాసమానస్ని భేతినిత్యసమాసః - సాస్ఫురంతీదోధూయమానాజ్యామౌర్వీయస్యతత్తథోక్తంధనుఃజనితాఉత్పాదితాఅశనిశబ్దశంకావజ్రఘోషశంకాయస్మిన్కర్మణితత్తథాఉచ్చైస్తారమధ్వనత్-అత్రాగ్నిశిఖానిభేత్యుపమాయాఅశనిశబ్దశంకేతభ్రాంతిమతఃఆస్ఫాలితమధ్వనదితిపదార్థహేతుకకావ్యలింగస్యచసాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ ....

మూ, ౮ { సమకాలమివాభిలక్షణీయగ్రహసంధానవికర్ష
ణాపవర్గైః।అథసాభిచరంశరైస్తరస్వీసతిరస్క
తుముపేంద్రమభ్యవర్షత్ ॥ .... }

౮॥ సమేతి॥అథధనురాస్ఫాలనానంతరంతరస్వీబలవాన్సచైద్యః-సమకాలంఏకకాలమివేత్యుత్ప్రేక్షా-అత్యంతసంయోగాదితిభావః-అభిలక్షణీయాఃసందృశ్యాఃగ్రహాఃబాణసంగ్రహణం-సంధానంమౌర్వ్యాయోజనంవికర్షణమాకర్షణమపవర్గోమోక్షశ్చయేషాంతైఃశరైః-సాభిచరంసానుచరం

ఉపేంద్రంహరిణీరస్సతూర్ణమాచ్ఛాదయితుమభ్యవర్షత్॥ ....

మూ, ౯ { ఋజుతాఫలయోగశుద్ధిభాజాముపపక్షాశ్రయి
ణాంశిలీముఖానామ్ । గుణినానతిమాగతేనసంధిస్స
హచాపేనసమంజసోబభూవ॥ .... }

౯॥ ఋజుతేతి॥ ఋజుతాఅవక్రత్వం-అకుటిలబుద్ధిత్వంచ-ఫలంశల్యంశ్రే
యశ్చ తేనయోగఃతచ్ఛుద్ధిర్లోహశుద్ధిర్నిర్దోషత్వంవా- అన్యత్ర బాహ్యా
భ్యంతరశుద్ధిః తాంభజంతీతితద్భాజాం- ఉరోర్మహతః - పక్షస్యకంకాదిప
త్రస్యసహాయస్యచాశ్రయః సంశ్రయణమేషామస్తీతి ఉరుపక్షాశ్రయి
ణాంశిలీముఖానాంశరాణాం - గుణినాజ్యావతాశౌర్యాదిగుణవతాచనతి
మాగతేనఆకర్షణాకుంచితకోటిత్వం - విధేయత్వంచ ప్రాప్తేనచాపేనస
హాసంధిః-సంబంధఃసమంజసః- సాధీయాన్బభూవ - బలవతాంబలినాసహా
నమ్రేణసంధిరేవపూదితఇతిభావః- అత్రప్రస్తుతచాపశిలీముఖవిశేషణసా
మ్యాదప్రస్తుతారివిజిగీషుప్రతీతేఃసమాసోక్తిః-తచ్చసామ్యంవాచ్యప్రతీయ
మానయోరభేదాధ్యవసాయాత్సిద్ధం- నచాత్ర సమాలంకారశంకా కార్యా
సాసమాలంకృతిర్యోగేవస్తునోరనురూపయోరిత్యనురూపవస్తుయోగస్యో
పాదానాత్ సంధేయారివిజిగీష్వోర్గుణయోగినోరిహయోగఇతిభేదాత్॥ ...

మూ, ౧౦ { అవిషహ్యతమేకృతాధికారం వశినా కర్మణిచేది
పార్థివేన । అరసద్ధనురుచ్చకైర్దృఢార్తం ప్రస
భాకర్షణవేపమానజీవమ్॥ .... }

౧౦॥ అవిషహ్యేతి॥ వశినాస్వతంత్రేణచేదిపార్థివేనచేదిరాజేన- అవిష
హ్యతమేదుష్కరే - కర్మణ్యరిజయవ్యాపారేకృతాధికారంకృతనియో
గం-నియుజ్యమానమిత్యర్థః-అతఏవదృఢయోరార్త్న్యోః - కోట్యోఃప్రస
భాకర్షణేన వేపమానందోధూయమానాజీవాజ్యాయస్యతత్- అన్యత్రదృ
ఢార్త్యాతాడనాదిపీడనేనప్రసభాకర్షణేనబలాత్కారాకర్షణేన చవే
పమానః - కంపమానోజీవఃప్రాణోయస్యేత్యర్థః* ఆర్తిఃపీడాధనుష్కో
ట్యోరిత్యమరః॥జీవఃప్రాణేస్త్రియాంనాతుజంతౌవాత్మనిగీష్పతౌ -త్రిషుజీ
వతిమౌర్వ్యాంస్త్రీతివైజయంతీ-ధనురుచ్చకైరరసత్-అధ్వనదక్రోశచ్చ-య
థారాజ్ఞానియుక్తోపరాధీబలాదాకృష్యమాణఃక్రోశతితద్వదితిభావః-అ
త్రాపప్రకృతవిశేషణసామ్యాదప్రకృతాపరాధ్యధికృతపురుషప్రతీతేఃస

మాఘోక్తిః॥..

మూ, ౧౧ { అనుసంతతిపాతినః పటుత్వం దధతశ్శుద్ధిభృతో గృ
హీతపక్షాః। వదనాదివ వాదినోఽథశబ్దాః క్షితిభర్తు
ర్ధనుషశ్శరాః ప్రసస్రుః॥ .... }

౧౧॥ అన్వితి॥ అథాకర్షణానంతరం-క్షితిభర్తుశ్చైద్యస్య ధనుషః చాపాత్-అనుసంతత్యా పతంతీతి అనుసంతతిపాతినః అవిచ్ఛేదప్రవర్తినః-పటుత్వం లక్ష్యభేదపాటవం వాచకత్వశక్తించ దధతః-శుద్ధిభృతః-లోహశుద్ధిభృతః నిర్దోషా వా-అన్యత్ర సాధవ ఇత్యర్థః-గృహీతపక్షాః-స్వీకృతకంకాదిపత్రాః అన్యత్ర గృహీతనిత్యత్వాదిసాధ్యార్థాః * పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిష్వితి వైజయంతీ-శరాః వాదినః కథకస్య వదనాచ్ఛబ్దాః-ప్రతిజ్ఞాహేత్వాదయ ఇవ ప్రసస్రుర్నిర్జగ్ముః - శ్లిష్టవిశేషణేయముపమేతి కేచిత్-శ్లేష ఏవ ప్రకృతాప్రకృతవిషయ ఇత్యన్యే॥ ....

మూ, ౧౨ { గవలాసితకాంతి తస్య మధ్యస్థితఘోరాయతబా
హుదండనాసమ్। దదృశే కుపితాంతకోన్నతభ్రూ
యుగభీమాకృతి కార్ముకం జనేన॥ .... }

౧౨॥ గవలేతి॥ గవలం మహిషశృంగం * గవలం మాహిషం శృంగమిత్యమరః-తద్వదసితకాంతి కృష్ణవర్ణం-మధ్యే స్థితా ఘోరా భీమా ఆయతా చ బాహుదండో నాసా నాసికేవ యస్మిన్-తత్తథోక్తం - కుపితస్యాంతకస్య మృత్యోరున్నతం-యద్భ్రూయుగం తద్వద్భీమాకృతిర్యస్య తత్తస్య చైద్యస్య కార్ముకం జనేన దదృశే దృష్టం-సభయవిస్మయమితి భావః-ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౧౩ { తటిదుజ్జ్వలజాతరూపపుంఖైః ఖమయశ్శ్యామము
ఖైరభిధ్వనద్భిః। జలదైరివ రంహసా పతద్భిరపిదధే
సంహతిశాలిభిశ్శరౌఘైః॥ .... }

౧౩॥ తటిదితి॥ తటిద్వదుజ్జ్వలాః దీప్తాః జాతరూపస్య హేమ్నః-పుంఖాః కర్తర్యో యేషాం తైః- అయసా అయోవచ్ఛ్యామముఖైః- శ్యామాగ్రైః శ్యామాంగైశ్చ అభిధ్వనద్భిః-స్వనత్పుంఖైః గర్జద్భిశ్చ- రంహసా వేగేన పతద్భిః ధావద్భిః-సంహతిశాలిభిః-సంఘవాహిభిః- శరౌఘైః జలదైః మేఘైరివ ఖమాకాశం పిదధే పిహితం-కర్మణి లిట్ * వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యపేరకారలోపః-ఉపమాలంకారః॥ ....

మూ, ౧౪ { శితశల్యముఖావదీర్ణమేఘక్షరదంభస్స్ఫుటతీవ్రవే
దనానామ్। ప్రవదప్రతతీవచక్రవాలంకకుభాంప్రా
ణవిహస్స్వర్ణపుంఖాః॥ .... }

౧౪॥ శితేతి॥ సువర్ణపుంఖాః సువర్ణకర్తరికాః-శరాః-శితైర్నిశితైః శల్యముఖైః-ఫలాగ్రైః-అవదీర్ణాః-విభిన్నాః యే మేఘాస్తేభ్యః-క్షరతా ప్రవతా-అంభసా స్ఫుటావ్యక్తాసుఖోన్నేయాతీవ్రా వేదనాయాసాం తాసాం కకుభాం దిశాం సంబంధినీస్రవంతీ అస్రతతిరశ్రుసంతతిర్యస్య తదివ శరప్రహారవేదనయా రుదదివసేశమిత్యుత్ప్రేక్షా - చక్రవాలం మండలం ప్రాణవిహః ఆచ్ఛాదయామాసుః. ఊర్ణోతేలుఞి ఇడాగమే తస్య క్ఙి విభాషోర్ణోరితి అజిత్వపక్షే ఊర్ణోతేర్విభాషేతి వృద్ధివికల్పాత్పక్షే గుణః- అజాదిత్వాదాట్ వృద్ధిః॥

మూ, ౧౫ { అనునోరమతాం యతీజనస్యక్షణమాలోకపథా
న్నభస్సదాంచ। రురుధేపిహితాహిమద్యుతిర్ద్యౌ
ర్విశిఖైరంతరితాచ్యుతాధరిత్రీ॥...... .... }

౧౫॥ అనునతి॥ విశిఖైశ్చైద్యబాణైః కర్తృభిః - పిహితాహిమద్యుతిస్తిరోహితార్కాయస్యాస్సా-అతఏవానునోరమతాంయతీ ప్రాప్నువతీ-ఇణఃశతరిస్త్రియాం ఙీప్-ద్యౌరాకాశం-జనస్య భౌమలోకస్య ఆలోకపథాత్-దృష్టిమార్గాత్-క్షణం రురుధే రుద్ధా-రుధేః కర్మణి లిట్ - అత్ర రోధస్యాపాయహేతుత్వాత్ క్షణమపాయే ఇతి పంచమీ- తథా అంతరితాచ్యుతా తిరోహితకృష్ణా-అతఏవానునోరమతాంయతీ ధరిత్రీ నభస్సదాంచాలోకపథాత్ రురుధే-చకారో జనసముచ్చయార్థః-అత్ర ద్యుధరిత్ర్యోః ప్రకృతయోరేవ రోధాఖ్యతుల్యధర్మయోగాత్తుల్యయోగితాభేదః - తాభ్యామేవ జనస్య నభస్సదాంచ యథాసంఖ్యమన్వయాత్ యథాసంఖ్యాలంకారః అంగతయా సాపేక్షమాసంకీర్యతే ॥ ....

మూ, ౧౬ { వినివారితభానుతాపమేకం సకలస్యాపిమురద్వి
షోబలస్య। శరజాలమయం సమం సమంతాదురుస
ద్మేవ నరాధిపేన తేనే॥ .... }

౧౬॥ వినివారితేతి॥ నరాధిపేన చైద్యేన సకలస్యాపి మురద్విషో హరేర్బలస్య సైన్యస్య వినివారితో భానుతాపః ఆతపో యేన తత్ ఏకమద్వితీయం- శరజాలమయం బాణబృందాత్మకం ఉరు మహత్సద్మేవ సదనమివేత్యుత్ప్రేక్షా సమం

యుగపత్సమంతాత్తతనే కృతమిత్యర్థః-తనోతేఃకర్మణిలిట్॥ ......

మూ, ౧౬ { ఇతిచేదిమహీభృతాతదానీం తదనీకం దనుసూను
సూదనస్య। వయసామివచక్రమక్రియాకంపరితో
రోధివిపాటపఞ్జరేణ॥..... .... }

౧౬॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థం-చేదిమహీభృతాచైద్యేన-తదానీంతత్కాలే దనుసూను సూదనస్యదానవాంతకస్యహరేస్తదనీకంబలం*వరూథినీబలంసైన్యం చక్రం చానీకమస్త్రియామిత్యమరః- వయసాంచక్రంపక్షిసంఘఇవఅక్రియాకం నిశ్చేష్టంయథాతథా విపాటయంతీతివిపాటాః-శరాఃపచాద్యచ్-తైరేవపం జరేణపరితఃసర్వతః-అరోధిరుద్ధం- రుధేఃకర్మణిలుఙ్ ఉపమాలంకారః॥ ...

మూ, ౧౭ { ఇషువర్షమనేకమేకవీరస్తదరిప్రచ్యుతమచ్యుతః
పృషత్కైః। అథవాదికృతంప్రమాణమన్యైఃప్రతి
వాదీవనిరాకరోత్ప్రమాణైః॥ .... }

౧౭॥ ఇష్వితి॥ అథానీకరోధానంతరం - ఏకవీరః అసహాయశూరఃఅచ్యుతో హరిఃఅరిప్రచ్యుతం-శత్రువిగలితంతదనేకమపరిమితమిషువర్షంపృషత్కైః బాణైః-వాదికృతంవాదినాప్రయుక్తంప్రమాణమనుమానం-అన్యైః-ప్ర మాణైఃప్రత్యనుమానైః-ప్రతివాదీవనిరాకరోత్ ‡ ఇవేనసమాసోవిభక్త్య లోపశ్చేతిసమాసాత్ సమాసగతాశ్రౌతీపూర్ణోపమా॥ ....

మూ, ౧౮ { ప్రతికుంచితకూర్పరేణ తేనశ్రవణోపాంతికనీ
యమానగవ్యమ్। ధ్వనతిస్మధనుర్ఘనాంతమత్త
ప్రచురక్రౌంచరవానుకారముచ్చైః॥..... .... }

౧౮॥ ప్రతీతి॥ ప్రతికుంచితకూర్పరేణఆకుంచితకఫోణినా*స్యాత్కఫోణిస్తు కూర్పరఇత్యమరః-తేనహరిణా-శ్రవణోపాంతికంకర్ణాంతికంనీయమా నాఆకృష్యమాణా గవ్యాజ్యా యస్యతత్ * గవ్యంగవాంహితేగవ్యాజ్యా యాంక్షీరాదికేగవామితివిశ్వః-ధనుశ్శార్ఙ్గంఘనానాంతేశరదియేమత్తాః-ప్ర చురాభూయాంసః-క్రౌంచాస్తేషాంరవమనుకరోతీతితదనుకారం-క్రౌంచకూ జితసదృశంయథాతథే-త్యర్థః‡కర్మణ్యణ్-ఉచ్చైస్తారంధ్వనతిస్మదధ్వా నలట్స్మే ఇతిభూతేలట్-స్వభావోక్త్యుపమయోఃసంకరః॥ ....

మూ, ౨౦ { ఉరసావితతేనపాతితాంసస్సమయూరాంచితమస్త
కస్తదానీమ్। క్షణమాలిఖితోను సౌష్ఠవేన స్థిరపూ
ర్వాపరముష్టిరాబభాసే॥ .... }

౨౦॥ ఉరసేతి॥ తదానీంధనురాకర్షణసమయే- వితతేనవిస్తారితేనోరసా ఉపలక్షితః-పాతితాంసోనమితస్కంధః-మయూరవదంచితంమనోహరం-మస్తకంయస్యసః-ఉన్నమితమూర్ధేత్యర్థః- స్థిరౌదృఢౌపూర్వాపరౌ అగ్రిమచరమౌముష్టీగృహీతలస్తకమౌర్వీకౌపాణీయస్యసహరిః - సుష్ఠుభావః సౌష్ఠవంతేనసౌష్ఠవేనస్థానకపాటవేన హేతునా-క్షణమాలిఖితోనులిఖితఇవాబభాసేబభౌ-నుశబ్దోవితర్కే*నుఃపృచ్ఛాయాంవితర్కేచేత్యమరః-ఇవశబ్దోపితాదృశేఇత్యుత్ప్రేక్షాలంకారోయమ్॥ ....

మూ, ౨౧ { ధ్వనతోనితరాంరయేణగుర్వ్యాస్తటిదాకారచలద్గు
ణాదసంఖ్యాః - ఇషవోధనుషస్సశబ్దమాశువ్యప
తన్నంబుధరాదివాంబుధారాః॥ .... }

౨౧॥ ధ్వనతఇతి॥ నితరాంధ్వనతోగర్జతః-తటితఇవాకారోయస్యసఃతటిదాకారః చలనాత్తేజోమయత్వాచ్చాచిరప్రభాకారశ్చలన్గుణోమౌర్వీయస్యతస్మాత్ *మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణా ఇత్యమరః - ధనుషఃశార్ఙ్గాత్ గుర్వ్యామహత్యాః-అసంఖ్యాఃఅపరిమితాఃఇషవఃఅంబుధరాన్మేఘాత్ - అంబుధారాఇవాశుసశబ్దంరయేణవ్యపతన్- అత్రోపమానోపమేయయోరేకలింగత్వానియమాదిషుశబ్దోద్విలింగోపిస్త్రీలింగ ఏవప్రయుక్తఇత్యజ్ఞాపనాయ గుర్వ్యాఇతివిశేషణం* పత్రీరోపఇషుర్ద్వయోరిత్యమరః॥.. ....

మూ, ౨౨ { శిఖరోన్నతనిష్ఠురాంసపీఠస్స్థగయన్నేకదిగంతమా
యతాంతః। నిరవర్ణిసకృత్ప్రసారితోస్యక్షితిభృ
ద్భైవచమూభిరేకబాహుః॥ .... }

౨౨॥ శిఖరేతి॥ శిఖరంశృంగమివోన్నతంనిష్ఠురంకఠినంచాంసపీఠంయస్యసః-ఏకదిగంతందిగ్భాగంస్థగయన్-ఛాదయన్-ఆయతాంతోద్రాఘిష్ఠస్వరూపః * అంతోవ్యవసితేమృత్యౌస్వరూపేనిశ్చయేంతికఇతివైజయంతీ - సకృత్ప్రసారితః-నతుపునఃపునరితిస్థైర్యాతిశయోక్తిః- అస్యహరేరేకబాహుశ్చాపధరఃవామబాహురిత్యర్థః - చమూభిఃసేనాభిఃక్షితిభృద్భిర్భూధరఇవనిరవర్ణిసాధునిరీక్షిత ఇత్యర్థః * నిర్వర్ణనంతునిధ్యానందర్శనాలో

కనేతుణమిత్యమరః॥..

మూ, ౨౩ { తమకుంఠముఖాస్సుపర్ణకేతోరిషవః క్షిప్తమిషు
ప్రజంపరేణ । విభిదాం నయంతకృత్యపక్షం నృప
తేరేతురివాయథార్థవర్ణాః॥ .... }

౨౩॥ తమితి॥ అకుంఠముఖానిశితాగ్రాః-ప్రగల్భాగిరశ్చ-సుపర్ణకేతోర్గరుడధ్వజస్యహరేరిషవః-పరేణారిణాక్షిప్తంముక్తంతంఇషుప్రజం-అయథార్థవర్ణాః-అసత్యాక్షరాః-కపటవచనాః-ఉభయవేతనాఇతియావత్- నేతునాయకస్యజిగీషోః- నృపతేఃకృత్యపక్షంఅమాత్యాదిభేద్యవర్గమివ* కృత్యాః క్రియాదేవతయోస్త్రిషుభేద్యేధనాదిభిరిత్యమరః - విభిదాం భేదంక్విప్ఛిదాదిభ్యోక్-అనయంత స్వరితఞితఇత్యాత్మనేపదమ్॥ ....

మూ, ౨౪ { దయితైరివఖండితామురారేర్విశిఖైస్సమ్ముఖము
జ్జ్వలాంగలేఖైః లఘిమానముపేయుషీపృథివ్యాం
విఫలాశత్రుశరావలిర్న్యపాత॥ .... }

౨౪॥ దయితైరితి॥ ఉజ్జ్వలాఃస్ఫుటాః అంగేషులేఖాశ్చిత్రలేఖానఖరేఖాశ్చయేషాంతైః- మురారేర్విశిఖైః దయితైఃప్రియైరివ-సమ్ముఖంసమక్షమేవ ఖండితాలూనా-అన్యత్రావమానితా- అతఏవవిఫలావిశల్యాఅలబ్ధకామాచ-అతఏవలఘిమానంగురుత్వం-అల్పతాంచోపేయుషీశత్రుశరావలిఃపృథివ్యాంపపాత - అత్రప్రకృతశరావలివిశేషణసామ్యాదప్రకృతఖండితనాయికాప్రతీతేః సమాసోక్తిః-దయితైరివఖండితేత్యుపమావిశేషణాంతఃపాతిత్వాదంగమేవ-అతఏవతచ్ఛవిశేషణసామ్యంశ్లిష్టతయాసాధారణ్యేనౌపమ్యగర్భత్వేనచభవతీత్యుక్తం సర్వస్వకారైః- జ్ఞాతేన్యాసంగవిక్రియేఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి - సాహ్యేవంభూతాపృథివ్యాంపతతితద్వదితిభావః॥...

మూ, ౨౫ { ప్రముఖేభిహతాశ్చపత్రవాహాః ప్రసభమ్మాధవ
ముక్తవత్సదంతైః పరిపూర్ణతరంభువోగతాయాః
పరతస్సకాతరవత్ప్రతీపమీయుః॥ .... }

౨౫॥ ప్రముఖఇతి॥పత్త్రాణివహంతీతిపత్త్రవాహాః- పత్త్రిణస్తైర్ద్యశరాః కర్మణ్యణ్- మాధవముక్తవత్సదంతైః శౌరిక్షిప్తశరైః- ప్రసభంబలాత్- ప్రముఖేశల్యాగ్రేవదనేచాభిహతాః తాడితాస్సంతః అతఏవకాతరైః త్రస్తైస్తుల్యంకాతరవత్ -తుల్యార్థేవతిప్రత్యయః- పరిపూర్ణతరంగతాయాః

యాఁవత్ గంతవ్యంగతాయా ఇత్యర్థః - భువ్యోం త్తరాలభూమేః-పరతః-ప్రతీపం ప్రతికూలమాయయుశ్చ - మాధవాంతికాత్ప్ర త్యావృత్యజగ్ముశ్చే త్యర్థః-చకారఃపూర్వశ్లోకోక్తపతనసముచ్చయార్థః- కేచిత్ ఖండితాస్త త్రైవపేతుః- కేచిన్ముఖేషు ప్రతిహతాః ప్రతినివృత్తాశ్చేత్యర్థః- కాతరవ దితతద్ధితగతా శ్రౌతీపూర్ణోపమా॥ ....

మూ, ౭౭ — ఇతరేతరసన్నికర్షణజన్మాఫలసంఘట్టవికీర్ణవిస్ఫు లింగః। పటలానిలీహన్వలాహకానాంసమరేషుకృ శానుర్జ్వలత్కృశానుః॥ ....

౭౭॥ ఇతరేతరేతి॥ఇతరేతరసన్నికర్షణజన్మా- శరాణాంమిథఃసంశ్లేషోత్థః జన్మోత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణోపి బహువ్రీహిరిష్యతే-ఫలసంఘట్టనేనశ ల్యసంఘట్టనేనవికీర్ణావిస్ఫులింగాయస్యసః-కృశానురగ్నిఃవలాహకానాంప టలానిమేఘబృందానిలిహన్-ఆస్వాదయన్- దహన్నిత్యర్థః- సమరేషుకృ శానుజ్వలత్-అదీప్యత-అత్ర సమరవలాహకానాంఅగ్నిదాహాభ్యాసంబం ధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః- వారివహంతీతివలాహకాః-పృషోదరాదిత్వా త్సాధుః॥ ....

మూ, ౭౮ — శరదేవశరశ్రియాఽభిన్నేవిభునాశత్రుశిలీముఖా (భ్రు)జాలే। వికసన్ముఖవారిజాఙ్గప్రకామంబభురా శాఇవయాదవధ్వజిన్యః॥ ....

౭౮॥ శరదేతి॥ విభునాదేవేనకర్త్రా-శరశ్రియాశరసంపదాకరణేన-శ రదేవశరదృతునేవ-శత్రుశిలీముఖాఃఅభ్రాణీవతేషాంజాలేవిభిన్నే నిరస్తేస తి- వికసంతిముఖానివారిజానీవయాసాంతాఃయాదవధ్వజిన్యఃయదుసేనాః ఆశాదిశఇవప్రకామంబభుః-అనేకేవేయముపమా॥ ....

మూ, ౭౯ — సనివంసమచిచ్ఛదచ్ఛరౌఘైర్గృతతిగ్మద్యుతిమం డలాపలాపైః। దదృశేఖచతిస్యచాపయష్ట్యామిషు రేకేవజనైస్సకృద్విసృష్టా॥ ....

౭౯॥ సఇతి॥సహరిఃకృతతిగ్మద్యుతిమండలస్యాపలాపోపహ్నవోయైస్తైః-ఆచ్ఛాదితార్కమండలైరిత్యర్థః - శరౌఘైఃదివమాకాశంసమచిచ్ఛదత్- చ్ఛాదయతిస్మ-చ్ఛాదేఃణౌచఙ్యుపధాయాహ్రస్వః-సన్వద్భావాత్ ఇత్వ న స్యాత ఇత్యభ్యాసస్య ఇత్వం - యుక్తంచైతత్ లఘుహస్తత్వాదస్యేత్యాశ

యేనోత్ప్రేక్షతే- అథాస్మిన్నవసరే తస్యహరేశ్చాపయష్ట్యాం ఇషుః సకృ
దేకదా విసృష్టా ముక్తాప కేవజనైర్దదృశే దృష్టాచ- ఇషూణాం పుంఖానుపుంఖ
తయా సంధానమోక్షయోర్దుర్లక్ష్యతయాచ ద్రాఘీయానేక ఏవేషురేక
దైవముక్త్వాగచ్ఛతీత్యుత్ప్రేక్షా- ఈదృశో లఘుహస్తస్య ద్యుసంఛాదనం యు
క్తమితి భావః॥......

మూ, ౨౯ { భవతిస్ఫుట మాగతో౽పి పక్షాన్న సపక్షో౽పిహిని
వృతేర్విధాతా। శిశుపాలబలాని కృష్ణముక్త
స్సుతరాం తేనతతాపతోమరౌఘః॥...... }

౨౯॥ భవతీతి॥ విపక్షాచ్ఛత్రుకులాదాగతః సముత్థః కంకాదిపత్రవాన్ సు
హృచ్ఛత్రయోరభేదాధ్యవసాయేనాహ- సపక్షో౽పి నిర్వృతేర్విధాతా సుఖక
రో న భవతి హి స్ఫుటం- యేన కారణేన కృష్ణముక్తస్తోమరౌఘః శరసంఘాతః- శి
శుపాలబలాని సుతరాం తాపవదాహ- అతః శత్రుకులాదాగతః స్వజనో
౽పి న విశ్వసనీయ ఇత్యర్థః- సపక్షో౽పి నిర్వృతికర ఇతి విరోధే౽పి శబ్దః - విపక్షా
దాగత ఇత్యవిరోధః అతో విరోధాభాసః॥......

మూ, ౩౦ { గురువేగవిరావిభిఃపతత్త్రైరిషవః కాంచనపింగలాం
గభాసః। వినతాసుతవత్తలం భువస్స్మ వ్యధితభ్రాం
తభుజంగమావిశంతి॥ ...... }

౩౦॥ గుర్వితి॥ గురువేగవిరావిభిః గురుణా వేగేన హేతునా విరువంతి ధ్వనం
తీతి తథోక్తైః- రౌతేర్ణినిః పతత్త్రైః పక్షైరుపలక్షితాః- కాంచనేన పుంఖలిప్తే
న పింగలాంగభాసః- అన్యత్ర కాంచనవదితి విగ్రహః - ఇషవః శౌరిశరాః- విన
తాసుతవద్వైనతేయైస్తుల్యం- వ్యధితా భీషితాః అతఏవ భ్రాంతా ముగ్ధా భు
జంగమా యస్మిన్ తత్తథా- భువస్తలం పాతాళం విశంతిస్మ- తద్ధితగతా శ్రౌతీ
పూర్ణోపమా- పాతాలప్రవేశాసంబంధాతిశయోక్త్యా సంకీర్యతే॥ ......

మూ, ౩౧ { శతశః పరుషాః పురో౽పి శంకం శిశుపాలేన శిలీము
ఖాః ప్రయుక్తాః। పరమర్మభిదో౽పి దానవారేరప
రాధా ఇవ న వ్యధాం వితేనుః॥ ...... }

౩౧॥ శతశ ఇతి॥ శిశుపాలేన పురః అగ్రే విశంకం నిశ్శంకం శతశః ప్రయుక్తాః
క్షిప్తాః ఉచ్చారితాః పరుషా నిష్ఠురాః పరమర్మభిదో౽పి శిలీముఖాః శరాః అపరా
ధాః పంచదశసర్గోక్తా అభిశాపా ఇవ దానవారేర్హరేః వ్యథాం దుఃఖం న

వితేనుః ఖలాపకారా మహతామకించిత్కరా ఇతి భావః-సమాసగతోపమా॥

మూ, ౩౨ { విహితాప్రత్యాలోకసృష్టిమాయో జయమిచ్ఛన్కిలమా
యయా మురారౌ। భువనక్షయకాలయోగ్యనిద్రే
నృపతిస్స్వాపనమస్త్రమాజహార॥ .... }

౩౨॥ విహితేతి॥ నృపతిశ్చైద్యః విహితా అప్రతిహతా లోకసృష్టిరేవ మాయా యేన తస్మిన్-భువనక్షయకాలే ప్రలయకాలే యోగ్యనిద్రే ఉచితయోగనిద్రే నన్విదానీమితి భావః- మురారౌ మాయయా జయమిచ్ఛన్కిల- నతు జేష్యతీతి భావః- స్వాపయతీతి స్వాపనం అస్త్రం ఆజహార-ప్రయుక్తవానిత్యర్థః-అనాదిమాయాధారే సకలభువనసృష్టిసంహార మహానాటకసూత్రధారే సర్వాద్భుతనిదానే పురాణైంద్రజాలికే భగవతి హరావపి మాయయా జిగీషిత్యేహో మహానస్య వ్యామోహ ఇతి భావః-అత్ర హరివిశేషణైస్తస్య దుర్జయత్వసిద్ధేః కావ్యలింగమ్॥ ....

మూ, ౩౩ { సలిలార్ద్రనవరాహదేహనీలో విదధద్భాస్కరమ
ర్థశూన్యసంజ్ఞమ్। ప్రచలాయతలోచనారవిందం వి
దధే తద్బలమంధమంధకారః॥ .... }

౩౩॥ సలిలేతి॥ సలిలేనార్ద్రో యో వరాహదేహస్తద్వన్నీలః- భాసం ప్రకాశం కరోతీతి భాస్కరః దివావిభేత్యాదినాటప్రత్యయః-తమర్థశూన్యా భాస్కరత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తశూన్యా సంజ్ఞా భాస్కరాఖ్యా యస్య తం విదధత్-సౌరాలోకమప్యభిభవన్నిత్యర్థః-అంధంకరోతీతి అంధకారః- స్వాపనాస్త్రప్రభవం తమః కర్మణ్యణ్- ప్రచలాని నిద్రాఘూర్ణితాని ఆయతలోచనాన్యేవారవిందాని యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా- సూర్యతిరోధానేరవిందముకుళీభావస్యావశ్యంభావాదితి భావః - తద్బలం హరిసైన్యం అంధమపశ్యం విదధే-నిద్రాం ప్రావిశదిత్యర్థః-అత్రాంధమంధేతి సకృద్వ్యంజనపౌనరుక్త్యావృత్త్యనుప్రాసభేదః - తస్య వరాహదేహనీలలోచనారవిందేత్యుపమారూపకయోశ్చ సంసృష్టిః॥ ....

మూ, ౩౪ { గురవోపి నిపద్య యన్నిదద్రుర్ధనుషి క్ష్మాపతయో
న వాచ్యమేతత్। క్షపితాపది జాగ్రతోపి నిత్యం న
నుతత్రైవ హితే భవన్నిమగ్నాః॥ .... }

౩౪॥ గురవ ఇతి॥ గురవః ప్రౌఢధీరాః క్ష్మాపతయోపి ధనుషి కార్ముకే నిపద్యాశ్రయి

త్వానిద్రః-సుషుప్తిరితియత్-ఏతత్ ధనుషిని ద్రాణశయనం వాచ్యంనిం
ద్యంనభవతి-కుతః-హియస్మాత్-తేఋష్యాపతయోజాగ్రతోపిప్రబుద్ధాఅపి-జా
గర్తేః శతరిఅస్య-జక్షిత్యాదయష్షడిత్యభ్యస్తసంజ్ఞాయాం నాభ్యస్తాచ్ఛ
తురితినుమ్ప్రతిషేధః-కుపితావదిసర్వాపన్నివారక ఇత్యర్థః - తత్ర ధను
ష్యేవనిత్యంనిషణ్ణాఃసంశ్రితా అభవన్నను - జాగరేపిధనురేః శరణానాం
స్వాపేశదాశ్రయణన్నదోషఇత్యర్థః అత్రసదాధనురాశ్రయణేన వా
క్యార్థస్యావాచ్యతాహేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమ్॥

మూ, ౩౫ { శ్లథతాం వ్రజతస్తథాపరేషామగలద్ధారణశక్తిము
జ్ఝితస్సేమ్। సుగృహీతమపి ప్రమాదభాజాన్మ్య
నసశ్శాస్త్రమివాస్త్రమగ్రపాణేః ॥ .... }

౩౫॥ శ్లథతామితి॥తథేతిపూర్వోక్తధనురాశ్రయణసముచ్చయేయథాకే
షాంచిద్ధనురాశ్రయణం - తథాన్యేషాంధనుర్గలనంచాభూదిత్యర్థః-శ్లథ
తాంప్రయత్నశైథిల్యంవ్రజతఃభజతః- స్వాంనిజాంధారణశక్తింవహనసా
మర్థ్యం మేధాంచఉజ్ఝితఃత్యజతః-పరేషాంరాజ్ఞాం - అగ్రంచాసౌపాణి
శ్చేతిసమానాధికరణ సమాసః-హస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయోగుణగుణినోర్భే
దాభేదాదితివామనవచనాత్-తస్మాదగ్రపాణేఃసుగృహీతం-సుష్ఠుధృతమపి
అన్యత్రస్వభ్యస్తమపిఅస్త్రంఆయుధం-ప్రమాదభాజాంగుణనికాస్యవధా
నరహితానాం - మనసశ్చిత్తాత్ - శాస్త్రంవిద్యేవఅగలత్ అభ్రశ్యత్-
నిద్రాపారవశ్యాదితిభావః-ఇవేనసహనిత్యసమాసాత్సమాసగతాశ్రౌతీపూ
ర్ణోపమా॥ ....

మూ, ౩౬ { ఉచితస్వపనోపినీరరాశౌబలయామ్నోనిధిమధ్యగస్త
దానీమ్।భువనత్రయకార్యజాగరూకస్సపరంతత్ర
పరస్పుమానజాగః॥.......... .... }

౩౬॥ ఉచితేతి॥ నీరరాశౌసముద్రే-ఉచితస్వపనోపిపరిచితనిద్రోపి-తదానీం
సర్వనిద్రావసరేబలయామ్నోనిధిమధ్యగః-స్వసేనాసాగరమధ్యస్థః-స్వబలాం
భోనిధిరిత్యపిపాఠః భువనత్రయకార్యే త్రైలోక్యరక్షాదౌజాగరూకః-
ప్రబుద్ధఃజాగరఊకఇత్యూకప్రత్యయః-పరఃపుమాన్ పరమపురుషఃసహరిః
పరంకేవలంహరిరేవేత్యర్థః॥ పరమవ్యయమిచ్ఛంతికేవలఇతివిశ్వః-తత్ర
నిద్రాణలోకేఅజాగః- జాగతిస్మ-సర్వాంధకారహారిణోనిత్యప్రకాశచి

దాత్మనః-తత్రాపి కార్యగ్రస్తస్య తస్య కుతో నిద్రేతి భావః-జాగర్తేర్లఙితస్య అ
దాదిత్వాచ్ఛపో లుకి సార్వధాతుకగుణే రపరే ఇకారలోపే హల్ఙ్యాదిలో
పే చ రేఫస్య విసర్జనీయః- అత్ర సముద్రనిద్రాశ్లోకోక్తత్రైవజాగరవిరో
ధపరిహారముఖేన కార్యజాగరూకత్వపరమపురుషయోర్విశేషణగత్యార్థా
దార్థికజాగరూకహేతుత్వాద్విరోధాభాససంకీర్ణం కావ్యలింగమ్॥ ......

మూ, ౩౭ { అథ సూర్యరుచీవ తస్య దృష్టావుదభూత్కౌస్తుభదర్ప
ణం గతాయామ్। పటుధామ తతో న చాద్భుతం తద్వి
భురర్కేన్దువిలోచనః కిలాసౌ॥.......... .... }

౩౭॥ అథేతి॥ అథాంధకారవ్యాప్త్యనంతరం-తస్య హరేర్దృష్టౌ చాక్షుషే
తేజసీత్యర్థః-సూర్యరుచీవ సూర్యతేజసీవ-కౌస్తుభో దర్పణ ఇవేత్యుపమిత
సమాసః సూర్యరుచీవేతి లింగాత్ - తం కౌస్తుభదర్పణం గతాయాం ప్రవిష్టా
యాం సత్యాం-తతః-కౌస్తుభాత్ -పటు సర్వాంధకారనిరాససమర్థం ధామ
తేజ ఉదభూత్ -ఉదగాత్-తద్ధామోద్భవనం న చాద్భుతం - కుతః అసౌ విభు
ర్భగవాన్-అర్కేందురూపే విలోచనే యస్య స కిల ఖలు - అత ఏవ చక్షుషోపి
సూర్యాత్మకత్వాత్తదభిహతాత్ కౌస్తుభాత్ దర్పణాదేరివ తేజః ప్రాదు
ర్భావో యుజ్యత ఇత్యర్థః - అత ఏవ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగముప
మాసంకీర్ణమ్ ॥ .. ..

మూ, ౩౮ { మహతస్స ప్రణతేష్వివ ప్రసాదస్స మణేరంశుచయస్స
కకుబ్ముఖేషు। వ్యకసద్వికసద్విలోచనేభ్యో దదదా
లోకమనావిలం బలేభ్యః॥ .... }

౩౮॥ మహత ఇతి॥ సః పూర్వోక్తః మణేః-కౌస్తుభస్యాంశుచయః-వికసంతి ఉ
న్మీలయంతి విలోచనాని యేషాం తేభ్యో బలేభ్యస్సైన్యేభ్యః అనావిలం ప్రసన్న
మాలోకం-దర్శనం తద్వత్ జ్ఞానం చ దదత్ ప్రయచ్ఛన్- మహతో మహాత్మ
నః-ప్రసాదోనుగ్రహః-ప్రణతేషు భక్తేష్వివ కకుబ్ముఖేషు కకుభాం ప్రాంగ
ణేషు వ్యకసత్ - అమూర్ఛత్ -పూర్ణోపమా॥ ....

మూ, ౩౯ { ప్రకృతిం ప్రతిపాదుకైస్స ప్రసభం చక్రే ప్రభాను
మతస్స పునశ్చ పాదైః। తమసోభిభవాదపాస్య మూ
ర్ఛాముదజీవత్స్మ హ సైవ జీవలోకః॥........ . .... }

౩౯॥ ప్రకృతిమితి॥ ప్రకృతిం స్వభావం - ప్రతిపాదుకైః ప్రతిపద్యమానైశ్శిల

పపతపదిత్యాదినాడుకఙ్ప్రత్యయః § నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధః-
భానుసుతోంశుమతః-పాదైఃరశ్మిభిశ్చ-పునర్భూయః ప్రసతుర్ణంచక్లిపేశె
కే-కృపూసామర్థ్యేణభావేలిట్ § కృపోరోలఇతిఋకారస్థస్యాపిరేఫస్యల
కారః-జీవలోకః ప్రాణివర్గశ్చ-తమసోంధకారస్యఅభిభవాదభిభూతత్వా
దిత్యర్థః॥కర్తృకర్మణోఃకృతీతికర్మణిషష్ఠీ- సహసైవమూర్ఛాగ్ణాపా
స్యఉదజీవత్-ఉదశ్వసత్-అత్రోజ్జీవనస్యాకర్ణకరప్రసారవాక్యార్థహే
తుకంకావ్యలింగమ్॥..

మూ, ౪౦ { గతసంతమసైర్జవేనభూయోయదుయోధైర్ద్యు
తిరేధిరేద్విషంతః।ననువారిధరౌఘరోధముక్తస్సు
తరాముత్తపతేపతిర్ద్యుతీనామ్॥ .... }

౪౦॥ గతేతి॥ సంతమసంవిష్వక్తమఃసాంద్రాంధకారం॥విష్వక్సంతమస
మిత్యమరః§ అవసమంధేభ్యస్తమసఇతి-సమాసాంతోచ్ప్రత్యయః-తత్గ
తంయేషాంతైః-యదుయోధైర్యాదవభటైఃభూయఃపునరపి- జవేనయు
ధిద్విషంతోరేధిరేజిహింసిరే-హతాఇత్యర్థః- రాధ్యతేఃకర్మణిలిట్§రా
ధోహింసాయామిత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ-తథాహివారిధరౌఘరోధాత్-మే
ఘసమూహావరణాత్-ముక్తోద్యుతీనాంపతిరర్కః- సుతరాముత్తపతేనను
ప్రకాశతఏవఖలు§ఉద్విభ్యాంతపఇత్యాత్మనేపదం - అత్రయదుయోధా
నాంద్యుతిపతేశ్చవాక్యభేదేనబింబప్రతిబింబకరణాత్దృష్టాంతాలంకారః
నచోపమానోపమేయయోర్భిన్నవచనత్వాద్దోషః॥లోకేచంద్రార్కాదీనా
మేకత్వాదుపమేయబహుత్వేపిచంద్రాననాఇతివత్ప్రత్యేకమౌపమ్యా
దితి॥ ....

మూ, ౪౧ { వ్యవహారఇవానృతాభియోగంతిమిరన్నిర్జితవత్య
థప్రకాశే। రిపురుల్బణభీమభోగభాజాం భుజగా
నాంజననీంజజాపవిద్యామ్॥ .... }

౪౧॥ వ్యవహారఇతి॥వ్యవహారేన్యాయవాదే- అనృతాభియోగంమిథ్యాభి
శంసనమివ-ప్రకాశేకౌస్తుభేతేజసి-తిమిరంప్రస్వాపనాంధకారంనిర్జితవతి
నిరస్తవతిసతి-అథతన్నిరాసానంతరం-రిపుశ్చైద్యఃఉల్బణాన్- మహతోభీ
మాంశ్చభోగాన్-ఫణాఃకాయాంశ్చభజంతీతితద్భాజః॥భోగస్సుఖేస్త్రీభృ
దిభృతావహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః-భుజగానాంజననీముత్పాదికాం

విద్యాం మంత్రం జజాప జపతి స్మ-భుజగాస్త్రమాజుహావేత్యర్థః ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ....

మూ, ౪౨ { పృథుదర్వీభృతస్తతః ఫణీంద్రా విషమాశీభిర
నారతం వమంతః । అభవన్యుగపద్విలోలజిహ్వాయు
గలీఢోభయసృక్వభాగమాశాః ॥ .... }

౪౨॥ పృథ్వితి ॥ తతో భుజగాస్త్రప్రయోగానంతరం - పృథుదర్వీభృతః మహాఫణధారిణ ఇత్యర్థః - అత ఏవ "దర్వీకరో దీర్ఘపృష్ఠ" ఇత్యత్ర దర్వీరూపః ఫణ ఏవ కరో హస్తో యస్యేతి స్వామినా వ్యాఖ్యాతం - ఆశీభిః దంష్ట్రాభిః * ఆశీర్గురగదంష్ట్రాయామితి వైజయంతీ ॥ అనారతమశ్రాంతం విషం చ వమంతః ఉద్గిరంతః ఫణీంద్రాః మహాసర్పాః - విలోలైశ్చంచలైః జిహ్వాయుగైః లీఢా ఆస్వాదితౌ ఉభౌ సృక్వభాగావోష్ఠప్రాంతదేశౌ యస్మిన్కర్మణి తత్తథా * ప్రాంతావోష్ఠస్య సృక్వణీత్యమరః - యుగపత్ ఆవిరభవన్ - అత్రోభాదుదాత్తో నిత్యమితి నిత్యగ్రహణాత్ - వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్య స్థానే ఉభయశబ్దస్యైవ ప్రయోగః - ఉభయపుత్ర ఇత్యాది ప్రయోగసిద్ధిరితి కైయటోక్తమస్మాభిః ప్రకటితం బహుధా సంజీవిన్యాం ఘంటాపథే సర్వంకషాయాం చ తత్ర తత్ర - స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ....

మూ, ౪౩ { కృతకేశవిడంబనైర్విహాయో విజయం తత్ క్షణ
మిచ్ఛుభిశ్ఛలేన । అమృతాగ్రభువఃపురేవ పుచ్ఛం
బడబాభర్తురవారి కాద్రవేయైః ॥ .... }

౪౩॥ కృతేతి ॥ కృతకేశవిడంబనైః - కార్ష్ణ్యాదివిహితకేశానుకరణైః ఛలేన కపటేన విజయమిచ్ఛుభిరభిలాషుకైః ॥ విజయమిచ్ఛురితీఉప్రత్యయాంతో నిపాతః ॥ న లోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః - కాద్రవేయైః - కద్రూపుత్రైః ఫణీంద్రైః ॥ స్త్రీభ్యో ఢగితి ఢక్ - పురా పూర్వం అమృతాగ్రభువః అమృతాగ్రజస్య బడబాభర్తుః అశ్వానాం పత్యురుచ్చైశ్శ్రవసః పుచ్ఛమివ విహాయః అంతరిక్షం - తత్ క్షణమేవ - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - కార్ష్ణ్యం - అవారి ఆవృతం - వృఞః కర్మణి లుఙ్ - పురా కిల కద్రూవినతయోః కశ్యపభార్యయోరుచ్చైశ్శ్రవసః పుచ్ఛకార్ష్ణ్యశ్వైత్యవివాదే దాస్యపణే కాద్రవేయైః స్వమాతుర్విజయాయ గృహీతవాలాకారైరుచ్చైశ్శ్రవసః పుచ్ఛాచ్ఛాదనం కృతమితి కథా పురాణాదవగమ్యా - ఇయముపమా ॥

మూ, ౪౪ { దధత స్తనిమాన మానుపూర్వ్యా ద్బభురక్షి శ్రవ
సోముఖే విశాలాః । భరతజ్ఞకవి ప్రణీతకావ్యగ్రథి
తాంకా ఇవ నాటకప్రపంచాః ॥ .... }

౪౪॥ దధత ఇతి ॥ ముఖే ముఖభాగే ముఖసంధౌ చ- విశాలాః విస్తృతాః ఆనుపూర్వ్యాదనుక్రమేణ- తనిమానం తనుత్వం ముఖాదన్యత్ర శరీరే గోపుచ్ఛవత్ ఉత్తరోత్తరమణుత్వం దధతః - అన్యత్ర ప్రతిముఖాదిసంధిషు సంక్షిప్తత్వం దధానాః- అక్షిశ్రవసః- సర్పాః- భరతజ్ఞో నాట్యశాస్త్రజ్ఞః* భరతో నాట్యశాస్త్రే చేతి విశ్వః- తేన కవినా ప్రణీతం ప్రకల్పితం యథా వ్యంకవి కర్మలక్షణం యథాకావ్యార్థః- కథావస్తు బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః- తేన గ్రథితాః గుంభితాః అంకాః పరిచ్ఛేదరూపాః- అవాంతరసందర్భవిశేషా యేషు తే తథోక్తాః - నాటకప్రపంచా నాటకవిస్తారా ఇవ బభురిత్యుపమా- ప్రత్యక్షనేతృచరితో బిందువ్యాప్తిపురస్కృతః - అంకో నానాప్రకారార్థసంవిధానరసాశ్రయ ఇతి అంకలక్షణం - ముఖం ప్రతిముఖం గర్భస్సావమర్శోపసంహృతిః ఇతి పంచసంధయః॥ ....

మూ, ౪౫ { సవిషశ్వసనోద్ధతోరుధూమవ్యవధిమ్లానమరీచిప
న్నగానామ్। ఉపరాగవతేవ తిగ్మభాసా వపురౌదుం
బరమండలాభమూహే॥ .... }

౪౫॥ స ఇతి ॥ తిగ్మభాసా సూర్యేణ ఉపరాగవతా రాహుగ్రాసవతేవ రాహుగ్రస్తేనేవేత్యర్థః॥ ఉపరాగో గ్రహో రాహుగ్రస్తే త్విందౌ చ పూష్ణి చేత్యమరవచనం రాహుగ్రాసస్యాప్యుపలక్షణం- పన్నగానాం సవిషైః శ్వసనైః- ఫూత్కారైః ఉద్ధతేనోత్థితేన ఉరుధూమేన యో వ్యవధిస్తిరోధానం తేన మ్లానా నిష్ప్రభాః మరీచయో యస్య తత్ -అత ఏవౌదుంబరమండలాభం తామ్రపిండసచ్ఛాయం* అథ తామ్రకం-శుల్బం మ్లేచ్ఛముఖం ద్వ్యష్టవరిష్ఠోదుంబరాణి చేత్యమరః- వపురూహే ఊఢం-వహేః కర్మణి లిట్ - యజాదిత్వాత్సంప్రసారణమ్॥ ....

మూ, ౪౬ { శిఖిపింఛకృతధ్వజావచూడక్షణసాశంకవివర్త
మానకాయాః । యమపాశవదాశుబంధనాయన్య
పతన్వృష్ణిగణేషు లేలిహానాః॥ .... }

౪౬॥ శిఖీతి॥ పునః పునర్లేలిహానాః లేహనశీలాః సర్పాః- లిహేర్యఙ్లుగంతా

తాచ్ఛీల్యే చానశ్ ప్రత్యయః గుణోయఙ్లుకోరిత్యభ్యాసస్య గుణః. శిఖి-
భిః కానజితివల్లభః-తదాసీమభ్యాసగుణానుపపత్తిః- భూమాస్థాధారాసంగతిశ్చ-
శిఖిపించ్ఛైర్మయూరబర్హైః కృతేభ్యో ధ్వజానాముపచూలేభ్యః ప్రకీర్ణ
కేభ్యః క్షణం సాకం కాకజీవన్మయూర(భ్రా)న్త్యా సభయాః అత ఏవ వివర్ణ
మానకాయాః వ్యావృత్తదేహాస్సంతః - ఆశువృష్టిగణ్డేషు మయూరపసంఘేషు
బంధనాయ-యమపాశైస్తుల్యం యమపాశవత్ - కాలపాశవదిత్యుపమా-
న్యపతన్-నిపత్య బబంధురిత్యర్థః॥ ......

మూ, ౪౭ { పృథువారిధివీచిమండలాంత విలసత్ఫేనవిపాం
డురమ్యరాజి । దదతిస్మ భుజంగమాంగమధ్యే నవని
ర్మోకరుచింధ్వజాంశుకాని ॥ ...... }

౪౭॥ పృథ్వితి॥ భుజంగమాంగమధ్యే కృష్ణసర్పశరీరమధ్యే. పృథోర్వారిధివీ
చిమండలస్యాంతర్మధ్యే విలసతః ఫేనాదివ విపాండురమ్యరాజి నిశుభ్రవర్ణా
నీత్యుపమా. ధ్వజాంశుకాని నవనిర్మోకరుచిం నవకంచుకశోభాం దధతిస్మ
సమౌ కంచుకనిర్మోకావిత్యమరః - నిర్మోకరుచిమిత్యత్ర అన్యధర్మస్యా
న్యత్ర అసంబంధాదనిర్మోకస్య వేతసాదృశ్యాక్షేపాత్ సంభవద్వస్తుసంబం
ధాన్నిదర్శనా- ఫేనవిపాండురేత్యుపమయాంగేన సంకీర్యతే॥ ......

మూ, ౪౮ { కృతమండలబంధముల్లసద్భిశ్శిరసి ప్రత్యురసం విలం
బమానైః । వ్యరుచజ్జనతా భుజంగభోగైర్దలితేంది
వరదామధారిణీవ॥ ...... }

౪౮॥ కృతేతి॥ జనతా జనసమూహః గ్రామజనేత్యాదినా సామూహికస్త
ల్ ప్రత్యయః- శిరసి కృతో మండలబంధో వలయీభావో యస్మిన్ కర్మణి త
త్తథా-ఉల్లసద్భిః-ప్రత్యురసమురసి ప్రతి ఉరసస్సప్తమీస్థాదితి సమాసాం
తోఽచ్ ప్రత్యయః-విలంబమానైర్విశేషేణ లంబమానైః-భుజంగభోగైరహికా
యైః-దలితే-దీవర దామధారిణీ వికసితనీలోత్పలమాలాధారిణీవేత్యుత్ప్రే
క్షా-వ్యరుచత్-వ్యరోచిష్ట, ద్యుద్భ్యో లుఙీతి వికల్పాత్పరస్మైపదమ్॥ ......

మూ, ౪౯ { పరివేష్టితమూర్తయశ్చమూలాదురగైరాశిరస
స్సరత్నపుష్పైః దధురాయతవల్లివేష్టితానాము
పమానన్మనుజామహీరుహాణామ్ ॥ ...... }

౪౯॥ పరివేష్టితేతి॥ కించేతి చార్థః- మూలాత్పాదమారభ్యేత్యర్థః ల్యబ్లో

పేసాంచయిా-ఆశిరసఃశిరోంతం-అభివిధావాజ్-వికల్పాదసమాసః-రత్నైరేవ పుష్పైస్సహావర్తంతే ఇతిసరత్నపుష్పైః, తేనసహేతితుల్యయోగేఇతిబహువ్రీహిఃఉరగైఃపరివేష్టితమూర్తయోవల్లితాంగాః-సనుజాఃఆయతాభిస్సక్లిష్టిలతాభివేల్లితానాం వేష్టితానాం మహీరుహాణాం ఉపమానంసాక్షాత్స్యందధురితిశేషః-ఉపమా॥ ....

మూ, ౪౦ { బహులాఞ్జనపంకపట్టనీలద్యుతయోదేహమితస్తతశ్చయంతః। దధిరేఫణినస్తురంగమేషూస్ఫుటపల్యాణనిబద్ధవధ్రలీలామ్॥ .... }

౪౦॥ బహులేతి॥ బహులాఞ్జనస్యసాంద్రకజ్జలస్యపంకపట్టః-పంకఘనస్తద్వన్నీలద్యుతయః-శ్యామభాసః - దేహంశరీరమితస్తతః-పుచ్ఛపార్శ్వాదిస్థానేషుశ్చయంతోభజంతః-ఫణినఃతురంగమేషుస్ఫుటానిఉజ్వలానియాని పల్యాణేషుపల్యయనేషునిబద్ధానివధ్రాణివరత్రాణి*వధ్రంత్రపువరత్రయోరితివిశ్వః-తేషాంలీలాంశోభాందధిరేదధుః- వధ్రలీలామిత్యత్రఅసంభవద్వస్తుసంబంధాన్నిదర్శనోక్తలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౪౧ { ప్రసృతంరభసాదయోఽనీలా ప్రతిపాదంపరితోభివేష్టయంతీ। తనురాయతశాలినీమహాహేర్గజమందూరివనిశ్చలంచకార॥ .... }

౪౧॥ ప్రసృతమితి॥అయోవత్ అయసాచసానీలా-పాదేషుప్రతిపాదం-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః అభివేష్టయంతీ- ఆయతేనఆయతత్వాద్దైర్ఘ్యేణశాలతేయాసాఆయతశాలినీ-మహాహేర్మహోరగస్య-తనుర్వపుఃఅందూః-శృంఖలేవ*అందూస్తుశృంఖలాయామితివైజయంతీ-రభసాత్ప్రసృతంప్రచరంతంగజంనిశ్చలంచకార-ఉపమా॥ ....

మూ, ౪౨ { అథసస్మితమీక్షితాదవజ్ఞాచలితైకోన్నమితభ్రుమాధవేన। నిజకేతుశిరశ్శ్రితస్సుపర్ణాదుదపప్తన్నయుతానిపక్షిరాజామ్॥ .... }

౪౨॥ అథేతి॥ అథనాగపాశబంధానంతరం - మాధవేనకృష్ణేన-అవజ్ఞయాఅకించిత్కరత్వాదనాదరేణ-చలితాప్రేరితాఏకాఉన్నమితాఉత్క్షిప్తాచభ్రూర్యస్మిన్కర్మణితత్తథాక్త గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతిహ్రస్వత్వం- సస్మితంచైద్యచాపలదర్శనాత్సమందహాసంఈక్షితాత్-నిజ

కేతుశిరశ్శ్రితః-నిజధ్వజాగ్రస్థితాత్- శ్రయతేఃక్విప్-సుపర్ణాత్ గరుత్మతః
పక్షిణాం రాజః- తేషాంపతిః రాజాంగరుత్మతాం* రాజా రాట్ పార్థివ ఇత్య
మరః॥అన్యేభ్యోపిదృశ్యతేఇతి-క్విప్- అయుతాని అయుతసంఖ్యాకాఃఉదప
ప్తన్ ఉత్పేతుః-పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః॥పతఃపుమితిపుమాగమః-ఉదభూ
వన్నితి పాఠే భువోవుగ్లుఙ్లిటోరితి వుగాగమః-అత్ర మాధవస్య సుపర్ణపక్షిణావస్థోచిత
భ్రూ పి ఉత్పాతాదిచేష్టావివరణాత్ స్వభావోక్తిః- తదుక్తం దండినా - నానావ
స్థం పదార్థానాం రూపం సాక్షాద్వివృణ్వతీ-స్వభావోక్తిశ్చ జాతిశ్చేతి॥జాతి
క్రియాగుణద్రవ్యస్వభావాఖ్యానమీదృశమితి చ॥ ....

మూ, ౭౩ { ద్రుతహేమరుచస్సుఖగాస్సుఖగేంద్రాదలమూదీరి
తనాదముత్పతంతః। తుణమైక్షిషతోచ్చకైశ్చ
మూర్భిర్జ్వలతస్స్ఫురుచేరివ స్ఫులింగాః॥ ..... }

౭౩॥ ద్రుతేతి॥ద్రుతహేమరుచః- ప్రతప్తకాంచనభాసఇత్యుపమా- అల
ఘూచ్చైరుదీరితనాదండత్పాదితఘోషంయథాతథా-ఖగేంద్రాత్ - గరుత్మ
తః-ఉత్పతంతఃఉద్గచ్ఛంతఃఖగాః-సుపర్ణాఃజ్వలనః ప్రజ్వలతః-స్ఫురుచేః-
సప్తార్చిషఃఅగ్నేఃఉచ్చకైరూర్ధ్వం- ప్రసృతాః- స్ఫులింగాఇవ-చమూభిః
తుణమైక్షిషత ఈక్షితాః-ఈక్షతేఃకర్మణిలుఙ్ అత్రోపమయోఃసంకరః॥ ..

మూ, ౭౪ { ఉపమానమలాభిలోలపక్షక్షణవిక్షిప్తపయోంబువా
హామిత్యైః। గగనార్ణవమంతరాసుమేరోర్గకుల
జానాంగిరుడైరిలాధరాణామ్॥ .... : .... }

౭౪॥ ఉపమానమితి ॥ గగనమర్ణవఇవగగనార్ణవస్తమంతరా- తన్మధ్య
మిత్యర్థః॥అంతరాంతరేణయుక్తేఇతిద్వితీయా- అత్రార్ణవస్యైకత్వే
పిన దేశదేశాపేక్షయాభేదవత్త్వేన మధ్యప్రతియోగిత్వసంభవాన్నద్వితీ
యానుపపత్తిః-లోలైఃపక్షైః - క్షణాద్విక్షిప్తానుపయోంబువాహామిత్యైఇవ
మైనాకైఃగరుడైర్గరుత్మద్భిఃసుమేరోఃకులజానాం హేమాద్రివంశ్యానాం-అ
న్యేషామపిహిరణ్మయాణ యాంగరుడసామ్యాసంభవాదితిభావః - ఇలాధరా
ణాంభూధరాణాంఅర్ధ్వాంతశ్చరాణామిత్యర్థః* గౌరిలాకుంభినీక్షమేత్య
మరః॥ఉపమానంసాదృశ్యమలాభిఅలాభిలభేఃకర్మణిలుఙ్ విభాషాచిణ్ణ
ముఃరితిపిక్షల్పాన్నను భావః - అత్రేలాధరాణాముపమానమితివ్యస్తోప
మాలింగాభ్యాంమంగాంగిభావేనసంకరః॥ ....

మూ, ౫౫ {పతతాం పరితః పరిస్ఫురద్భిః పరిపింగీకృతదిఙ్ముఖై
ర్మయూఖైః। సుతరామభవన్మణీషు బింబం తపన
స్తిగ్మకరైరివాత్మదర్శః॥ .... }

౫౫॥ పతతామితి॥ పరితః పరిస్ఫురద్భిః-స్వబింబసంక్రమాత్స్వయం తాపవల్లస
ద్భిః-అత ఏవ పరిపింగీకృతాని-సౌవర్ణత్వాత్పిశంగీకృతాని దిఙ్ముఖాని యైస్తైః-
పతతాం పక్షిణాం మయూఖైః- తపనః సూర్యః తిగ్మకరైః తపనకిరణైః - సం
క్రాంతైరితి భావః- ఆత్మా స్వరూపం దృశ్యతేస్మిన్నిత్యాత్మదర్శో దర్పణ ఇవ-
సుతరాం మణీషు బింబః అభవత్- స్వతఏవ మణిదర్శనే ఇదానీమతిమణిదర్శనో
భూదిత్యర్థః - అత్ర తపనస్య మణీషు తరత్వాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతి
శయోక్తిః॥ ....

మూ, ౫౬ {దధురంబుధిమంథనాద్రిమంథభ్రమణాయస్తఫ
ణీంద్రపిత్తజానామ్। రుచముల్లసనాద్వైనతేయ
ద్యుతిభిన్నాః ఫణభారిణో మణీనామ్॥ .... }

౫౬॥ దధురితి॥ ఉల్లసనాదభివ్యక్తేర్వైనతేయానాం సువర్ణా
నాం ద్యుతిభిర్భిన్నాః సంవలితాః-ఫణభారిణః ఫణాభృతః- అంబుధిమంథనే స
ముద్రమంథనే- అద్రేర్మందరాద్రేరేవ మంథస్య మంథదండస్య భ్రమ
ణేనాయస్తస్య నిష్పీడితస్య ఫణీంద్రస్య వాసుకేః పిత్తాత్ పిత్తధాతోః జాతాః పి
త్తజాః * వైశాఖమంథ మంథాన మంథానో మంథదండకే ఇత్యమరః-
మధ్యభ్రవాదికస్యేతి త్వాత్సర్వత్ర నుమాగమః - తేషాం మణీనాం మరక
తానాం రుచం దధుః - వైనతేయపీతిమసంభేదాత్ కృష్ణోరగా మరకతచ్ఛా
యామభజన్నిత్యర్థః- అత్రాన్యస్య అన్యధర్మాయోగేన రుచమివ రుచ
మితి సాదృశ్యాక్షేపాద సంభవద్వస్తుసంబంధాన్నిదర్శనాలంకారః॥ ......

మూ, ౫౭ {అభితః క్షుభితాంబురాశిధీరధ్వనిరాకృష్టసమూ
లపాదపౌఘః। జనయన్నభవద్యుగాంతశంకామ
నిలో నాగవిపక్షపక్షజన్మా॥ .... }

౫౭॥ అభిత ఇతి॥ అభితః ఉభయతః-క్షుభితః ఉద్వేలో యోంబురాశిః తద్వద్ధీర
ధ్వనిః గంభీరఘోష ఇత్యుపమా-ఆకృష్టాః పాటితాః సమూలాః పాదపౌఘా
స్తరుసమూహా యేన సః-అత్ర పాదపోన్మూలనాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశ
యోక్తిః-యుగాంతశంకాం జనయన్- కల్పక్షయోత్ప్రేక్షాం జనయన్నిత్యు

షిసేవాతిశయోక్తిః-నాగపిపతత్పతత్రజన్మాగరుడపక్షోద్భవఃఅనిలోభవత్ ఉద భవదిత్యర్థః అత్రానిలస్యక్షుభితాంభోధిధ్వనితపాదపోన్మూలనాపేక్షయా యుగాంతశంకాజనకత్వానుపమానాతిశయోక్త్యోరితరాలంకారసంకరః॥

మూ, ౫౯ { ప్రచలత్పతగేంద్రపక్షవాతప్రసభోన్మూలితశైల
రత్తమార్గైఃభయవిహ్వలమాశుదన్దశూకైర్వి
వశైరావివిశేస్వమేవధామ॥ .... }

౫౯॥ ప్రచలదితి॥ ప్రచలతాందోధూయమానానాంపతగేంద్రపక్షాణాం గరుడపక్షాణాంవాతైః ప్రసభేనబలాత్కారేణ-ఉన్మూలితైరుత్పాటితైశ్శైలైః దత్తాఃమార్గాఃరంధ్రాణియేభ్యస్తైః-వివశైఃపరవశైర్దీర్ఘైశ్చైస్త్రైరిత్యర్థః- భావగర్హాయాందంశఃభృశమితిదందశూకైఃసర్పైః*దందశూకోబిలేశయ ఇత్యమరః॥లుపసచరజప్యాదినాదంశేర్భావగర్హాయాంయజ్ ॥జపజభ దహదశభంజపసాంచేతి అభ్యాసస్యనుగాగమః॥ యజజపదశాంయజఇతి దంశేర్యజంతాదూక ప్రత్యయః-భయేనవిహ్వలంవిక్షిప్తంచిత్తంయథాతథా ఆశుస్వమేవధామపాతాలమేవఆవివిశే - తార్క్ష్యపక్షవాతోన్మూలితశైల రంధ్రవర్త్మనైవపాతాలంప్రవిష్టమిత్యర్థః-విశేఃకర్మణిలిట్-అత్రదంద శూకానాంపిహితశైలరంధ్రప్రవేశాసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥

మూ, ౬౦ { ఖచరైఃక్షయసూచకేముహుస్సైన్యైస్సుకృతైర్దుష్కృ
గవక్త్రనోపనీతే। అయుగార్చిరివజ్వలన్నుహాసౌ
రిపురౌదర్చిషమాజుహావమంత్రమ్॥ .... }

౬౦॥ ఖచరైరితి॥ ఖేచరంతీతిఖచరైఃవైనతేయైఃచరేష్టః॥క్షతత్పురుషేకృతిబ హులమితిఅలుగ్వికల్పఃఅతఏవఅనంతేఅహిస్సైన్యేసర్పసంఘేసుకృతైఃహ రిస్మరణాదిపుణ్యైఃదుష్కృతవత్ బ్రహ్మహత్యాద్యేనోవత్ ॥ తత్రతస్యే వేతివత్ప్రత్యయః- క్షయమువనీతేనాశంగమితేసతి-తదాతత్కాలే రుషాస్వస్వరూపవైఫల్యరోషేణ- అయుగార్చిః- సప్తార్చిరివజ్వలన్ దీప్య మానఃఅసౌరిపుశ్చైద్యః-ఉదర్చిషఇదంఔదర్చిషమాగ్నేయంమంత్రంఆ జుహావఆహ్వాతవాన్-జజాపేత్యర్థః- హ్వేయతేర్లిట్॥అభ్యాసస్యచేతి ద్విర్వచనాత్ప్రాగేవసంప్రసారణం - దుష్కృతవదిత్యత్రగతాశ్రౌతీ పూర్ణోపమా॥ ....

మూ, ౬౦ { సహసాదధదుద్ధతాట్టహాసశ్రియముత్త్రాసితజం
తునారవేణ। వితతాయతహేతిబాహురుచ్చైరథ
భేతాళ ఇవోత్పపాతవహ్నిః॥ .... }

౬౦॥ సహసేతి॥ అథాగ్నేయాస్త్రహోమానంతరం-ఉత్త్రాసితజంతునా భీషితప్రాణికేన ఆరవేణ ధ్వనినా- ఉద్ధతాట్టహాసశ్రియం మహాట్టహాససంపదం దధత్ - తేనైవాట్టహాసవాన్ తత్తుల్యమహానాదవానిత్యర్థః - వితతాః ప్రసారితాః-ఆయతా దీర్ఘాః- హేతయో జ్వాలాః బాహవ ఇవ హేతిబాహవో యస్య స వహ్నిః భేతాళో భూతవిశేషః- స ఇవ సహసా ఝటితి ఉచ్చైరూర్ధ్వముత్పపాత ఉత్తస్థౌ-ఉపమాలంకారః॥........ ....

మూ, ౬౧ { చలితోచ్ఛ్రితధూమకేతనోసౌ రభసాదంబరరో
హిరోహిదశ్వః। ద్రుతమారుతసారథిశ్శిఖావా
న్కనకస్యందనసుందరశ్చచాల॥........ ...... }

౬౧॥ చలితేతి॥ చలితశ్చలన్ ఉచ్ఛ్రితః ఉన్నతశ్చ ధూమ ఏవ కేతనం కేతుర్యస్య సః రభసాద్వేగాత్ అంబరం రోహంతీతి అంబరరోహిణః రోహిదశ్వాః అశ్వా ఇవ రోహితో వాహనమృగా యస్య సః * రోహితో వాహనమృగా ఇతి విశ్వః-ద్రుతమారుతః శీఘ్రవాత ఏవ సారథిర్యస్య సః-కనకస్యందనసుందరః-కనకరథరమ్య ఇత్యుపమా-అసౌ శిఖాః జ్వాలా అస్య సంతీతి శిఖావాన్-ఆశుశుక్షణిః*శిఖావానాశుశుక్షణిరిత్యమరః చచాల॥.... .. ..

మూ, ౬౨ { జ్వలదంబరకోటరాంతరాలం బహులార్ద్రాంబు
దపత్త్రబద్ధధూమమ్। పరిదీపితదీర్ఘకాష్ఠముచ్చైస్త
రువద్విశ్వముపోషజాతవేదాః॥.................. }

౬౨॥ జ్వలదితి॥ జాతం వేదో ధనమస్మాదితి జాతవేదాస్తనూనపాత్-అంబరం కోటరమివ తస్యాంతరాలమభ్యంతరం జ్వలద్యస్య తత్ - బహులాః సాంద్రాః-ఆర్ద్రాంబుదాః-పత్త్రాణీవ తేషు బద్ధధూమం-పరిదీపితాః ప్రజ్వలితాః-దీర్ఘాః కాష్ఠాదిశః కాష్ఠానీవ యస్య తత్ -ఉచ్చైరున్నతం విశ్వం జగత్ - తరుణా తుల్యం తరువత్ తరుమివేత్యర్థః- తుల్యార్థే వతిప్రత్యయః- ఉపోషదదాహ-ఉష దాహే లిట్-లఘూపధగుణేపశ్చాత్ ద్విర్భావః అభ్యాసస్యాసవర్ణే ఇత్యువజాదేశః-అనాదిష్టాదచ ఇతి గుణస్య స్థానివత్త్వాత్ - తరువదితి స్పష్టోపమాలింగాత్ సర్వత్రోపమితసమాసః॥ ....

మూ, ౬౩ గురుతాపవిశుష్యదంబుశుభ్రాః క్షణమాలగ్నకృ
శానుతామ్రభాసః। స్వమసారతయామషీభవం
తః పునరాకారమవాపురంబువాహాః॥ ....

౬౩॥ గుర్వితి॥ గురుతాపేనాతిదాహేనవిశుష్యదంబవః క్షీయమాణోద
కాః-అతఏవశుభ్రాశ్చేతివిశేషణసమాసః-తతఃక్షణమాలగ్నేనకృశానునా
తామ్రభాసోలోహితవర్ణాః-అథాసారతయాజలశోషణాన్నిస్సారతయా
మషీభవంతః-అంబువాహాః-పునఃస్వమాకారన్నీలరూపమవాపుః- అత్రమే
ఘానాంమషీభావాసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥..................

మూ, ౬౪ జ్వలితానలలోలపల్లవాంతాస్స్ఫురదష్టాపదపత్రపీ
తభాసః। క్షణమాత్రభవామభావకాలేసుతరా
మాపురివాయతింపతాకాః॥ ....

౬౪॥ జ్వలితేతి॥ జ్వలితేనప్రజ్వలితాఅనలేనఅనలరూపేణలోలాః-పల్లవాం
తాః-అంచలాగ్రాణియాసాంతాః-స్ఫురద్భిర్దీప్యమానైరష్టాపదపత్రైః-క
నకరచనాభిః-పీతభాసఃపింగలవర్ణాః-పతాకావైజయంత్యః- అభావకాలే
వినాశకాలేక్షణమాత్రభవాంక్షణమాత్రభావినీం క్షణమాత్రావస్థాయినీ
మిత్యర్థః-ఆయతిందైర్ఘ్యంసుతరామాపురివేత్యుత్ప్రేక్షా-ప్రదీపవదితి
భావః-అష్టసులోహేష్వపదంప్రతిష్ఠాఅస్యేత్యష్టాపదం క్లీ అష్టనస్సంజ్ఞాయా
మితిదీర్ఘః॥ రుక్మంకార్తస్వరంజాంబూనదమష్టాపదోస్త్రియామిత్యమరః॥

మూ, ౬౫ నిఖిలామితిసర్వతశ్చిరాయద్రుతచామీకరశారితా
మివద్యామ్।ప్రతిఘాతసమర్థమస్త్రమగ్నేరథ
మేఘంకరమస్మరన్మురారిః॥ . ...

౬౫॥ నిఖిలామితి॥ అథానంతరంమురారిః-ఇతీత్థంనిఖిలాంద్యామాకాశంద్రుత
చామీకరశారితాంప్రతప్తహేమకర్బురామివేత్యుత్ప్రేక్షా-చిరాయస
ర్వతోగ్నేః-ప్రతిఘాతసమర్థంప్రశమనక్షమం- మేఘాన్ కరోతీతిమేఘం
కరంమేఘజనకం క్లీ మేఘర్తిభయేషుకృఞ ఇతి ఖశ్ ప్రత్యయః క్లీ అరుద్విషదజం
తస్యముమితిముమాగమః అస్త్రంవారుణాస్త్రం అస్మరత్ అధ్యాయత్॥...

మూ, ౬౬ చతురంబుధిగర్భధీరకుక్షేర్వపుషస్స ధిషతీరస
ర్వసింధోః। ఉరగస్ఫురిలాన్తమస్త్రధామ్నో జల
వాహావలయశ్శిరోరుహేభ్యః॥ ....

౬౬॥ చతురితి॥ చత్వారః అంబుధయ ఏవ గర్భాస్తైనధీరోగంభీరః కుక్షిర్యస్య తస్య నపుషః-సంధిష్వలీనాః. సర్వాంగసంధిపూరణార్థం యస్య తస్య-సలిలాత్మన స్తోయాత్మకస్య- త్రీణి ధామాని స్థానాని భూరాదీని సత్త్వాదీని వాయస్య తస్య త్రిధామ్నో హరేః-శిరోరుహైః కేశైర్జలవాహావలయః- మేఘపరంపరాః ఉదగుః- ఉద్భభూవుః॥ ఇణో గాలుజ్ గాతి స్థేత్యాదినా సిచోలుక్॥ యస్య కేశే షుజీమూతానద్యస్సర్వాంగసంధిషు - కుక్షౌ సముద్రాశ్చత్వార స్తస్మై తోయాత్మనే నమ ఇత్యాగమోత్ర ప్రమాణమితి భావః॥ ....

మూ, ౬౭ { కకుభః కృతనాదమాస్తృణంతస్తిరయంతస్తడిత్పట
లాని భానుభాసామ్। ఉదనంసిషురభ్రమభ్రసం
ఘాస్స్వపదీశ్యానవిమానమానయంతః॥ ... . }

౬౭॥ కకుభ ఇతి॥ కృతనాదం కృతగర్జారవం యథా తథా-కకుభః- ఆస్తృణంతః ఆచ్ఛాదయంతః - స్తృణాతేర్లటశ్శత్రాదేశః॥ శ్నాభ్యస్తయోరాత ఇత్యాకారలోపః. భానుభాసాం సూర్యాంశూనాం పటలాని తిరయంతస్తిరస్కుర్వంతః- తిరశ్శబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః॥ ణావిష్ఠవద్భావాట్టిలోపః- అభ్రమాకాశం శ్యానవిమానమానయంతః శ్యానతత్వం ప్రాపయంతః-అభ్రసంఘాః-మేఘాఘాః- స్వపదిస్వయః ఉదనంసిషురుత్పేతుః. ఉత్పూర్వాన్నమతేర్లుఙి కర్తరి యమరమనమాతాం సక్చేతి సగిడాగమౌ॥ నేటీతి వృద్ధిప్రతిషేధః-స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ....

మూ, ౬౮ { తపనీయనికాషరాజిగౌరస్ఫురదుత్తాలతటిచ్ఛటాట్ట
హాసమ్। అనుబద్ధసముద్ధతాంబువాహధ్వనితాడంబ
రమంబరం బభాసే॥ .... }

౬౮॥ తపనీయేతి॥ తపనీయస్య హేమ్నో నికాషరాజయః- కషణరేఖా ఇవ గౌర్యః పీతాః॥ గౌరోరుణే సితే పీతే ఇత్యమరః- స్ఫురంత్య ఉత్తాలాః ఉద్గతాస్తటిచ్ఛటా విద్యుల్లతా ఏవాట్టహాసో యస్య తత్తథోక్తం- అనుబద్ధో నుస్యూతః సముద్ధతస్తారః అంబువాహానాం ధ్వనితాడంబరో గర్జితాటోపో యస్య తదంబరం బభాసే - విద్యుత్ప్రభాభిర్గర్జితాడంబరైశ్చాంబరమాగ్నేయపరాజయవిడంబనయా అట్టహాసం కుర్వదివ బభావిత్యర్థః - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా॥ ....

మూ, ౧౯ { సః శుష్కవరి భాస్వత్కైర్మరీచిర చిరాభ్యస్త్రమతంగ
జాంగభాభి । జ" ద్దైరభితస్స్ఫగద్భిరుక్తైర్విణాదధే
కేతన తేజ నామకేతోః॥ ... . }

౧౯॥ సవితురితి । సవి [illegible] త్రిభిః న [illegible] - పరిభాష్యకైః స్థిరస్ఫారకైః కైః ల
షపతేర్వ్యా [illegible] నాలోకేత్యాదినా షష్ఠీ ప్ర [illegible] షేధః-అచిరా
భ్యస్త [illegible] గజాంగస్య గజదేహస్య భాస ఇవ భా
స్వో [illegible] దినా యోర్య కారెకస్య హాలిస ద్వేషా
మితిలోపః- అభి [illegible] ద్యుకి [illegible] భమానైరుచ్చైరున తైజసాలకైర్ధూ [illegible]
కేతోః ధూమ [illegible] గ్నేః [illegible] శ్యాంపి గవక్షవః పిహితేవ - ధూమ
సాధర్మ్యాత్ ధూమకేతోః కె [illegible] ప్రా ప్తమిత్యర్థః- ఉత్ప్రేక్షాలంకారః॥

మూ, ౨౦ { జ్వలతస్తనూనాయు చిత్రభానోః ప్రలయాప్లావమి
వాభివర్షణయస [illegible] వ్యనుమ [illegible] దినోనదీనాం
ప్రతతప్లావిత వారి వారి వాహాః॥ ... . }

౨౦॥ జ్వలత ఇతి॥ జ్వలతశ్చిత్రభానోరగ్నేః [illegible] నాయ ప్రలయే కల్పాంతే
య ఆప్లవః [illegible] వృషవద్వృష
భవత్ [illegible] గజ [illegible] వృషనాదినః [illegible] పమాన ఇత్యర్థః- అత ఏవోప
మాలంకారః వారివహం [illegible] వారి వాహా మేఘాః [illegible] -నదీనాం ప్రత
తేషు ప్రవృద్ధేష్వపి [illegible] వారిణి యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా
వవృషుః- ప్రళయకాల మేఘవ [illegible] న్నిత్యర్థః॥............... ....

మూ, ౨౧ { మధురిపురపి [illegible] మోఘ్యోగ్రప్రథమం ప్రత్య
[illegible] వారిభి [illegible] పవమానసఖి స్తతగ్ర క్రమే [illegible]
[illegible] యక్రోధవాశమద్వ్యా [illegible] ॥ .... }

౨౧॥ మధురైరితి ॥ ఇతి [illegible] పవమానో వాయుః [illegible] శ్చ
[illegible] పవమానస [illegible] స్యాహాస్య [illegible] - మైత్రీమాత్ర
పివడ [illegible] యిన్ని [illegible] - సహకారిణోః మైత్రీ [illegible] నియమాత్ - సహకారి
[illegible] నైవరి [illegible] బహుత్రీహౌ తు నసమాసాంతః - [illegible] తు
రోహిణాశ్చో వాయుస [illegible] సమాసాంత [illegible] రేనబహువ్రీహిమాహ- అత్రా
పి [illegible] ప్రమపత్రవః- సోగ్నిః మధురైః- ప్రియైరపి [illegible] వాపవాక్యైః

ప్రణయకోపః ప్రణయప్రయుక్తః కోపఇవ- మాఘుకైస్సామభిః- అనుద్దీప్తైరిత్యర్థః మేఘైర్మేచకుభత్వైః దిగాభిభ్యోయత్ - వారిభిః- ప్రత్యభ్యం ప్రత్యతవైపరీతైన-వ్యాత్యేతి వైపరీత్య ఇతిగణవ్యాఖ్యానే-భూమాయసైత్యర్థ్యమిత్యర్థః-ఇదిపెప్రజజ్వాల-[illegible] [illegible]శామ్యతెలుగ్ ప్రసాదిత్వాత్ జ్వలనజాదేశః- జలాభావాత్ [illegible] వృతి- ప్రణయకోపోపప్రిమైఃభృశాయిత్వాపకామ్యకః [illegible] అలంకారః॥ ....

మూ, 22 {పరితః ప్రసభేన నీయమానశ్శరగవ [illegible] మాశ్రయాశకి॥ ప్రబలెమ్మత్తతచకారిప [illegible] పదెశేనఘనెప్వనుప్రవేశమ్॥ ... .}

22॥ పరిత ఇతి॥ పరితః ప్రసభేన బలాత్కారేణ - శ [illegible] రసైకైః శరంనీరేశరో బాణఇతివిశ్వః- అవసాగవవసానంనీయమానః - కృశీకులః-ఆశ్రయమశ్నాతీతిఆశ్రయాశోగ్నిః కర్మణ్యణ్ - ప్రబలేమాఘునేమమెఘుమవిమ్యద్వ్యపదెశేనతటిచ్ఛలెనఅనుప్రవేశంచకార - అస్త్రాగ్నిర్మేఘమ్యూపేణ మెఘూనేవ ప్రవిష్టః - బలవతాభిభూతస్య [illegible] సనప్రవేశోవెతినీతిరితి భావః- అత్రప్రకృతాగ్నివిశేషణసామ్యాత్ ప్రకృతమబలాలన్నృపప్రణీతెః సమాసోక్తిః॥ ....

మూ, 23 {ప్రయతస్సప్రశమం [illegible] హుతాశనస్య క్వచిదాలక్ష్యత ముక్తమూలమర్చిః॥ బలిభిః [illegible] హితాయుధాభిఘా తరశు [illegible] పత్రిపతెరివైకపత్రమ్॥ ....}

23॥ ప్రయత ఇతి॥ ప్రశమం ప్రయతః- ప్రాప్నువతః ఇణశతరియణాదేశః హుతాశనస్యాగ్నేః సంబంధి ముక్తమూలంత్యక్తాశ్రయం [illegible] జ్వాలా-జ్వాలాభాసో [illegible] క్వచిః రిత్యమరః- బలిభిర్గాఢైః ప్రహితస్య ప్రయుక్తస్యాయుధస్యవజ్రస్యాభిఘాతాత్ [illegible] పత్రింపత్రిపతెఃపక్షిరాజస్యగరుత్మతః - ఏకపత్రం ఏకపక్షఇవక్వచిదాలక్ష్యత- [illegible] తెత్యుపమా-పురామాతృదాస్య [illegible] మాహరణాగరుడేన ఇంద్రప్రయుక్తవజ్రగౌరవాదేకం పత్రంత్యక్తమిత్యాగమః॥ ....

మూ, 24 {వ్యగమన్సహసాదిశాస్సముఖైవ్యాశ్చనుయిత్వా శిఖినంపునాఘనౌఘాః॥ ఉపకృత్యనిసర్గతస్పరేషాముపరోధన్నహి కుర్వతేమహాంతః॥ ....}

౨౪॥ వ్యగమన్నితి॥ఘనాఘనా ఘనాః-వర్షుకాబ్దాః*శక్రమాయుకవుత్తైభవ వర్షుకాబ్దాఘనాఘనా ఇత్యమరః- తేషాం మోఘాః సమూహాః శిఖినః అగ్నిం శమయిత్వా సహసా దిశాం ముఖాని వ్యగమన్ అపసస్రుః - గమేర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః-తథాహి- మహాన్తః నిసర్గతః- స్వభావాదేవ- పరేషాం ఉపకృత్య ఉపకారం కృత్వా ఉపరోధం నకుర్వతే హి- మహతాం నిష్ఫలావస్థానం పరోపరోధాయైవేతి భావః - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపో ర్థాన్తరన్యాసః॥ ....

మూ, ౨౫ { కృతదాహముదర్చిషశ్శిఖాభిర్గపరిషిక్తమ్ముహు రం / భసా నవేన । విగతా బుధగ్ వ్రణం ప్రపేదే గగనం / తాపితపాయితాసి లక్ష్మీమ్॥ ....,. . ... }

౨౫॥ కృతేతి॥ఉదర్చిషో గ్నేః శిఖాభిః జ్వాలాభిః-కృత దాహం హితతాపం తతః నవేనాంభసా ముహుః పరిషిక్తం-విగతా అంబుధరా ఏవ వ్రణాః యస్య తత్ గగనం-తాపితః తాపం ప్రాపితః స చాసౌ పాయితః- పానం కారితః పిబతే ర్ణ్యన్తాత్ కర్మణి క్తః తాపితపాయితః అసిః ఖడ్గః తస్య తాపితపాయితస్య-తప్తసిక్తస్యాసేః-ఖడ్గస్య లక్ష్మీం ప్రపేదే ప్రాపేది నిదర్శనాలంకారః-అంబుధరవ్రణేతి రూపకసంకీర్ణః॥ ....

మూ, ౨౬ { ఇతి నరపతిరస్త్రం యద్యదావిశ్చకార ప్రకుపితఇ / వరోగః క్షిప్రకారీ వికారమ్। భిషగివగుణవేదీ వచ్ఛ / వినోపక్రమేణక్రమవిదథ మురారిః ప్రత్యహ / న్తత్తదాశు॥ .. .. }

౨౬॥ ఇతీతి॥ ఇతి ఇత్థం ॥క్షిప్రం కరోతీతి క్షిప్రకారీ శీఘ్రప్రయోక్తా- అన్యత్ర ఆశువికారకారీ నరపతిః శిశుపాలః ప్రకుపితః ప్రక్షుభితః రోగః వికారము పద్రవాంతరమివ యద్యదస్త్రం ప్రాయోక్త తత్సర్వమప్యావిశ్చకార-అథ అస్త్రావిష్కారానంతరం క్రమాత్ అప్రాయుక్త ప్రత్యస్త్ర... పరిపాటీవేదీ మురారిః భిషక్ వైద్య ఇవ- గురోర్దోషస్య నానా... సర్గప్రతియోగ్యేన మహౌషధ ప్రవినివర్తకేన చ ఉపక్రమేణ ఉపాయేన ప్రత్యస్త్రప్రయోగేణ వ్యాహతః- అన్యత్ర సుహౌషధ ప్రయోగేణ చ తత్తదస్త్రం తం తం వికారమివేతి భావః- ఆశు శీఘ్రం ప్రత్యహన్ ప్రతిఘాతి-హన్తేర్లఙ్ అదాదిత్వాచ్ఛపోలుక్- ఇకారహల్ఙ్యాదిలోపః-ఉపమా॥మాలినీవృత్తమ్*ననమయయయుతేయం

లినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౭౭ { శుద్ధింగతైరపిపరావృజుభిర్విదూరాద్బాణైరజ
య్యమవిఘట్టితమర్మభిస్తమ్। మార్గణైర్గైరనృ
జుభిర్నితరామశుద్ధైర్వాక్సాయకైరక్షహుతోఽపిత
దావిపక్షః॥ }

౭౭॥ శుద్ధిమితి॥ తదాతస్మిన్సమయే-విపక్షోరిశ్చైద్యః పరాపుష్ట్వా శు
ద్ధింలోహశుద్ధింగతైః- ఋజుభిరప్యవిఘట్టితమర్మభిః స్పృష్టమర్మస్థానైః బా
ణైః-తంహరిమజయ్యంజేతుమశక్యం క్షయ్యజయ్యౌశక్యార్థే ఇతినిపాతః విది
త్వా-అథాస్మిన్నవసరే-మర్మాణిఅతిగచ్ఛంతీతిమార్గణైః మర్మభేదిభిః-అ
నృజుభిర్వక్రైః-నితరామశుద్ధైరపవిత్రైః- వాచఏవసాయకాః వాక్సా
యకాః తైరితిరూపకం-తుతోదవ్యథయామాస- చక్రప్రయోగస్యాయమపో
ద్ఘాత ఇతిభావః-అత్రవాక్సాయకానాం ప్రసిద్ధసాయకస్యాతిరేకోక్తేర్వ్యతి
రేకరూపకయోస్సంకరః-వసంతతిలకావృత్తమ్ *ఉక్తావసంతతిలకాతభజా
జగౌగఇతిలక్షణాత్॥ ....

మూ, ౭౮ { రాహుస్త్రీస్తనయోరకారి సహసా యేనాశ్లథా
లింగనవ్యాపారైకవినోదదుర్లలితయోః కార్క
శ్యలక్ష్మీర్వృథా। తేనాక్రోశత ఏవతస్య మురజిత్త
త్కాలలోలానలజ్వాలాపల్లవితేన మూర్ధవికలంచ
క్రేణచక్రేవపుః॥ .... }

౭౮॥ రాహ్వితి॥ యేనచక్రేణసహసాఝటితి-శ్లథాలింగనవ్యాపారోగా
ఢాలింగనక్రియైవఏకోముఖ్యోవినోదస్తత్రదుర్లలితయోర్లోలుపయోః-
రాహుస్త్రీస్తనయోః రాహుకామినీకుచయోః కార్కశ్యలక్ష్మీః కాఠిన్యస్య
శోభావృథావ్యర్థాఅకారికృతా శిరోమాత్రావశేషితస్యరాహోరా
లింగనాసంభవాదితిభావః-మురజిద్ధరిఃతత్కాలేతస్మిన్సమయేలోలాభిశ్చల
యంతీభిః-అనలజ్వాలాభిఃపల్లవితేనసంజాతపల్లవేన-తారకాదిత్వాదితచ్ప్ర
త్యయః- తేనచక్రేణకరణేన-ఆక్రోశతఏవశపమానస్యైవతస్యశిశుపాలస్య-
వపుర్మూర్ధవికలంశిరోహీనంచక్రేచకార- శిరశ్చిచ్ఛేదేత్యర్థః-కర్తరిలిట్
తఙ్-రాహోరాస్యశిరోవపుర్వికలమకారి-అస్యశపతఃవపుర్శిరోవికలంకృతమితి
తాత్పర్యం-అత్రచక్రవర్ణనేప్రస్తుతాద్రాహురమణీకుచకార్కశ్యవి

ఫలీకరణలక్షణాత్ సాఙ్గ్యాత్ ప్రస్తుతమేవతత్కారణభూతం రామాయణాశ్రితో
మాన్ త్రాన్ విశేషీకరణాఙ్గస్యేత్యప్రస్తుతశ్లాఘ్యప్రశంసోక్తం నామాలంకారః-తముక్తం
*కరణాఙ్గస్య తేయత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతార్థవర్ణనాత్- ప్రస్తుతత్వేనసంబన్ధఃత
త్పర్యాయోక్తముచ్యతఇతిలక్షణాత్-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తంతల్లక్షణా
స్యైర్మసజస్తతాస్సగురవ శ్శార్దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్॥......... ...

మూ, ౭౯ {
శ్రియాజుష్టన్దివ్యైస్సపటహరవైరన్వితం పుష్ప
వర్షైర్వపుష్టశ్చైద్యస్య క్షణమృషిగణైస్స్తూయ
మానన్నిరీయాత్ప్రకాశేనాకాశేదినకరకరాన్వి
క్షిపద్విస్మితాక్షైర్నరేన్ద్రైరౌపేన్ద్రంవపు
రథవిశద్ధామవీక్షాంబభూవే॥ ....
}

ఇతి శ్రీశిశుపాలవధేమహాకావ్యే దివ్యాస్త్రప్రయోగానన్తరం
శిశుపాలవధోనామవింశతితమస్సర్గః.

శ్రీ

౭౯॥ శ్రియేతి॥ అథశిరచ్ఛేదానన్తరం-శ్రియాదేహకాన్త్యాజుష్టం సేవితం సపట
హరవైస్సదున్దుభిఘోషైర్దివ్యైః పుష్పవర్షైరన్వితం క్షణమృషిగణై
స్స్తూయమానం-తదా చైద్యస్య వపుషః వపుషశ్శరీరాత్, పంచమ్యాస్తసిః-నిరీ
యనిర్యాత్-ఇణ్ గతావితిధాతోః సమాసేనఞ్పూర్వేక్త్వోల్యప్-ప్రకాశేన
స్వభాసాదినకరకరానర్కరశ్మీన్ విక్షిపదభిభవత్-ఉపేన్ద్రస్యేదమౌపేం
ద్రంవపుఃహరేః ఉగ్రహంవిశత్ ప్రవిశద్ధామ తేజః విస్మితాక్షైర్విస్మితలోచ
నైః నరేన్ద్రైః రాజభిర్వీక్షాంబభూవే వీక్షితం-ఈక్షతేః కర్మణిలిట్, ఇజా
దేశ్చగురుమతోనృచ్ఛఇత్యామ్ప్రత్యయః కృఞ్చానుప్రయుజ్యతేలిటీతి భూ
తేభువోనుప్రయోగః భావకర్మణోరిత్యాత్మనేపదం-అత్రాహభగవా
న్వ్యాసః-తతశ్చేదిపతేర్దేహాత్ తేజోగ్య్రందదృశేనృపైః ఉత్పపాత
యథారాజన్ గగనాదివభాస్కరః॥ తతఃకమలపత్రాక్షంకృష్ణంలోకనమ
స్కృతమ్। వవన్దేతత్తదా తేజోవివేశచనరోత్తమమ్॥ వివిసూర్యసహస్రస్య

భవేద్యుగపదుత్థితా। యదిభాస్సదృశీసాస్యద్ధామ్నస్తస్యమహాత్మన ఇతి॥ ఏతే
న భగవద్ద్వేషోపితదాసక్తచేతసాం తారక ఇత్యనుసంధేయం-తదాహభగ
వాన్నారదః॥ కామాద్గోప్యోభయాత్కంసోద్వేషాచ్చైద్యాదయోనృపాః-
సంబంధాద్వృష్ణయస్స్నేహాద్యూయంభక్త్యావయంనృపేతి- అత్ర సూర్య
సహస్రాభిభావినః శిశుపాలతేజసః హరిశరీరప్రవేశవృత్తాంతస్యాలౌకిక
స్యాత్యద్భుతస్య అతీతస్య ప్రత్యక్షవల్లక్ష్యమాణత్వాద్భావికాలంకారః-త
దుక్తంవిద్యానాథేన॥ అతీతానాగతంయత్ర ప్రత్యక్షమివలక్ష్యతే। అత్య
ద్భుతార్థకథనాద్భావికంతముదాహృతమితి- మేఘవిస్ఫూర్జితావృత్త
మ్॥ రసర్త్వశ్వైర్యమ్నౌస్రౌరరగురుయుతా మేఘవిస్ఫూర్జితాస్యాత్॥ ...

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహామహో
పాధ్యాయకోలాచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘకావ్య
వ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే వింశతితమస్సర్గః॥

ఉత్తరభాగసమాప్తమిదంశిశుపాలవధా
భిధానమ్మాఘకావ్యమ్స్సమాప్తః

అథకవివంశవర్ణనం.

శ్లో, సర్వాధికారీ సుకృతాధికారః శ్రీధర్మనాథస్య బభూవ రాజ్ఞః। సర్వో
త్తమస్తుష్టిర్విరజాః సదైవ దేవో వరస్సు ప్రభుదేవనామా॥ ౧

శ్లో, కాలేమితం తస్య ముదర్కపక్ష్యం తథాగత స్స్వైవ జనస్సచేతాః। వినాను
రోధాన్న్వహితేచ్ఛయైవ నృపోపతిర్యస్య స్వచశ్చకార॥ ౨

శ్లో, తస్యాభవన్నన్దన ఇత్యుదారః కుమీశ్వదర్శానపరస్తనూజః। యం
వీక్ష్య వై మూపనజాతశత్రోర్వచోఽసుణ గ్రాహిజనైః ప్రశీరము॥ ౩

శ్లో, సర్వేణ సర్వాత్ప్రయః [illegible] దభాజా జనితం జనేన। యశ్చద్వి
తీయం స్వయముద్విగీమోముష్య స్వతాం గౌణమువావనామ॥ ౪

శ్లో, శ్రీశబ్దరస్య కృతసర్గసమాప్తిలక్ష్మీలక్ష్మీపతేశ్చరితకీర్తన చారుమూ
ఘః। తస్యాత్మజస్సుకవికీర్తి దురాశయాఽతః కావ్యం వ్యధత్త శిశుపాలవ
ధాభిధానమ్॥ ౫

శ్లో, జగతి నిఖిలవిద్యాసింధుముష్టింధయానాం పరఫణితిపరీక్షాయుజ్యతే స
జ్జనానామ్। తదిహ మమ నిబద్ధే దూషణం భూషణం వా యది భవతి సదర్థై
స్తత్ర్రహార్యావశ్యం విమృశ్యమ్॥ ౬

